

פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון

המקור הערבי עם תרגום

יוצא לאור על-פי כתב-יד לנינגרד עם השלמות והשוואות
מכתב-יד נוספים מן הגניזה. בצירוף באורים, ציוני
מקורות, מקבילות, הערות, מבוא ומפתחות

מ א ת

אהרן ב"ר אפרים ז"ל גרינבאום

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים

מוסד הרב קוק מיסודו של הרב י. ל. הכהן מימון

כל הזכויות שמורות למוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ט 1979
Copyright by Mossad Harav Kook, Jerusalem 1979

דפוס המקור בע"מ, ירושלים
Printed In Israel

למרים
רעיתי

ה ק ד מ ה

תחילת התעניינותי ב"פירוש רב שמואל בן חפני גאון לתורה", נעוצה במכתב שקיבלתי מאת חותני הרב מנחם כשר שליט"א בעל "תורה שלמה", בשנת תשט"ז. ואני אז כבר בירושלים. במכתבו הוא הציע לי להדיר ולבאר את פירוש הגאון לפרשיות מקץ, ויגש, ויחי שהופיע בערבית ובאותיות ערביות, על ידי יעקב איזראילסאהן, בפטרוגרד בשנת תרמ"ו (1886). חותני ראה בפירוש זה של אחד מגדולי הגאונים האחרונים, חשיבות עליונה מבחינת השתלשלות הפרשנות לתורה.

חיפשתי את הספר בספריה הלאומית בירושלים, ונודע לי שהספר "תקוע" בספריה בהר הצופים. לפי תנאי הזמן דאז, אי אפשר היה להוריד את הספר ולהביאו לספריה בעיר החדשה. ברם זכור לטוב מר ש. זוסמן ז"ל, מעיר רוטשסטר במדינת ניו-יורק, ששירת כחבר בשיירה שהיתה פוקדת את הר הצופים מזמן לזמן. הוא הבטיח להתעניין בדבר ולמצוא דרך כדי להמציא לי את הספר. כעבור זמן מה היה הספר בידי.

ד"ר נח בראון ז"ל תירגם את הספר לעברית. בידי היתה רק ההעתקה הערבית, שהעתיק איזראילסאהן באותיות ערביות. איזראילסאהן העדיף, מתוך נמוקים שונים, להעתיק את הספר באותיות ערביות למרות שהגאון כתבו באותיות עבריות. בדורו של איזראילסאהן היתה "אופנה" של שוחרי מדע להעתיק באותיות ערביות ספרים ערביים שנכתבו באותיות עבריות. ראה בענין זה: ז. בכר R.E.J. כרך xv עמ' 278 הערה 1. איזראילסאהן בעצמו מנמק את צורת ההעתקה בהקדמתו עמ' 7, כדי שהמובאות העבריות תהיינה בולטות יותר.

נסיתי לקבל מספרית לנינגראד את צילום כתב היד HEB. ARAB. 13259, ממנו העתיק איזראילסאהן, על ידי פניה ישירה לספריה. בתשובה מיום 10.X.61 הודיעו לי משם באדיבות רבה שמסיבות טכניות נמנע מהם למלא בקשתי. אולם הם מוכנים לשלוח לי שני דפים, שהם לפי דעתם מפירוש הגאון בן חפני לספר "במדבר". כתמורה הם מבקשים שלשה ספרים קטנים, ביניהם את "תורת הנקוד" לחנוך ילון ז"ל. קיבלתי את שני הדפים. סימנם הוא EBP III 230, והם מתפרסמים בנספחים לספר במדבר.

אחרי מספר שנים פניתי שוב לספרית לנינגרד. בתשובה קצרה מן הממונה א.פ. גריגורובה מיום 18x68 נאמר לי, כי הם מצטערים על שאינם יכולים להכין את הצילום.

בשלהי תשל"א (1971) בהיותי בניו-יורק, נודע לי על המצאו של צילום כתב היד בספריה היהודית במונטריאל שבקנדה. לשמחתי קיבלתי מידידי הרב יהושע הוטנר, מנהל כללי של "יד-הרב-הרצוג" ביום י"ב ניסן תשל"ב את צילום כתב-היד הנכסף — "פירוש רב שמואל בן חפני גאון" לפרשיות מקץ, ויגש, ויחי. בהזדמנות זו אני מודה לו על פעלו הטוב. טוב עין הוא יבורך.

השויתי את הנוסח של איזראילסאהן עם הצילום. אמנם החכם החוקר איזראילסאהן דייק מאד בהעתקתו. אבל נוכחתי לדעת, כי חיוני הוא לפרסם את עצם כתב-היד כפי שיצא מידי הגאון באותיות עבריות. במיוחד יש חשיבות ממדרגה ראשונה לראות את הנוסחה המדויקת של הגאון מן המובאות מדברי חז"ל. איזראילסאהן לא שם לב לגירסה השונה. בהרבה מקומות הוא תיקן את המאמרים לפי נוסחת הדפוסים הרגילים.

את תרגומו הנ"ל של ד"ר נח בראון ז"ל, ההדיר מחדש ידידי יבלח"ט ד"ר עדו אבינרי, לפי צלום כתב-היד לנינגרד שבידי. אני מודה לו על עבודה זו וגם בקריאת ההגהות וכן על תרגומו של כתבי-יד אחרים. תודה נתונה גם למר משה זינגר על קריאת ההגהות בערבית ועל הערותיו החשובות, ובמיוחד בנספח א לדברים, לפי כת"י ששון.

הספר שלפנינו מכיל פירוש הגאון מפרשת ויצא עד סוף ויחי ונספחים לספרי במדבר ודברים. כאמור, פרשיות מקץ—ויחי הן לפי כת"י לנינגרד. אולם החלקים האחרים מקורם בכתבי יד המפוזרים בספריות שונות.

אברכה את ה' שהגיעני עד הלום. הפירוש המתגלה לפנינו, מראה בראש וראשונה על הקיפו הגדול. מתוך מה שמתפרסם כאן, ברור שהחסר מרובה על הקיים. התקוה הגדולה המקננת בלבנו היא, שהעמדת המסגרת של בנינו הפרשני הגדול, ופרסום חלקים חשובים ממנו, יעזרו למצוא, לזהות ולפרסם חלקים נוספים מפירושו, הטמונים בגנזים שונים ברחבי העולם.

בראש וראשונה הריני מודה לחותני, הרב מנחם כשר שליט"א, על הצעתו המקורית, להדיר ולבאר את "פירוש רב שמואל בן חפני גאון", ועל הערותיו, הן ממה שכבר נאמר ב"תורה שלמה" והן מעבר לאלה.

אני מכיר טובה לספריות שונות שהשתמשתי בצלומי כתבי יד שברשותם. לספריית קמבריג' אני מודה במיוחד על הכנסת אורחים היפה שקיימו בי בבקורי שם, ועל הכנתם את הצילומים מכתבי-יד שבחרתי. כן עלי להודות לספריות אחרות שהשתמשתי בצילומי כתבי-היד שברשותם; הסמינר בניו-יורק; אוקספורד; בריטיש מוזיאום; כל-ישראל-חברים, פריז; בודפשט. רב תודות לידידי הרב סלימאן ששון על כ"י ששון 529 לפרשת דברים המתפרסם פה; למר מערבי פרץ על העתקתו של כ"י

בודליאנא 292 — "כתאב אלתרג'יח", פירוש לר' יהודה אבן בלעם על במדבר ודברים.

אני מודה לידידי פרופ' משה צוקר שהמציא לי העתקים מכתבי יד מפירוש הגאון לתורה; לידידי פרופ' נחמיה אלוני על התענינותו המתמדת והמסורה ועל הערותיו; לידידי פרופ' ש. אברמסון, על הצעותיו ועדודו.

הבעת תודה לבבית נתונה ל"מוסד הרב קוק", ליושב ראש ההנהלה ד"ר יצחק רפאל ולמנהל הכללי הרב משה חיים קצנלבוגן על הכללת הספר בספרי הוצאת המוסד; ולהרב יששכר דוב רוזנטל על עמלו הרב לפני הדפוס ובשעת הדפוס ועל קריאת ההגהות. יתברכו כולם משמי מעונים.

הרב אברהם אברהם הכין את המפתחות. תודתי נתונה לו.

אני מציב בזה נר לנשמת אבי מורי ז"ל ר' אפרים בן ר' אהרן נלב"ע בניוירוק כ' בסיון תשי"ב. הוא יחד עם אמי תבלחט"א, חיה בת ר' נחמן הלוי, נטעו בלבנו אהבת תורה כערך עליון. יהי רצון מאת ה' שתזכה לראות רוב שמחה מכל צאצאיה, נכדיה וניניה.

ירושלים — תשרי, תשל"ט

אהרן גרינבאום

מבוא

פרק א

רמזים מתולדות חייו בפירושו לתורה

עדיין אנו צריכים לחכות לגילויים חדשים מיצירותיו של הגאון או גילויים של אנשי דורו המסוגלים להפיץ אור על תולדות חייו של הגאון רב שמואל בן חפני. אם נדון מתוך ההיקף העצום של חיבוריו יש להסיק שגם פעולותיו היו מרובות. מגמתי כאן לציין בעיקר כמה רמזים הנוגעים לתולדות חייו הנמצאים בפירושו שלפנינו, ואני מקדים, בסיכום, את הדברים שהעלו חכמים וסופרים מתוך הגניזה עד עכשיו בקשר לתולדותיו.

פרטים מעטים מתולדות חייו של הגאון רב שמואל בן חפני נזכרו במקורות היסטוריים קדומים. רבי אברהם בן דוד (הראב"ד) בעל ספר הקבלה כותב עליו כדלקמן:

"ובימיו (של רב האי גאון) היה ראש ישיבה במתא מחסיא חותנו אבי אשתו, רב שמואל בן-חפני. גם הוא חבר ספרים הרבה ונפטר בימי רב האי ד' שנים מקודם רב האי"¹.

לפני זה כתב הראב"ד על רב האי גאון: "והיו ימי חייו צ"ט שנה"², ונפטר בערב יו"ט האחרון של פסח שנת אלף שמ"ט לשטרות, שהיא שנת ד' תשצ"ח". יוצא מזה שרב שמואל בן-חפני גאון נפטר בשנת ד' תשצ"ד (1034). זה הוא המקור הקדום היחידי שבו נזכר פרט כל-שהוא על חייו של הגאון. באגרת רב שרירא גאון לא נזכר שמו של הגאון. הגאון רב שרירא כתב את איגרתו בשנת אלף רצ"ח לשטרות, שהוא ד' תשמ"ו ליצירה³ (986—987). ישיבת סורא היתה סגורה עדיין בשעה שכתב את האיגרת⁴.

1 ספר הקבלה לפי "סדר החכמים וקורות הימים" לנויבאור, אוקספורד, תרמ"ח, ח"א עמ' 67, ומהדורת גרשון כהן, פילאדלפיה, תשכ"ז, עמ' 44. בספר היוחסין השלם, צבי פיליפאווסקי, לונדון, 1857, נשתבשו הדברים, שכתב: "בימי אלדד הדני היה ראש ישיבה במתא מחסיא וכו'"; ראה הרכבי, זכרון לראשונים, ח"ג, עמ' 11, הערה 11.

2 מהדורת כהן, עמ' 45; במהדורת נויבאור ועוד כ"י; ס"ט שנה".
3 איגרת רב שרירא גאון, ב.מ. לוי, חיפה, תרפ"א, עמ' 2, הערה ב. וראה שם, עמ' 4, הערה ה.

4 איגרת רש"ג, לוי, עמ' 118.

הראב"ד כתב את ספר הקבלה שלו בשנת ד' תתקכ"א (1161—1160)⁵. כל כותבי דברי הימים הראשונים הלכו בעקבות ספר הקבלה⁶.

גם חוקרי תולדות ישראל עד קרוב לזמננו, בהעדר מקורות אחרים, ציינו את זמן הגאון בן-חפני (או יותר נכון, את שנת פטירתו) לפי מה שצויין בספר הקבלה⁷.

מתי התחיל את גאונותו?⁸ לזה יש רק השערות על יסוד הדברים שבאיגרת רב שרירא גאון ובספר הקבלה. ר' סעדיה אבן דנאן כותב⁹: "ואחרי פטירתו (של רב סעדיה גאון) היתה ישיבת סורא הולכת ודלה... והיתה הישיבה דלה עד ימי רבינו האי שישבה על סמך ישיבתו ימים, ואח"כ הוקם בה לראש חותנו אבי אשתו של רבינו האי והוא רב שמואל הכהן אבן חפני". מכאן יש ללמוד שרב שמואל בן חפני הגיע לגאונות בסורא אחר כניסת רב האי לגאונות בישיבת פומבדיתא, הרכבי משער שזה היה אחר שנת אלף שי"ב לשטרות שנת ד' תשס"א ליצירה (1001—1000) שנת מות רב שרירא גאון⁹.

לוח הזמנים לפי מקורות הקדמונים האלה הוא כדלקמן:

רב האי הוכתר לגאונות פומבדיתא בשנת ד' תשנ"ח — (998).

רב שמואל בן-חפני הוכתר לגאונות בסורא בשנת תשס"א בערך (1001).

רב האי גאון נפטר בשנת ד' תשצ"ח (1038).

רב שמואל בן-חפני גאון נפטר בשנת ד' תשצ"ד (1034).

5 ספר הקבלה פרק ה סדר רבנן סבוראי מהדורת נויבאור עמ' 61, מהדורת כהן עמ' 33.
6 ראה ספרו של נויבאור הנ"ל, ח"א עמ' 92 "קיצור זכר צדיק" לר' יוסף בן צדיק;
ר' סעדיה אבן דנאן ב"חמדה גנוזה" לצבי הירש עדעלמאן, קניגסברג 1856, עמ' 27,
וראה "ספר הקבלה" מהדורת כהן, בהקדמה האנגלית עמ' XIII-XIV גם המאירי
בפתיחה שלו למס' אבות דבב בדברי הראב"ד ב"ספר הקבלה". ויש לציין שהמאירי
מדבר על הגאון בפרק חדש הנקרא "סדר הרבנים", ואולם במהדורות של ספר הקבלה
אין בכלל שם פרק כזה; ראה מהדורת כהן במבוא, עמ' כא. הפרק החדש על תקופת
הרבנים בספר הקבלה גם לא מתחיל בענין רב שמואל בן-חפני. נראה שהמאירי דבק
בדברי הראב"ד אמרו שרב האי הוא "סוף הגאונים", (במובן של סוף "תקופת הגאונות"),
על כן סידר המאירי את ענין הגאון בן-חפני בפרק חדש בשם "סדר הרבנים". ראה
"ספר הקבלה", מהדורת כהן, בחלק האנגלי עמ' 59, הערה 186 ועמ' 201 שם. וראה
"בית הבחירה" למס' אבות בהוצאת הרב חיים פאלאג'י, שאלוניקי תקפ"א, דף לב ע"ב,
ובהערה שם.

7 ראה הרב שלמה יהודה רפפורט ב"בכורי העתים", שנת תק"צ, "תולדות רב האי גאון",
עמ' 86 הערה 8, ובדפוס מיוחד "תולדות", וורשה תרע"ג, עמ' 172, הערה 8. ר' אברהם
אליהו הרכבי בספרו "זכרון לראשונים", מחברת שלישית, "זכרון הגאון רב שמואל
בן-חפני וספריו", פטרבורג ה' תר"ם, 1880; ש. פוזנסקי Z.F.H.B. שנה ב, ברלין 1897
עמ' 55—60; מ. שטיינשניידר פרנקפורט, 1902 עמ' 108, Die Arabische Literature
der Juden, וכן בקטלוג בודיליאנא עמ' 2469.

8 חמדה גנוזה, שם, עמ' 28.

9 זכרון לראשונים, ח"ג עמ' 11, הערה 9. לפי הראב"ד, ב"ספר הקבלה" שם, היה רב
האי לגאון בשנת ד' תשנ"ח (=998) שנתיים לפני פטירת אביו.

לוח הזמנים לפי ממצאי הגניזה

כשם שתורתו של הגאון באה לידי גילוי רק מתוך ממצאי הגניזה, כך תולדותיו התבררו רק אחרי שנתגלו מקורות חדשים מן הגניזה. אף ספר של הגאון או חלק ממנו לא נדפס אלא אחרי גילויי הגניזה¹⁰. אברהם אליהו הרכבי הוא הראשון שהפיץ אור על הגאון ויצירותיו. בספרו "זכרון לראשונים"¹¹ אסף את הידיעות על ספרי הגאון לפי מה שהובאו דבריו בספרי הראשונים. הוא היה הראשון שהשתמש בחומר מן הגניזה בדברים הנוגעים לתורת הגאון¹². אולם מקורות מן הגניזה הנוגעים לתולדות הגאון לא הגיעו עדיין אז לידיה.

בכ"י דמשק של איגרת רב שרירא גאון י"ש בסוף האיגרת תוספת כדלקמן¹³:

ונפטר אדוננו שמואל הכהן בן אדוננו חפני בחדש אב שנת שכ"ד, ונפטר בנו¹⁴ אדננו שמואל הכהן ליל חמישי חדש כסלו שנת שמ"ה...

למדנו מכאן שהגאון בן חפני נפטר בשנת שכ"ד לשטרות, דהיינו תשע"ג ליצירה (1013) כלומר עשרים שנה לפני פטירת חתנו הגאון רב האי. עוד למדנו מכאן שבנו של רב שמואל אף הוא היה ראש ישיבת סורא, ושהוא נפטר בשנת שמ"ה

10 ראה ש. אברמסון, "עניינות בספרות הגאונים", ירושלים תשל"ד, עמ' 234.
11 הספר הופיע גם בהמשכים ב"מאסף נדחים", ראה כעת "מאסף נדחים", הוצאת קדם, ירושלים תש"ל. במקביל הופיע גם בגרמנית בקצת שנויים בתוך: Magazin für die Wissenschaft des Judentums, 1878.

12 בספרו הנ"ל הוא מזכיר את ספרי הגאון שמצא קטעים מהם בספרית פטרבורג. ואלו הספרים שהוא מזכיר: פירוש על התורה, המתפרסם בזה; כתאב אלבלוג ואלאדראך — ספר בדיני וסימני בגרות, ראה להלן בפ' וישב בהערה 32. כתאב אחכם שרע אלציצית — ספר בדיני מצוות ציצית — ראה יעקב איזראילסאהן, "הקדם", שנה שלישית תרס"ט—תר"ע (1909), עמ' 93—40 (החלק הגרמני), והרב יצחק אייזיק הרצוג J.Q.R. סדרה חדשה, כרך 5, שנת 1914—1915, עמ' 27—17. כתאב אלשפעה — ספר מצרנות — או ספר בדיני בר מצרא; חלק מספר המצוות לרב שמואל בן-חפני גאון; ראה "חדשים גם ישנים" ו, III, הוצאת קדם, ירושלים, תש"ל, עמ' 442—439. מאז נתגלו ונתפרסמו קטעים מחמישה-עשר ספרים בערך, ראה מאמרי "הלכות באבלות לרב שמואל בן חפני גאון", ספר זכרון להרב ש. ק. מירסקי, נויארק, שנת תשל"א, עמ' נד. שם נשמט ס' "מבוא התלמוד" שפרסם א. קולי ב"ספר זכרון לאברהם אליהו הרכבי" (תרסט).

13 לפי העתקת הסופר ר' אלישע קרשקש מאגרת רב שרירא גאון, א.א. הרכבי, חדשים גם ישנים מס' 6 תרמ"ו עמ' 5, הוצאת קדם הנ"ל עמ' 103; סדר החכמים וקורות הימים של נויבאור עמ' 189; ב.מ. לוין, רב שרירא גאון, יפו תרע"ז עמ' 27. בתאריך כאן הכוונה לאלף שכד לשטרות.

14 ברור שפה יש להוסיף את המלה "של", כלומר ונפטר בנו "של" אדוננו שמואל וכו'. ראה יעקב מאן J.Q.R. כרך X, עמ' 410; לוי גינזבורג, גאוניקה, ח"א, עמ' 13, הציע לתקן ולגרס "ישראל" הכהן, וראה פונזנסקי, R.E.J. כרך 63, עמ' 318; J.Q.R. כרך XXX, עמ' 372.

לשטרות = תשצ"ד¹⁵ (1034). שריד אחר מכת"י הגניזה (T.-S. 6K²) שפרסם מאן¹⁶ הולך ומונה את תאריך פטירת הגאונים ואישים בשתי הישיבות מזמן שלפני רב שרירא גאון והלאה. אולם לצערנו דף זה קרוע הוא לחצאים ואפשר להציל ממנו רק קטעי ידיעות. השורה הגועעת לרב שמואל בן חפני גאון היא כדלקמן:

ומרנא שמואל בב' בשבה כ"ה בא[ב]...

האינו למעלה בכ"י דמשק שהגאון נפטר בחדש אב שנת שכ"ד לשטרות. לגבי החדש יש אפוא הסכמה בין שני המקורות הללו. השאלה באיזה יום היה כ"ה באב בשנת ד' תשע"ג ליצירה. לפי לוח השוואה מיסודו של א.א. עקביא¹⁷ חל כ"ה באב בשנת ד' תשע"ג ביום ג' בשבוע לא בב' בשבוע¹⁸.

כמו כן מתברר ממקורות הגניזה שבין גאונותו של רב שמואל בן חפני ובין זו של בנו רב ישראל כיהן בתקופה של ארבע שנים הגאון רב דוסא, בנו הצעיר של רב סעדיה גאון. רב דוסא נפטר בשנת תשע"ז ליצירה (1017)¹⁹.

עוד דבר חדש מתגלה מתוך מקורות הגניזה, והוא שהגאון בן-חפני לא היה הראשון, כשם שלא היה האחרון, ששרת כגאון עם פתיחתה של ישיבת סורא מחדש. הראשון שכינה הוא צמח בן יצחק. הוא נזכר ברשימת זמני פטירתם של האישים משתי הישיבות שהזכרנו למעלה²⁰. מקורות אחרים של הגניזה גם כן מאשרים את עובדת גאונותו של רב צמח²¹.

רב צמח כיהן בין השנים תשמ"ז (זמן כתיבת אגרת רש"ג) ולא קודם לשנה זו, ועד תשנ"ז בערך. היסוד לתשבון זה הוא כך: ישיבת סורא היתה סגורה בזמן כתיבת האיגרת, על כן יכול היה להיות גאון בסורא רק אחרי תשמ"ז. מאידך גיסא, נמצא

15 מאן שם הערה 4, מצביע על האפשרות שלפני הראב"ד היתה האיגרת בנוסח הדומה לכת"י דמשק עם התוספת על פטירת הגאונים. הגירסא הייתה כפי שהיא לפנינו בכ"י זה: ונפטר בנו אדוננו "שמואל" הכהן גאון... שנת שמ"ה. ונתחלפה לו על ידי כך זמן פטירת האב עם זה של הבן ישראל.

16 שם עמ' 419—422.

17 לוח לששת אלפים שנה בהוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תשל"ו עמ' 417.

18 ההבדל של יום אחד אינו משמעותי, ויכולה להיות טעות בלוחות של התאריכים. ראה מאן שם עמ' 421.

19 מאן שם עמ' 411—413. רב דוסא נזכר כגאון במקורות שונים. ראה שיטה מקובצת, ב"ק דף יג ע"א: "וכתב רבינו דוסא גאון בן גאון". אולם הדעה הרווחת היתה שזה היה תואר של כבוד בלבד. השווה פוזנסקי, הגורן, שנה ששית, 1905—1906 מאמר על רב דוסא, עמ' 47; וכן ספרו Babilonische Geonim im Nachgeonischen Zeitalter, Berlin 1914 S. 106.

בספרו האנגלי של ג. כהן "ספר הקבלה" עמ' 60 הערה 206 נכתב בטעות שרב דוסא נפטר בשנת (1033) 4794.

20 הערה 16. ברשימה הנ"ל נזכרו עוד שני גאונים בסורא שכהנו אחרי ר' ישראל בן רב שמואל; עזריה בן [מר]נא...; ומר יצחק גאון מחסיה.

21 ראה יעקב מאן, ספר היובל של H.U.C.A. שנת 1925, עמ' 228 והלאה, ושם עמ' 235, מכתב מהרב צמח צדק ראש מתיבתא[ת]א דסורא[רא] (לפי א.ד. שפירא גנוי קדם מחברת שלישיית עמ' 9 "דמ[תא] מחסיה").

מכתב מן הגניזה²² ששלח רב שמואל בן-חפני לקירואן בענין הסכם בינו ובין רב שרירא גאון. נוסח הדברים הנוגעים לעניינינו הם: "ואף כי נעשה שלום גמור בינינו ובין מר רב שרירא גאון רי"ת (=רוח ה' תניחנו) טרם אספתו בשנים"²³. מכאן, שהרב שמואל בן-חפני היה גאון בסורא בימי גאונותו של רב שרירא גאון. רב שרירא כיהן עד תשנ"ח. יוצא מכאן שרב צמח גאון נפטר בערך בשנת תשנ"ז לכל המאוחר, ואז החל לכהן רב שמואל בן-חפני²⁴.

בכ"י דמשק של אגרת רב שרירא גאון וההוספות שם, שהזכרנו למעלה, ישנם תאריכים אחרים לגבי גאונותם של רב שרירא ורב האי, שם נאמר שרב האי נסמך לגאונות בשנת שט"ו (=ד' תשס"ד ליצירה, 1004) "ונפטר אדננו שרירא בתשרי שנת שי"ו (לשטרות =ד' תשס"ו ליצירה, 1006)²⁵. לפי זה יש מקום, לכאורה, לאחר במקצת את זמן גאונותו של רב שמואל בן חפני עד אחרי תשנ"ז, כי נשאר עוד שבע שנים בין השנה הזאת ובין סוף גאונותו של רב שרירא בתשס"ד (שנתיים לפני פטירתו). אולם במכתב אחר של רב שמואל בן-חפני גאון²⁶ (T.S. 12.99) כותב הגאון: "כי טרם יאסף מר רב שרירא גאון לגן עדן בזמן מרובה נקבצו זקני ישיבתנו עם זקני מקומנו ונעשה שלום בינינו וביניו גם עם גאון בנו חתננו".

במכתב זה מדובר על ההסכם שנעשה ביניהם "בזמן מרובה" לפני פטירת רב שרירא. עדיין סביר א"כ להניח שרב שמואל בן-חפני נכנס לגאונות בשנת תשנ"ז בקירוב, ואחרי שנתיים-שלוש בגאונותו הגיעו להסכם הנזכר²⁷. לוח הזמנים היוצא לנו מתוך המקורות החדשים על תולדות חייו של הגאון הוא כדלקמן:

בפתיחת ישיבת סורא מחדש, כיהן רב צמח בן-יצחק כגאון אחרי תשמ"ז (=987). רב שמואל הוכתר לגאון בסורא בערך בשנת תשנ"ז (=997); נפטר בשנת תשע"ג (=1013).

אחריו כיהן רב דוסא בן רב סעדיה גאון בשנת תשע"ג (=1013) עד זמן פטירתו בשנת תשע"ז (=1017).

אחריו כיהן רב ישראל בן רב שמואל בן-חפני גאון משנת תשע"ז (=1017) עד זמן פטירתו בשנת תשצ"ד (=1034).

22 כ"י בריטיש מוזיאום OR. 555² פורסם ע"י מרגליות J.Q.R. כרך xiv, עמ' 9—308; נדפס מחדש בלקוטים לאגרת רב שרירא גאון, ב.מ. לוין, עמ' אואא.

23 יש שהציעו לקרא "בטרם אספתו ב' שנים". אולם אין זה מסתבר כל כך כי שתי שנים לפני פטירת רב שרירא כבר היה רב האי גאון בפומבדיתא, ראה מאן בספר היובל של H.U.C.A. עמ' 233, הערה 21; טקסט ו, עמ' 148, הערה 3.

24 אליעזר דב שפירא, "גנזי קדם", ספר שלישי, עמ' 4; ש. פוזננסקי, "הגורן", ספר ששי, תרס"ו, מאמר על רב דוסא, עמ' 44.

25 ראה יעקב מאן, טקסט ו, עמ' 109 והערה 2; במכתב מרב האי גאון, מבואר שבאלול שי"ז היה רב שרירא עוד בחיים, ע"כ יש לאחר את זמן פטירתו לתשרי שי"ח.

26 מאן, שם עמ' 158, וראה שם עמ' 148, הערה 3.

27 המקורות מעידים שעברו כמה שנים של מתיחות בין שני הגאונים עד שנחתם ההסכם ביניהם. כך משתמע מן המכתב שפורסם על ידי מרגליות וב.מ. לוין. ראה למעלה הערה 22.

רב שמואל בן-חפני — דיינא דבבא

למעלה ראינו את מערכת הזמנים של כהונת רב שמואל בן-חפני כראש ישיבת סורא. הנסיבות והתהליכים שהובילו להכתרתו נעלמו מאתנו. יש מקור אחד תמציתי, שאמנם שירת רב שמואל גם כאב בית-דין. בקולופון של כתב יד "כתאב אלצ'מאן ואלכפאלה" — ספר הערבות והקבלנות — לרב שמואל גאון נאמר כדלקמן: "השוויתי עם ספר זה את כתב-יד הבבלי / והיה כתוב עליו בכתב-יד מחברו כדלקמן: ספר הערבות והקבלנות חבור דיינא דבבא / שמואל בן-דיינא דבבא חפני בן כהן-צדק / ראש הישיבה /".

נתנאל הלוי.

את הקטעים מספרו זה של הגאון פרסם ש. אסף²⁸ מתוך כתב יד קמברידג' T.-S. 8G3. הרי לפנינו שרב שמואל שימש גם כאב בית דין²⁹ לפני שעלה לגאונות.

השאלה המתעוררת היא מתי מלא את התפקיד כדיינא דבבא? דעות שונות הובעו בעניין זה. ידוע שאביו של רב שמואל חפני היה אב בית-דין על-יד אחיו הגאון רב נחמיה. רב חפני נפטר בחדש ניסן ד' תשכ"ב³⁰. יש השערה שרב שמואל שימש במקום אביו כאב בית-דין אצל דודו^{30*} עד עת פטירתו של רב נחמיה בשנת ד' תשכ"ח³¹. מכיון שרב שרירא לא חי בשלום עם הגאון רב נחמיה³², אין להניח שיהיה השאיר את בן-אחיו, רב שמואל, בתפקידו כאב בית-דין.

אולם יש אומרים שרב שמואל היה עוד צעיר מאד כאשר נפטר אביו. במכתב³³ מרב נחמיה דהו על פטירת אחיו חפני נזכר שמואל עם שני אחיו יצחק וחיים, בציון "ומן טובי בחוריגו". מכאן שרב שמואל היה עוד צעיר לימים³⁴.

ראה מ. וילנסקי ספר הרקמה בהקדמה עמ' יב הערה 12 שם כתוב שהגאון רשב"ח מת בשנת ד' תשס"ג. וצ"ל תשע"ג.

28 הקטע שפורסם ב"סיני", כרך יז, עמ' קלה ואילך, הוא בן עשרה דפים. נשמרו כאן הקדמת המחבר, רשימת פרקי הספר, שמספרם הוא שלשים ואחד, וחמשת הפרקים הראשונים של גוף הספר. וראה עוד א. גרינבאום, "פרקים נוספים מס' הערבות והקבלנות לרב שמואל בן-חפני גאון" לפי כ"י מבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שסימונו Heb. 4° 577/4/48, קרית ספר, מ"ו, א', (תשל"א), עמ' 154.

29 "דיינא דבבא", היינו אב בית-דין. ראה הרכבי, "זכרון לראשונים", ח"ג עמ' 10, הערה 3. וראה "ערך מלין" לרשי"ר, ערך אב-בית-דין, עמ' 5—6, שמבדיל בין התארים האלה.

30 לפי מכתב מרב נחמיה גאון, קאולי, J.Q.R. כרך אוא עמ' 105—106; ב.מ. לוין, "ליקוטים לאיגרת רב שרירא גאון", עמ' XXV-XXVI; יעקב מאן, טקסט ו, עמ' 79.

30* ש. אסף שם, עמ' קלז.

31 איגרת רב שרירא גאון, לוין, עמ' 121; ושם הערה 3: ד"א תשכ"ז ליצירה.

32 איגרת רש"ג שם: "ואנחנא ורבנן נפיש דילנא לא אשוניא עמיה" (עם רב נחמיה); מכתב מרב שמואל בן-חפני, מאן טקסט ו עמ' 155—156, בו מתאונן על רב שרירא

גאון; ש. אסף "סיני" שם קל"ז.

33 ראה הערה 30.

34 מאן, בספר היובל של H.U.C.A. 1925, עמ' 232; טקסט ו עמ' 77. וראה מאן J.Q.R. כרך יא, 1921, עמ' 415 הערה 12 לדעה שרב שמואל היה אב בית-דין עד שנכנס רב האי כאב בית-דין; אולם הוא דוחה את ההשערה במאמרו הנ"ל H.U.C.A. עמ' 233 הערה 19.

אפשרות שניה היא שרב שמואל שימש כאב בית דין בזמן גאונותו של רב צמח אחרי שנפתחה ישיבת סורא מחדש. לדעה זו נוטים החוקרים. עליה לגאונות באה בדרך כלל אחרי שירות כאב בית-דין³⁵.

ויש המפקפקים³⁶ בכלל בתואר "דיינא דבבא" של רב שמואל. הקדמת המעתיק של "ספר ערבות וקבלנות" הוא המקור היחידי להיותו מכהן כאב בית-דין לפני שנכנס לגאונות. אמנם המעתיק נתנאל הלוי היה דיקן גדול וגם שירת כגאון במצרים³⁷. אולם עובדה היא שבראש הספר צוין:

"כתאב אחכאם אלצ'מאן ואלכפאלה תאליף רב שמואל גא' (=גאון) ספר דיני הערבות והקבלנות חבור רב שמואל נ"ע".

הרי שכאן צוין רק בתוארו הידוע "גאון". אולם נראה שנקרא כאן "גאון", כפי מעמדו אחר זמן. אבל בשעה שחבר את הספר הזה היה "דיינא דבבא", כהעתקו של נתנאל הלוי³⁸.

ההספר על אביו

בפירוש של הגאון לפרשת ויחי שלפנינו, מזכיר הגאון דרך אגב את אבותיו, דהיינו אביו חפני, "דיינא דבבא" של ישיבת פומבדיתא, וזקנו כהן-צדק, גאון ישיבת פומבדיתא. זה הוא האזכור היחידי בספריו (שיש בידנו לפי שעה), מתולדותיו וממשפחתו. ואלו דבריו שם:

"וכבר היינו מחברים הספדות שנאמרו על אבינו דיינא דבבא בן³⁹ מר חפני בן כהן-צדק גאון נוחם עדן, מהם אמרנו:

עפר קברו מור ואהלות
דורש נגעים ואהלות
ואמרנו
מי מסיר ספקות
ומברר הלכות פסוקות
תורה רבץ
ותלמידים קבץ
כלובש תשבץ
וקריאת יעבץ.

הקינה הזאת מובאת ברבנו בחיי בשם רבנו חננאל בשינויים קלים: "ואנן ספדינן על אב בית דין: עפר קברו מור ואהלות, דורש נגעים ואהלות, מי מסיר ספקות, ומבאר הלכות פסוקות, תורה רבץ תלמידים קבץ, כלובש תשבץ, בקרית יעבץ".

35 מאן שם, טקסטס I; H.U.C.A. עמ' 233; ש. אסף "סיני" שם עמ' קלז.

36 יעקב מאן J.Q.R. כרך X עמ' 415, הערה 12.

37 ש. אסף, שם עמ' קל"ו.

38 שם, שם.

39 המלה "בן" טעות המעתיק.

החכם הרב שלמה יהודה ראפפורט מאריך בענין הזה הרבה ב"בכורי העתים" לשנת תקצ"ב, "תולדות רבינו חננאל", ב"לקוטים מפירושי ר"ח על התורה מספר רבנו בחיי, ושאר ספרים".

אמנם עיקר הנחתו, שההספד נאמר על רב האיי גאון, היא מופרכת. המקור שלפנינו בדברי הגאון רב שמואל מוכיח בלי צל של ספק שההספד הוא על אביו הרב חפני, אב בית דין בפומבדיתא⁴⁰. אבל מעניינת פרשנותו לדברי ההספד האלו. במיוחד יש לשים לב לפירוש המלים הסתומות "כלובש תשבץ בקרית יעבץ". שי"ר מבאר כדלהלן: "כלובש תשבץ — ר"ל כאותו כהן שנאמר בו (מלאכי ב, ז) כי תורה יבקשו מפיהו; ובקרית יעבץ — הכוונה למאמרם (ספרי פ' בהעלותך פיסקא עח, וקצת ממנו בסנהדרין ק, א) 'ומשפחת סופרים יושבי יעבץ' וגו', המה הקנים הבאים שהיו בא"י והלכו אצל יעבץ ללמוד תורה. ע"כ. ועוד אמרו (תמורה טז, א) הוא יעבץ הוא עתניאל, א"כ קרית יעבץ היא קרית ספר, שכבשה עתניאל, וקורא כן לפומבדיתא שהיתה אז ראש משכן לימוד התלמוד וממנה יצאה תורה לכל ישראל, ששיבת מתא מחסיא אזלה ומדלדלה כבר לפני רב סעדיה ואחריו עד סוף כל הגאונים, יעויין סוף איגרת רש"ג, ונאות מאד שם קרית ספר⁴² על פומבדיתא, גם שם יעבץ על רב האיי, שבאו אליו תלמידים הרבה כנ"ל", ע"כ דברי שי"ר. ביאורו למלים "כלובש תשבץ" — סמל למרביץ התורה, דוגמת הכהן: "בקרית יעבץ" — רמז למקום בו תורה נלמדת, לפי פירושו — פומבדיתא.

א.א. הרכבי בספרו "זכרון לראשונים", ח"ג עמ' 48, הערה 124, ידע כמובן, שההספד הוא על אביו, שכן היה לפניו כבר כ"י מפירושו של הגאון בן חפני לפ' ויחי, הרכבי מתקן את הגירסא לפי כ"י שלפנינו "וקריאת" יעבץ (לא "קרית" יעבץ). והכוונה לפי דעתו היא לפסוק (דברי הימים א' ד, י) "ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמור אם ברך תברכני והרבית את גבולי". ולפי דרשתם בתמורה (טז, א): יעבץ שיעץ וריבץ תורה בישראל... אם ברך תברכני בתורה והרבית את גבולי בתלמידים".

גם לפי הרכבי "יעבץ" הוא רמז לעתניאל בן-קנז, אולם לא לגבי המקום אלא לענין חפצו להרביץ תורה ולהרבות בתלמידים.

פירוש אחר ל"קרית יעבץ" הוא ושהיא דימוי ללשכת הגזית, מושב הכהן הגדול, שמשם יוצאת תורה לישראל⁴³.

40 לפנינו לא צוין באיזו ישיבה שרת כאב בית דין. אולם מבואר בכ"י T-S. 6K2² שפורסם על ידי מאן J.Q.R. כרך יא, 1921 עמ' 419—420, סופר הרשימה היה משיבת פומבדיתא. ברשימה זו נאמר: "ונחת נפשיה דאדונינו חפני אב די[לן]". . . דהיינו פומבדיתא, וישיבת סורא היתה סגורה, כמבואר.

41 יש לשים לב שזה הוא לשון רבינו בחיי; בכ"י של פירוש הגאון שלפנינו הנוסח הוא "בקרית" יעבץ. שי"ר תולדות ר"ח עמ' 50 מביא: "בבית יעבץ" בנוסח ההספד.

42 כל זה לפי נוסח רבינו בחיי "קרית" יעבץ.

43 פישמן ב"הרואה", מחברת שניה, עמ' 20 ועמ' 88; מובא על יד א. ברלינר במבוא הגרמני לס' מגדל חננאל, ברלין תרל"ו, עמ' xiv.

רמזים אישיים

ונראה שדברי הספד אלו "לובש תשבץ וקריאת יעבץ", יש להבינם על רקע אישי של הגאון רב שמואל בן-חפני, מעמדו מאבקיו ושאיפותיו במסגרת הגאונות של שתי הישיבות בבבל.

כמה שינויים היו בישיבת פומבדיתא, והוא לא השתלב בה במעמד מתאים עד שהגיע לגאונות בסורא.

אביו היה אב בית-דין בישיבת פומבדיתא. זקנו הרב כהן-צדק, שהוא אבי אביו, היה גאון בפומבדיתא — זאת הוא מודיע לנו כאן בהספד זה.

בשנת ד' תשכ"א (= 961) נפטר אביו רב חפני, כפי שהעיד על כך אחי אביו, הרב נחמיה, גאון פומבדיתא.⁴⁴ רב שרירא גאון לא השלים עם גאונותו של הרב נחמיה.⁴⁵ המצב בין שתי המשפחות כלומר משפחת רב כהן-צדק גאון פומבדיתא ומשפחת רב שרירא, שהיה בנו של הגאון רב חנינא בן רב יהודה גאון פומבדיתא, היה מתוח. לשתי המשפחות היתה כנראה חזקה על הגאונות בפומבדיתא.⁴⁶

כשנפטר אביו, אב בית-הדין, לא נתמנה רב שמואל בנו במקומו. יש אומרים שאולי היה צעיר מדי.⁴⁷ בכל זאת, היתה כאן ההזדמנות הראשונה שלו להשתלב בשררות הישיבה, וזה לא ניתן לו. לא ידוע מי מילא את התפקיד הזה.⁴⁸

בשנת ד' תשכ"ז נפטר דודו הרב נחמיה. רב שרירא מילא את מקומו. רב שמואל לא קיבל שום תפקיד בישיבה, בפומבדיתא, בודאי בגלל היחסים הרעועים בין שתי המשפחות.

ישנם סימנים שרב שמואל ניהל כעין ישיבה בלתי רשמית בתקופה שבין פטירת רב נחמיה עד פתיחת ישיבת סורא מחדש. במכתב שתאריכו הוא תמוז (א) רפ"ח למניין שטרות, שהוא שנת ד' תשל"ז ליצירה (= 977), הוא מבקש עזרה דחופה בשם הזקנים והחכמים.⁴⁹ באותו המכתב רב שמואל מתאונן שסכום מסוים נשלח לרב שרירא, קבוצתו של רב שמואל לא קיבלה מאומה ממשלוח זה, והוא מתבטא באופן חריף נגד רב שרירא. לפי דבריו נשלח הכסף "בשם אחד החכמים המתכנה בשררות"⁵⁰.

44 מכתב מרב נחמיה גאון כ"י T.S. 16.6 פורסם על ידי יעקב מאן, טקסטס ו, עמ' 79, וראה קאולי J.Q.R. כרך אוא, עמ' 6—105.

45 באיגרת רש"ג-לוי, עמ' 121: "ובתר דשכיב מר רב אהרן (הרב אהרן סרג'דו) הדרו מקצתהון דרבנן לקמיה דמר רב נחמיה, ואנחנא ורבנן נפישו דילנא לא אשוניא עמיה ולא אזלנא לקמיה, והוינא ההוא עדנא אב ב"ד ולא קבילנא גאונות עד דשכיב מר רב נחמיה". היה לו לרב שרירא התואר "אב בית-דין", אבל למעשה היה הרב חפני אב בית דין. או אולי היה זה אחרי פטירת רב חפני.

46 ראה א.א. הרכבי, "חדשים גם ישנים", מס' 7, בהוצאת קדם, ירושלים תש"ל, עמ' 117.

47 מאן טקסטס ו, עמ' 77; ראה למעלה הערה 30.

48 מאן שם.

49 מאן, שם עמ' 147, וראה שם עמ' 155—156 את המכתב לפי כ"י בריטיש מוזיאום מס' OR. 5538.

50 שם עמ' 156, שורה 16, כלומר מי שמתנהג בשרירות, ויש כאן רמז לשמו של רב שרירא.

מכל זאת ברור, שרוב שמואל המשיך וציפה להגיע למשרה מכובדת בישיבה ולא ויתר על מעמדו.

גאונות, כהונה ומלכות

ראוי עוד להוסיף כמה נקודות לגבי התנאים, שסייעו לאדם להתמנות לגאונות. ייחוס משפחה לגאונים היה גורם חשוב בבחירת ראש הישיבה⁵¹; ההתייחסות לבית דוד הייתה בעלת משקל רב; הכהונה הייתה עוד מעלה חשובה⁵².

רב שרירא גאון התייחס לבית דוד⁵³.

גם רב סעדיה גאון ייחס את עצמו לשלה בר יהודה⁵⁴. שורה שלמה של גאונים היו כהנים⁵⁵.

רב יוסף בריה דרב יעקב, שנקרא לגאונות על ידי דוד בן זכאי במקום רב סעדיה גאון, נאמר עליו: "ויושב תחתיו את מר יוסף גאון בן גאונים נכד המשרתים הכהנים"⁵⁶.

מן האמוראנו רואים ששלושה תנאים כלליים, מובנים לציבור הרחב, מלבד הגדלות בתורה, הכשירו את האדם לזכות בכתר הגאונות, והם: ייחוס אבות בגאונות; ייחוס למלכי בית דוד; ייחוס לבית אהרן.

לא בכדי הכניס הגאון רב שמואל בן-חפני את ההספד על אביו בתוך ספרו, והוא אומר לנו: "וכבר חיברנו הספדות שנאמרו על אבינו". כלומר, הוא חיבר כמה הספדות, אבל את ההספד הזה שמר ופרסם בתוך ספרו. בספר זה משתקפת גדלותו בתורה וכשרונו לפרש פרשיות בתורה⁵⁷. פה הוא בא לעורר תשומת לב, שאמנם

51 יש להשוות דברי רש"ג באגרת על רב סעדיה גאון: "ולא מבני רבנן דמתיבתא הוה אלא ממצרים". כנראה שזה היה חידוש ובלתי רגיל.

52 גאונות ח"א, עמ' 10.

53 אגרת רב שרירא גאון, לוי' עמ' 92: "ואבהתא דילנא נשיאה אינון, מיהו שבקוה כל הני ארחתא בישתא דנשיאת ועיילי ברבנן במתיבתא". ראה ספר הקבלה סוף סדר גאונים על רב האי: "ומבית דוד היה מזרע המלוכה מבני זרובבל בן שאלתיאל". וראה אבודרהם, "סדר הפרשיות וההפטרות", מהדורת הרב ש.א. וורטהיימר, עמ' שג, שהפטירו "ויקברו ימי דוד למות" (מ"א ה) — כשנפטר רב שרירא גאון, וראה ב.מ. לוי, "מתקופת הגאונים", רב שרירא גאון, עמ' 31.

54 ספר הגלוי, "זכרון לראשונים", מאת א.א. הרכבי, חלק ה', עמ' קסד, ושם הערה י; ה. מלטר — תולדות רס"ג, אנגלית, פילדלפיה 1921, עמ' 31, והערה 18.

55 גאונות ח"א, עמ' 10—11; וראה תשובות רב שר שלום גאון, רפאל ש. וינברג, ירושלים 975, במבוא עמ' ח.

56 ספר הגלוי שם, עמ' רכח שורה 11—12, ראה אגרת רש"ג, לוי' עמ' 118, הערה א. הגאונים בארץ ישראל היו מבית דוד ומן הכהנים, ראה פוזנסקי בספר היובל לא. שוורץ, ברלין—וויין 1917, עמ' 485—486; בנימין קלאר, "מחקרים ועיונים", ח"א, תל-אביב תשי"ד, עמ' 191; ש. אברמסון, "במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים", ירושלים תשכ"ה, הפרק "לתולדות הגאונות בארץ ישראל", עמ' 32.

57 באחד המכתבים הוא מציין את כשרונו זה לפרש פרשיות בתורה, מאן, טקסט ו, עמ' 159.

יש בו התנאים המקובלים והמועדפים לגאונות. את שלוש הנקודות החשובות הוא מדגיש בהספד זה:

- א. שהוא ממשפחת הגאונים וכן אב בית-דין.
- ב. במלים "כלובש תשבץ", הוא אומר לנו שהוא ממשפחת הכהנים, דבר זה מקנה לו זכויות להתמנות כגאון.
- ג. "וקריאת יעבץ", הכוונה היא אמנם ליעבץ לפי הפסוק (דברי הימים-א ד, י) "ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמור אם ברך תברכני והרביתי את גבולי", וכמו שדרשו (תמורה טז, א) יעבץ שיעץ ורבץ תורה בישראל... אם ברך תברכני והרביתי את גבולי בתלמידים. הרי רמז ברור לראש ישיבה המרביץ תורה ושואף להרבות תלמידים, אבל חשוב כאן ביותר הרמז ליעבץ, שהוא משבט יהודה. פה הוא מודיע גם כן שהוא מצאצאי בית דוד. דבר זה יכול להיות, כמובן, מצד האם.

השם "יעבץ" מורה על גבור מבני יהודה וסמל למלכות בית דוד וגם למרביץ תורה גדול, כהגדרת חז"ל⁵⁸.
ונראה לציין גם כן עוד מליצה דומה בפיוטו של ר' שלמה אבן גבירול⁵⁹, וזאת תחילת הפיוט.

- שדודים נדודים לציון תקבץ.
- מכורים בלא הון תשובב למרבץ.
- השב עבודת לבושי תשבץ.
- תרועת שמעת משפחות יעבץ.

גם אבן גבירול התכוון בפיוטו: "להשיב כהנים לעבודתם ומלכות בית דוד למקומה"⁶⁰.

זמן חבור פירושו

מכאן יש לנו ללמוד שאת ביאורו לתורה הוא חיבר בתקופת ה"הסתר פנים" של חייו, כשלא זכה להכרה ולמעמד בישיבת פומבדיתא, שבה שירתו אבותיו כגאון וכאב בית-הדין. התקופה היא מזמן פטירתו של דודו בשנת ד' תשכ"ז (=967), עד לזמן פתיחת ישיבת סורא מחדש אחרי שנת ד' תשמ"ז בערך. אלו היו בלי ספק שנים קשות ושנים של יסורים. במכתביו הוא מתחנן לידידיו לשלוח לו שאלות⁶¹. מסיבה זו הוא פרסם את ההספד הנ"ל, כדי שיתחשבו במעמדו, בזכויותיו ובנישולו. אמנם מתעוררת כאן שאלה בקשר לסגנון שההספד כתוב בו: "חברנו", "אמרנו", "ואמרנו". כל הלשונות הן בלשון רבים, זה הוא סגנון מובהק של גאון, ולא של מי

58 ראה אשר ווייזר, "יעבץ", "סיני" שנה מ, תשרי-חשוון תשל"ו, עמ' 8.

59 בסדורים לפי מנהג אשכנז, יוצר לשבת שלישית אחר הפסח.

60 ראה שי"ר, "כרם חמד" מחברת ששית, עמ' 153, ועיין ספרי, בהעלותך, פיסקא עח; סוטה יא, א; סנהדרין קד, א.

61 כתב יד אדלר 4050; ראה הערה 6 להלן בפרק רבינו בחיי.

שאינו משרת במשרה זו. גאון נהג לכתוב בלשון רבים⁶². הסגנון מלמד אפוא לכאורה, שרב שמואל כבר היה גאון בשעה שכתב את הדברים על ההספדים. אולם כבר כתבנו למעלה שיש סימנים שרב שמואל ניהל כעין ישיבה בלתי רשמית אחרי פטירת דודו, ע"כ השתמש בסגנון של גאון.

יש להוסיף עוד סימוכין להנחה זו שאת פירושו לתורה חיבר בתקופה שלפני השתלבותו במנהיגות בישיבה. למעלה הבאתי את הדעה שהגאון שימש גם כאב בית דין, שכך הוא מכונה בראש ספרו "ספר הערבות והקבלנות". הדעה הרווחת היא שהוא שימש כאב בית דין לפני שנכנס לגאונות בשנת ד' תשנ"ז בערך. רב צמח היה גאון בסורה בתקופה זו, כמבואר לעיל, הערה 35.

בקשר ל"ספר הערבות והקבלנות", יש לציין כי בפרשת מקץ מג, ט שבפירוש שלפנינו מדבר הגאון על ענייני ערבות. הדברים הם קיצור ממה שנאמר באריכות בספר הנ"ל. והרי דברי הלכה אלה של הגאון לפי שני המקורות:

פירוש רשב"ג, פרשת מקץ, מג, ט   ספר "הערבות והקבלנות" שמחה אסף,

סיני, כרך יז, עמוד קלז ואילך

וכבר רשמו החכמים את הבטויים אשר בהם יהיה האדם ערב, והבטויים אשר יהיה בהם קבלן. וזהו אמרם (ב"ב קעד). אמר רב הונא הלוי ואני ערב, הלוי ואני פורע, הלוי ואני חייב, הלוי ואני נותן, כולם לשון ערבות הן, ואולם בטויי קבלנות הרי הן: תן לו ואני נותן בלבד, ואם כי רב הונא כבר אמר: תן לו ואני קבלן, תן לו ואני פורע תן לו ואני חייב, תן לו ואני נותן כולן לשון קבלנות הן. הרי בירר רבא זאת ועשה כולם לשון ערבות הן לבד מן תן לו ואני נותן. והרי החלכה כמאמר רבא.

הפרק השני: (עמ' קמה, שם) על המלים בהן נעשה בן אדם ערב, ונאמר המלים בהן חלה הערבות ושרייה הן לפי רב הונא, ארבע לשונות, עקריות, הראשונה מה שנאמר (ב"ב קעד ע"א) אמר רב הונא הלוי ואני ערב... והלשון השנייה מה שנאמר הלוי ואני פורע... והלשון השלישית מה שנאמר הלוי ואני חייב והלשון הרביעית מה שנאמר הלוי ואני נותן. הפרק השלישי — (שם עמ' קמז) על המלים בהן נעשה אדם קבלן. ונאמר: המלים בהן ניתנת הקבלנות ע"י הקבלן הן ארבעה ביטויים לפי הקבלה של רב הונא (ב"ב

שם), הביטוי הראשון אמרם בשמו תן לו ואני קבלן... והביטוי השני מה שנאמר תן לו ואני פורע... והביטוי השלישי אמרם, תן לו ואני חייב... והביטוי הרביעי אמרם תן לו ואני נותן. אנשי התלמוד שאלו על שני ביטויים אחרים על כך אם דינם דין ערב או דין קבלה. וזה לשונם: איבעיא להו הלוי ואני קבלן, תן לו ואני ערב מאי: וכתשובה על כך מוסרים שלש קבלות... והקבלה השלישית היא הקובעת שכל הביטויים האלה לשון ערבות זולת תן לו ואני נותן כי זהו לשון קבלנות וכן פוסקים הלכה. וזה לשונם: רבא אמר כולן לשון ערבות לבד מתן לו ואני נותן.

62 ראה ש. אברמסון ב"ספר רב נסים גאון", עמ' 307 המשך הערה 8.

מן ההשוואה שלפנינו ברור, שההלכה בענין ערב בפירושו לתורה היא צורה מקוצרת ממה שמובא ב"ספר הערבות והקבלנות". דרכו של הגאון היא, שהוא מזכיר את ספריו בכל מקום שהוא דן בענין הנוגע לאחד מחיבוריו⁶³. כך אנו רואים, שהוא מזכיר את ספרו על הגירושין⁶⁴. וכן הוא מזכיר את ספרו בדיני ההוצאה בפירושו לדברים⁶⁵. "ספר המצוות" גם הוא נזכר בפירושו לדברים⁶⁶. מהעובדה שבפירושו לפרשת מקץ אינו מזכיר כלל את חיבורו "ספר הערבות והקבלנות" יש להסיק, כנראה, שאת פירושו לתורה חיבר לפני שהיה לאב בית-דין, ואילו את "ספר הערבות" חיבר בתום שנות בדידותו ותחילת עלייתו למנהיגות בישיבת סורא. מכאן שהפירוש לתורה, לכל הפחות במה שנוגע לפרשת ויצא — ויחי, נתחבר באותה התקופה הקשה בחייו, כשלא היה קשור קשר רשמי עם הישיבה.

סוף דבר. יש לציין מה שכתוב ב"ספר המסעות של ר' בנימין"⁶⁷: "ומשם יום וחצי לסורא, היא מתא מחסיה, שהיו שם ראשי גלויות וראשי ישיבות בתחילה, ושם קבר רבי' שרירא ורבי' האי בנו ורבי' סעדיה אל פיומי ורב שמאל בן-חפני הכהן" וכו'.

63 לעניין המוקדם והמאוחר בספריו, ראה ש. אברמסון "ספר דיני קניין", תרביץ יח, עמ' 30.

64 פרשת ויחי, מז, כט.

65 פורסם על ידי הרכבי ב"אוצר הטוב", ברלין 1878, עמ' 61.

66 בפירושו לדברים לד, לט: "וידעת היום והשבות אל לבבך" לפי כ"י סמינר ניו-יורק R 1734 (= Adler, 1809). ראה מאמרי "גדרי התשובה", "סיני" כרך עז, סיון-תמוז תשל"ה, עמ' קט. וראה הרכבי "זכרון לראשונים", ח"ג עמ' 5; וראה להלן בספחים לדברים.

67 מהדורת אדלר עמ' מז.

פרק ב

פירוש לתורה — האם כולל הוא את כל התורה ?

הרכבי, שגילה את פירוש רב שמואל בן-חפני גאון לתורה, כותב: "פירוש על חמשה חומשי תורה בערבית ופיו יקבנו בשם תפסיר (פתרון) ונזכר אצל הקדמונים גם בשם שח (ביאור). מביאור זה מצאנו בין כ"י פ"ב (=פטרבורג) איזה חלקים מס' בראשית (ואולי גם משמות ובמדבר) ומס' דברים"¹. נמצאנו למדים שהרכבי הניח, כי הגאון פירש את כל חמישה חומשי תורה. בסדר הדורות של ר' סעדיה אבן דנאן² כתוב: "...רב שמואל הכהן אבן חפני, והוא היה חכם גדול וחבר ספרים הרבה. ופירוש התורה שחבר עוד | מעיד | על תוקף חכמתו וצחות לשונו". מסתיימת דבריו משמע שחבר פירוש על כל התורה. אולם נמצאו מקורות בגניזה, שהרכבי לא ראה אותם, המצביעים על העובדה שהגאון ביאר חלקים מסויימים מן התורה בלבד.

בכתב-יד קמברידג': T.-S. 6J.9, ישנה רשימה מספרי הגאון רב סעדיה, רשימה זאת נתחברה על ידי שני בניו של הגאון, שארית אלוף ודוסא, אחרי שחלפו אחת-עשרה שנה בלבד מפטירת אביהם הדגול. שם נאמר שרס"ג תרגם את התורה כולה לערבית, אבל פירש רק חלקים מן התורה, ואלו הם: א. החלק הראשון מספר בראשית, דהיינו מפרשת בראשית עד פרשת ויצא (פרקים א — כח—ט). ב. ספר שמות; ג. ספר ויקרא³.

ההשלמה לפירוש רס"ג לתורה חוברה על ידי שני גאונים שחיו אחרי רס"ג, והם רב אהרן סרג'אדו, גאון פומבדיתא, ורב שמואל בן-חפני, גאון סורא. דבר זה אנו למדים מכ"י אוקספורד בודיליאני¹⁷ 2624. הביאור השלם לתורה היה לפני רב יוסף ראש הסדר, בן-יעקב ראש בי רבנן מפוסטאט, כאשר קיבץ את ספרו על התפטרות. בקולופון כתוב: תפסיר אלאפאטיר ג'מע מרנו ורבנו ואדנינו יוסף הרב הגדול ראש הסדר ירום הודו ויגדל כבודו חמוד מרנו ורבנו ואדנינו יעקב הרב המובהק ראש בי רבנן זצ"ל גמעה בצוען שנת א' תקכ"ב לשטרות למא וקף עלי תפסיר אלתורה אלתלתה מן בראשית אלי ויצא ומן ואלה שמות אלי במדבר לרבינו סעדיה; ומן ויצא אלי שמות ו|מן| במדבר אלי שפטים לרבינו שמואל בן חפני ומן שפטים אלי אכר אלתורה לרבינו אהרן בן סרגאדו".

1 זכרון לראשונים ח"ג, עמ' 3.

2 "חמדה גנוזה", צבי הירש עדעלמאן קניגסברג 1856, עמ' 28.

3 יעקב מאן, J.Q.R. כרך יא 1921, 425—426; וראה ש. פוזנסקי, שם, כרך ויח 1922—1923, עמ' 374 והלאה.

בתרגום עברי: פירוש ההפטרות, אשר קיבץ מרנו ורבנו ואדננו יוסף הרב הגדול ראש הסדר ירום תהו ויגדל כבודו תמוך (=בן) מרנו ורבנו ואדננו יעקב הרב המובהק ראש בי רבנו זצ"ל, קיבצו בצען (=פוסטאט) שנת א' תקכ"ב לשטרות (ד' תתקע"א ליצירה = 1211), אחרי שעמד על פירוש התורה של השלושה מן בראשית עד ויצא ומן ואלה שמות עד במדבר לרבינו סעדיה; ומן ויצא עד ואלה שמות ומן במדבר עד שפטים לרבינו שמואל בן חפני; ומן שפטים עד סוף התורה לרבינו אהרן בן סרגאדו.⁴ ע"כ.

על פי שני עדים אלו הסיקו חכמי המחקר שהגאון בן חפני ביאר רק את חלקי התורה הבאים: מספר בראשית כח, י עד הסוף; כל ספר במדבר; החלק הראשון של דברים מפרק א עד טז יז.⁵

דעה אחרת

אולם יש שערערו על המסקנה הזאת. לפי דעתם, אמנם נכון שרס"ג לא ביאר את כל התורה אלא את החלקים הנקובים בשם על ידי בניו, אבל אין הוכחה שהגאון בן חפני לא חיבר ביאור על התורה כולה. רב יוסף ראש הסדר השתמש בביאורם של הגאונים בן-חפני ור' אהרן סרגאדו במקום שלא היה ביאורו של רס"ג. ישנן רשימות ספרים וכן מובאות של מחברים אחרים שהשתמשו בביאורי הגאון על חלקים נוספים של התורה מלבד אלה, שנקבעו על ידי ר' יוסף ראש הסדר.⁶

קטעים מביאוריו לדברים טז, יח; לב, נא נתפרסמו מן הגניזה.⁷ אכן עזרא מביא מפירושי הגאון לכתובים בתורה שלפי הדיעה הג"ל לא כתב הגאון פירוש להם: בראשית א, ג; שמות ד, כד, כה; ח, ו; יט, יג; ויקרא ח, לג; טז, ח.

בספר "מושב זקנים" על התורה שהוא קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות (לונדון תשי"ט) מובא פירוש לויקרא יח ה: על הכתוב "וחי בהם".

- 4 יעקב מאן The Jews in Egypt כרך וו ע' 310 ; J.Q.R. שם ע' 426 הערה 10 ; ש. אברמסון, רב יוסף ראש הסדר, קרית-ספר שנה כו, (שנת תשי"ז) עמ' 2.
- 5 ראה יעקב מאן J.Q.R. שם, עמ' 426 ; על חלוקת התורה לעשרה חלקים בזמן הגאונים, ראה להלן, סוף פרשת ויחי הערה 409. וראה Journal of Jewish Lore and Philo-sophy, כרך ו (1919), ע' 348 הערה 6.
- 6 ש.א. פוזנסקי, J.Q.R. כרך ויח (1922—1923), עמ' 379.
- 7 הרכבי, "אוצר הטוב", Magazin für die Wissenschaft des Judentums, ברלין (1878) עמ' 64—61. הרכבי מביא שם גם ביאורים לפסוקים הבאים: בראשית יז, טו—טז; כב, כ—כד, כג, א—ג. אולם הביאור המובא ע"י הרכבי לפסוק כב, כ מובא בפ"ר אברהם בן הרמב"ם בשם רס"ג, והפסוקים: כב, כ; כג, יח; כה, כא—כו פורסמו על ידי ש.ז.ל. סקוז מכת"י לנינגראד פירקוביץ ב, מס' 4455 (162), של פירוש הארוך לרס"ג, תרביץ תשי"ט, עמ' 303 והלאה. מכאן שהפסוקים הללו מס' בראשית מפירושו של רס"ג הם.

וכן מובא ביאור מן הגאון לדברים טז, כא על ידי ר' תנחום ירושלמי⁸. בילקוט כתאב אלתפאחה — (ספר התפוח) מובא פירוש הגאון לפ' יתרו וכן לפ' האזינו⁹ ברם, בדרך כלל דבקו החכמים העוסקים בתורת הגאונים בדעתו של מאן, שהגאון ביאר רק את החלקים שזכרו על ידי ר' יוסף ראש הסדר¹⁰. סימוכין לדעה זו יש למצוא גם בעובדה שר' אברהם בן הרמב"ם, שהרבה להסתייע בפירושו של הגאון, מביא ביאורים ממנו אך ורק מפרשת ויצא עד סוף ספר בראשית, כפי שיבואר להלן¹¹.

יש לציין, שיש דוגמאות נוספות לחיבורים מתקופת הגאונים שחזרו על חלקים מן התורה בלבד: ר' יעקב בן נסים מקירואן חיבר פירוש לחלק שני של בראשית; רב חשיאל מקירואן חיבר פי' לשמות¹².

כידוע, היה הגאון בן-חפני הפורה ביותר בין הגאונים בפעולתו הספרותית. חיבוריו הגיעו לעשרות. ברשימה חלקית אחת נרשמו כעשרים וחמישה ספרים¹³, לפי רשימה אחת תפשו שמות ספריו שתי חוברות¹⁴, וכל חוברת הכילה עשרה דפים, ויוצא מזה, שרשימת ספריו התפרסה על עשרים דפים.

דרכו של הגאון הייתה לעורר ולעודד את מקורביו תומכי הישיבה לפנות אליו בשאלות במקרא או בתלמוד. במכתב אחד הוא כותב: "ואכן ידעתם כוחינו בתורת אל אילותינו בחכמת המקרא והמשנה והתלמוד, וכי פתרנו כמה ספרים מן המקרא ופירשנו מסכתות מן המשנה והתלמוד"¹⁵. ברשימות ספרים שנרשמו על ידי אספני ספרים שונים בימי הביניים שנשתמרו בגניזה, נזכרים בהם ספרי הגאון, והן יכולות להעיד על הספרים או הקונטרסים שנכתבו על-ידו. בקשר לבעיה שלפנינו רצוי לבדוק אלו פירושים ואלו פרשיות בתורה נזכרים ברשימות הספרים השונות.

לשם כך בדקתי בערך עשרים וחמש רשימות ספרים של הגניזה שהופיעו בזמנים ובמקומות שונים, וסדרתים לפי הפרשיות. באופן כזה נוכל לדון על-פיהן על פירושי הגאון לתורה. להלן אני נותן את לוח הרשימות לפי הפרשיות.

8 הרכבי, חדשים גם ישנים מס' 10, עמ' 22, ירושלים תש"ל עמ' 220. ואלו דברי ר' תנחום לפסוק — לא תטע לך אשרה: "אמר הגאון שמואלי בן חפני ז"ל: ויתכן כי אשל ואשרה אחד הוא, וכל האילנות כולם נקראו אשרות, כי הכתוב לא ייחד מין ידוע ממיני האילנות ר"ל כרם או זית או תאנה או רמון. עד הגה דבריו ז"ל. והאשרות האלה לפעמים עבדו אותן הגוים כמו שנאמר ויעבדו את האשרות, ולפעמים היניחו תחתיהן עבודה זרה כמו שנאמר ותחת כל עץ רענן וכו'".

9 מאמרי ס' היובל להרב א. יונג ניו-יורק (תשכ"ב) עמ' רלט. וכן ראה קטע מפ' האזינו, מ. צוקר, תרביץ לה (תשכ"ו) עמ' 173—172.

10 ראה בספרו של מ. צוקר "על תרגום רס"ג לתורה", עמ' 28 הערה 57 ועוד מקומות.

11 וראה פוזננסקי שם הערה 32.

12 מאן, טקסטס I, עמ' 664, הערה 3; רשימת ספרים, מאן, R.E.J. (1925), עמ' 164.

13 ג' מרגליות, J.Q.R., כרך XIV (1902), עמ' 311.

14 ש. אסף, קרית-ספר, כרך יח, עמ' 28 סימן 8.

15 יעקב מאן, טקסטס I, עמ' 159.

פירושו לתורה לפי הפרשיות על-ימוד רשימות ספרים

ספר בראשית

תפסיר לחלק השני של בראשית (כלומר פרשיות ויצא עד ויחי).
יעקב מאן, טקסט I, עמ' 650 סי' 66, לפי כת"י קמברידג' T.S. LOAN 149,
ועוד הפעם שם סי' 73. יש לשער שהכוונה אכן לספרו של רשב"ח גאון לחלק
שני של בראשית. אמנם יש גם פירוש ויצא—ויחי לר' יעקב בן נסים מקירוו.
(ראה מאן, שם 644 הע' 3).

ב. בראשית. מן תפסיר בראשית חפני.
כ"י קמברידג', T.S. LOAN 150; ש' אסף, קרית ספר, יח (תש"א—תש"ב)
עמ' 274.

ג. ואלה תולדות נח לך לך.
ש' פוזנסקי Z.F.H.B., כרך XII (1908), עמ' 116—117: רשימות ספרים
ערביים — יהודיים מן הגניזה.

ד. אלה תולדות.
שם, שם.

ה. ויצא יעקב. לבן חפני גאון.
כ"י קמברידג' T.S. LOAN 16.19; ש' אסף, קרית ספר, יח (תש"א—תש"ב)
278 סי' לו.

ו. ויצא יעקב. — מצחף תפסיר ויצא יעקב.
כרך פירוש ויצא יעקב. כ"י קמברידג' T.S. 10K 20; יעקב מאן R.E.J.
כרך 72 (1921), עמ' 169; וכן טקסט I עמ' 651 סי' 82. יש להניח שהכוונה
לכל חלק שני של ספר בראשית — מויצא עד הסוף. ראה אצל מאן, טקסט
I, שם הע' 66, 73, כרכים על החלק השני של ספר בראשית. לא נזכר שם
הגאון על שלושתם, אולם יש להניח שהכוונה לפירוש הגאון מויצא עד סוף
הספר שלפנינו; סימנים 66, 73 הם מכ"י T.S. 149.

ז. ויצא יעקב.
כ"י קמברידג' T.S. N.S.J. 94/53; ג' אלוני — שלש רשימות ספרים
עתיקות, קרית-ספר, לו, (תשכ"א) עמ' 402.

ח. וישלח. מעאני ויצא יעקב וישלח לשמואל בן חפני.
שם, שם.

ט. וישב. שרח וישב יעקב.
כ"י קמברידג' T.S. K 3/28; ג' אלוני "עלי ספר", א' (תשל"ה) עמ' 44
סי' 25. נראה שזהו פירושו של הגאון בן-חפני; חלק מן הפרשה מתפרסם
כאן.

מ ב ו א

י. וישב. וישב אלי אכ"ר אלספר — תפסיר רבינו שמואל [בן] חפנ[י] ז"ל.
מיישב עד סוף הספר פירוש רבינו שמואל בן-חפני ז"ל. א' שייבר,
T.-S. BOX C¹⁴, Journal Jewish Studies XXII, (1971) p. 70/20

יא. מקץ. שרח ויהי מקץ, ויגש, ויחי.

ויהי מקץ.

אותו כ"י כמו בסי' ט; "עלי ספר", שם, עמ' 45 סי' 42. הפירוש לפרשיות
אלה מתפרסם כאן בספרנו. נראה שבזמן קדום כבר היו פרשיות אלה
קונטרס בפני עצמו.

יב. ויגש.

ש' פוזננסקי, XII Z.F.H.B., (1908), 117 / מס' 37.

יג. ויחי.

כמו בסי' הקודם עמ' 116.

ספר שמות.

יד. ואלה שמות.

כמו בסי' הקודם.

טו. בשלת.

כמו בסי' הקודם.

ספר ויקרא.

טז. ויקרא. — תפסיר ויקרא לרבינו שמואל בן חפני ז"ל.
כ"י קמברידג' T.-S. N.S. 298/33; ג' אלזני, שתי רשימות אוטוגרפיים של
רבי יוסף ראש הסדר, קרית-ספר, לח (תשכ"ג) עמ' 28—30/552.

יז. ויהי ביום השמיני.

כמו בסי' ג.

יח. אשה כי תזריע.

שם, שם.

יט. קדושים. — ג'זו פ' סדר קדושים לחפני.

כ"י קמברידג', כמו בסי' ב.

כ. בהר סיני.

כמו בסי' ג.

כא. ואם בחקותי.

שם.

ספר במדבר

- כב. במדבר. — תפסיר במדבר לחפני.
כמו בסי' ב, עמ' 274.
- כג. במדבר. תפסיר במדבר [ונש] א לרבנו שמואל בן חפני.
נשא.
- כ"י קמברידג' T.S. 10K 20¹⁰; יעקב מאן R.E.J. 72 (1921) עמ' 164/IV.
- כד. במדבר ונשא. תפסיר במדבר ונשא לרבנו שמואל בן חפני ז"ל.
כ"י קמברידג' T.S. N. S. 298/33; נ' אלוני, קרית-ספר, לח (תשכ"ג) עמ' 554 שורה 7/8.
- כה. במדבר ונשא. תפסיר במדבר ונשא לר' שמואל בן חפני ז"ל.
כ"י T.S. BOX C¹⁶; א' שייבר, J.J.S. כרך XXII (1971) 70/32.
- כו. נשא.
כמו בסי' ג.
- כז. קרח. — ויקח קרח לשמואל בן חפני גאון.
כמו בסי' ה מס' 56. בידי קטע כ"י המביא מפירושו לפרשה זו שמצאתי בספרית קמברידג' וסימונו כעת T.S. G² 98.
- כח. קרח. תפ' ויקח קרח לרבינו שמואל בן חפני ז"ל.
כ"י T.S. 10K 20¹⁰; יעקב מאן R.E.J. 72 (1921), עמ' 164.
- כט. קרח. תפסיר ויקח קרח, זאת וראשי המטות.
חקת.
- מטות.
- יעקב מאן, טקסטס, I 653 / סי' 128.
- ל. חקת. — תפסיר זאת חקת פנחס.
כמו בסי' ב, מספר 17.
- לא. פינחס. — תפסיר פינחס. וראשי ואלה |מסעי לר'| שמואל בן חפני.
וראשי.
ואלה.
- כמו בסי' כג.
- לב. פינחס, וראשי המטות, ואלה מסעי.
נ' אלוני, ארבע רשימות ספרים מהמאה הי"ב, רשימה א', עמ' 126 שורה 31, 30. קרית ספר, מג, (תשכ"ח).
- ספר דברים.
- לג. דברים. — תפסיר חפני לאלה הדב'.
כ"י קמברידג' T.S. LOAN, 150 ש' אסף, קרית ספר, כרך יח, עמ' 273.

- לד. דברים. — תפסיר אלה הדברים ואתחנן לרבינו שמואל בן-חפני ז"ל.
ואתחנן.
כמו בסי' כג.
- לה. דברים. — תפסיר אלה הדברים ואתחנן לרבינו שמואל בן חפני ז"ל.
ואתחנן.
כ"י קמברידג' T-S. N.S. 298/33; ג' אלוני, קרית-ספר, כרך לח, (תשכ"ג),
עמ' 552 שורה 32.
- לו. עקב. — תפסיר והיה עקב לבן חפני.
כ"י קמברידג' T-S. N.S. J 94 1126; ג' אלוני, קרית-ספר, כרך לח, עמ' 540
שורה 57, אות ט, ועוד שם שורה 88.
- לז. ראה. — תפסי' ראה לרבינו שמואל בן חפני.
כמו בסי' כג.
- לח. האזינו. — תפסיר האזינו לבן חפני.
כ"י אדלר 2539. פורסם לראשונה ע"י אדלר — ברוידה, J.Q.R. סדרה ישנה,
כרך XIII, עמ' 62—52; ועוד פעם בתיקונים ע"י ש' אברמסון, קרית-ספר,
כרך כו, (תש"י) סי' 152.
- לט. האזינו.
ש' פוזנבסקי Z.F.H.B. כרך XII (1908), עמ' 116, ועוד פעם שם עמ' 117.

הסיכום מן הרשימות

- ספר בראשית — נזכרו אחת עשרה פרשיות, כמה מהן מספר פעמים, מהן ושלש
פרשיות שלפי ההשערה לא פירש.
- ספר שמות — נזכרו שתי פרשיות — לא פירש את כל הספר.
- ספר ויקרא — נזכרו שש פרשיות — לא פירש את כל הספר.
- ספר במדבר — נזכרו שבע פרשיות, כמה מהן פעמים אחדות.
- ספר דברים — נזכרו חמש פרשיות, כמה מהן מספר פעמים. מאלה נזכרה פרשה
אחת שלפי ההשערה לא פירש.
- סך-הכל של הפרשיות, כמה מהן מספר פעמים, שנזכרו ברשימות הנ"ל הוא שלושים
ואחת. מאלו נזכרו שתיים עשרה פרשיות, שלפי ההשערה לא פירש.

ציוניו לפירוש במקום אחר

הגאון מצביע על פירושו במקומות אחרים בספרו. להלן רשימה מציונים אלה ממקום למקום:

בראשית מג, ח	מזכיר את פירושו	לבראשית לא, מא.
" מג, לב	" "	לדברים יב, כ.
" מד, ט	" "	לבראשית לא, לב.
" מד, יח	" "	לבראשית מט, ז.
" מד, יח	" "	לבראשית לו, לא.
" מו, כא	" "	לבראשית לח, א.
" מו, כז	" "	לבראשית כט, ט.
" מז, כח	" "	לבמדבר יז, יז.
" מז, ו	" "	לפתיחת פ' ויצא.
" מט, ד	" "	לבראשית לה, כב.
פתיחה לפ' חוקת	" "	לפתיחת פ' ויצא.
דברים א, ה	" "	לפתיחת פ' חוקת* ¹⁵ .
" א, יא	" "	לבמדבר א, א.

מענין הדבר שבכל הרשימה הזאת לא צוין פירוש, לפרשה שהיא מחוץ למסגרת הספרים שנוכחה על ידי ר' יוסף ראש הסדר. אולם אין לעובדה זו משמעות מכרעת לגבי שאלת היקף חבורו של הגאון. רוב הציונים הם לפרשיות בספר בראשית. רק ארבעה ציונים הם לספרים אחרים. מסתבר שהתייחסותו לבאוריו במקום אחר היא מקרית בלבד.

אבל הגאון מציין באופן ברור לפירושו לדברים כג, ב—ג, דהיינו החלק השני של פי' דברים. ראה להלן גספחים לדברים א, ה בסוף הענין העשירי, ואלו דבריו: "ונותר חלק רביעי והוא המצוות שחידש משה רבינו הזכרתן ולא יבא פצוע דכא וכו' שפכה, לא יבא ממזר, לא יבא עמוני והדומה לזה. ודיון בכך האם נצטוו באלה בשנת הארבעים, או לפני כן, יבא במקומו".

פירוש לכל התורה

הדעת נוטה שאין להתעלם מכל הרשימות הנ"ל המזכירות את פירושו של הגאון לפחשיות חבות שאינן במסגרת שקבע ר' יוסף ראש הסדר. על כן עלינו להסיק שהגאון חבר פירוש לכל התורה.

היסוד העיקרי להשערה שהגאון חבר פירוש רק לחלקים מסוימים. הוא הקולופון שנמצא מר' יוסף ראש הסדר בילקוט שלו על ההפטרות. לא ברור מן הקולופון אם הוא "מצא" את הפירוש לתורה של שלשת הגאונים או שהוא "קבץ" את הפירושים

* 15 כ"י קמברייג' T.S. Arab 47/122/159, הצלום בידי. ר' צוקר (1954) PAAJR, XXIII, עמ' י' הערה 49.

משלשתם וחברם לספר אחד. מסתבר שההנחה האחרונה היא הנכונה. ר' יוסף ראש הסדר עסק בעיקר בליקוט פירושים וחיבורם יחד למקרא או לתלמוד כמבואר מתוך רשימת ספריו שחבר או תכנן לחבר¹⁶. כוונתו היתה לחבר פירוש לתורה, ממקורות הגאונים. מרס"ג הוא לקח את כל מה שהגאון הזה חבר לפי עדות בניו. את היתר הוא השלים לפי הגאון רב שמואל בן חפני. את הבאור לחלק האחרון מספר דברים לקח מפירושו של הגאון ר' אהרן בן סרגאדו. הסיבה לצרוף פירושו של ר' אהרן סרגאדו יכולה להיות שלא מצא את החלק השני לדברים של הגאון בן חפני¹⁷, או שרצה לצרף גם גאון מישבת פומבדיתא לספרו.

עם חיבור הקובץ של ר' יוסף ראש הסדר, חל שינוי בתפוצת כתבי-היד של פירושו השלם של הגאון בן חפני. מאז, תפס חבורו של ר' יוסף ראש הסדר, שהכיל את הפירושים של שלשת הגאונים, את מקום כתבי-היד הקודמים של הפירושים של כל גאון וגאון. פירוש הגאון בן חפני לתורה, השלם, נדחה הצידה ולא הועתק. נשאר זכר לו בעיקר ברשימות ואצל מפרשים קדומים. כפי שראינו ר' יוסף ראש הסדר אסף את פירושי שלשת הגאונים בשנת ד' תתקע"א (=1211). בתקופה שלפני התאריך הזה השתמשו בחיבור השלם של הגאון בן חפני. על כן אנו רואים שאבן עזרא¹⁸ מביא באורים מרב שמואל בן חפני גם לתחילת ספר בראשית, לספר שמות, ולספר ויקרא. מאידך גיסא, ר' אברהם בן הרמב"ם חיבר את ספרו על התורה קרוב לפטירתו¹⁹, בשנת תתקצ"ב (=1231) בפוסטאט. יש להניח שר' אברהם השתמש בספרו של ר' יוסף ראש הסדר מפוסטאט לפירוש הגאונים לתורה. וזאת הסיבה שר' אברהם מביא את פירושי הגאון בן חפני, רק מפרשת ויצא עד סוף ספר בראשית²⁰. בכל אופן אל לנו להתייחס מלמצוא עוד ושרידים מפירוש הגאון לחלקים נוספים של התורה.

בפנים הספר, בכמה מקומות, אני התחשבתי בדעה שאמנם לא פירש הגאון את כל התורה. אולם על יסוד הבירורים שכתבתי כאן יש להסיק שהגאון בן חפני פירש את כל התורה.

את הפירוש מ"ויצא" עד סוף ספר בראשית ראה הגאון כספר בפני עצמו. זה מתברר מפירושו שלפנינו. בפרשת ויחי (מח, ו) בביאור "ומולדתך אשר הולדת" הוא כותב: "הולדת — אשר תוליד, על יסוד שימוש השפה בלשון עבר על עתיד ובלשון עתיד על עבר, כפי שהקדמנו בפתיחת ספרנו זה", כונתו לפתיחתו לפ' ויצא כמבואר שם. בסוף פ' ויחי (ג, כו) על סיבת ההודעה, שיוסף היה בן מאה ועשר שנים במותו, כותב הגאון: "להודיע לנו על משך הזמן של כל מאורעות הספר הזה", שהן קכ"ד שנים, "מיום כניסת יעקב לחורן עד שנולד לו יוסף". הרי שהוא מתייחס לפירושו

16 ראה ש. אברמסון "רב יוסף ראש הסדר" קרית ספר כו (תש"י) עמ' 73 והלאה. מרשימות ספרים אות טז, ברור שהיה לפני ר"י ראש הסדר פירוש רשב"ח לויקרא.

17 ראה ש.א. פוזננסקי J.Q.R. כרך VIII (1922—1923) עמ' 379. זה ברור שהגאון בן חפני פירש את התורה לפי חצאי ספרים, כמבואר מפתיחותיו לפ' ויצא ולפ' חוקת, ראה להלן.

18 נפטר בשנת תתקכ"ד (=1164).

19 ראה מבוא לפירוש הראב"ם, עמ' 23.

20 מפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם יש לנו רק לספרי בראשית ושמות.

מ"ויצא" עד הסוף כספר אחד שלם. הוא גם רומז ממקום למקום במסגרת הספר הזה, כפי שראינו למעלה²¹.

יש סימנים המעידים, שהגאון פירש גם חלקים מנביאים אחרונים. ר' יהודה בן בלעם לזכריה ה, ד — ו, ג מביא פירושים מאת הגאון; ראה פירושו של בן-בלעם לתרי עשר, שפרסם ש"א פוזנסקי J.Q.R., סדרה חדשה, 15 (1924) עמ' 51, ועי' גם הרכבי, זכרון לראשונים, ח"ג, הע' 31, 59. בפירוש ישעיה לר' יהודה בן-בלעם מובא מפירוש הגאון לישעיה מט, יז²², ראה הרכבי, שם הע' 42. ויתכן שפירש גם ספר יונה, ראה ספר השרשים לרבנו יונה, שורש קיק, וכן בספר שרשים לרד"ק, מהדורת לעברעכט, ברלין 1847, עמ' תרנ"ג והע' 2 שם. עי' גם הרכבי שם הע' 59. ואולי גם פי' ס' קהלת, ראה הרכבי שם הע' 60. פירוש על רות נזכרת ברשימת ספרים מכ"י T.S. N.S. 298/33 ראה נ' אלוני, שתי רשימות אוטוגרפיים של ר' יוסף ראש הסדר, קרית ספר לח (תשכ"ג) עמ' 552/28.

21 יש להעיר על כתביד ווטיקן מס' 63, פירוש על התורה, שעליו הכתובת (הצילום בידי): "זה החבור חבר החכם הגדול הפילוסוף האלהי רבינו שמואל בן חפני מקורטבא (!) בשנת [ד]תת"ז ליצירה", ע"כ. כבר הסביר ש. בוכר במבוא לספר "לקח טוב", עמ' כ, אות כ, שהרישום הזה בטעות יסודו, ואינו לרשב"ח גאון. הספר הוא "זכרון טוב" אשר חיברו הרופא ר' נתן בן שמואל, ראה גם הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 23 הערה 58.

22 ואלו דברי בן בלעם מהדורת י. דירינבורג, פריס 1892 בתרגום מן הערבית; "ראשונה אומר לך כי אני לא ראיתי כלל הנוסחא בניך עם חולם על הבי"ת, עד כי קראתי באור איזה פרשיות לרב שמואל הכהן גאון ז"ל. ושם חלק את השרש "בן" לחלקים ולקח את המלה הזאת, ר"ל מהרו "בניך", בהוראת בנין כמו בנה בניתי". ע"כ. אולם ראה "חדשים גם ישנים" מס' 10 עמ' 24 (הוצאת כרמיאל ירושלים תש"ל, עמ' 222), שם מובא על ידי תנחום הירושלמי הפירוש הזה בשם רס"ג.

פרק ג

מובאות מפירושו אצל מפרשים קדמונים

מפרשי התורה הראשונים השתמשו בפירושו של הגאון בן-חפני. יש המזכירים את פירושו בשמו ויש המביאים את ביאוריו מבלי להזכיר את המקור. עם פרסום חלק חשוב מפירושו של הגאון מתברר היקף השמוש בביאוריו על-ידי המחברים שבאו אחריו. להלן אני מביא את דבריהם של כמה מן המפרשים הקדמונים, ומציין את זיקתם לפירושו של הגאון לתורה. על ידי המובאות הללו אנו זוכים גם בהרחבה מסוימת של ביאוריו.

ר' יונה אבן ג'נאח

רב יונה אבן ג'נאח¹ משבח את הגאונים רב סעדיה ורב שמואל בן-חפני על דבקותם בחכמת הלשון. ואלו דבריו על רב שמואל בן-חפני גאון: "והנה רבינו שמואל בן-חפני ראש הישיבה ז"ל מזהיר על הענין הזה הזהרה גדולה ומביא עדים בשבח אנשי הצחות והמהירים בחכמת הלשון וכו'... וראיתי אותו עם גדולתו ויקר מעלתו סומך על אנשי הדקדוק ברוב המקומות ומודה להם מביא ראיה מדבריהם כל שכן שלא היה מחטיאם ובוזה את חכמתם"².

במקום אחר מכנה ר' יונה אבן ג'נאח את רס"ג ואת רב שמואל בן-חפני גאון "הפשטיים"³.

ועוד כותב ריב"ג: "מן השמות אשר אינם נגזרים, ממה שאין להם פעלים... ממה שהוצאתי פירושו מספרי החכמים הגאונים שהם כדאי לסמוך עליהם כרב סעדיה ורב שרירא ורב האי ורב שמואל בן-חפני ראש הישיבה וחפץ ראש כלה"⁴. אולם יותר ממה שהגאון מתעכב על ביאורים דקדוקיים הוא מאריך בביאורי מלים. הגאון

1 נולד בקורדובה בסוף המאה העשירית.

2 "ספר הרקמה" מהדורת וילנסקי בהקדמה ע' יב—יד. הגאון מזכיר את "המדקדקים במפורש בביאורו ותפעם רוחו (מא, ח), וכן מזכיר את "אנשי הלשון" (מז, יח) ועוד. הביאורים הנוגעים לדקדוק הם בעיקר בעניין יחיד ורבים, עתיד ועבר, ראה מא, טו; מג, יח; מד, טז; מו, ז; מו, טו; מו, כג; מו, כט; מח, ו; מח, כב; מט, ו. ראה הפתיחה לפ' ויצא. לענין חילופי אותיות, ראה לג, כה — "ויאבק" תוך החלפת האל"ף בחי"ת; מא, יח "דקות" — "ורקות". הגאון בן-חפני עדיין לא ידע את העיקרון של שורש העברי בן שלש אותיות לר' יהודה חיוג'. ראה להלן מא, מ על המלה "ישק"; מד, יח — על המלה "ויגש"; מט, ו — על המלה "תחד"; מט, י — על המלה "שילה", ראה הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 20, הערה 42; W. Bacher, R.E.J. XVI, 108 (1888), בענין הטי"ת שנכנסה במלת "נצטדק", ראה מא, טז.

3 שם בהקדמה עמ' יט.

4 שם עמ' כו.

אינו מסתפק במתן ביאור למלה בפסוק שהוא דן בו אלא הוא תולך ומונה את הפירושים השונים של המלה בתנ"ך.⁵

דוגמאות מבאורי הגאון אצל ר"י אבן ג'נאח

לב, כה. ויאבק. — כותב הגאון ששלש האותיות (אבק) יש להן משמעויות שונות "זהו "אבק ועפר", "אבקת ריכל" ו"לפיד-אבוקה". גם ריב"ג מקשר "אבקת ריכל" עם הפסוק הזה.

לה, י. לא יקרא עוד שמך יעקב. הגאון כותב שלמלה "עוד" שלשה פירושים: לעולם; גם כן; בלבד. בריב"ג שרש "עוד" מובאים שני הפירושים הראשונים עם כמה מאותם הפסוקים שהגאון מביא.

מא, ה. עלות בקנה אחד. הגאון מבאר "עלה" במובן צמיחה, ובפ' בהעלתך מפרש כי העליה יש לה שנים עשר פירושים ומביא דוגמאות מן המקרא למובנים הללו. מא, כט. שבע גדול. הגאון נותן ארבעה מובנים שונים של המלה "שבע". המובנים זול, ריבוי כנועם, נזכרו גם על ידי ריב"ג שורש "שבע".

מא, נא. בביאור מלת אברך כותב הגאון: "ויש שתשמש שפתנו בבטוי אחד מתחלק לשניים כמו (איוב ל, יב) פרחח, (חבקוק ב, ו) עבטיט. ריב"ג ב"ספר הרקמה" עמ' שמ"ד כותב בדומה לזה.

מה, ו. אשר אין חריש וקציר. הגאון מבאר כי המלה קציר שייכת גם לגבי קטיפת פירות העצים כמו (ישעיה יח, ה) כי לפני קציר כתם פרח. כך בריב"ג שרש קצר. מז, יח. כי אם תם הכסף. "אם" במובן של קיום הדבר (במובן "אכן"). כן בריב"ג שרש "אם".

מז, יט. אנחנו ואדמותינו עבדים. אנחנו לעבדים ואדמותינו לקניין. כן ברקמה שער כ"ח (כו) עמ' שי"א. וראה שם עמ' של"א, למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו.

מז, כ. איש שדהו. על המלה "שדה" אומר הגאון: "הרי הוא שם שיחול על כל הארץ כאמרו, (שמואל-א ו, א): ויהי ארון ה' בשדה פלישתים". כך הוא בריב"ג שורש "שדה": "וכבר נאמר על הארצות כמו (הושע יב, יג) ויברח יעקב שדה ארם, אל ארץ ארם".

יש להניח שלפני ריב"ג היה פירושו של הגאון בן-חפני בשלמותו וממנו שאב הרבה פירושים והגדרות ושילב אותם בעבודתו הלקסיקוגרפית כפי שהשתמש בבאוריו של רס"ג. בספר השרשים שרש "ראה", ריב"ג מביא את דעת הגאון בן-חפני בשמו ומסכים אתו. הדיון שם הוא על "ראה" (ויקרא יא, יד) ו"ראה" (דברים יד, יג), ואלו דברי ריב"ג:

"ורבינו שמואל בן-חפני סמך על הנראה מהכתוב ואנו נוטים אל דעתו⁶,

5 כך היא גם דרכו של רס"ג. השווה פירושו הארוך לבראשית כה, כב על המלים "ויתרוצצו הבנים", מכ"י לניגוד, שפורסם ע"י ש.ז.ל. סקו, תרביץ (כח), תשי"ט, עמ' 321. רס"ג אומר שלמלה "רץ", יש שבעה מובנים, ומביא דוגמאות מן המקרא.

6 ר' שמואל אבן ג'אמע ב"הלכות שחיטה" שלו בערבית חולק על שניהם מפני שזה נגד התלמוד, חולין סג, א, ראה מובאה מכ"י על ידי הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 21 הערה 46.

כי אם היה ראה וראה שני שמות למין אחד, היה שונה בפרשה אחת למין אחד שני שמות, רצוני לומר הראה בריש והדיה, והיה אוסר המין ההוא בשני השמות האלה [באמרו דברים יד, יג והראה ואת האיה והדיה למינה], וזה מה שלא יתכן ואין לו ענין, מפני שהוא ללא צורך ואין זה ראוי בדברי הנבואה. (ראה להלן בפירושו מא, יח הערה 81, בביאור הדברים).

ונראה שריב"ג הוציא את הדברים מביאור הגאון לפ' ראה. אולם קטע זה אינו בידינו. הנימוקים שריב"ג נותן מתאימים לדעת הגאון בן-חפני. הגאון מציין בכמה מקומות שדברי נבואה לא יתכן שיהיה בהם דופי או דבר ללא צורך. כן כתב בפתיחתו לפ' חוקת, לפי כ"י T-S. ARABIC 47/159, הצלום בידי, בדבר שנאמר במקצתו והוא נוהג בכל: "שאי אפשר שיהיה בדבר האל יתעלה דבר שאינו מועיל ושאינו בו תועלת" וכן ראה נספחים לדברים לפרשת דברים.

בשרש "דרש" מביא ריב"ג את דברי הגאון בן-חפני מספרו "ספר המבוא אל התלמוד" (= כתאב אלמדכל אלי אלתלמוד): "ומהענין הזה בית-המדרש, כלומר מקום הביאור והפירוש. ומזה נאמר גם (משנה כתובות ד, ו) זה מדרש דרש ר' אליעזר בכרם ביבנה, כלומר פירושו וביאורו בגלוי. ואמרתי "בגלוי" לפי שהלשון הזה סובל הענין הזה לפי שראיתי לראש הישיבה שמואל בן-חפני בספר המבוא אל התלמוד לפירושו באמרם דרש ר' פלוני".

בפנים הספר בבאורים לדברי הגאון השוויתי את פירושו באופן שוטף עם באורי ר' יונה אבן ג'נאח.

רבי יהודה בן-בלעם⁸

בראשית מט, כו

בפירוש הגאון לקמן בראשית מט, כו, הבאתי את דברי רבי יהודה בן-בלעם לויקרא טו, לא, מכ"י. שם הוא מזכיר את פירושי הגאון ל"נזיר אחיו".

הקטעים הבאים הם מספרו של ר' יהודה בן-בלעם לתורה "כתאב אלתרגיח" (= ספר ההכרעה), לפי כ"י בודליאני אוקספורד 292, המכיל את הפירוש לס' במדבר ודברים.

במדבר ו, ד

וקו' מחרצנים ועד זג והם כתיר מן אלמפסרין פי הד'ין אלחרפין וקלבו אלאמר פיתמא וד'לך אן אלזג חקיקה אסם (ו ע"ב) ואקע עלי קשרה חבה אלענב אלחאמלה אלמיאה וחרצן הו אלעג'ם אלמוג'וד דאכ'להא ואלדליל עלי הד'א קול אלאולין עד

7 ראה הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 25, הערה 62. קטע מן הספר הזה פורסם על ידי קאולי ב"ספר זכרון לאברהם אליהו הרכבי" (תרס"ט), עמ' 163—161. ראה ש. אברמסון, "תרביץ" כו (תשי"ז) עמ' 421—432, ובספרו "עניינות בספרות הגאונים" ירושלים תשל"ד עמ' 175—174, וכן שם בקשר לפרסומו של י.ג. אפשטיין ב"קובץ על יד", סדרה חדשה ספר ג (יג) ת"ש. הקטע שמביא ריב"ג מספר "מבוא התלמוד" אינו בכ"י שנתגלו ועוד לא פורסמו מן הספר, לפי עדות אברמסון, שם עמ' 174.

8 חי במחצית השנייה של המאה הי"א. ראה ש. אברמסון "ספר חנוך ילון", ירושלים, תשכ"ג עמ' 51.

שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד. וקו' ולא בזוגין קשר אלענב אליאבס ואיצ'א קו' ר' יוסי בעד קו' ר' יהודה כדי שלא תטעה בזוג של בהמה החיצון זוג והפנימי ענבול. ומן אצולהם הלכה כר' יוסי פי אכ'תלאפה מע ר' יהודה אלא מא דלת עליה אלדלאה ופיעמל בהא ור' יוסי והי אן אלכ'ארג' הו אלזג פי אלעבראני אלא למת'ל יקאל בלפט'הם זוג והו אסם אלג'לג'ל ואמא אלמפסר ורב שמואל גאון ז"ל ורב חפץ ז"ל פאנהם ד'הבו אלי עכס הד'א מן תסמיה אלחב אלדאכ'לאני והו אלעג'ם זוג וחרצן הו אלקשר ענדהם עלי ראי ר' יהודה אלקאיל בד'לך.

ואמא רבנו האיי גאון ז"ל פאנה ד'הב פי כתאב אלחאוי ללרטובה והד'א הו מד'הב אלחק לא מחאלה פלא אעלם אי שי מנע האלי מן אלאכ'ד' בהד'א ולא סימא ענד קול אלאולין עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד. פאלחרצן אד'א הו אלחבב אלד'י מתי זרע קאם מנה אלורג'ון ואמא זג גיר מטמוע לה פי ד'לך פהד'א ת'בת.

תרגום עברי

וכתוב "מחרצנים ועד זג". טעו רבים מהמפרשים בשתי מלים אלה והפכו את העניין, וזה כי "הזג" פירושו שם-עצם נופל על קליפת הענב הנושאת את העסיס ו"חרצן" הוא הגרעין הנמצא בתוכה. וההוכחה לכך הם דברי הראשונים: (ברכות כב, א) "עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד". ואומר: (שבת פרק ד, משנה א) "ולא בזוגין — קליפת הענבים היבשים, וגם דברי ר' יוסי אחרי דברי ר' יהודה (נזיר פ"ו מ"ב) "כדי שלא תטעה בזוג של בהמה: החיצון — זוג, והפנימי — ענבול". ומכלליהם, הלכה כר' יוסי במחלוקתו עם ר' יהודה, אלא אם כן הוכיחה ההוכחה, ועושים לפיה. ור' יוסי הראה, כי החיצון הוא הזוג בעברית, רק להדגמה נאמר במלתם 'זוג', שהוא שם לפעמון.

ואולם המתרגם, ורב שמואל גאון ז"ל ורב חפץ ז"ל הם הלכו בדרך הפך מזה בקריאת הגרעין הפנימי, והוא 'אלעג'ם' (=הגרעין) — זג, וחרצן הוא הקליפה לדעתם לפי דעת ר' יהודה האומר כך. ואולם רבינו האי גאון ז"ל הוא פירש ב"כתאב אלחאוי" רטיבות, וזהו דרך האמת בלי ספק, ואינני יודע כל סיבה אשר מנעה בעד אלה לקבל את זה, ובמיוחד באמור בראשונים "עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד". החרצן הוא אפוא הגרעין. אשר כאשר נזרע יצא ממנו הגפן, אך הזג בלתי מצופה לכך, וזה הוכח⁹.

במדבר טז, ב

קריאי מועד קאל פיה רב שמואל בן חפני ז"ל אנהם אן דעוא אלג'מאעאת אג'אבתהם והד'א (י"ח ע"א) קלב ללפט' אנמא אלמעני אנהם אלמדעוון מן אלג'מיע ואלמשאר אליהם פי אלמחאפל לעזותהם וריאסתהם והו צפה מת'ל וזכרו פליטיכם ולו כאן כמא ד'כר לקאל קוראי עדה פיכונו הם אלפאעלין ואלג'מאעה מפעול בהא.

תרגום עברי:

"קריאי מועד". אמר בו רב שמואל בן חפני ז"ל כי כאשר קראו לעדות נענו להם. וזה הפוך המלה, אלא שהמובן הוא שהם הקרואים מהכלל והנועצים בהם בחגיגות

9 וכן מובא ע"י מ. צוקר "על תרגום רס"ג", עמ' 407—406.

ליוקרתם ונשיאותם, והוא תאר כמו "זכרו פליטיכם" (יחזקאל ו, ט). ואם היה כמו שהזכיר, היה אומר קוראי עדה ויהיו הם הנושאים והעדה המושה¹⁰.

במדבר כא, א

דרך האתרים יעתקד אל תרגום או אלאלף פיה זאידה (כ"ד ע"א) וכקו' קאל רבנו האי פי כתאב אלחאוי ורב שמואל בן חפני איצ'א ואכ'לק בה אן יכון אסם מכאן או אסם טבקה מן אלנאס.

תרגום עברי

"דרך האתרים". סבור התרגום כי האלף בו נוספת, וכדבריו אמר רבנו האי ב'כתאב אלחאוי' ורב שמואל בן חפני ג"כ. והראוי בו שיהיה שם מקום או שם קבוצת אנשים¹¹.

דברים ל, ב—ד

התרגום העברי

הודיעם בענין "אם יהיה נדחך בקצה השמים", בגלות, והובטחה להם מה' הגאולה ממנה כפי שהתנה. וזאת הגדה מהשליח והודעה על מה שיהיה. ואמרתי זאת, כי ראיתי רב חפץ ג"ע שהכניס "ושבת עד ה' אלהיך" בכלל מספר המצוות בפרק הראשון של ספרו. — ואולם רב שמואל גאון נ"ע, הוא טען בספר נסך' אלשרע כי זה בדרך ההגדה. אמר במלים אלו אחרי הזכירו "ושבת עד ה' אלהיך": "והודיע כי האומה כאשר יקרו לה הרעות בין העמים, ישובו ויחזרו לשמירת המצוות אשר צווה אותן באותו הזמן. והודיע כי ה' יקבץ אותם עקב זאת ככתוב "ושב ה' אלהיך". והגן בפסוקים אלה מביטול מצוות אלה אצלנו". זהו נוסח דבריו וזה הנכון; הלא תראה כי הוא רואה את דברי הראשונים: "אם ישראל עושין תשובה — נגאלין; ואם לא, הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשות כהמן, והן עושין תשובה ונגאלין"¹².

המקור הערבי

ערפתם פי פצל אם יהיה נדחך בקצה השמים באלגלות וצ'מן להם ען אללה אלאסתנקאד' מנה עלי מא שרט והד'א כ'בר מן אלרסול ואעלאם במא סיכון ואנמא קלת הד'א לאני ראית רב חפץ ג"ע קד אדכ'ל ושבת עד ה' אלהיך פי ג'מלה עדד אלשראיע פי אול פצל מן כתאבה ואמא רב שמואל גאון ג"ע פאנה זעם פי כתאב נסך' אלשרע אן ד'לך עלי סביל אלאכ'באר קאל בהד'א אללפט' בעד ד'כרה ושבת עד ה' אלהיך פאכ'בר באן אלאמה אד'א נאלתהא אלשראיר פימא בין אלאמם תאבוא ורג'עוא אלי חפט' אלשראיע אלתי אמר בהא פי ד'לך אלזמאן ואכ'בר באנה יג'מע שמלהם עקיב ד'לך כקול[ה] ושבת עד ה' אלהיך פקד אמן בהד'א אלנצוץ מן נסך' הד'ה אלשראיע ענא הד'א גץ קולה והד'א אד'הב אלי אלצואב אלא תרי אנה ינט'ר אלי קול אלאולין אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לא הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשות כהמן והן עושין תשובה ונגאלין.

10 ראה ש. פוקס, "Studien" ברלין 1893, עמ' viii.

11 ראה הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 20 הערה 42.

12 הבאור הזה של הגאון הוא מתוך ספרו: כתאב נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה —

ר' אברהם אבן-עזרא

ר' אברהם אבן-עזרא בפירושו לתורה מביא את דברי הגאון בשמו מספר פעמים. בהקדמתו לתורה, בשתי המהדורות, הוא מותח ביקורת על פירושיהם לתורה של הגאונים רב סעדיה ורב שמואל בן-חפני. להלן דבריו בהקדמה הראשונה, סוף דרך האחת, בקשר לגאון בן-חפני:

"גם רב שמואל בן-חפני אסף רוח בחפניו /
 בפירוש 'ויצא יעקב' ברב עניניו /
 כי הזכיר כל נביא בשמו /
 וכמה פעמים גלה ממקומו¹³ /
 וכמה תועלת יש בהליכות הדרך /
 ואין תועלת לפירוש הזה, כי אם אורך /
 ועם ויחלום (בראשית כח, יב) כתב פתרון חלומות /
 ולמה יראו בתנומות¹⁴ /
 והרוצה לעמוד על חכמות חיצונות /
 ילמדם מאנשי תבונות /
 אז יתבונן בראיותם, אם הן נכונות /
 כי הגאונים בלי ראיות בספריהם הביאום /
 ויש מהם שלא ידעו דרך חכמי קדם /
 ומאין הוציאו¹⁵.

ספר ע"ד בטול התורה ושרשי הדת וענפיה. אבל הפירוש מתייחס לפסוק שלפנינו. ראה מאמרי "גדרי התשובה על פי הגאון רב שמואל בן-חפני", "סיני", כרך עז (תשל"ה) עמ' קיב-קיג. והשווה עוד מה שפרסמתי שם מפירושו של הגאון לדברים ד, ל: "... ויורשה לנו לומר שכל הנביאים שקראו לתשובה עשו דוגמתו במה שאמר משה רבינו ע"ה, ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו וכו' והיו מצווים על כך" וכו'. הגאון מפרש את הפסוקים הללו על תשובה כהבטחה ולא כמצווה מיוחדת. וראה להלן בנספחים לספר דברים.

- 13 ענין הנסיעות נמצא לפנינו בפירוש הגאון לפרשת ויצא, כח, יא. יש לציין שלגבי יונה הנביא הגאון מדבר על נסיעה שניה לנינוה. הראשונה הייתה בלי התראה. הוא ברח רק מן הנסיעה השנייה. זאת בהתאם למה שכתב רס"ג באמונות ודעות, מאמר ג פ"ה, מהדורת י. קפאח, עמ' קכט. ראה מ. צוקר, תרביץ לה עמ' 168. וראה "קהלת שלמה" ש.א. וורטהיימר, ירושלים, תרנ"ט, "מהשאלות אשר שאלו ממדינת קאבס לרבינו האיי זק"ל" עמ' ז-י, על סיבת בריחתו של יונה.
- 14 עניין פיתרון החלומות בקשר לחלום יעקב חסר לפנינו בכ"י. אולם הגאון מאריך על פתרון חלומות בתחלת פרשת מקץ (מא, טו) בחלום פרעה, כמבואר לפנינו שם.
- 15 ראה בפרשת מקץ, שם, על מקורותיו של הגאון בעניין פתרון חלומות מדברי אריסטו; וראה שם הערה 70.

בהקדמתו השניה אומר אבן עזרא¹⁶ :

ובפרשת "ויחלום והנה סלם" /
 יזכירו כל פתרון חלום נעלם /
 ואיך יערבו חלום נביאים בחלום נכרים /
 ומה למים מתוקים אל מים מרים /

מובאות בגוף הפירוש

בראשית ג, א

והנחש... ויאמר רב סעדיה גאון, אחר שהתברר לנו שאין דבור ודעת כי אם באדם לבדו, נצטרך לומר כי הנחש גם האתון לא דברו, רק מלאך דבר בשבילם. והשיב עליו רב שמואל בן חפני¹⁷. והנה קם ר' שלמה הספרדי בעל השירים השקולים, וחכם גדול היה, והשיב על רב שמואל.

16 ראה "העתק פירוש הראב"ע על התורה" שיטה אחרת, דרך השלישית, על פי כ"י מיכאל פרידלנדר, הוספה עברית, עמ' 3 בספרו האנגלי "מאמרים על הראב"ע", לונדון 1877.

17 דעת הגאון בן-חפני לא נתפרשה כאן. והנה בפירוש ר' יוסף ב"ר אליעזר הספרדי (אהל יוסף) על הראב"ע, כפי שנדפס בס' מרגליות טובה בהוצאת יקוטיאל לאזי, נאמר בס' קנו: "והשיב עליו רב שמואל בן-חפני. פי': גם זה פי' ר' אברהם ו' עזרא, בנוסחה הראשונה, כי השיב רב שמואל, אילו היה הנחש מדבר, למה שאיננו מדבר עוד היום, ר"ל זרעו, כי אין בכתוב זכר שתאלמנה שפתותיו". וכך העתיק א.א. הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג, עמ' 12, הערה 15. ותמה על זה, כי זה מתאים לדברי רס"ג, ואינה השגה עליו. אולם כאן יש טעות בהוצאה זו. — לא כך הם הדברים בהוצאה המדויקת של דוד הרצוג, מפירושו של ר' יוסף ב"ר אליעזר טוב עלם, ספר צפנת פענח, קראקא תרע"ב. הפירוש דלעיל מתיחס לדברי ר' שלמה הספרדי. וזה נוסח הדברים שם; "והשיב על רב שמואל. פירוש: גם זה פירש ר' אברהם בפירושו הראשון, כי השיב ר' שלמה, אילו היה הנחש מדבר, למה איננו מדבר היום" וכו'. ראה הנוסחה הראשונה, פרידלנדר שם עמ' 38; שם נאמר: "ורב שמואל בן חפני אמר כי דבר הנחש". וראה אוצר נחמד II עמ' 217.

והנה לגבי דעתו של רב שמואל בן-חפני גאון בנושא זה, יש ללמוד סתום מן המפורש. הגאון בפירושו להלן בפרשת ויחי (מת, יט) מבאר את שיטתו בענייני הניסים לנביאים. על הפסוק (יהושע י, יג) וידם השמש וגו' מתווכח הגאון עם המכחישים. מסקנתו היא זאת: מכיון שכולם מודים שהקדמון יתעלה יכל להעמיד הכל. ואם זה נקבע, לא נמנע גם מה שזכר המקרא על יהושע. וכך היא דעתו כאן בדיבור הנחש שהכל יכל עשה גם שהנחש ידבר. על כן הוא חולק על רס"ג. וכן צריך לומר על כוונתו להלן בדיבור האתון. מאידך גיסא, הגאון בן-חפני חולק על רס"ג ורב האי, בעניין בעלת אוב בעין דאר (שמואל-א כח, כה) הגאון בן-חפני אומר שהאשה רימתה את שאול. ולא שמואל הוא שדבר. ראה גנזי שכטר ח"א, עמ' 304—307, 299—300; רד"ק (שמואל שם); אוצר הגאונים, תגיגה, חלק התשובות, עמ' 5—2; הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 15—14, הערה 20. הגאון בן-חפני סובר שהשם עושה נסים כדי לאמת את דברי הנביאים בלבד. דעה זו היא בהתאם לשיטות המועתאזילים. ראה מ. שריינר, מונטשריפט 1886, עמ' 314—315. או יתכן שהגאון אינו סובל דעה הסוברת שיש כעין כוח אחר מלבד כוח ה', ראה נספחים לדברים לב, נא, שם הוא דוחה את האגדה בעניין איצטגניני פרעה. עיין

בראשית כח, יא

והתימא מרב שמואל, שערב חלומות בני אדם עם חלום הנבואה.¹⁸

שמות ד, כד

ויהי בדרך וגו'. ורב שמואל בן-חפני אמר תלילה להיות השם מבקש להמית משה שהולך בשליחותו להוציא עמו, רק ביקש להמית אליעזר.¹⁹ והוא סימן ויפגשו גם המיתו (עם וי"ו הכנוי), ואחרי כן פירש שהוא אליעזר.

שמות ד, כה

ותגע לרגליו. ורב שמואל אמר כי לרגליו לרגלי אליעזר.²⁰

שמות ח, ו

ויאמר למחר. אמר רב שמואל בן-חפני, אין מנהג האדם לבקש רק שיסור המכה ממנו מיד, וחשב פרעה כי מערכת כוכבי השמים הביאה הצפרדעים על מצרים, ומשה

בפירושו בתחלת פ' ויחי מז, כח, בעניין ייחוד ה'. וראה "קהלת שלמה", שם עמ' יג, שאלה, שנשאלה ממדינת קאבס, מרבינו האיי, בעניין דיבור הנחש האתון, ועניין בעלת אוב. השווה תשובות אלו ביתר שלמות, אסף, מספרות הגאונים, ע' 152. בשטת רס"ג בעניין הנחש והאתון יש חלוקי דעות. שלא כדברי הראב"ע, רס"ג מבדיל בין הנחש, שהוא כן דיבר, ובין האתון שלא דברה. כך מבואר בהשגות ר' מבשר הלוי על רב סעדיה גאון, ניו יורק תשט"ו עמ' 95. וכן מובאת דעת רס"ג ע"י ר' יהודה בן בלעם בספרו "כתאב אלטרג'יח" (=ספר ההכרעה) לפי כ"י אוקספורד בודליאנה 292, ואלו דבריו בפרשת בלק:

"ויקאל רב סעדיה גאון ז"ל אן אלמלאך נטק בג'ואר אלאתון ותוהם בלעם אנהא נטקת והד'א רד ללנץ אלד'י יקול ויפתח ה' את פי האתון ומן אלמעלום אן ליס הד'ה עבארה ען נטק אלמלאך ואנמא הי עבארה עמא אצלח אללה ג'ל ועז מן אלאת אלנטק פי אלאתון חתי נטקת וזאדהא מן אלתמיזי ואלפהם מא עלמת בהמא ג'מיעא מא קאלתה. ומא אעלם וג'ה אלצ'רורה פי דפע נטק אלאתון וקד תקדם פי אלנחש מת'ל ד'לך פאי פרק בין אלנחש ואלאתון פי ד'לך ומא אלד'י אוג'ב אן יצדק בנטק אלנחש וידפע נטק אלאתון מע אן אללה לא תעג'זה קדרה". בתרגום עברי:

"ואמר רב סעדיה גאון ז"ל כי המלאך דבר בסמוך לאתון, ודימה בלעם כי היא דברה. וזוהי הכחשת הכתוב אשר אומר 'ויפתח ה' את פי האתון', ומהידוע כי אין זה ביטוי על דבור המלאך, אלא הוא ביטוי על מה שהתקין השי"ת ויתעלה מכלי הדבור באתון, עד שדברה, והוסיף לה מן ההבחנה וההבנה אשר ידעה על ידן כל מה שאמרה. ואינני יודע את הצורך בדחיית דבור האתון, וכבר קדם בנחש בדומה לכך, ומה הבדל יש בין הנחש והאתון בכך, ומה הוא ההכרח להצדיק את דבור הנחש ולדחות את דבור האתון למרות שה' כל יכל?" וראה מ. צוקר על תרגום רס"ג עמ' 131 והערה 544. שיטתו היא כשיטת הגאון בן-חפני, אולם בן בלעם אינו מזכירו כאן.

18 ראה פירוש הגאון להלן פ' מקץ מא, כד, הערה 97. וראה פירוש ר' יהודה בן בלעם לזכריה ו, ג, מהדורת ש.א. פוזננסקי J.Q.R., סדרה חדשה, שנה 15 עמ' 51, על פירוש לעניין הנבואה, על ספור האיפה וספור ארבע המרכבות מאת הגאון בן-חפני. ראה הרמב"ם, "זכרון לראשונים" ג, עמ' 2 והערה 31.

19 כך מובא בפ' רבינו בחיי בשם רבינו חננאל. וזאת היא דעת רבי שמעון בן גמליאל, נדרים לב, א. השווה ריב"ג שרש חתן.

20 כך היא דעה אחת בירושלמי, נדרים פ"ג ה"ט.

הוא יודע זה. וחשב פרעה כי עתה הגיע עת סור הצפרדעים, על כן נסהו להתאריך ואמר למחר²¹.

שמות יט, יג

במשך היובל המה יעלו בהר. אמר רב שמואל בן-חפני, כי טעם המה, אהרן ובניו ושבעים זקנים שכתוב עליהם (שמות כד, א) ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל, ולשאר ישראל לא נתן רשות לעלות אל הר סיני, על כן אמר המה ולא אחרים, ודבריו טובים בעיני.

ויקרא ח, לג

ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים. יש אומרים לא תצאו שבעת ימים, ובלילה היו יוצאים לצרכם. והנכון בעיני שיצאו בשעת הצורך ביום ובלילה. ותכם גדול²² אמר כי חפרו מקום בחצר אהל מועד, וזהו רחוק.

ויקרא טז, ח

גורלות. אמר הגאון כי עזאזל שם הר ונקרא כן עבור שהוא תקיף. כי טעם זכר השם, כטעם הררי אל (תהלים לו, ז) יקותיאל (מ"ב יד, ז). והגאון הלוי²³ תפשו, כי האלף במלת עזאזל הוא בין זי"ן לזי"ן.

שם, שם

ואמר רב שמואל, אעפ"י שכתוב בשעיר החטאת שהוא לשם, גם השעיר המשתלח הוא לשם²⁴.

21 כן מביא את הדברים ר' יצחק קארו בספרו "תולדות יצחק" על התורה, כאן בשם "הגאון" סתם. השווה מדרש הגדול ח. ה; ויאמר משה לפרעה התפאר עלי. "כדי להודיעו שזה אות ופלא בעולם ואינו ממקרה הזמן ולא מטבעו שלעולם, שאילו היה כן לא היה אומר שאל למתי אעתיר לך". ויתכן שמקור הדברים הם מפירוש הגאון בן-חפני, בהתאם למה שמובא כאן ממנו על ידי הראב"ע בעניין.

22 לא נתבאר למי הכוונה. ר' יהודה משקוני בבאורו לאבן-עזרא כאן (מגזין ווו עמ' 151) כתב: והחכם הנזכר וכו' הוא ר' שמואל בן-חפני, כפי מה שראינו מפירושו לתורה בספרו "מלא חפנים". מ. שטיינשניידר, (שם), חשב כי משקוני בדה את שם החבור מליבו על-פי דברי הראב"ע בהקדמה: ו"רב שמואל בן-חפני אסף רוח בחפניו"; הרכבי ("זיכרון לראשונים" ג, הערה 56), חושב, שיתכן שהיה ספר כזה לפני משקוני, שהוא העתקה מספרו של הגאון בעברית. יש להשוות דברי רס"ג בפירושו (בכ"י) לויקרא (י, ז) "ומפתח אהל מועד לא תצאו — אחרי ארונם (של נדב ואביהו) כי שבעת ימי המילואים, שנאסרה בהם היציאה, כבר חלפו". (מ. צוקר, סורא ב, תשט"ו—ט"ז, עמ' 344).

23 נחלקו החכמים למי הכוונה כאן. הרכבי (שם הערה 15), סובר שצ"ל והגאון הכהן תחת הלוי, כי רב שמואל הנגיד לא נקרא אצלו "גאון". (ראה צונץ, ריטוס, עמ' 192). לפי זה תהיה הכוונה לגאון רב שמואל בן-חפני. אולם הר' שזח"ה (במגזין) (לברלינר) ו, עמ' 35) מביא שמצא בשני כתבי-יד "והגאון ר' מבשר הלוי". וראה רס"ג, "אמונות ודעות", מאמר שלישי פ"י, שכתב כמו שהוא לפנינו בראב"ע.

24 כן ברס"ג, בקטע מפירושו כ"י לויקרא שם, מ. צוקר על תרגום רס"ג, עמ' 277. וראה "אמונות ודעות", שם.

במדבר כב, כח

ויפתח ה'. ויאמר הגאון, כי לא דברה האתון. ורב שמואל בן-חפני תפסו. ורבי שמואל הספרדי בעל השירים חשב להציל הנתפס²⁵.

באלה המקומות הביא הראב"ע מובאות מפירושו של הגאון בן-חפני, או הזכיר את פירושו בשמו. אולם אין ספק שהוא השתמש בבאורי הגאון גם במקומות אחרים דוגמא ברורה היא בתחלת פרשת מקץ. שם כתב: "לא פירש הכתוב תחלת זה החשבון", והביא עוד דוגמאות. וכן כתב בביאורו לשמות יב, מ: "חשבונות רבים יש במקרא לא ידענו למי הם סמוכים". הגאון מדבר באריכות על קיצים מוגדרים ובלתי מוגדרים במקרא כמבואר להלן מא, א, וברור שמקור הראב"ע הוא בביאורו של הגאון. והנה עוד ציונים לביאורי הראב"ע הקרובים לפירוש הגאון שלפנינו:

השווה פי' הראב"ע בראשית כט, יז על יפת תואר עם פי' הגאון לט, ו, ויהי יוסף יפה תאר; בראשית כו, לד, על שני שמות והן של נשי עשו, כן כתב הגאון, לו, ב—ג; בענין "שנויי המלים ושמירת הטעם", ראה להלן בפירושו של הגאון מא, יח, הערה 78; בראשית מד, ח, לאב — טעמו למורה וכו', כן ברשב"ח; והשווה להלן בפי' הגאון מט, כא על נפתלי אילה שלוחה בהערה שם.

והשווה ראב"ע רות, א, ב; "ולא יתכן שיקחו מחלון וכליון אלו הנשים עד שנתגיירו, והעד אל עמה ואל אלהיה". ע"כ. אלו הדברים דומים למה שכתב הגאון. ראה להלן פ' ויצא הערה 23: "ומאמינים אנו במחלון וכליון שלא התחתנו עם רות וערפה אלא רק לאחר שהתגיירו". ברות רבה, ב, ט וכן תנחומא פ' בהר ג, נאמר שלא התגיירו.

ר' אברהם בן הרמב"ם

ר' אברהם בן הרמב"ם (=הראב"ם), שחיבר פירוש לתורה, הרבה להשתמש בפירושו של הגאון רב שמואל בן חפני. שטיינשניידר ב"המוזכיר" VI Hebraische Bibliographie (1863), עמ' 115, שבדק את כתב-היד של פירוש הראב"ם, מציין חמישה מקומות שבהם נזכר רב שמואל בן-חפני. וכך העתיק הרכבי בספרו "זכרון לראשונים" ח"ג, עמ' 23, הערה 55. ר' בנימין לוין ב"גנזי קדם", עמ' 36, מביא את הדברים לפי הרכבי. ש. פוזננסקי עיין יותר בכ"י של פירוש ר' אברהם. ראה מאמרו ב-Z.F.H.B. II (1897); וראה עוד שם עמ' 156 בסוף ההערות. הוא גם השווה את הפירוש עם פירושו של הגאון לפי איזראילסאהן. הוא מונה עשרים וחמשה מקומות שר' אברהם מביא בהם את דברי הגאון. בתוך אלה ציין את המקומות שהם לקויים בכ"י של פירושו של הגאון, ואפשר למלא את החסר לפי המובאה בראב"ם. וראה עפשטיין, Monatsschrift 49 (1905), עמ' 375.

מספר פירוש התורה לר' אברהם בן הרמב"ם, שהופיע, בהוצאת הרב סולימאן בן דוד ששון לפי כ"י אקספורד, הונטינגטון 166, במהדורת אפרים יהודה ויזנברג,

25 ראה למעלה המובאה לבראשית ג, א הערה 17 לביאור הדברים. יש המציעים כאן גירסא "ורבי שלמה הספרדי", בדומה לבראשית שם. ("מחוקקי יהודה" על א"ע, "יהל אור", אות ט).

לונדון תשי"ח, ניתן לנו עתה להשוות את פירוש ר' אברהם עם פירושי הגאון שלפנינו באופן יסודי ומקיף יותר. בערך מאה ועשרים פעם מביא ר' אברהם מפירושי הגאון שלפנינו, אם בהזכרת שמו על הפירוש או בהסתמך על דבריו אך מבלי להזכיר את שמו. הרבה פעמים מפרש ר' אברהם בעקבות התרגום של הגאון לפסוקים. הוא קורא את פירושו "הפירוש הארוך", כנראה להבדיל מתרגומו. (בראשית מא, יז—כד) מספר פירושים של הגאון שהם לקויים בכ"י, ניתן לנו להציל ע"י המובאה של ר' אברהם, כמבואר לפנינו על המקום. ישנם פירושים שר' אברהם מביא בשם אבי אביו. כמה מן הביאורים של ר' מימון נמצאים לפנינו בפירושו של הגאון. יתכן אפוא שגם ר' מימון השתמש בפירושו של הגאון, והנכד ר' אברהם מביא את הדברים כפי שמצאם אצל זקנו. לדוגמא ראה בפ' וישלח לד, ז "ויתעצבו"; לד, יד "כי חרפה". ראה לקוטים מפירושי רבינו מימון ע"י ל. מ. סימונס J.Q.R., כרך ב, 1890, בנספח אחרי „אגרת הנחמה" לר' מימון עמ' 368-335, וראה גם עפשטיין Monatsschrift שם עמ' 380.

להלן ציוני הפסוקים שר' אברהם מזכיר בהם את ביאוריו של הגאון בן-חפני, או שהוא מסתמך עליהם:

פ' ויצא	פ' וישב
כח, יא: ויפגע במקום.	לז, ז: והנה קמה אלמתי
כט, יז: ופת מראה.	לז, י: הבוא נבוא.
לא, יז: ויקם יעקב.	לז, יב: וילכו אחיו.
לא, לא: לא יחיה.	לז, כח: וימשכו ויעלו.
לא, לט: טרפה לא הבאתי.	לח, א: ויהי בעת ההוא.
גנובתי יום.	לח, טו: ויראה יהודה.
	לח, כו: ויאמר צדקה.
פ' וישלח	לח, כח: ותקשור על ידו.
לב, ד: ארצה שעיר.	לט, א: סריס.
לב, כה: ויאבק איש עמו.	לט, ד: וימצא חן ובעיניו.
לב, ל: למה זה תשאל לשמי.	לט, ו: ויעזוב כל אשר לו.
לב, לא: ויקרא יעקב.	לט, ט: ואיך אעשה הרעה הגדולה.
לג, יט: ויקן את חלקת השדה.	מ, טו: כי גנב גנבתי.
לד, ב: וישכב אותה ויענה.	מ, כג: ולא זכר שר המשקים.
לד, ה: כי טמא את דינה.	פ' מקץ
לד, ז: ויתעצבו האנשים.	מא, א: ויהי מקץ.
לד, יד: כי חרפה היא לנו.	מא, ו: ושדופת קדים.
לד, לא: ויאמרו הכוונה.	מא, ז: ותבלענה.
לה, ב: והטהרו.	מא, יז: וידבר פרעה.
לה, ב: ויטמן.	מא, לג: וישיתהו.
לה, ח: ותמת דבורה.	מא, לד: יעשה פרעה.
לה, י: לא יקרא שמך עוד יעקב.	מא, לה: ויקבצו את כל אכל.

פ' ויחי

מז, כח : ויחי יעקב.
 מז, לא : ויאמר השבעה לי.
 מח, א : הנה אביך חולה.
 מח, ד—ה : ועתה שני בניך.
 מח, ו : ומולדתך.
 מח, יז : על ראש מבשה.
 מח, יט : גם הוא יהיה לעם.
 מט, א : ויקרא יעקב.
 מט, ג : יתר שאת.
 מט, ד : פחוז כמים.
 יצועי עלה.
 כי עלית.
 מט, ה : שמעון ולוי אחים.
 מכרותיהם.
 מט, ח : יהודה אתה ידוך.
 מט, ט : גור אריה.
 מט, יא : יקתת עמים.
 מט, יב : חכלילי.
 מט, יד : יששכר חמר גרם.
 מט, טז : דן ידין.
 מט, יז : יהי דן בתש.
 מט, יט : והוא יגד עקב.
 מט, כ : מאשר.
 מט, כא : הגותן אמרי שפר.
 מט, כב : בן פרת יוסף.
 מט, כג : וימררהו.
 וישטמהו.
 מט, כה : מאל אביך.
 מט, כז : בבקר יאכל עד.
 ג, ד : וידבר יוסף אל בית פרעה.
 ג, טז : ויצו אל יוסף.
 ג, יח : וילכו גם אחיו.
 ג, יט : התחת אלהים אני.
 ג, כא : ועתה אל תיראו.
 ג, כה : והעלתם את עצמותי.

מא, מג : ונתון אותו.

מא, מד : לא ירים.

מא, מז : ותעש הארץ.

מא, מט : כחול הים.

מא, נ : אשר ילדה לו.

מא, נד : ויהי רעב בכל הארצות.

מב, יג : והאחד איגנו.

מב, יח : את האלהים אני ירא.

מב, יט—כ : אם כנים.

מב, כא : ויאמרו איש אל אחיו.

מב, לז : אתי שכלתם.

מג, יב : וכסף משנה.

מג, יח : להתגלל.

מג, לד : וישכרו עמו.

מד, ה : והוא נחש ינתש.

מד, יב : ויחפש.

מד, יז : ויאמר חלילה לי.

פ' ויגש

מד, יח : ויגש אליו יהודה.
 מד, לד : כי איך אעלה אל אבי.
 מה, ב : ויתן את קולו בבכי.
 מה, ח : ועתה לא אתם שלחתם.
 מה, יז : טענו.
 מה, כב : חלפות.
 מז, א : לאלהי אביו יצחק.
 מז, ז : בנותיו.
 מז, טו : אלה בני לאה.
 מז, כז : כל נפש בניו ובנותיו.
 מז, כח : ואת יהודה שלח.
 מז, ל : ויאמר ישראל אמותה הפעם.
 מז, לא : ויאמר יוסף אל אחיו.
 מז, לד : אנשי מקנה.
 מז, ז : ויבא יוסף את יעקב.
 מז, ט : ימי שני מגורי.
 מז, י : ויברך יעקב.
 מז, יב : ויכלכל יוסף.
 מז, יד : ויבא יוסף את כל הכסף.
 מז, טו : ויתם הכסף.
 מז, יח : ויבאו אליו בשנה השנית.

מדרש הגדול

בתחלת הופעתו של "מדרש הגדול" הביעו החוקרים את הדעה, שהמחבר אסף לתוך ספרו ליקוטים מכתבי הגאונים. רשי"ז שכטר במהדורתו על מדרש הגדול לבראשית, קמברידג' תרס"ב, בהקדמתו עמ' XIV, הערה 4 כותב: "אין ספק אצלי כעת כי משוקעים במדרש זה ג"כ לקוטים מפירושים על התורה להגאונים ר"ס ור"ש בר חפני". וכן ראה ר"ש ליברמן, "מדרשי תימן" עמ' 6; מ. מרגליות "מדרש הגדול לשמות" בהקדמה עמ' 9—8.

במאמרי "שרידים בכתבי יד מפירושו של רב שמואל בן-חפני" ²⁶ הבאתי דוגמאות ממאמרים במדרש מגדול, שמקורם בפירוש הגאון הזה לתורה. במאמר מיוחד ²⁷ בנושא זה מביא מ. צוקר דוגמאות ממדרש הגדול המקבילים לפירושי הגאון בן-חפני.

להלן אני נותן רשימה של הביאורים ב"מדרש הגדול" שנראה שמקורם בפירושי הגאון שלפנינו ²⁸, כולל אלה שצוינו על ידי מ. צוקר. מדרש הגדול בראשית כג, א, את תקות חוט השני... זה שנבדקתי בו במעי אמי. בדומה לזה בביאור הגאון בראשית לח, כח.

26 ספר היובל לכבוד הרב א. יונג, ניו יורק תשכ"ב, עמ' רכב.

27 ספר היובל לאברהם ווייס, ניו יורק, תשכ"ג עמ' תס"א.

28 הנני רושם בזה כמה דוגמאות ב"מדרש הגדול" שהסתמך על פירוש הגאון, לפי מה שמצאתי בכתבי יד של פירוש הגאון למקומות אחרים בתורה.

א. מצאתי בספרית קמברידג' קטע בו מובא פירושים מהגאון בן-חפני, סימן הקטע הוא עכשיו U.C.L. T-S-G2 98. הקטע הוא מפירושו לפ' קרח (במדבר יח, ט), ברית מלח עולם, ואלו הדברים: פסר שמואל נט' רח' ברית מלח עולם דואם אלעהד ות'בותה כת'בות אלשיאל ממלח: "פרש שמואל נטריה רחמנא ברית מלח עולם, תמידות הברית וקיומה כקיומו של הדבר הממולח"; לפני זה בקטע זה נאמר: "אמר שמואל גאון".

במדרש הגדול שם נמצא כך: ברית מלח עולם, "מה מלח שהיא מקיימת דבר שהיא בו אף הברית הזו תהא קיימת לפני לעולם". בספרי במדבר סי' קיח נאמר בלשון אחרת: "כרת הכתוב ברית עם אהרן בדבר הבריא, ולא עוד אלא שמבריא את אחרים".

ב. במדרש הגדול דברים א, א נאמר: ד"א במדבר, הוכיחן על שנתרעמו בו על המים שנאמר (שמות יז, ג) להמית אותי ואת בני בצמא. בספרי שם נאמר: "הוכיחם על מה שעשו במדבר". רש"י מביא לזה את הפסוק (שמות טז, ג) מי יתן מותנו וגו'. רבנו הלל מפרש את הספרי על שילוח המרגלים. בפירוש ר"ש בן-חפני גאון בכ"י ששון 529 לתחילת ספר דברים מבואר כך: ואלב' קו' במדבר אראד תד'מרהם עלי פקדהם אלמא: "והשני אומרו במדבר התכוון להתמרמרותם על שחסרו להם מים". ראה להלן נספח א, לדברים, בהקדמה.

ג. עוד במדרש הגדול שם: וחצרות, מלמד שהוכיחן על מה שעשו בחצרות בשליו שאמרו (שמות טז, ג) בשבתנו על סיר הבשר, גם זה נמצא ברשב"ח בכ"י הנ"ל שם: וחצרות, והו' אלמוצ'ע אלד'י אנתקלו אליה מן קברות התאווה, ופי קברות התאווה טלבו אללחם ותצ'מרו כקו' וישבו ויבכו גם ב' יש': וחצרות, והוא המקום שבאו אליו מקברות התאווה, ובקברות התאווה בקשו בשר והתלוננו באומרו (במדבר יא, ד) וישבו ויבכו בני ישראל [ויאמרו מי יאכילנו בשר]. ראה מדרש התנאים להופמן שם שמתקן את הפסוק המובא במדרש הגדול לבמדבר יא, י. כיון למה שנאמר בפירושו של הגאון בכ"י זה.

כד, ב: שים נא ירך תחת ירכי. שתהא ירך עם יוצאי ירכי. בביאור הגאון בראשית מז, כט.

כה, ח: ויאסף אל עמיו. השווה ביאור הגאון לה, כט; מט, כט.
לא, לט: טרפה לא הבאתי לך. השווה את דברי הגאון בביאורו שלפנינו.
לד, ב: וישכב אותה ויענה. שהיתה צוחת וי. השווה את דברי הגאון.
לה, כג: בכור יעקב ראובן. בכור להפרשת ערי מקלט... בכור לגלות. כן בדברי הגאון, ואין במקורות המקבילים.

מא, א: שנתיים ימים. ד"א למה עשה עוד שתי שנים, בשביל להרבות לו כבוד. טעם זה נמצא בביאור הגאון.

מא, א: והנה עומד על היאור. לפי שכל ימיו לא היה מהרהר אלא ביאר. כן בדברי הגאון.

מא, ב: והנה מן היאור עלת שבע פרות. למה הראהו פרות וכו'. כן בביאור הגאון.
מא, יד: ויגלח ויחלף שמלותיו מכאן אמרו שבוי שנפדה וחבוש שיצא מבית האסורים וכו'.

שם, שם: וכל כך למה, כדי לחלוק כבוד למלכות וכו'. כך בדברי הגאון.
מא, טז: בלעדי. תלה הגדולה בבעלה וכו'.

מג, א: והרעב כבד בארץ... עשרה פעמים היה הרעב בכל העולם וכו'. כמה מן הפסוקים שמביא בעל מדרש הגדול דומים למובאות בדברי הגאון ולא למובאות למקורות המקבילים. ראה פירוש הגאון מא, ובסוף פסוק נה.

מה, ח: וישימני לאב לפרעה. ד"א... לרב כמא דאת אמר והיית לי לאב ולכהן וכו'. בדומה לזה בביאור הגאון.

מז, א: ויסע ישראל... אלא הריני הולך ונמלך בשכינה. בדומה לזה בביאור הגאון.
מז, כח: כששניהם נוטלין שררה בעולם הזה לעתיד שנאמר (יחזקאל לו, טז) וכתב עליו ליהודה ולבני ישראל תבריו.

מז, כט: ויעל לקראת אביו. מהו אביו, מגיד הכתוב שלא עלה כיוסף השליט אלא כבן מכבד אביו.

מז, ט: ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי. מכאן ששיבתן של צדיקים בעולם הזה גירות הוא להם.

מז, יא: ויתן להם אחוזה. ולמה? שלא למחר יבקשו לצאת ויאמרו להם תושבים אתם תנו שכר ישיבתכם. ברשב"ח: שהוא כתב להם אגרות הקנינים, כדי שלא יצאו ממנה.

מז, כ: ויקן יוסף את כל אדמת מצרים: מלמד שכל אחד כתב אונו על עצמו. ברשב"ח: הודיענו בזה שקנה מהם כל רכוש אשר להם בארץ וכו'.

מז, כח: ויחי יעקב שבע עשרה שנה. וכי לא חיה אלא שבע עשרה שנה בלבד, אלא שהיו בטובה בשובע ושלוש וכו'.

שבע עשרה שנה, כנגד שבע עשרה שנה שדר יוסף אצל אביו.
מז, כט: ויאמר לו אם מצאתי חן בעיניך... שכל המבקש דבר מתברו מפגיע בו שלשה פעמים וכו'. השווה רשב"ח להלן ג, יז אנא שא נא.

מז, לא: ויאמר השבעה לי... אמר לו מתיירא אני שמא יאמר לך פרעה קבור אותו סאן אצל קברות מלכים. בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם מביא בשם רשב"ח

"ומה יפה מאמר בן-חפני ז"ל שלא נתכוין (יעקב) בשבועתו לחשוך בו שמא לא יעשה, אלא לפי שהיה יוסף תחת משפט פרעה ותלוי בזה ברשותו, חשש (יעקב) שמא ימנע אותו פרעה מזה, ולכן נתכוין בשבועתו שתהיה ליוסף טענה על פרעה. וכמה נכונה ראיתו לזה ממאמר יוסף אבי השביעני וגו', ותשובת פרעה עלה וקבור את אביך כאשר השביעך".

מח, א: הגה אביך חולה. תנו רבנן כשאדם עולה למטה נכנסין אצלו ואומרים לו וכו'. מובא בפי' רשב"ח. ועוד במדרש הגדול שם: ואם רצה לכתוב גט לאשתו על תנאי כותב. גם זה כפי שמובא בפירוש הגאון.

מח, ו: ומולדתך אשר הולדת. משמעו לשעבר... ויש במקרא מזה הרבה להודיע רחבות הלשון וצחותה שהבא משמש מקום שעבר, ושעבר משמש במקום הבא. כן ברשב"ח כאן.

מט, ג: ראובן בכורי אתה וכו' בכור לייחוס וכו'. השווה רשב"ח לה, כג. וכן מדרש הגדול דברים ד, מג.

מט, ז: אחלקם ביעקב וכו'. מכאן שהתוכחה גורמת לברכה וכו'. מט, י: ד"א לא יסור שבט מיהודה, זה שלטון שנאמר (עמוס א, ח) ותומך שבט מאשקלון וכו'.

מט, יד: ד"א תמר גרם עצם תקיף וחזק וכו'. מט, כא: ד"א נפתלי אילה שלוחה. שהיה רץ לעשות רצון האל וכו'. מט, כב: בן פורת יוסף. שורש פורה, כמא דאת אמר (תהלים פ, טז) וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצת לך. הגאון מפרש את "בן" השני מלשון ענף.

רבנו בחיי

השוואת ביאורי הגאון שלפנינו עם פירוש רבנו בחיי על התורה מגלה, שדברי הגאון מהווים אחד המקורות החשובים לפירושו של האחרון. אולם למרבה הפלא, אין רבנו בחיי מזכיר בספרו אפילו פעם אחת את הגאון בשמו, אעפ"י שהוא מזכיר את רב סעדיה גאון, רבנו חננאל, רש"י, המב"ן ועוד.²⁹ פעם אחת אמנם נזכר שם "רבינו שמואל הכהן" בביאורו לשמות ג, ד; ואלו דבריו: "וירא ה' כי סר לראות. קיבלנו כי יש שם בן מאה אותיות ויוצא מפסוק זה, והוא מסורת רבנו שמואל הכהן שקיבל מרבו ורבו מרבו מפי רב הונא". אולם לא נראה לנו שהכוונה לרב שמואל בן-חפני הכהן, כי אין זה מדרכו ושיטתו כלל.³⁰

בפרשת שופטים (דברים יח, יא) מביא רבנו בחיי את הדעות השונות בעניין בעלת

29 ראה B. Bernstein, die schrifterklärung des Bachja Ben Asher Ibn Chalwa Berlin 1891 פרק v עמ' 22 והלאה; יעקב רייפמן, אלומה, ירושלים (תרצ"ו) עמ' 69 והלאה.

השווה הרב ח. ד. שעוועל במהדורתו לפירוש רבינו בחיי על התורה, ירושלים תשכ"ו במבוא עמ' 14—12; ועיין אפרים גוטליב, מקורותיו של ר' בחיי בן אשר (בעניני קבלה), ספר בר אילן ב—ג;

30 ראה הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 8 והערה 129.

אוב בעין-דור. הוא מביא שם את הדעה, שהאשה עשתה תחבולה, "ודרך כל בעלת אוב שתחביא בן אדם והוא מדבר בנחת מתוך המחבא". זוהי דעת רב שמואל בן-חפני גאון המובאת בשמו ברד"ק (שמואל-א כח, כה) ³¹. רבנו בחיי מזכיר את הדעה השניה הנזכרת שם ש"השם יתברך החיה את שמואל כדי לספר לשאול את כל הקורות וכו'", ומזכיר את שמם של רב סעדיה ורב האי, ואילו את שמו של רב שמואל בן-חפני (לגבי הדעה הראשונה) אינו מזכיר כלל.

יש לציין עוד נקודה חשובה. כידוע, פירושו של רבנו חננאל על התורה לא נשתמר. ליקוטים מפירושו נעשו בעיקר מתוך ספרו של רבינו בחיי ³². מפרק לא, מג, עד סוף ספר בראשית, ישנם שנים-עשר ביאורים המיוחסים לרבנו חננאל. תמישה מתוך שנים-עשר הביאורים האלה נמצאים לפנינו בפירושו של הגאון. גם הפירוש שאבן-עזרא מביא מן הגאון לשמות ד, כד מובא ברבנו בחיי בשם רבנו חננאל. זה אחוז ניכר. יש עוד להתחשב בעובדה שהרבה מן הפסוקים האלה שבליקוטים מפירוש רבנו חננאל חסרים לפנינו בכתב-יד מפירושי הגאון. מפליא במיוחד הוא הקטע שמביא רבנו בחיי בשם רבנו חננאל מהספרו של הגאון רב שמואל על אביו חפני, אב-בית-דין בישיבת פומבדיתא. לפנינו נמצאים הדברים של הגאון להלן בפ' ויחי: "וכבר חברנו הספדות אשר נאמרו על אבינו דיינא דבבא בן (המלה "בן" טעות המעתיק) מר חפני בן כהן צדק, ומהם החרוזים: עפר קברו מור ואהלול, דורש נגעים ואהלול" וכו'. בפירושו של רבנו בחיי, (בפרשת ויחי ג, י), מועתקים הדברים האלה בשם רבנו חננאל כדלקמן: "וכתב עוד (ר' חננאל!) אנן ספדינן על אב בית-דין, עפר קברו מור ואהלול, דורש נגעים ואהלול" וכו'.

הדבר מוזר, שהדברים מובאים בהשמטת שם הנספד, וכתוב באופן סתמי "אנן ספדינן" בעוד שביטוי זה היתה לו משמעות מוגדרת אצל הגאון רב שמואל ³³. וייתכן שהתופעות הללו מצביעות על התפתחות מסוימת בנוגע לתפוצת תורתו של הגאון.

רשב"ח גאון ורבינו חננאל

ר"ש בן-חפני גאון כיון חלק גדול מתורתו לאנשי צפון אפריקה, ובמיוחד אל קירואן. לשם, כנראה, שלח גם חלק מביאוריו לתורה, כפי שאפשר לדון ממכתבים שנשתמרו.

31 ראה "גנזי שכטר", עמ' 304—307 ; 299—300. "אוצר הגאונים" חגיגה, חלק התשובות, עמ' 2—5 ; הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג, הערה 15 והערה 20 ; האחרון מביא את הדברים מתוך פירוש ר' יהודה בן-בלעם לשמואל שם (כ"י) ; אבן-בלעם מזכיר שרב שמואל בן-חפני כותב את הדברים בספרו "כתאב נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה (=ספר בטול התורה ושרשי הדת וענפיה).

32 שי"ר, "תולדות רבינו חננאל" ב"בכורי העתים", תקצ"ב, ובהוצאה מיוחדת "תולדות", וורשה תרע"ג, עמ' 45 והלאה ; "מגדל חננאל" דוד צבי הופמן ברלין תרל"ו עמ' 25 והלאה. וראה עכשיו פירושי "רבינו חננאל", ח. ד. שעועל, ירושלים תשל"ב.

33 הרכבי, "זכרון לראשונים" ח"ג, הערה 124 מפרש: "ולשון אנן ספדינן הוא כמו ומפרשינן הנמצא אצל רב האיי גאון גם במקומות שהשתמש בדברי אחרים". אבל זה דחוק כאן.

במכתב אחד³⁴, שנכתב לר' יוסף בן-ברכיה למדינת קירואן, מעורר אותו הגאון לשלוח אליו את שאלותיו, אף אם גמנע ממנו לצרף תרומה לשיבה: "...ומדוע תחדילנו ועל מה זה תמנענו? התחדיל פארך ממנו או תמניע אורך מעמנו כי אם יתכן לך להתנדב ואם איפשר להתנדב ואילא (= ואי לא) כתבך הנדב הגדול ואגרתך התשורה העצומה והאדרת ומכתבך השיהרב (= השי הרב) ואף כי תיפם במשאלותיך ותנאם בשאלותיך כי תגדל התפארת ותתהדר העטרת: וביי' גשביעך, כי תתמיד כתביך אלינו בעיתותי פנותך ובזמני איפשר תחדיע ניביך וטיביך ותבאר שאלותיך ותברר ספיקותיך ותפרש צרכיך וחפציך וכו'".

במכתב שני³⁵ אל ר' יוסף בן-ברכיה הוא מזכיר את פעולתו בביאורי מקרא, משנה ותלמוד: "ואכן ידעתם כוחינו בתורת אל ואילותינו בתכמת המקרא והמשנה והתלמוד וכי פתרנו כמה ספרים מן [המקרא] ופירשנו מסכתות מן המשנה והתלמוד".

ר' יוסף בן-ברכיה נתמנה כנאמן-ישיבות, ממלא מקום רבי יעקב בן-נסים, ריש כלה בקירואן³⁶. הוא אביו של רבנו נסים, חברו של רבנו חננאל. לעניין זה יש לציין עוד איגרת של רב שמואל בן-חפני לאלוף אחד, שביקש מן הגאון, שישלח לו את חיבוריו, ושלח אף כסף להעתקתם³⁷.

שיטת עבודתו

מתוך הדברים הללו מתבארת שיטת עבודתו של הגאון. הוא היה מבאר סדרה בתורה, פרשה או קטע, ושולח את ביאורו לכל דורש, אפשר שמפני זה נזכרו ביאורים לסדרות נפרדות ברשימות ספרים שונות³⁸. נמצא גם ביאור של סידרה בשם "ספר"³⁹. אמנם יש לציין שגם ביאורי הגאונים רב סעדיה ורב אהרן סרג'דו לפרשיות בודדות נזכרים ברשימות ספרים⁴⁰.

בכל אופן יש לנו יסוד להניח, שביאורי ר"ש בן-חפני לתורה נתרכזו בקירואן בבית-מדרשם של רבנו חננאל, ואולי גם של רבנו נסים. משם נפוצו לספרד, כי

34 כתב-יד אדלר 4050. פורסם על-ידי בנימין מ. לוין ב"גנוי קדם", ספר ב, עמ' 20—19; ספר ג, עמ' 76; ועי' מאן texts כרך ו, עמ' 148.

35 כ"י קמברידג' T-S, 12.733; מאן שם עמ' 159. ועי' שם עמ' 149, הערה 4, בקשר ל"גנוי קדם" ספר ג, עמ' 76—77. ועי' גם ש. אסף, תרביץ שנה יא, עמ' 152, מכתב נוסף המבקש שיזמינו אצלו ביאורים שונים.

36 כמו בהערה הקודמת בספרו של יעקב מאן.

37 כתב-יד אדלר 2742; פורסם על-ידי ש. אברסמון ב"מרכזים ובתפוצות בתקופות הגאונים", ירושלים תשכ"ה, עמ' 73.

38 ראה לדוגמה רשימת ספרים: ש. פוזננסקי Z.F.H.B. כרך וx (1908), עמ' 116 שם נזכרו פרשיות ויהי ביום השמיני, כי תזריע, נשא, בהר סיני, בחוקותי, האזינו. ראה עוד הרשימות למעלה.

39 ש. אברסמון "במרכזים ובתפוצות", שם: ספר חוקת התורה.

40 ראה הערה 38. רשימת ספרים, פוזננסקי.

שני גדולי תורה אלה השפיעו על התפשטות לימוד התלמוד בספרד וגם באיטליה⁴¹. אולם שמו של ר"ש בן-חפני נשתקע מן הביאורים ונזכרו בשם רבנו חננאל. וזאת יכולה להיות הסיבה, שרבנו בחיי אינו מזכיר את שם רב שמואל בן-חפני גאון בביאורים שהוא כלל בספרו. בקונטרסים שהגיעו אליו לא נזכר עליהם שמו של הגאון.

מאידך גיסא, ייתכן מאד שרבנו בחיי נהג כמנהג הרבה קדמונים שלא דקדקו בהזכרת המקור לדבריהם⁴². אמנם הוא מזכיר הרבה ממקורותיו אבל יש עוד ספרים שמהם שאב ואינם מזכירם. ראה מהדורת ח. ד. שעוועל במבוא עמ' 14.

להלן אני נותן רשימה של הביאורים ברבנו בחיי שמקורם לפנינו בפירוש הגאון.

מבחינה סטאטיסטית בלבד אנו יכולים לעמוד על היקף השימוש בפירושו של הגאון. מתוך כתבי-היד הבודדים המעטים שבידינו מפרשיות "ויצא", "וישלח", נמצאים חמשה עשר ביאורים בערך בפירושו של רבינו בחיי. מתוך שלוש הפרשיות "מקץ", "ויגש", "ויחי" ישנם בערך אצל רבנו בחיי ארבעים ושניים ביאורים של הגאון, יש גם להביא בחשבון שכתב-היד הערבי של פירוש ר"ש בן-חפני לקוי בחסר בפרשיות אלו, ואפשר שיש יותר. עלי לציין, שאני רושם כאן רק ביאורים, שרואים בהם באופן ברור שהם לקוחים מדברי הגאון. יש עוד מאמרים שקשה להכריע אם אמנם לקוחים מדברי ר"ש בן-חפני או ממקור משותף. השוואת הביאורים שלפנינו יכולה לשמש לנו יסוד לזהות את דברי הגאון מתוך פירושו של רבנו בחיי לשאר חלקי התורה, אם על-ידי זיהוי של שיטה וסגנון או זיהוי התוכן⁴³.

41 עיין שי"ר, "תולדות רבינו חננאל", בכורי העתים, תקצ"ב, עמ' 11, ו"תולדות רבינו נסים", שם עמ' 57. רב נסים מביא מביאוריו של הגאון לפר' ואתחנן. ראה ש. פוזננסקי, "הצופה לחכמת ישראל", שנה ששית, עמ' 333; הרכבי, "חדשים גם ישנים", מספר 7 ובהוצאת כרמיאל ירושלים תש"ל עמ' 119; ש. אברמסון, "רב נסים גאון", ירושלים, תשכ"ה עמ' 192; מאמרי, "גדרי התשובה על פי רב שמואל בן-חפני גאון" "סיני" כרך עז, (סיון-תמוז, תשל"ה) עמ' קח.

42 יש לציין כאן את דברי ר' חיים העליר בעניין זה בספרו: "הנוסח השומרוני של התורה", ברלין, תרפ"ד עמ' vii. "... על כן לא יפליא אותנו הדבר המוזר לכאורה מה שנראים שונים מדות וכוללים כללים סתמא, מבלי הזכר כלל שם מחוללם ומולידם, כאלו הם בעצמם היו היוצרים, משום שבאמת כל אותם הכללים היו מקובלים, וכמו שביטא במקום אחד ר' יהודה חיוג' ב"אותיות הנוח", תרגום ר"מ גיקטילה, עמ' 10: 'ודבר זה מסורת בידינו מאבותינו הראשונים והעתקנוהו מזקנינו הקדמונים', והמה היו רק מלקטים ומאספים, מזקקים מזככים, משלימים ומסדרים אותם לתורה שלמה ומתוקנת וכו'". והשווה יבמות צו, ב: אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם והכל יודעין כי שלך היא. ועי' מנחם זולאי, "מקור וחיכוך בפיוט" "סיני", כה (תש"ט), עמ' לב-נב; אהרן מירסקי, "פיוטים מקבילים", תרביץ, שנה יז, תש"ו, עמ' 165-173.

43 אני מביא דוגמא אחת. בפירוש רבינו בחיי לדברים ד, לט נאמר כדלקמן: [וידעת היום] והשבות אל לבבך, זו מצות עשה מן התורה בידיעת השם יתברך שנצטוינו לדעת אותו ולחקור על אחדותו ושלא נסמוך על הקבלה בלבד, והידיעה הזו היא מתוך פעולתו ומעשיו הנוראים, ונבראו העליונים והשפלים, ע"כ. דברי רבינו בחיי שבפסוק זה

ראוי לציין שבמאמרים שלפנינו יש כאלה, שביאורו של הגאון בכתב-היד לקוי, והצלחנו להשלימו במובאה שבפירושו של רבנו בחיי. לדוגמה עי' פסוקים לה, י; מט, יז; נ, ז—ח; נ, י. מצד שני, דברי רבנו בחיי מובנים יפה על-ידי השוואה עם המקור, שהם דברי הגאון. עי' פסוקים מב, כד; מג, ט.

כוללים שלש נקודות: א. יש מצות עשה לידיעת השם. ב. שלא נסמך על הקבלה בלבד. ג. ושהידיעה הזו מבוססת על ההסתכלות על מעשה הבריאה. המקור הוא בפירוש הגאון בן חפני לפסוק זה.

בכתב-יד סמינר ניו יורק R.1734 (Adler 1809) בפירושו לפסוק זה מאריך הגאון בעניין ידיעת השם, ואלו דבריו:

"ומאמרו וידעת היום והשבות אל לבבך, מצריך ביאור עשרה מובנים הכוללים הרבה דברים בעיקרי הדת, ואנחנו נזכיר את הדיוקים העדינים שבהם, כיון שהם כבר נדונו במקומות אחרים. ומובן הראשון ביניהם הוא שמאמרו "וידעת היום" הוא צווי לאדם (?) לדעת את האל יתעלה."

ועוד שם במובן השלישי "כי ידיעת האל לא נוכל להשיגה ע"י הודעה של מודיעים ואפילו אם הם (?) מרובים(?), יתירה מזאת אפילו לא בהודעת נביא."

חלק מכ"י זה פרסמתי עם המקור הערבי במאמרי "גדרי התשובה וכו' ", "סיני", שם, עמ' קט. ראה להלן נספח ג לדברים.

במובן החמישי שם מדבר הוא על חיוב העיון ואלו דבריו: "פי' אדלתה אלחאצלה מן גהה אפעאלה תע' עלי וגה אלסטדלאל בה עליה": "בנוגע להוכחות הנובעות מצד פעולות (האל) יתעלה בדרך ההקש מהן עליו". הרי לפנינו בביאורו של הגאון בן-חפני כל הנקודות שרבינו בחיי מדבר עליהן.

יש לציין שגם בעל ספר "חובת הלבבות" בשער היחוד בסוף פ"ב ותחלת פ"ג מדבר על חיוב לחקור על הייחוד בדרך העיון מן הפסוק הנה "וידעת היום והשבות אל לבבך". אולם ברור שרבנו בחיי בביאורו לתורה מבסס דבריו על דברי הגאון בן-חפני בפירוט של הנקודות שראינו למעלה.

מאידך גיסא יש להעיר, שבעל "חובת הלבבות" שאב אף הוא מדברי הגאון בנושא זה. בספר "חובת הלבבות", שם בפרק ג', נכתב בהמשך הדברים כדלקמן: "והראיה שהמחשבה אל הלב הוא עיון השכל, הוא מה שאמר הכתוב (ישעיה מד, יט) ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה וגו'".

השאלה הזאת על המשמעות של "והשבות אל לבבך", התשובה והראיה מן הפסוק בישעיה נמצאות בהמשך דברי הגאון בכ"י הנ"ל, ואלו הדברים:

ואלמעני אלו' . . . (ת) ביין חקיקה אלנט'ר אלדי קלנא ענה אנה אל מולד למערפה אללה תעא' פנקול אנה אלנט'ר אלפכרי ואן כאן קד יעבר באלנט'ר ען רויה אלעין ואלבצר פאנא אנמא ארדנא בהדא אלפכר אלת . . . ין ואליה קצד בקו' והשבות אל לבבך אלא תרי אן כל השבה אל לב אנמא וראד בה אלפכר ואל . . . כקו' ען עבאד אלצנם ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה לא' וגו' ". ובעברית: "והמובן הששי הוא לברר את אמיתות העיון, אשר אמרנו עליו כי הוא היוצר את ידיעת האל יתעלה. ונאמר כי הוא העיון המחשבתי, וגם אם משתמשים בעיון לגבי ראית העין והמבט, הרי אנו התכוונו בזאת רק למחשבה . . . ואליה התכוון במאמרו "והשבות אל לבבך", ראיה לכך שכל השבה אל לב אין כוונתה אלא למחשבה ולהבנה (?) כמאמרו על עובדי האלילים (ישעיה מד, יט) ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה לאמר וגו' ", ע"כ דברי הגאון. ברור שלפנינו מקור לדברי בעל "חובת הלבבות". הוי אומר שגם רבנו בחיי בן-אשר בעל פירוש לתורה ורבנו בחיי הדיין הספרדי בעל "חובת הלבבות" שאבו מתוך פירושו של הגאון בן-חפני.

להלן רשימת הפסוקים מפירושי רבנו בחיי בפירוש רב שמואל בן-חפני גאון:

בראשית		
לא, לט	מא, טז	מה, יד
לב, ו	מא, לד	מה, טו
לב, י	מא, לז	מה, טז
לב, ד	מא, לח	מה, כג
לד, א	מא, מג	מה, כד
לה, ד	מא, מד	מה, כח
לה, י	מא, מט	מו, ג
לח, כט	מא, נד	מז, כח
לט, א	מא, נה	מז, ל
לט, ד	מב, יח	מח, ח
לט, ה	מב, כא	מח, טו
לט, ו	מב, כד	מח, יט
לט, ז	מג, ט	מט, ה
לט, ט	מג, י	מט, ז
לט, י	מג, טז	מט, י
מ, יד	מד, יח	מט, יז
מא, א	מד, יט	נ, ב
מא, ב	מה, ג	נ, ז—י
מא, טו	מה, ד	נ, יז

מתוך ילקוט ערבי

קטע לפרשת יתרו

הקטע הזה נעתק מכ"י אוכספורד (Huntington, 115) "כתאב אלתפאחה" (ספר התפוח). מילקוט זה הבאתי בפנים הספר מספר מובאות. כמה מהם נמצאים גם לפנינו בפירושו של הגאון. בעל הילקוט חי במצרים באמצע המאה האחת-עשרה⁴⁴. הדברים המובאים כאן הם בעיקר דברי הלכה בענייני דיינות. אין לדעת אם בעל

44 ראה מאמרי, ספר היובל להרב א. יונג ניו יורק תשכ"ב עמ' ריז. המובאות בשם הגאון בילקוט זה הם כדלקמן:

(1) וישלח לב, ד.	(9) יתרו יח, כא.
(2) שם לב, ה.	(10) במדבר א, א.
(3) וישב לז, ז.	(11) בהעלותך ח, ב.
(4) מקץ מא, א.	(12) חקת יט, ב.
(5) ויחי מז, כח.	(13) בלק כג, י.
(6) שם מז, כט.	(14) ראה יד, ח.
(7) שם מט, ו.	(15) האזינו לב, ג.
(8) שמות א, ד.	

הילקוט מצא את הדברים בפירושו של הגאון לפרשת יתרו, או שהעתיקם מספרו של הגאון "כתאב לואזם אלחאכם" — "ספר חובות הדיינים" שחבר. אולם אפילו אם היו הדברים בפירושו של הגאון לפרשה זו, ברור הדבר שהם חלק מספרו הנ"ל "חובות הדיינים"⁴⁵. על כן חשיבות יתירה נודעת למובאה הזאת, שכן הרווחנו עוד קטע מספרו של הגאון "חובות הדיינים".

ספר חובות הדיינים

הלכה מתוך ספרו של הגאון "ספר חובות הדיינים" מובאת בשו"ת מהר"ם אלשקר. ואלו הדברים שם סי' טז: "וכתב רבנו שמואל בן חפני גאון ז"ל בספר לואזם אלחאכם שחבר בלשון ערב ז"ל ואם העיד שלא בפני בעל דין ונתחרש או נסתמא או נשתטה או נשתמד אם אותו שהועד עליו אדם ידוע עם שתהיה העדות ידועה עדותו עדות". שני חכמים מצאו קטעים מספר זה: שכטר מצא שני דפים ופרסם אחד⁴⁶ וש. אסף מצא עוד שני דפים שפורסמו על-ידי יחד עם הדפים של שכטר⁴⁷.

אולם, מה, שפורסם עד כה מהווה רק חלק מן ההקדמה והמפתח לספר המחולק לפי שערים. המפתח שנמצא כולל תוכן שערים ח — מב של הספר.

מן השערים שבידינו נראה כי הספר היה בעל הקף ניכר — הכיל כג קונטרסים. יש להניח כי הגאון המצטיין בשיטתו הסדורה הקדיש עוד פרק אחד להגדרות הדיין עצמו (מיהו הכשר לשמש כדיין), המתפרסם כאן, תוך דיון בסדרי-עבודתם של הדיינים לפי ההלכה. בשרידים שפורסמו ישנם כמה שערים הדנים בדיינים ובבתי-הדין. למשל — השער השמיני: "במה שבא במקראות בענין כבוד הדיינים" (בכ"י T-S 8K II). השער העשרים וארבעה דן בתוארי חובות המופיעים בבית-הדין, העשרים וחמישה — בתוארי בית-הדין, העשרים וששה — בתוארי שלוחי בית-הדין (כל אלה, מתוך כת"י קמברידג' T-S. K19).

בשערים אלה יש לשים לב למלים "פי אוצאף" (= בתארי) המופיעות גם בכתב-היד שלפנינו.

בשערים שתיאורם פורסם כאמור אין רמז לתוכן-הדברים שלפנינו, כיון שלא כל מפתח-הספר נשתמר.

ב"כתאב אלפתאזה" (ספר התפוח), בפרשת יתרו, מובאים דברים בהלכות דיינים, כדין מומחה שטעה, נשא ונתן ביד וכדומה. יתכן שכל זה לקוח מהספר 'חובות הדיינים'.

45 הספר הזה נזכר ברשימת ספרי הגאון בן-הפני שפורסמה ע"י ג. מרגליות (1902) J.Q.R. XIV, עמ' 311; רשימת ספרים שפורסמה ע"י אדלר וברוידה, שם VIII עמ' 54, ובמהדורה מתוקנת של הרשימה ש. אברמסון קרית ספר כרך כו (תש"י); רשימת ספרים ש. אסף קרית ספר יח, עמ' 277.

46 T-S. 8KII שפורסם, ב- Saadyana 115 וב- J.Q.R. XIII, p. 485.

47 T-S. K19 שפורסמו במאמרו 'שלשה ספרים נפתחים לר' שמואל בן-חפני גאון', ספר הזכרון להרב קוק ז"ל, סיני יז (שנה תשיעית), תשה, עמ' קיג. קטע נוסף המכיל את תחילת הספר ומסומן T-S. 8. 236 פורסם שם עמ' קיד. וראה גם תרביץ טו, עמ' 33.

שכלל קרוב לוודאי, דיני-יסוד אלה מן הגמרא, אולם הסתפקתי כאן בהבאת-הדברים שצוינו במפורש שמקורם בדברי-הגאון.

מכ"י הילקוט "כתאב אלתפאחה" דף 92א.

פרשת יתרו

וכבר ליקט⁴⁸ רבינו שמואל הכהן בן חפני גאון ז"ל בענינם (= של השופטים) עשרה תארים, והם שיהיה השופט מִיִּשְׂרָאֵל, איש, בִּרְדֵּעַת, בֶּן־חֹרִין, בעל־ידיעה, צודק, צנוע. שלא תהיה בינו ובין הנידונים קירבה מסוימת, ושלא ימצא לעצמו תועלת במשפט, ולא ירחיק מעצמו איזה נזק על ידו. ואשר לגוי הריהו פסול לעדות, אלא אם כן ימנה אותו לשופט האיש שמעידים עליו, ולכן אמרו: "כל השטרות העולין בערכאות של גויים אע"פ שחותמותיהן גויים כשרים חוץ מגטי נשים ושחרורי עבדים", כיון שהוא מינה אותם על עצמו ושם אותם לשופטים, הרי הוא מחויב בו⁴⁹, אפילו ישראל משומד, הנחלק לשני חלקים:

48 בעל הילקוט רגיל לשלב דברים משלו בתוך דברי הגאון. אותם ציינתי במרובעים.
49 עי' גיטין פח: לפניהם ולא לפני עכו"ם ובמכילתא ריש משפטים ובתו"ש שם אות כח-כט. ראה קדושין עו: כל משימות שאתה משים לא יהי' אלא מקרב אחיך, ושיטת רבנו יקר בהגהות אשר"י גיטין י, א דעכו"ם כשר לעדות ורמב"ם הל' סנהדרין פ"ב ה"ט וטור חו"מ הל' דיינים סי' ז.

ומ"ש הגאון שאם קבל עליו בעל הדין את העכו"ם הרי זה חייב לשלם על פי הדין שפסק העכו"ם. ראה בעניין זה בב"י חו"מ סי' כ"ו ותשובות מן הרי"ף והגאונים שם, שרק אם עשו הבעלי דין קנין מותר להם ללכת לערכאות, ובש"ע חו"מ סי' כ"ב ס"ב שמחלק בין דיין לעדים וברמב"ן על התורה פ' משפטים כא, א. ותשובת הרא"ש כלל יח סי' ה, ושו"ת הר"ן סי' ע"ג בעניין אם קבלו עליהם בעלי הדין לדון לפני נכרים. לעומת זה דעת הש"ך בחו"מ שם ס"ק ט"ו שאם קבל עכו"ם פלוני הרי זה כקבל עליו קרוב או פסול. ומ"ש בפ' המשנה גיטין י' ע"ב בדין שטרות העולין בערכאות. בגמרא שם ישנם ב' סברות א' כל השטרות כשרים חוץ מגט אשה ושחרור עבד מטעם דינא דמלכותא דינא, ב' רק שטר מכר ושטר חוב כשרים אבל שטר מתנה שהוא שטר הקנאה ושעבוד פסול. בגאונים והפוסקים ישנם חלוקי דעות אם נוקטים לפי דעה ראשונה או שניה. בתשובת הגאונים (הרכבי) סי' פ"ב עמ' 51. "ולא שמיע לן במתיבתא מאן דסמך על שטר מתנה העולה בערכאות של גוים". וכן נראה מתשובת הגאונים שם סי' רע"ח עמ' 140: "הכין חזינא כי המדינה הזאת שאנו עכשיו בתוכה והיא בגדאד אין מקבלין בערכאות של גוים אלא עדים פקחים גדולים ועשירים שלא עלה עליהן גזל ולא דברי שקר ולא דברי שוא, ושמצוינים בדתם ונקראין אלמעדלין כגון אלו אם העידו על שטר מכר או הלואה וסדרו את העדות בערכאות שלהן וקבלו השופט שלהן אף אנו דנין באותו שטר וכשר הוא אצלנו". הרי שגם בתשובה זו מפורט שטר מכר או הלואה דוקא. בשטה זו הולך גם הרמב"ם בפרק כ"ז מהל' מלוה ולוה הלכה א'.

לכאורה משמע מדברי הגאון בפירוש המשנה, שכל שטרות היוצאים בערכאות כשרים מטעם "קבלו עליהם" דהיינו אפילו שטר מתנה. אולם לא כך היא דעת הגאון. בספר העיטור ח"א דף לג סוף ע"א מבוארת דעתו בעניין זה. שם נאמר בשמו כי שטר העולה בערכאות של גויים שאנו צריכים לקניין וחליפין אין אנו עושין דין בשטר כזה. ראה מרדכי, גיטין שם. וראה אוצר הגאונים גיטין חלק התשובות עמ' 15. לפי זה צריך

האוכל נבלה לתיאבון דברי הכל פסול, וזה הוא מי שאוכל את הנבלה מתוך תאונות; ואשר לאוכל נבילה להכעיס — אביי אמר פסול רבא אמר כשר. וההלכה כאביי⁵⁰. ואין מאמרו "אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא" אלא במה שנוגע להחרמה ולקיחת מסים וכדומה⁵¹. והתואר השני: האשה אסור לה להוציא משפט כשם שאסור לה לתת עדות, בגלל מאמרו "שבועת העדות נוהגת באנשים ולא בנשים. מנהגי מילי דתני רבנן ועמדו שני האנשים בעדים הכתוב מדבר". ואמר על הכותי: "ופסול לעדות כנשים"⁵².

והתואר השלישי היותו בר דעת והוא מי שלא קרו לו סמני שגעון [וכמו שפירשנו ב"ספר הבשורה" (או: מבשר טוב), ופסק רבינו שמואל גאון ז"ל את ההלכה כר' יוחנן שאמר: "עד שיהו בו כולן", והם שלושה סימנים: היוצא יחידי בלילה והלן בבית הקברות, והמקרע את כסותו. וכבר הזכרתי באותו ספר מה שהגיע להבנתו, אשר תמצא אותן כאן⁵³]. והתואר הרביעי היותו בן-חורין, וזולת זאת הוא עבד, על פי מאמרם ב"אלו הפסולין"⁵⁴ וכולי [ואמרו: "העבד והאשה פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורין, ומשלמין לאחר זמן. נתגרשה האשה ונשתחרר העבד חייבין לשלם"⁵⁵] והתואר החמישי, שיהיה בעל ידיעה, כי מי שאינו יודע צדק לא יוכל להתנהג בצדק⁵⁶, [וכמו שאמרנו קודם על "אנשים חכמים"]. והתואר הששי היותו צודק, והיא הימנעותו מכל סוגי העושק והשוחד, כמו שנבאר את הדבר במקומו⁵⁷.

והתואר השביעי היותו צנוע, לפי מאמרם "אמר רב נחמן החשוד על העריות כשר לעדות, ומודה רב נחמן בעדות (אשה) שפסול; ודיברו על כך במיוחד במאמר

להבין את דעת הגאון לפנינו, שכוונתו רק לגבי שטר שאינו לקנין. השווה "ערכאות של גויים" בימי הגאונים — "מזכרת" לזכר הרב הרצוג ירושלים תשכ"ב עמ' 493.

50 סנהדרין כז. כנראה כוונתו שגם ישראל משומד כשר אם קבלוהו.
51 ראה בש"ע חו"מ שסט ס"ח בשם י"א ובב"י בשם הרא"ש ובנו"כ שדינא דמלכותא הוא רק בנוגע למכס, ולפנינו מקור לשיטה זו.

52 שבועות ל, א. וראה תוספות ב"ק טו, א, ד"ה אשר וטור חו"מ סי' ז וב"י שם.
53 בחגיגה ג, ב, הגרסא רב הונא אמר עד שיהו כולן בבית אחת ור' יוחנן אמר אפילו באחת מהן, וכן פסק הרמב"ם פ"ט מהל' עדות ה"ט, ולא כגירסת בעל הילקוט בדעת הגאון בדברי ר' יוחנן "עד שיהו בו כולן". ואולי כוונתו לשיטת הירושלמי בגיטין פ"ז ה"א וירושלמי פ"א דתרומות מובא בתוס' חגיגה שם ד"ה דרק מאבד מה שנותנין לו מספיק באחת אבל בשאר סובר ר' יוחנן דצריך שיהיו בו כולן ע"ש.

הספר "כתאב אלאסתבשאר" שבעל הילקוט מזכיר אינו ידוע לנו, פרופ' נ. אלוני הציע לתקן "כתאב אלאסתבצאר", אולם שם זה מוביל אותנו לספרות הקראית מה שבודאי אינו מסתבר לגבי "כתאב אלתפאחה" ראה מאמרו "שלש רשימות ספרים עתיקים" קרית ספר כרך לו עמ' 393.

54 ראה סנהדרין כד, ב, ותוס' ד"ה ואלו: יש גורסין עבדים. ורמב"ם פ"ט מהל' עדות ה"ד.
55 הוספה זו מבעל הילקוט.

56 ראה מדרש תנאים (דברים א, טו) ואלו הן השבע מדות שצריך שיהיו כלן אפילו בבית דין של שלשה וכו' חכמה מגין, שנאמר אנשים חכמים וידועים (שם, שם) וראה ספרי דברים שם, ודברים רבה, א, י. ותו"ש שמות פ"ח—קלז"ח.

57 ראה מקורות שבהערה קודמת.

"ראבינא ואותימ' רב פפא לא אמרן אלא לאפוקי אבל לעיילה מהימן" (סנהדרין כו:), כיון שזה באופן שלא יהיה עליו, לפי מאמרם (משנה יבמות פ"ב מ'), "מיאנה או שחלצה בפניו ישאנה מפני שהוא בית דין⁵⁸. והתואר השמיני, שלא יהא קרוב לאחד היריבים, לפי מאמרם (שם כז:): "ואלו הן הקרובים אחיו ואחי אביו ואחי אמו ובעל אחותו ובעל אחות אביו ובעל אחות אמו ובעל אמו וחמיו וגיסו הן ובניהן וחתניהם וחורגו לבדו"⁵⁹ (שם כז:): [ונמצא את הדיבור על המשנה הזאת במקומה, בעזרת הרחמן]. והתשיעי, שלא תהיה לו כל תועלת במשפט הזה, כמו מאמרם "שלח ליה רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יעקב ילמדינו רבינו אריס מעיד או אינו מעיד הוא? יתיב רב יוסף קמיה, אמר ליה: הכי אמר שמואל, מעיד". והקשה עליו באמרו "והתניא אריס אינו מעיד" ונתפרט במאמרו "לא קשיא: הא דאיכא פירא בארעא, והא דליכא פירא בארעא"⁶⁰. והתואר העשירי, שלא ירחיק מעל עצמו איזה נזק על ידי משפט שלו, כמו מאמרם "מכר לו בית מכר לו שדה אין מעיד לו עליה מפני שאחריותן עליו; מכר לו פרה מכר לו טלית מעיד לו עליהן, מפני שאין אחריותן עליו"⁶¹.

המקור הערבי

וקד גמע רבינו שמואל הכהן בן חפני ז"ל פיהם עשר אוצאף והו אן יכון אלחאכמ מן ישראל רגלא עאקלא חרא עאלמא עאדלא עפיפא לא תכון בינה ובין אלמתחאכמין קראבה מכצועה ולא יגד אלי נפסה בחכמה נפעא ולא ידפע בה ענה צ'ררא פאמא אלגוי פהו פסול לעדות אללהם אלא אן יחכמה אלמשהוד עליה ולהדה קאלו כל השטרות העולין בערכאות של גויים אע"פ שחותמותיהן גויים כשרים חוץ מגטי נשים ושחרורי עבדים לאנה מן חית מצ'א ועיין עלי נפסה ענדהם וחכמהם פקד לזמה חתי ישר' משומד והו עלי קסמין האוכל נבלה לתיאבון דברי הכל פסול והו אלדי יאכל אלנבילה שרהא ואמא אוכל נבילה להכעיס אביי אמר פסול, רבא אמר כשר ואלהלכה

58 הגאון מסמיך דין צנוע לדין החשוד על העריות, סנהדרין כו: מתוך דברי הגאון לכאורה נראה שפירש דברי ראבינא: לא אמרו אלא לאפוקי אבל לעילוי מהימן. לא כמ"ש רש"י: להוציא אינו נאמן כי הוא רוצה שתהיה פנויה. אבל להעיד שנתקדשה נאמן. לפי הגאון יוצא שלהוציא כגון שהוא שליח שמביא גט או שמעיד שמת בעלה אינו נאמן מכיון שהוא בעצמו הוא האחראי, אבל בקדושין תמיד יש עוד אחד, והיינו כמו בבית דין ביבמות קא: אפילו בשנים. הגירסא בדברי הגאון היא כמו שהיא לפנינו בגמרא, וכן היא הגירסא בבעל העיטור הוצאת מאיר יונה אות קוף קבלת העדות דף נז ע"ד אות קיב. ולא כגירסת הר"ף והרא"ש שם. ראה הלכות גדולות הלכות עדות והגהות בבעל העיטור שם אות קיד ותשובת רש"י י' אלפנבין ניי-יורק תש"ג עמ' 192-193.

ועי' תשובה"ג הרכבי סי' פח עמ' 281 שלרב נחמן פסול לעדות אשה הכוונה לגיטין וקדושין אבל לא לעדות עגונה ע"ש.

59 לפי הכלל במשנה נדה מט: כל הכשר להעיד כשר לדון.

60 ב"ב מו:

61 שם מג:

כאביי וליס קול' אמ' שמואל דינא דמלכותא דינא אלא פי מא יתעלק במצאדורה ואכד כראג' ומא שאכל דלך ואלוצף אלתאני אלאמראה לא יג'וז חכמהא כמא לא תג'וז שהאדתהא לקו' שבועת העדות נוהגת באנשים ולא בנשים מנהגי מילי דתני רבנו ועמדו שני האנשים בעדים הכת' מדבר וקאלו פי אלכותי פסול לעדות כנשים. ואלוצף אלתאלת כונה עאקלא והו אלדי לם תחצל מנה עלאמאת אלג'נון [וכמא ושרחנא פי כתאב אלאסתבשאר וקטע רבינו שמואל גאון ז"ל אלהלכה כר' יוחנן אלדי קאל עד שיהו בו כולן והי ג' עלאמאת היוצא יחידי בלילה והלן בבית הקברות והמקדע את כסותו וקד דכרת מא וצלת אלי פהמנא פי דלך אלכתאב מא תקף עליה הנאך]. ואלוצף אלד' כונה חרא גיר דלך ממלוך לקול' פי אלו הפסולין וכול' [וקאלו העבד והאשה פגיעתן רעה החובל בהן חייב והן שחבלו באחרין פטורין ומשלמין לאחר זמן נתגרשה האשה ונשתחרר העבד חייבין לשלם] ואלוצף אלכאמס אן יכון עאלמא לאן מן לא יערף אלעדל לא יעדל [וכמה קדמנא מן קול אנשים חכמים]. ואלוצף אלו' כונה עאדלא והו אמתנאעה מן גמיע אנואע אלט'לם ואלרשא כמא סנשרח דלך פי מכאנה ואלוצף אלז' כונה עפיפא לקול' אמ' רב נחמן החשוד על העריות כשר לעדות ומודה רב נחמן בעדות אשה שפסול וכ'צו דלך בקול ראבינא ואותימ' רב פפא לא אמרן אלא לאפוקי אבל לעלולי מהימן לאנה בחית לא יכון עליה לקול מיאנה או שחלצה בפניו ישאנה מפני שהוא בית דין. ואלוצף אלח' אן לא יכון קריבא לאחד אלכצמין לקו' ואלו הן הקרובים אחיו ואחי אביו ואמו ובעל אחותו ובעל אחות אביו ובעל אחות אמו וחמיו וגיסו הן ובניהן וחתניהם וחורגו לבדו, [וסנסתקצי אלכלאם עלי הדא אלמשנה פי מכאנהא בעון אלרחמן]. ואלט' מהמא לם יכון לה נפע בדלך אלחכם מתל קול' שלח ליה רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יעקב ילמדינו רבינו אריס מעיד או אינו מעיד הוא יתיב רב יוסף קמיה אמ' ליה הכי אמ' שמואל מעיד פאקשי עליה בקול והתניא אריס אינו מעיד ואנפצל בקול' לא קשיא הא דאיכא פירא בארעא והא דליכא פירא בארעא. ואלוצף אלעאשר אן לא ידפע ען נפסה צ'ררא בחכמה מתל קול מכר לו בית מכר לו שדה אין מעיד לו עליה מפני שאחריותן עליו מכר לו פרה מכר לו טלית מעיד לו עליהן מפני שאין אחריותן עליו.

פרק ד

השוואה עם פרשנים קדמונים אחרים

למעלה ציינו את הפרשנים המביאים בפירושיהם את דברי הגאון, בין מזכירים הם את שמו במפורש בין לאו. יש עוד מפרשים ראשונים, שפירושיהם דומים מאד לפירושי הגאון שלפנינו (כפי שצינתי במקומם). אין לדעת בבירור אם כאן לפנינו שימוש ישיר בפירושו של הגאון, או השפעה בלתי ישירה, או מקרה בלבד הוא שכוונו אלה המפרשים בביאוריהם לדעתו של הגאון. בכל אופן, חשובה ההשוואה הזאת מבחינת התפתחותה של הפרשנות לתורה. אני מביא להלן כמה דוגמאות מביאורי הראשונים תוך השוואה עם דברי הגאון.

לקח טוב (פסיקתא זוטרותא) ¹

בראשית ב, כד

והיו לבשר אחד, יצאו בהמה חיה ועוף. בפירוש הגאון פ' וישלח לד, יב לפי כ"י אחד, גם-כן נזכר "עוף", מה שאין כן במקורות אחרים; ראה הערה 136 שם.

בראשית ט, ג

כל רמש אשר הוא חי. פרט לנבלה. חידוש זה שנבלה אסורה לבני נח נמצא לפנינו בפירוש הגאון פ' וישלח לד, יב, שגם כן מפרש כך את הפסוק "כל רמש" וגו' על איסור נבילה; ראה שם הערה 140.

לד, יא

וידבר חמור... ויאמר שכם. החציף פניו ודבר הוא בעצמו. בדומה לזה בפ' הגאון לד, יא: וידבר חמור ואמרו ויאמר שכם, משום שהוא לא הסתפק בפניית אביו בדבר זה.

לד, יג

ויענו בני יעקב וגו' במרמה. כשם שלקח יעקב הברכה במרמה והיא חכמה, כך וכו' כדין וכשורה עשו. בדברי הגאון: במרמה בתחבולה כמו בא אחיך במרמה, רצונו בו שהוא הערים לקחת את הראוי לו.

1 נתחבר ע"י רבינו טוביה בר' אליעזר מארץ יון, שחי במאה התשיעית לאלף החמישי (בסוף המאה הי"א למנינם). השווה מה שכתב ש. בובר במבוא ל"לקח טוב" עמ' כ', אות כ' על אפשרות שימוש בפ' הגאון בן-חפני.

למ, ד

ויפקדהו על ביתו. מינהו על האוצרות. וכל יש לו נתן בידו: אלו המפתחות של גנזיו. בדומה לזה בדברי הגאון: הוא המנוי על ביתו וכו' וכל יש לו נתן בידו: כוונתו שם אותו לשומר באוצר.

מז, ל

ושכבתי עם אבותי

לפי שאין קוברים צדיק אצל רשע שנאמר (מ"ב יג, כא) ויהי הם קוברים איש וגו'. כן בפ' הגאון שם.

מדרש שכל טוב²

להלן מספר דוגמאות של פירושים במדרש שכל טוב הדומים לפירושי הגאון לפסוקים הללו.

בראשית לד, ד

החשבון על גילה של דינה בשעת מעשה שכם, דומה לחשבון שמוסר הגאון בפסוק לד, א, כתשובה נגד מטילי דופי במקרא; ראה הערה 104.

בראשית לה, ב

ויאמר יעקב אל ביתו. זו נשיו: ואת כל אשר עמו. אלו בניו ועבדיו. בפירוש הגאון: אל ביתו. דיבר אל נשיו וילדיו: ואת כל אשר עמו. משרתיו ועבדיו הכפופים לו. השווה בפירוש הגאון הערה 183.

בראשית מז, יב

ויחפש בגדול החל ובקטן כלה... כמו שהסבו לפני יוסף. בפירוש הגאון: שידע זאת מסידורו של יוסף אותם.

בראשית מז, יג

ויקרעו שמלותם. מרוב הבושה. ויעמוס. לשון הטענה ודומה לו (תהלים סח, כ) יום יום יעמס לנו (נחמיה יג, טו) ועומסים על החמורים. בפירוש הגאון: מפני שראו את עצמם בבושה. וכן בביאור "ויעמוס" מביא הגאון את אלו הפסוקים.

בראשית מז, ו

במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך. אבל בעצתי אין להם טובה לישיבתם אלא בארץ גושן. כן בפ' הגאון.

2 חיברו רבי מנחם ברבי שלמה בשנת ד'א תתצ"ט (1139). ראה ש. בובר במבוא, שם עמ' 100. ארץ מוצאו לא ידועה. הדעה הרווחת היא שחי באיטליה. ראה במבוא שם עמ' א. המחבר השתמש במדרש לקח טוב כמבואר במבוא שם עמ' 100.א.א.

בראשית מז, כג

הא לכם זרע. עיקר מלת הא מדוברת על אופן מתן מזומן... ודומה לו (יחזקאל טז, מג) הא דרכך בראש נתתי... אבל (דניאל ב, מג) הא כדי פרזלא שנאמר בדניאל אינו מדובר על אופניהם. אלה דברי רבותי. ואני אומר כולן מדוברין על אופן "הנה", והוא לשון תרגום, כלומר הא, ודומה לו הא כדי פרזלא האמור בדניאל. הפירוש הראשון בשם רבותיו הוא בהתאם לפירוש הגאון לפסוק הזה.

בראשית מז, ז

אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל.

אע"פ שהדברים הם דברי תוכחה, ברכה הם לשמעון ולוי, שבתחילה דמו בדעתם שיהיו נטרדים מכל וכל, כיון ששמעו חלקם ביעקב, שמחו, אמרו הלואי שנהיה בכלל אחינו. כך באר הגאון.

רשב"ם (רבינו שמואל ב"ר מאיר)

בדיוננו על רשב"ם³ ואפשרות השפעת הגאון בן-חפני על פירושיו, אנו נוגעים בשאלה יסודית: האם בכלל הגיעה פרשנות הגאונים האחרונים כותבי ערבית לצפון צרפת? לשאלה זו הקדיש ש.א. פוננסקי מחקר מקיף⁴. אין זה מסתבר שהגיעו פירושיהם של רס"ג ושל רב שמואל בן-חפני גאון במקורם לרש"י ולתלמידיו. מסקנתו היא: "בצרפת היו ידועים פירושים על התנ"ך שנקראו על שם סעדיה, על אף המלים הצרפתיות שהיו בהם... היו רגילים לזקוף ספר זה או אחר על חשבון הגאונים, גם גורלם של שרירא והאי היה כזה, באשר לר' סעדיה הרי היו יודעים שהוא פירש את התנ"ך ועל ידי כך יחסו לו פירושים על התנ"ך"⁵.

אני מציין כאן פירושים מהרשב"ם שלא נזכר שם הגאון בן-חפני עליהם, אבל דומים הם בתוכנם לפירושי הגאון שלפנינו. אין לנו ראיה שאמנם הגיע לרשב"ם פירושו של הגאון, אבל אפשר להסיק שצינורות הפרשנות התפשטו לכל המדינות, ותוכנם של כמה מפירושי הגאון הסתננו גם לרשב"ם.

הנה לפנינו להלן מאמר מרבותינו בעלי התוספות המביאים דברי הגאון בשמו. יש להניח שבפירושו לויקרא יח, ה פירש כך, אם כי יש מקום לומר שמהלכותיו של הגאון למדו זאת.

כמו-כן יש לציין גם את המחלוקת במשמעות המלה "רוצח" שאני מביא להלן, ייתכן שגם פה הגיב הרשב"ם לפירוש שהגיע אליו מתורתו של הגאון בן-חפני. לפנינו השוואות בין פירוש רשב"ם ופירוש הגאון.

3 נולד בערך ד' תת"ם — (1080).

4 "קטעים מדברי רס"ג או המיוחסים לו אצל הפרשנים בצרפת הצפונית", "ספר רב סעדיה גאון", מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ג, עמ' רצא והלאה.

5 שם עמ' שט.

רשב"ם

רשב"ח גאון

בראשית כט, יז

יפת תאר. כמו במחוגה יתארהו. דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים.

בראשית לט, ו

ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה. והיופי כפי שהקדמתי, והוא חטוב האברים והתאמתם ויפי מבנם וכו'.

לה, ז

ויבן שם מזבח ויקרא למקום וגו'. שחוץ לזו שהקים מצבה שם בבואו מבית אביו.

לה, ז

ויקרא למקום. המקום של (בראשית כח, י) "במקום".

מא, מז

לא ירים איש את ידו. לעשות שררה כמו שכתוב בירבעם (מלכים-א יא, כז) אשר הרים במלך. רמה ידו ושררתו על ידי המלך שלמה כמו שכתוב ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף.

מא, מז

ובלעדיך לא ירים איש וגו'. ויש שמתכוונים בה לעזרה ולסיוע וכאמרו על ירבעם וירם יד במלך, ואין זה מגונה... ויוכיח את זה מינויו לו באמרו עליו (מלכים-א יא, כח) והאיש ירבעם גבור חיל וירא שלמה את הנער כי עשה מלאכה הוא ויפקד אותו לכל סבל בית ישראל. ראה הערות שם.

מא, מה

צפנת פענח. כתרגומו, ולשון מצרים הוא.

מא, מה

צפנת פענח. אולם פענח הריהו נפרד, בלי גזירה, וצריך שיהיה כינוי פרעה ליוסף בשם הזה במצרית, וקבע לנו בשפה העברית.

מא, מו

בן שלשים. וראוי לשררה.

מא, מו

והשני עד שמלאו (ליוסף) ל' שנה והוכשר לנהל את הארצות וכו'.

מג, יט

וידברו אליו פתח הבית. קודם שנכנסו.

מג, יט

ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף. הוא משפט שפירוטו הובא אחריו, והזכיר שהאנשים דיברו אליו על זאת על הפתח לפני היכנסם.

מג, לג

ויתמהו. שהרי כלם נולדו בשבע שנים, ואין להבחין איזה קודם לזה.

מג, לג

ויתמהו האנשים איש אל רעהו... ומפני שלא היו רחוקים איש מרעהו בגילם עד כדי הבחנת מבט העין.

רשב"ם

רשב"ח גאון

מט, מז

מט, מז

המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל וכו'... אך על שבטו של דן נתנבא שהיה מאסף לכל המחנות וגם ביהושע כתוב (י, ט) והמאסף הולך אחר הארון. ולפי שהיה הולך כל הימים בין בימי משה בין בימי יהושע אחר הדגלים והיה צריך להלחם עם כל האומות הרודפים אחריהם לזנב הנחשלים אחריהם בדרך, ולהנקם מן האומות כי גבורים היו לכך אמר יעקב דן ידין עמו ינקום נקמת עמו כאחד שבטי ישראל, היה נוקם נקמתם ומשמרם מרודפיהם כמו כי ידין ה' עמו וגו'.

ואת יתרונו של דן גזר על ידי פועל משמו, באמר: דן ידין עמו, וזה יפורש בשני פירושים: אחד מהם, שהוא יתנקם באויבי השבטים כאמרו (דברים לב, לו); תהלים קלה, (יד): כי ידין ה' עמו; וזאת משום שהוא היה בסוף צבא ישראל, כאמרו (במדבר י, כה): ונסע דגל מחנה בני דן מאסף לכל המחנות וגו'. — והיה איפוא משתלט על האויבים ונלחם בהם והורגם.

משמעות המלה "רוצח" אצל רשב"ח גאון והרשב"ם

יש לציין קיומה של מחלוקת מעניינת בין הגאון ובין הרשב"ם, — בריחוק מקום וזמן, בפירוש המלה "רוצח". ואלו דברי הגאון בכ"י סמינר ניו-יורק R. 1734 (= 1809 ADL). לדברים ד, מב.

"וקו' לנוס שמה רוצח אשר ירצח את רעהו. יוצ'ח גלט מן קאל גלט וקאל אן אי מכאן קיל רוצח אנמא יריד בה אלקאתל אלעאמד לאנה קד סומי ההנא אלקאתל סהוא רוצח ואן כאן קד יטלק אסם רוצח עלי אלקאתל אלעאמד פיגעלה מטלקא בגיר תקייד והדא כקולה צדק ילין בה ועתה מרצחים. וקאל הגנוב רצוח [ונאוף והש] בע לשקר. אלה וכחש ורצוח וגו' פדכר אלרצוח... קה פי גמלה הדא אלמעאצי. בעברית:

"ומאמרו (דברים ד, מב) לנוס שמה רוצח אשר ירצח את רעהו, מברר טעותו של מי שטעה ואמר, כי בכל מקום שנאמר רוצח אין הכוונה אלא לרוצח במזיד, שהרי כאן נקרא הרוצח בשגגה (בשם) רוצח. אע"פ שמכנים בשם רוצח, את הרוצח במזיד, באופן סתמי, ללא פירוט וזהו כמו מאמרו (ישעיה א, כא) צדק ילין בה ועתה מרצחים; ואמר (ירמיה ז, ט) הגנוב רצח ונאף והשבע לשקר; (הושע ד, ב) אלה וכחש ורצח וגו' והזכיר את ה"רוצח"... (באופן סתמי) בכלל העבירות האלה."

ואלו דברי הרשב"ם (שמות כ, יג) לא תרצח, "כל רציחה הריגה בחינם היא בכל מקום; (במדבר לה, טז—יח) מות יומת הרוצח; (מל"א כא, יט) הרצחת וגם ירשת; (ישעיה א, כא) צדק ילין בה ועתה מרצחים; אבל הריגה ומיתה יש בחינם כמו (בראשית ד, ח) ויהרגהו דקין, ויש בדין כמו (ויקרא כ, טו) והרגת את האשה; ומה שכתוב (דברים ד, מב) אשר ירצח את רעהו בבלי דעת, לפי שמדבר בענין

רוצח במזיד, לכך הוא אומר ואם רציחה זו בבלי דעת — פטור. תשובה למינים והודו לי⁶. ואף על פי שיש בספריהם (דברים לב, לט) אני אמית ואחיה בלשון לטין של 'לא תרצח', הם לא דקדקו". כוונת הרשב"ם לוולגטה, שכן תורגם שם: בעשרת הדברות Non Occides ובדברים לב, לט Ego Occidam. וראה בפ' רבינו יוסף בכור שור. לגבי דעת הגאון יש לציין כסיוע את לשון חכמים במכילתא משפטים, פרשה ד על רציחה הדוחה עבודה, וכן בברייתא, סנהדרין לה, ב; יבמות ז, א; ובירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ו על רציחת מצווה שדוחה עבודה. הכוונה באלה המקומות היא למיתת בית דין והשימוש הוא בלשון "רוצח".

רבותינו בעלי התוספות

בספר "מושב זקנים", קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות על פי כ"י ששון 409, לונדון תשי"ט, ויקרא יח, ה (על הפסוק וחי בהם) מובא כדלקמן:
 "וחי בהם. אמרו חכמים ולא שימות בהם. אמר הגאון אבן חפני מאין למדו רבותינו הדבר הגדול הזה להקל במצוות שכל העולם תלוי בעשייתם. אלא מרע"ה קבלו בפירוש, שהרי בחייו בטלו מצות מילה במדבר, והיא מצוה חמורה מאד שהיא בכרת, ומרע"ה היה עמהם והיו מבטלים אותה מפני הטעם הזה, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם, שאם היו מלין הבנים היו מתים מפני הטעם שמפורש בספר יהושע (ה, ז) כי לא מלו אותם בדרך".

6 מה שכתב הרשב"ם שבזה הייתה תשובה למינים, נראה שכוונתו לא לגבי המלה "רוצח" אלא לגבי הפסוק "אני אמית ואחיה", שאין לתרגם במובן "אני ארצח". וראה בעניין זה מה שכתב דוד אפפנהיים ב"ישורון" לקאבאק, שנה ב, דף 64 ודף 110, שיש כאן רמז לדברי מינות בנוסח תרגום הוולגטה שהיה לפניו לפסוק "אני אמית ואחיה". אבל נראה בפשיטות שהרשב"ם ראה כדברי מינות לפרש את הפסוק "אני אמית" בלשון "אני ארצח". רבינו ירוחם אמנם מביא תרגום של מינים לפסוק זה לגבי מכירת ספרים פסולים לגוי; ואלו דבריו בספר אדם, נתיב שבעה עשר, החלק החמישי: "יונסתפקתי אם בכלל ספרים פסולים הם ספרי כ"ד הכתובים בגופן שלהם, כלומר בלשון רומי הנקרא לאטין, או דוקא ספרי תורה חדשה שלהם המזוייפת. ונ"ל דה"ה ספרי הכ"ד כי בודאי מי שהעתיקם להם שינה בלשונו כדי לפקדם ולחזק אמונתם ולהטעותם... ומה אאריך, הנה בפ' (= בפירוש) כתב להם בתורת מרע"ה במקום אני אמית ואחיה, אני "אמות" ואחיה, וכן בכמה מקומות הטעם כיוצא בזה. ולפי' (= ולפיכך) נ"ל שכל ספר אסור למכור להם", ע"כ.

7 יש לציין כאן דברי פירקוי בן באבוי שפרסם ב.מ. ליון, תרביץ שנה ב' עמוד 398, שם מדובר על פקוח נפש ואפילו ספק פיקוח נפש, הדוחה את כל התורה. העניין מכוון נגד הקראים, שהחמירו בספק פקוח נפש שלא לחלל את השבת. (ראה "אשכול הכופר", דף עג, סי' קעט).

ואלו דברי פירקוי בן באבוי שם: "[ועוד אתה] למד קו' וחו' (קל וחומר) ממילה, שהמילה דוחה את השבת, וספק נפשות [דוחה את המילה] שכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר מפני ספק [נפשות לא מלו עד] שנכנסו לארץ ישראל, שנ' (יהושע ה, ו) כי ארבעים שנה וגו'", ע"כ.

פרק ה

דברי הלכה בפירושו לתורה

שלשה מספריו בהלכה מזכיר הגאון בפירושו לתורה.
א. "ספר המצוות" (כתאב אלשראיע). הגאון מזכירו בפירושו לדברים ד, לט, ראה להלן בנספחים לדברים נספח ג, ועוד הפעם בנספח ד; וראה גם הרכבי "זכרון לראשונים", ח"ג עמ' 5.

ב. ספר בדיני ההוצאות (כתאב פי אלנפקאת). נזכר פעמיים, ראה נספחים לדברים להלן נספח ה. וראה הרכבי שם עמ' 34 הערה 90.

ג. ספר הגירושין (כתאב אלטלאק). נזכר בפרשת ויחי מז, כט.
דרכו של הגאון היא להרחיב את הדיבור בביאוריו תוך כדי שימוש במקבילות בתנ"ך ותלמוד לפי היקף בקיאותו הגדולה. לפעמים הוא אף דן בסוגיות שלימות בתלמוד, במקום שיש להן זיקה כלשהיא לפסוק שבו הוא עוסק. כך היא גם דרכו של רס"ג בפירושו לתורה.¹

חשיבות רבה נודעת לדברי הלכה שהגאון רשב"ח מביא הן מבחינת בירור השיטות והן מבחינת הגרסאות בתלמוד.

יש לציין כמו כן שכמה עניני הלכה שהגאון מתיחס אליהם נדונים גם בשאלות דרב אחאי גאון, בדרך כלל באותן הפרשיות. להלן רשימת ההלכות לפי סדר הפרשיות.

1. בפרשת ויצא, לא, פ' לט"מ. — הגאון מבאר שמירת יעקב את צאן לבן לפי חיובי השומרים במסכת ב"מ צד ע"ב — "ומה גנבה שקרובה לאונס חייב, אבדה שקרובה לפשיעה לא כל שכן". וכן על המימרא שם דף צג ע"ב "עד כמה שומר שכר חייב לשמור" וכו'.

ענין שומרים הוא נושא של שאלתא כ בפ' ויצא.

2. בפרשת וישלח, לב, ד. — הגאון פותח בביאור סוגי השליחות : שליחות של חובה, שליחות לעבירה ושליחות של רשות.

3. בפרשת וישלח, לג, יז. — "ולמקנהו עשה סוכות" — הוא מביא מאמר הגמרא סוכה ח, ע"ב. "סוכת גנב"ך וסוכת רקב"ש כשרה".

4. בפרשת וישלח, לד, יב. — "הרבו עלי מהר ומתן". הגאון מונה את שלושים המצוות שנצטוו בהן בני נח לפי הגמרא חולין, צב ע"א. ראה להלן.

1 השווה פירוש רס"ג לפי כת"י שפרסם מ. צוקר, סורא ב (תשט"ו—ט"ז) עמ' 343 והלאה (ויקרא י, ו—ז) ראשיכם אל תפרעו, על איסור פריעה ופרימה ויציאה של בני אהרן אחרי מות נדב ואביהוא. הוא מאריך לבאר שם דרך אגב כל עניני אבלות.

5. בפרשת וישב, לח, כח. — "זה יצא ראשונה" — בענין שלוש נאמנים על הבכור אביו ואמו וחיה (קדושין עד ע"א), פדחת פוטרת בכל מקום (בכורות מז ע"ב).
6. בפרשת וישב, לט, א. — "סריס פרעה". הוא מבאר את המשנה יבמות עט ע"ב; "א"ר יהושע שמעתי שהסריס חולץ וחולצים לאשתו" וכו'.
7. פ' מקין, מא, מט — "ויצבר יוסף בר". — "אין אוצרין פירות בארץ ישראל" (בבא בתרא, צ). נושא של שאילתא לב בפ' ויגש.
8. פ' מקין, מב, ח. — "ויכר יוסף את אחיו", "האומר זה בני, נאמן, זה אחי, אינו נאמן, ונוטל עמו בחלקו". וכו' (משנה בבא בתרא דף קלד ע"א וגמרא קלה ע"א).
9. פ' מקין, מב, יט. — "ויקח מאתם את שמעון". "סיעה של בני אדם שאמרו להם גויים: תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו, ואם לאו נהרוג את כולם, ייהרגו כולם ולא ימסרו נפש אחת מישראל, ואם ייחדוהו להם" וכו' (תוספתא, תרומות פ"ז ה"כ).
10. פ' מקין, מג, ט. — "אנכי אערבנו". "אמר רב הונא מניין לערב דמשתעבד" וכו' (ב"ב קע"ג:). נושא של שאילתא לא, פ' מקין.
11. פ' מקין, מג, טז. — "וטבח טבח והכן". הגאון דן כאן בדיני מוקצה ביום טוב (ביצה ד, ע"א).
12. פ' ויגש, מז, כג. — "ההוא דאמר נכסאי לבנאי, הוה ליה ברא וברתא מיקרי אינש לברא בניי או לא" (ב"ב קמג ע"ב) וכן "ההוא דאמר להו נכסאי לבנאי. הוה ליה ברא ובר ברא" וכו' (ב"ב קמג ע"ב).
13. פ' ויגש, מז, יט. — "המקבל שדה מחברו והובירה" וכו' (ב"מ קד, ע"א). וכן "המקבל שדה מחברו לזרעה שעורים לא יזרענה חטים" וכו' (ב"מ קו, ע"ב).
14. פרשת ויחי, מז, כט. — מתנת שכיב מרע. נושא של שאילתא לג, פ' ויחי.
15. פרשת ויחי, שפ. — דיון במצות קבורה. נושא של שאילתא לד, פ' ויחי.
16. פרשת ויחי פרק מט, כט—לג. פרק נ, א—יג. — דיון בכל עניני אבילות. נושא של שאילתא לה, פ' ויחי.

17. פרשת יתרו (במבוא פרק ג) בענין דיינים. מי כשר להיות דין.
שלושים מצוות של בני נח לפי רב שמואל בן חפני גאון

בגמ' חולין צב א יש מאמר מופלא: "אלו שלשים מצוות שקבלו עליהם בני נח". ידוע, שבני נח נצטוו על שבע מצוות, והן תופסות מקום חשוב בהלכה. בייחוד הקדיש להן הרמב"ם בהל' מלכים שני פרקים גדולים, פ"ט. הרבה האריכו בזה בספרי האחרונים לבאר דבריו. אבל לא הזכירו ולא פירטו את שלשים המצוות. היחידי מגדולי האחרונים שנוקק לפענח את המאמר הזה היה הרמ"ע מפאנו, כפי שנראה להלן.

רש"י במס' חולין שם אומר: "שלשים מצוות לא נתפרשו ומהכא הוא דקא יליף". רב סעדיה גאון מתיחס לשלשים מצוות שנזכרו, הוא מזכיר מספר מצוות, בנוסף על ה' מצוות של בני נח המדועות (בכ"י, של פירושו לתורה), ברם, רב שמואל בן-חפני גאון הוא היחידי הידוע לנו, המפרט את כל שלשים המצוות, דבריו אלו באים

בתוך פירושו לפרשת וישלח (לד, יב). ואלו הן שלשים המצוות לבני נח, שמונה רב שמואל בן-חפני גאון לפי הסדר דלקמן :

- א. עבודה זרה
- ב. ברכת השם
- ג. יחוד השם
- ד. תפילה
- ה. שבועת שקר
- ו. הריגת אדם את עצמו
- ז. הריגת אדם את זולתו
- ח. אשת איש
- ט. עריכת נשואין על ידי מוהר ומתן
- י. האחות
- יא. משכב זכור
- יב. הרבעת בהמה
- יג. סירוס
- יד. נבלה
- טו. אבר מן החי
- טז. דם מן החי
- יז. איסור כלאים בבהמות
- יח. [חסר בכתב היד]
- יט. קרבנות
- כ. גזל
- כא. כבוד אב ואם
- כב. מעביר בנו ובתו באש
- כג. קוסם קסמים
- כד. מעונן
- כה. מגחש
- כו. מכשף
- כז. חובר חבר
- כח. שואל אוב
- כט. ידעוני
- ל. דורש אל המתים

בתוך רשימה זו נכללו שש מצוות משבע המצוות של בני נח, הידועות. ואלו הן :
א. עבודה זרה ; ב. ברכת השם ; ג. שפיכת דמים ; ד. עריות (= אשת איש ואחות) ;
ה. אבר מן החי ; ו. גזל.

"דינים" לא נכללו ברשימת הגאון, אלא א"כ נאמר שאלה נכללים בדין גזל, שכן הגאון לומד גזל מן הפסוק 'ותמלא הארץ חמס' שנאמר אצל דור המבול. וזה דוגמת תנא דבי מנשה (סנהדרין נו ב), שמוציא דינים מכלל שבע המצוות. והשווה שיטת

הרמב"ם בקשר לדינים בבני נח בהל' מלכים פ"ט הי"ד, ודעת הרמב"ן בפירושו לבראשית לד יג.

מצוות בני נח במקורות

להלן עיקר המקורות בעניין מצוות בני נח. שנינו בברייתא *¹: שבע מצוות נצטוו בני נח, דינין וברכת השם, עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים וגזל ואבר מן החי. לפי תנא דבי מנשה ² שבע המצוות הן: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, גזל ואבר מן החי, סירוס וכלאים. תנא דבי מנשה מוציא אפוא דינים וברכת השם, ומכניס סירוס וכלאים ³. לעומת הברייתות הללו יש לנו מאמרו של עולא ⁴ על הפסוק (זכריה יא יב): 'ואומר אליהם אם טוב בעיניכם הבו שכרי, ואם לא — חדלו. וישקלו את שכרי שלשים כסף'. "עולא אמר, אלו שלשים מצוות שקבלו עליהם בני נח ואין מקיימין אלא שלושה. אחת, שאין כותבין כתובה לזכרים; ואחת, שאין שוקלין בשר המת במקולין; ואחת, שמכבדין את התורה". ועל כך פירשו של רש"י שהבאנו למעלה: "שלשים מצוות לא נתפרשו ומהכא הוא דקא יליף". בירושלמי ⁵ נאמרו הדברים בשם רב הונא שאמר בשם רב: "אלו שלשים מצוות שעתידין בני נח לקבל עליהן". לא "שנצטוו" אלא "שעתידין לקבל עליהן". ודומה לכך בבראשית רבה ⁶ על הפסוק (בראשית מט יא) אסרי לגפן וגו': "אמר רב חנין, אין ישראל צריכין לתלמודו של מלך המשיח לעתיד לבא. ומה הוא בא לעשות — לכנס גלויותיהן של ישראל וליתן להם (לאומות העולם) שלשים מצוות. ועוד במדרש שוחר טוב ⁷: "אמר ר' תנחומא, אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאומות העולם שש מצוות" ⁸, וראה שם בהערת ר"ש בובר, שצ"ל לי מצוות. וכן תיקן ב"יפה תואר" לב"ר הנ"ל. אולם אין לנו שום מקור בו מפורטות שלשים המצוות.

*¹ תוספתא, עבודה זרה פ"ט, ד; בבלי, סנהדרין נו, א.

² שם נו, ב.

³ בגמרא שם, נאמר על תנא דבי מנשה: "דמפיק ד"ך ועייל ס"ך". . . בכ"י מינכן, בדקדוקי סופרים שם אין סימן זה, רק נרשם בגיליון, ובדפוס ראשון ויניצאה ר"פ כמו לפנינו. הרמז בראשי תיבות ד"ך = דינים, ברכת השם, תמוה. יש לציין הגירסה ביד רמ"ה שם "דמפיק ד"ב". וזה נכון: ד"ב = דינים, ברכת השם, כנראה, שהשתבשה הב' והיתה לכ'. ואחרי כן — לכ' סופית. וב"חמרא וחיי" הגירסא: "דמפיק ד"ק". גם זה נכון. ד"ק = דינים, קללת ה'.

⁴ חולין צב א"ב.

⁵ עבודה זרה פ"ב, ה"א.

⁶ צח ט. במהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 1260.

⁷ מזמור כא, א.

⁸ וכן בילקוט המכירי כא, אולם שם נאמר בשם רב חנינא; ובילקוט שמעוני בתהלים שם: אמר ר' חנינא, אין המלך המשיח בא אלא ליתן לאומות העולם ב' מצות כגון סוכה ולולב, וראה הערת ש' בובר במדרש שוחר טוב שם שתיקן גם בילקוט המכירי שם וצ"ל: שלשים מצוות. על המספר שלשים בעניני מצוות, העיר לי חותני הרב הגאון ר' מנחם כשר שליט"א ממה שכתב בתורה שלמה פ' בא (כרך י"א) יב אות מד. שם מובא מאמר דלהלן ממדרש הלל (בית המדרש ח"ה): כשהיו ישראל במצרים היו תמהין על עצמם ואומרים,

אחד מגדולי חכמי איטליה, ר' מנחם עזריה מפאנו⁹ בספרו "עשרה מאמרות"¹⁰ מפרט ומבאר את שלושים המצוות. שיטתו, היא, ששבע מצוות השנויות בברייתות הן כלליות. בתוכן יש למצוא את הפירוט של שלושים המצוות. לפי דעתו אנו מגיעים למספר של שלושים מצוות אם נקח בחשבון את כל הדעות שנשמעו על ידי אמוראים שונים בסוגיא בסנהדרין שם ובמקומות אחרים. ואלו הן שלושים המצוות לפי הרמ"ע מפאנו: "שבע מצוות כלליות ופרטן שלושים".

(א) ראשונה, עבודת אלילים, (ב) מעביר באש, (ג) קוסם, (ד) מעונן, (ה) מנחש, (ו) מכשף, (ז) חובר חבר, (ח) אוב, (ט) ידעוני, (י) דורש אל המתים. (יא) שנית, גילוי עריות, (יב) פרו, (יג) ורבו, (יד) איסור הזכור, (טו) כלאי בהמה, (טז) סירוס, (יז) הרכבת אילן. (יח) שלישיית, שפיכות דמים, (יט) סוטר לועז של ישראל. (כ) רביעית, ברכת ה', (כא) כבוד התורה, (כב) לעסוק בתורה שנתנה להם (במצוות שלהם).

(כג) חמישית, גזל, (כד) שלא לעסוק בתורה מורשה אלינו. (כה) ששית, הדינין לישובו של עולם, (כו) ולא ישובותו. (כז) שביעית, אבר מן החי, (כח) דם מן החי, (כט) נבלה, (ל) בשר המת. הרמ"ע מפאנו מסיים שם: "אף-על-פי ש'פרו ורבו' אחת היא אלינו במספר תרי"ג, לא יקשה למה נחלקה בזה לשתיים — כי אין למדין מתורת משה רבינו לתורת בני נח. אי נמי, לעולם 'פרו ורבו' אחת תחשב לנו ולהם, ומצוות דינין היא שנחלקה לשתיים והן עשה ולא תעשה, כדאיתא בגמרא (סנהדרין נח ב — גט א). ופירש רש"י: "קום עשה משפט ושב ואל תעשה עול". והקרבות לכל הדורות הראשונים היו כמו שאינו מצווה ועושה. כך נראה לי לקיים כל דברי חכמים וכל אלה נשנו בפרק ארבע מיתות בר מתלת דאיתנהו בפרק ג"ה (=גיד הנשה, חולין צב א"ב) ואתיא שמעתין ככלהו תנאי וכלהו אמוראי, דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי".

דברי הגאונים

ממקורות הגאונים אנו מוצאים רמז למצוות בני נח (מלבד שבע המצוות הנזכרות), בדברי רב סעדיה גאון. בקטע מפירושו הארוך לפרשת בראשית, שנתפרסם מקרוב¹¹, מתייחס הגאון

אין בידינו מצוה אחת שנטפל בה שנזכה בה ליגאל. מיד אמר הקב"ה למשה, לך ופתח אותם בדברי הלכות פסח, שנאמר החדש הזה לכם כו'. ר' יודא אמר אם באין אנו לחשוב הלכות פסח יותר משלשים מצוות היו בידם.

9 נולד בשנת ש"ח ונפטר בשנת ש"פ.

10 מאמר חקר דין, חלק ג, פרק כא. וראה מה שכתב מהר"ץ חיות במאמר "תורת הנביאים" פרק עשירי, כל כתבי מהר"ץ חיות, ירושלים תשי"ח, עמ' סב-סג.

11 ארבעה עמודים מפירושו לפרשת בראשית (ד ג-ז), נתפרסמו על ידי הרב יוסף קאפח ב"נספחות" לספרו: "פירושי רבינו סעדיה גאון על התורה", ירושלים תשכ"ג, עמ' קע-קעד.

לקבלה של שלושים מצוות בני נח. הוא גם מזכיר מספר מצוות תוך כדי פירושו, שאינן משבע מצוות. על הפסוק (בראשית ד ג) 'ויהי מקץ ימים ויבא קין וגו', אומר רס"ג: "צריכים אנו לבאר תחלה מהו גורם זמן זה שעליו אמר: ויהי מקץ ימים".

רס"ג נותן שלשה ביאורים. אני נותן כאן את הביאור השלישי, הנוגע לעניין שלפנינו: "והשלישי, שהוא יותר גדול מהם, בכדי שיגדלו קין והבל ויגיעו לבגרות גמורה, כדי שיהיו ראויים להקריב, ותקופה זו תהיה לפחות עד שיעברו שלש עשרה שנה לקטן שבהם, ואם נניח שנצטוו שלא יוכל להקריב כי אם בן עשרים שנה או בן עשרים וחמש שנים או שלשים — הרי יהיה הזמן ארוך יותר. ואמרתי 'אם נניח שנצטוו' לפי שאיני רוצה לחייב את עצמי לסבור אחת הסברות שנאמרו במצוות שנצטוו אותם העשרים וששה דורות אשר מאדם ועד משה, כדרך שסברו בהם מקצת החכמים, שיש אומר שכל תרי"ג מצוות היו להם; ויש אומרים, שלא נצטוו אלא שש בלבד (ראה סנהדרין נו ב), ויש שאמרו שלשים בלבד, אבל אני אחלקם לשלש דרגות ואומר, מה שמצאנו מפורש שהיו להם אותם המצוות כגון קרבן ומעשר (בראשית יד כ; כח כב) ויבמה (שם לד ח) אומר שהיו להם, ומה שמצאנו בפירוש שלא היה להם, כגון פסח מצה וסוכה (שכל אלה זכר ליציאת מצרים), אומר, שלא היו להם, ומה שלא מצאנו לא כך ולא כך, טומאת קרי וזריעת כלאים, אומר: אפשר שהיו להם ואפשר שלא היו להם, ולא אחליט בכך שום החלטה, ומשום כך אמרתי כאן: אם היתה אצלם מצוה מבין עשרים שנה או עשרים וחמש שנים או שלשים שנה, בלי להחליט. ולפי הכלל הזה אנהג במצוות הדורות הראשונים, קרבנות הבהמה וקידוש בכורות, כמו שנאמר בהבל.

ושלוש עבודות אלה (קרבן בהמה ומנחה ותפלה) לא יתכן שקין והבל עשאו מצד עצמם, אלא ודאי בגלל צווי מצווה וחוק מחוקק, כי אין השכל מחייבן במושכל ראשון, אלא צריכה המחשבה להתרגל לכך עד שתבוא לידי קבלתם. כי הפוקרים הכופרים בה' יצאו נגד שלוש אלו, נגד הקרבת תבואה ובעלי חיים וזולתן". ע"כ דברי רס"ג.

מדבריו אלה אנו למדים, שהוא מונה מצוות שחייבו בהם הדורות הקדמונים. הוא מוכיח שנצטוו בהן, מכיון שאינן מצוות שכליות שהיו יכולים להתנהג בהם על פי הוראת השכל. רס"ג מדבר על שלוש עבודות או מצוות. יש ללמוד מתוך דבריו, שהוא מתכוון לקרבנות בהמה, קידוש בכורות וקרבן מנחה¹². יש מקום לשער, שרס"ג מזכיר עוד מצוות בהמשך פירושו לתורה, שעדיין לא נתגלה.

מלבד הפירוט של המצוות הללו אנו למדים מדברי הגאון כלל בעניין מצוות שנהגו בהן הקדמונים; אם אין השכל מחייב מעשה זה — יש להניח שנצטוו על כך במפורש, ויש לכללו בין המצוות שנצטוו בהן בני נח.

12 הרב קאפח סובר, ששלוש המצוות הן: בהמה, מנחה ותפילה, אלו הן המצוות שהכניס בסוגרים למעלה בתוך דברי רס"ג, כפירוש. תפילה נזכרת על ידי הגאון להלן על הפסוק (שם, שם ד): 'וישע ה' אל הבל ואל מנחתו'. "אל הבל" מבאר הגאון כרמז לתפילתו. אולם הוא לא מזכיר תפילה כמצוה מפורשת או כמצוה שכלית שעשו מעצמם, ואילו על המצוות קרבן בהמה, מנחה וקידוש בכורות מתעכב הגאון לבארן שם.

עוד מקור מתקופת הגאונים המתייחס לעניין שלושים מצוות של בני נח הוא מר' מבשר הלוי בהשגותיו על רס"ג¹³. ואלה דבריו:

"אמר מבשר, אין הדבר כמו שהזכיר, כי כבר היו מחויבים במצות שמעיות (לפני מתן תורה), מלבד הפסח, ומזה המילה, לדעת כל האומה, ודעת רבותינו זכרם לברכה בכלל. ומלבד זה בשלשים המצות שנצטוו בהן בני נח".
מקור יחידי מן הגאונים על פירוט שלושים מצוות בני נח הוא מאת הגאון רב שמואל בן-חפני.

יש לנו שלשה כתבי יד שונים מחלק זה של פירושו.
ואלה הם כתבי היד:

- א. כתב יד כ"ח פריס וסימונו: II A 13, מספר השורות בין 23-24 לעמוד.
- ב. כתב יד קמברידג' וסימונו¹⁴ Arabic 21, מספר השורות בין 22-24 לעמוד.
- ג. כתב יד בודפשט, שני עמודים, וסימונם: 260a; 260b. מספר השורות לעמוד: 15.

מצירוף שלושת כתבי-היד הצלחנו להציל את פירוט שלושים המצוות חסר אחת. בכתב יד א (=כ"ח, פריס), ישנן כל שלושים המצוות (חסר אחת); בכתב יד ב (=קמברידג'), ישנן שתיים עשרה המצוות הראשונות; בכתב יד ג (=בודפשט), חלק מהמצוה הרביעית עד המצוה העשרים ועד בכלל. אין הבדלים מהותיים בין שלושת כתבי היד. אבל יש ביניהם הבדלים קלי ערך בסגנון. לדוגמא אציין כמה מהם:

המצוה החמישית, שבועת שקר, נמצא בכתבי היד השונים בצורה דלקמן:
כתב יד א, והחמישית: האיסור על שבועת שקר, כאמרו ועתה השבעה לי באלהים;
כתב יד ב, והחמישית: אסור שבועת שקר, ועתה השבעה לי באלהים הנה;
כתב יד ג, והחמישית: שבועת שקר, כמו שאמר ועתה השבעה לי וג'.

המצוה הששית, שהיא איסור הריגת אדם את עצמו:
כתב יד א, והששית: האיסור על הריגת האדם את עצמו מתוך מאמרו (?) ואך את דמכם וג';
כתב יד ב, והששית: איסור הריגת האדם את עצמו, ואך את דמכם לנפשותיכם;
כתב יד ג, והששית: האיסור על הריגת האדם את עצמו, ואך את דמכם וג'.

המצוה השביעית שהיא איסור רציחה:
כתב יד א, והשביעית: האיסור על הריגת האדם את זולתו, כמו שאמר שופך דם האדם;
כתב יד ב, והשביעית: איסור הריגת האדם את זולתו, שופך דם האדם באדם דמו ישפך;
כתב יד ג, והשביעית: האיסור על הריגתו את זולתו, שופך דם האדם.

13 השגות ר' מבשר הלוי על רס"ג, במהדורת מ' צוקר, ניו יורק תשט"ו, עמ' 78. וראה שם, הערה 50, דברי רס"ג מפירושו הארוך לבראשית ד, ג, שהבאנו למעלה, בקצת שינויים.

יש לציין שהמצוות יא ויב באות יחד בשלושת כתבי־היד, וכן באות המצוות טו וטז בכתב־יד א וג.

רשימת שלושים המצוות, היא לפי כתב יד א, שבו נמצאות כולן חסר אחת. השתמשתי בכתב יד ב לשם השלמה ותיקון.

בכתב יד ב מצויה גם הקדמת הגאון לשלושים המצוות ויסודן; כתב יד א לקוי בחלק זה. כל ההקדמה חסרה בשל פיסת ניר דבוקה על כתה"י וצולם כך. עניין אחד חשוב אנו למדים מכתב יד ג. מצוה י"ח חסרה בכל כתבי היד. אולם רק בכתב יד ג יש שורה חלקה להראות את מקומה של מצוה י"ח החסרה. מכאן, שמצוה י"ח כבר היתה חסרה, או מחוקה, בכתב היד ששימש מקור לכל כתבי־היד.

שיטת הגאון בן חפני

דברי הגאון רב שמואל בן־חפני בפירוש של שלושים המצוות באים בפירושו לפסוק (בראשית לד יב): 'הרבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה', שאמר שכם ליעקב ובניו. דרכו של הגאון בפירושו להרחיב את הדבור בעניין שהוא נוגע בו תוך כדי ביאורו לפסוק מסויים. ואלה דברי הגאון (בראשית לד, יב) שהם כדברי הקדמה לל' מצוות של בני נח:

מהר ומתן. "ואשר למהר הרי הוא זה שעל ידו נערכים הנשואים, כאמרו (שמות כב טו): מהר ימהרנה לו לאשה. ואמר (שם טז): כסף ישקל כמהר הבתולות, והוא כ"ה דרהם לבתולה וי"ב ומחצה ל[בעולה]. והמתן הרי הוא המתנות, וכאמרו (בבא בתרא פרק ט משנה ה): השולח סבלונות לבית חמיו, וזו הוכחה שהאומות לפני מתן תורה היו משתמשים במהר ובמתן. וזאת היא מצוה מל' מצוות שהיו האומות מצוות עליהן, זולת מה שהתיחד בו אברהם וזרעו, וזה הוא מה שאמרו אבותינו (חולין צב א): ל' מצוות נצטוו בני נח. והן [לפי] ד' (?) חלקים: (א) מקצתן בצווים ובאיסורים בלבד; (ב) מקצתן ברמז נסמך על מחייבי השכל; (ג) מקצתן השגנו אותן מתוך כך שנענשו עליהן. והחכם הצודק לא יעניש אלא על מה שכבר אסר אותו. והבורא יתגדל ויתעלה חכם צודק, וראינו שהוא הענישם, ונאמין שהוא לא הענישם אלא לפי הראוי, וכמאמר אבותינו (סנהדרין נו, ב; יומא פא, א): לא ענש אלא אם כן הזהיר; (ד) והשגנו מקצתם מקיומם אותן". ע"כ.

אלה הם דברי הקדמה לפירוטן של שלושים המצוות. יש להתעכב על הכללים שהגאון ר"ש בן־חפני נותן, שלפיהם אנו מסיקים את החיובים: הכלל הראשון, צוויים ואיסורים: דוגמא לסוג זה הם האיסורים של רצח, המתת עצמו, וכו'.

הכלל השני, רמז בתורה הנסמך על חיוב השכל: לכלל זה רומז גם רס"ג בדבריו (שהבאנו למעלה), שלא ייתכן שקין והבל הביאו קרבנות "בגלל צווי מצווה וחוק מחוקק, כי אין השכל מחייבן במושכל ראשון". דוגמא לאיסור מסוג זה הוא משכב זכור, שלומדים מ'ודבק באשתו' ולא בזכור (סנהדרין נח, א).

הכלל השלישי הוא איסורים שאנו יודעים על איסורים מפני שנענשו עליהם. כלל זה מקורו בגמרא (סנהדרין נו, ב): רבי יוסי אומר, כל האמור בפרשת כישוף, בן נח

מוזהר עליו: לא ימצא בך מעביר בנו ובתו וגו' ובגלל התועבות האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך (דברים יח, י—יב), ולא ענש אלא אם כן הזהיר. וכן דעת תנא דבי מנשה בסנהדרין שם, הלומד איסור עבודה זרה וגילוי עריות מדור המבול שנענשו עליהם. מדייק שם מן הכתוב (בראשית ו, יא), ותשחת הארץ לפני האלהים, והשחתה משמעותה ע"ז וערוה.

הכלל הרביעי הוא: "ידיעתנו על צווים בגלל שמירתם אותם". דוגמא לזה תפילה, ושבועה, גם רס"ג מזכיר את הכלל הזה, כמובא למעלה: "מה שמצאנו מפורש שהיו להם אותם המצוות, כגון קרבן ומעשר ויבמה"; והשווה סנהדרין (מו, ב), בעניין רמז לקבורה מן התורה שואלת הגמרא, ונימא מדאי קבור צדיקי (אברהם יצחק ויעקב — רש"י)? ודוחה הגמרא את זה בטעם: מנהגא בעלמא. הרי, שהגמרא מזכירה את העיקרון שיש ללמוד ממה שכתוב בתורה שכך נהגו, אלא שדחתה אותו. והשווה הסוגיא בסנהדרין (נז, א), תנא דבי מנשה מסיק מן הפסוקים שהם דרך סיפור, איסור וצווי.

מן הפסוק "ותשחת הארץ" לומד תנא דבי מנשה עבודה זרה וערוה. החכמים דוחים את הראיה בסברא: אורחיה הוא דקא מגלי. וכן שם לומד תנא דבי מנשה מן הפסוק (בראשית ו, כ) "מהעוף למינהו" איסור כלאים. וחכמים דוחים את הלימוד בטענה שזה לצוותא בעלמא, שכל אחד נוח לו עם בן זוגו.

מדרש לקח טוב

יש לציין את מדרש "לקח טוב", (בראשית ב, טו) המוצא את יסוד שבע מצוות לפי שני הכללים האחרונים: איסורים שנענשו עליהם וסיפור הדברים על החטא ועונשו בתורה. אחרי שמביא המדרש את הדרשה הידועה בעניין שבע מצוות אומר הוא כדלקמן:

"כי כל אלה הן מצות הדעת, שאפילו לא נתנה תורה לישראל, נוהגין היו בהן הדורות לשמרן בדעתן, וכן הוא אומר באברהם (בראשית יח, יט): 'כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט'. כי אנשי דור המבול מפני החמס נתחתם עליהם גזר-דין, שלא היו נוהגין על המשפטים. ברכת השם, עברו דור הפלגה ולקו, שנאמר (בראשית יא, ד) ונעשה לנו שם, שכפרו בעיקר על זה היה זריז בו איוב, שנאמר (איוב לא, כו—כח): 'אם אראה אור כי יהל, וירח יקר הולך; ויפת בסתר לבי ותשק ידי לפי; גם הוא עון פלילי, כי כחשתי לאל ממעל'. שלא עבד לא לשמש ולא לירח, מכלל שהיו אחרים עובדים. שפיכת דמים נענש בו קין; גלוי עריות נענש בו אבימלך, דכתיב (בראשית כ, ז): 'השב אשת האיש. ואומר (שם לט, ט): ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים. גזל הוא החמס. אבר מן החי, שנאמר (שם ט, ד): אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. וכל אלה שהוזכרנו (!) עונשן לא ענש אלא אם כן הזהיר. למדנו, כי נצטווה אדם הראשון בכל אלה".

ב"הלכות גדולות", הלכות כבוד אב ואם, קכד, ובהלכות גדולות, ברלין עמ' תעט, מביא לימוד הלכה מסיפור הדברים, ממה שנאמר על שם ויפת (שם ט, כג): ויכסו את ערות אביהם — רבן גמליאל אומר: לא יכנס אדם למרחץ עם אביו ועם רבו,

וחכמים אומרים: אם רבו צריך לו, מותר; ויש אומרים: אסור לאדם שיכנס לבית המרחץ עם אביו. רבי יהושע אומר: משום שיגלו ערוה זה עם זה, דכתיב: ויכסו את ערות אביהם. מאמר זה מובא בתורה שלמה; ראה שם אות קמא, ובהשמטות ומלואים שם עמ' תרלד. ב"מדרש החפץ", כת"י, מובא ב"תורה שלמה" בראשית מח א, אות יג: ויקח את שני בניו עמו, מכאן שמבקרין את החולה. הגאון ר"ש בן-חפני בפירושו לפסוק זה כותב, שהביא את בניו לשתי סיבות, שאחת מהן כדי לבקר אותו, כי ביקור חולים היא חובה. אבל הגאון אינו מונה מצוה זו בין המצוות שנצטוו אברהם וזרעו, שהוא מזכיר אחרי פירוט ל' מצוות של בני נח, כמבואר להלן.

וראה בעניין "אם למדים מקודם מתן תורה", מקורות לתוקף ההלכתי של מנהגי הקדמונים לפני מתן תורה, ב"תורה שלמה" כרך ז, סוף פ' ויחי, עמ' 1900, בהשמטות ומלואים פרשה נ, אות לב.

וראה שם, כרך יז, פ' משפטים, במלואים עמ' רכד, בעניין מצוות התורה שנהגו בהן קודם מתן תורה.

יש לציין, שהגאון ר"ש בן-חפני בפירוט שלושים המצוות מתכוון רק למצוות שנצטוו בהן בני נח עד אברהם. לאברהם וזרעו ניתוספו עוד מצוות, כמבואר בדבריו להלן. מאידך גיסא, מדברי רס"ג, משתמע שהוא כולל גם מצוות שנצטוו אברהם וזרעו; כפי שראינו למעלה, הוא מדבר על המצוות בהן נצטוו עשרים וששה דורות שמאדם ועד משה. מן המצוות שהוא מזכיר הן מעשר, שנזכר אצל אברהם ויעקב (בראשית יד, כ; כח, כב) ויבמה, שנוכרה אצל יהודה (שם לח, ח).

הלכות אבלות

בפירושו לפרשת ויחי כולל הגאון רב שמואל בן-חפני דיני אבלות, בקשר לפטירתו וקבורתו של יעקב אבינו. יצוין שגם אצל רב אחאי גאון הנושאים לשאלות לג, לד, לה, בפרשת ויחי, הם ענייני מתנת שכיב מרע, קבורה ואבלות.

היקף הדינים וסידורם מצביעים על האפשרות שהגאון חיבר חיבור שלם בתחום נחוץ ומבוקש זה. גם גאונים וראשונים אחרים חיברו הלכות באבלות, כגון הלכות גדולות, הלכות פסוקות (הלכות ראו), רי"ץ גיאת, ורמב"ן. הוא מתחיל את פירוש הלכותיו בתוך פירושו, בענין "צווי לביתו בעבודת הבורא", וברייתא לענין ודוי. בברייתא זו ממסכת שמחות זוטרת¹⁴, נפתחות גם הלכות אבלות לרי"ץ גיאת, "שבלי הלקט", "תורת האדם" לרמב"ן.

ואלו הן ההלכות שהגאון דן בהן:

א. צווי לביתו בעבודת הבורא

ב. ודוי

ג. צוואות בעניני ממון

ד. כתיבת גט לאשתו לפוטרה מן היבום

14 פ"א, ב בתוספתא עתיקתא, מהדורת חיים מאיר הורביץ, פרנקפורט תרמ"ט עמ' 30, ובמסכת שמחות דרבי חייה, מהדורת מ. היגר, עמ' 211.

- ה. חיוב קבורה
- ו. איסור שריפת המת
- ז. איסור הלנת המת
- ח. חובה להשתדל להיקבר בארץ ישראל
- ט. אין קוברין רשע אצל צדיק
- י. העדפת קבר אבות
- יא. צוה שלא יספידוהו
- יב. צוה שלא לקברו
- יג. כבוד בית-הקברות
- יד. קבר הנמצא
- טו. רחיצת המת ולבישת תכריכים
- טז. הוספה באבילות
- יז. מקור לאבילות שבעת ימים
- יח. חיוב קריעה ועטיפת הראש
- יט. איסור מלאכה
- כ. איסור לבישת תפילין
- כא. איסור לימוד תורה
- כב. איסור רחיצה
- כג. איסור תשמיש המטה
- כד. איסור כביסת בגדים
- כה. אסור תספורת
- כו. איסור אכילה מלחם שלו
- כז. איסור הבאת קרבנות
- כח. איסור שאילת שלום
- כט. מקצת היום ככולו
- ל. אבילות של יום שלם
- לא. דיני יום הראשון של אבילות
- לב. דיני שלשת הימים הראשונים
- לג. דיני ארבעת הימים האחרונים
- לד. דיני שלשים
- לה. התחלת האבילות
- לו. שמועה קרובה ושמועה רחוקה
- לז. דין שמועה בשבת ורגל
- לח. דין שמועה ביום טוב שני
- לט. כל הרגלים מפסיקים את האבילות
- מ. יום טוב שני עולה למניין שבעה
- מא. אבל הבא ממקום קרוב ודין גדול הבית
- מב. שלא להוליך את המת על הבהמה

פרק ו

פיתרון חלומות

למעלה ראינו, שאבן-עזרא מתייחס באורח ביקורתי לענייני פיתרון חלומות, שהגאון בן-חפני כותב עליהם בפרשת ויצא, בקשר לחלום יעקב. פירוש הגאון לאותם הפסוקים בפרשת ויצא אינם לפנינו. אולם בפירושו לפרשת מקץ, שהוא לפנינו, בהקשר של חלום פרעה, מאריך הוא לבאר את העקרונות הנוגעים לפיתרון חלומות. אחד מן הספרים הקלסיים בענין פיתרון חלומות הוא ספרו של ר' שלמה אלמולי "פיתרון חלומות". המחבר נולד כנראה שנים מעטות לפני ר"ן¹. הספר נדפס לראשונה בשאלוניקי, בערך בשנת רע"ה².

ר' שלמה אלמולי מודיענו, שספרו מיוסד על דברי-חז"ל "ועל המפורסמים בשמותם בחכמה זו, כגון יוסף הצדיק, דניאל איש חמודות, רבינו האי ושאר גאונים"³. השאלה המרכזית העומדת לפנינו, בהקשר זה, היא אם היה לפני רש"א מקור שכלל דבריו של רב האיי גאון, או שמא אין זו אלא היתלות באילן גדול, מעין זו הנעשית בהזכרת יוסף הצדיק ודניאל איש חמודות.

יש להזכיר את התיאורים הבאים של פירושי רב האיי גאון, שנותן לנו ר' שלמה אלמולי: "שנראה לי שכל אלו הפתרונות הם תלויין ובנויין על עיקר גדול מהמדות והספירות על דרך הקבלה. וחכמי התלמוד היו חכמים גדולים ומקובלים וכן רבינו האי ז"ל היה מקובל גדול מאד, ועל פי חכמתו בקבלה כתב אלו הפתרונות ... ותחילה אודיע סדר שערי ופרקיו ואומר, שהנה בכל הספרים שנמצאו, אלו הפתרונות לא באו מסודרים כלל, אלא אחת הנה ואחת הנה חוץ מרבנו האי שכתב על דרך שערים, וגם הוא לא דקדק לכתוב בתכלית הסידור"⁴.

1 ראה "הליכות שבא" לר' שלמה אלמולי, במהדורת חנוך ילון, ירושלים תש"ה, עמ' פג. ר' שלמה אלמולי "בעצמו היה ממגורשי ספרד או שאבותיו נתיישבו בטורקיא לפני הגירוש".

2 לפי שטיינשניידר, בשנת רע"ה—רע"ז בסימן שאלה; מפשר חלמין Catalogus Bod-leiana p. 2282, No. 3 ר' חנוך ילון מוכיח ב"ארשת" ב (תש"ד), עמ' 106 כי ר' שלמה אלמולי כבר היה בקושטא בשנת רע"ו. הוא גם מניח (הערה 56), שרש"א היה בשאלוניקי בשעת גמר הדפסת הספר. יש אפוא להקדים זמן הדפסת-הספר לשנת רע"ה.

3 הספר עבר הרבה גלגולים בדפוסים, אולם כמעט בכל צורותיו נשמר שמו של רב האיי גאון. ראה מאמרי "פתרון חלומות — קורות ומקורות" ארשת ד, (תשכ"ו), עמ' 180 ואילך.

4 הקדמה לחלק ב. ועיין: הרכבי, "תשובות הגאונים", מבוא, עמ' xvi, הסותר את הדעה שרב האיי נטה אחר חכמת הקבלה.

שי"ר כותב על ייחוס ספר "פיתרון חלומות" לר' האיי גאון: "ואצלי ברור הוא, שאיזה מזויף חבר ס' זה ע"ש הגאון, כמו שהדפיסו ס' גורלות ע"ש רב סעדיה גאון רק להשביח מקחם, ולא נמצא רמז מספר פיתרון חלומות לרב האי בשום קדמון, גם אין זה מדרכו כלל".⁵

גם שטיינשניידר מציין את הספר "פיתרון חלומות" בין המזוייפים.⁶ דוקעס ("נחל קדומים", מחברת א, עמ' 10, הערה 9, על פירוש "עלינו לשבח" ו"פיתרון חלומות" על שם ר' האיי גאון), כותב גם הוא: "וגם אעיר פה כי ר' שלמה אלמולי בספרו "פתרון חלומות" יזכיר גם ספר בשם הזה ממנו ויאמר בזה הלשון: אלקטה דברי רז"ל, דברי רבינו האי גאון, שחיבר שערים בפיתרון חלומות. עכ"ל. ורחוק הדבר להאמין כי ר' האי חברו באמת".

בתלמוד בבלי (ברכות נה) נאמר: "הרואה חלום ונפשו עגומה ילך ויפתרנו בפני שלשה... אלא אימא יטיבנו בפני שלשה". דין זה איננו מובא על ידי הרי"ף והרמב"ם, אבל חכמי צרפת ואשכנז וכן הטור וה"שולחן ערוך" מביאים אותו להלכה.⁷ וכן מובא בשאלות דרב אחאי גאון, פרשת מקץ. לעומת זאת, דין "נדהו בחלום", שצריך להתירו מנידויו, נקט בהלכה במקורות הגאונים ובדברי הרמב"ם.⁸ הגאונים מביאים את התפילה על חלומות בשעת ברכת כהנים לפי ברכות נה ע"א עיין רי"ף שם, וכן סדר רב עמרם, בסדר נשיאת כפים.

בתשובה לרב שרירא גאון מוגדר דין של "נדהו בחלום" כ"מדה יתרה... אע"פ שאין צריך, דקיימא לן דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין".⁹ יש לציין גם את התשובה המובאת בשם רב האיי גאון¹⁰ לענין חלום בשבת: "ואמנם לא חזי' למיתב בתעניתא ביומא דשבתא. לא יהי' יותר מט' באב, ואם אירע ביום שבת נדהה התענית. ומה שהתירו רז"ל תענית חלום בשבת, זהו כשיהי' החלום קשה מאד הרבה. והוא שראה אותו נפשו עגומה עליו לפי שאינו יודע מהו, ואין לו עונג שבת, וכשהוא מתענה סובר שתעניתו מועיל לו".¹¹

5 "תולדות רבינו האי גאון וקורות ספריו" — "בכורי העתים", תק"ץ, מקונטרס הנספח, עמ' 94, הערה 33; "תולדות" וורשה תרע"ג, עמ' 186, נראה ששי"ר לא ראה את ספר "פתרון חלומות". הוא הסתמך על רשימות-ספרים, כמבואר שם.

6 Catalogus Bodleiala, 1029-14.

7 כל בו סי' ל; אורחות חיים הלכות תפלה עמ' 13; טור ושלחן ערוך אורח חיים סי' רך. נדרים ח, א; אוצר הגאונים שם חלק התשובות עמ' 5; הלכות גדולות הלכות נדוי, מהדורת הילדסהיימר עמ' 429; שאלות דרב אחאי פ' מקץ; רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ז, הלכה יב.

9 "קהלת שלמה", עמ' כא סי' יט, (בהערה ב"גנזי קדם", ספר ד, עמ' 39. צוין בטעות סי' נט). תשובה זו מובאת על ידי ר' שלמה אלמולי בסוף הספר: "מי שנשבע בחולם אין לו לקיים את שבועתו" וכו'. ועיין "בית יוסף", בטור "יורה דעה" סי' ר ובפרישה שם אות ה, על ההבדל בין נידוי ונודר בחולם.

10 "קהלת שלמה", עמ' כ סי' טז; רי"ף גיאת, שערי תשובה הל' תשובה מג; "אוצר הגאונים", שבת יא, חלק התשובות, עמ' 3-4, ועל מסכת ברכות, חלק הפירושים, עמ' 44.

11 ראה מאמרי ב"ארשת" שם, עמ' 192 הערה 35.

שלושה-עשר עניינים בחכמת פיתרון החלומות

הגאון בן-חפני ייחס לפיתרון חלומות ערך "מדעי". בביאורו להלן מא, טו, הוא מסביר שלושה עשר עניינים בפיתרון חלומות, "שלא ייתכן לו פיתרונו על צד האמיתות אלא בהם".

מלבד יג ההנחיות, נותן הגאון גם הקדמה כללית קצרה בקשר לפיתרון חלומות. בדברי בן-חפני במקומם, ציינתי מקורות לדברי אריסטו, שבלא ספק הסתמך הגאון עליהם בהגדרותיו ובכלליו. אמנם, לא תמיד ברורה המסקנה, שהוציא הגאון על יסוד דברי אריסטו. דברי אריסטו שלפנינו לא תמיד מצדיקים את המסקנה, אולם לא ידוע לנו באיזה פירוש או תרגום לדברי אריסטו השתמש. הפרשנים, כידוע, לא הסתפקו במתן ביאור לכל סעיף וסעיף של דברי אריסטו אלא גם נתנו סקירה כללית על העניין, ולעיתים קרובות הסיקו מסקנות מדברי אריסטו שהן מרחיקות לכת ולא תמיד עולות בקנה-אחד עם דעותיו היסודיות בעניין המסויים¹².

דוגמה לכך ישמש נושא השפעת האוכל על החלומות. אריסטו מניח, שהחלומות הבאים אחר האוכל אינם בריאים, כי החום הנוצר על-ידי האוכל גורם לתנועות פנימיות¹³. הבאים אחריו השתמשו בכלל זה לשם הגדרת חלומות כבעלי משמעות לגבי העתיד גם בחלומות שאינם תכופים לאוכל. המעיין בכתבי אריסטו ייווכח, שאריסטו לא התכוון אלא שהמאכלים גורמים לתמונות בלתי יציבות בחלומות הבאים מיד אחר האוכל, אך אין להסיק מדבריו משמעות כלשהי לגבי הגדרת העתיד עפ"י חלומות אחרים. לאריסטו מיוחס הביטוי "חלום הצודק והכוזב" בעוד הוא עצמו מדבר רק על ההתרגשות של כעס או אהבה המולידים צורות כוזבות¹⁴. כן השוויתי את דברי הגאון עם מה שנאמר בקיצור "ספר החוש ומוחש" לאבן-רשד. יש מקום להניח, שמקורות ערביים לדברי אריסטו היו משותפים לשניהם¹⁵.

מתוך ההשוואות האלה עם מקורות שבספרי אריסטו אפשר להבין את רמזיו של הראב"ע בהקדמתו לעניין החלומות אצל הגאון:

והרוצה לעמוד על חכמות החיצונות

ילמדם בספרי אנשי תבונות

אז יתבונן בראיותם, אם הן נכונות

כי הגאונים בלי ראיות בספריהם הביאום

ויש מהם שלא ידעו דרך חכמי קדם ומאין הוציאו¹⁶.

12 השווה: "קיצור ספר החוש והמוחש" לאבן רשד, מהד' צבי בלומברג, מבוא, עמ' ג.

13 ספר החלומות De Somniis 461a.

14 שם 460b; ועיין בלומברג, שם עמ' 44 וההערה שורה 12 בעמ' 96.

15 ברצוני לציין שהמובאות בבאורי מספר אריסטו הם לפי התרגום האנגלי The Parva Naturalia; Oxford (1908) ספרי אריסטו שהזכרתי בשם המקביל בעברית, הם כדלקמן: ספר החלומות = De Somniis; ספר הודעת העתידות בשינה = Divinatione per Somnum; ספר הזכרונות וההזכרות = De Memoria et Reminiscentia. המובאות מ"ספר החוש והמוחש" הן לפי מהדורת צבי בלומברג, הוצאת אוניברסיטת הרברד 1954.

16 ראה למעלה בפרק המובאות על ידי הראב"ע.

נראה ברור שהראב"ע מותח ביקורת על הגאון בעניין השמוש במקורות הפילוסופים לגבי החלומות.

יש מקום לשער, שדברים אלו של הגאון בעניין החלומות נתפרסמו ברבים. פיתרון חלומות היה תמיד נושא שעניין את ההמונים. ייתכן שהמעתיקים העתיקו במיוחד את הדברים האלה. השויתי להלן את יג ההנחיות של הגאון עם מה שמובא בעניין זה בפירוש אברבנאל לפרשת מקץ¹⁷ ובספר "פיתרון חלומות" לר' שלמה אלמולי. יש כאן דמיון רב. אין לאל ידנו, לדעת, אם לפני דון יצחק אברבנאל היו דברי הגאון הללו או שהיה להם מקור משותף. האברבנאל מזכיר מקורות פילוסופיים. אלמולי השתמש בספרו של אברבנאל, כפי שהסברתי במקום אחר¹⁸. אבל ההשוואה שלפנינו מראה שהיו לפני ש. אלמולי דברי הגאון בצורה כל-שהיא. להלן מביאים אנו את יג ההנחיות של הגאון בן-חפני (מחלקות לחלקים נוספים) בהשוואה עם אברבנאל וספר "פיתרון חלומות" לר' שלמה אלמולי.

ר' שמואל בן-חפני	אברבנאל	ר' שלמה אלמולי
א. חובה על מפרשו ופותרו של החלום, שיעיין בדברו של האיש וישאלהו על מה שאבארהו אחרי זאת, ואין זה רק בשופט, אלא הוא חל גם על הרופא כמו כן, כי מן הצורך שישמע מה שיאמר אותו החולה מתאור מחלתו.	א. אחשוב אני שענין הפותר בכלל הוא כענין הרופא מרפא התחלואים, כי כמו שהרופא ירפא אותם ... באמצעות האותות אשר יראה ... ושאר הדברים, כן הפותר יפתור ויגיד מה שראתה נפש החולם בשפע שהושפע עליה, שהוא דבר נעלם ממנו, באמצעות האותות אשר יראה וישמע מספור חלומו. והנה הרופא א"בס כתב ... שירפא בשתי הקדמות אחת מושכלת כוללת ... וכן נאמר אנחנו בענין הפתרון, שהנה יושלם בב' דברים גם כן. הא' בחכמה, והוא שידע הפותר המשלים הנראים בחלומות ועל מי יורו בכלל והרכבות הדמיון ואופני העתקותיו וכו' (דף קח, ב).	א. שענין פתרון החלומות הולכים אחר שאלותיו ודבורו של פותר, ששואל לחולם ומודיע לו עניניו, כדי שמהם יצא משפט צודק בפתרונו בהשערת כח המשער שלו (שער ז, פרק ג).

17 המובאות הן לפי דפוס ויניציאה של"ט.

18 "ארשת" ד (תשכ"ו), עמ' 189.

ר' שמואל בן-חפני

ג. שידע את החלומות הנתלים ודבקים בנפשות הבהמיות, רצוני לומר החיתיות, והתבוננות בהש"ת תפוח הגוף באכילה ושת"י והמשגל וזולת זה וכו'.

ד. שישאל על דבר מחשבת בעל מראה החלום. אם הוא תלוי בענין ואם הוא זקוק ודבוק בו האם נפרד ממנו או לא. כי אם כבר נפרד ממנו הרי אז המראה נכון — מן הצורך שיפורש, ואם לא נפרדה ממנו המחשבה, הרי הוא נפסד אין לו פשר.

ה. שידע את המחלות הנפשיות ומחלות כוחותיה, שכן בזה ידע את מצב נפש בעל החלום שלא יהיה חולה הכחות, שכן אז לא יהיה לו ביטוי ופשר.

ו. שידע את המדות באופן מוחלט, כי אז ידע מדות בעל החלום אם הוא [נוטה] אל האזון והשנוי או כבר גבר קצתם והשתלט, שכן אז יהיו חלומותיו בהתאם להם.

אברבנאל

ג. וכתב אבוחמד בטבעיות וז"ל: ובעבור שהיו ההעת"קות הדמיוניות בלתי נתלות במין מיוחד, נרחבו אופני הבחינה והפתרון, והיתה, מתחלפת בענינים והאישים והמלאכות ופרקי השנה ובריאות הישן וחליו, ולא יודע זה אלא במין מהסברא, ולכן יגבר בו השבוש (דף קז, א).

ד. . . . שיחלום אדם פעמים רבות חלומות שאין להם ענין כלל ... ופעמים שממה שיתעסק האדם ביום יחלום בלילה, וכמו שאמז"ל בפרק הרוואה אין מראין לאדם אלא מהרהורי לבו (דף קו, ג).

ה. השווה אות ג.

ו. והתנאי הב' ההכרחי בפ' תרון, הוא האומד וההשערה בענין החולם, דומה להק"דמה הפרטית המוחשת שברפואה ... (דף קח, ג).

ר' שלמה אלמולי

ג. אבל הפרטים הם לעולם נעלמים מעיני כל פותר. ואין דרך לדעתן אלא מסברתו והשערות, ואי אפשר בלי טעות ברוב הפעמים. ולזה צדק אבוחמד שכתב בטבעיות שפתרון החלומות אי אפשר שיודע אלא במין מהסברא, ויגבר בו השבוש (הקדמה).

ד. יש לדעת שברוב החלומות חולם אדם דמיון אותם דברים שחשב או נתעסק ביום ועל הפותר לדעת שחלום כזה אינו כלום (שער ג, פרק ג).

ה. השווה אות ג.

אברבנאל

ר' שלמה אלמולי

ר' שמואל בן-חפני

ז. שידע את המזג הכללי
ואת מזג בעל החלום הפרטי
והמיוחד לו, כדי שידע בזה
אם החלום בא מגבור מזגו
אם מהפוכו.

ח. שיחקור וידרוש על מהות
מזונותיו וכמותם ושיהא
יודע את טבעיהם, כדי שלא
יהיה זה מהשפעתם, שכן
אז לא תהיה השפעה
לפשרם.

ה. כפי התכונה... שיש
להשמר מן המזונות והסמים
אשר הם ממאדים... וימשך
מאכילתם שיראה חלומות
שקרים... כפי השכל, דע
שכפי המאכלים שאדם
אוכל כך הם חלומותיו. וזה
שהמאכלים הגסים...
מולידי' גסות בנפש... ולכן
האוכל אותם בידוע שלא
יוכל לקבל השפעה בשלמות,
כמו שיקבל מי שמאכליו
דקים (שער ג, פרק ב, בשם
ר' ישראל, בפירושו לספר
יצירה).

ט. השווה אות ג-ד.

ט. השווה אות ג-ד.

ט. שישאל ויחקור על מנהגי
בעל החלום, כדי שלא יהיה
החלום שהוא ממה שכבר
קרה מנהגו בעיון אליו,
ולא תהיה בו הקדמת הידי-
עה ולא יהיה ראוי לפשר.

י. שידע מצב גופו של בעל
החלום. כדי שלא יהיה
חולה פן יפסד חלומו.

יא. שישאל על זמן החלום
בלילה והתקופה של השנה,
כי בזאת יש השפעה.

יא. ועל כן חלום של שחרית
הוא צודק (השווה ברכות
נה: אמר ר' יוחנן וכו'),
שער ג, פרק ב). דע שמ-
צאתי חלוקים רבים מהיות
החולם בא' לחדש או בב'
או בג', באופן שכל אחד
מימי החדש חלוק מחבירו

ר' שמואל בן-חפני

אברבנאל

ר' שלמה אלמולי

בענין זה. וזה הענין הוא
מרבנו האי גאון וחכמים
שבאו אחריי, והגיהו בו וזה
אומר בכה וזה אומר בכה,
אבל הענין הזה לא נמצא
לא בגמרא ולא במדרשים,
ולא ידעתי זה מנין להם,
ואולי נודע להם זה בקבלה
פה אל פה (שם, פרק ד).
ובספר פתרון חלומות, קהיר
שי"ז, בסוף הספר נאמר:
"כל מה שתראה בתחלת
הלילה הכל שקר, בחצות
הלילה קצת אמת, קצת
שקר; קרוב ליום הכל
אמת".

יב. לבאר שיש לפתור לכל
אדם כפי מלאכתו וענינו.

יב. כי לא כל החלומות ראוי
שיפתרו בשוה אצל כל האנ-
שים ... כי כל אחד פתרונו
עמו כפי מעשהו ומלאכתו
(דף קח, ג).

יב. שידע מקום בעל החלום
ומצבו ברכושו ומלאכתו,
כדי שיהיה פשרו לחלום
בהתאם לזה.

יג. חלום שנשנה ב' או ג'
פעמים בסגנון אחד ... אבל
אם היה ביניהם שינוי מה
בחלקיהם, אף על פי שיראה
שהכל ענין אחד, ראוי
לפתור בהם ענינים משונים.

יג. שיאמת את מלות החלום
ויערך אותן כי התוספת
המועטת אשר תחול בו
והחסרון המועט ישנו מה
שיראהו החלום. ולפעמים
היתה הראייה לקוחה מעצם
הביטוי, ואם לא יביאהו
בעצמו יפסד הפשר.

יד. ענין הודעת החלומות
אינו שיחלום מה שרוצים
להראות לו ממש בלי
שנוי ... אבל הדרך המורגל
בהם, שיראה דברים דוגמת

יד. והוא שידע הפותר
המשלים הנראים בחלומות
ועל מי יורו בכלל.

יד. שהפותר יהיה יודע
בטבעי המוחשות ופעולותי-
הן כדי שידע את המשל
המתאים לממשל בו, ואז
יתאים בו את הענין המכוון

ר' שמואל בן-חפני

אליו בחלום, ומזה יאמר
החכם (משלי א, ו) להבין
משל ומליצה דברי חכמים
וחידותם.

טו. והנה אם יחכים וידייק
הפוסק בדיעת כל זה, יהיה
פתרונו פתרון שאין בו
משגה בשום פנים ואופן.

טז. והיה אם יאמר האומר :
הרי אנחנו נראים פושרים
פותרים שאין להם ידיעה
בחכמות האלה, ופתרונם
לחלום יעמד על בריו —
נאמר אנו הדבר יהיה על
אחת משתי הפנים האלה :
או שיהיה [הדבר] למוד
שלמדו וידעו והגידו, או
שיהיה על צד המקרה.

יז. שכן לו היה זה קורה לו
במצב תנועתו, הרי היה זה
רע, כי אשר יראה מראה
המראה על רע ונפשו אינה
בורחת וסולדת ממנו, יוכיח
זה את מיעוט שהייתו. ואשר
יראה מה שמראה על טוב
ונפשו מתעצבת בו, יוכיח
זה גם כן על מיעוט שהייתו
וקלילות מדתו (על בראשית
מא, ח).

אברבנאל

ר' שלמה אלמולי

מה שרוצים להראות לו
דרך רמז ומשל (שער ה.
פרק א).

טו. בבאור המושכלות ראוי
שידע כל פותר אמתי ג'
מושכלות, אשר בהשגחתן
יצדק בפתרונותיו ולא יחטא
כי אם בפלא (שער ה, פרק
א).

טז. לפי שיש ב' מיני פות-
רים : האחד מי שקרא בספר
פתרוני החלומות ובקי
בפרטם. השני שלא קרא
ואף על פי כן הוא פותר
מכח השערתו והבנתו
(הקדמה).

יז. הנה הסמן המובהק
להכיר החלום צודק מהבלתי
צודק הוא ההתפעלות אשר
יקרא לחולם. וזה שאם
יראה אותו בחזק הדמיון
עד שיתפעל ממנו בעת
השינה ויקרהו רוגז וחרדה
עליו בעת החלום, הנה הוא
חלום צודק, אבל אם יראה
אותו בראיה חלושה עד
שלא יתפעל ממנו כלל,
הנה אז אינו צודק והכל
לפי הערך (שער ג' פרק
ה).

יז. שהחולם החלומות הצוד-
קים ירגיש בעצמו התפעלות
גדול, מה שלא יתפעל
מהדמיונים הכוזבים....
וכבר זכר זה גם כן הפילוס-
וף בחוש ומוחש (דף קח,
ב).

ההשוואות הללו מוכיחות ש"דעות" של הגאון בעניין פיתרון חלומות התגלגלו בצורות שונות. יש מקום לשער שספר על פיתרון חלומות מתקופת הגאונים היה ידוע ונפוץ כדרך ספרים מסוג זה. על יסוד ההשוואות שלפנינו והעדר מקורות מגאון אחר על נושא זה, יש לשער שרב שמואל בן חפני גאון הוא המקור מתקופת הגאונים, שהתייחס אליו ר' שלמה אלמולך, אלא ששמו נתחלף בשם חתנו רב האיי גאון שהיה מפורסם יותר. בפנים (פ' מקץ הערה 58) אנו מזכירים את האפשרות, שגם ר' משה אבן-עזרא רומז לגאון ר' שמואל בן-חפני בעניין החלומות.

פרק ז

עניני הגות, ומחשבה, אמונה ודעות

ידועים לנו שני ספרים מן הגאון רב שמואל בן-חפני על נושאים פילוסופיים. א. "כתאב נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה" = "ספר על בטול התורה ושרשי הדת וענפיה". ב. "כתאב אלהדאיה" = "ספר ההדרכה".

רב יהודה בן בלעם מביא את דברי הגאון מתוך הספר על בטול התורה, בתוך פירושו לתורה "כתאב אלתרגיח" (=ספר ההכרעה) לדברים ל, ב—ד בנושא התשובה¹. ועוד מביא רב יהודה בן בלעם מתוך הספר הזה של הגאון את שטתו בעניין בעלת אוב בעין דור². גם ר' משה אבן עזרא מזכיר את הספר הזה של הגאון בן-חפני³. רב נסים גאון, בן דורו הצעיר של הגאון בן-חפני⁴ מביא את מה שכתב הגאון בספרו "כתאב אלהדאיה" בדרכי ידיעת ה'. ואלו דבריו:

קאל רבינו נסים ז"ל וקד ראית רבינו שמואל גאון [בן] חפני ז"ל יקול פי תפ' לפר' ואתחנן ופי כתאב אלהדאיה אן אללה תע' לא יצח אן יעלם צרורה פי חאל אלתכליף. דהב פי דלך מדהב אלמתכלמין. קאל, ואלדי אעתקדה אנא פי דלך, ואדין אללה בה, הו אן גמיע מן כאטבה אללה מן אלאוליא קד וקע להם אלעלם באללה תע' צרורה לא תדאכלה פי דלך שבהה ולא תשכיך.

בעברית:

"אמר רבינו נסים ז"ל: "וכבר ראיתי את רבינו שמואל גאון [בן] חפני ז"ל אומר בפירושו לפרשת ואתחנן ובספר ההדרכה שהשם יתעלה לא יתכן שיוודע ידיעה הכרחית בדרך הצווי. הלך בזה בדרך המדברים". אמר [ר' נסים] ואשר אחשוב אני בזה, וה' הוא

1 ראה למעלה בפרק "מובאות מפירושו על ידי מפרשים קדמונים". מובאות מר' יהודה בן בלעם.

2 ראה הרכבי, זכרון לראשונים ח"ג עמ' 14 הערה 20. בשטת הגאון בפרשת בעלת האוב ראה להלן.

3 בספר "שירת ישראל" מהדורת ב. הלפר, ליפסיה תרפ"ד עמ' נ"ב; מהדורת א.ש. הלקין ספר "העיונים והציונים" (על השירה העברית), ירושלים עמ' 38 בענין היתרון של הלשון העברית.

4 ראה ש. אברמסון, רב נסים גאון ירושלים תשכ"ה מבוא עמ' כה, ההנחה שרב נסים נולד בערך בשנת 990 ונפטר בשנת 1062. רב נסים היה אם כן בן כ"ג כשנפטר הגאון בן חפני.

הדיין הטוב ביותר בו, כי כל אחד מן הנביאים אשר דבר ה' עמו ידע את מציאות ה' יתעלה ידיעה הכרחית לא יכנס בזה שום ספק והרהור"⁵.

5 לקוטים מספר "מגלת סתרים", ש.א. פוזנסקי ב"הצופה לחכמת ישראל" שנה ששית (תרפ"ב) עמ' 333, וראה ש. אברמסון "רב נסים גאון", עמ' 192. חלקים מפירוש הגאון בן חפני לפ' ואתחנן (דברים ד, לט) נמצאים בידינו, ושם נמצאים הדברים שמביא רב נסים, לענין הדרכים לידיעת ה'. ראה מבוא נספח ג לדברים להלן. הספר "כתאב אלהדאיה" לגאון, נזכר ברשימת ספרים שפרסם ש. אסף, קרית ספר, יח, עמ' 278 סי' לג, כפי שתיקן אברמסון "רב נסים גאון" שם הערה 3.

יש לציין עוד נושא שהגאון דן בו, ושאליו מתייחס רב נסים גאון, הנושא הוא יחס המצוות השכליות לתורה, אף שהשכל כבר מחייב אותן. לפי הגאון בן חפני שתייחן, המצוות השכליות כמו השמעיות, הן חלק מעבודת האלהים, וזוכים לגמול כשמקימן לפי הכללים הרצויים. הגאון דן בשאלה זו בספר המצוות שלו (כתאב אלשראיע). פרקים י"ח וי"ט מספר המצוות הנ"ל במקור הערבי פירסם: M. Schreiner, "Zwei Genizah-Fragmente" Z.F.H.B. III 1898, 91-93.

ראה תרגום המקרא הללו בספר "עיונים במשנה תורה להרמב"ם", יוסף פאור הלוי, ירושלים תשל"ח, עמ' 117 ועמ' 171. דברי רב נסים גאון במקורם מובאים בס' "רב נסים גאון", עמ' 342 (ראה שם, עמ' 330). ראה התרגום בס' עיונים וכו' הנ"ל, עמ' 117. יש לציין עוד מה שמביא רב נסים מדברי הגאון לפ' ואתחנן: (תרגום עברי לפי פוזנסקי ב"הצופה" הנ"ל ע' 334).

"ובמגילת סתרים עוד זה לשונו אודיעך מה אמר בזה רבינו שמואל גאון בפירושו לפרשת ואתחנן כו' ולא נסמך על דברי המתרגם בזה כו'. ודע כי כאשר עמדתי על דבריו אלו מצאתים קשים מאד ואמרתי איך זה יוכל להיות כי מלומד גדול וראש חשוב כזה יאמר ולא נסמך על דברי המתרגם בזה למרות מה שנתקבצה עליו דעת הרבנים כי תרגום התורה עוצה הכהן הסופר אמרו וממנו נמסר כמו שבא זה בראש גמרא מגלה (ג' א') ובגמרא נדרים בפרק אין בין המודד הנאה מחבירו (ל"ב ב') ועם זה דבריו אשר סתר בהם [את התרגום] חלשים אין בהם ראיה נגד התרגום ולא בטולם ולא נגוד לדעתו. אלו הדברים יכונו אל דעת רב שמואל [גאון] נ"ע".

ראה "מלחמת השם" לראב"ם, מהדורת ה"ר מרגליות עמ' קכ"ה-ו; "רב נסים גאון", עמ' 194, ובתוספות עמ' 538.

וראה אהל דוד (ששון) עמ' 413 מס. 51 מובאה מפירוש הגאון לפ' ואתחנן בספר "ערוגת הבושם" לר' משה אבן עזרא.

אין לפנינו תוכן הדברים שעליהם משיג רב נסים. בכל אופן הדברים מפליאים שרב נסים כותב כאילו הגאון מזלזל בתרגום. הגאון מרבה להשתמש בתרגום אונקלוס כמבואר בפירושו לפנינו.

שני הספרים הנ"ל של הגאון נזכרו עוד במקור אחר. בקטע מכ"י בספרית פטרבורג מובא ע"י הרכבי ב"חדשים גם ישנים" ו מספר 9, (הוצאת צלום כרמיאל ירושלים, עמ' 419), נאמר: "והיתה ההתחלה ללכת בדרכי העיון הזה [של המתכלמן] בשנת אלף רמ"ה לפסיקת הנבואה (=חשבון השטרות דהיינו ד' תרצ"ד ליצירה = 934—933 וזה זמן חבור ס' האמונות והדעות לרס"ג) ואח"כ קרוב לג' מאות שנה עד שנתנו זאת, שהוא אלף תקל"ד (=ד' תתקפ"ג ליצירה = 1223—1222) הלכו רק מעט מהרבנים הנודעים בשער ההלכה ובדברי חכמים, בדרך הזקנים (המורים) של המעטולה מן האסלם, חוץ מהגאון רבנו שמואל בן חפני ז"ל שחבר "כתאב אציל אלדין" (ס' שרשי הדת) ו"כתאב אלהדאיה" (ספר ההדרכה) על אופן זה, לבד מה שנכלל מעיוני המתכלמן בבאוריו הנודעים [לכתבי הקודש]".

ראיתי קטע כ"י מן הספר "כתאב אלהדאיה בידי מ. צוקר, סמינר ניו יורק, שם נמצאים הדברים שאליהם מתייחס רב נסים גאון לענין הדרכים לידיעת ה'.

הרמב"ם מזכיר את הגאון בן-חפני בין אלה שהתאמצו לסתור את דברי המאמינים בקדמות העולם.⁶

ר' אברהם בן הרמב"ם, מביא את בן-חפני בין הגאונים שהרחיקו מושגי הגוף אצל הבורא.⁷ גם ר' יהודה ברצלוני⁸, מזכיר את הגאון בקשר לפסוקים האמורים על הקדוש ברוך הוא, שיש לפרשם בדרך משל ודמיון. ואלו דבריו: "ושמענו נמי שבעלי המחקר דיברו הרבה בזה ועשו ספרים גדולים בזה וגם שמענו כי ר' סעדיה ז"ל והגאון ר' שמואל בן-חפני ז"ל שעשו הרבה ספרים לפסוק וחברו בזה העניין חבורים גדולים בל' ערבי ולפי שאין מצוי אצלנו מספריהם לכך לא הארכנו באלו הספרים".

בתוך פירושו שלפנינו הגאון מביא דרך אגב ענינים הנוגעים להגיון, פילוסופיה, אמונה, ותורת הנפש וכו'. ואני מציין כאן עיקרי הדברים בנושאים אלה. יש מקום לשער שבביאורים לספרים אחרים של התורה מלבד בראשית הגאון הקדיש הרבה יותר מקום לענינים פילוסופיים. כך נראה מהנספחים להלן לבמדבר ודברים.

בעניני הגיון והגדרות

מא, ז. הפרות אכלו והשבלים בלעו. "כל האוכל בולע ולא כל הבולע אוכל".

מב, לח. על המלים "יגון" "ורעה", "כל יגון הוא רעה; כל רעה אינו יגון".

מג, לח. על המלים "בר" "לחם" ו"מזון". כל בר יבוא ממנו לחם, ולא כל לחם הוא מבר; כל לחם הוא מזון ולא כל מזון הוא לחם.

דברים א, א. אלה הדברים: "הדבר הראשון שלדעתנו צריכים אנו לדבר עליו באמרו אלה הדברים הוא שנגדיר את הדברים, ולמה הם נחלקים, ונציין את חלקיהם. באשר להגדרתם הרי שהם קולות מחותכים באחד מאופני החיתוך, ואותיות מסודרות באחד מאופני הסידור. ובאשר לחלוקתם הריהם נחלקים לשבעה חלקים. והם הידיעה, ובקשת הידיעה, והציווי, והאיסור, והקריאה והאיחול, וכל מיני הדברים הנכללים בחלוקה זו".⁹

דברים א, ה. הואיל משה באר. "ובאשר לעניין הראשון הוא הגדרת הביאור, הרי נאמר שכבר יש אנשים שהגדירוהו בהגדרות שונות, מהן שהוא שורש העניין בלב הגואם בביטוי התמציתי ביותר ומהן הבהרת העניין. ואנו אומרים כי הביאור הוא מה שמתבאר בו, מה שמתבאר עד שיהיה ידוע למי שבואר לו... אבל אינו יוצא מגדר הביאור אם הוא המקבל אינו מבין וכו'".

6 מורה נבוכים מהדורת ש. מונק פריז 1856 בסוף ח"א, עמ' 462, הוספה בנספחות לעמ' 469 הערה 4 מתוך כ"י אוקספורד קטלוג אורי מס' 359. ראה זכרון לראשונים ח"ג, הרכבי ע' 17 הערה 26.

7 ספר מלחמות ה' מהדורת ראובן מרגליות ירושלים תשי"ג, עמ' ב.

8 בפירוש ספר יצירה, עמ' 77.

9 השווה אמונות ודעות, הקדמה פרק ג.

דברים ה, ל. (נספה ג): "... העקרון הראשון הוא שהמאמר הזה אי אפשר לו לשמש כהגדרה לתשובה, כי הגדרת דבר הוא שלא ייכנס בו משהו אחר, ושלא נוציא ממנו כמו הגדרת (=גבול) הבית ועוד".

מושגים פילוסופיים

1. למ, ו. ויהי יוסף יפה תאר: "ואולם המלומדים בעניין זה כבר אמרו, כי היפי השלם אינו מתכנס בגוף אחד אבל הוא מחולק בכמה גופים, כמו האודם החזק באחד ויפי הצבע בשני וזולת זה, אולם הוא מכונס בגוף דמיוני, כוונתו לומר מדומה בלתי מוחשי". ראה שם הערה 50*.
2. מא, מט. כי אין מספר: — "הגזמה והפלגה ואם לא הרי הוא נמצא, מושג, נתפס וסופי, כיון שהדברים הנמנים, הנמצאים בפועל סופיים... שהחלק סופי בחלוקה, אם היה נמצא, כיון שכל מה שנמצא מן הדברים הנמנים מן ההכרח שיהיה סופי במספר". ראה שם הערה 186.
3. מא, כו. "שהשנה הוא זמן חלקי ושהזמן הוא מספר תנועת הגלגל".
4. מא, לג. "את העיון החושי והמחשבתי בדרישה וחקירה על כולל שני התארים האלה רצוני לומר חכמה ותבונה, ואלה הם שני שמות החלים על עניין אחד והוא הידיעה באמיתות המושגות בשכל ובחוש... וזה יושלם בזוך הזכרון ובכח השכל וטיב הדימוי".
5. מא, לג. "...ויבואו אחרי זה (אחרי ידיעת ה') מתועלת המדעים המדויקים, רצוני לומר מדע המספרים (מתמטיקה) וההנדסה ותכונת הגלגל וחיבור הלחנים, וגם המדעים הטבעיים ומדעי המלאכות המקצועיות והמיכאניות".

ידיעת ה', יחוד ה' והרחקת הגשמיות

לב, ל. למה זה תשאל לשמי. ללמד שהמלאך ממלא תפקיד של שליח בלבד. מא, לג. "והרי האציל והעדיף במדעים מדע המצוות, רצוני לומר ידיעת בוראו ותיאוריו שהוא ראוי להם וזראיות השכליות המחייבות זאת לו". ראה שם הערה 120. מז, כח. "ביחוס התיאור של חיי יעקב אבינו אל המקום אשר חי בו, הודיענו על החילוק שבין תיאור חייו וחיי כל ההיים לתיאור חייו של הקדמון יתעלה, כי הקדמון חי לעצמו לא בחיים שהם זולתו... וכמו כן המאמר בקצת תארי הקדמון יתגדל ויתפאר כגון הידיעה והיכולת".

במדבר יא, יז. "וירדתי אגלה את אורי ואיני מפרשו אתגלה כמו שפרשוהו כמה אנשים וכו'".

מעשה נסים לנביאים

מח, יט. על מה שכתוב (יהושע י, יג) וידם השמש וירח עמד וגו', כותב הגאון כלפי המכחישים: "התודו שהקדמון יתעלה יכול להעמיד הכל, ואם יאמרו כן, הריהם מחויבים להודות שעמידתם היא אפשרית על פי השכל, ושעמידתם היא מחויבת

על פי המסורה האמיתית". ראה למעלה במבוא בפרק מובאות מפירושו בהראב"ע הערה 17, על שיטת הגאון בדיבור הנחש והאתון. והשווה תשובת הגאונים, ליק, סי' צט, תשובת רב האיי גאון שכתב: "ואמר רב שמואל גאון וכיוצא בו, שהרבו לקרות בספרי נכרים אומרים אין המראות הללו נראות אלא לנביאים ולא יעשה נס אלא לנביא, ומכחישין בכל מעשה, שנאמר כי נעשה בו נס לצדיקים ואמרו כי אין זה הלכה".

השווה להלן נספחים דברים לב, נא — על איצטגניני פרעה. שיטת הגאון היא שנסים נעשים לנביאים בלבד לאמת את דבריהם, ובמקום שנזכרו הנסים לנביאים הוא מפרשם כפשוטם. וזאת היא שיטתו בדיבור הנחש והאתון והעמדת השמש על ידי יהושע. מעשה בעלת אוב בעין דור אינו בסוג הזה. ראינו למעלה, בפרק על הראב"ע, שרס"ג הוא המפרש שהנחש והאתון לא דברו, או לכה"פ האתון לא דברה. יוצא מכאן שהגאון בן-חפני, למרות הרושם המתקבל מהשגת רב האיי גאון, הוא הממעט להוציא את הכתובים מפשוטם בעניני נסים.

תורת הנפש

1. לט, ו. ויהי יוסף יפה תאר: "תיאר את יופיו הגופני מלבד יופי השכל והפקחות וכל הכחות השכליים... ויפי הדת... והיופי הנפשי והוא המדות הממוזגות והמתת הנפש המתאוה, ומהירות הכנעות הנפש המשתוקקת (המרגשת) לנפש המדברת והיא שמשתמשים בה למחשבה ולשקול דעת".
2. מא, טו. למעלה בפרק על פיתרון חלומות ציינו דברים רבים שהגאון אומר על ידיעת הנפש וסגולותיה ופרטי פעולתה.
3. מד, ל. ונפשו קשורה בנפשו: "וכבר הגיעני שהאנשים מנמקים לטובת מי שחושב כי הבורא יתעלה זכרו ברא את הנפשות כדוריות וחלקן לחצאין, והנה אינו נפש הפוגשת בפלגה היא האוהבת ומתאוה לה". הגאון דוחה את ההשערה הזאת באמרו: "שהנפש פשוטה והפשוט לא תחול עליו חלוקת החלק". ראה שם הערה 18.
4. מד, לא. והיה בראותו כי אין הנער ומת. ואם יאמר אומר: "אם האהבה המופרות והעצב נחשבים אצלכם מחלות ממחלות הנפש" וכו'.
- מה, ה. ועתה אל תעצבו: "כי העצבון כשהוא דאגה הוא מחלה נפשית".
- מה, כז. ותחי רוח יעקב אביהם: "וחדל חלי נפשו של יעקב... וזה מפני שהעצבות היא מחלה לנפש".
5. מד, לד. ... "והביטויים העדינים פועלים על נפשות רבות עוד יותר מן המוסיקה... כי דבר זה משפיע ומגיע יותר על נפשות האצילים משום שקביעות המשמעויות האלה היא בנפש המדברת, וקביעות משמעויות הנעימות והקצב המוסיקלי היא בנפש הרגזנית, וביניהם מרחק והבדל".
6. מה, א. ... והנה נאוומו של יהודה הוסיף (להשפיע) עליו עד שהעבירו מהאכזריות והשנאה וההרחקה אל הרחמים החנינה, ההתוודעות והקירוב, ואלה הם ההרגעה והרחמים שהנפש הרגזנית מוצאת בשעה שהיא חורגת משוויון המשקל אל האכזריות, על ידי המוסיקה בנעימות ובמקצב".

7. מה, כו. "שגדר הספק הוא, המצאות הנפש בין חיוב ושלילה והאישור וההכחשה".

8. מ"ז. ארור אפם...: "כי המתת הנפש הכעסנית היא מגונה".

גדרי התשובה

נ. יז. על בקשת האחים סליחה מיוסף כותב הגאון: "ולא ייטב המאמר הזה אלא עם החרטה על עשיית הרעה כי הוא מעשה רע ועם ההחלטה שלא לחזור על (מעשה) דומה לו למרות היכלת והאפשרות (לחטוא), וזה עם ענינים אחרים הוא מהגדרות התשובה. בהערה 378 שם הבאתי את דעת הגאון מכ"י אחרים שגדרי התשובה הם שתיים בלבד, חרטה על העבר וההחלטה שלא לחזור. הוא חולק על רס"ג בזה. רס"ג מונה ארבע גדרי תשובה. את הקטעים מכ"י הנ"ל הבאתי במלואם בנספחים לדברים נספחים ב, ג. וראה מאמרי "גדר התשובה", "סיני" עז, (תשל"ה), עמ' קח, שהתשובה, לדעת הגאון היא פעולה נפשית, ואין פעולה חיצונית אחרת מעכבת את התשובה.

שירה ופיוט

ההספד שנשא הגאון רב שמואל בן-חפני על אביו, הוא הפיוט היחיד שיש לנו ממנו. הקינה נמצאת בסוף פ' ויחי מפירושו, כפי שכבר ציינו למעלה¹⁰, ואני מעתיקה עוד פעם כאן:

עפר קברו מור ואהלות
דורש נגעים ואהלות
ואמרנו
מי מסיר ספקות
ומברר הלכות פסוקות
תורה רבץ
ותלמידים קבץ
כלובש תשבץ
וקריאת יעבץ.

פלא גדול הוא, שרב שמואל גאון שהיה מהבר פורה ביותר ושהלך בעקבות רס"ג כמעט בכל דבר, לא השאיר אחריו שירה ופיוט, כדוגמת הגאונים רס"ג ורב האי. מתוך פירושו לתורה יש לראות שהוא הכיר היטב את מבנה השירה והפיוט וסגולותיהם, אני מביא כאן כמה מן הדברים הנוגעים לשיטה ויצירה של השירה והשפעתה על הנפש.

10 בפרק ב של המבוא. וראה אוצר השירה והפיוט, ישראל דוידזון כרך שלישי מס' 865 ערך עפר קברו, עמ' 287.

בראשית מה, לד. "והביטויים העדינים פועלים על נפשות רבות עוד יותר מן המוסיקה, כשם שפועלים המשוררים בסידורם וחריותם של דיבורם ובמשקל בתי שיריהם, וכשם שפועלים הנועמים הנמלצים והמליצים בנאומיהם וביטוייהם יוצאים אל הפועל על ידי חריות שירים על אלה אשר אליהם פונים הנאומים".

מט, כא. הנותן אמרי שפר. "לדברי שירת דבורה וברק, ואשר לשפר — הרי היא היופי... וזאת בגלל הלשון הצחה של השירה הזאת ויפי מובניה ואמנות — הדיבור של שניהם בה".

מט, ז. "... והנמלץ ביותר מבין מאמרי ההספד הוא זה שבתוכו שמורים המובנים האלה במשקליהם ומחורזים בהתאם לזכותו של הנספד, כלומר מי שמספידים אותו, בדיבור צח ובשירה שאינה נבדלת (ממנו), ואם איפה כך הוא הדבר, הרי הוא נמלץ ויטיב להשפיע על לבות השומעים".

שם, שפ. "... הנה המאמרים האלה הם תכלית המליצה, ואכן קבעתם, כדי שיהיו מקורות לספדנים, ואם כי הם לא מחורזים, הרי אפשר למשוררים לחברם בחרוזים". מן המאמרים הללו אנו למדים שהגאון הבין היטב את מלאכת השיר והפיוט, ואין ספק שהשתמש בטכניקה שהוא מתאר.

המסקנה הברורה היא שאין זה אלא שנשתקעו הפיוטים שלו בתוך המון השירים והפיוטים ושמם נעלם מהם¹¹.

צער ויסורים

הגאון מתיחס בהרבה מקומות בפירושו לפנינו לשאלת היסורים והצער לחפים מפשע. יש יסורים באים משום עונש. ויש שבאים לשם נסיון לפי דעתו. הוא גם מדבר על יסורים לבהמות. אבל תמיד יש גמול ותועלת על הסבל, באלה המקומות בפירושו הגאון דן בשאלות אלה: כח, יא; מא, כד; מג, לב; מח, א; דברים, א, ב. (נספח א לדברים) מ' שנה במדבר, יש מהם שנענשו ויש שהתנסו, דהיינו הצדיקים. השאלה הזאת העסיקה אותו הרבה, בגלל ההשלכות שיש לשאלה זו לגבי העקרון הכללי שהצדק והטוב מחייבים את אלהים¹².

נגד הכופרים

בדומה לרס"ג, הגאון בן-חפני מתיחס באופן ישיר ובעקיפין לטענות המינים, תוך כדי פירושו לתורה הוא מביא שאלות שנשאלו על ידי המינים ומפרש את הכתובים בצורה שיש בה משום תשובה נצחת נגד המינים. להלן המקומות המיוחדים בהם הגאון מתיחס לשאלות אלה: כח, י; לד, א; מא, כד; מא, מט; מב, ה; לה, מג; לב; מד, ח; מד, לא; מז, כט; מח, יט; מט, ד; מט, י; מט, יד.

11 העיר לי ידידי פרופ' א. מ. הברמן שיש מקום לשער כי הפיוטים הנמצאים בחתימה סתמית "שמואל" הנם לרב שמואל בן חפני גאון.

12 השווה את המקורות בתורת הכלאם הטוב והרע ביחס לאלהים, "עיונים במשנה תורה להרמב"ם", יוסף פאור הלוי, ירושלים תשל"ח, פרק יסודי התורה.

יש נושא אחד שאליו מקדיש תשומת לב מרובה והיינו התאמת הזמנים במקומות שונים בתורה, וכן המספרים, ושמות כפי שהם מופיעים בספרים שונים בתנ"ך; ראה להלן: לד, א; מג, ח; מו, מט; מו, כא; נ, כו. גם רס"ג נתן דעתו לכמה מאלה השאלות כפי שציינתי במקומם. ונראה שאלה השאלות עוררו הכופרים למיניהם. וראיה לדבר עניין של הקצים המוגדרים והבלתי מוגדרים שהגאון מפרש בתחלת פרשת מקץ, בהערה 1 שם הבאתי שאלות של מקטרג בתקופת הגאונים בנושא זה.

פרק ח

מדות שהתורה נדרשת בהן

בפתיחה לפרשת חוקת הגאון מתיחס לארבע מדות מל"ב מדות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, ואלו הן: דרך קצרה; סידור שנחלק; דבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו; ודבר שנאמר במקצת והוא הדין בכל: דהיינו מדה ט; מדה יא; מדה יט; מדה יח¹.

בפירושו לפנינו הגאון משתמש במדה יא מ"ג מידות דרבי ישמעאל — בפרשת מקץ מד, ב. הגאון מזכיר את המדה כלשונה: כל דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש. ועוד מפרש לפי מדה יב דבר הלמד מסופו מב, כא. ראה שם הערה 277. ואלו המקומות שהגאון מפרש לפי ל"ב מדות: מדה א. גם לרבות בראשית מג, ח. "גם אנחנו גם אתה, שהוא לרבות" (את בנימין).

מדה ט. דרך קצרה, מספר ניכר של פסוקים מבוארים על ידו לפי מדה זו. כגון בראשית מא, נו; מא, נז; מב, יט; מג, יח. בפתיחה לפ' חוקת הגאון מבאר סוגים שונים של "מקרא קצר".

מדה יא. מסידור שנחלק, הבאתי למעלה שהגאון מזכיר את המדה סידור שנחלק בפתיחתו לפ' חוקת, שם הוא מזכיר גם את ההיפך ממדה זו, מה שאין לפנינו בברייתא דל"ב מדות, "סידור שאינו נחלק". בפסוק מו, טו הערה 128 ציינתי שהגאון מתעלם שם ממדה סידור שנחלק.

מדה יג. מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון. ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף. "הוא משפט שפירוטו הובא אחריו".

מדה יח. מדבר שנאמר במקצת ונוהג בכל. מדה זו נזכרה על ידי הגאון בפתיחה לפ' חוקת כאמור. הגאון משתמש בהיפוכה של המדה הזאת להלן בראשית מא, נד. ויהי רעב בכל הארצות. "אין זה כולל את כל ארצות תבל" וכו'. כלומר נאמר כאן כל והכוונה למקצת.

מדה כ. מדבר שנאמר בזה ואינו עניין לו אבל הוא עניין לחברו. בפירושו מג, יח; מז, יט. וראה הערה 215 שם.

מדה לא. ממוקדם וממאוחר שהוא בעניין. בפירושו מג, כח "אמנם אקבע זאת על דרך מוקדם ומאוחר". וכן ראה דברים א, ט.

1 ראה מ. צוקר PAAJR XXIII, 1954, לפי כת"י CUL, T-S. Arabic 47/122/159. הצילום בידי.

מדה לב. ממוקדם וממאוחר שהוא בפרשיות. בפירושו מח, ח בקשר לסיפור שאול ודוד הגאון כותב: "על דרך מוקדם ומאוחר". והשווה מו, כג שם משתמש הגאון בביטוי "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (כך בכ"י הערבי) והיינו כלשון הגמרא פסחים ו, ב. ולא כלשון הברייתא.

האם חבר הגאון את ל"ב מדות ?

מהאמור כאן אנו רואים ששמושו של הגאון במדות הללו, אינו בולט בפירושו. מ. צוקר מציע במאמר מיוחד שהגאון בן-חפני הוא המחבר של ה"ל"ב מדות"² המיוחסות לרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי. מתוך פירוש הגאון שלפנינו אין סימוכין להשערה זו. למעלה הערתי שהגאון מתעלם מן המדה הי"א סידור שנחלק במקום שאחרים מבארים לפי המדה הזאת. ראה להלן מו, ט הערה 128. צוקר דן במאמרו זה בשני כתב יד (CUL. T.-S. ARABIC 181/94; כת"י סמינר ניו-יורק 2715) שלפי דעתו משלימים זה את זה.

צוקר מבסס על כתבי יד אלה את השערתו שהגאון בן חפני הוא שחבר את ה"ל"ב מדות", ואלו דבריו במאמרו שם עמ' ב: "והנה הגיעו לידי קטעים מהגניזה הקהירית המפיצים אור חדש ובהיר על הענין. מקטעים אלה, שאני מציעם כאן במקורם ובתרגומם ובתוספת הבאורים הנחוצים, יוצא ברור שהל"ב מדות הן חלק מקובץ מדות פרשניות נתחבר ע"י ר' שמואל בן חפני מאחרוני הגאונים שבסורא", ע"כ.

החלק בכ"י אלה מדבר במפורש על חבור מדות פרשניות הוא כדלקמן, בתרגום עברי:

"ואומר... מ"ט מדות אלו, אקבען בלשונן, ענינים נפוצים בדברי החכמים ז"ל משמשים בספריהם (?). [ומפני שראיתי] שהם כך, הטרחתי [את עצמי וקראתי] את ספריהם ועיינתי בעניניהם וגם... קויתי להתקרב ע"י זה אל האלהים ירומם ויתע'... במה שמקרב אליו. והנה אביא מהם מקצת, למען יסעפו התלמידים ויסיקו מסקנות, כמאמר החכם: (משלי ט, ט) תן לחכם ויחכם עוד הודע לצדיק ויוסף לקח. ואלה המ"ט ענינים אינם מקובצים, כמו שלש עשרה מדות, כי הללו כבר קבצן ר' ישמעאל בראש תורת כהנים, והציע להן משלים ומאמרים, שבהן פרשן. ומפרשן לא היה צריך [לאסוף] הכל... אמוץ השכל ויגיעת המחשבה בכל הפעולות המבחינות בסידורן ופירושן

2 "לפתרון בעית ל"ב מדות ומשנת רבי אליעזר" במאמרו שם. בספרו "על תרגום רס"ג לתורה" הוא מתייחס להשערה זו כדבר המוסכם, ראה שם במיוחד עמ' 237—266 והשווה L. Bardowitz, "Die Abfassungszeit der Baraita der 32 Normen," Berlin 1913. לפי דעת ברדוביץ החבור של הל"ב מדות לא נתחבר לפני תקופת הגאונים. משיג עליו ר"א אפטוביצר במאמרו: "Das Alter der Baraita der 32 Normen" ספר היובל לא. שוורץ ברלין 1917 ע' 121—132 וראה מאמרו של הרב שמואל ק. מירסקי, "פרשנות המקרא בספרות התנאים" "פרקים" ב, תש"ך, עמ' 9 והלאה המשיג על דעת צוקר. וראה תשובה מאת מ. צוקר על ההשגה, "הדואר", ניו יורק, כז אלול תשכ"א.

ופרוטון, כמו שעשיתי אני באלו המ"ח שהיו מפוזרות בספרי הראשונים. והראשונים לא הצטרכו להזכיר בספריהם את המדות האחרות, המתייחדות בלשון, כי לא היו מעתיקים מלשון ללשון. ובאלהי ישראל אעזר ואליו איחל שיחזקני ויאמצני וינהלני, כמאמר החכם, (שם ח, לה) כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מאת ה'. ונאמר (?) כי אלו המ"ט מדות [שאבארן] משמשות בעניני מצוה ובעניני הגדה, ואביא שמותיהן מופרדות ברורות (?) ואציע בקצור מקצת הראיות מכה"ק ..... השאר". ע"כ.

צוקר מנמק על יסוד ראיות חיצוניות את השתייכות הקטעים הללו לגאון רב שמואל בן חפני. אולם מתוך ההשוואות עם הפירוש של הגאון שלפנינו אנו מסיקים מסקנה ברורה שהקטעים אינם לגאון בן חפני.

בכ"י אלה נאמר בקשר למדה הראשונה מ"ל"ב מדות" על ג' מלים שהן לרבות, את, גם, אף כדלקמן:

"ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף (בראשית מו, כח), לרבות בניו פרץ וזרח ששלחם עמו".

בפירושו של הגאון לפנינו לפסוק זה (עמ' רפ — בטעות נדפס סי' הפסוק כ במקום כח), לא נזכר הפירוש הזה.

אם חבר הגאון את הל"ב מדות ופירש את הפסוק לפי מדת "לרבות", בוודאי שהיה מפרש כך בספרו.

ועוד שם באותו הקטע כ"י לגבי המלה "גם" שהיא לרבות.

בראשית מג, ח: ויאמר יהודה אל ישראל אביו, שלחה הנער אתי ונקומה ונלכה ונחיה ולא נמות גם אנחנו גם אתה גם טפנו.

בכ"י שמביא צוקר נאמר כדלקמן:

"גם אנחנו גם אתה, לרבות נשי יעקב: גם טפנו לרבות מקניהם". ע"כ לפי כ"י הנ"ל.

בפירוש הגאון רב שמואל בן חפני לפנינו לפסוק זה נאמר כדלקמן:

"ואמרו ונחיה ולא נמות וג', בתכלית השכל הישר והעצה הנכונה והיתה כוונתו בזה: הנה אתה מנעת שליחתו עמנו תוך הנמקה, באמרך: וקראהו אסון. והיה אם לא תשלח אותו עמנו, הרי ימות הוא וכלנו ברעב, וכאמרו (איכה ד, ט) שהם יזבו מדוקרים מתנובות שדי. והרי הנכון הוא שתחייה אותו ואותנו בשלחך אותו עמנו. אם כי לא הזכיר במפורש את החייאת בנימין, הריהו נכנס בצירוף: "גם אנחנו גם אתה שהוא לרבות".

הרי לפנינו שהגאון מבאר את הרבוי "גם" באופן אחר לגמרי ממה שנאמר בקטע כ"י הנ"ל. הגאון משתמש ברבוי אבל לגבי בנימין ולא לגבי נשי יעקב.

המסקנה המתחייבת גם מכאן היא, שהקטע הזה אינו לרב שמואל בן חפני.

אמנם זה נכון שהגאון מדבר על כללים פרשניים בפתיחתו לפרשת ויצא (ראה שם) וכן לפרשת חוקת (ראה צוקר שם עמ' י). אבל חסר לנו היסוד שהגאון חבר את ה"ל"ב מדות".

כתבי יד מפירושו של הגאון שהשתמשתי בהם

פרשיות מקץ ויגש ויחי.	HEB. ARABIC 13259	כתב יד לנינגרד
נספחים לספר במדבר.	EBP III B 230	כתב יד לנינגרד
בראשית לא, טז עמ' ח—יד.	T.-S. MISC 6 ²²	קמברידג'
בראשית לא, מג—מד עמ' יד—טז.	T.-S. ARABIC 25/173	קמברידג'
בראשית לב, ד—ה עמ' יח—כ*.		
בראשית לד, ח עמ' נ ; נב.	ARABIC 21 ⁹¹	קמברידג'
בראשית לה, כג—לו, ז עמ' ע—עד.		
לה, י עמ' סח—ע.	T.-S. ARABIC 22.18	קמברידג'
מט, כו עמ' שפ—שפא.	T.-S. ARABIC 22/45	קמברידג'
נספח א, במדבר.	T.-S. ARABIC 25/20; 25/92	קמברידג'
נספח ג במדבר	T.-S. G.2. 98	קמברידג'
בראשית , לב, ד—ה עמ' כא—כב, פסו'	5562 B 12	בריטיש מוזיאום
ה—ח עמ' כו—כת.		
לד, ל—לה עמ' סד—סח.	5559 D 43	בריטיש מוזיאום
בראשית ל, יא ; לב, ד ; לב, ה ; לו, ז ;	HUNTINGTON 115	אוקספורד
מא, א ; מז, כח ; מז, כט ; מט, ו ; יח,	1009	ברשימת נויבאור
כא ; במדבר א, א ; ח, ב ; יט, ב ; כג,	"כתאב אלתפאחה" (ספר התפוח)	
י ; דברים יד, ה ; לב, ג.		
בראשית פרשת וישלח — לג, טו—לד, ב	337c-337d	בודפסט
עמ' מ—מח.		
לד, יב. עמ' נב.	260a-260b	בודפסט
בראשית, פרשת וישלח — לב, ה עמ'	כל ישראל חברים (כי"ח) פריז	
כב—כד ; לב, ח—לג, טו, עמ' כח—מ.	;II A12 ;II A13	
לד, ב—לה, כו עמ' מח—סד. לה, כט ;	II B17	
לו, א—ז עמ' עב—עד.		
בראשית פרשת ויצא — כח, י—יא,	85	סמינר ניו-יורק
עמ' ב—ח.		
בראשית פרשת וישב לח, כו—ל ; לט, י	1331	סמינר ניו-יורק
עמ' עח—צד. בעמ' צד, הערה 68 צריך		
לתקן : עד כאן מכת"י סמינר ניו-יורק.		
נספח ג, דברים.	1734 (ADL 1809)	סמינר ניו-יורק
נספח א, דברים ובמקומות שונים במבוא.	529	כ"י, ששון

* בעמ' כ בהערה 8 נפלה טעות. במקום : לפסוקים לא, יט—ל. צ"ל : לפסוקים לא, מג—מד.

קיצורים

- א"ב — ר' יהודה אבן בלעם
 טקסטס — ראה Texts
 לק"ט — לקח טוב
 מגזין — ראה Magazin
 מונטשריפט — ראה Monatsschrift
 ראב"ם — ר' אברהם בן הרמב"ם
 רבעון — אמריקאי—אנגלי — ראה J.Q.R.
 רוויו הצרפתי — ראה R.E.J.
 ריב"א — ר' יהודה ברבי אליעזר (רבותינו בעלי התוספות)
 ריב"ג — ר' יונה אבן ג'נאח
 ריב"ש — ר' יוסף בכור שור
 רמב"ע — ר' משה אבן עזרא
 רס"ג — ר' סעדיה גאון
 רשב"ח — רשבח"ג — ר' שמואל בן חפני גאון
 שי"ר — שלמה יהודה רפפורט
 תו"ש — תורה שלמה

HUCA	— HEBREW UNION COLLEGE ANNUAL
J.J.S.	— JOURNAL JEWISH STUDIES
J.Q.R.	— JEWISH QUARTERLY REVIEW
MAGAZIN	— MAGAZIN FÜR DIE WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS
MONATSSCHRIFT	— MONATSSCHRIFT FÜR GESCHICHTE UND WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS
PAAJR	— PROCEEDINGS OF THE AMERICAN ACADEMY FOR JEWISH RESEARCH
R.E.J.	— REVUE DES ETUDES JUIVES
TEXTS	— TEXTS AND STUDIES IN JEWISH HISTORY AND LITERATURE — JACOB MANN
Z.F.H.B.	— ZEITSCHRIFT FÜR HEBRAISCHE BIBLIOGRAPHIE

מפתחות

בראשית			
א יא :	קמח	טו ה :	תכ
א טז :	שלב	טו יב :	תקו
ג טז :	קלח	טו יג :	ע קכד
ג יז :	קסב רמד	טו יז :	א
ג כג :	קסב	טז ג :	צו
ד ג :	צח	טז יב :	קמד
ד י :	רכב	יז ה :	ע
ד יג :	צ	יז ז :	כב
ד יח :	לב	יז כב :	תנה
ד כא :	רמו	יח ג :	רד
ה כד :	קעד של	יח ד :	קצו
ה כט :	קסב	יח ח :	מד
ו ד :	תקו	יה ט :	רכח
ו יא :	גו	יח יח :	תלב
ו יח :	קנו	יח יט :	שי
ז טז :	ו	יח כא :	רעח
ז כא :	ע עד	יח כז :	תעו
ח ו :	צח	יט כג :	א תנב
ח טז :	קנו	כ ב :	תסד
ח יז :	גו	כ ג :	נד
ח כ :	גו	כ ז :	נד
ט ג :	גו	כ טז :	נד
ט ד :	גו	כ כד :	נד
ט ה :	נד קפ	כא א :	תכ
ט ו :	נד	כא יב :	ע
ט יא :	קסח	כא כג :	נד
ט טו :	סח	כב ד :	קעו
ט כא :	קו	כג ב :	רמ
ט כב :	גו	כג יח :	שפח
ט כג :	גו	כד א :	לח
י א :	עד	כד לב :	רד
י ח :	פו	כד מט :	שי
יא י :	עד	כד סה :	קו
יב י :	ד קסד	כה ט :	עב
יב יג :	נד	כה יב :	עד
יג ט :	תקו	כה יח :	עב
יד ה :	תקו	כה יט :	עו
יד יד :	כ	כה כד :	שח
יד כא :	י	כו א :	קסד
יד כב :	קמד	כו ב :	רס
יד כד :	קטז	כו ו :	צד
		כו יב :	קמח

טז	כו כח :	תכ
עו	כו לד :	תקו
א	כז, כב :	ע קכד
קעב	כז כג :	א
שנב	כז כט :	צו
נח	כז לה :	קמד
תעב	כז לו :	ע
שעו תיב	כז מא :	כב
כ סו	כז מה :	תנה
סו	כח י :	רד
כד	כח יד :	קצו
כח	כח טו :	מד
עו	כח יט :	רכח
רעו	כט ו :	תלב
רעח	כט ט :	שי
ק	כט יד :	רעח
מו	כט לה :	תעו
תצ	ל כד :	א תנב
מח	ל כו :	תסד
טז	ל לג :	נד
ח	לא א :	נד
כב	לא ג :	נד
ח	לא ט :	נד
רכב	לא כו :	תכ
רכ	לא לב :	ע
טז	לא לג :	נד
טז רנד	לא לו :	גו
קצ	לא מא :	קעו
כח קכד	לב יג :	רמ
תקח	לג יד :	שפח
מו	לג יז :	לח
קצ	לד כה :	רד
שמו	לד ל :	שי
סח	לה י :	קו
רסד	לה כג :	עב
ח	לו ו :	עד
תקו	לו כ :	עב
תקח	לו כא :	עו
תקח	לו ל :	שח
רלב	לו לא :	קסד
שח	לז ב :	רס
קסח	לז ז :	צד
קסח	לז ח :	קמח

מפתחות

תמ	יח יב :	תמ	ד כט :	קפ	לו כב :
קל	יח יח :	תמ	ה יד :	רפ	לו כו :
תפח	יח יט :	פו	ה כג :	רכ	לו כט :
רפו	יח כא :	תמח	ו א :	א	לו לב :
תפח	יח כד :	קח	ז יא :	ת	לו לד :
תצב	יח כה :	קד	ז יב :	פב	לו לו :
קמד	יח לב :	קלח	ח טו :	רעב	לח א :
תפו תפח תצ	יט א :	רפח	ח יח :	קו	לח יד :
א	יט ב :	רו	ח כב :	פח	מא לט :
תסח	יט ד :	רצ רצב	ט ג :	רצב	מא גד :
ע תסח	יט ו :	קל	ט יח :	רצ רצב	מא נה :
תמ תע	יט ז :	רפד	ט כ :	רצב	מב ב :
תע	יט ח :	רצ	ט כד :	רלב	מב טו :
קעו	יט טז :	רפח	ט כו :	פח	מב יח :
תח	כא ו :	ריד	ט כט :	רלב	מב כ :
ש	כא ז :	קד	י ה :	רב	מב לה :
רכד	כב ב :	שלד	י יא :	רצב	מג ב :
יב	כב ט :	רצ	י יד :	רלב	מג ג :
יב	כב יא :	תקב	י טז :	יב	מג ט :
יב	כב יב :	רפח	י כג :	רכ	מג לג :
גב	כב טו :	סח	יא א :	רלו	מד ט :
גב	כב טז :	תעד	יב א :	רלו	מד טז :
רב	כג ד :	תעד	יב ב :	רפ	מד יח :
ריב	כג ה :	תפד	יב טז :	קעד	מד לא :
ס	כג יב :	תמ	יב כא :	רצב	מה ו :
של	כג כ :	רסב	יב מ :	רפב	מה י :
תקו	כג כז :	צח	יב מא :	קפד	מו ט :
תלו תמ	כד א :	לד	יג ג :	מז ו רפד שלו שפח תכב	מז ו :
תפד	כד י :	תקיד	יג ו :	רעח	מז ט :
תפח	כד כה :	תקיד	יג יב :	ג	מז כז :
תמב	כה כב :	קלד	יג יח :	עז	מז לא :
קד ריב	כה לג :	תכד	יג יט :	ק	מז מט :
שד	כו יז :	רפד	יד ו :	שעח	מח טו :
תלד	כח מא :	קפח	יד יב :	ד	מט א :
רפב	לא כ :	מח	יד יד :	רל	מט ז :
תעב	לב ד :	רפד	טו ד :	שעח	ג יט :
כב	לב יג :	קסו תקו	טו טז :		
צ	לב ל :	תעב	טו כב :		
של	לב לד :	ש	טו כה :		
כב	לד ו :	קצח	טז ה :		
קל	לד ח :	רצ	טז כא :		
תנח	לד כד :	תעב	טז לא :		
תע	לד לא :	תצב	יז ב :		
תע	לד לב :	תמ	יז ה :		
תעב	לו ז :	קמו	יח א :		
שד	לו כב :	תצ	יח ה :		
		שמו	יח ט :		

שמות

א ה :	רעח שי
א יד :	שעו
ב כא :	תעו
ג טז :	תכ תמ
ג יז :	תכב
ד י :	רמח
ד יא :	רמח
ד יח :	ד רכד

מפתחות

ויקרא		לה כט :		ש		רסד שמו	
תנב	ב יג :	לה לו :	ש	טז א :	רנח	טז ג :	רנב
תמ	ד טו :			טז ו :	רנב	טז ז :	שמד שס
תקכ	ה טו :			טז ח :	רפב	טז ט :	רפב
קפ	ה יט :			טז י :	שצב	טז יא :	ש
קמח תנב	ו ח :			טז יב :	תנב	טז יג :	תמב
ש	ו יא :			טז יד :	רנב	טז יז :	רנב
תנב	ז יד :			טז יח :	שמו	טז יט :	יח
תמב	ח ד :			טז כ :	יח	טז כב :	עב
קנב	ח י :			טז כג :	כח	טז כד :	שמח
תמב	ח לג :			טז כה :	תקד	טז כז :	צ
רנב	ח לה :			טז כח :	צ	טז כט :	שמ
תמ	ט א :			טז לו :	שמ	טז מ :	שנד
רנב	י יג :			טז נ :	רל	טז נא :	שעה
ש	י יד :			טז נב :	תע	טז נג :	רמו
שמ	י יז :			טז נד :	שמו	טז נה :	רעד
תפד	יא כג :			טז נז :	רע	טז נח :	רסד
רצד	יא לו :			טז נט :	תכ	טז נא :	תכ
ש	יג מו :			טז ס :	תכ	טז נב :	תכ
סד	טז ל :			טז סא :	רעב	טז נג :	רעב
מח	יח כד :			טז סב :	רסו	טז נד :	עב
סד	יח כה :			טז סג :	תמב	טז נה :	תמב
תקיד	יט ט :			טז סד :	שפב	טז נז :	תעו
תקיד	יט י :			טז סה :	תעו	טז נח :	סב
ריד	יט יח :			טז סו :	סב	טז נא :	תנב
תפב תקיד	יט יט :			טז סא :	תנב	טז נב :	תצו
תקיד	יט כג :			טז סב :	תצו	טז נג :	ע
לח	כב יט :			טז סג :	ע	טז נד :	שסח
תקיד	כב כד :			טז סד :	שסח	טז נה :	תעד
כד	כב כה :			טז סה :	תעד	טז נז :	תי
תקיד	כג י :			טז סו :	תי	טז נח :	תנב
רו	כד ו :			טז סא :	תנב	טז נא :	שמח
תקיד	כה ב :			טז סב :	שמח	טז נב :	שמח
ש	כה יד :			טז סג :		טז נג :	
שכ	כה טו :			טז סד :		טז נד :	
קמח	כה כ :			טז סה :		טז נה :	
שד	כה כב :			טז סו :		טז נז :	
ש	כה לד :			טז סא :		טז נח :	
ש	כה לט :			טז סב :		טז נא :	
ש	כה מז :			טז סג :		טז נב :	
תלד	כה נה :			טז סד :		טז נג :	
תלד	כו יב :			טז סה :		טז נד :	
קס	כו יד :			טז סו :		טז נה :	
קנו	כו מד :			טז סא :		טז נז :	
תנב	כז יא :			טז סב :		טז נח :	
ש	לה כה :			טז סג :		טז נא :	

מפתחות

שפ	א יד :	ב	יט ג :	דברים	
תע	א טו :	שנו	יט ה :	א ו :	תסו תפד תפו
כ	ב א :	תקכ	כ ה :	א יג :	קלד תצד תקיח
פ	ב יח :	שסח	כ יא :	א טו :	תלח תפד
תפח	ב לא :	תמ	כא ב :	א טז :	קי תצח
שסב	ב נ :	קלח	כא ה :	א יז :	קעב
תמב	ג ה :	שיב	כא כג :	א כב :	קפח
תנ	ג יג :	כד	כב ו :	א מב :	תקב
שעב	ד יג :	תפב	כב יא :	ב ב :	תעד
תע	ה א :	נ	כב כא :	ב יב :	כ
נח	ה ט :	תפד	כג ב :	ב כג :	רע
תמח	ו ג :	רכ	כד טז :	ג כה :	תסו
תכב	ו כו :	שב	כד כב :	ד א :	תפו
פו שלד	ו כז :	רכח תצב	כה א :	ד ד :	מח
תנד	ז ב :	תקיד	כו א :	ד כ :	תסו
רכב	ז ו :	תעו	כז ח :	ד כד :	תפד
רכב	ז ח :	שפ	כח יב :	ד כה :	תפד
ר רצד	ז כד :	קמד	כח יג :	ד לב :	א
ר רצד	ז כה :	ב	כח לו :	ד לג :	א
תנד	ח א :	שד	כח לח :	ד מג :	ע
תנד	ח ב :	שנו	כח נו :	ה יט :	תנ
תנו	ח כב :	שכ	כח נט :	ה כו :	תסו
תנו	ח כו :	רנו	כח סה :	ז א :	שנו
תנו	ח כט :	רמו	ל יד :	ז ג :	תסו
תפח	ט א :	תמ	לא ט :	ז ז :	מח
קכ	ט ב :	שח	לא יד :	ח ב :	ב
רכב	ט יב :	תמ	לא כח :	ח ז :	קנו
שלב	י יג :	שמ	לא כט :	ח י :	קכח
תפח	יא ב :	תצב	לב ג :	ט יח :	רכב
רע	יג ג :	ריד	לב ו :	י ו :	עח
שכב	יד ד :	תמ	לב ז :	י ח :	עח
רכח	יד ו :	תמו	לב י :	י כב :	רעח
שד	יד י :	שנח	לב יד :	י כב :	תלח
תקו	יד יב :	שסח	לב לו :	יא טז :	קס
תקו	יד טו :	שמב שמד	לג, ו :	יא כז :	שמ
תקו	טו יד :	רפו	לג ז :	יב א :	תקיד
רסח רע	טו כא :	שמב	לג ח :	יב ט :	כו
שלד	טז ה :	שמח	לג י :	יב כ :	רח תקיד
שכב	טז ח :	רפו	לג יח :	יג ז :	רנ
שלב	טז ט :	שעב שעד	לג כ :	יד יט :	תפד
שכב שלד	יז א :	שנב	לג כג :	יד כא :	ע
שלב	יז ט :	שע שעד	לג כד :	טו א :	תפד
שלו תמ	יז יד :	א	לג כח :	טו ז :	תקיד
שפב	יח כח :			טו יד :	תח
רסח שמח	יט א :	יהושע		טו כב :	תקיד
רסח	יט ב :			יח ד :	תעח
שמח	יט ט :	תפח	א ד :	יח י :	נו רטז

מפתחות

רצח	ו א :	שסח שעב	יג ב :	שסד	יט י :
רצח	ו ב :	לב	יג יח :	שסד	יט יג :
מ	ו ז :	תנ	יג כא :	שסו	יט כב :
קפב	ו ט :	לב	יג כב :	שסב	יט כז :
מ	ו יב :	לב	יג כג :	מד	יט מז :
תמד	ח ז :	שעב	יג כה :	שסח	יט מח :
כב	ט כא :	מח	יד ב :	שסח	יט מט :
רנח	י י :	ג	יד ג :	רטז	כ ה :
א	י כד :	שנב	יד ה :	שנ חנב	כא ד :
מח	י כז :	רנח שעב	יד ו :	תע	כב יא :
ר	יא יב :	רנד	יד יב :	שסו	כב כה :
שעב	יב יא :	רנד	יד יט :	תמ	כד א :
שי	יב כד :	שע	טו ד :	שי	כד כג :
קנד	יג ה :	שע	טו יא :	שלח תכד	כד לב :
שמח	יג ח :	שע	טו יב :		
רו	יג יב :	שע	טו יד :		
קסח	יד כה :	שע	טו טו :		
סד	יד כט :	שעב	טז יד :		
רנב	טו ה :	שע	טז טז :		
רד	טו כב :	ס	טז יט :		
תקד	טו כד :	שעב	טז כט :		
תקד	טו כז :	שעב	טז ל :		
שנב	טו כח :	שסח	טז לא :		
תקד	טו ל :	רצח	יז ה :		
תקד	טו לא :	רפו תנד	יח ב :		
שעד	טו לב :	תנד	יח ז :		
תלד	טז א :	תנד	יח ח :		
שכו	טז יח :	תנד	יח ט :		
רכח	יז טז :	תעו	יט ו :		
תצד	יז יח :	ג	כ ו :		
תקד	יז לט :	שמד	כ יא :		
כב	יז מ :	תנח	כ מ :		
שכד	יז נח :	שמב	כא ג :		
רלד	יח א :	תיד	כא י :		
כ	יח כב :	שמו	כא טז :		
נב	יח כה :	תיד	כא כ :		
מח	יט א :	מד	כא כא :		
קפ	יט ה :				
שפח	יט יג :				
יח	יט כ :				
יח	יט כא :				
רמד	כ ג :				
רל	כ ל :				
יח	כב יז :				
שנד	כג כב :				
ריד שנב	כד יז :				
ריד	כד יט :				

שופטים

רפב	א א :
קפב	א ז :
תנד	א יט :
רפב	ג ט :
קב	ג יז :
רמ	ג יט :
שעד	ד ה :
שסו שעד	ד ו :
שסו	ה טז :
שסב	ה יז :
שסב שסו שעד	ה יח :
שנד	ה ט :
שעב	ו יד :
שלו	ו טו :
רמח שי	ו יז :
לב	ו כג :
שעב	ו לב :
מ	ז ה :
תי	ז כב :
שלו	ח ב :
לב	ח ח :
רעח תלו	ח ל :
תלו	ח לא :
רעח תלו	ט ה :
שצב	ט יד :
ריד	ט לג :
שעב	יא כט :
תי	יא לג :
תנב	יא לד :
של	יב ו :

שמואל א

רל שצד	א כז :
קמד	ב ב :
כ	ב ד :
קמד	ב ט :
צ רלו שכו	ב כה :
שכו	ד טו :
תנב	ד יז :
רצח	ה ה :

מפתחות

מלכים א		מח	יג כא :	רל תטז	כה כד :
רמד	א ו :	ת	יד ב :	תטז	כה כה :
שטז	א מה :	רל	יד יב :	לח	כה כז :
רפו של	א מז :	פח	יד כה :	תטז	כה כח :
שח תעד	ב א :	כ	יד כט :	צב	כה מד :
שלו	ב ב :	צח שפח	טו ז :	עח	כז ד :
שי	ב ג :	שפח	טו ח :	סד	כז יב :
ריד	ב ז :	לו	טז ד :	כח	ל י :
קפו	ב ט :	תצב	טז כ :	סד	ל כ :
ע	ב י :	סד	טז כא :	שד	ל כד :
שכח	ב יט :	תמ	יז ד :	שד	ל כה :
רמח	ג ז :	שנב	יז י :	שיד	לא יב :
כד	ג ח :	תצו	יח א :	שמואל ב	
תצב	ג ט :	תצו	יח ד :		
תצב	ג יב :	מ	יח ה :	שצד	א כג :
תעד	ד ז :	מ	יח כג :	כח	א כו :
תי	ד יב :	שכו	יח כח :	שמד	א כז :
תעד	ד יט :	מח רמד	יט ג :	שי	ב ו :
רמח	ה ז :	תטז	יט כ :	שפב	ב י :
תצב	ה ט :	תטז	יט כא :	צב	ג טו :
קח	ה י :	שנב	יט כג :	צב	ג טז :
תצב	ה יג :	רנב	יט כט :	צב	ג כד :
קסד רפב תעד	ו א :	רמח	יט לג :	שצד	ג לא :
מד קלד	ז יד :	קע	יט מב :	שפח	ג לב :
תמ	ח א :	קע שד שעה	יט מד :	א שצד	ג לג :
קד קנח	ח לז :	רמח	כ ג :	קמב	ג לט :
תצב	ט יב :	תקד	כ ח :	ר	ד ה :
שד	י יט :	לו	כ ט :	שפח	ד יב :
קמד	יא כו :	ר שצ	כ יב :	שנד	ה י :
קמד	יא כז :	קסב קסד	כא א :	כב	ו כב :
קלד שלו	יא כח :	קסד	כא יד :	פח	ז כט :
שנד	יא לב :	תנ	כג ב :	ריד	ט א :
שנד	יא לו :	ריד	כג ד :	רו	ט יא :
תמ	יב ח :	שלב	כג ה :	קצח	ט יג :
קע	יב יג :	ג	כג ו :	ריד	י ב :
רצח	יב לא :	רסב	כג כז :	שכב	י יב :
רצח	יג ב :	רסב	כג כח :	תקב תקד	יב יא :
שטז	יג לא :	רסב	כג כט :	תקב	יב יג :
שטז	יג לב :	רסב	כג ל :	קי	יב כ :
שכו	יד ד :	רסב	כג לא :	תיח	יב כד :
קע	יד ה :	רסח	כג לב :	מח שטז	יג ב :
קע	יד ו :	רעד	כג לב :	רמ	יג ט :
עב שיב	יד יג :	קסה	כד יג :	צ	יג יא :
תי	טו כ :	סד	כד יח :	ג	יג יב :
מד קפב	טז כד :			מח	יג יד :
קסד	יז א :			צ	יג טז :
רפח	יז ד :			מח	יג כ :

מפתחות

[illegible]

מפתחות

[illegible]

מפתחות

[illegible]

מפתחות

ד ט :	רפב	כג ב :	מ רצב	עט ב :	שיד
ד יב :	קב	כה יב :	רפב	עט יא :	קסו
ו ב :	קב	כו ט :	שפד	עט יב :	תיד
ו יב :	רפב	כז ט :	כב	פ ב :	של
ח יג :	רב תיח	כח ז :	שנ	פ ט :	שנח
ח טז :	תסח	כח ט :	של	פ טז :	שעו
ט ט :	שנח	ל ד :	תנח	פב א :	תצח
י ו :	רפב	לא ח :	קפ	פח טז :	תקו
יא ה :	קפ	לא ט :	קפ	פט כח :	פ רי
יב ג :	רכב	לא כ :	רפו	פט מג :	שנב
יב יא :	שצח	לה טו :	לד	צ ו :	שפב
		לז כא :	לח	צב יג :	ג
		לז לז :	שח	צט ד :	שמ
		מ ג :	שמד	קג ה :	קכח
		מ י :	שלח	קג טז :	קעד
		מ יג :	רמ	קד כה :	קב שסב
		מא יא :	ריד	קה יב :	רפו
		מב ב :	שעד	קה טז :	קנח
		מב ג :	קס	קה יז :	רמד תיח
		מד ז :	שלח	קה יח :	צח
		מה ג :	פח	קה יט :	צד
		מה ד :	תקד	קה כא :	קלח רמו
		מה י :	שכח	קה כב :	ק קלח
		מה יז :	שנד	קה לד :	ש
		נ ה :	תלד	קה לו :	ש
		נא ד :	סד	קה לז :	ב
		נא טז :	כד	קו ז :	תעב
		נה ה :	שח תקו	קו טז :	תמד
		נו ט :	ב	קו יט :	א
		נח ה :	שע	קו ל :	שכו
		ס ט :	שנד	קז ה :	קנח
		סג ט :	מח	קז יז :	שכב
		סו טו :	תנח	קז כ :	שכב
		סח טז :	שסו	קז לד :	רצו
		סח יד :	שסו	קט כד :	קד
		סח כח :	רי	קי ב :	שכח
		סט טז :	קב	קיא א :	שמו
		עב יא :	שנו	קיב ה :	רמח
		עג ז :	תמד	קיד ח :	יב
		עח ד :	רצב	קיט ק :	תלח
		עח לא :	תמד	קיט קצו :	שעח
		עח לו :	תקב	קכ ה :	כו
		עח מח :	ש	קכא א :	שפ
		עח נא :	שמ	קכב ז :	מב
		עח ס :	שנו	קכג א :	יב שנו
		עח סח :	שנו	קכה ד :	כב
		עט א :	א שלח	קכו ט :	שנד

מפתחות

קכו	כד כו :	רמו	יא בט :	מד שעו	קכח ג :
קנ	כד ל :	תצב	יג יד :	סח	קכח ה :
שסו	כה יב :	מ	יג כ :	סח	קכח ו :
יח	כה יג :	קכח	יד ד :	תנח	קלה ז :
קסב	כה יד :	מ	יד ז :	שסח	קלה יד :
רל שסד	כה טו :	רלו	יד יג :	תעו	קלו יז :
רד	כה כה :	תצד	יד טז :	תנח	קלז ו :
רמב	כו ד :	כו	יד כ :	שנ	קלח ד :
רצ שעו	כו יח :	רל תצד	יד כט :	רלד	קלט יא :
לח	כו כה :	כ רלו	טו א :	שנב	קלט כא :
מח	כז ט :	תצד	טו כג :	קכח	קמה טז :
שנ	כח יג :	מב	טז ז :	יד	קמז יז :
תצח	כח כא :	רל	טז י :	ח	קמז יט :
קצד	כח כד :	רל	טז יג :		
רמב	כח יט :	רכח	טז יד :		
שמח	כט כב :	רל	טז טו :		
רב	כט כד :	קלב תצד	טז כא :		
ש	ל ח :	תצד	טז כג :		
תצב	ל טו :	רל	טז לב :		
פח	ל כ :	קעד	יז ג :		
שנב	ל ל :	שכו תמ	יז ו :		
שנד	לא ה :	נב	יז ח :		
תנח	לא כט :	תיח	יז י :		
		ריד	יז יג :		
		תצד	יז כד :		
		רמח רנח	יח יד :		
		תצד	יד טו :		
		נב	יח טז :		
		רל	יט יא :		
		לח	יט יז :		
		קסב	יט כט :		
		קמח	כ ד :		
		רלח תסד	כ ה :		
		קלו	כ ו :		
		רמח	כ יג :		
		רלו	כ טז :		
		רל שי	כ כח :		
		קכב	כב ה :		
		לו סד קלו	כב יא :		
		רלד	כב טו :		
		תצד	כב יז :		
		שמח	כב כד :		
		רפד	כב כט :		
		שנח	כג ט :		
		קיב	כד יד :		
		לו	כד טז :		
		שנ שסו	כד כה :		

משלי

נח	א ד :
קטז	א ו :
מ	א טו :
שלח	א כד :
קטז	ב ו :
קכח	ג י :
תצד	ג יג :
ח	ג טז :
קלד	ד ה :
צ	ד כה :
שעד	ה יט :
קצב	ו א :
צ	ז ז :
יב מד	ז יא :
צ	ז יג :
קמ	ז טז :
צד	ז יט :
צב	ז כא :
צב	ז כג :
שלח	ח ד :
לח	ח כא :
רטז	ח לו :
שנח	ט ה :
תצב	י ח :
קמו	י יד :
קצו	י טו :
יח	י כ :
קלו רכח	י כא :
שפ	י כב :
יח	י כו :

איוב

י	א י :
קכח	א יד :
תעב	א כב :
רעח	ב יא :
קעב	ב יב :
תד	ב יג :
רמ	ד ב :
רצ	ה כ :
מב	ה כד :
שמב	ו טו :
שצד	ו כה :
ר	ו כז :
תעו	ו כח :
שח	ז א :
קכח	ז ד :
כח	ח ד :
מב	ח ו :
שח	ח ז :
קב	ח יא :

מפתחות

פב	י ז :	שיר השירים	רכב	ט ב :
ר	י טז :	שם	עח	ט טו :
קמח	יא ד :	שנח	עח	ט כ :
מ	יב א :	ר	שמב	יא טז :
עב	יב ה :	שעד	תלח	יב יב :
		מח	קמו	יב יג :
אסתר		מד	א	יג ו :
קמ	א ב :	רנ	ב	יד טז :
רמו	א יד :	שסו	רצב	טו יח :
קלד	ב ג :	רנ	שעו	טז יג :
ס	ב ד :	שמח	רנח	יז א :
פו	ב טו :	סב	תצ	יז ט :
תעד	ב טז :		רל	יט יא :
צ	ג ד :	רות	תצח	יט כט :
תעד	ג יב :	קסד	סב	כ יג :
תעד	ג יג :	שצב	קסו	כב ח :
רכב	ד א :	תיח	תצ	כב יב :
שצב	ד ב :	צב	מב	כג יד :
קו	ד ד :	צ	תעב	כד יב :
פד	ד ה :	רמו	שלד	כו ז :
קצו	ד טז :	פ	א	כז ג :
קעח	ה א :	רמח	שנו	כז ח :
רו	ה י :		קנו	כח ג :
תב	ו יד :	איכה	קלו	כח יב :
לח קפ רכב	ח ג :	רנו	קלד	כח כח :
שי	ח ה :	קכח	סב	כט ז :
רלו	ח ו :	רלד	שנח	כט יד :
קמ	ח י :	כב	קנד	כט יח :
קמ	ח טו :	קמו	קמב שמב	ל יב :
שמו	ט טז :	רנו	קנו	ל כה :
לח קמ	י יג :	קכ	לו	לא לד :
דניאל		שס	רמב	לב ג :
תצד	א ד :	קעב	קלו	לב ח :
קב	א טו :	קצ	רמב	לב יב :
קלו	א יט :	רנו	קסב	לב טו :
שד	א כ :		עח	לד ל :
קו	ב א :	קהלת	שעד	לה ז :
קח	ב ב :	לו	שסד	לח לא :
קו	ב ג :	תמב	קמב	מ יח :
רפו	ב ז :	קפב	שמו	מ כז :
קח	ב י :	שו	רכח	מ ל :
קטז	ב ל :	סד	תמו	מא ח :
שעח	ב לד :	קי	תכ	מב ב :
קכב	ב לח :	שכח		מב טז :

מפתחות

רסב	יא ל :	נחמיה	א א :	שד	מג :
רסב	יא לב :	תעד	א יא :	קלח	מח :
רסח	יא לג :	קצו	ב א :	קח	ד :
תצד	יא מב :	תעד	ב ו :	קלח	ו :
תצו	יב ד :	תיב	ו ב :	קכ רנו	ט :
שעב	יב ט :	תיח	ח י :	קכ שעב	יא :
שעב תצד תצו	יב טו :	רמד	ח טו :	קי	טו :
שפ	יב יט :	תפד	ט כה :	קכ	יח :
תצח	יב כה :	שעד	ט כח :	קכ	כ :
שסד	יב לג :	תנ	ט לז :	קלב שעד	כד :
רמו	יב מ :	רצב	יג טו :	תעב	לד :
תצו	יג א :	רכב		קמ	ז :
תצו	יג ג :			קח קלח	יב :
שצד	יג ט :	דברי הימים א		קכב	טו :
פח	יג יד :			קי	טז :
ב	יד יז :	א לה :		קלח קמ	כט :
תעו	יז טו :	ב ג :		קלח	ד :
כב תנח	יז יז :	ב ז :		קמ	יח :
קעח	יז כג :	ב ח :		קמ	כט :
תעו	יז כז :	ב מב :		ק	ג :
תקו	כ ד :	ב מו :		תקו	ו :
תקו	כ ו :	ג כב :		קכב	ז :
תקו	כ ז :	ד א :		קח	טו :
תצ	כא ג :	ד י :		קכב	יט :
תצ	כא ה :	ד יג :		קכב	כ :
תצ	כא ו :	ד טו :		קכב	כא :
קסח	כא יב :	ד כא :		קב	ז :
תמ	כא טז :	ד כד :		צד קח	ז כז :
שכד	כג יד :	ד כח :		קלו	ז כו :
רסו	כג יט :	ה א :		ת	ב :
רסו	כד כג :	ה ב :		ק	ג :
רסו	כה ב :	ה ג :		שכב	יט :
רסו	כה ג :	ה כו :		לב	כא :
רסו	כה ד :	ו כג :		קי	יא יב :
רסח	כה ה :	ז א :		שעב	יא לא :
רסח	כה לא :	ז יג :		קמד	יב ז :
תצו	כו כו :	ז יז :			
רעו תצו	כז א :	ז מ :			
תצ	כז כג :	ח א :		עזרא	
תצו	כח א :	ח ג :		רנ	נ יג :
רכח	כח ד :	י יב :		שצב	ח כב :
תצו	כט ו :	יא ו :		מח רכב	ט ג :
ח	כט יב :	יא ט :		רמו	ט ח :
טז, ס	כט יד :	יא יט :		טז	י ג :
שעה	כט כד :	יא כ :		תכב	י ה :
עב	כט כח :	יא כא :		ת	י ו :
		יא כט :		קפ	י יט :

מפתחות

תענית יא א : קנו
מגילה יג ב : רמו
מועד קטן יד ב : ת
שצח ת : טו א
שצח ת : טו ב
תב תח : יט א
תב תו : כ א
תב תו : כ ב
תב : כא א
תד תי : כא ב
תו תי : כב א
תד : כב ב
שצו : כה ב
תב תד : כז ב
יבמות מו ב : ס
מז ב : ס
מח ב : ס
נג א : צב
סב ב : רסד
עט ב : פד
פת א : קעב
כתובות ג א : שיב
כז ב : קעב
פד א : שפו
נדרים לט ב : שכב
גטין כג א : יח
עג ב : שיב
עה ב : שיב
קדושין מב ב : יח
מג א : יח
עג ב : פ
עד א : פ
בבא קמא פא ב : שפח
קיג ב : קצו
בבא מציעא כה א : רב
לט ב : קעב
מט א : תקד
צג ב : יד
צד ב : יב
קד ב : רצו
קו ב : רצו
בבא בתרא טז ב : עד
צ ב : קנב
ק ב : שפו
קמג ב : רעד
קעג ב : קצ
קעד א : קצב

כלאים ח ו : תקטז
תרומות ד ד : יח
פסחים ח ב : יח
כתובות ז ו : מד
ט ח : רצד
קדושין ב א : יח
בבא מציעא ט ג : רצו
בבא בתרא ח ו : קעב
ט ה : נב
י יז : קצב
סנהדרין א ה : תמב
א ו : תלד
ו ה : שפו
אבות ג יח : קעב
ה ח : קס
מנחות י ד : תצב
חולין ז א : לד
ז ג : לד
ז ו : לד

ספרי

בהעלתך פ' סט : לו

תוספתא

עבודה זרה פ"ו ה ב : סו

סדר עולם

פ"ב : מב מו ע פח ק
פ"ד : צח

תלמוד בבלי

ברכות יח א : תיב
לא ב : תסד
שבת סג א : תעח
קכח ב : שנו
פסחים ז ב : לו
יומא לז א : שכח
סוכה ח ב : מב
ביצה ב א : קצח
ד א : קצח
ו ב : קצח
כד א : קצח
מ א : קצח

דברי הימים ב

א ב : תצו
א ו : רס
א ז : רס
ב יג : מד
ה א : שמב
ו כח : קד קנח
ח א : צח
ט יח : שד
יג ה : רפב
יג ז : מ קמב
יג ט : רצח
יג י : רצח
יג כ : רלב
יד ט : תקו
טז ד : תי
טז יד : שיד שצ
יז ג : פו
יט ו : תק
כא ג : של שמב
כא טו : שכ
כג יז : רצח
כד כב : צד
כה ה : תצו
כה כח : תיב
כח ח : סב
לא יב : קלד
לא יג : קלד
לא כא : פו
לב יג : תקי
לג יב : שכ
לה כג : שעד
לה כד : קמ
לה כה : שד שצו
לו ו : שנב

תרגום אונקלוס

בראשית מא לד : קלו
מא מד : קמד
מו ל : רפד
מז יט : רצד
מח יא : שכו
דברים יד ה : תקטז

משנה

פאה ח ח"ט : תקיח

מפתחות

תלמוד ירושלמי	לא א :	קעד	קלה א :
ברכות פ"ב ה"ג :	עבודה זרה לט א :	תצח	סנהדרין ז ב :
כלאים פ"ח ה"ו :	מא א :	תצח	ח א :
בראשית רבה	מב ב :	תלו	יז א :
כח עו ב :	מח א :	ב	לז ב :
כד עו ו :	חולין צא א :	רצד	מד א :
קמב צ ג :	צב א :	שיד	מו א :
רסו צד ט :	בכורות נב ב :	שיד שפו	מז א :
שצב ק ה :	מו ב :	נב	נו ב :
	שמחות ט יא :	תצח	שבועות ל ב :
	תד		

מובאות והשוואות ממקורות הגאונים

תו, 350 תח, 352 תט, 355 תי, 359 תלח, 8	רב אהרן סרג'אדו 19 24 25 31 תסא
הלכות גדולות מהדורת הילדסהיימר 73 נז, 146 נח, 152 תג, 343 תח, 352	אוצר הגאונים 49 55 77 יח, *2 נב, 123 נו, 141 רנו, 83 שמב, 126 שנה, 177 שפז, 295 תקיט, 2
הלכות גדולות לפי כ"י מילאנו — ירושלים תשל"ב נח, 152 תב, 341 תג, 343 תו, 350 תח, 352	אוצר חילוף מנהגים [לוינ] 123 נב
הלכות פסוקות והלכות ראו 74 שצב, 313 שצט, 335 תב, 341 תה, 349 תו, 350 תיא, 360 תיב, 365	שאלות רב אחאי משבחא 65 66 74 77 נד, 128 נח, 152 פד, 347 קנד, 182 קצא, 315 קצט, 339 שמב, 126 שצב, 313 שצח, 334 שצט, 335 ת, 337 תא, 340 תב, 341 תד, 347 תה, 349
הלכות קצובות [מ. מרגליות] 343 תד	שרידי שאלות [י' נ' אפשטיין] שצח, 334 ת, 337 תד, 347
ספר והזהיר מח, 106 קסד, 221 222 שנה, 177	גאוניקה [ל. גינזבורג ח"א, וח"ב] 13 20 רעה, 145
חילוף מנהגים [מילר] נב, 123	גנזי קדם [ב.מ. לוינ] 14 50 77 רכ, 401 שטז, 34 תיא, 363 תקיט, 2
החילוקים שבין אנשי המזרח ובני א"י [מרגליות] נב, 123	גנזי שכטר 49 מג, 89 קכד, 93 קמ, 141 קצא, 315
רב חננאל 18 49 51 יח, 2 תיב, 365	רב דוסא גאון 14 15
חפני בן כהן צדק גאון 17 18 19 49	רב האי גאון 11 12 13 15 20 23 40 49 61 76 77 84 89 90 קמב, 152 קצה, 323 רע, 127 שצט, 335 תב, 341 תג, 344 תו, 350 תח, 352 תי, 356 תפ, 11 תקיז, 9
ר' חפץ בן יצליח 38 [וראה בהשמטות לעמ' זה].	— ספר אלחאוי 37 קב, 22 רסו, 119 שטז, 34
רב יהודאי גאון קפד, 254 שפט, 234	— ספר המקח והממכו' קנד, 183
רב ישראל בן רשב"ח 14 15 20	הלכות ארץ ישראל מן הגניזה מ. מרגליות 177 שנה,
ר' יוסף בריה דרב יעקב גאון 20	הלכות גדולות 57 73 74 77 נז, 146 נח, 152 שצט, 335 תב, 341 תג, 343 תד, 345 תה, 349
רב יצחק בן יעקב גאון תח, 350	הסיפרה לאחר פסיק, הכוונה למספר הערה.
רב כהן צדק, גאון 17 19	
רב נחמיה גאון 17 19 30	

מפתחות

- רב נטרונאי גאון
תב, 341 תי, 357 359
- רב ניסים גאון
22 50 51 85 86 רע, 127
- רב סעדיה גאון
- ספר האגרון [מהדורת נ. אלוני]
ל, 43 קב, 22 קלח, 139 רי, 368 רפח,
194 שנח, 196 תקיז, 7
- אמונות ודעות
39 42 87 ד, 16 נד, 127 צח, 5 קיד, 43
קכ, 79 קכז, 101 קלג, 119 רח, 375
רלב, 10 רלח, 24 רלט, 26 רסב, 102
רסו, 119 רפז, 192 רצב, 210 שו, 1
שיד, 23 שכ, 35 שלד, 95 96 תטו, 376
תסג, 2 תעח, 41 תקב, 2 תקיד, 1
- פירוש ספר היצירה
רח, 375
- סידור רס"ג ; ספר חיוב התפילה —
כתאב פי וג'וב אלצלוה'
קצו, 331
- ספר המצוות
שיג, 21 שפו, 292
- רס"ג/פירוש (תרגומו לתורה לא צוין
כאן)
25 35 42 65 66 69 70 71 72 73 ב, 2
ג, 5 לא, 46 לב, 51 54 מו, 102 נב, 123
נח, 152 צב, 64 צד, 71 קי, 50 קלח, 139
רח, 375 רנח, 92 רצב, 210 שלג, 92
שלד, 95 שעט, 275 שצט, 335 ת, 337
תג, 344 תד, 347 תנב, 30 תעח, 41
תפד, 47
- פתרון שבעים מילה [ב. קלאר], נ. אלוני
קכ, 79 רצד, 214
- באור דניאל מיוחס לרס"ג
ק, 13
- רס"ג/פתרון לברייתא דשלש עשרה
מידות מיוחס לרס"ג
קפ, 277 קפט, 302 רסו, 119
- פירושי רס"ג לפי ר' אברהם בן שלמה
ב, 2 ג, 5 לא, 46 לב, 51 54 מו, 102
נב, 123 צב, 64 שלד, 95 שעט, 275
- פירוש דברי הימים מיוחס לתלמיד רס"ג
קכ, 79 רסג, 106 רסד, 109 רסו, 119
120 רסח, 122
- תשובות דונש בן לברט על רס"ג
[מהדורת שראטר]
ח, 24* יב, 34 פט, 51 קכ, 79 רצא, 202
שלא, 79 שמח, 148 שנז, 183 שנח, 193
שסה, 211
- השגות על רס"ג ; מבשר בן נסי הלוי
מבגדאד (ניו יורק תשט"ו)
41 42 נב, 123 צב, 64 שצח, 334
- פירוש גאונים לטהרות,
[אפשטיין, ברלין תרפ"א].
שנו, 181
- רב צמח גאון בן יצחק
14 תב, 341
- שאלות ממקטרג בתקופת הגאונים
צו, 1
- רב שלום גאון
תשובה
קעה, 271
- רב שמואל בן חפני גאון
ספר הבגרות — כתאב אלבלוג
ואלאדראך
13 פד, 32
- ספר גירושין — כתאב אלטלאק
23 65 שיג, 20
- ספר דיני מצוות ציצית — כתאב פי
אחכאם שרע אלציצית
13 שמב, 126
- ספר דיני ההוצאות [כתאב אלנפקאת]
23 65 תקיט, 2
- ספר ההדרכה — כתאב אלהדאיה
85 86
- ספר ההודיה — רסאלה אלשכריה
צד, 71
- ספר חובות הדיינים —
לואזם אלחאכם
54
- ספר המבוא אל התלמוד
כתאב אלמדכל אלי אלתלמוד
13 36
- רשב"ח/ספר המצוות —
כתאב אלשראיע

אגרת רב שרירא גאון [לויין]	11 23 65 86 רח, 375 תקיד
11 13 15 18 19 30 רע, 127 רצד, 215	ספר המצרנות — כתאב אלשפעה
שכא, 37	13
תשובות הגאונים [אסף, ירושלים תרפ"ט]	ספר על ביטול הדת וענפיה — כתאב
קנח, 196 קצה, 323	נסך' אלשרע ואצול אלדין ופרועה
מספרות הגאונים [אסף]	86 85 49
41	ספר הערבות והקבלנות —
תשובות הגאונים — הרכבי	כתאב אלצ'מאן ואלכפאלה
55 76 נב, 123 נו, 141 קו, 36 ריז, 393	16 17 22 קנה, 186 קצא, 315 קצב, 316
של, 78 שמג, 127	קצג, 317 318
תשובות גאונים ליק תרכ"ד	ספר הקנין
89 קעד, 254 שטז, 34 שסט, 234	23 קצג, 317
תקכ, 11	ספר השותפות והעסקה —
תשובות גאונים קיש [מגנזי קאופמן]	כתאב אלשרכה ואלמצארבה
ת, 340	שו, 1
תשובות הגאונים שערי צדק	מכתבים
נב, 123 נו, 141 תב, 341 תקיט, 2	15 19 20 21 50
תשובות גאונים קדמונים	מכתב הרשב"ח לקהילת פאס
רע, 127 תי, 357	שכא, 37
קהלת שלמה, ש.א. וורטהיימר	אגרת תנחומים מיוחסת לרשב"ח
(ירושלים תרנ"ט)	רפז, 192
39 41 77 תסה, 8	שערי ברכות
מפתח לתשובות הגאונים — [מילר]	רנו, 83
שיג, 20	רב שרירא גאון
	14 20 23 61 קצה, 323 תו, 350
	תכד, 409

בה זבד להם כל מנהגיהם כי אסתכלאן

ומה דבר
מה דבר
יזכיריהם
כבר קמיה
לעולם
לעבדך
לחפני כ

בעמין: ומא מעבד קולא כי הדא ז

מוצע העוד אבי חי בעד קולאם

לה כי וקת קדומאם עליה שלום

לעבדך לאבינו עודנו חי ומע דלך

כלם יכרצו אי אביהם מנה קאל לה

דלך לקול ונקול אן דלך יחומא

מענאין אחדהמא אן יקול אצדקוני

עלי חקיקה פאן דלך לקול לעלכם

קלומא עליה עדה אדכע ואמעע

לאכה אן יכון סואלה להם ההנא ז

בעד דלך לקול לעל כבה אבוהם

קד ורה עליהם בעד קדומאם

וקולה ולא יכלו אחיו לענות ארבו

מצדחא בלעג ען אלאב לעטסמא

ורד עליהם אן אמרה ימכין אן יכון

ולא יכלו
אחיו לענות
חורג

וירבין שיקוק
זה לדבר

ופסדנא ואינלתי ואפידהם ויגזי אן יפסד ואחר
 הדא אלכס יהי פ' לבמנא עלי ג מעאע יגוהא
 פאדיר ודאך כקולה ההנא ואנלתי וקולה אינא
 מעל מ' הרוח ואלב אחאזה ודאך קולה הא אנלתי
 ברכה ואלהא מע ודאך קולה וכל אשר שאלו עני
 אנלתי מהם לא מנעתי את לבי ופ' פלמא נס יגזי
 ע פ' קולה ואנלתי גאז אחדי אנעשאיין לאכריין ופ'
 מ' הרוח אנלתי עליך ושמתני עליהם יגזי אן
 ל והל דאך שי יתגזא חתי יפעה עלי גמאעמהם ופעה
 במיעהם פנקל אנה לם הי שי יקע עליה לתגזי ואדא
 הדא חתי חסוי פאנמא קאה עלי ונה למנא
 אידה פ' דילך אן ירו אנפסהם דומה ואן תפצולהם
 מא חיל אלהם מנה ואנהם אנמא אכדוה ענה --
 האבונה ויהאבהם גמע ינשרא ויהאך נסיר קולה
 יהושע ועלמה נעחודך עליו יג' ופי קולה אנשא
 ע' במנא העם נקול אנה אדאך בדילך כלפה יג'
 לביר ואסיאסה פ' לאחכאס ויהיה הי איתאם --
 עה דירי ג' אנה פ' אנהא תכך מן לאחכאס תמנה
 חול מן לאחכאס ודאך מא עידיה אנהא פ' חוס
 ין דעם לא אתי שבת ולא את העביא השבת לא
 ת כהן גדול לא בלתי יין שלשבעים ואחרי ואין
 ועיאיין לסלחמת השבת אלא על פי בית דין
 ולשבעים ואחרי ואין מסיפין על השבת על העשרות

פרשת ויצא

מפתיחת הגאון רב שמואל בן חפני לפרשת ויצא

...והכלל השמיני שיכיר את העבר הנאמר בלשון עתיד ככ' (תהלים קו, יט) יעשו עגל בחרב. והכלל התשיעי שיכיר את העתיד שנאמר בלשון עבר ככ' (שם עט, א) אלקים באו גוים בנחלתך. והעשירי שיכיר את הרבים הנאמר בלשון יחיד, ככ' (שמות יט, ב) ויחן שם ישראל נגד ההר, (דברים לג, כח), וישכן ישראל בטח בדד. והי"א, היחיד הנאמר בלשון רבים, ככ' (תהלים יא, ז) ישר יחזו פנימו (איוב כז, ג), יספק עלימו כפימו. והי"ב, הזכר הנאמר בלשון נקבה, כגון הרים (עמוס א, יג) הרוות הגלעד, והנקבה הנאמרת בלשון הזכר (בראשית טו, יז) ויהי השמש באה (שם יט, כג) השמש יצאה על הארץ ... והכ"א, שיבדיל בין מלת הקיום ומלת הדחיה, כגון (שם כז, כב) הקול קול יעקב; (דברים ד, לב) הנהיה כדבר הגדול הזה (שם שם, לג) השמע עם; ויש שמאמר דוחה (לפי ענינו) בא במלת קיום כגון (בראשית לז, לב) הכתנת בנך היא, (איוב יג, ו) הברב כח, (שם"א י, כד) הראיתם, (שם"ב ג, לג) הכמות נבל, כל אלה לשונות תמה הן. וכן ישנם מאמרים הבאים בצורת הדחיה והם מקוימים לפי ענינם" *.

* את הקטע הזה מפתיחתו של הגאון לפירושו לפרשת ויצא פרסם מכ"י מ. צוקר בספרו „על תרגום רס"ג לתורה" עמוד 260. ואלו דבריו בהערה 87 שם: „הקטע שממנו אני מתרגם כאן מכיל חלק מהכללים הלשוניים שרשב"ח מזכיר בפתיחה למ"ט המדות שלו. קטע זה והקטע מהפתיחות למדות שפרסמתי במאמרי (לפתרון בעית ל"ב מדות ומשנת רבי אליעזר – החקירות של האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות, ניו יורק תשט"ו עמ' ח') כתובים שניהם על ידי סופר אחד" ע"כ. ואני מצאתי חזק לדעה זו שהקטע הוא לגאון בן חפני מתוך פירושו להלן בפרשת ויחי מט, ו, ואלו דבריו שם: „ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו, יסבול שני ענינים, אחד מהם שהוא הוליד כבר ילדים מלבד אפרים ומנשה, שלא היה ענין להזכירם, וזהו מה שמחייב הבטוי החיצוני בלשון עבר... והשני שעוד לא הוליד לפני כניסתו ילד כלל. ויהיה אמרו הולדת אשר תוליד, על יסוד שמוש השפה בלשון עבר על עתיד ובלשון עתיד על עבר כפי שהקדמנו בפתיחת ספרנו זה". הרי שהגאון כותב שהוא מדבר על הכללים הללו שהם הכלל השמיני והתשיעי שלפנינו בפתיחתו לפרשת ויצא. והיא התחלת פירושו זה כמבואר במבוא. במקור אחר מכ"י, ג"כ נזכרת הפתיחה לפרשת ויצא. בקטע מן הפתיחה לפ' חקת שפרסם מ. צוקר במאמרו הנ"ל נאמר: „ואלה שני הענינים ר"ל המחובר והמופרד קראום הראשונים, סידור שנחלק וסידור שאינו נחלק, וכבר הזכרנום בפתיחת פירושו לויצא". עוד רמז לתוכן בעל אופי לשוני בפירוש הגאון לפ' ויצא נמצא בספר „שירת ישראל" לר' משה א"ע, (ב. הלפר) עמ' נה: „וגם שפתנו שבחה את צחות הלשון וגנתה את הנלעג, ושפתנו כנתה איש שאינו מדבר צחות בשם עלג... ויש הרבה פסוקים כאלה ולא אתעכב להביא אותם כאן. וכבר הביא ר' שמואל בן חפני ז"ל הרבה דברים בענין הזה והיטיב לבאר אותו בפירושו לפ' ויצא יעקב". וראה גם במהדורת א. ש. הלקין = ספר העיונים והדיונים, (על השירה העברית) לר' משה אבן עזרא, ירושלים תשל"ה עמ' 43. וראה עוד רמז לכללים הללו להלן מא, טו; מג, יח; מו, טו; כג, מח; כב. הגאון בן חפני הלך בשטת רס"ג שדבר על דרכי הפרשנות בפתיחתו לפירוש התורה. ראה מ. צוקר במאמרו הנ"ל.

כח

פירוש

(דף 1 ע"א) * יציאה מהשעבוד אמר על מה שעבר... והיציאה בעושר, אמר (תהלים קה, לו): ויוציאם בכסף. וכן על מה שיבוא, שאמר עליו (ירמיהו ל, כא): והיה אדירו ממנו [ומש] לו מקרבו יצא. והופעת הגואל (ישעיה יא, א): ויצא חטר מגזע ישי. והופעת השם והזכר הכללי ויציאת השם הפרטי, כמו שאמר (דהי"א יד, יז): ויצא משם דויד, (יחזקאל טז, יד): ויצא לך שם בגויים ביפך וגו'. והיציאה מהגלות (ישעיה נה, יב): כי בשמחה תצאו וגו' (שם מט, ט): לאמר לאסורים צאו. ויש יציאה הכוללת את המעלות האלה, — וגורמים לה כל המניעים שהקדמתים בחי המדבר והבלתי-מדבר, כמו שנברר זאת לאחר מכן, — והיא יציאת יעקב אבינו עליו השלום.¹

(י) אחר כך אמר ויצא יעקב. וילך. כדי שילך.²

(יא) ויפגע. והגיע אל המקום המיוחד המעולה.³ מראשותיו. השתמש בה בתור כר.⁴

ראשית מה שנאמר, על תועלות הנסיעות לאנשים בכלל וליעקב אבינו בפרט וחלוקת הנסיעות וסידור הנסיעות ומניין עבדי ה' הנוסעים, ועיקר מה שקרה בתקופת נסיעותיהם.⁵ ואביא בזה מה שיש בו הוכחה, — ונאמר כי בהטלה על הנביאים ועבדי ה' שישעו ויעברו מארץ לארץ יש כמה פנים של תועלת והם כ"ה פנים. הראשון מהם לגנות את הצדיקים בכך כדי לפצותם (לשלם להם שכר) עליו.⁶ כמו שאמר לאבותינו (דברים ח, ב): למען ענותך לנסותך וגו', וכמו שאמר (ירמיה ב, ב): זכרתי לך חסד נעורייך וגו'. וכך הם הנסיעות של החגים, כדי שיפרע להם ויגמלם על טרחתם, כמו שאמר עבד ה' (איוב יד, טז): כי עתה צעדי תספור.⁷ ואמר (תהלים נו, ט): נודי ספרת אתה וגו'. ויש שיהיה עונש ובדיקת החטאים, כמו שאמר (דברים כח, לו): יולך ה' אותך ואת מלכך וגו'. ואמרו אבותינו (סנהדרין לו, ב): גלות מכפרת (דף 1 ע"ב) [עון מחצה, מעיקרא כתיב: והייתי] (קין ?) נע ונד.⁸ וכן גלות הורג נפש... סבת כפרת עוונות, כמו שאמר (דברים יט, ג) והיה לנוס שמה כל רוצח. ואמר (ה) נביא באיימו על ההפרזה בעבירות (ישעיה ה, יג): לכן גלה עמי מבלי דעת. ויש שתהיה זו נסיעה שמשותפים

* קטע זה מן הגניזה הוא בן ארבעה עמודים. צלום מסמינר, ניו יורק.

1 עד כאן מדבר כנראה על הבטוי יציאה לגבי מושגים שונים בתנ"ך. השווה ספר השרשים לריב"ג שרש יצא, על המובנים השונים של הפעל הזה, כגון חלוקה ועכבה.

2 כן ברס"ג וכן מובא בא"ע בשם רס"ג. וכן מביא ר' אברהם בר' שלמה בפירושו לנביאים ראשונים בשם רס"ג. ראה בועז כהן בספר סעדיה בהוצאת האקדמיה האמריקאית, ניו יורק 1943 עמ' 110. ואלו דבריו שם: „כמו וילך חרנה (בראשית כח, י) לפי מה שתרגם רבינו סעדיה ז"ל ויצא יעקב מבאר שבע ללכת אל חרן. ותרגמתי וילך חרנה מאצ"א אלי חרן מפני שזה במקום ללכת חרנה כמו ללכת ארצה כנען". וכן פירש רש"י. ולא כן דעת ראב"ם וריב"ש. דעתם וילך כמו הגיע, וחזר ומספר מה שאירע בדרך. וכפירוש הגאון נמצא בתרגום ירושלמי, בפשיטא והשומרוני.

3 כן ברס"ג, המעולה, כבאור על הפתח בבי"ת של במקום; ובראב"ם מבאר: „בדגישת

בה שני הדברים יחד, רצוני לומר: הנסיון והעונש. ויהיה לכל עם לפי מה שהם ראויים לו, כמו נסיעת ישראל במדבר, והנה מקצתם היו מתנסים בה ומקצתם נענשים. וכבר מצאנוהו מאיים על שאר האומות בגלות ממולדתם, כמו שאמר על אדום ועל בני עמון (ירמיה מט, ג): כי מלכם בגולה ילך. ואמר (ישעיה יז, א): הנה דמשק מוסר מעיר. (ירמיה מט, לו): והבאתי אל עילם. ואמר על קדר (שם שם, ל): גוסס גודו מאד העמיקו לשבת. והרביעי בקשת המחסה והמקלט. והחמישי בקשת המזון והמשקה וצרכיהם ע"י סחורות כמו נסיעת אבינו אברהם למצרים (בראשית יב, י). והבריחה מהגזק והשכנות עם אנשים רעים, כמו נסיעת יעקב ודוד⁹. ופגישת המשפחה והקרובים, כמו נסיעת יעקב אבינו אל... כמו שאמר (בראשית מט, א): ויסע ישראל וכל אשר לו. ונסיעת משה, כמו שאמר (שמות ד, יח): אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים. והחזרת האנשים בתשובה ע"י המניעה, כמו נסיעת יונה לנינוה¹⁰. וללמד ישראל מצוות כמו נסיעת שמואל¹¹. ולעשיית המצוות כמו נסיעת עזרא¹² ונחמיה¹³ ועולי בבל. ולאיים על האנשים ולהפחידם, כמו נסיעת יחזקאל¹⁴. ויש שתהיה לשם פגישה עם הנביאים והחכמים ולתת את המגיע להם בבקשת ידיעת דבריהם בזמנים ידועים, וכמו שאמר לשונמית (מ"ב ד, כג): מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת. וזה מוכיח לנו על הליכתם¹⁵ (דף 2 ע"א) ...ברור וידוע. והפעם השניה צווה על... אזהרה חמורה, כמו שאמר (יונה ג, ב): קום לך אל נינוה העיר, והאזהרה היתה (שם שם, ד). עוד מ' יום ונינוה נהפכת. ויש מדמים שהמאמר הזה הוא מאמר סופי, שאין מנוס מהיותו. ונאמר שכל הבטחה ואיום מן הבורא הרי הוא נתון לחריגה מן הכלל ע"י הציות והחטא, כפי הראוי¹⁶, וכמאמרו באיום, (ירמיה יח, ז—ח): רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו

9 נסיעת יעקב — כאן. ונסיעת דוד — ראה שמואל א, כא א.

10 יונה א, ב; ג, ג.

11 שמואל א, ז, טז. ועיין שבת נו ע"א. שהיה שמואל הצדיק מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם.

12 עזרא ז, א—ז.

13 נחמיה ב, א.

14 יחזקאל ב, יא—יב.

15 מלת, הליכתם' היא שורת רגל בכת"י (=מציהם), ובעמוד שלאחריו אין מלה זו. נראה שחסר כאן עמוד או שנים.

16 ראה אמונות ודעות המאמר השלישי פרק ט, מהדורת הרב קאפח עמוד קמא: "לפי שיש שה' גוזר כדי לאיים או לנזוף, וכאשר ישמעהו העבד וישוב יסתלק ממנו האיום כמו שידענו מענין אנשי ננוה וכל שב הנשמע". ועיין מ. צוקר "על תרגום רס"ג לתורה" עמוד 29 קטע מפירושו של הגאון בן חפני לבמדבר יד. שם מובאה תשובה לחייו הבלכי על דבר שנוי בהבטחת ה'. ואלו דברי הגאון שם:

ונחמתי. ואמר על ההבטחה (שם שם, ט): ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני לבלתי שמוע בקולי ונחמתי על הטובה. ומאחר שהבורא ידע את צפונותיהם ואת תשובתם סלח להם כמו שאמר (יונה ג, י): וירא אלהים את מע[שיהם]. את שקם ואת תעניתם לא נאמר כן אלא את מעשיהם¹⁷. ואשר לנסיעת ירמיהו הרי הוא נסע אל ארצו כדי לחלק את שדותיו, כמו שאמר (ירמיה לו, יב): ויצא ירמיהו מירושל' ללכת אל ארץ בנימין לחלק משם בתוך העם ונתיסר בכך במאסר כמו שאמר (שם שם, טו): ונתנו אותו בית האסור. אח"כ הסיעו יוחנן בן קרח למצרים בעל כרחו, כמו שאמר (שם מג, ו): ואת ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריה. ויחזקאל יש לו שתי נסיעות, אחת מהן (יחזקאל ג, כב): קום צא אל הבקעה ועשה זאת, כמו שאמר (שם שם, כג) ואקום ואצא אל הבקעה. ומאמרו (שם) ככבוד (רוצה לומר): כל מה שקדם מתיאורו את החיות והאופנים¹⁸. ומאמרו (שם שם, כד): בוא הסגר בתוך ביתך, רוצה לומר: הינצלותו מהרשעים ופגיעיהם¹⁹, כמו שאמר בנח (בראשית ז, טז): ויסגור ה' בעדו. ולא רצה באמרו (יחזקאל ג, כה): והנה נתנו עליך עבותים, דמויו לחבליים או לחוטמים, ולא רצה באמרו (שם שם, כו): ולשונך אדביק [אל חכך]. (דף 2, ע"ב) לשון... והאילמות, אלא הוא רצה בכל זה את ההימנעות (?) מלהופיע בין ישראל ולא לדבר עמם אלא בזמן הצווי²⁰. וזה מבטל את מחשבת החושב כי הנבואה הזאת סותרת את הנבואה הראשונה כי הוא ציווהו בראשונה להוכיח וליסר, כמו שאמר (שם ג, יז): ושמעת מפי דבר [ו]אמר (שם שם, ט): כשמיר חזק מצור²¹. ובזאת מנעו מלהוכיח (שם שם, כו): ולא תהיה להם לאיש מוכיח. וכאילו הוא אומר לו: אל תוכיחם אלא (?) כשאצווך (?), לאמרו (שם שם, כז): ובדברי אותך אפתח את פוך²². והנסיעה השנייה אמרו לו (שם יב, ז): ואתה בן אדם עשה לך כלי גולה, ירצה בו כלי הנסיעה, כגון ילקוט וקערה ומפה²³, והדומה לזה. ואמרו (שם): וגלה יומם לעיניהם, רוצה לומר: ההכנה ליציאה ביום, כדי שיראוהו וידעו על יציאתו. ואמרו (שם): וגלית ממקומך אל מקום אחר, אין כוונתו בכך למקום רחוק. ואמרו (שם שם, ד): ואתה תצא בערב לעיניהם, מורה בבירור על הצווי שיצא בלילה. ומאמרו שם כמוצאי גולה, לא כמו הנוסעים, אלא אמר: כמו המוגלים והשבויים, שאין כל משטר וכל סדר ליציאתם, וזה חזק יותר להפחידם. ואמרו (שם שם, ה): לעיניהם חתר לך בקיר, רוצה לומר: פריצת החומה, ומלא הנביא את כל זה, מן (אמרו) (שם שם, ז): ואעש כן כאשר צויתי. והוא צווה על כל הפעולות האלה רק כדי להזהיר שיקרה למלך צדקיהו כגון זה, וכמו שאמר בהתאם לזה (שם שם, יב):

בזה משום הפרת השבועה. ואם כן, אין שתי השבועות מכחישות זא"ז, ואלמלי היה נשבע להכניס דור מסוים היו השבועות מכחישות זא"ז. והאלהים, מכיון שאין מהלך הענין כך (כמו שתשב חייו), טענת הכופר שהוא נגד ה' ותורתו מסתלקת, והנכון כדברינו בזה. את החלק הראשון מקטע זה פרסם הרכבי במאסף נדחים מספר אחד, בהוצאת קדם, ירושלים תש"ל עמ' 3. אולם הסתפק אם הקטע הוא לרשב"ח גאון או לרס"ג. וראה פוזננסקי "הגורן" ז, קכג; דוידזון ישראל, בספרו תשובות רס"ג על חייו הבלתי ניו יורק 1915 עמ' 95—96.

17 בכתוב: וירא האלהים את מעשיהם. וראה משנה תענית פ"ב א: לא נאמר באנשי גינות וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא אלהים את מעשיהם. "כן" שבדברי הגאון לפנינו, הכוונה: "כאן". וראה ערוך השלם ערך כאן.

והנשיא אשר בתוכם על כתף ישא וג', וזה היה מצבו בעת צאתו ובריחתו בלילה, כמו שאמר עליו ועל צבאו (ירמיהו לט, ד) : ויברחו*²³...

כט

(יז) יפת תאר ויפת מראה. [ורב שמואל בן חפני ז"ל אמר כי יפת מראה על מראה כל הגוף כלומר שהוא מראה יפה²⁴].

ל

(יא) „גד” אמר רבינו שמואל הכהן גאון ז"ל : המודיע טוב, כמו מאמרו (ירמיהו לא, ט) : „שמעו דבר ה' והגידו באיים ממרחק” ; (תהלים קמז, יט) : „מגיד דבריו ליעקב”^{24*}.

לא

(טז) * מתאים למאמר בני לבן (בר' לא, א) : עשה את כל הכבוד הזה, משום ששניהם קשורים זה בזה, כמאמרו (דה"א כט, יב) : והעשר והכבוד מלפניך ; ואמר (משלי ג, טז) : בשמאלה²⁵. ומאמרו : אשר הציל אלהים מאבינו דומה למאמרו להן (בר' לא, ט) : ויצל אלהים. וידענו במאמרו : כל אשר אמר אלהים אליך עשה, את ציוותן לבורא והסכמתן לצאת אתו, כי אילו הכריחן לצאת לא היה זה שקול נכון בהנהגה²⁶. (יז) ומאמרו : וישא את בניו, הקדים את הילדים לפני הנשים בגלל קדימת דאגתו להם. ואמר על עשו (לו, ו) : ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו, הקדים את הנשים לפני הילדים בגלל קדימת דאגתו להם²⁷. ואמר על עשו (שם) : ויקח עשו

23* המלה „ויברחו” היא שורת רגל. ההמשך חסר בכ"י זה. הרב י. קאפח הביא לתשומת לבי שנמצאו כמה דפים מכתבי יד עתיקים בתוך כריכת ספר שבידי מר נתמן מגאר מירושלים. שם נזכר גם הגאון רב שמואל בן חפני. ראיתי שהקטע שבו נזכר הגאון שייך לענין שלפנינו „עבדי ה' הנוסעים”. נזכר בו גם ענין של תועלת הנסיעה שהגאון מדגיש למעלה. לפי מר יוסף טובי, ממכון בן צבי, שהעתיק את הדברים, הכת"י הוא כתב מצרי מן המאה הארבע עשרה.

מן ויצא יעקב לרב שמואל בן חפני זצ"ל

ואמא ספר נעמי פקאל ענהא ותצא מן המקום אשר היתה שמה. ופי' הד"א אלספר פואיד שרעיה אולהא תתבית כנאתהא עלי דין ישראל ללקו' ושתי כלותיה עמה, ואעתקאדנא מן מחלון וכליון לם יתזוגא ברות וערפא אלא בעד תגירהן ודכולהן תחת ג'מיע... ובעברית : ובאשר לנסיעת נעמי אמר עליה ותצא מן המקום אשר היתה שמה. ובנסיעה זו תועליות הלכתיות, הראשונה שבהן החזקת כלותיה כדת ישראל בגלל המאמר ושתי כלותיה עמה, ומאמינים אנו במחלון וכליון שלא התחתנו עם רות וערפה אלא רק לאחר שהתגירו ונכנסו תחת כלל... ע"כ. אולם ברות רבה ב, ט נאמר שלא התגירו. והשווה להלן באסנת מא, מה.

24 מתוך פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם. ראה פירוש הגאון להלן פרשת וישב (לט, ו) ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה : „והיופי כמו שהקדמתי והוא חטוב האברים והתאמתם ויפי מבנם ושווי המשקל של תנועות הנפש בכל אבר מהם יחד עם יפי הצבע והתואר”. יש לציין דברי אבן עזרא כאן : יפת תאר : „כמו ותאר לכם הגבול. כל אבר כעין התאף והפה יפה. ומראה הכל יפה. או מראה, על עין הפנים הנראה”. וכך באר באסתר ב, ז. נראה שמקורו מדברי הגאון. וראה רשב"ם כאן : יפת תאר : „כמו במחוגה יתארהו. דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים”. וראה לקח טוב : יפת תאר בקומה, ויפת מראה בדמות. וכן בשכל טוב. וראה עוד באורו של הגאון להלן מא, ב ; מא, יח.

24* קטע זה הוא מתוך כת"י הילקוט הערבי. „כתאב אלתפאחה”. ראה מאמרי : „שרידים

את נשיו ואת בניו, הקדים את הנשים לפני הילדים, משום שאליהן היה יותר נמשך.²⁸

(יח) ומאמרו: וינהג את כל מקנהו, הרי ביטוי מקנהו ידוע, רוצה לומר בזה: בקר וצאן, וכמו שאמר (איוב א, י): ומקנהו פרץ בארץ. אשר לביטוי רכשו הרי הוא מיוחד לחפצים, שאינם בעלי חיים, ויורה על זה אמרו (בר' יד, כא): תן לי הנפש והרכוש קח לך. ואשר למקנה קנינו — הרי כבר אמר שכוונתו בזה שכל מה שרכש והרי עיקרו הוא המקנה. והוא המכוון.²⁹

הפסוקים לפי התרגום הערבי

(יט) אח"כ אמר³⁰: ולבן הלך. ולבן הלך כדי לגזוז את צאנו ואז לקחה רחל את הפסילים אשר לאביה.

(כ) ויגנב יעקב. והסתיר יעקב מלבן הארמי, כי לא הודיע לו שהוא מסתלק.

(כא) ויברח. ונסתלק עם כל אשר לו, וקם ועבר את הפרת והתחיל פונה להר גלעד.

(כב) ויגד. והודיעו ללבן ביום השלישי שיעקב כבר נסתלק.

(כג) ויקח. ולקח את חבריו אתו והלך לבקש אותו מהלך ז' ימים, והשיגו בהר גלעד.

(כד) ויבא. ובא מלאך ה' אל לבן הארמי בחלום הלילה ואמר לו: הזהר מלדבר עם יעקב על טוב או על רע.

(כה) וישג. והרביק לבן את יעקב, ויעקב כבר נטה את אהלו בהר, ולבן החנה את חבריו בהר גלעד.

(כו) ויאמר. ואמר לבן ליעקב: מה זה אשר עשית והערמת עלי, והובלת את בנותי כמו השבויות על ידי חרב.

(כז) למה. ולמה התחבאת לברוך וגנבת ממני ולא הודעתני, כי אז הייתי מלווה אותך בשמחה ובשיר ובתופים ובטנבורים.

(כח) ולא. ולא נתת לי לנשק את בני ובנותי, ועכשיו כבר נבערת במה שעשית.

(כט) יש לאל. מצויה יכולת בידי לעשות עמכם רע, אבל אלוהי אביכם אתמול אמר לי הזהר מלדבר עם יעקב מטוב עד רע.

(ל) ועתה. ועכשיו כבר הלכת הלוך כי נכסוף נכספת אל בית אביך, אך למה גנבת את אלילי.

פירוש

(יט) כיון שהשם „צאן“ כולל את שני סוגי הצאן: הכבשים והעזים, הרי הגזיזה גם כן כוללת את שני הסוגים כולם; ואין הדבר כך בלשון ערב. כיון שאתה אומר: גזז (ג'ז) את כבשיו וגילח (חלק) את עזיו, ומשום שהתועלת בגזיזות³¹ ...

כי הבנים הם קטנים וצריכים יותר לעזר אביהם משא"כ הנשים יוכלו לבדן לדאוג לגפשו".

(לט) ...שתייהן מוטלות על שומר שכר³², כי הן אינן קורות אלא ע"י הזנחה בשמירה, וכמו כן הטובעת והתועה, ולכן אמר (יחזקאל לד, ד): ואת הנדחת לא השבותם והאובדת לא בקשתם. ופירשתי מידי תבקשנה: ממני היית דורש אותה, כדרך העברים לנקוט את האבר במקום כל הגוף, כמאמרו (בראשית מג, ט): אנכי אערכנו³³. ורק נתכוון ליד ולא לשאר האברים, משום שהלקיחה והמסירה והתפיסה והנתינה בה תהיינה. וזה כמו שאמר (משלי ז, יא): בביתה לא ישכנו רגליה, משום שהתנועה בשתייהן תהיה. והששי: גנובתי יום וגנובתי לילה, רצה לומר בו: גנובת יום וגנובת לילה בהדגשה, כמו שאמר (תהלים קיד, ח; קכג, א): ההפכי הצור, היושבי בשמים, וזולת זה³⁴. והדבר הראשון שיחייב זה הוא התחייבותו בגניבה, ויצטרף אל זה הלקוח בחרב על דרך הגזל והשבי. ואם תתבונן — יעשה אותך האל למאוס — בספור הזה, תמצא שיעקב אבינו כבר נתחייב ללבן על כל שהוצא מצאנו מרשותו מחוץ לרצונו ומחוץ למות הטבעי. וזה, כי עיקרי המקרים בזה י. הראשון שבהם: המות. ולא מצאנו שהוא התחייב בו, ולא הזכיר נבלה ומתה. ואחרי זה התחייב לו על הצאן השבורות והחולות והנטרפות והנגזלות בחרב, והוא השבי, כפי מה שיורה עליו מאמרו (פסוק לח): רחליך ועוזיך לא שכלו. טרפה לא הבאתי אליך אנכי אחטנה. וכבר פטרה התורה את הרועים מכל זה באמרה (שמות כב, ט): כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה. ואמר (שם שם, יב): אם טרף יטרף יביאהו עד³⁵. ונתחייב לו על הגנובה והטובעת והתועה והאובדת במאמרו: מידי תבקשנה, גנובתי יום וגנובתי לילה. וזה — בחיי — שהן מוטלות על שומרי שכר, בגלל מאמרו (שמות כב, יא): ואם גנב יגנב מעמו. ואמרו החכמים ז"ל (ב"מ צד, ב): ומה גניבה שקרבה לאונס חייב אבדה שקרבה לפשיעה לא כל שכן. ולא נותר דבר זולת המות שלא התחייב בו יעקב ללבן, חייבו או לא חייבו עליו³⁶, והסב את תשומת לבו לכפיות טובה זו³⁷.

32 יש לשער שהגאון דבר בקטעים החסרים על גנבה ואבדה. ולאלה התכוון במלים „שתייהן מוטלות על שומר שכר“.

33 ומסיים בפסוק: מידי תבקשנו.

34 כן בדונש בן לברט בתשובות על רס"ג מס. 13. וכן ברש"י רשב"ם, ראב"ע ורד"ק. ורס"ג לפי דונש, באר מלשון עמל ויגיעה.

35 ראה מכילתא משפטים פרשה טז: אם טרף יטרף יביאהו עד, ר' יונתן בר יאשיה אומר, אם טרף יטרף יביאהו עד יביא עדים שנטרפה ויהא פטור מלשלם. וראה בבא קמא, י, ע"ב: דתניא אם טרף יטרף יביאהו עד, יביא עדים שנטרפה באונס ופטור. וראה בבא מציעא, צג ע"א במשנה.

36 קצור הדברים בבאור פסוק זה מובא ברבינו בחיי. והשווה מדרש הגדול כאן: „טרפה לא הבאתי אליך. והלא דברים קל וחמר ומה אם טרפה ששומר שכר פטור עליה לא באת על ידו, קל וחומר אם נתרשל בשמירתו שהוא חייב בה על כל פנים. גנובתי יום וגנובתי לילה. אחת גנובת יום ואחת גנובת לילה הכל חייב נפשו בה. מלמד שלא שמר לו כדרך השומרים“.

יתכן שגם בעל מדרש הגדול הסתמך על דברי הגאון. ואלו דברי ר' אברהם בן הרמב"ם: „אחר שהזכיר (יעקב) ע"ה את תמימותו ונאמנותו במשך ישיבתו אצלו הוסיף על זה ותיאר את גנותו של לבן, וטענתו עליו שקר במשאו ומתנו באשר היה מחייב אותו ב(תשלומי) הטריפה שאינה על ידו שהוא סבב את טריפתה אלא היה אונס“.

דבריו הם ברוח פרושו של הגאון.

בגמרא הגרסא: ומה גניבה שקרבה לאונס „משלם“. השווה דקדוקי סופרים.

(מ) והשביעי והשמיני: הייתי ביום אבלני חרב וקרח בלילה. לא רצה לומר בו בזמן אחד, כי זה בלתי אפשרי, אלא רצה לומר בו בשני זמנים, וכמו שאמר (ישעיהו כה, ד): מחסה מזרם צל מחרב, זה בזמנו וזה בזמנו. וכמו כן מאמרו (שם ד, ו): וסכה תהיה לצל יומם מחרב, ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר, ירצה לומר בו בזמניהם. ואשר למאמרו חרב, הרי רצה לומר בו: סופות החול הלוהטות הקיימות בקיץ, כמו שאמר (ישעיהו כה, ה): כחרב בציון. ואשר לקרח הריהו הקרח הקיים בחורף, וכמו שאמר (תהלים קמו, יז): משליך קרחו כפתים. וכבר קבעו החכמים את זה כגבול לשמירתם של שומרי שכר ודאגתם למה שהם שומרים עליו, בגלל אמרם (ב"מ צג, ב): עד כמה³⁸ שומר שכר חייב לשמור? עד כדי הייתי ביום אכלני חורב. ואילץ³⁹?

הפסוקים לפי התרגום הערבי, לא, מה—נג

(מה) ...והרים⁴⁰ אותו כמצבה.

(מו) ויאמר יעקב. ואמר יעקב לחבריו לקטו, אבנים ואספו אבנים והקימו תל ואכלו שם על התל.

(מז) ויקרא. וקרא לו לבן תל העדות ויעקב קרא לו גלעד.

(מח) ויאמר. ואמר לבן התל הזה עד ביני ובינך ביום הזה, ולפיכך קרא לו תל העדות.

(מט) והמצפה. ומקום הראייה, שהרי הוא אמר יראה (ישגיה) ה' ביני ובינך שאנו ... האחד מחברו.

(נ) אב. אם תאמלל את בנותי ואם תקח נשים על בנותי ואין עמנו זר הנה ראה ה' עד ביני ובינך.

(נא) ויאמר. ואמר לבן ליעקב הנה התל הזה והנה הבנין הזה אשר השלכתי אותו (במקום ש) ביני ובינך.

(נב) עד. התל הזה עד והמצבה הזאת עדה עלי שלא אעבור אותם אליך, ועליך שלא תעבור אותם אלי לרע.

(נג) אלוהי. אלוהי אברהם ואלהי נחור ישפטו במה שבינינו, כיון שהם אלוהי אבותיהם ונשבע יעקב גם כן כנורא (=שיראים ממנו) של אביו יצחק ...⁴¹

פירוש

(מג) אשר לאמרו הבנות בנותי, הריהו שם אותו כתשובה למאמר יעקב לו (פסוק מב): את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים. ואפשר לחשוב על כל מה שאמר אותו לבן בפסוק הזה שהוא אמת, ואין הדבר כך. שהרי הבנות, גם אם הן בנותיו, הרי אין הבנים בניו ולא מתיחסים אליו⁴². ויותר גדולה (חמורה) מזה הצהרתו על שקר

38 לפנינו בגמרא: עד מתי.

39 תיבת „ואילץ“ היא שורת רגל — מכאן ואילך אין בידנו מכת"י זה.

40 הקטע הזה הוא תרגום מסוף פסוק מה (פרק לא). עד סוף פסוק נג. והוא מספרית קמברג' בסימן T—S Arabic 25/173.

41 בכת"י ישנה עוד מלה שא"א לקרוא אותה.

42 דברים אלה כמעט בלשונם מובאים ברבינו בחיי בשם רבינו חננאל. וברור שמקורם בדברי הגאון, כמבואר בהמשך הענין. דעת הגאון שלפנינו היא שבני בנות אינם

באמרו (לא, לג) : והצאן צאני, כי הצאן לא היו שלו, וכבר שמענוהו אומר (ל, לג) : כל אשר איננו נק(ו)ד וטלוא. ואם יטען שהם שלו, נאמר כי אין הדבר כן, כיון שמה שיש לו וליעקב הריהו מן הבורא המפרנס, וכמו שאמר דוד (דה"א כט, יד) : כי ממך הכל ומידך נת[נו] לך, ויותר חמור מהכל אמרו (לא, לג) : וכל אשר אתה רואה לי הוא. וכבר ידענו אמרו לו (שם לז) : כי מששת את כל כלי, ... הוא ההשתלטות וטענת השקר, כמו ששלח בן הדד מלך ארם לאחאב (מ"א כ, ג) : ויאמר לו כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא, ונשיך ובניך הטובים לי הם. והשיב לו ביראתו אותו : כדברך אדני המלך, לך אני וכל אשר לי ⁴³. וכאשר שלח וחזר ואמר (שם שם, ו) : והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו. והיתה כונתו בזה לקחת ספר תורה, מגע אותו ואמר (שם שם, ז) : דעו נא וראו כי רעה זה מבקש ⁴⁴ וכאשר נלחם בו ניצחו כמו שבישרו הנביא (שם שם, יג) : הנני נתנו בידך היום וידעת כי אני ה'.

(מד) באמרו. ועתה לכה נכרתה ⁴⁵ ברית, כוונתו שהוא ביקש ממנו לכרות ברית. ועורר אותו לכך מה שראה משיבוח הבורא לענינו [=אותו], וכמו שאמר אבימלך ליצחק (בראשית כו, כח) : ויאמרו ראה ראינו כי היה ה' עמך ⁴⁶. וכריתת ברית על שני סוגים : הראשון הבטחת האנשים זה לזה לציית, כמו שאמר שכניה, (עזרא י, ג) : ועתה נכרת ברית לאלהינו, להוציא כל נשים ⁴⁷, ואמר על יאשיהו (מ"ב כג, ג) : ויכרת את ⁴⁸ ....

43 בכת"י : וכל אשר „לך“.

44 ראה סנהדרין קב, ב. גם המאמר הזה וההשוואה עם בן הדד מובאים בהמשך רבינו בחיי.

45 בכת"י ונכרתה.

46 ראה פרקי דרבי אליעזר פרק לו : שאמר לו לבן אני יודע שהקב"ה עתיד ליתן לזרעך את כל הארצות האל כרות עמי ברית שבועה שאין ישראל יורשין ארץ ארם. והשווה הגירסה בתורה שלמה אות קג.

47 בכת"י : הנשים.

48 עד כאן נמצא בידנו מפרשת ויצא. וראה להלן פרשת וישלח עוד קטע מכת"י זה לפרשה לב, ד.

פרשת וישלח

לב

פירוש

(ד) * וישלח יעקב מלאכים. אמר רבינו שמואל בן חפני ז"ל: השליחות מתחלקת לחובה, כמו (תרומות פ"ד מ"ד): האומר לשלוחו צא ותרם תורם כדעתו של בעל הבית, ושליח לקידושין (קדושין פ"ב מ"א): האיש מקדש בו ובשלוחו, ושליח לשחיטת הפסח (פסחים פ"ח מ"ב): האומר לשלוחו¹ צא ושחוט לי הפסח. ואל דבר נמנע, כמו (קדושין מג, א): האומר [לשלוחו צא] והרוג את הנפש, הוא חייב ושולחו פטור. שמאי הזקן אומר משום חגי הנביא אף² שולחו חייב. ואמרו מאמר כללי (קדושין מב, ב): אין שליח לדבר עבירה, ולכן אמרו³ (שמואל-א כב, יז): ולא אבו עבדי המלך לשלוח ידם⁴ לפגוע בכהני ה'. ולרשות, כמו שליח לגטין, וכל השלוחים כשרים בגט חוץ מחמשה, כאמרו (משנה גיטין כג, א): [הכל] כשרים להביא את הגט חוץ מחרש שוטה וקטן סומה⁵ ונכרי⁶ וכמו משלוח המלאכים (במדבר כ, יד): וישלח משה מלאכים⁷, וכן וישלח יעקב מלאכים.

...⁸ שיהיה בהם אמונה ושמירה ומהימנות, וכמו שאמר בשבחו (משלי כה, יג): כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשלוחיו ונפש אדניו ישיב. והשלישי שתהיינה מדותיהם מתוקנות ובוריזות וזולתה, וכמו שאמר בגנותו (שם, י, כו): כחמץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשלוחיו. והרביעי שיהיו נבונים, כמו שידענו מענין שליחי שאול, כאשר אמר (ש"א יט, כ): וישלח שאול מלאכים לקחת את דוד, אמר (שם): ותהי על מלאכי שאול רוח אלהים, ואמר (שם שם, כא): וישלח מלאכים אחרים ויתנבאו גם המה. וישלח מלאכים שלשים ויתנבאו גם המה והחמישי שיהיו בעלי לשון צחה ואמני הדבור, המטיבים לדבר ולהתוכח, וכמו שאמר (משלי י, כ): כסף

* מכת"י, כתאב אלתפאחה, ספר התפוח. כת"י זה הוא בערבית, מספרית אוכספורד. (Huntington, 115). ברשימת נויבואר מופיע כתב-היד בציון 1009. ליקוטים מפירושי הגאון מכת"י זה הדפסתי במאמר „שרידים בכתב-יד מפירושו של ר' שמואל בן חפני על התורה" — בספר היובל לכבוד הרב ד"ר אליהו יונג. ניו-יורק תשכ"ב, עמודים רטו—רלט.

- 1 במשנה לפנינו הגירסה האומר "לעבדו", וראה בשושנים לדוד להר' דוד פרדו ובתפארת ישראל פי' על המשנה, שבארו הטעם למה המשנה נקטה כאן עבדו ולא שלוחו.
- 2 לפנינו בגמרא אין המלה „אף" מופיעה, וכן בכת"מ ובשאר כתב-היד של הגמרא בקידושין שביד הרי"מ טרובינע (מסדר, דקדוקי סופרים' למסכת קידושין, לדפוס), וכן בדברי כל הראשונים אין זכר להגירסא „אף".

לפי מה שכתבו המפרשים בפירוש סוגיה זו לכ"ע לא מחייבין שניהם על מעשה אחד אלא השליח בלבד חייב או המשלח בלבד חייב לשמאי, וכן במעילה ובשליחות יד. לפי גירסת ר' שמואל בן חפני, לשמאי „אף" שולחו חייב דמחייב לשניהם. על-ידי גירסה זו מתגלה לנו פירוש חדש בגמרא, לפי הגירסה שלפנינו קשה להבין שיטת שמאי הזקן בשם חגי הנביא שולחו חייב, ולפי המפרשים השליח פטור אפילו הרג במזיד ובהתראה. וראה בקידושין מב, ב — השולח את הבעירה ביד פיקח — חייב, שואלת הגמרא — ואמאי נימא שלוחו של אדם כמותו. ורש"י, ד"ה נימא כותב: „שיתחייב

נבחר לשון צדיק. והששי שיהיו מבינים את לשון האיש שאליו נשלחו, וכמו שידענו על [טוב ?] ידיעת שליחי סגחריב בלשון הקדש. וכמו שאמר (מ"ב יח, כח) : ויעמד רבשקה ויקרא בקול גדול יהודית.

ואין זה מן הראוי שיחשוב מישתו על חוסר שיקול-דעת או טעות מצד שבנא * באמרו עם חבריו לרבשקה (שם שם, כו) : דבר נא אל עבדיך ארמית כי שמעים אנחנו ואל תדבר עמנו יהודית. כי הם עשו זאת דוקא מתוך החלטה תקיפה, כי התכוונו לזרזו ולגרותו כדי שיתיהר ואז ישברו לבות העם ויצטרכו לבקש מאלהים (= להתפלל) ויהיו ראויים לנצחון¹⁰. וכבר מצאנוהו שהוא אמר (שם שם, ל) : ואל יבטח אתכם חזקיהו אל ה' לאמר. ולדעתי, הסבות שבגללן הקדים (לשלוח) יעקב שליחים לפניו לפני הפגשו עמו הן חמש : הראשונה, שידע את דעתו והחלטתו בנוגע אליו, והאם שכך כעסו ונסתלק מה שבלבו עליו אם לא. וזהו שאמרה לו רבקה אמו (בר' כז, מה) : עד שוב אף אחיך ממך. והשנייה, שידע אל נכון את מצבו ואת אנשיו בחזקו וברפיונו, ודומה לאמרו (יהושע ב, א) : וישלח יהושע בן נון משטים¹¹. ובאר זאת באמרו (להלן פסוק ז) : וארבע מאות איש עמו. והשלישית, שיסיר את קנאתו בו ואיבתו אליו ע"י דברים רכים ונעימים ו(ע"י) מתנה, וכמו שאמר (משלי טו, א) : מענה רך ישיב חימה. והרביעית, להודיעו עם זאת על מחנהו ורוב אנשיו והתחזקותו באלהיו יתרוםם ויתעלה, וכמו שאמר (ש"א ב, ד) : קשת גבורים חתים ונכשלים אזרו חיל, וכמו שאמר לו (להלן פסוק ו) : והי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה. והחמישית, שתהא הודעתו לו על עצמו בבואו ע"י בקשת רשות ממנו לפגשו¹², דוגמת אמרו (ש"ב יד, כט) : וישלח אבשלום אל יואב לשלח אתו אל המלך. ואיך אמר : ארצה שעיר שדה אדום, ואנו יודעים שהר שעיר לא היה באותו זמן תחת שלטון אדום, ולא נשתלטו עליו אלא אחרי כן, וכמו שאמר (דברים ב, יב) ובשעיר ישבו החורים לפנים ובני עשו יירשום וישמידום מפניהם וישבו תחתם, נאמר, איפוא, שזהו מאמר משה רבינו שקרא אותו בשם שכבר נקרא בו בדורו, בדומה לאמרו (בר' יד, יד) : וירדף עד דן¹³.

(ה) ובאמרו : ויצו אתם לאמר, יודיענו, שהוא עם שבחר בהם, נזקק לצוותם על מה שהוא רוצה, וכמו שאמר (ש"א יח, כב) : ויצו שאול את עבדיו דברו אל דוד בלט לאמור¹⁴.

בצורה מקוצרת. להלן בהערה 14 אביא את ההעתק מבריטיש מוזיאום במילואו לשם השוואה.

9 בספר מלכים, שם : שבנה. ואילו שם, פסוק לו : שבנא.

10 השווה סנהדרין כו ע"א דעת חז"ל על שבנא כחוטא וכן בויקרא רבה יז, ג. ובויקרא רבה שם דעה אחרת : שכהן גדול היה. ועוד דעה : אמרכל היה.

11 בכתוב : מן השטים.

12 חמשת הטעמים מתאימים לחמשה טעמים במדרש הבאור (כת"י) מובא בתורה שלמה כאן אות יא : תנו רבנן בשביל חמשה דברים שלח יעקב מלאכים אל עשו : (א) לידע אם חמתו שכחה ממנו אם לאו. (ב) לידע אם גבור הוא או חלש, אם עמו כלי זין אם לאו. (ג) להסיר קנאתו ואיבתו בדברים רכים כענין שנאמר מענה רך ישיב חימה. (ד) להודיעו כשם שהוא יוצא לקראתו כך הוא יוצא לקראתו. (ה) למה שהוא רוצה ליטול ממנו רשות שיצא לקראתו הוא שאמרו חכמים מחנפין לרשע מפני דרכי שלום. ע"כ. וברור שמקור אחד לשניהם.

ופירשתי לאדני לעשו — לאדוני עשו, כי הלמ"ד השניה מותרת בעברית ונופלת בערבית¹⁵, כמאמרו (בראשית יז, ז): להיות לך ל[אלהים?]. וקרא לו "אדני" ח' (פעמים) עם אמירתו לו "עבדך" ה' (פעמים), כנגד י"ג מדות שלרזמים האמורות ב"ויעבר" ¹⁶ (שמות לד, ו-ז). [וכנגדם כללו תפלתו ותחינתו י"ג מובנים כנגד י"ג מדות של רזמים. הראשון: הזכיר זכות אבות וכמו שעשה משה רבינו כאשר אמר זכור לאברהם ליצחק וליעקב ¹⁷ (שמות לב, יג) והשני: הזכרת צויו לו באמרו שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך (בראשית לא, ג), והשלישי: הבטחתו לו ואטיבה עמך.] ונאמר ¹⁸ כי מי... שעימו האל, הרי עימו הטוב... כמו שנאמר (תהלים קכה, ד): היטיבה ה' לטובים כוונתו בזה להבטחת האל לו להיטיב עמו. והרביעי: קטנתי, יש לו שלוש כוונות — תאחת: קטן לעומת גודל חסדך, כמו שאמר שאול (שמואל א, ט, כא): הלוא בן ימיני ¹⁹. והשניה: שאני בלתי-ראוי לכך ואין זה אלא חסד ואיך אבקש הוספה דומה למאמר דוד (שמואל ב, ו, כב): ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ²⁰, והשלישית: רוצה לומר שתודתי היא מועטת על עוצם החסד הזה, כמו שנאמר (דברי הימים א, יז, יז): ותקטן זאת בעיניך. ובאשר ליעקב הרי אמר מאמר זה מתוך הכנעת עצמו, ואילו עשו היה באמת קטן ובזוי, כמו שנאמר (עובדיה ב): הנה קטן נתתיך. והחמישי: מכל החסדים, רוצה לומר המינים של החסד אשר לא יתמו, כמו שנאמר (איכה ג, כב): חסדי יי כי לא תמנו. והששי: ומכל האמת — רוצה לומר המשפטים שהוא עושה בשונאיו וכמו שנאמר (תהלים יט, א): משפטי יי אמת. והשביעי: כי במקלי עברתי — הודאה בהודקקות... לרחמי הבורא, כמו שנאמר בדוד (שמואל א, יז, מ): [ויקח מקלו] בידו. והשמיני: מאמרו ועתה הייתי לשני מחנות — תודה לגומל החסדים על טוב... וכמו שנאמר (תהלים כז, ט): עזרתי היית אל תשני. [והתשיעי: הצילני] נא — רוצה לומר בו ההצלה מן ההריגה (?) ...

עודתה ללא יטמע פיה כ'ק' קשת גבורים חת'. אלה' ליד' אעלאמה איאה באלאסתידאן לה וכיף ק' ארצה שעיר ש' אד'. ונחן נעלם אן הדא שעיר לם יד' פי דלך אלוקת פי מלך אדום ואנמא מלכוה בעד דלך וכקו' ובשעיר ישבו הח' פנקול אן הדא קול משה רב' סמאה באלאסם אלדי כאן קד סומי בה נטיר קו' וירדף עד דן. וכקו' ויצו אותם לאמר עלמנא אנה מע אכתיארה להם אחתאג יוציהם במא ירידה. (ומכאן עד לאמר — על הגליון.) וכמ'ק' ויצו שאול את עבדיו דברו אל דוד בלאט לאמר".

(התרגום) ... ואמר (שמואל א יט, כא): וישלח מלאכים אחרים ויתנבאו. ואמר (שם): וישלח שאול מלאכים שלישים ויתנבאו גם המה. ו(ש)יהיו צחי-לשון וממליצים, בעלי לשון יפה, כמאמרו (משלי י, כ): כסף נבחר לשון [צדיק]. ו(ש)יהיו מבינים בלשונם של זה אשר אליו נשלחו, וכמו שידענו מענין ידיעת שליחי סנחריב בלשון הקדש. וכמאמרו (מ"א יח, כח): ויעמד רבשקה ויקרא בקול גדול יהודית. והסיבות אשר בגללן הקדים יעקב לפניו שליחים לפני פגישתו עם עשו הן ה' סיבות: הראשונה, כדי שילמד לדעת את דעתו ואת החלטתו כלפיו, והאם שכך כעסו שעליו נאמר (בראשית כז, מה): עד שוב אף אחיך. השניה, שיברר לעצמו את מצבו ואת אנשיו בכוחו ובחולשתו. השלישית, שיסיר את קנאתו ואת משטמתו לו ע"י הדיבור הנעים: מענה רך ישיב חמה (משלי טו, א). הרביעית, להודיעו עם זאת על חזרתו, לבל יחמד בו, כמאמרו (ש"א ב, ד): קשת גבורים חתים. החמישית, שתהיה הודעתו לו ע"י בקשת רשות ממנו. ואיך אמר (פסוק ד): ארצה שעיר שדה אדום. ואנחנו יודעים ששעיר זה לא היה באותו זמן ברשות אדום ולא נשתלטו עליו אלא אחרי כן, וכמאמרו (דברים ב, יב): ובשעיר ישבו החרים — ונאמר שזהו מאמר משה

[כמו שנאמר (תהלים נא, טז): הצילני] מדמים ומן... והגזל. וכמו שנאמר (שם, יח, יח): [יצילני מאויבין] עז. וכבר שם למאמרו מיד אחי מיד [עשו] שני פירושים, ומאמרו מד אחי כוונתו להצלתו בעצמו; מיד עשו — כוונתו להצלת זרעו, בגלל מאמרו (עובדיה יב): ואל תרא ביום אחיך ביום נכרו. והעשירי: כי ירא אנכי, כלומר שהוא מפחד מאכזריותו, כי אין לו רחמים, כמו שנאמר (עמוס א, יא): על רדפו בחרב אחיו [ושחת רחמיו]. והאחד עשר: מאמרו פן יבוא והכני אם על בנים. וכבר הגביל דבר זה לבהמות, כמו שנאמר (ויקרא כב, כח): ושור או שה אותו ואת בנו. ולעופות (דברים כב, ו): לא תקח האם על הבנים²¹. וכבר עשו בישראל דבר זה, כמו שנאמר (הושע י, יד) וקאם שאון בעמיק... [אם על בנים רטשה]. ואתה אמרת היטב, כלומר שזוהי טענה, ואלה הם ההפכים מהטובות שהבטחת לי. ואשר למקום ההבטחה על כך, הרי זה מאמרו (בראשית כח, יד): והיה זרעך כעפר הארץ. ומאמרו כאן ושמתי את זרעך כחול הים — נסמך למאמרו פן יבוא והכני אם על בנים. כלומר, שאם הוא ינצח אותי(?) הרי יאבדני ויבטל את הריבוי המובטח(?), וכמו שנאמר לעתיד (הושע ב, א): והיה מספר בני ישראל כחול הים. ומאמרו בשני הפסוקים גם יחד: לא יספר... שנאמר האם יהיה ביקום... ובהתרבותו... כמו שאמר שלמה (מלכים א, ג, ח): ועבדך בתוך עמך אשר בחרת עם רב. האם יימצא... עד ש... יגביל אותו... ועם זאת...²² [והשנים עשר: ואתה אמרת היטב אטיב עמך, היטב בזכותך, אטיב בזכות אבותיך (ב"ר שם ז) והשלושה עשר: ושמתי את זרעך כחול הים, ואם ינצח עשו ישמיד את הכל ובטלו ההבטחות. ואמר לעתיד לבוא (הושע ב, א): והיה מספר בני ישראל כחול הים. באשר למספר במניית הדברים שנופל בהם מספר, זהו בדמיון, ואילו במציאות כי אז לו התאספו כל הסופרים לא היו יכולים לספור את חול הים ולא את חלקי העפר. וכל מקום שאמר בו „לא יספר“ כוונתו בו למי שיספור²³]. ומאמרו²⁴:

21 לפי ב"ר עז, ה.

22 מכאן ואילך חסר מכתב יד פריז. החלק האחרון של העמוד, הוא גם לקוי, וחסר לפנינו מספר שלשה עשר של תפלת יעקב. השלמתי את הלוקי לפי כתב יד כתאב אלתפאחה. בכתב יד זה ברור גם כן איפה נגמר מספר שנים עשר ומתחיל שלושה עשר, מן החלק שנשאר בכ"י פריז ברור שהתוכן בשני כת"י הוא אחד.

23 ראה להלן פסוק יג בבאורו. להלן אני מביא את כל המאמר לפי נוסח כת"י כתאב אלתפאחה לשם שלמות הענין.

קאל רבינו שמואל גאון ז"ל אן יעקב קאל ען נפסה לעשו עבדך ה' דפעאת ולפני אדוני ח' והדא מן אלמצ'אף לאנה לא סיד אלא לעבד ולא עבד אלא למולא פדלך י"ג ובאזאהא אשתמלת צלותה ודעאה עלי י"ג מעני באזא י"ג מדות של רחמים. אלאול דכרה זכות אבות וכמא פעל משה רבינו אד קאל זכור לאברהם ליצחק וליעקב ואלב' דכר אמרה לה בקול' שוב אל ארץ אבותיך ולמו' ואלג' ועדה לה ואטיבה עמך. ואלד' אסתצגארה נפסה קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אמ' ר' אבה בר כהנא קטנתי מכל החסדים ומכל האמת, אמ' ר' אבה בר כהנא קטונתי איני כדאי עבד עמי חסד ואיצ'א אני צגיר ענד עט'ים אחסאנך. ואיצ'א אן שכרי אג'ר וקאל ענד עט'ים אחסאנך וכתיר פצ'לך. ואלה' דכרה אלחסד קטונתי מכל החסדים יעני אן פצ'לך לא ינקצי חסדי יוי' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו ואלו' מכל האמת אן אחסאנך עדל משפטי יוי' אמת צדקו יחדיו שלח אורך ואמתך המה ינחוני. ואלו' אעתראפה בפקרה אלי רחמה אללה כי במקלי עברתי את הירדן הזה וכדלך פי דוד ויקח מקלו בידו ונצרהמא אללה עז וג'ל וקאלו ז"ל אמ' ר' יודה בר סימון בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכותו של יעקב בתורה כי במקלי את הירדן ובנביאים והודעתם

עם לבן גרתי, הודיע לו את זה על מגוריו בנכר (?) וסבלו בעבודתו אותו²⁵, וכמאמר האבות (תהלים קכ, ה): אויה לי כי גרתי משך²⁶. ומאמרו: ואחר עד עתה, רצה בו להודיעו דבר ראשון, כי הבורא — יתעלה זכרו — לא הניחו בלי רחמיו וחמלתו, וכמאמרו על בניו (מ"ב יג, כג): ולא השליכם מעל פניו עד עתה. והשני, שאני כבה חשבתי לנחוך לגור בארץ כנען²⁷ כשם שאתה גרת בו, וכמאמרו (דברים יב, ט): כי לא באתם עד עתה.

(ו) ומאמרו ויהי לי שור וחמור, תיאר לו את ברכת האל אותו. ועם זה הרי נתכוון להמעטת-מה עמו ועזיבת ההתפארות בקניניו, כמאמרו (ירמיהו ט, כב): אל יתהלל עשיר בעשרו²⁸. ועוד, שזה לא היה מרכוש אבינו, שיהא לך בו חלק²⁹, כמאמרו: שור וחמור, על דרך ההמעטה בעברית³⁰, וכמאמרו (יואל א, יא): על חטא ועל שעוה. ומאמרו: ואשלחה להגיד לאדני, גורם לו שידמה להיות שותף בקניניו ובגילוי מצבו לו כדי לשמחו על ידיו³¹, כמאמרו (משלי יד, כ): ואוהבי עשיר רבים.

רחמים. הראשון: הזכירו זכות אבות וכמו שעשה משה רבינו כאשר אמר זכור לאברהם ליצחק וליעקב (שמות לב, יג) והשני: הזכרת צוויי לו באמרו שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך (בראשית לא, ג), והשלישי: הבטחתו לו ואטיבה עמך. והרביעי: הקטנת עצמו, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. אמ' ר' אבה בר כהנא קטונתי איני כדאי עבד עמי חסד. (ב"ר, עו ה), ועוד שאני קטן לעומת רוב חסדך, ועוד שתודתי מועטת (?) לעומת רוב חסדך וגודל טובך. והחמישי: הזכרתו את החסד, קטונתי מכל החסדים. רצה לומר: חסדך לא יכלה, חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו. (איכה ג, כב). והששי: מכל האמת, כי משפטיך צדק: משפטי ה' אמת צדקו יחדיו, (תהלים יט, י), שלח אורך ואמתך המה ינחוני (שם, מג, ג). והשביעי: הודאתו כי הוא זקוק לרחמי ה', כי במקלי עברתי את הירדן הזה. וכמו כן אצל דוד ויקח מקלו בידו, (שמואל א, יז, מ), והאל יתגדל ויתעלה הנחיל לשניהם נצחון ואמרו ז"ל: (ב"ר עו, ה) אמר ר' יודה בר סימון בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שלא עברו ישראל אח הירדן אלא בזכותו של יעקב. בתורה, כי במקלי עברתי את הירדן; בנביאים, והודעתם את בניכם לאמר; בכתובים, הירדן תסוב לאחור מלפני אלוה יעקב והשמיני: תודה למיטיב, ועתה הייתי לשני מחנות. והתשיעי, הצילני נא מיד אחי ומכל הבאים מכתו של עשו, הדה היא דכתיב: (דניאל ז, ח) משתכל הוינא (הוית) בקרניא — זה בן נצר — ותלת מן קרניא קדמיתא איתעקרו — קרסירוס וקירוס וקרדיקוס. וארו עם ענני' ואלו עינין כעיני אינשא זו מלכות הרשעה שהיא מכתבת טירוניה מכל אומות העולם. (ב"ר עו, ו). ואמר דוד הצילני [יצלני] מאויבי עז, (תהלים יח, יח), ואמרו: קומה ה' קדמה פניו, (תהלים יז, נג) ירצה בו מלחמתו בעשו: ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד והיה כאשר תריך ופרקת (בראשית כז, מ) כדפתח ר' פינחס ביר' אבון חמשה פעמים כתוב קומה בהקב"ה בספר תהלים: קומה ה' קדמה פניו, (תהלים יז, יג) קומה ה' הושיעני, (תהלים ג, ח) קומה ה' באפק, (שם ז, ז) קומה ה' אל יעזו אנשי, (שם ט, כ) קומה ה' אל נשא ידיך. (שם י, יב). אמר לו הקב"ה לדוד: דוד כשתראה עניים נשדדים ואביונים נאנקים אני קם, הדה דכתיב: משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' (שם יב, ו). ואמר: הצילה מחרב נפשי (שם כב, כא) (ב"ר עה, א). והעשירי: כי ירא אנכי אותו, ר"ל: אכזריותו, ושהוא לא יזכור את האחוה, וכמו שאמר: ואל תרא ביום אחיך ביום נכרו (עבדיה א, יב) ואמר: על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו. (עמוס א, יא) והאחד עשר: פן יבוא והכני אם על בנים, אתה אמרת אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, (ויקרא כב, כח) לא תקח האם על הבנים, (דברים כב, ו) וכתיב: אם על בנים רוטשה. (הושע י, יד) (ב"ר עו, ו) והשנים עשר: ואתה אמרת היטב אטיב עמך, היטב בזכותך, אטיב בזכות אבותיך ב"ר שם ז. והשלשה עשר: ושמתי את זרעך כחול

(ז) באנו אל אחיד, הודיענו בו מובן (מסוים), שאתה נהגת במנהג האחות, והוא — איננו כך³². וגם הולך לקראתך, למלחמה כוונתו, כמאמרו (במדבר כא, כג): ויצא לקראת ישראל המדבר[ה]³³. וארבע מאות, מורה שצורת מספר זו נבחרה למלחמה, כמאמרו (ש"א ל, י): וירדוף דויד הו[א] וארבע מאות, ומאמרו (שם, יז): [ו]לא נמלט מהם כי אם ארבע מאות איש נער אשר רכבו על הגמלים וינוסו³⁴. יש שישאל מדוע נתירא ופחד, והאם היה פחדו חטא לאל. ראשית נאמר שהוא כבר פחד שמא עלול עשו — בזכות עבודתו את אביו וזכיית התגמול ע"י ציותו לאל ולאביו, וע"י העדרו מאצל אביו — לנצחו³⁵. השנית, שהבטחה... היתה (בראשית כח, טו): והשיבותיך אל האדמה ופחד שמא כבר נעשה על ידו איזה חטא או עבירה ולכן ינצח אותו³⁶. או שמא פחד או חשב שכבר הגיעה ההבטחה לקצה, או שהבטחה סרה מעליו³⁷. או שפחד שמא חטאו בניו והם ראויים להישמד ע"י עשו³⁸, דומה למאמרו (איוב ח, ד): אם בניך חטאו. וע"י הסיבות האלה או ע"י אחת מהן יהא ליעקב צידוק בפחדו, ואין הוא חוטא לאל.

(ח) ומאמרו: וי[א]רא, פחדו על עצמו, ויצר לו, על נשותיו וילדיו וקניניו, דומה לאמרו (ש"ב א, כו): צר לי עליך אחי יהונתן. ואמרו החכמים ז"ל (ב"ר עו, ב): וי[א]רא — שלא יתרג, ויצר — שלא יתרוג³⁹. ויחזק, הודיענו על התכונות למלחמה ש...⁴⁰. המספר⁴¹ וזאת בדומה לאמרו... (לב, יג) אשר לא יספר וכך יהיו אומרו... רוצה לומר בו מי... המספר אפשר בהם⁴²... אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי

בראשית לב, יד—כא

(יד) וילן שם. ולן שם באותו הלילה ולקח מן... מתנה לעשו אחיו.
(טו) עזים. והיא מאתים עזים ועשרים תרשים ומאתים רחלים ועשרים כבשים.
(טז) גמלים. שלושים גמלות מיניקות עם בניהן ארבעים פרות ועשרה פרים עשרים אתונות ועשרה עיירים.
(יז) ויתן. ונתן זאת לעבדיו עדר עדר ואמר להם הקדימוני ושימו רוח בין עדר לעדר.
(יח) ויצו. וצוה את הראשון לאמר, אם יפגשך עשו אחי ושאלך לאמר למי אתה ולאן תלך ולמי כל אשר לפניך.
(יט) ואמרת. ואמור לעבדך יעקב היא מתנה שלוחה לאדוני לעשו והנה הוא גם כן בא אחרינו.

32 ב"ר עה, ז.

33 כן ברד"ק וספורנו.

34 השווה סנהדרין מט, א: דאמר רבי יהודה אמר רב ארבע מאות ילדים היו לו לדוד, כולן בני יפת תואר היו ומגדלי בלורית היו, ומהלכין בראשי הגייסות היו, והן הן בעלי אגרופין של הד.

35 ב"ר עו, ב. והשווה עוד מקורות בתורה שלמה כאן אות מט. וראה מדרש חדש על בראשית — יעקב מאן, עמוד קעה: זה ב"כ שנה שלא ראיתי את אבי ולא שמשתי אותו כראוי.

36 מכלתא בשלח מסכתא דעמלק פ"ב, וראה מקורות מקבילים תורה שלמה כאן אות מו.

(כ) ויצו. וציוה את השני גם כן כזאת ואת השלישי וכל ההולכים עם העדרים לאמר, כזאת תאמר לעשו כאשר תפגשו אותו.
(כא) ואמרתם. ותאמרו הנה עבדך יעקב אחרינו שכן אמר... ראשונה במתנה הבאה... אראה פניו אולי יטה לי חסד...

פירוש

(כד) ... עד אשר הסכים(?) יבוק שיעבור אותו (כה) ... היאבקות, מפני ששלוש האותיות האלה יש להן [משמעויות] שונות, גבאר⁴³ (דברים כח, כד) : — אבק ועפר... (נחום א, ג) : וענן אבק רגליו (שיר השירים ג, ו) : מכל אבק... [אבקת רוכל?] ולפיד — אבוקה⁴⁴. ונאבק ויאבק... המלאך, ולפיכך תרגמתיו „שכצא“ (= דמות), כמו שאמר דניאל (דניאל ט, כא) : [והאיש] גבריאל⁴⁵ (דניאל י, ה) : והנה איש אחד לבוש בדים... נאמר שהוא ראה אותו בדמות בשר ודם⁴⁶. וכבר נאמר ויאבק תוך החלפת האל"ף בח"ת⁴⁷. ולאחר זאת נאמר מה לדעתנו הסבה אשר בגללה נראה המלאך... כבר ידענו את רוב פחדו מעשו... כדי לחזק את לבו ולאמץ אותו כלפיו. ונשלח אליו... בדמות בשר ודם(?) ועודד אותו(?) וחזק אותו בגלל נצחונו... נפשו ולבו, ובוה יש הוכחה שהוא... עליו הפחד, ופחד בהאבקותו להודיעו... מהשנוא ונבצר ממנו(?)... שהמלאך [לא יכול לו] ואיך יוכל לו אדם⁴⁸, כמו שנאמר (הושע יב, ד) : ובאונו שרה [את אל]הים, כלומר : כחו וגבורתו, וכמו שנאמר בגדעון (שופטים ו, יא) : ויבא [מלאך] יי וישב תחת, ונאמר (שם יד) : ויאמר לך בכחך זה, ונאמר : וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו. כלומר : המלאך כשראה כי אין הוא יכול ליעקב. וכמו שנאמר עליו (הושע יב, ה) : וישר אל מלאך, כלומר : שהוא יכול למלאך והמלאך לא יכול לו. [ומאמרו] : ויגע בכף ירכו, כלומר : התקרבות של חבה, לא התקרבות של אונס. כמו שנאמר שם (ישעיהו ו, ו) : ויעף אלי אחד מן השרפים. והוא אמצע הירך, והוא עצם חלולה שהיא ראש הירך, והוא שורש בינו לבין הגב⁴⁹, והוא קצה חגירת המכנסים, כמו שאמר (שמות כח, מב) : ממתנים ועד ירכים יהיו. ותרגמתי ותקע — ... ואיננו⁵⁰... מלאך ויוכל... ומאמרו. (כט) ועם אנשים מתכוון... ושיפוטם הנכון והכוונה באומרו ליעקב... ושאל מה שמו כאמרו :

(ל) וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך כוונתו ש... אף אם נכונה היתה הודאתו ורוממותו כפי ששאל מגוח את המלאך (שופטים יג, יז) : מי שמך. וההבדל בין אמרו כאן מה שמך ובין אמרו (שם) : מי שמך, הוא שאמרו מה שמך

43 אבק בערבית. כך תרגם רס"ג בספר האגרון, אלוני — עמ' 177. ערך אבק. וכן באר בראב"ם : "ופירוש ויאבק, ויתגושש נגזר מן „אבק“ ובערבית אלגבאר". בכ"י חסר הפירוש מפסוק יד—כה. כמו כן חסר התרגום הערבי לפסוקים כא—לג.

ראה ריב"ג שרש אבק, וכן ר"י בן בלעם, "ספר הפעלים שהם מגזרת השמות" ערך אבק.
44 ראה רש"י כאן : ולי נראה שהוא לשון ויתקשר ולשון ארמי הוא (סנהדרין סד, א) בתר דאביקו ביה" וכו'. והוסיף על זה הרמב"ן : „וכן אבוקה בלשונם בעבור היותה מעצים דקים חגורים וקשורים יחד כי ההי"ת תכבד בלשונם והקלו אותה לאל"ף". וכן באר במנחת בלולה. וראה ערוך השלם ערך אבק וערך בק.

45 כן בראב"ם ורד"ק.

שם אינו מצטרף לעצם בו ואמרו מי שמיד הרי הוא... מן השם והעצם יחד ⁵¹ וזאת... שמות המלאכים משני סוגים... שם ועל רבים כאמרנו שרפים אופנים חיות כרובים מלאכים עירין וקדישין, ואם אנו מבדילים בין השמות הללו הרי זה בהתאם לפעולותיהם... אשר יהיה גבריאל (דניאל י, כא) כי אם מיכאל שרכם. ונאמר שמלאך זה... התפלל יעקב.. אדום. וכבר ידענו שיש למלכות שר ⁵²... מיכאל יעצור אותו כדי שיאבק אתו ויהא זה משל ראוי ליכולתו על עשיו שהוא מאומתו ⁵³. מצאנחתו שהוא הסיח דעתו מכך שידיעהו את שמו כאמרו: למה זה תשאל לשמי. והסיבה לכך היא שהוא הצטמצם לעשות רק את אשר ציווה עליו בלבד כדי שלא יכפה עליו להודות לו על כך, אלא הודה לו המלאך וברכו במקום להודות לו כאמרו: ויברך אותו שם ⁵⁴. וכן המלאך שנגלה אל פני מנוח הסיח דעתו מכך שידיעהו את שמו ויאמר (שופטים יג, יח): למה זה תשאל לשמי והוא פלאי שהוא נסתר מכדי שידיעהו אותו ⁵⁵ ולא היה המלאך מוצא את יעקב מתאים לזה. [שידיעהו את שמו]. (לא) ואמרו: ויקרא יעקב את שם המקום פניאל שם המקום על שם המאורע כאמרו כי ראיתי אלהים פנים... למלאך... ואמרו: ותנצל נפשי... שאבותינו כשהיו רואים את המלאכים היו חוששים למוות (שופטים ו, כג): ויאמר לו ה' שלום לך אל תירא. ודבר מנוח (שם, יג, כב): ויאמר מנוח אל אשתו מות גמות. וכבר הטיבה אשתו במה שאמרה לו (שם, יג, כג): לו חפץ ה' להמיתנו ⁵⁶.

(לב) ואמרו: ויזרח לו השמש כדי שידיענו את המרחק וכי הוא הבריא... וכאבו... כפי שנאמר... שבשאר עד שעת זריחת השמש ⁵⁷ שישאלוהו על... ויספר להם. ושינויו... פנואל ופניאל הרי הוא בדומה (בראשית ד, יח): למחויאל ומחייאל ⁵⁸ והשם הקבוע הוא פנואל כאמרו (שופטים ח, ח): ויעל משם פנואל ואמרו: הוא צולע על ירכו אין

51 השווה רד"ק שופטים שם שפירושו דומה לדברי הגאון שלפנינו וז"ל רד"ק: "ולא אמר מה כמשפט הלשון, שלא לאמר מי אלא על עצם חי מדבר והשם אינו העצם לפי לא יאמר על השם מי אלא מה שמך, מה שמו. ואם נאמר כי לפי שהיה רוחני אמר, כי אין למלאך גוף והשם כמו העצם, הנה לא ידע מנוח כי היה רוחני עד שעלה. ויש לפרש לפי שהיה בעיני מנוח נביא גדול ונכבד והאדם הגדול נודע בשמו למי שלא ראהו. והנה השם כמו העצם". והשווה פענח רזא פ' וישלח כאן: "גראה בטעם שכתוב שם מי שמך, וכאן כתוב מה שמך, דאלו יעקב ידע שהוא מלאך... אבל במנוח היה מסופק אצלם אם הוא בן אדם או מלאך". וראה דעת רס"ג מובא על ידי ר"א בן שלמה (ספר סעדיה שם ופירושי רס"ג — הרב קאפח כאן הערה 2.) שבסוף ההתגלות מוכרח שידע שזה שנתגלה לו מלאך הוא.

והשווה ריב"ג שרש "מי" וכותב: "מי מלה על רוב, השאלה על מי שיש לו דעת". וכן ר"י בן בלעם "אותיות הענינים".

52 השווה ב"ר עז, ג. רב חמא בר חנינא אמר שרו של עשיו היה וכו'.

53 ראה למעלה הערה 48.

54 דברי הגאון אלו הם בעקבות רס"ג כפי שמובא על ידי ר' אברהם בן שלמה בפירושו לשופטים יג, יח על מעשה מנוח, ראה ספר סעדיה ניו יורק 1943 עמ' 90. המקור הערבי שם הוא "ואלסבב פי דלך הו אקתצארה עלי פעל מא אמר בה פקט, ולילא יכלפה שכרה עלי דלך כל שכרה אלמלאך ובארכה בדלא מן שכרה לה ובקולה ויברך אותו שם". והן הן הדברים לפנינו בדברי הגאון בן חפני.

וזה התרגום העברי שם עמ' 113: "והסבה היא שלא היה יכל לעשות שליחותו (אילו הגיד לו) וכדי שלא יהיה (המלאך) מוכרח להודות לו, נתן לו המלאך תודה וברך אותו

כוונתו בו לצליעה קבועה אלא כוונתו שם המורה על צליעה רצופה וכאמרו (תהלים לה, טו): ובצלעי שמחו ונאספו. ולכן נקראה האומה צולעה כפי שאמר (מיכה ד, ו): ביום ההוא אוספה הצולעה ואמר (צפניה ג, יט): והושעתי את הצולעה *⁵⁸. (לג) על [כן] לא יאכלו בני יש[ראל] והודעה על מנהג וחוק ואם אין הוא חוק שחקק הקדמון עליהם כמו שנאמר (שמות יג, ג): ולא יאכל חמץ ולולא העתיקהו הקדמונים לא ידענו שציווי זה חייב בו כלומר איסור לאו ... עליו מלקות *⁵⁹ וכמות ... המכות נשארה כפי שאמרו (חולין ז, ג): האוכל מגיד הנשה כזית סופג את הארבעים (שם ז, א) והוא נוהג בבהמה ובחיה. והאבר האסור הוא בירכים ... בכל [מקום] ומקום כפי שהוא אומר (שם, שם): גיד הנשה נוהג בארץ ובחוצה לארץ בפני הבית ושלא בפני הבית בחולין ובמוקדשין [בדרך של י]מין ובדרך שלשמאל ... ימין ... האיסור ... בקודש גיד הנשה שני איסורים *⁶⁰. ואם טען טוען טמאה ... טמאה חייב הוא בזה. אבל טמאה אסורה עליהם למיניה ... אכילתה מותרת. אבל הקדשים חלקם מותרים באכילה *⁶¹ וכן אמרו חכמים (חולין ז, ו): נוהג בטהורה ואינו נוהג בטמאה ואין זה ... אסור בעוף כפי שאמר (שם, א): ואינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף ואמרו כף משום שהעוף אם ... זה אינו נעשה צולע משום שתנועתו בטוחה אמרו הלכת גיד הנשה משום שאין אלא איסור אחד ... אך משום שעיקרו מסתעפים ממנו סעיפים אלו ... גיד ודבר החכמים (חולין צא, א): אמר רב יהודה אמר שמואל שני גידין הן הפנימי סמוך לעצם וחייבין עליו תחיצון סמוך לבשר ואין חייבין עליו ... ולכן אמרו גיד הנשה ... שהוא ...

הפסוקים לפי התרגום הערבי לג, א—יא

- (א) אחר אמר וישא ... ראה אותו וראה ארבע מאות איש חילק את הילדים ... על שתי השפחות
- (ב) וישם ... וילדיהן ... אחר לאה וילדיה אחר כך רחל ויוסף אחר כך
- (ג) ... עד שהגיע אל ...
- (ד) ... ונשקו ובכו
- (ה) ... וראה את הנשים. ואמר הילדים ...
- (ו) וילדיהן כדי שישתחוו
- (ז) ותגש: ואף לאה ניגשה, וילדיה, והשתחוו. ואחר כך ניגש יוסף ורחל והשתחוו.
- (ח) ויאמר. אחר כך אמר לו לשם מה כל המחנה אשר פגשתי. ואמר, כדי למצוא חן בעיני אדוני.
- (ט) ויאמר. אמר עשו יש לי הרבה, ויהיה לך הוי אחי אשר לך.
- (י) ויאמר. יעקב אמר, לא הוי אחי, אם מצאתי חן בעיניך קבל מתנתי ממני משום שאני ראיתי פניך כמראה פני הנכבדים, השבע רצוני.
- (יא) קח נא. קבל מתנתי שנתתיה לך שכן האל העניק לי ויש לי כל זה. הוא הפציר בו עד שקיבלה.

*⁵⁸ השווה ב"ר עז, ה. ר' יהושע חזר מרומי כשהוא צולע. ואמר ר' חנינא: דמי את לסבך — והוא צולע על יריכו.

⁵⁹ יתכן שכוונת הגאון לומר שלפי פשוטו של מקרא יש לפרש שרק בניו לקחו על עצמם שלא לאכל את גיד הנשה. השווה פי' ר"י מווינא: „על כן לא יאכלו ראוי לקונסם

פירוש

(א) ויחץ כוונתו בו חילקו... ומינה עליהן כפי שאמר: ותגשן השפחות. אבל במה שנוגע לסידורו אותם כאומרו: וישם את השפחות והוא חשב עליו שאלו סידור... כדי ש... הניגשים... ההולכים יחשבו זאת כמו הגשת... וגם יעקב חילק... לפני רחל ולאח וילך לגמרי וממה שיוצא מכך ברור אומרו: והוא עבר לפניהם וזיז את הדבר ולא עשה זאת בגדיבותו לסדר זה... לסדר את כולן כדי להישמר מן הקלקול.

(ב) ואומרו: ואת לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים כבר אמר אחרונים למא שאחריו אחרון. וכאומרו (חגי ב, ט): גדול יהיה הבית הזה האחרון כוונתו לבית שני ואין כוונתו לבית... שלישי⁶² וכבר אמר הכתוב (קהלת א, יא): אין זכרון לראשונים⁶³.

(ג) והוא עבר לפניהם. לראות אחד מהם לפגוש אותו... את הצו להם. ואם היה צו... ושיעביר את הצו בעצמו. וכאומרו על גיחזי (מלכים ב ד, לא): וגיחזי עבר לפניהם. ונאמר על הגואל (מיכה ב, יג): ויעבר מלכם לפניהם. ואמרו רבותינו (פסחים ז, ב): כל המצות⁶⁴ [כלן] אדם מברך עליהן עובר לעשייתן כלומר, תוקדם הברכה לפני המעשים... למדנו על חסידותו ונאמנותו כמאמר (משלי כד, טז): כי שבע יפול צדיק... שתהיה זאת... בחרב אחיו למדנו... בדומה לאומרו ביואב (שמואל ב כ, ט): ותאחז יד ימין יואב בזקן. ולכן נעשתה תיבת וישקוה נקודה כדי שתורה על כך כמו שאמרו האבות (ספרי בהעלותך פיסקא סט): מלמד שלא נשקו מכל לבו⁶⁵.

(ו) ותגשן השפחות (ז) ותגש גם לאה למדנו שהשתחו קרוב אליו, לא במרחק כדי שזה יהיה נראה ברור. והכוונה בהשתחויה זו היא הביטוי להערצה ורוב הכניעות וכבר אמר המשתחויה בעת השתחויתו אני משתחויה כמו שאמר (שמואל ב טז, ד): ויאמר ציבא השתחוית, ולכן צוו חכמים... עם עשותו זאת. ולמדנו באמרו: ותגשן השפחות רוב כניעות... אשר... עליהן⁶⁶.

ואומרו (ח): מי לך כל המחנה הזה, כלומר המתנה ולכן השיבו למצוא חן כלומר מנת הידיעה והאדיבות ההדדית והפגנת המסירות והכניעות וכמו שאמר (משלי כב, יא): אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך.

ומאמר עשו (ט): יש לי רב יוצא ממה שהתכוון לו יעקב במתנה, שכן הוא לא התכוון לחמול אליו אלא התכוון לרכוש את אהדתו ולרוממו... והוא באמת (איוב לא, לד): אצא פתח... הנאמר... מקבלת המתנות בשל חמש סיבות אבל לנטירת טינה שלא היה זקוק... וכמו שאמר... לך... וכולן מכוונות לחלקו של

62 לדעת הגאון שלפנינו כוון בעל תוספות יום טוב במשנה דמאי פ"ז מ"ג, ואלו דבריו: „ונמצא בכתוב כיוצא בזה שנאמר, וישם את השפחות וילדיהן ראשונה ואת לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים, ולא נמנע לקרא אחרונים לאמצעיים אע"פ שיש עוד אחרים אחריהם, והיינו דכלפי הקודמים אליהם קרויים אחרונים. ושמעתי שמן הכתוב הזה תשובה לשואל בפסוק גדול יהיה כבוד הבית האחרון שעל בית שני נאמר, ונמצא שאין עוד שלישי". וראה תורה שלמה כאן אות ו.

בכ"י כמה מלים מחוקות בין לבית ובין שלישי.

63 סוף הפסוק: וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה.

64 בש"ס כ"י מינכן הגירסא כל „הברכות" כלן. בדפוסים שלנו כמו לפנינו בדברי הגאון

עשו. וכבר קבץ יעקב הזכרת אלו חמש הסיבות באל נא אם נא מצאתי כלומר שלא תהיה נוטר טינה לי ואמצא חן בעיניך ולא גטרתי לי טינה ולא תטור טינה לי. ואומרו: כי חנני אלהים מאשרת המחשבה את המשלוח ומגלה... ממנה. ואומרו (י): על כן ראיתי פניך כראות כלומר ראית הנכבדים⁶⁷. ואומרו: ותרצני שתקבל רצונך ממני. וכמו שאמר בתיאור מרדכי (אסתר י, ג): ורצוי לרב אחיו. וכפי שמסיקים על רצון הבורא מן הנבראים בקבלתו את קרבנותיהם כפי שאמר (ויקרא כב, יט): לרצונכם תמים זכר. ואומרו (יא): קח נא את ברכתי המתנה וכמו שאמרה אביגיל (שמואל א כה, כז): ועתה הברכה הזאת ואמר נעמן לאלישע (מלכים ב ה, טו): ועתה קח נא את ברכתי: המתנה ולה חמשה שמות מנחה ברכה ותשורה... כלל שרשי... והיא גדיבות הממון כמו שאמר (תהלים לו, כא): וצדיק חונן ונותן⁶⁸ ואמר חנון (?) כמו שאמר הילדים אשר חנון אלהים. וההצלה מן הנגעים כמו שאמר (איוב לג, כד): ויחוננו ויאמר פדעהו. והנצחון על האויבים כמו שאמר (ישעיהו לג, ב): חנינו לך קוינו. וקבלת התפילה (ישעיהו ל, יט): חנון יחנך לקול זעקך, ומתן עזרה לנצרך (משלי יט, יז): מלוה ה' חונן דל. והנעצמות בעת הצרה בהיפוך למה שהוא מחויב... (ירמיהו טז, יג): לא אתן לכם חנינה. וכליון הרשעים (משלי כו, כה): כי יחנן קולו אל תאמן בו. וי"ו הענין שכבר נשלם⁶⁹ כמו שאומר (אסתר ח, ג): ותבך ותתחנן לו ואומרו וכי יש לי כל, כוונתו לדבר ההצלחות שחלקן נקבצו בו ורכשו, וחלקן הרי הוא ראוי להן והן מצויות לו בחיוב כמו שאמר (משלי ח, כא): להנחיל אוהבי יש ואומרו (בראשית כד, א): וה' ברך את אברהם בכל⁷⁰. ויפצר בו. למדנו שנשארה צרות עינו משום שהוא לא קיבל אותה אלא ב[אילוץ]⁷¹.

הפסוקים לפי התרגום הערבי לג, יב—יז

- (יב) ויאמר. אחר אמר נסע ונלך ואלך לנגדך.
 (יג) ויאמר. אמר להם אדוני יודע שהילדים חלשים והצאן והבקר מגדלות אצלי ואם נאיין בהם יום אחד אפשר שימותו רוב הצאן.
 (יד) יעקב. יעבור עתה אדוני לפני עבדו ואני אובילם בנחת בגלל המלאכה אשר לי בשל הילדים עד שיבוא אל שעיר.
 (טו) ויאמר. ויאמר לו עשו אשאר אתך מן האנשים אשר עמי ויאמר למה זה מצאתי חן בעיניך.
 (טז) וישב. ושב עשו באותו יום לדרכו לשעיר.
 (יז) ויעקב. ויעקב נסע לסכות ובנה לו בית ועשה למקנהו סוכות, ועל כן קרא לאותו מקום סכות.

67 כן באונקלס ובתרגום רס"ג וכן בראב"ם.

68 בכתוב: מל"ב, טו קח נא ברכה. השווה ריב"ג שרש חנון.

69 כך מכנה הגאון וי"ו ההפוך. השווה כתאב ג'אמע אלאלפאט — דוד אלפאטי, ח"א עמ' 462: ויו תקום מקאם אלעתיד אדא הי תרכבת עלי לפט'ה אלעבר מתל והיה ביום ההוא: הי"ו עומדת בתפקיד של עתיד אם היא מצטרפת למלת עבר כמו והיה ביום ההוא. וראה נ. אלוני — „רשימת מונחים קראית מהמאה השמינית" — ספר קורנגרין תל-אביב תשכ"ד עמוד 341 מס' 24: „ועתיד שנעשה עבר".

פירוש

מה שביקשו עשו מיעקב (יב): נסעה ונלכה ואלכה הוא ההליכה והשיחה⁷² והתנצל יעקב בפניו בשתי סיבות, האחת: כי הילדים רכים והצאן והבקר עלות. ואנו מוצאים... החליט להמנע מללכת אתו אל ההר וכמו שאמר (משלי יד, ז): לך מנגד לאיש כסיל. וההימנעות מהתחברות עם אנשי הרשע והרוע כמו שאמר (משלי א, טו): בני אל תלך בדרך אתם⁷³ והשלישית שיעקב היה שם ופנה אל ארץ-ישראל ועשו פנה שעיר ולא בחר בזאת: ומה שחייב הליכתם [אתם] הם החכמים כאומרו (משלי יג, כ): הולך את חכמים [יחכם] כמו שאמר (תהלים טז, ח): שריתי ה' לנגדי תמיד.

ואמר (יג): כי הילדים רכים על עדינותם בשל... כמו שאמר (דברי הימים ב יג, ז): ורחבעם היה נער וגו'⁷⁴ ופירשתי עלות מגדלות משום שנאמר על הכבשה אם היא ילדה כבשה מגדלת והרבים מגדלות והוא במקום היניקה באנשים⁷⁵... האנשים בצאן והבקר צריכים לבקשו ולסייעו כמו שאמר (ישעיהו מ, יא): כרועה עדור ירעה בזרועו [יבין]. והסיבה שבחר... בפלשתים... כדי לשאת את הארון כאומרו (שמואל א ו, ז): ושתי פרות עלות... (שמואל א ו, יב): וישרנה הפרות בדרך על... ולא הזכיר הפרות משום והבקר⁷⁶ עלות (?)

ואומרו (יד): יעבר נא אדוני ההתקדמות וההשגה בדומה לאומרו (שמואל ב יח, כג): וירץ אחימעץ דרך הככר וכך השיגה מלכות אדום למלכות ישראל... אחר כך יקרא... מלכות⁷⁷.

ואומרו: אתנהלה לאטי רוצה לומר בו ההליכה והמעקב אחרי ההליכה כמו שאמר לעתיד (ישעיהו מט, י): ועל מבועי מים ינהלם ואמר (תהלים כג, ב): על מי מנוחות ינהלני ואומרו: לאטי אינו רגיל בנסיעה כמו שאמר (ישעיהו ח, ו): ההולכים לאט ואומרו: ולרגל הילדים בשל נטייתם לעדינות. וכמו שאמר דויד ליחאב (שמואל ב יח, ה): לאט לי לנער לאבשלום.

ולא החליט באומרו: עד אשר אבוא אל אדוני שעירה, ויהיה בהימנעו מללכת אומר דברי שקר. משום שהוא אמר לו על דרך ההסכמה, משום שמלים אלו נאמרות בשני אופנים, אחד מהם (מיכה ז, ט): עד אשר יריב ריב. וכבר נאמר על מה שיהיה... הכל כמו שאמר (קהלת יב, א): אשר לא יבאו ימי הרעה⁷⁸. וכבר נאמר בזה שהוא הראה כאילו הוא עומד לבוא ולא התכוון בדבריו לזאת באומרו... זמן יעשה את אומרו אשר אבוא אל אדוני מופנה אל העתיד שנאמר בו (עובדיה כא): ועלו מושיעים, (שם יט) וירשו הנגב את הר עשו⁷⁹.

ואומרו (טו): אציגה נא עמך רוצה לומר לשמירתו בדומה לאומרו (שופטים ז, ה): כל אשר ילק בלשונו⁸⁰. ואומרו: למה זה אין אני זקוק לכך ואני מוצא...⁸¹ חן אצלך. בפנימיות המאמר הזה שאני כיון שמנעתי את רעתך הרי אני זקוק לזה⁸². (טז) והודיענו באמרו: וישב ביום ההוא עשו, שכל זה היה ביום אחד ושהוא סיים את ענינו ונפרדו⁸³.

72 העיר על שלש הלשונות שתיים בלשון רבים ואחת בלשון יחיד. השווה פי' ראב"ם. ראב"ע ורבינו בחיי.

73 השווה ראב"ם: „ואי בעית אימא כמו שאמרו (כי) היה גם כן שונא לתבורתם“.

(יז) וממאמרו: ויבן לו בית, למדנו על החלטתו לשהות בו זמן (מסוים). והזכירו קדמונינו (סדר עולם רבה פ"ב) שהוא שהה בסוכות י"ח חדשים⁸⁴ ובמאמרו: ולמקנהו עשה סוכות, הודיענו את רוב האגתו לצאנו וניהולו אותם בצדק בענינים שהם צריכים להם. ובכנותו את מקומות-המחסה שעשה לבהמות „סוכות“, למדנו, שהן אם היו עשויות כהלכתה יצאו ידי חובה בימי סוכה, עפ"י מאמר החכמים (סוכה ח, ב): תנו רבנן סוכת גויים סוכת נשים סוכת בהמה סוכת כותיים סוכה מכל מקום כשרה, ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה. ואמרו גם כן (שם): תנו רבנן סוכת רועים סוכת קוצים⁸⁵ סוכת בורגנין סוכת שומרי פירות סוכה⁸⁶ ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה. והתנאי בזה גם כן שתהא עשויה לצל, עפ"י מאמרו (שם): אמר רב חסדא הוא שעשאה לצל⁸⁷, וכבר אמר הכתוב (יונה ד, ה): ויעש לו שם סוכה.

הפסוקים לפי התרגום הערבי — לג, יח—ב

(יח) ויבא יעקב שלם. אח"כ הגיע יעקב כשהוא שלם אל עיר שכם אשר בארץ מנען בשוכו מפרן ארם וחנה בחצר העיר.
(יט) ויקן. וקנה את האחוזה שנמנה בה את אהלו מבני חמור אבי שכם במאה כבשים.
(כ) ויצב. והעמיד שם מזבח וקרא בשם הכל-יכול אלוהי ישראל.

פירוש

(יח) הסיבה להודעה לנו על חזרתו שלם, ואם כי רבים מהנוסעים חוזרים שלמים על אמונותיהם השונות בדתות — היא הסתבכותו בענינים גדולי הסכנה, כוונתי לפגישה במלאכים ובאויבים מבקשי הנפש. וכלל באמרו שלם כל סוגי השלמות, נמנה ממנה חמישה: הראשון שלום נפשו וגופו, וכאמרו (איוב ח, ו): אם זך וישר אתה כי עתה יעיר עליך שלום ושלם גות צדקך. והשני שלום נשיו וילדיו, וכאמרו (איוב ה, כד): וידעת כי שלום אהלך. והשלישי שלום הרכוש והקנין, כאמרו (שם כג, יד): כי ישלים חוקי וכהנה רבות עמו. והרביעי היותו נקי ממתנגדיו וכמו שאמר (משלי טז, ז): ברצות ה' דרכי איש, גם אויביו ישלם אתו. והחמישי הליכתו בבטחון ונחת, וכמו שאמר (תהלים קכב, ז): יהי שלום בחילך שלום בארמנותיך⁸⁸. ואפשר שלמעשהו, כוונתי לויחן את פני העיר, כמה סיבות: או שיתכן כי העיר לא הכילה אותו בגלל רוב בני-לויתו וקניניו⁸⁹, או שיתכן כי לא בחר להתערב עם אנשי המקום⁹⁰, או שיתכן כי ראה שהגרים מחוץ לעיר עדיפים⁹¹. ויהיה אמרו: את פני העיר, מזרחה לעיר, דומה לאמרו (יונה ד, ה): ויצא יונה מן העיר וישב מקדם לעיר.

84 ראה מגלה יז ע"א ורש"י על התורה כאן, וראה ב"ר שם.

85 בכ"י פריז „קוצים“, בגמרא: קיציים.

86 בגמרא לפנינו: „מכל מקום כשרה“, ובלבד וכו'.

87 בגמרא: והוא שעשאה לצל סוכה, ומ"ש הגאון שמכאן למדנו שסוכה כזו כשרה לסוכות, ראה תורה שלמה כאן אות נה. המחבר כוון לדברי הגאון כאן.

88 ראה שבת לג ע"ב: אמר רב, שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו, והשווה ב"ר

(יט) ואמרו: ויקן, לשון קניה, כאמרו (מ"א טז, כד): ויקן את התר שמרון. והזכיר בו את שם הקונה והמוכר וכמות המחיר והגדרת הנמכר, וזה עם זולתם⁹²... וקנה חלקת השדה או שהוכרח (לקנות) לפי שבעליה לא נתנו לו רשות לגטות אתלו ולהשרות בני ביתו בשדה שלהם: או בבחירתו לפי שהתכוון להקים שם מזבח כמו שהתכוון אברהם שלא יקבר במערת המכפלה מבלי לקנות אותה⁹³.

הפסוק לפי התרגום הערבי לד, י
... הארץ⁹⁴ לפניכם ותגורו בה ותסחרו בה ותרכשו בה רכוש.

פירוש

(א) [ותצא דינה בת לאה] משום שהסביר יציאת [דינה] בכוונתה לראות בבנות הארץ, חוייבה עליה ונעשתה סיבה לקלקול. וזאת, שיציאת הנשים אם אין מנוס ממנה יהיה הדבר בהכרח אבל להתהלכות הרי היא קלקול⁹⁵ ועל זה אמר הנביא (ישעיהו ג, טז): ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון⁹⁶. יתר על כן נאמר מה שהוא פרוץ מזה, הוא אומרו (משלי ז, יא—יב): הומיה היא וסוררת וג' פעם בחוץ וג' ואמרו: לראות רוצה לומר להסתכל בבגדי הנשים וזאת משום שהנשים דרכן להישמר באוהלים ובבתים כמו שאמר על שרה (בראשית יח, ח): הנה באהל. ואמר (תהלים מה, יג): כל כבודה בת מלך פנימה⁹⁷ ואמר במה שהוא קשור לבית (תהלים קכח, ג): אשתך כגפן וג'⁹⁸ ואמרו: בבנות הארץ כלומר נשי הארץ וכמו שאמר (ישעיהו ג, טז): בנות ציון. ומשניהם יוצא הפירוש באומרו (דברי הימים ב ב, יג): מן בנות דן מן נשי העיר הנקראת דן כמו שאמר בו (יהושע יט, מז): ויקראו ללשם דן. ואפשר שתהיה משבט דן והוא משבט נפתלי כמו שאמר (דברי הימים ב ב, יג) בן אשה מן בנות דן (מלכים א ז, יד): בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי⁹⁹. ובזה לימד לקח לכל הנשים מרוב היציאה. וכבר נראה מה שקרה לבנות שילדו וכבר יצאו לחגיגות כמו שאמר (שופטים כא, כא): וראיתם והנה אם יצאו בנות שילדו, וזאת... אשר... וכבר מצאנו (כתובות ז, ו): ראשה פרוע וטוה בשוק ומדברת עם כל אדם... הכרחי במקום החסות בלא בגד זה ואפשר... כמו שאמר (שמות טז, כ): ותצאן כל הנשים אחריה. ואמר (שיר השירים ג, יא): [צאינה] וראינה. ואמרו: (ב) וירא אותה שכם בן חמור משום... המובן כלומר בוא התשוקה וההסתכלות... בתשוקה ולכן אסר עלינו (במדבר טז, לט): ולא תתורו אחרי לבבכם¹⁰⁰ ואומר: החוי נשיא הארץ משתי סיבות, האחת לימדנו שיכול הוא לנצחה בהסתייעו בעמו. וגם שזו היתה הסיבה בהתחייבות אנשי שכם לו למילה בדרך הציות

92 עד כאן מכ"י בודפסט. ההמשך מכ"י זה הוא לפסוק לד, ב. השווה ב"ר ע"ט, ז: ג' מקומות שאין אומות העולם יכולין להונות את ישראל ולומר להם גזולים בידכם, אלו הן מערת המכפלה ובית המקדש וקבורתו של יוסף, וכו'.

93 הקטע, וקנה חלקת השדה" עד, "מבלי לקנות אותה" מקורו בפירוש ראב"ם שהביא בשם הגאון בן חפני. המובאה הזאת לא נדפסה בערבית.

94 סוף תרגום של פסוק לד, י, לפי כת"י פריז. ההמשך לפי כת"י זה.

לו. ובאומרו: וישכב אותה ויענה נאמר שמי שהתכוון להטיל דופי בכתוב¹⁰¹... התנגד לסיפור הזה ב(ענין) שאנחנו מבהירים אותו ומבארים הפסדו. ומטילי הדופי בזאת מתחלקים לשנים: אשר למקצתם הרי אמרו שכבר ידענו שיעקב נשא אשה ז' שנים אחרי כניסתו לחרן, וילדה לאה ז' ילדים בז' שנים אחרות ו' בנים, ודינה האחרונה שבהם. והיתה בין לידת ארבעת הראשונים שהם ראובן ושמעון ולוי ויהודה עמידה מלדת, לאמרו (בראשית כט, לה): ותעמד מלדת. אמרו: ומעוט מה שיהיה זה הוא שנתיים, וזה ט' שנים עד זמן לידת דינה. אמרו: והרי זה מזמן כניסת יעקב לחרן עד שנולדה דינה י"ו שנים. והיתה שהותו בחרן כ' שנה. אמרו: מן הדין אפוא שיהיו לדינה ד' שנים בצאתו מחרן. אמרו: והרי זה בלתי אפשר שבת ד' שנים תדע לבוא ולצאת ותבקש להסתכל בנשים ותפול בה (ותחול עליה) ביאה¹⁰². ונאמר, כי האנשים האלה בנו את דברם זה על חשבון שעשו אותו, והוא בלתי-נכון. והחשבון מתנהל על זולת מה שחשבוהו. ותחשבון הנכון הוא מה שהקדמנו¹⁰³: שלידת שבעת הילדים היתה במ"ט חדשים, ב[שיעור] (?) ז' חדשים לכל אחד, והם ד' שנים וחדש אחד, ומה שראינו כי הכתוב מתאר את לידת השבטים ברציפות בזה אחר זה, ואם כי ד' נשים ילדו אותם. מצאנו את לידת דינה לפני לידת יוסף, ושיעור זה ז' חדשים. ונקבע בכך שהיו לדינה, בשעה שביקש יעקב אבינו לצאת, ז' חדשים. ועשה אחרי זה ו' שנים בחרן, ויצא מחרן והגיע לסוכות ועשה בה שנה ומחצה, עפ"י מאמר הקדמונים (סדר עולם רבה פ"ב): יצא מארם נהרים ובא לו לסוכות ועשה שם י"ח חדש. ויצא מסוכות והגיע לשכם, והיה שם מענין דינה מה שהיה. וההוכחה לכך: ויעקב נסע סוכותה (בראשית לג, יז), ואמר (שם שם, יח): ויבא יעקב שלם. וכבר נתברר ע"י זה שהיו לדינה בזמן מקרה שכם ח' שנים וחודש אחד¹⁰⁴, ונתבטל החשבון שערכו אותו ב(ענין) זה. ובאשר לעמידת לאה מלדת הריהי היתה שנתיים ד' חדשים, והיא נכנסת בכלל שבע השנים השניות שבהן נולדו כל השבטים חוץ מבנימין, כמו שבארתי זאת קודם. ומה שיוכיח לנו שאין זמן עמידת לאה מלדת נכנס בכלל שש שנים שעשה יעקב אבינו בצאן, ולא חלק ממנו, כפי שחשבו אותם מטילי הדופי — הוא, שכל השבטים חוץ מבנימין נולדו ב[שבע השנים] השניות, ולא נולד מהם אף אחד בשש השנים האחרות, וזאת —

101 ההמשך בכתב יד פריז אינו מתישב עם מה שנאמר כאן בענין „הטלת דופי בכתוב“. לאשרנו נמצאו שני עמודים מפירושו של הגאון של כת"י בודפשט 337a ו-337b שהם ההמשך הישיר של דברי הגאון לפנינו בכ"י פריז. ובראש עמוד בכ"י בודפשט 337a ישנן שתי שורות המעידות שהעמודים הם מפירושו של הגאון שהרי הן זהות עם שתי השורות האחרונות בכ"י פריז ואלו הן: „... אהל שכם לה ללאכתתאן עלי סביל אלטאעה לה. ופי קו' וישכב אותה ויענה נקול אן מן ראם אלטען עלי אלכתאב“. ובעברית: „... „אנשי שכם לו להתחתן בדרך הציות לו. ובאמרו: וישכב אותה ויענה, נאמר מי שרצה להטיל דופי בכתוב“. כנראה שהיה לסופר של כ"י פריז, העתק לקוי והיו חסרים בו שני עמודים שבכ"י בודפשט.

102 גם רס"ג מדבר נגד „המוציאים לעז על התורה“ בענין זה. אולם לפי דבריו הלעז הוא שאמרו שדינה נתעברה משכם וילדה בת. ואלו הדברים של ר' אברהם ב"ר שלמה בפירושו לנביאים ראשונים, בספר סעדיה גיז' יורק 1943 עמ' 113; אמר רבינו סעדיה ז"ל. יש שמוציאים לעז על התורה באמרם כששכב שכם עם דינה נתעברה ממנו וילדה בת ולא נזכר שמה בתורה. ונשיב כי לטענה זו אין שום ראיה. אדרבה

עפ"י מאמר יעקב ללבן (בר' ל, כו) : תנה את נשי ואת ילדי. ואם יאמרו : ומה הוא זה שיוכיח לנו כי לידת השבטים היתה ברציפות וסדר, ואולי הם או קצתם נולדו בזמנים שונים ? ייאמר לו, שרציפות ¹⁰⁵...

[וישכב אתה ויענה] נאמר שהיה זה שלא ברצון אלא בכפייה ¹⁰⁶ בדומה למה שנאמר על תמר (שמואל ב יג, יד) : ויחזק ממנה ויענה וישכב אותה. וכבר ידענו מאמרה לו (שמואל ב יג, ב) : אל אחי אל תענני.

ואמרו (ג) : ותדבק נפשו כבר אמר ותדבק נפשו ויאהבה וידבר על לבה ואמר חמור : שכם בני חשקה נפשו ואמר : כי חפץ בבת יעקב. ואמרו חפץ רוצה לומר הרצון והחשק כמו שאמר (שמואל א יט, א) : ויהונתן חפץ בדוד מאד והשני חשקה והוא ההתאהבות כלומר התשוקה כמו שאמר (ישעיהו כא, ד) : את נשף חשקי והאחר ותדבק והוא התקשרות מוחשית בלב ובנפש וכמו שאמר (תהלים סג, ט) : דבקה נפשי אחריך. והרביעי אהב והוא האהבה הנפשית כמו שאמר (שיר השירים ג, א) : בקשתי את שאתה [נפשי]. ובמלים אלו תיאר את בחירת הבורא בישראל כמו שאמר (ישעיהו סב, ד) : כי חפץ ה' בך. ואמר (דברים ז, ז) : חשק ה' בכם. ואמר (דברים ד, ד) : ואתם הדבקים ונאמר (מלאכי א, ב) : אהבתי אתכם ואמר (הושע ב טז) : לכן הנה אנכי מפתיה ¹⁰⁷.

ומאמר שכם (ד) : קח לי את הילדה הזאת בגלל הסתרת הבן מאביו בעניין הנשואין כמו שאמר על שמשון (שופטים יד, ב) : ויעל ויגד לאביו ולאמו. ואמרו (ה) : כי טמא דומה למה שאמר בעריות (ויקרא יח, כד) : אל תטמאו בכל אלה ¹⁰⁸. ושתיקת יעקב עד בוא בניו כמו שאמר והחריש יעקב עד באם לחמש פנים האחת מהן כדי שלא יבוא אליהם ויישמרו ושתהיה עצה משותפת כמו שאמר (משלי כז, ט) : ומתק רעוה מעצת נפש. ושיעלה בידו לגמול וכמו שאמר על שאול (שמואל א י, כז) : ויבזוהו ולא הביאו [לו מנחה] ¹⁰⁹ ואף יתקיים דבר הבורא וכמו שאמר (שמות יד, יד) : ה' ילחם לכם ... ואם לא היה שותק ... וכמו שאמר (שמואל ב יג, כ) : ויאמר אליה אבשלום אחיה האמינו ¹¹⁰. ושם בין אמרו והחריש יעקב עד באם ובין אמרו : ובני יעקב. מאמר באמצע.

(ו) : ויצא חמור אבי שכם אל יעקב לדבר אתו ומה שנראה בזה שיציאת חמור אל יעקב היתה לפני בוא השבטים מן השדה ונעשה זה בעת בואם ¹¹¹ ... זאת על ... ואמרו (ז) : ובני יעקב באו מן השדה כשמעם חרדתם ודאגתם בדומה לאמרו (עזרא ט, ג) : וכשמעי את הדבר הזה קרעתי. ואמרו : ויתעצבו ... כמו שאמר ב ... המלחמה (שמואל ב יט, ג) : ביום ההוא לאבל ¹¹² ואמרו : ויחר להם מאד נאמר על הכעס כאמרו גם כן בדוד בשל תמר (שמואל ב יג, כא) : והמלך דוד שמע את כל הדברים האלה ויחר לו מאד. וההבדל בין היגון והכעס הוא שעם הכעס התשוקה לבוא לידי נקמה ¹¹³ מן ה... ועם היגון ... מזה ובא להם בתחילה יגון וכאשר השתוקקו

¹⁰⁵ מכאן ואילך חסר מכתב היד בודפסט 337b. המשך הפירוש לפסוק ב, והלאה לפי כת"י ב"ח 99 II A13.

¹⁰⁶ ראה ב"ר פ, ה' וישכב אותה כדרכה ויענה שלא כדרכה. ובמדרש הגדול : ויקח אותה, ויענה, שהיתה צווחת וי. המהדיר שם ציין, מקורו נעלם. ויתכן שיסודו מדברי הגאון שלפנינו שהיתה אנוסה. והשווה יומא עז, ב. וברש"י שם ד"ה מביאות אחרות. וראה במדרש אנגדה ויקרא ח, ב. שלא היתה רוצה והיו מפתין אותה וכן בספר והזהיר

לנקום קרא לו כעס ונימק זאת באומרו: כי נבלה משום שמעשה זה והדומה לו נקרא נבלה משום שהוא ביטול הדת (?) וכמו שאמר (ירמיהו כט, כג): יען אשר עשו נבלה בישראל ואמר (דברים כב, כא): כי עשתה נבלה בישראל לזנות ואמר על אנשי הגבעה (שופטים כ, ו): כי עשו זמה ונבלה ואומרו: וכן לא יעשה איסור... וכפי שאמרה תמר לאמנון (שמואל ב יג, יב): אל אחי אל תענני כי לא יעשה [כן בישראל] בתואור זה ביאור קל וחומר...

(ח) ... שמשון לאביו (שופטים יד, ג, ד): אותה קח לי כי תאנה [הוא מבקש מפלשתים] וכבר דמתה פנייה זו לדוגמה... יואש לאמציה (מלכים ב יד, ט): תחוח אשר בלבנון שלח ולפי יואש... דומה לפניית אמציה... נמשלים בקוצים כאומרו (שמואל ב כג, ו) ובליעל כקוץ ואומרו (מלכים ב יד, ט) אל הארז כמו שאמר (תהלים צב, יג): כארז בלבנון ישגה ואומרו (מלכים שם): ותעבר חית השדה¹¹⁴... עשו בשכם ובחמור ואם נמשלים... ואומרו... נתן את בתינו לכם¹¹⁵... (י) ¹¹⁶... יושבת. ואמרו: שבו וסחרוה, רוצה לומר: המסחר בארץ ע"י הנשיאה (ההנאה) ממנה ואליה... זה הפקת תועלת בארץ וראשות בה, דוגמת אמרו (ישעי' כג, ח): אשר [סחריה] שרים. [ואמרו]: והאחוז בה, רוצה לומר הבעלות של האחוזות והבתים¹¹⁷, וכאמרו: (בראשית מז, כז): ויאחזו בה ויפרו. וזה מוכיח שהוא לא היה מתיר את המסחר... בזה אלא לבן הארץ או למי שיבחר בו¹¹⁸.

הפסוקים לפי התרגום הערבי

אח"כ אמר¹¹⁹: (יא): ויאמר. ואמר שכם לאביה ואחיה אם מצאתי חן אצלכם. (יב) הרבו. (יג) ויענו. (יד) ויאמרו. (טו) בזאת.

הפסוקים לד, טז—כד לפי התרגום הערבי

(טז) ... וניקח את בנותיכם אלינו ונשב אתכם ונהיה עם אחד.
(יז) ואם לא. אם לא תקבלו מאתנו ולא תמולו הרי שניקח את בתנו ונלך.
(יח) וייטבו. וייטבו דבריהם בעיני חמור ובעיני שכם בן חמור.
(יט) ולא אחר. ולא אחר הנער לעשות את הדבר משום שהוא היה רוצה את בת יעקב והוא הנכבד במשפחת ביתו.
(כ) ויבא. ובאו חמור ושכם בנו אל מקום אסיפת העיר ודיברו לפני אנשי העיר לאמור.
(כא) האנשים. האנשים הללו שלמים הם אתנו וישבו בארץ ויסחרו בה והארץ רחבה היא לפנייהם ואת בנותיהם נקח לנו... אליהם.
(כב) אך. אך בזאת יאותו האנשים לשבת אתנו שנהיה עם אחד שנימול אצלנו כל זכר כפי שהם נימולים.
(כג) מקניהם. מקניהם... ושאר בהמתם הלא הם לנו... להם שישבו אתנו.
(כד) וישמעו. וקיבלו את דברי חמור ודברי שכם בנו כל יוצא שער עירם ונימולו כל זכר מכלל יוצאי שער עירם.

¹¹⁴ ב"ר פ' ג: תחוח אשר בלבנון זה חמור אבי שכם. שלח אל הארז אשר בלבנון זה יעקב; תנה את בתך לבני. שכם בני חשקה נפשו בבתכם. ותעבור חית השדה אשר בלבנון ותרמוס את התוח וכו'. וראה תנחומא וישלח, ז תנחומא ב, טו, וברייתא ד"ב מדות, מדה כו ממשל כ"צד.

פירוש

(יא) [כבר ידענו את דברי] חמור להם באומרו: וידבר חמור ואומרו [כאן] ויאמר שכם משום שהוא לא הסתפק בפניית אביו בדבר זה¹²⁰. ואומרו אמצא חן בעיניכם סובל שני מובנים האחד מהם אם אתם רוצים בי ומצאתי חן בעיניכם הרי אני אוסיף לכם רצון במתנות ובדורונות ויחייב זה הפכו אם אתם מתנזרים הרי שלא יועילו לי דורונותי¹²¹. ולא היה ליעקב אבינו ולא לשבטים הרצון בו ולא במה שהעניק וכמו שאמר על שאול (שמואל א יח, כה): אין חפץ למלך [במהר] והשני שהוא חשב במה שהעניק למצוא בו חן בעיניהם בדומה לאומרו (משלי יז, ח): אבן חן השחד. ושהוא יגיעו לרצונו וחפצו כמו שאמר (משלי יח, טז): מתן אדם [ירחיב לו].

(יב) ועשה¹²² ועשה את ההענקה שני חלקים: מהר ומתן. ואשר למהר הרי הוא זה שעל ידו יתקיימו הנישואים (שמות כב טו): מוהר (!) ימהרנה לו לאשה; ואמר (שם שם, טז): כסף ישקול והם כ"ה דרהם לבתולה וי"ב לבעולה¹²³. והמתן הרי הוא המתנה, וכמו שאמרו (ב"ב ט ה): השולח סבלונות לבית חמיו¹²⁴. וזו הוכחה שה[אומות] לפני מתן תורה היו משתמשים במוהר ובמתן. וזוהי מצוה מן המצוות שהיו האומות מצווים עליהן, חוץ ממה שנתייחד בו אברהם וזרעו, והיא שאמרו רבותינו (חולין צב א): שלשים מצות נצטוו בני נח¹²⁵, והן לפי [ד'] חלקים: מקצתן בצווים ובאיסורים בלבד, ומקצתן ברמז נסמך אל מחייבי השכל בהן, ומקצתן השגנו אותן מתוך היענשם עליהן, והחכם [הצודק] לא יעניש אלא על מה שכבר אסר אותו, והבורא יתגדל ויתעלה חכם צודק, וראינו שהוא כבר הענישם והאמננו שהוא לא הענישם¹²⁶ [אלא לפי הראוי וכמאמר אבותינו (סנהדרין נו ב): לא ענש אלא

120 השווה לקח טוב: החציף פניו ודבר הוא בעצמו.

121 השווה שני טעמים בצרור המור: אמצא חן בעיניכם, כלומר איני מבקש מכם כלום אלא שאמצא חן בעיניכם, ושתראו לי פנים שוחקות... או שאמר אמצא חן בעיניכם, כלומר אני רואה דברי אבי שאין הדין עמי לאנוס האשה ולשכב עמה ולהתחתן אח"כ, ולכן אני שואל מכם דרך חן וחסד ולא מתורת דין ומנהג.

122 מן הקטע הזה המונה לי מצוות בני נח לגו שלשה כתבי יד שונים, ואלו הם: (א) כ"י פריז ב"ח (=כ"י, א); (ב) כ"י קמברידג Arabic 21⁹¹ (=כ"י, ב); (ג) כ"י בודפשט 260a, 260b (=כ"י, ג). עיקרי הדברים הם לפי כ"י פריז, עם תקונים והשלמות לפי כ"י האחרים. בכ"י ב"ח פריז, שלשים המצוות הן בכ"י לפי המספרים דלקמן: הקדמה בכ"י מס' II A13; מצוות א—יד בכ"י מס. II A12; מצוות טו—ל בכ"י מס. II A13. הגאון מבאר, מהר, כתובה, כביאורו של רש"י, המקור הוא במכילתא משפטים פ"ז: מהר ימהרנה לו לאשה (שמות כב טו) ואין מהר אלא כתובה, שנאמר: הרבו עלי מאד מהר ומתן וגו', והשווה רמב"ן כאן, וראה תורה שלמה פרשת משפטים שם אות שי, והשווה בראשית רבה פרשה פ, ז, מהדורת אלבק עמ' 960: מהר—פרגון, ומתן—פראפורגון, כלומר, כתובה ותוספות כתובה.

123 בתשובת הגאונים שערי צדק ס' כב דף נח. תשובת שר שלום: „ומנהג שלכם שאתם גובין לבתולה ארבע מאות זוז אם נהגתם כלכם הרשות בידכם, כל מה שקבלתם על עצמכם קיים וכו' אבל המנהג בשתי ישיבות גובין לבתולה מאתים ולא למנהג מנה, שהן שמונה שמונה לכל מטבע, שהרי כאן לבתולה עשרים ותמשה זוזים של כסף, משקל עשרים ותמשה זוזים של כסף, משקל עשרים ותמשה זוזים של כסף, וראה דברי רב שמואל בן חפני המובאים בפירוש רבינו נתן ראש ישיבה על המשנה כתובות

אם כן הזהיר¹²⁷. והשגנו מקצתם מקיומם אותן. ועם זאת לא סהרן הכתוב בכמויותיהן [...]. כמו המצוות שנאמרו בסיני ולא היה (?) [ולא תבדיל בינן] שנדע על אודות זה התאמה או שינוי. [מהן ג'] ייחוד השם ואיסור עבודה זרה וברכת השם תחת אמרו (בר' ב טז): „ויצו ה' אלהים על האדם¹²⁸. ד': התפילה, על-פי מאמרו לאבימלך (שם כ ז): „ותפלל בעדך“, ולולא היה יודע את התפילה לא היה חפץ בה מצידו¹²⁹. והה': האיסור על שבועת שקר, כאמרו (שם כא כג): „ועתה השבעה לי באלהים“. ואילו היה מאמין שמותר להפר את השבועות, לא היה דורש אותן¹³⁰. והו': האיסור על הריגת האדם את עצמו, מתוך מאמרו (?) (שם ט ה): „ואך את דמכם¹³¹ וג'. והז': האיסור על הריגת האדם את זולתו, כמו שאמר (שם שם ו): „שופך דם האדם“¹³². והח': איסור אשת איש ממאמרו (שם כ ג): „והיא בעולת בעל“¹³³. והט': עריכת הגישותאים על-ידי מוהר ומתן¹³⁴. והי': האחות, כמו שאמר (שם יב יג): „אמרי נא אחותי את“¹³⁵. והי"א והי"ב: האיסור על משכב זכור והרבעת בהמה, כמו שאמר (שם ב כד): „ודבק באשתו“ ולא בזכור, באשה ולא בבהמה וחיה¹³⁶. וזה לאו הבא מכלל עשה, כוונתי — האיסור המוסק מן הציווי¹³⁷.

127 ראה אמונות ודעות, המאמר הרביעי, פרק ה, מהדורת הרב י' קאפח עמ' קנט: „אלו היה אפשר שיתן לו שכר על מה שלא צוהו, היה אפשר שיענישו על מה שלא הזהירו, והרי יהיה זה עול“. וראה תוספתא עבודה זרה פ"ט ה"ד, מהדורת צוקרמנדל עמ' 474: „אפשר שהכתוב עש עד שלא יזהיר — אלא מזהיר ואחר כך ענש, מלמד שהזהיר“.

128 ראה סנהדרין נו ב: ויצו ה' אלהים וגו' ה' זו ברכת השם וכר', אלהים זו עבודת כוכבים. אבל יחד לא נזכר. וכן במקורות מקבילים, ראה ב"ר טז טז, תיאודור-אלבק עמ' 149—150, ותורה שלמה בראשית ב טז, אות רל; ט ג אות יג. גם הרמ"ע מפאנו לא הזכיר יחד, וראה סדר עולם רבה פ"ה מהדורת רטנר עמ' יג הערה כג גירסא „יחד ה' " במקום „ברכת השם“, וראה תוס' סנהדרין סג, ב, ד"ה אסור, שכתבו שבני נח לא נצטוו על השיתוף. ובתוספות בכורות ב ב, ד"ה שמא, וכן ברבינו ירוחם נתיב שבעה עשר ח"ה דף קנט ע"ג, אולם ראה שר"ת נדע ביהודה מהדורא תנינא חלק יו"ד סי' קמח, המבאר דברי תוספות, שרק בשבועה אין שיתוף אסור בבני נח מפני שעושים את זה רק מפני הכבוד אבל בעובד לה' בשיתוף דבר אחר — חייב. מדברי הגאון שלפנינו יש לנו מקור על איסור שיתוף בבני נח, וראה משנת רבי אליעזר, פרשה ששית עמ' 121 „... אבל אם עשו שבע מצוות ואמרו מפי פלוני שמענו, או מדעת עצמן, שכך הדעת מכרעת, או ששיתפו שם ע"ז, אם עשו כל התורה כולה, אין לוקחין שכרן אלא בעולם הזה“. משמע, ששיתוף כשהוא לעצמו אינו מן האסורים לבני נח. וראה תורה שלמה שמות כ, אות קיח, שלפי הלימוד בסנהדרין שם, שהיא דעת ר' יוחנן, אלהים זו עבודת כוכבים וכן הוא אומר: לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ ג) זה כולל גם שיתוף, והשווה שאילתות פ' יתרו תחילת שאילתא נב, והעמק שאילה שם. ועי' עוד תורה שלמה, שם, אות קכד. ושטת רס"ג היא שגר תושב אינו מצווה על השתוף. כך משמע מדברי אבן עזרא בפירושו הקצר לשמות כב, כ שמביא את דברי הרס"ג. וראה צוקר, על תרגום רס"ג עמ' 347 הערה 63.

129 גם רס"ג בפירושו לבראשית מזכיר תפילה שנהגו בה קין והבל. ראה במאמרי הנ"ל וראה בספרו של הרב קאפח, שם, עמ' קעב מדברי רס"ג: „והשאלה השנית, אם בקרבנות סבת קבלת האחד ואי קבלת השני, אבל מה היא סבת קבלת תפלתו של אחד האישים. הללו ואי קבלת תפלת השני, שהרי אמר ואל הבל ואל מנחתו, ואל קין ואל מנחתו“. רס"ג רואה במלים, אל הבל' רמז לתפילה.

130 ראה משנה למלך רמב"ם הל' מלכים פ"י ה"ו, שכוון לדעת הגאון בדיוקו מאבימלך שבן

והי"ג¹³⁸: על הסירוס, כמו שאמר (שם ח יז): „ושרצו בארץ ופרו ורבו ענל הארץ“¹³⁹. והי"ד: האיסור על הנבילה, כמו שאמר (שם ט ג): „כל רמש אשר הוא חי“¹⁴⁰. וזה גם כן לאו הבא מכלל עשה כעשה דאמי. ואמרו בתלמוד ארץ ישראל¹⁴¹: עשה הוא לא יחויב בו מלקות. והי"ה והי"ו: האיסור על אכילת אבר מן החי ועל הדם, כמו שאמר (שם ט ד): „אך בשר בנפשו דמו“¹⁴². והי"ז האיסור על הכלאים בבהמות, כמו שאמר (שם ח כ): „ויקח מכל הבהמה הטהורה“¹⁴³. והי"ט: הצווי על הקרבנות מהן¹⁴⁴. והכ': איסור הגזל, כמו שאמר (שם ו יא): „ותמלא הארץ חמס“, ואמר (שם כא כה): „על אדות באר המים“¹⁴⁵. כבוד אב ואם, אמר (שם ט כב): „וירא חם אבי כנען“, ואמר (שם שם, כג): „ויקח שם ויפת את השמלה“¹⁴⁶. וט' מצוות בשני פסוקים, מאמרו (דברים יח י—יב): „לא ימצא בכ... וחובר חבר וג', כי תרעבת ה' אלהיך“¹⁴⁷. וכבר מצאנו באברהם אבינו וזרעו מצוות

138 מכאן ואילך חסר בכ"י ב.

139 המלים „על הארץ“ הושלמו ע"י כ"י ג. ראה סנהדרין נז א, מדתני דבי מנשה, סירוס, דכתיב (בראשית ט' ז): „ושרצו בארץ ורבו בה“, והגאון מביא את הפסוק (ח יז) ושרצו בארץ וגו'. מדברי הגאון יש ראיה לגירסת הי"ז נתנאל מקינון, שגורס כן בתני דבי מנשה, כפי שמביא ר' חיים בנבנישתי בספרו „חמרא וחיי“ לסנהדרין (נט ב) עמ' רעח, ד"ה והרי פריה ורביה: „פרו ורבו שנכתב גבי בהמה תיה ועוף לכך מוקי לה לסירוס, שכן דרך שמסרסים בהמה ועוף וחיה“. ראה תורה שלמה, בראשית ט ז, אות סו.

140 דרש זה שנבלה אסורה לבן נח מובא בלקח טוב בראשית ט ג, ומביא את הדרש ר' מנחם עזריה מפאנו בספר עשרה מאמרות, מאמר חקור דין ח"ג פרק כא, (מצווה כט) בשם פסיקתא (=לקח טוב). א"כ, בדברי הגאון שלפנינו מקור קדום יותר לדרש זה, ועי' תורה שלמה שם אות יג. וראה רש"י תולין צב ב, בפירוש השני על בשר המת — שהוא בשר מבהמה שמתה. מכאן, שגם דעת רש"י היתה שכן נח אסור בנבלה.

141 ירושלמי בכורים פ"ב ה"א: כל לא תעשה שהוא מכח עשה, עשה הוא. וראה הציונים ביפה עינים בבבלי יבמות נד ב. על הכינוי לירושלמי בשם „תלמוד ארץ ישראל“ ראה מאמרי „שרידיים בכת"י מפירושי ר"ש בן חפני“ בספר היובל להרב א' יונג עמ' רלט לפ' ראה: „ואמר התלמוד הארץ ישראל“. וראה תשובת ר' סעדיה גאון בשערי צדק שער השני סי' ט, שמכנה כן את הירושלמי, וראה ש"א פווננסקי: „ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים“ וארשא תרס"ט, מאמר ראשון עמ' 25—26, וראה אוצר הגאונים ברכות ח"ב עמ' 103 ואוצר הגאונים, סוכה עמ' 102 הערה ח. וראה ש' אברמסון, רב נסים גאון, ירושלים תשכ"ה עמ' 12 הערה 1: עמ' 71 הערה 3; עמ' 212—213. וראה עוד בענין הגאונים והירושלמי, תולדות רב נסים — שי"ר.

142 בכה"י ג, באים המספרים: והט"ו והי"ז. דעת ר' חנינא בן גמליאל סנהדרין נט א, שנאסרו אבר מן החי ודם מן החי, וכן מונה הרמ"ע מפאנו שם: אבר מן החי ואיסור דם, והשווה רמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"י—יא, שאסור באבר ובשר מן החי ומותר בדם מן החי. הגאון אינו מזכיר בשר מן החי, וגם חסר מספר שמונה עשרה מן המנין שלפנינו, ואולי היה מקום להוסיף בשר מן החי, ואז יהיו שלוש מצוות כאן, כלומר, חמש עשרה, שש עשרה ושבע עשרה, דהיינו אבר מן החי, דם מן החי, ובשר מן החי. איסור כלאים והבא אחריהן יהיה מספר שמונה עשרה, אולם בכ"י ג המספרים חמש עשרה ושש עשרה הם, „על אבר מן החי ואכילת הדם“. מספר שבע עשרה: כלאים. ובכ"י ההוא מחוקה שורה בין כלאים ובין צווי הקרבנות, כלומר, בין מספר שבע עשרה למספר תשע עשרה. כנראה שהמספר החסר היה שם.

143 סנהדרין נז א: תנא דבי מנשה, כלאים, דכתיב (בראשית ו כ) מהעוף למינהו, ולא

אחרות, כמו הירושה¹⁴⁸ והמעשר¹⁴⁹ ונדירים¹⁵⁰ ויבום¹⁵¹ ובכיה והספד¹⁵² וקבורת המת¹⁵³ וזולת זאת.

(יג) ומאמרו: ויענו בני יעקב, יחייב (?) שיהא זה כולל את כל השבטים, אם כי הדיבור היה ליעקב. והנה השבטים התבדלו בלי אביהם (?) יעקב... [לא] יצטרף לכעין זה¹⁵⁴. ופירשתי: במרמה — בתחבולה, כמו (בראשית כו, לה): בא אחיך במרמה, רצונו בו שהוא הערים לקחת את הראוי לו, כי יעקב היה הראוי לבכורה, ולא היה עשו ראוי¹⁵⁵ — עפ"י מאמרו (משלי א, ד—ה): וערמה ותחבולות¹⁵⁶. ומאמרו: אשר טמא, כוונתו שהם היו ראויים לכך בגלל אותו המעשה¹⁵⁷.

(יד) ומאמרו: כי חרפה היא לנו, מקביל למה שאמר ה' ליהושע (יהושע ה, ט): היום גלותי את חרפת¹⁵⁸.

(טו) ומאמר: אך בזאת, איננו עשיית המילה בלבד, אלא התחיבות המצוות המחוייבים עליהם שכן אומרו: אם תהיו כמנו וכמו שאמר (טז): וישבנו אתכם והיינו [לעם אחד]. והזכירו את המילה משום שהיא המופגנת ביותר והמפורסמת ביותר¹⁵⁹ וכדי שגדע שהתחבולה בעניין זה במילה הוא להחלשת

148 אצל אברהם כתוב (בראשית טו ג): והנה בן בתי יורש אותי, ועוד (שם, שם ד): כי אם אשר יצא ממעיך הוא ירשך, ויתכן עוד, שהכוונה לירושת בכור. ראה בילקוט גר השכלים כ"י ריש פ' תולדות, מובא בתורה שלמה בראשית לח אות לח: „תלק בכור היה לחק לראשונים, וכך גם מקצת הענינים הטבעיים היו קובעים חוקים להם קודם מתן תורה, ומשנתנה התורה, מה שנמצא לטוב העמידה אותו לפי מצבו כמו חלק בכורה ויבום". וראה מדרש אגדה (בראשית לא יד), העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו'... לפי שאין הבנות יורשות במקום הבנים. וראה תורה שלמה שם אות לא.

149 כמו שנאמר אצל אברהם (שם, יד כ): ויתן לו מעשר מכל, ויעקב אמר (שם, כח כב): וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. וברמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"א, שיצחק הפריש מעשר, והראב"ד השיג ואמר, שראוי לומר שאברהם הפריש מעשר, ראה תורה שלמה שם אות קלב. וראה כפתור ופרח להרב אישטורי הפרחי בתחלת פרק הראשון: האבות הקדושים הם הפרישו מעשר, באברהם ויעקב הדבר בפ"י. וביצחק אמרו ז"ל: „וימצא בשנה והיא מאה שערים" — אומד זה למעשר היה.

150 על פי הפסוק (שם כח כ): וידר יעקב נדר, מדברי הגאון משמע שמצוה לנדור, וכן בב"ר ע, א; ראה תוספות תולין ב ב, ד"ה אבל. וראה תורה שלמה שם, אות' קמא—קמב, בענין זה.

151 לפי מה שנאמר (שם לח ח): ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבם אותה, וראה ב"ר פ' פה ה: יהודה התחיל במצות יבום, ועי' תורה שלמה שם אות לח והשיטות השונות בעניין. בלקח טוב פ' וישב לח ח: „מלמד שהיו נוהגים על הייבום קודם מתן תורה ממצוות הדעת". ראה בילקוט סוף משלי: רבות בנות עשו חיל' — שיהודה נצטוו על היבמה. וראה במאמרי הג"ל דברי רס"ג, שנצטוו על היבמה.

152 הכוונה לכתוב (שם כג ב): ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה', ועיין מאמרו של שו"ל סקוז תרביץ תשי"ט עמ' 313. קטע מכ"י בספריית לגינגרד-פירקוביץ מס' 4455 (162), מפירושו הארוך של רב סעדיה גאון" על הכתוב הג"ל אומר רס"ג: „ואמרו לספד לשרה ולבכתה', זה מקצת מחובות המת, שחייב אדם לעשותן בשיעורים שונים: הספד יום אחד, ולבכות ג' ימים, ולאבלות ז' ימים, וגיהוץ ותספורת לשלשים יום, וליכנס לבית השמחה על ההורים שנה". יש לציין שקטע זה ייחס א' הרכבי לרב שמואל בן חפני גאון במאמרו בשם „לקוטים מספרי בן חפני מכ"י פטרסבורג", ב„אוצר הטוב" ברלין 1878. ובפירוש הגאון בן חפני ז"ל לקמן פ' ויחי ג, י: „ויעש לאביו אבל שבעת ימים", הודיענו את עתיקותו של חוק האבלות". וראה לקמן לה, כט על חובות ההספד

כוחם ושינצחו אותם ויהא זה בדומה למה שנעשה לשמשון כמו שאמר (שופטים טז, יט): ותגלח את שבע [מחלפות]. אחר כך נאמר שתחבולה זו של השבטים נעשתה על שתי פנים, האחת שזו נעשתה בדרך של עצה נאמנה להיכנס לדת, לא הציעו להם בכפייה, והשני שישלימו מטרותם בין אם יקבלו ובין אם לא יקבלו. ואומרו (טז): ונתנו, בדומה לאומרו (מיכה ה, ו): מצרים נתנו יד (דברי הימים א כט, יד): ומידך נתנו לך¹⁶⁰ ונתנו את בנותינו, תשובה למאמר חמור: והתחתנו אותנו ואומרו: וישכנו אתכם, תשובה למאמר: ואתנו תשבו והיינו לעם אחד. מה שכתבו האבות שהגר... ואין הוא גר שכן אומרו (יבמות מז, ב): אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן לעולם אינו גר עד שימול ויטבול. ואמרו בתיאור מעשה המילה והטבילה בגרים (יבמות מז, ב): קיבל מולין אותו [מיד] נשתיירו בו ציצין המעכבין את המילה חוזרין ומולין אותו שניה נתרפא מטבילין אותו¹⁶¹ ושני תלמידי חכמים עומדין על גביו ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות טבל ועלה הרי כישראל^{161*} לכל דבריו.

ואומרו (יז): ואם לא תשמעו אלינו נאמר שמא יטען טוען כלפינו שאם היתה אחת הסיבות לקריאתם להם להיכנס בדת באופן ההצלה מהם ולא עשו... להם בהזכרת דינה קל יותר ומפחיד יותר מבלעדיו¹⁶². ומאמר השבטים על דינה: ולקחנו את בתנו והלכנו, אפשר הוא בשפה שיהא זה משפט מיעקב ולא¹⁶³.

ואומר (יח): וייטבו דבריהם בעיני חמור הוא אחד משני מצבים או שיהיה טוב בעיניהם עניין חוקים אלו בדומה לאומרו (אסתר ב, ד): וייטב הדבר בעיני המלך ויעש כן. או לעוצם התשוקה על שניהם או לשניהם יחד.

ואומרו (יט): ולא אחר הנער כלומר המילה והחל הוא כדי שילכו בעקבותיו כל אנשי העיר כדי שלא יתאחר מכך זמן. וכבר חל עליו שם הגרות אלא שלא נשלם בו¹⁶⁴. וסוף תקופת ההמתנה הוא י"ב חודש כמו שאמר (יבמות מח, ב): אמר רבי יהושע בן לוי הלוקח עבד מן הגוי ולא רצה למול מגלגל עמו עד שנים עשר חודש וחוזר ומוכרו לגויים... אמר (שמות כג, יב): וינפש בן אמתך והגר בן אמתך זה עבד ערל והגר זה גר תושב¹⁶⁵. ואומרו: כי חפץ לימד על הרצון בכך והוא נכבד מכל [בית אביו] יתכן שיהיה שחמור התחתן עם בתם אחרי זה בשל... אנשי עירו¹⁶⁶ ואומרו

160 השווה רש"י כאן: ונתנו, גר'ן שניה מחדגשת לפי שהיא משמשת במקום שתי גר'ין "ונתנו".

161 בגמרא לפנינו מטבילין אותו, "מיד".

161* בגמרא הרי הוא כישראל לכל דבריו.

162 הכתב יד לא ברור וקשה לעמוד על כוונת הדברים.

163 ראה ברבינו בחיי פסוק יד: אחרי כן אמרו ולקחנו את בתנו כי הם המדברים במקום אביהם.

164 ראה יבמות מד, ב. כרבי יוסי אינו גר עד שימול ויטבול, וכן ברמב"ם הל' איסורי ביאה פ"ג ה"ו. ומה שכתב: "שחל עליו שם הגרות אלא שלא נשלם בו" השווה רמב"ם הלכות איסורי ביאה פ"ב ה"א. העבדים שהטבילו אותם לשם עבדות וקבלו עליהם מצוות שהעבדים חייבים בהם, יצאו מכלל העכו"ם ולכלל ישראל לא באו. ועוד יש לציין קטע מפירושו של הגאון לדברים שפורסם על ידי הרכבי באוצר הטוב שנת תרל"ט עמ' 61 ואלו דבריו: "ואמר ראש הישיבה ז"ל (=רס"ג) בפירוש ואלה המשפטים כי כוונת הכתוב אם אדוניו יתן לו אשה היא לשפחה שנתגירה, אולם יש לשאול נגדו

(כ): אל שער עירם, כלומר מקום התקבצות אנשי העיר והציבור והראשים כמו שאמר (איוב כט, ז): בצאתי שער עלי קרת וכלל בנאומי להם עשרה עניינים של רצון בהם ואמרו (כא): שלמים הם אנשי שלום לא נלחמים בדומה לאמרו שם (נחום א, יב): אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו. דוגמתם ¹⁶⁷...

הפסוקים לה, כז—לא, לפי התרגום הערבי

- (כז) ... תושביה על שטמא את אחותם.
 (כח) את צאנם. ובזו (?) את צאנם ובקדם וחמוריהם וכל אשר בעיר...
 (כט) ואשר בבתייהם.
 (ל) ויאמר. ואמר יעקב לשמעון וללוי עשיתם שישמחו לאירי... זכרי אצל יושבי הארץ הכנעני והפריזי... מתי מספר ואם ייקבצו עלי... אני וביתי.
 (לא) ויאמרו. אמרו לו שניהם... יעשה באחותנו.

פירוש

אך נצחונם... כעסם וחפזונם של שניהם הרי היא... והכאב... הפצע וכבר נימק זאת באמרו (כה): בהיותם כאבים כלומר עוצם הצער והכאב... (איוב ב, יג): ראו כי גדל הכאב... המקום... וכך אמר (תושע ו, ב)... ביום השלישי [יקימנו ונתיה לפניו] וכך אמר הנביא (תושע ו, א): לכו ונשובה אל ה' כי הוא ¹⁶⁸, ואמרו (תושע ו, ב): יחינו מיומים... ירצה לומר בו כאבי האהבה. וכאמרו בשירה (שיר השירים ח, ח): אחות לנו קטנה. ואמרו: איש חרבו כלומר שהיו להם שלוש עשרה שנים ¹⁶⁹ ואמרו: ויבאו על העיר בטה... וכי אין להם מבקש ואמרו: ויבאו על... ואמרו: ויהרגו כל זכר רוצה לאמר בו המבוגרים ואינו כולל את הילדים בכלל זה משום שאין להם חטא ואין עונש עליהם ולא היתה לו הנאה מהריגתם ¹⁷⁰ וכבר למדנו שנכללו חמור ושכם באמרו ויהרגו כל זכר ומה משמעות הזכרתם במיוחד ונאמר משום שהם ה... אנשי העיר כאמרו במדין... (במדבר לא, ח): ואת מלכי מדין ¹⁷¹. אחר כך... היו ראויים אנשי שכם... שמעון ולוי או לא. ונאמר... אנשי העיר... על... התחייבו... בדת ¹⁷² אלא שהוא... (כו) ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו. [לפי שהיתה אנוסה כפויה על דרך הזנות והוא (היה) עושה בבחירתו לכן עונשו ברור והיא פטורה (ולפיכך) לקחו אותה ויצאו ולא ענשו אותה וכבר העיר על זה ר' שמואל בן חפני ז"ל] ¹⁷³.
 (כז) ... בני יעקב באו על החללים, רוצה לומר בו... מי שקדם... הפלשתים... ואמרו: שבו ויבזו ואת אשר בשדה לקחו... והם משלושה מינים חי מדבר... וכסף ורכוש ומקנה, ואשר... כחי המדבר כאמרו (דברי הימים כח, ח): וישבו

167 חסר בכ"י. ההמשך מכ"י פריז II B7.

168 המשך הפסוק כי הוא טרף וירפאנו יך ויתבשנו. יתכן שהסופר בלבב את השורות כאן. כי מן הדין הוא שיתחיל בפסוק א.

169 ב"ר פרשה פ, י. ובלקת טוב ושכל טוב ומדרש הגדול.

170 כך באר ראב"ם על פסוק כט: ומאמר ואת כל טפם (ואת נשיהם מורה שהחיו להם את (הנשים ואת) הזכרים בטף כעין מה שצוה (ה') יתעלה לזרעם כשלוכדים עיר.

בני ישראל¹⁷⁴ ... מאחיהם ואומרו ... ולקחתה כבר חלה על תחי ... המדבר כאומרו (שמואל א ל, כ) : ויקח דויד את¹⁷⁵.
 (ל) ...¹⁷⁶ גופל על (הדבר) המכוער והנפסד, רצוני לומר, מעשה שהנהגה הטובה מונעת אותה : עכר אבי את הארץ (ש"א יד, כט), אם כי נכון היה כמעשה שאול¹⁷⁷. ומאמרו : להבאישני, המאסת שמו בין אנשי הארץ ההיא והרעת מעמדו בעיניהם, כמאמרו (ש"א כו, יב) : ויאמן אכיש בדוד לאמר הבאש הבאיש בעמו בישראל ; ואמר אחיתפל (ש"ב טז, כא) : ושמע כל ישראל כי נבאשת¹⁷⁸. ומאמרו : ונשמדתי, פחד מפני העקירה והשירוש. ולא ראינו שהוא אמר להם : עשיתם דבר לא כשר או דבר אסור, ולא אמר להם : השיבו את מה ששבתם ובזזתם.
 (לא) ומאמרם : הכוונה, תשובה במקומה, כי היא נקמה על מה שעשה לה ומה שהיו ראויים לו מלבד הסיבה הזאת¹⁷⁹.

לה

(א) ומאמרו : עלה¹⁸⁰ בית אל, משום שהוא נבהל מענין מה שקרה [על ידיהם ?], בדומה למאמר גד לדוד (ש"ב כד, יח) עלה הקם מזבח לה¹⁸¹ בגרן ארונה היבוסית. וגם כן כדי לזרוז במה שידעיל לו מהקרבת הקרבנות. הנראה אליך, בשעת חולשת המצב והלב¹⁸².
 (ב) ומאמרו : ויאמר [יעקב] אל ביתו, דיבר אל נשיו וילדיו ; ואל כל אשר עמו, משרתיו ועבדיו והכפופים לו. ואלה מדרגות התוכחה, להתחיל בקרובים¹⁸³. אח"כ אמר : למה התאחר יעקב בסילוקם (של האלילים) עד הזמן ההוא, ונאמר כי הוא צוה עליהם לחזור בתשובה, וגם כן כיון שנצטוו לעלות אל בית אל נתחייב להתכונן ולחצואג לנפשו, כמאמרו (קהלת ד, יז) : שמור רגלך כאשר תלך¹⁸⁴. ואסר (?) עליהם את עבודת האלילים כמו שעשו יהושע ושמואל¹⁸⁵. והמהרו, רוצה לומר בו טוהר הכוונה בציות לאל יתגדל ויתעלה, כמאמרו (משלי כב, יא) : אהב טהר לב¹⁸⁶ ; ושיפרשו מטומאות הפסילים, כמאמרו (ישעיהו ל, כב) : תזרם כמו דזה : ומאמרו (יחזקאל כ, ז) : ובגלולי מצרים אל תטמאו ; ושיתרחקו מטומאות החטאים, כמאמרו (ויקרא יח, כה) : ותטמא הארץ ואפקד עונה. וההתרחקות משניהם נקראת ככה (ויקרא טז, ל) : לפני ה' תטהרו ; (תהלים נא, ד) : ומחטאתי טהרני ; (ירמיהו לג, ח) : וטהרתים מכל עונותם¹⁸⁷ ; ומאמרו (תהלים יט, י) : יראת ה'

174 כ"י מתוק. המשך הפסוק : מאתים אלף נשים בנים ובנות מאחיהם.

175 המשך הפסוק : כל הצאן והבקר וגו'. ע"כ מ"י פריז II B7.

176 מכאן לפי כ"י בריטיש מוזיאום D43 5559. התחלת הביאור של הפסוק חסר. וכנראה הגאון מבאר כאן את המלה, עכרתם.

177 כלומר גם פה צדקו האחים, אבל מעשה הנקמה הוא נפסד.

178 כעין זה בתרגום רס"ג. בכה"י הבאיש הבאיש בישראל ; נבאשתה בה"א בסוף.

179 הראב"ם מביא כאן באור בשם הגאון בן חפני. ונראה שהגאון כתב את הדברים בבאורו לפסוק כו. ויקחו את דינה וגו' שחסר לפנינו. ראה למעלה פסוק כו, והערה 173.

180 בכתה"י : על.

181 בכתוב : הקם לה' מזבח.

טהורה¹⁸⁸.

(ג) לאל העונה אותי, תודה לעונה ולמושיע בעת הצרה.
 (ד) ויטמן אותם, מן הדין שהוא כבר גיפצם ושיברם לפני קברו אותם כדי שיבטל את העבודות להם, עפ"י מאמר החכמים (תוספתא ע"ז פ"ו ה"ב) כיצד מבטלה? ר' מאיר אומר עד שי[נה] בקורנס] ויחבל¹⁸⁹. ר' שמעון אומר אפילו דחאה¹⁹⁰ והפילה. ואסור שנאמין כי הוא קבר אותם שלמים, ולא כל שכן תחת העץ, כי הוא אחד ממיני האשרה. ואמרו (עבודה זרה מח, א): מעשה בצידן באילן שהיו עובדין אותו ומצאו תחתיו גל, אמר להם ר' שמעון בדקו את הגל הזה ובדקו¹⁹¹ ומצאו בו צורה, אמר להם הואיל ולצורה הן עובדין נתיר להם את האילן. והצורה המתקנת ביותר של איבוד עבודה זרה היא השלכתה בים עמוק לבל תימצא ותיעבד, עפ"י מאמרים (עבודה זרה מא, א): המוצא שברי צלמים הרי אלו מותרים. מצא תבנית יד ותבנית רגל הרי הן אסורין מפני שכיוצא בהן נעבד. (שם מב, ב) המוצא כלין ועליהן צורת החמה צורת הלבנה צורת הדרקון¹⁹² יוליכם לים המלח. וכיון שלא היה בקרבת אבינו (?) יעקב הים¹⁹³, בחר בקבורה¹⁹⁴, ומן הדין הוא שקבירתו אותם היתה סודית, שלא ידעה עליה שום בריה¹⁹⁵.

(ז) ויקרא למקום המקום של (בראשית כח, י) „במקום“¹⁹⁶, כי שם נגלו אלי. (ח) ונשאל על אודות דבורה מה היתה עושה אצלו, ואמרו אבותינו¹⁹⁷: שרבקה אמו שלחה אותה אליו בדורשה את בואו אליה ובקיימה את הבטחתה לו במאמרה (בראשית כז, מה): ושלחתי ולקחתיו משם, אחרי מאמרה (שם) עד שוב אף אחיך. ולא ראינו שאחיו חזר בו משנאנתו, כיון שהוא הלך לקראתו לרעה. — נאמר, כי יתכן שהוא היה מראה לאמו, ששנאנתו כבר חלפה, בדרך ערמה. וכאשר גודע לו על חזרת יעקב, הלך לקראתו לרעה בלי נוכחות אמו.

188 רבינו בחיי כותב: „והטהרו. למדך הכתוב כי העון קרוי טומאה, וכתוב ובגלולי מצרים אל תטמאו. ומי שעוונת העון נקרא טהור שנאמר: מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, וכתוב המעט לנו את עון פעור אשר לא הטהרנו ממנו (יהושע כב, יז) ודוד ע"ה אמר: תחטאני באזוב ואתה (תהלים נא, ט) וכתוב (שם, נא, ד) ומחטאתי טהרני“. רבינו בחיי שאב מדברי הגאון, אולם שנה במקצת בהבאת הכתובים.

189 בראב"ם מביא: „תחת האלה. מה שנתנו לו טמינת איבוד מן המציאות לא טמינת גניזה, כמו שביאר ר' שמואל בן חפני ז"ל“.

בכ"י האותיות שבמרבועות ממושטשות. אבל נראה שכך צריך לקרא. הגרסא שלפנינו בדברי הגאון היא כפי שנמצאת בדפוסים שלנו של התוספתא. בכ"י ערפורט (פ"ה ה"ז) הגרסא: „עד שיכה בקורנס ויאכל“. צוקרמנדל ציין שם שגם בכ"י ווינה הגרסא כמו בדפוסים. וראה ר"ש ליברמן תוספת ראשונים עמ' 196 שמביא גרסא ממדרש בערבית כ"י: „כיצד מפילה ר' מאיר אומר עד שיכה בקורנס“.

190 בכ"י נוספו בין השיטין שתל מילים, אחת בלתי ברורה והשניה „והפילה“. יש רק לשער שהמלה הבלתי ברורה היא המלה „סטרה“ שנמצאת בכל הנוסחאות של התוספתא, ואז תהיה גרסת הגאון בתוספתא כך: „ר' שמעון אומר אפילו סטרה דחאה והפילה“. הגרסא בדפוסים: „ר' שמעון אומר אפילו רואה סטרה ונפלה“. בציוני נוסחאות כ"י שם במקום „רואה“, „דחה וסטרה“. בכ"י ערפורט: „ר' שמעון אומר אפילו דחאה וסטרה ונפלה“. ויתכן שיש קצת חידוש בגרסת הגאון „והפילה“. לפי הגרסאות האחרות מתיר ר"ש אפילו נפלה מעצמה והנכרי עומד במקומו ואינו אומר כלום זה נקרא כבר

(י) ומאמרו: ולא יקרא עוד שמך ¹⁹⁸ יש לו ג' פירושים: לעולם, עוד (?) ... בלבד ¹⁹⁹, הוא ביעקב כיון שאין הוא שלילה... אחרי האישור שהוא, שהרי אז זה יהיה סותר. ואין הוא אלא... באמונה (התחיבות?) ... הבדלת שם יעקב זולת שם ישראל, בגלל אמרו: כי אם ²⁰⁰... (ט) ... במה שהנה הוא מבארו בעניין הברכות, אפשר שנאמר כי הוא ברכה במקום זה משום שהוא המקום המיוחד וכפי שאמר (תהלים קכח, ה): יברכך יי מציון. ואמר אחריו (שם שם, ו): וראה בנים לבניך וכן על מנת שירים על נס את הברכות שבירכו יצחק ויבטל ההתנצחות בעניין הספק שנסתפק בו. ואילו תחילת דבריו, כאמרו אליו (בראשית לז, י): שמך יעקב, עם פרסום הדבר, הרי רשמם הוא קיום שם זה בעבורו, אלא שהוא מוסיף אליו [ישראל]. וביארתי: לא יקרא עוד שמך יעקב לא יאמר יעקב בלבד משום שלמלה „עוד“ שלושה ביאורים. רובה לעולם, כאמרו (בראשית ט, טו): ולא יהיה עוד המים. (ישעיהו סב, ד): לא יאמר לך עוד עזובה ולא רצון לא יאמר עוד שממה. (שם ל, כ): ולא יכנף עוד מוריד. (שם לב, ה): לא יאמר עוד לנבל נדיב. (יחזקאל כח, כד): ולא יהיה עוד לבית ישראל סלון ממאיר, והדומים להם. והשני עוד באורו גם כן כאמרו (שמות יא, א) עוד נגע אחד. ואמרו (יחזקאל ה, ד): ומהם עוד תקח. והשלישי עוד ביאורו בלבד כאמרו (ירמיהו ג, טז): לא יאמרו עוד ארון ברית יי ולא יעלה על לב. אין לגו לבארו לעולם ואף לא נבארו גם כן אלא ביאורו שהוא לא... [ברית יי] בלבד אלא עם ירושלם כפי שאמר (ירמיהו ג, יז): בעת [ההיא יקראו] לירושלים כסא יי. ואמרו: לא יקרא עוד שמך יעקב אין הוא שלילתו בכל אופן, אחרי הקיום הזה, שבכך תהיה סתירה, אלא הוא שלילת הדעה שהוא התייחד בשם יעקב ללא השם ישראל, שכן הוא אומר (שם שם): כי אם ישראל יהיה ש[מך] כלומר עם השם יעקב. ואין דבר זה מחייב שלא יאמר יעקב אלא אם אתו השם ישראל, ורק אם קיבץ אותם יחד, וכאמרו (ישעיהו מח, יב): שמע אלי יעקב וישראל מקוראי. ואמר ירמיהו (ירמיהו ל, י): ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם יי ואל תחת ישראל. והשם ישראל בא לבדו כדבר אליהו (מלכים א יח, לו): יי אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע. וכך בא השם יעקב לבדו כאמרו (ירמיהו ל, י): ושב יעקב ושקט ושאנן. (ישעיהו ב, ו): כי נטשת עמך בית (ישראל) [יעקב]. (ישעיהו ב, ה): בית יעקב לכו ונלכה באור יי. ויהא זה בדומה לדבר האל יתעלה (ירמיהו טז, יד—טו): לכן הגה ימים באים

198 צ"ל: לא יקרא שמך עוד.

199 רס"ג מתרגם: ולא יקרא שמך עוד יעקב — „לא יקרא שמך עוד יעקב בלבד“ רס"ג אינו מפרש את המלה „עוד“ — „בלבד“ אלא מוסיף את המלה „בלבד“ כדרכו בתרגומו לפי מדת דרך קצרה. בדרך זו הלך הראב"ם בפירושו: „לא יקרא שמך עוד יעקב — טעמו, לא יקרא עוד שמך יעקב בלבד“, וכן כתב הראב"ע (שמות ו, ג) ושמי ה' לא נודעתי להם, אמר רב סעדיה גאון כי תחסר באחרונה מלת לבדו, כאלו אמר ובשמי ה' לבדו לא נודעתי להם... וכמוהו לפי דעתו (כלומר של רס"ג, כך מעתיק דירנבורג בתרגום רס"ג שמות שם, הערה ד. למרות שבדפוס הראב"ע כתוב „לפי דעתי“. וכן תקן בראב"ע א. וזנברג במהדורתו של פירוש ראב"ם כאן הערה 61). לא יעקב לבדו יאמר עוד שמך „כי אם ישראל משתתף עמך“. וראה מ. צוקר „על תרגום רס"ג לתורה“ עמ' 242 על הפסוק שמות ו, ג. אולם הגאון רשב"ח מפרש את המלה „עוד“ כאן „בלבד“, ולא כתוספת מלה כדעתו של רס"ג. רבינו בחיי מביא הפירוש שלפנינו בשם

נאם יי ולא יאמר עוד חי יי אשר העלה את בני ישראל, כי אם חי יי אשר העלה את בני ישראל. ועל נכונות ביאור זה מורה שימוש הנביאים בזה. והוכחה בצדקתה מתבססת על אותות ומופתים בכל שימושיהם בלשון. ואילו אברהם אבינו הרי הוא נשלל ממנו השם אברהם ונקבע לו השם אברהם כאומרו (בראשית יז, ה): ולא יקרא עוד את שמך אברהם. ואומרו: ויקרא את שמו ישראל כוונתו התגדלות והתנשאות והתרוממות. וכבר מצאנו שהבורא יתרוצם ויתעלה הוסיף לזה שמות... בהתרוממות בעת קבלת עול מלכותו כמו (ישעיהו מד, ב): [עבדי יעקב ו] ישוחן בחרתי בו, ואמר (שמות יט, ו): ואתם תהיו ממלכת כהנים וגוי קדוש ואמר (דברים יד, כא): כי עם קדוש אתה. ואמר (ירמיהו יא, טז): זית רענן יפה פרי תאר *200.

(כג)... 201 לראובן וזרעו פירוש הקדימה בבכורה בה' [ענינים. הראשון]: היחס והלידה. והשני: הקדימה בנחלה, כאמרו (במדבר לב, ו): ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן. והשלישי: הנבואה בזמן (?) , כאמרו (הושע א, ב): תחלת דבר ה' בהושע. והרביעי: הקדימה בחמשת 202 [ערי] מקלט, כאמרו (דברים ד, מג): את בצר במדבר בארץ המישור ל[ראובני]. והחמישי: הקדימה בגלות, כמו שאמר (דה"א ה, כו): ויער אלהי ישראל [את רוח] פול מלך אשור 203 וג'.

(כו) מאמרו: ויבא יעקב אל יצחק אביו, [נעשה] היעדרו כ"כ שנים: כי אצל לבן, י"ח חדש בסוכות וששה [חדשים] בבית אל, עפ"י אמרו בסדר עולם (פ"ב): יצא מארם נהרים ובא לסוכות ועשה שם י"ח חדש ובבית אל ששה חדש [ים מקריב] זבחים 204. ומאמרו: ממרא קרית הארבע היא חברון ג... ואם כי כאשר יצא מאצלו עזב אותו בבאר שבע [ע. וזה (?)]. מורה על עקירתו לחברון. ומאמרו: אשר גר שם א[ברהם], מלמדנו בו ידיעת הגרות, ויתבאר על ידו מאמר ה[אל] (בראשית טו, יג): כי גר יהיה זרעך. כי הוא לא התכוון בו אלא ליצחק [וליעקב]. לא אמר: אשר גר שם אברהם וישמעאל, ולא מצאנו [שהוא] נתן שם גרות לישמעאל ועשו, אע"פ שהם [זרע (?)]. אברהם, אלא שהוא כבר קבע בדיוק את זה באמרו (שם סא, יב): כי ב[יצחק] יקרא לך זרע 205. (כח) ומאמרו: ויהיו ימי יצחק, גדע הדבר [ראשון (?)]. כמות גילו של יצחק, והאחר: נסיק את כמות גילו של [יצחק] אבינו אחרי שובו של יעקב אליו. ונאמר, כי הוא חי [כ"א שנים] אחרי שוב יעקב אליו 206, וזה כי הוא היה בן [קל"ז שנים כשיצא] מאצלו וכ"ב נעדר ממנו וזה (יחד) קנ"ט [ועד] ק"פ, שהוא כלל גילו, כ"א שנים 207. (כט) ומאמרו: ויגוע [יצחק] וימת ויאסף, [ובמקום ?] אחר (מ"א ב, י): וישכב דויד, הרי המיתה היא הכוללת שבהן, ואחריה... (בראשית ז, כא): ויגוע כל בשר

*200 עד כאן מכת"י קמברידג' 22.18. מכאן והלאה לפי כת"י קמברידג' 21/91.

201 התחלת הביאור על הפסוק חסר.

202 צ"ל: בששת, או: בהפרשת כמו במדה"ג דלהלן בהערה 203.

203 המאמר נמצא בשנויים בב"ר פרשה פב יא. מהדורת תיאודור-אלבק עמ' 990: ר' יודן בשם ר' אחא, ראובן בכור לעיבור בכור ללידה בכור לבכורה בכור לנחלה בכור לעבודה (ו"ג בכור לעבירה) בכור לתשובה. ר' עזריה אמר אף בכור לנבואה תחלת דבר ה' בהושע, במדרש הגדול: „בכור לעיבור, בכור ללידה, בכור לבכורה, בכור לנחלה, בכור לתשובה, בכור להפרשת ערי מקלט בכור לנבואה בכור לגלות. במדרש הגדול ישנם שני דברים ערי מקלט וגלות שלא נזכרו במדרש רבה, והם לפנינו בדברי הגאון, אולם בדברי הגאון חסרים בכור לעיבור בכור לתשובה ובכור לעבודה (או לעבירה) שבמקורות הנ"ל. ראה להלן פ' ויחי מט, ג. ובהערה 121.

הרומש. והמיוחדת שבהן לצדיקים היא אסיפה: ויאסף אל עמיו. יאסף אהרן (במדבר כ, כד). ונאמר למשה (שם כו, יג): ונאספת אל עמך ... התיקבצות עם הצדיקים²⁰⁸. ויש שייאמר מה שהוא יותר כולל (?) מזאת ... זה הוא מאמרו (קהלת יב, ה): כי הולך האדם אל בית עולמו²⁰⁹. ומאמרו: זקן ושבע ימים, כוונתו בו: בא בימים, דוגמת מאמרו על אברהם (בראשית כה, ח): ויגוע וימת אברהם בשיבה טובה זקן ושבע. [ועל] דויד (דה"א כט, כח): וימת בשיבה טובה שבע ימים עשר וכבוד. ... היה מלך ישגיוחו (?) [ויקברו] אותו. חובות ההספד ... [וחובות] הקבורה, וכמו שאמר (מ"א יד, יג): וספדו לו כל ישראל וקברו אותו²¹⁰. והקדמת (?) עשו ליעקב. הקדמת יעקב בזאת ... עשו על עצמם. ומאמרו ... (בראשית כה, ט) [ויקברו אותו] עשו²¹¹ וישמעאל [הקדמת] ישמעאל את יצחק על עצמו [בקבורה] תו בחברון²¹².

הפסוקים לפי התרגום הערבי (לו, א—ה)

- (לו, א) ואלה.
- (ב) עשו.
- (ג) ואת בשמת.
- (ד) ותלד.
- (ה) ואהליבמה.
- (ו) ויקח.
- (ז) כי היה²¹³.
- (ו) ... ושאר רכושו בארץ כנען ופנה ללכת לארץ אחרת מלפני יעקב אחיו.
- (ז) כי היה. משום שרכוש שניהם היה רב מכדי שישבו יחד ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת את שניהם בגלל מקניהם.
- (ח) וישב. עשו ישב בהר שעיר ועשו הוא אדום.

פירוש

לה, כט; לו, א—ז
(כט) אמרו²¹⁴ האבות (ב"ב טז, ב) אמר רב יוחנן²¹⁵ כל מיתה שנאמרה²¹⁶ בה גויעה אינה אלא מיתת צדיקים²¹⁷ ואם יאמר האומר והלא נאמר בדור המבול

208 ראה באורו להלן מט, כט, והערה 288.

והשווה מדרש הגדול בראשית כה, ח: ויאסף אל עמיו, שכל אחד ואחד נאסף כפי מה שהוא. הצדיקים נאספים עם דור אבותם, והרשעים נדחפים אל דור אבותם.

209 השווה רבינו בחיי (בראשית כה, ט) שכתב לשון מיתה נחלקת לששה חלקים, שלשה ברשעים והן: מחיית אבדן כרת, ושלשה בצדיקים: גויעה ואסיפה וביאה.

210 על חובת הקבורה, ראה להלן פ' ויחי מז, ל.

211 טעות סופר בכת"ל, רצ"ל: יצחק וישמעאל.

212 הגאון מעיר על ההבדל בין שני המקומות, וראה ב"ב ט"ז, ב. שישמעאל עשה תשובה ע"כ נתן ליצחק זכות קדימה, וב"ר פ' סב, ג: ויקברו אותו יצחק וישמעאל אל מערת המכפלה כאן בן האמה חולק כבוד לבן הגבירה, וכן ברשב"ם וא"ע כאן. אין שום תשובה לענין בדברי הגאון שלפנינו, וזה לא כדרכו. יתכן שיש כאן השמטה על ידי הסופר,

(בראשית ז, כא): ויגוע כל בשר ²¹⁸ ייאמר לו כי הגויעה אם נאמרה אתה אסיפה הרי היא מיוחדת [לצדיקים] ²¹⁹ ואם יאמר והלא כבר נאמר על ישמעאל (בראשית כה, יז): ויגוע וימת ויאסף אל עמיו אמור לו שהאבות אמרו (ב"ב טז, ב): ישמעאל עשה תשובה.

(לו, א) ²²⁰ ומאחר שהיתה התכלית המבוקשת במאמרים אלו להודיענו היחוס הנעלה כלומר יעקב וזרעו החל בהזכרת מלכי עשו וקיצר בה כדי להבדילו ויתחיל מחדש בתיאור תולדות יעקב ²²¹ בביאור ובפירוט וככה עושים ה... בהתחלתם בחלק אשר אין הוא תכליתם ומקצרים בו ונוטשים אותו אחר כך מרחיבים בפרק אשר הוא תכליתם ומבוקשם בו. וככה משום שהיתה תכליתו ביאור תולדות שם הקדים ואמר (בראשית י, א): ואלה תולדות בני נח אחר כך אמר (בראשית יא, י): ואלה תולדות שם ואמר בקיצור (בראשית כה, יב): ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם אחר כך אמר בהרחבה (בראשית כה, יט): ואלה תולדות יצחק ²²² (ב—ג) וידענו בפרק זה שעשו נשא שלוש נשים והן עדה ואהליבמה ובשמת וכבר סיפר לפני כן שהוא נשא שלוש נשים והן יהודית ובשמת ומחלת כמו שאמר (בראשית כו, לד): ויהי עשו בן ²²³ ואמר (בראשית כח, יט): את מחלת בת ישמעאל. ונאמר אף בשמות אלה אין הם השמות ההם, שהן ביחוסן לאבותיהן ואין ליהודית בת בארי זכר בסיפור זה. וכמו שאמר שם בשמת ומחלת וכאן עדה ובשמת ושהוא הזכיר כאן את עדה בת אלון החתי וזכר את בשמת בת ישמעאל וזכר שם את מחלת בת ישמעאל ואפשר שיהיו אלו [השמות] זולת [השמות] ההם משום שלכל אחת מהן שני שמות והזכיר כאן שם אחד ושם שם אחד ²²⁴ וידענו שיש לו חמשה ילדים מחלציו והם אליפז רעואל ויעוש ויעלם וקרח בייחוס כל אחד לאמו וכך אמר בדברי הימים (א א, לה): בני עשו אליפז רעואל ויעוש ויעלם וקרח.

(ו) וכבר אמר: ויקח עשו [את נשיו ואת בניו ואת בנותיו] ולא מצאנו בסיפור זה זכר לבנות ואפשר שהיו לו בנות אלא שהשמיט זכרן [ואפשר] שיהיה, לא היו לו משום שהן בנות בני בניו.

(ז) ואומרו ויקח עשו את נשיו כי היה רכושם. ויאמר: וילך אל ארץ מפני יעקב, הורנו בו על מנהיגות ²²⁵.

218 בגמרא: והא דור המבול, א"ל אנן גויעה ואסיפה קאמרינן, בדקדוקי סופרים שם הערה ת. מביא גירסא דומה לדברי הגאון, „והא דור המבול נאמר בהו גויעה דכתיב ויגוע כל בשר“, וכן הגירסא ברבינו בחיי בראשית כה, ו. ראה ש. אברמסון שם.

219 מלה זו מחוקה בכ"י, והוספתי לפי כ"י קמברידג'.

220 ראה למעלה הערה 214. וכאן מקומם של ראשי הפסוקים א—ז, לפי קמברידג', והתרגום המלא של פסוקים ו—ח לפי כת"י פריז II A 13 לפנינו.

221 השווה תנחומא וישב א. ורש"י להלן לו, א. מכאן ואילך חסר בכ"י קמברידג'.

222 לפי ב"ר לט י תנחומא וישב א. רות רבה ח, א.

223 סוף הפסוק ארבעים שנה, ויקח את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילן החתי.

224 כן בא"ע בראב"ם ורד"ק.

225 מכאן ואילך חסר.

(יב) וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם וגו'. הליכתם לשכם לרעות שם לראיה על גבורתם ובטחונם מיושבי הארץ. העיר על כוונה זו בן חפני ז"ל³.
 (כח) וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור, וימכרו את יוסף ליִשְׁמַעֲאֵלִים בעשרים כסף. וימשכו ויעלו — על אחי יוסף דוגמת הכנוי [ב]וימכרו — ביאר זה ר' שמואל בן חפני ז"ל⁴. והזול במחירו אע"פ שהיו דמיו עולים בכפלים מזה, כפי הנראה בשביל אחת משלש סבות או (בשביל) כולן יחד. אחת מהן שלא היו להוטים לבקש את המחיר וליקח את הדמים שהרי לא היתה כוונה אלא להפטר ממנו. והשניה שנשתנה מצבו (של יוסף) כאשר הושלך אל הבור וקרוב שהיה נוטה למות מן הרעב וזולתו, והקונה אותו באותה השעה היה מניח מעותיו על קרן הצבי במה שהיה מוציא עליו שמא ימות ויאבד לו⁵. והשלישית שלא היה נעלם מן הקונים המשך הענין והמצב שהוא גנוב שהרי אילו היה עבד באמת לא היו משליכים אותו אל הבור ולא היה אופן מכירתו כמו שראו. והגניבה אינה נקנית אלא במחיר נמוך.

לח

(א) ויהי בעת ההוא וירד יהודה מאת אחיו וגו'. ויהי בעת ההוא. רמז אל זמן אשר בלי ספק אינו מוגדר במה שקדם לו והעדות על זה מאמר הכתוב (דברים י, ח): בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי אחר שאמר שם מת אהרן (שם שם, ו): והבדלת שבט הלוי היתה בשנה השנית⁶ וכבר בארנו ביאור זה⁷. ולפי זה אינו מוכרח שיהיה רמז כאן בעת ההוא אל זמן מכירת יוסף אלא על זמן לפני זה. וביאר זה גם בן חפני ז"ל⁸.
 (ט) ויראה יהודה וגו'. אפשר שהיה אז דרך הקדשות לכסות את פניהן כמו שאמר בן חפני ז"ל⁹.

תרגום עברי של הפירוש בו—ל

(כו) ... ושאלה וכשהכיר אותה ונוכח כי היא זו שבא עליה וחדלה אצלו אפשרות המזימה (= של החטא) אמר: צדקה ממני, כשהוא מאשר לה שההריון ממנו¹⁰. והשני: נצחונה במחאה נגדו, וכאמרו (איוב ט, טו): אשר אם צדקתי לא אענה; ואמר (שם שם, כ): אם אצדק פי ירשיעני. והשלישי: לנקות אותה מן החשד בזולתו¹¹, וכאמרו (שם לה, ז): אם צדקת מה תתן לו. ואמרו: כי על כן לא נתתיה, אינו נימוק, משום שהוא לא ידע זאת כדי שיימנע בגללו, ואולם התכוון בזה למקרה מן המקרים, ואמר: לא הצליח (הדבר) שתנשא לשלה בני¹². ואמרו: ולא יסף עוד לדעתה, נפרד מדברי יהודה ועדות מן הבורא ירומם ויתעלה לו (ליהודה) בכך, ואמר על אודות שאול (ש"א כז, ד): ולא יסף עוד לבקשו¹³.

וכן בתרגום ירושלמי, הנדפס וכן בכת"י רומי של תרגום ירושלמי גיאופיטי וראה פירוש ר' יוסף בכור שור ורד"ק. בפירושו של הגאון לבראשית מז, לא. משמע כפי שמביא ראב"ם בפירושו כאן שלא השתחוה ליוסף אולם חסר בכ"י של רשב"ג שם, ונתן למלא את החסר על ידי מה שמובא כאן בשמו.

3 ראה רד"ק שכך הבין דברי המדרשים (אבות דר"ן פ' לד) שהלכו לאכל ולשתות ולא היו יראים מאנשי שכם. וראה תרגום יונתן בן עוזיאל פסוק יג. ופירוש רשב"ם בשם ר' יוסף קרא.

4 לא ברור לפי פירוש ראב"ם אם גם ההמשך הוא מדברי הגאון רשב"ח. אולם לפי

(כז) ואמרו: והנה תאומים, והוא אומר בענין רבקה: והנה תאומים, אמרו, כי אלה שניהם צדיקים ויעקב צדיק ועשו רשע¹⁴.

(כח) ואמרו: ויתן יד, הוא יציאה מקרית, שכן דרך הלידה הטבעית היא שיצא העובר על ראשו משום שהוא הכבד שבאבריו, ואז תיקל יציאת שאר אבריו¹⁵. ואמרו: ותקח המילדת ותקשר על ידו שני, כפי שקבע בנוסח והוא אמרו זה יצא ראשונה, ומשום שהוא סימן ההצלה והישועה, וכמו שהוא אומר (יהושע ב, יח): את תקות חוט השני הזה תקשרי¹⁶. ומשום שמחילת העוונות נמשלה לזה כאמרו (ישעיה א, יח): אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו¹⁷ וג'. ואמרו: זה יצא ראשונה להבחנת הבכור, וזה מוכיח שהיא מצווה על כך ולעמוד על טיבו¹⁸, והיא נאמנה עליו באותה שעה בלבד, לפי מאמרם (קדושין עד, א): שלשה נאמנים על הבכור אביו ואמו וחייה, חיה לאתרו ואמו כל שבעה ואביו לעולם, וזה לפי (כמה) תנאים: האחד הוא (בתנאי) שהיא לא יצאה ממקום הלידה, לפי שאמרו (קידושין עג, ב): נאמנת חיה לומר זה יצא ראשון וזה יצא אחרון במי¹⁹ דברים אמורים בשלא יצאה וחזרה אבל יצאה וחזרה לא²⁰. וזה שסומכים עליו הוא רק על הופעת המצח, לפי אמרו (בכורות מו, ב): פדחת פוטרת בכל מקום, ומשום כך תראה שהתורה מקדימה את פרץ לזרח בסדר ובביאה בזה אחרי זה, משום שהוא הוא הבכור ולא אחיו²¹.

(כט) ואמרו: ויהי כמשיב ידו, ואינו אומר בהשיבו ידו משום שזה היה מקצת התורה, ואולם באשר להתחזרת כל היד, הרי זה דבר קשה. ואמרו: מה פרצת עליך פרץ, כוונתו לדברי המילדת, הכוונה: אכן אתה פרצת פרצה עצומה. והסכים יהודה לדעתה על כך, וקרא שמו פרץ, וכמו שאמר לבנו (תהלים פט, כח): אף אני בכור אתנהו²², וזה היה מסדור החכם ירומם ויתעלה כדי שיצאו מזרעו מלכים וגואלים²³. ועל שלילת הספק בספור זה מוכיחה ברכת האנשים זה לזה כמו שאמר (רות ד, יב): ויהי ביתך כבית פרץ וג'²⁴.

(ל) ואמרו: ואחר יצא אחיו וג', כדי לשים את אחיו קודם לו²⁵.

14 ב"ר פה, יג.

15 עיין גדה כת. לענין לידת יד.

16 השווה מדרש הגדול חיי שרה מהדורת מרגליות עמ' שעא על רחב: ויש אומרים פרץ וזרח היו שבקשה מהן אות, אמר לה זרח את תקות חוט השני הזה תקשרי, זה שנדבקתי בו במעי אמי ע"כ.

17 במאור האפילה לרבינו נתנאל בן ישעיה מתימן מובא בתורה שלמה אות קכה מכתה"י, ועכשיו נדפס בירושלים תשי"ז: בקשה כפרה לחטא שקרה לה עם יהודה כמו שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. וראה שם עוד מקורות.

18 כן בפ"י ראב"ם להבחין שהוא בכור לאמו, וראה מושב זקנים על התורה: מתחילה היו רגילים שכל אחד היה מייחד שדה לאשתו בכתובתה, ובן הבכור מן השניה היה לוקה כמו פי שנים, וכך רוב התאומים דומים זה לזה ומסמנים האחד כי יראה המילדת פן יתחלפו זה לזה.

19 כך בכת"י. ועי' י. ג. אפשטיין נוסח המשנה ע' 1262 ותוספתא כפשוטה לזרעים עמ' 227 הערה 14. לפנינו בקדושין שם: במה.

20 לפנינו בגמרא הגירסא: חיה נאמנת... וזה יצא שני... בשלא יצתה וחזרה אבל יצתה אינה נאמנת.

לט

הפסוקים לפי התרגום הערבי

- (א) ויוסף הורד מצ', ויוסף ירד למצרים וקנה אותו פוטיפר משרת פרעה ראש התלנים איש מצרי מן הערבים אשר הורידו אותו שמה.
- (ב) ויהי. והיה אלהים עם יוסף והיה איש מצליח והיה בבית אדוניו המצרי.
- (ג) וירא. וכאשר ראה אדוניו כי אלהים עמו וכי כל מה שהוא עושה האלהים מצליח בידו.
- (ד) וימצא. מצא יוסף חן (מזל) אצלו ושרת אותו והפקיד אותו על ביתו וכל (הרכוש) שהיה שייך לו מסר בידו.
- (ה) ויהי. והיה מאז הפקיד אותו בביתו ועל כל (הרכוש) השייך לו שלח אלהים ברכה בבית המצרי בגלל יוסף והיתה ברכת אלהים בכל (הרכוש) שהיה לו בבית ובמדבר.
- (ו) ויעזב. ועזב כל רכושו (אשר לו) ביד יוסף ולא ידע עמו דבר מלכד הלחם שהוא אוכלו, והיה יוסף יפה הצורה ויפה מראה.
- (ז) ויהי. וכאשר היה אחרי זה משכה אשת אדוניו את עיניה אל יוסף ואמרה: בעל אותי.
- (ח) ויסרב. ויסרב ואמר לאשת אדוניו הנה אדוני אינו יודע אתי מה שבבית וכל הנמצא לו שם אותו בידו.
- (ט) איננו. ואין הוא גדול יותר בבית הזה ממני, ולא מנע ממני דבר אלא אותך משום שאת אשתו, וכיצד אעשה את הצרה הגדולה הזאת ואחטא לה?
- (י) ויהי. והיתה מדברת אל יוסף יום אחר יום, ולא הסכים אתה לבעול אותה ואז יהיה עמה.

פירוש

- (א) חזר כאן על מכירת יוסף ופירדתו אל מצרים אחרי אמרו שם (לעיל לו, לו): והמדנים מכרו אותו אל מצרים, בגלל כמה ביאורים: שלא קנהו מן המצריים אף אחד לפני פוטיפר בגלל חשיבותו²⁶; וגם כן משום שהפסיק בנשואי יהודה חזר על המטרה של הענין²⁷; וגם משום שהיתה כוונתו להודיענו מה שקרה לו עם אשת אדוניו²⁸; וגם כן משום שהוא פלא, והוא שעבד קונה ובן אמה מוכר ובן חורין נמכר, ועל כך אמר (קהלת י ז): ראיתי עבדים על סוסים²⁹ וגו'. ואמרו: פרים פרעה, ועם זה אנו רואים (שיש) לו אשה, נאמר, אם כך, כי שם סריס חל בלשוננו על משרתים וסריסים, והגולדים חסרי חום³⁰, וזה משום שיש בהם חתוכים שלא נשאר להם שרביט (אבר הזכרות) ולא אשכים, והם כרותים. ויש בהם עקורים, והם
- 26 השווה ב"ר פ' פד לו. דעת רב הונא שקודם מכרו אותו לאוצר המדינה ובא פוטיפר ולקחו מן האוצר. גם דעה זו מדגישה את חשיבותו. וכן תרגם ברס"ג למעלה לו, לו — אל מצרים — בתוך מצרים וכן בפשיטא וולגטה.
- 27 כדברי רש"י.
- 28 טעם זה מובא בשמו בפירוש ראב"ם. וכן מפרש רד"ק.
- 29 פתגם זה נמצא בצורות שונות במקורות: בב"ר פ' פו, ג: אמר ר' לוי עבדא זבין ובר אמתא מזבין ובר חוריה עבד לתרויהון. וכן מועתק בילקוט שמעוני על הפסוק הזה. הביאור הוא: עבד, הוא פוטיפר סריס פרעה, קונה: ובן אמה, הוא ישמעאל בן הגר

אלה שעקרו מהם את אשכיהם, ונשאר להם שרביט, וזהו סריס³¹ פרעה. ואלה בועלים, אך אינם מוציאים זרע פורה במה שהם מזריעים בו. והנולדים חסרי חם, מדרגתם בהזרעה כמדרגת אלה, והחתוכים ומוצאי האשכים הם סריסי אדם, וסריס חמה הוא חסר החם³² לפי המאמר (יבמות עט, ב): א"ר יהושע שמעתי שהסריס חולץ וחולצים לאשתו והסריס לא חולץ ולא חולצין לאשתו ואין לי לפרש³³, א"ר עקיבא אני אפרש: סריס אדם חולץ וחולצין לאשתו שהיתה לו שעת כושר וסריס חמה לא חולץ ולא חולצין לאשתו שלא היתה לו שעת כושר, ר' ליעזר³⁴ אומר לא כי [אלא] סריס חמה חולץ וחולצין לאשתו שיש לו רפואה, וסריס אדם לא חולץ ולא חולצין לאשתו שאין לו רפואה. ומשום כך לקחו המלכים את המשרתים כדי שיהיו בטוחים על ידם בנשותיהם. וכמו שנאמר (אסתר ד, ה): ותקרא אסתר להתך וג'. ואמרו: שר הטבחים מראה שהוא היה מפקד גדול (מבין) מפקדי פרעה, בדומה ל"נבוראדן רב טבחים", משום שהיה מפקד גדול ממפקדי נבוכדנצר ונעלה, כמו שנאמר (ירמיה, לט, יג): וישלח נבוראדן רב טבחים ונבשזבו רב סריס³⁵ וג'.

31 לפי דעת הגאון, פוטיפר היה סריס כמבואר בסוטה יג: וב"ר פו, ג אולם היה סריס אדם שהמשגל אפשרי לו. לפי המדרשים הנ"ל הוא נסתרס בידי שמים כדי למנעו ממשכב זכור. וראה ברבותינו בעלי התוספות ובפרוש ריב"א — שלא נסתרס לגמרי אלא סריס צנה היה שאינו יכול להזדקק לזכר. וזה על דעת המדרש להלן לט, יז: כדברים האלה בשעת תשמיש אמרה לו; וראה רמב"ן שם. ובתרגום יונתן כאן, "ויבישו שעבזורי".

ועיין מושב זקנים לבעלי התוספות שכתבו (לט, יט) שהיה סריס חמה. ולפי דברי הגאון והרמב"ם (בפי' המשנה יבמות פ"ח מ"ד) זה תמוה כי סריס חמה, נעדר הקשוי" כמבואר שם. דברי הגאון מובאים בפירוש ראב"ם בשמו, אולם בשנוי נוסח. ואלו דבריו: "ואמר בן חפני ו"ל כי פוטיפר היה סריס חמה וקצת סריסי חמה אפשר להם המשגל אע"פ שאינם מולידים ופוטיפר היה כזה". המהדיר שם הערה 4, 6, מברר ומסיק שכת"י של ר' אברהם גשתבש ומתקן כך: "כי פוטיפר היה סריס אדם וקצת סריסי אדם אפשר להם המשגל". כתה"י של הגאון לא היה לפני המהדיר, ויפה תקן מדעתו כמבואר לפנינו.

32 הגאון נותן כאן באור חדש למלת "חמה". בבבלי יבמות עט: נאמר היכי דמי סריס חמה, אמר רב יצחק בר יוסף אמר ר' יוחנן כל שלא ראה שעה אחת בכשרותו. ופירש רש"י שלקה ממעי אמו. וכן באר הרמב"ם בפרוש המשנה שם פ"ח מ"ד: "ורצו באמרים סריס חמה, שלא ראה החמה אלא וכבר הוא סריס, כלומר מעת יציאתו לאור העולם יצא סריס" (תרגום קאפח). הרי שהמלה "חמה" מבוארת כמובן "שמש". בירושלמי באור זה מובלט ביותר. ביבמות פ"ח הלכה ה' נאמר: איזה חמה רבי חייה בשם ר' יוחנן כל שלא ראתו חמה בכושר אפילו שעה אחת. אבל בערוך ערך סריס באר את המלה "חמה" מלשון חום. וז"ל: סריס חמה שנסתרס ע"י קדחת. בערוך השלם שם העיר: ואפשר שרבינו הבין חמה ג"כ בהוראת שמש רק נותן טעם לסריס חמה שגולד כחישות גופו ע"י חולה הקדחת ע"כ. וזה דחוק.

מדברי הגאון שלפנינו ברור שגם הוא הוציא מלת חמה מלשון חום אלא שבאר את הבטוי סריס חמה במובן סריס מחוסר חום. גם רש"י וגם הערוך מבארים מלת "חמה" בהוראת "חום" ולא שמש. אלא כפי שראינו הגאון בכל זאת מבאר "סריס חמה" סריס מלידה אבל דעת הערוך תמוהה במקצת מן המשנה יבמות הנ"ל, שם ברור שהוא סריס מלידה.

ויש להעיר עוד מש"ס כת"י מינכן. הגירסא שם היא: א"ר יוחנן כל שלא ראה מעולם שעה אחת בכשרותו. לפנינו בגמרא המלה "מעולם" איננה. ויתכן שלפני הגאון היתה

(ב) ואמרו: ויהי ה' את יוסף, כוונתו כי הוא קרב אותו בידידות ונתפרסם שמעו ע"י כך, כמאמרו (יהושע ו כז): ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו; ומשום שהלך בדרך יעקב אביו, כמו שאמר ביהושפט (דברי הימים ב יז ג): ויהי ה' עם יהושפט כי הלך בדרך דוד³⁶ אביו. ואמרו: ויהי איש מצליח, ירצה לומר אצילותו והצלחתו, כמו שאמר (דניאל ו, כט): ודניאל דנה הצלח במלכות דריוש וג'. ואמרו: ויהי בבית אדוניו המצרי, כוונתו במצב של כבוד³⁷, וזאת משום שמדרגתו היתה אצלם בה' דרגות: האחת מהן: ויהי בבית אדוניו המצרי; והשניה: וישרת אותו; והשלישית: ויפקדו על ביתו; והרביעית: וכל יש לו נתן בידו; והחמישית: ויעזב כל אשר לו בידו.

(ג) ואמרו: וירא אדוניו כי ה' אתו וג', הוא נתינת טעם לאמרו וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו, משום שהוא הצליח במעשיו רק מתוך הסיבה שהיא כי ה' אתו³⁸. וכמו שאמר בענין הישרים ותיאר אותם ע"י יראה מאלהים, כמו שאמר (תהלים א, א): אשרי האיש אשר לא הלך וג'. (שם שם ב): כי אם בתורת ה' חפצו. ואמר בענין שכרו (שם שם ג): וכל אשר יעשה יצליח. ואמר בענין חזקיה (דה"י ב, לא, כא): בכל מעשה אשר החל בעבודת בית האלהים ובמצוה לדרוש לאלהים³⁹ בכל לבבו עשה והצליח. ואמר (ישעיה נג, י): וחפץ ה' בידו יצליח. ובאשר לצורות ההצלחה הרי הן מרובות מכדי להימנות בחפזה, והן במעשים ובדבורים; ומי שיעזור (לאחר) נגדו לא יצליח, כמו שאמר (ישעיה נד, יז): כל כלי יוצר עליך לא יצליח.

(ד) ואמרו: וימצא יוסף חן, נאמר שמובנו רוחני, נעים ומכובד⁴⁰, שנותן אותו הבורא לאשר יבחר בו וירצה אותו ויהא רצוי לו, כאמרו (בראשית י, ח): ונח מצא חן בעיני ה'. ויש שיהיה מקובל על אדם אחד מסוים, כאמרו: וימצא יוסף חן בעיניו, ויש שיהיה מקובל על כל הרואים אותו, וכאמרו (אסתר ב, טו): ותהי אסתר נושאת חן וג'. והדרגה השניה: וישרת אותו כוונתו שהוא שרת אותו כפוף לזולתו⁴¹, כדוגמת אמרו (במדבר ח, כו): ושרת את אחיו באהל מועד. והדרגה השלישית: ויפקדו על ביתו, הוא המינוי על ביתו, וישרת בו מי שהוא נותן בו אימון ויעסיק אותו, וכמו שאמר (מלכים א, יח, ג): אחאב אל עובדיהו אשר על הבית⁴², והדרגה הרביעית: וכל יש לו נתן בידו, כוונתו שם אותו לשומר האוצר והוא נעלה יותר מן הממונה, וכאמרו (ישעיה כב, טו): לך בא אל הסוכן הזה⁴³.

(ה) ואמרו: ויהי מאז הפקיד אותו בביתו, כוונתו מזמן שמינה אותו לבא-כח ועשה אותו לשומר האוצר, מבלי להתמהמה, וכאמרו (שמות ה, כג): ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך וג'. ואמרו: ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף, משום שהוא בדרגת (במקום) ארון ה' לענין התקיימות הברכה, כאשר בזמן שהותו אצל עובד אדום⁴⁴

36 בכתוב: בדרכי דויד.

37 כעין זה בספורנו. ובלקח טוב מפרש מלות ויהי כמו נשאר, כלומר לא מכר אותו למי שהוא אחר.

38 השווה תנחומא ב, וישב טז: ראה מעשיו משונים וכל כך למה, ויהי ה' את יוסף.

39 בכתוב: ובכל... לאלהיו.

40 השווה ר' יהודה חיוג' בספר פעלי הכפל (שלשה ספרי דקדוק לונדון תר"ל) עמוד 109. בספר השרשים לריב"ג ורד"ק. כולם בארו, "חן" מענין חמלה ורחמים, הגאון נותן משמעות מיוחדת למלה זו.

כאמרו (דבה"י א, יג, יד): וישב ארון ה' עם בית עובד אדום בביתו שלשה חדשים ויברך ה'. וכבר בקש דויד מלך ישראל זאת באמרו (שמואל ב, ז, כט): ועתה הואל וברך את בית עבדך להיות לעולם לפניך וג'. ואמרו: ויהי ברכת ה' אחרי אמרו ויברך ה', משום שנוסח השני כולל יותר מן הראשון, באשר הוא אומר: בכל אשר יש לו בבית ובשדה וג'. ואמרו: בבית, כונתו לרהיטים ולממון, ואמרו: בשדה, כונתו לאחויות וליבולים ולפירות⁴⁵. ואמרו האבות (סדר עולם פ"ב): שזמן שהותו של יוסף בבית פוטיפרע שנה, כמו שנאמר: בבית, ההכנסה החרפית, ובשדה, הקיצית⁴⁶. (ו) ואמרו: ויעזוב כל אשר לו ביד יוסף, עזב בלי חישוב, מתוך אמונתו בו ומסירת עצמו בידו, וזהו ההבדל בין אמרו ויעזוב ובין אמרו וכל יש לו, משום שאת שומר-האוצר חוקרים לפעמים לגבי הדין וחשבון וזולתו⁴⁷. ואמרו: כי אם הלחם, ויש עמו ההוצאה-מן-הכלל השניה, שהיא אמרו (להלן פסוק ט): כי אם אותך באשר את אשתו⁴⁸. וכך נאמר כי המטרה בשני הדבורים היא אחת, ויהיה אמרו כי אם הלחם אשתו, בדומה לאמרו (משלי ל, כ): אכלה ומחתה פיה⁴⁹ וג'. ואמרו: ויהי יוסף יפה תאר, תיאר את יפיו הגופני של יוסף מלבד יפי השכל והפקחות וכל הכחות השכליים, וכמו שאמר לו פרעה (להלן מא, לט): אינן גבון וחכם כמוד; ויפי הדת כמו שאמר (להלן מב, יח): את האלהים אני ירא והיופי הנפשי והוא המידות הממוזגות (מתינות המידות) והמתת הנפש המתאוה, ומתירות הכנעות הנפש המשתוקקת (המרגשת) לגפש המדברת, והיא שמשתמשים בה למחשבה ולשקול-דעת, וההשתמשות במדות הטובות של הנפש, כאורך רוח ואומץ לב ויושר וכבוש היצר (צניעות). וכבר היה זה ביוסף שידוע מכבוש יצרו וישרו וכל מדותיו התרומיות המפורסמות. והיופי כמו שהקדמתי⁵⁰ והוא חיטוב האברים (= איזונם), והתאמתם ויפי מבנם ושווי המשקל של תנועות הנפש בכל אבר מהם, יחד עם יפי הצבע והתואר. ואולם המלומדים^{50*} בענין זה כבר אמרו כי היפי השלם אינו מתכנס בגוף אחד אבל הוא מחולק ב(כמה) גופים, כמו האודם החזק באחד ויפי הצבע בשני וזולת זה, אולם הוא מכונס בגוף דמיוני, כוונתי לומר מדומה בלתי מוחשי, ומשום כך, אמר (תהלים מה, ג): יפיפית מבני אדם, ואינו אומר מכל בני אדם; ואמרו יפיפית כפל הפעל ואינו אומר יפית משום שנתכנסו בו רוב מיני היופי⁵¹. וכאשר תיאר את אבשלום אמר עליו בהסמכתו לזולתו (ש"ב יד, כה): וכאבשלום לא היה איש יפה.

45 מובא ברבינו בחיי.

46 בסדר עולם לפנינו: בבית מפני החמה ובשדה מפני הצנה, ובסדר עולם מכת"י אוקספורד (הוצאת רטנר) הגירסא להיפך: בבית מפני הצנה ובשדה מפני החמה; וכן בדעת זקנים מבעלי התוספת, ורבינו בחיי, וכן הגיה הגר"א, ונוסח הגאון ככת"י הנ"ל. ועיין במדרש התמני חמדת הימים: בית אלו חדשי החמה שהיו כונסין התבואה לבית וכו', ובימי הגשמים זורעין ומתברכת בשדה.

47 מובא ברבינו בחיי; גם בפירוש הראב"ם באר לפי הגאון וז"ל: כלומר לא הפקיד עליו משגיח ולא גובה חשבון וגם הוא עצמו חדל לשאול על נכסיו ופרטי מצבם.

48 השווה רשב"ם בפסוקים שמיישב את הסתירה; מכל צרכי ביתו לא היה רואה רק בשעת אכילה. ורבותינו בעלי התוספות כתבו: ולקמן כשאמר ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך וג' לא חשש מלהזכיר הלחם.

49 בב"ר פו, ו לא נזכר הפסוק ממשלי, ובתנחומא שמות יא מביא ראיה על כנוי לחם לאשה מן הפסוק במשלי (ט, יז) ולחם סתרים ינעם. על ראיות מן הפסוק שלפנינו, עיין תורה

ולא שם את מאמרו ויהי יוסף יפה אלא כהקדמה לאמרו ותשא אשת אדוניו את עיניה⁵².

(ז) ואמר: ויהי אחר הדברים האלה, כוונתו אחרי השתייכותו לפוטיפר ומעלתו אצלו⁵³. ואמרו: ותשא אשת אדוניו את עיניה, מבחינה זו, שהיא חשקה בו והוא מצא חן בעיניה. ונשיאת עין אף על פי שהיא אמורה בתורה לשבח ולגנאי⁵⁴, הנה הנעלה ביותר המבט הישר, וכאמרו (משלי ד, כה): עיניך לנכח יביטו ועפעפיך יישירו נגדיך. והבחינה בענין זה היא מן הדברים שמסתכלים בהם והמצב אשר בו מתבונן המבט; ומותר לנו לומר שהיא חשבה עליו שהוא מאלה שאפשר לפתותם ולגרותם (להוליכם שולל) מעין זה שנאמר (שם ז, ז): וארא בפתאים אבינה בבנים⁵⁵, ואמרה לו: שכבה עמי, כמו שאמר אמנון לתמר (ש"ב יג, יא): באי שכבי עמי אחותי — ושניהם ביטוי נתעב ופראי, וראה נא את דברי רות לבועז ויפי הבעתה: (רות ג, ט): ויאמר מי את ותאמר אנכי רות אמתך ופרשת⁵⁶ וג'.

(ח) ואמרו: וימאן, רצה לומר בזה אי-הסכמתו עמה, כאמרו (במדבר כב, יד): מאן בלעם הלך עמנו. ומצאנו דבריו אליה בשני חלקים, האחד מהם הוא מן המדות האנושיות והשני מן הדת. ואמרו לה: הן אדוני וג' איננו גדול בבית וג' כוונתו מי שנתן בי אימון והרים מעלתי ולא מנע ממני דבר, כיצד ייטב הדבר שאבגוד בו, ובאיזה דבר אתה בטוח מענשו מבחינת העולם הזה.

(ט) ואמרו: איננו גדול, למדנו לדעת עצמת מעלתו בבית פוטיפר ועצמת מקומו. אחר כך אמר לה: ואיך אעשה הרעה הגדולה, וכמו שאמרה תמר לאמנון (ש"ב שם, טז). אל אודות הרעה הגדולה הזאת. והרעות, אף כי רבות הן, הרי זו היא הגדולה שבהן. וזאת משום שעבודה זרה ושפיכות דמים וגלוי ער⁵⁷. ובאשר לשפיכות דמים הרי נאמר בה (בראשית ד, יג): גדול עוני מנשא; ועבודה זרה נאמר בה (שמות לב, ל): אתם חטאתם חטאה גדולה; ובגילוי עריות, זה⁵⁸. ואמרו: וחטאתי לאלהים, להבליט עוצם גודל החטא, וגם כן שהוא חטא הכולל מרי נגד אלהים ובגידה בבני אדם. וגם אם אעז לבגד בבני אדם, כיצד אמרה את הבורא, וכמו שאמר עלי לבניו (שמואל א, ב, כה): אם יחטא איש לאיש ופיללו אלהים⁵⁹ וג'.

(י) ואמרו: ויהי כדברה אל יוסף, הוא תביעה לרצונה ולעורר בו חשק לכך, דומה לאמרו (משלי ז, יג): העזה פניה ותאמר לו, וכל הסיפור. ואמרו: יום יום, זמן אחר זמן ועת אחר עת, כשהיא מקוה להיענותו והתבססות הדברים בלבו, וכמו שנאמר (אסתר ג, ד): ויהי כאמרם אליו יום ויום ולא שמע. ואמרו: ולא שמע אליה, מוכיח שהוא מנע עצמו להסכים עמה, והעדיף את הציות ומעלת כבוש היצר על רצונותיה,

52 מובא ברבינו בחיי, והשווה רמב"ן וספורנו, בפירוש הראב"ם מבאר טעם זה של הגאון באריכות: אין טעמו כי זה נתחדש לו בבית אדוניו אלא זה (היה) מצבו הטבעי ולפי שלא הזכיר בו את זה לפני כן הזכיר כאן כדי לבאר את הסבה שזקקה לו אשת אדוניו, ע"כ. ועיין שכל טוב וצרור המור שפסוק זה בא ללמדנו על צורתו היפה למרות התלאות שעברו עליו.

53 ברבינו בחיי: להגיד מעלת יוסף כי אחרי שהשליטו האדון ושמו אדון לביתו ומושל בכל קנינו בענין הנזכר והיה רואה עצמו אדון תבעתו גבירתו ולא קיבל, ע"כ. וראה שמקורו בדברי הגאון.

54 השווה תנחומא וישב ו: אתה מוצא שהצדיקים מתרוממין בעיניהם, שנאמר (בראשית

ולא הלך שולל אחריה ולא נתפתה, שאז יהיה כמי שנאמר בו (משלי ז, כא): הטתו ברוב לקחה, וצידתם ע"י פח ומלכודת, כמו שאמר (שם שם כג): כמהר צפור אל פת. ואמרו: להיות עמה, בלי שכיבה, וזוהי השמירה (הזהירות) לנפש⁶⁰. וכבר ראינו אנשים שהיו דומים ליוסף בשליטה על הנפש ובמשילה בתאווה, והוא בעז ופלטי בן ליש⁶¹. ובאשר לבועז, הרי כשאמר על רות (רות ג, ז): ותבא בלאט⁶² ותגל מרגלותיו ותשכב, אמר עליו (שם שם, ח): ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת והנה אשה וג'. ובאשר לפלטי בן ליש: הנה שאול כאשר נשתבש שכלו היה מדמה שהותר לו להשיא את מיכל אשת דוד לזולתו, משום שהוא לא דרש אותה ומסרה לפלטי כמו שנאמר (שמואל א, כה, מד): ושואל נתן את מיכל בתו אשת דוד לפלטי בן ליש, ושהתה עמו ולא בא אליה עד אשר מת שאול ודרש אותה דוד בשליחות לאיש בשת, כמו שנאמר (שמואל ב, ג, יד): תנה את אשתי את מיכל אשר ארסתי⁶³ וג', ולפי מה שאמרו רבותינו (יבמות נג ע"א): אין קידושים תופסין באשת איש, אילולא הוברר לדוד שפלטי לא בא אליה לא היה מותר לו להחזירה. ולכן אמר (שם שם, טו): ויקחה מעם איש, ולא אמר מעם אישה, משום שהוא לא היה בעלה. ואולם באשר לאמרו (שם שם, טז): וילך איתה אישה, וילך אתה פלטי, הרי יהיה (מובנו ?) וילך אתה ואת אישה. ומאמרו (שם): הלוך ובכה, איננו על פרידתו ממנה אלא על פחדו מדוד לבל יחשוב עליו רעה ויענשהו⁶⁴: ויתכן שהיתה בכייתו על מעשה חסד שהיה עושה ופסק ממנו⁶⁵.

60 כן בשכל טוב: ואפילו להיות ביחד בלא שכיבה, וכן ברשב"ם: נוהר היה אפילו להתיחד עמה, וראה תורה שלמה אות צ. וברש"י: לשכב אצלה, בלי תשמיש.

61 ראה סנהדרין יט, ב. ראה מדרש הגדול, והציונים שם.

62 בכתוב: בלט.

63 בכתוב: ארשתי (בשי"ן). לפנינו בגמרא: אין קידושין וכו' השווה השוכות הגאונים הרבב"ל סי' שפו עמ' 200, ויהי הקידושים וכו'.

64 הגאון חדש כאן כמה דברים בדרך הפשט בפרשת פלטי בן ליש, א. ששאול מסר את מיכל כשלא היה צלול בדעתו, ב. דיוק במלת איש משום שלא היה בעלה, ג. בכיית פלטי בן ליש מפני היראה. וראה ברד"ק וברלב"ג ואברבנאל בפירוש הפסוקים. כל הקטע בענין זה מובא ברכינו בחיי בשלמותו בקצת תוספת באור. יש לציין עוד מקור מדברי הגאון, בו מדבר על שאול שעשה מעשה בשעה ששכלו סר ממנו, ראה מ. צוקר במבוא לספרו, "השגות ר' מבשר על רס"ג" עמ' 10, קטע מגניזת קמברידג' שהוא לפי דעתו חלק מתשובות ר' שמואל בן חפני על שאלות שהוצעו לפניו בעניני דת ואמונה. ואלו הדברים שבקטע זה הנוגעים לענינינו: "ואם יאמר: ומה דעתכם בשאול שהרג את עצמו [ובכל זאת הוא] אצלכם בין שמונת הנסיכים, (ראה סוכה נב, ב) יאמר לו: כבר נאמרו בשאלה זו שתי תשובות, הא' דעת מי שקבע שהרג את עצמו, כמשמעותו הגלויה של הכתוב (שמואל לא, ד) האומר ויקח שאול את החרב ויפול עליה, אבל אמר שאפשר ששכלו סר ממנו באותה שעה מחמת שהיה צפוי אלי נפילה ביד הפלישתים והתגברותם עליו. ומכיון שסר שכלו סרה ממנו האחריות. והעובר עבירה בשעה ששכלו סר ממנו לא ינוף ולא יגונה", ע"כ. בעל הדעה שעליו מסתמך הגאון הוא ר' מבשר הלוי שאמר את הדברים בהשגותיו על רב סעדיה גאון (שם עמ' 100). ואלו דבריו: "ומה שאנו משיבים בדבר הזה הוא שכבר קרו לשאול מקרים של בלבול הדעת במקצת מהזמנים ככ' (ש"א טז, יד) ובעתו רוח רעה, ולא יחד שגם באותה שעה קרה לו כך, מה ששיבש את שכלו עד שהרג את עצמו, ומי שמצבו כך הרי הגנות והעונש נופלים המנו". וראה להלן ויחי מח, ח הערה 63.

(יא) ואמרו: ויהי כהיום, יש אומרים שהיה יום חג להם⁶⁶. ואמרו: לעשות מלאכתו, רצונו בזה לעיין בעבודות שיש לו, כמו שאמר דניאל (דניאל ח, כז): ואקום ואעשה את מלאכת המלך⁶⁷. ואמרו: אין איש מאנשי הבית שם בבית, ידענו כי היא התכוונה להיות בבדידות בדברה עמו, וכמו מאמרו שם (משלי ז, יט): כי אין האיש בביתו. וכשאנו מתבוננים באנשי הענין הזה, נראה שהם מבקשים להיות לבדם בזמן...⁶⁸. (טו) [ואמרו שבשביל שתלה (יוסף) בשר המשקים בבקשת ההצלה נענש ששכח אותו שר המשקים שתי שנים⁶⁹. ואין רחוק שיהיה דוגמת (בטחון) זה (בבשר ודם) מן (הדברים) אשר בהם גנות על (צדיק) דוגמתו של יוסף כמו...⁷⁰ שאפשר שלא תהיה עליו גנות בזה שהרי אם יהיה בטחונו של המאמין שלם בלבו לא יגרע מבטחונו אם ישתמש בסיבות הרגילות. ויעקב ע"ה כבר נשתמש במנחה להנצל מן עשו ויצחק נשתמש באמירתו על רבקה אחותי היא (לעיל כו, ז) להנצל מן אבימלך ועמו וכזה אברהם על שרה ואין בזה על אחד מהם גנות⁷¹. ומה שנתאחר (יוסף) לצאת ושכח אותו שר המשקים שתי שנים הוא (שהמתין) (?) עד שהגיע זמן אשר מתיר אסורים קצב בו את יציאתו כמו שאמר בזה בתהלים (קה, יט—כ) עד עת בא דברו וגו' שלח מלך ויתירנו וגו' והיתה יציאתו בזמן שהיה לפרעה צורך בו שעל ידי זה יצא להיות שם נכבד קרוב למחריגת המלך היפך יציאתו על ידי המלצתו (של שר המשקים) בעדו. ביאר זה בן חפני ז"ל⁷²].

(כג) ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו

[מה שאמר וישכחהו אחר ולא זכר אע"פ שזה תלוי בזה לחכמים ז"ל (נראה) בזה מה שאמרו בדרש. ולאבן חפני ז"ל (נראה) בזה שהוא ביאור כי הזנחת (שר המשקים) מלהזכירו אל פרעה אינה התרשלות ממנו והעלמת עין ממה שהיה מחויב בו כמו שנאמר ביואש עם זכריה (דה"ב כד, כב): ולא זכר יואש המלך החסד, אלא על ידי שכחה שאירעה לו ברצון אלהי, וזה הוא הפרוש האמיתי⁷³].

66 סוטה לו.

67 שם שם.

68 עד כאן מכת"י קמברידג'. הקטעים לפרשת וישב דלהלן מ, טו, כג הם מתוך פי' ראב"ם.

69 ב"ר פ' פט, ג.

70 חסר בכ"י.

71 ונראה שמכאן בפירושו של הגאון מקור לדברי רבינו בחיי: „וח"ו שיתלה יוסף הצדיק בטחונו בשר המשקים רק בה' לבדו. אבל היתה כוונתו שהשם יתעלה הזמין אליו שר המשקים זה כדי שיעשה לו נס על ידו, כי מן הידוע שהצלת הקב"ה את הצדיקים על ידי סבות הוא". אולם רבינו בחיי מפשר בין דברי הגאון ומדרשי חז"ל וקובע שהחטא היה שפרט את הסבה שאמר והזכרתני והוצאתני. ראה רס"ג למשלי י, יט ברב דברים לא יחדל פשע על יוסף שנענש על שהרבה בדברים לשר המשקים. ועיין ברבינו בחיי לט, ה. השווה פי' המשנה לרמב"ם פסחים פ"ד י. על גנו ספר רפואות. וראה ב, כתר תורה" לאהרן האחרון לקמן מא. א. : „כי האדם עם היותו נשען בשם צריך להיות מעיין במנהג העולם וכו'. יש לציין דברי ר' משה בן עזרא בספרו שירת ישראל, ב. הלפר, עמ' קמא בשם הגאון, ואלו דבריו. „ובדעה זו אחו גם רבי שמואל גאון ז"ל באגרת ההודאה שלו בחלק השביעי. שם הוא דן על השאלה אם חייבים בני-אדם להודות למי שהיטיב להם; עיין שם. כיוצא בזה כשאדם נתון בצרה, והוא מבקש מרעהו שיוציאו ממנה, אינו עוזב את בטחונו בבורא, שהרי האלהים יתעלה ויתרומם יחלץ את האדם מן הצרה על ידי מי שירצה". השווה מהדורת א. ש. תלקין של ספרו של ר' משה

פרשת מקץ

הפסוקים לפי התרגום הערבי

מא

הכתוב :

- (א) ויהי. והיה כאשר נגמרו שנתים תמימות ראה פרעה חלום והנה הוא קם (עומד) על חוף המצרין.
- (ב) והנה. וכאילו מן המצרין שבע פרות עולות יפות המראה שמנות ותרעינה בעשב.
- (ג) והנה. וכאילו שבע פרות עולות אחריהן מן המצרין, בעורות-המראה כחושות ועמדו אצל הפרות על חוף המצרין.
- (ד) ותאכלנה. ואכלו הפרות בעורות-המראה הכחושות את שבע הפרות יפות המראה השמנות והקיץ פרעה.
- (ה) ויישן. וישן וראה שנית והנה שבע שבלים כבר צמחו בקנה אחד שמנות טובות.
- (ו) והנה. וכאילו שבע שבלים דקות — שכבר הכה אותן החום — כבר גדלו אחריהן.
- (ז) ותבלענה. ובלעו השבלים הדקות את השבלים השמנות המלאות והקיץ פרעה בחלום ההוא.
- (ח) ויהי. וכאשר בא הבוקר נפעמה נפשו ושלח קרא את כל מכשפי מצרים ושאר מלומדיה, וסיפר להם פרעה את חלומו, אך לא היה בהם מי שפתר אותו לפרעה.

פירוש

- (א) הקיצים הקבועים במקרא הם על שני מינים¹: המין הראשון הוא: הקיצים המוגבלים (ומוגדרים) בהתחלתם ובסופם, וזה כאמרו (בראשית טז, ג):

* העמוד הראשון בערבית חסר בצלום כה"י, והעתקתי לפי איזראילסאהן.

1 המאמר הזה על הקיצים שאינם מוגדרים בא בעוד ארבעה מקורות אחרים. (א) הרכבי — "אוצר הטוב" ברלין 1878 עמוד 57, בליקוטים מפירושו של בן חפני מכתב יד פטרבורג, והוא זהה לנוסח שלפנינו. (ב) בפירוש אבן עזרא כאן. (ג) בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם מתוך כתב יד אוכספורד, לונדון תשי"ח. (ד) בתוך כתאב אלתפאחה — ספר התפוח כ"י בספריית בודליאן (115 הונטינגטון). קטעים ממנו פירסמתי בספר היובל להרב אליהו יונג, ניו-יורק תשכ"ב, עמוד רטו. והלאה.

בפירוש ראב"ע כאן לא נזכר שמו של הגאון. וז"ל האבן-עזרא: "לא פירש הכתוב תחילה זה החשבון. וכן (שמואל ב טו, ז): ויהי מקץ ארבעים שנה; וכן (ישעיה ז, ח): ובעוד ששים וחמש שנה; וכן (יחזקאל א, א): ויהי בשלשים שנה. ויתכן להיות שזה החשבון ליציאת שר המשקים מבית הסוהר". ובביאורו לשמות יב, מ: "חשבונות רבים יש במקרא, לא ידענו למי הם סמוכים. והנה אזכיר קצתם וכו'" — והוא הולך ומזכיר את אותם שלושת המקומות האמורים.

גם בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם לא הוזכר שמו של הגאון אבל ברור כי זוהי

מקץ עשר שנים לשבת אברם ואמרו (דברי הימים ב, ח, א): ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה את בית ד' ואת ביתו — ודומיהם. והמין השני: הקיצים הבלתי מוגבלים בתחילתם, הזקוקים לפרשנות עדינה ולהסקת מסקנה חזקה, ואנחנו מתכוונים לשישה מהם²: והרי הראשון מהם אמרו (בראשית ד, ג): ויהי מקץ ימים ויבא קין וג' והתחלתו אירור הארץ³. והשני אמרו (שם ח, ו): ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח וג' והתחלתו ראשית חסרון המים⁴. והשלישי אמרו (שמות יב, מא): ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם וג' וזה לדיבור בין הבתרים⁵. והרביעי אמרו (שמואל ב טו, ז): ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר אבשלום אל המלך אלכה נא וג', וזה כמו שאמרו קדמונינו (סדר עולם פי"ד) לקץ ששאלו המלכים בגלל אי אפשרות היות התחלתה ראשית מלכות דוד⁶. והחמישי אמרו (ירמיהו מב, ז): ויהי מקץ עשרת ימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו וג' קץ לעת תפילתו⁷, והשישי אמרו כאן: ויהי מקץ שנתים ימים, כי ראשיתו זמן מאסרם של שר המשקים ושר האופים על יסוד מה שזכרו קדמונינו⁸. ונמצא להתאחרות העניין הזה בשנתיים האלה שתי בחינות מן החכמה: הראשונה, עד שיסתיים נסיונו של יוסף וייגמר משך סבלנותו בו (בנסיון) וכאמרו (תהלים קה יח, ט): ענו בכבל רגלו וג' עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו⁹. והשנית עד שמלאו (ליוסף) ל' שנה והוכשר לנהל את

ענפיה, וכל החלום]. והשישי אמר כאן, ויהי מקץ שנתים ימים, ותחילתו מזמן שפתר לשר המשקים את חלומם.

2 בנוסח, כ"י "כתאב אלתפאחה": "הקיצים שתחילתם לא פורשה וצריך להסיק אותה והם שישה".

לפי גירסא זו נראה כאילו הגאון קובע כי מספרם שישה, ולפיכך מוסיף המחבר שם עוד שתי דוגמאות. גם בפירושו של ר' אברהם בן הרמב"ם דומה לזה: "וזה אחד מששת הקיצים שלא נתבארו". אבל הגירסא שלפנינו היא נכונה "ואנחנו מתכוונים לשישה מהם". כלומר, אין הגאון מונה את כולם. וראה את דברי המהדיר בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם הערה 36 שם. ושם, לח, א, על זמן שאינו מוגדר — בשם רשב"ת. בכתב יד "כתאב אלתפאחה" — מוסיף בלשון הכתוב "תחילתו מאמר האל, ארורה האדמה בעבורך". ראה אבן עזרא (שם ד, ג): מקץ ימים שעבד קין את האדמה. וכן ברד"ק, בפירוש ראב"ם פותח את מניין ששת הפסוקים מן הפסוק שבפרשתנו ויהי מקץ שנתים וגו', ואילו הפסוק ויהי מקץ ימים ויבא קין וגו' הוא אצלו השני בשורה. 3 כן בסדר עולה רבה פרק ד. ובערוך ערך קל, מבאר ארבעים יום בערך מזמן שנחה התיבה — עד שנראו ראשי ההרים. יש לציין דברי בעל לקח טוב (בראשית ח, ה) שמקורם בערוך: "באחד באב נראו ראשי ההרים שהם ארבעים וארבעה יום מ'ותנח' התבה עד 'נראו', וחסרו אחד עשר אמות ל' יום". המלים "ל' יום" הן טעות סופר וצ"ל מ"ד יום, שכן חסרו אמה בארבעה ימים כמבואר בסדר עולם פ"ד ובערוך שם. וגם רש"י פירש משנראו ראשי ההרים.

5 לפי סדר עולם רבה פ"א. ובהוצאת רטנר הערה כב. וראה מכילתא בא פרשה יד. וראה א"ע שמות יב מ. שהחשבון מתחיל מיציאת אברהם מאור כשדים. וכן ביאר הגר"א בסדר עולם שם. וראה תורה שלימה בראשית טו, יג אות קמב. וכן שם, שמות יב, מא, אות תרב. ועיין ברייתא דשלשים ושתים מדות, מדה לב, "ממוקדם ומאחר שהוא בפרשיות" ובבאור "מדרש תנאים" שם, ווילנא תרפ"ה. וראה אמונות ודעות לרס"ג מאמר שמיני, פרק ד. וראה להלן פ' ויגש, מו ח. הערה 102.

6 בכה"י: "לקץ ששאלו המלכים". וכך העתקתי. אולם איזראילסאהן הקן להתאים את הנוסח לגמרא תמורה יד, ב; לקץ ששאלו להם מלך.

הארצות ולהנהיגן ויחכם בעיקרי המדעים, וכאמרו (שם כב): וזקניו יחכם¹⁰. ונודמן הזמן הזה עם פטירת יצחק אבינו לפי מאמרם של רבותינו בסדר עולם (פ"ב): בו בפרק מת יצחק. ואנחנו אם נוציאו יצא לנו (התאריך), כי כבר ידענו, שכל ימי חייו של יצחק אבינו ק"פ שנה ושמענו מאמרו של יעקב לפרעה בזמן עמדו לפניו (בראשית מז, ט): ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה — ואם נוסיף אליהן ס' שנה והוא מה שהיה (יצחק) בזמן הולדת יעקב ועשו — יהיה הכל ק"צ שנה, ואם תפחית מזה שבע שני השבע ושנתיים הרעב תדע שבאותה השנה נפטר יצחק¹¹. ואולם הוספת: ימים, — הריהו להודיענו שלימותן של השנתיים¹², כי שימוש תוספת ימים במקרא על שני מינים: אחד מהם יירצה בו הגמר במספר והשלימות, כאמרו (שם כט, יד): וישב עמו חדש ימים; והשני, כדי להבדילו מזולתו, כאמרו (דניאל י, ג): עד מלאת שלשת שבועים ימים, והרי הבדילו בזה מן השבועות השנתיים¹³. ואמרו: ופרעה חלם, כותרת למראה חלום זה והנמקה להיותו כולל את אנשי ממלכתו¹⁴. ואמרו: והנה עמד על היאר, הקדמה לאמרו: והנה מן היאר, — ומפני שמלכי מצרים היו מעריצים את הנילוס ומתפארים בו, וכאמרו על אחד מהם (יחזקאל כט, ג): אשר אמר לי יארי ואני עשיתי¹⁵.

(ב) ובאמרו: והנה מן היאר, נאמר שהבטתו אליהן בעלותו מן הנילוס ולא משאר המקומות לסיבה הידועה והיא, שמימי הנילוס הם אחת מסיבות גידול הזרעים ויתר הצמחים בארץ מצרים והמטר לא ישתתף בזה. ומפני זה אמר באיום עליהם (ישעיה יט, ז, ח, ט, י): ערות על יאור על פי יאור וג' וסידר על (יסוד) זה: ואנו הדיגים וג' ובשו עבדי פשתיים וג' והיו שתתיה מדכאים וגו'¹⁶. אבל אמרו על החיות שראה אותן דניאל (ז, ג): סלקן מן ימא הרי כשכיוון בזה לממלכות אשר מלכו בארץ ראה אותן כאילו הנה הן עולות מן הים, כדי להשתלט על היבשות מן הארץ, כלומר החלק המיושב מהן¹⁷. ואמרו: עלת שבע פרות, הודיענו שהוא ראה אותן כאילו הן מבעלי החיים המימיים בצורה הזאת, כי החוש יוציא לנו חיות-מים על צורות

10 ראה רשב"ם לקמן מא, מו: "בן שלשים — זראוי לשררה". וראה בספר משנה כסף לר' יוסף אבן כספי החוברת השנייה דף 92. ויוסף בן שלשים שנה (מא, מו) — "כי זה העת ראוי מצד ידוע להצלחה".

11 ראה בתורה שלמה בראשית מא, אות א לגבי הגירסאות השונות בסדר עולם של "בו ביום" מת יצחק או "באותה שנה". וראה הגהת הגר"א בסדר עולם "לאו דווקא באותו פרק אלא שנה אחת קודם". וכן בהוצאת רטנר הערה לד. ובספר היובליים פרק מ, יב "בשנה ההיא מת יצחק". חישוב השנים לפנינו נעשה בדומה לזה שבכ"י ילקוט נר השכלים, המוזכר בתורה שלמה שם.

12 וכעין זה בלקח טוב, שכל טוב, רשב"ם, חזקוני ודעת זקנים בעלי-התוספות. ראה אבן עזרא (בראשית ד, ד): "ופי' 'שנתיים ימים', ימים שלמים שנתיים ואם נכתוב שנתיים יתכן שאינן שלימות מיום אל יום. וכן עד חדש ימים (במדבר יא, כ). וכן ברבנו בחיי. ויתכן שמקורם מדברי הגאון. גם רס"ג תרגם במובן זה.

13 כן בביאור המיוחס לר' סעדיה גאון בדניאל שם, וכן באבן עזרא שם, שהכוונה לשלושה שבועות דהיינו כ"א ימים, אבל לפרש"י שם הכוונה לכ"א שנה.

14 ראה ב"ר פרשה פט, ד — "חלום של מלך של כל העולם כולו הוא", ועיין בראשית רבה — תיאודור-אלבק, במנחת יהודה עמ' 1090 שמעדיף את הגירסא: "חלום מלכי המלכים", כלומר חלום הבא מהקב"ה שהוא מלך על כל העולם דאי לא כך היה לו

הפרות וזולתן מן הבהמות, כאמרו (תהלים קד, כה): שם רמש וג' מספר וג' ¹⁸. ואי לזאת אמרו רבותינו (עבודה זרה לט.): תורא דימא אסיר חמרא דימא שרי, וסימנך טמא טהור, טהור טמא ¹⁹. ואמרו: יפות מראה, רוצה בו יפי מזוג הגוונים כלומר יפי צבעיהן ²⁰. ורצה באמרו: ובריאת בשר, שפע גופיהן ובריאות גשמיהן (גופיהן) מן המחלות והמומים והפגמים, כאמרו שם (יחזקאל לד, כ): ושפטתי בין שה בריה ובין שה רזה. וכאמרו על המדברים (דניאל א, טו): ומקצת ימים עשרה נראה מראהם טוב ובריאי בשר. ואמרו (שופטים ג, יז): ועגלון איש בריא מאד ²¹. ואולם ותרעניה באחו הרי רצה בו רעייתן בעשב ²² דומה לאמרו שם (איוב ח, יא): היגאה גמא בלא בצה ישגא אחו בלי מים.

(ג) ואמרו: עלות אחריהן מן היאר — כלומר בעקבותיהן, לא הרחיקו מהן, בדומה לאמרו (זכריה ו, ב): והלבנים יצאו אל אחריהם. ויורה אמרו: רעות מראה ודקות בשר על היפוך אמרו: יפות מראה ובריאות בשר, ואולם מה שיחייבהו אמרו: רעות מראה הריהו כיעור מזוג הגוונים כלומר צבעיהן ויחייב אמרו ודקות בשר הכחישות והרזון. ויחזק אמרו: ותעמדנה אצל הפרות מה שאמרנוהו על הראשונות מהן שהן דביקות בהן מפני עלייתן אחריהן ועמידתן בצידן, וזהו מה שמחייב ביטוי „אצל” כאמרו שם (דניאל ח, ז) וראיתיו מגיע אצל האיל.

(ד) ואמרו: ותאכלנה הפרות וג' לאחר אמרו: ותעמדנה אצל הפרות על שפת היאר, יורה על זה שהאכילה הזאת אחרי השגה כטריפת טרף לא אחרי הכנה שחזרו עליה, כאמרו בטורף (יחזקאל יט, ו): כפיר היה וילמד לטרף לטרף אדם אכל ²³, ואמרו וייקץ פרעה ילמדנו שהיתה יקיצה בין שתי שינות ²⁴.

(ה) ואמרו: והנה שבע שבליים הראוי ביותר מה שנחשוב, כי רצה בו שבלי חטים, ואם כי השם הזה נופל על הקבוצה מן הזיתים וכאמרו (זכריה ד, יב) מה שתי שבלי הזיתים, אבל הוא נופל (גם) על עמוד המים כאמרו (תהלים סט, טז): שבלת מים, ואולם הסיפור יורה על היותה מן הזרעים, והמשל מן המובחר יהיה חזק ביותר בהתאמה ²⁵. ובאמרו: עלות בקנה אחד מן הצורך שנבדיל בין המאמר הזה ובין אמרו על דבר הפרות עולות אחריהן, ונאמר איפוא, שאמרו על פרות עלות רוצה בו פשט גלוי של הביטוי, כלומר העלייה מן היאור, וזה נשלם בתנועת ההיעתקות, והמעבר, ואולם אמרו כאן על דבר השבליים עולות — הרי רצה בו תנועת גידול והצמיחה כאמרו שם (יונה ד, ו): ויעל מעל ליונה להיות צל על ראשו ²⁶. ורצה

18 השווה מדרש הבאור כ"י בתורה שלמה אות יט: "והלא אין במנהגו של עולם שתברא בהמה מן המים, אלא מתוך שמחשבתו של רשע שלא כמנהגו של עולם לכך ראה שלא כמנהגו של עולם".

19 הגירסא בתלמוד לפנינו בסדר הפוך — האי חמרא דימא שרי, תורא דימא אסיר. וכן הגרסא בגמרא מכת"י מהדורת ש. אברמסון גיו יורק תשי"ז.

20 ראה שכל טוב — "נאות לראייה". השווה למעלה כט, יז; לט, ו באורו של הגאון.

21 בכה"י: ולמקצת הימים נראה מראהם. המלה "עשרה" ליתא וכן כתוב עגלון במקום ועגלון. ראה ספר השרשים לר' יונה, שרש ברא: "ודע כי שה בריה עיקרו בריאה" וראה לקח טוב ושכל טוב ופי' ר' אברהם בן הרמב"ם שביארו במובן שמנות.

22 בתרגום רס"ג, כאן ובספר השרשים לריב"ג, שרש אתה, מתורגם במלה הערבית "אלקרט" לעומת "אלחשיש" שלפנינו בתרגום רשב"ח"ג. וראה באבן עזרא כאן, ור' אברהם בן הרמב"ם. כולם מבארים אחו על שם הצמח וכן בפירוש מעין

באמרו בקנה אחד קנה-השורש המקבץ אותן וכאילו הן צומחות ממנו, כאמרו בקני המנורה (שמות כה, לג) שלשה גביעים משקדים בקנה וגו'. ורצה באמרו בריאות שמנו של השבלים, וזה יהיה עם גמר בישול הזרע וכשרו לקצרו²⁷. והתכוון באמרו וטבות ליפי מראהו.

(ו) ואמרו על השבלים האחרות דקות רצה בו דקותן — ולכחישות ולדקות שמות (שונים) בשפתנו: — מהם רזה כאמרו (במדבר יג, כ) השמנה היא אם רזה, ומהם כחשה כאמרו (תהלים קט, כד) ובשרי כחש משמן. ואולם זה יותר מתאים ומכוון בצמת. והודיע באמרו ושדופת קדים על הסיבה בהיותן דקות והוא מכת השרב²⁸. ואמנם נגזרה (המלה) שדופות מן שדפון²⁹. וכאמרו (מלכים-א ח, לו; דברי הימים-ב ו, כח) רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שדפון וגו'. ואמנם יחס אל שדופות שם קדים כי הוא יהיה בדרום³⁰ כלומר ברוב החום אשר ייבש את הגרעינים בשיבולת לפני גמר בישולה, ואז תשאר חריבה ויבישה, וכאמרו (יחזק' יט, יב): ותתש בחמה לארץ השלכה ורוח הקדים הוביש פריה. והקלקול הזה יפגע בתבואות כשהן קריבות אל זמן ההורדה³¹ (בקציר). ואמרו: צמחות אחריהן דומה לאמרו עולות אחריהן באותן מובן, כי הצמיחה (היא) גידול כאמרו (שמות י, ה): הצמח לכם מן השדה.

(ז) ואמרו: ותבלענה השבלים — מן הצורך שנאמר: מדוע ייחד את השבלים בבליעה והפרות באכילה, ונאמר איפוא מפני שכיוון שהפרות הינן בעלי חיים ויש להן הכלי שבו תאכלנה, כלומר הטוחנות ואחרות, ואם כי נעדרו אצלן החותכות האמצעיות והקרובות לחותכות, הרי אמר עליהן לשון אכילה כי תבלענה אחרי האוכל, שהרי כל אוכל בולע ולא כל בולע אוכל; אולם השבלים הרי אינן בעלי חיים ולזאת לא ייקרא עליהן שם האכילה, ואם כי השפה כבר קראה על יסוד האש את שם האכילה, הרי הדבר הוא על צד ההעברה. יותר מזה: נקרא שם הבליעה עליה כי היא צמח, ואז יהיה זה דומה לאמרו (שם ז, יב): ויבלע מטה אהרן את מטתם³². ואולם (בשאלה) איך תקבענה בדמיון ששבלים תבלענה שבלים? נאמר איפוא שהן נדמו לו כתולעים קטנות בולעות זו את זו³³. והוספתו כאן באמרו וייקץ פרעה והנה חלום — ירצה בה, שהוא התעורר תוך אימות המראה לעצמו ותוך דיוקו בו לעצמו³⁴.

(ח) ואמרו: ויהי בבקר — הודיענו שזה קרהו ביקיצתו אחרי התעוררו, שכן לו היה זה קורה לו במצב תנומתו, הרי היה זה רע, כי אשר יראה מראה המראה על רע, ונפשו אינה בורחת וסולדת ממנו — יוכיח זה את מיעוט שהייתו, ואשר יראה מה שמראה על טוב ונפשו מתעצבת בו — יוכיח זה גם כן על מיעוט שהייתו וקלילות

עלות הענן, ועלה הענן שאין זה לשון סילוק אלא צמח ועלייה". וראה ביאור הגאון למלה בהעלותך שפירסמתי בספר היובל להרב אליהו יונג עמוד רלז. אבל שם אינו מזכיר עניין צמח וגדול בין שנים עשר הביאורים שמביא למלה "עליה". ועיין ריב"ג בספר השרשים שרש "עלה" שמפרש עלה גם במובן גדול, וכן בפירוש רבי אליעזר מבלגנצי על יחזקאל יט, ג. וזה על יסוד התרגום שם.

27 אונקלוס — פטימן, ראה לקח טוב — "בריאות — עבות" ובשכל טוב — "טובות — מלאים גרגרים".

28 כלומר, הן דקות בשל שדיפת רוח קדים. וכן בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם. וראה ספר השרשים לריב"ג שרש שדם: "שדפון וירקון, כלומר ששבלים ימלאו רוח ולא יגמלו". וראה בפ' רבינו מיוחס שדופות קדים "ברוח קדים".

מידתו³⁵. ואולם ותפעם רוחו — הרי רצה בו מה שקרהו מהיגון והמבוכה והדאגה על ידי מה שראה, וזה דומה לאמרו על נבוכדנצר (דניאל ב, א) ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה עליו. וכבר הישו קצת המדקדקים³⁶ בין ותפעם ובין ותתפעם ועשו את התיו הנוספת לשם תפארת, כאמרו (בראשית לח, יד) : ותכס (שם כד, סה) ותתכס, וכמו (שם ט, כא) : ויתגל בתוך אהלה ועיקר המלה ויגל וזולת זה³⁷. וכבר עשו אחרים מהם את ההודעה באמרו ותתפעם נוסף על הדאגה שמסופר עליה באמרו ותפעם, כמו (אסתר ד, ד) : ותתחלחל המלכה מאד. והתאים זה מה שהזכירו מלומדינו שדרישת פרעה היתה בעניין פירוש החלום, וכבר ידעת שנבוכדנצר דרש להודיעו מה הוא החלום, וגם-כן שמה שקרה לנבוכדנצר^{37*} היה לשני חלומות, יתייחד כל אחד מהם בעניין ומובן, רצוני לומר : חלום הצלם והאילן³⁸. אמרו : כאשר אמר בלשון רבים (דניאל ב, א), חלם נבוכדנצר חלומות^{38*} אמר : ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה וכאשר אמר בלשון יחיד (שם ב, ג) חלום חלמתי אמר : ותפעם רוחי

35 הגאון השתמש במקורות פילוסופיים ערביים בדברים הנוגעים לחלומות. כפי שנראה להלן, הסתבר שהכללים וקלילות מידתו הם לפי ספרי אריסטו כפי שהתבארו על ידי פרשנים ערביים. הגדרה זו על טיב החלום יש להשוות עם דברי אבן רשד בספרו "קצור ספר החוש והמוחש" מהדורת צבי בלומברג הוצאת אוניברסיטה הרכרד 1954, עמוד 60 שורה 5 : "וההבדל בין אלו הצורות הכוזבות בשינה ובין הצודקות, כי הצודקות תתמה בהם הנפש ותפלא בהם ופעמים תיקץ ותפעם רוחה כמו המתפחדת מראיתם הנפלאות מדקות הרוחנית אשר נראה בה".

כנראה שלהגדרה זו מתכוון הגאון. אבל ספק אם הדברים הללו מקורם בדברי אריסטו. שכן אריסטו מגדיר את הצורות שבחלום כעין "פנטזיות" De Somniis בספר החלומות 24, 1458b. אמנם נראה שמקור הדברים הוא אצל פילוסופים ערביים המשותפים לגאון ואבן רשד. וראה אריסטו בספר הודעת העתידות בשינה = Divinatione per Somnum 464 b 16-18. כל ההבאות מספרי אריסטו שציינתי הן, לפי ההוצאה האנגלית The Parva Naturalia Oxford 1908, הגדרה זו מביא גם אברבנאל בפרשת מקץ, וז"ל : "שהחולם החלומות הצודקים ירגיש מעצמו התפעלות גדולה מה שלא יתפעל מהדמיונים הכוזבים... וכבר זכר זה גם כן הפילוסוף בחוש והמוחש". וכן מובא ביתר ביאור בספר פתרון חלומות לר' שלמה אלמולי פרק ג' שער ה'. והשווה חלום של בוקר, ברכות נה, ע"ב. ובב"ר פט, ה. וראה מאמרי : "פתרון חלומות" קורות ומקורות, ארשת ד. ירושלים תשכ"ו. עמוד 192 והלאה.

36 מובא ע"י הרכבי ב"אוצר הטוב" ברלין 1878 עמ' 59, זה הוא המקום היחידי בו מזכיר הגאון את המדקדקים במפורש. וראה ר' יונה אבן ג'נאח המעיר בספר הרקמה, מהדורת וילנסקי, עמ' יד : "וראיתי אותו (=רשב"ח) עם גדולתו ויקר מעלתו סומך על אנשי הדקדוק ברוב המקומות. ומודה להם ומביא ראיה מדבריהם כל שכן שלא היה מחטיאם ובוזה את חכמתם". השווה תשובות הגאונים הרכבי סימן שפה : "ומן הדקדוק שנתות (מנחות פ"ט משנה ב') אחת מהן שנת". וראה שם בהערה עמוד 200 כתב הרכבי : "במלה 'דקדוק' לחכמת הלשון השתמשו בספרד מימי מנחם ודונש, ובבבל לא מצאנוה עד עתה אצל הרבנים בימי הגאונים אף כי בלי ספק כבר היו לה מהלכים שמה", וראה ב, ז, בכר ספר השרשים, אבן ג'נאח עמ' xx הערה 2, על שמוש המלה, דקדוק. וראה ז. בכר ברוויי הצרפתי כרך 16 עמ' 106 על הערות דקדוקיות של הגאון.

37 מדברי הגאון המבדיל בין ותפעם ובין ותתפעם רק לשם תפארת בהדגשה ובהטעמה משמע שהוא ראה את שני הפעלים כבניין התפעל : "ותפעם" בהבלעת התי"ו כאילו היה כתוב ותתפעם. דמיון לצורה זו נמצא במדבר ז, פט : "וישמע את הקול מדבר אליו" — ברש"י שם כמו מתדבר ; ובאבן עזרא שם : "וכל המדקדקים אמרו כי מדבר

לדעת את החלום ³⁹. וגם-כן שחלום פרעה היה סיבה למדריגת עלייה של איש אחד, כלומר יוסף, ואולם חלום נבוכדנצר הרי היה סיבה למדריגת עלייה לארבעה אישים, כלומר: דניאל חנניה מישאל ועזריה ⁴⁰, וכבר אמר דניאל אחרי עיונו בחלום העצום הזה (שם ז, טו): אתכרית רוחי אנה ⁴¹ דניאל בגוא נדנה וחזוי ראשי יבהלנני. ואמרו: וישלח ויקרא את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמיה, כי אליהם היה פונה בחרדה בעניינים וכאמרו בנבוכדנצר (שם ב, ב): ויאמר המלך לקרא לחרטומים ולאשפים ולמכשפים ולכשדים להגיד למלך חלמותיו. ואמרו: ואין כותר אותם לפרעה — מתנגשים פה שני מובנים: אחד מהם, שלא פירשו את החלום בשום פנים ואופן, כגון מאמר נבוכדנצר (שם ד, ד): ופשרה לא מהודעין והשני, שלא פירשוהו על צד אמיתות וודאות וכאמרו שם (שם ח, כז): ואשתומם על המראה ואין ⁴² מבין. ואולם הם לעגו, סילפו וזייפו. וכפי שאמרו חכמינו, שהגידו לו: שבע פרות הטובות — שבע בנות אתה מוליד, ושבע פרות הרקות והרעות — שבע בנות אתה קובר; שבע שבליים הטובות — שבע מדינות אתה מכבש ושבע שבליים הדקות — שבע מדינות מורדות בך ⁴³, — ולא עמדו בזה על הנכון. וזה ממה שיחזק אומרם גם-כן, שפרעה ראה את החלום ופשרו וזכר את החלום ושכח את הפירוש ⁴⁴. והבבלים בזאת ראויים יותר להצדקה מן המצריים, כי הדרישה (שהופנתה) לבבלים חלה על הודעתם לו (למלך) את עיקרו ועצמו של החלום וזהו עניין לא ייודע אלא בהצלחה מאת הבורא יתעלה וישתבח, כאמרו (דניאל ב, י): לא איתי אנש ⁴⁵ על יבשתא וג', ואולם הדרישה מן המצריים והיא להודיע לו (לפרעה) את פירוש החלום וזה עניין שיתכן לעמוד על בריו ואמיתותו במחשבה, בשיקול-דעת ובכח ההבחנה. וכבר היו למצריים באותו הזמן מוחות עדינים ודקים וידיעה במדעים הטבעיים, וכאמרו (מלכים-א ה, י): ומכל חכמת מצרים, וכבר שמענו תיאור התורה לזיופם של חכמי מצרים באמרה (שמות ז, יא): ויעשו כן החרטמים וג' ⁴⁶... (יג) ... בבל אחרי אי-יכולתם לקרא את הכתובת כאמרו (דניאל ה, יב): כען דניאל יתקרי ופשרה יהחווה.

(יד) והצורך אל: ויגלח מפני אורך השער והפריעות בבית הסוהר, וכמו-כן אמרו רבותינו: ואילו מגלחין במועד הבא ממדינת הים ומבית השביה והיוצא מבית האסורים. ואמרם פה במועד כוונתם לחולו של מועד ⁴⁶. וכמו-כן הגורם אל: ויחלף שמלתיו, הלכלוך הפוגע בבגדים, וכאמרו על דוד מלך ישראל בתם ימי אבלו

39 יתכן שהגאון מסביר את דברי ר' נחמיה בב"ר שם, על ההבדל בין ותתפעם לבין ותפעם שכתוב בנבוכדנצר גופא — בפסוק ב, א ובפסוק ב, ג. בפסוק הראשון מדבר על שני חלומות ובפסוק השני רק על חלום אחד, על כן כתוב ותפעם. וזה תואם את דעת ר' ינאי בתנחומא ב. וראה בדעת זקנים מבעלי התוספות שמתקשים בזה, ויפה תואר, בב"ר שם. על ידי ביאורי הגאון סרה התמיהה שעוררו שם. כי הדבר תלוי אם הוא מדבר בלשון יחיד או לשון רבים. בלשון יחיד נאמר "ותפעם" בלשון רבים "ותתפעם" וכפי שהסביר הרש"ש שם.

40 במדרש שם לפנינו, בתוספת — "ותתפעם" — כדי ליתן חיים לארבעה, ותפעם ליתן חיים לאחד". וראה בראשית רבה הוצאת אלבק דף 1092 שבכתב יד לונדון וכ"י ג, ליתא הקטע הזה, וכן בלקח טוב ובמדרש אגדה ובילקוט כאן ובדניאל — אין, וכ"כ ביפה תאר על המדרש. ומדברי הגאון המזכיר רק עלייה וגדולה מסתבר כגירסת כתבי היד.

(שמואל-ב יב, כ): ויקם דוד מהארץ וירחץ ויסך ויחלף שמלתו — ונכללת בתוך שתי הפעולות האלה, כלומר: ויגלח ויחלף שמלותיו, פעולה שלישית והיא הרחיצה, מפני שגורם לזה ההכרח בתכלית הנקיון ולא היה עושה כל-זאת אלא בציוויו של פרעה⁴⁷. ויעלה על הדעת, שפרעה ציווה לפשוט בגדיו ולהלבישו בגד שלו כמו שעשה אויל מרדך ביהויכין מלך יהודה באמרו עליו (מלכים-ב כה, כט: ירמיה נב, לג): ושנא את בגדי כלאו ואכל לחם⁴⁸ וג'. והפעולות האלה אמנם תיעשינה אחרי הרצון במי שעושים בו פעולות אלו, ולכן אמר המלאך על יהושע בן יהוצדק (זכריה ג, ד): ויען ויאמר אל העמדים לפניו לאמר הסירו הבגדים חצאים מעליו, ויאמר אליו ראה העברתי מעליך עונך והלבש אתך⁴⁹ מחלצות. ואמרו: ויבא אל פרעה רצונו לומר אחרי הפעולות האלה כלומר נקיותו בגופו ובבגדיו. ובזה התבוננותו ומוסר לנו הוא שננקה את נפשותינו ונטהר אותן מטומאות החטאים לפני בואנו אל בוראנו — וכאמרו על צד ההמשלה והדימוי (קוהלת ט, ח): בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמך על ראשך אל יחסר⁵⁰.

(טו) והסיפור על אמירת פרעה ליוסף: חלום חלמתי הוא על דרך מה שתתירהו שפתנו בלשון יחיד אמור על לשון רבים, ולשון רבים אמור על לשון⁵¹ יחיד והמובן בו: חלומות חלמתי⁵². ואמרו ופתר אין אתו, דומה למאמר נבוכדנצר לדניאל (דניאל ד, טו): כל קבל די כל חכימי מלכותי לא יכלין פשרא⁵³ להודעחני. ורצה באמרו: ואני שמעתי עליך לאמר — מה שסיפר לו שר המשקים מפשרו לחלומו ונכונות הווייתו וזה דומה למאמר בלשצר לדניאל (שם ה, טז): ואנה שמעת עליך די תוכל⁵⁴ פשרין למפשר וקטרין למשרא וג'. והתכוון בזה אל מה שאמרה אותו המלכה עליו, רצונו לומר אמרה (שם יא, יב): איתי גבר במלכותך וג' כל קבל וג'. ואמרו: תשמע חלום לפתר אתו, יסבול את שני העניינים אשר מהם נובעת ההבנה בסיפורי החלום וזולתו, כלומר ההתחלה וההודעה על החלום והתשובה אחרי השאלה והדרישה. ויצא לשומע מהם מה שירצהו, וזה דומה לאמרו (דברים א, טז): שמע בין אחיכם וג'. וכשם שחובה על השופט לחקור בשלימות מה שיאמרו היריבים ולשאול אותם על מה שנשאר עליהם ואז יודיעוהו, כך גם חובה על מפרשו ופותרו של החלום, שיעיין בדיבורו של האיש וישאלהו על מה שאבארהו אחרי זאת, ואין

47 ראה בראשית רבה פט, ט — ויגלח ויחלף שמלותיו — "לחלוק כבוד למלכות", וכן בלקת טוב, בשכל טוב, במדרש אגדה ובמדרש הגדול. משמע מדבריהם כי יוסף עשה כל זה מעצמו. וראה בבראשית רבה — אלבק עמ' 1097 הערה 3. וראה ספר יוסיפוס בקדמוניות, הוצאת א. שליט ספר ב עמוד 46 ד: "שטפלו בו כמצות המלך". ובפילון בספר דע יוסיפו אא בהוצאת אוניברסיטת הרברד עמוד 191: "הפקידים עשו את זאת בכדי שיעשה יוסף רושם הגון על המלך כאיש חפשי ואציל". לפי באור זה יש להבין את דברי בעל שכל טוב שכתב על ויגלח — "מי גילחו? שר המשקים גילתו".

48 בכה"י: "ושנה" בגדי כלאו; ואין המלה את; וכתוב "ואת" במקום "ואכל".

49 בכה"י אותו.

50 מאמר זה נראה כדעת עצמו, והנה במדרש הגדול כאן כתב: "אמר ר' שמואל מה אם בשר ודם מבקשין לחלוק כבוד למלכותו, מלך מלכי המלכים ב"ה על אחת כמה וכמה, לכך אמר שלמה בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים, מושלין אותו משל למה הדבר דומה וכו'". ויתכן שר' שמואל הנזכר במדרש הגדול הוא הגאון ר' שמואל בן חפני

זה רק בשופט אלא הוא חל גם על הרופא כמו־כן, כי מן הצורך שישמע מה שיאמר אותו החולה מתיאור מחלתו, שישאלהו בדבר מה שנשאר עליו⁵⁵. ואולם העניינים שחייב הפותר לשאול עליהם, הריהם יצטרפו אל מה שחייב הפותר, להקיף בחכמת פתרון החלומות, והם שלושה עשר עניינים, לא יתכן לו פתרונו על צד האמיתות אלא בהם. ואני מזכיר את העניינים הנבחרים מהם בקיצור, שכן כבר קודם הזכרתי את קצתם בביאור ממצה⁵⁶. והרי העניין הראשון מהם, שידע את הנפש ותכונותיה וסגולות פעולותיה לרבות היפרדות כחותיה והתקבצותם — ידיעה שבה יכלול ויקיף מה שאמרו הקדמונים בזה, וכמאמר החכם (משליכד, יד): כן דעה חכמה לנפשך⁵⁷. והעניין השני, שידע את החלומות הנתלים ודבקים בנפשות הבהמיות, רצוני לומר החייתיות והתאוונות בהשתתפות הגוף כאכילה וכשתיה והמשגל וזולת זה ממה שאין ביטוי לו⁵⁸. והשלישי, שישאל על דבר מחשבת בעל מראה־החלום, אם היא קשורה בעניין זה ואם היא קשורה בו, האם נפרדה ממנו או לא, כי אם כבר נפרדה ממנו — הרי אז המראה נכון — מן הצורך שיפורש, ואם לא נפרדה ממנו המחשבה הרי הוא נפסד אין לו פשר⁵⁹. והרביעי, שידע את המחלות הנפשיות ומחלות כחותיה, שכן בזה ידע את מצב נפש בעל החלום, שלא יהיה חולה הכחות, שכן אז לא יהיה לו

55 ראה רש"י ורשב"ם שביארו מלת תשמע — תבין. ביאורו של הגאון משמש אסמכתא להגדרתו על חובותיו של מי שפותר חלום. גם בנקודה זו נראה שהגאון שואב דבריו ממקורות פלוסופיים ערביים. בקיצור ספר החוש והמוחש לאבן רשד עמוד 52 שורה 8, נאמר: "וכמו שהרופא המהיר מאתנו יודע העתיד במה שיתחדש לגוף ראובן ונפשו בעת מוגבל בשתי הקדמות: אחת מהן כללית מושכלת והאחרת פרטית מורגשת כן הודעת העתיד הזה. והידיעה תושלם מן הכללי אשר יתנהו השכל, ומן העניין הפרטי אשר תבוא בו הנפש המדמה המתייחס לאותו הכללי".

וכן מביא דברים אלו אברבנאל בפירושו על התורה פרשת מקץ: "אחשוב אני שעניין הפותר בכלל הוא כעניין הרופא מרפא התחלואים, כי כמו שהרופא ירפא אותם... באמצעות האותות אשר יראה... ושאר הדברים כן הפותר יפתור ויגיד מה שראתה נפש החולם בשפע שהושפע עליה שהוא דבר נעלם ממנו באמצעות האותות אשר יראה וישמע מסיפור חלומר".

עוד שם: "והנה הרופא אב"ס כתב שירפא בשתי הקדמות אחת מושכלת כוללת... וכן נאמר אנחנו בעניין הפתרון שהנה יושלם בב' דברים גם כן הא' בחכמה והוא שידע הפותר המשלים הנראים בחלומות ועל מי יורו והרכבות הדמיון ואופני העתקותיו" וכו'.

כן יש להשוות דברי ר' שלמה אלמולי בספרו "פתרון חלומות" (שער ז פרק ג), שענין פתרון החלומות הולך אחר שאלותיו ודיבורו של פותר ששואל לחולם ושיודיע לו ענייניו כדי שמהם יצא משפט צודק בפתרונו בהשערת כח המשער שלו.

וכן יש לציין דברי ר' יוסף אבן כספי בספר משנה כסף הוצאת מ' לאסט, החוברת הראשונה פרסבורג תרס"ה עמוד 124: "כי מה שנשנה בתור עניין חלום פרעה מבוארת תועלתו... והוא שנראה לי כי היות החולם מספר חלומו לפני הפותר לאט ולמתן קו לקו, הנה כח המשער אשר אל הפותר יתנועע מזאת האזנה המתונית בשמעו הדברים כולם יוצאים מפי החולם" וכו'.

56 נראה כי כוונת הגאון לביאוריו על חלום יעקב או על חלומותיו של יוסף. הקטעים הללו חסרים אצלנו. אמנם רמז ברור לאלה הדברים יש לנו בדברי אבן עזרא. בהקדמתו לתורה, הדרך האחת, הוא כותב על הגאון ר' שמואל בן חפני: "ועם ויחלום (בראשית כח, יב) כתב פתרון חלומות ולמה יראו בתנומות. והרצוה לעמוד

ביטוי ופשר⁶⁰. והחמישי, שידע את המידות על (צד) ההחלט כי אז ידע מידות בעל החלום, אם הן (נוטות) אל האיוון והשינוי או כבר גבר קצתם והשתלט, שכן אז יהיו החלומות בהתאם להם⁶¹. והשישי, שידע את המזג הכללי⁶² ואת מזג בעל החלום הפרטי ומיוחד לו, כדי שידע בזה, אם החלום (בא) מגובר מזגו אם מהיפוכו⁶³. והשביעי, שיחקור וידרוש על מהות מזונותיו וכמותם, ושיהא יודע את טבעיהם, כדי שלא יהיה זה מהשפעתם, שכן אז לא תהיה השפעה לפשרה⁶⁴. והשמיני, שישאל ויחקור על מנהגי בעל החלום, כדי שלא יהיה החלום ההוא ממה שכבר קרה מנהגו בעיון אליו, ולא תהיה בו הקדמת הידיעה ולא יהיה ראוי לפשר⁶⁵. והתשיעי, שידע מצב גופו של בעל החלום, שמא הוא חולה, ויפסד חלמו⁶⁶. והעשירי, שישאל על זמן החלום בלילה והתקופה של השינה, כי בזאת יש השפעה, שכבר קדם ביאורי לה⁶⁷. והי"א שידע מקום בעל החלום ומצבו ברכושו ומלאכתו, כדי שיהא פשרו לחלמו בהתאם לזה⁶⁸. והי"ב, שיאמת את מלות החלום ויערך אותן, כי התוספת המועטת אשר תחול בו והחיסרון המועט ישנו מה שיראהו החלום, ולפעמים הראייה לקוחה מעצם הביטוי, ואם לא הביאו בעצמו ייפסד הפשר⁶⁹. והי"ג, שהפותר יהיה

60 ראה אריסטו ב"ספר החלומות" עמוד b 460 שורה 5 "אנשים בקדחת רואים כל מיני צורות ומדמים בנפשים שרואים חיות על הכתלים, ובאמת יש שם רק קווים ושרטוטים". וכן שם b 461 שורות 20—25. וראה קיצור ספר החוש והמוחש עמ' 46 שורה 74: "ופעמים יקרה דמיון זה ביקיצה אל המפחד והחולה. וזה לתגבורת פועל כח המדמה באלו העיתים... ואמנם תגבור תנועת הכח המדמה בשינה בעבור שהותר מקשר הכח המחשבי ויצא מתחת ממשלתו".

61 השווה ספר קיצור החוש והמוחש עמ' 55 שורה 10: "... הפותר הוא האדם אשר נפשו מוכנת בטבע להבין החיקויים... אשר יכללו האומות... ומין מין מן האנשים. כי האומות יתחלפו בזה משני צדדים אחד מהם לפי הטבע וזה לפי כחות נפשותם ולפי הנמצאות המיוחדות בהם במדינתם ועירם. והשני לפי החיקויים והדעות אשר גדלו בקבלתם ונהגו להאמין בהם מעת לידתם".

62 איזראילסאהן העתיק: אלעם, וצ"ל אלעאם.

63 ראה אריסטו — "ספר החלומות" עמוד a 461 שורות 20—25 "אנשים בעלי מרה שחורה — החלומות שלהם אינם בריאים". וכן השווה ספרו: De Memoria et Reminiscentia 453 a 15—20 (ספר הזכרונות והזכרות) "בעלי המרה השחורה מושפעים מהתנועות הדמיוניות". וראה אמונות ודעות, שם: "וקצתם של החלומות מפני המסך הגובר על המזג". לבאור מלת "מסך" ברס"ג ראה וולפסון ברבעון האנגלי כרך 33 עמ' 237. שהוא תערובת של מזג מסוים הגובר על השני. והשווה קיצור ספר החוש והמוחש עמ' 56 שורה 11—12: "ואם היו קצת האנשים יותר אמיתיים חלומותיו יותר רואים בשינה מקצת, למקום מעלתן בכח הזה הוצה לומר כח הדמיון ואלו הם בעלי המזגים השחורים הקרים היבשים".

64 אריסטו "ספר החלומות" עמוד a 461 שורות 10—25: "חלומות שאחרי האוכל אינם בריאים". וראה אמונות ודעות שם: "וקצתם [של החלומות] מפני המזונות וחומם וקורם ורובם ומיעוטם". וראה אבן עזרא קהלת ה, ב: כשיהיה החלום מעורב מענינים רבים ידוע שהוא מתערובת המאכלים והתגבר אחת מן הארבעה שרשים לא יהיה לו פתרון ולא יורה על טוב או רע כי הבל הוא...". יש לציין כאן דברי דונש בן תמים תלמידו של ר' יצחק הישראלי בפירושו לספר יצירה, מהדורת מנשה גראסבערג לונדון תרס"ב עמ' לח: "... ובעל נפש חסידה תהינה חלומותיו צודקות על הרוב ולזה יהיו החלומות הנראים לבקרים אחר השלמת הטבע מן העכול צודקות

יודע בטבעי המוחשות ופעולותיהן, כדי שידע את המשל המתאים לנמשל ואז יתאים בו את העניין המכוון אליו בחלום, ומוזה יאמר החכם (משלי א, ו): להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידתם⁷⁰. והנה אם ידייק הפותר בידיעת כל זה יהיה פתרונו פתרון שאין בו מישגה בשום פנים ואופן⁷¹. והיה אם יאמר אומר: הרי אנחנו נראה פותרים שאין להם ידיעה בחכמות האלה ופתרונם לחלום הוא נכון — באמר אנו: הדבר יהיה על אחת משתי הפנים האלה: או שיהיה (הדבר) שגון ששגנו וידעוהו והגידו, או שיהיה על צד המקרה; ואולם על צד הוודאי הרי לא יהיה אלא על פי האפנים האלה שהצענו והנחנו אותם⁷².

(טז) וכאשר ידע יוסף שביחס פרעה לו שהוא פיקח ובקי בפתרון החלום הוא מיחסו אל הידיעה במדעים הנשגבים האלה ענה באמרו: בלעדי. רצה בזה: הנה הפועל הזה מזולתי רצונו לומר מהבורא יתעלה וישתבח⁷³. כי הזולת יקרא בשפתנו בלעדי⁷⁴ כאמרו (בראשית יד, כד): בלעדי רק אשר אכלו הנערים וג'. והיה זה דומה למאמרו של דניאל לנובכדנצר (דניאל ב, ל): ואנא לא בחכמה די איתי בי מן כל חייא רזא דנה גלי לי וג'⁷⁵. ולא הניח את המאמר הזה על הרמיזה בלבד עד שהביע במפורש ביחסו זאת אל ה' נותן הידיעות והדעות באמרו: אלהים יענה את שלום פרעה. וכבר פירש את המאמר הזה על שתי פנים והרי הראשון הוא זה, שקידמנוהו מיחס כל המדעים והחכמות אל ה' יתעלה זכרו, וכמאמר הנביא — הידיד האחר (שלמה) (במשלי ב, ו): כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה, והשני בזה שהוא שם זאת כאיחול לפרעה תוך תודה על החסד שגמל לו וכמו שחייב באמרו (ירמיה כט, ז): ודרשו את שלום העיר וג'⁷⁶. אחר כך אמר:

70 ראה אריסטו בספר "הודעת העתידות בשינה" עמוד 464b שורות 5—15: "הפותר המומחה הוא זה שיש לו היכולת להרגיש את החיקויים". — והשווה קיצור ספר החוש והמוחש עמ' 55 שורה 10: "ואולם הפותר הוא האדם אשר נפשו מוכנה בטבע להבין החיקויים אשר יהיו בחלומות והוא אשר ישפיע עליו השכל העניינים הגשמיים אשר נתחקו בשינה בעניינים הרוחניים".

כנראה שגם הגאון מפרש כך את דברי אריסטו. אריסטו עצמו אינו מייחס אמנם לתכונה זו של הפותר כוח להגיד עתידות. לדבריו דומה החלום לדמויות בצלוחית של מים, שעה שהמים מתנועעים הדמויות בלתי ברורות, רק אדם בעל כשרון מיוחד יוכל לזהות את הצורות הללו. הגאון בהשפעת הפרשנות הערבית בדברי אריסטו וגם אבן רשד מסיקים מסקנות לגבי פתרון חלומות בכלל. והשווה אסרנאל פ' מקץ: "והוא שידע הפותר המשלים הנראים בחלומות ועל מי יורו בכלל".

ודומה לזה בספר "פתרון חלומות" — "ענין הודעת החלומות אינו שיחלום מה שרוצים להראות לו ממש בלי שינוי. . . אבל הדרך המורגל בהם שיראה דברים דוגמת מה שרוצים להראות לו דרך רמז ומשל". (שער ה' פרק א').

71 השווה ספר "פתרון חלומות": "בביאור המושכלות ראוי שידע כל פותר אמיתי ג' מושכלות אשר בהשגחתן יצדק בפתרונותיו ולא יחטא כי אם בפלא". (שער ה' פרק א'). בקיצור ספר החוש והמוחש עמוד 56: "וראוי כמו שיאמר אריסטו לפותר שיהיה מרגיל לנפשו במחשבה והעיון, ולגופו בנקיות, ושיהיה אנן בלתי נוטה אל מידות הנפש הבהמית, רוחני", ולא התבאר מקור הדברים בספרי אריסטו.

72 השווה ספר פתרון חלומות: "... לפי שיש ב' מיני פותרים, האחד מי שקרא בספר פתרוני החלומות ובקי בפרטם, השני שלא קראו ואף על פי כן הוא פותר מכח השערתו והבנתו" (הקדמה).

הפסוקים לפי התרגום הערבי

הכתוב:

(יז) וידבר. ודבר פרעה אל יוסף כשהוא מתאר: ראיתי בחלומי והנה אני עומד על חוף המפרץ.

(יח) והנה. וכאילו כבר עלו מן המפרץ שבע פרות שמנות יפות הצבעים ורעו בעשב.

(יט) והנה. וכאילו כבר עלו אחריהן שבע פרות אחרות רזות כעורות הצבעים מאד, ריקות מן הבשר, לא ראיתי כמותן בכל ארץ מצרים לביעור.

(כ) ותאכלנה. ואכלו הפרות הריקות הכעורות את שבע הפרות הראשונות השמנות. (כא) ותבאנה. והן נכנסו אל קרביהן ולא נתבררה כניסתן אל קרביהן, ומראהן כעור כמו שהיו לראשונה, והקיצותי.

(כב) וארא. אחר כך ראיתי בחלומי כאילו שבע שבלים כבר צמחו בקנה אחד, מלאות וטבות.

(כג) והנה. וכאילו שבע שבלים יבשות דקות, שכבר היכה אותן החום, כבר גדלו אחריהן.

(כד) ותבלען. ובלעו השבלים הדקות את שבע השבלים הטובות, ואמרתי זאת למכשפים ואין בהם מי שיודיעני את פירושן.

פירוש

(יח) תירגמתי ויפות תואר יפות הצבעים ולא תירגמתי: יפות הקישוט, כי שפת הערבים השתמשה [בתיבה] הצבעים בבעל חיים בלתי מדבר במקום שימושם ב"קישוט" במדברים. וכוונתם בביטוי: "אלשיאת" צבעי בעלי החיים, שהם מקרים שבהם ייבדלו קצתם מקצתם⁷⁷ (= איש מאחיו). וכאשר הקבלתי (= השוויתי) את הסיפור הזה בסיפור הראשון מצאתי את השוני בהם על שני מינים: המין הראשון שונה בביטויים שהם מתאימים במובן ואין זה גורם משפיע, כי יתכן שיהיו לענין אחד מלים רבות מביעות אותו⁷⁸, וזהו אמרו בראשון: יפות מראה, ובשני ויפות תואר. ואמרו גם כן בראשון: בריאות וטובות ובשני: מלאות וטובות, ואמרו גם כן בראשון: רעות מראה ודקות בשר ובשני: דלת ורעות תאר מאד ורקות בשר, ואמר גם כן בסיפור הראשון: ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקת הבשר את שבע הפרות יפות המראה והבריאות וייקץ פרעה, ואמר בשני: ותאכלנה הפרות הרקות והרעות את שבע הפרות הראשונות הבריאות, ואולם אמרו פה: הרקות בר"ש ואמרו שם: ודקות בד"ל אין הוא שוני במובן, כי רקות נגזר מן רק אשר תרגמו ריק והוא מובן

77 כלומר כי תואר מראה על חיתוך האיברים כמו שכתב הגאון למעלה ל, טו. וראה חשב"ם בראשית כט, יז. "יפת תאר" — כמו במחוגה יתארהו (ישעיה מד, יג) דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים". לפי הפסוק הזה בא ביאורו במחברת מנחם ובספר השרשים לריב"ג שרש תאר, והגאון מסביר שאין הבדל תיתוך איברים בבעלי חיים מלבד באדם.

78 מובא בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם בשם הגאון, וז"ל: "ושינוי הלשונות בין מה שנכתב (בחלום) ומה שסיפר פרעה בחזרתו אותו כמו דלות במקום רקות וכיוצא בזה

דקות בד"ל, וכבר התחלף הד"ל בר"ש⁷⁹, כאמרו (יהושע ט, יב, ד): הצטידנו ויצטירו⁸⁰ (איכה ג, נג) וידו אבן בי (איוב לח, ו) או מי ירה אבן פנתה⁸¹. והרי כל זה, ואם כי הוא [שונה] בביטוי, הריהו [מתאים במובן]...⁸² בדעה (?) ואמר בכתוב (מתאר) המחזה (דניאל ד, ט) ובענפוהי ידרון צפרי שמיא, ואמר בפתרון (שם יח) ובענפוהי ישכנן צפרי שמיא ואמר בכתוב החלום גם כן (שם, יא): וכן אמר גדו אילנא וקצצו ענפוהי אתרו עפיה ובדרו אנבה, ואמר בפתרון (שם, כ) ואמר גדו אילנא וחבלוהי. וכל זה מסכים במובן, ואם כי הוא שונה בביטויים⁸³. והמין השני השינוי בדיבור ובמובן, ואולם אין הוא שוני של ניגוד וסתירה. ואין הוא דורש אלא דיוק (?) ותוספת במובן.

(יט) וזהו אמרו: לא ראיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרע. ואכן הוסיף: לרע, כדי להוציא... מהטובות⁸⁴ (?)... וזהו כאמרו פרות רעות מראה... אשר... השני...

79 ראה גם הנוסח המקורי של "פתרון שבעים מלות בודדות", בנימין קלאר — בספר רב סעדיה גאון — ירושלים תש"ג, עמוד רפו, בא גם בספרו "מחקרים ועיונים" תל-אביב, תשי"ד עמ' 270: "אבדאל חרף אלקוף באלכאף" וכובע נחשת (שמואל א', יז, ה) כמו קובע (שם, שם לח). ושם בהערה: לעניין חילוף האותיות ייחד רס"ג פרק מיוחד בספרו "כתאב אללגה" (ספר הלשון), וראה בתשובות דונש על ר' סעדיה גאון הוצאת שראטר, ברסלאו 1868 עמוד 26 סי' 98: "ואמר בספר צחות לשון הקודש שחיבר בשער החילופים". ועמוד 39 סי' 115: "ואמר בחילופין כי הנר"ן תתחלף בלמ"ד". וראה בנוסח "שבעים מלים" — ג. אלוני "ספר זכרון — גולדציהר", ירושלים תשי"ח, ח"ב עמוד 25. ועיין "אמונות ודעות" הקדמת המחבר פרק ו, שם מבאר רס"ג את המלה 'ואל תרהו' (ישעיה מד, ח) 'ואל תראו' בחילוף האל"ף בה"א. ועיין ירושלמי פאה פ"ז ה"ה: "לא מתמנעין רבנן בין ה"י לחי"ת". ועוד בירושלמי שבת פ"ז ה"ב. וראה אהבת ציון — רטנר ירושלמי שבת שם. והעיונים שם. ועיין מ. שטרשון — מבחר כתבים, ירושלים תשכ"ט, עמ' רמז. וכן ראה "אגרת רבי יהודה אבן קריש", תל-אביב תשי"ב, עמוד עב. והערה 3, צב. ושם הערה 2.

בספר הרקמה שער ז, (ו) עמוד קז במהדורת וילנסקי, מאריך ר"י אבן גנאח בעניין חילופי האותיות וכן בספר השרשים שרש ראה. בטעם החילוף כתוב בספר הרקמה שם עמוד קד: "ויש שתמצא התמורה בזולתם מהאותיות, אם מפני שהם קרובים במוצאיהם או שהם מתדמים בצורתם". וכן ברד"ק בראשית י, ד, (ובדברי הימים א' א, ז). ועיין רש"י איוב טו, כד, שביאר "כידור" כמו "כידור" בחילוף רי"ש ודל"ת. והשווה בראשית רבה י, ו ובמדבר רבה פרשה י, ח: מולות — מזרות. וראה סנהדרין מד: וילן יהושע במקום וילך יהושע (יהושע ח, יג). וראה ערובין סג, ב בדקדוקי סופרים שם. וראה ספר הזכרון לר"י קמחי, ברלין תרמ"ח, ע' 71. ונגד שיטת החילופין ראה מחברת מנחם שרש אבח. ונגד מנחם ראה ספר הגלוי לר"י קמחי עמוד 66 שרש אבחת. וראה תשובות דונש נגד מנחם — פיליפובסקי — לונדון 1855 עמוד 68 על החילופים שבין עברית לערבית. וראה דונש נגד רס"ג סי' 79. וראה שיטת אבן עזרא — בכר — "הראב"ע כמדקדק", תל אביב תרצ"א, ע' 57—58. ועיין פי' דה"י א' א, ו מיוחס לתלמיד רס"ג — קירכהיים, פרנקפורט תרל"ד, ובערוך ערך חרף בביאור משנה נזיר פ"א, א על הכינויים נזיק נזיח וכו' שהם על יסוד חילוף אותיות. 80 הגאון מסביר את "ויצטירו" שבפסוק ד, ואת "והצטידנו" שבפסוק יב בדרך אחת. וכן ראה להלן מד, טז. מנחם, ע' צד וצר; חיוג' "אותיות הנח והמשך" ש' צוד וצור; ריב"ג ש' צוד וציר, וברקמה שער יד עמ' קצ, קצא, קצב, רש"י ורד"ק בארו, ויצטירז מלשון ציר ושלח; ויצטידו מלשון צדה. אבל ביונתן מתרגם בשני הפסוקים גלשון "ואזודור" דהיינו מלשון צדה. ברד"ק בפסוק ד מעיר על יונתן: "ומן התימה שתירגם

(כא) והוסיף גם כן בסיפורו הזה מאמרו: ותבאנה אל קרבנה ולא נודע כי באו אל קרבנה. והרי אמרו: ולא נודע — לא התכוון בו, שהדבר לא נודע בכלל, אלא לא נודע עליהן הדבר הזה ברוב, ואכן אמרתי זאת, כדי שאתאם בזה את פתרון החלום על מה (שאפרש) זאת בפירושי עליו; והוסיף גם כן בסיפור הזה בתיאורן של שבילים צנומות מה שלא אמר בדומה לו (בסיפור) הראשון, ויש מי שגזר אותה על-פי (משלי כב, ה) צנים פחים בדרך עקש⁸⁵ ופירשו כהשפעת רוב הקור עליהן. וכבר הוסיף בסיפור הראשון מה שלא אמרו בשני והוא אמרו: מן היאר. ואמרו גם כאן: ותעמדנה אצל הפרות על שפת היאר... ואפשרות המאמר ואמרו...⁸⁶ הסיפור, שהוא קיצרו בהתחלה וכאשר ביקש ממנו את הפתרון אמרו, כמו שידענו, שדניאל קיצר מלקבוע בגוף חלומו כמה נקודות, הוא הוא מאמרו על החיה הרביעית (דניאל ז, יט): וטפריה די נחש. ואמרו גם כן (שם שם כא, כב): וקרנא דכן עבדא קרב עם קדישין ויכלה להן עד די אתה עתיק יומיא⁸⁷, (וכאשר ידע) את הפתרון מן המלאך אמרו לו. וכבר חשבו באמרו (שם שם כ): וחזוה רב מן חברתה — שהוא הוספה נוגדת במובן לגוף החלום ואין הדבר כך, כי זה נכנס במאמרו עליו בגוף החלום (שם שם, ז): דחילה ואימתני ותקיפא יתירה⁸⁸.

(כד) ואמר פרעה: ואמר אל החרטמים ואין מגיד לי דומה למאמרו של בלשאצר⁸⁹ לדניאל (שם ה, טו) וכען העלו קדמי חכימא אשפיא די כתבה דנה יקרון [ופשרה להודעתני ולא כהלין פשר מלתא להחזיה]...⁹⁰ יפה הבינה, אלא שפירושו (של חלום) יזדמן לזולת בעל החלום והדוגמא שהקדמתיה תברר זאת⁹¹. ואולם השאלה השלישית שהיא, לאיזו סיבה ראה פרעה חלום פונה אל תושבי הארץ ההיא ולא של ארץ אחרת ובזמנו, ונבוכדנצר ראה מה שכולל את העולם ושלא בזמנו — הרי נאמר בתשובה עליה (על השאלה), שהחלום הכולל את כל הבריות או רבים מהם הוא על שלושה מינים: המין הראשון הוא החלומות, אשר רואים אותם הנביאים ויש שהם (מתייחסים) לכל הבריות, מפני שהנביא הוא שליח בורא כל הבריאה יתברך שמו, וזהו כחלום זכריה ודניאל וזולתם מן הנביאים⁹². המין השני הוא החלום אשר יראה אותו המלך המולך בתבל כולו, יש שיראה מה שיכלול את כולם ומה שיתחיל בזמן אחר כמו שראה נבוכדנצר, וכבר ידענו שהוא היה מלך על שאר יושבי הארץ במאמר הנביא לו (דניאל ב, לח): ובכל די דארין בני אנשא וג', והמין השלישי הוא החלום אשר יראהו המלך הקטן אשר מלכותו מיוחדת למקום (אחד) ולא למקום אחר, והרי יראה מה שמיוחד לאנשי ממלכתו והמונו ונתיניו מפני השגחתו

85 בכה"י: עשק. ראה פירושו לקמן פסוק לא: 'ולא יודע השבע בארץ' וגו'. והשווה מה שכתב בבראשית רבתי — לר' משה הדרשן — 'ירושלים ת"ש עמוד 192: "שהיה ר' ישמעאל אומר כל פרשה שנשנית לא נשנית אלא בשביל דבר חדש שנתחדש בה (סוטה ג). אף כאן חידש דבר ולא נודע כי באו וכו' ומניין אתה אומר שאמר כן, ראה שכן יוסף פותר לו כנגד הדבר הזה 'ולא יודע השבע בארץ', הרי ולא נודע תחת ולא יודע". וראה א"ע פסוק כא.

86 חסר בכת"י.

87 בכה"י: יומין.

88 ראה בראשית רבתי שם: "אמר ר' שמואל בר נחמוני צריך אדם לשנות פרשיותיו, אילו לא שנה לנו את החלום מהיכן אנו יודעים 'וטפריה די נחש' (דניאל ז, יט) וגו' ואילמלא כתב הב"ה בתורה שנית חלומי של פרעה מהיכן אנו יודעים 'ותבאנה אל

בהם ויציאתה (של מדינתו) מן (מסגרת) אחרים, וזהו כמו חלום פרעה אשר נתייחד לארץ מצרים ולארץ ישראל⁹³, כי היא נכנסת במסגרת שלטונו כמו שאפרש. והשאלה הרביעית: איזו תועלת היתח בחלום פרעה והתשובה עליה, שהיו בזה בחינות (שונות) מן התועלות והן שחייבתן חכמת הבורא מן החמלה על בריותיו והרחמים עליהם, היתרה בהם, עוררם והקיצם להצלחותיהם⁹⁴, וצירף עם החמלה עילוי ורוממות ליוסף בהיגלות חכמתו, וכסיבה לחיי יעקב אבינו והשבטים ומשפחותיהם בשנות הרעבון ותוך קיום דברו לאבינו אברהם (בראשית טו, יג): כי גר יהיה זרעך וג'. ואולי לזה בחינות אחרות מן התועלות שעליהן לא עמדנו; ואם יאמר אומר: אם חכמתו כבר חייבה את החמלה, למה אם כן לא חננם מהיות הרעב? ייאמר לו, שברעב הזה היה עונש לראויים לו ונסיון לצדיקים ולא יצא (הרעב) בזה מן החכמה ומחייבה, ולא היה חייב לפטור [אותם] ממנו⁹⁵. והשאלה החמישית: למה ראה פרעה חלום ובו דמויות, ולמה ראה אותו בדמויות אלו ולא באחרות? נאמר, שכבר קדם מדיבורנו על החלום, כי הנפש כשהיא טהורה מן המקרים המפסידים את החלום — יהיה חלומה מאומת ומקוים, ואם תהיה בהיפך מזה לא ייתכן שתקבל את החלום אלא בהמשלה קרובה או רחוקה בהתאם למצבה⁹⁶. ועל כן איפוא יש שתראה את ישראל במצב היקיצה, בשעה שהם שומעים בקול ה' בטוהר הרוחות ובטיב השכלים, יזכו לדיבור הצח והגלוי ותראה אותם במצב מרים בגסות רוחם — יינתנו להם המשלים השפלים כגון (יחזקאל ד, א): קח לך לבנה ודומיו⁹⁷. ונצטרך איפוא לסכם כאן את עניין משלי המראות (והחלומות) ונאמר, שמן החיוב, כי בין המשל והנמשל יהיה יחס-מה או דמיון-מה מבחינה (אחת) או בחינות (רבות), כדי שתחוייב ההתאמה. והמשלים על מינים שונים: קצתם קרוב ההידמות וקצתם עמוק (ועמום) ונסתר, וזה יהיה על (יסוד) מה שהקדמנוהו במידת

93 ראה בראשית רבה פרשה צ, ו: "ויהי רעב בכל הארצות" (מא, נד) בשלוש ארצות בפניקיא, ובערביא ובפלסטיני". וכן בשכל טוב בהוספה: "וכלן תחת מצרים". וראה תורה שלמה פ' מא, אות קלו ולעיל פ' לב, אות מג. ובגנזי שכטר — חלק א' עמוד 59 שעשו הלך לפרעה "כדי לקח אגרואי שלמיכס שלדרך הבאה מארם". וראה שם הערה 16. וראה א"ע פ' הקצר שמות יב, מ שארץ כנען היתה תחת יד מצרים בזמן הזה. וראה בראשית רבה תיאודור-אלבק עמוד 1106 הערה שם. וראה להלן פסוק מא.

94 כן ברבינו יוסף בכור שור. כי כל החלום לא בא אלא לעשות תקנה על הרעב, והראה לו מכה ורפואה.

95 בספרו "על תרגום רס"ג לתורה" מפרסם מ. צוקר (ניו יורק תשי"ט) שני קטעים מרשב"ח גאון שעניינם התועלת בפעולות שיש בהן משום צער וכאב. שם עמוד 24 מביא: "ויאמר להם, הפעולות המצערות אם הן גוררות אחריהן תועלת, או דוחות נזק נאות הן ויש חכמה בקיומן".

ושם עמוד 26—27 מובאת שאלה דומה לזו שלפנינו: "אמנם נאה לנו לגרום כאב לעצמנו ולילדינו באופן שהזכרתם, כי אין לאל ידינו להמציא את התועלת ההיא לנו ולבנינו ולא להרחיק את הנזק אם לא על ידי הכאבים. אבל דבר זה אינו בתכונת האל יתע', כי בכוחו להמציא את ההנאות הבאות לנכאבים כפיצוי גם מבלי שיכאיבם". התשובה הנראית לרשב"ח לשאלות אלו אף היא דומה לתשובה שלפנינו. שם בעמוד 27: "מלבד הגמול הניתן לסובל יש ביסוריו משום מוסר למקצת (האנשים) המחויבים במצוות באופן שיש לגמול (והיסורים הקודמים להם) שתי תכונות השכר והמוסר. באופן שהתכאבה שבעבורה בא הגמול איננה ללא תכלית". וראה: "במרכזים ובתפוצות

קירבת הנפש וכליה מן הזך (והטהר) או ריחוקה ממנו⁹⁸. וצריך לדעת, שהחלום הוא על שלושה מינים: אם צורות גרידא בלי דיבור עמהן וזהו כחלום פרעה ונבוכדנצר בחלום הצלם וזולתם, או דיבור גרידא בלי צורה עמו וזהו כמראה יעקב אבינו בזמן ירידתו מצרימה, או צורה ודיבור יחד וזהו כחלום נבוכדנצר באילן. ואנחנו נראה שהצורות גרידא בלי דיבור עמן יותר קבועות מהדיבור בין אם הוא נפרד ובין אם הוא משותף אתן בקצת המקומות. והדיבור המופשט מן הצורות יש שיהיה יותר ברור (וברי) מן הצורות המופשטות מן הדיבור מבחינה מסויימת. ואולם הצד, אשר עליו יהיה הדיבור יותר חלש מן הצורות, הריהו על מה שהקדמנוהו, שלפעמים יהיה המראה תוך הוצאת הציות והמרי מן הכלל ואז תהיה בהתאם לזה בשורה לממרה אם ישוב ויחדל (ממעשיו הרעים), והיה אם לא ישוב לא יהיה לו חלום ברור ויהיה הדיבור המופשט מן ההפרדות או ההשתתפות עם הצורות קרוב יותר אל יחס הבשורה וההתראה, כי זהו ממינה⁹⁹. ואולם הבחינה השנייה, שהצורות תהיינה פחותות מן הדיבור הרי הוא (כך), שרבות מן הצורות החלומיות כלומר אשר תראינה בחלום יש שתהיינה בטילות מפני הישארות רושם המוחשות בדמיון כלומר חלק הכח המדמה¹⁰⁰.

(כו) ואולם מה שנוגע בשאלה הזאת מן השאלה על הסיבה של היות חלומו של פרעה מיוחד בצורות אלה (דווקא) ולא אחרות, הרי אני מסביר מה שיש בזה בהחילי בדיבורי. ובדיבורי; שבע פרות הטובות וג' התחיל בפשר חלומו ובמקום הזה מן הצורך שנאמר, כי מן הידוע, שהשנה היא זמן חלקי ושהזמן הוא מספר תנועת הגלגל¹⁰¹, ובאיזה דבר איפוא דומות השבלים — והן הצמח — לזמן? ובמה זה

98 השווה הערה 63, והערה 70 והמובא מדברי אריסטו. דעת אריסטו היא כאשר התנועה בגוף מרובה כמו אחרי האוכל, התמנות בחלום אינן ברורות. וראה קיצור ספר החוש והמוחש בהערות לעמוד 59, שורה 8. וראה שם עמוד 57: "כי הכח הזה בעבור שהיה חזק התנועה מתגשש תמיד בשינה ויקיצה, נעתק מדמיון לדמיון היה רוע פעולתו ואמנם הוא במהירות התנועה והעתק מדמיון אל דמיון, ומיעוט הקיום והעמידה אל דמיון הדבר אשר יציירהו".

וראה בספר "פתרון חלומות" שער ג, פרק ד: "כבר התבאר בפרקים הקודמים ההבדל שיש בחלומות כפי האישים וכפי הכנותיהם... ורוב חלומות הזמן הזה סתומים וחלומות ומבולבלים יותר מחלומות הראשונים. ולכן צריך עתה יותר חכמה לפתרון ממה שהיה צריך אז". כוונת הדברים של הגאון היא:

(א) חלומות שבהם רואה החולם צורות בלבד הם יותר קבועים מחלום שבו יש דיבור לבד או צורות בליווי דיבור.

(ב) הדיבור בחלום הוא לפעמים יותר ברור מצורה.

(ג) נבואה של נחמה ובשורה מתבטאת בדיבור צח שהוא יותר ברור מהצורה המלווה אתו.

(ד) בנבואה של תוכחת הצורה והדיבור מופיעים באופן תלש.

והשווה מה שכתב ר' יצחק הישראלי ב"ספר היסודות", שם עמ' נד, על משמעות הרוחנית של הצורות בחלום: "והראיה על זה שענין אלו הצורות [והצלמים] הוא ענין רוחני דק יוצא מדרכי הטבע הפך ממה שיראהו בהקיץ ולולי זה היו ללא דבר ולא היה ענין להם ולא פתרון, לפי שיוצאים מדרכי השכל ואין הדבר כן לפי שאנחנו מוצאים אותם מורים על אמתת הדברים וענייניהם כשהיה הפותר להם משכיל אמתי".

דומה בעל החיים לזמן? — הרי נאמר באשר לזיקתם (ותלותם) של בעל החיים והצמח בזמן הריהי בזה, שהם יתהוו בו בכל שנה פעם (אחת), אם כי לא דיבר עליהם מבחינת הידמות הזמן אלא דיבר עליהם כפי מה שאני מתאר¹⁰². ואולם השבולת הרי המשל בו במובן הזה מתאים, כי במינו יהיה הרעב והשבע, ואולם הבקר הרי יש לו זיקה חזקה בעניין הזרעים, בחרישה ובדישה כמו שזה ידוע מהן, וכבר אמר הספר (= המקרא) בחרישתם (איוב א, יד): הבקר היו חרשות, ואמר בדישתן על צד ההמשלה (הושע י, יא): ואפרים עגלה מלמדה אהבתי לדוש וג'. יותר מזה אמר מאמר כללי (משלי יד, ד): ורב תבואות בכח שור¹⁰³, נוסף על מה שיש אשר ימשיל הספר את הסוררים לבקר, כמאמרו (הושע ד, טז): כי כפרה סורה סרר ישראל וג', ואמר (עמוס ד, א): שמעו הדבר הזה¹⁰⁴ פרות הבשן וג', ואמר גם כן (תהלים כב, יג): סבבוני פרים רבים אבירי בשן כתרוני. והרי זה אמנם מתאים ודומה לפעולותיהם בגלל העדפתם את הפעולות הבהמיות על הפעולות השכליות, וכאמרו (ישעיה א, ג): ידע שור קנהו וחמור אבוס בעליו וג', ויש אומרים, שכיון שהמצרים היו אוסרים¹⁰⁵ את אכילת בשר בעלי החיים...¹⁰⁶.

(כט) שם¹⁰⁷ "שבע" השבע מן האוכל וזולתו כאמרו (דברים ח, י): ואכלת ושבעת וברכת וג', (יואל ב, כו): ואכלתם אכול ושבוע וג', וזולת זה, ותחושת השבע היא הסתפקות הגוף במזון, והיותו פטור מלבקשו. וממה שמחייב שם שבע גם כן זול המאכלים וכל המזונות כאמרו (משלי ג, י): וימלאו אסמך שבע ותירוש יקביך יפרצו. וממה שיחול עליו שם שבע הריבוי מן הנועם, כאמרו (תהלים צ, יד): שבענו בבקר חסדך וג', ואמרו (שם קג, ה): המשביע בטוב עדיך, ואמרו (שם קמה, טז): ומשביע¹⁰⁸ לכל חי רצון — ואם כי יחול (גם) על ריבוי הנזק והצרה וכאמרו (איוב ז, ד): ושבעתי¹⁰⁹ בדודים עדי נשף, וכאמרו (איכה ג, טו): השביעני במרורים הרוני לענה וזולת זה, אלא שזה יוצא מגדר מה שיחייבו עניין אמרו: שבע גדול מפני צאתו מן הנועם והיכנסו לכלל הנקם. ונשאר לנו לעקוב אחרי מקומות מובנו של הביטוי הזה ונאמר איפוא, הוא הסיק עם היות פירוש הפרות והשבליים שנים, שהן שני שבע באמרו: בריאות בשר, ובאמרו גם כן: מלאות והסיק על היותו שבע גדול באמרו: יפות תואר ובאמרו על השבליים הטובות; ויש אשר יראה האדם בחלומו פרות שמנות והיה אם יהיו צבעיהן יפים — יוכיח זה על שפע עצום ואם צבעיהן יהיו כעורים — יהיה השפע פגום ולא ראה את העניין שיש בו נחמה. ואולם מסקנתו שהשבע הזה יהיה בכל ארץ מצרים...¹¹⁰.

102 ראה רבינו יוסף בכור שור: "לפי שראה שהוא שובע, ואין זה דרך להיות רעב ושובע ז' שבועות ולא ז' ימים ולא ז' חדשים הבין שהם ז' שנים כי דרך שובע ורעב לילך אחר השנים".

103 השווה ספר פתרון חלומות (שער ה', פרק ב' חלק ג'): "... שהרי שני הרמזות מאמת זה הפתרון שבא בשבליים ובפרות שכל אחד מורה על הפתרון הזה אם השבליים מבואר ואם הפרות שהם רמז אל רוב התבואות אשר בכח שור". וראה בראשית רבתי, מא, ד: "מה הוא דרך הארץ אדם תודש וזורע עם פרותיו".

104 בכה"י: שמעו דבר ה'.

105 כ"כ בא"ע לקמן מו, לד. לגבי אכילת בשר במצרים, וכן משמע מרד"ק שם. וראה

(ל) ... (וזה אין מובנו שלא) יתבלט ויוכר הדבר מעיקרא, כי יש שהבריות יכיננו את המאכלים ואז יהיה להם השפעות גדולות, ואמנם התכוון בזה, שלא יתבלט ויוכר הרבה, כמו שעשיתי ב(תרגום) הכתוב.

(לא) ואכן התכוון באמרו: ולא יודע השבע בארץ מכוון אל שני הרעב, אך יתכן שמאמרו ולא יודע השבע בארץ היא מכוון לשני שבע, ואז יהיה מובנו בזה שלא יתבלט ויוכר זה הרבה בשני שבע בגלל מה שיכיננו הבריות לשני רעב. ויחזק זה אמרו בסוף הפסוק: מפני הרעב ההוא אחרי כן¹¹¹. ואמרו כי כבד הוא מאד — כוונתו בו, שהוא כבד מאשר יסבלוהו הבריות, דומה למאמרו שם כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך ויתכן גם כן שרצה באמרו: כבד מאד קשי הענין וגדלו כאמרו (שם ט, יח): הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד, ואמרו:

(לב) ועל השנות החלום נמלץ על ידי חזרה, והיא תהיה על שני מינים: המין הראשון חזרת החלות וכפילתו במשל אחר הניתן, והוא מתייחס אליו, וזה כמו משל שני חלומות פרעה, הראשון שם את המשל בו פרות והשני: שבלים, והכל מראה על עניין אחד¹¹²; והמין השני הכפילות והחזרה של החלום באותו המשל עצמו בלי שינוי, ויש שתהיה החזרה באותו הלילה ויש שתהיה בלילה אחר, ושני המינים האלה מראים על שני דברים: על נכונות החלום ועל מהירות היותו לשם קיום וביצוע של הדיבור¹¹³, באמרו: כי נכון הדבר מעם האלהים וג'. והרי באמרו: כי נכון הדבר מעם האלהים נאמר, שנכונות החלום על שני מינים: המין הראשון נכונותו בעצם הווייתו כלומר נקיותו ממפסידות החלום ויציבותו בעניין היותו ואל העניין הזה התכוון באמרו: כי נכון הדבר מעם האלהים¹¹⁴. והמין השני: אמיתותו בנקיותו ממפסידותיו שלא בעצמותו, כי יש אשר (החלום) לא יהיה יציב מצד בעליו ויש שיהיה איום לאנשים שישבו ויעבור מהם לריק¹¹⁵ ויש שיהיה הבטחה על צד הבשורה בהתניית הציות (והעבודה) והיה אם יעמדו במעשי מרים — אזי לא יהיו ראויים וזכאים לה, כפי שהקדמתי בדיבורי¹¹⁶. ובאמרו: וממחר האלהים — נאמר, שהמיהור על שני מינים: המין הראשון מיהור בעקב הפעולה ההיא, כאמרו (שמות לד, ח): וימהר משה ויקד וג' והדומים לו — ואל זה התכוון באמרו: וממחר האלהים לעשותו. והמין השני: מיהור שהוא רחוק ואיטי, אולם הוא נאמר ביחס אל הזמן הארוך, וזה כאמרו (צפניה א, יד): קרוב יום ה' הגדול קרוב ומהר מאד¹¹⁷ וג'. אחר כך אמר:

111 בתרגום יונתן הוסיף את המלה "דהוה" כלומר השבע שהיה, לא ייודע. ויהיה הביאור שלא ייודע השבע בשנות הרעב. מתוך אונקלוס יתכן הביאור כמו שכתב הגאון — על שנות שבע. ראה ב' ברקוביץ "חליפות שמלות" ווילנא תרל"ד על אונקלוס כאן. בתרגום ירושלמי כ"י רומי כמו באונקלוס.

112 כן ברבינו בחיי בשם רבינו חננאל: "פעמים — מלמד כי הראשון והשני עניין אחד הם".

113 השווה ברכות נה ע"ב: "א"ר יוחנן ג' תלומות מתקיימין וכו' וחלום שנפתר בתוך חלום יש אומרים אף חלום שנישנה". והשווה א"ע.

ובקיצור ספר החוש והמוחש עמוד 36: "ופעמים שיקרה לאדם שישג פתרון החלום בחלום אחר שיחלום כמו שקרה להרקל המלך בחלומותיו אשר סיפר מהם אריסטו". אבל לא ידוע מקור הדברים אצל אריסטו.

הפסוקים לפי התרגום הערבי

הכתוב:

- (לג) ועתה. ועתה יראה פרעה איש נבון חכם וישים אותו מושל על ארץ מצרים.
 (לד) יעשה. יעשה זאת פרעה ויתן לו שימנה נציבים על הארץ ויחלקו את אנשי מצרים לחמשה חלקים בשבע שנות השבע.
 (לה) ויקבצו. ויצברו חלק מאוכל שנות-הטובה הבאות האלה ויהיה הכר תחת יד נאמני פרעה וישמרו את אוכל הערים בהן.
 (לו) והיה. ושהיה האוכל לפקדון לתושבי הארץ לשבע שני הרעב אשר תהיינה בארץ מצרים ולא ייכרתו תושבי הארץ ברעב.
 (לז) וייטב. וייטב המאמר אצל פרעה ואצל כל רעיו.
 (לח) ויאמר. ואמר פרעה לרעיו: האם אנחנו נמצא כמו זה, איש שבו רוח האל.
 (לט) ויאמר. אמר פרעה ליוסף: אחרי שכבר הודיעך האל את כל זאת אין נבון ויודע כמוד.
 (מ) אתה. אתה תהיה למושל על ביתי ואל מאמרך יונהג כל עמי אבל בכסא המלכות אחיה נכבד מוד.
 (מא) ויאמר. ואמר פרעה ליוסף: ראה, שכן כבר שמתיך מושל על כל ארץ מצרים.
 (מב) ויסר. וחלין פרעה את טבעתו (חותמו) מידו ושם אותה ביד יוסף והלבישו בגדי משי ושם רביד הזהב בצווארו.
 (מג) [וירכב]. והרכיבו על הסוס שלצידו וקראו לפניו: האדון הנוטה חסד ושהוא מושל על כל ארץ מצרים.
 (מד) ויאמר. אחר אמר פרעה ליוסף: ואם כי אני פרעה, בלי צוויך לא ירים איש ידו ולא רגלו בכל ארץ מצרים.
 (מה) ויקרא. וקרא פרעה שם יוסף: מגלה הצפונות, והשיאו לאסנת בת פוטיפרע כהן האליל, ויצא יוסף כמושל על כל ארץ מצרים.
 (מו) ויוסף. והיו ליוסף שלושים שנים בזמן שעמד לפני פרעה מלך מצרים, וכאשר יצא מלפניו סבב את כל ארץ מצרים.

פירוש

(לג) כאשר כלה יוסף פתרון החלום התחיל אחר זה בתיאור הדעה והעצה על צד הייעוץ הנאמן, ויאמר: ועתה ירא פרעה וג'. וזה דומה למעשה דניאל בנבוכדנצר באמרו לו (דניאל ד, כד): להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטיך בצדקה פרק וג' ¹¹⁸, והתכוון איפוא באמרו: ירא את העיון החושי והמחשבי בדרישה ובחקירה על כולל שני התארים האלה ר"ל חכמה ותבונה, ואלה הם שני שמות החלים על עניין אחד והוא הידיעה באמיתות המושגות בשכל ובחוש ¹¹⁹, וכאמרו (משלי טז, כא): לתכם

¹¹⁸ המפרשים תמהו למה השיא יוסף עצה מבלי ששאל פרעה ממנו — דבר שאינו מן השורה. ראה מושב זקנים מבעלי התוספות על התורה, רמב"ן, רבינו בחיי, ובפירוש ראב"ם מביא בשם חברינו ר' אברהם החסיד ז"ל: "שיוסף היה מחזור ליתן עצה ואף על פי שהשרירות בדיעה ונימוס המלך לא הצריכו. אבל הצריכו לדעתו (של ר')

לב יקרא נבון, וזה ישלם בזוך הזכרון ובכח השכל וטיב הדימוי וההתמדה בחשק (רוחני) עם מציאות מורה ופנאי מרובה וסיפוק, ולזאת יאמר החכם בזורו (שם ד, ה): קנה חכמה קנה בינה וג', — והרי האציל והעדיף במדעים מדע המצוות רצוני לומר ידיעת בוראנו ותיאוריו שהוא ראוי להם והראיות השכליות המחייבות זאת לו¹²⁰. ורצון בוראנו ממנו אשר בשבילו נבראנו כדי שיועילנו בידיעת ראיותיו השמעיות והמעשים הרצויים, וחוזק הצורך אליהם וגדל התועלת בהם בעולם הזה והבא, וכאמרו בזה (איוב כח, כח): ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וג'. ואמר בבחירת השופטים (דברים א, יג): הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים. ויבואו אחרי זה מתועלת המדעים המדויקים רצוני לומר מדע המספרים וההנדסה ותכונת הגלגל וחיבור הלחנים וגם המדעים הטבעיים ומדעי המלאכות המקצועיות והמיכאניות, כי לא יגיעו אליהם אלא בחכמה ובתבונה, וכאמרו על חירם (מלכים א, ז, יד): וימלא¹²¹ את החכמה ואת התבונה ואת הדעת לעשות כל מלאכה בנחוש ונאמנם הנהגנו את דיבורנו על המנהג הזה, כי מישו מהאנשים חשב שהוא רצה באמרו: איש נבון וחכם. שיהיה מבין ויודע בחשבון ובשמירת התבואות (והיבולים) בלי מדע המצוות. והודענוהו במה שקדם ממאמרנו, ששני השמות האלה חלים על המדעים המצוותיים וההנהגתיים (הדתיים) והמדיניים גם יחד¹²², ועם זה הרי ההכרח קורא (וגורם) אליו בנכונות ההנהגה המדינית, כי מי שאין לו דת אין לו (כשרון) שמירה, ואין בו נאמנות ואין לבטוח בו ואין לסמוך עליו. כי כבר נתברר במה שהקדמנוהו, שהוא התכוון באמרו: איש נבון וחכם, שיהיה יודע ומבין במדע המצוות, כדי שתכון נאמנותו ושיהיה יודע בחשבון ובמלאכת הכתיבה בהנהגת הלשכות בטיב ההנהלה וביפי המדיניות. והתכוון באמרו: וישיתוהו על ארץ מצרים השלטתו והמשלתו בשררה, כגון אמרו שם (תהלים ת, ז): תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו, כי אם לא יהיה מושלט ומומשל לא יצייתו לו בציווייו ובאיסוריו. (לד) ואמרו: יעשה פרעה בקשר למה שקדם רצוני לומר אמרו: וישיתוהו על ארץ מצרים כמו שעשה את מאמרו (חגי ב, ד): וחזק כל עם הארץ נאם ה' ועשו כי אני אתכם נאם ה' צבאות, בקשר עם מאמרו אחריו: את הדבר אשר כרתי אתכם¹²³. ובאמרו: ויפקד פקדים על הארץ נאמר שהפקידים על שני מינים: אחד מהם יתכוון בהם לסוכנים כאמרו (מלכים א' יא, כח): וירא שלמה את הנער כי עשה מלאכה

120 ראה מאמרי: "גדרי התשובה על פי הגאון רב שמואל בן חפני", "סיני" כרך עז חוב' ג' ד' תשל"ה עמ' קח-קי. שם הבאתי קטע כ"י מפירוש הגאון לדברים ד, לט הדין בענין חובת ידיעת ה' על ידי עיון, ולא ע"י ידיעה הכרחית. הכת"י הוא מסמינר בניו יורק. סמונו כעת הוא: (ADL. 1809) R1734.

121 בכה"י: ואמלא.

122 הביאור שהגאון דוחה, נזכר בפרשנות הקראית. בספר המבחר לקראי אהרן הראשון גיזלו, (1835): "איש נבון — ושם התבואה מרובה ינהל את העם די ספוקם. והכח, שיעשה בחכמה בתבואה הנשאת לבל תשחת". וכן בספר כתר תורה, להקראי אהרן האחרון: "נבון, איך יצבור בר. וחכם, לעשות חכמה בזרע שלא ישחת כי יעמד זמן רב".

ויש לציין שחז"ל בב"ר פרשה צ ס"ה, בארו לקמן מא, מח: "אכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה — ר' נחמיה אמר, עירב בהם עפר וקטומיות, דברים שמעמידין פירות". וכן מובא ברש"י, והרמב"ן בפסוק לג כותב: "נבון, שידע לנהל עם ארץ

הוא ויפקד אתו לכל סבל בית יוסף. והשני הנציבים הנודעים במחוזות כאמרו (אסתר ב, ג): ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו, ואליהם התכוון כאן בלי הסוכנים, ולא התכוון באמרו: ויפקד פקדים, שיעשה פרעה זאת בעצמו, אלא התכוון בו, שישית את מי שיעמידהו על המשרה הזאת, שימנה נציבים במחוזותיו ויהיה הוא הראש עליהם¹²⁴, דומה לאמרו, שם (דברי הימים ב' לא, יג): ויחיל ועזויהו ונחת ועשהאל¹²⁵ וירימות ויוזבד ואלילאל ויסמכיהו ומחת ובניהו פקידים מיד כונניהו ושמעי אחיו במפקד יחזקיהו המלך. וכבר אמר לפני זה: ועליהם נגיד כונניהו הלוי (שם, שם יב). וכבר נתברר בזה, שעשרת הפקידים האלה מינה אותם כונניהו והוא הראש עליהם ושכונניהו — מינה אותו יחזקיהו. והצורך לפקידים במצרים הוא לשם דרישת הישוב והבניין והעידוד בהם ולצבירת התבואות והיבולים ושמירתם [עם החזקתם]. והרי אמרו: וחמש את ארץ מצרים אולי יפרש צבירה ומילוי של תבואות¹²⁶, ואולי יפרש החזקה ושמירה מזרזת, נגזר ממאמרו (שמות יג, יח): וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים. וכבר הישווה ביניהם המתרגם בתרגום: ויזרון ית ארעא דמצרים, ומזרון סליקו בני ישראל¹²⁷, והתכוון בזה לשמירת התבואות והחזקתם בשבע שני שבע שלא יאבד מהם דבר, וזה יחייב מינוי בעל הסיוע עם כל נציב שיהיה לו לעזרה בהחזקתו ושמירתו ומרחיק ומונע מאנשי הנזק וההפסד, ויהיה ידוע במרץ ובתקיפות¹²⁸ בשליטה עצמית ובעירנות, מפורסם בשמירה על מה שקיבל עליו, ירא-שמים בנפשו, שומר דתו ואמונתו ויהיו הנציבים ידועים בנאמנות¹²⁹...

(לו) ...¹³⁰ בקשיו. וכאמרו במה שדומה לביטוי הזה (דניאל ט, כו): יכרת משיח ואין לו. ובזה יש הסתרת עם ויהיה סידורו: ולא יכרת עם הארץ ברעב¹³¹.

(לז) ואולם: וייטב הדבר בעיני פרעה, הריהו לכמה סיבות: אחת מהן לחן אשר בו חננו הבורא יתעלה ויתהלל, וכמאמרו (משלי כב, יא): אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך, וגם מפני שהם ציירו (ברוחם) את אמיתת דיבורו ונאמנותו בעצתו למלך בהנהגתו לנתיניו, וכאמרו (שם כד, כו): שפתים ישק משיב דברים נכחים. וגם מפני שימת עיניו בבריות כולם והכללת תועלת עצתו לקיבוצם, וכאמרו (שם י, כא): שפתי צדיק ירעו רבים¹³².

(לח) ומאמר פרעה: הנמצא בזה, ר"ל בחכמה, כאמרו (איוב כח, יב): והחכמה מאין תמצא וג', ובנאמנות (משלי כ, ו): ואיש אמונים מי ימצא, וזה דומה למה שתוארו בו דניאל וחבריו (דניאל א, יט): וידבר אתם¹³³ המלך ולא נמצא מכלם כדניאל חנניה מישאל ועזריה וג'. ואמרו איש אשר רוח אלהים בו, כוונתו לרוח האצילה הנקשרת בו כאמרו שם (איוב לב, ח): אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי

124 כן לפי רס"ג. וכן בפירוש ראב"ם ורבינו בחיי, ורבינו יוסף בכור שור.

125 בכה"י: ועשאל.

126 בתרגומו הוא אומר: "ויחלקו את ארץ מצרים לחמישה חלקים". אולם בתרגום רס"ג: "יעבון", יאגרו את תבואת הארץ, כדברי רשב"ח כאן. ריב"ג בספר השרשים שרש "חמש" מציין את המקור הערבי למלה חמש: "וחמש את ארץ מצרים, — פרושו אצלי בלשון ערב 'ויכמס' הוא דומה לעניין הפסוק כלומר יקבץ ויצניע תבואתה".

127 בעקבות תרגום אונקלוס הלכו גם בעל לקח טוב (שמות יג, יח), רש"י, רבינו בחיי

תבינם וזה דומה למאמר נבוכדנצר לדניאל (דניאל ד, ו): די רוח אלהין קדישין
בך¹³⁴, ואמר עליו גם כן (שם ה, יב): כל קבל די רוח יתירה ומגדע ושכלתנו וג'.

(לט) ובאמרו: אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת הודיענו שלא התכוון בזה
לפתרון החלום והעצה אשר יעץ אותה בלבד¹³⁵, כי מי שהגיע לזה לא יהיה ראוי
שייאמר לו, ושיהיה האומר לו צודק באמרו: אין נבון וחכם כמורך, אלא חייב לשאול
אותו על כל מקצוע מן המדעים ולמוצאו מופלג ומובהק בו מהסברתו זאת לחכמיו,
ומה שיוכיח זאת אמרו שם (תהלים קה, כב): לאסר שריו בנפשו וזקניו יחכם. וכבר
היו אנשי אלכסנדריה מפורסמים באותו הזמן ואחריו במדעים הפילוסופיים, והנה
עלה עליהם יוסף והיה לו עליהם יתרון בהם, ולזאת האמננו בצדקת מאמר פרעה
אליו: אין נבון וחכם כמורך, וזה רמה שהעלה לו הנסיון בתבוסת הפילוסופים שלו
תחת ידו¹³⁶, כמו שנגלה הדבר אצלם בזמן משה רבינו עליו השלום והכניע אותם
העניין העליון והמופת האלהי אשר לא יתמוגו בו התחבולות ולא יתערבו בו
הפקפוקים והספיקות, והם אמרו איפוא באחד מהם (שמות ח, טו): אצבע אלהים
היא, וכאמרו בזמן אחר (ישעיה יט, יג): נואלו שרי צען נשאו שרי נף וג'.

(מ) ובאמרו: אתה תהיה על ביתי, עשהו מושל על ביתו ומשפחתו, ר"ל פמליתו
ומלוויו¹³⁷. ואמרו: ועל פיד, ר"ל מאמריו בדומה לאמרו (דברים כא, ה): ועל פיהם
יהיה כל ריב וכל נגע¹³⁸. ואמרו: ישק כל עמי, התכוון בו הציות אל מאמרו כאמרו
(בראשית ג, טז): ואל אישך תשוקתך וג'¹³⁹, הרחיב איפוא במאמר הזה את שלטונו
על נתיניו ועמו בכלל, ונעשה איפוא שליט על האצולה ועל ההמון ועל מה שאמר
שם (תהלים קה, כא): שמו אדון לביתו ומשל בכל קנינו, וכמו כן עשה נבוכדנצר
בדניאל כאמרו (דניאל ב, מח): והשלטה על כל מדינת בבל ורב סגנין על כל חכימי
בבל, ועשה בו כמו כן בלשצר כאמרו (שם ה, כט): והכרוז עלוהי די להוא שליט
תלתא במלכותא, ואמר בדריוש (שם ו, ד): ומלכא עשית להקמותה על כל מלכותא.

134 מובא ברבינו בחיי.

135 וברשב"ם: "בפתרון חלומות וכל שכן לחכמת דרך ארץ". ודומה לזה ברמב"ן.

136 השווה מדרש הגדול כאן — גדולי מלכות בחנו אותו בשבעים לשון. וראה ציון
המקורות בהערות מ. מרגליות. בעל מדרש הגדול מסיים: "מיד נתביישו כל החכמים
של פרעה... התחילו כולן מקלסין אותו" — דברים אלה אינם במקורות, כפי שצוין
שם. ויתכן שמקורם בדברי הגאון שלפנינו.

137 תנחומא פ' נשא: "ולא יעשו בני פלטרין שלי דבר חוץ מדעתך". וכן בתנחומא ישן
שם אות לב.

138 כן באונקלוס: "ועל מימרך". וביונתן: "ועל גזירת מימר פיד". ובתרגום ירושלמי
כ"י רומי: "ועל גזירת פימד".

139 רבו הפרושים במלת "ישק". (א) מלשון כלכלה, משק — אונקלוס, יונתן, תרגום
ירושלמי כ"י רומי, מנחם, רש"י. (ב) מלשון כלי זין, אבן ג'אנח בשרש נשק (בפירוש
השני), א"ע, רשב"ם, ר"י קמחי בספר הגלוי ערך שק עמוד 156 ורד"ק משרש נשק.
וכן ר"י בן בלעם בספר "הפעלים שהם מגזרת השמות" ערך נשק.

(ג) מלשון "בשוקי האיש ירצה" — על פיד ירוץ וישתוקק כל עמי — ר' משה הכהן
אבן גיקאטילא — פוזנסקי — לייפציג 1895 עמוד 95. וכן בספר המבחר, וספר כתר
תורה. (ד) מלשון נשיקה, בראשית רבה פ' צ. ב, אבן ג'אנח, אבן עזרא, רד"ק שרש
נשק, כספי, משנה כסף, חוברת השניה קראקא תרס"ו.

יתכן שגם אבן ג'אנח (בפי' הראשון) מתכוון לדברי הגאון ומבאר את המלה מלשון

וכבר היה, כפי שאפשר לחשוב, פטור מהוצאה מכלל זו באמרו: רק הכפא אגדל ממך, כי לא חשש פן יחמוס ממנו את המלוכה וישתלט עליו ואולם זו היא גם כאן הוספה בדירוגו של יוסף אני לא אגדל ממך אלא בכסא המלוכה בלבד וזו היא מהותה של הווזירות ואמנם התכוון באמרו הכפא, כסא מלוכה¹⁴⁰, כאמרו (אסתר א, ב): בימים ההם כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו, והרי הוא שכוונתו בהפעלת האמת והצדק כאמרו (ישעיה טז, ה): והוכן בחסד כסא וג', וחדלנו בעולה ובעשק, וכאמרו (חגי ב, כב): והפכתי כסא ממלכות וג' ובאמרו:

(מא) ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים, נאמר: מה הצורך אל המאמר הזה וכבר קדם לו מאמר: ועל פיך ישק כל עמי? ונאמר איפוא שרישומו של מאמרו ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים, הוא השלטתו על כל מחוזות מצרים. וכבר היתה ארץ ישראל באותו הזמן ממחוזות מצרים כפי שאברר¹⁴¹. ואמרו:

(מב) ויסר פרעה את טבעתו, התכוון לחותם טבעת המלך, ורק אמר: מעל ידו כי הטבעת בלשונו יכולה להיות טבעת בלי חותם וכאמרו בטבעת הארץ. ולהסרתו את חותמו ומסירתו אותו אליו יש שתי בחינות: כיבודו בה והפקדת כל ענייניו בידיו בחליפות המכתבים ובסודות, כאמרו (אסתר ח, י): ויכתב בשם המלך אחשורוש ויחתם בטבעת המלך¹⁴², ואמר בקשירת הדברים (דניאל ו, יח): וחתמה מלכא בעזקתה ובעזקת רברבנהי¹⁴³ די לא תשנא צבו בדניאל, התכוון באמרו וילבש אותו בגדי שש, להענקת מחלצות הווזירות. וכאמרו (אסתר ח, טו): ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש וג', ואמנם התכוון אל בגדי שש על מנהג העם ועל יסוד זה, שהתפארת של תושבי מצרים בזמן קדום היתה בלבושי הפשתה¹⁴⁴, וכאמרו בהענשתם על ידי עירטולם ממנה (ישעיה יט, ט): ובשו עבדי פשתים שריקות וארגים חורי. ומן הידוע שכל אומה תעדיף איזה לבוש וכאמרו במלכות בבל (דניאל ה, ז): ארגונא ילבש. ואמרו: וישם רביד הזהב על צוארו, ר"ל ענידתו, אותו ענק הזהב, וכמו כן פור נתן בלשצר לדניאל באמרו לו (שם ה, כט): והמניכא די דהבא על צוארה¹⁴⁵ ואולי יהיה מן הביטוי הזה (רביד) ערש כאמרו (משלי ז, טז): מרבדים רבדתי ערשי¹⁴⁶, ולאמרו:

(מג) וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו, אחד משני המובנים או שהתכוון בו, שהרכיבהו על מרכבתו הסמוכה, וכאמרו על 'אשיהו (דברי הימים ב' לה, כד): וירכיבהו על רכב המשנה אשר לו וג'¹⁴⁷, או התכוון בו, שהוא הרכיבהו על רכב הווזירות (משנה המלך) כאמרו (אסתר י, ג): כי מרדכי היהודי משנה וג'¹⁴⁸. וכבר

140 ברבינו בחיי כאן — רק הכסא: "שיהיו קורין לי מלך. כסא לשון מלך. וכן (מלכים א' א, לו) ויגדל את כסאו". וראה סנהדרין כ: "ואין כסא אלא מלך שנאמר (דברי הימים א' כט, כג): וישב שלמה על כסא ד' למלך".

141 בשכל טוב: — ראה: "הזהר בגדולתך, שהרי גזרתי ונתתי אותך על כל ארץ מצרים". וכן בספורנו. וראה לקמן מא, נד. וראה למעלה פסוק כד הערה 93. ארץ כנען היתה תחת מצרים אז. וראה ב"ר פ' עה, ז. וכן בא"ע שמות יב, מ. וכן מובא בגנזי שכתר ספר א' עמוד 59 הערה 16. אולם ביוסיפוס, קדמוניות היהודים ספר שני בתרגום א. שליט עמוד 48 לא משמע כן: "יוסף פתח את השוק גם לזרים". ראה הערה 51 שם. 142 ברבינו בחיי: "מסר לו חותמו שהוא חותם בו למנות שרים ולהוריד שרים משררותם, כעניין שכתוב (אסתר ח, ח): 'וחתמו בטבעת המלך'".

חילקו רבותיגו ביטוי: אברך, ועשו אותו שני ביטויים אב רך¹⁴⁹ במובן שהוא אדון חנון¹⁵⁰ ונוטה חסד, שכן יש שייאמר אב לאדון ומורה כאמרו (בראשית ד, כא): אבי כל תפש וג', ומאבנו הנגלה של ביטוי: רך, יכוון בו: גטית החסד והאהבה, כמאמר דוד המלך (שמואל ב' ג, לט): ואנכי היום רך ומשוח מלך¹⁵¹, ויש שמתכוונים בו לרכות הדיבור, כאמרו (איוב מ, כז): הירבה אליך תחנונים אם ידבר אליך רכות, ואמרו החכמים (ב"ר פ' צ, ג): רך בשנים, וכאמרו (דברי הימים ב' יג, ז): ורחבעם היה נער ורך וג', ויש שתשתמש שפתנו בביטוי אחד מתחלק לשניים כאמרו (איוב ל, יב): פרחת, יתכוון בו: פרי חת, ואמרו (חבקוק ב, ו): עבטיט, יתכוון בו טיט עב¹⁵², וזולת זה. ומה הצורך לחזרה על אמרו: ונתון אתו על כל ארץ מצרים, אחרי מאמר פרעה אליו ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים? והנה נאמר: הנה המאמר הזה מפרעה שמעוהו רק הנוכחים במושבו, והקול הזה קול בקריאה רמה, כדי שישמעוהו וידעו כל תושבי הארץ¹⁵³ והוא המאמר כלומר ונתון אתו וג', אחד משמונת המאמרים, בהם העלה את יוסף בשמונה מעלות והם: אתה תהיה על ביתי, ועל פיך ישק כל עמי, רק הכסא אנדל ממך, ויסר פרעה את טבעתו, וילבש, וישם, ויקראו, ונתון¹⁵⁴, וכבר פירשתי את כולם במה שיחייבם ענייניהם.

(מד) ובמאמר פרעה ליוסף: אני פרעה, נאמר: מה כאן בזה מן ההודעה והוא דבר ידוע, ונאמר איפוא שהוא יסבול מובנים (שונים), אחד מהם שיהיה זה השתבחות ממנו או התפארות בעצמו כמו שיאמר אחד המלכים: אני המלך מתוך גדלות, וכמאמר אחד ממלכי מצרים בזמן (שעבר) (יחזקאל כט, ג): לי יארי ואני עשיתיני; וגם אפשר שיתכוון בזה: הנה אני פרעה במובן זה שאין בינינו חוצץ ולא מונע, וגם שיתכוון בו אולי, שעל מדרגתך לא יעלה איש זולתי, אני פרעה, וזה ידמה למאמרו אליו: רק הכסא אנדל ממך¹⁵⁵. וכבר אמר אחד מחכמינו¹⁵⁶: הנה בשני מאמרים האלה, כלו' מאמרו ליוסף: רק הכסא וג', ואמרו לו: אני פרעה לקח גדול לישראל והוא שאם היה פרעה, והוא מלך בשר ודם, אומר זאת ואולי ימנעוהו גורמים מפריעים ויפסיקוהו גורמים מבטלים, אולם כאשר אמר זאת ליוסף

149 ספרי דברים א. ובמדרש תנאים שם, בראשית רבה פ' צ, ג.

150 ביאור זה אדון חנון אינו במקורות הנ"ל. מדרש חכמים הוא אב בחכמה ורך בשנים. וברס"ג יש גירסות שונות בתרגומו, ראה פירוש רס"ג — י. קאפח עמוד מד. שגורס אלטר'יק. ויש נוסחה אלטר'יק. "וענין אחד לשתי הנוסחאות, שר נכבד בעל מדות נעלות". מאידך גיסא. צוקר "על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 271 מתרגם "אלטר'יק" = "הדרך". יש לציין את דברי רבינו בחיי כאן: "ודרשו חז"ל אברך אב בחכמה רך בשנים. וכתוב בדוד: "ואנכי היום רך ומשוח מלך". והוא שתי מלות אב ורך כמו פרח — פרי חת, עבטיט — עב טיט. ויש לפרשו עוד אברך שתי מלות אב ואדון". יש לשער שהוא שאב מדברי הגאון שלפנינו וקיבל מקצת הדברים.

151 ברבינו ישעיה בשמואל. שם: "רך — אין בי כח שאוכל להנקם מאנשים גדולים". רד"ק: "רך במלוכה כאלו היום נמשחתי למלך". ולזה נוטה יונתן. והגאון מבאר גם אצל דוד את המלה "רך" במובן נוטה לחסד, כלומר ואינו רוצה להעניש את בני צרויה.

152 מובא ע"י הרכבי ב"אוצר הטוב" ברלין 1878, עמ' 59. בספר השרשים לר"י אבן גנאת, שרש פרח, מביא "פרחת" בלי תלוקת המלה. במחברת הערוך: "על ימין 'פרחת' יקומו", בה"א בסוף. אולם בשם ר' מנחם בן סרוק מובא חרוז שם, "מה לבני פרחת לעוד בנזם

הרי רומם אותו לגובה כזה והגיעהו למדריגה נשגבה זו, הרי ראוי ומתאים יותר לבורא הכל ישתבח שמו, שאם שמענוהו אומר לישראל (ישעיה מו, ד): ועד זקנה אני הוא וג' וגם מאמרו (דברים כח, יג): והיית רק למעלה, הרי יחייב זה, שמעלתם ומדריגתם תהינה עם המצאות הציות וההשמעות מצידם, עדיפה ונעלה יותר מזה. ובאמרו ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים. מן הצורך שנחקור ונדרוש בכוונה זו, כי לפי פשוטו יעלה על הדעת שפרעה ייחד את יוסף והפרידו בהרמת יד ורגל, ושלל אותה (= את ההרמה) מזולתו, כי אמיתות: ובלעדיך מן הביטויים הבלעדיים כגון: בלתך וזולתך, כאמרו (תהלים יח, לב): כי מי אלוה מבלעדי ה' ומי צור זולתי אלהינו, ואמר (שמואל א' ב, ב): כי אין בלתך ואין צור כאלהינו. וגם "לא" מביטויי ההרחקה והשלילה כמו אין ואפס, ועם זה הרי חובה עלינו שנחקור על אמיתות מהות הרמת יד ורגל מהי, וזה שהרמת יד בשפתנו יתכוונו בה לששה דברים, והקודם בהם בטבע: הנעת הידיים אם ללקיחת דבר או לזולת זה מן התנועות הרצוניות (הבהירות) או הטבעיות, ויש שמתכוונים בה לעזרה ולסיוע וכאמרו על ירבעם (מלכים א' יא, כו): וירם יד במלך, ואין זה מגונה, לאמרו אחרי זה (שם, שם כז): וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה בנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד אביו, ויכית את זה מינויו לו באמרו עליו: והאיש ירבעם גבור חיל וירא שלמה את הנער כי עשה מלאכה הוא ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף¹⁵⁷; ויש שיתכוונו בהרמת יד לכת ול יכולת, וזה בבורא יתעלה שמו לאמרו בתאורו (ישעיה כו, יא): ה' רמה ירך בל יחזיון וג'; ויש שיתכוון בה לתפלה לאל ישתבח זכרו, למאמר אברהם אבינו (בראשית יד, כב): הרמתי ידי אל ה' אל עליון¹⁵⁸, ויש שמתכוונים בה לשבועה כאמרו (דניאל יב, ז): וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם¹⁵⁹, ויש שמתכוונים בה לנצחון על האויבים כאמרו (מיכה ה, ח): תרם ירך על צריך וכל איביך יכרתו. ואם נתבונן בכולן לא נראה בהן מתאימות יותר מן הכוונה בהנעתן קצת מן התנועות הרצוניות, כי מן הנמנע הוא שימנע כל אנשי מצרים מתנועות הטבעיות של ידיהם ורגליהם אלא הן תנועות מיוחדות, שכן אפשר שיתכוון למניעת תנועת הידיים לשם אחיזת הנשק ותנועת הרגליים לשם רכיבה על הסוסים אם לא ברשותו ושניים אלה הם שני מיני התכוונות למלחמה וזה מתאים למאמר המתרגם: לא ירים גבר ית ידיה למיחד זין וית רגליה למרכב על סוסים וג', ומסתבר שהתכוון בו, שלא ירים איש את ידו כדי להזיק לך (?) בדומה לאמרו: (בראשית טז, יב): ידו בכל. ואמרו: ואת רגלו, כלומר כל אנשיו כאמרו (שמואל א' ב, ט): רגלי חסידו ישמר ורשעים וג', ואפשר שיהיה זה על צד ההפלגה (כלומר) שלא ירים איש ידו ורגלו אלא בפקודתך וזה מאמר נכון, ואולי יחשב חושב במאמרו: ובלעדיך לא ירים איש את ידו וג', כי כיוון שכבר שלל הרמת יד ורגל מזולתו, לא אישר לו, כלומר ליוסף, הרמת יד ורגל, הרי נבטל מחשבתו במאמר המקרא (תהלים יח, לב): כי מי אלוה מבלעדי ה' וג', הרי שלל בו את

157 כל המפרשים והתרגומים מבארים את המלים "וירם יד במלך" במובן התקוממות נגד המלך. אולם מתוך זה התקשו בביאור פסוק כח (שם): "והאיש ירבעם גבור חיל וגו' ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף". אולם לפי דברי הגאון כל שלושת הפסוקים כו—כח מדברים בשבחו של ירבעם. רק לאחר שפגש אותו "אחיה השלוני" נעשה ירבעם כיריב לשלמה. יש לציין כי גם הרשב"ם כאן ביאר כך את הפסוקים במלכים:

האלהיות מזולתו ואישר אותה לו¹⁶⁰. וכאשר אישר זאת ליוסף כלומר הרמת יד ורגל נעשה מנצח ומצוית (שנשמעים לו), כאמרו (שם ח, ז): כל שמה תחת רגליו, וגם כן (ישעיה כו, ו) תרמסנה רגל (שם כח, ג) ברגלים תרמסנה (שם כו, ו) רגלי עני פעמי דלים וגם כן (איכה ג, לד): לדכא תחת רגליו.

(מה) ואולם: צפנת פענח הרי נתפרש פירושים רבים והם: חושף הגנוזים ומברר הנסתרות ומגלה האוצרות וכל זה מתאים, כי צפנת נגזר מן: (משלי י, יד), חכמים יצפנו דעת, ואולם פענח הריהו נפרד, בלי גזירה וצריך שיהיה כינוי פרעה ליוסף בשם הזה במצרית וקבע לנו בשפה העברית¹⁶¹, וזוהי אחת הסיבות של היעלמות ידיעה מאביו ואחיו. והשאתו אותו (לאסנת) היא הוכחה על שימת לבו אליו וביחוד שהשיאו לבת כהנם, כי כהן און הוא כהן לצלם הנקרא און וכאמרו (עמוס ה, ה): ובית אל יהיה לאון, ואון ואון דומים¹⁶², ובהכרח נדע שהוא לא נשא לאשה אלא אחרי הכנסתה לדת ואחרי קבלה על נפשה כל מצוותיו ותנאיו. והיה זה דומה להשאת משה רבינו על ידי יתרו שהיה כהן מדין כאמרו (שמות יח, א): וישמע יתרו כהן מדין חתן משה¹⁶³. ואמרו: ויצא יוסף על ארץ מצרים ר"ל יציאתו כמושל על אנשי מצרים במובן הוזירות וההשתלטות עליהם¹⁶⁴.

(מו) והודיענו באמרו: ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה, שלולא שכלו וחריפותו ויפי הנהגתו וכושרו בוזירותו לא היה מבצע את העניינים העצומים האלה לפי צעירותו, כי האמון והנסיון בזקנים רב ומצוי יותר וכאמרו (איוב יב, יג): בישישים חכמה וארך ימים תבונה¹⁶⁵. והודיענו בזה משך ממשלתו ושהוא שמונים שנה. והמובן בביטוי: ויעבר בכל ארץ מצרים, הוא שיכיר את כל מחוזות הכפריים, שוקיהם ורמותיהם שיראה זאת ראייה ממש ולא בשמועה¹⁶⁶. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי, מז—נז

הכתוב:

(מז) ותעש הארץ. והצמיחה הארץ בשבע שני השבע לקביצה (=לצבירה).
(מח) ויקבץ. ואסף שאר האוכל של שבע השנים אשר היה בארץ מצרים, ושם את האוכל בערים, ושם אוכל חות (= שדה) כל עיר אשר סביבותיה בה (בתוכה).
(מט) ויצבר. ואצר יוסף בר רב כחול הים לרוב, עד שנמנע המספר ממה שלא (= כי לא) יכלו הסופרים לדייק.
(נ) וליוסף יולד. ונולדו ליוסף שני בנים לפני כניסת שנת הרעב, אשר ילדה לו אסנת בת פוטיפרע כהן האליל.
(נא) ויקרא. וקרא יוסף את שם הבכור מגשה, אמר: הנה האלהים כבר השכיחני את כל תלאתי ומה שהיה מענייני בבית אבי.
(נב) ואת. וקרא את שם השני אפרים, אמר: הנה האלהים כבר הפרני בארץ חולשתי (רזוני).

161 לפי דברי הגאון המלה "פענח" היא מצרית במקורה. ובאבן עזרא מסתפק אם היא מתורגמת. ורשב"ם ורלב"ג ביארו שהיא מלה מצרית. וכן ברד"ק, ותמה על המפרשים שהיא מלה עברית: "איך קרא פרעה שם בלשון הקודש". עיקר ביאורו של הגאון הוא לפי התרגומים הארמיים. בפשיטא מעתיק את המלים העבריות ומוסיף: "דכסיתא גלין ליה". וכתב ר"י אבן ג'נאח בספר השרשים סוף אות פ': "מה שהעתיקתי

- (נג) ותכלינה. ונגמרו שבע שני השבע אשר היו בארץ מצרים.
 (נד) ותחלינה. ותחילו שבע שני הרעב להגיע כמאמר יוסף, והיה רעב בכל הארצות ובכל ארץ מצרים היה הלחם מצוי.
 (נה) ותרעב. אחר כך רעבו רוב אנשי מצרים וקרא העם לפרעה לעזרה בסיבת הלחם, ואמר להם פרעה: לכו אל יוסף ועשו מה שיאמר אותו לכם.
 (נו) והרעב. והיה הרעב מתפשט על כל פני הארץ, ופתח יוסף את האוצרות (המחסנים) שיש בהם אוכל ומכר למצרים, והתחזק הרעב בארץ מצרים.
 (נז) וכל. ונכנסו רבים מתושבי הארצות אל מצרים לקנות שבר מיוסף, כי הרעב התחזק בארצותיהם.

פירוש

(מז) תירגמתי ותעש הארץ והצמיחה הארץ¹⁶⁷, בדומה לאמרו (בראשית א, יא): עץ פרי עשה פרי למינו, ואמרו (הושע ח, ז): צמח בלי יעשה קמח, ואמרו (חבקוק ג, יז): כחש מעשה זית ושדמות וג'¹⁶⁸, ותירגמתי לקמצים, לקביצה¹⁶⁹, כאמרו (ויקרא ו, ח): והרים ממנו בקמצו, והכוונה במאמר הזה, שהאל יתעלה זכרו שם את הברכה בתבואות שני שבע מה שאכלו ממנו, והותיר מה שאחזוהו לצבירה לשני רעב¹⁷⁰, וזה היה דומה למעשהו בגלל שנת השמיטה כאמרו (שם כה, כ, כא): וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא וג' וצויתי את ברכתי לכם וג'¹⁷¹. ואמנם מוצא אני את התיאור הזה, ר"ל שהן שני שבע, תיאורי אמת. כי הברכה היתה בו, וכאשר נדמה לעצמנו עניין הברכה בתבואות האלה יקויים לנו שהיא היתה בהטבת הבורא יתעלה שמו לאוויר, ובהענקת שפע של המים העליונים או התחתונים או שניהם כאחד ובסילוק הרעות מהם, שכן הזרע ירבה בזה, עד שיגיע לחמישים או שישים שערים, ויש שיגיע עד מאה שערים, וכאמרו (בראשית כו, יב): ויזרע יצחק בארץ ההיא וג', ואולם ארץ מצרים, הרי להיעדר הגשמים יגדלו וירבו זרעיו בהתרבות מימי היאור והם ייבשו ויישרפו בחסרונם, וכאמרו (ישעיה יט, ז): ערות על יאור על פי יאור וכל מזרע יאור וג'.

(מח) ועל אמרו: ויקבץ את כל אכל שבע שנים נאמר: הנה דיבורנו כבר קדם בעניין צבירת התבואות, שהיתה במיני הנאמנים בגרנות, ונוסיף כאן, שתקדם לזה דרישת הנציבים מהחקלאים והאיכרים להחיות אדמה (על ידי עבודה) וחיוכם ועידודם להם להרבות (בעבודת החיאה) זו, וזאת מפני שלאיכרים יש מניעות המונעות אותם מן העבודה, ויש בהם מי שתמנעוהו מזאת המחשבה בתוצאות העבים והמטרות והאווירים, כאמרו (קהלת יא, ד): שמר רוח לא יזרע וראה בעבים לא יקצור, וקצתם תשתקם העצלנות מזה, וכאמרו (משלי כ, ד): מחרף עצל לא יחרש

167 כן בתרס"ג ואבן ג'נאח שרש "עשה" באור האשון, וכן בתרגום ירושלמי כ"י רומי: "ועברת ארעא". אולם באונקלוס: "וכנשו דיירי ארעא", מלשון אסיפה, וכן ביאר ג'נאח שם בביאור שני: "ויש בו ענין אחר והוא הטוב בעיני והוא שיהיה פרושו שאצרו אנשי הארץ הבר באוצרות", ומביא ראיה מתרגום לירמיהו מח, ז. ואינו מעיר מן התרגום שלפנינו. ממחברת מנחם ערך "עש" משמע כבאור אונקלוס. אולם על פי מובנו של ספר הגלוי (ע' 132) למנחם עולה פירוש שלישי שהוא עניין ריבוי. וראה

ושאל בקציר ואין, וקצתם תמנעם מזה סכלותם וכאמרו (שם כד, ל'-לא): על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשנים וג', והנה לולא דרש מהם המלך את הדבר הזה לא היו עובדים (אדמתם) ולולא היו שני רעב ממשמשות היה הטיפול בהחיות האדמה חובה, כי היא מן העניינים הנשגבים שבהם תשגשג רמת החיים, ויתרווחו הקניינים וייטבו לבות הבריות על ידי ריבוי התבואות ויחיו העובדים ויפרחו הארצות, וכללות העניין היא שהחיות האדמה הנה מגדולי היסודות לקיום המלוכה והתארגנות עניין השלטון, ואחרי זה הפקדת הנאמנים בני הסמך עליה וצווים על דביקותם בה. והודיענו באמרו: ויתן אכל בערים, על שמירת התבואות באוצרות ובאסמים ושמירה עליהם, שלא ישיגן ההפסד. ואולם איכות שמירת התבואות מן ההפסד הרי היא לפי מה שאתאר, ויקדם לזה הדיבור על טיבי התבואות וסיבת ההפסד החודרת ונכנסת אליהן והוא שהתבואות חיש מהר תבוא אליהן ההפסדה אם מצד האדמה שבה הן נזרעות או מצד השקייתן או מצד אצירתן, ובהתאם לזה יהיה טיבה. ואולם מה שיקרה לו ההפסד והנזק מצד האדמה שבה תזרע הרי אם תזרענה באדמות הרכות והתחוחות ורבות המים, תצאנה רכות ונגועות רעות הגרעינים וההפסדה תחוש אליהן, ואולם מה שיזרע באדמות הקשות, הצחיחות והבריאות הרי תבואותיה תהיינה כבידות, מוצקות קשות ורחוקות מן ההפסד, ויותר רחוקות מזה מה שנזרע מהן בארצות ההרריות-הסלעיות, כיון שלא תשתנה אלא מי המטר יצא טיבן חזק כבד ומוצק, רחוק מן ההפסד, ואולם מה שיקרה לו ההפסד מצד השקאתו — הרי החיטה אשר תיזרע באדמה רוות השקאה תמידית ורבה, וכמו כן מה שנזרע ממנה בהרים תלולים תפגע מהר על ידי נזק והפסדה, ואולם מה שנזרע באדמות בריאות על ידי מי המטר הרי זה יצא מוצק וחזק דביק ומעובה ורחוק מן ההפסד. אולם מה שיחול עליו ההפסד מצד אצירתו הרי התבואות אם ייחסנו ויאצרו ולא תיעשה החסנתן כתיקונה, יגיע אליהן חיש מהר ההפסד, העובש והעיפוש וזה שתאוחסינה בבתים רטובים או תסולקנה מן הגרנות והן חמות, שכן זרחה עליהם השמש והתחממו בכבישתן ולחצן וזולת זה. והתבואות בעצמותן היינו בטיבן תתחלקנה לפי עניין מהירות קבלת ההפסד וריחוקו. והנה הדוחן הוא הרחוק שביניהן מן ההפסד, מפני רכות קליפתו ודביקותו, והדורה אחר זה, וכמו כן החיטה והשעורה אחרי שניהם במדרגה, ואולם הזרעונים והדגנים אליהם יגיע חיש מהר ההפסד וזה כהתלעת הפול וזולתם, ויש ארצות שבהן נפסדות התבואות חיש מהר, כמו אדמת העיר בצרה ואדמת מצרים ושאר הארצות אשר על חופי הים ואולם הארצות שבהן ירחק הפסד התבואות הריהן כמו הארצות ההרריות. ואומרים שהתבואות תשארנה בגבים, בורות ובארות שנים רבות ולא תשתנינה ולא תיפסדנה. וכללות הדיבור הוא, שמה שימעט או ירבה הוא בהתאם לשלושה עניינים: בהתאם לטיב התבואות והארצות שבהן תמצאנה, ובהתאם לשמירתן. וכבר קודם תיארנו לשני העניינים הראשונים רצוני לומר לדיבורי על טיב התבואות והארצות ואולם איכות שמירתן הרי זכרו כבר אנשי העיון והטיפול בעניין הזה דברים רבים, מה שיסולקו התבואות בשבליהן¹⁷², ושזה יהיה ביום צפוני¹⁷³, קר ושיקדם שיטוחן בלילה, כדי שיצנו ויסולקו לפני זריחת השמש ויהיו בבתים או חדרים, ששעריהם פתוחים כלפי הצפון ובהם חלונות שיכנס בהם האוויר הצפוני ושיהיה על קרקע הבית האפר היבש ויפוזר שם המלח או האפר ויזרק שם תבן רב ויבש שכן זה

ישמור עליהן וימנע מהן מהירות ההפסד בהן. וזכרו כבר בעלי (תורת) החקלאות דברים הרבה¹⁷⁴, שאינני רואה להאריך בהבאתם ואינני מסופק שיוסף נזהר ושמר את תבואות מצרים בכגון זה או במה ששומר עוד יותר מזה. וכבר הבטיח ה' יתעלה את ישראל לסלק את הפגעים והאסונות מן התבואות אם ישמעו בקולו באמרו (ויקרא כו, י): ואכלתם ישן נושן וג'. והודיענו באמרו: אכל שדה העיר אשר סביבתי נתן בתוכה, שהוא אצר תבואת כל עיר בה וזאת מפני הידיעה שעפר הקרקע הזאת שומר יותר ומקים אותה יותר¹⁷⁵, והתכוון עם זאת להקלת טרחתו ולהרגעת לבות נתיניו, כדי שידעו, שלא העבירו מהם ושהוא ימכרנו להם אם יצטרכו לו, שכן כבר היה קבוע אצלם בזמן הפקת התועלת ממנו¹⁷⁶.

(מט) ואמרו: ויצבר יוסף בר. הצטמצמות במין אחד בהזכירו את הבר, והמסקנה מחייבת מה שהקדמנוהו מאצירת כל מה שפירשנוהו¹⁷⁷. ומתקבל על הדעת שגם אנשי מצרים אגרו לעצמם מתבואותיהם בהתאם ליכולתם תוך חיקוי ליוסף, וממה שנאמר אותו כאן שאצירת יוסף לתבואות מצרים לא היתה בצורת אגירה, שכן כבר תקפוהו אנשים, שהוא הביא את היוקר עליהם באספו תבואותיהם, כדי שיאמת מאמרו אצלם. וממה שיבטל דיבורו של המגנה בזה, שמחיריהן (של התבואות) לא האמירו בזמן אספו את התבואות אך האמירו בזמן שהודיע עליו, והיתה הודעה על מה שהודיע אותם, ועם זה הרי אגירה איננו שם לצבירת התבואות בלבד, ויהיה איפוא יוסף אוגר אותן בעצם צברו אותן, אלא האגירה היא שם לצבירת התבואות ולהחסנתן עם כוונת ההיזק לבריות. מוכיח זאת הדבר, שהאוצר לביתו מזון משפחתו איננו אוצר (במובן מגונה) מפני יציאתו מתנאי ההיזק לבריות וכניסתו למצב של תועלת ממנו להם¹⁷⁸. ואנו רואים להרחיב את הדיבור כאן באצירה, כי הוא מתאים לסיפור הזה ומפני שרוב סוחרי זמננו בתבואות הרי אמנם יאצרו. ונאמר איפוא: הנה האצירה (בכוונה רעה ליקר תבואות) מגונה ואסורה למאמרם של החכמים ז"ל (בבא בתרא צ:): "אין אוצרים פירות בארץ ישראל"¹⁷⁹, וזהו שיקנה האדם אוכל מן העיר ויכבשהו וימנע ממכירתו וזה מזיק לבריות וגורם ליוקר עליהם, כי האצירה המגונה היא צבירת האוכל ואגירתו בבחינה ומין כזה ממי שמגיע לו הזכות להפיק תועלת ממנו, וזה נאמר על התבואות הנקנות, ואולם מה שמגיע לידי האיש מאכל אחוזתו הרי כבישתו בידו ולא תהיה זו אצירה (מגונה), כי זה קרה ברכושו ולא רצה להזיק לבריות ובמחיריהם ובמזונותיהם, למאמרם של הקדמונים (שם): "במה דברים אמורים בלוקח תבואה מן השוק אבל במכניס משלו מותר". והיתה לישראל צבירת התבואות בשנה השישית והשביעית והשמינית מפני צורך הזריעה להן¹⁸⁰,

174 הדברים ממקורות חיצוניים כדרך ביאוריו על החלומות לעיל פסוקים ח—ג. והשווה מורה נבוכים ח"ג פ' כ"ט"ל, "הספר הגדול הזה הוא הפלחה הנבטית"; כוזרי א, סא: "כספר עבודת האדמה הנבטית"; אבן עזרא שמות ב, י': "וכך כתוב בספר עבודה האדמה הנעתק מלשון מצרים או לשון קדרים". וכן ראה רמב"ן בהקדמה לבראשית יא, כח.

175 השוה ב"ר פ' צ, ה: "מפני שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה".

176 טעם זה מובא בפ' הטור.

177 השוה רמב"ן.

178 הגאון מצדיק את דרכי יוסף שלא היה בהן משום אוצר על מנת להפקיע שערים. השווה פרקי דרבי אליעזר פרק תשעה ושלשים "שלא יצא שער הממכר פחות" ופירש הרד"ל שם, מלשון מפקיעי שערים. מדברי הגאון חזק לפירוש. וראה בפרקי הירידות

ואומרם ש(ם): ומותר לאדם לאצור פירות שלוש שנים ערב שביעית ושביעית ומוצאי שביעית¹⁸¹, וזה, אם לא היו שני האמרת היוקר, ואולם בשנות היקרות הרי אין זה מותר להם למאמרם (שם): "ובשני בצורת אפילו קב חרובין לא יאצור מפני שמכניס מארה בשערים". ואמר במיון האיום על האוצרים (מפקיעי השערים) ומלווי הריבית (שם): "אוצרי פירות ומקטיני איפות ומפקיעי שערים ומלווי ריביות¹⁸² עליהן הכתוב אומר (עמוס ח, ז): נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם". וכבר קדם לפסוק זה מאמרו¹⁸³: לאמר מתי יעבר החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעות מאזני מרמה. ואמרו: והשבת ונפתחה בר מראה על זה, שמאמר זה על האוצרים מפקיעי השערים והמה מבטיחים לפתוח (בר) ולמכור ואינם מקיימים¹⁸⁴. והאצירה היא בכל מה שתזיק אצירתו לבריות וזה כחיטה והשעורה והארז והתמרים והזיתים שהם מזונותיהם של הבריות למאמרם (שם): "דברים שיש בהם חיי נפש כגון יינות שמנים וסלתות", ואולם התבלין ככמון ופלפלן ומה שדומה לשניהם הרי אין אצירה בהם, למאמרם (שם): "אבל תבלין כמון ופלפלן מותר". ודמותו אותו באמרו כחול הים הרבה מאד מתאים ומקביל לדימויו כל ריבוי בזאת, כאמרו (הושע ב, א): והיה מספר בני ישראל כחול הים, וכאמרו (שמואל א' יג, ה): וכחול אשר על שפת הים לרוב¹⁸⁵, וכאמרו (איוב כט, יח): וכחול ארבה ימים וזולת זה. ואמרו: עוד כי חדל לספר ייתכן שהתכוון בזה להימנעות ספירתן של מידות התבואות, כי מן הנמנע הוא, שלא יכלו לספור את הכורים, שכן יותר ראוי והולם לספור את האוצרות האסמים והמגורות, כי המספר תופס זאת כאמרנו: אלפי אלפי כורים, שכן אין זה יותר מחשבון זמני תנועות הכוכבים במרומים, ואמנם אמרו: כי אין מספר — הגזמה והפלגה, ואם לא הרי הוא נמצא, מושג, נתפס וסופי, כיון שהדברים הנימנים, הנמצאים בפועל סופיים, כפי שהקדמתיו (בראשית לב, יג) ב"אשר לא יספר מרב" והמאמר הזה ראיתנו על זה, שהחלק סופי בחלוקה, אם היה נמצא, כיון שכל מה שנמצא מן הדברים הנמנים מן ההכרח שיהיה סופי במספר¹⁸⁶.

לעולם פן ימותו בשביעית ובשמינית ברעב". הגאון מבאר שהוא אוצר לשם זריעה אחר השביעית. אולם ב"יד רמה" על מס' ב"ב כתב שלשם מכירה לאחרים אסור. שיטה זו היא כדעת הגאון כאן.

181 לפנינו בגמרא הגירסא: "ומותר לאדם לאצור פירות בארץ ישראל ג' שנים וכו'".
182 לפנינו בגמרא הסדר: "אוצרי פירות ומלווי בריבית ומקטיני איפה ומפקיעי שערים". וראה דקדוקי סופרים כאן אות מ. והשווה שאילתות פ' ויגש, שאילתא לב. בכה"י: "את" כל מעשיהם.

183 פסוק זה מובא בגמרא שלפנינו לפני הפסוק הראשון, ובמסכת "דרך ארץ" פרק ב, ה (הוצאת היגר ע' 280), נזכר רק הפסוק הראשון. וכן בכ"י ש"ס מינכן, ובהלכות גדולות הל' בבא בתרא ובס' המקח והממכר לרב האי גאון שער ס'. והשווה דקדוקי סופרים שם הערה ח' ציוני הגירסא: "מה כתיב אחריו נשבע ה' " וגו' לעומת דברי הגאון: "וכבר קדם לפסוק זה" וכו'.

184 ראה פי' רשב"ם שם, המדייק במלים: "והשבת ונפתחה בר — מתי תגיע שנת השמיטה ונפתחה אוצרות בר, והיינו אוצרי פירות". וכן ביאר רש"י בעמוס שם. הגאון מבאר שדוחים את מכירת הבר עד שיתייקר — ובדומה לזה ביאר רד"ק שם. 185 מובא בפי' ראב"ם.

(נ) והודיענו באמרו: בטרם תבוא שנת הרעב, שלא התיר לעצמו לבוא אל אשתו בשני היוקר והרעבון והבצורת, וזה מתאים למאמר רבותינו ז"ל (תענית יא, א): "אסור לאדם לשמש את אשתו בשני רעבון"¹⁸⁷, וזאת מפני גודל הצרות ומפני ההשתתפות בהן (ברגש) וזאת במי שיש לו ילדים, אולם מי שאין לו ילד, הרי מותר לו הדבר לאומרו (שם): חשוכי בנים מותרין והסיקו רבותינו איסור תשמיש נח לאשתו בתיבה מהפרדתו (של הכתוב) בינו ובינה במאמר בזמן היכנסו באמרו (בראשית ו, יח): אתה ובניך ואשתך וג' ומקיבוצו אותם בזמן יציאתם באמרו (שם ח, טז): צא מן התבה אתה ואשתך וג' וכבר אמר הכתוב (איוב ל, כה): אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון¹⁸⁸. ולא אמר אשר ילדה לו אפנת, אלא כדי שלא נחשב אותם מאשה אחרת¹⁸⁹.

(נא) ואולם גזירת מנשה מן: כי נשני אלהים הרי זה מתאים בביטוי, ויש שחושבים בו ניגוד במובן והוא, שאין בנו הוא המשכית ממנו את צרתו, אלא הבורא יתעלה זכרו הוא הפועל זאת, לאמרו: כי נשני אלהים את כל עמלי, ונאמר איפוא בתיאום בין שניהם¹⁹⁰, שהוא אמנם קרא לו כך, כי הוא אחד הדברים, אשר בהם עשה אותו האל למאושר, והשכיחו צרתו, ולא אמר זאת איפוא, מפני שהוא המנשה (משכית) אלא מפני שהוא אחת סיבות נשיית עמלו¹⁹¹. ויחס את הנשייה לשני דברים: אחד מהם: את כל עמלי מתכוון בו לצרה ולגודל המסות והבחינה וכמאמר אבותינו (דברים כו, ז): וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו. והשני: ואת כל בית אבי. ר"ל מה שעבר עליו מן הצרה וגודל הנסיון בבית אביו, והוא: השנאה והקנאה והמכירה של אחיו אותו. וחייבים אנו לפרש כך, להמנעות גשייתו (ממש) את בית אביו, אלא שהוא חילק את הסבל אשר סבל אותו לשני חלקים: אחד מהם בבית אביו והשני אחרי צאתו ממנו, ועל כן אמר על שניהם: כי נשני אלהים את כל עמלי¹⁹² וג', וזה דומה לאמרו לישראל (ישעיה סה, טז): כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני¹⁹³.

(נב) וגזירת אפרים גם כן מן: כי הפרני אלהים גזירה נכונה ופרשתיו: הפריה מן פרי וזה בפרי בטן ובהנחלה, וכמאמרו לאבותינו¹⁹⁴: עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. ואולם תוספתו: בארץ עניי הרי זה מפני שהוא זקוק אליו ביותר¹⁹⁵, ועל כן הבטיח לאבותינו באמרו (ויקרא כו, מד): ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם וג'.

(נג) ואמרו: ותכלינה שבע שני השבע, התכוון בו לחליפה ולסיום, כאמרו (תהלים קיט, צו): לכל תכלה ראיתי קץ, ואמר (איוב כח, ג): ולכל תכלית הוא חוקר. (נד) ואמרו: ותחלינה שבע שני הרעב לבוא, התכוון בו להתחלה ולהתקדמות סיבות היוקר אשר אפרשם. ואמרו: ויהי רעב בכל הארצות, אין זה כולל את כל ארצות תבל, שכן זה רחוק שיהיה הרעב הזה מקיף את כל העולם כולו עד שיגיע אל המזרח וסין והימים ופנים המערב (צפון אפריקה), אלא הוא מיוחד בארצות אנשי מצרים וערי סוריא ומה שמתקשר עם שתיהן וקרוב לשתייהן, והפירוש הזה

187 בגמרא: את מיטתו.

188 ב"ר פ' לא, יב. ועוד מקורות. אולם שם מובא הפסוק, בחסר ובכפן גלמוד (איוב ל, ג).

189 כן בראב"ם וברד"ק.

חל בהכרח על כל המאמרים שבסיפור הזה, אשר יש בביטויים החיצוניים הכללת כל העולם כולו, כאמרו: והרעב היה על כל פני הארץ. ואמרו גם כן: כי חזק הרעב בכל הארץ. וממה שיוסיף בירור לזה אמרו (להלן פסוק נז): וכל הארץ באו מצרימה, והרי זה מוכיח שזה היה מיוחד לארצות האלה, כי הארצות הרחוקות אשר במזרח ובקצות המערב אין עניינם תלוי בהספקתה של מצרים, אלא אדרבא לא יעלו אליה מפני הריחוק ממנה¹⁹⁶. והתכוון באמרו: ובכל ארץ מצרים היה לחם, מציאות המאכלים והמזונות בארצות מצרים, וראוי, שמאמר זה יהא אמור על השנה הראשונה מן שני הרעב, שכן רחוק הוא שלא אצרו ולא חסנו המצרים, עם ידיעתם שיוסף אצר את צורכי האוכל ומה שהיה מחלום פרעה, מאכלים ומזונות שיהיו להם לצידה, ולכן הם התקיימו אצלם לפחות בשנה הראשונה.

(גה) והוכיח (הכתוב) באמרו: ותרעב כל ארץ מצרים, עם ניגודו למאמר הראשון, שמאמר זה נאמר על השנה השנייה, ובכך יהיה זמן המאמר הזה שונה מהמאמר ההוא, ובכך פסקה הסתירה שבין שני המאמרים האלה¹⁹⁷. וזה יתאים למאמר של אחד הקדמונים¹⁹⁸, שהמצריים אצרו וחסנו מאכלים רבים ומזונות עצומים, אך הם נתעפשו ונרקבו ברצון הבורא יתעלה שמו, כדי שיזקקו למה שהכינו יוסף ואז יכלול היוקר את כולם. ואמרו: ויצעק העם אל פרעה ללחם הוא לפי מנהג עובד הגילולים בבקשת עזרה מתוך גודל הרעב והיקרות מן הצלם והמלך, ויש שיגנה את שניהם, אם לא יעזרוהו¹⁹⁹⁻²⁰⁰, וכמו שאמר (ישעיה ח, כא): ועבר בה נקשה ורעב והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה, ואמרו: ופנה למעלה, כלומר בקשתו עזרה מן הבורא אחרי זאת, והיה אם לא יעזרוהו לגודל עוונותיו יחזור ויבקש עזרה מאנשי הארץ ולא יועילוהו, כאמרו (שם כב): ואל ארץ יביט והנה צרה וחשכה וג'. ויתכן שהתחילו המצריים לבקש עזרה מאליליהם וכאשר לא הועילה להם עזרתם פנו אל פרעה, או אולי התחילו בבקשת עזרה מפרעה בידעם כי אוצרות המאכלים הם תחת יד בעליו וזה, יצליחך האל, מנוגד לחובה, שכן בקשת עזרה מתוך גודל היוקר והמצוקה צריכה להיות מן הבורא המצמיח כל הצומח, המהווה כל מהווה. ועם חיוב זה בשכל אמר הכתוב עליו (תהלים קז, ה-ו): רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יצילם, ואמר שלמה המלך בבקשו (מלכים א' ח, לו-לט. דברי הימים ב' ו, כח-ל): רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שדפון וג' כל תפלה כל תחנה וג', ואתה תשמע מן השמים וג', והכתוב מזהיר שהבורא יתעלה שמו הוא הפועל את מין היוקר באמרו (מלכים ב' ח, א): כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים. ואמר על היוקר הזה ביחוד (תהלים קה, טז): ויקרא רעב על הארץ כל מטה לחם שבר, והוא הפועל את מין הזול גם כן, וכאמרו (יחזקאל לו, כט): וקראתי אל הדגן והרביתי אתו וג'. וצריך שאדבר כאן על מהות היוקר והזול ועל סיבותיו וגורמיו (המחייבים), ואברר מה מהם הוא מפעולת הבורא ומה מהם הוא מפעולת הברואים. ואוסיף על זה מספר זמני היוקר אשר הצהיר

196 כן בב"ר פ' צ, ו. בשלוש ארצות בפניקיא, ובערביא ובפלסטיני. וכן בא"ע כאן. וראה רשב"ם להלן מז, יד: "אבל הרחוקות יותר מארץ כנען לא היו באים לארץ מצרים כי רחוקות יותר מדאי", וכן ברמב"ן. ודברי הגאון מובאים בשמו בפ' ראב"ם. וראה למעלה מא, כד. הערה 93. בכה"י: וכל "הארצות" באו.
וראה: "שריד מספר לקוטים קדמון". תשובות הגאונים, אסף, ירושלים תרפ"ט עמ'

והזכירם הכתוב, ובאל איעזר. ואומר שהיוקר הוא התוספת במחירי הדברים עד שיימכר הדבר ביותר ממה שהיה נמכר באותו המקום, ובהתאם למנהג תושביו. ואפשר שתהיה ארץ אשר תושביה התרגלו לקנות מידת אוכל בשני אדרכמונים, ואם יהיה מחיר המידה ארבעה דרכמונים הרי זה יוקר²⁰¹, (רעב של בצורת). ויש ארץ שתושביה היו רגילים לקנות מידה בעשרה דרכמונים, ואם מחירה יהיה שמונה דרכמונים הרי זה זול. וזה ייאמר באופן יחסי, כי יש שיהיה דבר אחד בעצמו יקר וזול, וזה ביחסו אל שני דברים: והנה יהיה דבר יקר ביחסו אל מה שנקנה יותר זול ממנו ואין לזה כלל: אם יגיע המחיר אליו נאמר: זה זול או יקר לא יתלץ מלהיקרא בזאת. ואולם הזול הוא הירידה במחירי הדברים עד שיימכרו בפחות ממה שהיו נמכרים באותו המקום ובהתאם למנהג תושביו²⁰², והוא גם כן שם יחסי, כמו שאמרנו על היוקר. וליוקר יש, בגלל קשיו וחזקו, כמה מדריגות, אשר אחדות מהן יותר קשות מהאחרות: הראשונה רעב שלבצורת וזוהי הקלה בהן, כי ברור מתיאורו שקצת אנשים הם רעבים בגללו וקצתם שבעים בו, על פי מאמרם של חכמינו (אבות ה, ח): "מקצתם מעשרים ומקצתם אין מעשרים רעב שלבצורת בא, מקצתם רעבים ומקצתם שבעים". והשני: רעב שלמהומה, והוא כבד מרעב של בצורת, ויותר קל ממה שאחריו, בגלל אומרם: "גמרו שלא לעשר רעב שלבצורת ושלמהומה בא"²⁰³. והשלישית: רעב שלכלאה והוא הכבד מהכל, על פי מאמרם: "שלא ליטול חלה רעב שלכלאה בא". ואמר בבצורת של מצרים: וכלה הרעב את הארץ, והרעב בשפתנו אינו חל על רעב לאוכל בלבד, אלא יש שיחול על היפסקות ההתגלות והנבואה כאמרו (עמוס ח, יא): והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי²⁰⁴ ה'; כשם שגם הצמא יש שייאמר בשפתנו על שמיעת דבר הבורא יתעלה, כאמרו (תהלים מב, ג): צמאה נפשי לאלהים לאל חי; ואולם פעולת היקרות והזול מתחלקת לשני חלקים, שכן קצתה מפעולת הבורא וקצתה מפעולת הברואים, שכן יש שיכפה אחד המלכים על בני האדם, שימכרו איש לרעהו את התבואות במחיר שהוא יבחרנו, ועל כן זה ממנו ומיוחס אליו. ולו היה הדבר מהאל, הרי היה עלינו להתרצות ולהשלים עם זה ובאי קיומו של דבר זה יש הוכחה שאין זה מן האל. ואולם מה שיהיה ממיעוט התבואות ושאר סיבות הרעב, הרי זה מהאל, ועל כן חובה להתרצות ולהשלים עם זה²⁰⁵. ואולם גורמי הרעב הריהם אחד עשר, והם נכללים בשני עיקרים: העיקר הראשון: מה שהיה ממנו מפעולת הבורא וסיבותיו — מעשה מרי (עבירות) של הבריות, ובחינתנו בעיון בספרים הוציאה לנו עשרה עניינים הגורמים את היקרות, ראשון בהם: עזיבת כל המצוות על צד הכלליות, כאמרו (ויקרא כו, יד): ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצוות האלה, ואמר בסיפור (בעניין): בשברי לכם מטה לחם וג'²⁰⁶. והשני על הצד הפירוט: עון עבודה זרה, כאמרו (דברים יא, טז): השמרו לכם פן יפתה לבבכם²⁰⁷ וג', ואמר (הושע ב, יא): לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו וג',

201 ראה תענית יט ע"ב: "וא"ר חנינא, סאה בסלע ושכיחא בצורתא ארבעה ולא שכיחא כפנא". והשווה ב"ב צא. "אין יוצאין מארץ לחוץ לארץ אלא אם כן עמדו סאתיים בסלע".

202 ב"ב שם ע"ב: "אין מתריעין על פרקמטיא (שהזלה) וכו'. א"ר יוסף והוא דזל וקם עשרה בשיתא".

והשלישי הרצח, כמו שידענו כי כאשר דבק בהם הרעב בתקופת דויד, שאל וגם נענה באמרו (שמואל ב' כא, א): ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים²⁰⁷, והרביעי גילוי עריות, וכאמרו (ירמיה ג, ג): וימנעו רבבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם²⁰⁸. והחמישי ההימנעות מן התרומות והמעשרות, וכמו שיחייב היפך אמרו (מלאכי ג, י): הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וג'²⁰⁹. והשישי מניעת הוצאת הצדקות והנדרים כאמרו (משלי כה, יד): נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר²¹⁰, והשביעי חרבן בית המקדש כאמרו (חגי א, ו): זרעתם הרבה והבא מעט אכול ואין לשבעה שתו²¹¹ ואין לשכרה וג' ואמר (שם ט): פנה אל הרבה והנה למעט וג'. ואפילו העצים לא ישאו פירותיהם לסיבה זו, כאמרו (שם ב, יט): העוד הזרע במגורה וג'. והשמיני ההתמכרות לתענוגות שלא כדרכן, כאמרו (ישעיה ה, יב, יג): והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם וג' לכן גלה עמי מבלי דעת וכבודו מתי רעב²¹² וג'. והתשיעי הערמומיות (ליצנות) ועשיית האיסורים שהיא מחייבת אותם, כאמרו (משלי יט, כט): נכוננו ללצים שפטים ומהלמות וג'. וכבר ידענו, כי אחד שפטים רעים — רעב. והעשירי אי-רחמנות של ישראל איש על רעהו והתנהגותם (ההדדית) באכזריות, כאמרו (ישעיה ט, יח, יט): בעברת ה' צבאות נעתם ארץ ויהי העם כמאכלת איש איש אל אחיו לא יחמלו, ויגזר על ימין ורעב ויאכל על שמאל ולא שבעו איש בשר זרעו יאכלו²¹⁴. והעיקר השני: מה שהיה ממנו מפעולת הברואים, והוא כמו שעשו המלכים העושים בקביעת מחירים במה שירצו וכפייתם את הבריות שיקנו במה שיבחרו (המלכים), והאיסור על (רכישת) התבואות והצרת הבריות בענייניהן וההצקה להם, וכאמרו (איוב לד, ל): ממלך אדם חנף ממקשי עם. ואולם סיבות הרעב הריהן שלוש, והסיבה הכוללת זאת היא מיעוט התבואות והמאכלים. ויש שיהיה הדבר במיעוט היבול וכליון התבואות למאמרו (חגי א, ו): זרעתם הרבה והבא מעט וג', ויש שיהיה זה מפגעים החלים על הזרעים, כאמרו (עמוס ד, ט): הכיתי אתכם בשדפון ובירקון²¹⁵ וג'. ויש שיהיה זה במצור על הארץ מצד אויב המציק לתושביה, כאמרו על שמרון (מלכים ב' ו, כה): והנה צרים עליה, ואמר על ירושלים (מלכים ב' כה, א. — ירמיה נב, ד): ויחן עליה ויבנו עליה דיק סביב. ואולם זמני הרעב אשר הבטחנו למנותם הרי מצאנום עשרה²¹⁶, שכן הרעב הראשון היה בימי אדם הראשון, וזה בגלל בצורת האדמה, באמרו (בראשית ג, יז, יח): ארורה האדמה בעבורך וג' וקוץ ודרדר תצמיח לך וג'²¹⁷, והיתה הפעולה הזאת אחרי הוצאתו מן הגן לאמרו (שם כג): וישלח ה' אלהים מגן עדן וג', וזאת היתה יציאה מפוריות אל חורב. והרעב השני בימי למך, יוכיח עליו אמרו בזמן הולדת נח (שם ה, כט): ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן האדמה

207 שם.

208 שם.

209 שבת לב, ע"ב.

210 יבמות שם, תענית ח, ע"ב.

211 בכה"י: שתה.

212 השווה ילקוט שמעוני חגי א. ב"ב כה, ע"ב.

213 סוטה מח, ע"א.

אשר אררה ה' ²¹⁸. והרעב השלישי בימי אברהם אבינו כאמרו (שם יב, י): ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה וג', והרעב הרביעי בימי יצחק אבינו כאמרו (שם כו, א): ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון וג'. ולא ציין בתורה משך הרעבונות האלה, ולא אדע את הדרך שבה יוסק משך זמניהם. והרעב החמישי זה אשר היה בתקופת יעקב, וכאמרו: כי חזק הרעב בכל הארץ ²¹⁹. וידוע שמשך זמן (רעב) זה היה שבע שנים ²²⁰. והרעב השישי, שהיה בימי השפטים כאמרו (רות א, א): ויהי בימי שפט השפטים ויהי רעב בארץ וג'. ואף כי הכתוב לא ציין את שמות השופטים הללו, הרי המסורת הנאמנה כבר הודיעתנו כי הם דבורה וברק. וכבר מראים על זה גם כן שני דברים: הראשון, שלא היו לישראל שני שופטים בזמן אחד חוץ מדבורה וברק ²²¹, ועם זאת הרי יכול משהו לומר, שיתכן כי היה זה בימי שופטים, אחד אחרי חבירו ²²². והשני, שחשבון השנים נותן זאת בקירוב. כי כבר ידענו שהרעב הזה היה בתקופת בעז, וכי מציאת מצרים ועד התחלת בניין הבית ת"פ שנים. כאמרו (מלכים א' ו, א): ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה וג'. ושנחשון בן עמינדב מת במדבר ושלמון מבאי הארץ, ועל כן נפלו מהן מ' שנה, ותשארנה ת"מ שנים לימי חיי חמשת אבותיהם: שלמון ובעז ועובד וישי ודוד, ויגיע לשלמון ובעז כק' שנה ושבעים שנה בקירוב, וזה פירוטן: כ"ח ליהושע ומ' שנה לעתניאל ופ' שנה לאהוד בן גרא וכ' שנה לשעבוד סיסרא, ויהיה זה בראשית ימי דבורה וברק. ואם כי הם שפטו שמונים ²²³ שנה, הרי כבר העלה החשבון את זאת בקירוב ²²⁴, לא בדיוק, והיה משך זמן הרעב הזה בערך עשר שנים, כי הוא אמר בתחילת הספור (רות א' א-ו): וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדי ²²⁵ מואב הוא ואשתו ושני בניו, ואמר באמצעיתו: וישבו שם כעשר שנים, ואמר בסופו: ותקם היא וכלתיה ותשב משדי מואב כי שמעה בשדה מואב כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם. והרעב השביעי, שהיה בימי דוד המלך והיה המשך (בסגול תחת המ' והש') בו שלוש שנים כאמרו (שמואל ב' כא, א): ויהי רעב בימי דוד שלש שנים, שנה אחרי שנה, ויבקש דוד את פני ה' ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבענים, ואמר, לאחר שביצע גאולת הדם בסוף הסיפור (שם יד) ויעתר אלהים לארץ אחרי כן. והרעב השמיני שהיה בזמן אליהו זכור לטוב כאמרו (מלכים א' יז, א): ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם

218 הוכחה זו אינה במקורות. אולם במדרש הגדול הגירסא "בימי נח". ומובא הפסוק שלפנינו. מתוך דברי הגאון יש לשער או שבעל מדרש הגדול מסתמך על דבריו או שהיה לפני שניהם מקור אחד. במדרש הגדול חסירות כמה מלים שלפנינו בדברי הגאון שהן ההוכחה על הרעב שקדם ללידת נח.

219 בכל המקורות מובא הפסוק: "כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ" (להלן מה, ו), אולם במדרש הגדול מובא הפסוק שעליו הוא מדבר "והרעב כבד בארץ" (מג, א), וגם הגאון מציין את הכתוב הסמוך (גז).

220 כן לפי פשוטו. וכן בלקח טוב, וברמב"ן לקמן מז, יח. וראה ספרי עקב פסקא לת, ותוספתא סוטה פ"י ט. ב"ר פ' פט, ט, שהרעב נפסק עם בואו של יעקב.

221 דעת רב במדרש רות א, א. וכן בספר והזהיר פ' משפטים דף מד.

222 דעת רבי יהושע בן לוי שבימי אהוד ושמגר היה, לפי רות רבה שם ובספר והזהיר שם.

223 צ"ל ארבעים (שופטים ה, לא).

224 פרטי החשבונות על יהושע עתניאל בן קנז אהוד בן גרא על נחשון ושלמון הם לפי

יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, והיה משך הזמן הזה ג' שנים, לאמרו (שם יח א, ב): ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה, ואמר גם כן: וילך אליהו להראות אל אחאב והרעב חזק בשמרון. והרעב התשיעי, אשר היה בימי אלישע הנביא עליו השלום, כאמרו (מלכים ב' ו, כה): ויהי רעב גדול בשמרון והנה צרים עליה עד היות ראש חמור בשמנים כסף ורבע הקב חריונים בחמשה כסף. ואמרו: ראש חמור, התכוון בזה: ראש חומר²²⁶, והוא המדה הידועה, וכאמרו (הושע ג, ב): וחמר שערים ולתך שערים, וחילופי חמור וחומר. כמו אמרו (שמות טו, טז): בגדול זרועך ידמו כאבן, ואמרו (תהלים עט, יא): כגדול זרועך הותר בני תמותה. והיה המשך בזה שבע שנים כאמרו (מלכים ב' ח, א): כי קרא ה' ²²⁷ לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים. והרעב העשירי, אשר היה לפני חורבן הבית ²²⁸, כאמרו (שם כה, ג. ירמיה נב, ו): ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ. והיה המשך שלו שנה ושבעה חדשים, לאמרו על צדקיהו (ירמיה נב, ד"ז): בשנה התשיעית למלכו בחדש העשירי בעשור לחדש בא נבוכדראצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלם ויחנו עליה ויבנו עליה דיק סביב, ותבוא העיר במצור עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו. בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ ותבקע העיר וכל אנשי המלחמה ²²⁹ וג'. והודיענו באמרו: ויאמר פרעה לכל מצרים לכו אל יוסף, הסבת ענייניהם אליו, כי הוא יודע יותר ממנו בהנהגתם ובתועלותיהם. ואמרו: אשר יאמר לכם תעשה, ציווי להישמע לפקודותיו עליהם, כדי שלא יתן להם שיבה אל עצמו, וכדי שלא תהיינה למאמריו חזרה והימלכות.

(נו) וכבר נאמר, שהוא התכוון באמרו: והרעב היה על כל פני הארץ, שהרעב כלל והקיף את נכבדי הארצות ואת עשיריהם עם הנחשלים והעניים, כי הוא קורא לחשובים ולשליטים: פני הארץ ²³⁰, כמו שאמר (איוב כב, ח): ואיש זרוע לו הארץ ונשוא פנים ישב בה. והתכוון בזה לארצות מצרים וערי סוריא ²³¹, שכן מחוזות מצרים ועריה רחבים, כמו צוען ונוף ופתרוס וחנס והיא תחפנחס ²³², ואמר עליהם בכלל (יחזקאל כט, י): ממגדל סונה ועד גבול כוש. ורצה באמרו: ויפתח יוסף את כל אשר בהם — את האוצרות והממגורות אשר בהם המאכלים ²³³, ומן הנמנע, שפתח את כולם בזמן אחד, כי בזה יש איבוד שמירתם בהכנסת ההפסדה עליהם, אלא פתח לפי הצורך ²³⁴. ואמרו: וישבר למצרים — התכוון בזה: תושבי מצרים ²³⁵ ומי שהוא מהם במחוזות מלכות מצרים. והתכוון באמרו: ויחזק הרעב, חזקו וכבדו, כאמרו שם (מלכים א' יח, ב): והרעב חזק בשמרון.

226 כן בריב"ג שרש חמר. וראה רד"ק שם שמרחיק את הפירוש הזה.

227 בהעתקת איזראילסאהן: כי קרא לרעב.

228 בכל המקורות לא נזכר הרעב הזה מלבד במדרש הגדול. במקורות הנ"ל נזכר הרעב העשירי: "לא רעב ללחם ולא צמא למים" וגו' (עמוס ח, יא). רעב זה נזכר גם במדרש הגדול. אבל מאידך גיסא משמיט בעל מדרש הגדול את הרעב שבימי אליהו. כמו שראינו קרוב הנוסח שבמדרש הגדול לנוסח שלפנינו בפירוש הגאון, מלבד שבעל מדרש הגדול רצה לסיים ברעב לדבר ד'. הגאון הזכיר את הרעב לדבר ה' למעלה כרעב סמלי, אבל כאן מדובר ברעב ממשי. והשווה למעלה מא, יד הערה 50.

(נז) ובאמרו: וכל הארץ באו מצרימה שלש העברות: אחת מהן, שכבר קדם דיבורי בה, שלא התכוון בזה לכל הארץ, אלא התכוון בזה למצרים ומחוזותיה. והשנית, שאמרו: וכל הארץ — מתכוון בזה: תושבי הארץ, כאמרו שם (שמואל א' יד, כה): וכל הארץ באו ביער ויהי דבש על פני [השדה] ...

מב

(ה) ...²³⁶ מעשיהם, לא שלם לו זה בו ובימי (מלך) אחר היה כזאת לאמרו (מלכים ב' כד, ז): ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים²³⁷. והשנית, שארץ סוריא נזקקה בהספקה אל מצרים וכבר היתה היא צריכה להספקתה, וכאמרו לצור (יחזקאל כז, יז): יהודה וארץ-ישראל המה רכליך בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי נתנו מערבך, והשלישית, שהרעב בארץ-ישראל הוקל עם ההספקה ועניינו פחת, כי הקושי יהיה אמנם ברעב בארץ שאין ארץ אחרת שתספק לו אוכל²³⁸. ובמובן זה ידענו את ההתאמה בין שני מאמרים במקרא, שהם שונים בפשטם, והוא אמרו בספר שמואל הנביא (ב' כד, יג): ויבא גד אל דוד ויגד לו ויאמר לו התבוא לך שבע שנים רעב בארצך²³⁹ ואם שלשה חדשים נסך לפני צריך וג' — ואמר בדברי הימים (א' כא, יב): ויבא גד אל דויד ויאמר לו כה אמר ה' קבל לך אם שלש שנים רעב ואם שלשה חדשים נספה מפני צריך וחרב אויביך למשגת וג', והנה מי שיראה בנוסחא (שמואל): שבע שנים, ובאחרת: שלש שנים יחשוב שתיהן סותרות זו לזו ולכשיברר את הביטוי: בארצך המצורפת אל שבע שנים וידע מה הוא מחייב ידע בחינת ההסכמה בין שני המאמרים, והוא זה שהוא הציג לפניו במובן הרעב שני דברים, ואישר כל אחד מהם בנוסחא, שכן שבע שנים רעב בארצך — יהיה זה בארצך, ותקנה הספקה מארץ אחרת ואז יוקל העניין עליך, ואפילו אם תאריך תקופת הרעב: ואולם שלש שנים רעב — ולא תמצא ארץ שתביא ממנה הספקה, ואז יהיה העניין קשה עליך יותר מקוצר המשך. ובזאת נתגלתה ההסכמה וסרה הסתירה²⁴⁰.

(ו) והודיענו באמרו: ויוסף הוא השליט על הארץ את נכונות שני החלומות אשר ראה אותם יוסף, ואולם אמרו הוא השליט על הארץ — הרי הודיענו בזה את נכונות חלומי הראשון, כלומר אמרו (בראשית לו, ז): והנה אנחנו מאלמים אלמים וג', וכמו שפירשוהו לו באמרים (שם ח): המלך תמלך עלינו אם משול תמשל בנו וג'. ואולם אמרו: וישתחוו לו אפים ארצה, הרי הודיענו בזה נכונות חלומי השני, כלומר אמרו (שם ט, יא): והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים וג', וכמו שפירשוהו לו אביו באמרו: הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה²⁴¹. ובקחתו על עצמו את עניין המכירה באמרו: הוא המשכיר לכל עם הארץ יש תועלות, אם כי נאמין שהוא מינה על זה מוכרים נאמנים, אולם הוא (יוסף) שם לב לענייניהם והשגיח על מצבם והיו בזה תועלות: אחת מהם חשיפת עניין אחיו²⁴², שכן ידע שהמצב

236 חסר התרגום מ'א' עד י"ז והפירוש מפסוק א' עד אמצע פסוק ה'.

237 בכה"י: אשור.

238 השווה תענית יט ע"א: "אמר ר' נחמן נהרא אנהרא בצורתא, מדינתא אמדינתא כפנא".

239 בכה"י: אם.

יכריחם לבוא וגם שיובא אליו (חשבון) כמה כורים יימכרו בכל יום וכמה יסתכם ממחרם בשער שיצוום בו ולמי יימכר, וייכתבו לו שמות הקונים ושמות אבותיהם וארצותיהם, שלא יימכר לאויב או יובא אל אחד אויביהם, ואז יגבר עליהם, ועל ידי כך יהיו התבואות סדורות ושמורות.

(ז) ותירגמתי: ויתנכר אליהם, ויהי להם כנכרי, כי גזרתיו מן נכרי, וכאמרו על אשת ירבעם (מלכים א' יד, ה): ויהי כבאה והיא מתנכרה²⁴³. ואולם: וידבר אתם קשות, הרי אין זה דבר רב ממה שתיארו בסיפור הזה, והוא שהקשיית הדיבור והכבדתו יסתדרו בסידור מתאים לנוכח (שמדברים עמו) ומה שיכבד עליו לפי מקומו. שכן יש שפונים אל רם המעמד בביטוי שיקשה עליו וזה יהיה השפלה בשבילו, ויפנו בו אל מי שהוא נמוך ואז יהיה (הביטוי) עליוי בשבילו, ומצאתי את ההכבדה וההקשיה בפניית דיבור בשם: קשות, וזה מחייב חמישה עניינים: הראשון מתכוון בו כח השימוש בראיות והנצחון בטענה, וזה כאמרו (שמואל ב' יט, מד): ויקש דבר איש יהודה מדבר איש ישראל, והיה ויכוחם בסיבת התחרות של איש יהודה להעברת דויד המלך כאמרו (שם יט, מב): והנה כל איש ישראל באים אל המלך ויאמרו אל המלך מדוע גנבוך אחינו איש יהודה ויעברו את המלך ואת ביתו את הירדן וכל אנשי דוד עמו, וענו להם באמרם: ויען כל איש יהודה על איש ישראל כי קרוב המלך אלי ולמה זה חרה לך על הדבר הזה, האכול אכלנו מן המלך אם נשאת נשא לנו. ואמרם: כי קרוב המלך אלי. יתכוונו בזה לקירבת היחס וקירבה הדדית של התולדות, ואמרם: האכול אכלנו מן המלך, התכוונו בו שהמלך לא נתן לנו משרות, באופן שאנחנו נוסיף עליכם²⁴⁴. ואמרם: אם נשאת נשא לנו, מתכוונים בזה: הוא לא העניק לנו שום דבר, שעל ידי נתרבינו עליכם, וענו להם באמרם: ויען איש ישראל את איש יהודה ויאמר עשר ידות לי במלך וגם בדוד אני ממך ומדוע הקלתני ולא היה דברי ראשון לי²⁴⁵ להשיב את מלכי, והנה מאמרם: עשר ידות לי במלך, עשוהו תשובה על: כי קרוב המלך אלי, והתכוונו בזה לחלקו של כל שבט במלך והם עשרה שבטים, ועל כן התקבצותם תהיה עשר ידות. ואמרו: ויקש דבר איש יהודה מדבר איש ישראל התכוון בזה לכח ההוכחה של אלה כנגד אלה ונצחונם עליהם²⁴⁶, וזהו שאיש יהודה שווים לזולתם בחלקם במלך ויעלו עליהם בקורבת היחס, וגם כן אולי מן החיוב הוא שימהרו להעביר את דויד המלך ולא יסמכו על זולתם, ולא דבק בהם ממאמרם להם: ומדוע הקלתני ולא היה דברי ראשון לי להשיב את מלכי נזיפה ולא גינוי, ואכן הגנאי בזה חוזר אליהם בעזבם מה שהיה מוטל עליהם ובפגרים ממנו. והשני יכוון בו: התנכרות מהבורא יתעלה ויתהלל, וזהו מאמר אחיהו לאשת ירבעם (מלכים א' יד, ו): למה זה את מתנכרה ואנכי שלוח אליך קשה. אמר בפירוש של זה (שם, שם י"ב): והכרתי לירבעם משתיין בקיר עצור ועוזב בישראל ובערתי אחרי בית ירבעם כאשר יבער הגלל עד תמו המת לירבעם בעיר יאכלו הכלבים והמת בשדה יאכלו עוף השמים כי ה' דבר ואת קומי לכי לביתך בבאה רגליך העירה ומת הילד. והשלישי: איום הבריות איש על רעהו והתראתם איש באחיו, וזהו דבר רחבעם לישראל (מלכים א' יב, יג-יד):

243 כן במנחם, ריב"ג, ר"י בן בלעם בספר "הפעלים שהם מגזרת השמות", שרש נכר, רש"י ואבן עזרא כאן.

ויען המלך את ²⁴⁷ העם קשה ויעזב את עצת הזקנים אשר יעצהו. וידבר אליהם כעצת הילדים לאמר אבי הכביד את עלכם ואני אוסיף על עלכם אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים. והרביעי: בקשת עניין שהוא קשה להשיג, וזהו כאמרו (שם ב' ב, ט"י): ויהי כעברם ואליהו אמר אל אלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך ויאמר אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי. ויאמר הקשית לשאול אם תראה אתי לקח מאתך יהי לך כן ואם אין לא יהיה. והחמישי: גילוי מצב אנשים בדרך של בחינה, והוא דיבורו כאן: וידבר אתם קשות. ואני מפרש את הסיפור הזה ויתברר ממנו עניין ההקשיה והגילוי. וראשית הדבר הזה אמרו להם: מאין באתם, והיא השאלה על ארצם, וזה דומה לשאלת האנשים את יונה (יונה א, ח): מה מלאכתך ומאין תבוא מה ארצך ואי מזה עם אתה, ולו זכרו לאנשים את דבר התחלת הווייתם שהם מטיפה סרוחה, הרי היתה להם בזה התבוננות (לקח) מונעת ומרתיעה מן העבירות, וכמאמר קדמונינו (אבות ג, א): "דע מאין באתה ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן את החשבון" ^{247*}.

(ח) ואמרו: ויכר יוסף את אחיו, כי הם לא השתנו במראהם ובמצביהם ואולי גם לבושם לא השתנה, ואולם הסבה ב"הם לא הכירוהו", שכן הם עזבוהו בלי זקן ומצאוהו בזקן, והשתנה בעיניהם, כמאמר קדמונינו (בבא מציעא לט, יבמות פח, כתובות כז): "מלמד שיצא בלא חתימת זקן ובא בחתימת זקן". ותצורף לזה השתנות מצבו (של יוסף) במלכות ושנוי בלבושו ובענייניו ²⁴⁸, וההתנכרות לכגון זה תקרה בארבעה אופנים: שכן יש שלא יוכר מי שהתרומם מצבו, כפי שזכרנוהו; ויש שלא יוכר מי שהושפל מצבו והשיגוהו האסונות כאמרו ברעי איוב (איוב ב, יב): וישאו את עיניהם מרחוק ולא הכירוהו וג', ואמר על אחרים (איכה ד, ח): חשך משחור תארם לא נכרו בחוצות וג'; ויש שלא יוכר מי שישתנה מראהו אי הכרה של ספק, וזהו כאמרו על יצחק ביעקב (בראשית כז, כג): ולא הכירו כי היו ידיו כידי עשו; ויש שלא יוכר מי שנודע במובן שלא [יועיל] ²⁴⁹ לו דבר היותו ידוע במשפט למאמרו (דברים א, יז): לא תכירו פנים במשפט וג'. וכבר הודיעונו קדמונינו בכגון זה הלכה ורואה אני לקבעה כאן ולדבר על ענייניה בקיצור, וזהו אמרם במשנה (בבא בתרא ח, ו): "האומר זה בני נאמן, זה אחי אינו נאמן, יטול ²⁵⁰ עמו בחלקו. מת יחזרו נכסים למקומן נפלו לו נכסים ²⁵¹ ממקום אחר ירשו אחיו עמו". ופירושו של זה יתברר במשל ונאמר איפוא: ראובן ושמעון ולוי אחים ובא אליהם איש, יהודה שמו, אמר להם: אני אחיכם ולא היתה לו ראיה בזה, ויאמר להם ראובן: אני יודע ומודה שהוא אחינו, ויאמרו שמעון ולוי: לא נדע שהוא אחינו. ומאמר ההלכה על האח המודה באחוה "אינו נאמן" — כוונתו שהוא אינו נאמן על אחיו, יותר מזה: יחלק אתו את חלקו, וזהו אמרם: יטול עמו בחלקו, והיה אם ימות יהודה יחזור מה שנטלו מחלק ראובן אל ראובן לאמרם: מת יחזרו נכסים למקומן. ואולם אם ירש יהודה ירושה שלא מחלקו של ראובן אזי יקחו ראובן ושמעון ²⁵² חלקים שווים, כי יהודה כבר הודה לשמעון ולוי באחוה, וזה מובנו של מאמרם: נפלו לו נכסים ממקום אחר ירשו אחיו עמו, והתנאי בזה שיאמרו שמעון ולוי: לא נדע שיהודה הוא אחינו, ושלא יהיו בזה דוחים את אחוותו. ואולם אם אמרו: אין

הוא אחינו, הרי כבר הכחישהו, ועשו את דיבורו כוזב ולא יורשה להם שום דבר ממנו, וזאת להעמקתם של אנשי התלמוד בו כאשר יאמרו (בבא בתרא קלה.): "זה אחי אינו נאמן יטול עמו בחלקו והנך ²⁵³ מאי קא אמרי או דקא אמרי אין אחונן הוא אמאי יטול עמו בחלקו ותוב ²⁵⁴ לא אלא דקא אמרי לאו אחונן הוא אימא סופה נפלו לו נכסים ממקום אחר ירשו אחיו עמו ²⁵⁵ לא צריכא דקא אמרי אין אנו יודעין".

(ט) ואמרו: ויזכר יוסף את החלומות, יתכן שזכרו אותם יהיה מפני השתחויותם לפניו וזכרו אותם בהתקיימותם ונכונותם ²⁵⁶. ומה מובנו של מאמרו: אשר חלם להם, ולא היו החלומות מיוחדים להם?, ונאמר, שכבר היו להם בהם תועלות הנוגעות אליהם ²⁵⁷, ועם זה הרי יתכן שרצה... ²⁵⁸ היו נפשותיהם ממאנות זאת, ועם זה הרי לא היתה לו דרך לשאל אותם על הרחמים ועל החרטה או על התמדה (ברעה), ויפן אליהם, בדיבור, שהכריחם לגלות לו את העניינים האלה ²⁵⁹.

(יג) ובאשר לידיעה, הרי היא נודעה לו באמרם: ויאמרו שנים עשר עבדיך וג'. ואולם הרחמים, הרי ידעם באמור יהודה (להלן מד, לא): והיה כראותו כי אין הנער וג', ואולם החרטה הרי נתבררה אצלו באמרם: אבל אשמים אנחנו על אחינו וג'. ובאמרם: והאחד איננו, היפטרות מן הכוזב, כי הוא אבד להם ולא ידעו עליו בביטחה שמת ²⁶⁰, באופן שיאמרו: מת, אם כי יש שרומזים אל המוות על ידי ביטוי: איננו, כאמרו בחנוך (בראשית ה, כד): ואיננו כי לקח אתו אלהים ²⁶¹, ואמרו גם-כן (תהלים קג, טז): כי רוח עברה בו ואיננו וג'.

(יד) ואפשר להתאים את דיבורו: הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם, עם אמרם: והאחד איננו, שכן ייעשה בהתאם לפירוש אשר הקדמנוהו: הנה אני אמנם אמרתי לכם: מרגלים אתם, בעניין אחיכם, ומה ששיקרתם עליו אצל אביו. (טו) ובאמרו: בזאת תבחנו, צריך שנאמר: ומה יש בביאת אחיהם מבחינת עניינם?, הרי נאמר: הנה כבר קדם דיבורנו בזה, שאחת ממטרותיו היתה ידיעת קורות אחיו, והרי הוא עשה זאת לסיבה לבואו ועילה להופעתו אצלו.

(טז) ועשה את אמרו: שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם, לעילת מיקוח עליהם, כפי שיעשו זאת המושלים באיום ובמיקוח בהרבה כדי שייענו במועט ²⁶². ואמרו: ויבחנו דבריהם בנגלה, אבל בנסתר הרי הבורא בוחן את המצפונים, כאמרו (משלי יז, ג): ובחן לבות ה'. ואמר (ירמיהו יז, י): ה' חקר לב בחן כליות. ואמרו: האמת אתכם, כלומר אמיתות מה שאתם הזכרתם מעניין אביכם ואחיכם חוץ מעניין הריגול, כי אין בהופעתו ונוכחותו של בנימין הוכחה על שלילת הריגול מהם ואין בו אישור להם ²⁶³. ואמרו: ואם לא חי פרעה כי מרגלים אתם, כלומר אם לא יופיע בנימין ואיך יהיה זה? ולו היתה הופעתו מוכיחה על אמיתות דבר זה או על בטילתו הרי אפשר, שנוכחותו תימנע על ידי המחלות והמניעות האחרות? אלא שהוא התכוון

253 בגמרא לפנינו: "ואידך". בכ"מ: "אינהו".

254 לפנינו בגמרא: "ותר" — ראה ערוך: "תוב, תרגום (איוב ז, י) לא ישוב עוד לביתו — לא יתוב תוב לביתיה. ובל' תלמוד בחסרון אות ב"ת. והשווה תשובות הגאונים, ליק סי' מה, כמה פעמים: "תוב שאילו מן קמיה", (רב יהודאי גאון). להלן הנוסח בדברי הגאון: אימא "סופה".

בזה אל הריגול (חקירה) שדיברנו עליו, כדי להודיע לעצמו ואז יהיה צודק בזה. שכן כבר הצדיקוהו אנשים בשבועה הזאת ויאמרו: אכן נשבע בחיי כופר²⁶⁴. והוסיפו: אמנם נחוץ האישור, אם נשבע בחיי הנביא או הצדיק כמאמר אלישע לאלהיו עליהם השלום (מלכים ב' ב, ו): חי ה' וחי נפשך אם אעזבך, — ונאמר איפוא אנחנו שהוא אינו מוצדק על פי האופן שאמרוהו, כי הוא לא נשבע על דבר, שיעשהו, ועל כן לא יחויב לעשותו, אלא נשבע: הרי אתם מרגלים, ואין זה מוציא אותו מן השקר, על פי מה שהאנשים האלה סבורים, והוא יוצא ממנו על פי מה שהקדמנוהו²⁶⁵.

(יז) ואולם: ויאסף אתם אל משמר שלשת ימים, כדי שייענו אל מה שביקש מהם, ולא יקשו עליו, ואכן עשה את המשך העניין בזאת שלושה ימים, כי התוצאה בהרבה עניינים מתבררת ביום השלישי, כאמרו (הושע ו, ב): יחינו מימים ביום השלישי וג' ²⁶⁶. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי מב, יח—כח

הכתוב:

(יח) ויאמר. ואמר להם יוסף ביום השלישי: עשו זאת תחיד בה. כי אני ירא האלהים.

(יט) אם. אם אתם נאמנים הרי אחד מכם ייאסר במקום משמרכם ואתם לכו שובו עם מה שכבר קניתם ואז יישבר רעבון מי שבבתיכם.

(כ) ואת. והביאו את אחיכם הקטן אלי, ואז נאמת אמריכם ולא תאבדו ועשו כן.

(כא) ויאמרו. ואמר האיש מהם לאחיו: אבל אנחנו אשמים בענין אחינו כי ראינו נפשו בצרה בהתחננו אלינו ולא קבלנו ממנו, על כן הגיעתנו הצרה הזאת.

(כב) ויען. וענה להם ראובן כאמרו: האם לא אמרתי לכם אל תחטאו בעלם ולא קבלתם, והנה עתה הננו נתבעים על דמו.

(כג) והם. והם לא ידעו כי יוסף מבין זאת, כי הוא העמיד (מקודם) תורגמן בינו וביניהם.

(כד) ויסב. וסבב מעליהם ובכה, אחר כך חזר אליהם ודיבר עמם ולקח מבניהם את שמעון ואסרו בנוכחותם.

(כה) ויצו. אחר כך ציוה יוסף למלא את כליהם בר ולהחזיר את כספיהם כל איש לשקו ולתת להם צידה לדרך ועשה להם כך.

(כו) וישאו. וגשאו את קנייתם על חמוריהם ופנו משם.

(כז) ויפתח. אז פתח אחד מהם את שקו כדי לזרוק מספוא לחמורו במלון וראה את כספו והנה הוא בכליו.

(כח) ויאמר. ואמר לאחיו הוחזר כספי והנה הוא בכליי. ונבהל לבם והתמלאו תרדה כל אחד עם אחיו כאמרם מה זה עשה אלהים בנו.

פירוש

(יח) בחירתו במספר הזה כלומר דברו: ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי, בגלל מה שאמרנו²⁶⁷ וכאמרו באברהם (בראשית כב, ד): ביום השלישי וישא אברהם וג', ואמרו באבותינו (שמות יט, טז): ויהי ביום השלישי

בהיות הבקר וג', ואמרו באסתר (ה, א): ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות וג' ²⁶⁸. והתכוון באמרו: זאת עשו וחיו, רק חיי העולם הזה, אשר הם נפסקים, וההינצלות מענשו של מלך בשר-ודם, אשר אפשר לבקש ממנו ולרמותו, ואולם דבר ה' יתעלה ויתהלל לישראל (עמוס ה, ד): דרשוני וחיו, הרי התכוון בו לחיים התמידיים הנצחיים, וכמו כן אמרו (יחזקאל יח, ט): צדיק הוא חיה יחיה נאם ה' אלהים, וכבר הוכיח פעלו על אמיתו באמרו: את האלהים אני ירא, והתכוון בו אני ירא את האלהים בעבורכם ובעבור אביכם וילדיכם שלא תמאנו ברעב ²⁶⁹. (יט) ועשה את מאמרו: אחיכם אחד יאסר בבית משמרכם באי-ידוע, ולא ציין בדיוק איש מהם. ולולא מה שעשה אחר זה: ויקח מאתם את שמעון, לא היה מותר להם למסור אחד מהם אליו בבחירתם בו למאסר, כמו שאנו אומרים בחבורה שפנה אליה אויב המציע להם למסור אחד מהם אליו כדי שיהרגו מבלי לציין, ולא — יילחם בהם, עליהם להילחם בו ולתת נפשם להורג ולא ימסרו אחד מהם בבחירתם ²⁷⁰, וכמו כן עשר נשים שאמרו להן גויים: תנו לנו אחת מכן ונטמאנה, ולא — נטמא את כל חבורתכם, עליהן למסור את נפשם לסכנה ולא ימסרו אחת מהן להם, אלא אם כן יתכוונו לאחת מסוימת שכן אז אין חיוב על האחרות להסתכן ²⁷¹. וכבר הוצאתי בתרגומי לאמרו: שבר רעבון בתיכם, את מובנו וכוונתו ²⁷². (כ) וצריך שבאמרו: ואת אחיכם הקטן תביאו אלי, תהיה התנייה עם אפשרות בואו, שלא תמנעוהו מחלה או (מכשול) אחר. ואמרו: ויאמנו דבריכם, מתכוון לאמרם: שנים עשר עבדיך אחים וג'. ולא התכוון לאמרם: כנים אנחנו לא היו עבדיך מרגלים, כי לא תתברר מנוכחותו של בנימין אמיתות הדבר הזה או אי נכוונותו ²⁷³. ואולם דבר דויד המלך (דברי הימים א' יז, כג): ועתה ה' הדבר אשר דברת על עבדך ועל ביתו יאמן עד עולם ועשה כאשר דברת, לא התכוון בו איפוא לאימותו, מפני שהיה מטיל ספק בו, אלא התכוון להתמדתו וכוונותו ²⁷⁴. ואמרו: ויעשו כן, לפני הפעולה — התכוון בו קבלתם זאת והחלטתם על זאת ²⁷⁵.

268 שני הפסוקים הראשונים מובאים ברבינו בחיי בתוספת דרשה.

269 מסביר מדוע שיחרר אותם אחרי שאמר: "אם תצאו מזה". והיינו כי הוא ירא את האלקים ממה שעלול לקרות להם ולביתם אם ישארו פה. וכן ביארו ראב"ם ורמב"ן ורד"ק.

270 מקור הדברים בתוספתא תרומות פ"ז ה"כ. וכן מובאת ברייתא זו בירושלמי תרומות פ"ח הלכה י. אולם בירושלמי יש מתלוקת אם יחדו האויבים כבר מותר למסור אותו להם או צריך אותו מיוחד להיות חייב כשבע בן בכרי. גם הרמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ה ה"ה פוסק שרק כשהוא מחוייב מיתה מותר למסרו. וראה תוספתא כפשוטה זרעים ח"א, עמוד 420 ואילך מה שכתב הר"ש ליברמן בביאור התוספתא. דברי הגאון, מובאים ברבינו בחיי: "והנה יוסף הוצרך לקחת אותו מהם אבל הם לא לקחוהו, מכאן למדו רבותינו ז"ל נכרים שאמרו לישראל" וכו'.

271 תרומות פ"ח משנה יב. לפנינו במשנה לא נזכר מספר "עשר". וראה מבוא לנוסח המשנה, עפשטיין ח"ב ע' 1049 על באור המלה "וכן" כאן במשנה במובן "אבל" שכאן לא נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע כמו במשנה יא. ודין "יחדות" לא נאמר בפירוש בירושלמי שם, אלא שמוכח כך לפי הסוגיא. הרמב"ם לא חילק שם בנשים בין יחדות לבין לא יחדות אחת מהן. והגאון לפנינו אומר בפשיטות ביחדות אחת מוסרין. וראה

(כא) ובאמרם: אבל אשמים אנחנו על אחינו, הודאה באשמה ומצטרפת אליה החרטה, כאמרו על אחרים (עזרא, י, יט): ויתנו ידם להוציא נשיהם ואשמים איל צאן על אשמתם, וכאמרו גם כן (ויקרא ה, יט): אשם הוא אשם אשם לה'. וזה שהוא מגנה את מי שלא יודה באשמתו, כאמרו (זכריה יא, ה): אשר קניהן יהרגן ולא יאשמו, מוכיח אל שיבוחו למי שיודה בה. ואמרו: ולא יאשמו, לא התכוון בו שהם לא יאשמו, אלא התכוון בו שהם לא יודו, שהם אשמים בפעלם, כשבטים במובן הזה.²⁷⁶ ופירש כאן מה שקיצרו שם²⁷⁷, והוא אמרו: אשר ראינו צרת נפשו, התכוון בו למה שקרה לו מן הצרה בזמן השלכתו אל הבור והיה ה' היודע בצרותיו, המיטיב לו בהצילו אותו מהן, וכמאמרו של ידיד ה' (תהלים לא, ח): אגילה ואשמחה בחסדך אשר ראית את עניי ידעת בצרות נפשי, ואמר אחר זה (שם ט): ולא הסגרתני ביד אויב העמדת במרחב רגלי. ואמרו: בהתחננו אלינו ולא שמענו, ירצה את ההיתרפסות ואת ההתחננות, אשר התרפס והתחנן לפניהם, כאמרו (אסתר ח, ג): ותבך ותתחנן לו להעביר את רעת המן האגגי וג'. ובאמרו: על כן באה אלינו הצרה הזאת, הודאה בהיותם ראויים לעונש.

(כב) ומאמר ראובן להם: הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם, התכוון לאמרו להם שם (בראשית לו, כב): ויאמר להם ראובן אל תשפכו דם וג'. והיה אמרו להם שם שלילה ומניעה, ואמרו כאן להם הוכחה וגינוי, וזה דומה למאמרו של יהונתן לשאול על דויד (שמואל א' יט, ה): ולמה תחטא בדם נקי להמית את דוד חנם, ובאמרו להם: ולא שמעתם צריך שנאמר כי מה שמצאנו רומז שם עליהם אל אמרו: השליכו אתו אל הבור הזה וג' והם עשו זאת, לאמרו ויקחהו וישליכו אתו הבורה, ובכן איה הימנעותם מן השמיעה בקולו?, ונאמר איפוא, שלפני עצתו להם בזה כבר מצאנוהו אומר להם: לא נכנו נפש, והיה זה ממנו עצה להם להניחו ולהצילו, וכאשר לא קיבלו ממנו זאת יעץ להשליכו הבורה, על פי הבחינה אשר הזכירה התורה מהחלטתו להצילו²⁷⁸ (את יוסף). ואמרו: וגם דמו הנה נדרש, ירצה את דרישת דמו וגאולת דמו והעונש עליו, בדומה לאמרו שם (בראשית ט, ה): ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם וג'²⁷⁹, ואמר לעוזב דרך הישר וההנחיה (יחזקאל ג, יח): ודמו מידך אבקש.

(כג) ולא התכוון באמרו: והם לא ידעו כי שמע יוסף, שלא ידעו כי שמע יוסף זאת, כי לו היה כך לא היה מובן לאמרו: כי המליין בינתם, אלא הוא היה שומע ולא ידעו שהוא מבין²⁸⁰...

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מב, לב—לח; מג, א—ו

(לב) ... [שנים עשר] ... אצל אבינו בארץ כנען.

276 כן ביארו המפרשים בזכריה שם. דברי הגאון הללו מובאים ברבינו בחיי.
277 כן בפי' ראב"ם וכן ברמב"ן: "ודרך הכתובים שמקצרים במקום אחד ומאריכים בו במקום אחר". וכן בפי' הטור כאן ובפסוק לד: "דבר הלמד מענינו". וראה פי' המיוחס לרס"ג לברייתא דשלש עשרה מידות, הוצאת יואל מיללער — פאריס תרנ"ז ע' 82. המידה השתים עשרה ודבר הלמד מסופו: "וכמו כן ביוסף שמכרו אותו אחיו לא מצאנו שהתחנן לפניהם ומצאנו בכאן שאמר אשר ראינו צרת נפשו וגו'". והשווה ב"ר פ' צא, ח. ועיין תורה שלמה אות עט, ותורה שלמה שמות יד אות עג. וכן ראה

- (לג) ויאמר. ואמר לנו האיש אדוני הארץ: בזאת הפעולה אדע שאתם נאמנים, השאירו אצלי אחד מכם וקחו מזון בתיכם ולכו.
- (לד) והביאו. והביאו אלי את אחיכם הקטן ביותר למען אדע שאתם אינכם מרגלים ושאתם נאמנים, ואז אתן לכם את אחיכם ותסחרו בארץ.
- (לה) ויהי. ובעוד הם מריקים את שקיהם והנה צרור כסף כל איש מהם בשקו וכאשר ראו את צרורות כספיהם הם ואביהם, יראו.
- (לו) ויאמר. ואמר להם יעקב אביהם: כבר שכלתם אותי ויוסף נעדר ושמעון נחבש ובנימין נדרש, עלי התקבצו אלה כולן.
- (לז) ויאמר. אמר לו ראובן: תשכלני—מבניי אם לא אביאנו אליך, תנהו איפוא לי ואני אשיבנו אליך.
- (לח) ויאמר. אמר: לא ירד על זה בני עמכם, כי אחיו כבר מת והוא לבדו כבר נשאר, ואם תגיע אליו הגזרה (= הגורל) בדרך אשר תלכו בה, תורידו את שיבתי באנחה אל העפר.

מג

- (א) והרעב. והרעב חזק בארץ.
- (ב) ויהי. וכאשר גמרו לאכול את האוכל אשר הביאוהו ממצרים אמר להם אביהם: שובו קנו לנו מעט מן האוכל.
- (ג) ויאמר. אמר לו יהודה: הנה הער העיר עלינו האיש באמרו: לא תראו את פניי אלא כשאחיכם עמכם.
- (ד) אם. ואם תשלח את אחינו עמנו נרד ונקנה לך אוכל.
- (ה) ואם. ואם לא תשלח אותו לא נרד, כי האיש אמר לנו: לא תראו את פניי אלא כשאחיכם עמכם.
- (ו) ויאמר. ואמר ישראל: ולמה הרעותם לי והודעתם לאיש שכבר נשאר לכם אח?

פירוש

(כט) הודיענו באמרו: ויבאו אל יעקב אביהם ארצה כנען ויגידו לו, שהם הודיעוהו זאת עם ראשית כניסתם אליו וגישתם אליו. והיה הדבר לשתי סיבות: אחת מהן, שלא יסתירו ממנו דבר מקורותיהם, והשנייה שהידיעה תתקדם בנפשו, כדי שיסכים לשליחת בנימין. וכינויו למה שקרה להם בשם "הקורות אותם" מפני שהם מקרים שקרו להם, כאמרו (קהלת ב, טו): ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני וג' ²⁸¹. ואכן קראנו להם: מקרים, כדי שיצאו מגדר הגופים, ועם זה הריהם מיוחסים אל ה' יתעלה זכרו בפעלו בהם זאת לא על צד ההזדמנות המקרית, ואין זה כמאמר הפלשתים (שמואל א' ו, ט): ואם לא וידענו כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו.

(ל) ואולם כינויים ליוסף: אדני הארץ, הרי זה מסיבת המנהג הנהוג לקרוא למלך הארץ ובעל השלטון בה: אדני, כאמרו: (שופטים א, ז): ויאמר אדני בזק שבעים מלכים בהנות ידיהם ורגליהם מקצצים היו מלקטים תחת שלחני וג'. ואמר גם-כן (מלכים א' טז, כד): ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון ²⁸².

ואמרם: ויתן אתנו כמרגלים את הארץ, מראה על מה שהקדמנוהו, שלא אמר זאת בתחלטיות ודאיות²⁸³; אם כי לו סיפרו לאביהם עליו (על יוסף) דיבור התלטי בזה היה מודיעם שאין מקום לבקשתם בדבר שילוח בנימין, ואין אפשרות לחזור. (לא) והודיעוהו באמרם: ונאמר אליו בנים אנחנו, שהם לא אמרו על עצמם שהם מרגלים, אלא אדרבא הרחיקו ושללו זאת מנפשם. והתבוננו בכל מה שסיפרו לאביהם בשלושת הפסוקים האלה, כלומר:

(לב) שנים עשר אנחנו וג'.

(לג) ויאמר אלינו האיש אדני הארץ וג'.

(לד) והביאו את אחיכם הקטן אלי וג', ומצאנוהו שכבר הזכירו במה שקדם מדיבורו של יוסף אליהם, חוץ מאמרם עליו: את אחיכם אתן לכם ואת הארץ תפחרו. ואולם אמרו: את אחיכם אתן לכם, הרי תדע נכונותו בהכרח, כי מי שעוצר את בן התערובת שלו לשם אימות דבר מה, הרי אם יתאמת הוא מחויב לשחררו בהכרח; ואולם אמרו: ואת הארץ תפחרו, הרי אין זה מן הגמגע, שיוסף הבטיח להם את הטובה בזה וקיצר את קביעתו שם והם הודיעו לאביהם עליו כדי לקרב את לבו אליו וכדי לחבבו עליו²⁸⁴.

(לה) והסיבה ב"וייראו" היא מה שפירשנוהו ב"ויצא לבם ויחרדו"²⁸⁵. וכבר נשאל גם בזה ואומרים: אם היתה מטרתו של יוסף בהחזרת הכסף להם להרבות בחסכון ובהרחבה, הרי גרם להם ולאביהם בעקב זה פחד וחרדה ודאגה וזה ראוי לגינוי. ונאמר איפוא, שהוא (יוסף) עשה מה שתחייבהו ההטבה ולא יוטל עליו מה שבא בעקבות מעשהו; הלא תראה שלו נתן איש לאחר כסף שנהיה גורם להריגתו לא היה (בזה) אובד חסדו ולא היה מעביר גמולו, ולא היו דבקים בו לא תלונה ולא גינוי²⁸⁶.

(לו) וגילה יעקב מה שהיה במצפנו באמרו להם: אתי שכלתם יוסף איננו ושמעון איננו, והשווה איפוא עניין שניהם בזה שהם (האחים) היו סיבת כל אחד משניהם. ובאמרו: עלי היו כלנה, ישאל: כיצד יתייחד העניין הזה בו מבלעדיהם, והרי אם כי יש לו האבהות הנה להם יש האחווה? ונאמר שהוא מצאם יוצאים בזה (מגדר) רחמי האחווה, שכן הם גם אם יצאו אצלו מזה, שיהיו סיבת הריגת יוסף, הרי לא יצאו מ(אשמת) עזיבת שמירתו וההשגחה עליו. וכך היה העניין אצלו בשמעון ובנימין²⁸⁷. (לז) ומאמרו של ראובן לאביו: את שני בני תמית, האם לא ידענו שיש לו ארבעה בנים, לאמרו (בראשית מו, ט): ובני ראובן חנוך ופלוא וחצרן²⁸⁸ וכרמי? ונאמר על כן, שייתכן, כי הוא רמז אל המיוחדים והגדולים שבהם או שבזמן ההוא היו לו מן הילדים חנוך ופלוא בלבד, ועליהם אמר: את שני בני, וששני הילדים האחרים כלומר חצרן וכרמי נולדו לו אחרי הזמן הזה ולפני כניסת שניהם למצרים, והיו תאומים, כדי להדביק את משך הזמן, או משתי נשים, והזכיר את שמות שניהם בשעת הכניסה²⁸⁹. אחר נאמר: האם סבור היה שדבר זה מותר לאביו לעשותו אם לא ישיב את בנימין? ונאמר כי יש בזה שני מאמרים: אחד מהם הוא המאמר של

283 ראה לעיל פרק מב פסוק ט.

284 כן ברמב"ן והשווה לקח טוב. ובפי' ראב"ם: "ואת הארץ תפחרו — אמר אותו להם ולא קבע אותו המקרא אלא כאן".

מי שייחס את ראובן לחטא, אמרו, ולכן לא נענה לו אביו בזה ולא שיחרר בנימין במאמרו²⁹⁰, והשני מאמר מי שעשה זאת קללה של ראובן על ילדיו, אם לא יתאמץ להשיבו אליו, וזהו מה שציינתי בתרגום, והוא אשר יושר ויירצה בעיני²⁹¹; ואם איפוא היה העניין כפי מה שאמרנוהו למה לא שיחררו יעקב אבינו במאמרו ושחררו על יסוד מאמר יהודה? הרי נאמר בזה שני מאמרים: אחד מהם שייטכן כי כבר ידע ביהודה גבורה ואומץ לב, והחלטה ושליטה עצמית, אשר לא ידע בראובן כמותן²⁹², והשני שראובן ערב בראשית העניין כאשר הצידה היתה בשפע, וכאשר טלה האוכל, באמרו: ויהי כאשר כלו לאכל את השכר וג' ערב יהודה והביאו ההכרח לקבלו (כערב)²⁹³.

(לח) ואמרו: לא ירד בני עמכם, אין זה פסקני על כל מצב, כי לוא היה זה פסקני לא היה משלחו בערבותו של יהודה, אולם הוא כפי מה שעשיתי בתרגום, שהוא לא ירד עמכם, באופן שאותו הציע ראובן²⁹⁴, כיון ששבועתו על ילדיו לא היתה מרחיקה את הנזק ממנו, לוא היה קורה לבנימין אסון. ואמרו: ואחיו מת במובן העדר המתים. והתכוון באמרו: והוא לבדו נשאר, בלי אח מצד אמו. ואמרו: והורדתם את שיבתי ביגון שאולה, רצונו לומר האנחות והיגונות כגון אמרו (תהלים יג, ג): עד אנה אשית עצות בנפשי יגון בלבבי וג'. והורדת שיבה במקרא על ג' אופנים: והרי הראשון הורדת שיבה ביגון והוא כאן. והשני: הורדת שיבה ברעה והוא דיבורו של יהודה על אביו: והורדתם את שיבתי ברעה שאולה, ושניהם דומים זה לזה, כי יגון ורעה ממין אחד²⁹⁵ והרי כל יגון הוא רעה ואולם לא כל רעה הוא יגון. והשלישי: הורדת שיבה בדם והוא דיבורו של דויד לשלמה על שמעי בן גרא (מלכים א' ב, ט): והורדת²⁹⁶ את שיבתו בדם שאול, רצונו לומר בהריגה. (א) והודיענו באמרו: והרעב כבד²⁹⁷ בארץ, שהבצורת (היוקר) והרעב לא עמדו קבועים במצב אחד, אלא היו מוסיפים ומכבידים, ועשה זאת הקדמה לדרישתם (מיעקב) לחזור ולכן...²⁹⁸. (חפרים פסוקים ז—ח בתרגום).

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מג, ט—יח

(ט) אנכי. אני אערבנו וממני תדרשחו ואם לא אביא אותו אליך ואעמיד אותו בנוכחותך הרי אני חוטא לך לאורך הזמן.

(י) כי. הנה לולא התממהנהו, הרי כבר חיינו חוזרים עתה פעמיים.

(יא) ואמר. אמר להם ישראל אביהם: אם כן הוא, עשו איפוא פעולה קחו מפרי הארץ בכליהם והורידו מתנה לאיש, מעט צרי ומעט דבש וחרובים וערמונים ובטנים ושקדים.

(יב) וכסף. וכפל מן הכסף קחו עמכם והכסף המושב בראשי כליכם השיבו אותו עמכם, אולי זה היה במשגה.

290 כלומר ראובן חטא במה שאמר את שני בני תמית. ומפני זה לא שלח את בנימין. והשווה רמב"ן: "כי ראובן כבר פשע באביו", ר"ל במעשה בלהה. וראה אבות דרבי נתן נ"ב פ' מ. שדברי ראובן דברי בטלה או דברי הפלגה לפי כ"ה, הערה יט, שם. ובב"ר, צא, ט: "הרי זה בכור שוטה".

- (יג) ואת. וקחו את אחיכם וקומו שובו אל הארץ.
 (יד) ואל. והכל-יכול המספיק יתן לכם רחמים לפני האיש למען ישחרר לכם את אחיכם האחר עם בנימין, כי ירא אני שאשכל כמו ששכלתי.
 (טו) ויקחו. ולקחו האנשים את המתנה הזאת וכפל מן הכסף לקחוהו עמם ואת בנימין, וקמו וירדו למצרים ועמדו לפני יוסף.
 (טז) וירא. וראה יוסף את בנימין עמם ואמר לממונה על ביתו: הכנס את האנשים אל הבית זבוח זבח והכן אותו מתוקן, כי האנשים יאכלו אתי בזמן הצהרים.
 (יז) ויעש. ויעשה האיש כמו שאמר יוסף, והכניס האיש את האנשים לבית יוסף.
 (יח) וייראו. וייראו האנשים כאשר הוכנסו לבית יוסף ואמרו האם בגלל הכסף המושב בכלינו לראשונה אנחנו מוכנסים כדי שימצא נגדנו תואנות ויטפול עלינו פשעים ויקח אותנו לעבדים ואת חמורינו לקנין.

פירוש

(ז) והנה אמרם לאביהם: שאל שאל האיש וג', הרי היא תשובה לשאלתו אותם ותלונתו עליהם באמרו: למה הרעתם לי להגיד לאיש²⁹⁹ העוד לכם אח? ויאמרו לו: אנו לא סיפרנו לו זאת בתחילה אלא הוא שאלנו ואז סיפרנו לו. ואולי ישאלונו על מקום השאלה הזאת: איה דבר יוסף להם? ואז נענה בזה שתי תשובות, אחת: שהוא לא התכוון לציין כל מה שקרה בין יוסף ובניהם, ואמנם ציין את התמצית, ואת המטרה ואת הדבורים, וזה היה איפוא מבין מה שקרה להם ולא ציינו. ויראה על זאת אמרם לו: אדני שאל את עבדיו לאמר וג', ומן הנמנע שיאמרו לו, בהיותו מלך: אתה אמרת לנו, כשלא אמר להם³⁰⁰, וגם לולא אמר להם הרי אי הכחשתו אותם הוא ראייה לאמיתותם, כיון שזה משמש במקום ההודאה להם באמרם. והשני: שדיבורו אליהם: מרגלים אתם, מחייב את ההתקפה על יחוסם, שכן לו היו אנשים, שיש בהם טוב, לא היו מרגלים. ועל כן יהיה אמרו: שאל שאל האיש לנו ולמולדתנו, נכנס בגדר זה. ועוד: אין זה מן הנמנע שהוא שאל אותם: העוד אביכם חי היש לכם אח, והוא קיצר את קביעתו שם וקבעו כאן³⁰¹, כמו שמצאנו את השליח אומר לאבותינו (דברים א, כב): ותקרבון אלי כלכם וג', ואמרם אליו (שמות יד, יב): הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר, ולא שמענו זאת בהתחלה³⁰² והכל...³⁰³. ואמרם: הידוע נדע כי יאמר הורידו את אחיכם, יתכוונו שלא היה הכרח כי נדע זאת, וגם אם עלה זה בדעתנו על ידי חשד או סברה, הרי אין זה בוודאות.

(ח) ובאמרו: שלחה הנער אתי³⁰⁴, נאמר שהוא קרא לו: נער, בעוד שאנחנו נדע שהיה בנימין באותו הזמן בן ל"א שנה, ואפשר להסיק את זה מגילו של יוסף, וזה הוא משום שיוסף היה באותו הזמן בן ל"ט שנה, מהן ל' שנה בזמן עמדו לפני פרעה ושבע שנים שבע ושנתים הרעב, וכבר ידענו שיוסף גדול מבנימין בח' שנים, מהן

299 בכה"י: למה הרעותם לי לאמר העוד.

300 טעם דומה כותב אבן עזרא שמות יד, יב. הלא זה הדבר אשר דברנו אליך: "איננו מפורש רק ידענו כי כן היה, כי איך יאמרו לו בפניו דבר שלא היה". וכן כתב הגאון להלן מד, כא.

שש השנים שעברו מזמן הולדת יוסף עד זמן יציאת יעקב מביתו של לבן והוא האמור עליו (בראשית לא, מא): ושש שנים בצאנך ושנתיים שהה בדרך, כפי שביארנוהו³⁰⁶, ונולד בנימין בסופה³⁰⁶. ואמנם קראו כאן: נער בגיל הנעורים, מפני דביקותו בבית כמו הילדים ורבים מן הנערים³⁰⁷, וכבר מצאנו ששמעון ולוי נקראים אנשים, באמרו (שם לד, כה): ויקחו שני³⁰⁸ בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה וג', וכל אחד מהם היה בן י"ג שנה, וזה מפני שבלט אומץ לב שניהם³⁰⁹. ואמרו: ונחיה ולא נמות וג', בתכלית השכל הישר והעצה הנכונה. והיתה כוונתו בזה: הנה אתה מנעת שליחתו עמנו תוך הנמקה באמרך: וקראהו³¹⁰ אסון, והיה אם לא תשלח אותו עמנו הרי ימות הוא וכלנו ברעב, וכאמרו (איכה ד, ט): שהם יזבו מדקרים מתנובות שדי, והרי הנכון הוא שתחייה אותו ואותנו בשלחך אותו עמנו³¹¹, אם כי לא הזכיר במפורש את החייאת בנימין, הריהו נכנס בצירוף: גם אנחנו גם אתה, שהוא לרבות. התכוון באמרו: ולא נמות, מוות ברעב, שאם לא (תפרש כך), הרי אין המצאת המאכלים והמזונות מונעת מן המוות עם בוא הקץ, ולכן הוספתו בתרגום כדי שאברר את המשמעות בו³¹².

(ט) ואמר יהודה לאביו: אנכי אערבנו מידי תבקשנו, כהפסקה לעילותיו ושמירה עליו מבחינות רבות, והוא שהיה חרד לבנימין מצד השבטים, בגלל אחד משני הדברים: או שיסכימו כולם על אבדנו³¹³, או שיוציאו את השמירה עליו, בזה שכל אחד מהם יסמוך על השני בשמירתו³¹⁴, ועל-כן הצהיר לפניו על הבטחון משני העניינים האלה, באמרו: אנכי אערבנו מידי תבקשנו. ונמצא את העניין, שבגללו חרד עליו יעקב אבינו באמרו: וקראהו אסון, כאילו נשאר עם ערבותו של יהודה. ונאמר איפוא, שהוא פחד עליו מהסכמתם או מהזנחתם, ושניהם בטלים עם הערבות ולא יישאר אלא המוות הטבעי אשר לא תדחהו שמירה ולא תביאהו הזנחה. ובאמרו: אנכי אערבנו, הודיענו את תנאי הערבות, ואם כי נאמר בלשון ערבות, הרי הערבות בלשון חכמים מיוחד לה שם הקבלנות, אך רבותינו כבר הוציאו את ערבותו של יהודה על בנימין מחיובי הערבות והכניסוה בחיובי הקבלנות לאמרם בתלמוד (בבא בתרא קעג, ב): "אמר רב הונא מנין לערב דמשתעבד דכתיב אנכי אערבנו מידי תבקשנו. מתקיף לה רב חסדא הא קבלנות היא, דכתיב תנה אתו על ידי ואני אשיבנו אליך"³¹⁵. וכבר רשמו החכמים את הביטויים אשר בהם יהיה האדם ערב,

305 עיין למעלה לד, ב ולהלן פ' ויגש מו, כא. וכן להלן פ' ויחי ג, כו. ויתכן שהגאון התכוון לביאורו שם פ' ויצא שאינו לפנינו.

306 כל החשבון לפי סדר עולם פ"ב.

307 השווה לקח טוב מא, א.

308 בכה"י: ויקחו בני יעקב.

309 ב"ר פרשה פ, י: "רבי אלעזר אומר: בן שלש עשרה שנה היו". והשווה לקח טוב לד, כה פירוט השנים.

310 ובכה"י: בקולה = באמרו; כמו כן: קרהו במקום קראהו.

311 כן תנחומא מקץ ח. ובקיצור בב"ר צא, י.

312 התרגום חסר בכת"י.

313 וראה מדרשי חז"ל על החשד שחשד יעקב ליהודה. חיה רעה אכלתהו (לז, לג): "זו אינה אלא יהודה". מדרש ילמדנו מובא בכת"י ילקוט תלמוד תורה. תורה שלמה שם אות

והביטויים אשר יהיה בהם קבלן, וזהו אמרם (שם קעד.): "אמר רב הונא הלויהו ואני ערב הלויהו ואני פורע, הלויהו ואני חייב הלויהו ואני נותן, כולן לשון ערבות הן", ואולם בטויי הקבלנות הרי הם: תן לו ואני נותן בלבד. ואם כי רב הונא כבר אמר: "תן לו ואני קבלן תן לו ואני פורע תן לו ואני חייב תן ואני נותן כולן קבלנות הן", הרי בירר ראבא זאת ועשה כולם לשון ערבות חוץ מן: "תן לו ואני נותן", שהוא לשון קבלנות, לאמרו "ראבא אמר כלן לשון ערבות הן לברמן תן לו ואני נותן", הרי ההלכה כמאמר ראבא³¹⁶. וכל זה אמור ברכושים לא בנפשות³¹⁷. ואמנם הבדילו בין ביטויי הערבות וביטויי הקבלנות בגלל ההפרש בין דין שתיהן, לאמרם במשנה (בבא בתרא י, ז): "המלוה את חברו על יד ערב לא יפרע מן הערב", ופירשוהו בתלמוד (שם קעג): ואמרו: "אמר רב נחמן מאי לא יפרע מן הערב לא יתבע ערב תחלה", וכבר הדגיש שלמה המלך עניין חיוב הערבות והאחריות בתכלית ההדגשה באמרו: (משלי ו, א-ו): בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך. נוקשת באמרי פיה נלכדת באמרי פיה. עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת³¹⁸ בכף רעך לך התרפס ורהב רעיה. אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיה. הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש. והרי אמרו: אנכי אערבנו הזהרה על האחריות. ואמרו: מידי תבקשנו, ביטוח מאיבודו או התעייטו בדרך או ההצקה עליו בה. ואמרו: אם לא הביאתיו אליך והצגתיו לפניך, יש לו יוצא מן הכלל: חוץ ממקרה המוות או המחלה

316 הלכה זו מובאית "בספר דיני הערבות והקבלנות" של הגאון, בספר הזכרון הנ"ל עמ' קמח ושם ציין ש. אסף: "דברים אלו הובאו בשם רב שמואל בס' העיטור". אולם יש להעיר על ההבדל החשוב שבין דברי הגאון כפי שהם לפנינו ובין דעת הגאון שמביא בעל העיטור. וז"ל בעל העיטור אות ע, ערב וערב קבלן דפוס וורשא, הוצאת מאיר יונה ח"ב עמ' 20: "ורבינו שמואל בן חפני אמר בארבעה קבלנות ושתי לשונות איבעיא לן ורבא סבר כולן לשון ערבות הן וקיימא לן כרבא. אבל רבינו אלפס סבירא ליה כולן דקאמר רבא אכולהו דלעיל קאי, ותן לו ואני נותן לחודיה הוא דהוי קבלן".

להבנת הדברים הללו יש להקדים את דברי הגמרא בבבא בתרא קעד ע"א: "אמר רב הונא הלויהו ואני ערב, הלויהו ואני פורע, הלויהו ואני חייב, הלויהו ואני נותן, כולן לשון ערבות הן. תן לו ואני קבלן, תן לו ואני פורע, תן לו ואני חייב, תן לו ואני נותן, כולן לשון קבלנות הן. איבעיא להו הלויהו ואני קבלן, תן לו ואני ערב מאי. אמר ר' יצחק לשון ערבות ערבות לשון קבלנות קבלנות. רב חסדא אמר כולן לשון קבלנות הן בר מהלוי ואני ערב. רבא אמר כולן לשון ערבות הן בר מתן לו ואני נותן" ע"כ.

בביאור דברי רבא ישנן דעות שונות. סיכום הדעות הללו יש למצוא ב"יד רמה" על הגמרא בב"ב שם. לדעה הראשונה — רבא אינו בא לחלוק על רב הונא. הוא חולק על רב יצחק ורב חסדא, וההלכה היא כדעת רב הונא ורבא, שיש ארבע לשונות של ערב, וארבע של קבלן. ושתים ששאלו עליהן הן גם כן לשון ערבות.

דעה שניה היא — רבא חולק גם על רב הונא. כל הלשונות שהזכיר רב הונא הן לשון ערבות חוץ מתן ואני נותן שהזכיר רבא בפירוש וחץ מתן לו ואני קבלן שזה מובן מאליה שזאת לשון קבלנות. זאת היא דעת הרשב"ם.

דעה שלישית, והיא דעת הרי"ף שיש להבין דברי רבא כפשוטם — כל הלשונות שהזכיר רב הונא וכן שתי הלשונות של האיבעיא כולן לשון ערבות חוץ מלשון אחד בלבד — שאמר רבא תן לו ואני אתן.

בעל העיטור הבין את דברי רבינו שמואל בן חפני כדעה הראשונה בביאורה לדברי רבא. ועיקר חידושו של רבא הוא לגבי שתי הלשונות של האיבעיא שהן לשון ערבות

המסוכנת, אשר לא תתכן עמה העברתו ממקום למקום עד שיבריא, כי לו קרה את בנימין בדרך או במצרים אסון או צרה שמימיים או ארציים שבו היה אבדנו לא יהיה יהודה חוטא לאביו, כיון שלא הונחתו היתה סיבה לזה, וזו היא המשמעות האמיתית של האחריות³¹⁹. ואמרו: וחטאתי לך כל הימים, (כלומר) שאיקרא חוטא כלפיך ושאהיה אשם ונענש, כי החטא נגד ההורים גדול מאד וכאמרו בגזילת ההון מהם (משלי כח, כד): גוזל³²⁰ אביו וג'.

(י) והודיענו באמרו: כי לולא התמדהונו, שהב נהגו צמצום על עצמם באוכל הזה עד שירשה יעקב לקחת את בנימין ולולא הצמצום היו גוהגים ברחבה ונכנסים למצרים וקונים. ומזה תלמד על ציותם היפה של השבטים ליעקב אביהם, כי הם וילדיהם היו קרובים לאובדן ולא הכריחוהו למסור את בנימין עד אשר נהגו בו בעדינות ואז נענה לשלחו עמהם.

(יא) ואמרו: אם כן אפוא זאת עשו, כלומר אם נאמנה ערבותך ואחריותך ועם זה הרי ההכרח קורא לשליחתו, ועל כן יעץ לעשות חמישה דברים: הראשון בהם היחס הנוח והאדיבות. והשני: לקיחת כפל הכסף. והשלישי: החזרת הכסף שהושב אתם. והרביעי: לקיחת בנימין, ואת העניין החמישי קבע בתפילה באמרו: ואל שדי יתן לכם רחמים וג'. ואני מבאר את משמעותם של אלה החמישה בקיצור^{320*}. ואולם אמרו: קחו מזמרת הארץ, התכוון בזה לפירות באמרו (יחזקאל ח, יז): והנם³²¹ שלחים את הזמורה אל אפם ואמרו (במדבר יג, כג): ויכרתו משם זמורה³²². ואמרו: מעט צרי, התכוון בו לתריקה הירושלמית הנעשית מעשבים בסוריא ומובאת אל הארצות והנה היא שומרת את הגופים מהרעלים ועל כן דימו אליה את דבר הנביאים, לאמרו (ירמיה ח, כב): הצרי אין בגלעד אם רפא אין שם וג'³²³. והביטוי הברור

319 השווה כתובות ל ע"א, שיעקב הזהיר גם מאסון בידי שמים. וברבינו יוסף בכור שור: "שאישים נפשי ועיני עליו לשומרו מחמה ומצינה ומהיות רעות ומליסטין אמסור נפשי עליו וכל טעדי דאית לי למעבד אעשה בשבילי". יתכן שמקורו בדברי הגאון, ראה למעלה הערה 314. וראה תורה שלמה אות טו מכת"י לאחד הראשונים: "שלא ערב אלא מיתה שבידי אדם". ובספר היובלים פ' מב, יא "ויאמר לא ילך בני עמכם פן יחלה... וקדח בדרך".

320 מובא ברבינו בחיי.

*320 חמשת הדברים האלה מובאים ברבינו בחיי בשם רבינו חננאל, בצירוף כמה באורים של בן חפני דלקמן. ברור שמקורם אצל בן חפני.

321 בכה"י: והנה.

322 הגאון מבאר את התיבה "מזמרת" מלשון שריג וענף רמו לפירות. וכן ריב"ג בשרשים. התרגומים, והמפרשים מנחם, רש"י, א"ע, ר"י בכור שור ושכל טוב מבארים מלשון שיר ושבח. גם את הפסוק ביחזקאל שהגאון מביא הוא מפרש פירוש מקורי. מנחם וריב"ג שרש זמר — מבארים: "הקול היוצא מלמטה". וכן ברש"י ורד"ק שם. אבל ר"י אבן כספי: אדני כסף, על נביאים ראשונים ואחרונים, מחברת שניה, לונדון תרע"ב מבאר כדברי הגאון: "זה משל נכבד ומבואר גם אצלנו כי האוחז (בענף) או הדומה לו בשבט שיכפף מהר בהנעתו, הנה כשירצה להכות בו אחר, יכפף ראשו ברחוק ויכה בו בעצמו. וזה כמו שאמר ירמיה (ז, יט): "האתי הם מכעיסים הלא אתם למען בשת פניהם". וכן ביאר ר"י קרא מלשון ענף וכן בביאור רבי אלעזר מבלגנצי, הוצאת ש. א. פוזננסקי ורשא תרע"ג, עמוד 14: "משל הוא על אדם שמחבב דבר רע שהיה לו להשליך ולהסיר מעל פניו והוא תופסו ומעמידו על פניו שטוב הוא לו שיראנו תמיד ועל ידי כן מניח הטוב ממנו, שהוא כאדם שהיה לו להשליך ולהסיר מעל

של "ומעט דבש" מתכוון בו לדבש, כי בריבוי תוארה ארץ ישראל, שכן נאמר שהיא זבת חלב ודבש. ואלה ששת המינים מן הפירות ³²⁴ וזולתם היו נמצאים בארץ ישראל, ובשנות השפע ימצאו עמם המאכלים הרבים וכמו שנאמר לצור (יחזקאל כז, יז): יהודה וארץ ³²⁵ ישראל המה רכליך בחטי מגית ופג ודבש ושמן וצרי נתנו מערבך. ולא נכנסה התריקה בכלל אמרו: מזמרת הארץ, אלא בגלל תדירות השם. ואמרו: מעט, הוא על דרך הפחתתם של הצדיקים למה שיעשוהו כמאמרו של אברהם (בראשית יח, ד-ה): יקח נא מעט מים וג' ואקחה פת להם וג' ³²⁶.

(יב) ואולם: וכסף משנה קחו בידכם, הרי זה בשביל שלושה דברים: אחד מהב, שירבו קנייתם ויהיה להם ברווחה ³²⁷, והשני: שמא יעלה מחיר האוכל עם גדול הבצורת ³²⁸. והשלישי: כדי שיראם (יוסף) עשירים משופעים, ואז יכבדם ולא יראם דחוקים ועניים, ואז יזלזל בהם, כאמרו (משלי י, טו): הון עשיר קרית עזו מחתת דלים רישם. ואולם: ואת הכסף המושב בפי אמתחתיכם תשיבו בידכם, הרי זה ל(סיבת) המהימנות והנאמנות. ואמרו: אולי משנה הוא, הודיענו את האפשרות בזה ושלל יקבלו (דבר שניתן על ידי) היסח הדעת, ואם כי רבותינו אמרו (בבא קמא קיג): על הגוי: "וטעותו מותרת", חזרו ואסרו זאת מפני קידוש השם ³²⁹.

(יג) ובאמרו: ואת אחיכם קחו, הציווי, לשמור עליו ולדאוג לו ולהשתמש במה שתחייב האחות בו.

(יד) ואמרו: ואל שדי, הזכיר את הקדמון יתגדל ויתעלה זכרו, בשני שמות פעולה, שכן אל מתכוון בו לכל יכול כאמרו (ישעיה י, כא): אל אל גבור. ואולם: שדי, הרי יכוון בו המספיק, כאמרו (מלאכי ג, י): והריקתי לכם ברכה עד בלי די. ואמר להם: הכל יכל המספיק ימנע מכם את רעתו וצרתו ³³⁰. וכיוון באמרו: יתן לכם רחמים לפני האיש, כללות עיקרי התפילה, כי הרחמים יצמיחו את הטוב, וכאמרו על אבותינו (תהלים קו, מו): ויתן אתם לרחמים לפני כל שוביהם, ומאמר נחמיה בתפילתו (נחמיה א, יא): אנא אדני תהי נא אונך קשבת אל תפלתך עבדך ואל תפלת עבדיך החפצים ליראה את שמך והצליחה נא לעבדך היום ותנהו לרחמים לפני האיש הזה, ואמרו (מלכים ב, יג, כג): ויחן ה' אתם וירחמם ויפן אליהם ³³¹ וג'. והרי אמרו: ושלח לכם את אחיכם אחר, כלומר, שמעון. ואמרו: ואני כאשר שכלתי שכלתי, כלומר, אני חושש כמו ששכלתי את יוסף אשכל את בנימין, וזה בדומה למאמר אסתר (אסתר ד, טז): וכאשר אבדתי אבדתי ³³².

(טו) והודיענו באמרו: ויקחו האנשים את המנחה וג' ציותם למה שהורה להם אביהם ושלל ימרו את פיו.

(טז) וירא יוסף אתם את בנימין נאמר: איך הכירו יוסף, וכבר נעדר ממנו כ"ב שנה, ובזמן שעזב אותו היה בן תשע, לפי מה שחייבו החשבון שהקדמנוהו ³³³, הרי מלבד זה הרי צימח זקנו ונכנס (בגדר) השתנות הגברים (בצאתם) מהנעורים. ונאמר איפוא שתתכן התקבצות כמה דברים בזה: מהם חריפותו של יוסף ויפי נחושו, ומיעוט השתנותו של בנימין מנעוריו והסתכלותו בו, ולא היה

324 כלומר המינים ששלח יעקב.

325 בכה"י: ואיש ישראל; והלאה בפסוק המלה "ושמן" ליתא בכה"י.

326 ב"מ פז ע"א ומקבילים.

עמם בראשונה, כל זה או מקצתו נעשה מנחה להכרתו ³³⁴ (אותו). ואמרו: ויאמר לאשר על ביתו, נאמר שמי שנאמר עליהם: אשר על הבית, הם ארבעה: אחד מהם כאן, והשני שבנא, כאמרו (ישעיה כב, טו): לך בא אל הסכן הזה ³³⁵ על שבנא אשר על הבית, והשלישי אליקים בן חלקיהו, כאמרו (שם לו, ג): ויצא אליו אליקים בן חלקיהו אשר על הבית, והרביעי עובדיהו, כאמרו (מלכים א' יח, ג): ויקרא אחאב אל עבדיהו אשר על הבית ועבדיהו היה ירא את ה' מאד. ומהותו האמיתית של התיאור הזה הוא הציווי והאיסור באותו הבית עד שיתנהגו בו על פי הנהגתו, כאמרו (ישעיה כב, כ"ג): והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו. והלבשתיו כתנתך ואבנטך אחזקנו וממשלתך אתן בידו והיה לאב ליושב ירושלם ולבית יהודה. ונתתי מפתח בית דוד על שכמו ופתח ואין סגר וסגר ואין פתח. ולולא מה שמחייבת אותו התורה, הרי אמנם היינו מאמינים, שהאיש הזה הוא אחד המצרים אנשי אלכסנדריה. אולם מפני זה אנו מאמינים, שהיה זה מנשה בנו ³³⁶, וביחוד כיון שאמר: וטבח טבח, והוא עניין שמן החיוב לדיק בו ³³⁷. ובאמרו: והבן, התכוון להכנת מה שצריך להכינו מן האוכל, וכאמרו באוכל לשבת (שמות טז, ה): והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו וג' ³³⁸, וחיובו של דבר זה במועדים כחיובו בשבת ומה שלא היה מוכן, הרי שמו אצל רבותינו מקצה ³³⁹, והוא בעניין המאכלות על ג' מינים ³⁴⁰. המין הראשון מה שהיה נעדר העצמות ואחר נמצאה עצמותו אצלנו ביום טוב, וזהו כביצה שנולדה בשבת או ביום טוב, שכן אמרו החכמים (ביצה ב.): "ביצה שנולדה ביום טוב בית שמאי אומרים תאכל ובית הלל אומרים לא תאכל", ואמרו (שם ד.): "איתמר שבת ויום טוב רב אמר נולדה בזה אסורה בזה" והלכה כמותו, והוא גם כן כאפרוח שנולד בשבת או ביום טוב וכפרי שנשר מן העץ, ואמרו החכמים (שם ו:): "אפרוח שנולד ביום טוב אסור לשחטו ביום טוב". והמין השני מה שעבר מצורה לצורה וזה כקמח שטחנהו הגויים ביום טוב או ירקות וצמחים וריחנים ופירות שנתלשו ונקטפו ביום טוב ודגים שנצודו ביום טוב, ואמרו החכמים בזה (שם כד.): "מצודות חיה ועופות ³⁴¹ ודגים שעשאן מערב יום טוב לא יטול מהם ביום טוב אלא אם כן ידוע שנצודו מבעוד יום". והמין השלישי, מה שהיה נעדר מבתינו לפני יום טוב והופיע ביום טוב כחיות המובאות לאחר כך ואם כי הן רכוש ישראל, ובזה אמרו החכמים (שם מ.): "אין משקין ושוחטין את המדבריות אבל משקין ושוחטין את הביתות, ואילו הן הביתות הלנות בעיר, והמדבריות הלנות באפר" ³⁴². ואמרו: כי אתי יאכלו האנשים בצהרים, מתכוון בו לגובה מעלתם בזה שיאכלו על שלחנו וכאמרו (שמואל ב' ט יג): כי על שלחן המלך תמיד הוא אכל, וקבע לאכלו זמן צהרים והוא זמן ³⁴³ הצהרים, וכאמרו (שיר

334 ראה תנחומא ישן מקץ יג: "שמח, שהיה דומה לאמו".

335 בכה"י המלה "על" ליתא. בפסוקים הבאים בכה"י: "ועובדיה" היה; וקראתי לעבדי "אליקים"; "ומשענתך" אתן בידו; "ולאיש" יהודה ונתתי. והשווה פירושו למעלה לה, ד, בהערה שם.

336 תרגום יונתן בן עוזיאל, תנחומא לקמן מד, א. ושכל טוב כאן. וכן במדרש הבאור כת"י מובא בתורה שלמה אות מ.

337 השווה חולין צא ע"א. וראה מה שכתב להלן פסוק לב.

338 השווה ב"ר צב, ד.

השירים א, ז): איכה תרביץ בצהרים, ואמרו (שמואל ב' ד, ה): והוא שכב את משכב הצהרים, וכבר גינה החכם את האכילה בבקרים ועשהו הוכחה על התאוה כאמרו (קהלת י, טז): אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבקר יאכלו³⁴⁴. וזמני האכילה על שני מינים: אם בהתאם לצורך או בהתאם למנהג, וברב העניין נוהג מנהג הבריות שיאכלו בעלות היום.

(יז) והודיענו באמרו: ויעש האיש כאשר אמר יוסף, ציותו לפקודתו ודביקותו במצוותו.

(יח) ואמרו: ויראו האנשים כי הובאו בית יוסף, שלא תקרה להם תחבולה או יקרה להם אסון. ואמרו: על דבר הכסף השב באמתחתינו בתחלה אנחנו מובאים, אין זה ודאות, כי הם לא היו בטוחים בסיבת הכנסתם אם היא לטובה או לרעה, אלא הוא שאילת בירור ופירוש וכבר התירה לשוננו, שתשאל בלי ה"א השאלה³⁴⁵ כאמרו (שמואל א' יא, יב): מי האמר שאול ימלך עלינו תנו האנשים ונמיתם, רוצים בזה: השאול ימלך עלינו? על צד ההתפלאות, ולכן הוספתי "אלף" בתרגום³⁴⁶. ואמרתי איפוא: האם בגלל. ותרגמתי: להתגולל — למצא סיבה, תוך גזירה מן: בגלל³⁴⁷, וכבר המשילו ביטוי זה ללכלוך בדם, כאמרו (שמואל ב' כ, יב): ועמשה מתגלל בדם בתוך המסלה³⁴⁸, וכמו כן (יחזקאל ד, יב): והיא בגללי צאת האדם³⁴⁹, ותרגמתי ולהתנפל, כאמרו (איוב ו, כז): אף על יתום תפילו³⁵⁰. ואמרו: ולקחת אתנו לעבדים ואת חמרינו, עשיתיו בתרגום מחולק, שכן מה שראוי לעבודה, ואלה הם האנשים, יחסתי את העבדות אליו: ומה שראוי לקנייה, כלומר החמורים ייחסתי זאת אליו³⁵¹. וזהו כאמרו (יהושע ז, כד): ויקח יהושע את עכן בן זרח ואת הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב ואת בניו ואת בנותיו ואת שורו ואת חמרו ואת צאנו ואת אהלו ואת כל אשר לו וג'. ואמר (שם כה): וישרפו אתם באש ויסקלו אתם באבנים, ולא התכוון הכל לכל, אלא מה שראוי לסקילה, והם בעלי החיים — נסקל, ומה שראוי לשרפה, והם הכלים — נשרף³⁵²...³⁵³.

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מג, כט—לד

(חפרים פסוקים יט—כח).

(כט) ... ואמר ירחם עליך, הוי בני.

(ל) וימחה. אחר מיהר יוסף ממה שהתעוררו רחמיו על אחיו וביקש לבכות, (כט, לא), ונכנס אל החדר (הפנימי) ובכה שם.

(לא) וירחץ. אחר כך רחץ את פניו ויצא והתנהג בעדינות ואמר: הגישו אוכל.

(לב) וישימו. והגישו לו לברו ולהם לברם ולמצרים האוכלים אצלו לברם, כי המצרים אינם רואים כמותר לאכול עם העברים אוכל, כי אוכלם שנוא אצלם.

(לג) וישבו. והושיבם לפניו את הבכור במדרגתו ואת הצעיר במדרגתו, והופתעו האנשים זה אל זה.

344 מובא ברבינו בחיי. ושם יש המשך: "וישבח האוכלים בצהרים הוא שאמר (שם) אשריך ארץ שמלכך בן חורים ושריך בעת יאכלו". וזה מובא גם ברד"ק.

345 השווה מנחם במחברתו שרש אדם עמ' 17. ויש תמיהה בלא ה"א כאלה מי האומר

(לד) וישא. ונשא מנות מלפניו אליהם והיתה מנת בנימין מרובה ממנותיהם פי חמש ושתו עמו עד שנסתכרו.

פירוש

(יט) התחלתו בסיפור הזה באמרו: ויגשו אל האיש היא ראייה על זה, שאמרם: על דבר הכסף השב באמתחתינו וג', היה בנפשם (פנימה) או בינם לבין עצמם כסוד כדי שלא ישמעם האיש. וכיצד יתכן אמרם: וידברו אליו³⁵⁴ פתח הבית, אחרי אמרו: ויבא האיש את³⁵⁵ האנשים ביתה יוסף? הרי נאמר שאמרו: ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף, הוא משפט שפירוטו הובא אחריו. והזכיר, שהאנשים דיברו אליו על זאת על הפתח לפני היכנסם³⁵⁶.

(כ) ואמרם לו: בי אדני ירד ירדנו, רוצים בזה: שמע ממנו את תחילת סיפורנו³⁵⁷. ותירגמתי כל "אמתחת" בסיפור הזה: כלי, והכלי פה הוא הכלים שבהם נשאו את מאכליהם.

(כא) ואמרו: והנה כסף איש בפי אמתחתו, ר"ל: כסף כל איש בפי אמתחתו. וכבר צדקו והיטיבו בהקדימם (עניין) זה, שלא יחשוד בהם, שהם שמחים במציאתו, ושדע שעניין זה היה בטעות ושגגה. ואמרם: כספנו במשקלו, יש בו אישור עצם הכסף שהוא כספם בעצמו ומשקלו, וזה מראה, שהם השתמשו בהוכחתם בצרורותיו וזולת זה מן סימניו המאמתים, שכן החכמים אמרו (בבא מציעא כה.): "אין סימן למטבע", גם יאשר לנו את מאמרנו מה שאמר לפני זה (מב, לה): ויראו את צרורות כספיהם³⁵⁸ המה ואביהם וייראו. ובאמרם: ונשב אתו בידנו, הודיעוהו בתשובה לו, שלא יחשוד בהם גזילה, וכמו שחייב באבידה, באמרו (שמות כג, ד) השב תשיבנו לו. (כב) ומה הדבר באמרם: וכסף אחר הורדנו בידנו לשבב אכל, שיש בו תועלת להודיע לו? הרי נאמר: כדי שידחו חשדו בהם שהם רוצים יחד עם השבת הכסף הראשון שיוותר או יפחית בדבר מה במה שיקנו ממנו. ובאמרם: לא ידענו מי שם כספנו באמתחתינו, שללו מעליהם את הידיעה על כך ביתר מיני הידיעה על כך, שלא ראו מי עשה זאת, ולא שמעו מי הוא, ולא עלה על דעתם על פי ההיקש מי הוא, כדי שיוודעו לו עליו. וכן מחייב אמרו: לא ידענו מי שם כספנו באמתחתינו, הוכיחו לו שלו ידעו, לא היו לוקחים אותו והיו משיבים אותו קודם לכל.

(כג) אמרו: ויאמר שלום לכם אל תיראו, כי עם השלום יש הבטחון וסור הפחד, וכמאמר הנביא (ישעיה ז, ד): השמר והשקט אל תירא ולבבך אל ירך וג', ואמרו לאומה (זכריה ח, יג): אל תיראו תחזקנה ידיכם. והתכוון באמרו: משמון, האוצרות. כאמרו לכורש (ישעיה מה, ג): ונתתי לך אוצרות חשך ומטמני וג'. ואמרו: כספכם בא אלי, סובל שתי משמעויות: על צד האמת, הנה הוא כבר בא אלי, והוא השיב אותו אחרי זאת³⁵⁹, ועל צד השקר, לשם הרגעתם, וזה מגונה³⁶⁰. ויהיה אמרו: ויוצא אליהם את שמעון, שלם ובריא, כדי להרגיע פחדם.

354 בכה"י: אל.

355 בכה"י: האיש את ליתא.

356 כן ברשב"ם. והשווה ברייתא דשלשים ושתים מדות דרבי יוסי הגלילי מדה יג. בכה"י כתובות שוב המלים "ונאמר ש...".

(כד) וכיון שכבר קדם אמרו: ויעש האיש כאשר אמר יוסף ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף, ואז מה משמעותה של חזרתו כאן על זה באמרו: ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף? על כן נאמר, ייתכן שהתכנסה ראשונה היתה אל בית יוסף שבו נכנסים ההמון והמיודעים. והתכנסה השנייה לבית של יוסף שאליו נכנסים המקורבים אליו ובעלי עמדה³⁶¹. ואמרו: ויתן מים וירחצו רגליהם, כי יש בזה תועלת, והיא שהרגלים מתחממות בתנועה, והמים יסירו אותו ויחזקו אותו, ביחוד כשהם קרים בקיץ. וכאמרו: (משלי כה, כה): מים קרים על נפש עיפה וג'. ולכן תראה שתמיד מציעים מים לאורחים, כאמרו (בראשית יח, ג): יקח נא מעט מים וג', ואמרו (שם כד, לב): ומים לרחץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו.

(כה) ואמרו: ויכינו את המנחה, ר"ל הכנתה, והכנתה היא על ידי המילוי והסידור וניקוי כליהם מן הלכלוך שבנטיעה³⁶².

(כו) ואמרו: ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה, ר"ל שהם הגישו את מתנתם לפני היכנסם, וכן חובה על האדם שיקדים מעשים טובים אחר ישאל צרכיו, כאמרו (תהלים כ, ד): יזכר כל מנחתך וג', ואמר אחר כך (שם ה): יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא. ועשו עם המתנה את ההשתחויה כאמרו: וישתחויו לו³⁶³ ארצה, להראות לו את כניעתם, שכן הסיבה שבגללה משתוקקים המלכים במתנות, היא הציות מן הנותן לזה שנותנים לו, וזוהי המשמעות שאליה התכוון הבורא יתעלה זכרו, בצוותו את ישראל על הקרבנות והמנחות, והיא השמיעה (בקול ה') בהביאם אותן. והרי הציות מהם הוא הנכסף, כאמרו (שמואל א' טו, כב): ויאמר שמואל החפץ לה' בעלות וזבחים כשמע בקול ה' הנה שמע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים. (כז) והתכוון באמרו: וישאל להם לשלום, שהוא שאלם על שלומם בנפשותיהם ובגופיהם ובמצביהם. ואמרו: אשר אמרתם [ר"ל]: הנה אתם אמרתם: יש לנו אב זקן, ירחיק בזה מעל עצמו שהוא יודע מעניינם דבר חוץ ממה שהם הודיעוהו עליו. ואמרו: העודנו חי, מתוך התעניינות ונטיית חסד אליו. ואומר אחאב על בן הדד (מלכים א' כ, לב): העודנו חי אחי הוא. וצריך שנדע, כי הסדר הנכון בפסוק הזה ובפסוק שלאחריו, כלומר אמרו:

(כח) ויאמרו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי, שייאמר (כך) העודנו חי השלום לו, כי השאלה לראשונה צריכה להיות על חייו וקיומו, אחר כך על שלומו³⁶⁴, אמנם אקבע זאת על דרך מוקדם ומאוחר³⁶⁵.

(כט) ואמרו: וישא עיניו, מראה על עמדם לפניו, כאמרו: וירא את בנימין אחיו בן אמו, נאמר: התחשוב, שבכל זמן דיבורו אל אחיו לא ראה את בנימין, אולם הוא פעל בתקיפות ולא התחיל לשאול אותם על בנימין, לבל ידעו את חזוק התעניינותו בנוגע אליו ואז יתגלה להם עניינו³⁶⁶. ואמנם הוסיף עם אמרו: אחיו ואמרו: בן אמו, בגלל תוספת אהבת האחוה מצד האם איש לרעהו. והקדים בסיפורנו על סיבת בכייתו ותפילתו עליו באמרו: אלהים יחנך בני, התכוון בזה לרחמים, כאמרו (ישעיה ל, יט): חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך. וזה יהיה על ידי אהבת הטוב והצדק במשפטים, כאמרו (עמוס ה, טו): שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן

361 השווה רש"י כאן.

362 כן ברשב"ם: "כי בדרך בשקים הוכחש יופי הפירות".

ה' אלהי³⁶⁷ צבאות שארית יוסף. ואמר הנביא (ישעיה ל, יח): ולכן יחכה ה' לחננכם וג', ואמר בהודיעו (מלכים ב' יג, כג): ויחן ה' אתם וירחמם וג'.
(ל) ואמרו: כי נכמרו רחמיו, התכוון בו להתגעשות רחמים עליו, בדומה לאמרו שם (הושע יא, ח): גהפך עלי לבי יחד נכמרו נחומי³⁶⁸. התכוון באמרו: ויבקש לבכות, לפניהם. והסיבה ב"ויבך שמח" העריגה וההשתוקקות אל אחיו, ואולי ראה שהוא כבר נתייסר בנסיעה.

(לא) והתכוון במה שעשהו, כלומר: וירחץ פניו, להסיר מעליו את רושם דמעותיו ומצב שברונו. ורצה באמרו: ויתאפק, הסבלנות, כמאמר שאול לשמואל (שמואל א' יג, יב): ואתאפק ואעלה העלה, וזה לשבח אצל יוסף. והמגונה מאמרו בהמן (אסתר ה, י): ויתאפק המן וג'. ואמרו: שימך לחם, ר"ל הנחתו על השולחן, כמו אמרו (ויקרא כד, ו): ושמת אותם³⁶⁹ שתיים מערכות שש המערכת וג'.
(לב) ובאמרו: וישימך לו לבדו ולהם לפרם וג'. נאמר כי נשאל על התרתם (של האחים) (לעצמם) אכילת זבחו (של יוסף) בעוד שלא ידעוהו ולא היו בטוחים שלא יהיה שם אבר מן החי או דם או מתה (הנבלה). ונשיב איפוא שייתכן, כי מה שאכלוהו ממאכלו וזבחוהו הם בעצמם טיפלו בזביחתו ומלאכתו והתקנתו³⁷⁰. והימנעותם של המצריים מן האכילה עמו היא כמו שאנשי ארץ הודו לא יאכלו מאכל אנשי הדתות, וכמו כן אנשי מאגי³⁷¹, ומה הסיבה בהימנעותו (של יוסף) מהאכילה עם אחיו, הרי נאמר שגם זה היה על צד הסתרת עניינו, כי לו אכל עמם היו יודעים, שהוא אינו מצרי, והיו מתחקים על ענייניו והיה אפשר להם להכירו. ואמנם היו נוכחים בסעודתו ושולחנו (של יוסף) חשובי המצריים ואציליהם כאמרו (שמואל ב' ט, יא): ומפיבשת אכל על שלחני כאחד מבני המלך. ואמרו: כי תועבה היא למצריים, לא התכוון בזה לכל מאכל העבריים, אלא זה מיוחד לזביחת בעלי החיים ולאכילת מיני הבהמה. שכן היו מואסים בזה. וכאמרו (שמות ח, כב): הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו³⁷². והתשובה על אלה צריך שתהיה עם ראיות השכל. ואומר איפוא שהמצרים האלה קצתם מודים בבורא ובחידוש העולם וקצתם היו מודים (גם כן) בבורא ובחידוש העולם, אולם היו דוחים את השליחים³⁷³, וזאת בהתאם לידיעות שבידי האנשים על אנשי אלכסנדריה, ושהם היו נוהגים בשיטת ההנהגה הפילוסופית. וייאמר איפוא למי שדעתו כך בזמן הזה, שהריגת אלף אנשים בעלי שכל בגלל טובה המקווה לנשואים מבני האדם, שאין יודעים עליה בדרך ודאות אם תהיה או לא תהיה, מגונה יותר מזביחת בעלי חיים שאין אצלו לא הגנה ולא מניעה. ואם יאמר, שזה יפה מצד השכל, אם תכוון בזה טובת מי שישאר מבעלי החיים האצילים והחשובים והרחקת ההיזק מהם ייאמר להם: הרי נאה יותר זביחת בלתי-פועל ולא

367 בכה"י בפסוק זה ליתא המלה "בשער" והמלה "אלהי".

368 השווה ר"י אבן ג'נאח בספר השרשים שרש "כמר" ומדרש שכל טוב. וראה ספר "האגרון", נ. אלוני "כמר" עמוד 238. בכה"י: בהפך.

369 בכה"י: אותו.

370 מובא ע"י הרכבי ב"אוצר הטוב" ברלין 1878 עמ' 60, ראה חולין צא, ע"א. והשווה אגדת מהרש"א שם. וראה תורה שלמה אות מב. ואות מז. ומושב זקנים בעלי תוספות. והשווה מה שכתב למעלה פסוק טז, וטבח טבח. אצל איזראילסאהן נעתקה המלה "ואמלאה" = והמלחתו. והשווה למעלה פ' וישלח (לד, יב) בענין ל' מצוות של בני

בעל תועלת ולא מניעה לשם הזנת בעל החיים החשוב הזה אשר בהישארותו יש ישוב העולם, ולשם מניעת מחלות מן הגוף³⁷⁴. ביחוד שאם ייעזב בעל החיים הבזוי למרות שמירתו עליו יגיע לידי הספקה מוטעית, שאין לתקנה, ולא ימצא משמעות לאחריתו ואם יזנח יאבד ולא יהיה בו מה שישמר את עצמו ותעברנה עליו חיות הטרף, ועם זה אחר כך הוא ימות על כל פנים, במוקדם או במאוחר ביסורים חזקים ביותר, ובצורה שהזביחה היא אולי קלה ממנה ופחותה מבחינת יסורים³⁷⁵. ואני אשלים פירושו של הדבר הזה בסיפור (דברים יב, כ): כי ירחיב ה' אלהיך³⁷⁶ את גבלך, בעזרת הרחמן.

(לג) ואמרו: וישבו לפניו הבכור בכברתו והצעיר כצערתו, אמנם ישבו כמו שהושבו, לפי דרגותיהם בגיליהם, ולו היו הם מושיבים את עצמם כך לא היתה משמעות לאמרו: ויתמדה האנשים איש אל רעהו, אולם הם התפלאו ידיעתו

374 השווה דברי הרמב"ם בהקדמה לסדר זרעים: האנשים הרקים מן החכמה נבראו "להיות משמשים לאחד ההוא". והשווה עוד דברי הרמב"ם בפירוש המשנה לבבא קמא פ"ד מ"ג (דף לו:): בדין שור של ישראל שנגח שור של נכרי: "ואל תתמה על דבר זה ואל יקשה בעיניך כמו שלא יקשה בעיניך שחיטת הבהמות ואף על פי שלא חטאו לפי שמי שאין בו שלימות המידות האנושיות אינו בכלל האדם על האמת אבל תכלית מציאותם לצורך האדם". וראה מורה נבוכים ח"ג פרק יז שאין השגחה פרטית בבהמות: "מפני זה היתה שחיטתם מותרת וגם מצווה בה והותר להשתמש בהן בתועלתו ככל אשר נרצה".

375 הגאון מצדיק כאן שחיטת בעלי חי משני טעמים. הראשון, שבעל חי משמש את האדם וישוב העולם. והשני שהבהמה צפויה למוות, ואולי אכזרי יותר. את הטעם השני מזכיר רב סעדיה גאון באמונות ודעות מאמר שלישי פרק י. ואלו דברי רס"ג בפירושו הארוך מתוך כ"י לבראשית ד, פסוקים ג—ז, ב"פירושי רבינו סעדיה גאון", להרב י. קאפח, נספחים עמ' קעא: "ואשר לצער שיש לבעלי החיים בכך (קרבות), שתי תשובות בדבר. האחת, שהשחיטה במקום המות הטבעי שנגזר על כל שאר בעלי החיים. והשנית, לא יהא צערם גדול מצער האדם שהוא מיסר אותם כדי לגמלם טוב". והשווה פ"י רס"ג לס' יצירה מהדורת הרב קאפח עמ' טו—טז. וראה מדרש אגדה פ' נח ט, ג. וראה מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה עמ' 19. וראה ג"כ שם עמ' 23—24 את דברי בן חפני גאון מתוך ספרו על המצוות השמעיות כ"י על שאלת "החובה לצער את הבהמות בשחיטה לשם קרבן והרשות לשחוט אותן לשם אכילת (חולין)".

"ואני רואה להביא בפרק הזה דברים המסירים טענות הכופרים נגד המצוות השמעיות. כי הם טענו ואמרו שיש בין השמעיות דברים שהם נמנעים עפ"י השכל. אמרו: עיקרם בענין השמעיות הוא שאי אפשר שתבואנה, על דרך החובה או על דרך הרשות, (אם) השכל מתנגד להן והן נמנעות עפ"י ההגיון. אבל כבר ניתנו ביניהן (בין המצוות השמעיות) התובה לצער את הבהמות בשחיטה לשם קרבן, והרשות לשחוט אותן לשם אכילת (חולין) ולהרוג את הילדים ולהכאיב את מקצתם ע"י המילה. אמרו: וכל אלה אינם ראויים לצער כי לא חטאו שום חטא שיחייבם בכך. ואם לא התחייבו בכך, המצוה לגרום להם כאב מגונה. ומה שמסיר את הטענה הזאת הוא, שהדבר בענין הזה אינו כמו שהזכירו. כי אין הכאב מגונה, עפ"י השכל, בכל האופנים, אלא הוא מגונה כשהוא קורה באופן אחד והוא נאה כשהוא קורה באופן אחר. כי הכאב, כשיש בו תועלת השקולה כנגד הסבל ויש בו מה שמוציאו מהיות לבטלה, נאה שיעווה בו החכם יתע' אם כי אין המתייסר ראוי לעונש. ואם כך הדבר, ואם חייב האל יתע' את הגמול למי שציוונו להרגו מן הילדים. ואם חייב אותנו או התיר לנו את שחיטת בהמות ויש בזה איזו שהיא תועלת מבחינת הדת, מתחייב שזה נאה ולא מגונה.

בדרגותיהם⁸⁷⁷. ויסבל אמרו: הבכר בככרתו והצעיר כצעירתו, שני מובנים: אחד מהם שהוא התכוון באמרו: הבכר בככרתו אל ראובן, כאמרו (דברי הימים א' ה, א): ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור וג', ורמזו באמרו: והצעיר כצעירתו, אל בנימין, כאמרו (תהלים סח, כח): שם בנימין צעיר רדם וג', והשני, שהתכוון באמרו: הבכר בככרתו, את כל השבטים, שכן יש אשר ייקרא החשוב ביותר בכור, כאמרו (שם פט, כח): אף אני בכור אתנהו, חוץ מבנימין. והתכוון באמרו: והצעיר כצעירתו, גם כן לכל השבטים, וכאמרו (ישעיה ס, כב): הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום וג'. וביאור דבר זה, שכל אחד מהם נקרא בכור ביחסו אל מי שהוא למטה ממנו. ואם יחשוב משהו כרחוק שכל אחד מן השבטים ייקרא בכור ויקרא צעיר, נודיעהו, שהגדול והקטן שניהם הם בתחום היחסיות, שכן יש אשר ייקרא אדם אחד גדול וקטן במצב אחד, והריהו גדול ביחסו אל מי שהוא קטן ממנו ויהיה בנימין גדול (קטן) ביחסו אל מי שהוא גדול ממנו. ועל כן אמרנו במובן הבכור "חוץ מבנימין" כי אין בשבטים קטן ממנו, באופן שבנימין יהיה לגדול ביחסו אליו. ואולם: ויתמנהו האנשים איש אל רעהו, הריהו תיאור התפלאות וראויה היא, ומפני שלא היו רחוקים איש מרעהו בגילם, עד כדי הבחנת מבט העין⁸⁷⁸, ואכן⁸⁷⁹...

הפסוקים לפי התרגום הערבי, מד, ב—ז

(חפר בתרגום הערבי פסוק א).

(ב) [ואת. וגביעי גביע הכסף] שים אותו בכלי-הקטן עם כסף קניתו ועשה כמאמר יוסף אשר אמר לו.

(ג) הבקר. וכאשר האיר הבוקר שולחו האנשים הם וחמוריהם.

(ד) הם. והנה הם כבר יצאו מן העיר לא הרחיקו אמר יוסף לממונה על ביתו: קום והשג את האנשים והשג אותם ואמור להם למה גמלתם רע תחת טוב?

(ה) הלוא. האין זה אשר ישתה בו אדני, והוא נסיון ינסה בו, הרעותם במה שעשיתם.

(ו) וישגם. והשיגם ודיבר אליהם כגון הדבור הזה.

(ז) ויאמרו. ואמרו לו: למה יאמר אדוני את הדבור הזה עבדיך חסויים (חם וחלילה להם) כאשר יעשו כמו הענין הזה.

(ח) הן. הנה זה כסף שמצאנוהו בפיות כלינו השיבונוהו אליך מארץ כנען ואיך נגנוב מבית אדונך כסף או זהב.

(ט) אשר. אשר ימצא עמו מעבדיך יהרג-נא ואנחנו גם כן נהיה לאדוני עבדים.

(י) ויאמר. אמר: עתה כמו שאמרתם הוא כך, אשר ימצא אצלו יהיה לי עבד ואתם תהיו חפים (= נקיים).

(יא) וימחרו. ומחרו והוריד כל אחד מהם את כליו על הארץ ופתח כל איש את כליו.

(יב) ויחפש. וחיפש, והתחיל בגדול והגיע בסוף אל הקטן ונמצא הגביע בכלי בנימין.

(יג) ויקרעו. וקרעו את בגדיהם ונשא כל איש מהם על חמורו (נשא-טען, עמם) ושכו אל העיר.

(יד) ויבא. ונכנסו יהודה ואחיו אל בית יוסף ועודו שם, ונפלו לפניו על הארץ.

(טו) ויאמר. אמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם הלא תדעו כי בחון יבחן איש כמוני.

(טז) ויאמר. אמר יהודה מה נאמר לאדוני ומה נדבר וכמה נצטדק אלוהים הפיל את עבדיך בחטאם הגה אנחנו עבדים לאדוני אנחנו ומי שנמצא הגביע בידו.

(יז) ויאמר. אמר חם לי לעשות זאת האיש שנמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד ואתם עלו בשלום אל אביכם.

פירוש

(א) שם את אמרו: ויצו את אשר על ביתו לאמר, אחרי אמרו: וישתו וישכרו עמו, כהוכחה על זה, שהתכוון בשיכורם להחביא את הכסף בכליהם והגביע באמתחת בנימין באופן שלא ידעו והסתיר את העניין מהם³⁸⁰. והתכוון באמרו: כאשר יוכלון שאת, ליכולתן של בהמותיהם, כי אסור להעמיס בהמות מעל ליכולתן, וכמאמר הכתוב (שמות כג, ה): כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו, וזוהי חמלה מהבורא יתעלה ויתכבד על בעלי החיים ורחמים עליהם³⁸¹. ובאמרו: ושיים כסף איש בפי אמתחתו, נברר שכוונתו בהשבת הכסף בפעם הזאת היתה נבדלת מכוונתו בהשבתו אליהם בפעם הראשונה, שכן כוונתו בפעם הראשונה היתה לחסוך להם (את הכסף) כמו שמוכיח זאת פעלו, ואולם כוונתו בפעם הזאת בהשיבו להם היתה בחינה ונסיון כלפיהם, כפי מה שאתאר. ומן ההכרח שהכסף המושב בפעם הזאת הוא מה שהביאו בשתי הפעמים יחד, כי כבר השיבוהו לו.

(ב) ותרגמתי: גביעי: טאסי (= גביעי), ויש שיתורגם: כוס וכלי חרס לשתייה, וזולת זה, ויוכיח על גכונות תרגומנו מאמר הכתוב (ירמיה לה, ה): ואתן לפני בני בית הרכבים גבעים מלאים יין וג', ויש שיתורגם קנקנים (ליין) כאמרו (שמות כה, לג): שלשה גבעים משקדים בקנה האחד וג', והקנקנים נעשים בחנויות מוכרי היין לפי שינוי חמרם ההיולי וחמריהם ורובם עושים אותם מכפות תמרים נבחרים (?). וכבר ידענו שגביעי המנורה היו מזהב טהור ושהגביע הזה (של יוסף) היה מכסף, ובדרך כלל מה שצורת הגביע דביקה בו, הרי השוני בהיולי, כלומר החומר שלו, אינו משנה את שמו³⁸². ומה הצורך ביחוד הדיבור בבנימין: ואת כסף שברו, אחרי שאמר דיבור כולל לכל השבטים: ושיים כסף איש בפי אמתחתו, הרי נאמר שהוא נזקק לזה, כדי שלא יחשוב (השליח) שהגביע ממלא מקום הכסף בעניין בנימין ועל כן הסיר מחשבתו בהודעתו לו זאת, והמשמעות הזאת היא אשר אמרנוה קדמונינו: כל דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש³⁸³ וג', וזה גם כן מראה, שיוסף לא העמיד את סוכנו (אשר על הבית) על כוונתו בזאת, ואולם כוונתו של יוסף בזה היתה בהתאם למה שתוכיח פעולתו, ולא היה זה אלא נסיון ובחינה לאחיו, לראות כיצד יסבלו את מסירתו (של בנימין) אליו וצערם עליו וצרתם³⁸⁴ בעניינם.

380 כן בפי' הטור, פענח רזא ובפשטים מר' יעקב מווינא. וראה בהערה לפסוק הקודם.

(ג) ואמרו: הבקר אור, הודיענו שהבוקר הוא שם להתחלת הארת השמש, כאמרו (שמואל ב' כג, ד): וכאור בקר יורח שמש וג', ואמר (שופטים ט, לג): והיה בבקר כזרח השמש וג' ³⁸⁵.

(ד) ואמרו: הם יצאו את העיר, התכוון בו: מן העיר, כאמרו (שמות ט, כט): ויאמר אליו משה כצאתי את העיר וג' ³⁸⁶. ואמרו: לא הרחיקו, הקלה עליהם והנעמה להם, שלא יחזרו ממרחק רב לאחר שיחולו עליהם קיפוח ועושק ³⁸⁷ (מיחס כזה). ובאמרו: למה שלמתם רעה תחת טובה, נאמר: כיצד התיר לעצמו לומר להם זאת והם לא עשו זאת, רק הוא הערים עליהם? ונאמר איפוא שייתכן כי יהיה זה רמז למעשה אחר (מצידם) ויהיה זה מיוחס לגמול רע שגמלו לאביהם על הטוב (שקיבלו ממנו) בהתקבצם נגדו ובהתנכלותם אליו להרגו. וצריך לדעת, שהתגמול בהתחברו לטוב ולרע נולדים ממנו ארבע הזדווגויות, והן מתחלקות לשני חלקים: אחד מהם משובח והשני מגונה, ואולם שני החלקים המשובחים הרי המצוין בהם הוא: משיב טובה תחת רעה. והשני והוא פחות מן הראשון: משיב טובה תחת טובה. ואולם שני החלקים המגונים הרי השפל ביותר בהם הוא משיב רעה תחת טובה, והשני הוא: משיב רעה תחת רעה. וכבר הסקנו חלק מזה מאמרו (משלי יז, יג): משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. וזה על צד ההיפך מהעניין הזה והקיום בו, והוא לפי מה שנבאר. ואולם: משיב טובה תחת רעה הרי צריך שיהיה ההיפך: שלא תמוש טובה מביתו, וכמאמרו של שאול לדוד (שמואל א' כד, יז): צדיק אתה ממני כי אתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה, ואמר לו גם כן (שם שם יט"כ): וכי ימצא איש את איבו ושלחו בדרך טובה וה' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשית לי ³⁸⁸. ועתה הנה ידעתי כי מלך תמלך וקמה בידך ממלכת ישראל. ואל הבחינה הזאת שייך מאמר דויד המלך ג"כ (תהלים מא, יא): ואשלמה להם, רצונו לומר טובה תחת רעתם, ואולם: משיב טובה תחת טובה, הרי צריך שתשיגהו טובה, אך יש אשר תיפסק ממנו, וזהו כמאמר דויד (שמואל ב' ט, א): הכי יש עוד אשר נותר לבית שאול ואעשה עמו חסד בעבור יהונתן. ואמר גם כן (שם י, ב): אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד וג'. ואמר לשלמה (מלכים א' ב, ז): ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד והיו באכלי שלחנך כי כן קרבו אלי בברחי מפני אבשלום אחיך. ואולם: משיב רעה תחת טובה, הרי הכתוב המפורש בו אמר: לא תמוש רעה מביתו. ובזה יש לקח שלא נגמול לבורא על הטובה לנפשותינו ברעות, כאמרו (דברים לב, ו): הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם וג'. ואמר גם כן (הושע ז, טו): ואני יסרתי חזקתי זרועתם ואלי יחשבו רע. ואולם: משיב רעה תחת רעה, הרי תשיגהו רעה, אך תמוש מביתו, וזאת בגלל עברו על דבר ה' ישתבח שמו (ויקרא יט, יח): לא תקם ולא תטר את בני עמך.

(ה) ופירש באמרו: הלא זה אשר ישתה אדני בו, שהוא כלי מכלי השתייה וכמו שהקדמתי ³⁸⁹ בהביאי עדות עליו באמרו: גביעים מלאים יין וג'. ובאמרו: והוא נחש ינחש בו, נשאל: האם היה יוסף מתיר את הנחוש, וכבר היה זה אסור אפילו על

³⁸⁵ ר"י אבן ג'נאח בשרש אור ורשב"ם כאן בארו: "אור" כפעל. והשווה פסחים ב ע"א. ובירושלמי ברכות פ"א ה"א "א"ר בא כתיב הבקר אור התורה קראה לאור בקר".

³⁸⁶ כן בלקח טוב, וברשב"ם.

אומות העולם לפני מתן תורה³⁹⁰, כאמרו (דברים יח, י"ב): לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש וג' וחבר חבר וג' כי תועבת ה' כל עשה אלה וג'. ואם לא היה מתיר, כיצד התיר יוסף לעצמו מה שלא היה מתיר לעשותו?, ויהיה עם זה שקרן משום שאלה הם ביטויי בשינונו לשליחו: והשגתם ואמרת אלהם וג'. ונאמר איפוא, שהנחש בלשוננו שם משותף יראה על דברים שונים, שכן ייאמר על הטיר³⁹¹. והוא העניין האסור באמרו (דברים יח, י): מעונן ומנחש ומכשף, ויש שיראה על הנסיון והבחינה, כאמרו (מלכים א' כ, לג): והאנשים ינחשו וג', וזה עניין בלתי אסור³⁹², ואין זה מן הנמנע, שהתכוון באמרו: והוא נחש ינחש בו, מינים מן הנסיונות והבחינה, שכן ייתכן שהיה בגביע הזה מלאכת מה שמשתמשים בו בעניינים מן ההנדסה והמדידה, שבהם ידעו את הזמנים והשעות לשם ידיעת זמני התפילות והרכיבה אל המלך, שכן נראה את שעוני המים אשר על ידיהם יודעים את השעות ובאמצען יש חורים, שמהם נכנסים המים, והיה בכל פעם שיגיעו אל קו מן הקווים של השעות, יודע שכבר עברה שעה זמנית מן היום או מן הלילה³⁹³. וייתכן שהכלי הזה יוקח לשתייה, והקווים אשר בו ישמשו כשיעורים למדידת המשקה³⁹⁴. ואמרו: הרעתם אשר עשיתם, צריך שנחקור בהרעה זו, למי היא?, האם אל יוסף, או אל עצמם, או אל הסוכן? ונאמר איפוא, שרחוק לייחס את ההרעה אל יוסף על ידי לקיחת הגביע, וכאילו הדבר נמנע, כי אי-אפשר שלא יוכל להשיג דומה לו. ואולם הרעה לסוכן הריהי אפשרית, ואפשר לגנותו על עזבו את שמירת הגביע, ואולם ההרעה לעצמם הרי היא מסתברת, כי המצב בזה קילקל את היחס בינו ובינם, וזהו גם מצבנו בהמרותנו את בוראנו במובן הרעה לנפשותינו וכאמרו (ירמיה ז, יט): האתי הם מכעסים נאם ה' וג', וכאמרו על החכמה (משלי ח, לו): וחטאי חמס נפשו כל משנאי אהבו מות³⁹⁵.

(ו) ואמרו: וישגם וידבר אליהם ראה על מהירות קימתו כדי לחפשם, כאמרו שם (יהושע ב, ה): רדפו מהר אחריהם כי תשיגום.

(ז) ואמרו: חלילה לעבדיך מעשות כדבר הזה, שלל בו מעצמם עשיית (דבר) זה וכל מה שדומה לו מן (הדברים) המגונים, כי הם לא אמרו: מעשות הדבר הזה, ומוכיחה לנו הכ"ף הנוספת על שלילת הדימוי וההמשלה³⁹⁶.

(ח) ואמרם: הן כסף...³⁹⁷ ואיך נגנב מבית אדניך וג', טענו אנשים נגד יוסף ואמרו: כיצד הותר לו להאשים את בנימין בגניבה בשעה שלא עשה אותה, והוא יודע מה (העונש) עליו בעניין זה אצל ה' ועל בנימין אצל הבריות, ומה שיחול

390 ראה חולין צב ע"א: "עולא אמר אלו שלשים מצוות שקבלו עליהם בני נח וכו'". ברש"י שם: "לא נתפרשו", הגאון בן חפני מונה את שלשים המצוות. ראה למעלה פ' וישלח לד, יא והלאה. גם ניחוש בכלל.

391 ראה בערוך, ערך טייר, ידיעת העתידות על ידי צפרים. וכן בתרגום יונתן כאן: "והוא מטיירא הוה מטייר ביה". ובתרגום ירושלמי כ"י רומי: "והוא מקסם יקסם ביה". 392 הולך בעקבות רס"ג בתרגומו כלומר לבחון אותם אם יקחו את הגביע כמ"ש ראב"ע, והשווה ספר השרשים לריב"ג שרש נחש, ופירוש רד"ק כאן, ופירוש ראב"ם, שרק העמדת פנים היתה כאן. ורבינו מיוחס אומר: "שחושש למעשה כשפים שסימן נחש הוא כשיגנבו כל מאכלו ומשקהו". ועיין תורה שלמה אות טז.

393 היינו קלפסידרא "גונב מים". וזה הוא שעון המים. בב"ר מט, יב: "א"ר לוי חלף סידרה מלאה מים, כל זמן שהיא מלאה מים הסניגור מלמד" וכו' עיין במנחת יהודה

מן הצער עליו (= בנימין) ועל אחיו, והאם יפה המעשה הזה מצד עושהו?, ונאמר איפוא שלא עשה זאת אלא כדי שימצא דרך לחבוש את אחיו (בכלא) אצלו, וכדי שיעשה זאת גם כן לסיבה להודיע את עניינו לאביו, וכדי שיעביר את אביו אליו. ועם זאת לא מצאנו בביטויי מפורש, שהאשימו בגניבה, שאז היה יוצא שקרן בזה. ואמנם אמר: למה שלמתם רעה וג' הלא זה וג'. ואם יאמר אומר: הרי הציגו לחשדם של בריות בו בגניבה, נאמר שחשדם של בריות בו בגניבה הוא עבירה מצד מי שיחשדהו, וזאת משום שהוכחות השכל מונעות מלייחס את הגניבה לאיש, מבלי שידעו שהוא גנב, מפני שלא יהיו בטוחים, שיהיו משקרים בתיאורו כגנב מבלי דעת; והשקר הוא מגונה בעיני השכל, ואם איפוא מה שראוהו מעניין הגביע והוצאתו מאמתחתו אינו מוכיח שהוא גונב הגביע; ויתכן שהנחת הגביע באוכפו היתה בלי ידיעתו באיזה אופן של תחבולה, — הרי ידיעה זו אינה מחייבת שהוא גנב את הגביע, ולזאת אין חשדם בו בגניבה מותר, וכן לא יחוסה של הגניבה אליו ושעשה זאת למרות איסורו של ה', הרי הנזק מכך חוזר עליו, לא על בנימין, ולא יהיה מעשהו של יוסף מכוער כמו העושק — של מי שעשק את אחיו בחשדו אותו בדבר שאסור היה לו לחשוד אותו. ואם יאמר אומר: האין זה אפשרי, שיעקב אבינו ישמע את הדבר הזה לפני היגלותו, ויוסיף לו צער ועצב, והיה יוסף סיבה לזה? ייאמר לו: אמנם כוונתו (של יוסף) במעשה זה היתה שיסיר ממנו צער הגדול מן הצער הזה אשר פגע בו, והוא: התעצבותו על היפקד יוסף. וכיון שהמעשה הזה מצד יוסף היה דרך להסרת היגון העצום הזה מיעקב, הרי לא יגונה מעשהו עליו, גם אם עלול היה הצער לפגוע לשעה ביעקב. ואולם הצער שיפגע באחיו, הרי לא היה מעשה זה אלא תחבולה שלו להסרת היזקם מיעקב, ושלא ימנעוהו מבוא אליו, וכיון שהיה זה מתוך הישמרות מהיזקם לאביהם, היה יפה מצדו לעשות כן, כדי להסיר מאביו את ההיזק העצום והיגון הכבד שהיו בו, גם אם אחיו היו מתעצבים בגלל זאת. זאת ועוד: היתה חובה על אחיו שלא יחשדו את אחיהם בגניבה עם ידיעתם את תומו ואת צניעותו, ועם האפשרות בשכלם ששמו את הגביע באמתחתו על דרך התחבולה והערמה. ואם איפוא לא היה חיוב להטיל את הגניבה על אחיהם לא היה צורך שיתעצבו בגלל הגניבה. ואם יאמר (אומר): וכיצד לא יצטערו בצער של אביהם, לו שמע על הדבר הזה? ייאמר לו: הנה דבר זה, אם היה מביא לידי הצלתו של האב ולידי היפסקות היגון העצום ממנו, לא יגונה מצד פועלו בגלל התעצבותם של השבטים על ידי זה לשעה התעצבות קלה. וכל מה שביררנו מחייב את יפי ההנהגה ונכונות פעולה זו מצד יוסף³⁹⁸.

(ט) ובאמרם: אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וג', שלושה מאמרים: המאמר הראשון,

398 ראה למעלה מב, ט.

בצורר המור כאן: "רבים שואלים למה רצה יוסף לצער אחיו בגביע זה? ובמדרש אמרו למה ציווה יוסף כן, ביקש לבחון ולידע באחיו אם ימשכו אהבה לבנימין אחיו ואם ימסרו נפשם עליו אם לאו ע"כ. וכן מה שאמר לאחיו למה שלמתם רעה תחת טובה, שהיה מצער אותם, וארז"ל: חנון ורחום וצדיק זה יוסף הצדיק, ואיה רחמנותו, אבל תכליתו היה שישאר בנימין אצלו ולמרק עונום ביסורין, אחר שהם אמרו אבל אשמים אנחנו כדי לנקותם לעזה"ב, ולהקל מעליהם עונשם. ולכן אמר להם הלא זה אשר ישתה אדוני בו. שפירושו הלא זה אשר גנבתם, הוא אשר ישתה אדוני בו.

שהם יגעו תכלית היגיעה והתחייבו במה שלא היה מוטל עליהם, כדי להרחיק מעל נפשותם מה שחל בהם מן החשד בגניבה, ויש אשר משתמשים האנשים בדיבורים בכגון זה³⁹⁹. והמאמר השני, שכאשר גילה בדבריו שהגביע הזה הוא מכשיר לנחש, שאסור להשתמש בו, ומי שעשה זאת יחויב הריגה חייבו זאת [ההריגה] על מי שיימצא אתו והוא משתמש בו לעניין זה ומאמין בו לנחש. וזה דומה למה שאמרנו ברחל בענין לקיחת התרפים ולפירושנו שם, ומאמרו של יעקב (בראשית לא, לב) אשר תמצא את אלהיך לא יחיה⁴⁰⁰. והמאמר השני הזה מיוחד למאמרו: **אשר ימצא אתו מעבדיך ומת**. ואולם אמרו: וגם אנחנו נהיה לאדני לעבדים, הרי בו תהיה תשובתינו הראשונה. והמאמר השלישי: שאמרו, ומת, יפורש, יוענש, כאמרו (דברים כד, טז): לא יומתו אבות על בנים וג', לא אסר בזה את ההמתה בלבד, אלא אסר את כל הענשים כולם⁴⁰¹. ואמרו: וגם אנחנו נהיה לאדני לעבדים, מתכוונים הם, שאם הוא גנב, הרי אנחנו שותפיו, וזוהי הצטדקות והטהרות. וכאמרו (משלי כט, כד): **חולק עם גנב שונא נפשו**⁴⁰².

(י) ואמרו: גם עתה כדבריהם כן הוא, איך ידמה זה לדיבורם זה וישווה לו והוא כמסתלק ממנו?, ונאמר איפוא, שהוא התכוון באמרו: כדבריהם דימוי בעניין זכרם את העבדות, והוא הרחיק אותם מהם וקבעה לגנב, והיה זה קל יותר ממה שהם מסרוהו, קל וגו' יותר⁴⁰³.

(יא) ואמרו: וימהרו ויורידו, תוך מהירות להרחיק מהם את החשד, כמו שעושים החתפים והנקיים⁴⁰⁴.

(יב) ובאמרו: ויחפש בגדול החל ובקטן כלה ייאמר: מאין ידע את הקטן והגדול מהם?, ונאמר איפוא: לזה יש שתי בחינות: אחת שייתכן, כי הממונה (אשר על הבית) כבר התחבר אליהם והם היו מרוצים בו והוא שאלם והודיעוהו⁴⁰⁵, והשנית: שידע זאת מסידורו של יוסף אותם באמרו (לעיל מג, לג): וישבו לפניו וג'⁴⁰⁶. ואולם שהחל בחיפוש כאן בגדול וכילה בקטן ולא החל בקטן כלומר בבנימין, הרי זה כדי להרחיק מעל עצמו את הידיעה בזאת ואת התחבולה בו, וכדי לעורר בהם את המחשבה, שהחיפוש הוציא לו זאת⁴⁰⁷. ועם אמרו: **וימצא הגביע באמתחת בנימין**, לא אמר: וימצא כסף כל איש באמתחתו, ונאמר איפוא שלמרות עובו את הכסף באמתחותיהם כבר גילה והוציא אותו החיפוש, אולם לא הזכירו, כי התוכחה היתה דוקא על לקיחת הגביע ולא הכסף⁴⁰⁸.

(יג) ואמרו: ויקרעו שמלתם, בגלל דברים (שונים). מהם, כי נבהלו על (אפשרות) איבוד אחיהם, כמו שאמר בראובן (בראשית לז, כט): ויקרע את בגדיו, ומפני שידעו את היגון והעצב שייכנסו ללב אביהם, ומפני שראו עצמם בבושה⁴⁰⁹ (כאמרו)

399 השווה מושב זקנים, שהדברים הם כמו קללה. ובבראשית רבתי: "ממי למדו, מיעקב אביהם שאמר עם אשר תמצא" וגו'.

400 כלומר ימות על עוון עבודה זרה. בפירוש ראב"ם לעיל לא, לב: לא יחיה — "(טעמו) אין משפטו אצלי בגזירת דתי שיחזיר לך את יראתך אלא שייחרג על שדבק בעבודה זרה". כנראה שמקורו מדברי הגאון. והשווה משנה כסף כאן המציין כמו כן לעניין רחל.

401 ראה סנהדרין כז ע"ב מכאן לומדים שכל עדות קרובים פסולה לכל העניינים. והשווה תורה שלמה לעיל לח, כד. אות צו. פירוש המפרשים הוציאוהו ותשרף, היינו סימן בלתייה או במצחה, ולא מיתה. והשווה פירוש הגאון לבמדבר כא, לה (ב.מ. לין

(ירמיה ב, כו): כבשת גנב כי ימצא וג'. ויש שייעשה כגון זה, ר"ל הקריעה על עבירות האומה וכאמרו (עזרא ט, ג): וכשמעתי את הדבר הזה קרעתי את בגדי ומעילי. ויש אשר ייעשה זה על גודל אסונותיה (של האומה), כמו שאמר (יהושע ז, ו): ויקרע יהושע שמלותיו. ואמר גם כן (אסתר ד, א): ויקרע מרדכי את בגדיו.

ובאמרו: ויעמם איש על חמרו, הודיענו את כוחם, שכל אחד מהם עמס את משאו ולא נעזר בשני ⁴¹⁰. כי אמיתות העמיסה בלשוננו תחייב טעינה, כאמרו (זכריה יב, ג): ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה לכל העמים כל עמסיה שרוט ישרטו וג'. וכאמרו (נחמיה יג, טו): בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערמות ועמסים על החמרים וג' ⁴¹¹.

(יד) ואמרו: ויפלו לפניו ארצה, תוספת על ההשתחויה, אשר היו עושים אותה בכל פעם, כדי שיהיה זה מוסיף על הכניעה, כאמרו על אסתר (אסתר ח, ג): ותפל לפני רגליו ⁴¹² וג'. ואם הדבר נעשה עם הברואים, הרי עם הבורא יתעלה זכרו, הדבר מחויב ומוכרח יותר, וכאמרו (דברים ט, יח): ואתנפל לפני ה'.

(טו) ומאמרו של יוסף אליהם: מה המעשה הזה אשר עשיתם?, אינו שאלה על זה: מה הוא המעשה, שכן הוא ידע אותו אלא מתוך איום והתראה, וזה כדבר ה' יתעלה זכרו אל קין (בראשית ד, י): מה עשית? קול דמי אחיך וג', ומאמר לבן ליעקב (שם לא, כו): מה עשית ותגנב את לבבי ⁴¹³ וג'. ובאמרו: הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמני, לא ייחס בפירוש את הנחש אל עצמו, אלא אמר: הלא תדעו, שדרך איש כמוני לעשות זאת ⁴¹⁴.

(טז) ומאמר יהודה: מה נאמר לאדני מה נדבר ומה נצטדק, עשהו שלושה מינים: אומר ודיבור והצטדקות. ואולם אומר ודיבור הריהם שניהם אמירה ונאום, ואולם ההצטדקות הרי היא הבאת טענות ולימוד זכות, וכאמרו (איוב ט, ב): ומה יצדק אנוש עם אל. ואמר מפיבשת לדויד (שמואל ב' יט, כט): ומה יש לי עוד צדקה ולזעק עוד אל המלך ⁴¹⁵. ואמנם הטי"ת נכנסת כאן כמו שהיא נכנסה בלשון צדה, כאמרו (יהושע ט, יב): הצטידנו אתו מבתינו ⁴¹⁶. וההתווכחות גם היא אומר ודיבור. אולם לא כל אומר ודיבור הוא התווכחות וכבר עשו לה בחינות. והנה ייתכן שימוש: מה נאמר לאדני, בכסף ראשון, ושימוש: ומה נדבר, בכסף שני, ויכוון מאמרו ומה נצטדק, לגביע. וכן ייתכן שימוש: מה נאמר לאדני, שיחכונו לאמרם לאביהם במעשה יוסף: ואמרו: ומה נדבר, במעשה שמעון. ואמרו: ומה נצטדק, במעשה בנימין. וכבר ייחסו כמה אנשים את זאת לדברים אחרים, ואמרו: שימוש אמרו מה נאמר לאדני, מה יאמרו לבוראם במעשה תמר, ואמרו: ומה נדבר, במעשה בלהה, ואמרו: ומה נצטדק, במעשה דינה ⁴¹⁷. וכל זה מיוחס אל ההפסקה וההודאה וההתוודות. וכאמר יהושע (יהושע ז, ח): מה אמר אחרי אשר הפך ישראל

410 ב"ר פ' צב, ח. וכן בתנחומא. ובמדרש הגדול: "שלא הוצרך אחד מהן לחברו לסייעו מרוב הכעס". וכן בשכל טוב. ובתרגום יונתן: "ואיתיהב להון כח גבורתא" וכו'.

411 שני הפסוקים מזכריה ומנחמיה, מובאים גם בשכל טוב בביאור על מלת "ויעמם". בכה"י: בימים ההם.

412 השווה שכל טוב ורבינו בחיי שגם הנפילה כמו ההשתחויה רמז לקיום החלומות.

413 בכה"י: ותגנב אותי וג'.

414 השווה למעלה 390, 392. דעת הגאון שהניחוש היה אסור ואי אפשר שיוסף ידבר

ערף... הנשגבים, ולא יכל בנימין (להשיבו) נתחייב, שישתעבד (לו), שכן דרך⁴¹⁸ מי שגנב מה שאי אפשר לו להחזיר, שיעשה עבד. לאמרו (שמות כב, ב): אם אין לו ונמכר בגנבתו. והמאמר השלישי, שלא אמר זאת אלא משום שזהו חלק ממה שגזרו על עצמם וקיבלו עליהם, באמרם: הננו עבדים לאדני⁴¹⁹. וזה דומה לאמרו (מלכים א' כ, מ): כן משפטך אתה חרצת. ועיקר הדיבור הזה מאמר הנביא לאחאב (שם שם לט"מ): ויבא אלי איש ויאמר שמר את האיש הזה⁴²⁰ אם הפקד יפקד והיתה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקול. ואמר גם כן: ויהי עבדך עשה הנה והנה והוא איננו ויאמר אליו מלך ישראל כן משפטך אתה חרצת, (כי הוא הוכיחו בזה בגלל רחמיו) על בן הדד, כאמרו (שם שם מב): יען⁴²¹ שלחת את איש חרמי מיד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמא.

(יז) ואולם אמרו: חלילה לי מעשות זאת, יבטל את המאמר השלישי הזה ויפסידנו. ואמרו: ואתם עלו לשלום אל אביכם, שתהיו (בריאים ו) שלמים, ואין זה שלום מן הצרות והדאגות, כי מי שאחיו נהיה עבד לא יהיה שלם, אלא זוהי שלימות מן העבדות. ויהיה זה איפוא שלום הגוף לא שלום הנפש ממחלותיה⁴²², וזה אינו משכנע ועל כן התחיל יהודה את נאומו כמו שיתבאר. ואמרו: לשלום, ולא אמר: בשלום, דומה לאמרו (שמות ד, יח): ויאמר יתרו למשה לך לשלום⁴²³.

418 דברי הגאון שכן דרך... מבוארים בפירוש ראב"ם: "קרוב שהיה זה מנהג אז במשפטי העמים ונימוסיהם שיהיה הגנב נמכר לעבד, ואפשר שהתורה צותה בזה לישראל במצוה כמו שהשפיע האל יתעלה בזה על בני האדם הראשונים בהשפעה לא במצוה". יש לשער שר' אברהם מרחיב את דברי הגאון שלפנינו. וברבינו יוסף בכור שור שמות כב, כא: "וקודם מתן תורה אפילו אם היה לו מה לשלם נעשה עבד לבעל הגניבה כדכתיב אשר ימצא אתו וגו'. גבי בנימין, ואף על פי שהיה לו הרבה מה לשלם, אבל נתנה תורה ונתחדשה הלכה". וראה תורה שלמה פרק יז. במילואים עמוד 217 על דיני בני נח קודם מתן תורה.

419 ראה למעלה הערה 403.

420 בכה"י: אשר.

421 בכה"י: יען אשר.

422 בראשית רבה פ' צב, ט. צג, ז. ומדרש הגדול.

423 ראה ברכות סד ע"א: "ואמר רבי אבין הלוי הנפטר מחברו אל יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום" וכו'.

פ ר ש ת ו י ג ש

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מד, יח—לד

בשם רחמן

(יח) ויגש אליו. והתקרב אליו יהודה ואמר: הוי, אדוני ידבר עבדך דבר בנוכחות אדוני ולא יתחזק כעסך על עבדך, שכן אתה כמו פרעה.

(יט) אדני. אדוני שאל (בעבר) את עבדיו באמר: האם נמצא לכם אב או אח?

(כ) ונאמר. ואמרנו לאדוננו: לנו אב זקן וכן לו קטן שנולד בזקנותו ("ברוב שנותיו") והנה אחיו מת ונשאר הוא לבדו לאמו ואביו אהב אותו.

(כא) ותאמר. ואמרת לעבדיך: הורידוהו אלי ואשים השגחתי בו חזקה.

(כב) ונאמר. ואמרנו לאדוננו: לא יוכל הנער לעזוב את אביו, כי אם הוא יעזוב את אביו ואבד.

(כג) ותאמר. ואמרת לעבדיך: אם לא ירד אחיכם הקטן עמכם ולא (— או לא) תשובו עוד לראות פני.

(כד) ויהי. ויהי כאשר עלינו אל עבדך אבינו הודענוהו את דבר אדוננו.

(כה) ויאמר (בכ"י: ויאמרו). ואמר אבינו: שובו קנו לנו מעט איכל.

(כו) ונאמר. ואמרנו: לא יתכן שנרד, שכן אם יהיה אחינו הקטן עמנו נרד, כי לא יתכן שנראה פני האיש ואחינו הקטן אין הוא עמנו.

(כז) ויאמר: ואמר עבדך אבינו לנו: אתם יורעים שאשתי (— זוגתי) ילדה לי שנים.

(כח) ויצא. ואחד משניהם יצא מאצלי ואמרתי: אולי טורף טורף כבר ולא ראיתיו עד עתה.

(כט) ולקחתם. ותקחו את זה גם כן מעמדי ויגיע אליו הגורל ותורידו שיבתי ביגון אל העפר.

(ל) ועתה. ועתה אם אשוב אל עבדך אבי והנער אין הוא עמנו ונפשו תלויה (דבקה) בנפשו.

(לא) והיה. והיה כאשר יראה שהנער אין הוא עמנו ויורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ביגון אל העפר.

(לב) כי. עבדך כבר ערב את הנער מאביו (כלפי אביו) באמרו: אם לא אביאנו אליך הרי אהיה חוטא לך לאורך הזמן.

(לג) ועתה. ועתה ישב עבדך במקום הנער עבד לאדוני, ויעלה הנער עם אחיו.

(לד) כי. אני ירא איך אעלה אל אבי והנער אין הוא עמי, אל-נא (בל) אראה (אהיה נוכח) באסון שישיג את אבי.

פ י ר ש

(יח) אם נחקור על שיעור התקרבותו של יהודה ותתקדמותו כלפי יוסף, תוציא

לנו החקירה — ההשערה, שזה (היה) במרחק של ארבע אמות¹, וזה כי הפירוש הכללי לביטוי הגישה הוא: קריבה והתקדמות. וזה על חמישה מינים (אופנים) ואחדים מהם הידבקות על ידי התאחדות, כמו שאמר (איוב מא, ח): אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם. וקצתם הידבקות שאינה כהתאחדות (ממש) כאמרו (מלאכי א, ז): מגישים על מזבחי לחם מגאל וג'. ואמרו (שמות כא, ו): והגישו אל הדלת. וקצתם התקרבות במרחק קרוב והוא ארבע אמות, כאמרו (שם): והגישו אדניו אל האלהים, ואמרו (דברים כה, א): ונגשו אל המשפט. ולפי זה צריך שיהיה אמרו: ויגש אליו יהודה — לפי מה שהוא ידוע מגימוס העמידה בנוכחות השרים (הוויזרים) והמלכים. קצתם התקרבות במרחק יותר רחוק מזה, כאמרו (בראשית יט, ט): ויאמרו גש הלאה וג'. וקצתם התקדמות בנאום², כאמרו (מלכים א' יח, כא): ויגש אליהו אל כל העם ויאמר עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים וג'. וסיבות הגישה גם כן חמש: קצתן לתפילה, כאמרו (שם שם, לו): ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם³ וג'. וקצתן קריבה לעבודת ה', כאמרו (שם ל): ויאמר אליהו לכל העם גשו אלי ויגשו כל העם אליו וירפא את מזבח ה' ההרוס. וקצתן הטיית האדם מלהתקדם אל מה שאיננו לו (לטובתו), כאמרו (מלכים ב' ד, כז): ויגש גיחזי להדפה, וקצתן יציאה לקרב, כאמרו (שמואל א', יז, טז): ויגש הפלשתי השכם והערב וג', וקצתן התקדמויות ודריכת האדם לשם ביצוע החובה, כאמרו בפרק (יהושע יד, ו): ויגשו בני יהודה אל יהושע בגלגל ויאמר אליו כלב בן יפנה הקנוי וג' — עד הסוף⁴. וזהו מצב: ויגש אליו יהודה, כי הוא התקדם בצעדים שדרך בהם לצרכו. ואולם גישתו של יהודה אליו — ולא כל השבטים — הריהי בגלל חמש סיבות: הראשונה, כי הוא היה גיבור עולה על אחיו, כאמרו (דברי הימים א' ה, ב): כי יהודה גבר באחיו וג', והשנייה, כי הוא היה כמלך עליהם, כמאמר דויד המלך (שם, כח, ד): כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על [כל] ישראל; והשלישית, כי הוא הערב לבנימין בפני אביו, כמו שאמר: כי עבדך ערב את הנער. והרביעית, שהוא היה בעל חנינה בפניו ומיטיב לדבר, וכאמרו (משלי י, כא): שפתי צדיק ירעו רבים וג'. והחמישית שהוא היה החזק בהם מבחינת הטענה והידען בהם בדיבורים עם המלכים כאמרו (שם טז, יד): חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה⁵. ואמרו: בי אדני — דורש שאלה וכניעה, כאמרו (במדבר יב, יא): ויאמר אהרן אל משה בי אדני אל נא תשת עלינו

1 לענין שעור ארבע אמות ראה קדושין לג ע"א, קימה לפני הזקן היא במרחק ד' אמות, ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג. וכן תנחומא פ' בהעלותך יא טז. ותנחומא ב. אות כ.

2 בפירוש ראב"ם: "ניגש במקום ונגש בדיבור, כלומר במאמר ובאומץ". מקורו כנראה בדברי הגאון שלפניו. — ארבע לשונות גישה הראשונות, הן גישה במקום, והחמישית גישה בדיבור. ויתכן שגם בעל משנה כסף כאן התכוון להגדרות של הגאון באמרו: "ויגש — נכון שהוא מקבל פחות ויתר". והשווה מדרש שכל טוב. ועיין תורה שלמה כאן אות מת.

3 בכה"י: ישראל.

4 השווה בב"ר פ' צג, ו. שם חמש מטרות ל"גישה" אולם אחרות מאלה שבדברי הגאון. שלום, תנחומים, קרבן, נזיפה וגישוש. וזה לפי נוסחאות כ"ל במנחת יהודה בב"ר תוצאת תיאודור-אלבק. בנוסח הדפוס בב"ר נזכרות רק שלוש סיבות: מלחמה, פיוס

חטאת אשר נואלנו ואשר חטאנו. וכמו שאמרה חנה לעלי הכהן (שמואל א' א, כו) : ותאמר בי אדני חי נפשך אדני אני האשה וג'; ואמרה אביגיל לדוד (שם כה, כד) : בי אני אדני העון⁶ וג'. והתכוון באמרו : ידבר נא עבדך דבר באזני אדני — לבקשת רשות לדבר, וזהו כדבר אביגיל : ותדבר נא אמתך באזניך ושמע את דברי אמתך, וכאמרו על התקועית (שמואל ב' יד, יב) : ותאמר האשה תדבר נא שפחתך אל אדני המלך דבר ויאמר דברי. ומצאתי, שנאומי של יהודה ליוסף בסיפור הזה כולל עשרה עניינים : העניין הראשון אמרו : ואל יחר אפך בעבדך — תירגמתיו : ואל יתחזק כעסך על עבדך, ולא תירגמתיו : אפך * על עבדך, כי האף והכעס, אף כי הם שניהם תנועת הנפש הרגזנית הרי השוני שלהם הוא ברוב ובמיעוט, ועם הכעס יש ההחלטה על התנקמות ואין זה עם האף. וזה משום שהאף הוא רק מצדו של האדם נגד אנשי אהבתו, על טעות או קוצר יד הנובעים מהם, וכמו שאמר (שמואל א' כ, ל) : ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות וג'. וזה יתורגם (בערבית) : חרד = אף, ולא יתורגם גצ'ב (כלומר כעס). ואולם הכעס הריהו על הרחוקים יותר, כאמרו (במדבר כד, י) : ויחר אף בלק אל בלעם ויספק את כפיו. ולרוב יהיה נגד האויבים, כאמרו (איוב יט, יא) : ויחר עלי אפו ויחשבני לו כצרי, והרי הכעס אשר לא תחובר אליו מחשבה, גם אם הוא מגונה בכל הבריות, הרי במלכים הוא מגונה יותר, כי עמו ייגלו הגסות והיהירות והצעקה והשאגה. והכעס שיחובר אל המחשבה, עמו יתגלו ארך אפים והיקר, וכאמרו (משלי יט, יא) : שכל אדם האריך אפו וג'. ויהיה (האיש) גיבור ומושל (ברוחו), כאמרו (שם טז, לב) : טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר. והכעס, אם כי הוא מגונה בכל הזמנים הרי באחדים מהם הוא יותר מגונה מבאחרים, וזה כזמני ההתנצחות והויכוחים, וזהו משום שהכעס מסיר את המחשבה והשיפוט, כאמרו (שם יד, כט) : ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת. ואני עוד אפרש זאת ביתר ביאור באמרו (בראשית מט, ז) : ארוך אפם כי עז. וכבר פנה יהודה בנאום אל יוסף בתכלית מה שצריך שיפנה אדם אל המלכים בעניין זה, וכאמרו (משלי כה, טו) : בארך אפים יפתה קצין ולשון רכה תשבר גרם⁷. והעניין השני אמרו : כי כמזך כפרעה — לא התכוון בזה לפרעה המלך אשר היה נמצא עמו באותו הזמן — להוציא את זולתו אלא התכוון בזה : הנה אתה כמו המלך : יותר מזה אתה המנהיג את המלך, ועל כן חלות עליך חובות המלכים ומשימותיהם וזהו : הצדק והיושר, כאמרו (שם טז, י) : קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו. והנאמנות לערבות, כאמרו (שם שם, יג) : רצון מלכים שפתי צדק ודבר ישרים יאהב ; והרחמנות והמחילה, כאמרו (שם שם, טו) : באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקוש ; וההטבה לעושה הרע ויותר ראוי ומגיע למיטיב, וכאמרו (שם כ, כח) :

6 השוה אבן עזרא שמות ד, י : "כל המפרשים פה אחד אמרו כי פירוש 'בי' לשון בקשה, ור' יהודה הלוי אמר כי הוא דרך קצרה, והטעם בי אני אדני העון. כלומר עשה בי עונש מה שתרצה. וככה בי אדני ידבר נא עבדך דבר, עשה בי עונש מה שתרצה, והתניחני לדבר", וכעין זה וברבינו בחיי. וכן ביאר אבן עזרא למעלה מג, כ. וכן ברבינו מיוחס כאן. וראה רמב"ן שם ומה שכתוב בערוך השלם ערך "ביה". מדברי הגאון נראה כי ביאורו הוא מלשון בקשה מתוך כניעה, כמו שתירגמו אונקלוס ויונתן, ותרגום ירושלמי כ"י רומי. ועיין תורה שלמה כאן אות נג. ור"ש ליברמן "יונתן ויונות בארץ ישראל", עמוד 34. יצחק ווארטסקי "לשון המדרשים", ירושלים תש"ל, עמ' 190. ר' יהודה

חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחדס כסאו — ושאר מה שקדם להם תיאורי בסיפור (בראשית לו, לא) ואלה המלכים. ולהקדמות האלו תוצאות מועילות במה שהתחיל יהודה בדברו אחר כן והן תתבררנה בשעת ביאורי אותן⁸.

(יט) והעניין השלישי אמרו: אדני שאל את עבדיו לאמר: ומובנו של דבר זה, שאתה התחלת לשאול אותנו על זה ולא התחלנו אנחנו, פן תדבק בנו.

(כ) והעניין הרביעי אמרו: ונאמר אל אדני יש לנו וג' מודיע לו באמת על הצורה ובהתמכרות ובהתמסרות אליו ויש לזה כבוד ויקר ראויים. ואמרו כאן: ואחיו מות, הוא פירוש אמרם שם והאחד איננו⁹, ומצאנום שאמרו כאן: ויותר הוא לבדו לאמנו ואביו אהבו, ואמנם קבע שם: והנה הקטון ממאמרם: את אבינו היום, ומראה לנו זה שקביעותיו מהנאומים האלה הם מבחר הסיפורים, הנקודות והכוונות.

(כא) והעניין החמישי אמרו: ואשימה עיני עליו, כלומר והנה אתה ערבת לנו שמירתו והטיפול בו ותשומת לב אליו, שכן שומת עין תחייב כך וכמו שאמר גבוכדנצר לגבזוראדן על ירמיהו (ירמיהו לט, יב): קחנו ועיניך שים עליו ואל תעש לו מאומה רע כי אם כאשר ידבר אליך כן עשה עמו. ואמר לירמיהו (שם מ, ד): אם טוב בעיניך לבוא אתי בבל בא ואשים את עיני עליך אלא אם כן היה צירוף: לרעה ואז יבוא אבדן והשמדה, כאמרו (עמוס ט, ד): ושמתי עיני עליהם לרעה ולא לטובה. ובמובן זה דרש ממנו את הנאמנות לערבותו¹⁰. ואשר קבעו שם במובן הזה אמרו (בראשית מב, טו): חי פרעה אם תצאו מזה וג' ואמרו (שם שם, כ): ואת אחיכם הקטן תביאו אלי וג' ולא הזכיר בזה שומת עין עליו, אולם כמו שהקדמנו מקביעתו את מקורות הדיבור, ומן הנמנע שיאמרו לאיש כמוהו: אמרת וערבת והוא ישתוק להם, כיוון שלא אמר להם זאת¹¹.

(כב) ואמרו: ונאמר אל אדני לא יוכל הנער, ממה שקיצר קביעתו שם והוא בטוח יותר להסכמה עליו. ואיך יהיה נכון: לא יוכל הנער, והוא יוכל ויעצור כח ויהיה לאל ידו לעזבו ולהיפרד ממנו, ואז נאמר שהליאות מזה תיאמר עם להיטותו לטובתו ושלומו של אביו ועזיבת הרגותו. לא פירש באמרו: ועזב את אביו ומת, על מי אמר זאת: האם על יעקב או על בנימין, ונאמר איפוא שהכינוי בזה חוזר אל יעקב אבינו¹², וזה כאמרו (דברי הימים ב' יג, כ): ולא עצר כח ירבעם עוד בימי אביהו ויגפהו ה' וימת¹³, כלומר מות אביה.

(כג) ואמרו: ותאמר אל עבדיך אם לא ירד וג', ממה שיוסיף מאמרם של השבטים ליעקב: (בראשית מג, ג) העד העד בנו האיש לאמר וג' באמתם זאת, כי כבר הסכימו עליו.

(כד) ואמרו: ויאמר אבינו שבו וג', רצונו לומר עם ההכרח ועצם הצורך¹⁴.

(כו) ואמרו: ונאמר לא נוכל לרדת, רצונו לומר שנאמנותנו מנעתנו מן הערמה

8 השווה רש"י ורשב"ם.

9 ראה מה שכתב הגאון למעלה מב, יג — והאחד איננו.

10 השווה תרגום יונתן: "ואשוי עיניי לטבתא עלוי", בתרגום ירושלמי כ"י רומי כמו באונקלוס: "ואשוי עיני עלוה". וכן בתרגום רס"ג ובא"ד מאמר ב' פרק י: "ורצו בעין השגחה כאמרו ואשימה עיני עליו", וברבינו מיוחס: "כלומר אתן דעתי עליו לטובה". וכן בס' המבחר כדברי הגאון לפנינו לפי ירמיהו לט, יב. וראה משנה כסף וכן בפ'.

עליך בהפנות כספינו אליך על ידי זולתינו, אולם אנחנו עומדים על דרישתנו את אחינו תוך אימון בערבותך ותוך ציות לפקודתך.

(כז) והעניין השישי אמרו: ויאמרו עבדך אבי אלינו אתם ידעתם, היא ההקדמה מן ההיכרות ההדדית ביניהם.

(כח) ואמרו כאן על יוסף: ואמר אך טרף טרף, מחזק מה שהקדמנו¹⁵ שלא נתאמת דבר מותו, כי זה לא נתברר אצלו, וזה דומה לאמרו (איכה ג, יח): ואמר אבד נצחי וג', ואמרו (תהלים קלט, יא): ואמר אך חשך ישופני, וכל זה אינו מחלט, אלא פיקפוק וספק. וממה שמוסיף לזה בירור אמרו: ולא ראיתיו עד הנה, וזה לא ייאמר על מת, כי הוא מיואש מלראותו ואמנם ייאמר זה על מי שייתכן לראותו חי, כאמרו (מלכים ב' ב, יב): ואלישע ראה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד.

(כט) ואמרו: והורדתם את שיבתי ברעה שאלה, התכוון בזה להנעתו שירחמהו וינוד לו ויחויב תודה לו, שכן כבר גינה הנאמר בהם (ישעיה מז, ו): על זקן הכבדת עלך מאד.

(ל) והעניין השביעי באמרו: ועתה כבאי אל עבדך אבי וג', כדי שינוד ליהודה על זה¹⁶. ואמרו: ונפשו קשורה בנפשו, התכוון בזה לתכלית האהבה, כאמרו (שמואל א' יח, א): ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יהונתן¹⁷ כנפשו ואמנם תירגמנוהו כך כיוון שהנפשות הן פשוטות ואינן גופים שיתקשרו, וכבר הגיעני שהאנשים מנמקים לטובת מי שחושב כי הבורא יתעלה זכרו ברא את הנפשות כדוריות וחילקן לחצאים, והנה איזו נפש שהיא הפוגשת בפלגה היא אוהבת ומתאוה לה, כאמרו: ונפשו קשורה בנפשו. ויאמר להם: אם היתה קשירה אצלכם מחייבת את חלוקת החצי אז מה תאמרו במאמרו (משלי כב טו): אולת קשורה בלב נער, התחשבו שהבורא ברא את הסכלות כדורית וחצאה לחצאים ויצא אז לצעירים חציו? והיה אם יודו, בכך, תגלה טיפשותם ואם ימאנו יבטלו את הנמקתם בביטוי הקשירה — זהו דבר מה אחר ממה שיש להשיב עליהם בזה, שהנפש פשוטה והפשוט — לא תחול עליו חלוקת החלק ואי היגלות האהבה הנפסקת וביטולה עם היפסקות העניין הדרוש ואי הגלות השינאה מן האיש האהוב לאוהב: והנמקתם תחייב את האהבה מן הכל לכל¹⁸.

(לא) ובאמרו: והיה בראותו כי אין הנער ומת, ייאמר מאיזה צד הגיעה אליו ידיעה של דבר זה? ונאמר איפוא, שאמנם הגיע אליו ואימת אותו אצלו רוב אהבתו אליו. ואם יאמר אומר: אם האהבה המופרזת והעצב נחשבים אצלכם מחלות ממחלות הנפש, ונפש יעקב המדברת היא המנהיגה את שני הכוחות הבהמיים אשר הינם בו, רצוני לומר הרגזנית והתאוונית ומה איפוא אתם סבורים בעניין זה? — נאמר לו: מה שתיאר יהודה בעניין זה, ייתכן, שהוא תיאור יתר, שאמרו על יסוד מחשבתו הוא, וכדי שיצטער (יוסף) על יעקב וינוד לו¹⁹. ותירגמתי: ביגון שאלה, בעצבות אל הקבר, ולא תירגמתי: בצער כי הצער קצר מבחינת הזמן מן העצבות,

15 ראה לעיל מב, יג. גם רשב"ח וגם רס"ג תרגמו כאן: אולי טורף.

16 כלומר שירחם עליו.

17 בכתה"י: "דוד" כנפשו.

ומפני שלעצבות שתי סיבות: אם היעדרו של אהוב או חסרונו של מבוקש, ושייכת לביטוי הזה תוגה ואנחה וכאמרו (משלי יד, יג): ואחריתה שמחה תוגה. (לב) והעניין השמיני אמרו: כי עבדך ערב את הנער וגו' כדי להודיעו מדוע דיבר הוא ולא אחיו, ושזה עניין שהוטל ודבק בו ולא באחיו, לו היתה הערבות בור — ולא כל שכן שהיא באח וקרוב, וכאמרו (שם כ, טז): לקח בגדו כי ערב זר ובעד נכריה חבלהו — ותיאר לו ביטויי ערבותו עליו באמרו: אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים, כדי שהעניין יהיה מגיע ומשפיע יותר ושלא יחשוב שזוהי ערבות חלשה. ובזה יש לימוד לקח לנו: אם התאמצות זו היתה בהינצליות מן החטא כלפי אדם כמונו, — הרי חייבים אנו להוסיף ולהתאמץ לבל נחטא לפני ה' אלקינו. וכאמרו (שמואל א' ב כה): אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו וגו'. והתכוון באמרו: וחטאתי לאבי כל הימים — לאחד משני הדברים: או כל ימי יהודה אם יישאר יעקב אחריו בחיים; או כל ימי יעקב, אם יישאר יהודה אחריו בחיים, ואז יפסיק המוות בין שניהם. אחר כך נאמר: איך יהיה נכון אמרו: וחטאתי לאבי כל הימים — והרי חטא רק משך קצר מן הזמן? ונאמר איפוא, שמשמעותו בזה היא: אם לא תסלח לי, הרי אהיה בדרגת החוטא כלפיך במשך אחד משני הזמנים, אשר הקדמנו זכרם²⁰.

(לג) והעניין התשיעי אמרו: ועתה ישב נא עבדך תחת הנער וגו'. ואם נתבונן בעניין השבטים בזאת, נמצא שהם התנדבו שלושה דברים ליוסף והם ירידה מדבר לדבר. והרי הראשון: התנדבו את הריגת הגנב²¹, ועבדות כל קבוצתם. וזהו אמרם (בראשית מד, ט): אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וגם אנחנו נהיה לאדני לעבדים. והשני: התנדבו שיעבודה של קבוצתם והגנב אתם, כאשר אמרו (שם שם, טז): הננו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו. והשלישי: התיחדות יהודה בהתנדבות לעבדות תחת בנימין וכל השבטים, באמרו כאן: ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדני וגו'. ואמנם עשו זאת, כאשר ראו את כניעתו של יוסף להם בדיבור ובמעשה. אחר נאמר: איך תתכן מסירות זו מיהודה, שישתעבד במקום אחיו? ונאמר איפוא: הנה המסירות הזאת ממנו מורה על אמונתו, שאם תצא השתעבדות אחיו לפועל לא תהיה בבחינת זכות ובעלות עבד, אלא הוא (יוסף) ירכוש ממנו את שירותו, במובן ההשתלטות עליו, והתנדב הוא לשירות במקומו וכמילוי-מקום בעדו, ואם כי חל עליו שם העבדות²².

(לד) והעניין העשירי אמרו: כי איך אעלה אל אבי וגו' — ואין זאת שאלה מצד יהודה, איך יעלה אל אביו? כי זה יהיה על ידי הליכה ונסיעה, ואמנם זוהי הודעה לו (ליוסף) על הצורה הנוראה, בבואו אל אביו באין בנימין אתו. וזה דומה למאמר אסתר (אסתר ח, ו): כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי וגו'²³. ודע, יודיעך ה', שיהודה ערך את נאומו בסיפור הזה במערכת דרישות החכמה: בעדינות כלפי המלכים בנאום האדיב לשם הרגעת חמתם, וכאמרו (משלי טו, א): מענה רך

20 השווה מדרש רבה מכת"ל הוצאת אלבק עמ' 1168. בפירוש "כל הימים" לעולם הבא, או בשני העולמות, ראה תורה שלמה לעיל מג, אות יח. הגאון מסביר לפי פשוטו. וכעין זה בתרגום יונתן: "ונתחייב קדם אבא כל יומיא" (למעלה מג, ט). ובתרגום ירושלמי כ"י רומי שם: "ניהוי מרחק מן שאלת בשלמך כל יומיא". וכן מתרגם כאן:

- (יא) וכלכלתי. ואכלכליך איפוא שם, כי כבר נשארו חמש שנים רעב, כדי שלא תעני אתה ומשפחתך וכל אשר לך.
- (יב) והנה. והנה זה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין שאני מדבר אליכם פה אל פה.
- (יג) והגדתם. והודיעו איפוא לאבי את כל כבודי במצרים וכל מה שראיתם אותו ומהרו והורידוהו אלי הנה.
- (יד) ויפל. אחר נפל על חזה בנימין אחיו ובכה ובנימין בכה על חזהו.
- (טו) וינשק. ונשק את כל אחיו ובכה בגלגלם ואחרי כן דברו אליו אחיו.
- (טז) והקול. ונישא הקול אל בית פרעה ונאמר להם: כבר באו אחי יוסף, והיה זה נאה אצל פרעה (— מצא חן בעיניו) ואצל כל משקדיו.

פירוש

(א) באמרו: ולא יכול יוסף להתאפק, אימת אצלנו מה שאמרנו על השפעת דיבורו של יהודה על נפש יוסף, עד אשר הגיע בה ועורר אותה במידה כזאת שלא יכול להתאפק בסבלנות, וכאמרו (ירמיה כ, ט): וגלאיתי כלכל ולא אוכל²⁷. וזה ירגיש בו כל אדם בנפשו, שאם ירד עליו עניין מעורר, הרי יקשה עליו לסבלו; וכאמרו (איוב ד, ב): הגסה דבר אליך תלאה ועצר במלין מי יוכל. וכמו־כן אם תקיף רעה על אדם, כאמרו (תחלים מ, יג): כי אפפו עלי רעות עד אין מספר וג'. והנה גאומי של יהודה הוסיף (להשפיע) עליו עד שהעבירו מהאכזריות והשנאה וההרחקה אל הרחמים, החנינה ההתוודעות והקירוב (של לבבות), ואלה הם ההרגעה והרחמים שהנפש הרגזנית מוצאת, בשעה שהיא חורגת משוויון המשקל אל האכזריות על ידי המוסיקה בנעימות ובמקצב²⁸. ובאמרו: ויקרא הוציאו כל איש מעלי נאמר, שהוצאתם בשביל שני עניינים: כדי שלא יראוהו בוכה, פן תיהרס יראת הכבוד שלהם כלפיו ויסורו ממנו, וכאמרו (תהלים ו, ט): סורו ממני כל פעלי און כי שמע ה' קול בכי²⁹. ושלא ישמעו את פנייתו אל אחיו, פן יעמדו על סודם³⁰, וכמאמרו של אהרן לעגלון (שופטים ג יט): דבר סתר לי אליך המלך, ויאמר הם ויצאו מעליו כל העומדים עליו. ובאשר לאמנון הרי הוא התכוון להוצאתם רק להוציא לפועל את מזימתו בתמר, כאמרו (שמואל ב יג, ט): ויאמר אמנון הוציאו כל איש מעלי ויצאו כל איש מעליו.

(ב) ואמרו: ויתן את קולו בבכי, רצונו לומר הרמת קולו בבכי ובהתייפחות כאמרו (ירמיה לא, יד): קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים וג', כי גתינת קול בלי צירוף הבכיה תחייב צווחה וזעקה, כאמרו (שם יב, ח): נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. והסיבה בבכיו התעוררות תכונת הרחמים, הרוך והספידה, וזהו כמו שיפעל המספיד בהספדו ובקינתו ואז יעורר את הבכיה וכאמרו (בראשית כג ב): לספד לשרה ולבכתה³¹. והקרוב ביותר באמרו: וישמעו מצרים וישמע בית פרעה. כי רצונו בזה לומר, שהם שמעו את הידיעה על בכייתו, כאמרו (במדבר יא י): וישמע משה את העם בכה למשפחתיו, מפני שהדבר רחוק שהבכיה היתה בביתו, ושמעו המצריים

27 בב"ר הוצאת תיאודר־אלבק פ' צג מכת"ל "כיון שהזכיר צערו של אביו לא היה יכול לעמוד על עצמו". וכן במדרש אגדה ומדרש הגדול.

ואנשי פרעה את קול בכייתו, כי אין לקול הבכייה קול כזה שתקיעת השופרות היא למטה ממנו.³²

(ג) ובאמרו: ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף, נאמר, שאמנם ראה כנכונה את ההתודעות אליהם באותו זמן (דווקא), אחרי שנתבררה לו חרטתם על מה שעשו בו ואחרי שהשקיעו כל מאמץ³³ בהצלתו של בנימין.³⁴ ומה מובנו של דיבורו במקום הזה: העוד אבי חי — אחרי שאמרו לו בזמן בואם אליו: שלום לעבדך לאבינו עודנו חי? ועם זה הרי לא יצאו (עדיין) אל אביהם מאז אמרו לו את הדיבור הזה? הרי נאמר שזה סובל שני עניינים: אחד מהם שהוא אומר: אמרו לי את האמת לאמיתה, כי את הדיבור ההוא אמרתם אולי מתוך הגנה. והמובן השני: שאילתו אותם כאן היא אחרי הדיבור ההוא: אולי כבר הגיעה אליהם ידיעה על אביהם אחרי שבאו³⁵ (למצרים). ואמרו: ולא יכלו אחיו לענות אתו — תוך הודאה מפורשת באי־יכולת לענות מפני גודל מה שחל בהם מעניינים, ואפשר שיהיה לזה חמישה פנים: אחד מהם, שנגלה להם עניין שהיו מתייאשים ממנו; והשני, שעזבוהו עבד וכבר הגיע אל אותה המלוכה הגדולה; והשלישי, שהם הרעו לו והם זקוקים למה שיש בידו; והרביעי, שקינאתם בו גבעה מתוך זה שאביהם העדיף אותו עליהם — וכבר ראוהו מרומם על קבוצה של מלכים; והחמישי, שהם יראו מתגמולו ועונשו על הדבר המגונה שעשו בו.³⁶ ועל כן ייתכן שההימנעות מתשובה היתה או בגלל כל אלו (הנימוקים) או בגלל קצתם או בגלל זולתם יחד עמם. שכן התשובה יש אשר תימנע לחמש סיבות: או מפני שהדיבור אמת ואז לא תימצא תשובה לדחותו, כאמרו (משלי כט, יט): בדברים לא יוסר עבד כי יבין ואין מענה, או מפני שהדובר אינו יודע מה שהוא אומר ואז חוסר התשובה לו, — בזולת העניינים הדתיים, היא התשובה — כאמרו (שם כו, ד): אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה.³⁷ או מפני שזה שמדברים אליו אינו יודע מה יאמר לו, ועל כן הוא עונה בדבר בלתי נכון, ואז הוא עוזב את התשובה בדרך האמת, וכאמרו (איוב לב ג): על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב. ואמר גם־כן (שם, יב): ועדיכם אתבונן והנה אין לאיוב מוכיח עונה אמריו מכם, או שהפחד והיראה מפני הדובר ירחיקו אותם מזה, וכאמרו (שם טו): חתו לא ענו עוד העתיקו מהם מלים; או מפני שזה שמדברים אליו מפחד מזולת הדובר וכאמרו (מלכים ב, יח, לו; ישעיה לו כא): והחרישו העם ולא ענו אתו דבר כי מצות המלך היא לאמר לא תענהו. — ונימק את אי־תשובתם לו באמרו כי נבחלו מפניו כלומר תדהמת הנפש והימנעותה מן התשובה, וכמאמר הידיד (דויד) (תהלים ו, ד): ונפשי נבהלה מאד וג'. וכבר מצטרפים בושה ומבוכה זו אל מה שאירע וכאמרו (תהלים ו, יא) יבשו ויבהלו מאד וג'.³⁸ ובזה יש לנו לקח עדין והוא, שאם השבטים לא היה בהם כח לעמוד לפני דיבורו של אחיהם הצעיר והם גבהלו מלענותו, איך איפוא תיתכן לנו עמידה לפני תוכחת בורא נפשותינו? וכאמרו (מיכה ו, ב): כי ריב לה' עם עמו ועם ישראל יתוכח, שכן אז מבוכת הנפשות ובהלתן שם גדולה

32 מובא בפירוש הראב"ם בשם הגאון. והשווה "מאור האפלה", ירושלים תשי"ז "לא שמעו בכייתו אלא בבזאת אחיו". ולעומת זה רשב"ם, רד"ק, רמב"ן ושכל טוב שהמצרים שבחצר שמעו. בכה"י: בכה "למשפחתם".

33 בכת"י: מג'הוד. (= מאמץ). וכצ"ל. אצל איזראילסאהן — בטעות מוג'וד. (= נמצא).

יותר, וכאמרו (ישעיה יג, ח) : ונבהלו צירים וחבלים יאחזון כילודה יחילון וג' — ומה איפוא נעשה ואיה המפלט ? וכאמרו (שם, י, ג) : ומה תעשו ליום פקדה ולשוואה ממרחק תבוא וג' ³⁹.

(ד) ולמאמרו להם : גשו נא אלי ויגשו, יש שתי משמעויות : אחת מהן הרגעת פחדם והשקטתם, כדי שיהיו בטוחים מפחד, מכיוון שלא היה אף אחד עומד בנוכחותו. ואז ניתס את קירובם על ידו לסוד שבו יפנה אליהם ⁴⁰ ; והעניין השני, אמר אותו אחד מן הקדמונים, שהוא קירבם כדי להראותם מילתו, כי כל המצריים היו ערלים. וזה אינו נמנע ⁴¹. ואמרו להם : אני יוסף אחיכם — וג' לא רצה לומר בזה, שיש להם אח אחר ושמו יוסף, ושהוא נפרד ממנו במובן המכירה, ולא התכוון גם-כן להזכירם את תשוקתם לחטוא כלפיו ולא את חטאם נגדו, אלא התכוון דוקא להיפך. מזה : הנה מכירתכם אותי היתה סיבת הגיעי הנה והשגתי את המדריגה הרמה הזאת. (ה) ויוכיח את נכונות הפירוש הזה אמרו אחר כך : ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם וג'. ותירגמתיו : ועתה אל תתעצבו, כי העצבון כשהוא דאגה הוא מחלה נפשית, וכאמרו (ישעיה נד, ו) : כי כאשה עזובה ועצובת רוח וג'. ואמנם אמרתי : כשהוא דאגה, כיוון שיש אשר ביטוי זה יהיה (מובנו) : טורח, וכאמרו (בראשית ג, יז) : בעצבון תאכלנה כל ימי חיך. והאיסור להימנע מהדאגה הריהו בבחינת חיוב השמחה, וכאמרו (נחמיה ח, י) : כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם ⁴². והרי איפוא מחייב דיבורו הנה אתם, אם הייתם (עד עתה) עצובים על היעדר, הרי נוכחתם במציאותי במצב נעלה. ואמנם לא אמר : "ואל יעצב אבי" — כי יש שהאב יצטער יותר ויחרד בגלל היעדר ילדו וכאמרו (שמואל ב יט, ג) : כי שמע העם ביום ההוא לאמר נעצב המלך על בנו. וזה יוכיח את רחמיו של יוסף עליהם, וכאמרו (שמואל א' כ, ג) : ידע ידע אביך כי מצאתי חן בעיניך ויאמר אל ידע זאת יהונתן פן יעצב. יותר מזה : זו הוכחה על אהבתו להם, וכאמרו על אדניה בן חגית (מלכים א' א, ו) : ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית. וצריכים אנו לדעת, שהמאמר הזה הוא שבח לו כי מן הנמנע שחטא או פגע אדניה בנימוס ולא עצבו דוד במניעתו מזה, אלא המאמר הזה מיוחד לדברים המותרים אשר לא יהיו מגונים מבחינה שכלית, או בהישמעם ⁴³. וכבר אימת ואישר את מאמרו כאן : כי למחיה שלחני אלהים לפניכם, מאמרו של הידיד (דוד) עליו (תהלים קה, יז) : שלח לפנייהם איש לעבד נמכר יוסף.

(ו) והודיענו באמרו : ועוד חמש שנים וג' — שהיקרות והרעב היו אמנם במצרים, כי לא היה חריש ולא קציר, וזה מוכרח להיות על-ידי חוסר מימי הגילוס עם היעדר המטרות כל הזמן כולו, ואז יהיה חסרונם כשקיעה, וכמו שאמר (עמוס ט, ה) : ושקעה כיאר מצרים. אלא שב"קציר" מתכוונים לפעמים לקטיעה ולקטיפה של פירות העצים, כאמרו (ישעיה יח, ה) : כי לפני קציר כתם פרח וג' ⁴⁴.

39 מקור הדברים חגיגה ד, ע"ב ב"ר פ' צג, י. ובהוצאת תיאודור-אלבק עמ' 1170, ובתנחומא. הגאון מביא פסוקים שאינם נזכרים במקורות הנ"ל. בכת"י "נר השכלים" מובא בתורה שלמה אות יג, וכן ברבינו בחיי מובא הפסוק מישעיה י, ג : ומה תעשו ליום פקודה, כמו לפנינו. והשווה מה שכתב למעלה מד, לב עניין מוסרי דומה.

40 מובא ברבינו בחיי.

41 ב"ר פ' צג, י. וראה תורה שלמה אות יז, לגבי הספיקות שעוררו המפרשים בשאלה

(ז) ומאמרו: וישלחני אלהים לפניכם דומה למאמרו של עזרא (עזרא ט ח): ועתה כמעט רגע היתה תחנה מאת ה' אלהינו וג'.

(ח) ומאמרו: ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים וג' — הוא ייחס זאת לניהול השמימי ולהנהגה העליונה⁴⁵ וזוהי אמיתות "מקדים רפואה למכה" (מגילה יג:). ובמאמרו: וישימני לאב פרעה, תיאר עצמו בשלש מעלות: המעלה הראשונה: וישימני לאב לפרעה. רוצה לומר: הוא שמני אלוף (ומורה) לפרעה, כי "אב" בלשוננו יהיה לפעמים: אלוף ומורה, כאמרו, (בראשית ד, כא): אבי כל תפש כגור ועוגב⁴⁶, ואמנם קרא לעצמו: מורה לפרעה, כי היה מנהל ומנהיג את עניינו וזוהי משמעות אמיתית של כל מנוהל ומונהג, שמנהלו ומנהיגו הוא מורו ואלופו⁴⁷. ועל כן, אם כי כלפי חוץ היה (יוסף) הולך אחריו הרי באמת היה (האיש) שהולכים אחריו. וכמו-כן, אם כי כלפי חוץ היה למטה ממדריגתו (של פרעה), הרי באמת היה למעלה ממנו במדריגה ומכובד ממנו ביתרון, כי המכובד יותר ינהל את המכובד פחות. והמעלה השניה: ולאדון לכל ביתו, כלומר שהוא שלט בפמליא של פרעה ובאנשי ביתו, כי עלה עליהם בהבנה⁴⁸ ויהיו לו, באי-ידיעתם את מה שהוא ידע, כמו עבדים, וכאמרו (משלי יא, כט): ועבד אויל לחכם לב. והמעלה השלישית: ומשל בכל ארץ מצרים — התכוון בזה להשתלטות על כל המדינה. וכאמרו שם (תהלים קה, כא): שמו אדון לביתו ומשל בכל קנינו⁴⁹. וזה, יצליחך ה', מוסר אציל מצד יוסף כי הוא לא הסתפק בכך שלא גינה אותם על הרעתם (לו), אלא הודיעם שהרעתם נתנה פרי טוב, ועל כן מחובת נאומו להודות להם⁵⁰.

(ט) ומאמרו: מהרו ועלו אל אבי, שכן זהו עניין, שלא יתכנו בו, אחרי היגלותו ההתממהות וההיסוס, כאמרו (ישעיה מט, יז): מהרו בניך וג'. ובאמרו: רדה אלי אל תעמוד קרא והזמין אותו לבא אליו. ולולא הרעבון העצום הוזה ומה שמצטרף אליו מכבודו ועזרתו לו (לאביו) לא הותר לו להדריך מנוחתו ולהוציאו ממולדתו, אם כי אולי היתה אפשרות לשלוח אליו מזונות, ויחיו אותו ואת הנליוס אליו, אולם הוא זירז אותו בדעתו את געגועיו לראותו, כי אי אפשר היה ליוסף באותו הזמן לעזוב את פרעה⁵¹.

(י) ומאמרו: והיית קרוב אלי, כלומר קירבת המגורים, כי המרחק הקרוב חמש משמעויות לו: הראשונה, הקירבה במגורים ובמקום, כאמרו (דברי הימים א' יב, מ): וגם הקרובים אליהם עד יששכר וזבלון ונפתלי מביאים לחם וג'. והשניה הקירבה באמות, כאמרו (במדבר כה, ו): ויקרב אל אחיו את המדינית⁵² והשלישית, הסברת הפנים על ידי הקירוב, כאמרו (אסתר א יד): והקרוב אליו כרשנא שתר אדמתא וג'. והרביעית, קריבה על ידי התשמיש והבעילה, כאמרו (ישעיה ח ג): ואקרב אל הנביאה וג'. והחמישית, קריבה במחשבה ובלב ובלשון, כאמרו (דברים ל, יד): כי קרוב אליך הדבר מאד וג'. ובאמרו: אתה ובניך ובני בניך, הודיעהו שביעות רצונו מאחיו והיפסקות מה שהיה בלבו נגדם ושיבתו אליהם, כדי שלא

45 כן בפ' ראב"ם. והשווה מורה נבוכים חלק שני פרק מח: "שאפילו היתה הסבה רצון אחד משאר בעלי חיים, שזה כלול ייחוס להשם בספרי הנביאים".

46 כן בתרגומו כאן, וכן באבן עזרא. וכן במדרש החפץ כ"י מובא בתורה שלמה, אות לט.

יירתע לבו מן הנסיעה אליו. ומנייתו: וצאנך ובקרך, משום שהם צריכים למיני התבן וזולת זה ממזונותיהם.

(יא) ואמרו: וכלכלתי אתך שם — חובה וחיוב עליו. והכילכול ישמש בחיובו בשישה אופנים הראשון: טיפול האדם בתיקון מידותיו והפסקת מחלות נפשו, לאמרו (משלי יח, יד): רוח איש יכלכל מחלהו וג'. והשני: טיפולו בהנהגת גופו וביתו כאמרו (תהלים קיב, ה): טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט. והשלישי: טיפול בעניין הוריו בכלכלתם, כאמרו לנעמי (רות ד טו): והיה לך למשיב נפש ולכלכל את שיבתך. והרביעי: טיפולו בעניין נשיו, וכאמרו על פילגשי דויד (שמואל ב' כ, ג): ויכלכלם ואליהם לא בא. והחמישי: טיפול בעניין הנביאים וכלכלתם, כאמרו (מלכים א' יח, ד): ויקח עבדיהו מאה נביאים ויחביאם חמשים⁵³ איש במערה וכלכלם לחם ומים. והשישי: הטיפול בענייני המלכים במה שיצטרכו אליו, וכאמרו על ברזלי (שמואל-ב' יט, לג, לד): והוא כלכל את המלך בשיבתו במחנים כי איש גדול הוא מאד. ואמר: ויאמר המלך אל ברזלי אתה עבר אתי וכלכלתי אותך עמדי בירושלים. ואמר (מלכים-א' ג, ז): ולשלמה שנים עשר נצבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו חדש בשנה יהיה על האחד לכלכל, ואמר באשרו את הדבר הזה (שם, ה, ז): וכלכלו הנצבים האלה את המלך שלמה ואת כל הקרב אל שלחן המלך שלמה איש חדשו לא יעדרו דבר. והתכוון באמרו: פן תורש — לפחד מהעונן, שלא יירתע מחדת למצרים מתוך עצלות ואדישות, בדומה לאמרו (משלי כ, יג): אל תאהב שנה פן תורש וג' ⁵⁴.

(יב) ובאמרו: והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין נאמר, שלייחודו את בנימין יש שתי משמעויות; האחת מהן, שדיבורו היה אל העשרה חוץ מבנימין, כלומר אמרו להם: אשר מכתם וג' ושאר המאמר, וכאשר התכוון לכולם בנאומו אמר את זאת⁵⁵. והשנית: שהוא כלל את בנימין אתם, רק משום שאביהם האשימם על כך שהודיעו לו (ליוסף) על אודותיו (בנימין), (ו) הודיעו בנימין על כך⁵⁶. והתכוון באמרו: כי פי המדבר אליכם, לשני דברים: אחד מהם רוצה לומר: שאני מדבר אליכם ישר בפי ואתם תופסים זאת במראה עיניכם, לא מפי השמועה⁵⁷, וזאת כמאמר גדעון למלאך (שופטים ו, יז): ועשית לי אות שאתה מדבר עמי, כלומר: הנה דיבורך אתי אות, ואשאל ממך אות* ⁵⁷ נוסף על זה; והשני התכוון בו שאני מדבר אליכם בלשון הקדש, לא כמו שדיברתי אליכם בראשונה על ידי תורגמן, והרי איפוא תהיינה השפה והנעימה שתיהן מוכיחות לכם על זהותי⁵⁸. ומראה לנו על נכונות הדבר העובדה שהעבריים קוראים ללשון (= שפה) פה, כאמרו (שמות ד, יא): מי שם פה לאדם, ואמר (שם י): כי כבד פה וג'.

(יג) ואמרו: והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים, לא התכוון בו להתפארות ולהתרברבות כנגדו, אלא הוא אחד ממיני הערת החשק בו כדי לרדת למצרים⁵⁹. וזאת כמו שעשה הבורא את הודעת גדולתו כסיבה לשוב אל משמעתו, באמרו (ישעיה סו יט): האיים הרחקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי והגידו את כבודי בגוים. ואמרו: ואת כל אשר ראיתם, אינו מתכוון לכניעה ולמשמעת

53 בכה"י: חמשים חמשים.

54 א"ע, רשב"ם, ורד"ק בשרשים ביארו מלשון תכרת. ובאונקלוס, פשיטא, אבן גנאח

[של מצרים] אליו ולא לגדולתו, כי כל זה כלול באמרו: את כל כבודי, אלא רוצה בזה לומר על בכיתו ועל השתוקקותו ועל געגועיו לראותו.

(יד) ואמרו: ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך, הוא (בכה) לחוד עליו כיוון שהאהבה לאחיו מאמו הניעה ועוררה את לבו, וכאמרו (שיר השירים ח, א): מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי. ואמר (דברים יג, ז): כי יסיתך אחיך בן אמך⁶⁰ וג'. — ואמנם התכוון לצוארו, שכן החזה הוא מקום הנשיקה בזמני השמחות, ויחייב זה את התיפך (הדדיות). ולזה התכוון באמרו (שיר השירים ד, ד): כמגדל דוד צוארך וג'.

(טו) והסיבה בצירוף הנשיקה עם הבכיה באמרו: וינשק לכל אחיו ויבך עליהם, היא: השקטתם וריצויים בהודעתו להם את תשוקתו אליהם והיפסקות מה שבלבו עליהם⁶¹. ועל כן אמר: ואחרי כן דברו אחיו אתו, כלומר אחרי ששמעו דיבורו ואמיתותו, ואחרי שענינו נתברר בנפשותם ואחרי שהרגיעם, פנו אליו בשיחה, ואם כי לא פירש (הכתוב) מה דיברו אתו, הרי יאה ונאות הוא, שהדיבור היה: התודות והצטדקות והתנצלות⁶².

(טז) ואמרו: והקול נשמע, ר"ל הידיעה, כאמרו (עזרא ג, יג): והקול נשמע עד למרחוק⁶³. ולאמרו: וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו, שתי סיבות: אחת מהן, שהם היו מרוצים, כי משפחתו תבוא אליו, כדי שהם ישמחו בו ושהוא ישמח בהם; והשניה, שהם התכוונו אליו, שסרה ממנו חרפת העבדות ושרתה עליו אצילות ערכם של האחים⁶⁴. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מה, יז—כה; מו, א—ז

הכתוב:

(יז) ויאמר. ואמר פרעה ליוסף אמר לאחיך: עשו פעולות, טענו בהמותיכם ולכו הכניסו אותן אל ארץ כנען.

(יח) וקחו. וקחו את אביכם ומשפחותיכם וישבו אלי אתן לכם טוב ארץ מצרים ותאכלו את המצוין בחרת שבארץ.

(יט) ואתה. ואתה צוית שתאמר להם עשו פעולות קחו מארץ מצרים עגלות למסכם ולנשיכם ושאו את אביכם ובואו.

(כ) ועיניכם. ולא תחוסנה עיניכם על כליכם, כי טוב כל ארץ מצרים הוא לכם.

(כא) ויעשו. ועשו כך בני ישראל ומסר להם יוסף עגלות בפקודת פרעה וצידה לדרך.

(כב) לכלם. והעניק לכל איש מהם בגד כבוד ונתן לבנימין שלש מאות דרהם וחמשה בגדי כבוד.

(כג) ולאביו. ושלח אל אביו עשרה חמורים טעונים (מ) טוב מצרים ועשר אתונות טעונות בר ואוכל ומזון לאביו לדרך.

(כד) וישלח. (שחרר) את אחיו והלכו ואמר להם אל תריבו בדרך.

(כה) ויעלו. ועלו ממצרים ובאו אל ארץ כנען אל יעקב אביהם.

60 מובא ברבינו בחיי, ונראה כי מקורו בדברי הגאון. וכן ביאר ברד"ק. ועיין קדושין פ, ב.

(כו) ויגידו. והודיעוהו באמרם: עוד יוסף חי (— נשאר בחיים) וכי הוא השלים על כל ארץ מצרים, ופקפק לבו ולא בטח בהם.
 (כז) וידברו. ודיברו אליו את כל דבורו של יוסף אשר דבר אליהם וראה את העגלות אשר שלח יוסף לנשיאתו ונסתלקה מחלת הנפש של יעקב אביהם.
 (כח) ויאמר. ואמר ישראל דיי שעדיין יוסף בני נשאר בחיים, אלך לראותו לפני שאמות.

כו

(א) ויסע. ונסע ישראל וכל משפחתו עד שבא אל באר שבע וזבח זבחים לאלהי אביו יצחק.
 (ב) ויאמר. ואמר האל לישראל במראה הלילה: הוי יעקב הוי יעקב, ואמר הנני.
 (ג) ויאמר. ואמר לו אני האל אלהי אביך אל תירא מן הירידה אל מצרים, כי אני אעשה ממך שם אומה עצומה.
 (ד) אנכי. ציווי ירד עמך אל מצרים ויעלך גם כן העלאה ויוסף יעצום עיניך.
 (ה) ויקם. וקם יעקב מבאר שבע ונשא בני ישראל את יעקב אביהם וטפם ונשיהם על העגלות אשר שלחן פרעה כדי לשאתו.
 (ו) ויקחו. ולקחו את בקרם ואת קניניהם אשר קנו בארץ כנען ונכנסו למצרים יעקב וכל זרעו עמו.
 (ז) בניו. בניו ובני בניו ובנותיו ובנות בניו וכל זרעו הביא אותם עמו אל מצרים.

פירוש

(יז) אולם מאמרו של פרעה ליוסף על אחיו: זאת עשו, הרי לא התכוון בזה לתכונה אחת, אלא התכוון בזה לתכונות רבות ופעולות מרובות והן: טענו ולכו באו וקחו ובאו, וכמו כן מאמר (במדבר טז, ו): זאת עשו קחו לכם מחתות — יכלול כמה פעולות והן: קחו ותנו ושימו⁶⁵. ואמרו: טענו את בעירכם, הרי הם שני ביטויים מביטויי התרגום, כי הטעינה תרגום נשיאה ובעירכם תרגום בהמתכם⁶⁶. ואם כי לא אמר איזה דבר יטען על הבהמות, הרי היאות ביותר בזה שהתכוון לנשיאת האוכל, שכן אליו היו זקוקים יותר מאשר לכל הדברים⁶⁷.
 (יח) והראה לנו אמרו: וקחו את אביכם על זה, שעם אמרו: באו אחי יוסף — הרי שמע את שמע אביו והיות קיבוצם בארץ כנען⁶⁸. והתכוון באמרו: ובאו אלי, למה שיחייבהו יפי ההתנהגות של האדם: להיטיב עם משפחתו וקרוביו. ואמרו: את טוב ארץ מצרים, כלומר סגולות הארץ הטובות והנבחרות. ותירגמתי חלב הארץ: מיטב מה שבארץ, כמו אמרו (במדבר יח, כט): מכל חלבו⁶⁹.
 (יט) ותירגמתי: צויתה "אמרת". ולא תירגמתי: "מאמורא" כי זהו תרגום למלה: מצוה, וזה דומה לאמרו (ויקרא ח, לה; י, יג): כי כן צויתי⁷⁰.

65 כוונתו שהתיבה "זאת" מתייחסת ללשון רבים. והשווה א"ע במדבר, שם: זאת "הבחינה" עשו. והתכוון לדיוקו של הגאון כאן.

66 כן בספר השרשים לריב"ג ערך "טען" וערך "בער" על פי התרגום. וכן בפ' ראב"ם בתוספת דוגמאות. בריב"ג שם ערך "טען" ביאר: לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר טז, טו) — טענתי, אבל בתרגום אונקלוס שם: "שחרית", וביונתן: "נסיבית". המלה

ולא הסתפק פרעה בזה, שנתן חופש ליוסף והירשה לו, אלא שציווה לו זאת, כדי שלא יפול פה קוצר-יד או איחור⁷¹. ואפשר שלא היתה לשום איש רשות להוציא את ה"עגלות" מהארץ אלא ברשות המלך והנה הירשה לו⁷². יותר מזה: ציווה עליו למסור להם אותן. ולא צויין מספרן ונאמר איפוא ש"מיעוט עגלות שתיים". ואחרי זה יש הרשות (לתת) יותר משתייהן וזאת בהתאם לרוב חפציהם ומטלטליהם או מיעוטן. והצורך לעגלות דחוף בנשיאת הבר⁷³ במקום שאין גמלים, וכאמרו (במדבר ז, ו): ויקח משה את העגלת ואת הבקר ויתן אותם אל הלויים. ופירוטו באמרו: ונשאתם את אביכם ובאתם, כי הוא שקול כנגד כל קיבוצם.

(כ) וייתכן באמרו: ועינכם אל תחם על כליכם, שני דברים: אחד מהם, שלא תחוסו על כלי נסיעתכם פן יבלה, כאמרו (יחזקאל יב ג): עשה⁷⁴ לך כלי גולה; והשני שלא תחוסו על אותם כלי הבית ומכשיריו, שאי אפשר לשאתם, ועל כן לא תצטערו לעזובם ואל תחוסו על אבדנם. כאמרו (בראשית לא, לו): מכל כלי ביתך וג'.
(כא) ואמרו: ויעשו כן בני ישראל, כלומר העמסת הבהמות. ואמרו כאן: עגלות על פי פרעה מחזק את מה שאמרנוהו כבר, שאולי לא היתה לשום איש רשות להוציא עגלות ממצרים אלא ברשות המלך⁷⁵.

(כב) ותירגמתי: חליפות שמלות — בגד כבוד, כמו מאמרו של שמשון (שופטים יד, יב): ונתתי לכם שלשים סדינים ושלשים חלפות בגדים, ואמר (שם יט): ויתן החליפות למגידי החידה. ואמנם לא תירגמתי חליפות — בגדי כבוד בריבוי (אלא ביחיד), כי בשעה שהוא מגביל אותן במספר הרי הוא אומר: וחמש חלפות שמלות, ושלשים חלפות. ולו היה איפוא אמרו: חלפות מחייב: בגדי כבוד רבים היה מוותר על המספר הזה. ואולם עשה זאת, כי בגד הכבוד כולל בגדים רבים⁷⁶; וראוי שבגדי כבוד אלה יהיו מהמלבושים המפוארים של מצרים. ובגדי הכבוד גורמים פעמים רבות לקירוב, כאמרו על יהוא (מלכים ב' י, כב): ויאמר לאשר על המלתחה הוצא לבוש לכל עבדי הבעל ויצא להם המלבוש⁷⁷. ואשר להעדפתו את בנימין עליהם בשלש מאות כסף ובחמש חלפות שמלות, הרי זה להוכחת יתר ולרחמים יתירים. ולא נדע לגבי הכמות הזאת הנמקה שתחייבה, אלא זוהי בחירה מצידו⁷⁸.
(כג) ואמרו: ולאביו שלח כזאת, יסבל שני עניינים, מפני הוספתו: כזאת — או שהתכוון באמרו: כזאת שזוהי דוגמא לעניין הנתינה ולא לכמות⁷⁹. או שהודיע (לנו) כי מה שמסר לכל השבטים, הוא משא עשרים חמורים ואתונות, ושלח אל אביו כנגד קיבוצם (של האחים)⁸⁰. ואמרו: נשאים משוב מצרים, כולל את הטובים

71 השווה רמב"ן ורבינו בחיי.

72 ראה הערה 75.

73 כן פירש רד"ק בשם אביו שבהליכתם הוליכו תבואה בעגלות.

74 בכה"י: "קח" לך.

75 הדגשה דומה על הרשות המיוחדת להוציא את העגלות מובאת ברד"ק בשם אביו: "על פי פרעה, זה מורה על מה שכתב א"א ז"ל, כי בלא רשות לא היה יכול לתת להם עגלות". בלקח טוב, בשכל טוב, ברשב"ם, ריב"א ומושב זקנים, ביארו, על פי מקורות חז"ל, כי עיקר הרשות היתה על הבקר המושך את העגלה. ראה המשנה בכורות ד, ד וסנהדרין ל"ג ע"א. שאין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריה של מצרים אלא אם כן חותכין את האם שלה. מאידך גיסא מדגישים ר' אברהם בן הרמב"ם ור' יוסף

בתכשיטים ובמלבושים ובבשמים וזולת זאת, כמו אמרו (מלכים ב' ח, ט): וילך חזאל לקראתו ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק משא ארבעים גמל. ובשום אופן אין לחשוב למעט את מה ששלח יוסף אל אביו מה שיכול היה, כי זאת עשה לו להיעזר בו בדרכו. וכלל באמרו: בר ולחם ומזון שלשה דברים, הנכנסים זה בזה, שכן אמרו: בר, רוצה לומר החיטה⁸¹, והיא הבר, כאמרו (עמס ה, יא): ומשאת בר תקחו ממנו; ואמרו: ולחם כולל מיני הלחם, כאמרו (במדבר טו, יט): והיה באכלכם מלחם הארץ. וכבר חשב אחד האנשים, שלא ייקרא לחם אלא מה שהנהו מחמשת המינים. כלומר החיטה והשעורה והשיפון ושיבולת השועל והכוסמת⁸², והנה ביטלנו את מחשבתו במאמר הכתוב (יחזקאל ד ט): ואתה קח לך חטים ושערים ופול ועדשים ודחן וכסמים ונתתה אותם בכלי אחד ועשית אותם לך ללחם וג'. ואמר גם כן (שם טו): ועשית את לחמך עליהם⁸³, ואולם אמרו: ומזון, הרי הוא כולל כל מזון, כמו הפירות והמשקה וזולת זה, וכאמרו (דניאל ד, ט, יח): ומזון לכלא ביה. ואמנם כלל כל אלה השלושה, כי כל "בר" — יבוא ממנו "לחם" ולא כל "לחם" הוא מ"בר", וכל "לחם" הוא "מזון" ולא כל "מזון" הוא "לחם"⁸⁴. (כד) והתכוון באמרו: וישלח את אחיו — לכל אחיו, על ידי שיחרורם של שמעון ובנימין בלי עצירת אחד מהם ובלי חשד בהם⁸⁵. והתכוון באמרו להם: אל תרגזו בדרך, שלא יריבו בדרך ושלא יכעס אחד על חבירו בהזכירם מה שעשו בו, ואז יתחילו שוב לגנות איש את אחיו, כאמרו (דברים כח, סה): לב רגז, ואמרו (חבקוק ג, ב): ברגז רחם תזכור⁸⁶.

(כה) ואמרו ויעלו ממצרים ויבאו ארץ כנען, כלומר במהירות, בלי התמהמהות ובלי התעכבות, ובלי איחור.

(כו) ובאמרם לאביהם: וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים ישנה התאמתות החלום שראה אותו וגודל השפעתו. ותירגמתי: ויפג לבו — והטיל ספק, ולא הזכרתי את הלב בגלל שתי סיבות: אחת מהן: כי לא יפה בשפת ערב לומר: ולבו הטיל ספק⁸⁷. והשניה: שגדר הספק הוא: הימצאות הנפש בין החיוב לבין השלילה, והאישור וההכחשה, רצוני לומר בין: האם היה הדבר הזה או לא היה. ומן הביטוי הזה (פוג) יש שיהיה: הפסקה (הרפיה) כאמרו (איכה ב, יח): אל תתני פוגת לך, ואמרו (שם ג מט): עיני נגרה ולא תדמה מאין הפגות⁸⁸ ואמרו: כי לא האמין להם, לגודל הענין בנפשו, בדומה לאמרו (שם ד יב): לא האמינו מלכי ארץ וכל ישרי תבל וג', והרי לא התאמת להם לא אמת ולא שקר, וזהו גדר הספק.

81 כן בראב"ם: "ובר שם חיטים נבחרים או סולת מעולה". ובא"ע: "בר־דגן". וראה דברי הגאון לעיל מא מט.

82 במשנה חלה פ"א מ"א: חמשה דברים חייבים בחלה, החטים והשעורים והכוסמין ושבולת שועל ושיפון — וראה מכילתא בא פרשה יז. ראה ירושלמי חלה פ"א ה"ב, שאין לך קריו פת סתם אלא חיטין ושעורין בלבד. אבל במקום שאוכלין פת של כל דבר נקרא פת סתם של חמשת מינים בלבד. וראה ברמב"ם הלכות ברכות פ"ג ה"א. פת הנעשה מחמשת המינים נקראת פת בכל מקום בלא ליווי. וראה בברייתא ברכות לז א: הביאו לפניו פת אורז ופת דוחן וכו'.

83 כוונת הגאון היא לא לגבי הלכה, אלא לענין תיבת "לחם" במקרא. ראה דברי הגאון ב"שערי ברכות" שלו השער התשיעי: "נזדמן לפנינו לחם חטים ולחם שעורים ולחם כוסמין ולחם שבולת ולחם שיפין חייב לברך על לחם חטים לפני אכילתו המוציא לחם"

(כז) ויסתבר אמרו: וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אלהם, שאולי כבר אמר להם שיספרו לאביהם מן הסודות אשר היו בינו לבינו, בכדי שתהיה זו הוכחה על אמיתות הידיעה עליו⁸⁹. ואמנם דבר זה מסתבר ונראה לנו, כי לא נראה באמרו: מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו וג' וישבת בארץ גושן וג' וכלכלתי אותך שם וג', דבר שישמש כהוכחה על אישור דבריהם ועל התאמתות מה שהיה מטיל ספק בו. ויכלל באמרו: וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אתו, שהוא ראה עם העגלות את בגדי הכבוד אשר העניק לבנימין ועל כל חברותם ואת החמורים והאתונות ואת משאם, אשר על ידם התאמת הסיפור על יוסף אצלו, בדעתו שאין לאל ידם לקנות זאת; ואולי שלח עמם מכתב אליו בכתב ידו, ובהתאספותם של הדברים האלה התאמת בעיניו סיפורם⁹⁰. ותירגמתי: ותחי רוח יעקב אביהם, וחדל חלי נפשו של יעקב, כי בביטוי זה ייאמר חדלון המחלה, כאמרו (ישעיה לח, ט): בחלתו ויחי מחליו. וזה, מפני שהעצבות היא מחלה לנפש, לאמרו (משלי יח, יד): ורוח נכאה מי ישאנה. ואמר (איוב יז, א): רוחי חבלה ימי נזעכו קברים לי; ואמר (מלכים א' כא, ה): מה זה רוחך סרה⁹¹ וג'. ויהי כאשר חדל (החולי) נאמר עליו: ותחי רוח יעקב אביהם⁹². וייתכן שהתכוון בזה לשיבת הנבואה אליו, כי זהו אחד משמותיה, כאמרו (ישעיה סא, א): רוח יי אלהים עלי וג'. ואפשר, שהתכוון בזה להיטהרות לבו ולכח מחשבתו והבחנתו, וכאמרו על שאול (שמואל א' י, י): ותצלח עליו רוח אלהים ויתנבא בתוכם⁹³. ויסתבר שרמזו בזה לתוספת כחו וזריזותו, כאמרו על שמשון (שופטים יד, ו): ותצלח עליו רוח ה' וישסעוהו כשסע הגדי וג'⁹⁴.

(כח) ואמרו: רב עוד יוסף בני חי, סובל שני מובנים: אחד מהם: שהרבה הוא לי שיוסף בני עודנו חי⁹⁵. והשני: די לי בזה שהוא חי וקיים, כאמרו (במדבר טז, ג): רב לכם וג'⁹⁶. ואמרו: אלקה ואראנו בטרם אמות, על יסוד מה שיחייבהו הטבע מן ההבטה אל האהוב, ומה שיש בזה משלוות הנפש והרגעת הלב.

מו

(א) ואמרו: ויפע ישראל, כלומר מחברון. ואשר ל"ויזבח זבחים", הרי אפשר, שהדבר הוא בגלל חמש סיבות: ראשונה בהן: תודה לה' יתעלה זכרו על הבשורה, שיוסף נשאר בחיים, וכאמרו (יונה ב י): ואני בקול תודה אזבחה לך⁹⁷; ועוד; שאל מהבורא שיודיעהו על עניינו במסעו והודיעהו (ה'), כמו שמוכיח כל הסיפור הזה⁹⁸; ועוד, שאל מה' שישמרהו וישגיח עליו בדרכו, בדומה לאמרו (שם א, טז): ויזבח זבח לה' וידרו נדרים; והרביעית והחמישית, נוגעות ליוסף, והוא ששאל מהבורא, שיחזק את עניין יוסף ויוסיף על הבנתו, כדי שתיטב הנהגתו, כי הוא (יעקב)

89 השווה ב"ר פ' צד, ג, צה, ג. השווה רשב"ם: "את כל דברי יוסף — שאר דברים שדיבר אליהם הכתובים למעלה שבכה על צואריהם והכירו בוודאי שהוא אחיהם".

90 השווה רשב"ם רמב"ן ופי' הטור. 91 בכה"י: "מזע" רוחך סרה.

92 מעין פירוש זה ברבינו מיוחס: "ותחי רוח יעקב, הבריא לבו ונתחזק בדבר, אבל קודם לכן היה רוחו רפה עליו". וכן בספורנו. ברס"ג תירגם ככתוב. ראה פירוש הארוך רס"ג לבראשית ג. כב — מעץ החיים, "עץ הרפואה". בקטע שפרסם הרכבי, ב"הקדם" שנה א עמ' 160, רס"ג מסביר כי המלה "חיים" מורה על שמונת דברים וביניהם — רפואה. וכן בקטע שפרסם יהודה רצהבי ב"סיני" כרך כ. תש"ז עמ' רעו. ר' יונה אבן ג'נאח בספר השרשים שרש חיה: "וזכרנו אנחנו בהשגה (= בספר ההשגה) האחיה מחלי זה

חשב את הנהגתו את מצרים לגדולה וחשובה, וזה דומה לאמרו על שלמה (דברי הימים ב' א, ו): ויעל עליו עלות אלף. ואמר אחריו (שם ז): בלילה ההוא גראה אלהים לשלמה ויאמר לו שאל מה אתן לך, ויבקש את החכמה, כדי שתיטב הנהגתו. ואמנם אמר: לאלהי אביו יצחק, כי יצחק אביו קיים את עניין העקידה במקום הקרבנות⁹⁹, וגם כן, מפני שפחד, שמא ימנעוהו (ה'), כמו שמנע את יצחק מרדת מצרימה, כאמרו לו (בראשית כו, ב): אל תרד מצרימה וג'. ואז יחמיץ את הפגישה עם יוסף¹⁰⁰ ורצה...

הפסוקים מו, ח—כז לפי התרגום הערכי

(ח) ואלה * ואלה שמות בני ישראל הנכנסים מצרימה אשר הם יעקב ובניו, בכור יעקב ראובן.

(ט) ובני. ובני ראובן חנוך ופלוא וחצרון וברמי.

(י) ובני. ובני שמעון ימואל וימין ואחד ויכין וצחר ושאול בן הכנענית.

(יא) ובני. ובני לוי גרשון וקהת ומררי.

(יב) ובני. ובני יהודה ער ואונן ושלה ופרץ וזרח, ומתו ער ואונן בארץ כנען והיו בני פרץ חצרון וחמול.

(יג) ובני. ובני יששכר תלע ופזה ויוב ושמרון.

(יד) ובני. ובני זבולן סרד ואלן ויחלאל.

(טו) אלה. אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפרץ ארם ואת דנה בתו כלם שלשים ושלוש נפש.

(טז) ובני. ובני גד צפיון וחגי שוני ואצבן ערי וארודי ואראלי.

(יז) ובני. ובני אשר ימנה וימשה וימזי ובריעה ושרח אחתם ובני בריעה חבר ומלכיאל.

(יח) אלה. אלה בני זלפה אשר נתן לבן ללאה בתו ותלד את אלה ליעקב שש עשרה נפש.

(יט) בני. בני רחל אשת יעקב יוסף ובנימין.

(כ) ויולד. ונולד ליוסף בארץ מצרים מה שילדה לו אסנת בת פוטיפרע כהן האליל את מנשה ואת אפרים.

(כא) ובני. ובני בנימין בלע ובכר ואשבבל גרא ונעמן ואחי וראש ומסים וחפים וארר.

(כב) אלה. אלה בני רחל אשר ילדה ליעקב כלם ארבעה עשרה נפשות.

(כג) ובני. ובן דן חשים.

(כד) ובני. ובני נפתלי יחצאל וגוני ויצר ושלם.

(כה) אלה. אלה בני בלהה אשר נתן לבן לרחל בתו וילדה את אלה ליעקב כלם שבע נפשות.

(כו) כל. כל הנפשות הנכנסות ממשפחת יעקב למצרים מה שיצא מחלציו וזה חוץ מנשי בניו ששים ושיש נפשות.

(כז) ובני. ובני יוסף אשר נולדו לו במצרים שתי נפשות. כל הנפשות שנכנסו ממשפחת יעקב אל מצרים שבעים.

פירוש

כבר הקדמנו דיבורנו במניית סיבות כניסתו של יעקב אבינו והשבטים למצרים וסידרון שם, וכאן מקום סיומן, שכן מעלת יוסף ונשיאותו נעשה ליעקב ולשבטים כחבל במשיכה לכניסה למצרים¹⁰¹ וכאמרו (הושע יא, ד): בחבלי אדם אמשכם בעבתות אהבה ואהיה להם כמרימי על על לחיהם וג'.

(ח) וכאשר פתח כאן באמרו: ואלה שמות בני ישראל, אחר אמר: יעקב ובניו — הודיענו שהוא קורא יעקב בשם בני ישראל — ויצא בזה אמרו (שמות יב מ): ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים וג'. שיעקב נכנס בכלל מי שייקרא בשם הזה ובה איפוא נתברר החשבון הזה¹⁰².

(ט) ואולם: בני ראובן אשר פירש בשמותיהם כאן — הרי הם אלה אשר פירש בשמותיהם בדברי הימים (א, ה, ג).

(י) ואולם: בני שמעון מצאנו בקצת שמותיהם שינוי, והוא הפיכת ימואל הנזכר בתורה: נמואל... בדה"י¹⁰³ והחלפת של שניים משמותיהם וחסרונם של אחד מהם, לאמרו שם (דברי הימים — א' ד, כד): בני שמעון נמואל וימין יריב זרח שאול, ואשר להחלפת "היו"ד בנו"ן" בשם ימואל, הרי זוהי משימושה של השפה¹⁰⁴, כמו שהיא השתמשה בהחלפת הבית בדלת בשם (שמואל ב' כג, כט): חלב בן בענה וחלד בן בענה (דברי הימים א' יא, ל) הכתוב ככה בשתי הנוסחאות כלומר דברי הימים וספר מלכים¹⁰⁵. ואולם יריב וזרח [הנזכרים בדברי הימים] אפשר איפוא ש[יהיו שני שמות] לאחד ויכין¹⁰⁶, הנזכרים ב[נוסחא], כמו שידענו מאישור שמות הגבורים, אשר היו לדויד: בדברי הימים (שם) וספר מלכים (שם). שכן מי שהיו לו שני שמות, נקבע לו שם אחד באחת הנוסחאות, ובשנייה — השם השני. וזה כקביעתו בדברי הימים (א, יא—כט). סבכי החושתי, ובספר מלכים (שם שם, כז): מבני החושתי, ובדברי הימים (שם): עילי האחוחי, ובספר מלכים (שם שם, כח). צלמון האחוחי; ובדברי הימים (שם שם, לב): חורי מנחלי געש, ובספר מלכים (שם שם, ל): הדי¹⁰⁷ מנחלי געש; ובדברי הימים (שם): אביאל הערבתי, ובספר מלכים (שם שם, לא): אבי עלבון הערבתי וכגון זה¹⁰⁸. ואולם: צחר — אפשר שהוא

101 שבת פט, ב. ב"ר ריש פרשת פ"ו. הסבות שעליהן מדבר הגאון חסרות בכ"י.

102 כוונת הגאון היא שאברהם יצחק ויעקב נקראים "ישראל". על כן השם "ישראל" שבפסוק: ומושב בני ישראל וגו', מתיחס לאברהם, ומאז מתחיל החשבון. ראה דברי הגאון למעלה, מא, א. הערה 5. רבינו בחיי מביא את דברי הגאון בתוספת ביאור זה: "שלשת האבות נקראו ישראל, ובכאן קורא יצחק ישראל שהרי אמר כי יעקב ובניו הם בני ישראל, ואם כך הרי יצחק נקרא בשם ישראל, אברהם גם כן נקרא ישראל ממה שכתוב ומושב בני ישראל וגו'. וכבר ידעת כי החשבון הוא משנולד יצחק וקרא אותם בכלל בני ישראל. אם כן הרי אברהם נקרא בשם ישראל". לעניין זה רמז רס"ג באמונות ודעות מאמר שמיני פרק ד': "אבל איך נקרא אברהם בני ישראל" וכו'. נראה שמקור דבריהם הוא לפי ב"ר פרשה ס"ג, ג. וראה משנה כסף פסוק ח: "אין בזה תימה כלל בזכרו יעקב כי בן קדמו רבים כמו זה". יש לציין שבתרגומו של הגאון בכ"י כתוב במקום "בכור יעקב" בני יעקב.

103 וכן במדבר כו, ט. וראה שכל טוב טאן. המלים במרובעות להלן מטושטשות בכתי"י הערבי.

104 ראה לקח טוב במדבר כו, ט: "ויד"ד תחת גו"ן". וראה ברד"ק דברי הימים שם: "וכן תראה

מת אחרי כניסתו למצרים, כי לא הזכירו בדברי הימים, יותר מזה: לא הזכירו גם-כן במשפחות שמעון בפרשת פינחס עם כל המשפחות ¹⁰⁹.
(יב) ומפתיחתו באמרו: הבאים מצרימה — יצאו: ער ואונן, שלא נכנסו בסכום הכללי הזה ¹¹⁰.

(יג) וההוספה, באותיות שמותם של בני יששכר הנמצאים בדברי הימים במאמרו (דברי הימים א' ז, א) ולבני יששכר תולע ופואה ישוב ושמרון ארבעה, נמשכח בדרך מה שקדם מדיבורנו על החלפות האותיות בשמות. ויש שייאמר בתורה על יוב (במדבר כו, כד): לישוב משפחת הישובי.

(טו) ואיך יתכן אמרו עליהם: אשר ילדה ליעקב — ונאמר איפוא, שזה ייתכן במובן: "בני בנים הרי הן כבנים" ¹¹¹ (יבמות סב, ב), ואיך יתכן גם כן אמרו על כולם אשר ילדה ליעקב בפרן ארם — ורובם לא נולדו בפרן ארם והם ילדי השבטים הללו? ונאמר, איפוא, שזה חוזר אל ראובן ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבולן בלבד, לא אל זולתם ¹¹². ואמרו: כל נפש בניו ובנותיו, ולא הזכיר בת של שום שבט, אולם הזכיר את דינה בלבד. ונאמר, איפוא, שזהו מהדבר הנאמר בלשון רבים, כמו: ובני דן חשים ¹¹³. אחר כך נאמר באמרו: כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלוש: הנה ספרנו את הנפשות האלה הנזכרות בפרק הזה בפירוט ומצאנו את מספרם ל"ב נפשות: וזה, שראובן ובניו ה', ושמעון ובניו שבעה, ולוי ובניו ד', ויהודה ובניו שנשאר בחיים ובני בניו ו', ויששכר ובניו ה', וזבולן ובניו ד', ודינה. וזה ל"ב נפשות ומיהו השלשים ושלושה? ואיך תתכן השמטה נוסף על פרוטינו ¹¹⁴. ונאמר איפוא ש... ¹¹⁵ אומר שהוא בן בלהה הוא בן יעקב ומחייבני מה שאמרתי, ואמנם אמרתי שהוא בן ראובן — ייאמר לו שאם היה לראובן בן, הרי הוא מבני יעקב. ואמנם רצינו לומר, שהוא התכוון באמרו שם (בראשית לה, כג): ויהיו בני יעקב שנים עשר, שלא היה לו באותו זמן נכד, ולא היו לו אלא שנים עשר בלבד. ואם יאמר אומר: והרי פלת זה מי הוא? ייאמר לו: הוא פלוא בן ראובן. ואם יאמר: כלום לא הודיעה כבר התורה שבן פלוא היה אליאב? ואמרה בסיפורו של קרח (במדבר טז א): ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן. ולו היה פלת זהה עם פלוא, הרי מן ההכרח שיהיה בנו און ולא הזכיר הכתוב לפלוא בן אחר זולת אליאב? ייאמר לו: לא תכחיש, שדתן ואבירם הם בני אליאב ואון הוא דודם ושאליאב ואון הם אחים, בני פלוא הנקרא פלת ¹¹⁶. ואולם מה שהוא תולה עצמו בזה שהכתוב אינו מזכיר לפלוא אלא בן אחד והוא אליאב, הרי יבטלהו אמרו כאן: ואון בן פלת אלא שאם לא הזכירו כאן, הרי לא נמנעה האפשרות, שיהיו ילדים לפלוא אשר לא הזכירם הכתוב ¹¹⁷. ואולם הדיבור

¹⁰⁹ ראה רש"י ושכל טוב שם שזרת הוא צחר. וכן פירש רמב"ן באיוב א, א: "זרת הוא צחר, שניהם מלשון זריחה". וכן כתוב בתשובות הרשב"א סי' קכ. וראה פירוש לדברי הימים לתלמיד רס"ג עמ' 9 בשם ר' יהודה בן קוריים: "ומרי זבדי וקרמי (יהושע ז, א) אחד הוא כי זמורה הוא כרם ולהם אומר זבד טוב". ראה אגרת רבי יהודה בן קוריים מהדורת משה כ"ץ, תל אביב תשי"ב, עמ' 25.

¹¹⁰ השווה רמב"ן, רבינו בחיי, המזכירים את הסתירה אבל מסבירים בדרך הקבלה.

¹¹¹ בפירוש ראב"ם — "על העיקרים, ובניהם נמשכים אחריהם".

¹¹² כן במדרש שכל טוב.

¹¹³ מובא בפ' ראב"ם. וזה לפי הכלל של הגאון ראה למעלה מא טו, וראה בפתיחה לפ' ויצא.

¹¹⁴ שאלה זו נשאלה או על הסכום של שלשים ושלוש כאן או על המספר שבעים שבפסוק

הנכון בהוצאת הנפש השלשים ושלש, הריהו כפי מה שלימדונו חכמינו, כי הנפש הזו היא יוכבד בת לוי, וכי אמה היתה הרה אותה, לאמרם (בראשית רבה צד, ט): זו יוכבד שהשלימה מנינן של ישראל במצרים. ואמרו גם כן (שם): יוכבד עיבורה בארץ ולידתה בין החומות במצרים שנ' (במדבר כו, נט): ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי¹¹⁸. ואני רואה להציע כאן את החילוק בחשבון הנמצא במקרא, הדומה לעניין הזה, ואסכמהו ואומר, שהוא עם שני מינים: אחד חסר בפירוט ועודף בסכום, וזה דומה לסיפור הזה; ואחד עודף בפירוט וחסר בסיכום. ואשר למין הראשון, כלומר החסרון בפירוט והעודף בסיכום, הריהו כאמרו (דברי הימים א' ג, כב): ובני שכניה שמעיה ובני שמעיה חטוש ויגאל ובריח ונעריה ופטש ששה, והריהם בפירוט חמישה ובסיכום שישה, ומי איפוא הוא השישי? ונאמר אז, שהוא שמעיה, משום שהיחס הוא אל שכניה, ונעשה שמעיה וחמשת בניו — ששה, וכולם בני שכניה, על פי עקרוננו ש"בני בנים הרי הן כבנים"¹¹⁹. וזהו גם כן כאמרו (שם כד, כג): ובני יריהו אמריהו השני יחזיאל השלישי יקמעם הרביעי. ובזה כבר חשבו אנשים, שאלה הנקראים הם בני יריהו ואמרו: אם אמריהו השני — אז מי הוא הראשון? ונאמר שהראשון הוא יריהו והוא אתיהם. ואם יאמר הנאמר: אם יריהו הוא האח, אז מי הוא האב? ונאמר שהאב הוא חברון ואם כי לא הזכירו כאן, הרי הזכירו כבר לפני זה כאמרו (שם כג, יט): בני חברון יריהו הראשון השני יחזיאל השלישי ויקמעם הרביעי¹²⁰. וזהו גם כן כאמרו (שם כה, ג): לידותון, בני¹²¹ ידותון גדליהו וצרי וישעיהו חשביהו ומתתיהו ששה, והרי אלה בפירוט חמישה ובסיכום שישה; ולא ייתכן שייחשבו עם ידותון, שכן הוא האב ואין כאן סב, כמו שאמרנו על: ובני שכניה ושמעיה; ועוד, שבני השלושה, כלומר אסף והימן וידותון, נבחרו למשמרות השיר, והם עשרים וארבעה משמרות; ואולם בני אסף הריהם ארבעה, לאמרו (שם שם ב): לבני אסף זכור ויוסף וגתניה ואשראלה בני אסף על יד אסף הנבא על ידי המלך. ואולם בני הימן הרי הם י"ד, לאמרו (שם שם ד): להימן בני הימן בקיהו

118 ב"ר פרשה צ"ד, ט. וראה בפירוש ראב"ם ביאורים שונים לעניין.

119 בפירוש דברי הימים מיוחס לתלמיד רס"ג: "ובני שמעיה ששה עם אביהם. ויש אומרים ששה שם הוא". ברש"י שם מבאר לפי בראשית רבה שם שאשתו היה מעוברת עם הששי, השווה דה"י א' כה, ו. לידותון. השאלות שהגאון מציג כאן בענין הסתירות במקרא הן כנראה מכוונות לדחות טענות הכופרים בנושאים אלה. ראה מ. צוקר פרסם בספרו "על תרגום רס"ג" עמ' 35 הערה 71 קטע מכ"ל מפירושו של הגאון לבמדבר א. שם מדובר על הסתירות שיש בתנ"ך על מפקדים של בני ישראל, וכך מצאתי בכ"י ששון 529 לפרשת דברים שהגאון כותב שפירש את הענין בפירושו לספר וידבר. הרי שכ"י זה הוא לגאון בן תפני — ולא לרס"ג. ראה "אהל דוד" עמ' 60. שם צוין שכ"י הוא מפירושו של רס"ג. והשווה אמונות ודעות המאמר השלישי פרק י' על ענינים שאם יתרהו "בהם לבות בני אדם ויקלקלו אמונתם". אחד הדברים הוא הסתירה בין מספר בני ישראל לפי שמואל ב' כד, ט. והמספר לפי דברי הימים א' כא, ה. וכן כותב רס"ג על הענין בפירוש שלש עשרה מדות, בכתבי רס"ג חלק תשיעי במהדורת דירנבורג עמ' 83. וראה קטע מס' "אלתאורי" לרב האי גאון בגנזי קדם ספר שלישי עמ' 70 בענין הכסף ששלם דוד לארונה בשמואל ב' כד, כד. ודברי הימים א' כא, כה. שאלה זו נזכרה גם על ידי רס"ג שם.

120 הגאון מפרש כי חסר כאן השם חברון. והמשמעות היא ובני חברון יריהו וגו'. יש לציין

מתניהו עזיאל שבואל וירימות חנניה חנני אליאתה גדלתי ורממתי עזר ישבקשה מלותי הותיר מחזיאת. וצריך איפוא לזאת שיהיו בני ידותן שישה להשלים עשרים וארבעה משמרות ועל כן יצא החסרון בבני ידותון. וכבר חשבו אנשים שבני הימן חמישה עשר וזה בגלל מחשבתם, כי רוממתי עזר הם שני שמות של שני אנשים והאמינו איפוא, שבני ידותון חמישה מוכשרים לשיר ואמנם אביהם שישי בהם, ועל כן עשו השלמת המשמרות בבני הימן. והיו, איפוא, על יסוד מחשבתם ארבעה בני אסף וחמישה בני ידותון וחמישה עשר בני הימן. ונאמר על כן שאומר המאמר הזה לו התבונן בכתובים, היה יודע, שהם מבטלים אותו, כי הוא אמר בסכום הכולל של בני הימן (שם שם ה): ויתן האלהים להימן בנים ארבעה עשר. וברורה יותר מזה הודעתנו בפירוטם של המשמרות, שרוממתי עזר הם שני שמות של איש אחד, כאמרו (שם שם, לא): לארבעה ועשרים לרוממתי עזר בניו ואחיו שנים עשר, וכבר נתברר בזה שהחסרון הוא בבני ידותן¹²² ושלא יתכן כי...¹²³. ונאמר איפוא שהוא אחיאם, כי הוא אמר פה (שמואל ב' כג, לב): אליחבא השעלבני בני ישן יהונתן. ואמר בדברי הימים (דברי הימים א' יא, לג—לה): אליחבא השעלבני. בני השם הגזוני יונתן בן שגה¹²⁴ ההררי אחיאם בן שחר ההררי אליפל בן אור¹²⁵.

והמין השני: המספר הנוסף בפירוט וחסר בסיכום, וזהו כאמרו (יהושע טו, כא—לב): ויהיו הערים מקצה למטה בני יהודה אל גבול אדום בנגבה קבצאל ועדר ויגור: וקינה ודימונה ועדעדה: וקדש וחצור ויתנן: זיף וטלם ובעלות: וחצור חדתה וקריות חצרון היא חצור: אמם ושמע ומולדה: וחצר גדה וחשמון ובית פלט: וחצר שועל ובאר שבע ובזיותיה: בעלה ועיים ועצם: ואלתולד וכסיל וחרמה: וצקלג ומדמנה וסנסנה: ולבאות ושלחים ועין ורמון כל ערים עשרים ותשע וחצריהן: ואלה איפוא בפירוט הן שמונה ושלשים ערים ובסיכום כ"ט ערים וזה רחוק איש מרעהו וכיצד זה? נאמר, איפוא, שהפירוט בא על הערים אשר למטה בני יהודה ועל הערים אשר למטה בני שמעון, והסיכום בא אמנם על הערים אשר למטה בני יהודה בלבד ונעזבו ערי בני שמעון, וזהו שקויהם ונחלותיהם השתתפו בגורל, כאמרו (שם יט, א): ויצא הגורל השני לשמעון למטה בני שמעון למשפחותם והיו נחלתם בתוך נחלת בני יהודה, ונשארו איפוא, אחרי כ"ט הערים ט' ערים שהם למטה בני שמעון¹²⁶ והן הנימנות באמרו (שם שם, ב-ו): והיו להם בנחלתם באר שבע ושבע ומולדה. וחצר שועל ובלה ועצם. ואלתולד ובתול וחרמה, וצקלג ובית המרכבות וחצר סוסה, ובית

¹²² לצערנו חסר הביאור בכתב־היד. אולם מראשית דבריו בעניין, שהוא מדמה ידותון לבעית בני חברון יש להסיק כי גם פה הוא מבאר על יסוד דומה. את השם שהושמט בפסוק ג, יש למצוא לקמן בפסוק יז, העשירי שמעי. הביאור הוא לפי ב"ר צד ט, שאשתו של ידותון היתה מעוברת בשעה שקבעו את המשמרות: "שמעי מנאו הקב"ה עד שהיה במעי אמו" וכן ברש"י ופירוש דה"י לתלמיד רס"ג. וראה רד"ק בדה"י שם: "יתכן לומר שהיה קטן אז ולא היה עדיין ראוי לשורר ולהיותו ראש משמרה עד שגדל והיה ראש משמרה. לפיכך ספרו במספר הגורל לפי שהיו מלמדים אותו והיה עתיד להיות ראש משמרה". בכ"י שפרסם מ. צוקר בספרו הנ"ל עמ' 88 מתוך חבור תשובות על שאלות במקרא, מתקופת הגאונים, נמצאת גם השאלה שלפנינו: "דע שהזכיר כאן חמישה ואמר שהם ששה, להורות שאחד מהם קטן, לא הי' לו כח לעבוד עבודת בני לוי, וכשחזק והיה לאיש הזכירו במקום אחר, כי כשהזכיר כ"ד אנשים במשמרות ואמר (שם, יז) בניו ואחיו שנים עשר מנה ו' בני ידותון". ויתכן שזאת היא גם תשובת

לבאות ושרוחן ערים שלוש עשרה וחצריהן — והקבלת הערים האלה אחת לרעותה תוציא לנו את ט' הערים אשר לבני שמעון ולא כללן הספר (יהושע טו כא—לב) בסכום ערי מטה בני יהודה, ואם כי פירט אותן והן: באר שבע ומולדה וחצר שועל ועצם ואלתולד וחרמה ובית לבאות, ואולם חצר סוסה, הריהי חצר גדה הנאמרת שם¹²⁷. ואמרו שם בדברי הימים על בני שמעון (דברי הימים א' ד, כח—לא): וישבו בבאר שבע ומולדה וחצר שועל. ובבלהה ובעצם ובתולד. ובבתואל ובחרמה ובצקלג. ובבית מרכבות ובחצר סוסים ובבית בראי ובשערים אלה עריהם עד מלך דוד. ואם, איפוא, יאמר אומר: כיצד איפוא נעשו הערים הנוספות ט' ואלו י"ג ערים, נאמר לו: הנה הנוספות על הט' הגיעו לבני שמעון ממקומות אחרים ואין הן עם נחלת בני יהודה ועל כן, איפוא, לא מנה אותן עמה, ומהחשבון הנוסף בפירוט והוא חסר בסיכום אמרו (יהושע יג, ג): מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלישתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים. ואלה, איפוא, גם כן הן בפירוט שש ובסיכום חמש, וכיצד, איפוא, זאת? ונאמר על כן, כי חמשת סרני פלישתים הם המספר חמשת עריהם, אשר הן: עזה אשדוד אשקלון גת ועקרון, ואולם העוים הריהם אומה אחרת שהנה שכנה לארץ פלישתים, יוכיח זאת מאמר בתורה (דברים ב, כג): והעוים הישבים בחצרים עד עזה וג'¹²⁸.

(טז) והזכיר כאן לגד שבעה בנים — ועשה את כולם משפחות, אולם עשה במקום אצבון הנאמר כאן, אזני, לאמרו שם (במדבר כו, טז): לאזני משפחת האזני, ואפשר שאצבון ואזני הם שני שמות לאיש אחד¹²⁹.
(יז) ואמרו: בני רחל אשת יעקב, ולא אמר כך בלאה וזולתה להתיחדותו בה ולאהבתו אותה¹³⁰.

(כא) ובאמרו: ובני בנימן בלע ובכר וג' אומר, שאנשים אמרו, כי אלה עשרת הילדים הנזכרים פה אינם כולם בני בנימן, אלא אחדים מהם בני בנין ואחרים הם בנין, וחיזק זאת אצלם אמרו בדברי הימים (א' ח, א—ב): ובנימן הוליד את בלע בכרו אשבל השני ואחרת השלישי. נוחה הרביעי ורפא החמישי, ומצאו בילדי בלע מה שדומה לשמות בני בנימן, לאמרו (שם, ג—ה): ויהיו בנים לבלע אדר וגרא ואביהוד. ואבישוע ונעמן ואחות, וגרא ושפופן וחורם, ועוד אמר במקום אחר (במדבר

127 הגאון מנה רק שמונה ערים. ואולי נשמטה צקלג בכתב־היד. ברשימת רש"י באות עין ורמון (פסוק לב) במקום בית לבאות וחצר סוסה. הגאון נשמר מזה כי עין ורמון נזכרו מלבד שלש עשרה הערים שעליהן מדובר כאן. וראה רד"ק. יש לציין שאלה דומה ששאל רב נסים גאון מרב האי גאון בתשובות גאוני קדמונים, ברלין תר"ח ס' עז. השאלה שם על יהושע כא, לח, בערי בני מררי שמנה שמונה ערים וסכם בשתיים עשרה (פסוק לה שם). והשיב רב האי שהפרוט של שתיים עשרה בא בדברי הימים א, ו, סב—סו. ועיין תשובות הגאונים הרכבי ס' שי"ד עמוד 147 רמז לשאלה זו בשם ר' אלחנן בן שמריה הראש. וראה "אגרת רב שרירא גאון" — לזין, בהקדמה שאנשי קירואן היו מצטיינים בחקר שאלות אלו.

128 בחולין ס' ע"ב מתרץ רב ומובא גם בברייתא: "עוים מתימן באו". כלומר לפי רב מקושרת התיבה והעוים עם הפסוק הבא אחריו המתחיל מתימן וגו'. כן בארו בתוספות שם ד"ה "עוים". יש לציין כי בתרגום בוולגטא מתחיל פסוק ד: "ובדרום ישבו העוים". כלומר המלה והעוים של פסוק ג', הועברה לפסוק ד', לפי משמעותם של דברי רב

כו, מ): ויהיו בני בלע ארד ונעמן וג' ¹³¹. וזוהי — ינחה אותך ה' — טעות משתי בחינות: אחת מהן: שהכתוב כשמנה ילדי כל אחד מן השבטים, הזכיר בני הבנים לחוד, והנה כאשר סידר את עשרת בני בנימן ברציפות הראה על זה, שכלל קיבוצם היו בניו; והבחינה השנייה, שארד ונעמן לא הזכירם ברציפות אלא הודיע שנעמן הוא החמישי וארד העשירי, שכן הוא אמרו: ויהיו בני בלע ארד ונעמן — שניהם הם שונים מאלה הנזכרים לבנימן — [אלא] שניהם היו בני בלע בן בנימן ¹³² ונקראו בשם דודם ¹³³, וזה דומה לאמרו (דברי הימים א' ד, כא): בני שלה בן יהודה ער אבי לכה — והודיע, איפוא, לשלה היה בן, שקרא לו ער בשם דודו וזה גם-כן כמו אמרו (שם ב, מו): ועיפה פילגש כלב ילדה את חרן ואת מוצא ואת גוזו וחרן הוליד את גוזו. וקרא, איפוא חרן את בנו גוזו בשם דודו, ואולם עזבו את זכרם בדברי הימים, הריהו כי דברי הימים מפנה את תשומתו לזכר הבנים אשר הולידו רבים ועל כן יזכירם ומודיע את שם בניהם ומשמיט את זכרם של האחרים וזה כאמרו (שם ד, א): בני יהודה פרץ חצרון וכרמי וחור ושובל, ולא זכר זולתם במאמרו הוזה מפני מיעוט צאצאיהם ורב צאצאיהם של אלו ¹³⁴, ועל אף כי אמר כבר (שם ב, ג): בני יהודה ער ואונן ושלה שלשה נולד לו מבת שוע הכנענית. וכבר התפלאו אנשים גם-כן על רב ילדי בנימין וטעו בחשבון ורבתה התפלאותם וזה דומה למה שפירשתי בעניין יהודה בסיפור (בראשית לח, א): ויהי בעת ההיא. ואולם מקום טעותם פה הוא, שאמרו כי בנימין נולד אחר צאת יעקב משכם וסמוך לזה נכנסו לחברון, אמרו: ומן הזמן ההוא עד זמן כניסת יעקב למצרים כ"ב [שנה], כי יוסף היה בזמן ההוא בן י"ז שנה ונכנס יעקב למצרים ויוסף אז בן ל"ט שנה, אמרו: והנה בנימין נשא אשה והוא בן י"ג שנה ואיך, איפוא, יתכן שיוליד עשרה בנים בתשע שנים? ונאמר, איפוא, שאומר דבר זה טועה ושוגה, וזה, כי הוא חושב שסיפור על יוסף בשליחת יעקב אותו אל אחיו היה סמוך לכניסתו לחברון, ואין הענין כפי שחשבוהו, אלא באמת היה זה אחרי תשע שנים ¹³⁵. והראיה על זה, שיוסף היה בזמן צאתם מחרן בן שש שנים, כפי שזה ברור, ובנימין נולד אחרי זה שש שנים ¹³⁶, ומחוייב, איפוא, שבנימין יהיה צעיר מיוסף בשמונה שנים, ומחוייב איפוא (גם כן) שיוסף יהיה בן שמונה שנים בזמן כניסת יעקב לחברון ושלחו יעקב אל אחיו בהיותו בן י"ז שנה ובין שני הזמנים עברו, איפוא, ט' שנים, וכבר נתברר, שיוסף היה בן ל"ט שנה בזמן כניסת יעקב למצרים ועל כן בזאת נתחייב, שבנימין היה בן ל"א שנה באותו הזמן. איה איפוא מקום להתפלאות בזה, לולא הטעות בחשבון והתחלטה על יסוד מחשבה ראשונה. על אף זה, שלו נמסר עליהם חשבונם, לא היה מה שהתפלאו עליו ראוי להתפלאות עליו, כי לא נמנע שיוליד אדם עשרה ילדים בתשע שנים, אדרבא בזמן קרוב ומעוט מזה בזה, שיהיו אחדים מהם תאומים, שכן כבר נתבררה בזה נפילת מה שנתלו בו ונתחוויר מה שאמרנוהו בזה.

(כג) ותירגמתי: ובני דן חשיב — ובן דן חשיב ולא תירגמתי: ובני דן, כי שפת העברים התירה זאת ביחידות ולא התירתו שפת הערבים, ואשר אדעהו מן הדבר

131 דעה זו באה בספר המבחר לקראי אהרן הראשון, בפ' ויגש. וכן בס' כתר חורה לאהרן האחרון. אולם את הביאור הזה מביא גם הרד"ק בדברי הימים שם.

132 בכ"י: יהודה.

הזה שמשמשים בכתוב, הוא בי"א מקומות, הראשון בהם: ובני דן חשים; והב' (במדבר כו, ח): ובני פלוא אליאב; והג' (דברי הימים א' ב, ז): ובני כרמי עכר עוכר ישראל אשר מעל בחרם; והד' (שם ב, ח): ובני איתן עזריה; והה' (שם ג, כב): ובני שכניה שמעיה; והו' (שם ד, יג): ובני עתניאל חתת; והז' (שם ד, טו): ובני אלה וקנו; והח' (שמואל ב' כג, לב): בני ישן יהונתן; והט' (דברי הימים א' ז, יז): ובני אולם בדן; והי' והי"א באמרו (שם ב, מב): ובני כלב אחי ירחמאל מישע בכרו הוא אבי זיף ובני מרישה אבי חברון. וכולם נוהגים מנהג העברת הלשון בשילוחה את לשון רבים על יחיד¹³⁷. ותועיל לנו ידיעתנו בשימוש הזה, שמי שהיה לו בן אחד ובת וציווה בלשון הקדש או בלשון ארמית ואמר: נכסאי לבנאי — בביטוי הריבוי, שייחוד הבן בכלל העיזבון ויקבלנו ולא תקח הבת עישור נכסים. ולולא ידיעתנו בהעברה הזו, היינו אמנם מחלקים את הירושה בין שניהם בשני חציים. ונתחייב זה למאמר הקדמונים בתלמוד (בבא בתרא קמג, ע"ב): שהוא דאמר להו נכסאי לבנאי הוה ליה ברא וברתא מי קרו אינשי לברא בניי או לא¹³⁸ אמר אביי תא שמע ובני דן חשים, אמר ליה רבא ומאי קושיא ודלמא כדתנא דבי חזקיה דתנא דבי חזקיה¹³⁹ מלמד שהיו בניו¹⁴⁰ מרובין כחושים של קנה, אלא אמר רבא תא שמע ובני פלוא אליאב, רב יוסף אמר ובני איתן עזריה — תרגום¹⁴¹ זה הוא, שאם אדם ציווה ואמר: כל מה שאשאיר לבני בשפה נבטית (= הארמית) או שפה עברית¹⁴² ולא היו לו בנים, ואמנם היו לו בן ובת, אז העמיקו קדמונינו לעסוק בזה ואמרו: האם יתכן שאדם יקרא לבן האחד...¹⁴³ אחד הבנים או שתכנס הבת בביטוי הבנים¹⁴⁴, שכן הדין יתחלף בכל אחד משני החלקים האלה. שכן אם נכון, שהאדם יקרא לבן האחד בנים, יהיה כל מה שישאיר המצווה הזה אשר הקדמנו זכרו, לבנו ולא לבתו ולא תקח הבת עשור נכסים¹⁴⁵, ואם נכון שהאדם יקרא לבת בתוך כלל הבנים, תהיה הירושה בינה ובין הבן שני חצאים. והרי פסקו קדמונינו את הדין בזה. שהירושה לבן בלבד, כי הבן האחד ייקרא לפעמים: בנים, כמו שאמר (במדבר כו, ח): ובני פלוא אליאב, (דברי הימים א' ב, ח): ובני איתן עזריה. והוא דומה לאמרו: ובני דן חשים. וכמו-כן מי שהיה לו בן אחד ובן לבנו וכבר מת ואמר: "נכסי לבני", בלשון רבים — הרי החיוב הוא, שהבן יתפוס את כל הירושה ולא יקח בן הבן דבר, כי בביטוי הזה הוציאו מירושתו. ונתחייב זה בגלל השאלת הלשון, בקריאתה לבן

137 במסורה קטנה לפנינו כאן: ד' סבירין ובן. הגאון מצגה כאן אחת עשרה מקומות שכתוב "בני" בלשון רבים על יחיד. בכמה מן המקומות שהגאון מזכיר נמצא במסורה קטנה: "טו סבירין ובן". ואלו הם: דבה"י, א, ב, ח; שם, ג, כב; שם, ד, יג. ראה "מסורה גדולה", זלמן פרענסדארף חלק ראשון עמ' 371 הערה 1. הגאון השתמש במסורה כפי שראינו בכמה מקומות. ראה למעלה בפ' וישב לו, ז ולהלן הערה 157. הגדרת הגאון כי שפת העברים מתירה שמש רבים על יחיד. מה שאין כן הערבית, מובאת בפירוש הראב"ם כאן על פסוק ז. ברור שמקורו בדברי הגאון. רס"ג מתרגם כאן ככתוב: ובני. 138 כן הגרסא בכ"י מינכן ראה דקדוקי סופרים אות פ. צ. בדפוסים הגירסא: "ולסלוקי לברתא מעישור קאתי, או דלמא לא קרו אינשי לברא בניי ולמושכה לברתא במתנה קאתי". וראה להלן הערה 145. המלים דלהלן: "ומאי קושיא", אינן לפנינו בדפוסים. בדקדוקי סופרים אות ק. מציין מכ"י ר' כי שם ישנו, והוא מעיר: "ולשון משובש הוא". אולם הגרסא נמצאת במדרש הגדול כאן ובאור זרוע, פסקי ב"ב. ראה ב"ב בתרגום עברי ש. אברמסון בחלופי גרסאות: "ואינו לשון משובש".

האחד: בני, ובגלל מאמרם של הקדמונים (בבת בתרא קמג, ע"ב): "ההוא דאמ' להו נכסאי לבנאי הוה ליה ברא ובר ברא מי¹⁴⁶ קארו אינאשי לבר ברא בני או לא רב חביבא אמר קארו אינאשי לבר ברא בני מר בר רב אשי אמר לא קארו אינאשי לבר ברא בני", וההלכה כמאמר מר בר רב אשי, לאמרם: תניא כואתיה דמר בר רב אשי המודר הנאה מבנים¹⁴⁷ מותר בבני הבנים — פירושו של זה, שאיש אחד ציווה בדבר ירושתו ואמר: תהיה לבני — בלשון נבטית או עברית, ולא היו לו בנים כי אם היה לו בן שנשאר בחיים ובן של בן, שכבר מת אביו. והנה העמיקו קדמונינו בבעיה, שאם נכון שייקרא בן הבן בשם "בנים" לסב — אז הירושה תהיה בין הבן ובן הבן, באמיתות הירושה והצוואה. ואם לא נכון, שיקרא האדם את בן הבן בשם "בנים" לסב — יהיה הבן לבדו בעל הירושה, ולא בן הבן. ופסקו קדמונינו על היות הבן לבדו בעל הירושה ולא בן הבן, על יסוד מה שהקדמונוהו. וכבר אמר אחד מן המפרשים שאמנם אמר על אלה הנקראים: בני, כי היתה להם קבוצה של ילדים, ונשאר מהם אחד¹⁴⁸, ועל כן, איפוא, אמר קודם ב"לשון רבים" והמשיך "בלשון יחיד". וזה רחוק ממנהג התורה, שכן מצאנו מזכרת את הילדים שמתו וקוראת בשמות הנותרים, וזהו כאמרו: ובני יהודה ער ואונן ושלח ופרץ וזרח וימת ער ואונן בארץ כנען.

(כד) והשינוי הנאמר בדברי הימים בבני נפתלי הוא כמנהג שהזכרנו קודם¹⁴⁹, והוא אמרו (דברי הימים א' ז, יג): בני נפתלי יחציאל וגוני ויצר ושלום בני בלהה. (כה) ואמרו בבלהה: ותלד את אלה ליעקב, הוא כמנהג שכבר הזכרנו קודם ש"בני בנים הריהן כבנים"¹⁵⁰. ושם את מאמרו.

(כו) כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה בלשון עתיד, לפי מה שאמרנו קודם על (בראשית כט, ו): והנה רחל בתו באה עם הצאן. וזאת בהנחת ה"טעם" על האלת, והן ג' במקרא נאמרות במלה: הבאה והן "עתידות"¹⁵¹. והרי הראשונה היא אמרו כאן: הבאה ליעקב מצרימה; והשנייה: מאמר האנשים לבועז (רות ד, יא): יתן ה' את¹⁵² האשה הבאה אל ביתך וג'; והשלישית מאמרו (דברי הימים א' כז, א): לכל דבר המחלקות הבאה והיצאת חדש בחדש לכל חדשי השנה וג'. ולימדנו במאמרו: מלבד נשי בני יעקב, שהשבטים באו ונשיהם עמם, כדי שלא יתערבו במצרים ושהן (— הנשים) לא נכללו במספר הזה. ובאמרו: כל נפש ששים ושיש, נאמר: כיוון שכבר הביא ארבעה סכומים שהם: ל"ג ילדים ללאה ושישה עשר ילד לזלפה וי"א לרחל, כלומר בנימן ועשרת בניו — כי הוציא את יוסף ואת שני בניו מסכום הזה — וז' ילדים לבלהה — הרי הם ס"ז נפש ולמה סיכם אותם בס"ו נפש? נאמר, איפוא, שאמנם סיכם בסכום הזה — כלומר ס"ו — מה שחל בו הפירוט, כלומר שמנה ללאה ל"ב נפש כפי מה שיש בפירוט, וביטל את זכר השלשים ושלש, אשר כלל אותה שם, כדי להשלים ממקום אחר¹⁵³.

(כז) והנה אמר אחרי הוספת יוסף ושני בניו אליהם: כל הנפש לבית יעקב הבאה

146 כן בכ"י מינכן, ובדפוס בלי מלת "מי". בדפוס: לבר ברא "ברא".

147 ובכ"י מינכן: "מן הבנים".

148 בספר היובלים מד, כח—כט: "בני דן חושים ושימון ואסודי ויוחא ושלמה — שישה (מונה חמישה ומסכם שישה) וימותו במצרים בשנת בואם". באבן עזרא כאן: "יתכן שהיו שנים ומת אחד מהם ולא הזכירו הכתוב". במדרש שמואל לב, ג נאמר: "בן דן

מצרימה שבעים. ואיך איפוא תתכן הוספת שלוש נפשות אל שישים ושש נפשות באופן שיהיו כולם שבעים נפש, וזהו חסרון של אחד? ונאמר, איפוא, שחזר על הנפש השלושים ושלש מילדי לאה — כלומר יוכבד — והכניס אותה בסכום האחרון הזה. ונהיו עמה, איפוא, שבעים נפש¹⁵⁴. וכבר חשבו אנשים שיעקב אבינו היה השלמתם של השבעים, ועל כן פעם שמוהו נחשב (ונימנה) עם בני לאה, ופעם שמו אותו (— מנו) אותו ואת יוסף ואת בניו עם ס"ו האנשים, שבעים¹⁵⁵ והכתובים יבטלו את המחשבה הזאת, וזה בגלל אמרו בבני לאה כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. ואין איפוא ליעקב בזה (אפשרות של) כניסה. אחר כך אומר, שאם הכתוב הוא סתום וטעון פירוש כלומר למאמרו: כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה — הרי הכריעו במקום אחר, כלומר מאמרו (שמות א, ה): ויהי כל נפש יצאי ירך יעקב שבעים נפש. והוצא, איפוא, בזה יעקב מכלל מספר השבעים¹⁵⁶. ואמרו כאן: הבאה מצרימה שבעים בהנחת הטעם על הבי"ת, הוא "לשון עבר", כלומר זמן עבר לפי מה שכבר הקדמנוהו ב(בראשית כט, ט): ורחל באה עם הצאן וג'. והנאמרות בבטוי: הבאה שהן עבר, ג' במקרא¹⁵⁷: ראשונה, אמרו (שם יח, כא): ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי וג'; והשניה אמרו כאן: הבאה מצרימה¹⁵⁸ שבעים; והשלישית, אמרו (איוב ב, יא): וישמעו שלשת רעי איוב את כל הרעה הזאת הבאה עליו. ויש לנו, בהודעת הסיפור הזה לנו, שלש תועליות: ראשונה בהן, ששבעים נפש, מאיש אחד נולדו בזמן קצר, והן ארבעים ושש שנים, ופירוטן כפי מה שנתאר: שכן כבר שמענו מאמרו של יעקב לפרעה (בראשית מז, ט): ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, ואם נשמיט מהן ע"ז שנה — שהרי היה בן ע"ז בזמן צאתו מבית אביו וכניסתו לחרן¹⁵⁹, ונוסיף עליהן שבע שנים הראשונות, שבהן לא הוליד — יהיה הכל פ"ד שנה, שאם תפולנה מק"ל שנה תשארגה מ"ו שנה. ואם יאמר אומר: אין בזה מהריבוי, כלום לא ידענו כבר שהיו לגדעון ע' בנים, כאמרו עליו (שופטים ח, ל): ולגדעון היו שבעים בנים יוצאי ירכו, כי נשים רבות היו לו; וכבר היו לאחאב גם-כן שבעים בנים, כאמרו (מלכים ב' י, א): ולאחאב שבעים בנים בשמרון? ייאמר לו, שמקום הרבוי בזה הוא, שמהמספר הקטן הזה נעשתה אומה גדולה. ואולם על ילדי גדעון הרי אמר על אבימלך (שופטים ט, ה): ויהרג את אחיו בני ירבעל שבעים איש על אבן אחת וג'; ואמר על ילדי אחאב (מלכים ב' י, ז): ויקחו את בני המלך וישחטו שבעים איש וג'. והתועלת השנייה: שהמספר המועט הזה נעשה במשך מאתיים ועשר שנים שש מאות אלף איש חוץ מהילדים, ועל כן אמר להם (דברים י, כב): בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה וג'. והתועלת השלישית, שריבוי הצאצאים ומיעוטם אינם תלויים בריבוי הילדים ובמיעוטם אלא הוא ברצון הבורא יתעלה שמו¹⁶⁰. שהרי תראה את בנימין מרובה בילדים יותר מכל השבטים, ואמר במספרו (במדבר א, לז): פקדיהם למטה בנימן חמשה ושלשים אלף וארבע מאות. ותראה את דן המועט בילדים מכל השבטים, ואמר במספרו (שם שם, לט): פקדיהם למטה דן שנים ושלשים אלף ושבע מאות¹⁶¹.

אחר כך אמר:

154 סגנון השאלה הוא על פי ב"ר צד, ט, וכן התשובה.

155 כן בב"ר שם. רס"ג — פירוש רס"ג — קאפת כאן הערה 2, בל"ט, בש"ט, א"ע, ברשב"ם, ברד"ק בשם אביו וראב"ם.

156 בא"ע ג"כ היקשה כך, אולם תירץ כי המספר שבעים הוא לפי הרוב ולא חשש שנכלל

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מו, כח—לד ; מז, א—יא

הכתוב :

- (כח) ואת יהודה. ושלח את יהודה לפניו אל יוסף כדי שיהיה מורה דרך (— מנחה)
לפניו אל גשן ובאו אל ארץ גשן.
(כט) ויאמר. וחבש יוסף את בהמותיו ועלה לפגש את ישראל אביו אל גשן, וכאשר
נגלה לו נפל על כתפו ובכה מתוך נפילה.
(ל) ויאמר. ואמר ישראל ליוסף אמותה עתה אחרי הביטי אל פניך שאתה חי.
(לא) ויאמר. ואמר יוסף לאחיו ולמשפחת אביו: אעלה ואודיע לפרעה ואומר לו
הנה אבי ומשפחת אבי אשר היו בארץ כנען כבר באו אלי.
(לב) והאנשים. והאנשים רועי צאן, כי הם היו בעלי מקנה, וצאנם ובקרים וכל
אשר להם הביאו אותם.
(לג) והיה. ואם (וכאשר) יקרא לכם פרעה ויאמר מה מלאכתכם.
(לד) ואמרתם. תאמרו הנה עבדיך בעלי מקנה מנעורינו ועד עתה אנחנו ואבותינו,
בסיבה שתשבו בארץ גשן כי המצריים שונאים כל רועה צאן.

מז

- (א) ויבא. אחר כך נכנס יוסף והודיע לפרעה ואמר לו אבי ואחי וצאנם ובקרים וכל
אשר להם כבר הביאוהו מארץ כנען והנה הם בארץ גשן.
(ב) ומקצה. ולקח ממקצת אחיו חמש נפשות והעמידם בנוכחות פרעה.
(ג) ויאמר. ואמר פרעה לאחיו מה מלאכתכם ואמרו לפרעה הנה עבדיך רועי צאן
אנחנו ואבותינו.
(ד) ויאמרו. ואמרו לפרעה לשהייה (לחיות) בארץ הגענו, מפני שאין מרעה לצאן
אשר לעבדיך, מפני שהרעב גדול בארץ כנען, ועתה שואלים עבדיך כי ישבו בארץ
גשן.
(ה) ויאמר. ואמר פרעה ליוסף הנה אביך ואחיד כיון שבאו אליך.
(ו) ארץ. הנה ארץ מצרים לפניך ב(חלק) הפורה ביותר של הארץ השכן את אביך
ואחיד ואם אתה רוצה ישבו נא בארץ גשן, ואם ידעת שיש בהם בעלי כח ותוקף
הרי תעשה אותם לראשי ממונים על המקנה אשר לי.
(ז) ויבא. והכניס יוסף את יעקב אביו והעמידו בנוכחות פרעה וברך יעקב לפרעה.
(ח) [ויאמר. ואמר לו פרעה כמה ימי שני חייד]. (הפסוק הזה חסר בכ"י, אבל נעתק
מקורו על ידי איזראילסאהן).
(ט) ויאמר. ואמר יעקב לפרעה: וסכום ימי שני חיי מאה ושלושים שנה וימי שני
חיי מעטים ורעים ולא הגיעו לימי שני חיי אבותי בימי חייהם.
(י) ויברך. וברך יעקב את פרעה ויצא מנוכחות פרעה.
(יא) ויושב יוסף. והושיב יוסף את אביו ואת אחיו ונתן להם אחוזה בארץ מצרים
במיטב המקומות בארץ עין שמש כמו שצוה פרעה.

פירוש

- (כ) ואולם עמידתו של יהודה בראש אחיו, הריהי בעשרת מקומות ¹⁶²: הראשון,
בזמן מכירת יוסף כאמרו (בראשית לז, כו): ויאמר יהודה אל אחיו וג'; והשני,
בנאמו אל יוסף, כאמרו (שם מד, יח): ויגש אליו יהודה וג'; והשלישי, במקום הזה,

להיפגש עם יוסף¹⁶³; והרביעי, בדגלים, כאמרו עליו (במדבר ב, ט): ראשנה יסעו; והחמישי, בחנכת המזבח, כאמרו (שם ז, יב): ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה; והששי במלחמות וזהו שכאשר שאלו אבותינו (שופטים א, א—ב): מי יעלה לנו [אל הכנעני] בתחלה, נענו: ויאמר ה' יהודה יעלה¹⁶⁴; והשביעי, בניין המקומות המיוחדים, שכן בצלאל — הוטלה עליו התקנת רבים מענייני המשכן, כאמרו (שמות לא, כ): ראה קראתי בשם בצלאל וג' ושלמה המלך הוטלה עליו בניית בית המקדש, כמו שנאמר עליו (מלכים א' ו, א): ויבן הבית לה'¹⁶⁵; וזרובבל קיבל עליו בניית בית שני, כאמרו (זכריה ד, ט): ידי זרובבל יסדו הבית הזה וג', והגואל יבנה בית שלישי, כאמרו (שם ו, יב): הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ה'¹⁶⁶; והשמיני. בזה שהמלוכה בורעו ובילדיו, וכמאמרו של אביה (דברי הימים ב' יג, ה): הלא לכם לדעת כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד וג', והתשיעי, שמשבטו התחילו המושיעים לאומה, רצוני לומר עתניאל כמו שאמר (שופטים ג, ט): ויזעקו בני ישראל אל ה' ויקם ה' מושיע לבני ישראל ויושיעם את עתניאל בן קנז אחי כלב הקטן ממנו; והעשירי, שהמושיע האחרון (יהיה) מזרעו, כאמרו (ישעיה יא, ב): ויצא חטר מגזע ישי וג' ונחה עליו רוח ה'. ואולם בחירתו של יעקב אבינו ביהודה בפגישה עם יוסף בסיפור הזה — הרי זה מפני שראה (יעקב) ביניהם יחס ודמיון באומץ לב, בעשיית חייל ובנשיאות ראש¹⁶⁷, והרי תראה מה שאמר ה' לנביאו (יחזקאל לז, טז): ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתב עליו ליהודה ולבני ישראל חברו, ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חברו¹⁶⁸, שכן עשה את שניהם במאמר הזה שני חלקי האומה, כאמרו (שם שם, כב): ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל וג'. ואנו עתידים לבאר את הסיפור הזה כהלכה בסיפור של (במדבר יז, יז): דבר אל בני ישראל וקח מאתם מטה מטה לביית אב, בעזרת הרחמן. וכבר אמר גם כן לעתיד כגון זה (זכריה י, ו): וגברתי את בית יהודה ואת בית יוסף אושיע וג'¹⁶⁹. ואמרו להורות יוצא מגדר תשובת־ההוראה ונכנס בעניין ההנחיה בדרך, כאמרו (תהלים כה, יב): יורנו בדרך יבחר¹⁷⁰, וגם כדי שיקח את הרשות בשבילם לבוא¹⁷¹. ואמרו: לפנינו נשנה — כלומר לתור ולחפור את הארץ ולחקור את טיב יושביה¹⁷². ובאמרו: ויבאו ארצה גשן — הודיענו שגשן איננה כפר אחד ולא עיר אחת, אלא ארץ רחבה וגדולה. והסיבה לכוונתו לחנות בארץ גשן היא, שיוסף בחר בה בשבילם, ושלח ידיעות עליה לאביו, כאמרו (לעיל מה, י): וישבת בארץ גשן והיית קרוב אלי¹⁷³ וג'.

163 בב"ר ובילקוט שם לא נזכרו השני והשלישי.

164 הוספתי כאן את המלים "אל הכנעני" והיינו כצורת הפסוק שופטים א, א: "מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה". ההמשך בפסוק ב, שם: "ויאמר ה' יהודה יעלה". וכך הוא בכ"י לפי פסוק ב, זה. פסוקים אלו מובאים בב"ר שציינתי בהערה הקודמת. איזראילסאהן בהעתקתו מחק את המלה "יעלה" שבכת"י והכניס את המלה "בתחלה" והיינו בהתאם לפסוק שופטים, כ, יח: "ויאמרו בני ישראל מי יעלה לנו בתחלה...". ויאמר ה' יהודה בתחלה". אבל נראה שהנכון כפי שכתבתי. הגאון התכוון לשופטים א, א—ב. גם בב"ר ובשכל טוב מובא הפסוק משופטים א, א.

165 בב"ר שם נזכרו פסוקים אחרים.

166 בב"ר שם לא נזכר שום פסוק באשר לבית השלישי, ורק על המלך המשיח מוכיח

(כט) והודיענו באמרו: ויאסר יוסף מרכבתו, שפגש אותו בתהלוכה של רכב וסוסים, בדומה לאמרו (שמות יד, ו): ויאסר את רכבו וג' ¹⁷⁴ וצריכים אנו להבדיל כאן בין "מרכבות" בפתח המ"ם ובין "מרכבות" בחיריק המ"ם ונאמר: כל מרכבות שהיא לרבים, הריהי בפתח המ"ם כמו (שם טו, ד): מרכבת פרעה; ומה שהוא בלשון יחיד הריהו בחיריק המ"ם, ויאסר יוסף מרכבתו ¹⁷⁵. ואמרו: ויעל לקראת ישראל אביו גשנה, כפי מה שתחייבהו הדת וידרשהו הגימס. והתכוון באמרו: וירא אליו — לעניינים (שונים), אחד מהם, שלא הופיע לפניו בלבוש המלכות, אלא בלבוש ההכנעה והענווה ¹⁷⁶; והשני, שהראה לו סימנים בגופו; והשלישי, שכאשר ראהו, נפל על צואריו ¹⁷⁷. והבכיה בשעת הפגישה מהיכמרות רחמי הטבע ומגבור התשוקה והכיסופים ומגודל החמלה.

(ל) ומאמרו של יעקב: אמתה הפעם, אינו איחול המוות באותו הזמן, כי המצב לא יחייבהו, והמאמר אחריו אינו מתאים אליו, אלא התכוון בו מה שהתכווין לו המתרגם: אילו מתי עתה הייתי באמת שליו ומנוחם ¹⁷⁸.

(לא) ודבריו של יוסף אליו: אעלה ואגידה לפרעה — התנצלות לפניהם על היפרדו מהם, והודעתו אותם, שהוא מתכווין לטובתם ולעמוד לצידם כפי מה שיאמר להם ¹⁷⁹. ואמרו: אשר בארץ כנען, כלומר אלה שהיו בארץ כנען, כמו שהצעתיו זאת בפסוק ¹⁸⁰. (לב) ואמרו: והאנשים רעי צאן — לא הודיע בזה ניגוד לאמת, כי באמת היו רועים את צאנם, אלא לא כל מלאכתם היתה הרעייה, אלא גם חרישה ועבודת אדמה ובניית בתים.

(לג) ואמרו: ואמר מה מעשיכם, כי המלכים ירצו באומנים המומחים, וכאמרו (משלי כב, כט): חזית איש מהיר במלאכתו וג'.

(לד) ועל כן אין (דברו): ואמרתם אנשי מקנה לימוד לשקר, אלא הודעת אמת ¹⁸¹ וגורם לתועלת, והוא אמרו: בעבור תשבו בארץ גשן. ובאמרו: כי תועבת מצרים כל רעה צאן — נאמר, שזה כאילו סותר את דברו (להלן מז, ו): ושמתם שרי מקנה על אשר לי. וכבר ידענו בכתובים האחרים, שהמצריים היו מחזיקים את המקנה והבקר באמרו (שמות ט, כ—כא): הירא את דבר ה' וג' ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ויעזב וג'. ואם, איפוא, תיעבו את רועי צאן על כל פנים, אז איך היו נשמרים אצלם עדרי הצאן? הלא אם לא היו להם רועים לצאנם, אז היה (הצאן) צפוי לאובדן והשמדה וכליון חרוץ ומהיר? ועל כן נאמר, איפוא, שהכתובים האלה (בכל זאת) תואמים ואינם סותרים זה את זה; כי המצריים, למרות החזקתם את המקנה והצאן, היו מתעבים את אותם הרועים, שהיו זובחים ואוכלים מהם, ובכך, הרעיה לשם זביחה היה מתועב אצלם, (ולשם) לשמירה על עדרי הצאן לא היה מתועב ¹⁸².

¹⁷⁴ השווה תנחומא ויגש, ז.

¹⁷⁵ מובא ע"י הרכבי ב"אוצר הטוב" ברלין 1878. עמ' 60. במסורה מובא ברד"ק ספר השרשים שרש רכב, וכן במגחת שי נחום ג, ב: "כל לשון מרכבה בלשון יחיד בשלש נקודות כמו ויאסור יוסף מרכבתו. וכו' חוץ מאחד, במרכבת המשנה (בראשית מא, מג), בחיריק. וכל לשון רבים בפתח, מרכבות פרעה" וכו'. מדברי הגאון נראה שהוא מתכוון למסורה זו. והגאון השתמש כאן במלה הערבית "כסר" (= חירק) גם לסגול. ראה מסורה גדולה חלק ראשון ז. פרענסדארף עמ' 183.

מז

(א) ואמרו של יוסף לפרעה: והנח בארץ גשן הוא הקדמה והכנה למשאלתו בדבר השהות בה.

(ב) ותרגמתי: ומקצה אחיז — קצת ומן הצורך שתהיה בחירתו אותם מבין אלה שיצלו ויכשרו לדיבור עם המלכים, כאמרו (שופטים יח, ב): וישלחו בני דן ממשפחתם חמשה אנשים מקצותם אנשים בני חיל וג' ¹⁸³. ויש שייאמר, כי אלה החמישה הם אותם שנישנו שמותיהם ב"זאת הברכה" ¹⁸⁴, והם: יהודה כמו שאמר (דברים לג, ז): וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה וג' וזבולון, כאמרו (שם יח): ולזבולון אמר שמח זבולון וג', וגד [כאמרו (שם שם כ): ולגד אמר ברוך מרחיב גד] ¹⁸⁵.

(ו) [וחילק את] ההענקה לשני חלקים, והרי החלק הראשון הוא: במיטב הארץ הושב את אחיך ואת אחיך גם אם יהיה זה לא בארץ גשן, כי צען ונף היו בירותיהם של מלכי מצרים, וכמו שאמר (ישעיה יט, יג): נואלו שרי צען נשאו שרי נף; והחלק השני: ישבו בארץ גשן — במקום אשר בחרוהו ¹⁸⁶. ואמרו: ואם ידעת ויש בם אנשי חיל, יחייב את הבינה בהנהגת בעלי חיים אשר אין להם כח הדיבור. וכאמרו בהנהגת בעלי החיים המדברים, רצוני לומר ישראל, בדיניהם (שמות יח כא): ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל ¹⁸⁷ וג'.

(ז) ויחייב אמרו: ויברך יעקב את פרעה, את האיחולים בעדו להארכת ימיו, ולסידור ענין ממשלתו וממלכתו, וכמאמר הכשדים לנבוכדנצר (דניאל ב, ד): מלכא לעלמין חיי. ואמרו (מלכים א' א, מז): וגם באו עבדי המלך לברך את אדנינו המלך דוד לאמר ייטיב אלהים את שם שלמה משמך ויגדל את כסאו מכסאך ¹⁸⁸.

(ח) ודבר פרעה ליעקב: כמה ימי שני חיך, כי הזמן הוא מן הכמות הרצופה ¹⁸⁹. (ט) ודבר יעקב: ימי שני מגורי, כי הוא רואה עצמו כאורח בעולם הזה וכמבקר בתבל זו, וכאמרו (תהלים קה, יב): כמעט וגרים בה ¹⁹⁰. מעט ורעים — מתכוון לנסיגות ולרוע אלה שפניהם נגדו ¹⁹¹. ואמנם זהו תיאורם של החיים בעולם הזה, ותיאורם של חיי העולם הבא הוא ההיפך מזה, רצוני לומר, שהם רבים וטובים ¹⁹² כמו שכלל אותם בפסוק אחד, הוא אמרו (תהלים לא, כ): מה רב טובך אשר צפנת וג' ואמרו שם "רב" מקביל לאמרו כאן: "מעט", ואמרו שם "טובך" מקביל לאמרו כאן: "ורעים". ואמרו: ולא השיגו את ימי שני חיי אבתי — לא התכוון בו לקץ

183 בתרגומו תירגם במשמעות של חלק, אולם בביאור הוא מפרש במשמע של נבחרים וכן בפירוש הטור: "מהחשובים שבהם, מלשון קצין, כמו: מקצות הארץ ומאציליה" ישעיה מא, ט. והשווה רד"ק בישעיה שם. ועיין פירוש רבינו ישעיה מטרנני (ירושלים תשי"ט) לשופטים יח, ב שם "מקצתם" — כמו מבציר אביעזר (שם ח, ב), כלומר הנבחרים, כפירושו של הגאון. אבל בראב"ם מפרש: "רמז שלא היה מעדיף בזה קצתם על קצתם. בכה"י מקצתם בני חיל חסרה המלה "אנשים".

184 לפי ב"ק צ"ב, א' ושלם כבבראשית רבה צ"ה, ד.

185 לפנינו חסר בכתב היד. בפירוש הראב"ם מביא בשם הגאון על פסוק ז, את הבאור דלקמן: "ויבא יוסף את יעקב וגו'. חלק כבוד לאביו שלא הביא אותו אלא אחר שקדם להביא את אחיו כמשרתים לפניו: ביאר כוונה זו בן חפני ז"ל". לפנינו אין הביאור הזה, יתכן שהיה בקטע החסר בסוף פסוק ב'. לפעמים מביא הראב"ם דברי הגאון שלא במקומם המחויק ראה לדוגמא פסוק יג בפירוש רשב"ת ופסוק טו בפירוש

החיים, כי הוא לא ידע כמה יחיה אחרי זה, אלא התכוון בו, שהם לא נתנסו בנסיונות דומים לשלו¹⁹³.

(יא) ואמרו: ויתן להם אחזה, רוצה לומר שהוא כתב להם שטריי-הקניינים, כדי שלא יצאו ממנה¹⁹⁴. וזה היה בארץ גשן, בגלל אמרו אחר כך (שמות ט, כו): רק בארץ גשן אשר שם בני ישראל לא היה ברד. וזה היה [ברחמים]¹⁹⁵ מאת החכם, יתעלה ויתנשא, כדי שיתרחקו מהם ויבדלו מהם במעשיהם¹⁹⁶ ובמכותיהם, וכאמרו במכת ערב (שם ח, יח): והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי וג', ואמר גם-כן (שם י, כג): לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מז, יב—יח

הכתוב:

(יב) ויכלכל יוסף. וכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ושאר בית אביו באוכל לפי שיעור ילדיהם.

(יג) ולחם. ואוכל אין בכל הארץ ממה שהתחזק הרעב מאד עד שתששו כל יושבי מצרים ויושבי כנען מפני הרעב.

(יד) וילקט. ואסף יוסף את כל הכסף אשר היה מצוי בארץ מצרים וארץ כנען בתבואה אשר היו מסתפקים הימנה והכנים אותו אל בית האוצר של פרעה.

(טו) ויתם הכסף. וכאשר כלה הכסף בארץ מצרים וארץ כנען באו כל המצריים אל יוסף באמרו: תן לנו אוכל ולא נמות נגדך, כי כבר כלה הכלף.

(טז) ויאמר. ואמר יוסף הביאו את בקרכם אממור לכם בעדו אם כבר כלה הכסף.

(יז) ויביאו. והביאו את בקרם ונתן להם אוכל בסוסים ובמקנה הצאן ובבקר ובחמורים וגמל להם באוכל בעד מקניהם בשנה ההיא.

(יח) ותתם. וכאשר נגמרה השנה ההיא באו אליו בשנה השניה ואמרו לא נסתיר... (תרגום לפסוקים יט—כז חסר בכת"י)

פירוש

(יב) אמנם תיאר את "כלכול יוסף" לכל חבורתם ברעבון הגדול אשר היה בזמנו כמו שתיאר את כלכול עובדיהו לגביאי ה' באמרו (מלכים א' יח, יג): ואכלכלם לחם ומים¹⁹⁷. וה' ישתבח שמו — סיבב זאת על ידיו (= על ידי יוסף), בדומה לאמרו לאלהיו (שם יז, ד): ואת הערבים צויתי לכלכלך שם. ואמרו: לחם לפי הטף סובל שני מובנים: אחד מהם, שהוא כלל בכלכלה את קיבוצם כולו, אפילו טפם¹⁹⁸, והשני שהוא היה חייב להם מגות אוכל לפי מספרם ולהרחיב להם בגלל ילדיהם¹⁹⁹. (יג) ואין אמרו: ולחם אין בכל הארץ משפט כוללני, על כל פנים מן הנמנע הוא שלא נמצא לחם או מזון בשום אופן בכל ארץ מצרים. ובייחוד, שמה שהיה תחת

193 ברד"ק הקשה כן ותירץ כי הרגיש חולשתו וידע שלא יחיה הרבה זמן.

194 כעין זה ברמב"ן. ובפירוש ראב"ם כתב: "קנין קרקע או תושבות כמו בקרקע שאוכלים פירותיו, כמו מה שקוראים היום מתנת אדון לארים חלף עבודה או שירות". אולי הבין כן דברי הגאון. והשווה מדרש הגדול: ויתן להם אחזה. ולמה? שלא למחר יבקשו לצאת ויאמרו להן תושבים אתם תנו שכר ישיבתכם. לכך נאמר ויתן להם אחזה, שהיא ירושתן מאימן שרה. המהדיר ציין שם: "המקור נעלם". ואולי שמש באורו של הגאון יסוד לבעל מדרש הגדול. וראה האגרון לרס"ג — ג. אלוני עמ' 185. אחזה = נחלה.

ידו של יוסף נמצא במצרים, אלא זה חל על שני פנים: אחד, שלא נמצא בגלוי בארץ מצרים, כפי שידוע שבזמן (?) הרעב ימעטו סוגי הלחם בשוקים, ויש שייעדרו בקצת מן הזמנים, אם כי הם נמצאים בבתים. והשני, שייתכן, כי לא יהא נמצא בבתו ההמון במצרים, אך ימצא בבית המלך ופמלייתו²⁰⁰. ואמרו: כי כבר הרעב מאד, מתכוון בו לחזקו ולעצמתו, בדומה לאמרו ב"מכת ברד" (שמות ט כד): כבד מאד אשר לא היה כמהו בכל ארץ מצרים מאז היתה לגוי, ואמר ב"מכת ארבה" (שם י, יד): כבד מאד לפניו לא היה כן ארבה כמהו וג'. ואמר ב"מכת ערב": ויבא ערב כבד וג'. ואמר גם כן ב"מכת המקנה" (שם ט, ג): דבר כבד מאד. ותירגמתי: ותלה, (לשון) עייפות²⁰¹ ויש שיתורגם: קוצר-יד (אי יכולת), והוא נגזר מאמרו (משלי כו, יח): כמתלהלה הירה זקים חצים ומות²⁰².

(יד) ותרגמתי: וילקט יוסף — ויצבר, ולא תירגמתי (לשון) ליקוט, כי הליקוט מחייב דבר מפוזר בלשון הערבים, וזה דומה לאמרו על המן (שמות טז, כא): וילקטו אתו בבקר בבקר איש כפי אכלו וג'. והתכוון באמרו: את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען — לרוב הכספים הגלויים בידי הבריות, כי רחוק הוא (להניח) שלא נשאר לגמרי שום כסף בארץ מצרים ובארץ סוריא, שלא צברו יוסף, ואולם זה נאמר על הרוב והמכריע. ואמרו: ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה עדות מן הבורא — יתעלה שבתו — עליו מבחינת האמונה ועזיבת המעילה²⁰³. וזה דומה לאמרו (מלכים ב' כג, לה): והכסף והזהב נתן יהויקים לפרעה אך העריך את הארץ לתת את הכסף על פי פרעה איש כערכו נגש את הכסף ואת הזהב את עם הארץ לתת לפרעה נכה.

(טו) ואמרו: ויתם הכסף מארץ מצרים ומארץ כנען, הוא על דרך מה שאמרנו על: וילקט יוסף את כל הכסף, שמשתמשים בו לפי הרוב והמכריע²⁰⁴. ואמרו: ויבאו כל מצרים אל יוסף לאמר, משום שהמלך זה כבר היפנה אותם אליו באמרו להם (לעיל מא, גה): לכו אל יוסף וג'. ואמרו: ולמה גמות נגדך, מפני שהיקרות והרעב יגרמו בהכרח את המוות, ולפיכך אמר (איוב ה, כ): ברעב פדך ממות. ואמרו: כי אפס כסף, כלומר היעלמו והיעדרו, כאמרו (ישעיה טז, ד): כי אפס המץ כלה שד וג'²⁰⁵.

(טז) ודיבורו של יוסף להם: הבו מקניכם, התכוון לתועלתם בזה על ידי הקלה עליהם, בטיפול במזונותיהם, שכן מקומות המרעה היו נעדרים²⁰⁶. ואמרו: אם אפס כסף — תנאי והוצאה מן הכלל שאינם כמו פסקנותם באמרם: כי אפס כסף. (יז) והזכיר את מיני בעלי חיים, אשר אין להם הדיבור, באמרו: בסופים ובמקנה

200 מובא בפסוק טו בפ' ראב"ם בשם הגאון. ראה מה שכתב הגאון למעלה מב, נד: ויהי רעב בכל הארצות. וכן שם גז, וכל הארץ באו מצרימה. והשווה דברי ר' יהודה אבן בלעם בספר "אותיות הענינים", על המלה "כל", מהדורת קוקיבצוב, פטרבורג 1916 ומהדורת צלום ירושלים תש"ל, עמ' 122; מהדורת ש. אברמסון: "שלשה ספרים של רב יהודה בן בלעם" ירושלים תשל"ה, עמ' 121: "ופעם יפל 'כל' על הכל, ופעם על קצות הכל". ומביא שם לדוגמא על קצות הכל — את הפסוק וכל הארץ באו מצרימה. וראה להלן פסוק יד, טו. המלה "שבזמן" היא לפי תקון איזראילסאהן במקור הערבי (במקום "קנו" בכ"י תוקן ל"יקת" או "כיו").

201 כן ברס"ג בספר השרשים ריב"ג שרש לה. רש"י וא"ע. ובב"ר הוצ' אלבק מכת"י פ' צה,

הצאן ובמקנה הבקר ובחמורים, והם: הסוסים ועדרי הצאן והבקר והחמורים. וכבר נשארו מינים אחרים שקיצר בהזכרתם, וזה כמו גמלים וזולתם. וממה שיראה לנו את השימוש בגמלים הוא אמרו שם (שמות ט, ג): הנה יד ה' הויה במקנך²⁰⁷ וג'. ואמרו: וינהלם בלחם, הראה בו שהנהיג את ענייניהם על (צד) שכל ישר, בדומה לאמרו (תהלים כג, ב): על מי מנחות ינהלני.

(יח) ואמרו: ויבאו אליו בשנה השנית — מתכוון בו לשנה השנייה מעת בואם עם בהמותיהם והיא השנה השישית מהתחלת היקרות, שכן ידענו את דיבורו של יוסף לאחיו שנים לפני זה (לעיל מה, ו): כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ וג'. ואשר לסידורן של שנות הרעב במצרים — הרי היה כפי שאני מתארו: כי על השנה הראשונה אמר עליה (מא, נד): ויהי רעב בכל הארצות ובכל ארץ מצרים היה לחם, ובשנה הזאת אמר יעקב לילדיו (לעיל מב, ב): רדו שמה ושבדו לנו משם וג'. ועל השנה השנייה אמר (לעיל מא, נה): ותרעב כל ארץ מצרים²⁰⁸ וג'. ובאותה השנה אמר יעקב לילדיו (לעיל מג, ב): שבו שברו לנו מעט אכל; והראה לכך הוא אמרו להם אחר שהתוודע אליהם: כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ וג'. ונכנסו יעקב והשבטים למצרים בשנה השלישית, והשנה הרביעית אמר עליה (לעיל פסוק יג): ולחם אין בכל הארץ וג'. ועל השנה החמישית אמר (לעיל פסוק טז): ויאמר יוסף הבן מקניכם וג'. ועל השנה השישית אמר: ויבאו אליו בשנה השנית וג'. ובשנה ההיא קנה את אדמותיהם, כאמרו (להלן, פסוק כ): ויקן יוסף את כל אדמת וג'. והשנה השביעית, אמרו פה (להלן פסוק כג): הא לכם זרע וזרעתם את האדמה — וכבר אמר (לעיל מה, ו): ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר²⁰⁹. ועשו את אמרם: לא נכחד מאדני, על צד האמת בהודעה, כמו אמרו (תהלים עח ד): לא נכחד מבניהם לדור אחרון וג'. ואחת מהגדרות הידיעה האמיתית שהיא תחול במסורת רצופה²¹⁰, ותבוא מכל המודיעים באותה צורה, לא תשתנה בפעולת ה' הידיעה במודיעים, על מה שהם מודיעים, וכמו אמרו (איוב טו, יח): אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם. ואין אמרם: כי אם תם הכסף — תנאי והתניה, אלא הוא החלטה, ואמנם הוא בהתאם למה שהשתמשו בו אנשי הלשון²¹¹. והתכוונו באמרם: בלתי אם גויתנו — לגופים ולגשמים, כאמרו (נחמיה ט, לז): ועל גויתנו משלים.

(יט) ואמרו: למה נמות לעיניך — אין הוא שאלה על תכלית. אלא העבריים השתמשו בזה במקום: לא, כאמרו (ישעיה סג, יז): למה תתענו ה' מדרכיך וג'²¹². ואמרם: קנה אתנו ואת אדמתנו בלחם, על צד הנתינה בשפע, שאם לא כן, הרי קנה

207 שם נזכרו גמלים. השווה בראשית יב, טז, גם שם נזכרו גמלים.

208 וכן כתב הגאון לעיל, שם.

209 מובא בשמו בפ' ראב"ם. וכן בארו לק"ט, רד"ק, רמב"ן. בספר גנזי קדם ספר רביעי, ירושלים תר"ץ, מביא דר. לוי' שו"ת. פירושם ומדרשי מקראות, שם עמ' 18 נאמר: "שמנו לב למאמר יוסף אל אחיו ועוד חמש שנים וגו' ואמרו לתושבי מצרים בשנה השנית הא לכם זרע וגו' והיה בתבואות, איך יאמר שנשארו ה' שנים ואין בהם קציר וזרע ויזכיר כי הוא יתן לתושבי מצרים זרע לזרוע ז'". דר. לוי' שער שם שאולי קטע הראשון הוא לר' שמואל בן חפני גאון. ברור מן הפירוש כאן של בן חפני ל"בשנה השנית". שהקטע המצוטט אינו לגאון בן חפני.

210 המסורת היא אחת מארבע ידיעות שקובע רס"ג בהקדמתו לאמונות ודעות ומקומות

את אדמותיהם ורכש את עבדותם בשנתיים רצופות, על יסוד מה שפירשתיו קצת לפני זה²¹³. ואמרם: עבדים לפרעה, חוזר אל אמרם: אנחנו, כי האדמות והגנות לא יפול עליהם ביטוי העבדות והשעבוד, ואמנם זה מיוחד לאנשים. ואולם לשון המשנה כבר שילחה את הביטוי "שעבוד" להם, לאמרם (כתובות ט, ח): "מנכסים משועבדים כיצד?" ועל כן אמרתי בביטוי: ואז נהיה אנחנו לעבדים וגנותינו קניין²¹⁴. ויש שיביא הכתוב תיאור, המעורר מחשבה, שהוא כולל את כל המשפט הנזכר והוא נוגע לקצתו²¹⁵. וזהו כאמרו (יהושע ז, כד): ויקח יהושע את עכן בן זרח ואת הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב ואת בניו ואת בנותיו ואת שורו ואת חמורו ואת צאנו ואת אהלו ואת כל אשר לו. ואמר (שם, כה): וירגמו אתו כל ישראל אבן וישרפו אתם באש ויסקלו אתם באבנים. ומן הנמנע, שייקשר ויחובר אמרו: ויסקלו אתם באבנים — לאמרם: את הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב, כי לא ישפיע עליהם לא אבדן ולא כליה, אלא (סנהדרין מד ע"א): "הראוי לסקילה סקילה הראוי לשריפה שריפה"²¹⁶. ואמרו: ותן זרע, התכוונו בו לזירועים מכל מאכל וכל המשמש מזון מן הצמחים, כאמרו (ויקרא יא, לז): על כל זרע זרוע אשר יזרע. וככה יתבצע עניין המחיה והמזונות, לאמרו (ישעיה נה, י): ונתן זרע לזרע ולחם לאכל²¹⁷. ואמרם: והאדמה לא תשם — התכוונו בו לשני עניינים: הראשון שלא תהיה הארץ שוממה בגלל מיעוט האנשים בה, לכשיאבד אותם הרעב²¹⁸, כאמרו (יחזקאל יב, יט): לחמם בדאגה יאכלו ומימיהם בשממון ישתו למען תשם ארצה²¹⁹ ממלאה מחמם כל הישבים בה. והשני. הריקנות מן הזרעים והצמחים וזהו מה שהתכווין המתרגם אליו בתרגומו: וארעא לא תבור, וזהו ביטוי שמשתמשים בו במשנה באמרם (במשנה בבא מציעא

213 לעיל פסוק יח. והשווה ברמב"ן שם וברד"ק פסוק טו.

214 התכוון לומר שכן תרגם. התרגום שלו חסר בכ"י. וכן בתרגום רס"ג, ראה ריב"ג בספר הרקמה שער כח (כז), הוצאת ווילנסקי עמ' שיא: "ונהיה אנחנו ואדמתינו קנין לפרעה. כי הארץ לא תהיה לעבדות כי אם לקניין", ע"כ. וכעין זה בחזקוני.

השווה; הנוסח המקורי של "פתרון שבעים מלים בודדות", בנימין קלאר, בספר רב סעדיה גאון ירושלים תש"ג עמ' רפח שורות 8—6; "והם אינם יודעים שלא הגיעו לידי (ידיעת פירושן של) אלה המלים אלא ממה שהבאתי לו עדים מן המשנה וגיליתי אותו". וראה עוד "כתאב אלסבעין לפטה לרב סעדיה גאון" נ. אלתוני ספר הזכרון ליצחק יהודה גולדציהר חלק ב ירושלים תשי"ח עמ' 15 שורות 13—11. וראה קטע חדש מ"ספר הקרחה" לר"י חיוג' שפרסם נ. אלתוני במהדורת צלום "מספרי הבלשנות העברית בימי הביניים" פאול קוקובצוב (פטרבורג 1916) ירושלים תש"ל, עמ' טו שורות 20—19; "ומלים רבות במקרא כמו מלה זו, (וירדה אל כפיו, שופטים יד, ט) שאין לפרשן בצורתיהן כלשון המקרא אלא מן המשנה".

215 השווה ספחא פרשת שמני פרשתא א פרק א. אתה ובניך ובנותיך (ויקרא י, יד) אתה ובניך בחלק ובנותיך במתנות. ריב"ג הקדיש שער שלם בספרו הרקמה והרחיב את הדבור בנושא: "ממה שנאמר במלה והחפץ בה זולתה". ראה מהדורת וילנסקי שער כח (כז) עמ' שז—שלג. שם הוא מביא דוגמאות מהסוגים השונים שבכלל הזה. מן הכתובים שלפנינו הוא מביא: למה נמות גם אנחנו גם אדמתינו ונהיה אנחנו ואדמתינו עבדים לפרעה (עמ' שיא, שלא, שלב). וזאת היא מדה כ' מל"ב מדות של רבי ישמעאל בנו של רבי יוסי הגלילי: מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחברו, הדוגמא שם מירמיהו לג, כו: גם זרע יעקב ודוד עבדי וגו', מובאת גם על ידי ריב"ג עמ' שט. כלל זה נזכר גם באגרת ר' שרירא גאון בין כללים אחרים בתלמוד במהדורת לוין עמ' 49: "דבר שנאמר בזה ובהו ואינו ענין לו תגהו ענין לחברו". ראה נתיבות עולם ווילנא

ט, ג): המקבל שדה מחבירו משזכה בה ²²⁰ הבירה שמין אותה כמה היא ²²¹ ראויה לעשות ונותן לו, שכך כותב לו ²²². אם אבר ולא אעביד אשלם במיטבא. ותלונתם על הוברת הארץ — בגלל שני מצבים: אחד מהם שהוא לא יפיק תועלת מהארץ בזמן הוברתה; והשני, שההוברה אם כי תתקן קצת מהאדמות, הריהי תקלקל קצתן ²²³. ואשר לסיבה שהיא (— ההוברה) מתקנת את קצתן, הריהי מפני שמן הדברים, אשר ייזרעו יש שמושכים (ומוצצים) מכח האדמה וממזהותה הרבה ואז יקלקלוה ויחלישוה וזהו כמו השומשמין והקנבוס וזולת זה ממה שיודעים אנשי הפלחה, כבר אמרו הקדמונים (בבא מציעא קד ע"ב): "ההוא גברא דקביל ארעא מחבריה למיזרע שומשמי ²²⁴, זרעה חיטי עבדא חיטי כשומשמי סבר כהנא למימר מנכי ליה כחאשא דארעא אמ' ליה רב אשי לרב כהנא אמרי אינאשי תיכחוש ארעא ולא ניכחוש מארה ²²⁵; וכך החיטה תמשוך (ותמצוץ) מכחה של האדמה יותר מן השעורים, ועל כן אמרו הקדמונים (שם קו ע"ב): "המקבל שדה מחבירו לזרעה שעורים לא יזרענה חטים חטים לא יזרענה שעורים ורבן שמעון בן גמליאל אוסר ²²⁶... המים העכורים ואז יסדרנה ויעשנה כאדמה המוברת. ואשר לאדמה אשר תקלקלנה ההוברה, הרי היא אדמה טלולה, רטובה ורוויה והיא כמו אגמי ביצה, שבהם עומדים המים ולא ימצאו מוצא ועם זה תהיה חלשה וכחוששה. והנה האדמות האלה לכשתוברנה במשך שנים או שיגבר עליהן עשב פראי ²²⁷, ותהיה הדוקה ועיבודה קשה, או שתגבר בהם הערבה ²²⁸, וקנה גומא, ואם תהיינה עם זה אדמות מלחות ולחות, ייהפכו המים למלח ואז תיבטלנה בזה מן הזריעה ²²⁹, וזה נמצא הרבה במצרים. וכבר אמר (תהלים קז, לד): ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה.

(כ) ואמרו: ויקן יוסף את כל אדמת מצרים לפרעה, ולא הסתפק בזה שיאמר: את אדמת, הודיענו בזה, שקנה מהם כל רכוש אשר להם בארץ, וזה כמו האחוזות, המזרעות (המשתלות) והכרמים והגנות והקרקעות על תבואותיהן ויבוליהן — בערים

²²⁰ במשנה שבדפוסים ובבבלי קד ע"א הנוסח הוא בלי "ומשזכה בה". ונוסחת הגאון נמצאת בכ"י של המשנה וכן ברי"ף והרא"ש, ו"בנוסחת פירוש המשנה להרמב"ם הוצאת י. קאפח, ירושלים תשכ"ה: "משזכה בה". ובמשנה בירושלמי: "אם משזכה בה".

²²¹ בדפוסים בלי המלה "היא". ובירושלמי ברי"ף וכן בפירוש המשנה להרמב"ם הנ"ל כגירסת הגאון.

²²² כן במשנה בדפוסים. ובמשנה בירושלמי ועוד נוסחאות: "שהוא כותב לו". ראה דקדוקי סופרים.

²²³ עיין רש"י ב"מ קז ע"א ד"ה דתתבור: "שההוברה מקלקלת" ותוס' ד"ה האי, שם: "שההוברה משביחה". מדברי הגאון עולה שישנה תביעה על הוברת הקרקע, והשווה מה שכתבו תלמידי הרשב"א מובאים בבית יוסף טור חשן משפט סי' שכח סעיף ב, שמה שהקרקע נפסדת על ידי הוברתה משלם אפילו אם לא התנה. וראה תוספות שם קד ע"ב ד"ה סבר. משם משמע שלפי המסקנה משלם רק מה שהיא ראויה לעשות. וראה בב"ח בחשן משפט שם.

²²⁴ לפנינו בתלמוד: "דקביל ארעא לשומשמי". להלן בכה"י: "כשומשמי" במקום כשומשמי. ²²⁵ בגמרא שם: "כחשא ארעא ולא לכחוש מרה". ובכ"י מינכן ובהלכות גדולות, הל' רבית: "תכחוש ארעא ולא ליכחוש מרא".

²²⁶ חסר בכתב היד. יש להצטער על הליקוי הזה לפי שהנוסחה של סוף המשנה החסרה בכ"י היא חשובה בגלל שינוי הגירסאות בין הנוסח בדפוסים שלנו מצד אחד ונוסחת משניות נאפולי הרי"ף, בדפוסים הראשונים, והרמב"ם פ"ח מהלכות שכירות פ"ט מצד

ובכפרים²³⁰. ואולם אמרו: כי מכרו מצרים איש שדהו, הרי הוא שם שיחול על כל הארץ, כאמרו (שמואל א' ו, א): ויהי ארון ה' בשדה פלשתים וג' ²³¹. (כא) וממה שיברר זאת אמרו אחריו: ואת העם העביר אתו לערים, והרי לולא מכרו זה כבר את קנייניהם ורכושם שבערים וכפרים לא היו עוברים מעריהם. והכוונה היתה: ואת העם העביר אתו לערים, השתלטות על רכושן והעברת יושביהן מהן, כדי שתמנע תאוותם להן ולא יחזרו לתבוע ולטען עליהן, וזו בדיוק היתה כוונתו של סנחריב בגלות ²³², כאמרו (מלכים ב' יז, כג, כד): ויגל ישראל מעל אדמתו [וג'] ויבא מלך אשור מבבל ומכותה ומעווא ומחמת וספרוים וישב בערי שמרון תחת בני ישראל וירשו את שמרון וישבו בעריה; ואמר על עצמו (ישעיה י, יג): ואסיר גבולות עמים ועתודתיהם שושיתי ואוריד כאביר יושבים. וכבר ראינו שאמר על נבוכדנצר, כשגלה העם (מלכים ב' כד, יד): והגלה את כל ירושלם ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרה אלפים גולה וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ. ויהי כאשר השאיר את צדקיהו, כאמרו (שם יז): וימלך מלך בבל את מתניה דדו תחתיו ויסב את שמו צדקיהו — אמר עליו (שם כ): וימרד צדקיהו במלך בבל. ויהי כאשר עלה נבוזראדן אמר עליו (שם כה, יא): ואת יתר העם הנשארים וג'. ויאמר שעשה זאת, שלא יגנו את אחיו שהם מוגלים מארצם ²³³.

(כב) ואמרו: רק אדמת הכהנים לא קנה רצונו לומר קנייני שומרי הצלמים והאנשים (הדואגים) לענייני הפסילים, וכאמרו (שמואל א' ה, ה): על כן לא ידרכו כהני דגון וכל הבאים בית דגון על מפתן דגון באשדוד עד היום הזה. והם אשר אליהם יפנו עובדי עבדה זרה בהתייעצות ובדעות, כאמרו (שם ו, ב): ויקראו פלשתים לכהנים ולקסמים לאמר מה נעשה לארון ה' הודיעונו במה נשלחנו למקומו. וזהו כמו מתן וזולתו, וכאמרו (מלכים ב' יא, יח; דברי הימים ב' כג, יז): ואת מתן כהן הבעל הרגו לפני המזבחות. ואמר על מיכה (שופטים יז, ה): וימלא את יד אחד מבניו ויהי לו לכהן, ואמר על ירבעם (מלכים א' יב, לא): ויעש את בית במות ויעש כהנים מקצות ²³⁴ העם אשר לא היו מבני לוי. ולזאת גינה והוכיח אותם אביה באמרו (דברי הימים ב' יג, ט): הלא הדחתם את כהני ה' את בני אהרן והלויים ותעשו לכם כהנים כעמי הארצות כל הבא למלא ידו בפר בן בקר ואילם שבעה והיה כהן ללא אלהים; אחר כך אמר להם (שם י): ואנחנו ה' אלהינו ולא עזבנוה וכהנים משרתים לה' בני אהרן והלויים במלאכת ²³⁵. ולזאת נאמר (מלכים א' יג, ב): הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך את כהני הבמות וג'. ואמר עליו (מלכים ב' כג, ה): והשבית את הכמרים אשר נתנו מלכי יהודה וג' ²³⁶ והודיע באמרו: כי חק לכהנים מאת פרעה וג'. את הסיבה בהיותם פטורים ממכירת רכושם בקחתם את מיסיהם מהמלך; וחק בלשונינו ישמש בחמש הוראות: ראשונה בהן, פרנסת כל הבריות,

הפלחה". וראה רבינו ירחם ספר מישרים, נתיב שנים עשר, דף מ"ד ע"א. ועיין בפרישה על הטור חו"מ סי' שכד שהאריך לבאר שתי הגירסאות.

230 השווה מדרש הגדול כאן: "מלמד שכל אחד ואחד כתב אונו על עצמו ואתא קדם יוסף", ע"כ. יתכן שגם בעל מדרש הגדול התכוון לדברי הגאון שלפנינו. ועיין שכל טוב. 231 כלומר, לפעמים מתייחסת תיבת שדה" למדינה. וכן בספר השרשים ריב"ג שרש שדה. אולם לא הביא שם את הפסוקים שלפנינו. ובשרשי רד"ק מביא את הפסוק בשדה פלשתים (שמואל א' כז, ז). וכן כתוב בפירוש רבינו מיוחס פ' וישלח, לב, ד.

כאמרו (משלי ל, ח). הטריפני לחם חקי²³⁷; והשנית, המיסים המגיעים כחוק וכחובה לכהנים הקדשים, וכאמרו באחת המנחות (ויקרא ו, יא): כל זכר בבני אהרן יאכלנה חק עולם לדרתיכם וג' ²³⁸ ואמר (י, יד): ואת חזה התנופה ואת שוק התרומה תאכלו במקום טהור אתה ובניך ובנתיך אתך כי חקך וחק בניך נתנו מזבחי שלמי בני ישראל, ואמר גם-כן (במדבר יח, יט): כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה' נתתי לך ולבניך ולבנתיך אתך לחק עולם²³⁹; והשלישית, חוקי המצוות המסורות, כאמרו (שמות טו, כה): שם שם לו חק ומשפט; והרביעית, מיסים חוקיים של כהני עבדה זרה, כאמרו פה: כי חק לכהנים מאת פרעה; והחמישית, החוקים הרעים ועליהם אמר (צפניה ב, ב): בטרם לדת חק כמוץ עבר יום בטרם וג', ואמר על היפסקם (מיכה ז, יא): יום ההוא ירחק חק. ואמרו: על כן לא מכרו את אדמתם, דומה לאמרו על הלויים (ויקרא כה, לד): ושדה מגרש עריהם לא ימכר.

(כג) ואמרו: הן קניתי אתכם היום, מצהיר על שיעבודם ועל עבדותם, וזוהי האחרונה שבתחנות, כי הם הוציאו את קנייניהם בהדרגה, והיו, איפוא, בחמש דרגות: והוציאו איפוא בראשונה את הכסף הנזכר ואחר-כך את המטלטלין והכלים ואחר כך מכרו את מקניהם ובקרום וכל בעלי החיים שלהם ומכרו אחרי זאת את קרקעותיהם ומכרו אחרי זאת את נפשותיהם²⁴⁰. ובסידור זה ערך החכם את דברו וחילק אותו ל' מינים: הראשון, (ויקרא כה, יד): וכי תמכרו ממכר לעמיתך וג'. והשני, (שם לה, לו): וכי ימוך אחיך ומטה ידו וג' אל תקח מאתו נשך ותרבית וג'. והשלישי, (שם כה): כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו וג'. והרביעי, (שם כט): ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה וג'. והחמישי, (שמות כא, ז): וכי ימכר איש את בתו לאמה וג'. והששי (ויקרא כה, לט): וכי ימוך אחיך עמך ונמכר²⁴¹ לך וג'. והשביעי, (שם מז): ומך אחיך עמו ונמכר לגר תושב עמך או לעקר משפחת גר. והרי כבר סידרנו אותם אנחנו בהתאם לצורך, ואם כי זה מתנגד לסידור בכתוב על [יסוד] העניין: אין מוקדם ומאוחר בתורה²⁴² לא ²⁴³ שב, כאמרו (ויקרא יג, מז): כל ימי אשר הנגע בו יטמא טמא הוא וג'. ומצאתי את המכות במצרים על ג' סוגים: לראשונה איבוד²⁴⁴ הצומח וזולתו, כאמרו (תהלים קה, לד-לה): אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר. ויאכל כל עשב בארצם ויאכל פרי אדמתם²⁴⁵. ואיבד את בהמותיהם, כאמרו (שם עח, מח): ויסגר לברד בעירם וג'. ואיבד את נפשותיהם אחר-כך, כאמרו (שם קה, לו): ויד כל בכור בארצם ראשית לכל אונם²⁴⁶. ותירגמתי: הא לכם זרע — הנה לכם זרעים,

237 כן סנהדרין קח ע"ב; ביצה טז ע"א. השווה מנחם, שרש חק.

238 בכה"י חסרה המלה "יאכלנה"; בכה"י: "ולדורות" במקום ולדרתיכם; בכה"י: תאכלו במקום טהור "ואתה".

239 השווה שכל טוב — שני הביאורים של חוק נזכרים שם במשמעות אחת. וראה ספר השרשים לריב"ג שרש חק, חק של הכהנים כמו מנה.

240 כן בשכל טוב ולא כמדרכ הגדול, ורמב"ן: "שלא נמכרו כעבדים אלא היו כאריסים". 241 בכה"י: ומכר.

242 לפי הברייתא תוספתא ערכין פ"ה, ה"ט. מובאית בקידושין כ, ע"א; ערכין ל, ע"ב. אולם במקורות אלה הסדר הוא מכירת מטלטלין, שדה אחוזה, ביתו, בתו, לווה ברבית, מוכר עצמו, מוכר עצמו לגר. עוד יש לציין. בתלמוד במקורות הנ"ל נתן הבאור על הכללת מכירת הבת ללמדנו שרצוי למכור את הבת ולא ללות ברבית. הגאון מסביר על פי הכלל "שאין מוקדם ומאוחר בתורה". ויש להעיר על שמושו של הגאון בכלל "אין

בדומה לאמרו (יחזקאל טז, מג): וגם אני הא דרכך בראש נתתי וג' ²⁴⁷. ויש אשר יהיה מן הביטויים מה שתרגומו: כמו, וזהו בלשון ארמית, כאמרו (דניאל ב, מג): הא כדי פרזלא וג' ²⁴⁸. והתכוון באמרו: הא לכם זרע, לכל מיני הזרעונים והגרעונים. (כד) ואמרו: והיה בתבואת, רצונו לומר כל התבואות הצמחיות, החרפיות והקיציות, דומה לאמרו שם (ויקרא כה טו): במספר שני תבואת ימכר לך, — וזה כמו החיטה והשעורה והשומשמין והכותנות. ולתוספת הבי"ת באמרו: והיה בתבואת יש ג' תוראות: הראשונה, שלא ילקח דבר לפני בישולן של התבואות וכשרותן למאכל, כאמרו (שם כב): ואכלתם מן התבואה ישן, והשנייה, שלא ילקח מהן מחירן, ואז יהיה למס, אלא בבחירתם. והשלישית, שלא ילקח אחד במקום חבירו, שלא יאבד מי שלקחו ממנו יחד עם שלימותו של מה שנלקח ²⁴⁹. והתבואה בזה (מתחלקת) לארבעה סוגים: יש מהן מה שכללותו היא תבואה והחלק ממנו יהיה זרע, וזה כמו החיטה והשעורה ומה שדומה להן, ויש מהן מה שיילקח יכולו ובו יש גרעונים, שיוכנו למיזרע וזה כמו הירקות והצמחים הריחניים ומה שדומה להם. ויש מהן מה שיילקח יכולו פעמים (אחדות), וזה כקישואים והדגן בירקותו. ויהי, איפוא, על כל יכול ממנו החומש ²⁵⁰. ואיך יהיו נכונים דינו ושלטונו עליהם וצדקו כלפיהם באמרו: ונתתם חמרשית לפרעה, ולא אמר: שישית או זולת זה מן המספרים. ונאמר, איפוא, שהוא (יוסף) לא ניחש בדבר, אלא צריך (להניח) שהוא שלט בכל הכנסותיו של פרעה בשביל מה שהיה זקוק לעצמו ולפמלייתו וכל צבאו מתוך זהירות (התכוננות), וכן שלט ביבולים ומחיריהם גם כן מתוך זהירות. ועשה את החומש בשיעור זה, וזה דבר מסתבר והוא, שלעריבים (כיום) יש השתתפויות וחומש ומעשר וחצי המעשר והוא על יסוד מה שמשקים גלגלי המים והמשאבות. וכבר נשאר לפרעה, אחר זה, מה שלא נכנס תחת התנאי הזה והוא פרי השתילים והעצים, ולו שייכים גם כן שדות-המרעה והפרדסים והבריכות והרשתות והיבולים מן הבניינים המקורים במצרים, ומכרות מלח והמחצבות וכל מכרות המתכות. ובזה יש לימוד של התבוננות שעליו העירונו קדמונינו ²⁵¹ והוא, שבעוד שמלך ממלכי בני אדם אינו מסתפק בפחות מחומש של התבואות והזרעונים מהם ואין אצלו גמול להם ולא יעזור להם, הרי מלך מלכי המלכים, וקונה השמים והארץ ובורא כל חי מדבר ובלתי מדבר והנותן להם את הכח לפעולות ומצמיח כל צומח — מסתפק כלפינו במעשר בצוותו עלינו באמרו (דברים יד, כב): עשר תעשר את כל תבואת זרעך וג', והוא (ה')

247 בריב"ג בשורש הא, רש"י כאן.

248 בן בשכל טוב בשם רבותיו. שמחלק ג"כ בין הפסוק ביחזקאל ודניאל. ובמחברת מנחם שרש הא, מחברים. וכן בפירוש השני ב"שכל טוב" שם משווה אותם. ובלקח טוב "מלשון הליכי" (שמות ב, ט) אלא שנתוסף א' והוא תיבה לעצמה". וזה בהתאם לפירושו של רס"ג כפי שיוצא מתרגומו לשמות שם. על באור זה של רס"ג למלה "הליכי" משיג ר' יהודה בלעם בספר "אותיות הענינים" בערך "הא". בן בלעם כולל בבאורו את שלושת הפסוקים בהם מופיעה המלה "הא". ראה שם בנוסח הערבי, מהדורת קוקובצוב, עמ' 118 ושל אברמסון, עמ' 113 והערה 12. בן בלעם מסתמך גם על המסורה. סימן המסורה הוא: ג' אנ"ך. ראה מסורה גדולה, פרענסדארף ח"א עמ' 50. והיינו שלשת הפוסקים שהזכרנו שהם באוריתא גביאים וכתובים. וראה ציוני המסורה ביחזקאל שם. ר' יהודה אבן

יערוב לנו תמורת זה שכר גדול ביותר בעולם הזה ובבא, וכאמרו (מלאכי ג, י): הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי וג'. ועל כן ראוי ויאה שתהיה חובתנו להיענות לזה במהירות. ותירגמתי: וארבע הידת — ארבעת החלקים, והנה הביטוי הזה יבוא במקרא בחמש הוראות²⁵²: הראשונה, ציר, כאמרו (שמות כו, יז, לו, כב): שתי ידות לקרש האחד; והשניה, כפליים, כאמרו (דניאל א, כ): וימצאם עשר ידות על כל החרטמים, והשלישית, מקומות ועמדות, כאמרו (מלכים א' י, יט: דברי הימים ב' ט, יח): וידות מזה ומזה אל מקום השבת ושנים²⁵³ אריות עמדים אצל הידות; והרביעית, מנות מגיעות וגורלות, כאמרו (שמואל ב' יט, מד): עשר ידות לי במלך, והחמישית, חלקים, הוא אמרו: וארבע הידות. והוא שם את ארבעת החלקים שישמשו לארבעה פנים, והרי הראשון מהם: יהיה לכם לזרע השדה, רצונו לומר הזרעים והגרעינים, ויש שהכוונה בכגון זה לצומח, כאמרו (דברים כח, לח): זרע רב תוציא השדה. ומצאנו שעל-ידי הביטוי הזה: "הזרע", חייבם שיוציאוהו — את הזרע) מאצלם. ולא הזכיר את הבנייה, כמו חפירת הנהרות וזולתם; ונאמר איפוא שכיוון שהיו עבדי פרעה, נתחייבו על חפירת הנהרות וזולתם, כי הם עושים זאת בעצמם. והשני: ולאכלכם, מתכוון בו לאוכלם של הגברים הנוכחים²⁵⁴, והשלישי: ולאשר בבתיכם — כלומר הנשים, במובן איש וביתו באו, ומתכוון בו גם-כן לחי אשר אין לו דבור. והרביעי: ולאכל לשפכם — מתכוון בו לילדים לפי הביטוי הידוע²⁵⁵.

(כה) ואמרם ליוסף: החיתנו — הודאה על חסדו עמהם. וביטוי זה אמור בדרך השאלה ובהגזמה, ואולם באמת הרי ה' יתעלה הוא המחיה אותם והמפעיל את החיים בהם, וכמאמר כלב (יהושע יד, י): ועתה הנה החיה ה' וג'. וכיוון שפרעה כבר רכש את עבדותם לפני זאת, אם כן מה הוא רושם מאמרם: והיינו עבדים לפרעה. — ונאמר, שאפשר כי יש כאן שני מאמרים: אחד מהם, הנה אתה היית הסיבה להשתעבדותנו לפרעה ע"י היופי של התנהגותך עמנו; והשני, הנה אנחנו מרוצים בשיעבודו של פרעה אותנו על יסוד ההנהגה הזאת; והנה, לו שלטנו בעצמנו לא היינו בוחרים אלא בעבדות לו²⁵⁶.

(כו) ואמרו על החומש הזה: וישם אותה יוסף לחק עד היום הזה, רצונו לומר קביעתו אותו בספר הרשומות, כדי שלא ייפסק ולא ייבטל. ואפשר שהוא לקח בשביל זה את חתימתו של פרעה על זה, או חתם בשמו, כיוון שהיה וזירו: וזה דומה לחוקו של דויד המלך, ששומרי הכלים יקחו כמו היוצאים למלחמה, כאמרו (שמואל א' ל, כד): ומי ישמע לכם לדבר הזה, כי כחלק הירד במלחמה וכחלק הישב²⁵⁷ על הכלים יחדו יחלקו, ואמר עליו (שם כה): וישמה לחק ולמשפט לישראל²⁵⁸ עד היום הזה. וזהו אמרו על הקינות (דברי הימים ב' לה, כה): ויתנום [לחק על ישראל]²⁵⁹.

252 השווה ספר השרשים לריב"ג שרש יד. שם נמנו הרבה יותר מובנים למלה יד.

253 בכה"י: ושני.

254 כלומר הגברים שיוסף היה מדבר עמם.

255 חלוקה זו בשינוי קל נמצאת במושב זקנים.

256 השווה שכל טוב: "והיינו עבדים כמו שגזרת עלינו", ואולי מקורו מכאן. ובפי' הטור:

"אנו רוצים להיות עבדים לפרעה ולא לך."

פרשת ויחי

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מז, כח—לא

בשם הרחמן

פת. ויחי יעקב. ויהי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. ויהי כל חיי יעקב שני חייו מאה ושבע וארבעים שנה.

כט. ויקרבו. וכאשר קרב קצו של ישראל למות קרא לבנו יוסף ויאמר לו אם מצאתי חן אצלך הראה בדרך אל נוכח מה שאני משביעך. ועשה עמדי חסד אמיתי בכך שלא תקברני במצרים.

ל. ושכבתי. והיה כאשר אשכב עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בבית קברותיהם. ואמר אני אעשה כאשר דברת.

לא. ויאמר. אמר לו השבע לי וישבע לו. והשתחוה ישראל על קצה המטה בתורה.

פירוש

(כח) ביחוס התיאור של חיי יעקב אבינו אל המקום אשר חי בו, הודיענו על החילוק שבין תיאור חייו וחיי כל החיים לתיאור חייו של הקדמון יתעלה. כי הקדמון חי לעצמו, לא בחיים שהם זולתו, וכאמרו (ירמיה י, י): וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם. וכמו־כן המאמר בקצת תארי הקדמון יתגדל ויתפאר, כגון הידיעה והיכולת. ואולם חיי כל החיים הריהם בהם זולתיים, ועל כן נמצא, שהחיים נפרדים בהם וכאמרו (קהלת ד, ב): מן החיים אשר המה חיים עדנה¹. ומה התועלת בהפרדת י"ו שנים אלה מכללותם של חייו? — נאמר, שזהו לשלוש סיבות: הראשונה, שחייו בהן היו מאושרים יותר ונעימים יותר ממה שקדם לו מחייו, כמו

1 יש להביא כאן את דברי הגאון בענין התארים, מהקדמתו לספרו "כתאב אלשרכה ואלמצארהבה" (=ספר השותפות והעסקא) על פי כתב יד T-S. Loan 108 - קמבריג' שפרסם ב.מ. לוי, תחלה ב"סיני" שנה שלישית חוברת י—יא ת"ש, עמ' שצב—שצג, ואחרי כן ב"גנזי קדם" ספר ששי, ירושלים תש"ד עמ' 43—44, ואלו דברי הגאון שם: "התארים הנאותים לו מצד עצמו ועצמותו, כגון שנתארהו שהוא קדמון, יכול, יודע, חי, שומע, רואה. כי התארים האלה נאותים לו יתעלה מצד עצמותו והם הנקראים תארי העצם ר"ל שהם מהמיוחדים (לו) שבתארו ומתמתם הוא שונה מכל הדברים המיוחדים בין גופות עצמים בין מקרים ואין לו בהם שותף ולא דומה ולא גמשל, לפי שהיכול מבינינו יכול מתמת יכולת השוכנת בו והיודע מבינינו יודע מחמת ידיעה והחי מבינינו חי מחמת חיים. אבל הקדמון יתעלה דרי הוא היכול היודע החי מצד עצמותו לא מחמת ענינים קדמונים או מתודשים, לא (ענינים) השוכנים בו ולא השוכנים בזולתו באופן שהוא יהיה מתואר בהם, לפי שהראיות השכליות מרחיקות כל זה ממנו". השקפה זו היא לפי שיטת המועתזילה, ראה שהרסאני בתרגום גרמני של הרבריקר האללה 1850, עמ' 42: היכולת, הידיעה והחיים הם במציאות, ולא כתארים נצחיים נפרדים ממנו. לו תפסנו את התארים כנבדלים ממנו היה זה גובל עם שניות. וראה באמונות ודעות מאמר שני פרק א'. ובפרק ה' שם נאמר: "שאנחנו המון המיוחדים האמנו שחיי האדם זולתו

שנאמר (תחלים לז, לו): שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום²; והשנייה, שאם כי היו פחות ממה שעבר מחייו מבחינת המספר, הרי הן שקולות כנגדן או יעלו עליהן מבחינת החשיבות, כמו שנאמר (איוב ח, ז): והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד³; והשלישית, שהן שקולות כנגד מה ששהה אצלו יוסף עד שיצא, וכאמרו (בראשית לז, ב): יוסף בן שבע עשרה שנה וגו'⁴. והזכיר באמרו: ויהי ימי יעקב, ואמרו: ויקרבו ימי ישראל, שני זמנים של יעקב אבינו, כמו שהם לכל בני אדם, שכן אמרו: ויהי ימי יעקב, התכוון בזה לזמן חייו, משום שהוא סומך אליו את שני חייו.

(כט) ואולם אמרו: ויקרבו ימי ישראל, התכוון בזה לזמן מותו, משום שהוא סומך עליו את אמרו, למות, בדומה לאמרו (מלכים א' ב, א): ויקרבו ימי דויד למות, וכגון אמרו למשה רבינו (דברים לא, יד): הן קרבו ימך למות, וזאת מפני שהזמן בלשוננו יאמר עליו: "ימי", וזהו כזמן החובות והשכירים וכאמרו (איוב ז, א): וכימי שכיר ימיו, ואמר על מועד הלידה, רצוני לומר זמן הלידה (בראשית כה, כד): וימלאו ימיה ללדת, וזולת זה. וכן אמיתות "אגל" בלשון הערבים, (שפירושה הוא) הזמנים, שכן מועד המוות הוא זמן המוות ומועד החיים הוא זמן החיים⁵. ובאמרו: ויקרבו ימי ישראל למות, צריך שנאמר: אם זמן מותו קרב, על פי איזה דבר ידע יעקב אבינו את קירבתו עד שעשה מה שעשה, ונאמר, איפוא: הנה לידיעתו בזה יש שתי בחינות: אחת מהן ההעמדה⁶. בדומה לאמרו (דברים לא יד): ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימך למות; והשנייה, גודל מחלתו ופחדו על עצמו ממנה, כאמרו (תהלים נה, ה): לבי יחיל בקרבי וגו'. וכמאמר בעניין הזה הוא המאמר בדוד המלך, כשנאמר עליו (מלכים א' ב, א): ויקרבו ימי דוד למות⁷. ואולם יחודו את יוסף בצוואתו באמרו: ויקרא לבנו ליוסף, הרי זה בגלל כמה סיבות, והן: שליטתו ויכלתו לבצע את צוואתו וענייניו⁸ וגם ציותו הרב לו וקבלתו את דבריו⁹. וזה גם כן דומה לצוואת דוד המלך לשלמה ולא לשאר בניו, כיוון שראה את אצילותו והצלחתו במלוכה ועד כמה הוא מטיב לקיים אותה, וכאמרו (שם): ויצו את שלמה בנו לאמר. ואמרו: אם נא מצאתי חן בעיניך, לימדנו את מוסר הפנייה בדיבור אל המלכים ועזיבת ההשתפלות היתירה לפניהם¹⁰, וכמו

2 קטע זה עם שלושת הטעמים נמצא בכתב יד "כתאב אלתפאחה", ספריית אוקספורד (הונטינגטון 115), בשם הגאון. פירסמתי את דברי הגאון מתוך כתב יד זה, בספר היובל להרב א' יונג גיו יורק תשכ"ב. ראה שם עמ' רל. להלן נוסח כתה"י הנ"ל פ' ויחי דף 68א: קאל רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל אלפאידה פי פצל (?) הדא אלי' סנה עלי ג' וגו'ה אלאול לאנה כאן פיהא אנהא עישא ואגודה ממא תקדם נחו קול' שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום: ואלב' אנהא ואן קלת ממא תקדם פאנהא תויד עליה קרארא כ' ק' והיה ראשיתך מצער ואח' ישגה מאד. ואלג' אנהא תואזי תלך אלי' סנה אלתי רבא יוסף פיהא לקו' אלה תולדות יעקב יוסף בן י"ז שנה.

ובעברית: אמר רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל: התועלת בהפרדת שבע עשרה השנים האלה היא בשלושה אופנים: הראשון, כי בהן הוא חי חיים בריאים וטובים יותר מאלה (שחי) קודם, כמו שאמרו "שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום" (תחלים לז, לו); והשני כי אעפ"י שהן (= השנים הללו) פתוחות מקודמותיהן, הרי הן עולות עליהן מבחינת המנוחה, כמו שאמר: "והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד" (איוב ח, ז);

שפנתה אסתר אל המלך באמרה (אסתר ח, ה): ואם מצאתי חן לפניו וג'; יותר מזה כמו שפנה גדעון למלאך באמרו (שופטים ו, יז): אם נא מצאתי חן בעיניך ועשית לי אות שאתה מדבר עמי. ואמרו: שים נא ירך תחת ירכי, מחייב שני עניינים: אחד מהם, חיובו את הברית והשבועה כחיוב ברית מילה¹¹; והשני, התכוון שתהיה ידו עם ילדיו וצאצאיו בכל עניין, וזהו ממין (שמות א, ה): יצאי ירך יעקב¹², ואשר להתקשרות: חסד ואמת, בתיאורי בני אדם, הריהי ישנה במקומות רבים. אחד מהם, בבקשת דבר נצרך, כאמרו (בראשית כד, מט): אם ישכם עשים חסד ואמת את אדני וג'; ואחר מהם, אמרו (משלי כ, כח): חסד ואמת יצרו מלך וג', והוא (הביטוי "חסד ואמת") יותר מיוחד לעניין קבורה, וכאמרו (שמואל ב' ב, ו): ועתה יעש ה' עמכם חסד וג'¹³. ובאמרו: אל נא תקברני במצרים, מן הצורך שנוכיר את דברי המקום, שהוא ראוי להם: ראשון בהם, שמהמחויב כי יעקב אבינו ציווה את יוסף ושאר שבטים — לפני הצוואה על (עניין) מקום הקבורה, שידבקו בציות לד' ויחזיקו במצוותיו, כמו שתיאר את אברהם אבינו, כאמרו (בראשית יח, יט): כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וג'; וככה עשו רבים מן הנביאים, מהם יהושע, באמרו (יהושע כד, כג): ועתה הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם והטו את לבבכם אל ה' אלהי ישראל; ומהם שמואל, וכאמרו (שמואל א' יב, כד): אך יראו את ה' ועבדתם אתו באמת בכל לבבכם; ומהם דויד, באמרו לשלמה (מלכים א' ב, ג): ושמרת את משמרת ה' אלהיך ללכת בדרכיו וג'¹⁴. ואלה הם עניינים, שחייב החולה לצוות עליהם. הראשון בהם, התחייבותו הוא על ציות לבוראו וחיוב ילדיו ובני ביתו עליו (= על הציות), וכבר אמרו רבותינו¹⁵:

11 טעם זה בב"ר כ"ו מהדורת אלבק עמ' 1238. בשם ר' ברכיה וכן במדרש הגדול כאן ולעיל בראשית כד, ב. הגאון רמז כאן בטעם לנקיטת חפץ בשבועה, דהיינו השוואה בין מצוה ידועה ומקובלת ובין השבועה שהוא עושה עכשיו. ועיין מאירי בית הבחירה, שבועות לח, ע"ב "דוקא ס"ת וכל דבר שיש בו אזכרות השם". וראה שיטת רב האי גאון, מובאת בתשובת הרשב"א סי' תתנד. והשוה דעת התוספות שם ד"ה האי והרא"ש שם שעיקר הטעם הוא לאיים.

12 פירוש זה מובא בשם הגאון ג"כ בכ"י "כתאב אלתפאחה", וראה מאמרי "שרידים בכתבי יד מפירושו של רשב"ח", בספר היובל לא. יונג, עמ' רלא. להלן הקטע מכ"י הנ"ל דף 68א: שים נא ירך תחת ירכי פיה וג'הין אלא' אמ' ר' ברכיה לפי שנתנה להן המילה בצער נשבעין בה. ואלב' קאל רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל אן תכין ידה מע נסלה משתקא מן יוצאי ירך יעקב.

ובעברית: "שים נא ירך תחת ירכי" יש לו שני אופנים: האחד, אמר ר' ברכיה לפי שנתנה להן המילה בצער נשבעין בה. והשני, אמר רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל, שתהיה ידו עם זרעו, נגזר מן "יוצאי ירך יעקב" (שמות א, ה). וראה מדרש הגדול בראשית כד, ב שפירוש זה נזכר גם אצל אליעזר, אלא לאור האמור כאן יש להפריד המאמר המובא שם במדרש הגדול: "ד"א, שתהא ירך עם יוצאי ירכי"; עד כאן פירוש אחד: "ותהא ירך במקום ידו ותלך לקדש לו אשה, מכאן אמרו אחד המקדש את אשתו בעצמו ואחד המקדש על ידי שליח" וכו', זה טעם שני. וכן מובא פירוש זה בפירוש הטור: "ויש מפרשים לפי הפשט דשים נא ירך תחת ירכי לאו היינו שבועה, דהא לבתר הכי כתיב השבעה לי, אלא פי' שים עצמך בעובי הקורה ותהיה במקומי לפרנס ביתי" ע"כ. וכן ב"מנחה בלולה": "שתהיה יד השגחתך עליהם, וזהו שאמרו אח"כ האחים, אביך צוה לפני מותו". וראה להלן (נ, טז) בפירוש הגאון. והשווה פירוש ר'

נטה למות אומרינן לו התודה עד שלא תמות, שהרבה התודו ולא מתו והרבה שלא התודו ומתו, הרבה שמהלכין בשוק ומתודין, ושמא בזכות שאתה מקבל עליך להתודות אתה חיי ואם היה יכול להתודות בפיו מתודה בפיו ואם לאו מתודה בלבו, אחד המתודה בפיו ואחד המתודה בלבו ובלבד שתהא דעתו מיושבת עליו¹⁶. אחר כך צריך שיעיין בכל המוטל עליו כלפי ה' יתעלה: כנדרים והקדשים וההקדישות ובכל המוטל עליו כלפי בני אדם, ביחוד באין הוכחה: כהלוואות והערבונות והפקדונות וזולתם; ואם אפשר לו יחזירם בחייו, ולא — יצווה להחזירם לאחר מותו, כמו שנאמר לחזקיהו (מלכים ב' כ, א): צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה. ובוזה אמרו קדמונינו¹⁷: כשאדם עולה למטה נכנסים אצלו ואומרינן לו: לא דברים מחיים ולא דברים ממיתים שמא הלויטה לאדם או אדם הלך שמא הפקדת אצל אדם או אדם הפקיד אצלך או שמא יש לך פירות שאינן מעשרין אי זה הוא מעשר וראשון ואי זה הוא מעשר שני. אם היה כהן אומרינן לו אי זה היא תרומה טהורה ואי זה היא תרומה טמאה¹⁸. ואחרי זה, אם היו לו ממיני הדברים אשר מנינו אותם אצל אחר, הרי צריך, שיצוה עליהם; ומה שהוא רוצה גם כן לתת מתנות אשר יש שיצוה עליהם האדם בהונו אחרי מותו, — הרי צואתו בזה תתכן; וכמו כן אם בחר לכתוב גט לאשתו, כדי שיפטור אותה מאחיו מן היבום, הרי זה אליו (= בידו) ואולם אם מסר אותו אליה בחייו, הריהו מותר, ואם לא מסרו אליה בחיים — לא תפטרנה לקיחתו אחרי מותו, בגלל מאמרם של החכמים (גיטין עג, ב; כתובות ג, א): "אין גט לאחר מיתה". והנה אם היה הבעל כהן ורוצה לפטור מאחיו ופחד פן ימסרנו לה ואז תהיה פטורה ותיאסר עליו, אזי ימסרנו לה בהתניה [של תנאי] אשר תיארו רבותינו באמרם (גיטין עה, ב): "אתקין שמואל בגיטא דשכיב מרע אם לא מתי לא יהא גט ואם מתי יהא גט"¹⁹. ויארך ביאור הנמקת הדבר הזה כאן, אולם זה ייכנס בספרנו על הגירושין²⁰. אחר נאמר שהקבורה חובה בדת, וחיובה על פי מסורת, וכאמרו (דברים כא, כג): כי קבור תקברנו ביום ההוא. ועל כן יאמר (מלכים א' יד, יג): וספדו לו כל ישראל וקברו אתו כי זה לבדו יבא לירבעם אל קבר²¹. וכבר ראינו מה שעשו אנשי יבש גלעד בשאול ובניו, כאמרו

ברייטא זו משמשת פתיחה להל' אכילות ברי"ץ גיאת, שבלי הלקט, ותורת האדם לרמב"ן ועוד. ראה היגער שם, עמ' 221 בהערה לשורה 13.

והשווה שבת לב, ע"א, ושאלתות האזינו סימן קסג.

16 ע"כ דברי הברייתא. לפנינו כמה שינויים מן הנוסח הנדפס. בנוסח היגער: "הרבה שנתודו... והרבה שהיו מהלכין בשוק... שמא בזכות שאתה מתודה אתה חיה... ובלבד שיהא לבו מכוון ודעתו מיושבת."

17 המקור שם בשמחות דרבי חייה, סעיף א. היגער, עמוד 211, ועיין במבוא שם עמוד 60.

18 ע"כ דברי הברייתא. ושם הגירסה: איזו היא תרומה טמאה ואיזו היא תרומה טהורה. ובמדרש הגדול כמו לפנינו בדברי הגאון. יש לציין עוד כמה שינויים קלים בנוסח היגער מהנוסח שלפנינו, היגער: מ ש א ד ם עולה... ואומרים לו ד ב ר י ם, לא דברים מחיים... א מ ר י ם לו שמא הלוי... או שמא אדם ה ל ו ם לך.

19 דין זה של שכיב מרע לענין גט מובא ב'מס' שמחות זוטרתו ובמדרש הגדול כאן. אולם רק במדרש הגדול נזכרה כאן תקנת שמואל בדומה לדברי הגאון.

בכה"י: "פיברא" = "יהיה פטור", אך זו טעות סופר, כנראה, וצ"ל "פתברא" — "תהיה פטורה"

(שמואל א' לא, יב): ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו וג'. ואולם אמרו כאן (שם): וישרפו אתם שם, — הרי לא התכוון בזה לשריפתם ממש, כי זה אסור²², ולא התכוון כי אם לשריפה עליהם, לפי מנהגי המלכים²³, וכאמרו באסא (דברי הימים ב' טז, יד): וישרפו לו שרפה גדולה עד למאד. ואשר יוכיח את נכונות הפירוש הזה הוא אמרו בנוסח האחר (דברי הימים א' י, יב): ויקברו את עצמותיהם וג'. ואמרו רבותינו (במשנה סנהדרין מז, א): כל המלין את מתו עובר עליו בלא תעשה. הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין אין עובר עליו²⁴. ואמר גם כן (שם מז, א): הלינו לכבודו לשמוע עליו עדות²⁵. להביא לו חלילין ומקוננת אין עובר עליו, שכל העושה אינו עושה אלא לכבוד המת. וחייבו את קבורת העצמות באמרם (שם): נתעכל²⁶ הבשר מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקום. הלא תתבונן במאמרו של הידיד בהספידו (תהלים עט, ב): נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים וג'. ואמר בהתרתו (ירמיה ח, ב): לא יאספו ולא יקברו וג'. ואולי ישאל במקום הזה ויאמר: אם הגוף, לאחר היפרדו מן הנפש, הוא נעדר החוש, אז מה הביא את יעקב אבינו לצוואתו על נשיאתו ממצרים אחרי מותו, ומה החילוק בין המקומות בעניין הקבורה והרי נאמר איפוא: הנה החילוק בין העפרות גלוי לחוש, משום שקצתם מלוחים לחים וקצתם קשוחים, קשים ומדובקים והשפעתם על הגופים [נראית] במהירות הירקבם על ידי העפר, ובעפר השני אין השפעה זו מהירה. ואולם החילוק בין שניהם מצד המסורת הריהו ידוע, שקצתם (של העפרות) ארץ טמאה ומקצתם טהורה. וחובה עלינו לבקש את העדיף. והנה בעפר ארץ מצרים התקבצו שני העניינים, כלומר שהיא ארץ מעופשת ומרקיבה ושהיא ארץ טמאה, ועל כן מאס יעקב להיקבר במצרים²⁷. ונוסף על שני העניינים היו אנשי ארץ [מצרים] רשעים והקבורה עם הרשעים שנואה על הצדיקים. ועל כן איפוא מן החובה על הצדיקים למנוע את קבורת הרשעים בקירבתם²⁸.

אברהם. שם מביא הגאון את הפסוק ממלכים שלפנינו לעניין חובת הקבורה. וראה דברי רבינו חננאל בסנהדרין שם: "וקי"ל מצוה זו מדרבנן היא". ועי' תורה שלמה כרך יז במלואים עמ' רכד לגבי שיטת הר"ח. וכן דעת רס"ג לפי באורי הרב ירחם פישל פערלא בספר המצוות לרס"ג ח"א עשה יט עמ' קמה, שהלימוד כי קבור תקברנו הוא אסמכתא בעלמא. מדברי רשב"ח גאון משמע לכאורה שהקבורה היא חובת דת מן התורה; ובלקח טוב בראשית כג, ג: וקבורא דנהוג עלמא ודאי דאורייתא הוא, ואע"ג דאסמכתא רבנן מכי קבור תקברנו, מדכתיב (בראשית ג, יט): כי עפר אתה ואל עפר תשוב: ואומר (קהלת יב, ז): וישוב העפר (אל) [על] הארץ כשהיה, מכלל דצריך קבורה משום בזיית דאינשי. ע"כ, וכן בשכל טוב שם.

22 היינו כמבואר בסנהדרין שם, דעובר בעשה, ועיין תוס' חולין, קכה ע"ב, ד"ה יכול "במת שלם דאין דרך לשורפר" ומשמע דאיסור ליכא ועי' בשו"ת בית דוד להרב זאב וולף לייטר, סי' עט. וראה מגן אברהם לשו"ע אורח חיים, הלכות שבת, סי' שיא ס"ק ג ובמפרשים שם.

23 כן בתרגום יונתן. ובאמונות ודעות מאמר ששי פרק ה' ובפירוש ר' יוסף קרא: "ששרפו בשמים כדי לעלות הריח ומשחו בהם עצמות שאול ועצמות בניו". השווה רד"ק שם. וראה תוספתא שבת פ"ח, ט: שורפין על המלכים, ולא מדרכי האמרי, וכן ע"ז יא, א; סנהדרין נב, ב. וראה תוספתא שבת שם, לר"ש ליברמן: שורפין את המלכים, ובתוספתא כפשוטה שם, עמ' 100, ביאר, דהיינו לפי פשוטו של מקרא שמואל-א לא, יב. וכן ביאר הרד"ל בפרקי דרבי אליעזר פרק יז דף מא, א, הע' מח.

שכן יש אשר יפיקו הרשעים תועלת על ידי קבורתם בקירבת הצדיקים, וכאמרו (מלכים ב' יג, כא): ויהי הם קברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע וילך ויגע [האיש] בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו²⁹, ואמר הנביא (מלכים א' יג, לא): ויאמר אל בניו לאמר³⁰ במותי וקברתם אתי בקבר אשר איש האלהים קבור בו אצל עצמותיו הניחו את עצמתי³¹ והתכוון בזה, שייחלץ ויפטר מן השריפה, כאמרו (שם לב): כי היה יהיה הדבר אשר קרא בדבר ה' על המזבח אשר בבית אל, כלומר אמרו (שם ב): ועצמות אדם ישרפו עליך; ואמר [על] יאשיהו (מלכים ב' כג, טז): וירא את הקברים אשר שם בהר וישלח ויקח את העצמות מן הקברים וישרף על [המזבח]³².

(לא) ...³³ כסאי ועיני ראות (מלכים א' א, מה). וכבר שיבש מעתיק מסורת הנוצרים: על ראש המטה [בתרגומו]: נשען על מטהו בחשבו, שזה מטה שתרגומו הוא מקל והביטוי והתרגום שונים שניהם זה מזה³⁴. אחר כך אמר:

29 ראה סנהדרין שם,

30 המלה "לאמר" חסרה בכה"י.

31 פסוק זה מובא גם ברבינו בחיי בהמשך דבריו לפסוק זה. ונראה שכל דברי רבינו בחיי מקורם בדברי הגאון שלפנינו. והנה רש"י בגמרא שם מקשר את שני העניינים הללו, וז"ל: "אותו הנקבר נביא השקר, הוא הנביא אשר השיב את עידו לאכול ולשתות בבית אל ונענש עידו על ידו והמיתו הארי. וכשמת לאחר ימים קברוהו אצל אלישע ולא הוכשר אצל המקום שיקבר אצלו והחיהו", ע"כ. ועיין מהרש"א בחידושי אגדות האומר כי יתכן שרש"י מצא עניין זה במדרש. ואולי יש ראייה מדברי הגאון שהוא ג"כ מקשר את שני המאורעות וכי שניהם מדברים באיש אחד, כדעת רש"י.

32 חסר בכ"י. המלה "המזבח" היא בשורת רגל.

33 חסר בכתב היד. יש מקום לשחזר פירושו מתוך פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם וז"ל: "וישתחו ישראל. השתחויתו ע"ה הודאה לאל יתעלה על חסדו השלימה לפי ששקטה נפשו כי צוואתו בזה תתקיים על ידי שבועת יוסף זו היא דעת המפרשים בהשתחויה זו" ע"כ. לפנינו בדברי הגאון נשאר שריד הפסוק בדבר דוד ושלמה שאף היא הודיה לה', יש להניח שמקור דברי ר' אברהם הוא בביאורו של הגאון, אף שאינו מזכיר את שמו כאן. מאידך גיסא בפירושו לעיל לז, י הוא מביא בשם הגאון: "ובן חפני סובר שהוא מן הנמנע שהיה יעקב משתחוה ליוסף מפני הכבוד הזה לכבוד האב על הבן". ויתכן שהדברים האלה אף הם היו בקטע החסר כאן לפנינו. וכן משמע מתרגומו וכן הוא גם תרגומו של רס"ג במשמעות של גתנית תודה לה'. ראה פירושו של ר' אברהם, שם הערה 44. אולם דרנבורג בהערה 7 לתרגום רס"ג מסופק בכוונת רס"ג: "אם להודות ליוסף על טובו או לתת שבח לה'", והשווה א"ע, ר' יוסף בכור שור, רד"ק רבינו בחיי וספורנו. וראה תרגום ירושלמי המקוטע וכן תרגום ירושלמי השלם כ"י רומי: "ושבח ישראל על ריש דרגשא".

34 בתרגום השבעים ובפשיטא ג"כ מתורגם ריש חוטרא, מטה (בפתח וסגול) וכן במקורות נוצרים מובהקים. ראה ר"ח הלר לתרגום פשיטא הערה 20. אולם בוולגטה מתורגם "מטה" (בחיריק וקמץ). מכאן יש לראות שהגאון עיין גם בפרשנות של הנוצרים. ראה תשובת חתנו, רב האי גאון, בתשובות הגאונים, ליק תרכ"ד סי' צט. שכותב: "ומר רב שמואל גאון וכיצא בו שהרבו לקרות בספרי נכרים". ואולם אנו מוצאים שגם רב האי גאון נזקק לפרושי נוצרים לפי דברי ר' יוסף אבן עקנין בפירושו לשיר השירים, ספר "התגלות הסודות והופעת המאורות": בתרגום ועריכה מאת א. ש. הלקין ירושלים תשכ"ד עמ' 495. "וכן עשה לפניו ר' סעדיה ז"ל בפירושו הערביים ומשום אותו ענין אמרו רבותינו ז"ל כל האומר דבר חכמה ואפילו באומות העולם נקרא חכם

הפסוקים לפי התרגום הערבי מז, א—יב

הכתוב:

- (א) ויהי אחר. כאשר היה אחרי הענינים האלה נאמר ליוסף הנה אביך חולה ולקח אתו את שני בניו מנשה ואפרים.
- (ב) ויגר. והודיעו ליעקב ונאמר לו הנה זה בנך יוסף בא אליך והתחזק וישב על המטה.
- (ג) ויאמר. ואמר יעקב ליוסף דע כי הכל יכול המספיק נתגלה לי בלזו בארץ כנען וברך אותי.
- (ד) ויאמר. ואמר לו הנה אני מפרך ומרכבך ואעשה ממך קהל אומות ואתן את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחוזת עולם.
- (ה) ועתה. ועתה שני בנך אשר נולדו לך בארץ במצרים עד אשר באתי אליך למצרים ייוחסו אלי ויהיו איפוא אפרים ומנשה כמו ראובן ושמעון.
- (ו) ומולדתך. ותולדותיך אשר תלד אחריהם אליך ייוחסו ואל שמות אחיהם יצורפו בנחלתם.
- (ז) ואני. ואולם אני הרי בבואי מסדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך וכבר נשאר מיל מן המרחק אל הכניסה לאפרת וקברתי אותה שם בדרך אפרת היא בית לחם.
- (ח) [וירא]. וידע ישראל על נוכחות בני יוסף ואמר מי אלה.
- (ט) ויאמר. ויאמר לו יוסף הם שני בני אשר ברכני אלוהים בהם כאן. אמר הגישם אלי שאברכם.
- (י) ועיני. ועיני ישראל כבר כבדו מן הזקנה לא יוכל לראות והגישם אליו ונשקם וחיבקם.
- (יא) ויאמר. אחר כך אמר ישראל ליוסף: ההבטה אליך לא קויתי לה ועתה הראני אותך האל ואת זרעך.
- (יב) ויוצא. אחר כך הוציאם יוסף מאצל חיקו והשתחוה על פניו על הארץ.

פירוש

- (א) ואולם אמרו: הנה אביך חלה, הרי מראה על מחלתו, והמחלה היא אחד מן היסורים ופגיעתה באדם היא על אחת משתי פנים: אם משום שהאדם ראוי [לה] או לפיצוי ותגמול. וצריך איפוא שנאמין, כי יעקב אבינו היה נבחן ומתנסה, גם ניתן

לו גמול על יסורי המחלה הזאת³⁵. וכבר מצאנו במחלות³⁶ עשר תועלות: הראשונה, שאם תחולה ראוי [למחלה] הריהי מכפרת על החטאים, וכאמרו ליהורם (דברי הימים ב' כא, טו): ואתה בחליים רבים וג'; והתועלת השנייה, שאם הוא נבחן בה, הריהו ראוי לפיצוי ותגמול, כאמרו (תהלים יא, ה): ה' צדיק יבחן וג'³⁷; והתועלת השלישית, שיש אשר על ידי פגיעתה [של המחלה] תהיה מניעה מן העבירות וההירצעות מהן, וכאמרו על מנשה (דברי הימים ב' לג, יב): וכהצר לו חלה את פני ה' וג'; והתועלת הרביעית, שיש שתהיה אזהרה על מחלה גדולה ממנה, וכאמרו (דברים כח, גט): והפלא ה' את מכתך וג'; והתועלת החמישית, שתהיה [המחלה] אזהרה על המוות, וכמו שאמר (מלכים ב' יג, יד): ואלישע חלה את חליו אשר

35 לפי דברי רס"ג, אמונות ודעות במאמר ה, פ"ג: "כי אני מוצא יסורי הצדיקים בעולם הזה על שני דרכים אחד מהם על חטאים מעטים, כאשר הקדמתי לבאר. והשני התחלת רעה יביאה הבורא עליהם כשידע שהם סובלים אותה ואחר כן יגמלם עליהם טובה כמ"ש (תהלים יא, ה) ה' צדיק יבחן".

הגאון רשב"ח מרחיב את הדיבור על שני ההסברים הללו בפירושו לחברים ת, ה בקטע שנתפרסם על ידי מ. צוקר בספרו על תרגום רס"ג לתורה, עמ' 24—27. אבל שם הוא מוסיף עוד תשובה שלישית דהיינו: "מלבד הגמול הניתן לסובל יש ביסורין משום מוסר למקצת (האנשים) המתוייבים במצוות". ראה להלן תועלת שנייה. ראה שמואל אברהם פוזנסקי — לקוטים מן ספר מגלת סתרים לרבינו נסים ברבי יעקב, הצופה לחכמת ישראל שנה חמישית עמוד 294: "אבל בעולם הזה אנו יודעים מדרך הדעת שיש יסורים המגיעים לקטנים ולצדיקים מפני שיש להם תקנה בדבר זה לעתיד לבא, שהן עתידין לקבל עליהן שכר טוב יותר מכשיעור הצער שאירע להם. ויש בדבר זה עוד ראייה לבני אדם המצוייגין בעבודתו של הקדוש ברוך הוא ותקנת זריכתם וכיון שיתכן שיתחיל הקב"ה לנסות את הצדיקים בעולם הזה, יתכן עוד שינסה אותם מחמת דברי מקצת הברואים בזמן שהוא יודע שיש להם תקנה בדבר". ועיין ש. אברמסון "במרכזים ובתפוצות בתקופות הגאונים" עמ' 64. וראה דברי הגאון למעלה כת, י; מא, כד. הערה 95 מג, לב. הערה 375 והשווה תשובות רס"ג על שאלות חיו הבלכי — ישראל דוידזון, גיו יורק 1915, עמוד 42 מספרים 11, 10; עמ' 66 מספר 49; עמ' 78 מספרים 70—73. בפירושו לדברים ח, ה, הגאון דן בשאלה כללית זו של יסורים. והרי הקטע מפירושו זה שפרסם מ. צוקר בספרו "על תרגום רס"ג" עמ' 26—27: בתרגום עברי: "... בדרך ההוכחה להיותו נאה, כי אנחנו רואים שהחכם משקה את בנו תרופות מבחילות ומתיו לו דם ומרכיב לו קרני דאומנא ומביא עליו כאבים מתוך רצון להועיל לו בתיקון (גופו). יתר על כן, הוא מייסר אותו לשם הוראה וחינוך וזה נאה וחכמה ובינה מצדו. ואם כן הדבר הרי נאה שהאל יתע' יכאיב את מי שאינו ראוי לעונש כדי להביא לו תועלת השקולה כנגד כאבו ויהיה בזה לקח מוסר לו או לאחד מן המחויבים (במצוות) וכבר טען אדם נגד ההוכחה הזאת ואמר: אמנם נאה לנו לגרום כאב לעצמנו ולילדינו, באופן שהזכרתם, כי אין לאל ידינו להמציא את התועלת ההיא לנו ולבנינו ולא להרחיק את הנזק אם לא ע"י הכאבים. אבל דבר זה אינו בתכונת האל יתע', כי בכחו להמציא את ההנאות הבאות לנכאבים כפיצוי גם מבלי שיכאיבם, והוא הלא אינו מפיק תועלת מכאבם, והפיצויים, הרי לפי דעתכם נאה שיבואו גם כמתנת חינם, ואם כן הדבר מפני מה אינכם מודים שהכאבים הללו מגונים הם ולא מוצדקים. וכבר השיבו על הטענה הזאת תשובות שונות. יש אומרים שהאלהים יתע', אף שהוא יכול להמציא את ההנאות שקראנו להן פיצויים גם בלי כאב, כמו שהזכרנו, הרי לו המציאן להם באופן הזה היה זה מצדו חסד חינם, והמתחסד רשאי להתחסד ורשאי גם שלא להתחסד, ההתחסדות אינה חובה עליו וההמנעות ממנה אינה עוול מצדו לגבי מ'

ימות בו. ואמרו רבותינו: "העולה למטה צריך להיות מתירא על עצמו שאינו יודע שמא יצאת עליו גזירה שלמות³⁸; והתועלת הששית, אכן יש שתהיה [המחלה] סיבה לתשובה, כאמרו (הושע ו, א): לכו ונשובה אל ה' כי הוא טרף וירפאנו יד ויחבשנו; והתועלת השביעית, שיש שתהיה עמה שוועת החולה אל ה' יתעלה כי יושיענו, וההודאה, שהוא היכול לרפא מבלי סיבה, וכאמרו (תהלים קז, יז—יט): אולים מדרך פשעם וג' כל אוכל תתעב נפשם וג' ויזעקו³⁹ אל ה' בצר להם וג'; והתועלת השמינית, שיש אשר תהיה מזהירה, ואז יתכונן לצרה(?) במה שירצה; והתועלת התשיעית, שההבראה והארוכה ממנה תחייב את התודה לה' המנעים במחלה וכאמרו (שם כ, כב): ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם; והתועלת העשירית, שהיא הזכרת נעימותה של הבריות, וכאמרו (ישעיה נח, יא): ועצמותיך יחליץ. ואמרו: ויקח את שני בניו עמו, — לשתי סיבות: אחת מהן, כדי לבקר אותו כי ביקור החולה היא חובה⁴⁰, וכאמרו (מלכים ב' יג, יד): ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו וירד אליו יואש מלך ישראל ויבך על פניו ויאמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו. ואמר (שם ח, כט): ואחזיהו בן יהורם מלך יהודה ירד לראות את יורם בן אחאב ביזרעאל, כי חלה הוא. ואמרו רבותינו על הגמול למבקר (נדרים לט, ע"ב): "ביקור חולים אין לו שיעור".⁴¹ והשנית, כדי להקנותם את הברכות.⁴²

(ב) ואולם ויתחזק ישראל, הריהו משום בחינות שונות: אחת מהן, כדי להשמיע את דברו וכאמרו (דניאל י, יט): וכדברו⁴³ עמי התחזקתי; וגם, כדי שיעזרו איש את רעהו בענייניהם של אחיו, כאמרו (שמואל ב' י, יב): חזק ונתחזק בעד עמנו וג' ⁴⁴, וגם כדי שלא יחשבו, שיש בו התבלבלות וחולשה נובעת ממחלה, וכאמרו (ישעיה לה, ג): חזקו ידיים רפות וג' ⁴⁵.

(ג) ואמרו: ויברך אתי — רצונו לומר ברכה נוספת על הברכות הראשונות. (ד) והתכוון בהודעתו באמרו לו: הנני מפרך והרבתיך, שהפרייה הזאת והריבוי הגדול אשר הובטחו לי הם ממך ⁴⁶. ואולם: הנני מפרך — הרי הוא מן אפרים, בגלל דמיונו לשמו, וכמו שאמר: כי הפרני אלהים בארץ עניי, ואולם: והרבתיך — הרי הוא מן מנשה ⁴⁷ בדומה לאמרו של יעבץ (דברי הימים א' ד, י): והרבית את גבולי ⁴⁸. ואולם: ונתתיך לקהל עמים, הרי זה משניהם יחד, ותהיה איפוא הברכה הזאת מיוחדת לשניהם, ובזה היה מבשר (יעקב) לו (ליוסף) ⁴⁹.

38 מקור הדברים, שבת לב, א: "ת"ר מי שחלה וכו' עלה למטה ונפל יהי דומה בעיניו כמו שהעלותו לגרדום לידון" וכו'. והשווה מסכת שמחות דרבי חייה — היגער פ"א, ד עמ' 212. וראה במבוא שם עמ' 68.

39 בכתה"י: ויצעקו.

40 ראה במדרש חפץ (כ"י) מובא בתורה שלמה כאן אות יג: "מכאן שמבקרין את החולה". והשווה נדרים לט, ב: "רמז לבקור חולין מן התורה מנין, שנאמר (במדבר טז, כט): אם כמות כל האדם ימותון אלה ופקודת כל אדם וגו'".

41 וראה למעלה פ' וישלח, לד, יב בענין מצות שנצטוו אברהם וזרעו.

42 לטעם זה השווה ב"ר פ' צ"ז כתי"ו הוצאת אלבק עמוד 1242 הערה 13. שני הטעמים מובאים בפ"ר אברהם בשם הגאון. וכן במדרש חדש על התורה, מאן, עמוד ר', הטעם כדי שיברכם.

(ה) ובאמרו: אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, צריך שנאמר: אם ראובן ושמעון הם בניו ואפרים ומנשה אינם אלא בני בניו, — באיזה דבר, איפוא, יהיו שניהם כמו שניים אלה? ונאמר, ששניהם יהיו דומים להם בסידור ובהעדפה ובוה ששניהם שבטים כמוהם, וכאמרו (יהושע יד, ד): כי היו בני יוסף שני מטות מנשה ואפרים. הלא תראה, שאמר בדגלים (במדבר ב, י—יב): דגל מנשה ראובן וג' עליו ⁵⁰ מטה שמעון וג' ואמר (שם שם יח—כ): דגל מנשה אפרים וג' ועליו מטה מנשה וג' ⁵¹. וכמו כן בחילוק הארץ (יהושע טז, ח): זאת נחלת מטה בני אפרים. ואמר (שם יז, א): ויהי הגורל למטה מנשה ⁵².

(ו) ואמרו: ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיה, יסבול שני עניינים: אחד מהם, שהוא הוליד כבר ילדים מלבד אפרים ומנשה, שלא היה עניין להזכירם, וזהו מה שמחייב הביטוי החיצוני בלשון עבר, רצוני לומר אמרו: אשר הולדת, בדומה לאמרו (יחזקאל טז, ד): ומולדותיך ביום הולדת אותך וג' ⁵³; והשני, שעוד לא הוליד לפני כניסתו ילד כלל, ויהיה אמרו: הולדת, — אשר תוליד, על יסוד שימוש השפה בלשון עבר על עתיד ובלשון עתיד על עבר, כפי שהקדמנו בפתיחת ספרנו זה ⁵⁴. וממה שיחזק את המאמר הזה אמרו (בפסוק ה): ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה. והתכוון באמרו: על שם אחיהם וג', שלא יקרא כל אחד מהם: שבט אלא כולם יצטרפו אל שני השבטים האלה ⁵⁵, בדומה לאמרו (דברי הימים א' כג, יד): ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי.

(ז) ואינו הודעה יש באמרו: ואני בבאי מפדן וג', וכבר היה יוסף חי ועד לכל זה, והיה באותו הזמן בן שמונה שנים ⁵⁶ — הרי נאמר שלא רצה [יעקב] להודיעו בזה את מותה (של רחל), כי אם רצה בזה (להזכיר) שרחל מתה אחרי הברכה הזאת ולא נולד לי אחרי מותה שום ילד. והיו לי, איפוא, הברכות האלה לך ולילדיך ⁵⁷. והודיעו גם-כן, שמה שמנעו מקבור אותה בחברון הוא דבר מותה בדרך, ולא יכל לשאתה ⁵⁸.

(ח) ואמרו: וירא ישראל, התכוון לזה שהכיר [אותם] על ידי שמיעת קולותיהם, או על ידי מצב אחר ממצביהם, חוץ מהראייה, שכן כבר אמר אחרי זה (בפסוק י): לא יוכל לראות. ומפני זה לא תירגמתיו (לשון) ראייה ותירגמתי ידיעה, כדי שלא תהיה סתירה בין שני המאמרים ⁵⁹. ואמרו: ויאמר מי אלה — ייתכן שזוהי שאלה לשם אישור או לפתיחת השיחה ⁶⁰; וייתכן, שאם כי ידע שיש ליוסף שני בנים, לא ידע שהם שניהם נוכחים (לפניו) ועל כן שאל עליהם. ואולי נשאל במקום הזה על שאלתו של שאול בדבר דויד, באמרו (שמואל א' יז, נח): ויאמר אליו שאול

50 בכתוב: והחונים עליו.

51 לפי ב"ר כ"ז, אלבק עמוד 1242. ראה הערה 20 שם וכן מובא במדרש הגדול.

52 לכאורה דעת הגאון במה שכתב "ובהעדפה" שנטלו כפליים בחלוקת הארץ כרמב"ן פסוק ו, ואבן עזרא ולא כרש"י, וכן בפ"י ראב"ם בשם א"ע. השווה מ. צוקר "על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 411 בהערה, קטע כ"י מבאור הגאון לבמדבר כו, נג. הוא מדייק מדברי הגאון שהיתרון לאפרים ומנשה היה רק במדרגה וכבוד, דהיינו דגל מיוחד ונחלה על שמם.

53 כן באבן עזרא, רשב"ם רמב"ן בפסוק טו ורד"ק: וכן בפ"י ראב"ם מדברי הגאון שלפנינו, אבל אינו מזכירו.

בן מי אתה הנער ויאמר דוד בן עבדך ישי בית הלחמי. ויאמר איפוא: האם לא קדמה כבר ידיעתו אותו; כאמרו (שם טז, יח—כא): ויען אחד מהנערים ויאמר הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי וג', ואמר: וישלח שאול מלאכים אל ישי ויאמר שלחה אלי את דוד בנך וג' ויבא דוד אל שאול ויעמד לפניו ויאהבהו מאד ויהי לו נשא כלים, ושאר הסיפור. ומה, איפוא, מובנה של שאלתו אחרי זאת על אודות אביו, והנה יש בזה שתי תשובות: הראשונה כי מסתבר, שספור התודעותו אליו, אשר ביארנוהו, היה מאוחר בזמן לסיפור גלית, ונקבע לפניו על דרך מוקדם ומאוחר, אשר כבר קדם דיבורנו עליו⁶¹. והשנייה שאחרי התבלבלותו לא ידע, בן מי הוא [דוד], וכאמרו (שם כג): והיה⁶² בהיות רוח אלהים אל שאול וג'⁶³. (ט) ואמרו פה: קחם נא אלי ואברכם דומה לאמרו שם (הושע יא, ג): ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועתיו ולא ידעו כי רפאתים⁶⁴. (י) והודיענו באמרו: ועיני ישראל כבדו מזקן — מה שפועלת הזיקנה על חולשת הראייה, וכאמרו על מי שגילו למטה מגילו של יעקב אבינו (שמואל א' ד, טו): ועלי בן תשעים ושמנה שנה ועיניו קמה ולא יכול⁶⁵ לראות. ואמר גם כן (מלכים א' יד, ד): ואחיהו לא יכל לראות כי קמו עיניו משיבו. (יא) ותרגמתי לא פללתי לא קיוויתי, בלכתי אחרי ה"מתרגם"⁶⁶. ויש שתשמש מלה זו במשפטים ופלילים, וכאמרו: (שמואל א' ב, כה): אם⁶⁷ יחטא איש לאיש ופללו אלהים וג', ואמר (תהלים קו, ל): ויעמד פינחס ויפלל וג'⁶⁸. ואמרו: והנה הראה אתי אלהים גם את זרעך. כי הם משולים לכתרים, וכאמרו (משלי יז, ו): עטרת זקנים בני בנים. (יב) ואמרו: וישתחו לאפיו ארצה, כלומר יוסף, שכן הודה לאביו על זה שקירב את בניו⁶⁹, כמו שנאמר על אחימעץ (שמואל ב' יח, כח): וישתחו למלך לאפיו ארצה. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי מה, יג—כב

הכתוב:

(יג) ויקח. ולקח את שניהם יחד ולקח את אפרים בימינו משמאל ישראל ולקח את מנשה בשמאלו מימין ישראל וקירבם אליו;
(יד) וישלח. והושיט ישראל את ימינו ושם אותה על ראש אפרים והוא הצעיר ואת שמאלו על ראש מנשה, החכים את ידיו ככה על אף שמנשה הבכור;
(טו) ויברך. וברך את יוסף ואמר לו האלהים אשר הלכו אבותי במשמעתו אברהם ויצחק הוא אשר רעה אותי מאז הייתי עד היום הזה;

61 השווה למעלה פ' מקץ, מג, כז.

62 בכה"י: ויהי.

63 ראה יבמות עז, ב, ומדרש שמואל פרשה כב שעוררו את השאלה. תירוצו הראשון של הגאון לא מצאתי וביאור השני נמצא בפירוש ישעיה הראשון מטראני. וכעין זה באברבנאל. ועיין רד"ק. והשווה בפירוש הגאון לפרשת וישב לט, י ששאל נתן את מיכל לפלטי בן ליש שבעתו רוח רעה. וראה שם הערה 64. וכן מובא ברבינו בחיי שם. לשון הפסוק בכתה"י: רוח אלקים אל שאול: "רעה" לפי השגרה. בתרגום יונתן: "והוא

(טז) המלאך. במלאך שחרר אותי מכל רע הוא יברך את שני הנערים האלה וייקראו בשמי ובשם אבותי אברהם ויצחק ויגדלו לרב בארץ;
 (יז) וירא. וכאשר ראה יוסף שאביו כבר שם את ידו הימנית על ראש אפרים היה זה רע בעיניו והשעין אותה כדי להפירה מראש אפרים ולשים אותה על ראש מנשה;
 (יח) ויאמר. ואמר לו אין זה כך הוי אבי, זה הוא הבכור שים ימינך על ראשי;
 (יט) וימאן. וסירב אביו ואמר כבר ידעתי הוי בני כי זה ירבה, ותהיה ממנו אומה אבל אני יודע כי אחרי הקטן ירבה ממנו ויהיה זרעו מלוא האומות;
 (כ) ויברכם. וכירך אותם ביום ההוא ואמר כך יתברכו בני ישראל באמרם איש לרעהו: יעשה אותך האל כמו אפרים ומנשה והקדים את אפרים על מנשה;
 (כא) ויאמר. אחר אמר ישראל ליוסף אני מת ויהיה אלהים עמכם ויחזירכם אל ארץ אבותיכם;
 (כב) ואני. ואני הרי כבר נתתי לך חלק נוסף על אחיך אשר לקחתיו מצד האמורים בחרבי ובקשתי;

פירוש

(יג) אשר לאמרו: ויקח יוסף את שניהם — הרי זה על פי האופן שהזכיר, שכן רצה להפנות את שניהם אליו לפי הסדר שמצא אותו לנכון. וכששני אנשים פונים זה מול זה, הרי ימינו של כל אחד משניהם הוא שמאלו של האחר ⁷⁰.
 (יד) ואמרו: וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים, התכוון להעדפתו בזה. וכבר ידע, שהוא הקטן משניהם בגיל, וכבר הראה לנו זה, שהישיבה על ימינו של האציל נאצלה יותר מן הישיבה על שמאלו. וכבר הראו על זה כתובים רבים, מהם אמרו (מלכים א' ב, יט): וישם כסא לאם המלך ותשב לימינו, ומהם אמרו (תהלים קי, ב) שב לימיני וגם כן (שם מה, י): נצבה שגל לימינך בכתם אופיר. ואולם מאמרם של קדמונינו (יומא לו, א; חולין צא, א): המהלך לימין רבו הרי זה בור — הרי זאת לצורך רבו להישען עליו ביד השמאלית ⁷¹. ואולם אמרו (זכריה ג, א): והשטן עמד על ימינו לשטנו, הרי זה מפני שהתכוון להפוך את יתרונו ואצילותו, ובדרך זו (יש להבין את) אמרו (איוב ל, יב): על ימין פרחת יקומו. הלא תביט אל מאמר הכתוב (קהלת י, ב): לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו. ויש שמנמקים את העדפת הפעולה ביד הימנית בזה, שהיא חזקה ובריאה לפעלם של רוב בני אדם יותר מידם השמאלית. ועל כן הוא אומר (ישעיה סג, יב): מזליך לימין משה זרוע תפארתו וג' ⁷². ותירגמתי שכל: החכים, השכיל, בגזרי מן: "שכל אדם", אשר הנהו דעת וחכמה ⁷³. ואמרו: כי מנשה הבכור — אין זו הנמקה

70 כן ברש"י.

71 דרך אגב מבאר הגאון את טעם המאמר הזה. והמפרשים הראשונים סתמו. והשווה מסכת תמיד פרק ז משנה ג: "בזמן שכהן גדול רוצה להקטיר, ה"ה עולה בכבש, והסגן בימינו. הגיע למחצית הכבש, אחז הסגן בימינו והעלהו". לפי דברי הגאון הטעם בהליכה הוא שישען רבו בצד שמאל, אבל בעלייה יש לומר כ"חשוב יותר לתומכו בצד ימין. ועיין שו"ת ברכי יוסף, יו"ד ס' רמב אות כג שכך מסביר, וכן בתפארת ישראל במשנה שם. וכן השווה יומא פרק ג משנה ט. במלאכת שלמה ותפארת ישראל שם.

לפעולה, כי זו היתה הנמקה, אילו היתה הפעולה נובעת מהעדפתו; וכיוון שלא היתה מתוך העדפה, הרי מובנה של הפעולה הוא: ואם כי מנשה הבכור, לפי מה שקבעתי בכתוב⁷⁴; ולרוב, ההעדפה והיתרון הם לבכור — וכאמרו (דברי הימים ב' כא, ג): ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור, — אלא אם כן סוטים מעליו כדי שהצעיר יהיה בעל יתרון.

(טו) ואולם: ויברך את יוסף ויאמר — ועם זאת הרי היתה התפילה והברכה לילדיו, כי אליו הם מיוחסים, והתפילה בשבילם משתמשים בא' כלפיו⁷⁵. הלא תראה את התפילה לדוד בשביל שלמה, כאמרו (מלכים א' א, מז): וגם באו עבדי המלך לברך את אדנינו המלך דוד לאמר ייטיב אלהים את שם שלמה משמך ויגדל את כסאו מכסאך וג'. ואמרו: אשר התהלכו אבותי — התכוון בו לציות לה', בדומה לאמרו (בראשית ה, כד): ויתהלך חנוך את האלהים⁷⁶. ואמרו: אלהים הרעה אתי — התכוון לפנייה (של ה') לעניינו, וכאמרו (תהלים פ, ב): רעה ישראל האזינה וג', ומאמרו של דוד (שם כג, א): ה' רעי לא אחסר — ואמרו תוך בקשה (מיכה ז, יד): רעה עמך בשבטך וג', וגם כן (תהלים כח, ט): ורעם ונשאים עד העולם⁷⁷.

(טז) ואולם אמרו: המלאך הנאל אתי — הרי הוא מוסב אל הבורא ישתבח שמו. כי הוא אשר שלח אותו וגאל ופדה אותו באמצעותו (של המלאך), וכאמרו לבניו (שמות כג, כ): הנה אנכי שלח מלאך לפניך, ואמר (שם לב, לד): הנה מלאכי ילך לפניך, וכבר אמר ישעיהו (ישעיה סג, ט): בכל צרתם לו צר וג'⁷⁸. ואמרו: וידגו לרב בקרב הארץ — התכוון בו לפרייה ורבייה⁷⁹, וכבר הניח אחד המפרשים⁸⁰ את זה (וידגו) כנגזר מלשון דגים, ואמר: כמו שצדים את הדג בלשונו, כך צאצאי יוסף יהיו נתפסים בלשונותיהם⁸¹, רצונו לומר סיפור בני אפרים עם יפתח, כאמרו (שופטים יב, ו): ויאמרו לו אמר נא שבלת ויאמר סבלת ולא יכין לדבר כן ויאחזו אותו וישחטוהו וג'. ונאמר איפוא, כי מה שיקלקל את דברי המפרש הזה הוא: ש"וידגו לרב" הוא "לשון ברכה" והסיפור הזה היה בו אובדן ארבעים ושניים אלף מצאצאיו, וכאמרו (שם): ויפל בעת ההיא מאפרים ארבעים ושנים אלף. ומן הנמנע שדבר כזה יכלל במשמעות ה"ברכה".

(יז) ובאשר לאמרו: וירע בעיניו, הרי זה מפני נטייתו אל מנשה ומפני העדפתו את בכורו⁸². ובאמרו: להפיר אתה מעל ראש אפרים על ראש מנשה — יש מלה מוסתרת שהיא: "לשומה" על ראש מנשה, — וכבר הוצאתיה בעצם הביטוי⁸³.

74 כן ברס"ג, אבן עזרא ורבינו בחיי. והשווה ריב"ג שרש כי, "מהם שענינו אעפ"י". וכן מובא בס' "אותיות הענינים" לר"י בן בלעם ערך "כי".

75 כן ברשב"ם: "ברכת הבנים היא ברכת האב". וכן ברד"ק ורבינו בחיי. והשווה ר' אברהם בן הרמב"ם, רמב"ן ושכל טוב.

76 כן באונקלוס ויונתן. ובתרגום ירושלמי כ"י רומי: "די הלכו אבותי קדמוי בקושטא". השווה תנחומא, פרשת נח ה. לקח טוב בראשית ה, כד. ושכל טוב, כאן. ורד"ק.

77 השווה אונקלוס ויהונתן: "דזון". ובתרגום ירושלמי כ"י רומי: "דדבר יתי".

78 כלומר שלא פנה יעקב אל המלאך. וכן תרגם הגאון: "במלאך שחרר אותי". וכן בתרגום רס"ג, ובראב"ם מביאו בשם רס"ג. והשווה תרגום יונתן: דמלאכא דזמינת לי למיפרק יתי. ובתרגום ירושלמי כ"י רומי: "מלאכא די פרק יתי". וראה תשובות הגאונים, הרכבי סימן שע"ג שמפרשים הפסוקים הללו על מלאך ממש: "משום שיש כמה

(יח) ובמאמרו של יוסף לאביו: לא כן אבי — נאמר: איך הרשה לעצמו את זה, ונשיב, שלא התכוון להתנגד לו, אלא חשב זאת לשגגה מצדו מפני ש(הביטוי) לא כן — במקרא (נמצא) בשני אופנים: אחד מהם: ביטול הדבור, כגון המאמר (שמות י, יא): לא כן, לכו נא הגברים וג'; והשני: בירור תוספת ההעדפה והיתרון, כאמרו (במדבר יב, ז): לא כן עבדי משה וג'. ואמר דויד (שמואל ב' כג, ה): כי לא כן ביתי עם אל וג'. ואל החלק הזה איפוא, התכוון יוסף באמרו: לא כן אבי, רצוננו לומר: בקשתו להוסיף העדפה למנשה.⁸⁴

(יט) ואמרו: ידעתי בני ידעתי, רצוננו לומר: ידעתי, שהוא בכור; וחזרתו על ביטוי ה"ידיעה" הוא לשם חזוק, הידיעה; וייתכן ששימושו של "ידעתי" הראשון קשור עם ידיעתו על זה [עוד] בארץ ישראל, וישמש "ידעתי" השני על ידיעתו (זו) במצרים⁸⁵; וייתכן ששימוש הראשון קשור עם ידיעתו שהוא בכור, ושימוש השני על ידיעתו, שהוא יהיה לעם וגם הוא יגדל.⁸⁶ ומסתבר ג"כ ששימושו של הראשון קשור עם ידיעתו בעניין מנשה, וישמש השני על ידיעתו בעניין צאצאיו.⁸⁷ ואמרו: גם הוא יהיה לעם, רוצה לומר שהוא יהיה לעם עצום ושבט גדול, בדומה לאמרו (ישעיה מב, ו, מט, ח): ואתנך לברית עם וג'.⁸⁸ ומתכוון באמרו: וגם הוא יגדל, שהוא יהיה גדול בנחלת הארץ, עד אשר יצורפו אליו צאצאיו של אפרים בערים אחדות, וכאמרו (יהושע טז, ט): והערים המבדלות⁸⁹ לבני אפרים בתוך נחלת בני מנשה, ואמר (יהושע יז, ט): ערים האלה לאפרים בתוך ערי מנשה.⁹⁰ והצהיר באמרו: ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו על אופן יחסי, כי אפשר, שיהיו שניהם גדולים, ואם ייחס אחד משניהם אל השני, יהיה גדול ממנו, בדומה לאמרו על שני המאורות (בראשית א, טז): ויעש⁹¹ אלהים את שני המארת הגדלים — אחר כך הבדיל ביניהם ואמר: את המאור הגדל לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה.⁹² וישמש אמרו: יגדל ממנו, לשבעה דברים, בהם העדיף את אפרים על מנשה, וזכיר אותם אחרי דברנו זה. והתכוון באמרו: וזרעו יהיה מלא הגוים, למה שיהיה מצבו של יהושע עליו השלום בעמידת דם של השמש והלבנה בגלגליהם על ידי דברו, כאמרו (יהושע י, יג): וידם השמש וירח עמד עד יקם גוי איביו וג'. והתכוון באמרו שם: הלא היא כתובה על ספר הישר אל אמרו כאן: וזרעו יהיה מלא הגוים. והטעם לקריאת ספר בראשית בשם ספר הישר הוא משום שהוא ספר ישרים, רצוננו לומר, שמעשי שלשה אבות קבועים בו.⁹³ — וכבר הכחישו אנשים זאת ואמרו: לו עמד הגלגל לא היתה הארץ נשאת במקומה, ואמרו כי אין היא עומדת באמצע אלא על ידי תנועת הגלגל, ולו, איפוא, עמד (הגלגל) לא היתה היא נשאת במקומה. ויאמר להם, איפוא: התודו שהקדמון

84 השווה רשב"ם ורבינו יוסף בכור שור ופי' הטור, שיוסף אמר על עצמו: לא כן עשיתי כפי שאתה סבור — אלא הבכור הבאתי לימין. על המובנים של המלה "כן" ראה ריב"ג שרשים שרש "כן", ר"י בן בלעם בספר התג'ג'ים ובספר אותיות הענינים, ערך "כן", וחנוך ילון ספר היובל ל"סיני" ירושלים תשי"ח עמ' רלו. המובן השני של הגאון לא נזכר במקומות אלו.

85 חשוה פסיקתא רבתי סוף פ"ג ולקח טוב כאן.

86 כלומר "ידעתי" השני הוא על גדולת מנשה, וזה כמו תרגום יונתן.

יתעלה יכול להעמיד הכל, ואם יאמרו: כן, הריהם מהוייבים להודות שעמידתם היא אפשרית על פי השכל, ושעמידתם היא מחויבת על פי המסורת האמיתית, ואם יאמרו: לא, הריהם מדברים על אישור הדבר, שהבורא יכול לעצמו⁹⁴; ואם דבר זה נתאשר, הרי לא יימנע מה שזכרו המקרא ממצבו של יהושע. וכבר אמר (איוב כו, ז): נטה צפון על תהו תלה ארץ על בלימה⁹⁵. וכבר רצו אחרים לפרש את הכתובים על הסיפור הזה כדי לפשר בינם ובין חיוב הטבע⁹⁶, ויאמר להם איפוא: הנה אתם רוצים בזה להוציא את הפעולות האלה מכלל שתהיינה נס של יהושע, כי לו היה הנס של הנביא מתחולל כדרך הטבע והיה מקובל על בני האדם, הרי היה יוצא מכלל ההוכחה שבשבילה היה הנס. הלא תראה את התפשטות פרסומו של יהושע בכל הארץ, כאמרו (יהושע ו, כז): ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ⁹⁷.

(כ) ואמרו: ישמך אלהים כאפרים וכמנשה הוא הפלגה בברכה, ובהפך זה הוא תכלית הקללה, וכאמרו (ירמיה כט, כב): ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישמך ה'⁹⁸ כצדקיהו וכאחב אשר קלם מלך בבל באש⁹⁹. והתכוון באמרו: וישם את אפרים לפני מנשה — להקדים את אפרים למנשה, ומצאנוהו מוקדם (ומועדף) עליו בשבעה דברים¹⁰⁰: הראשון, בספירת היחוסין באמרו (במדבר א, לב): לבני יוסף לבני אפרים תולדתם וג'¹⁰¹; והשני, בנחלת הארץ, כאמרו (יהושע טז, ה): ויהי גבול בני אפרים למשפחתם וג', ואמר אחר זה (שם יז, א): ויהי הגורל למטה מנשה וג'¹⁰²; והשלישי, בדגלים, כמו שאמר (במדבר ב, יח): דגל מחנה אפרים לצבאתם וג'. ואמר אחרי זה (שם, כ):

94 כך בכת"י: "ואן קאלו לא, כלמו פי אתבאת אלצאנע קאדרא לנפסה". ויתכן שכוונת הגאון היא, שאם יאמרו לא, אז הם מדברים כלפי יכלת של הבורא כלומר מכחישים יכלתו. ראה על רשב"ח נגד הכופרים בספר על תרגום רס"ג, עמ' 22 ואילך.

95 תשובה זו על יסוד שהבורא כל יכול, משתמעת גם מרס"ג באמונות ודעות במאמר תחיית המתים מאמר ז, פ"א. לפי נוסחה אחרת שפרסם ז' בכר בספר היובל לשטיינשניידר, לייפציג 1896 עמ' 98—122, בתרגום אנגלי של אמונות ודעות לרוזנבלט עמ' 411. וכן פירש רס"ג על הפסוק (שופטים ה, כ) הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא. בפירוש ר' אברהם ב"ר שלמה על נביאים ראשונים (ספר סעדיה האקדמיה האמריקאית ניו יורק 1943 עמ' 118) מביא בשם רס"ג שהשם שנה את מהלך הכוכבים להשמיד את האויב. "ונאמר בלי ספק כי מי שיכול ליצור אותם יכול לעשות מעשה כזה ויתר מזה". הגאון מזכיר כאן גם שתיים מארבע הידיעות או מושכי האמת של רס"ג. "השכל והמסורה". עיין הקדמת רס"ג לאמונות ודעות פרק ה, ושם במאמר ז, וכן בפתיחת רס"ג לפירושו הגדול הוצאת א. הלקין בספר היובל לר"ל גינזבורג חלק העברי עמ' קמ ואילך. מ. צוקר על תרגום רס"ג, עמ' 230 ואילך, על ארבע הידיעות.

96 ראה ויכוח בעניין זה בין ר' יהודה בן בלעם ור' משה גקטילה. — בפירוש ר' יהודה בן בלעם לספר יהושע. הפירוש פורסם בערבית על ידי ש. א. פוזנסקי בספר היובל לאברהם ברלינר "ברכת אברהם" ברלין תרס"ג החלק העברי. דעת ר' משה היא שהשמש לא עמד. הנס היה שהאור נשאר למרות שהמאור בעצמו שקע. על שאלת בן בלעם למה הוא נדחק לבאר כך, ענה ר' משה גקטילה שאינו יכול לתאר שתנועת הגלגל תפסיק אף לרגע. בן בלעם דוחה את דבריו. ראה שם עמ' 103 בהערה 5. וראה רעווי הצרפתי כרך 17 עמ' 178. והשווה דברי ר' יהודה בן בלעם בפירושו לבמדבר יז, כג, כ"י בודליאנה 292, בהעתקת מערבי פרץ, לענין פריחת מטה אהרן בזמן קצר: אלא[שגיא]ר פמן קדר עלי הד'א בלא מדה ולא מאדה אתרי ואג' [ב]ה אן יקדר עלי

ועליו מטה מנשה וג'; והרביעי, בקרבן הנשיאים כאמרו (שם ז, מח): ביום השביעי נשיא לבני אפרים וג', ואמר (שם שם, נד): ביום השמיני נשיא לבני מנשה וג'; והחמישי, היה עדיף עליו בקום יהושע הנביא משבטו, וכאמרו (שם יג, ה): למטה אפרים הושע בן נון. ואם כי כבר קם גדעון והיה מושל מצאצאי מנשה, כאמרו (שופטים ו, טו): הנה אלפי הדל במנשה ואנכי הצעיר בבית אבי ואמר בהודותי בקדימת אפרים עליהם ובעדיפותו (שם ח, ב): הלא טוב עללות אפרים מבציר אביעזר¹⁰³, והשישי, היה עדיף עליו במלכים, וזאת בקום ירבעם מצאצאי אפרים, כאמרו (מלכים א' יא, כו): וירבעם בן נבט אפרתי וג'. והוכחה נוספת על זה, שהוא מצאצאי יוסף, הוא אמרו (שם שם כח): ויפקד אתו לכל סבל בית יוסף. וקם אחרי זה יהוא מצאצאי מנשה. וממה שיוכיח על היותו מצאצאי מנשה הם דברי אלישע עליו השלום לשליחו (מלכים ב' ט, א—ב): וקח פך השמן הזה בידך ולך רמת¹⁰⁴ גלעד. ובאת שמה וראה שם יהוא בן יהושפט בן נמשי וג'¹⁰⁵; והשביעי, עדיפותו עליו בברכה כאמרו פה: כך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה וג'¹⁰⁶.

(כא) ומה התועלת באמרו פה: אנכי מת — אחרי אמרו שם (לעיל מז, ל): ושכבתי עם אבתי הרי נאמר שאמרו שם: ושכבתי עם אבתי — לא הראה בו על קירבת מותו או ריחוקו, אלא היתנה עליו מה שיעשה בו אחרי מותו, בין אם יהיה קרוב ובין אם יהיה רחוק. ובאמרו פה: אנכי מת, הודיעו על קירבת מותו¹⁰⁷, בדומה לדברי דויד לשלמה (מלכים א' ב, ב): אנכי הלך בדרך כל הארץ וחזקת והיית לאיש. ואמרו: והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם — נתברר לו זה על ידי נבואה¹⁰⁸.

(כב) ואמרו: ואני נתתי לך שכם אחד, יסבול שני עניינים: אחד מהם שהתכוון באמרו: שכם — חבל וגורל¹⁰⁹ (נוסף) על אחיו, וזה בחלוקת הארץ, מפני שהם שני שבטים, הלא תראה את מאמר ילדיו ליהושע (יהושע יז, יד): וידברו בני יוסף את יהושע לאמר, מדוע נתתה לי נחלה גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב¹¹⁰ עד אשר עד כה ברכני ה', ושאר הסיפור. והעניין השני, שאמרו: שכם אחד — הוא פשוטו

103 במקורות הנ"ל לא נזכרו הפסוקים שלפנינו.

104 בכתה"י: ראמות.

105 עניין זה שיהוא הוא ממנשה אינו מפורש במקרא. אולם נזכר כדבר מובן מאליו בכל המקורות, בב"ר שם ובמ"ר, יד, ד מדרש תדשא פ"ח בפסיקתא רבתי ג. ובלקח טוב, פ' וישלח, לה, יא. במדרש הגדול, רש"י כאן מח, ח. ובילקוט שמעוני שופטים רמז מב. הגאון מוכיח מן הפסוק שהביא כי יהוא היה ממנשה. לפי דעתו רמת גלעד הנזכרת כאן אינה העיר ראמות בגלעד לגדי, שהיא עיר מקלט. הוא מניח שהעיר שמלך ארם נלחם עליה היא רמת גלעד בצפון בחלק מנשה ולא העיר הידועה ראמות בגלעד אשר בחלק גד. לשם לא הגיע מלך ארם. לדעה זו נוטים ארכיאולוגים וחוקרים ראה: G.A. Smith, Historical Geography of the Holy Land. P. 614-615; Basor, 1943, No. 92, p. 10 וייתכן שהגאון מוכיח שהעיר רמת גלעד היא למנשה מן הנציבים של שלמה. שם נאמר (מלכים א' ד, יג): בן גבר ברמת גלעד לו חות יאיר בן מנשה אשר בגלעד וגו'. הרי שרמת גלעד היא למנשה. ראה, Journal Palestine Oriental Society, 1925, P. 71 FF.; I.C.C. Kings, IV 7—91, P. 122. עמ' 90. יש לציין כי יילניק במהדורתו של מדרש תדשא בית המדרש, חדר, ג עמ' 171

כמשמעו — שנתן לו את עיר שכם¹¹¹, וכאמרו (שם כד, לב): ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה ויהיו לבני יוסף לנחלה. ולפי הפירוש הראשון יהיה אמרו: אשר לקחתי מיד האמורי, לשון עתיד¹¹², כאמרו (תהלים עט, א): אלהים באו גוים בנחלתך וג'; ולפי הפירוש השני יהיה זה מעשה בניו באנשי שכם¹¹³. ויסבל אמרו: בחרבי ובקשתי — שיהיה נטוי אל תפילתו ותחינתו, וכמאמר עבד ה' (שם מד ז, ח): כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני כי הושעתנו מצרינו וג'¹¹⁴. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מט, א—ד

הכתוב:

- (א) ויקרא. אחר קרא יעקב לילדיו ואמר התאספו כדי שאודיע לכם מה יגיע לכם באחרית הימים האלה.
(ב) הקבצו. האספו ושמעו זאת הוי בני יעקב וקבלו מישראל אביכם.
(ג) ראובן. הוי ראובן אתה בכור וכחי וראשית הישגי. היית מועדף בכבוד מועדף בעצמה (עז).
(ד) פחו. וכעת בגמלאה של מים לא תעדרף כיון שעלית אל משכב אביך אז חללת מזותי שתסתלק.

פירוש

(א) התחלתו פה בבטוי ה"קריאה", כי רבים מביטויי הקריאה מיוחדים לתוכחות¹¹⁵, כגון אמרו (משלי א, כד): יען קראתי ותמאנו וג', (שם ח, ד): אליכם אישים אקרא וג', (מיכה ו, ט): קול ה' לעיר יקרא וג', וזולת זה. ובאמרו: האספו, הקבצו, נאמר, מה הדבר אשר התכוון לו באסיפתם, וכלום לא פנה אל כל אחד מהם לחוד, ונשיב איפוא, שבהתאספות יש כמה תועלתיות: אחת מהן, שההתקבצות היא יותר מפוארת ויותר נעלה לשם דיבור ונאום, וכאמרו (תהלים מ, י): בשרתי צדק בקהל רב וג'¹¹⁶, ואמר (שם כב, כג): בתוך קהל אהללך, וגם כן כדי שהנוכחים יחליפו את הדיבור איש עם רעהו. ומה שישכח אחד יזכירו השני, וגם כדי שיתבייש כל אחד מהם מן השני לחזור אל מה שנתגנה עליו¹¹⁷. והתכוון באמרו: באחרית

111 כן בתרגום השומרוני ובתרגום השבעים. וביונתן מביא שני הפירושים וכן בלקת טוב ורש"י בפ' ראשון ובא"ע בפירוש הראשון. ועיין תורה שלמה אות קלט.

112 כן בא"ע, רשב"ם ורד"ק. ראה למעלה בפתיחה לפ' ויצא שהגאון מביא את הפסוק מתהלים המובא כאן כדוגמא לכלל התשיעי — "שיכיר את העתיד שנאמר בלשון עבר".

113 כן בירד"ק על פי דרש. ועיין תורה שלמה אות קמה.

114 על פי מכילתא בשלח ב. על פסוק: וייראו מאד (שמות יד, י), והשווה אונקלוס כאן: "בצלותי ובבעותי". ובתרגום ירושלמי כאן שבדפוס: "לא בחרבי ובקשתי אלא בזכותי במעשי הטובים". ובתרגום ירושלמי כ"י רומי בתוספת: "דטבין לי מן חרבי וקשתי". בגליון של כתב היד הערבי בפירושו של הגאון נוסף כאן ביד אחרת: "כאמרו פרק יש נוחלין והוא השמיני מן בתרא (קכ"ג ע"א) ואו' ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך

הימים, לסוף שיעבוד מצרים¹¹⁸, והיה מיוחד לו. ויוכיחו על זה שני עניינים: אחד מהם התאמתו אל מה שהקדים מאמרו: והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. והשני, ההסתכלות בתוכחות ובברכות תוציא לנו זאת, ועל יסוד, שכבר הודיע על מצבם בארץ ישראל. הלא תראה שמשנה רבינו מודיע על מה שיהיה מעניין ישראל בגלות באמרו (דברים לא, כט): וקראת אתכם הרעה באחרית הימים. ותראה את ישעיהו מודיע על מה שיהיה מענינם בימי הגאולה באמרו (ישעיה ב, ב): והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים וג'.

(ב) ואם כבר אמר בראשונה: האספו — אז מה משמעות חזרתו: הקבצו ושמעו, ונאמר, איפוא, שהוא אמר את שלושת הביטויים האלה, רצוני לומר אסיפה וקיבוץ ושמיעה, כנגד שלושה דברים, שאליהם מתחלקים הביטויים האלה, והם: תוכחות וגילוי הסוף (בעתיד) וברכות¹¹⁹. ואמרו: האספו מתייחס אל שמיעת התוכחות המרגיזות את הלבבות, כגון אמרו (ירמיה ד, ה): האספו ונבואה וג'; ואמרו: הקבצו מתייחס אל הודעת מה שיהיה בסוף והוא ההתאספות והעלייה ממצרים אל ארץ ישראל, כגון אמרו שם (ישעיה יא, יב): ונפצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ. ויהיה אמרו: ושמעו — מופנה אל שמיעת הברכות, כגון אמרו שם (דברים יא, כז): את הברכה אשר תשמעו וג' ¹²⁰. והנה גינה חלק מהשבטים ושיבח חלקם. והנה היה הגיוני לראובן על הישמעו לתאוותו ולשמעון ולוי על הישמעם לכעסם. ושיבח את יהודה על אשר לא נשמע לכעסו ואת יוסף על אשר לא נשמע לתאוותו, ועוד נפרש זאת בסיפורו של כל אחד מהם בקיצור.

(ג) והנה אמר לראובן: בכרי אתה, רצוני לומר בכור הצאצאים, וכאמרו (דברי הימים א' ה, א): ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור וג' ¹²¹. ואמרו: כחי וראשית אוני — שני תארים לבכור, כאמרו (תהלים עח, נא): ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם ¹²². ויש אומרים שהתכוון באמרו: כחי, לנבואה, כאמרו (מיכה ג, ח): ואולם אנכי מלאתי כח את רוח ה' ומשפט וגבורה להגיד ¹²³ וג'. ואמרו: יתר שאת, ירצה בו יתרון הכהונה כאמרו (ויקרא י, יז): ואתה נתן לכם לשאת את עון העדה וג' ¹²⁴. והתכוון באמרו: ויתר עז — ליתרון המלוכה, כאמרו (ישעיה יט, ד): ומלך עז ימשל בם, ואמר (תהלים צט, ד): ועז מלך משפט אהב וג' ¹²⁵. (ד) ואולם: פחו כמים, הרי התכוון בו לריקנות, כאמרו (שופטים יא, ג):

118 כמו שתירגם: "באחרית הימים האלה" וכן בתרגום רס"ג בנוסחא שמביא דירנבורג הערה 4. וכן בראב"ם, דעת זקנים בעלי התוספות, ובשכל טוב, רשב"ם ורד"ק. ועיין ב"ר פ' צח, ג, רש"י רמב"ן שהכוונה לימות המשיח. עיין תורה שלמה אות ית.

119 השווה א"ע: "דיבר הנביא לעתיד" ואינן ברכות, וכן בפ' ראב"ם. ודעת הגאון שיש דברי ברכות נבואות ותוכחות, כמו שביאר להלן. ובילקוט גר השכלים, כת"י, מובא בתורה שלמה אות כח, נאמר: "שמעו ברכה, שמעו תוכחה". ודומה לזה בלקח טוב. וראה מה שכתב הגאון להלן מט, כח שקודם באו הגנוי והתוכחה והודעה על העתידות ואחר כך ברכות לכלם. לפי זה צריך לומר שכוונת הגאון כאן היא: קודם באו התוכחה והנבואה לעתיד ובסוף ברכה לכל אחד ואחד.

120 השווה ב"ר פ' צח ב, ג. ובהוצאת אלבק עמ' 1250 וכן בצרור המור דרשות שונות על כפל הלשון, אבל הדרשות על שלש הלשונות אסיפה, קבוץ ושמיעה שלפנינו לא מצאתי.

ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים ופחזים¹²⁶ ונעשה, איפוא, ריק כמים הניגרים, כמו אמרו (איוב יא, טז): כמים עברו תזכר, ואמרו (שם ו, טו): כאפיק נחלים יעברו¹²⁷. ואמרו: אל תותר, משמע: הנה אתה לא תועלה בשלוש מעלות, אשר קדם זכרם, כלומר: הבכורה, הכהונה והמלוכה, כי לולא החטא היה ראוי להן על ידי הבכורה, וכאמרו על המלוכה (דברי הימים ב' כא, ג): ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור וג'. ואשר לבכורה הרי שלל [ממנו] את מעלתה והעדיף בה את יוסף, וכאמרו (שם ה, א): ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה. ואשר לכהונה הרי נמסרה ללוי, וכאמרו (דברים לג, ח): וללוי אמר תמיד ואורִיך וג'. ואשר למלוכה, הרי נמסרה ליהודה, וכאמרו (דברי הימים א' ה, ב): כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכרה ליוסף¹²⁸. ויש אומרים כי משמעות אמרו: אל תותר, היא, שילדיו לא יהיו מרובים. כגון אמרו (דברים לג, ו): ויהי מתיו מספר, ומיעוט צבאו מוכיח את זה¹²⁹. וכבר קדם דיבורנו על תיאור חטאו

126 הפסוק שלפנינו על יפתח מועתק בטעות. אצל יפתח לא נזכרה המלה "פחזים". וצריך להביא את הפסוק (שופטים ט, ד) "וישכר בהם אבימלך אנשים ריקים ופחזים". וכן מובא בשכל טוב כאן, איזראילסאהן בהקדמה למקור הערבי עמ' וז כתב שהנוסח של הגאון הוא זהה עם הנוסח שבפשיטא והוולגאטה בשופטים יא, ג. יש לציין שבנוסחא הרגילה של הפשיטא מתורגם: "נשא סריקא" בלבד. בפרק ט' מתורגם "סריקא ופחזא". אולם יש לדייק שהתרגום הוולגאטה אינו זהה בשני המקומות. בשופטים ט, ד. אצל אבימלך הוא מתרגם: "ופחזים" בתיבה: Vagos = משוטטים; ואלו בשופטים יא, ג. ביפתח, התיבה הנוספת "ופחזים" מתורגמת, Latrocinantes = גנבים, הרי שיש כאן תוספת לפי הענין וכפירוש. ראה ח. הלר בהקדמה לספרו, הנוסח השומרוני, ברלין תרפ"ד עמ' v וי. קוטשר, לשוננו כרך ל' חוברת ג' ניסן תשכ"ו עמ' 221 על נוסח ובאור בוולגאטה. וצ"ל שטעות סופר יש כאן בדברי הגאון, ויש להביא כאן את הפסוק מאבימלך כנ"ל. ראה איזראילסאהן בהקדמתו לפרק העשירי מספרו של הגאון "כתאב אחכאם שרע אלציצית", — "ספר דיני מצות ציצית", "הקדם" שנה שלישית תרס"ט—תר"ע בחלק הגרמני עמ' 42. בבאור "פחז כמים" יש לציין פירוש ר' יהודה בן בלעם לשופטים ט, ד. את הבאור בנוסח הערבי פרסם ש. א. פוזנסקי מתוך כ"י פטרסבורג, ונדפס בפרנקפורט א. מ. תרס"ו. וזה הנוסח שם:

ריקים ופחזים, מענאהמא מתקאהב זקד אסתעוא פיה פנסבוא ד'לך אלי אלמא פי קולה פחז כמים (בראשית מ"ט ד') ולמא כאן מעני אלגדר קריבא מן הדא קאלוא פיה אחי בגדו כמו נחל (איוב י' ט"ו)) לאן אלתקדיר כאשר יבגד נחל. בעברית: מובנם קרוב זה לזה וכבר האריכו בו ויחסותו למים באומרו פחז כמים, ומשום שמחבן הבגידה קרוב לזה; אמרו בענינו אחי בגדו כמו נחל ומשום ששיעור הדברים כאשר יבגד נחל. ע"כ. מקורו כנראה, בס' השרשים לריב"ג שרש "פחז" שבאר מלשון בגידה. וראה אבן קוריש עמ' רג; "והוא שם משמות הכוזב, השוא, השקר והבגידה". ר' יהודה חיוג' באר: ריקים ופחזים — ריקים רעים; ריק כוזב; ויש אומרים פחזים מתקיפי פתע". ב"קטע חדש מספר הקרחה" לר' יהודה חיוג', נ. אלוני, פורסם במהדורת צלום מספרו של פ. קוקובצוב מספרי הבלשנות העברית בימי הביניים, (פטרבורג 1916) ירושלים תש"ל עמ' יד. והשווה ד. ילין על מובאות של פסוקים באופן לא מדויק אצל הרמב"ם תרביץ א. ספר ג, עמ' 95—94; יהושע בלאו תשובות הרמב"ם ח"ב עמ' 446 הערה 4; אנשל כץ "על פסוקי תנ"ך בשאלות דרב אחאי גאון" בשאלות עם פי' הנצי"ב ירושלים תשי"ג, ח"ג עמ' שצה—ת. וכן בפ' ר' אברהם בן הרמב"ם מובאים פסוקים לפי הזכרון ובאופן בלתי מדויק, ראה במבוא עמ' 20 שם. וראה אוצר הגאונים גיטין ז, א, חלק התשובות עמ' 11.

של ראובן. ויברר מה שהקדמנוהו ¹³⁰ אמרו: כי עלית משכבי אביך: קבע את החטא ב"עלית משכב". ואם יאמר האומר שזהו כינוי למשגל, ייאמר לו, שההוכחות מראות על הכינויים וממששות כבירור האמת, ובהיעדר ההוכחה פה על זה הרי זו ראייה על הפרכת מה שאמר השואל. ואמרו: אז חללת יצועי עליה, רצונו לומר הנה אתה שהעתקת את מיטתי ונשללו ממך המעלות האלה [ובזה] פסק ממך העוון והיה זה שיעור הענשתך ויש שתהיה ¹³¹. העלו מסביב, [וכאמרו] (במדבר טז, כד—כז): ויעלו מעל משכן קרח ואולי [ייתכן] שמובנו באמרו: אז חללת יצועי עליה, הנה יש לך במה שהעתקת את מיטתי עליה והצלח, כגון אמרו (תהלים מ, ג): ויעלני מבור שאון מטיט היום, והיה זה על ידי שנפסקו שלש המעלות ממנו ונעשה זה כעונש לו ¹³², ובטל ממנו העונש בעולם הבא, וכמו שאמר משה עליו באמרו (דברים לג, ו): יחי ראובן ואל ימת ¹³³.

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מז, ה—ז

הכתוב:

- (ה) שמעון ולוי אחים בכלי העושק ממכרם;
(ו) בסודם. ובחבורתם לא תכנם נפשי ובהתקהלותם לא תשמח עצמותי כי בכעסם הרגו אומה וברצונם עקרו את חומתה;
(ז) ארור. ארור איפוא כעסם כמה עז הוא וגערתם כמה קשה היא אחלקם במשפחת יעקב ואפורם במשפחת ישראל;

פירוש

(ה) אולם אמרו: שמעון ולוי אחים, הרי לא רצה בו את האחוה של קירבת משפחה — כי זה ידוע — ואמנם רצה בו את האחוה בנקמה ובהשמדה ¹³⁴, וכאמרו (יחזקאל יא טו): אחיך אחיך אנשי גאלתך וכל בית ישראל כלה, וכמו שידענו שישראל כאשר התחברו יחד, בעניין הפילגש, קרא להם חברים, כאמרו (שופטים כ יא): ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים. ואמרו: כלי חמס — משמע כלי המלחמה ¹³⁵, כאמרו (שמואל ב, א, כז): ויאבדו כלי מלחמה. ורצה בו, שהם משתמשים בנשקם נגד העושקים, כי שכם עשק והעיק לדינה... ¹³⁶. לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם (יחזקאל ז יא). ואם איפוא יאמר אומר: אם העניין הוא כך, אז באיזו נסיבה היו שמעון ולוי

¹³⁰ הגאון מרמז לבאורו לבראשית לה כב. הקטעים הללו חסרים אצלנו.

¹³¹ חסר כאן בכת"י. כמו כן חסר בצילום עמוד מ"העלו מסביב" עד "והעיק לדינה". והשלמתי לפי איזראילסאהן.

¹³² הבאורים שנותן הגאון למלה "עלה" אינם לפי תרגומו. התרגום הוא "מטתי נסתלקה". או נתלצה. וכן תרגם רס"ג. ראה מ. צוקר "על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 241—242. הכוונה לפי באורו של חאב"ם: "אתה חללת בדעתך ולא נתחללת אלא אתה אבל יצועי אני נתעלה מן החלול". ומוסיף שם ראב"ם שפירוש זה הוא על יסוד הדרש כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה (שבת נה, ב). ונראה שרשב"ח נותן שני באורים למלה "עלה" המתאימים לשתי הדעות בב"ר פ' צח, ב. ובמהדורת אלבק עמ' 1255: עלה, רבי אליעזר ורבי יהושע תרויהון אמרין עלה מחטאתך, רבי אלעזר המודעי אמר עלה ממתנותך, ע"כ. לפי רבי אליעזר ורבי יהושע המלה "עלה" מתפרשת על החטא וזה

ראויים לגנאי ולכך שיתרחקו מהם, ייאמר לו: היו ראויים לזה מפני הגזמתם בתגמול — העונש ובגלל הסתערוותם על זה בלי מתינות ובלי פחד מהתוצאה, וכאמרו (בראשית לד ל): ונאספו עלי והכוני וג' ¹³⁷. ותירגמנו מכרתיהם — ממכרם, נגזר מלשון מכירה ¹³⁸; ויש שמתרגמים: סעודותיהם, מתוך גזירה שווה עם (איוב מ, ל): יכרו עליו חברים ¹³⁹; וגם (מלכים ב' ו, כג): ויכרה להם כרה גדולה, וזה בהשמטת המי"ם; ויש מתרגמים מקום מגוריהם ¹⁴⁰, כאמרו (יחזקאל טז ג): מכרתיו ומלדתי וג'; שקוראים אותה מכורות, כמו שאמר (שם כא לה): בארץ מכורותיך, וכשם שאפשר איפוא (לבטא): מכרות ומכרות, כך יתכן מכרות ¹⁴¹; ויש שמתרגמים: תפקידם כמושלים, תוך גזירה ממאמרו (ישעיה טז, א): שלחו כר מושל ארץ וג', אשר יתורגם: מושל ומפקח ¹⁴².

(ו) והתכוון באמרו: בסדם, לסודות העבירות של בניהם, כי הסודות הם משני מינים: משובחים ומגונים, והנה המשובחים הם כאמרו (תהלים קיא, א): אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה; והמגונים כאמרו (ירמיה טו, יז): לא ישבתי בסוד משחקים ואעלו וג'. וכמו כן הקהלות היא משני מינים: משובחת ומגונה, והמשובחות כאמרו (אסתר ט, טז): נקהלו ועמד על נפשם וג'; והמגונות כאמרו (במדבר כ, ב): ויקהלו על משה ועל אהרן וג'. והנה אמרו: אל תבא נפשי, לא יתייחסו אלי, וזהו במעשה זמרי. הלא תראה את אמרו (שם כה, יד): נשיא בית אב לשמעני, ולא הזכיר את יעקב ¹⁴³. ואמרו: אל תחד כבדי — דומה לאמרו (שמות יח, ט): ויחד יתרו ¹⁴⁴, והתכוון בזה לסיפור קרח. הלא תתבונן באמרו (במדבר טז, א): ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם, ולא הזכיר ישראל, כמו שהזכירו במקום האחר באמרו (דברי הימים א' ו, כג): — בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל ¹⁴⁵. והשתמש באמרו: הרגו איש, בשימוש ההשאלה של לשון הקדש, לקרוא לרבים בלשון יחיד, שכן הם לא הרגו איש אחד בלבד. אלא הרגו את כל אנשי שכם, וזה כאמרו (שופטים כא, טז): כי נשמדה מבנימין אשה, רצונו לומר: כל אשה. וכך: הרגו איש, רצונו לומר: כל איש בשכם ¹⁴⁶. ועל כן תירגמנוהו:

137 עיין רמב"ן. — בהעתקה של איזראילסאהן נדפס בטעות: "אלי". — אבל בכת"י כתוב: "עלי".

138 יתכן לפרש את דברי הגאון לפי מה שמובא בפירוש ראב"ם בשם "ספר השלם". ואלו דבריו: "אמר בעל ספר השלם, נשק העושק ממכרם, רוצה לומר מכירת נפשותיהם (התמכרותם), כלומר; רצים לקראת ממכריהם (הנשק) והכוונה; הסכמיהם ומשאם ומתנם ורכישתם אותם כרכושם בגלל תשוקתם למלחמה, והם מעדיפים אותה (המלחמה)". מחבר "ספר השלם" הוא ר' יעקב בן אלעזר מטולידו (1160—1240) ראה ספר "יעקב בן אלעזר כתאב אלכאמל" (ספר השלם), נחמיה אלזני ירושלים תשל"ז. התרגום של המובאה מפירוש ראב"ם שהבאתי הוא לפי ספרו הנ"ל של אלזני עמ' 38 סי' 35. המהדיר בפירוש ראב"ם התקשה בהבנת הדברים. ראה שם הערה 48. בעין זה פירש גם א"ע: "וי"א מלשון מכירה שמכרו עצמן כמו עם חרף נפשו למור". והשווה ב"ר צח, ה שג"כ דרשו מלשון מכירה. יש להשוות לפירושו של בעל ספר השלם את פירוש רב יהודה אבן קוריש באגרתו עמ' רג; "ומהבאורים ההולמים ביותר בכלי חמס מכרותיהם, הוא; חרב שלופה בעלת בריתם וידידתם". באר מלשון אל תקחו כסף מאת מכריכם (מ"ב, יב ת).

139 מובא ברבינו בחי, כלומר שהם נזונים מכלי חמס.

הרגו אומה¹⁴⁷. ותירגמנו עקרו שור — עקרו את חומתה, בלכתנו אחרי המתרגם¹⁴⁸, ומפני שהמתרגם המעורב בלשון הקדש מתרגם מלת חומה במלה שור, אם כי אפשר לפרש (במובן) : שור, וזה יתכן ומתקבל¹⁴⁹.

(ז) ותירגמתי : ארור אפם : מקולל כעסם, מפני שהארירה (פירושה) בלשון : קללה¹⁵⁰. ואם יאמר אומר : איך תיאמר לשון קללה על כעס, ייאמר : שתי הלשונות יחד כלומר, לשון הקדש והלשון הערבית, כבר השתמשו בזה, ואין אנו רואים שאנשיהן נמנעים משימוש זה, ואין איפוא עניין לסטות מזה. ואולם עניין קללתו את הכעס הרי אין הוא באופן מוחלט, כי המתת הנפש הכעסנית היא מגונה, ואולם תשיג הקללה את הכעס, אם משתמשים בו בלי הבחנה ואם מגוימים בו. וכאמרו (משלי כט, כב) : איש אף יגרה מדון. ואסר על ההתרועעות אתו, כאמרו (שם כב, כד) : אל תתרע את בעל אף. ואולם ראוי הוא לקללה, מפני שהוא "כי עז", כלומר לשון תוקף והתלהבות¹⁵¹, וכאמרו (במדבר כא, כד) : כי עז גבול בני עמון. ואמר (שיר השירים ח, ו) : כי עזה כמות אהבה וג'. ואמרו : ועברתם — רצונו לומר התוכחה¹⁵², כאמרו (צפניה א, טו) : יום עברה היום ההוא. ואמרו : כי קשתה — מתכוון בו לכובדה וקשיותה. כאמרו (שיר השירים ח, ו) : קשה כשאל קנאה. והתכוון באמרו : אחלקם ביעקב — אחלק אותם, כאמרו (ישעיה נג, יב) : לכן אחלק לו ברבים וג'. ובאמרו : ואפיצם, יתכוון לפיזור, כאמרו (שמואל א' יג, ח) : ויפץ העם מעליו. וייתכן שאמרו : אחלקם ביעקב הוא מיוחד לשבט שמעון, כי מקום מגוריו של שמעון היה בין בני יהודה, מפני שכפריהם היו בנחלתם וחלקם, וכאמרו (יהושע יט, ט) : מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם¹⁵³. — ואם יאמר אומר, שיהושע עשה זאת כאישור לדברי יעקב עליהם : אחלקם ביעקב — ייאמר לו, שלא היתה בזה בחירה ליהושע, כי אם ה' יתעלה בחר להם בגורל, כאישור לדברי יעקב, כאמרו (שם שם א) : ויצא הגורל השני לשמעון למטה בני שמעון למשפחותם ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה. ולכן לא הזכיר משה רבינו את שמעון ב"וזאת הברכה", כי כאשר הזכיר את יהודה בברכות, הרי הן כללו אותו, ואת השוכן עמו¹⁵⁴. ואם יאמר, שאותה סיבה קיימת לגבי לוי, ומשה רבינו ייחד אותו בברכה ולמה איפוא לא ייחד את שמעון בברכה, ייאמר לו, ששבט לוי מיוחד לתועלות האומה בתשובות לשאלות ובמשפטים ובקרבות, כאמרו (דברים לג, י) : יורו משפטיך ליעקב וג' ומשום כך ייחדו בברכה¹⁵⁵. ויהיה אמרו : ואפיצם בישראל — מיוחד לשבט לוי, כדי שיעשו כפריהם מפוזרים בכל שבט שיש לו נחלה וחלק, כאמרו (במדבר לה, ז) : כל הערים אשר תתנו ללויים ארבעים ושמנה עיר אתהן ואת מגרשיהן ; ואמר (שם שם ח) : והערים אשר תתנו מאחזות בני ישראל וג'. ועל פי החלוקה הזאת יצא להם הגורל בזמנו של יהושע, כאמרו

147 כן בתרגום רס"ג.

148 באונקלוס — תרעו שור סנאה — : "שיברו חומת האויב", וכן ברס"ג מלשון חומה, וכן בתשובות דונש על רס"ג הוצאת שרטור סי' 154 עקרו שור — : חומה, כמו אדלג שור (תהלים יח, ל), וכן בא"ע, ולקח טוב.

149 רד"ק מביא בשם ר' יעקב בן אלעזר בספר השרשים שרש "שור" כדלקמן : "והיא כנוי

(יהושע כא, ד): ויצא הגורל למשפחת הקהתי ויהי לבני אהרן הכהן מן הלויים ממטה יהודה וממטה השמעני וממטה בנימן בגורל ערים שלש עשרה. ובאופן כזה נהגו עמהם כל השבטים. וכל זה היה אימות לדברי יעקב: אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל¹⁵⁶. — ויתכן כי ה' ישתבח בחר בשבט לוי לפזרם בין ישראל, כדי שיביא תועלת לאומה על ידיהם, והם ילמדו אותם ויקנו להם דעת, וכאמרו (יחזקאל מד, כג): ואת עמי יורו בין קדש לחל וג' ¹⁵⁷. ואם יאמר אומר: איה איפוא מקום הברכה לשני השבטים האלה, ייאמר לו: הרי מקומה הוא בכך ששכנה חמת יעקב עליהם במידה זו, וגם כן הברכות המשיגות את המוכיח ואת מקבל התוכחה, וכאמרו (משלי כד, כה): ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב ¹⁵⁸. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מא, ח—יב

הכתוב:

- (ח) יהודה. ואתה הוי יהודה יודו לך אחיך וידך בערפי אויביך ויכנעו לך בני אביך.
- (ט) גור. ותהיה הוי יהודה כגור אריה, כי אתה הצלת את בני מן ההריגה, אשר אם ירבץ ויכרע כאריה או כלביתא מי זה יקימנו?
- (י) לא יסור. ולא יחדל השרביט ממשפחת יהודה והרושם מתחת פקודתו עד אשר יבוא ילדו ואליו יתאספו העמים.
- (יא) אסרי. קושר לגפן את העיר שלו ולשורת הגפנים את בת אתונו ברחצו ביין את לבושו וכדם הענבים כסותו.
- (יב) הכליל. פוזל העינים יותר מן היין ויותר לבנות מהחלב שניו.

פירוש

(ח) עשה את ברכת יהודה גזורה משמו, ואמר: יודוך, וזוהי מליצה בביטוי ובתוכן, וכאמרו (תהלים כח, ז): ומשירי אהודנו. ותירגמתי: יודוך אחיך — יודו לך ¹⁵⁹. ויש שיתורגם: יכירו בך, כי ההודיה בלשוננו תחול על התודה ועל ההכרה. ואשר לתודה הרי היא כאמרו (שם קלח, ד): יודוך ה' כל מלכי ארץ וג' ודומיו. ואשר להכרה הרי היא כאמרו (משלי כח, יג): ומודה ועזב ירחם. והכל [שתי ההוראות] משתלב בפירוש: יודוך אחיך. כי אשר לתודה הרי היא על הטבתו עמהם, וזה [מצוי] בדויד, מפני מחילתו על מעשיהם הרעים, כאמרו

156 כן בתרגום יונתן. לקח טוב ושכל טוב וא"ע. והשווה מה שכתב להלן מט, יג: "וירכתו על צדון, על אישור, לדברי יעקב".

157 מובא ברבינו בחיי.

158 שיר השירים רבה פ"ד, ז, במדבר רבה פי"ג, ח. פסיקתא רבתי סוף פ"ז, (כמובא ברש"י שמות ו, יד), ובספר צרור המור: "למה זכו שלשת השבטים ראובן שמעון ולוי ולהתייחס אצל משה (שמות ו, יד), מפני שקיבלו תוכחות אביהם", ובכל אלה המקומות מסיים בפסוק (משלי טו, לא): און שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין, ולא בפסוק שמביא הגאון. והשווה עוד שכל טוב: "ואע"פ שהדברים הם דברי תוכחה, ברכה הם לשמעון ולוי. שבתחילה דימו בדעתם שיהיו נטרדין מכל וכל. כיון ששמעו אחלקם ביעקב שמחו. אמרו הלואי שנהיה בכלל אחינו". במדרש הגדול

(שמואל ב' יט, כג): היום יומת איש בישראל וג'; ואשר להכרה הריהי בהעדפת דויד, וכמו שאמר שאול¹⁶⁰ אליו (שמואל א' כד, יז): צדיק אתה ממני וג', ואמר שמואל לשאול (שם טו, כה): ונתנה לרעך הטוב ממך. ואמרו: ידך בערף אויביך, רוצה לומר: הממרים את ה' בעברם על המצוות, הלא תתבונן במאמרו של דויד (תהלים קלט, כא-כב): הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט. תכלית שנאה שנאתים לאיבים היו לי. ועל פי זה סידר וערך את אומרו (שם יח, מא): ואיבי נתת לי ערף ומשנאי אצמיתם. בזה ביחוד ביקש דויד כאמרו (שם, לח-לט): ארדוף אויבי ואשיגם וג'. אמחצם ולא יכלו קום וג'. וכל זה [=הנצחון על האויב] יגיע להם על ידי כניעתם לה' ויבטל מהם על ידי ביטולה. הלא תראה את איתן מספיד אותם באמרו (שם פט, מג): הרימות ימין צריו וג'. ואולם, טובי בית דויד כמו דויד ואסא ויהושפט ויחזקיהו ויאשיהו וכיוצא בהם, — הרי הם ראויים לזה, והציות להם היה כציות לה'; ואולם רעי בית דויד¹⁶¹, כמו אחז ואמון ויהויקים וכיוצא בהם, הרי הם מאויבי ה', לא יזכו לנצחון על אויביהם, אלא יהיו ראויים להיות מנוצחים, כמו שאמר על יהויקים (דברי הימים ב' לו ו): עליו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויאסרוהו¹⁶² בנחשתים להליכו בבלה. והציות לאלה היה מרי בה', כי הציות לממרה בשעת מריו הוא מרי, ואי-הציות להם היה כציות לה'. ועל כן מאמרו: ישתחו לך בני אביך הוא מיוחד למלכי בית דויד המצייתים לה' ולא לממרים¹⁶³. וההבדל בין מאמר יעקב כאן ליהודה: ישתחו¹⁶⁴ לך בני אביך לבין מאמר יצחק שם ליעקב (בראשית כז, כט): וישתחו לך בני אמך — הוא, שכיוון שהיו ליעקב ארבע נשים וכבר אסף את כל בניו אמר: בני אביך. וכיוון שלא היתה ליצחק אשה חוץ מרבקה אמר: בני אמך¹⁶⁵.

(ט) ובאמרו: גור אריה יהודה — המשיל את מלכות בית דויד לאריה משום גבורתו ורוב טרפו, וכאמרו בעניין דימוי ישראל (מיכה ה, ז): והיה שארית יעקב בגוים בקרב עמים רבים כאריה בבהמות יער וג', ואמר גם-כן על דימויו (יחזקאל יט, ב): מה אמך לביא בין אריות רבצה בתוך וג'. והזכיר את גבורת דויד באמרו (שמואל ב' יז, י): והוא גם בן חיל אשר לבו כלב האריה וג'. וכאשר היה יעקב ממשיל את השבטים לבעלי החיים ולחיות טרף, בדמותו [אותם], למיוחדים שבהם, כפי שאני עתיד לפרש זאת, המשיל את יהודה לאריה כי כשם שהאריה הוא הגיבור בחיות, כאמרו (משלי ל, ל): ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל, כך יהודה הוא הגיבור בשבטים, וכאמרו (דברי הימים א' ה, ב): כי יהודה גבר באחיו וג'¹⁶⁶, אם כי משה רבינו כבר המשיל את דן לאריה, באמרו (דברים לג, כג): דן גור אריה יזנק וג', ואין זה אלא בגלל גבורת שמשון, שהוא מצאצאיו, וכאמרו (שופטים יד, ה'): והנה כפיר אריות שאג לקראתו. ותצלח עליו רוח ה' וישסעהו כשסע הגדי ומאומה אין בידו וג'¹⁶⁷. וכיון שיעקב דימה את יהודה לאריה, מדוע איפוא, דימהו לגור אריה והוא פחות בגבורה מן האריה? ונאמר שאפשר, כי דימויו

160 בכת"י כתוב: וכמא קאל לשאול (= וכמו שאמר לשאול), וזוהי בלי ספק פליטת קולמוס.

161 "טובי בית דוד" ו"רעי בית דוד" — כך הוא בעברית בכתה"י.

162 בכתוב: ויאסרוהו.

163 הגאון מדגיש החיוב לציינת למלכי בית דוד אולם רק לצדיקים ביניהם. ויש לציין

אותו לגור אריה [מכוון] לראשית ימי דויד, כי (אז) היה חלש ורק אחר כך גדל כחו, וכאמרו (שמואל ב' ה, י; דברי הימים א' יא, ט): וילך דוד הלך וגדול וה' אלהי צבאות עמו¹⁶⁸. ואומרים, כי הסיבה לדימויו של דויד לאריה היא, כי כשם שהאריה מוחה את עקבותיו בזנבו, כדי שלא יבקשוהו הציידים¹⁶⁹, כך היה בדויד עם שאול, וכאמרו (שמואל א' כג, כב): לכו נא הכינו עוד ודעו וראו את מקומו אשר תהיה רגלו מי ראהו שם כי אמר אלי ערם יערם הוא. ויש אנשים שעושים השוואה בין מאמרו של בלעם (במדבר כד, ט): כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו — לבין (פסוק) זה, והם מבקשים להתאים בין שני הביטויים השונים ועושים זאת מפני שוני הזמנים והשתנות מצבי בית דויד בהם. ומאמרו פה: **כרע רבין** — הריהו מכוון בו אם כן למצבם מפרץ ועד דויד. ובאמרו שם: **כרע שכב** — הריהו מתכוון למצבם מדויד עד זמנו של צדקיהו¹⁷⁰. וייתכן, שמאמרו: **כרע רבין**¹⁷¹ רומז על מצבם מזמן פרץ עד זמן צדקיהו. ובאמרו: **כרע שכב** הוא רומז על מצבם מזמן צדקיהו עד זמן המלך המשיח. ואפשר שמאמרו: **כרע רבין** — מוסב על מצבם בעולם הזה ואמרו: **כרע שכב** מוסב על מצבם בעולם הבא.

(י) ובאמרו: **לא יסור שבט**, חילק את מצבו של שבט יהודה לשני חלקים: אחד מהם אמרו: **שבט**, והוא מתכוון בזה למלוכה, כמו אמרו (תהלים מה, ז): שבט מישר שבט מלכותך, ואמרו (עמוס א, ח): ותומך שבט מאשקלון, ואמרו (ישעיה ט, ג): שבט הנגש בו¹⁷². — והחלק השני אמרו: **ומחקק** — והוא מתכוון בו למחוקק חוקים טובים, כאמרו (שופטים ה, ט): לבי לחוקקי ישראל וג'. הלא תראה את תיאורו של יהודה באמרו (תהלים ס, ט; קח, ט): יהודה מחקקי. וזהו מצב בית דויד בזמן המלוכה ובזמן הגלות¹⁷³. וייתכן שהתכוון באמרו: **שבט** — לשבט נוסף על שבטו, והוא בזמן רחבעם, כאמרו (מלכים א' יא, לו): ולבנו אתן שבט אחד, ואמר (שם שם, לב): והשבט האחד יהיה לו¹⁷⁴. ומתכוון באמרו: **ומחקק** — לחקיקת המצוות וענייני חיוביהן שהם ביאורי המצוות, וכאמרו (משלי לא, ה): ישתה וישכח מחקק¹⁷⁵. וייתכן שהתכוון באמרו: **שבט ומחקק** — למצבם בזמן הגלות, והתכוון, איפוא, באמרו: **שבט** לנמצאים מהם בארץ ישראל, והתכוון באמרו: **ומחקק**, לנמצאים מהם בעראק¹⁷⁶. וזהו מה שחשבו בזה קדמונינו בתלמוד¹⁷⁷.

168 כן באונקלוס, רש"י וכן במדרש אגדה, ושכל טוב. ובראב"ם.

169 לא מצאתי משל זה, וראה להלן מט, יד על תכונות החמור.

170 כן הגירסא בב"ר פ' צח, ז ובמדרש הגדול. אולם בהוצאת תיאודור אלבק עמ' 1258 לפי גירסת כ"ו להיפך. מפרץ עד דוד: כרע שכב (במדבר כד, ט). מדוד עד צדקיהו: כרע רבין, ע"ש במנחת יהודה וכן תורה שלמה אות קכז.

171 בכת"י: שכב.

172 השווה ב"ר פ' צט, ח. אולם הפסוק מעמוס אינו מובא שם. אבל מובא בנוסחת מדרש הגדול כאן, והפסוק מישעי' שלפנינו אין בשני המקורות.

173 כן בא"ע ורד"ק, אלא שלפי דבריהם זה הוא המושל הכולל, שבט ומחקק, והגאון מחלקם לשתי תקופות, בזמן המלכות ובזמן הגלות, השווה אגדת בראשית פרשה פג: "לא יסור שבט מיהודה זו מלכות, ומחקק מבין רגליו זה נשיא". וכן ברבינו מיחס מבאר מלכות ודין צדק. ויש לציין דברי בעל צרור המז: "כלומר שהמחקק עצמו יהיה משבט יהודה שנאמר יהודה מחוקקי", וזה כדברי הגאון לפנינו, ועיין תורה שלמה אות קלט, במלואים, עמ' 1899 מתוך ספר לזית חן כת"י מינכן: "מחקקי אמר על מלמד

ואולם אמרו: עד כי יבא שילה — הרי הוא פורש פירושם שונים, אחד מהם נשילה ונשירה גזרות מאמרו (איוב כז, ח): כי ישל אלוה נפשו וג' (דברים יט, ה): אשר שם קץ למלכות בית דוד, וכאמרו: והגלה את כל יהודה בבלה¹⁷⁸, ועליו ונשל הברזל וג' (שם, ז, א): ונשל גוים רבים וג'. אמרו: והתכוון בזה לנבוכדנצר אמר (חבקוק ב, ח): כי אתה שלות גוים רבים וג'¹⁷⁹. וכבר נתפרש גם-כן על שילה מקום המקדש, ושלא תגיע הראשות ליהודה עד שלא ייפסק עניין שילה, ומביאים כעדות את אמרו (תהלים עח, ס): ויטש משכן שלו, אח"כ אמר (שם, שם, סח): ויבחר את שבט יהודה וג'¹⁸⁰. והפירוש המתקבל על דעתנו הוא, שהתכוון בו לבנו וזרעו וכאמרו (דברים כח, נז): ובשליחה היוצת מבין רגליה ובבניה וג'. ותחזק זאת קריאת הקדמונים לעובר: שליה, וגם כן (שבת קכח, ב): "ומזלפין מי שליא, שתרגומו: וירססו מי שפיר של העובר¹⁸¹. וכאן הוא מתכוון למשיח בן דוד, וכאמרו עליו (ישעיה יא, א-ב): ויצא חטר מגזע ישי וג' ונחה עליו רוח ה' וג'¹⁸². ואולם אמרו: ולו יקחת עמים, הריהו כמו שאמר עליו (תהלים עב, יא): וישתחוו לו כל מלכים וג', ואמר (ישעיה יא, י): שרש ישי אשר עמד לנס עמים וג'¹⁸³. ואם יאמר אומר: כלום סבור אתה שמצבם של בית דוד יתחזק רק עד שיבוא המשיח, ייאמר לו: הנה המשיח עליו השלום הוא מהם ועל כן כאשר יבוא יחזק ויבצר את מצבם. ויהיה איפוא אמרו: עד כי יבא שילה, זה אשר יחזק את העניין ויבסס אותו¹⁸⁴.

(יא) והדגיש באמרו: אסרי לגפן עירה — שתי מלים: אחת מהן אמרו: אסרי, והשנייה אמרו: בני אתנו. והמכוון בהן: אסר לגפן עירה ולשרקה בן אתנו. כגון אמרו (תהלים קכג, א): הישבי בשמים; (במדבר כד, ג טו): בנו בער¹⁸⁵. ואולם שרקה הרי היא הענף הרך של הכרם, והוא נודע בארץ סוריה¹⁸⁶ בשם: אלסריק, וכאמרו (ירמיה ב, כא): ואנכי נטעתך שורק וג'¹⁸⁷. וייאמרו בזה שלושה עניינים:

סנהדרין — חיים צבי טויבש עמ' ל' הערה 76. וראה מ. מרגליות "הלכות ארץ ישראל מן הגניזה". ירושלים תשל"ד עמ' 15 שכתב על דברי והזהיר ש"לפנינו גרסת א"י המשתדלת להרחיב את סמכות בני ארץ ישראל". אולם לפנינו גירסה כזו בדברי גאון בבלי.

178 אין פסוק כזה במקרא. ואולי רומז לירמיה כ, ד. או גב, כז.

179 לפי דעת הגאון כאן נגזרה התיבה "שילה" משרש "של" בשורש של שתי אותיות בדומה ל"נשל" בלי להתחשב עם הנון כאות השורש. זה כשיטת מנחם במחברתו בשורש "של". מנחם מחבר גם את "ישל" באותו השורש. יש לנו כאן דוגמא נוספת שהגאון עדיין לא ידע מתורתו של ר' יהודה היוג כי שרשי הלשון העברית הם בעלי שלש אותיות, כמו שהעיר א. הרכבי ב"זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 20 הערה 42. וראה לעיל (בראשית מא, ב): ועל פיה ישק כל עמי, הערה 139. ועיין ז. בכר ברווי הצרפתי כרך טו עמ' 109.

180 פירוש זה מובא בא"ע, רבינו בחיי, ר' יוסף בכור שור, רבותינו בעלי התוס', פירוש הטור. בכה"י כתוב: ויטש משכן "שילה". ולהלן: קריאת הקדמונים לעובר "שילה", בכה"י: "שילה".

181 השווה פי' רש"י שם, מי שליא — "שורין את שליא במים". וראה פירוש הגאונים לטהרות — אפשטיין ברלין תרפ"א עמוד 112 על המשנה נדה פ"ג מ"ד, המפלת סנדל

הראשון, שיחבש את עירו בגפן מרוב השפע והטובה, וכאמרו (דברים לב, יד): ודם ענב תשתה חמר, ואמרו (ירמיה לא, יא): והיתה נפשם כגן רוח ולא יוסיפו לדאבה עוד¹⁸⁸. וכבר אמר בעניין תיאור המשיח (זכריה ט, ט): הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות¹⁸⁹. והשני, התכוון בו לאומה, כאמרו (תהלים פ, ט): גפן ממצרים תסיע וג', והתכוון בזה להתפשטותה על פני המלכיות¹⁹⁰; ובאמרו ולשורקה (מתכוון) לצדיקים, כאמרו (ישעיה ה, ב): ויטעהו שרק וג'¹⁹¹. ואמרו: כבם ביין לבשו וכדם ענבים פותה — מתכוון בו להריגת האויבים, וכאמרו (ישעיה סג, א—ג): מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה וג' מדוע אדם ללבושך וג' פורה דרכתי לבדי¹⁹² וג'. ויהיה אמרו: פותה במקום אמרו: כסותו¹⁹³. והעניין השלישי, שהתכוון אולי לחכמה, וכאמרו (שיר השירים א, ו): כרמי שלי לא נטרתי, מתכוון בו לחכמת התורה. ויהיה אמרו: עירה ובני אתנו — מוסב על אלה שהיו בערים ואחר כך למדו והשכילו, ואז הוציאתם החכמה מהמצב הבהמי אל המדע, וכאמרו (משלי ט, ה): לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי. ואמרו: כבם ביין לבשו וכדם ענבים פותה¹⁹⁴ — מתכוון בו לכך שעשו את המדע כלבוש להם על ידי דביקותם בו ועל ידי ההליכה בדרך הישר לפיו, וכאמרו (איוב כט, יד): צדק לבשתי וילבשני כמעיל וצניף משפטי¹⁹⁵. (יב) ותירגמתי: חכלילי עינים מיין — בלשון סטייה [פזילה], והיא באה פעמיים במקרא זהו אחד מהם, והשני אמרו (משלי כג, כט): למי חכללות עינים, שפירשו דלקת העין¹⁹⁶. ולפעמים ממשילים את הטוב ליין, וכאמרו (שיר השירים א, ב):

188 השווה א"ע ורד"ק. אצל איזראילסאהן הועתק שיחבש את עירו "כאלכרם" = כמו הגפן. אולם בכה"י כתובה אות ב מעל המלה "אלכרם". לשם תיקון וצ"ל באלכרם.

189 והשווה ב"ר פ' צח, ט. וכפל העניין במלים שונות, עיר כמו אתון וכמו שכתב א"ע. 190 בתנחומא ויחי י, במדרש הגדול, בלקח טוב ובשכל טוב. והשווה רש"י כאן.

191 השווה אונקלוס: "יהון צדיקא סחור סחור ליה", והשווה ספורנו.

192 השווה תרגום אונקלוס, יונתן ותרגום ירושלמי שבדפוס וכן תרגום ירושלמי כ"י רומי. הדרש מן הפסוקים שלפנינו נמצא בלקח טוב, וכן במדרש אגדה.

193 מובא בא"ע בשם י"א. וכן מביא דונש בתשובותיו הוצאת שרטר סי' 152 בשם רס"ג "סותה" בין האותיות החסרות, כמו "כסותו". וכן בלקח טוב.

194 בכה"י: "סותו".

195 ראה ב"ר פ' צח, ט. וכן תנחומא ויחי י מתבאר יין כמשל לתורה. וכן בלקח טוב. וקרב למשל על החכמה שלפנינו בדברי הגאון מתבאר ברד"ק: "בדרך משל על החכמה ועל המעשים הטובים כמו שאמר דרך משל, בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר, וכו'. ונאמר עליו זה כי השכליות יעמדו לו במקום החושיות", ע"כ. וכן יש להשוות דברי בעל צרור המור: "ואם היא על מעלת התורה יאמר כבם ביין לבשו על יין של תורה כאומרם ז"ל יין המשומר בענביו וכו', וכן דרשוה על דוד כבם ביין לבשו שהיה בעל צדקה בתורה, כמה דאת אמר צדק לבשתי וילבשני, וכדם ענבים סותה, זה מסוה שלו, מלמד שהיה שופט יפה כמה דאת אמר כמעיל וצניף משפטי". ומראים הדברים למקור משותף.

196 הגאון מפרש "חכלילי" כעין פזילה, אולם את המלה "חכליליות עינים" במשלי, הוא מפרש מלשון דלקת. הגאון בתרגומו הולך אחרי רס"ג. המלה הערבית שהגאון משתמש בה כאן היא "אזורארא", ראה נחמיה אלוני בספר "האגרון" לרס"ג, ירושלים תשכ"ט, עמוד 223. "במלונים הערביים: נטיה מהדרך הישרה: פזילה". המלה מובאת בפירוש ראב"ם, וז"ל: "חכלילי פירשו בו אזוראר והיא אדמומית העולה על לובן העין מחוזק

כי טובים דודך מיין והנקיון גם כן ממשילים אותו לחלב, וכאמרו (איכה ד, ז): זכו נזיריה משלג צחו מחלב וג' ¹⁹⁷. אם כי במקום אחר נזכר נקיון השניים לגנאי, והוא אמרו (עמוס ד, ו): וגם אני ¹⁹⁸ נתתי לכם נקיון שינים בכל עריכם וחסר לחם וג'. ולפי הפירוש הראשון של אמרו: אסרי לגפן — יהיה אם כן אמרו: חכלילי עינים מיין — מוסב על שפעת הטובות (שיבואו) עליהם, כגון אמרו (יואל ד, יח): והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וג' ¹⁹⁹. ולפי פירושו השני יהיה אמרו: חכלילי עינים מיין, מוסב על ענייני האומה המתקנים ועל מצבה המשובת, כגון אמרו (שיר השירים א, ב): ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודך מיין. והנמשלים מן האומה לעינים הם הנביאים כאמרו (ישעיה כט, י): ויעצם את עיניכם את הנביאים ואת ראשיכם החזים כסה, והסנהדרין, גם כן, וכאמרו (במדבר טז, כד): והיה אם מעיני העדה וג' ²⁰⁰. ולפי פירושו השלישי יהיה אמרו: חכלילי עינים מיין, מוסב על רב החכמה ושפע התבונה, כגון אמרו (ישעיה נה, א): לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר יין וחלב ²⁰¹. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מז, יג—כא

הכתוב:

- (יג) זבולון. וזבולון שוכן בחוף הים ובחופו ספינות וקצה תחומו אל צידא (צידון).
 (יד) יששכר. ויששכר כגוף מוצק ברבצו בין שתי שורות;
 (טו) וירא. אחר כך יראה כי המנוחה טובה והארץ עריבה ואז יושיט את צוארו למשא ויהיה כמו עבד חייב מש;
 (טז) [דן]. דן ישפוט את עמי כאחד משבטי ישראל;
 (יז) יהי דן. ויהיה דן כמו הנחש על הדרך וכמו המושלך על מסילה, הנושך את עקב הסוס ויפול רוכבו לאחור;
 (יח) לישועתך. ואז יאמר: אני מקוה לישועתך, הוי רבון (העולם);
 (יט) גר. וגר איזה גרוד (פרשים) שיחנה עליו, הרי הוא יחתוך את עקביו;
 (כ) מאשר. אשר מאכלו שמן והוא יתן תענוגות המלכים;
 (כא) נפתלי. ונפתלי כאילה שלוחה אשר תשיב את האמרים היפים;

פירוש

(יג) הקדים פה את זבולון ליששכר בברכה, אם כי הוא קודם לו בזמן ובמעלה, רצוני לומר, שיששכר גדול מזבולון בגיל ובחכמה, וכמו־כן הקדים אותו משה רבינו עליו [השלום] באמרו (דברים לג, יח): ולזבולן אמר שמח זבולן וג'. אמרו, שהסיבה להקדמה זו היא הצטרפותו של יששכר לזבולון לסיפוק צרכיו ²⁰². ואמרו: לחוף ימים ישכן — מתכוון בו לשכנותה של ארצו לים ²⁰³, וכאמרו (יהושע יט, יא): ועלה גבולם לימה ומרעלה ופגע בדבשת ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם. ואם כי התכוון באמרו לימה — למערב, ואולם כאשר אמר: ופגע אל הנחל,

197 השווה תנחומא ויחי ורד"ק, וצרור המור.

198 בכ"י: ואנכי.

199 השווה א"ע.

הותר לנו לומר, שהוא נחל אשר יתכן כי הולך הוא אל הים²⁰⁴. — והתכוון באמרו: והוא לחוף אניה, שעל ידי שכינותו לים, יפיק תועלת מההפלגה בו בשביל מסחר, כמו שאמר (תהלים קד, כה-כו): זה הים גדול וג' שם אניות יהלכון וג'²⁰⁵. וייתכן שהתכוון באמרו: והוא לחוף אניה, שהוא יעשה מלחמה עם איזה אויב שיבוא בים²⁰⁶, כגון אמרו (שופטים ה, יח): זבולן עם חרף נפשו למות וג'. וזאת משום שאמר קודם (שם שם, יז): ודן למה יגור אניות, אשר [ישב] לחוף ימים ועל מפרציו ישכון. מובנו של זה הוא ששבט דן אינו מפחד מאניות הים שיבואו עליהם ושבט אשר אינו צריך להיות צמוד לחוף לשם שמירתו, אלא הוא חי בארצו וזבולן ממלא את מקומם. ואת מקום השבטים האחרים זולתם בזאת. ולפיכך המשיך באמרו: זבולן עם חרף נפשו למות²⁰⁷. והתכוון באמרו: וירכתו על צידן — עד צידון. כי הביטוי: "על" — במקומות (שונים) מתכוונים בו ל"עד", כמו אמרו (יהושע ב, ז): והאנשים רדפו אחריהם דרך הירדן על המעברות, רצונו לומר עד המעברות²⁰⁸. והיתה כוונתו באמרו: וירכתו על צידן, שגבולו יגיע לצידון. — וכשנתבונן בחלקו בנחלה נעמוד על נכונות (דבר) זה, בגלל אמרו (שם יט, כז-כח): ופגע בזבולן ובני יפתח-אל צפונה בית העמק ונעילאל ויצא אל כבול משמאל. ועברן ורחב וחמון וקנה עד צידון רבה. וזה עניין נפלא מאד, כי לו חילק יהושע את הארץ בין השבטים על פי בחירתו, — כי אז היה אפשרי מאמרו של מי שאומר כי הוא אישר את מאמרו של

204 הגאון משמיענו כאן חידוש בעומק הפשט של הכתובים. אם נתבונן בפסוקים ביהושע יט, י—טז, נראה כי כל שבט זבולן ישב באזור יבשתי, רק בפסוק אחד (יא) נמצא רמז למים: "ועלה גבולם לימה ומרעלה ופגע בדבשת ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם". בתרגום יונתן מתרגם את התיבה "לימה" — לים, כלומר התחום יצא עד הים, וכן תורגם בשבעים ובוולגטה. אולם אין זה פשוט. מפסוקים כה—ל עולה כי חלקו של אשר היה לאורך הים, אם כך לא נגע בים חלקו של זבולן. בביאורי הגר"א ליהושע שם, יד, הרגיש בזה וכתב שם: "והא דכתיב וירכתו על צידן וכתיב זבולן לחוף ימים ישכון? ע"כ צ"ל שגבול זבולן מפסיק באמצע הגבול אשר והולך על צידון רבה ושם מתפשט קצת לרוחב כתבנית ירך וז"ש וירכתו על צידון, וג' יפתח-אל (יהושע, שם פסוק כז), הוא המפסיק בין גבול אשר". ובדומה לזה כתבו מפרשי זמננו, (ספר יהושע מפורש על ידי יהודה הרשקוביץ וישראל א' זידמן, ירושלים תש"ב עמ' 84). לימה: "אל שפת ימו של מפרץ עכו הוא עמק זבולן בימינו, כמו שברכס יעקב: זבולן לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות. הרצועה שחברה את זבולן בתוך נחלת אשר". הגאון בן חפני הרגיש בשאלה זו ובמיוחד כאשר הוא מבאר את התיבה הקשה בצורתה "לימה" לא לים אלא למערב, מתעוררת השאלה היכן מגעו עם הים? הגאון מוצא את המגע במלים "ופגע אל הנחל" הנחל הוא המוצא אל הים, ואיזו נחל הוא? הנחל הזה הוא נחל קישון שדרכו הגיעו גם אניות לים. ומצאתי שיחזקאל קויפמן בביאורו לספר יהושע, עמ' 200—221 מפרש כך. הוא אף מפרש כדברי הגאון כאן את המלה "לימה" (יהושע שם יא) "מערבה": "הנחל אשר על פני יקנעם", הוא מסביר: "הוא ואדי אל מלח, יובל דרומי של הקישון". וז"ל שם עמוד 221: "ועם זה נראה שדווקא לזבולן אף על פי שנחלתו היתה יבשתית, היה מוצא ממש אל הים: הוא שלט בקטע מן הקישון בגבולו הדרומי, ומכאן נתנה לו איזו אפשרות לצאת אל הים". והשווה רשב"ם: "שהיה לזבולן נמל שהאנשים יכולים לגשת לאניות לקנות סחורה"

205 לפי ב"ר פ' צט, ט.

206 השווה תרגום אונקלוס: "יכבש מחוזין בספינן", ודומה לזה ביונתן, ובתרגום ירושלמי כ"י רומי: "והוא יהו שלט במיחוזו ספינתה".

יעקב בזאת. וכיוון שחלוקתו את הארץ היתה בגורל — הרי יודעים אנו ש(דבר) זה הוא מעורת הבורא יתעלה שבחו ואישורו לדברי יעקב בברכת בניו²⁰⁹, וכאמרו: (שם שם, י): ויעל הגורל השלישי לבני זבולן למשפחתם. וכבר אמר אחד הקדמונים²¹⁰, שיונה הנביא הוא מבני זבולן, בהסיקו מסקנה זו מנחלתו, ועל יסוד מה שאמר (שם שם, יג): ומשם עבר קדמה מזרחה גתה חפר וג'. ואמר עליו (מלכים ב' יד, כה): כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי אשר מגת החפר.

(יד) ותירגמתי: יששכר חמר גרם, כ"גוף קשה", כי עשיתי את "חמור" כמו "חומר", כאמרו (ישעיה מה, ט): היאמר חמר ליצרו מה תעשה. והתכוון באמרו: גרם שיש לו קשיותה של העצם, כאמרו (איוב מ, יח): עצמיו אפיקי נחשה גרמיו כמטיל ברזל. ואמר (משלי כה, טו): ולשון רכה תשבר גרם, כלומר שיש לו חוקף ואומץ לב²¹¹. ומותר לנו לפרש את הביטוי כפשוטו, כל' שהוא המשילו לחמור, שדרכו להוביל ולהיכנע למשא²¹², כדי שיתאים לאמרו: ויט שכמו לסבל. — ואין להעלות על הדעת, כי המשילו לחמור משום שהחמוריות השתלטה עליו, שהרי הכתוב מעיד על חכמתו ותבונתו באמרו (דברי הימים א' יב, לג): ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וג'. וזה שתיארנו צריך להאמין בו בנוגע לכל החיות שאליהם המשיל את השבטים, רצוני לומר המשלתו את יהודה לאריה, ויששכר לחמור, ודן לנחש, ונפתלי לאילה, ובנימין לזאב. כי לא רצה לומר שהן דומות להם בכל סגולותיהן. כי בכל פרט מחמשת בעלי חיים האלה יש קצת תכונות משובחות וקצתן מגונות. והתכוון בהמשלה לחלק מן התכונות, והן המשובחות שביניהן — וכך התכוון לגבורה באריה, לכניעה למשא בחמור, והנשיכה בנחש, והמהירות באילה, והדריסה בזאב, — ולא לשאר תכונותיהן המגונות²¹³. ואומר כאן, שקדמונינו האמינו, שכל השבטים נמשלים לכל בעלי חיים האלה, כלומר אריה וחמור ונחש ואילה וזאב, רצוני לומר שבכל אחד מן השבטים מתאחדות גבורת האריה וההובלה של החמור ונשיכת הנחש ומהירות האילה ועזות הזאב — ואולם הן בולטות וחזקות יותר בשבט, שבו הן נזכרות²¹⁴. וכמו שהאמינו בזאת בעניין ההמשלה כך האמינו בעניין משמעויות הברכות האלה: שאין זה תפילה ואיחול²¹⁵ לכל אחד מן השבטים לבדו ולא לזולתו, שאז יהיה יהודה מנצח וגובר על אויביו — על ידי התפילה עליו: ידך בערף איבך, ולא כל השבטים; ויהיה זבולן מאושר ומצליח במסחר ויששכר במדעים, ולא שאר השבטים; ודן בדינים ולא השאר; ויוסף נעזר ומבורך בחיות ובצמחים, ולא זולתו, אלא אדרבא כל התכונות האלו אשר בברכות

209 צריך עיון כיצד מסיק הגאון מספר יהושע כי גבול זבולון הגיע עד צידון. הכתוב שם מדבר על חלקו של אשר, ואולי מפרש "ופגע בזבולון" על פני כל אורך הגבול עד צידון. והשווה ב"ר פ' צח, יא: "וירכתו על צידון, רבי אליעזר אמר זבוד דגלילה, ורבי יוחנן אמר מגדל דיו". ופירשו המפרשים יפה תואר וכן בעל ידי משה — כי המדרש בא לפרש כאן צידון שבברכת יעקב על צידון אחרת ולא צידון הידועה, שהיא היתה בחלקו של אשר כמו שמוכח מן המדרש שם. ועיין ב"ר שם מהדורת אלבק עמוד 1261 הערה 7. בכה"י בטעות: ובגי "ונתחאל" במקום ובגי יפתח-אל. וראה מה שכתב הגאון למעלה מט, ד לאימות דברי יעקב: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל". והשווה פירוש הגאון לבמדבר, כו, נה, מכ"י, מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה עמ' 410, גם שם הגאון מדבר על ההתאמה בין הגורל לברכת יעקב.

תהיינה נמצאות בכל תשבים, שכן מצאנום מנצחים וגוברים כיהודה, מצליחים כזבולון, יודעי מדע כיששכר, מושלים כדן ונפתלי, נעזרים ומבורכים כיוסף. ואם כן הכל חוזר על הכל, ועם זה הרי השבט שבו נזכרה אותה ברכה — אצלו היא בולטת וחזקה יותר²¹⁶. ומסתבר גם כן, שהתכוון בהמשלתו את יששכר לחמור לכך, שבטבעו הוא לדעת את קולו של האדם, אשר התרגל לשמעו, וכמעט שאינו תועה מן הדרך אשר ילך בו, ואם יתעה רוכבו מן הדרך, יובילהו וישאהו אל דרך המלך, והיא הבהמה ששמיעתה מחודדת ביותר. ועל זה אמר (ישעיה א, ג): ידע שור קנהו וחמור²¹⁷, וג'. והתכוון, באמרו: רבץ בין המשפטים, שחלקו יהיה בין ארץ ישראל, ובין חלקי ראובן וגד ומנשה, כי עריהם היו מגיעות אל הירדן, כאמרו (יהושע יט, כב): והיו תצאות גבולם הירדן²¹⁸. וכבר שם ה' את הירדן גבול מבדיל בין שתי הארצות, וכאמרו (שם כב, כה): וגבול נתן ה' ביננו וביניכם בני ראובן ובני גד את הירדן. ואולם אמרו שם (שופטים ה, טז): למה ישבת בין המשפטים — הרי התכוון בזה לראובן, שהוא יושב בין נחלת בני גד ובין נחלת בני מנשה²¹⁹, ובזה היה מגנה את ראובן על הימנעותו מעזרה במלחמות. לאמרו (שם): לשמע שרקות עדרים. והזכיר באותו סיפור שמונה שבטים, ושיבח שניים מהם והם: זבולן ונפתלי. כאמרו (שם יח): זבולן עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה; ועל שניהם אמר ה' (שם ד, ו): לך ומשכת בהר תבור ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולן. ואולם אמרו שם (תהלים סח, יד): אם תשכבון בין שפתים — הרי זה חוזר אל כל האומה הנמשלת ליונה, לאמרו (שם) כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ²²⁰. — והתכוון בזה: שתעמדו בפני שני דברים בבחירת מקום הקודש, ואז תאמרו: ההר הזה יצלח לזה, וזה לא יצלח, לאמרו (שם טז): הר אלהים הר בשן הר גבננים הר בשן. אבל ה' בחר כבר בהר הקודש וייחד אותו, וכאמרו: למה תרצדון הרים גבננים ההר חמד אלהים לשבתו אף ה' ישכן לנצח²²¹.

(טו) ואמרו: וירא מנחה כי טוב, רצונו לומר טיבה המשובח של נחלתו²²². ורצה באמרו: ואת הארץ כי נעמה, — תענוגי החי והצומח²²³, וכאמרו (שיר השירים ז, ז): מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים. — וייתכן שמתכוון לתענוגות השכר והגמול, כגון אמרו (תהלים טז, יא): נעמות בימינך נצח²²⁴. וזהו מה שראוי לו המוכיח החכם, וכאמרו (משלי כה, יב): נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שמעת, ואמר (שם כד, כה): ולמוכיחים ינעם וג'. ואמרו: ויט שכמו לפכל, רצונו

216 על פי ב"ר פ' צט, ד. השווה ב"ר שיטה חדשה פ' צז במנחת יהודה עמ' 1227.

217 השווה למעלה מט, ט הערה 119 על תכונות האריה. וראה א. עפשטיין מקדמוניות היהודים: "החיות של שם חם ויפת והחיות של ארבעת המלכיות", עמ' ל. והמקורות שם: ש"היה החמר נכבד מאד בעיני עמי שם".

218 בתרגומו מתרגם הגאון בין שתי שורות או מערכות כמו ברס"ג, וכן בספר השרשים לריב"ג שרש שפת: "בשני מחוזות". הכוונה לפי ביאורו היא בין תחומין או גבולות, וראה בהערת דירינבורג על תרגום רס"ג הערה 8: ר"ל בין מחנה ישראל ובין מחנה האויב. במשמעות של "תחומים" מתרגמים אונקלוס ותרגום ירושלמי. וביונתן: "ביני תחומי אחי". גם תרגום שופטים, ה, טז דומה במקצת לביאורו של הגאון, גם בפ' ראב"ם הביאור למלה הוא מלשון תחומים אבל לא בדיוק לפי הסברו של הגאון, הוא מבאר: כי שפרה עליו נחלתו אשר היא אמצע ארץ ישראל בין השבטים ולא בקצותיה.

לומר: עול תורה²²⁵, ואולי מתכוון בסבילה לכוח המשא²²⁶, וכאמרו (ישעיה מו, ד): ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל וג'. והתכוון באמרו: ויהי למס עבד, — להנהגת האומה²²⁷, ועל כן תירגמתיו: ויהיה כאנשי חסות משרת²²⁸. ולא עשיתיו החסות באמת, כי מן הנמנע בעיני, שיהיה מוכנו דומה לאמרו שם (דברים כ, יא): יהיו לך למס ועבדך²²⁹.

(טז) ואת יתרונו של דן גזר על ידי פועל משמו²³⁰, באמרו: דן ידין עמו, וזה יפורש בשני פירושים: אחד מהם, שהוא יתנקם באויבי השבטים כאמרו (דברים לב, לו; תהלים קלה, יד): כי ידין ה' עמו²³¹; וזאת משום שהוא היה בסוף צבא ישראל, כאמרו (במדבר י, כה): ונסע דגל מחנה בני דן מאסף לכל המחנות וג'. — והיה איפוא משתלט על האויבים ונלחם בהם והורגם²³²; וכמו כן היה האחרון בשבטים לנטילת הנחלה בארץ ישראל בתקופת יהושע, כאמרו (יהושע יט, מח): זאת נחלת מטה בני דן למשפחותם הערים האלה וחצריהן. ואמר (שם מט): ויכלו לנחל את הארץ לגבולותיה. ואולם לעתיד הרי הוא הראשון שיקח את הנחלה בארץ, וכאמרו (יחזקאל מח, א): ואלה שמות השבטים מקצה צפונה אל יד דרך חתלן לבוא חמת חצר עינן גבול דמשק צפונה אל יד חמת והיו לו פאת קדים הים דן אחד. ואולם גד הרי הוא הראשון שלקח את הנחלה בארץ, כאמרו (במדבר לב, לג): ויתן [להם] משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה וג'. והוא האחרון שיקח לעתיד נחלה בארץ, כאמרו (יחזקאל מח, כח-כט): ועל גבול גד אל פאת נגב תימנה והיה גבול מתמר מי מריבת קדש נחלה על הים הגדול. זאת הארץ אשר תפילו [מנחלה] לשבטי ישראל ואלה מתלקתם נאם ה' אלהים. והפירוש השני שהוא רמז באמרו: דן ידין עמו — אל שופט שיקום מצאצאיו, אשר ישפוט את כל ישראל²³³ על פי התיאורים אשר יזכירם: והם מקובצים בשמשון בן מנוח, וכאמרו (שופטים יג, ב): ויהי איש אחד מצרעה ממשפחת הדני ושמו מנוח וג', ואמר (שם טז, לא): והוא שפט את ישראל עשרים שנה²³⁴. ויסבול אמרו: כאחד שבטי ישראל — שני מובנים: אחד מהם והוא אשר קבעתי אותו בכתוב: כאחד

225 כן בתרגום יונתן ותרגום ירושלמי, וב"ר פ' צח, יב.

226 המלה "בסבילה" היא בעברית בכתה"י. — בבכור שור — עבודת האדמה. ברשב"ם — עול של מלכי ישראל.

227 יתכן שכוונתו להנהגה רוחנית, וזה לפי ב"ר פ' צ"ח, יב. ובמהדורת אלבק, עמ' 1262: "אלו מאתים ראשי סנהדראות שהיו משבטו של יששכר הדה היא ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" (דה"י א. יב, לג). וכן ברש"י ורד"ק. הרשב"ם מפרש, "ויהי למס עובד, לתת למלכים עישור תבואותיו... זהו עיקר הפשט ובשורת עושר הוא ליששכר".

228 כן ברס"ג.

229 השווה א"ע: "כעבד נותן מס וזה הטעם על יששכר שלא היו גבורים, ולא ירצו לצאת למלחמה לעזוב מקומם... והיו נותנים מס למלך ישראל שלא יצאו או לגוים שלא יבואו להלחם עליהם".

230 כן בבכור שור, לשון נופל על הלשון.

231 הגאון מפרש "דין" מלשון נקמה, וכן בארו רש"י, רשב"ם ורמב"ן.

232 ראה רשב"ם שכתב: המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל וכו'. ... אך על שבטו של דן נתנבא שהיה מאסף לכל המחנות וגם ביהושע כתוב (י, ט) והמאסף הולך אחר הארון. ולפי שהיה הולך כל הימים בין בימי משה בין בימי יהושע אחר

מן השבטים ²³⁵, וזוהי הוכחה שלא היה שבט מן השבטים שלא קם ממנו מושיע ²³⁶; והעניין השני, שמשון ייצג בזה את השבט המיוחד לישועה — כאשר קצרה ידו [של השבט להושיע] והוא שבט יהודה ²³⁷, כאמרו (שם טו, יא): וירדו שלשת אלפים איש מיהודה אל סעיף סלע עיטם ויאמרו לשמשון הלא ידעת כי משלים בנו פלשתים וג', — וידרש מהם ביטחון מפגיעה, באמרו (שם יב): השבעו לי פן תפגעון ²³⁸ בי אתם. ויהי כאשר אסרוהו אמר עליו (שם יד) ותהיינה העבתיים אשר על זרועותיו כפשתים אשר בערו באש וימסו אסוריו מעל ידיו.

(יז) ואמרו: יהי דן נחש עלי דרך — התכוון בו לשמשון ולמעשיו, ודימה אותו כאן לנחש. וכבר המשילו משה רבינו לאריה באמרו (דברים לג, כב): דן גור אריה, וזאת משום גבורתו, וכאמרו (שופטים טו, טו): וימצא לחי חמור טריה וישלח ידו ויקחה ויך בה אלף איש. והתכוון באמרו שם (טז): בלחי החמור חמור חמרתים — אני הגה ערמתי את ההרוגים בערימות והקמתי אותם כאסמים. ואולם המשלתו כאן את דן לנחש — הרי זה בגלל חמש בחינות; ראשונה בהן כשם שהנחש גלחש ואז ינצחו המלחש — כך שמשון, כאמרו (שם טז, טז-יז): ויהי כי הציקה לו בדבריה כל הימים ותאלצהו ותקצר נפשו למות. ויגד לה את כל לבו וג'. הלא תראה, שדימה אותו לנחש ושפיפון ולא דימהו לפתן, כי כבר אמר (תהלים נח, ז'ו): כמו פתן חרש יאטם אזנו; אשר לא ישמע לקול מלחשים וג'. הראה על זה, שיש בהם מין שאינו ניתן ללחישה ²³⁹; והבחינה השנייה, שכוחו של הנחש בראשו, ואם זוכים בו אז משתלטים עליו — כך שמשון, כאמרו (שופטים שם): אם גלחתי וסר ממני כחי וחליתי והייתי ככל האדם ²⁴⁰. והשלישית, הרי הוא בפשט הכתוב, שהוא יתנפל עליהם בדרכים כמו שמתנפל הנחש, כאמרו (שם טו, ד): וילך שמשון וילכד [שלש] ²⁴¹...

²³⁵ כלומר שכן תרגם במובן — כמו כל אחד מן השבטים, וכן תרגם רס"ג. וכן מבואר ברבינו מיוחס, ורד"ק.

²³⁶ כן בתוספתא סוכה פ"א, ט: "אין לך כל שבט ושבט שלא העמיד שופט", וכן בגמ' סוכה כז, ב, וברש"י שם ד"ה שלא העמיד שופט, מונה את השופטים משמת יהושע עד שאול ומציין את השבטים שלהם. ומסיים: "ומראובן שמעון וגד ואשר לא מצאתי מפורש". במדרש תדשא פ"ח מהדורת ר' אברהם עפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמוד קנב, נאמר: "ומכל השבטים יצאו שופטים ומלכים, ומשבט שמעון דלא קם שופט ומלך בשביל החטא שעשה זמרי בשיטים", וכן מובא בילקוט שמעוני שופטים רמז מב. בפסיקתא דר"כ וזאת הברכה, קעז ע"ב על שבט שמעון כתוב: "ובשביל שלא ברכו לא העמיד שופט", אבל משמע שם שזמרי שמלך שבעה ימים (מ"א, ט"ז ט"ו) היה משבט שמעון ובמדרש תהלים פ' צ, ג נאמר סתם: — "אמר ר' יוחנן לא הועמד שופט משמעון". ומוכת שם ששמגר ובן ענת, שופטים ג, לא, היה משבט שמעון. ועיין מדרש רבה רות פ"א, א ובחידושי הרד"ל שם אות לא, ועיין עוד בהקדמת אברבנאל לספר שופטים ומהר"ץ חיות בהוספות לספרו "תורת נביאים", סי' ב' בהגהה שם. ויש לומר שבתוספתא ובבבלי חשבו את שמגר בן ענת לשופט ואת זמרי בתרצה למלך. כמבואר בתוספתא כפשוטה למסכת סוכה שם עמ' 844. בדברי הגאון לפניו דרש בענין זה.

²³⁷ מקור הדברים בב"ר צט, יא. ובתנחומא ויחי יב. הפירוש למלה כאחד — כמיוחד. ²³⁸ בכה"י: תפגעון.

²³⁹ בבראשית רבה פ' צח, יד: "מה הנחש נאסר בשבועה (— כלומר שאפשר ללחש אותו), כך שמשון בן מנוח נאסר בשבועה, (שופטים טו, יב): ויאמר להם שמשון השבעו לי". אולם הגאון מעביר את הדמיון לשמשון שנלחש. טעם זה עם הפסוקים מובא ברבינו בחיי.

... כאמרו (שם טז, יד): ויסע את היתד ²⁴² הארג ואת המסכת; והעשירית סתירתו את עמודי התווך של הבית בהסתמכו עליהם, כאמרו (שם שם, כט): וילפת שמשון את שני עמודי התווך אשר הבית נכון עליהם ויסמך עליהם אחד בימינו ואחד בשמאלו, ואמר (שם שם, ל): ויט בכח ויפל הבית על ²⁴⁸ הסרנים ועל כל העם אשר בו וג'. — וכבר נקבע שמשון בין השופטים המצוינים באמרו (שמואל א' יב, יא): וישלח ה' את ירבעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל ²⁴⁴, — והרי באמרו ירבעל התכוון בו לגדעון, כמו שאמר (שופטים ו, לב): ויקרא לו ביום ההוא ירבעל לאמר ירב בו הבעל כי נתן את מזבחיו. ואמרו: בדן התכוון בו לשמשון, כי הוא מן שבטו, כאמרו (שם יג, ב): ויהי איש אחד מצרעה ממשפחת הדני ושמו מנוח וג' ²⁴⁵, ואשר למניית אלה השלושה, כלומר גדעון, שמשון ויפתח, עם שמואל, הרי זה משום שכבר הזכיר בהם גילוי שכינה. והנה על גדעון אמר (שם ו, יד): ויפן אליו ה' ויאמר לך בכחך זה וג'. ואמר על שמשון (שם יג, כה): ותחל רוח ה' לפעמו במחנה דן בין צרעה ובין אשתאול. ואמר גם-כן (שם יד, ו): ותצלח עליו רוח ה' וג'. ואמר על יפתח (שם יא, כט): ותהי על יפתח רוח ה' ²⁴⁶.

(יח) ואמרו: לישועתך קויתי ה' — התכוון בו, שלא יבטחו ישראל בגבורת שמשון ולא יתיאשו במותו, אלא יבטחו בה' יתעלה וכאמרו (ישעיה לג, ב): ה' חננו לך קוינו היה זרעם לבקרים אף ישועתנו וג'. ואמר לעתיד (מיכה ה, ו): אשר לא יקוה לאיש ולא יחל לבני אדם ²⁴⁷.

(יט) ובאמרו: גד גדוד יגודנו, ישנם שלושה ביטויים סמוכים זה לזה. והנה הראשון מהם: גד, והוא שם של השבט; ואמרו: גדוד — התכוון לגייסות, וכאמרו (מלכים ב' יג, כא): והנה ראו את הגדוד וג'; ואמרו: והוא יגד עקב — יתכוון בו לכריתה ולעקירה. כמו אמרו (דניאל ד, יא): גדו אילנא וג' ²⁴⁸. והתכוון באמרו: גדוד יגודנו — להתאספות צבאות האמוריים ²⁴⁹ עליו, כי הוא הראשון שעבר לפני ישראל, כאמרו (יהושע ד, יג): כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו לפני ה' למלחמה אל ערבות יריחו. והם היו גיבורים גדולים, כאמרו (דברי הימים א' יב, ט): ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה גברי החיל אנשי צבא למלחמה ערכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר. — ותיאר אותם (תיאור) שהוא יותר חזק מזה, באמרו (שם טו): אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף ²⁵⁰. ואמרו: והוא יגד עקב — מתכוון בו להריגתם את הכנענים. וכן התפלל עליהם משה רבינו באמרו (דברים לג, כ): ברוך מרחיב גד כלביא שכן וג'. והתכוון באמרו (שם): זרוע — גבור, וכאמרו (דניאל יא, לא): וזרעים ממנו

242 בכת"י: יתד.

243 כן הוא בכתוב, וכן הוא בכת"י, ואצל איזראילסאהן: "אל" — בטעות

244 בכתה"י: שמשון.

245 תרגום יונתן, תוספתא ראש השנה פ"א יח, בבלי ראש השנה כה, א, ירושלמי פ"ב ה"ט. וכן במדרש ל"ב מדות מהדורת ענעלאו, פרשה ו עמ' 123. קה"ר פ"א, ג. מדרש

שמואל פ' טו בלי ראייה מן הפסוקים. וראה רש"י ורד"ק לשמואל שם.

246 בכל המקורות הנ"ל נקראו שמשון גדעון ויפתח: "שלושה קלי עולם", התשובה הגינת שם לשאלה היא להורות: שיפתח בדורו כשמואל בדורו וכו'. ועיין מורה נבוכים ח"ב פרק מה, שהשופטים לא היו נביאים, ומזכיר שם יפתח ושמשון במדריגה הראשונה

יעמדו וג'. ובאמרו (שם): אך קדקד — [התכוון] לראשים ולמלכים²⁵¹, [וכאמרו] (ירמיהו ב, טז): גם בני נף ותחפנחס ירעוך קדקד. — והתכוון באמרו: בני חף ותחפנחס — לפרעה נכה מלך מצרים, ובאמרו: ירעוך קדקד — לזה, שהוא הרג את יאשיהו, כאמרו (דברי הימים ב' לה, כג): וירצו היראים למלך יאשיהו וג'.

(כ) והודיע באמרו: מאשר שמנה לחמו — על פוריות ארצו, ורצונו לומר בזה: אשר משמנה לחמו, כלומר שמזונו מן האדמה הפוריה, אשר תואר זה דבוק אליה²⁵², וכאמרו (במדבר יג, כ): ומה הארץ השמנה היא אם רזה וג'. ואמרו: והוא יתן מעדני מלך — התכוון, שמארצו יובאו הדברים הטובים אל המלכים²⁵³, כגון אמרו (שמואל א' טו, לב): אגג מעדנות²⁵⁴, ואמר (איוב לח, לא): התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח²⁵⁵. ואמר (נחמיה ט, כה): ויתעדנו בטובך הגדול. וזהו מובנו של דבר משה רבינו (דברים לג, כד): וטבל בשמן רגלו. ולכן אתה רואה שהכתוב מעדיף אותם באמרו (דברי הימים א' ז, מ): כל אלה בני אשר ראשי בית האבות ברורים גבורי חילים ראשי הנשיאים והתיחשם בצבא במלחמה מספרם אנשים עשרים וששה אלף.

(כא) ואולם המשלתו את נפתלי לאילה שלוחה — זה בגלל תשוקתו להיכנע לה' יתעלה, וכאמרו (תהלים מב, ב): כאיל תערג על אפיקי מים וג' — ובגלל אהבתו את השבטים. וכאמרו (משלי ה, יט): אילת אהבים ויעלת חן וג', ולמהירות בואם וכאמרו (שיר השירים ב, ז): השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות וג', ומשום שצמאנו (של האיל) גדול בגלל אכילתו את הנחשים²⁵⁶, ולכן אמר (ירמיהו יד, ה): כי גם אילת בשדה ילדה ועזוב כי לא היה דשא. ויהיה, איפוא, שלוח במהירות לטובת השבטים ובמלחמותיהם, ואם יבואו עליו צרות כצימאון וזולתו, ולכן אמר ה' לברק (שופטים ד, ו): ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבלון. ואמר עליהם (שם ה, יח): זבלון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה. והמשילו לאילה ולא המשילו לאיל, רק מפני שהוא ראה ברוח הקדש, שתצא ממנו דבורה הנביאה ותהיה הצלת האומה על ידיה, כאמרו (שם ד, ה—ז): ודבורה אשה נביאה אשת לפידות היא שפטה את ישראל בעת ההיא²⁵⁷. ואמר: ותשלח ותקרא לברק בן אבינעם מקדש נפתלי וג'. והתכוון באמרו: הנתן אמרי שפר — לדברי שירת דבורה וברק²⁵⁸. ואשר לשפר — הרי הוא היופי בלשון התרגום, כאמרו (דניאל ד, כד): להן מלכא מלכי²⁵⁹, ישפר עליך וג'. וזאת בגלל הלשון הצחה של השירה הזאת ויפי מובניה ואמנות הדיבור של שניהם בה. אחר כך אמר:

251 כן באונקלוס כאן ויונתן שם.

252 ביאורו של הגאון פותר שתי בעיות שעוררו המפרשים: משמעותה של המי"ם ונקבותו של לחם, האה א"ע ורד"ק. לפי הגאון המי"ם קשורה ל"שמנה", כלומר מארץ שמינה לחמו, וחסירה מלת "ארץ". השווה רד"ק שרשים, שרש לחם. גם בתרגום רס"ג "ואשר" בלי המי"ם, וכן בתרגום השבעים, פשיטא, וולגאטה, וכן בספר הרקמה שער ו מהדורת ווילנסקי עמ' עג. את המלה "לחמו" באר ר' אברהם בן הרמב"ם על פי הערבית שזה משאל "לארץ" כי ממנה מזונו. אולם ביסודו מבאר כמו הגאון "ארצו שמנה". ובתרגום אונקלוס: טבא "ארעיה" וכן בפשיטא וריב"ג בשרשים שרש "לחם", אולם אין זו דעת הגאון לפנינו כמבואר, והשווה הערת ר' חיים העליר, בפשיטא שם הערה 16. יש לציין את התרגום הירושלמי: לפי נוסחת הדפוס הפירוש הזה עם אונקלוס.

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מט, כב—כח

הפתוב :

(כב) בן פורת. ויוסף בן פורה כענף פורה על מעין, (יש) לו שרשים שכבר התפשטו על חומה.

(כג) וימררהו. מררו אותו וירו בו ושנאו אותו בעלי החצים.

(כד) ותשב. והיתה יציבה קשתו בתקיפות ונצחו שתי זרועותיו מציות נכבד יעקב משם רעה את עצמות ישראל.

(כה) מאל. אשאל מפל-יכול של אביך שיעזורך ומהמפיק שיברכך ברכות השמים ממעל ברכות התהומות התחתונים ברכות השד והרחם.

(כו) ברכת אביך. ברכות אביך ירכו עם ברכות אבותי הקדמונים ואל מה שהתאוו הממשילים בגבעות העולם ויהיה הכל על ראש יוסף וקדקד נזיר אחיו.

(כז) בנימין. ובנימין כזאב יטרף בבקרים יאכל ביזה, ובערב יחלק שלל.

(כח) כל אלה. כל אלה כל שבטי ישראל שנים עשר וזה מה שאמר להם אביהם ובירך אותם כל איש לפי מה שהוא ראוי בירך אותם.

פירוש

(כב) עבר מהמשלת השבטים לבעלי החיים אל המשלת יוסף לצמח הגדל ונותן פרי. ותרגמתי: בן, הראשון — בן, בגלל התייחסותו על יוסף, ותירגמתי: בן, השני ענף, כי הוא כמו אמרו (תהלים פ, טז): ועל בן אמצתה לך²⁶⁰. וגזרתי: פרת מן פרי אשר הוא לשון פרי, כאמרו (שם קכח, ג): אשתך כגפן פריה וג'²⁶¹. ואמנם אמר: עלי עין — בגלל מה שידוע מעניין העצים, שאם יהיו על עין המים או על נהר יהיו פירותיהם יפים, וכמו שאמר (יחזקאל מז, יב): ועל הנחל יעלה על שפתו וג'. ותירגמתי: בנות — שרשים מפני שזהו מתאים לעניין, כאמרו (תהלים פ, טז): וכנה אשר נטעה ימינך²⁶².

(כג) והפשט של אמרו: וימררהו — המרירות כאמרו (שמות א, יד): וימררו את חייהם²⁶³ וג'. ותירגמתי: ורכו — וירו בו חצים, כמו (איוב טז, יג): יסבו עלי רבין, כדי שיתאים לאמרו: בעלי חצים²⁶⁴. ותירגמתי: וישטמהו — שנאו. כדרך שאמר (בראשית כז, מא): וישטם עשו את יעקב²⁶⁵, ואמרו (הושע ט, ז): ורבה משטמה. — והתכוון באמרו: בעלי חצים — לאחיו, וקרא להם שם כזה מפני שדיברו עליו לשון הרע והערימו עליו. וכמו כן אמר (משלי כו, יח-ט): כמתלהלה הירה זקים חצים ומות, כן איש רמה את רעהו וג'. ואמרו (ירמיה ט, ז): חץ שחוט לשונם מרמה דבר וג'. — והכוונה בכל זה הוא למעשיהם [שעשו] לו²⁶⁶, אשר כבר פורשו קודם.

(כד) ואמרו: ותשב באיתן קשתו — סובל שלושה מובנים, הראשון סבלנותו ותודתו ושלא העמיד אותם על תרמיתם, וכמו שאמר (ירמיה ט, ב): וידרכו את לשונם

²⁶⁰ כן ברס"ג וכן מובא בראב"ם עם הפסוק מתהילים. והשווה א"ע שמפרש גם את "הבן" הראשון מלשון ענף וגם מסתייע מפסוק זה שבתהילים, וכן ברד"ק. וראה רש"י ורמב"ן שמפרשים שניהם מלשון "בן" כמשמעו. ובמדרש הגדול: "מאי בן פורת? שורש פורה

קשתם שקר וג', וכמו שאמר (בראשית ג, יט): ויאמר אלהם יוסף אל תיראו וג' ²⁶⁷. והשני, כח התנגדותו לאשת פוטיפר בהימנעו ממנה, כמו אמרו (שמואל ב' יט, מד): ויקש דבר איש יהודה וג' ²⁶⁸. והשלישי, היציבות של ממשלתו ²⁶⁹, וכאמרו (הושע א, ה): ושברתי את קשת ישראל בעמק יזרעאל. ותירגמתי איתן — קשיות, כמו (במדבר כד, כא): איתן מושבך ושים בסלע קנך. ותירגמתי: ויפזו זרעי ידיו — וניצחו, כמו (תהלים קיט, קכז): מזהב ומפז ²⁷⁰. ואמרו: מידי אביר יעקב — התכוון בו, שזה היה תוך ציות לבורא יתעלה שמו ²⁷¹. כי נתינת יד היא ציות וכאמרו (דברי הימים א' כט, כד): נתנו יד תחת שלמה המלך. ואולם קריאת הקדמון יתעלה בשם: אביר יעקב, הרי זה כמו שאמר (ישעיה א, כד): אביר ישראל הוי אנחם מצרי ואנקמה וג'. והתכוון באמרו: משם רעה אבן ישראל, שעל ידי הציות הזה זכה לשלטון אשר ממנו פירנס את ישראל וניהל את הנהגתם וכאמרו (בראשית מח, טו): האלהים הרעה אתי ²⁷². — ויש אומרים, שהתכוון בו למשיח בן יוסף, אשר יבוא לפני משיח בן דוד, וכאמרו בדימוי שלו (זכריה ד, ז): והוציא את האבן הראשה וג'. ואמר (דניאל ב, לד): עד די התגזרת אבן די לא בידין וג' ²⁷³.

267 השווה פסיקתא דר"כ, פסיקתא נחמו, נט: "ולא כאחי יוסף ליוסף... אלא כיוסף לאחיו". וכן בחזקוני.

268 מבאר מלשון התנגדות בכח בלי שמץ של חטא, לפי פשוטו. ודומה לזה פי' ריב"ש. והשווה דרשות תו"ל וסוטה לו, ב, ירושלמי הוריות פ"ב ה"ה, תרגום יונתן, ב"ר פ' צח ב.

269 כלומר במצרים, וכעין זה בריב"ש.

270 תרגומו של הגאון וזה עם תרגומו של רס"ג: "ופאזא דראעאה", וכתב שם המהדיר, דירנבורג: "ולא רפו זרועותיו". אבל ממה שמביא הגאון רשב"ת לפנינו את הדוגמא "מזהב ומפז", משמע לכאורה שהוא מפרש תיבה זו מלשון זהב כאונקלוס וסרש"י ולא מלשון "חזק" כא"ע, רד"ק ור"ב יוסף בכור שור. וראה בפ"י ראב"ם: "גבורת קשתו וזרעותיו" וראה הערת המהדיר שם 235 שמתקשה בדברי הגאון שלפנינו. ונראה לבאר לפי מה שכתב ריב"ג בשרשים שרש פז: "אבל ענינם הוא שענין ויפזו זרועי ידיו התחזקו, וענין מפזו ומכרכר כלומר חגור מתחזק. והקרוב אצלי בזהב מופז (מ"א י, יח), וכתם פז (שה"ש ה, יא) והדומה להם שהם מן השרש הזה והענין בזהב מופז שהיא הטוב שבזהב וכו' "ע"כ. וכן כתב רד"ק בשורש פז: פז הוא הזהב הטוב המזוקק, כי יותר הוא חזק המזוקק, והפעל ממנו זהב מופז, כלומר מזוקק ומחוזק... ויש לפרש מזה ויפזו זרעי ידיו". הרי דעת הראשונים ש"פז" וגם "ויפזו" הן מאותו השורש באותו המובן. בכתאב ג'אמע אלאלפאט' של דוד בן אברהם אלפאסי מהדורת ש. סקו כרך ב' עמ' 453, מקשר את המלים ויפזו למפזו ומכרכר. שתיהן מלשון רעידה ותנועת הגוף, אבל לפי דעתו אין קשר בין זהב מופז ובין ויפזו. ור"י ואבן קוריש פירש מלשון "שמחה וששון".

271 כן בתרגום רס"ג. והשווה למעלה מא, מד שבאר מה שנאמר בירבעם (מלכים א. יא, כו) וירם יד במלך מלשון עזרה וסירע.

272 גם רס"ג תרגם במובן "מפני ששמע בקול ה'", "ראה הערת דירנבורג שם. וראה אבן עזרא כאן שכתב: "וי"א כי משם כמו 'מאז' וכזה לא מצאנוהו בכל המקרא". ובמכריים י, ו על הפסוק שם מת אהרן, מביא את המובן הזה של "שם" בשם רב יצחק אבן גיאת, וכן נמצא בבאורו של ר"י אבן גיאת לקהלת א, ה; "ואל מקומו שואף זורח הוא שם, כלומר מקום זריחתה והופעתה ו"שם" שם המורה על המקום וגם על הזמן". פירושו של רב יצחק אבן גיאת לקהלת נדפס על ידי הרב י. קפאת בספר חמש מגילות, ירושלים תשכ"ב; כפירושו של רב סעדיה גאון. אולם ברור שאין הפירוש הזה לרס"ג אלא לרב יצחק אבן גיאת. על ההוכחות ומובאות ראה שלמה פינס, תרביץ שנה לג, תשכ"ד,

(כה) ויחייב אמרו: מאל אביך — הקדמת ביטוי לפניו והיא: אבקש או אדרוש מאל אביך²⁷⁴, כדי שהמשאלה תהיה מסודרת כהלכה. והאיחול לו כולל שמונה מינים. הראשון: ויעזרך, כלומר: הסיוע במלחמות, וכאמרו (יהושע א, יד): ואתם²⁷⁵ תעברו חמשים לפני אחיכם כל גבורי החיל ועזרתם אותם; והסיוע — איזה שיהיה — הריהו מה, וכאמרו (תהלים קכא, א-ב): מאין יבא עזרי, עזרי מעם ה' וג', ואמר עמשי לדוד (דברי הימים א' יב, יט): כי עזרך אלהיך; והמין השני: ויברכך²⁷⁶ ברווחה ובעושר, כאמרו (משלי י, כב): ברכת ה' היא תעשיר; והמין השלישי: ברכת שמנים מעל, הטל והגשמים, וכאמרו (דברים כח, יב): יפתח [ה'] לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך]....²⁷⁷

274 כן בתרגום רס"ג ובראב"ם. וראה: על תרגום רס"ג לתורה עמ' 246.

275 בכה"י: ואם.

276 אצל איזראילסאהן מועתק: ויברך.

277 חסר בכ"י. בקשר לפירוש למלים "נזיר אחיו", החסר לפנינו יש להעיר כדלקמן: ש. פוזנסקי פרסם ב-ZFHB כרך 4 עמוד 21 קטע מפירושו של ר' יהודה בן בלעם לויקרא טו, לא, מתוך כ"י אדלר. בן בלעם מביא שם את פירושו של הגאון רשב"ח למלת נזר. ואלו דבריו: וקסם רב שמואל גאון ז"ל הד"א אלאצל כ'מסה אקסאם אלכליל (מ"ב יא, יב) את הנזר ואת העדות ונסך (במדבר ו, ב) לנזר נזר נזיר [להזיר] וצפאיר... וחלק רב שמואל גאון ז"ל את השרש הזה לחמישה חלקים, הכתר, (מלכים ב, יא, יב) את הנזר ואת העדות: ופרישות (במדבר ו, ב) לנזר נזר נזיר; ומחלפות... ע"כ כתה"י. דבר זה מובא גם על ידי אברמסון בספר התג'ניס לרב יהודה בן בלעם בספר חנוך ילון עמ' 125 על המלה נזר. בספרית קמברידג' מצאתי מספר עמודים שסמנתם T-SARABIC 22/45 ובהן דברי רב יהודה בן בלעם בשלמותם עם המובאה המלאה מפירושו של הגאון רשב"ח ז"ל בענין. בתחלת הקטע אני מביא במרובעים, את הנוסח לפי כ"י אדלר להשלמת הענין. להלן הקטע מכ"י קמברידג' בערבית ובעברית.

[והזרתם את בני יש' אצלה והנזרתם משתק

מן קו' מיין ושכר יזיר מענאה אלמג'אנבה]

ואלאעתזאל. וקד סמי אלענב אלמעטול [מנה = לפי כת"י אדלר] פי

מדה שנת השביעית בהד'א אלאסם קאל ואת

עינבי נזיריך פסר אלמפסר פי נזיר אחיו

נאסך' אכ'ותה ואנא אפצ'ל פיה אן יכון מן

נזר אלד'י הו אלתאג' כאנה אראד רייס אכ'ותה

ומתוג'הם וקד סמי אלזויר או אלקאיד מן הד'א

אללפט' עלי בניה אכ'רי מן אלצפאת מנזיריך

כארבה וקסם ר' שמואל גאון ז"ל הד'א אלאצל

כ'מסה אקסאם אלאול אלכליל את הנזר ואת

העדות ונסך לדוד (וכך בכ"י וצ"ל לנדר) נדר נזיר וצ'פאיר אלשער

קולה גזי נזרך והשליכי ותג'נב אלשי כקו' וינזרו

מקדשי בני ישראל ואפראד אלשי כקו' זכו נזיריה

משלג ואיצ'א ואת עינבי נזיריך ופי הד'א אל

תקסים עליה מן אלרד מא אנא ואצפה [אלקסם]

אלג' קולה אן גזי נזרך צ'פאיר אלשער לא

דליל לה עליה בוג'ה אנמא הו אסתעארה

מן אלקסם אלאול אלד'י הו את הנזר ואת

העדות לאן אלשער אכליל אלראס. ואמא

(כז) ואמרו: ולערב יחלק שלל — מתיחס אל מצב מרדכי, ואולי יצורף הכל לשאול וזאת בגלל קוצר זמן מלכותו, שהיא שנתיים, וכאמרו על קוצר ימי האדם (תהלים צ, ו): בבקר יציץ וחלף לערב ימולל ויבש²⁷⁸. והיה אם יאמר אומר: האם לא מלך כבר איש בשת בנו אחריו, כאמרו (שמואל ב' ב, י): בן ארבעים שנה איש בשת בן שאול במלכו וג' — ייאמר לו: הנה דויד המלך היה ראוי למלוכה על פי ציווי ה' יתעלה, ועל כן לא תזיק מלכותו של איש בשת למלוכתו (של דוד) במאומה. ויש אשר מפרשים את אמרו: בנימין זאב יטרף — על המזבח שהוא בנחלת בנימין, והיה כאילו טורף את בעלי החיים על ידי מיני הקרבנות²⁷⁹, ועל מה שאמר בדומה לביטויים האלה (במדבר כח, ד): את הכבש אחד²⁸⁰ תעשה בבקר ואת הכבש השני וג'. והראיה לכך שחלק מתקודש היה בנחלת בנימין, הוא אמרו (יהושע יח, כח): וצלע האלף והיבוסים היא ירושלם גבעת קרית ערים ארבע עשרה וחצריהן זאת נחלת בני בנימין למשפחתם²⁸¹. וכמו כן יהיה לעתיד כאמרו (יחזקאל מח, כב): ומאחזות הלויים ומאחזות העיר בתוך אשר לנשיא יהיה בין גבול יהודה ובין גבול בנימין לנשיא יהיה.

(כח) והכוונה באמרו: כל אלה שבמי ישראל שנים עשר, לאחר שאנו יודעים את מספרם, היא להודיע לנו כי הברכה כללה את כולם, לבל נחשוב שחלק מהם אינו כלול בה²⁸². וחילק את המאמרים האלה לשני חלקים, כפי מה שהקדמנו, והרי החלק הראשון: אשר דבר להם אביהם, וזה מה שהיה גיוני ותוכחה והודעה על העתידות; והשני: ויברך אותם, בהצהרתו על הברכות לכולם²⁸³, ואמרו: איש אשר כבדנו בדרך אתם — כלומר שהוא בירך כל אחד לפי מה שהוא ראוי לו, וזהו מה שקבענו בנוסח הפסוק. והתועלת בהודעתנו את המאמרים האלה היא, שכאשר הם יתאמתו ויתקיימו, נדע את מעלתו של האב האציל הזה²⁸⁴, וכאמרו (ישעיה מד, כו): מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישרים האמור לירושלם וג'. וזה מה שאיתלו לנו בתפילתם אבותינו הצדיקים, וכאמרו (משלי יא, יא): בברכת ישרים תרום קרת, ובפי רשעים תהרס. אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. מט, כט—לג, ג, א—יג

הכתוב:

(כט) ויצו. אחר צווה אותם ואמר להם: אני מצטרף אל עמי קברוני עם אבותי במערה אשר באחוזת עפרון החתי.

(ל) במערה. במערה אשר באחוזת הכפולה מול ממרא בארץ כנען אשר קנה אותה אברהם מעפרון החתי כדי שתהיה מקום קבורה.

278 בשני פנים בא המדרש הזה. באסתר רבה פ"ל יג נאמר: "בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד זה שאול שהיה בקרן של ישראל וכו', ולערב יחלק שלל זה מרדכי ואסתר", וכו', לפי סגנון זה, המחלק את הפסוק, מובא בלק"ט, רש"י, רשב"ם, רד"ק ובכור שור. וא"ע בשם ישועה. ואלו בב"ר פ' צט, ג דורש את כל הפסוק על שאול או על מרדכי וכו'. וזה ביאור דברי הגאון. לראשונה הביא את הדרש על פי אסתר רבה, המחלק את הפסוק, ואחר כך אמר שיותר מתקבל לדרוש את כל הפסוק על שאול בגלל הרמז לקוצר ימי האדם וכו'. וכן מובא בפי' ראב"ם בלי הזכרת המקור. בכה"י: "ולערב" ימולל ויבש.

279 לפי ב"ר פ' צט, ג. וכן בתרגומים.

- (לא) שמה. שם קברו את אברהם ושרה אשתו ושם נקברו יצחק ורבקה אשתו²⁸⁵ ושם קברתי את לאה.
 (לב) מקנה. קנית השרה והמערה אשר בו מבני חת.
 (לג) ויכל. וכאשר סיים יעקב את צואתו לבניו חיבר את רגליו על המצבה ונפטר ושב אל עמו.

ב

- (א) ויפל. ונפל יוסף על פני אביו ובכה עליו ונשקו.
 (ב) ויצו. וצוה את עבדיו הרופאים שיחננו אותו וחננו הרופאים את ישראל.
 (ג) וימלאו. עד אשר נגמרו לו ארבעים יום כי ככה ייגמרו החנוטים וכמו עליו המצריים שבעים יום.
 (ד) ויעברו. וכאשר עברו ימי בכיו דבר יוסף אל בית פרעה ואמר להם: אם מצאתי מזל אצלכם דברו אל פרעה ואמרו לו.
 (ה) אבי. הנה אבי כבר השביעני ואמר לי אני מת, קברני איפוא בקברי אשר חפרתי לי בארץ כנען ועתה אעלה לקבור את אבי ואשוב.
 (ו) ואמר. ואמר לו פרעה עלה קבור את אביך כמו שהשביעך.
 (ז) ויעל. ויעלה יוסף לקבורת אביו ועלו עמו כל מפקדי פרעה וזקני ביתו וכל זקני ארץ מצרים.
 (ח) וכל. וכל בית יוסף ואחיו ובית אביו חוץ מטפם וצאנם ובקדם [ש]השאירו בארץ גשן.
 (ט) ויעל. ועלו אתו גם בן פרשים ו(חיל) רגלים והיה הצבא עצום מאד.
 (י) ויבאו. ויבאו אל הגורן של האטד אשר בעבר הירדן וקוננו עליו שם קינה גדולה ועצומה מאד ועשה לאביו אבל שבעה ימים.
 (יא) וירא. וראה שוכן הארץ הכנעני את האבל ההוא בגורן האטד ואמר: זה אבל כביר למצריים ועל בן קרא את המקום אבל המצריים עד היום הזה²⁸⁶.
 (יב) ויעשו. ויעשו בו בניו ככה כמו שצווה אותם עליו.
 (יג) וישאו. וישאו אותו בניו אל ארץ כנען וקברוהו במערת האחוזה הכפולה אשר קנה אותה אברהם בתור מקום קבורה מעפרון החתי מזל ממרא.

פירוש

(כט) יעקב התחיל מחדש — בכתוב עליו: ויצו אותם — את הצוואה על ענייניו הפרטיים אחרי ברכתו אותם ואחרי הודעתו להם את העתידות כפי מה שהקדמנו²⁸⁷. ואמרו: אני נאסף אל עמי, דומה לאמרו שם (ישעיה נז, א): כי מפני הרעה נאסף הצדיק. והוספתו: אל עמי, רוצה לומר: הצדיקים, הלא תראה את מאמר דויד: (תהלים כו, ט): אל תאסף עם חטאים נפשי²⁸⁸. אחר כך נאמר: מהו שדחף אותו לצוואתו באמרו: קברו אתי אל אבתי — אחרי צוואתו ליוסף

285 איזראילסאהן כתב שהמלה "אשתו" הסרה, והוסיפה במרובעים. אולם המלה ישנה בכת"י.

286 המלים "עד היום הזה" אינם בכתוב. ובתרגום הגאון בכת"י אין המלים "אשר בעבר הירדן" שבכתוב.

באמרו (לעיל מז, ל): וקברתני בקברתם, ושבועתו לו על זה? ונאמר, איפוא, שיש בזה ד' פנים. הראשון, שרצה כי כולם יהיו עוזרים ומסייעים איש את רעהו בכך, שלא תהא מצד מישהו התרשלות²⁸⁹; והשני, שרצה לתת לשאר השבטים שכר נשיאתם אותו והתעסקות בו, ולכן שיתף אותם עמו בזה; והשלישי, כי הוא לא היה בטוח, שפרעה לא יכריח את יוסף וימנע ממנו לעלות עמו לארץ ישראל — כיון שהיה השר שלך, — ועל כן רצה להבטיח לעצמו, שהשבטים ישאוהו ויקברוהו שמה²⁹⁰; והרביעי, שיעיר ויעורר אותנו על יתרון הקבורה עם האבות הצדיקים, וכבר אמרו קדמונינו על הרוגי בית דין (משנה סנהדרין ו, ה): "ולא היו קוברין אותם בקברות אבותיהם", רצונם לומר אבותיהם שלא נתחיבו בו מיתות בית דין²⁹¹. והצוואה על צרכי קבורה מקובלת על ידי כל הבריות בנוגע לתיאורי התכריכים והנשיאה אל המקום המיועד ושלא יספידוהו, וזאת משום שהדבר נתברר בתלמוד באמרם (סנהדרין מז, א): שמע מינה הספידא יקארא דשכבא הא שמע מינה. ואולם, אם יצוה שלא ייקבר, הרי אין מקבלים את צוואתו בעניין זה, וכפי שאמרו בעניין המכירה (בכורות נב, ב; כתובות פד, א; ב"ב, ק, ב): המוכר קברו ודרך קברו ובית הספידו ומקום מעמדו באין בני משפחה וקוברין אותו על כרחו מפני פגם משפחה²⁹². והתכוון באמרו: אל המערה אשר בשדה עפרון החתי — לייחד את המקום ולקבוע אותו²⁹³.

(ל) והתכוון באמרו: במערה אשר בשדה²⁹⁴ המכפלה — להעדפת המקום מבחינת השמירה, שכן בית הקברות מהחובה לשמור עליו מן הצוואה וממי הרגליים והדומה לזה, כמאמרם של החכמים (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג): "לא יכנס אדם לבית הקברות ויעשה צרכיו שם"²⁹⁵, ועל כן אמרו הקדמונים (בבא בתרא ק, ע"ב): "המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר וכן המקבל מקום מחבירו לעשות לו קבר עושה תוכה של מערה ארבע אמות על שש", ושאר המאמר²⁹⁶.

289 מעין זה, בראב"ע.

290 כן ברמב"ן.

291 הגאון מחדש מכאן שיש להדר אחר קברי אבות. ועיין ירושלמי מועד קטן פ"ב ה"ד: "אין מפנין את המת ואת העצמות מקבר מכובד למכובד וכו' ובתוך שלו אפילו מן המכובד לבזוי. ערב הוא לאדם שהוא נינוח אצל אבותיו". והשווה מסכת שמחות פ"ג ז. וראב"י מועד קטן ס' תתלב, עמוד 514. לפנינו במשנה הגירסא: ולא היו קוברין "אותו" בקברות "אבותיו". ועיין בשינויי גירסאות גירסא דומה לגירסת הגאון. גירסת הרמב"ם בפירוש המשנה זהה עם זו של הגאון. בדרשות אבן שועיב סוף פ' ויחי, בעשרה דברים בעניין המת שנלמדים מיעקב — תכריכים לא מן הכתובים הם אלא קבלה: "והעשירית היא קבלת רז"ל והם התכריכין מפתן לבן" וכו'. לגבי חיוב ההספד ראה למעלה פ' וישלח הערה 152.

292 הגאון מדייק מברייטא זו שקבורה היא משום בזיון המשפחה. וזוהי איבעיא דלא איפשטא בסנהדרין מז ע"ב. אולם התוס' בבכורות נב ע"ב, ד"ה באין, כתבו שאין ראיה מן הברייטא הזאת: "ולכא למיפשט מידי מהכא, דלא קאמר הכא דלא לקברוהו כלל, אלא זווי אנסוהו למכור קברו ודרך קברו", וכן בתוספות סנהדרין מז ע"ב, ד"ה לא. וכן גם דעת הרמב"ן בתורת האדם ענין הקבורה, מהדורת הרב שעוועל, עמ' קיח, שלא איפשטא. ונראה שדעת המאירי בסנהדרין שם היא כדעת הגאון, שהבטיח נפתרה על פי הברייטא שלפנינו. המאירי כותב: "שאם צוה שלא יקברוהו אין שומעין לו אחר שהוא מצוה, ולא עוד אלא שיש בזיון לקרובים". הרי שלפי דעתו הבטיח

(לא) והודיע באמרו: שמה קברו את אברהם וג' — על תוספת יתרון העדפתו של המקום הזה, כי אבות העולם קבורים שם²⁹⁷, ועל כן היה מקום חשוב ונעלה שאליו היו האבות הראשונים עולים לרגל וירושלים באותה המדרגה²⁹⁸. הלא תראה את דבר אבשלום לדויד (שמואל ב' טו, ז): אלכה נא ואשלם את נדרי אשר נדרתי לה' בחברון. — ולולא היה זה מנהג קבוע לא היה יומר את שמו [של המקום], וביחוד, שהנדר היה מעורפל וסתום ולא היה מיוחד לחברון, בגלל אמרו (שם שם, ח): ועבדתי את ה' ²⁹⁹. ומנה באמרו: שמה קברו וג' — חמישה אנשים ולא ספר [מישהו] זולתם, והנה זה מוכיח על כך שהוא היה מקום מיוחד לקברי אבות ואמהות³⁰⁰. שאם יש לאיש קרקע והוא הירשה שיקברו בה, ולא עשה את כולה לבית הקברות, ואחר כך רצה לקחתה הרי הרשות בידו לקחת את החלק שלא קברו בו³⁰¹, ואין לו רשות לקחת את החלק שקברו בו כבר. ואם קברו בה בלי רשותו והוא דרש להעביר אותם ממנה ובנה עליה וזרעה או חפר בה בארות — לא יהיה זה בידו, משום אמרם (בבא קמא פא, ב): "מת מצוה קנה מקומו"³⁰². וכבר הוסיפה המסורת לזה, שאדם וחוה נקברו בחברון ואין זה מן הנמנע³⁰³. וכבר הודיע הכתוב על קבורת אנשים בחברון לאחר מכן, כאמרו על אבנר (שמואל ב' ג, לב): ויקברו את אבנר בחברון וג'. ואמר גם כן (שם ד, יב): ואת ראש איש בשת לקחו ויקברו³⁰⁴ בקבר אבנר בחברון, ומן הדין שזה מחוץ למערת המכפלה בחברון.

(לב) ואם כבר אמר לראשונה (בראשית כג, יח): לאברהם למקנה לעיני בני חת וג' — אז מה זה הודיע לנו באמרו: מקנה השדה וג', נאמר, איפוא, שהמאמר הראשון הוא הודעה מהקדמון יתעלה המתארת איך קרה המעשה, והמאמר כאן הוא הודעה על כך מיעקב לילדיו, ועל כן אין הראשון מבטל את הצורך בשני³⁰⁵.

(לג) והתכוון באמרו: ויאסף רגליו אל המטה — המיטה אשר רגליו בה כל חולה שיכול להמציא עליה³⁰⁶, וכאמרו (שמואל א' יט, יג-יד): ותקח מיכל את התרפים ותשם אל המטה וג'; ואמר (שם): ותאמר חלה הוא: ואמר אליהו לאחזיהו (מלכים ב' א, ד): ולכן כה אמר ה' המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות.

נ

(א) והודיענו באמרו: ויפל יוסף על פני אביו, את צערו על פטירתו ואת העצבותו עליו.

(ב) ועל ידי מאמרו: ויצו יוסף את עבדיו וג' — ניתן לנו להוכיח שהרופאים האלה לא היו מישראל, מפני שהוא מכנה אותם בשם עבדיו. ואמרו: לחנני את אביו, פירשו הברור הוא חניטה, וזה היה יותר ממה שעושים לקצת המתים בזמננו, כי הוא התכוון בזה לייבש ליחותיו, כמו שיש אחדים [מהמתים] אשר מושחים מורחים

297 כנוי לאדם אברהם יצחק ויעקב, ראה ב"ר פרשה נח ד"קרית ארבע, בה ד' צדיקים אבות העולם, אדם הראשון, אברהם, יצחק, ויעקב: "אסתר רבה פ' ז, יג: "עד מתי אבות העולם רדומים בשנה".

298 כלומר באותה המדרגה כמו ירושלים בתקופה מאוחרת. העיר לי ד"ר נח בר און ז"ל על מקור במקרא לכינוי זה "אלקדס" שמקור הערבי לירושלים, והיינו (תהלים כ, ג): ישלח עוזך מקדש, ומציון יסעדך; קדש מקביל לציון.

299 ראה תמורה יד, ב לפי דעה אחת, הלך להביא כבשים מחברון, הרלב"ג פי' שם שהיתה במת ציבור בחברון אז.

(אותם) בדבש, כאמרו: הטמינה בדבש³⁰⁷; ויש שמורחים במומיא³⁰⁸ כדי לשמור על גופותיהם, והיא תחזיק מעמד הודות הייבוש והניגוב. ולכן אמר: את הרפאים, על שום ידיעת הרופאים בסגולות המיוחדות של הדברים המיבשים את ליחות המתים, ולזה מצטרפים מינים (שונים) של רפואות, כאמרו באסא (דברי הימים ב' טו, יד): וישכיבהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרקחים במרקחת מעשה. וכלל בזה את הזכרת התכריכים, וזה דבר שאין מנוס ממנו בשעה שישנה אפשרות. וכל זה לא יתבצע אלא אחרי הרחיצה והניקוי, ורחיצת המת אין לה שיעור מסוים שממנו אין לגרוע ועליו אין להוסיף — אלא רוחצים ומנקים [את המת], וזה גם כן לפי מידת הצלחתם להשיג מים ובאיזו מידה יש לנקותו, משום התנאים השונים במצב המת. ואם היתה באחד מהם זוהמה דביקה דם קרוש, — צריך לנקותו במים רותחים³⁰⁹, וכאמרו (שמואל ב' כ, יב): ועמשא מתגולל בדם בתוך המסלה. ואמר (שם): וישלך עליו בגד — ואסור שהגברים ירחצו את הנשים ולא הנשים את הגברים, מפני ההסתכלות בעריות ואפילו (לא) האיש את אשתו והאשה את בעלה, ואין רשות לאחד מהם, לרחוץ את חברו, כי על ידי הפרידה מהחיים מסתלק מכל אחד משניהם דין האישות³¹⁰. ואפשר שאמרו: ויחננו הרפאים את ישראל — חל על הפקודה (כיצד לחנוט) ולא על גישה ישירה, כדי שלא יקרבו אל גופו של אותו הצדיק³¹¹.

(ג) ואשר לאמרו: וימלאו לו ארבעים יום — הרי מסתבר, שזהו שיעור הזמן של ייבוש ליחותו. ואמרו: כי כן ימלאו ימי החננים — אין זה שיעור הזמן הראוי לחול על כל המתים אלא זה בהתאם לריבוי רטיבות אותו הגוף ומיעוטו. והודיענו באמרו: ויבכו אתו מצרים שבעים יום — את גודל ההתעצבות של המצריים עליו; ולא ייחס את הבכי למצריים בלבד ולא לילדיו, אלא הזכיר את בכיו של הזר, ונמנע מלהודיענו על בכים של הקרובים מפני ידיעתנו עליו. וכמו שאמר (ירמיה מח, יז): נדו לו כל סביביו וכל ידעי שמו, אמרו איכה נשבר מטה עז מקל תפארה. וחילק את הימים בסיפור הזה לג' חלקים: ארבעים יום לחנוטים ושבעים לבכית מצרים ושבעה לאבילות. וכבר אמרנו על שיעור הזמן של ארבעים לחנוטים [דבר] שיש בו כדי שכנוע. ועוד נדבר על שבעת ימי אבל [דבר] שיש בו כדי סיפוק; ובאשר למדובר על שבעים יום, הרי אפשר שיוסף נתחייב באבל החוקי, כלומר האבילות החוקית, אשר היא [נמשכת] שבעת ימים, אחר כך חזר על היחידות בעשרות בגלל גודל העצבות עליו³¹². והיה אם יאמר אומר: האם מותר לנהוג רשות באבילות

307 הכוונה למה שנאמר בבא בתרא ג, ב על הורדוס "טמנה שבע שנים בדובשא".

308 המלה "מומיא" היא במקור, והוא חמר המשמש לחניטה. הסגולות המיוחדות שבדברי הגאון מובאות ברבינו בחיי, וכעין זה בספר מאור האפלה פ' ויחי, כאן.

309 בכה"י: "מא קאל". — איזראילסאהן הוסיף א כאלו כתוב "מאא" ולפי זה הכוונה למים רותחים או מי אשלג. משמע מדברי הגאון שרוחצים את הדם הקרוש ואפילו אם זה הרוג שמת מפצעיו (דוגמת עמשא שהתגולל בדם, כמבואר בפירושו). וראה בית יוסף לטור יורה דעה סי' שסד, שבהרוג קוברים אותו בבגדיו בלי תכריכים, וכן נפסק בשולחן ערוך שם סעיף ד, שאין לטהרו כי הדם יסתלק, ועי' פירוש מהר"י קרא לישעיה יד יט: לבוש הרגים. כאדם שנהרג ונקבר בלבוש שנהרג וגופו מובס ומתגולל בדם, שכן משפטי הגויים, בלבוש שנהרג בו נקבר". נראה גם מפירושו שלפי מנהג ישראל אין למנוע רחיצה בהרוג.

על ידי הוספת ימים על הימים החוקיים — ייאמר לו: הנה זה מותר³¹³.
 (ד) ואמרו: ויעברו ימי בכיתו, רצונו לומר השבעים³¹⁴. ובאמרו: וידבר יוסף —
 מן הצורך שנאמר איך נזקק יוסף — למרות מעמדו אצל פרעה — לדבר עם מי
 שיבקש בשבילו רשות לשאת את אביו, ומדוע לא הטיל זאת על עצמו מבלי שישתמש
 בתיווכו של זולתו, נאמר, איפוא, שיתכן, כי הדיבור הזה היה מכוון אל אלה שהיו
 נוכחים בשעה שאביו השביעו כדי שיאמרו זאת אצלו, וזה (מראה על) גודל מעמדו
 אצלו, שאילו לא נתאמתה שבועתו לא היה מרשה לו לצאת מעמו; וייתכן שהיה
 זה מפני היות יוסף מוטרד באבלו על אביו, ויתכן שהימנעו מוכניסה אל פרעה היתה
 על שום לבישת בגדי אבילות, כגון אמרו שם (אסתר ד, ב): כי אין לבוא אל שער
 המלך בלבוש שק³¹⁵.

(ה) ותירגמתי: אבי השביעני — השביעני בעבר, — כי בזמן המאמר הזה הוא
 לא היה עוד חי שיוכל להשביעו.

(ו) ואמרו: עלה וקבר — ולא אמר: ושוב. כי כבר קודם התחייב לשוב.
 (ז) וחילק את ההולכים אחרי לווייתו של יעקב אבינו לט' חלקים. ולפני פירושינו³¹⁶.
 ... (רות א, יז): באשר תמותי אמות ושם אקבר כה יעשה ה' וכה יוסיף כי המות
 יפריד ביני ובינך.

(ח) והשישי: ואחיו — התכוון לאחי יוסף; והשביעי: ובית אביו — רצונו לומר
 הבוגרים מבין ילדיהם, בדומה לאמרו שם (במדבר יח, א): ובית אביו. ואמרו:
 רק טפם וצאנם ופקרם וג' — מחייב מינוי שומרים ומשרתים שישמרום וישרתום,
 כיוון שהדבר הזה היה הכרחי. ואמרו רבותינו (בראשית רבה פ' ק, ה): "עד כן
 להספד מיכן ואילך למלחמה" התכוונו בזה, ששבעת החלקים הראשונים לווהו
 רק לשם הספד ולהתאבלות.

(ט) והשמיני: ויעל עמו גם רכב גם פרשים; והתשיעי: גם פרשים, מתכוון בו
 לחיל הרגלים. כאמרו (ירמיה ד, כט): מקול פרש ורמה קשת וג' ³¹⁷. — ושני המינים
 האלה, כלומר: "גם רכב גם פרשים", — לא ליוו אותם אלא לשם שמירה בדרך
 מאויב כגון אמרו (עזרא ח, כב): כי בשתי לשאול מן המלך חיל וג'.

(י) ואיך תיתכן קריאתו את המקום בשם: גרן האטר, — שהרי הוא שיח קוצני,
 כאמרו (שופטים ט, יד): ויאמרו כל העצים אל האטר לך אתה מלך עלינו — ועם
 זה הרי אין לאטר יכול שייאסף בגורן, הרי נאמר שייתכן כי המקום הזה היה אולי

313 דברי הגאון, שכתב סתמא להוסיף על ז' ימי אבילות — לכאורה תמוהים, כי בגמ'
 מועד קטן כז ע"ב, נאמר: "אל תבכו למת יותר מדאי ואל תנודו לו יותר מכשיעור. הא
 כיצד? שלשה ימים לבכי ושבעה להספד ושלושים לגהוץ ולתספורת. מכאן ואילך אמר
 הקב"ה: אי אתם רחמנים בו יותר ממני". ושם: כל המתקשה על מתו יותר מדאי — על
 מת אחר הוא בוכה. ומבואר מפשטות הגמ' שאסור לסתם בני אדם להוסיף על זמני
 אבילות שתקנו חכמים. אמנם, מצאנו אצל רבינו הקדוש (כתובות קג ב), שמותר להוסיף
 בהספד של תלמיד חכם עד י"ב חודש. וכן ברמב"ם הל' אבל פ"ג ה"י. ועי' מו"ק כא
 ע"א לעניין הנחת תפילין: "שאני משה דתקיף אבליה". ואולי סובר הגאון שבאבל
 יוצא מן הכלל, כגון על יעקב אבינו, מותר להוסיף. וייתכן שדעת הגאון היא כדעת
 בעל השאלות כפי שהוסבר ב"העמק שאלה", שאילתא לה, אות ז. בגמרא מו"ק כז
 ע"ב מסופר על שכנתו של רב הונא, שמת "אחד מבניה הוות קא בכיא ביתירתא עליה"
 ונענשה, שמתו שבעת בניה, בשאלות הגירסא: "ועבדא עליה מילתא יתירא" ומבאר

ריק מתבואות אשר ראוי כי יהיו להן גורנות, ולכן קרא את המקום: גרן האמד — וכוונתו לומר: רוקנו אותו מהתבואות; כמו שאנו יודעים כי קרא למקום האחר גרן... כידון — במובן שהוא היה מבוצר ובלתי ניתן להיכבש על ידי הנשק. כאמרו (דברי הימים א' יג, ט): ויבאו עד גרן כידון וישלח עזא את ידו וג'. וברור, כי פירושינו זה, שכידון הוא בלתי ניתן להיכבש מן...³¹⁸.

והגבורה³¹⁹, כאמרו בשאול ויהונתן (שמואל ב' א, כג): הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו וג'; והשני: ההתאבלות על היעדרו וההתעצבות והצער על ריחוקו, וכאמרו (שם שם, כו): צר לי עליך אחי יהונתן וג'; והשלישי, נשיאת קינה על מצב קשה, אם הגיע לכך, כאמרו (שם ג, לג): ויקנן המלך אל אבנר ויאמר הכמות נבל ימות אבנר. — והחלק השני, מחלקי ענייני ההספד הוא מיוחד לסוררים ולמורים והוא גם כן יחלק לג' חלקים³²⁰: החלק הראשון מהם, תיאור העושר והטוב שהיה להם, כאמרו (יחזקאל כז, ב-ג): ואתה בן אדם שא על צר קינה. ואמרת לצור הישבת על מבואת ים וג'. והשני, האיום בהפסקתו (של העושר), כאמרו (שם שם, כז): הונך ועזבוניך מערבך³²¹ מלחך וחבליך מחזיקי בדקך וערבי מערבך וכל אנשי מלחמתך אשר בך ובכל קהליך אשר בתוכך יפלו בלב ימים ביום מפלתך והשלישי, האיום בהתהוללות הנקמה, וכאמרו (שם שם, לא): והקריחו אליך קרחא וחגרו שקים ובכו אליך במר נפש מספד מר³²². ולפי זה הרי הקינות, כלומר ההספדות, הם בני ארבעה מינים. הראשון, ההספד על טובי ישראל, וכאמרו (שמואל ב' ג, לא): וספדו לפני אבנר. והשני, ההספד על רעי ישראל על רכישת העוונות ועל היותם ראויים לכעס מאת ה', כאמרו (ירמיה ד, ח): על זאת חגרו שקים ספדו והילילו כי לא שב חרון אף ה' ממנו. והשלישי, מניעת ההספד על רעי ישראל על ידי תיאורם לטובה, כאמרו (שם כב, יח): לכן כה אמר ה' אל יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה לא יספדו לו הוי אחי והוי אחות לא יספדו לו הוי אדון והוי תדה. והרביעי, ההספד על רעי האומות, כאמרו (יחזקאל לב, טז): קינה היא וקוננוה בנות הגוים תקוננה אותה וג'. והנמלץ ביותר מבין מאמרי ההספד הוא זה שבתוכו שמורים המובנים האלה במשקליהם ומחורוים בהתאם לזכותו של הנספד, כלומר מי שמספידים אותו, בדיבור צח ובשירה שאינה נבדלת (ממנו), ואם איפוא כך הוא הדבר, הרי הוא נמלץ ויטיב להשפיע על לבות השומעים³²³, כמו אמרו (איוב ו, כה): מה נמרצו אמרי ישר. ושירי הקינות, כלומר פיוטין של ההספדות רבים הם, יש

318 חסר בכ"י. נראה שגם כאן אפשר להשלים בחלקו את החסר בכתב-היד על פי רבינו בחיי כאן: "וכי יש גרן לאטד, והלא אטד אחד ממיני הקוצים הוא? אלא שם המקום נקרא כך, כמו שמצינו ויבאו עד גרן כידון, והלא כידון אחד מכלי מלחמה? אלא נקרא גרן כידון על שם שהיה מסובב מכלי המלחמה שכן אמר דוד לגלית הפלישתי (שמואל-א' יז, מה): 'אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון', ויש לשער שסוף המאמר בדברי הגאון היה מן המלים: "שכן אמר דוד... ובכידון".

319 תחילת המאמר הזה שחסר בכ"י יש למלא לפי רבינו בחיי. וברור מן התוכן והצורה ששם נשמרה התחלת הביאור לפסוק זה, המשתלבת יפה בהמשכו שלפנינו. וז"ל רבינו בחיי: "ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד. תשעה מינין של מספד הם: מספד, נהי, צעקה, הילל, נידה, מרוח, קינים. הגה והי. מספד, שנאמר (מלכים א' יג, ל): ויספדו לו הוי אחי, נהי, שנאמר (ירמיהו ט, יח): קול נהי נשמע מציון. צעקה והילל, שנאמר

בהם נמרץ ונמלץ ויש בהם חלש. וכמו כן המקוננים, כלומר הספדנים, רבים הם, אחדים מהם כמו שהזכירם הכתוב במפורש באמרו (דברי הימים ב, לה, כה): ויאמרו כל השרים והשרות בקינותיהם על יאשיהו וג' וכמו בר אבבי בר קפרא, אשר הזכירם הקדמונים בתלמוד³²⁴, וקבעו לנו ממאמריהם את אמרם (מועד קטן כה, ב): אמ' ליה רב אשי לבר אבבי לההוא יומא מאי אמרת אמ' ליה אמנא בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר, לויתן בחכה הועלת מה יעשו דגי רקק, בנחל שוטף נפלה חכה מה יעשו מים גבים. אמ' ליה בר קפרא חס ושלום דחכה ושללהבת בצדיקי לא אמנא. ואילא מאי אמרת, בכו לאבדום (= לאבדים) ולא לאבדה שהוא למנוחה ואנו לאנחות³²⁵. ורואה אני לנכון לקבוע מזה כמה מאמרים שקבעו לנו הקדמונים בתלמוד. מהם אמרם על רב חנו, שלא ניחן בילד וביום שנולד לו ילד מת רב חנו ואז אמר הספדן (שם): שמחה לתוגה נהפכה ששון ויגון הודבקו³²⁶ בעת שמחתו נאנח בעת חנינתו אבד חנינו: ואמרו גם כן (שם): כד, נח נפשיה דרב פדת³²⁷ פתח עליה ר' יצחק בן אלעזר: היום קשה לישראל כיום בא השמש בצהרים ככת' (עמוס ח, ט): והיה ביום ההוא נאם ה' אלהים והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור³²⁸.

ובחיי! הנה המאמרים האלה הם תכלית המליצה ואכן קבעתים, כדי שיהיו מקורות לספדנים ואם כי הם לא מחורזים³²⁹ הרי אפשר למשוררים לחברם בחרוזים, ולפיהם ייעשו [הספדים] דומים להם. וכבר חברנו מזמן הספדות, שנאמרו על אבינו דיינא דבבא בן³³⁰ מר חפני בן כהן צדק גאון נוחם עדן, מהם אמרנו: עפר קברו מור ואהללות. דורש נגעים ואהללות. ואמרנו: מי מסיר ספקות. ומברר הלכות פסוקות. ואמרנו: תורה רבץ. ותלמידים קבץ. כלובש תשבץ. וקריאת יעבץ³³¹. ולנו יש על כל חרוז מאלה מאמרים רחבים — לא נאריך בפירושם.

ואמנם תיאר את מספד יעקב אבינו באמרו: גדול וכבד מאד — מפני רוב המקוננים והמספידים³³², כגון אמרו ביאשיהו (דברי הימים ב, לה, כה): ויאמרו כל השרים

324 מועד קטן כה, ב. ולפנינו בגמרא: בר אבין ובר קיפוק. וכן היא גירסת רבינו גרשם, (קובץ ראשונים על מו"ק). בדקדוקי סופרים בכ"י מינכן "קיפוד"; ובמקום אחר שם "קיפוך" ובהערות שם מכ"י ב "בר קיפוף", וכן בספר היוחסין הוצאת פיליפאוסקי עמ' 180. וברבינו חננאל במו"ק שם, פעם: רב קיפוק, ופעם: בר קיפוק, ופעם: בר קיפוד. ובסדר הדורות, אות ק מביא שם גירסא בשם הערוך "קיפוז". וכן הוא בכ"י וי"ו ול"ד של הערוך בערוך השלם ערך: בר אבין. הגירסא "בר אבין" שלפנינו בדברי הגאון אינה במקורות אחרים וכן "בר קפרא" אינו במקורות. וראה בערוך ערך בר אבין שגרס בר אבין ובר קפין בגמרא במועד קטן כאן בהתאם למה שאמר רב אשי ביבמות קגא. לאו בר אבין חליץ ולא בר קפין חליץ. ואולי יש להשוות גירסת הגאון לזו של הערוך — במקום בר אבין שכתוב בכ"י צ"ל בר אבין ובמקום בר קפרא צ"ל בר קפין. וראה בערוך השלם בערך בר אבין. אלא שהוא מציע לגרס בערוך אבן, או איבן או איבו; ובמקום בר קפין, בר קיפוף, ויהיה הרמז לעופות רעים. והספדנים קבלו את השמות של אלה העופות המשמיעים קולות נוגים.

325 כן היא גירסת הגאון בכת"י. ואיזראילסאהן העתיק רוב הדברים לפי הגירסא שלפנינו בגמרא מועד קטן שם, אשר הוא שונה בהרבה ענינים מהגירסא של הגאון. ואעתיק כאן את גירסת הגמרא שלפנינו עם הדגשה על המלים שיש בהם שינוי: א"ל רב אשי לבר קיפוק ההוא יומא מאי אמרת, אמר ליה אמינא אם בארזים נפלה שלהבת

והשרות בקינותיהם על יאשיהו וגו'. ועוד בגלל רוב מעלותיו ורוחב שבחיו³³³, ועשה זאת בדומה למה שהודיענו באמרו (זכריה יב, יא): ביום ההוא יגדל המספד בירושלים כמספד הדרמון בבקעת מגדון.

ובאמרו פה: ויעש לאביו אבל שבעת ימים — הודיענו את עתיקותו של חוק האבלות. ואם יאמר אומר כי יוסף כיבד אביו בזה לא על פי דין, יאמר לו: הכיבוד באבלות אינו משפיעה במאומה, כי האבלות היא מצוה על פרישות³³⁴. וכללי האבלות י"ב, והם נחלקים בשני חלקים. החלק הראשון, ציווי על מעשים והם שני ענינים: הראשון חיוב הקריעה, בכלל אומרים (מועד קטן טו, א): אבל חייב בקריעה; והשני, חיוב כיסוי הראש, בגלל אומרים (שם): אבל חייב בעטיפת הראש³³⁵. והחלק השני, הוא איסור פעולות מסוימות והן עשר: הראשונה, איסור המלאכות (שם טו, ב): לאומרים אבל אסור בעשיית מלאכה; והשנית, אי לבישת התפילין, בגלל אומרים (שם טו, א): אבל

333 כלומר לפי הפירוש הראשון גדול בכמות ולפי האחר גדול באיכות.
334 מקור הדברים בירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה: "מניין לאבל מן התורה שבעה? — ויעש לאביו אבל שבעת ימים". ולמדין דבר קודם למתן תורה". לפי דברי השאלות שאילתא לה (מהדורת הרש"ק מירסקי, שאילתא לו), נבין דבר הגאון לפנינו. וז"ל השאלות: "דאלו מאן דמית לית מיתא, מיחייב למיתב עליה באבלותא שבעה יומין, דכתיב: ויעש לאביו אבל שבעת ימים", ודלמא, שאני יעקב, משום דהוה חשוב עבדו ליה מילתא יתירא? אלא מהכא" וכו'. ומביא את הפסוק 'והפכתי חגיכם לאבל'. וכן מובא הלימוד מן הפסוק: 'ויעש לאביו' וגו', באבות דר"נ גו"ב סוף ע"א. לפי כמה מפרשי הירושלמי שם, גם הירושלמי אינו מחזיק בלימוד זה לפי המסקנא. את המלים שם: "ולמדין דבר קודם למתן תורה", מבארים מפרשים אלה בלשון תמיהה. וכן ראה שיטה על מו"ק לתלמידי רבינו יחיאל מפריש מו"ק כ ע"א, וע"כ מביאים פסוק אחר. אחרים מפרשים בנחותא, כלומר אפשר ללמוד מן הפסוק הזה, ראה תורה שלמה שם אות לג, בבירור הדעות השונות. דעת הגאון ר"ש בן חפני היא בהתאם לדעה האחרונה, וכן ברי"ץ גיאת עמ' מה. ודוחה הגאון גם דעת בעל השאלות, שאצל יעקב היה מפני הכבוד. וכן מביא הרמב"ן בתורת האדם ענין ההתחלה, שהירושלמי לומד מפסוק זה. וכן בתירושי הר"ן למו"ק, והפירוש לר"ש בן היתום עמ' 129. לפי הסברו של רשב"ת אין לומר שמפני הכבוד נהג יוסף אבלות של שבעה ימים, לולא שהיה זה מן המקובל, והשווה רמב"ן לבראשית כט כז: 'מלא שבוע זאת', וראה עוד ב"ר קו ז, תיאודור-אלבק, 1288; פרקי דר' אליעזר פרק יז. מאידך גיסא ראה הרי"ף סוף פרק שני של ברכות; רמב"ם הל' אבל פ"א ה"א; תוספות מו"ק כ ע"א, ד"ה "מה חג". ראה ש"א פוזנסקי "הגאונים והירושלמי" ב"ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים" (הקדם שנה א"ב) ובחוברת מיוחדת, ואחשא תרס"ט, בעמ' 12 ואילך, מציין מקורות הירושלמי בשאלות דרב אחאי ואינו מזכיר את הלימוד שלפנינו.

והשווה שנויי נוסחא בשאלתא זו בס' "עניינות בספרות הגאונים", ש. אברמסון עמ' 352. לפי כתב יד מהגניזה, ובספריית אוקספורד: ms. heb. d. 62.

יש לציין את נוסח הפסקא הזאת שבשאלות — ב"שרידי שאלות" לר"נ אפשטיין, תרבי"ק, שנה ז, ספר א, ירושלים תרצ"ו עמ' 20: "שאלתא דאילו מאן דאיתריא ביה מלתא מיחייב למנהג שבעת ימי אבלות שנא: ויעש לאביו אבל שבעת ימים". ושם חסרה הדחייה שלפנינו בשאלות: "ודלמא שאני יעקב משום דהוה חשוב עבדו ליה מילתא יתירא".

זה לשון רי"ג אפשטיין שם בהערה 10: "השאלות דוחה לימוד זה, לא בדחייתו של הירושלמי שם: ולמדין דבר קודם למתן תורה — אלא בדחייה אחרת בבלי: ודלמא שאני יעקב וכו', מעין שאמרו במו"ק כא ע"א: אמר לך, שאני משה דתקיף אבליה. ובוודאי שאלה הם דברי תלמוד, ולא דברי רב אחאי, והברייתא דאדר"נ היתה ידועה

אסור בתפילין³³⁶, וזה מה שחייב הפך אמרו (יחזקאל כד, יז) : פאך חבוש עליך ; והשלישית, אי הלימוד בדברי תורה בגלל אומרים (מועד קטן טו, א) : אבל אסור בדברי תורה, וזהו מה שחייב אמרו (יחזקאל כד, יז) : האנק דם ; והרביעית, איסור הרחיצה במים החמים והסיכה בשמן, בגלל אומרים (מועד קטן טו, ב) : אסור ברחיצה ובסיכה³³⁷ ; והחמישית, איסור התשמיש, בגלל אומרים (שם) : אבל אסור בתשמיש המטה : והו' (— והששית) איסור כביסת הבגדים, בגלל אומרים (שם טו, א) : אבל אסור בתכבוסת ; והשביעית, אי נטילת השער בגלל אומרים (שם יד, ב) : אבל אסור בתספורת ; והשמינית, אי-האכילה מלחמו שלו, בגלל אומרים (שם כז, ב) : אבל אסור לאכול משלו³³⁸. כפי מה שחייבו הפך אמרו (יחזקאל כד, יז) : ולחם אנשים לא תאכל ; והתשיעית, אי-הקרבת קרבן, בגלל אומרים (שם טו, ב) : אבל אינו משלח קרבנותיו³³⁹ ; והעשירית, אי דרישה בשלום הבריות, בגלל אומרים (שם טו, א) : אבל אסור בשאילת שלום³⁴⁰. ומצאנו שהכתוב כבר שם את שם האבילות על חלק מהפעולות האלו ועל פעולות אחרות זולתן והנה הן : ההימנעות מאכילת לחם התאוה והבשר ושתיית היין והסיכה בשמן, כאמרו (דניאל י, ב-ג) : בימים ההם אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים. לחם חמדות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי וסוך לא סכתי עד מלאת שלשת שבועים ימים ; ולבישת בגדי האבל, כאמרו (שמואל ב, יד, ב) : התאבלי נא ולבשי נא בגדי אבל. ויתירה מזאת : לבישת השקים, כאמרו (בראשית לז, לד) : ויקרע יעקב שמלותיו וג'. ויותר מזה : ההימנעות מאכילת כל לחם ומשתיית כל מים, כאמרו על עזרא (עזרא י, ו) : לחם לא אכל ומים לא שתה כי מתאבל על מעל הגולה. ואם כך הוא העניין הרי אין זה מן הנמנע שהחוק

336 לפנינו בגמרא : אבל אסור להניח תפילין. וראה ברכות יא א.

337 לפי ההלכה בתענית יג ע"ב : "אבל אסור לרחוץ את כל גופו בין בחמין בין בצונן, אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר". וראה אוצר הגאונים למר"ק עמ' 28 : "כך ראינו, כל רחיצה שאסרו חכמים באבל, כולן של חמין הן" וציין המקורות שם. וכן כתב רס"ג בפירושו הארוך ויקרא ט, ו. סורא ב, שם "והב' ההעצרות ממים חמים". וראה בשאלות לה, שכתב סתם : "ואסור ברחיצה". אולם י"ג אפשטיין, בשרידי שאלות, תרביץ, ז, עמ' 20 שורות 12-13 נאמר : ושאמרו חכמים אסור לרחוץ — לא אמרו אלא כל גופו . . . , כמו בתענית שם.

338 בגמרא לפנינו : "אבל יום ראשון אסור לאכול לחם משלו". גירסת הגאון היא בלי מלת לחם וכן בדקדוקי סופרים מכ"י מינכן ובר"ח ובר"ץ גיאת הל' אבל עמ' נ, ועוד כמה ראשונים. ראה דקדוקי סופרים, הערה ס.

339 מדברי הגאון מבואר שאינו משלח קרבנותיו כל שבעה, כי להלן כותב הגאון שהיום הראשון שונה משאר הימים של אבילות בשני דברים בלבד : אכילת לחמו והנחת תפילין. יסוד החברים הוא מן התוספתא זבחים פי"א ה"א : "אין אונן רשאי להביא זבחים כל שבעה". כן פסק הרמב"ם בהל' ביאת המקדש פ"ב ה"א. בגמרא מועד קטן טו, ב נאמר : "אבל אינו משלח קרבנותיו", בלי קביעת זמן, בתוספות ר"ד למועד קטן שם, מבואר, שרק בשעה שהוא אונן אינו מביא, וכן דעת הראב"ד בפירושו לספרא פ' ויקרא, דבורא דנדבה, פרק טז ג. וראה שיטה, למועד קטן שם, לתלמידו של רבינו יחיאל מפריש (ירושלים תרצ"ו) בהערות שם, וכן בתוספות ר"ד למועד קטן שם, בקובץ ראשונים על מועד קטן, (ירושלים תשכ"ו) בהערות הרב ניסן זק"ש. וראה תורה שלמה פ' ויקרא ג אות ה.

340 הגאון אינו מונה איסור נעילת הסנדל, וזה פלא. בה"ג מזכיר איסור נעילת הסנדל על פי

הדתי יעסוק בחלק שחל עליו השם בלשון ויחייבו, וראה לכך כי הרשות ביד החוק לדון את המותר על פי השכל לחיוב או לשלילה. ואם יאמר אומר: כלום לא מצינו שהאבלות מיוחדת למעשה הנוגע לחיים, באמרו (שמואל א, טו, ה): כי התאבל שמואל אל שאול, האם סבור אתה כי הוא נתחייב בחיובים האלה, ייאמר לו: הנה האבלות היא שם בלשון, שנקבע בשביל הצער שהטבע מחייב אותו, ורק ההלכה קבעה אותו על פי תכונות ופעולות מיוחדות. ואם-כן אבלו של שמואל על שאול היה על פי מה שחייבו הטבע, לא על פי מה שחייבו החוק הדתי. הלא תראה את אמרו (אסתר ו, יב): והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש. ומן הנמנע היא התחייבותו של המן בחיובי האבל לפי החוק. ואחרי שתיארנו זאת נאמר: שזמני האבלות מתחלקים לה' חלקים, ואותם י"ב החוקים של האבלות מתחלקים לפיהם כפי מה שאפרשהו. והחלק הראשון מהם, הוא ההתאבלות בחלק של יום, וזה נקצב לשמועה רחוקה, והגדרת שמועה רחוקה היא: שמיעת הידיעה אחרי עבור שלושים יום; והגדרת שמועה קרובה: השמיעה על אודותיו תוך פחות משלושים, בגלל אומרם (מועד קטן כ, א): "קרובה בתוך שלשים ורחוקה לאחר שלשים". ואם כי כבר אמרו (שם כ, ב): "שמועה רחוקה אינה נוהגת אלא יום אחד". הרי נתבררה ההלכה: מקצת היום ככולו. ובקצת יום זה יתחייב האבל בכל חיובי האבלות³⁴¹; והחלק השני, ההתאבלות יום שלם אשר לא יתכן קצתו, וזאת אם תארע לו האבלות במעל[י] יום חג, באופן שלא יהיה חולו שלמועד ולא תהיה עם זה שמועה רחוקה, ואז יחייבוהו חובות האבלות עד סוף היום ואחר כך יסורו ממנו. בגלל אמרם (שם יט, א): הקובר את מתו שלשה ימים קדם הרגל בטלה ממנו³⁴² גזרת שבעה. ונתברר הדבר הזה בתלמוד ממאמרו של ראבינא (שם כ, א), אפילו יום אחד ואפילו שעה אחת³⁴³. ואם חל חיוב האבלות של שבעה — כפי מה שאנו עתידים לתאר — הרי היום הראשון מיוחד מצד דיני האבלות בשתי הוספות על הימים הנשארים: אחת מהן, מניעת האכילה מלחמו הוא ביום הראשון בלבד, בגלל אמרם (שם כו, ב): "אבל ביום ראשון אסור לאכול משלו"; והשנייה ההימנעות מללבוש תפלין ביום הראשון בלבד, בגלל אמרם (שם כא, א): ר' יהושע אומר: אבל שני ימים הראשונים אסור להניח תפלין משני ושני בכלל מותר. ונקבעה ההלכה כר' יהושע בהנחה³⁴⁴. והחלק השלישי מזמני האבלות הוא: שלושה ימים ואין הם קיימים בזכות עצמם, [כתוספת] לזמנים אחרים יחד אתם, אלא הם נבדלים משבעת ימי אבלות, בנוגע לדיני האבלות, בתוספות שאין חיובן בארבעת הימים הנותרים, והן שתי תוספות: אחת מהן, איסור

341 מסתימת דברי הגאון משמע שחייב בקריעה. כן דעת הלכות גדולות בהלכות אבל, בעניין שמועה קרובה ושמועה רחוקה: "ואידי ואידי חייב בקריעה". כן גם בהלכות גדולות, על פי כ"י מילאנו, ירושלים תשל"ב, עמ' 426. וכן מובא בשם בה"ג, ברי"ף גיאת הלכות אבל עמ' סד; בהלכות פסוקות עמ' קסה ובהלכות ראו עמ' 123. וכן דעת רב אחאי גאון, שאילתא לה, ראה שם העמק שאלה אות ב. וכן בהמנהיג סי' קנה. מאידך גיסא, בהלכות גדולות אספמיא עמ' 208, שאינו קורע על שמועה רחוקה, מלבד על אביו ואמו. וכן דעת רב האי גאון, מובא ברי"ף גיאת שם. וכן בתשובות הגאונים שערי צדק, שער הרביעי סי' סג, דף כא ע"ב: תשובה מרב נטרונאי. ועי' תוספות מועד קטן כ ב, ד"ה קורע, בעניין שיטות בה"ג ורב צמח גאון. ראה אוצר הגאונים מועד קטן חלק התשובות, עמ' 32-33.

342 בגמרא לפנינו: קודם "לרגל", בטלה "הימנו". גירסת "הרגל" נמצאת בדקדוקי סופרים.

המלאכות בשלושת הימים הראשונים בגלוי ובסתר, ואולם ארבעת הימים הנותרים הרי בהם מותר לו לעבוד בחשאי, אם היה אנוס, בגלל אומרם (שם כא, ב): אבל שלשה ימים הראשונים אסור בעשיית מלאכה מיכן ואילך עושה בצינעה בתוך ביתו, ואשה טווה בפלך בתוך ביתה³⁴⁵. והתוספת השניה, אי-שאלת שלום הבריות בשלושת ימים הראשונים בלבד, בגלל אומרם (שם): אבל שלשה ימים הראשונים אסור בשאלת שלום משלשה ועד שבעה משיב ואינו שואל, אלא אם כן יהיו רבים צריכין לו, כמו שעשה ר' עקיבא ואמר: וכבוד רבים שאני. והחלק הרביעי מזמני האבלות הוא: שבעת ימי אבלות, ארבעת הימים האחרונים שלהם מיוחדים על ידי שמונת הדינים הנשואים, אשר כבר הקדמנו וביארנו אותם. וכבר אמר הכתוב בדבר חיוב שבעת הימים (איוב ב, יג): וישבו אתו לארץ שבעת ימים וג'³⁴⁶. והחלק החמישי מזמני האבלות הוא, משך שלושים ימים והם מיוחדים מכל מה שהקדמנו מדיני האבלות בשני עניינים בלבד, ולא יחול בהם חיוב אחר, והם: אי-נטילת השיער בהם ואי-כבוס הבגדים, בגלל אומרם: (מועד קטן כז, ב): שלשים לגיהוץ ולתספורת³⁴⁷. ולכשייגמרו שלושים הימים יותר לו זאת חוץ מאשר בנוגע להורים שכן הוא חייב באי-נטילת השיער ואי-כבוס בגדיו (גם) אחרי ל' ימים, עד שיגערו בו חבריו³⁴⁸. לאמרם (שמחות ט, יא; מועד קטן כב, ב): על כל המתים כלן מספר לאחר שלשים על אביו ועל אמו מגדל פרע עד שיגערו בו חבריו³⁴⁹.

345 כן הגירסה גם בכ"י מינכן ובגמרא שלפנינו אין המלה "בעשיית". ראה דק"ס הערה ר. בדברי הגאון אין המלים: "ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה". בבה"ג הגירסה כמו בדפוס. וראה שיטת רבינו שמואל בתוספות שם, ד"ה מכאן, שלאחר ג' ימים כולט מותרים בצנעא. וראה מהר"ם מרוטנבורג, מהדורת כהנא ח"ג סי' ח עמ' לח. ועי' קובץ הראשונים הנ"ל, פירוש על הרי"ף עמ' נה הערות 8-9, ועמ' קפה הערה 322.

346 בגירסת הרי"ף במו"ק דף כח ע"א וכ"י מינכן — ראה דקדוקי סופרים — מובא מאמר שאינו לפנינו בגמרא: "א"ר יהודה אמר רב, אין מנחמין רשאין לישב אלא על גבי קרקע, שנאמר: 'וישבו אתו לארץ'". וכן ברי"ף גיאות עמ' 50 וברמב"ם הל' אבל פ' יג הל' ג ועוד כמה ראשונים. ראה דקדוקי סופרים שם. בכל מקורות אלה הלימוד הוא בעיקר לגבי המנחמים; מאידך גיסא מביא הרמב"ן בתורת האדם, בעניין כפיית המיטה עמ' קפג את המאמר בצורה זו: "דאמר רב יהודה אמר רב, מנין לאבל שאינו רשאי לישב על גבי המיטה אלא על גבי קרקע — שנאמר: 'וישבו אתו לארץ'". ובטור מביא מימרות על האבל ועל המנחמים, וראה בפרישה שם אות ג. והשווה ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה, הדרש לגבי כפיית המיטה. וייתכן, שהגאון מרמז למאמר זה המובא במקורות הנ"ל: אמר רב יהודה אמר רב וכו', וכגירסת הרמב"ן. ועי' בפסקים ומנהגים של מהר"ם מרוטנבורג שם סי' סד, עמ' פו.

347 עי' שמחות פ"ז ח, מהדורת היגער עמ' 139: שלשים יום לגהוץ, שלשים יום לתספורת. הגאון כולל גם כבוס. בשאלתות פ' ויחי, סי' לה: שלשים יום לגהוץ ולתספורת. בשרידי שאלתות, תרביץ ז, עמ' 20: "ואסור שלשים יום לספר ולכבס". בפירוש הארוך לרס"ג לפ' חיי שרה (כג ב), שז"ל סקוס, תרביץ השי"ט עמ' 303 מכ"י נאמר: "ואמרו לספוד לשרה ולבכותה, זה מקצת מחובות המת... וגיהוץ ותספורת לשלשים יום". באוצר הטוב, ברלין 1878, פירסם א"א הרכבי את הקטעים האלה וייחס אותם לרב שמואל בן חפני גאון. ושם העתיק: "לכבוס בגדים ולגוזו השער, ל' יום", וראה רי"ף גיאת הל' אבל, עמ' מח: "וגזירת ל' תספורת וגיהוץ ואחוי". ועי' תוספות מו"ק (כג, א), ד"ה כל.

348 דין זה בכיבוס לאחר ל' באביו ואמו איננו בבבלי, אולם בירושלמי מו"ק פ"ג, ה"ה

וכיוון שכבר ביררנו חלקי זמני האבלות, הרי מן הראוי להביא אחריהם את ידיעת תחילת זמנים אלה — מאימתי הם חלים, כדי שהעניין יהיה מדויק, ואיזה דבר גורם להפסקתם, ואז צריך להתחיל בהם מחדש, כי הרי זה דיבור עדין ביותר בעניין הזה. ונאמר, שהתחלתם צריכה להיות מזמן פרידתו של החייב באבלות מן המת, וזאת בשלשה תנאים: אם היה נוכח במותו, והזמן שבו נפרד ממנו היה (זמן) שאפשר להתאבל בו ולא היה שם מי שהוא אחר, שעליו חלה חובת האבלות שנפרד ממנו. שכן אם לא היה נוכח בשעת מותו, הרי (החובה עליו), מזמן שהגיעה אליו השמועה על מותו אם הזמן כשר לאבלות. ואם האבלות אינה מותרת בזמן זה, — הריהו חייב מאותה שעה שבה תהא האבלות מותרת. ואולם חיוב האבלות סתם מזמן הפרידה, הריהו בגלל אמרם (שם כב, א): אמר להו ראבא לבני מחוזא אתו דלא אזליתון בתר ערסא מיכי אהדרתו אפים מבאבא דאבילא אתחילו מינו³⁵⁰. ואולם ביאור התנאים האלה הריהו כפי שאני מתאר, והוא, שאנחנו אמנם התנינו באמרנו: כשהיה נוכח בשעת מותו, כי יתכן שיהיה נעדר ממנו, ואין היעדרו מבטל את חובת האבלות, אלא היא חלה עליו מזמן שנתאמתה אצלו ידיעת מותו. וזאת בשני מינים: המין הראשון שיגיע אליו (עניין) זה, תוך פחות משלושים יום מזמן מותו, ואז תחול עליו האבלות של שבעה ימים, וזוהי, ידיעה שקדמונינו קראו לה בשם: שמועה קרובה, לאמרם (שם כ, א): שמועה קרובה נוהגת שבעה ושלשים; והמין השני שיגיע אליו (עניין) זה לאחר שלושים יום מזמן מותו, ואז תחול עליו האבלות מקצת היום שבו הגיעה אליו (הידיעה). וזוהי ידיעה, שקראו לה קדמונינו: שמועה רחוקה — כפי מה שנקבע ממעשהו של ר' (שם כ, ב): ומקצת היום ככולו. ואם תגיע אליו הידיעה ביום השבת והוא אחרון של השלושים, אז לא תחול עליו חובת האבלות אלא במקצת יום הראשון לאמרם (שם, שם): תאני רב אדא דמן קיסרי קמיה דרב יוחנן שמע שמועה קרובה בשבת ולמוצאי שבת נעשת רחוקה אינו נוהג אלא יום אחד — וזה מוסב על זה, שאין אבלות בשבת. וכמו כן, אם הגיעה אליו הידיעה באחד מימי הרגלים, והיה זה תוך פחות משלושים יום, וכאשר יצא הרגל עברו שלושים יום של האבלות, תחול עליו (האבלות) מקצת יום יציאת הרגל, כי הוא לא שמע בזמן שבו הוא חייב האבלות, לאמרם: (שם): אמ' רב יוסף בר רב אבון שמע שמועה קרובה ברגל ולמוצאי הרגל נעשת רחוקה אינו נוהג אלא יום אחד³⁵¹. ועל זה היתנה שני

350 הגאון קובע את התחלת האבילות בהתאם לשיטת בה"ג בהלכות אבל, בה"ג ברלין עמ' 206; בה"ג לפי כת"י מילאנו עמ' 427, שכותב: "והיכא דמיית ליה במעלי יומא טבא ודחילו דילמא לא מספקין למקבריה מקמי יומא טבא ושקלוה גוים ואמטויה למיקבריה, כד נפיק ליה ממאתא ואיכסי ליה מקרובים חדא שעתא קמי דליעול רגל חלה לה אבילות עלייהו ובטלה מינהון גזירת שבעה". לפי תשובה מרב שרירא ורב האיי מובאה ברי"ף גיאת הל' אבל עמ' עא הלכה זו מקורה בדברי רבא שאמר לבני מחוזא, שלפנינו בדברי ר"ש בן חפני גאון. דין זה מובא בהלכות פסוקות עמ' קסו ובספר האשכול — אלבק עמ' 188. ועוד הלכה דומה בה"ג שם: והלכתא היכא דנפק שכבא מן קמ' פניה וכו' הנך דאיתנהו בבייתא מאנו מעידנא דאיתכסי מיניהו וכו'. דין זה מובא בהלכות פסוקות עמ' קסז ובהלכות ראו עמ' 124. וראה דעת הרמב"ן בתורת האדם סוף ענין ההתחלה עמ' קסב, שחולק על בה"ג, שכל זה רק אם שולחין את המת מחוץ לעיר, אבל בתוך העיר מתחילה האבילות מסתימת הגולל. וכן דעת הרמב"ם הל' אבל פ"א ה"ה. וראה רבינו ירוחם נתיב שמונה ועשרים חלק ראשון דף רלא, ושיטה על מועד קטן לתלמידו

תנאים — שאם תגיע אליו הידיעה ביום החג השני, שהוא אחרון ימי הרגל. ויוצא שהוא אחרון לשלושים הימים, או תגיע אליו הידיעה בחולו שלמועד, באופן שיום החג השני — אשר הוא אחרון לימי הרגל — יהא אחרון לשלושים הימים, הרי אם היה אחד משני העניינים האלה, אז תחול עליו האבלות של שבעה ימים. וזהו מה שרצינו לבאר באמרנו: "הרי מזמן שהגיעה אליו השמועה על מותו, אם הזמן כשר לאבלות. ואם האבלות אינה מותרת בזמן זה, הריהו חייב באותה שעה שבה תהא האבלות מותרת". וזהו כפי מה שבארנוהו³⁵². ואמנם התנינו במאמרינו: "והזמן שבו נפרד ממנו היה (זמן) שאפשר להתאבל בו". בגלל הרגלים, כי האבלות לא תיתכן בהם, וזאת מפני שציוה ה' יתגדל שמו בהם את השמחה, באמרו (דברים טו, יד): "ושמחת בחגך"³⁵³ — ויהיה זה מבטל את חיוב האבלות בהם, ואמרו רבותינו (שם יט, א): רגלים מפסיקין ואינן עולין. ואם כי הרגלים הם שלושה, הרי קדמונינו מסרו שראש השנה ויום הכיפורים נוהגים בהם מנהג הרגלים בעניין הזה, וזהו מאמרם (שם): רבן גמליאל אומר ראש השנה ויום הכיפורים כרגלים, והלכה כרבן גמליאל³⁵⁴. והיה אם ימות המת בימי הרגל ובמה שדינו כדין ימי הרגל — והיה האיש חייב — האבלות נוכח, אז מתחיל בחיוב האבלות מיום החג השני, אשר הוא אחרון ימי הרגל³⁵⁵. לא מלפני זה, ואמנם התנינו באמרנו: "אשר הוא אחרון ימי הרגל", שלא

352 הגאון יצא להחמיר בדין שמועה קרובה לגבי יום טוב שני של גלויות בעקבות שיטת הבה"ג. כידוע, דעת בה"ג היא, שאם מת ביום שני של גלויות, נהגת אבילות כו ביום, דאבילות יום הראשון דאורייתא. ראה הלכות גדולות הל' אבל; הלכות גדולות ברלין עמ' 206, ובה"ג לפי כת"י מילאנו עמ' 425-426. וכן פסק הרי"ף על המשנה: הקובר את מתו שלשה ימים קודם לרגל (מו"ק יט א); וכן ברי"ף גיאת הל' אבל עמ' נו; וכן פסק הרמב"ם בהל' אבל פ"י ה"י. מדברי הגאון רשב"ח שלפנינו משמע שהוא מחשיב את יום טוב שני כזמן שאבילות מותרת בו, והיינו אם מת ביום טוב שני, כמבואר. ויש עוד צד של חלות אבילות להלכה אם לא למעשה ביום טוב שני, היינו ההלכה האחרת שבבה"ג שם: שאם מת באמצע החג מתחיל למנות את שבעת הימים מיום טוב האחרון, אף על פי שאינו מתאבל בו. וכן נפסק בשו"ע יו"ד סי' שצט. מתוך הנחות אלה כותב הגאון רשב"ח ששמועה קרובה ביום טוב שני שנעשית רחוקה למחרת, מחייבת ז' ימי אבילות שלמים. יש לציין, שהגאון רשב"ח לא הזכיר לפני זה את ההלכה של בה"ג לעניין יום טוב שני — נראה, שהלכה זו היתה מקובלת על כולם בזמן הגאונים, כמו שכתב הרמב"ם בתורת האדם עניין שבתות וימים טובים עמ' רכא: "וכן כתבו כל הגאונים". אולם ראה אור זרוע ח"ב סי' תלב עמ' 177 דעות של החולקים.

הלכות אלו על יום טוב שני באבלות מובאות בתשובות הגאונים חמדה גנוזה, סי' קנו, בשם רב יצחק בר יעקב גאון. ויש להביא כאן שיטה מרב האיי גאון לענין יום טוב שני כפי שמובא ברי"ף גיאת הל' אבל עמ' נט: "ועוד אמר רב האיי, מנהגנו לומר קדיש על המת ביום טוב שני ולומר תתכלי חרבא ולשאל טעם כחול", ע"כ. "תתכלי חרבא" — היינו נוסח הקדיש שאומרים אחרי קבורת המת — בעלמא דהוא עתיד לאיתחדתא וכו'. ראה באבודרהם, סדר שחרית, באור הקדיש, מהדורת ורטהיימר עמ' 60. "ולשאל טעם" — היינו תחלת נחום אבלים כמבואר ברי"ף גיאת שם עמ' מג. וראה "קבוצת חכמים" ו. ורנהיים ווין 1860 עמ' 109 בשאלה ששאל רב נסים מרב האיי ושם נאמר: "ושכתבתם, מצינו בתשובת אדוננו גאון זכר טהור וקדוש לברכה לאנשי פאס שאומר ביו"ט על המת קדיש. מה לומר בו תתכלי חרבא וכו' כדרך שאומרים בחול. מנהגנו ביו"ט שני שקוברין את המת לומר תתכלי חרבא, ולשאל טעם כחול". וראה ל. גינצבורג

יחשבו עלינו, כי התכוונו ליום החג השני מן הרגלים, אשר יבוא אחריו חולו שלמועד, וכך ביטלנו את המחשבה הזאת בהתנותנו זאת³⁵⁶. ואמנם התנינו באמרנו: "ולא היה שם מישהו אחר, שעליו חלה חובת האבלות. שנפרד ממנו". כי אם בא אחד מהאבלים ממקום קרוב באחד משלושת הימים הראשונים של שבעת ימי אבל ומצא שהאבלים כבר ישבו לאבלות והזקן³⁵⁷ שבהם היה עמהם, הרי מה שהוא חייב זה להשלים את מספר ימיהם באבלות. ואם היה הבא הזקן שבהם, או ביאתו היתה לאחר שלושת הימים הראשונים, אז יהיה חייב באופן מיוחד להתחיל למנות שבעת ימי אבל לעצמו, לאמרם (שם כא, ב): "אבל שלשה ימים הראשונים בא ממקום קרוב מונה עמהם ממקום³⁵⁸ רחוק מונה לעצמו מיכן ואילך אפילו בא ממקום קרוב מונה לעצמו³⁵⁹". ואמרו: אמ' ר' חיייה בר אבא אמ' ר' יוחנן והוא שיש גדול הבית בבית. וכמו כן אם הזקן שבאבלים הלך עם המת וחזר תוך שלושת הימים הראשונים, אז ישלים מספר שאר האבלים; ואם הגיע לאחר שעברו שלושת הימים הראשונים, אז באופן מיוחד יתחיל למנות שבעת ימי האבל לעצמו, לאמרם (שם כב, א): אמ' רב חיייה בר אבא אמ' ר' יוחנן אפילו הלך גדול הבית לבית הקברות מונה עמהם. והיקשו באמרם: והא תניא מונה לעצמו — והסתייגו בענותם: לא קשיא הא דאתא בגו תלתא והא דלא אתא בגו תלתא³⁶⁰.

(יא) ואמרו: וירא יושב הארץ הבנעני — מחייב את הצטרפותם אל הצבא תוך מתן כבוד ליוסף, כי הוא השליט שלהם³⁶¹. והודיענו באמרו: על כן קרא שמה אבל מצרים — את הסיבה מדוע קראו לה בשם כזה. והמקומות, שנקראו בשם האבלות הם שישה: אבל מצרים, ועוד (במדבר לג, מט): אבל השטים, ועוד (שופטים ז, כב; מלכים א' ד, יב; יט, טז): אבל מחולה, ועוד (מלכים א' טו, כ; מלכים ב' טו, כט): אבל מעכה, ועוד (דברי הימים ב' טז, ד): אבל מים, ועוד (שופטים יא, לג): אבל כרמים³⁶² כפי שהם ברורים בפסוקיהם במקומותיהם³⁶³.

עמ' נו "ואית דסבירא ליה, מי שמת לו מת בחולו של מועד יש עליו באבלות ביזם טוב האחרון מן המנחה ולמעלה שמקצת היום ככולו — לא דייק". ואולי יש לפנינו בדברי הגאון שריד מן הדעה הזאת.

356 יש להשוות דברי הגאון אלו עם דברי רב האי גאון, מובאים ברי"ף שם, המבאר את שתי ההלכות בבה"ג שלא נטעה בהן לאילו ימים הכוונה. גם רשב"ג מוסיף ביאור יתר שלא תחול אי-הבנה.

357 הגאון תירגם: "גדול הבית", זקן הבית. והכוונה לגדול בשנים וכן דעת רב נטרונאי גאון, בתשובות גאונים קדמונים סי' לה. וכך יש להבין את דברי שבלי הלקט סי' יז עמ' קעד, שכתב על גדול הבית: "לאו דוקא גדול אחי, אלא גדול האבלים בן או בת או אחות". ברי"ף גיאת מה ע"א: ומאן הוא גדול הבית — ההוא דסמיך ביימא עליה. בבית הבחירה למו"ק כא ב, מגדיר גדול הבית: מי שאבלותו יותר גדולה, כגון בן במקום אחים. הרשב"א בתשובה סי' תעת, כותב שאין הולכין אחר המצטער יותר, אלא אחר מי שחייב בקבורה.

358 בגמרא לפנינו: "בא" ממקום.

359 מדברי הגאון אנו למדים שפוסק כרבנן ולא כרבי שמעון, שם. ובה"ג פוסק כרבי שמעון. וכן פסק הרמב"ם הל' אבל פ"ז ה"ד. ועוד אנו למדים, שאין הזקן מצטרף לקטנים אם בא אפילו ממקום קרוב, ואפילו בתוך ג' ימים. וכן פירש רש"י; הרמב"ן בתורת האדם עמ' קסא; אור זרוע סי' תכד. וכן במהר"ם מרוטנבורג (מהדורת כהנא) סי' צו, עמ' ק, על יסוד הירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה. והשווה דעת רב נטרונאי גאון בהערה הקודמת, שמקילין

(יב) והודיענו באמרו: ויעשו בניו לו — את ציותם לו אפילו אחרי מותו ושלא הימרו את פיו ושלא עסקו בעניינו אלא ילדיו.³⁶⁴
 (יג) ואשר לאמרו: וישאו אתו בניו, הרי המאמר המתאים והראוי ביותר על זה הוא, שהשבטים נשאו אותו על כתפיהם חליפות, מפני שלא רצו לשאתו על הפרדים ועל החמרים ודומיהם, על יסוד מה שאמרו הקדמונים (ברכות יח, א): המהלך בעצמות ממקום למקום הרי זה לא יתנם בדוסיקיא ויניחם על גבי החמור מפני שנוהג בהן מנהג בזיון.³⁶⁵ הלא תראה את מאמרו על אמציהו, בבחינת גינוי (דברי הימים ב, כה, כח): וישאיו על הסוסים ויקברו אתו עם אבתיו בעיר יהודה.³⁶⁶ אחר כך אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. ג, יד—כו

הכתוב:

(יד) וישב. אחר חזר יוסף למצרים הוא ואחיו ושאר מי שכבר עלה עמו לקבורת אביו אחרי שקבר אותו.
 (טו) ויראו. וכאשר ראו אחי יוסף שאביהם כבר מת אמרו: שמא יאיים עלינו יוסף ויגמל לנו על כל הרע אשר עשינו לו.
 (טז) ויצו. וצו על מי שאמר ליוסף: הנה אביך כבר צווה לפני מותו ואמר.
 (יז) כה תאמרו. כך אמרו ליוסף סלה לפשע אחיך וחטאם שכן כבר עשו לך רע ועתה אשאל ממך שתמחל לעבדי אלוהי אביך, ובכה יוסף כאשר דברו אליו על זאת.
 (יח) וילכו. והלכו אחיו גם כן ונפלו לפניו ואמרו הנה אנחנו עבדים לך.
 (יט) ויאמר. ואמר להם יוסף אל תפחדו הנה אני ירא את ה'.
 (כ) אתם. אתם גזרתם עלי רע ואלהים גזר טוב כדי שיעשה מה שאתם רואים היום ויחיה עם רב.
 (כא) ועתה. ועתה אל תפחדו אני אספק אתכם ואת טפכם. ויניחם והתנהג אתם בעדינות.³⁶⁷
 (כב) וישב. אחר גר יוסף במצרים הוא ובית אביו וחי יוסף מאה ועשר שנים.
 (כג) וירא. עד שראה יוסף לאפרים בנים שלשים וגם בני מכיר בן מנשה נולדו בחיקו.
 (כד) ויאמר. אחר אמר יוסף לאחיו אני מת ואלהים עתיד לזכור אתכם ולהעלותכם מהארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ויצחק ויעקב.

364 ראה למעלה, ג, ב. שכתב כן. וראה שם הערה 311.

365 לפנינו בגמרא: המוליך עצמות ממקום למקום הרי זה לא יתנם בדוסיקיא ויתנם על גבי חמור וירכב עליהם מפני שנוהג בהם מנהג בזיון. ובדקדוקי סופרים שם, מכת"י מינכן כגירסת הגאון: ויניחם על גבי החמור. וכן בהלכות פסוקות, וכן בערוך ערך דיוסק, וכן ברי"ף. וברמב"ם בהל' ס"ת פ"י הלכה יא, שם ג"כ: "ויניחנו על גבי החמור". ובדק"ס שם: בדיסיקיא, ובירושלמי ברכות פ"ג ה"ה (מובא בתוספות שם ד"ה וירכב עליהם): דייסקי ופירוש המלה כמו שכתב ר"ח (נספחים לאוצר הגאונים, ברכות י עמ' 17): "שני שקין מחוברין ומונחין על החמור אחד מצד זה ואחד מצד זה". וכ"כ רש"י פסחים יג, א. וכן בערוך, ערך דיוסק ובאיזראילסאהן. גדפס בטעות: דוסיקרא. ולגירסת הגאון: המהלך בעצמות — השוה לשון הרמב"ם בהל' ס"ת שם: "היה מהלך ממקום למקום". והנה הגאון אינו גורס: "וירכב עליהם". ומשמע מדבריו

- (כה) וישבע. והשביע יוסף את בני ישראל ואמר להם: כאשר יזכרכם אלהים העליון: איפוא את עצמותי אתכם.
(כו) וימת. ומת יוסף בן מאה ועשר שנים וחנטוהו והושם בארון (מתים) במצרים.

פירוש

(יד) הודיענו באמרו: וישב יוסף כמה דברים, (אחד) מהם, שיבתו לאחר עשיית המצוה, כלומר קבורת אביו, כדי שלא ייפרד ממעשיו (במצרים), ואולי פרעה כבר הטיל עליו למהר לשוב כמו מאמרו (נחמיה ב, ו): ויאמר לי המלך והשגל יושבת אצלו עד מתי יהיה מהלכך ומתי תשוב וג'. ומהם, שהחזיר את אחיו אתו תוך רחמים עליהם.³⁶⁸

(טו) ותירגמו: לו ישטמנו יוסף: שמא, כדי שנוציאוהו מן (לשון) האיחול, וזה דומה לאמרו (ישעיה סג, יט): לו קרעת שמים ירדת וג'.³⁶⁹ ואולם משטמה הרי יש שמתורגם: קנאה־שנאה והתראה, כמו אמרו (בראשית כז, מא): וישטם עשו את יעקב — ויש שמתורגם: איום, כאמרו (הושע ט, ז): ורבה משטמה.³⁷⁰ והתכוונו באמרם: והשב ישיב לנו: לתגמול ולעונש, כאמרו (תהלים עט, יב): והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם וג'. וכסיבה לפחדם זה נתן את מיתת יעקב אבינו, באמרם: ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, כי יראתו — היתה מונעת אותו מהם.³⁷¹ אם כי אחד מהקדמונים³⁷² כבר אמר: שיוסף ראה בדרכו את שכם ואת מקום המכירה ופחדו שמא יתחדש זכרון (הדבר) הזה בנפשו, ועל כן הזהירוהו.

(טז) ואמרו: ויצו אל יוסף — במפורש בציווי וצוואה, כמו אמרו שם (שופטים כא, י): ויצו³⁷³ אותם לאמר לכו והכיתם, ואמרו גם כן (שם כא, כ): ויצו את בני בנימין [לאמר] לכו וארבתם וג'. ובאמרו: אביך צוה לפני מותו וג' — אמרו אנשים, שזאת היתה הוספה ומתוך בקשה להינצל.³⁷⁴ ומה שאנחנו חושבים בזה הוא: הימנעות מהחלטה פסקנית כי שיקרו בזה, כיוון שזה היה אפשר להיווכח באמיתות הצוואה על ידי זה שיוסף הסכים לה באמרו (להלן פסוק יז): ויבך יוסף בדברים אליו. כי עם³⁷⁵ שליטתו העצמית לולא היה הדבר ברור אצלו — היה דוחה ומבטל אותו, וזה גלוי.

(יז) ובאמרו: כה תאמרו ליוסף — הוכיח לנו, שהצוואה על זה היתה לא בלשון השבטים, כדי שלא יהיו מצווים בעצמם וכעדים לעצמם. ומצאנוהו, שכבר ביקש סליחה בשבילם במאמר הזה בשלושה ביטויים, והם אמרו: אנא וגם כן: שאנא, וזה נישנה וחוזר פעמיים, וזה נחוץ בבקשת הסליחה, שתישנה ותיחזר הבקשה שלוש פעמים³⁷⁶, שכן תראה את בקשת הסליחה של אביגיל מדויד המלך על נבל בשלושה

368 השווה במפרשים שדייקו שלא נפקד אחד מהם, ראה תורה שלמה אות מח.
369 בכתה"י: "לו" קרעת. הגאון מפרש כאן "לו" במשמעות של "הלוואי לא". ראה מחברת מנחם ערך "אולי"; "המראה השלישי"; לו ישטמנו יוסף — המלה הזאת פתרו כפי ענינה פן ישטמנו יוסף". וראה ריב"ג שורש "לו"; "ותהיה ליראת הדבר במקום פן כמו לו ישטמנו יוסף". השווה רש"י וא"ע כאן. את הפסוק בישעיהו מפרש הגאון במובן כ"אלו לא" כמו שמפרש ריב"ג בשרשים שם; "לוא קרעת שמים ירדת, כלומר, כאלו לא היה זה מעזרתך וישועתך". וראה גם ספר "אותיות הענינים" לר' יהודה אבן בלעם

מאמרים. שכן המאמר הראשון (שמואל א, כה, כד): בי אני אדני העון ותדבר נא אמתך באזניך וג'; והמאמר השני: (שם כה): אל נא ישים אדני את לבו וג'; והמאמר השלישי (שם כח): שא נא לפשע אמתך וג'. וכבר כלל במאמרו: כי רעה גמלוך, עם בקשת הסליחה גם את ההודאה בפשע ובחטא. וכבר תראה את בקשת הסליחה של שמעי בן גרא מדויד המלך באמרו (שמואל ב, יט, כ): אל יחשב לי אדני עון ואל תזכר את אשר העוה עבדך וג', ואמר בהודותו בפשעו (שם כא): כי ידע עבדך כי אני חטאתי. ואפשר להבין את מאמרו (שם): והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, הנני מבקש סליחה, יוסף ביקשו ממנו סליחה והוא סלח³⁷⁷ ולא ייטב המאמר הזה אלא עם החרטה על עשיית הרעה, כי הוא מעשה רע ועם החלטה שלא לחזור על (מעשה) דומה לה, למרות היכולת והאפשרות (לחטוא)³⁷⁸, וזה עם עניינים אחרים

377 מדרש שוחר טוב מזמור ג, ג. ובילקוט שמואל רמז קנא, וכן מובא ברד"ק שם. 378 הגאון מתכוון כאן לשיטתו בעניני תשובה המבוארת במקום אחר. בקטע מפירושו לדברים ד, ל, הגאון מבאר שם את הגדרות התשובה שהם בעיקר עזיבת החטאים והחרטה עליהם. הוא חולק על רס"ג שקבע (אמונות ודעות מאמר חמישי פרק ה) כי הגדרות התשובה הן ארבע: עזיבה, חרטה בקשת הסליחה והחלטה. הגאון בן חפני מוסיף לעומת זה עוד עקרונות בענין הגדרת התשובה שלהם הוא מרמז כאן: ראה מאמרי "גדרי התשובה על פי הגאון רב שמואל בן חפני". "סיני" סיון—תמוז תשל"ה כרך עז, חוברת ג"ד, עמ' קו והלאה שם הבאתי דברי הגאון מתוך כת"ל, סמינר גיו-יורק סמוגו הוא R 1734 (ADL. 1809). ואלו דבריו הנוגעים לענייניו כאן: "והמקום הזה מתאים שנזכיר בו את הגדרת התשובה ותכונותיה בקיצור. ונאמר, כי ראש הישיבה אל-פיומי, ירצהו ה', ציין ארבע פעולות שלה בדרך ההגדרה, והן: לעזוב את החטאים ולהתחרט עליהם ולהבטיח שלא לחזור לעשות כאלה ולבקש עליהם סליחה. והזכיר את ההוכחות להן מלשון הכתוב. ואמר על העזיבה (ישעיהו נו ז): יעזב רשע דרכו וג'; ואמר על החרטה (ירמיהו לא יח): כי אחרי שובי נחמתי; ואמר על ההבטחה (הושע יד ד) (שלא) לחזור: אשור לא יושיענו על סוס לא נרכב וג'. ואמר בנוגע לבקשת הסליחה (שם שם, ג): קחו עמכם דברים ושובו אל יי וג'. ואלה הם מאמרים נאים, אך הם טעונים מצדנו הגדרה לפי שני עקרונות: העקרון הראשון הוא שהמאמר הזה אי אפשר לו לשמש כהגדרה לתשובה, כי הגדרת דבר היא שלא ייכנס בו משהו אחר, ושלא נוציא ממנו, כמו הגדרת (= גבול) הבית ועוד. והסתירה מראה שהמאמר הזה אינו הגדרה של התשובה, כי עזיבת החטא נאמרה רק על מצוות לא-תעשה, ואילו מצוות עשה עזובות — הרי אין התשובה שלהם ע"י עזיבתן, אדרבא: עזיבתן היא החטא, והתשובה עליהן צריכה להיות עשייתן ע"י עזיבתן. והמאמר הנכון בענין זה הוא לומר שהתשובה על מצוות לא תעשה היא ע"י עזיבתן, והתשובה על מצוות עשה היא ע"י עשייתן. וגם כן: לו היתה בקשת הסליחה בגדר התשובה הרי תשובתו של האילם היא פגומה. ואם יטען טוען כי האילם השב בתשובה, גם אם אין הוא מבקש סליחה בלשונו, יכול לבקש סליחה בלבו — נטען כנגדו שדבר זה אינו מתאים להסתמכותו על הפסוק קחו עמכם דברים וג'. ובחיי, שבקשת הסליחה באה אחרי התשובה, מצד מי שאפשר לו דבר זה, ומי שאי-אפשר לו — הרי אין דבר זה פוגם בתשובתו, אם עשה אותה לפי תיאוריה. והחזרת הגזילה איננה תולדה (הכרחית) של התשובה למי שאיננו יכול (לעשות) זאת, וחוסר יכולתו אינו פוגם בתשובתו, אם היא נעשית לפי תיאורה. והעקרון השני בענין הגדרת החבור על התשובה הוא שעזיבת החטאים והחרטה עליהם אינם תשובה רצויה בעיני ה', אלא אם כן (החזור בתשובה) עוזבם ומתחרט עליהם, מפני שהם חטאים בעיני ה'. ראייה לכך, שלפעמים יעזוב אותם מי שאינו יכול לעשותם, למרות תשוקתו לעשותם, ולפיכך אין הוא חוזר בתשובה. וכמו כן מי שמתחרט

הוא מהגדרות התשובה. ויש אומרים שהתכוון באמרו: לפשע עבדי אלהי אביך: הנה אביך אם כי הוא מת, הרי אלהיו נצחי, לא חדל ולא יחדל לעולם, (על כן) לא תיתכן ממך עשיית רעה להם³⁷⁹. וזה דומה למאמרו של אלישע (מלכים ב' ב, יד): איה [ה']³⁸⁰ אלהי אליהו אף הוא ויכה את המים ויחצו הגה והנה ויעבר אלישע, התכוון בזה, שאליהו עליו השלום, אם כי היה נעלם ונסתר איה, איפוא, יכולת ה' יתעלה, אשר חולל את נסיו על ידו. ואולם בכייתו, כאמרו: ויבך יוסף בדברם אליו — הרי זו בגלל רחמיו וחמלתו עליהם³⁸¹. ויש אומרים שהוא בכה בגלל הזכרת אביו בזאת³⁸².

(יח) וצירפו השבטים לצוואת יעקב עליהם את הליכתם אליו והכנעתם לפניו³⁸³, באמרו עליהם: וילכו גם אחיו ויפלו לפניו וג'. והתכוונו באמרם לו: הננו לך לעבדים — לשני חברים: האחד, הצעת התגמול כנגד מכירתם אותו כעבד³⁸⁴, כאמרו (תהלים קה, יז): לעבד נמכר יוסף; והשני, הצעת העבדות והשלטת השיעבוד עליהם, כדי שהעניין יצא לפועל לגביהם³⁸⁵.

(יט) ופנה אליהם יוסף בחמישה סוגים של הדיבור. הראשון בהם אמרו: אל תיראו — כהרגעה לליבותיהם והבטחה מפחדם, דומה למאמר ה' לישראל (זכריה ח, יג): אל תיראו תחזקנה ידיכם. והתכוון באמרו: התחת אלהים — שפחדו מה' ויראתו את ה' ימנעוהו מלהזיקם, כמו אמרו (משלי יז, י): תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה³⁸⁶.

(כ) והשני אמרו: אתם חשבתם עלי רעה, כלומר שכוונתכם היתה להזיק לי ולהרע לי, כמו אמרו (נחמיה ו, ב): והמה חשבים לעשות לי רעה ואולם ה' הפך זאת לטובה, כאמרו (ירמיה כט, יא): כי אנכי ידעתי את המחשבת אשר אנכי חשב עליכם וג'. והתכוון בזה, שהוא גרם לכם שהדבר יתן פרי טוב בנפשי. והתכוון באמרו: להחיות עם רב — ריבוי ילדי השבטים³⁸⁷ וזה כמאמר בני יוסף ליהושע (יהושע יז, יד): ואני עם רב [עד]³⁸⁸ אשר עד כה ברכני ה'.

(כא) והשלישי אמרו: ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם. ערבות למשפחותיהם וילדיהם, וערב, איפוא, להם, שייטיב להם אחרי שהבטיחם שלא ירע להם. והרביעי אמרו: וינחם אותם — התכוון לעדינותו בניחומם להם, כמו אמרו (שמואל ב' יב, כד): וינחם דוד את את שבע³⁸⁹. והחמישי אמרו: וידבר על לבם, מתכוון בו לפיוס ולעדינות, כי פעמים רבות קשור דיבור על לב עם הניחום — וכאמרו (ישעיה מ, א-ב): נחמו נחמו עמי וג'. דברו על לב ירושלים וג'. ואמרה רות לבועז (רות ב, יג): אמצא חן בעיניך אדני כי נחמתני וכי דברת על לב שפחתך³⁹⁰.

379 תנחומא ב' שמות סי' ב. בתוספת דוגמא כדרכו של הגאון. וכן ברש"י ושכל טוב כאן.

380 בכת"י חסר: ה'.

381 כעין זה בלקח טוב.

382 מובא ברבינו בחיי.

383 בדומה לזה בלקח טוב.

384 ראה צרור המור בשם המדרש, טעם זה מובא בראב"ם מבלי להזכיר את הגאון.

385 הטעם השני הוא לא לגבי העונש אלא לגבי קיום החלומות, כלומר השלימו עם החלומות, וראה בפ' ראב"ם שם בהערה 12. שכתב המהדיר על דברי הגאון: "הלשון מגומגם, ולכאורה שני הדברים אינם אלא אחד", ע"כ. אולם נראה כמו שביארתי.

ואומרים, שהוא נחמם בחמישה אופנים של נחום. ראשון בהם, הנה אתם הומשלתם לכוכבים ולעפר הארץ מבחינת הריבוי — מי יוכל לכלותכם, וכאמרו לאברהם (בראשית טו, ה): הבה נא השמימה וספר הכוכבים וג'. ואמר ליעקב (שם כח, יד): והיה זרעך כעפר הארץ וג'; והשני, הנה אתם עמי י"ב שבטים שווים לעניין הזמן בחלקי, כי היום שבו הוא בן י"ב שעות והשנה י"ב חודש, ובכלליו, שהמזלות י"ב, ואם יוכל אדם לשנות את עניני הזמן האלה, הרי אז יוכל גם להרע ולהזיק לכם³⁹¹; והשלישי, שהוא אמר: הרי אני הייתי בראשית בואכם אלי מוצדק יותר בהרעתי אליכם, לו רציתי זאת ולו בחרתי בה (ברעה) כלפיהם, כי אתם לא ידעתם אותי ולא ידעו הבריות, שאתם אחי, באופן שיגנוני על זה, ועכשיו הרי עזיבתי את זאת משובחת יותר³⁹². ועשה, איפוא, זאת הוכחה בשבילם על אי רצונו להרע להם; והאופן הרביעי, אמר להם: הנה עשרה לא יכלו לאבד אחד ממנו, רצונו לומר את עצמו, ואיך יוכל אחד לאבד עשרה³⁹³; והאופן החמישי, אמר: לו רציתי להרע לכם, הרי היתה מונעת אותי מכך חכמת השלטון, שלא יאמרו המצריים: אם הוא מרע לאחיו הרי איך אלינו לא ירע³⁹⁴. וכל זה ייתכן, אינו מן הנמנע.

(כב) והודיענו באמרו: וישב יוסף במצרים, שהוא חי את שנות החיים האלה בהצלחה ובטובה ואחיו ונשותיהם וילדיהם עמו³⁹⁵.

(כג) ואמרו: וירא יוסף לאפרים בני שלשים, אפשר שהם ילדי אפרים, שהם שלשים ליוסף והם שותלח ובכר ותחן כאמרו (במדבר כו, לה): אלה בני אפרים למשפחתם לשותלח משפחת השותלחי לבכר משפחת הבכרי לתחן משפחת התחני. ואפשר, שראה את הדור השלישי מילדי אפרים והם ערן בן שותלח, כאמרו (שם לו): בני שותלח לערן משפחת הערני³⁹⁶. והתכוון באמרו: גם בני מכיר בן מנשה, לגלעד בן מכיר, כמו שאמר (שם כט): ומכיר הוליד את גלעד, והוא הדור הרביעי³⁹⁷, וזה כמו שתיאר על אודות איוב (איוב מב, טז): וירא את בניו ואת בניו ארבעה דורות. וכבר ראה יעקב אבינו כגון זה בילדיו, כי הוא יחד למצרים ועמו חצרון וחמול והם ילדי פרץ בן יהודה בן יעקב והיו איפוא הדור הרביעי.

(כד) ומאמרו של יוסף לאחיו: אנכי מת — מחייב שהוא אמרו כשהוא חולה והרגיש במוות³⁹⁸. ואשר לאמרו: והאלהים פקד יפקד אתכם, הרי התכוון בזה לרחמים, כמו שאמר (בראשית כא, א): וה' פקד את שרה כאשר אמר, ובביטוי הזה אמר ה' לישראל (שמות ג, טז): פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים. וצריך (להגיד) שיוסף למד את זה מפיו אבותיו, על ידי לימוד³⁹⁹. ואשר יקביל לאמרו

391 מגילה טז, ב: ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד איך יכל לכבות עשרה נרות. וראה ב"ר שם, והוצאת אלבק עמ' 1294, שמתקשה על לשון המדרש שם "שנים עשר שבטים". לפי לשונו של הגאון הענין עולה יפה. וראה משנת רבי אליעזר, ענעלאו, פרשה שביעית עמ' 131.

392 ב"ר שם.

393 מגילה טז ע"ב, וב"ר שם.

394 ב"ר שם.

395 השווה לקח טוב.

396 הפירוש הראשון כאן הוא בהתאם לתרגומים הארמיים, וכן ברבינו מיוחס. ראה אהבת יהונתן על תרגום יונתן. הפירוש השני מובא בראב"ע, על פירש זה הקשה ב"צפנת

כאן: והעלה אתכם מן הארץ הזאת, אמרו שם (שם שם, יז): ואמר אעלה אתכם מעני מצרים וג'.

(כה) ויחייב אמרו: וישבע יוסף את בני ישראל, השבעה על ידי סמנים, דומה לאמרו (יהושע ו, כו): וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש וג', או השבעה בשם ה' ⁴⁰⁰. כאמרו (עזרא, י, ה): ויקם עזרא וישבע את שרי הכהנים וג'. ומה ענין חזרתו כאן: פקד יפקד אלהים אתכם — אחרי אמרו: ואלהים פקד יפקד אתכם, נאמר, שהמאמר הראשון — הודעה, והמאמר השני התניה, ולכן תירגמוהו: כשיזכרכם ה' ⁴⁰¹. אחר כך נאמר: אם היה יוסף הולך בזה בעקבות יעקב — מדוע זה לא ציווה לאחיו, שישאווהו אחרי מותו, כמו שציווה יעקב, ולמה דחה זאת לזמן היציאה בעת הקץ, ונאמר איפוא, שיש בזה שתי תשובות, ואחת מהן, שיעקב אמנם ציווה ליוסף על כך משום שידע שיש יכולת בידו בזה ושלא יקשה עליו. ואולם יוסף הרי ידע, שאחר מותו לא תשאר להם ממשלה ועל כן פחד שמא לא יוכלו להעלותו, ועל כן לא השביעם, לבל יתחייבו (דבר) שלא יוכלו (לעשות), אלא קבע את האישור לזמן היכולת ⁴⁰². והתשובה השנייה: אפשר שלא רצה לצוות שישאווהו מיד, פן יגרום להם זה שינאה בלבנות המצרים, כאשר ידעו שהוא ואביו כבר ציוו שיעלו אותם ממצרים, כדי שייקברו מחוצה לה, וכי הם אינם רוצים לקחת את מצרים כמולדת, ועל כן מצא לנכון שישאירו את גופו עד זמן הקץ ⁴⁰³. ואולי נשאל גם כן: מדוע לא ציוו אחי יוסף לשאת את עצמותם לארץ ישראל, כמו שציווה יוסף, ונענה שהם לא עשו זאת מתוך דאגה לעצמם, כי לו דרשו זאת היה (הדבר) מתפשט לכל ילדיהם ולצאצאיהם, ואז זה לא היה מסתדר ואולי לא היה אפשרי ⁴⁰⁴, על כן הזניחוהו. אם כי אחד הקדמונים כבר אמר, שהם העלו עמם עצמות השבטים, והביא כראיה את מאמרו כאן: והעלתם את עצמתי מזה אתכם ⁴⁰⁵. ולולא המסורת היה זה מסתבר, שיהיה בזמן תחיית המתים ⁴⁰⁶. ולמה אמר: והעלתם את עצמתי, ולא אמר: והעלתם אותי, כמאמר יעקב (מו, ל) ונשאתי ממצרים ולא אמר ונשאת את עצמתי, ונאמר, איפוא, שיעקב אבינו ציווה לשאתו סמוך למותו, ואז היה גופו קיים ועל כן אמר ונשאתני, ואולם יוסף הרי ידע שיעבור על זה זמן רב, שבו לא ישארו מגופו אלא העצמות ⁴⁰⁷. ועל פי סיכום הרי משך הזמן מזמן מות יוסף עד זמן גאולת מצרים מאה ותשע ושלשים שנה ⁴⁰⁸. הלא תראה את מאמר יאשיהו

400 השווה ספרא (ויקרא ה, א) ושמעה קול אלה; סוטה יח, א, לענין שבועה שיש עמה אלה ושבועה שאין עמה אלה.

401 מובא בראב"ם בשם הגאון, וכן תירגם רס"ג, וכן בתרגום השבעים.

402 השווה מכילתא דרשב"י שמות יג, יט. אני שאני מלך העליתי את אבא כשהוא שלם וכו', ועיין מכילתא שם ורש"י שם, וכפירוש הגאון מובא בראב"ם וריב"ש. איזראילסאהן

העתיק אלתאכיר = האיחור. אבל בכתה"י ברור: אלתאכיד = האישור.

403 השווה רמב"ן מט לא. קצת דמיון לפירוש זה: "ולא צוה יוסף כאשר צוה אביו לשאת אותו לקברו בארץ עתה כי לא יניחוהו בית פרעה כי לכבוד הוא להם", ועיין בכור שור פסוק כו.

404 השווה יוסיפוס, קדמוניות היהודים ספר שני פ"ח ב. תרגום א. שליט עמ' 57. שכתב: "כעבור זמן נשאו (בניהם) ונכדיהם את גויותיהם וקברו אותן בחברון. ואלו את עצמות יוסף נשאו לארץ כנען בזמן מאוחר יותר". וכן נמצא בספר היובלים פרק מו מהדורת א. כהנא עמ' שז: "ויוציאו בני ישראל את עצמות כל בני יעקב מלבד

על הנביא אחרי עבור זמן ארוך עליו (מלכים ב, כג, יח): ויאמר הניחו לו איש אל ינע עצמתיו וימלטו עצמתיו וג'. ואשר לזה שקיבל על עצמו להוציא לפעל את השבועה הזאת ליוסף ולקיים את השבועה הזאת, הריהו משה רבינו עליו השלום, כאמרו (שמות יג, יט): ויקח משה את עצמות יוסף וג'. ואשר למקום קבורת עצמותיו — הרי היא שכם, כאמרו (יהושע כד, לב): ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממ[צרים] קברו בשכם וג'.

(כו) ומהו זה שהודיענו באמרו: וימת יוסף בן מאה ועשר [שנים] — אחרי אמרו: ויחי יוסף מאה ועשר שנים, הרי נאמר שהודיענו בזה שני דברים, אחד מהם שנוכל לגזור וללמוד מכאן את זמן שלטונו שהוא פ' שנה, וזאת מאז מאמרו: ויוסף בן שלשים שנה וג'. והשני להודיע לנו על משך הזמן של כל מאורעות הספר הזה⁴⁰⁹. וזמן ידיעותיו, שהוא קכ"ד שנים, מהן מאה ועשר שנים של חיי יוסף, וארבע עשרה מיום כניסת יעקב לחרן עד שנולד לו יוסף⁴¹⁰...

409 כוונתו, כפי שמבאר, לחלק השני של ספר בראשית דהיינו ויצא-ויחי, זה הוא לפי החלוקה של התורה לעשרה חלקים בזמן הגאונים, ראה בענין זה יעקב מאן ברבעון האנגלי חלק יא (סדרה חדשה) עמוד 436—437, וכן חלק יב עמ' 436, מרמורשטיין הצופה לחכמת ישראל שנה יד, (שנת 1930) עמ' 27, וראה מאן בספרו TEXTS I על רשימת ספרים עמוד 643 הערה 31: ועוד שם הערה 66 "כרך גדול המכיל פירוש לחלק השני של בראשית". (דהיינו ויצא-ויחי) והערה 73. מקור מפורש בספרות הגאונים לחלוקת התורה לעשרה חלקים נתפרסם על ידי א. אפטוביצר. ספר היובל לש' קראוס (ירושלים תרצ"ו) עמ' 97 ועוד שם עמ' 98—99 שתשובה זו היא לרב שרירא גאון. בתשובה זו גם נימנו החלקים ואלו הם: בראשית, ויצא, שמות, משפטים, ויקרא, אחרי, במדבר, דברים שופטים, וראה "עיונים ומחקרים", ש"ח קוק, ח"א עמוד צ. וראה "במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים" ש. אברמסון. ירושלים תשכ"ה עמוד 13. לפנינו בדברי הגאון רמז ברור לחלק השני של ספר בראשית ויצא-ויחי. מדבריו אלה של הגאון יש ללמוד שספרו זה הכיל פירוש רק לחלק שני זה. יהיה אם כן תזוק לחכמים שסברו כך, ראה יעקב מאן, רבעון האנגלי חלק יא, עמוד 426, שהגאון ביאר (1) בראשית מויצא עד סוף הספר (2) כל ספר במדבר (3) דברים עד שופטים. הדעה החולקת אומרת כי הגאון ביאר את כל התורה, ראה ש. פוזננסקי ברבעון שם חלק יג, עמוד 374 ואילך, וראה בענין זה מאמרי בספר היובל ליונג ניו יורק תשכ"ב, עמודים ריט—כ והערות שם, וראה במבוא.

410 יוסף נולד בסוף י"ד שנה ואז רצה יעקב לעזוב שנאמר (בראשית ל, כה): ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו', שהיה יעקב עוד שש שנים שעבד עבור הצאן שהיה שנתיים בדרך. נמצא יוסף היה בחברון ט' שנים לפני שנמכר בגיל יז. כן מבואר בסדר עולם רבה פ"ב שיוסף שמש את יצחק ט' שנים. וראה ביאורו למעלה פ' מקץ, מג, ח. ופרשת ויגש מו, כא.

נספח א

פרשת בהעלותך יא, יג—כב

הקטעים הללו מורכבים מ־2 כתבי יד של ספרית קמברידג': א. T.S. ARABIC כ"י 25/20 בו י"ב עמודים. ב. כ"י T.S. ARABIC 25/92 בו ארבעה עמודים. אולם שני העמודים הראשונים של קטע ב' שייכים לתחלת קטע א'; ושני העמודים האחרונים של קטע ב' הם המשך לסוף קטע א' כמצוין בפנים. הסגנון ושיטות הפירוש מעידים שהקטעים הם מפירוש הגאון רב שמואל בן חפני: כגון, תרגום מספר פסוקים ואחריהם פירוש; סדור פירושים של מלים וענינים על פי מספרים; הרחקת הגשמיות וכו'.

נספח ב

פרשת בהעלותך יא, כג—כו

כתב היד הוא בן שני עמודים שנשלח אלי מספרית לנינגרד, וסימונו EBP. III B. 230 הפירוש הוא המשך ברור מן הנספח הקודם, ובאוריו בענין, היד ה' תקצר; אהל מועד; והסנהדרין.

נספח ג

פרשת קרח יח, טז—כז

כתב היד הוא קטע מספרית קמברידג' שמצאתי שם וסימונו U.C.L. T.S. G2. 98 שמו של הגאון נזכר על הבאורים, הפסוקים שנתבארו כאן הם כדלקמן: פרק יח—טז, יט, כ, כא, כז. ונראה שאלה הם לקוטים מפירושו של הגאון.

נספח א

במדבר יא, יג—כב

פירוש

...[להחליף] "אל" ב"על", ו"על" ב"אל"¹, וזאת כאמרו אל הנער הזה התפללתי — כוונתה: על הנער הזה. ואמרו: ותתפלל על יי', התכוון בו: אל יי', וכן מה שדומה לשניהם.

(יג) ואמרו: מאין לי בשר לתת לכל העם הזה — התכוון בו שאין ברשותי מה שיספק את כולם.

(יד) והודיענו באמרו: לא אוכל אנכי לברי, שהוא לא ביקש להשתחרר מהנהגת ישראל ולא ביקש שישחררו אותו ממנה, כי ההשתחררות מן החוקים בשום אופן לא תמצא חן, אלא רצה שיצורף אליו מי שיעזור לו במה שיהיה טוב בעיניו מעניניהם. וזאת כי לוא אמר: לו [לא] אוכל (לבדי)^{1*}, לש' לכל העם הזה, כי אז היתה זו בקשה להשתחרר. אבל מאחר שהוסיף בדיבור לברי, העיר את תשומת הלב שהוא מבקש מי שיעזור לו בכך. ובאמרו: לא אוכל, צריך שנאמר: אם היה הנביא צודק בכך, האם הטיל עליו האל מזאת דבר שלא יוכל להתגבר עליו? ונאמר כי האל יתעלה לא הטיל עליו ולא הטיל על כל המחוייבים מה שאין ביכולתם. וכבר היה השליח בעל יכולת לשאת אותם, ואולם בטורח ובהתעייפות עצומה. וכבר השתמשו אנשי הלשון בהנהגת זאת ועל מי שהוא חלש מלעשות ולא עושה אותו אלא על ידי טירחה ועיפות, אעפ"י שהוא יכול לעשותו. וזה כאמרו: לא אוכל עוד לצאת ולבא וג'. ויהיה אמרו כאן: לא בקלות, ואם כי הייתי יכול (לעשות) בקושי. ואמרו כאן: כי כבד הוא ממני, דומה למאמר יתרו לו: (שמות יח, יח) כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך...

(טו) באמרו: ואם ככה אתה עשה לי, שאתה אם לא תרשה לי להיעזר בזולתי כדי לנהלם ולהנהיגם — כי אז תפוס אותי והרגני. וזה דומה לאמרו על אליהו: וישאל את נפשו למות. ואמרו על יונה: ויאמר רב עתה יי', קח נפשי כי טוב מותי מחיי^{1*}. אח"כ אמר:

הפסוקים לפי התרגום הערבי. יא, טז—כב

(טז) ויאמר יי'. ואמר ה' למשה: אסוף לי שבטים איש מזקני בני ישראל — אשר תדע כי הם זקניהם ומלומדיהם — וקח אותם אל אהל הפגרישה, שיתיצבו שם עמך. (יז) וירדתי. ואגלה את אורי ואדבר אתך שם, ואלמדם מהאור אשר עליך ואשימנו עליהם, וישאו עמך את טורח העם ולא תשאנו אתה לבדך.

(יח) ואל העם. ואמור אל העם: התכווננו למחר לאכול בשר, כי אתם כבר בכיתם לפני ה' אמרתם: מי יאכילנו בשר והנה מצרים היתה טובה יותר לנו. ויתן לכם ה' בשר שתאכלוהו.

(יט) לא יום. ולא יום אחד תאכלוהו ולא יומיים ולא ה' ימים ולא י' ימים ולא כ' ימים.

(כ) עד חודש. אלא עד חודש שלם, עד שייצא מחטמיכם לדוגמה, ויהיה לכם לרזון מפני שויתרתם על אור ה' אשר אצלכם ובכיתם לפניו, ואמרתם: למה יצאנו ממצרים.

(כא) ויאמר משה. ואמר משה: שיש מאות אלף רגלי העם אשר אני ביניהם, ואתה אמרת שאני אתן להם בשר שיאכלוהו חודש.

(כב) הצאן. האם צאן ובקר תזבח להם — ויספיק להם? או אם כל דגי הים ייאספו להם — האם ישביעו אותם?

פירוש

(טז) אשר לאמרו: אספה לי, והריהו מחייב את האיסוף והקיבוץ, שהוא בעל תואר מסוים, וזהו ייחוד בחירתם מבין מי שלא היה לפי תארם. וזה כאמרו...
... (תהלים ג, ה) ² אספו לי חסידי וג'. והוסיף תיבת (במדבר יא, טז) לי להורות על הקצאתם וייחודם. שהרי הקצה מן האנשים שש קבוצות, שעל כל אחת מהן אמר לי. הראשונה — כלל ישראל, אמר עליהם (ויקרא כה, נה) כי לי בני ישראל עבדים וג'. ואמר גם (ויקרא כו, יב) ואתם תהיו לי וג' וכדומה לזה. והשני — ייחד את שבט לוי מכלל ישראל באומרו עליו (במדבר ג, יב) והיו לי הלויים וג'. והשלישי — ייחד הכהנים מכלל הלויים באמרו עליהם (שמות כח, מא) וכהנו לי. והרביעי — ייחד המלכים באומרו על שאול ³ (שמואל א' טז, א) כי ראיתי בבניו לי מלך. והחמישי — ייחד הבכורות באומרו עליהם (במדבר ג, יג) כי לי כל בכור וג'. והשישי ייחד — הסנהדרין באומרו כאן אספה לי שבעים. ונשאר מה שנאמר בו לי בהוראת ייחוד והעדפה, וזאת לא הבאנו בכלל אלה כי אינם מהמדברים ⁴. וכאמרו שבעים איש חייב שיהיו שבעים איש בלי משה עליו השלום כיון שהוא אשר נזקקו לו בכל ענין במשפט והיו מסופחים עליו בצורה זו ולכן אמרו הקדמונים (משנה סנהדרין א, ו). סנהדרין גדולה היתה שלשבעים ואחד וקטנה שלעשרים ושלשה. מנין לגדולה שהיא שלשבעים ואחד שנאמר אספה לי שבעים איש וג' ומשה על גביהם הרי שבעים ואחד. ואם יאמר האומר, אם לא נכתב אלא אספה לי שבעים איש מזקני ישראל — כיצד יכלו ראשונים לומר סנהדרין גדולה היתה שלשבעים ואחד — ייאמר להם כי חכמינו הסבירו בהלכה שהבאנו לעיל את הטעם למאמר זה ששאלת עליו וזה מה שאמרו ומשה על גביהם הרי שבעים ואחד. ואם יאמר... אם משה נכלל עמם מאותה בחינה שהזכרתם — איך ייתכן שנכנס משהו זולתו אל ביניהם אם אינו שווה לו במעלת הנבואה. ייאמר לו כי האחד הנוסף על השבעים אינו חייב להיות שווה למשה בנבואה ⁵, אך הוא צריך להיחשב בכלל המספר. ואין

² עד כאן לפי כ"י קמברידג' 25/92, מכאן ואילך כ"י קמברידג' 25/20. יתכן שהמלים "אספו לי חסידי", שבהן מתחיל כ"י זה (25/20) הוא המשך ישיר מכ"י הקודם. והשווה הדרשות על אספה לי שבעים איש יחד עם הפסוק "אספו לי חסידי". בערוך ערך עצב א,

זה מן הנמנע שיצוה החכם בכתוב את מספר השבעים. וראיה אחרת מעידה כי אפשר שיצטרף אחר בזה אליהם. האינך רואה כי לגדעון היו ע"ב בנים לפי הראיה שנזכיר. ואולם נאמר עליו (שופטים ח, ל) ולגדעון היו שבעים בנים יצאי ירכו כי נשים רבות היו לו. ומה שמורה לנו שהיו לו ע"ב בנים הוא הנאמר אחרי כן על אבימלך בנו (שם ט, ה) ויבא בית אביו עפרתה ויהרג את אחיו בני ירובעל שבעים איש על אבן אחת ויותר יותם בן ירובעל הקטן כי נחבא. פסוק זה מוכיח בהוכחה ברורה כי אבימלך ויותם שני בני גדעון היו מחוץ לשבעים הבנים שנהרגו. וכן נוציא את אבימלך מכלל מי שנאמר עליו ולגדעון היו שבעים בנים יצאי ירכו כי נשים רבות היו לו, כיוון שאמר אחר כך (שם ח, לא) ופילגשו אשר בשכם ילדה לו גם היא בן וישם את שמו אבימלך, ונשארו אחר זאת ע"א. ובוודאי היה זה משמש אצלם ורווח בלשונם שלא להזכיר את האחד הנוסף על המספר המסויים הזה.

בחירת הזקנים

ונוסיף כי אותם שבעים הזקנים אשר ציוה משה על בחירתם מכלל השבטים כפי שנמסר, היו לבחירתם ארבע דרכים, שלוש מהן לא טובות ולכך לא הלך בהן, וברביעית הלך כיוון שזו היתה הדרך הנאותה. שלוש הדרכים הפסולות הן: לו בחר שישה מכל שבט היה עולה על המספר שנצטווה, וזאת אין לעשות; ולו בחר חמישה מכל שבט היה המספר שהוטל עליו חסר [עשרה]⁶ ולא ראוי לעשות כן; ולו בחר משבטים אלה שישה ומאחרים חמישה הרי, גם אם היה המספר נכון בלי יתר ובלי חסר כיוון שלקח כפי שנצטווה, הרי לא היה מובטח מפריצת מריבה ביניהם בגלל ההבדל במספר הנבחרים מהם. ואחר שפירשתי שלוש דרכים אלה שהזכרנו מבין הדרכים שהוזכרו לעיל, לא נותרה אלא הדרך הרביעית והיא שנמסר לנו עליה שבה הוא ערך את בחירתם. דהיינו עשה זאת כהפלת גורל ובחר שישה מכל שבט לא בדרך הפסולה אשר הזכרנו לעיל אלא לקח לו שבעים פתקים וכתב על כל אחד מהם זקן, ולקח שני פתקים חלקים וערבב הכל. מי שעלה בידו פתק מן הכתובים אמר לו אתה נבחר, ומי שעלה בידו פתק חלק אמר לו אתה לא נבחרת, עד שסיימו, וזה מאמרם (סנהדרין יז, א) ברר ששה מכל שבט ושבת והביא שבעים ושנים פיתקים ועל שבעים כתב זקן ושנים חלק. בללן ונתנן בקלפי אמר להם באו וטלו פיתקיכם. מי שעלה בידו זקן אמר לו כבר קידשך המקום. מי שעלה בידו חלק אמר לו המקום לא חפץ בך אני מה אעשה לך. ויתכן לשאול פה ולומר, אם נערכה כבר בחירת שבעים הזקנים לפני אותו מעמד, וזאת באומרו (שמות כד, א) ואל משה אמר עלה אל ה' וג', למה חזר כאן על כך באומרו אספה לי שבעים איש⁷ וג'. נשיב על כי אותה בחירה לא היתה אלא לשעתו^{7*}, לעלות ולהשתחוות באותו זמן בלבד. אולם הבחירה שנצטווה בה במקום זה הריהי לעולם כפי שנסביר. ובזה התברר לך ההבדל בין שתי הבחירות שהיו לאותם שני המספרים.

6 בכת"י: ו', בטעות, וצ"ל י'.

7 השווה תנחומא ורש"י כאן.

7* המלה "לשעתו" בעברית.

על מספר הזקנים

ולגבי בחירת שבעים ולא שמונים או שישים או פחות מכך או יותר נאמרו חמישה דברים⁸. הראשון — שהם כנגד שבעים אומות כדי שבזכותם ייעלמו הצרות שיבואו מהן. והשני — שהם כנגד שבעים ימים טובים שהיו לישראל, דהיינו שבתות ומועדים. וזאת עם ימי חולו שלמועד, כיוון שבחירתם היתה כחג לישראל מבחינת השמחה ששמחו עליהם. והשלישי — שהם כנגד שבעים משפחות שהיו בישראל, שהרי הוא מנה בפרשת פינחס לאחד עשר שבט חמישים ושבע משפחות שלא נאריך במגירתן. וכבר הזכיר בפרשת וארא משפחה נוספת בשבט שמעון וזהו אחד והרי ג' ח. והזכיר בה גם ללוויים י"ב משפחות, וזאת בתוספת פינחס אליהם והרי שבעים משפחות. והרביעי — שהם כנגד מספרם שהיה בראשית כניסתם למצרים, כמו שנאמר (דברים י, כב) בשבעים נפש ירדו וג'. והחמישי — שהם כנגד שבעים האמות שהיו ברוחב קרשי המשכן, שהרי אורכו היה שלושים אמה וזהו רוחב עשרים הקרשים שהיו בצפון וכמוהם היו בדרום והרי שישים אמות ועשר אמות רוחבו בצד מערב הרי שבעים אמה⁹. ומה שלנו יש לומר בזה יהיה טעם שישי — והוא שהצווי במספר זה הוא לפי התועלת אשר יודע האלהים יתעלה [הצפויה] מן השבעים שהם ייטיבו לדאוג לצרכי העם כפי שלא יעשו זאת העולים עליהם במספר ולא הפחותים מהם במספר. ולכן היתה הבחירה מכוונת למספר זה ולא אחר. ואין אנו מתחשבים במספרים השווים לזה כיוון שאין ראיה כי אמנם נבחרו [שבעים הזקנים] בגללם. ואם יאמר האומר, גניח שמותר לכם לומר זאת לגבי מה שהוא פחות משבעים, אך איך רשאים אתם לומר ששבעים מועילים יותר לעם ומיטיבים לדאוג לעניניו משמונים? ייאמר לו, אין זה מן הנמנע שידוע לאלהים עליהם שהם עתידים להחלק בדעותיהם אם יהיו רבים יותר, וכדומה. ומה שאמר מזקני ישראל אע"פ שפרושו הפשוט הוא זיקנה קבע להם שני תארים נוספים והם דעת ואמונה כמו שאמר (איוב יב, יב) בשישים חכמה וארך ימים תבונה. ואמר עליהם (דברים א, טו) ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים ואתן אותם ראשים עליכם. וכשנתבונן בדברי המקרא נמצא כי עדיפים הזקנים על זולתם, שאינם במעלתם, במקומות רבים¹⁰. ונזכיר מהם חמישה עשר, מהם י"ב בתורה והיתר ב(ספרי המקרא) האחרים, ולפני כן נאמר כי העדפת הזקנים על זולתם נעשתה רק בגלל צרוף של שש תכונות ובמי שתכונות אלה הצטרפו בו.

תכונות הזקנים

התכונה הראשונה — שהבנתם רבה יותר הודות לגסיונם הממושך כמו שנאמר (תהלים קיט, ק) מזקנים אתבונן. התכונה השניה — שדעתם חזקה ויציבה יותר כיון

8 ראה מדרש הגדול כאן מהדורת צבי מאיר רבינוביץ והציונים שם. ראה מאמרי ב"סיני" כרך עו כיסלו—טבת תשל"ה, עמ' קכו—קכח. שם ביארתי שהמאמר שלפנינו ממדרש אספה בא בשלמות בפירושו של הגאון. בהלכות גדולות (סוף הלכות סופרים, ובהלכות גדולות הילדסהיימר בהלכות משמרות עמ' 632), מובאים שלשה מן הטעמים שלפנינו. א) התגברות על השונאים. ב) כנגד שבעים ימים טובים. ג) כנגד שבעים נפש. בילקוט שמעוני בהעלתך רמז תשל"ו נזכרו שני טעמים בלבד. א) כנגד שבעים ימים טובים. ב) כנגד שבעים נפש. ברור שלפני הגאון היה המקור של מדרש זה שבו נתנו כל חמשת

שעסקו בכך [תרבה] ולכן ננזף רחבעם בסרבו לקבל דעתם, שנאמר (מלכים א' יב, ח) ויעזב את עצת הזקנים וג'. התכונה השלישית — שנשמעים להם מרובים מהצעירים, כוונתי לבני המשפחה והקרובים כמו שנאמר (משלי יז, ו) עטרת זקנים בני בנים התכונה הרביעית — שהם בקיאים יותר במה שנמסר במסורת, כמו שנאמר (דברים לב, ז) שאל אביך ויגדך זקניך וג'. התכונה החמישית — שיש יותר יראת כבוד מפניהם כמו שנאמר (ישעיהו כד, כג) ונגד זקניו כבוד. התכונה השישית — שהבריות נוטים יותר לקבל מהם בענייני מצוות עשה ולא תעשה ולכן נאמר (ישעיהו ג, יד) ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו. ולכן ראויים היו לזכות קדימה ולהעדפה.

ענין ראשון שבו הוקדמו על דרך ההעדפה בתורה הוא דבר אלהים למשה (שמות ג, טז) לך ואספת את זקני ישראל וג'. הוא ואהרן עשו זאת כמו שנאמר (שמות ד, כט) וילך משה ואהרן ויאספו וג' את כל זקני בני ישראל. והשני הוא מה שנאמר (שם יב, כא) ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם משכו וג'. והשלישי ברפידים כמו שנאמר (שם יז, ה) ויאמר ה' אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל וג'. והרביעי באומרו (שם יח, יב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם וג'. והחמישי בזמן מתן תורה כמו שנאמר (שם יט, ז) ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם וג'. והשישי — בדבר אלהים יתעלה למשה, כמו שנאמר (שם כד, א) ואל משה אמר עלה אל ה' אתה וג'. והשביעי באומרו (ויקרא ד, טו) וסמכו זקני העדה את ידיהם וג'. והשמיני באומרו (שם ט, א) ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן וג'. והתשיעי באומרו כאן אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. והעשירי בענין (דברים כא, ב) ויצאו זקניך ושפטוך וג'. והאחד עשר באומרו (דברים לא, ט) ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים. והשנים עשר באומרו (שם לא, כח) הקהילו אלי את כל זקני וג'.

ואשר לראשון משלושת המקומות שאמרנו כי הם מחוץ לתורה הריהו מה שנאמר (יהושע כד, א) ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה. והשני באומרו (דברי הימים א' כא, טז) ויפל דוד והזקנים וג'. והשלישי באומרו (מלכים א' ח, א) אז יקהל שלמה את זקני ישראל. ויתכן למצוא תחבה כגון אלה אלא שאנו קיצרנו בקביעת ענין זה כאן. ואשר למה שנאמר שם (שמואל ב' יז, ד) וימשר הדבר בעיני אבשלום ובעיני כל זקני, הרי הם היו מורדים, כיון שהמרידה טובה רק בעיניו של מי שהוא מזרד. ובאומרו ובעיני כל זקני התכוון רק לאלה אשר היו עם אבשלום, ולא אחרים. וכן מה שנאמר (יחזקאל ח, יא) ושבעים איש מזקני ישראל ויאזניהו בן שפן עמד בתוכם עמדים לפניו ואיש מקטרתו בידו ועתר ענן הקטרת עולה. הם מרדו באלהים יתעלה. תן דעתך למה שנאמר (שם ח, יב) ויאמר אלי הראית בן אדם אשר זקני בית ישראל עשים בחושך וג'. והתכוון באומרו אשר ידעת כי הם זקני העם שהם היו עדיפים בזקנה ובמעלות תרומיות בישראל על בני גילם שלא היתה להם מעלתם כמו שנאמר במתן תורה (שמות יט, ז) ויבא משה ויקרא לזקני העם וג'. ומאמרו ושופריו כוונתו למשגיחים שאמר עליהם (שמות ה, יד) ויכו שופרי בני ישראל אשר שמו עליהם¹¹. ובאומרו והתיצבו שם עמך התכוון לתוך חצר אוהל מועד, שלא יעמדו מחוצה לו אלא יכנסו לתוכו מפני עדיפותם וזאת [נראה] כיון שמאמרו והתיצבו שם עמך נוסף על מה שאמר ולקחת אותם אל אוהל מועד. הלא אתה רואה שהעדה עמדה רק מחוץ

לאהל מועד כמו שנאמר (ויקרא ח, ד) ותקהל העדה אל פתח אהל מועד ולא נכנסו אליו כי אם הנביא והכהנים והלויים ולגבי הכהנים אמר (שם ח, לג) ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים וג'.

(יז) ופרשנו וירדתי — אגלה את אורי, ואיני מפרשו אתגלה כמו שפרשוהו כמה אנשים¹² מפני שאין לנקוט לשון התגלות על אלהים יתעלה כיון שמשמעה התגלות [גופנית] וזו תכונת הגופים. וכבר הוכח כי האלהים יתעלה אינו גוף ואינו דומה לגופים, ואם כך הדבר לא אמר וירדתי אלא ע"ד ההשאלה ולא ע"ד המובן האמיתי. ועם זאת, לא התכוון אלא לגילוי האור וזוהי אחת מעשר ירידות¹³ שנאמרו לגבי אלהים ע"ד ההשאלה, ולא כאן המקום לבסס דבר זה בראיות. ובאמרו ודברתי עמך שם התכוון שיהיה הדבור מאהל מועד הכרובים כמו שנאמר שם (שמות כה, כב) ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת וג'. ופרשנו ואצלתי להשרות וניתן גם לפרש להקנות כיון שבטוי זה משמש בלשוננו בשלוש הוראות. הראשונה להשרות. וזה כמאמרו כאן ואצלתי וכן מאמרו (במדבר יא, כה) ויאצל מן הרוח. והשניה — להקנות, וזה מה שאמר (בראשית כז, לו) הלא אצלת לי ברכה. והשלישית — מניעה, וזהו מאמרו (קהלת ב, ו) וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם לא מנעתי את לבי וג'. ואם אמנם אין לפרש לשון מניעה באמרו ואצלתי, יתכן אחד משני המובנים האחרים. ולגבי מה שאמר מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ראוי שנשאל האם זה דבר שניתן לחלוקה שהוא מאציל אותו על כולם ומפקידו בידי כולם. ונשיב שאין זה דבר שניתן לחלוקה, ואם כך הדבר הרי לא אמר זאת אלא על דרך ההשאלה. והתועלת בזה שיראו את עצמם לפניו [ושידעו] שזכותם היתרה לא באה אלא בזכותו והם רק קבלו זאת ממנו והם יכבדוהו וכל ישראל יכבדו אותם. וזה כמאמרו על יהושע (במדבר כז, כ) ונתתה מהודך עליו וג'. ועל מה שנאמר ונשאו אתך במשא העם נאמר שהתכוון בזה שימלאו מקומו בהנהגה ובניהול הדינים ואלה תפקידיה של הסנהדרין גדולה בכך שיוחדו לה מן הדינים שמונה מיסודות הדין וזה מה שמנו קדמונים באומרם (סנהדרין א, ה) אין דנים לא את השבט ולא את הנביא השקר ולא את כהן גדול אלא בבית דין שלשבעים ואחד ואין מוציאים למלחמת הרשות אלא על פי בית דין שלשבעים ואחד ואין מוסיפין על העיר ועל העזרות אילא בבית דין שלשבעים ואחד ואין עושין סנדראות לשבטים אלא בבית דין שלשבעים ואחד ואין עושין עיר הנדחת אלא בבית דין שלשבעים ואחד^{13*}. ובמאמרו ולא תשא אתה לברך הודיע את התשובה לדבריו [של משה] הקודמים (במדבר יא, יד) לא אוכל אנכי לבדי לשאת.

(יח) ופרשנו התקדשו — התכוננו, ושני סוגי הכנה הם. הסוג הראשון הכנה לדבר טוב וזה כמו שנאמר (יהושע ג, ה) ויאמר יהושע אל העם התקדשו. והסוג השני הכנה לנקמה וזה כמו שנאמר (ירמיהו יב, ג) התיקם כצאן לטבח והקדישם ליום הרגה. וכן כמו שאמר (ירמיהו נא, כז) קדשו עליה גוים השמיעו עליה ממלכות אררט וג'. וכן כמו שנאמר (ירמיהו ו, ד) קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה בצהרים וג'. והכנה זו שנאמרה פה היא מן הסוג השני, לא מן הראשון. ומה שאמר ואכלתם

12 רס"ג מתרגם: חתי אתגלא=ואתגלה.

13 מכילתא יתרו מסכתא דבחודש פ"ג, מדרש הגדול ומקבילות.

בשר אינו מכינם בזה לדבר טוב אלא היה זה איום בנקמה. ואם יאמר האומר, האם לא היה הבשר מותר, מדוע היה אסור לדרוש אותו? ייאמר לו שלא נאסרה עליהם דרישת הבשר, אך גינה את דרישתם אותו באותה צורה מגונה שתאר בדבריהם כי בכיתם באזני ה' לאמר מי יאכילנו בשר. וחמור מזה דברם כי טוב לנו במצרים — והלא הם לא ראו נחת כלל ועיקר במצרים מן המצרים. דע על כן כי דרישתם אותו באותה צורה היתה מגונה.

(יט) ולגבי מה שנאמר לא יום אחד תאכלו ולא יומים נאמר שאנו נשאל בזה לאמר: האם אמר זאת על דרך ההתגאות בעשיית החסד, ואם נאמר הדבר על דרך זו איך יתכן להנחית דבר זה מצד האל יתעלה, האין זה מנהגם של הקמצנים מבינינו המרבים בהערכת חסדם בין אם הוא מעט או רב? נשיב על כך שלא אמר זאת ע"ד ההתהדרות בעשיית החסד, אלא אמר זאת ע"ד ההתראה והאיום בעונש על כך. ועשה את העונש לאוכלי אותו בשר בשישה אופנים לפי המגיע להם. האופן הראשון — ומה שאמר לא יום אחד תאכלו, דהיינו, מי שהגזים מדרישתו בלא סיבה ישיגנו העונש ביום הראשון; פחות ממנו — ייענש ביום השני, עד שיגיע הדבר לחודש. וכך יתפרש מה שנאמר לא יום אחד תאכלו לא כהבטחה לכולם שיאכלו ממנו חודש שלם אלא הכוונה לקצתם בלבד.

(כ) אחד מהחולקים מסתמך על מה שנאמר עד חדש ימים בראיה שהחודש הוא בן ל' יום; אמר, כיון שעבר מעשרה לעשרים ומכ' לחודש — מתחייב, לדעתו, שהחודש בן שלושים יום. נשיב כי הוכחה זו אינה נכונה, כיון שלא מן הנמנע שיעבור מעשרים לעשרים ותשעה ימים וחצי ושני שליש שעה ושבעים ושלוש דקות שהוא חודש הלבנה¹⁴. ומה שאמר עד אשר יצא מאפכם הגזמה בדברים ופרושו שאתם תוכלו לאכל כל כך הרבה עד שכמעט יצא מאפכם. וזו השאלה שהעברים היו משתמשים בה וכדומה לה היו אומרים לגבי העין וזה מה שנאמר (תהלים עג, ז) יצא מחלב עינימו וג'. ופרשנו והיה לכם לזרא יהיה לכם לרוזן. כיון שזה במקום לרזה¹⁵ והמעיד על נכונות פרושו הוא מה שנאמר (תהלים קו, טו) ויתן להם שאלתם וג', וזהו הרוזן. וכמו שנאמר (ישעיהו י, טז) לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רוזן וג'. ואמר גם כן (ישעיהו יז, ד) והיה ביום ההוא ידל כבוד יעקב וג'. וכך אמר עליהם (תהלים עח, לא) ואף אלהים עלה בהם וג'. וההתראה בהם שיהיה גם רוזן היא ההפך ממה שעושה בדרך אכילתו של השמן. ולגבי מה שאמר יעז כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם שואלים אותנו: איך נעשתה דרישתם לבשר למאסה במצוות האל? ונשיב על כך כתשובתנו לעיל והיא שהוא [ה'] ; אינו חושב את בקשת הבשר למאסה במצוותיו כי הם בקשו דבר שהותר להם לבקשו ולאכלו ואולם הוא חשב למאסה את בקשתם באותה צורה מגונה שנלוו אליה בכי וכפיות טובה לגבי הוצאתם ממצרים, וזו היתה מאיסה במצוות ה'. ראה נא כיצד הוא מסיים דבריו באומרו ותבכו לפניו לאמר למד זה יצאנו ממצרים. וכיוצא בזה בדברי ה' יתעלה לשמואל (שמואל א' ח, ז) כי לא אתך מאסו כי אתי מאסו ממלך עליהם. והוא אומר, לו היו¹⁶...

14 ראה ראש השנה כה, א. וראה לקוטי קדמוניות ש. פינסקר, נספחים עמ' 43—37 תשובת הקראי סהל בן מצליח בענין שיטת הקראים שקביעת החודש היא על פי הראייה.

15 כן תרגם רס"ג, ר' יהודה בן בלעם בפירושו (כ"י כתאב אלתרג'יח) לפסוק כתב: "והיה

...דרשו המלכת מלך עליהם וזהו דבר שכבר הורשה להם או שכבר הוטל עליהם. ולמה נהיתה דרישתו התנורות מהאל יתעלה? ונענה על זאת כי דרישתם למלך היתה שלא כפי האופן שלפיו נקבע להם להמליכו. כי (הדבר) הזה נקבע להם רק בשעת הצורך בו למלחמה. ובזמן שמואל היו לא זקוקים לו, לדעת הנביא. ורצו להידמות לאומות ואמרו לו: עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים ולכן היה זה מאיסה.

(כא) ורצה באמרו: שש מאות אלף רגלי, שהם, בגלל ריבויים, בעלי תאוות שונות (תאבונים שונים), בעלי תאוות ורצונות נבדלים, ותאוותיהם מרובות לפי ריבויים. ואם הם יתעקשו לגביהן, אי אפשר יהיה להשיג את תכליתם.

(כב) ואמרו: הצאן ובקר ישחט להם, [אין זה] החלשת היכולת, כי ההוכחה כבר הוכחה שהאל יכול לעצמו, וכבר אמר הכתוב ב(עניין) זה: (איוב מב, ב) ידעתי כי כל תוכל וג'. ולכן אין זה נכון שמשא או זולתו מנביאיו יאמין לגביו זולת זאת או ההפך מזה, כי דינו יהיה כדין מי שהחליש את האל (=לא האמין ביכולתו). ואם הוא החליש אותו, הריהו אינו יודע אותו וראוי הוא על זאת לאיום. הלא תראה אחו, כאשר החליש את האל בהוכחת אמרו עליו: (ישעיה ז, יג) כי תלאו גם את אלהי, איים עליו על זאת באמרו: (שם, שם, יז) יביא יי עליך ועל עמך וג', וזה מה שלא ייתכן אצל נביאי האל יתעלה, כמו כן, אין לחשוב שכוונת (משה) היתה ש(האלהים) יביא מהבשר והדגים רק מעט. אלא היה זה ממנו, (ממשה) בשני אופנים: האחד, שהוא תיאר את עקשנותם ואת האשמתם. וזאת כי לוא הוא אסף את כל החי שביבשה לא היה מספיק להם להשתיק את טענותיהם, כפי מה שהכירם. וגם לא אילו אסף להם את שאר החי שבים (לא) היה מספיק להם בהתעקשונם. הלא תראה את מאמרו: ומצא להם. אין הוא אלא בדרך ההסתפקות, וזאת כאמרו: (דברים לב, י) ימצאהו בארץ במדבר. וההסתפקות היא בת שני סוגים: הסוג הראשון הוא ההסתפקות הכוללת, אשר אין בה רוגנות, וזאת כאמרו: (הושע ט, ו) כענבים במדבר מצאתי ישראל. והסוג השני הוא ההסתפקות שלא תיפסק עמה ההתנצלות, (להתאוננות) וזה מעשה המתאוננים. ואל הסוג הזה התכוון משה באמרו: ומצא להם: והאופן השני הוא כי כאשר שמע את קול ה': והיה לכם לזרא, אמר: אם יאספו להם כל בעלי-החיים שבמדבר ובים לא היו מספיקים להם (תועלת) כלל בגלל אובדנם. והזכיר את ה"בהמות" ואת ה"דגים" ולא הזכיר את ה"עופות". ואולי התכוון להזכיר את החי של הים ושל היבשה על דרך הקיצור על... הזכיר את שניהם ולא את זולתם ושהוא לא הזכיר את כל סוגי החי של היבשה כפי שהזכיר את כל סוגי החי של הים אפשר שהזכרתו אותו ולא את שני סוגי החי היא בדרך הקיצור והתכוון לכלול עם שניהם גם את זולתם וזה הוא מנהג שהיה לעברים ונוהגים בו...

נספח ב

במדבר י"א, כג—כו

(כג) ¹⁶ [ופרש]נו(?) עתה תראה היקרך דברי... מישראל כופר ביכולת לא... ע"ה(?) היה מכיר בה' ושהוא בעל יכולת לעצמו וכי יעשה(?) את החלטותיו, וזה דומה לאמרו שם (שמות ו, א): עתה תראה אשר אעשה לפרעה וגו'. והפשט של (הפסוק) הקודם לו מחייב את חוסר-היכולת, וכמו כן כאן. ומאמרו אם לא אין הוא על דרך הספק אלא על דרך ההשלמה של שני חלקי הדיבור, וכמו שנהגו חכמי הלשון להשתמש בזאת בדיבורם. ומאמרו "היד ה' תקצר" יש שמסמיכים אותו כתשובה למשה, ושהוא לא נבצר ממנו יתעלה, מפני שהוא אמר: (כב) הצאן ובקר ישחט להם וגו'. אמר: וכבר בקשו ממנו ישראל שיביא להם את השלו אשר הביא להם בשנה הראשונה, ואמר משה לאל יתעלה: הם דורשים את השלו אשר הורדת להם בדרך נס, והחיות היבשתיות והמדבריות לא ימנעו את דרישתם, והאם תעשה, הוי אדוני, מה שביכלתך בענין זה? ואמר לו: היד ה' תקצר, אני אעשה מה שאוכל לעשותו בענין זה. וזה הוא מאמר קרוב ¹⁷ (לאמת).

(כד) והתכוון באמרו ויצא משה יציאתו מאהל מועד, כי מאז הוקם המשכן לא דיבר אתו אלא בו, וכמו שאמר: ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו. ומאמרו: וידבר אל העם את דברי ה' — התכוון בו למאמרו לו "ואל העם תאמר התקדשו למחר וגו' לא יום אחד תאכלון וגו' עד חדש ימים" וגו'. ומאמרו: ויאסף שבטים איש מזקני ישראל מוכיח שהוא כבר אסף הרבה מזקני ישראל ובחר את השבעים מכללם. ומאמרו כאן: ויעמד אותם סביבות האהל אינו סותר את דברינו מקודם ¹⁸ בענין מאמרו (פסוק טז) "והתיצבו שם עמך" כי הוא כבר צווה עליו להכניסם אל החצר, והם הגיעו כשהם מסובבים את האהל ומקיפים אותו, וזה דומה למאמרו "וסבותם את העיר כל אנשי המלחמה" (יהושע ו, ג). ומאמרו(?)... [והקפתם על המלך] סביב איש וכליו בידו (מ"ב יא, ח). מפני ש... באהל וזה היה אפשרי להם מפני שהיה בין... הדרומי ובין הקלעים אשר היו בצד דרום עשרים אמה... היה בין הקיר הצפוני של האהל ובין הקלעים שהיו [בצד] צפון עשרים אמה והיה גם כן בין הקיר המערבי של האהל ובין הקלעים שהיו בצד מערב עשרים אמות, לפי מה שהקדמנו והזכרנו את ההוכחה לכך במה (שנאמר) קודם ¹⁹, ואם היה הדבר כך לא היה צר להם ולא היה קשה להם להקיף את אהל מועד.

(כה) ומאמרו וירד ה' בענן לפי מה שהבטיח לו באמרו (פסוק יז) "וירדתי ודברתי עמך שם" וגו'. ומאמרו וידבר אליו: אע"פ שלא בירר לנו בתורה מה דבר אתו כאן, תריהו הסביר זאת במסרת, וזוהי הגדרתו לתאורי הסנהדרין ומקום היותה ואיך יהיו משפטיה, וכבר הזכרנו ²⁰ קודם מקצת זה ולא נאריך לחזור עליו. ורצה באמרו ויאצל

¹⁶ הקטע הזה בן שני עמודים מספרית לנינגרד וסימונו EBP. III B 230 ראה קטלוג של כתבי יד בברית המועצות, מאת אברהם כץ, ניו יורק 1957 כרך א, עמוד 7 מספר 18.

¹⁷ הפירוש בקטע זה לשאלה הזאת הוא המשך לפירוש הראשון שנתן למעלה (פסוק כב):

מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים שהוא לימד אותם ממין מה שהיה במשה מהמקום הנכבד בנבואה והגיש אותו אליהם לבל יהיו חסרים (?) ותרגמנו ויהי כנזח כאשר נח, כי הוא דומה למאמרו (יהושע ג, יג) "ויהי ²¹ כנזח כפות רגלי הכהנים" וכמו שאמר גם כן (נחמיה ט, כח) "וכנזח להם ישובו".

(כו) ורצה באמרו ותנה עליהם הרוח האור ²² המחייב את הנבואה, וכמו שאמר ישעיהו (סא, א) "רוח ה' אלהים עלי" וגו'. ואמר דוד (ש"ב כג, ב). "רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני". ומאמרו (כה) ויתנבאו ולא יספו סובל (את הפירוש) שהם לא עשו זאת עוד ²³, וזה כאמרו (שופטים יג, כא): "ולא יסף עוד מלאך ה' להראה אל מנזח ואל אשתו"; וסובל ג"כ מה שאמר המתרגם שהם לא פסקו להתנבא במשך זמן מסוים, וזה דומה למאמרו (דברים ה, יט). "קול גדול ולא יסף".

21 בפסוק: והיה כנזח.

22 כן תרגם רס"ג בפסוק יז ואצלתי מן הרוח, אבל כאן תרגם: "נבואה" לפי נוסחת הרב קאפח.

23 ספרי כאן פיסקא צה.

נספח ג

במדבר יח, טו—כא.

²⁴ אמר שמואל גאון נטריה רחמנא בפירוש ויקח קרח כי דבר הכתוב (ויקרא כז, יא) ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן לה' וג' שכוונתו בו לבהמה הטהורה שיש בה המומין שאינה ראוייה לקרבן ²⁵. אמר שמואל כי הפדיון הבן שלשים שקל פחות (?) שקל זהב ²⁶ פירש שמואל נטריה רחמנא ברית מלח עולם תמידותה וקיומה כקיומו של הדבר הממולח ²⁷ וכמו שאמר (שם ב, יג) ולא תשבית מלח וג'. דבר ה' לאהרן (במדבר יח, כ) בארצם לא תנחל הרי הוא על הגנים והשדות והמזרע ואין הוא על הערים למגורים, שכן אמר במקום אחר (שם לה, ב) צו את בני ישראל ונתנו ללויים מנחלת וג' ואמר ביהושע (כא, ד) ויצא הגורל למשפחות הקהתי וג'. (במדבר יח, כ) וחלק לא יהיה לך בתוכם בבזה השלל ²⁸ כמו שאמר (שם לא, לו) חלק היצאים לצבא. אומרו (שם יח, כא) ולבני לוי הנה נתתי את כל מעשר בישראל ואף שהוא בצורת... הרי דברו בא מיד שהוא מעשר ראשון כי מעשר שני לבעליו ומעשר עני לעניים ומעשר בהמה לכהנים ולא נותר אלא מעשר ראשון וידענוהו שהוא המכונן בו ²⁹. רוצה היה לומר ונחשבה לכם תרומתכם אלא שהתכוון באומרו ונחשב לכם מעשרכם שהוא לשון זכר ³⁰ וכאומרו התכוון גם כן באומרו (בראשית יט, כג) השמש יצא על הארץ האור יצא על הארץ וכן (שמואל י' ד, יז) וארון האלהים נלקחה ותיבת האלהים נלקחה וכן (ויקרא ו, ח) והרים ממנו בקמצו והמנחה לשון נקבה התכוון בו מן השמן אשר במנחה וכמו שאמר... היה קומץ ממקום שהשמן מרובה וכן (שם ז, יד) והקריב ממנו אחד מכל קרבן מורה בו אל הקרבן שבלשון זכר לא אל הבהמה שבלשון נקבה וכאומרו על יפתח (שופטים יא, לד) אין לו ממנו בן או בת מורה בו אל...

24 קטע מספרית קמברידג' וסמונו, U.C.L. T.S. G2. 98.

25 תורת כהנים פרשת בחוקותי פרשה ד; תמורה לב, ב.

26 המלים אינן ברורות בכ"י.

27 ראה בספרי פ' קרח סוף פיסקא קיח כרת הכתוב ברית עם אהרן בדבר הבריא, ולא עוד אלא שמבריא את אחרים, ע"כ. ובמדרש הגדול כאן: מה מלח שהיא מקיימת דבר שהיא בו, אף הברית הזו תהא קיימת לפני לעולם ע"כ. נראה שמקורו בדברי הגאון שלפנינו.

28 ספרי קרח פיסקא קיט.

29 השווה פירוש בראשית מא, נז, וכל הארץ באו מצרימה, שלא התכוון בזה לכל הארץ. ראה "על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 254 על דבר שנאמר בו הכל והכוונה אל המקצת.

30 בפתיחתו לפ' ויצא הגאון כותב על הכלל שלפעמים בא הזכר בלשון נקבה וכן להיפך. והשווה פירוש בראשית מט, כ: מאשר שמנה לחמו. ראה ספר הרקמה מהדורת וילנסקי שער לט (לח) עמ' שפד: ממה שנהגו בו הנקבה מנהג הזכר.

השווה בענין זה קטע מפירוש רס"ג, כ"י סורא ג ירושלים תשי"ז—תשי"ח, מ. צוקר עמ'

במדבר כא, לא—לה

(לא) [וישב ישראל בארץ האמורי]³¹ על ידי הישיבה אם היא בצדק וכראוי וזהו מדרך החזקה שהמחזיק על ידי ישיבה יכול לטעון טענת בעלות מכיון שלא נגלה דבר המכחיש את זה ובו נאמר (ירמיהו מ, י) ושבו בעריכם אשר תפסתם וג'.

(לב) ואמרו: וישלח משה לרגל את יעזר, כי היא בכלל הערים שהיו למואב ושהאמוריים לכדו אותן. וראיה לזה ממה שנאמר (ישעיה טז, ט) על כן אבכה בבכי יעזר גפן שבמה וג'. ולא הזכיר לנו מספר המרגלים האלה כמו שלא הזכיר לנו מספר המרגלים בעי כמו שנאמר (יהושע ז, ב) וישלח יהושע אנשים מיריחו העי וג'. ומה שנא': ויורש את האמרי אשר שם הכוונה בזה אשר היה שם ורצה לומר בזה שהם הכריחום והשמידום בעזרת האל להם, וזהו כמו שנא' (שופטים א, יט) ויהי ה' את יהודה ויורש את ההר וג' אחר כך אמר (שם) ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר משה וג'. ואמרו ויורש את ההר הכוונה בזה: את יושבי ההר ואעפ"י שאפשר להסב את הכתוב: וילכדו בנותיה ויורש את האמרי אשר שם על המרגלים³² ואפשר להסב אותו על כל ישראל [ולומר] שהמרגלים חזרו אל משה והוא שלח צבא ללכד את יעזר קצר [הכתוב] ולא הזכיר חזרתם ושליחת הצבא וקיצר בכיבוש כי אין מן המנהג לשלוח מרגלים רבים שיש בהם כדי ללכוד עיר אלא מצעטים שחוזרים ומודיעים דבר לשולחם ואחר כך שולחים את הצבא הלא ראית מה שנאמר (שופטים יח, ב) וישלח בני דן ממשפחתם וג' (שם, ז) וילכו חמשת האנשים וג' (שם, ח) ויבאו אל אחיהם צרעה וג' (שם, ט) ויאמרו קומו ונעלה עליהם וג' ושאר הספור.

(לג) ואמרו ויעלו דרך הבשן. מחזק מה שהזכרנו (שהפסוק) וילכדו. ויורש, מוסב על כל ישראל.

(לד) ואמרו: ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו בדרך אמוץ וחזק הלב המרחיקים את הפחד והמתתה וזהו דגמת כמו מה שנא' ליהושע (יהושע ח, א) ויאמר ה' אל יהושע אל תירא ואל תחת וגו'. ונאמר לישראל על הגלות (ירמיה ל, י) ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל וג' והודיעו במה שנא': כי בידך נתתי אותו ואת כל עמו את נצחוננו עליו ועל כל עמו כי כשידע הודעת ה' יתעלה יוסיף בזה חזק ללבו ויגביר אמוצו וזהו ג"כ שנא' ליהושע (יהושע ח, א) ראה נתתי בידך את מלך העי ואת עמו וג' ומה שנא' ועשית לו כאשר עשית לסיחון וג' הכוונה בזה להשמיד ולכלות וזהו ג"כ כמו שנא' ליהושע (שם, ב) ועשית לעי ולמלכה כאשר עשית ליריחו ולמלכה וג', ואמרו: אשר יושב בחשבון. הכוונה בזה: אשר היה יושב בחשבון. ולכן פירשנוהו אשר היה יושב בחשבון.

(לה) ואמרו: ויכו אותו ואת בניו ואת כל עמו. הכוונה בזאת ההכאה: כי המלה סובלת שני ענינים אחד מהם ההריגה, והשני ההכאה³³ וחלק (הכתוב) את הריגתם

לשלשה חלקים החלק הראשון הריגת עוג ובו נאמר ויכו אותו ולא נתנה הרשות להשאיר את מלכי הכנענים וכאמרו ונתן מלכיהם בידך והאבדת את שמם וג' הלא ראית מה שעשה יהושע כמו שנא' (שם, שם, כט) ואת מלך העי תלה על העץ וג' ונא' על חמשת המלכים (שם, כו) ויכם יהושע אחרי כן וימיתם ויתלם על העץ וג'. והחלק השני הוא הריגת בניו ובהם נא' ואת בניו. והחלק השלישי הוא הריגת כל עמו ובהם נא' ואת כל עמו. והכוונה במה שנא' עד בלתי השאיר לו שריד. שלא השאירו מהם אחד וזהו כמו שנא' באנשי העי (שם חו, כב) ויכו אותם עד בלתי השאיר לו שריד ופליט. ומה שנא' ויחנו בערבות מואב הקדמה לתחבולת בלק אתם. נשלמה פרשת זאת חקת התורה בעזרת ה',
חבור רבינו שמואל כהן גאון בן חפני כהן זצ"ל.

מספח ה

במדבר א, א.

פ' במדבר

והזכיר רבינו שמואל בן חפני ז"ל עשרה מדברות והם: סין וסיני ורפידים ובאר שבע ופארן ושור וצין ותקוע וזיף ומעון ועין גדי³⁴. ואנחנו נוסיף: קדימזת, קדש, ירואל. והנדיר מכולם: מדבר העמים...

במדבר ה, ב

פ' בהעלותך

אמר רבינו שמואל גאון בן חפני ז"ל כי העליה היא שנים עשר: הראשון לעלות "בהעלותך"³⁵ לראות (שמות לד, כד); והשני הדלקה: "והמשאת החלה לעלות"³⁶ (שופטים כ, מ), ואמר התרגום: "באדלקותך ית בוצינא". והשלישי גדולה: "ואת עלית על כלנה" (משלי לא, כט). והרביעי הקרבה: "עולות מחים אעלה" (תהלים סו, טו). והחמישי בריאות: "כי העלה ארוכה" (ירמיה ל, יז). והששי מחשבה: "אם לא אעלה את ירושלם" (תהלים קלז, ו). והשביעי נשיבה "מעלה נשיאים" (שם קלה, ז). והשמיני התקרבות: "ויהי בעלות המנחה"³⁷ (מלכים א, יח, לו). והתשיעי הצלה: "העלית מן שאול גפשי" (תהלים ל, ד). והעשירי כבוד (חשיבות): "וראיתני כתור המעלה" (דברי הימים א, יז, יז). והאחד עשר התרוממות: "ובהעלותו יסעור" (במדבר ט, כב). והשנים עשר הסתלקות: "ויהי בהעלות חיל כשדים (ירמיהו לז, יא) ויעל מעליו אליהם וגו' (בראשית יז, כב).

במדבר יט, ב

פ' חוקת

"דבר אל בני ישראל": אמר רבינו שמואל גאון ז"ל: לא אמר "דברו"³⁸, זה מוכיח כי הדיבור היה אל משה, וכי אהרן שמע ממשה בשעת הדיבור, כמו "ואהרן אחיך יהיה גביאך". והזכיר את פעולת כלליות הדבור באמרו "ונתתם אותה לאלעזר הכהן".

במדבר כג, י

פ' בלק

ומאמרו "את רובע ישראל" משום שהם ארבעה דגלים, דגל אחד רובע. זה הוא מאמרו של רבינו שמואל גאון ז"ל³⁹. [שהסיק אותו ממאמר המתרגם: "או חדה בארבע משריתא ד'ישראל'"].

34 המדברות שהגאון מונה, לפי המקראות הם כדלהלן: (א) סין, שמות טז, א. (ב) סיני, שמות יט, א. (ג) רפידים, שמות יז, א. (לא נזכר בשם מדבר). (ד) באר שבע, בראשית כא יד. (ה) פארן בראשית כא, כא. (ו) שור, שמות טז, כב. (ז) צין, במדבר כ, א. (ח) תקוע, דברי הימים ב, כ, כ. (ט) זיף, שמואל א, כג, יד. (י) מעון, שמואל א, כג, כה. (יא) עין גדי, שמואל א, כד, ב.

המאמר הזה מובא בצורה שלפנינו במדרש הגדול כאן. כבר העיר המהדיר שם שלפנינו אחד עשר מדברות. הוא מציע שסין וסיני אחד הם. אבל זה לא מסתבר. וראה מס' שבת פט, א. על חמשה שמות של מדבר סיני.

דברים

נספח א

פרשת דברים א, א—יז

הנספח הזה הוא לפי כ"י ששון 529. ב"אהל דוד" עמ' 60 מיוחס הקטע הזה לרס"ג. אולם כפי שמבואר במבוא, רס"ג לא פירש את ספר דברים. להלן הערה 1 הבאתי שבאותו הקטע מכ"י בודליאנא, צוין במפורש שהמחבר הוא הגאון רב שמואל ראש הישיבה. יש לציין עוד הוכחות. להלן בפסוק ה' נזכרה הפתיחה לפירוש זאת חוקת התורה. פתיחה זו של הגאון ידועה לנו, ראה הערה 40. בפסוק יא להלן מדובר על מספר בני ישראל, נזכר שם פירושו לספר וידבר בנושא זה. קטע מפירושו של הגאון לתחלת במדבר יש בידינו, ראה הערה 54. סדר חלוקת הפירוש דומה לפירושו לפרשיות ויצא—ויחי. מספר פסוקים מתורגמים ואחרי כן בא פירוש. עם תום הפירוש יש המלה "נץ" (=הכתוב) "אחר אמר", תרגום של מספר פסוקים, ושוב פירוש, על כן ברור שהקטע הוא מפירושו של הגאון רב שמואל בן חפני. על השתייכות קטע זה לרשב"ח גאון העיר בראשונה מ. צוקר במאמרו על ל"ב מדות — "החקירות של האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות", ניו-יורק תשט"ו, עמ' י הערה 49.

נספח ב

פרשת דברים א, מא ; ב, ט—יב

הקטע הוא כת"י בודליאנא e 74 שפרסם ה. הירשפילד ב-J.Q.R. סדרה חדשה כרך VII (1916—1917) עמ' 50, בחשבו שזה חלק מפירוש רס"ג לתורה. ההוכחה שהקטע הוא מפירוש הגאון בן חפני, בררתי על יסוד הנספח הבא בענין גדרי התשובה. שטתו בענין גדרי התשובה שהם שתיים בלבד, תואמת את מה שכתוב לפנינו בקטע הבא. בזה הוא משיג על רס"ג. ראה מאמרי "גדרי התשובה על פי הגאון רב שמואל בן חפני", סיני, כרך עז סיון—תמוז תשל"ה עמ' קי—קיא, ראה שם הערות 52, 53, 54.

נספח ג

פרשת ואתחנן ד, ל

הקטע הזה הוא חלק מארבעה עשר עמודים מפירוש הגאון לדברים ד, כח—לט ; ד, מא—מב, שמסר לי מ. צוקר בטובו בשנת תש"ך, סמום הוא R1734 (=ADL. 1809). פרסמתי חלק מהם ב"סיני" כנ"ל בענין גדרי התשובה של הגאון ומקצת משטתו בידיעת ה'. אולם כעת הודיע לי פרופ'

¹ "יתברך אלהים אלהי ישראל שעשה את הנביאים סגולה ובחר בהם לנבואתו, ושלח אותם אליהם להודיעם את הדברים שהם לטובתם ואשר לא היו מגיעים אליהם אם לא על ידי הנביאים.² כי הוא יתעלה ידע שיביאו את הנבואה ולא יכבשוה, ויודיעו ולא יסתירו, וידברו אמת ולא יכזבו, ויפרשו ולא יסתמו ולא ידברו בחידות וברמזים בדברים שיש בהם משום הוכחה, אלא אם כן יורו על כוונת דבריהם, ויתעלה הבורא ויתרומם.

והנה כבר הזכרנו בפתיחת הספר הזה את התארים האלה של הנביאים ע"ה ואת הראיות עליהם נביא במה שיבוא להלן. והעיקר בכל הדברים שאת מציאותם אנו מקיימים אצל הנביאים, וברוב הדברים שאותם אנו שוללים מן הנביאים הוא שהאל, יתעלה, בחר בהם מכל בריותיו וברר אותם מכל עבדיו לשלוח אותם אל המחויבים במצוותיו, ככתוב³ ודברתי אל הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה וגו'. ולא שלח אותם אליהם אלא למען ידעו מהם את הטוב להם מבחינת הדת. ואילו היו הנביאים ממסתירי השליחות ומהמשקרים בה, כי אז היה הוא, יתעלה, יודע את זה, ולא היה בוחר בהם לשליחותו משני טעמים: א. מפני שהשליחות היתה ללא תועלת אילו ידע שלא ימסרו אותה. ב. אלה שהצלחתם תלויה בקיום המצוות השמעיית, לא היו מגיעים לידיעתן על ידי הנביאים, אם זו היתה כוונתם. נמצאת למד שאלהים ידע בהם שיביאו את שליחותו ולא יסתירוה ולא ישקרו בה. וכבר אמר הוא יתעלה, בזה⁴: נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצונו.

ואף על פי שהסתרת הנבואה והשיקור בה, שווים אצלנו באשר אנו חושבים את שניהם לבלתי אפשריים אצל הנביא, יש גם הפרש ביניהם. הסתרת הנבואה אינה אפשרית בדברים שיש בהם הוכחה והם נחוצים לתקנתם של עובדי השם, אבל בדברים שאין בהם משום כך אפשר (שהנביא יכבוש את נבואתו). ואילו השיקור, ברב או במעט, אינו מצוי אצל הנביאים כלל, לא בעניינים השייכים לשליחותם הנבואית, ולא בדברים שאינם מעניין שליחותם, לא מזמן היותם שליחי האל ולא לפניו, כי מי שאין מאמינים לשקרו אסור לתת בו אימון, והמוחזק בכזב מדרך האנשים להתרחק ממנו. ואין ממנהגו של האלהים להודיע לעובדיו את הנחוצ לטובתם על ידי שליח שהם סולדים ממנו, רחוקים מציית לו וקרובים לסרב לו⁵.

1 בכ"י ששון 529, שממנו נעתק כל הנספח הזה, חסר בתחלתו. מפרק זה מפירוש הגאון יש עוד כ"י באוסף הגניזה באוקספורד. אני נותן את ההתחלה כפי שפורסם על ידי מ. צוקר מכ"י אוקספורד (חסר המספר), בתרביץ לה, תשכ"ו עמ' 153—155. בכ"י אוקספורד נמצא גם אכרוסטיקון המאשר שהענין הוא מפירושו של הגאון לדברים: "בשמך רחמנא בשעה יפה והצלחה טובה תפסיר אלה הדברים אלפאה מרנא ורבנא שמואל הכהן ראש הישיבה בו ראש הישיבה". ראה צוקר שם הערה 20.

ואשר לשימוש בהשאלות ב... המטרה המכוונת. שללנו את ההשאלות, החידות והרמזים בכלל שאר מה ששללנו, כיון שהם אינם מגיעים למטרתם בכל אלה. וזאת, כי חובתם לדבר ברור בכל אשר יביאו אליהם מאת ה' יתעלה. וכן, כיון שאי-בהירות הדברים בגלל החידות והרמזים, כשאלו מצויים בדיבור, פירושו גם אי-ידיעה כלפי מה מכוונים הדברים. והלא ה' אמר על השארית הנבחרת: (צפניה ג, ג). שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב וכו'. עם זאת שללנו את הסוואת הדברים, החידות והרמזים באשר לנביאים רק אם אין הם מורים על כוונתם בענינים מסוימים, דהיינו בענינים שבהם נשלחו מאת ה' אל עובדיו, ובענינים שבהם נדרשים חייבי המצוות לדעתם ולעשותם. ואולם, אם הורו דבריהם את כוונתם, הרי זה מותר, כי אז הדבר בחזקת גלוי. ובסוגים אחרים של דבריהם, שלא בעניני דת, מותר הדבר בתנאים מסוימים, כשיש צורך בכך, אע"פ שאין דבריהם מורים על כוונתם. וכך עשו בהשתמשם בהסוואות ובהשאלות בדברים שאינם דברי נבואה. כמו שאמר אברהם על שרה (בראשית כ, כ): אחותי היא, וכל כיוצא בזה, כיון שזה מותר להם באמת.⁶

ואם יאמר אומר, כיון שהיתרתם לנביאים להשתמש בדברים הסתומים וברמזים ובהשאלה בדבריהם אף שלא הורו על דעותיהם וכוונתם, אם יהיה זה שלא בנבואה, ולא גניתם שלא יודע דבר מדבריהם שייאמרו באופן זה, ואף שתהיה מציאותו כהעדרו, ולא גניתם שיהיה זה דוחה מהם את שנשלחו אליהם. וזאת, כיון שיתכן שידברו כך בענין מעניני שליחותם ולא יורו על מה שהם מתכוונים אליו.⁷ ייאמר לו שדבריהם בזולת הנבואה, אם דברו בלשון השאלה או סתמו דבריהם או רמזו בהם, אינם עושים זאת אלא משום שהם זקוקים לכך ואין עליהם להבהיר למי שהם מדברים אליו כך את כוונתם, וזאת מטעמי זהירות או שיקול כלשהו הקשור לכיוון לאמת. ואילו דבריהם בענין שליחותם, הרי הבהירות שהזכרנו לעיל מונעת מלהתיר את ההשאלה והדברים הסתומים והרמזים במקום שלא יורו על מה שהתכוונו אליו בדבריהם. וכיון שכך, יהיה הדבר מהימן מבחינתם ולא יגרום לדחייתם. ואם יאמר, אם היו מדברים בהשאלות וחידות ורמזים בענין שנשלחו בו, והסבירו מה התכוונו כדי שתהיה כוונתם ברורה למי שהדברים מופנים אליהם, מדוע לא ידברו בלא השאלה וחידות ורמזים ולא יזדקקו להבהרה ויהיה דברם מובן וברור יותר. ייאמר להם, שהם מדברים בלשון השאלה בענינים שבהם התירו זאת חכמי הלשון, משום שזה עדיף במקומו מן האמת (הפשט). ולכן ידברו בו חכמי הלשון ודיברו אליהם הנביאים בהשאלות הנהוגות אצלם. ובזה הורו קדמונינו (ברכות לא, ב): דברה תורה לשון בני אדם. ואשר לדברים הסתומים והרמזים לא דיברו בהם ולא קשרו אליהם את ההוכחה לכוונתם אלא כתוספת לציווי כדי שיהיה ראוי (העושה) לגמול ולתהילה כמידת החכמים המוציאים את הראיות בכח פקחותם ושכלם וכמאמר החכם (משלי ב, ה): מים עמקים עצה [בלב איש] ואיש תבונות ידלנה.⁸

6 בדברים שאינם בגדר הדת ולא בדרך הנבואה מותר לנביא להשתמש ברמזים ובהשאלה מבלי להורות על כוונתו, וזה אם הם זקוקים להסתיר דבריהם, כפי שמסביר הגאון הלאה.

7 כלומר ההיתר שנתת לנביא לדבר בהשאלה וברמז במה שאינו קשור לדת, עלול להשפיע על הקהל שלא יקבלו מן הנביא דברי שליחות לעניני המצוות.

וכבר נתבאר במשפט זה מה שהותר לנביאים עליהם השלום במה שהם מביאים מאת ה' אל עובדיו ומה שלא הותר להם בו וזה היה מצב כולם ומצב אדון הנביאים משה עליו השלום בכל מה שנאם בפני האומה, ובמה שאמרו כאן בתחילת ספר זה והוא אלה הדברים. ואנו מתחילים בביאורו ובקריאתו בפירוש ענייניו ובירור המכוון בו והבהרת מטרותיו בעזר האל.

הפסוקים לפי התרגום הערבי. א, א—ה

הכתוב:

- א. אלה הדברים. אלה הדברים אשר דבר משה אל בני ישראל בעבר הירדן כמדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצירות ודי זהב.
- ב. אחד עשר. י"א יום מן חורב דרך הר שעיר אל קדש ברנע.
- ג. ויהי. ויהי בשנת הארבעים בחודש הי"א באחד לחודש דבר משה אל בני ישראל את כל אשר ציווהו ה' אליהם.
- ד. אחרי. אחרי שהרג את סיחון מלך האמוריים שהיה יושב בחשבון ועוג מלך הבשן שהיה יושב בעשתרות באדרעי.
- ה. בעבר. בעבר הירדן בארץ מואב שקד משה לבאר את התורה הזאת לאמר.

פירוש

(א) הדבר הראשון שלדעתנו ראוי לדבר עליו באשר למאמרו אלה הדברים הוא שנגדיר את הדיבור ולמה הוא נחלק ונציין את חלקיו. באשר להגדרתו, הרי שהוא קולות מחותכים באחד מאופני החיתוך ואותיות מסודרות באחד מאופני הסידור. ובאשר לחלוקתו הרי הוא נחלק לשבעה חלקים והם ההודעה ובקשת הידיעה והציווי והאיסור והקריאה והאיחול וכל סוגי הדיבור נכללים בחלוקה זו. וחשב אחד האנשים שחלוקה זו מסועפת יותר והוסיף את השאלה והתשובה אך הן כלולות בהודעה ובבקשת הידיעה. ובאשר להבטחה ולאיום הרי גם שניהם הודעות משני סוגים: ההבטחה היא הודעה על דבר טוב והאיום הודעה על דבר מזיק. ואילו ההשוואה וההמשלה וההטפה וההפחדה וההגזמה הרי כולן בגדר ההודעה, והבקשה בגדר בקשת הידיעה. ובאשר לתקווה ולייחול הרי הם סוג של האיחול ולכן הקדמנו שכל סוגי הדיבור נכללים בחלוקה זו שהזכרנוה. ואם הדבר כפי שתיארנוהו, הרי אם נציין בכל דברי משה רבינו במשנה תורה נמצא שהם כוללים את כל הסוגים הללו. אשר להודעה, הרי הוא באומרו (דברים א, ו): ה' אלהינו דבר אלינו, (שם ד, א): ועתה ישראל שמע אל החוקים. ובאשר לבקשת הידיעה, הרי הוא באומרו (שם ג, כה): אעברה נא. ולא אמרנו אעברה בגדר בקשת הידיעה אלא משום שהשאלה והבקשה בגדר בקשת הידיעה. ואשר לציווי הרי הוא באומרו (שם ד, א): ועתה ישראל שמע אל החוקים והדומה לזה. והאיסור הוא באומרו (שם ד, ב): לא תוסיפו על הדבר, ואומרו (שם ז, ג): ולא תתחתן בם. והקריאה אומרו (שם ה, כו): מי יתן והיה לבבם זה וג', אילו היה חוזר אל משה.

ש. א. וורטהיימר ירושלים תרנ"ט עמ' ע אות כ, ועל זה צוקר בספרו שם עמ' 92 הערה 373. וראה דקדוקי הטעמים לרבי אהרן בן משה בן אשר, מהדורת שטראק ליפסיה 1879

אחר נאמר שפסוק זה, כלומר אלה הדברים יתכן שיהיה במקום מסוים קשור אל מה שקדם לו, וזה כאומרו (שמות יט, ו): אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל, הקשור אל מה שקדם לו, והוא אומרו (שם, ד—ז): אתם ראיתם אשר עשיתי במצרים, ועתה אם שמע תשמעו ואתם תהיו לי, והוא גם כן כאומרו (ישעיהו מב, טז): והולכתי עורים בדרך¹⁰, ולפעמים יהיה מה שנאמר אחריו קשור אליו כאומרו (זכריה ח, טז): אלה הדברים אשר תעשו¹¹.

ואם כך הדבר, הרי אומרו כאן אלה הדברים אשר דבר משה מחייב שנזכיר איך היה משה מביא את נבואות האל אל כלל ישראל ואיך היה נאומו מגיע אל כל אחד מהם עם היותם רבים וחיוב ההבאה להם עם היותם במספר רב, שכולם ישמעו את נאומו במעמד אחד ובעת אחת. ונאמר, כיוון שהראיות מורות על כך שהוא עליו השלום הביא את הנבואה אל כללם והעמיד את המופת כנגדם, הרי שהיה זה באחד משני אופנים. האופן האחד הוא, שהוא קרא כיתה כיתה מהם והודיעם במה שנשלח בו אליהם וציווה עליהם להודיע לישראל. בכך תהיה ראייה (לאמיתותו) בעיני אלה שאליהם דיברו, אם אמנם הם אנשים שמדבריהם ניכרת מהימנות שולחם. והיה מודיע להם את ציוויי האל יתעלה ואיסוריו וכל מה שהיה מצווה להביא אליהם וידע שהם הביאו זאת אל כללם בלא תוספת ובלא חסרון.

ואם יאמר אומר, מדוע אמרתם שהוא ידע שכיתות אלו תודענה לכלל ישראל במה שהודיע להם בזה, והרי המופת ביחס אליהם יהיה בכך שהם מודיעים להם אותם, ובאיזה אופן יכלה ידיעתו להיות נכונה בכך? ייאמר לו, שהדבר כבר הוכח בראיה שהוא הביא לכלל ישראל את מה שציווה בהבאתו אל ישראל. וכיוון שהיה זה כך, הרי שלו קרא לכיתה להודיעם על כך וציווה אותם להודיע על כך, אי אפשר שהוא קרא אלא למי שיהיה המופת בידיעתו וידע את מהימנותו במה שמודיעים לו, ועם זאת הרי הוא יודע שהוא הודיע זאת ולא ישגיח בכך. ואופן ידיעתו בכך או שהיא לפי דרכו של עולם, שכיתה דוגמת זו הודיע להם אי אפשר שיסכימו ביניהם על העלמתו של דבר זה, בייחוד עם התחייבות להבאתו בצו הנביא להם, או בדרך גילוי השכינה¹².

ואם יאמר, לא יימלט הדבר מכך, שהכיתה אשר אמרתם שהנביא הודיע להם בכך והוא נסמך על כך שהם יודיעו לשאר האומה תהיה באחד משני האופנים, אם שהם יודיעו כשהם נתקבצו יחד או כשהם מפורדים. אם הודיעו כשהם נתקבצו יחד, הרי יהיה משפטם כמשפט הנביא, בכך שאי אפשר שישמעו את הודעתם בזמן אחד בשל רובם, ואם הודיעו כשהם מפורדים לא יהיה עיכוב אך לא תיוודע מהימנותם במה שהודיעו, וחזר המצב בזה אל מה שהצגנו, שנמנע הוא שישמעו כולם את הודעת הנביא בזמן אחד. ייאמר לו, כיוון שהיה אפשר שיקראו אלו קבוצה קבוצה, אפשר שישמעו מהם בהודיעם להם את אשר אמר הנביא, ובכך נתבטל הספק של השומעים לגביהם והתחייבו במופת עליהם.

10 סוף הפסוק: אלה הדברים עשיתם ולא עזבתם.

11 אחרי זה כתוב: דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט.

12 האפן האחד בהודעת הדברים לכלל העם הוא כך: משה רבינו מסר לכתות שונות, על מנת שימסרו את הדברים לעם כלו. משה רבינו כמובן מסר את השליחות למי שהיה

ואם יאמר אומר, אם נתקבצה אליהם קבוצה כלשהי ונאם בפניהם אחד מהם בשמם הרי אם נאמו בפניהם יחד בזמן אחד לא הבינו מהם ואם נאם בפניהם אחד מהם הרי שאין הודעת האחד שאינו נביא מבטלת את הספק ואינה מחייבת את המופת, ייאמר לו, התעלמת בחלוקתך מהזכרת אפשרות שאולי תיתכן והיא שיודיע להם על כך כל אחד מאלה שהודיעם הנביא בבטלם בזה את הספק, ואחת היא אם הודיעם זאת נקבצים או מפורדים. ואפשר שינאם בפניהם אחד מהם בנוכחות קבוצתם ויאמר להם כי הנביא הודיעני והודיע לקבוצה זו כזאת וכזאת וציוונו להודיע לכם כזאת. וכיוון שאפשר היה לקבוצה שקראו להם, שהנביא כבר הודיעם את מה שהשמיע והם שומעים זאת ונמנעים מהכחשתו על אף ריבויים והסתלקות הפחד מהם הרי שמתחייב, כי הם יודעים שמהימנותו בזה הוכחה ותהיה הודעתו להם לבדו באופן זה במקום הודעת קבוצתם להם כפי שהודיעם האחד מהם בשמם¹³.

הרחבנו את הדיבור בענין התוספות לאופן האחד משני האופנים שהקדמנו להזכירם והתשובות עליהן. וכאשר חקרנו אחר הבאתו מצאנו אותו שהוא אומר בהר סיני (שמות יט, ז): ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם, ואמר אחרי (שם, ח): ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה'. והורנו זה כי הזקנים הללו כבר הודיעו לכלל האומה על כך ונהיה המופת בהודעתם להם עליהם¹⁴. והאופן השני משני האופנים שכבר הקדמנו להזכירם הוא שאפשר שיהיה שקרא כיתה כיתה מכלל האומה במקום שהיו, מי שיכול לשמוע דבריו והודיעם כזאת. ואפשר להביא ראיה שהוא היה עושה זאת וכי הוא ערך דבריו והחל באהרן ובנשיאים אחר נאם בפני הנמוכים מהם, באומרו (שמות לד, לא): וישבו אליו אהרן וכל הנשיאים בעדה, אחר אמר (שם, לב): ואחרי כן נגשו כל בני ישראל ויצום¹⁵. ואומרו: בעבר הירדן כוונתו בו ארץ. ויש שהבדיל בין שני עברי הירדן ויוסיף אל אומרו עבר הירדן מזרח השמש אם התכוון בו לארץ מואב, כי ארץ מואב היא ממזרח לירדן כאומרו (יהושע א, טו): אשר נתן לכם משה עבד ה' בעבר הירדן¹⁶. ויוסיף לאומרו עבר הירדן אם התכוון בו למערב הירדן ויאמר ימה, וזה כמו שנאמר (שם, ה, א): ויהי כשמע כל מלכי האמרי¹⁷. ואמר עליו גם כן (שם, כב, יא): אל גלילות הירדן אל עבר בני ישראל, והתכוון באומרו בעבר הירדן שהוא דיבר אתם בעבר הירדן על מה שקרה להם במקומות אחרים. ומנה באומרו במדבר בערבה מול סוף תשעה מקומות¹⁸. ויש אנשים שעשו אותם עשרה¹⁹, ונזכרים להלן, כדי שיהיו עשרה נסיונות שניסו אבותינו את המקום במדבר. והם מקומות מריים והטיף להם מוסר והוכיח אותם על כך. והמקום הראשון מהם הוא בעבר הירדן. הוכיחם על מה שעשו בשטים כאומרו (במדבר כה, א): וישב ישראל²⁰. והשני אומרו במדבר התכוון

13 אפן מסירת הדברים על ידי הכתה היה כך: הכתה שמנה משה רבינו לא דברה ביחד לפני העם. אלא, או שכל אחד ואחד מן הכתה מסר את הדברים, או שאחד דבר בנוכחות הכתה כלה, אם אנשי הכתה ששמעו את הדברים שנאמרו בשם כל הכתה לא הכחישו את דבריו, סימן שהוא מסר בנאמנות את המצוות.

אין ספק שאלו ההסברים מכוונים נגד הכופרים בזמנו.

14 זאת היא גם הדעה הראשונה של ר' אברהם בן הרמב"ם בפירושו שמות יט, ו. וראה בתחלת הקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות.

15 השווה עירובין גז, ב ת"ר כיצד סדר משנה וכו'.

להתמרמרותם על שחסרו להם מים²¹ במקום אשר אמר בו (שמות טו, כב—כד): וילכו שלשת ימים ויבאו מרתח וילנו העם.

ואם יאמר אומר, כיוון שהיו שלשה ימים ולא מצאו מים, אחר מצאו מים מרים, מדוע גונו על התמרמרותם? ייאמר לו כי שלושת הימים שהלכו בהם ולא מצאו מים בהם מחייב שהיו עמהם מים שנצטיידו בהם קודם ולא היו חסרים מים. הלא תראה שאי אפשר שיחיו בני אדם רבים אלו שלושה ימים בלא מים. ובאשר למים המרים, הרי מחוייב היה שישאלו את הנביא שיבקש מה' יתעלה לבטל מרירותם^{21*} בלא התמרמרות ועל כן היו ראויים לתוכחה. והמקום השלישי הוא אומרו בערבה²² והיא אשר אמר עליה (ירמיהו ב, ו): המוליך אותנו במדבר בארץ ערבה ושוחה. ויש שהוא מוסיף את הערבות אל הארצות הקרובות אליהן באומרו ערבות כמו ערבות יריחו. והמקום הרביעי הוא אומרו מול סוף והוא אשר אמר עליו (תהלים קו, ז): וימרו על ים בים סוף. ואומרו מול סוף הרי הוא במקום אומרו מול כמו אומרו צור וצור. והמקום החמישי בין פארן והוא מדבר פארן ובו חטאו המרגלים ומי שנמשך אחריהם כאומרו (במדבר יד, ב): וילנו על משה ועל אהרן. והמקום הששי ובין תפל התכוון בו לדיבה על המן, באומרו (שם יא, ו): נפשנו יבשה. ונגזר תפל מן תפלה כאומרו (איוב א, כב): ולא נתן תפלה לאלהים. וכבר שללו זאת מאת ה', כאומרו (שם כד, יב): ואלוה לא ישים תפלה. (תחתיו שחחו עוזרי רהב).^{22*} והמקום השביעי הוא מקום בין שני המקומות הללו²³. והמקום השמיני ולבן, לא יימנע שהתכוון לטענתם על המן שאמר עליו (שמות טז, לא): והוא כזרע גד לבן²⁴. והמקום התשיעי וחצרות והוא המקום אשר באו אליו מקברות התאווה ובקברות התאווה ביקשו בשר והתלוננו כאומרו (במדבר יא, ד): וישבו ויבכו בני ישראל²⁵. והמקום העשירי הוא אשר אמר עליו ודי זהב והוא המקום אשר עשו בו את העגל ועבדו אותו והוא הר סיני, כאומרו (שמות לב, ד): ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך. ועשיתי "ודי" כמו (דניאל ד, לד): ודי מהלכין בגוה יכל להשפלה. משום שאני לא מצאתי בלשון הקודש די אלא בדל"ת בפתח או בקמץ, כאומרו (שמות לו, ז): והמלאכה היתה דים, ואומרו (מלאכי ג, י): עד בלי די.

וכבר אמרו הקדמונים²⁶: אלו עשרה נסיונות שניסו אבותינו את המקום במדבר, ואלו הן: שנים בים, שנים במים, שנים במן, שנים בשליו, אחד במעשה עגל, ואחד במדבר פארן במרגלים.

(ב) ואומרו אחד עשר יום, כלומר שמחורב עד קדש בדרך הר שעיר אחד עשר יום, והיה בזה הזכרה להם מה שגרם להם מריים, שכן הם הלכו במשך ארבעים שנה מה ששיעור הליכתו אחד עשר יום. וכבר אמר להם (במדבר יד, לד): במספר הימים

21 כן במדרש הגדול דברים. אבל בספרי: על מה שעשו במדבר. ופירש רבינו הלל, דהיינו שלות מרגלים.

21* השווה דברי הגאון בנספח לבמדבר בבקשת הבשר.

22 והיינו בעל פה כמו שנאמר (במדבר כה, ג) ויצמד ישראל לבעל פה.

22* תוספת בכ"י לפי איוב ט, יג.

23 בין פארן ובין תפל, ראה ספרי.

אשר תרתם את הארץ²⁷. ומאחר שאנו לא אומרים כי כל ישראל היו ענושים בשהייתם כל אותה תקופה במדבר, אלא נאמר שהיו בהם ענושים בה והם המורים והיו שהועמדו בה בנסיון והם הצדיקים²⁸, ולהם אמר שם (דברים ב, ב) : וזכרתם את כל הדרך אשר הוליכך.

(ג) ובאומרו ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר, יש לדעתנו להזכיר שהוא הודיענו בו חמישה עניינים. העניין הראשון הוא שמספר זה היה לצאת ישראל ממצרים וזה היה הרגלם במניין שנותיהם עד שחלפה מסורת זו. הלא תראה את אומרו (מלכים א ו, א) : ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה. והעניין השני הוא שתחילת חודשי שנותיהם היתה ניסן, בקיום ציווי האל יתעלה באומרו (שמות יב, א) : החדש הזה לכם, ומה שמברר זאת הוא אומרו (במדבר לג, לח) : ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי יי' וימת שם בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים וג'. וזה הוא חודש אב והוא באב קורא לה שנת הארבעים. וזה מורה על כך שתחילת חודשי שנה זו היה ניסן²⁹.

ואם יאמר אומר, כיצד תכחישו שיהא שם בחדש החמישי כוונתו בו לחודש שבט ויהיה המכוון באומרו כאן : בעשתי עשר חדש, חדש אב. ויהא זה מורה על כך שתחילת חודשי שנותיהם היתה תשרי. אמור לו שדבר זה סותרים אותו שני פסוקים, הראשון אומרו (שמות יב, ב) : החדש הזה לכם ראש חדשים, והשני אומרו (במדבר ט, יא) : בחודש השני³⁰. ובזה הוכחה לכך שראשון חודשי בני ישראל בזמן הקדום היה ניסן ועל סדר זה היה מניין חודשיהם אחר כך, כאומרו (אסתר ג, יב) : ויקראו סופרי המלך³¹, ואומרו : (שם ב, טז) : ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש³². ובאשר לאומות הרי אנו כבר יודעים שחלקם היו סופרים את מלכותם מתשרי, כאומרו (נחמיה א, א) : דברי נחמיה בן חכליה ויהי בחדש כסליו שנת עשרים, ואומרו (שם ב, א) : ויהי בחדש ניסן שנת עשרים לארתחשסתא המלך. הלא תראה כי בכסליו קרא לה שנת עשרים והוא בניסן קורא לה שנת עשרים וזה מורה על כך שתחילת חודשי שנותיהם היתה תשרי³³. והעניין השלישי הוא ששנתם היתה שנים עשר חודש, הלא תראה את אומרו (אסתר ג, יג) : בשלשה עשר לחדש שנים עשר הוא חדש אדר. וכבר אמר גם כן (מלכים א ד, ז) : ולשלמה שנים עשר נצבים וכלכלו את המלך ואת ביתו. ובאשר לאומרו... (שם, שם, יט) : [ונציב אחד אשר] בארץ שכוונתו בו לעושה זאת בח[דש הנוס]ף כדבר הראשונים³⁴ זה חדש העבור. והעניין הרביעי הוא שמנאום זה עד סוף התורה הוא סוף מה שלימד אותנו מי שהביא לנו את הנבואה וביאור ההודעה להם וכאילו היה זה נאום הפרידה. וזה בדומה למה שעשה דויד באומרו (מלכים א ב, א—ג) : ויקרבו ימי דוד למות אנכי הלך ושמרת את משמרת ה' אלהיך. והעניין החמישי הוא שאנו יודעים כי נאום זה היה לפני מותו בשלושים וששה יום, שכן ההוראה כבר הורתה על כך שהוא מת בז' באדר בשנת הארבעים³⁵. ואומרו דבר משה אל בני ישראל אינו מורה על כך שהוא לא נאם בפניהם לפני כן שכן כבר מצאנו לו נאומים רבים בפניהם לפני כן אלא שהוא לא נאם בפניהם לפני כן בעניין מה שנאם בפניהם במקום זה. והתכוון באומרו : ככל אשר צוה ה'

27 ספרי פיסקא ב.

28 השווה פירוש הגאון לבראשית מת, א.

אותו אליהם. לידיעות ולמצוות שנאם בפניהם במקום זה. אלא שזה משנה תורה, וזה כאומרו (דברי הימים א יז, טו): ככל הדברים האלה וככל החזון הזה כן דבר... אומרו ככל אשר צוה אין זה אלא שהתכוון [בו] ככל אשר צוה ה' אותו. ואלא אמר ככל משום [שדברי] משה היו חזרה על דברי ה' יתעלה. ואנו גדון בהבאת דבר ה' (במדויק) ובתוכן הדברים במקום אחר.³⁶

(ד) ובאומרו: ויהי אחרי הכתו, שתי שאלות. שאלה ראשונה, מדוע דחה זאת עד לזמן הזה? ולנו יש על כך שתי תשובות. האחת מהן, שכאשר [הטיב] ה' להם הרחיק את רעת סיחון ועוג וסילק את נזקיהם והטיף להם והוכיח אותם. והתשובה האחרת היא שכבר היה מאמר האל לו (במדבר לא, א): נקם נקמת בני ישראל. וכאשר כילה ה' את מדין וסיחון ועוג ידע כי מותו קרוב.³⁷ והגן עליהם והטיף להם והוכיח אותם. והשאלה השניה ששאלו מה הנצחון בסיחון ועוג הרי הם שני שליטי כפרים וערים ואפשר שהיו צבאותיהם מועטים במספר וישראל במספר עצום ומספר גדול עד שגברו. נשיב על כך, כי שני מלכים אלו היו עצומים,³⁸ הלא תראה שכבר קרא להם גדולים ואדירים, באומרו (תהלים קלו, יז—כ): למכה מלכים גדולים ויהרג מלכים אדירים לסיחון ולעוג מלך.³⁹

(ה) ... (דברי הימים א יז, כז): הואלתה לברך את בית עבדך וכל מה שבא ממלה זו בדומה לה, (בראשית יח, כז): הנה נא הואלתי, (שמות ב, כא): ויואל משה, (מלכים ב ה, כג): הואל וקח ככרים (שופטים יט, ו): הואל נא ולין, (איוב ו, כח): ועתה הואילו, הרי כולו שקידה בדבר הנזכר. ואומרו: באר את התורה הזאת, כוונתו בו לביאור והוא מיוחד במשמעויותיו, שכן הוא משני סוגים, אם ביאור הכתיבה כאומרו (חבקוק ב, ב): כתוב חזון ובאר על הלחות למען ירוץ קורא בו, או ביאור העניין, כאומרו (דברים כז, ח): וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב. עשרה עניינים, והוא שנוכיר את הגדרת הביאור והדיבור החייב ביאור ומה שאינו מתחייב לבארו וסידור הביאור והאם הוא חיוב על הנביא והאם חיוב הביאור מיוחד במצוה או שהוא כוללו עם דברי הסיפור והאם הביאור של הנביא חייב להימסר לכל אחד מחייבי המצוות והאם מותר לדחותו ואיך יהיה הביאור ובמה יהיה הביאור ומה הוא אשר ביארו משה במשנה תורה.

ובאשר לעניין הראשון, הוא הגדרת הביאור, הרי נאמר שיש אנשים שהגדירוהו בהגדרות שונות, מהן שהוא הבאת הענין אל לב האדם בביטוי התמציתי ביותר, ומהן שהוא הבהרת העניין. ואנו אומרים כי הביאור הוא מה שמתבאר בו הדבר המבואר עד שיהיה ידוע למי שבואר לו. הלא תראה שאין זה אפשרי שיהיה האדם יודע את מה שלא ביארו לו ולא שיהיה מבין מה שאין הוא יודעו.

והעניין השני הוא הדיבור המחוייב לבארו ואשר אינו מחוייב לבארו. ואנו נאמר שכבר דיברנו בפתיחת תפסיר זאת חוקת התורה⁴⁰ על שבעת מיני הביאור לדבר ה' יתעלה שיש בו נסתר. ונדבר כאן על כללו, ונאמר כי בשל היות דברי ה' יתעלה בפי

36 השווה מה שכתב בראשית מא, יח: "שונה בבטויים שהם מתאימים במובן". ראה שם הערה 78.

37 השווה ספרי כאן ובמדבר פיסקא קנו, וימסרו מאלפי בני ישראל.

38 השווה ספרי פיסקא ג.

נביאיו עליהם השלום מתחלקים לשני חלקים — פשט ומושאל — הרי שלא יהיה מושאל שאין לו פשט בשורש הלשון, משום שהמושאל הוא מה שסוטה מן הפשט. אך יתכן שיהיה פשט שאין לו מושאל, משום שאנשי הלשון לא השתמשו בו בלשון השאלה ולא דיברו בו בהשאלה. ואם כך הדבר, הרי הפשט יודע בעצמותו, והגלוי והפשט מובן שניהם אחד אם דיבר אתנו ה' או שליחיו בנאום, ויחויב שנתחם אליו כאל פשט, לא כאל מושאל, בכל עת שאין מורה לנו מופת על כי כוונת ביטוי זה הוא המושאל⁴¹. ואמרו קדמונינו (שבת סג, א): אין מקרא יוצא מידי פשוטו, וזה בביטויי אב ואם ואחות אשר נאמרו לנו בעריות⁴², שהחויב על הפשט שלהם כלשון הקודש, ואף שכבר היתה מלה זו בשימוש במקום אחר בדרך ההשאלה, ואף שהביטוי כשבא מאת האל יתעלה ומאת נביאיו יש לו שני פנים או שלושה וכולם פשט, ולא הורנו שרצונו כי נבין את כולם באופנים האפשריים. אבל אם התכוון לאחד מהם ולא לאחרים, הרי מחויב הדבר שיבאר לנו לאיזה מהם התכוון. ואם כבר השתמשו בביטוי זה אנשי הלשון בדרך ההשאלה והתכוון למושאל ולא לפשט או שהתכוון אליו עם הפשט אם לא יעמוד בסתירה, חובה לבאר לנו זאת. ואם כבר השתמשו בביטוי זה בשני לשונות מושאלים או בשלושה והתכוון לאחד מהם ולא לאחרים, ראוי שיבאר לנו אותם. ואם התכוון לכולם זולת הפשט יורה לנו שאין הוא מתכוון לפשט ונדע בכך שהתכוון לכל אפני ההשאלה אשר השתמשו בהם אנשי הלשון בביטוי זה. ואם לאחד מאפני ההשאלה, מחויב הדבר שיבאר לנו לאיזה מהם התכוון בציון מפורש, כפי שאמרנו ביתס לפשט. הכללות אשר אין ראייה לגבי מובנן המצומצם דינם כדין פשט⁴³. ואם רצה לצמצם משמעותן עליו להורות זאת בהסבר שכלי או שמעי⁴⁴. ביטוי מסכם יש להסבירו אם^{44*} התכוון בו להבאה ממש, כמו שנאמר (דברים יח, ד): ראשית דגנך תירשך ויצהרך.

וכבר נאמו בפנינו ה' יתעלה ונביאיו מלים הלכתיות והן מותרות משום שהן סוטות ממה שמצוי בשורש לשוננו והן זב וזבה ונדה ומנחה ועולה ותרומה וחלה והדומה לזה. ואמרנו שהן מלים הלכתיות כוונתנו בכך שלכל אחת מהן הוראה מיוחדת בהלכה שאינה מצויה בה בשורש הלשון, ונבאר לנו את הוראותיה ההלכתיות ותהיה לנו הוראת האמת, ואין מחויב הדבר שיבאר לנו בהלכות מה שאינו נדרש לנו בזמננו והוא הוראת שעה ומה שמצוי בהוראתה, גם אם רשאי הוא לבאר לנו אותה בשל תועלת כל שהיא כפי שכבר ביאר לנו בהלכה הרבה מפירושי הקרבנות, שלמותר לנו להביא בזה.

והעניין השלישי הוא הדברים בסידור הביאור, ונאמר כי ביאור הדברים הולך בדרך ההוכחה עליהם ויש שיבאר בדברים הגלויים הברורים על שומעיהם, ויש שהביאור דורש מהשומע עיון קל עד שידע מהו שהתכוון אליו המבאר בדבריו, ויש שהביאור

41 השווה הקדמת רס"ג לפירושו הארוך לתורה על התנאים שלפיהם מותר להוציא פסוק ממשמעותו: א. ש. הלקין בספר היובל לגינזבורג עמ' קמ והלאה; מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה עמ' 203 והלאה; אמונות ודעות מאמר ב פ"ט, המאמר החמישי פרק ח; ומאמר תחית המתים באמונות ודעות לפי הנוסח שפרסם ז. בכר בספר היובל לשטיינשניידר לייפציג 1896 עמ' 98—112, מהדורת קפאח עמ' ריט.

דורש יתר עיון, הכל לפי העיון והמחשבה הדרושים להבנת הראיות, גם אם אחת מהן ברורה מחברתה. ולא יצא הביאור מכלל ביאור אם נשתנו מאמריו כל עוד הראיות אשר הזכרנו תכונתן מורות על הטעון ראייה. והאנשים בלימוד בדרך זו משתנים בדרגותיהם. ולפעמים יתברר אצל חלק מן האנשים במחשבה קלה ויקשה הדבר על האחרים, על פי מדת השכל וטוב הדעת והטפשות והפתיות. וכשם שהמוכח, אם הסמיך את הראייה לדבר הטעון הוכחה יצא ידי חובתו, כן המבאר אם ביאר דבר יצא. וגם אם יזנח השומע את הביאור או ירחיק דעתו ממנו, למרות יכולתו להבינו, לא יצא המבאר מכלל מבאר. הלא תראה שיש להתחשב בדבר כשלעצמו. והביאור לא יצא מכלל מה שהוא לעצמו אם אנשים אינם מסתייעים בו. כי היות הביאור ביאור אינו תלוי באדם הנזקק לביאור, כשם שהמופת מופת בשל תכונה הקשורה בו ולא במבקש המופת. וכבר נתבאר לך כי מי שלא מתבאר לו המכוון בדברים במה שמצוי לו בביאור, אינו מוציא את הביאור מכלל ביאור. ואילו היה הביאור ביאור רק אם הובן למבקש הביאור, וחדל להיות ביאור אם לא הובן למבקש הביאור, היה מחויב שיהיה בעל תכונות מנוגדות — יהיה ביאור אם יתברר לראובן, ויצא מכלל ביאור אם לא נתברר לשמעון. כלומר, יהיה זה ביאור שאינו ביאור, ואלו שתי תכונות מנוגדות.

והענין הרביעי, האם הביאור חובה על הנביא אם לאו. ונאמר שהוא חובה עליו. ולא היה משה עליו השלום מתנדב בביאור אלא היה מוטל עליו. הלא תראה שהוא, אילו לא ביאר להם את רצון ה' מהם במה שהטיל עליהם ולא הורה להם את הדרך לידיעה זו, לא היו יודעים מה שהוטל עליהם אם לא היה מבואר. והיתה ידיעת דבר זה בדרך השמיעה, ולו לא היו יודעים עלולים היו מעשיהם להיות שלא לפי מה שדרש מהם ה'.

והעניין החמישי האם חיוב הביאור מתייחד במצוות או כולל את החלק הספורי עמם. ונאמר כי ביאור הספורים מחוייב אצלנו כחיוב ביאור המצוות. הלא תראה שהוא סיפר לנו כדי שנדע את המסופר ואם לא היינו יודעים את מה שסיפר ולא היינו מבינים אותו ולא היה מודיענו את כוונתו בו היתה מציאות המאמר בו היעדרו שווים. ותוספת באור לזה: כי הספור אשר הוא הבטחה בטוב והספור אשר הוא איום בנזק, אם לא נתפשם ונבינם בשכלנו לא ניתקן בהבטחה ולא נימנע באיום⁴⁵.

וכבר אמר אחד האנשים שמותר להזניח את הביאור בספור, אעפ"י שחובה לבאר את המצוות, אמר שאין זה מן הנמנע שלא יובן לנו המכוון בו, מפני שיש לנו תועלת וקיום מצוה בקריאתה בלבד. ייאמר לו שהטובה לא תהיה בדברים אשר אינם מועילים למי שהם מופנים אליהם אלא רק יהיו טובה למי שהופנו אליהם אם ידעו את המכוון בהם, שאם יהיו טובים יסמכו עליהם ויבטחו בהם ואם יהיו איום יתרחקו מפחדם. ואמר אחד מתומכי שיטה זו, מצאנו שהמצוות ניתנו בביטויים קלים ומצאנו שהסיפורים ניתנו בביטויים קשים ומשמעויות סתומות, מדוע לא תודו שהוא עשה זאת רק בהלכות, בשל חיוב הביאור שלהן ועשה זאת בספורים משום

45 דעת הגאון שיש חובה לפרש את החלק הספורי כחלק ההלכתי. ראה מ. צוקר "לפתרון בעית ל"ב מדות", האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות ניו יורק תשט"ו עמ' יג.

שלא חוייב הדבר לבאר אותם. וזאת, בהבאת פסוקים קשי פירוש וסתומי המשמעות, שלמותר לנו להביאם. ואמר שהנביא לא עשה זאת, בידעו שחובה לבאר את סיפוריו ולא רצה בכך. הרי ייאמר לו שהמצוות, אף אם ניתנו בביטויים קלים הרי יש להן בביאור סעיפים קשים. והביטויים אשר בחלק מן הספורים כלומר מקראותיהם, אף אם היו קשים הרי יכולים אנו ללמוד את פירושם ולדעת את משמעותם תוך כדי הסתמכות על אנשי הלשון בביטויים ועל החכמים לגבי משמעות ואין הבדל בין אם יבאר המדבר את דבריו ובין אם יש אפשרות לבארם ולהבינם.

והעניין הששי. האם הביאור מן הנביא מחוייב שיהיה לכל אחד ממחוייבי המצוות. ונאמר שביאור הדברים דינו כדין הדברים, שכפי שמחוייב הדבר שיביא את הדברים אל כלל מחוייבי המצוות או שיקרא לכל כיתה וכיתה מהם ויביא זאת אליהם באופנים שהזכרנו, כך יעשה בביאור. ואם הצטרף הביאור אל הדברים המבוארים או שהתאמתו על ידו הרי הוא מעמיד גדר לדברים בו. ואשר לנשים מישראל שיוחדו להן מצוות מיוחדות, חייב לבאר זאת להן מי שמסביר להן אותן, מי שלו הסמכות לבאר אותן. והעניין השביעי, האם מותר לדחות את הביאור. ונאמר שאנשי העיון נחלקים בזה, יש מהם האוסרים זאת ויש מהם המתירים.

וכבר ראיתי אצל קדמונינו⁴⁶ מה שמחייב שדבר זה מותר. וזה דבר התלוי במופתי השכל. הללו הורו על איסורו, ולא יתכן שיש מאמר ברור המורה להתיר זאת. ומופתי איסור דחיית הביאור חזקים יותר אצלנו וברורים יותר משום שההיתר (של הדחיה) יביא לידי תפישה מוטעית. שהרי, אם הוא אומר דברים ואינו מתכוון למובנם הגלוי, ואין הוא מסביר זאת, יקבלם השומע בהוראתם הגלויה ויחשוב שה' רוצה בדברים אלה מה שבעצם אינו רוצה וזו תפישה מוטעית (מחשבת הבערות), ולא הובא לידי כך מטעם עצמו. הלא תראה כי השומע כיוון ששמע דבר כללי אשר האל לא התכוון לו אלא רצה לצמצמו ודחה את ביאורו, היה על השומע לייחסו להכללה ולחשוב שהאל התכוון בו למה שיועיל לו וזו היא מחשבת הבערות. והוא כמי ששמע את מאמר האל יתעלה (שמות יב, טז): כל מלאכה לא יעשה בהם, ולא שמע (שם, שם): אך אשר יאכל לכל נפש. ומי שמצווה עליו יחשוב כי האל התכוון לאיסור כל מלאכה במועד והאל יתעלה לא התכוון לכך.

ואם יאמר אומר שהאדם המצווה, צריך להימנע ולא לפסוק על הכללתו ולא על ייחודו אלא אם יחקור בזה, ייאמר לו כי זה מביא לכך, שלא ידע את כוונת דברי האל. משום שאם דיבר בהכללה הרי נמנע השומע מלחשוב על הכללתו ולא יעשה בו דבר. ואם יאמר, עליו לחשוב, כי האל התכוון בו להכללה, אם לא יבאר לו את ייחודו, ייאמר לו שדברים אלה מוליקים אל אמונת הבערות, אם חשב שהאל התכוון בו להכללה והכנסת ההסתייגות לא תשנה את דעתו שהאל התכוון בו לכלל. הלא תראה שהוא אמר להם בסיני (ויקרא יט, יט): ובגד כלאים שעטנו, אלא שאמר להם בסוף שנת הארבעים (דברים כב, יא): לא תלבש שעטנו. ואם היו שעטנו וכלאים מביטויי הכלל ולא ביארו אלא בשנת הארבעים מהו אם כן אשר

26 השווה מכילתא פ' יתרו מסכתא דבתודש פרשה ז' (מהדורת ח.ש. האראוויטץ עמ' 229) מתלליה מות יומת, וביום השבת שני כבשים, שניהם בדבור אחד נאמרו וכו' כלומר קרבנות מותרות בשבת אעפ"י שהמצוות מרוחקות זו מזו. ויתכן שכוונת הגאון למחלוקת

היו לובשים במשך הארבעים, האם היה כלאים או לא. ואם לבשו כלאים, והוא מאז שנאמר להם 'ובגד כלאים' חייבם לאסור את הכלאים בלבוש ודחה את ביאורו מהם, הובאו לכך על ידו. ואילו התכוון באומרו כלאים, שכבר ביטל זאת באומרו: לא תלבש שעטנז, הרי זה דבר שאין אומר אותו אף אחד מאומתנו⁴⁷. ואי אפשר שיהיה הדבור בזה כאן יותר מזה.

והעניין השמיני כיצד יחול הביאור. ונאמר שהביאור של הנביא יחול באחד משני אפנים, אם בדבריו על דרך הביאור, או בעשותו מצוה בדרך הביאור. הלא תראה כי עזרא נאמר (נחמיה ח, טו): צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים, היה זה בדרך הביאור כי מצוות הסוכות מחוייב הדבר שתיעשה מן הצמחים אשר אינם מקבלים טומאה⁴⁸. וויתרנו על הבאת מעשה הנביא בהיותו על דרך הביאור; יש שהוא עושה דבר המיוחד רק לו והוא חייב בו ואין לחקותו בזה⁴⁹. והעניין התשיעי במה יהיה הביאור. ונאמר כי הדברים התלויים בשכל לא יהיה ביאורם אלא במופתי השכל, וזה כאומרו (שמות כד, י): ויראו את אלהי ישראל, ואומרו (דברים ד, כד): כי ה' אלהיך אש אכלה⁵⁰. ואילו הדברים התלויים בשמיעה הרי ביאורם מכוון במופתי השמיעה.

והעניין העשירי מהו שביאר משה במשנה תורה. ונאמר כי הביאור במשנה תורה מצדונו למצוות ולמעשים הכתובים בו. וכאשר נתבונן בכל המצוות נמצאן שהן מתחלקות מבחינת הביאור לשלושה חלקים. החלק הראשון הוא המצוות שמשה השלים ביאורן לפני משנה תורה ולכן לא הזכירן בו, והוא כהלכות היולדת וגדה וזב וזבה וכדומה. והחלק השני הוא המצוות אשר כבר ביארן לפני משנה תורה ונותרו, וזאת כמצוות שמיטה באומרו (דברים טו, א): מקץ שבע שנים תעשה שמטה, אחר אמר בתוספת אשר לא הזכירה קודם לכן הענק תעניק וכדומה לזה כפי שזכירה. והחלק השלישי הוא המצוות שחזר עליהן במשנה תורה בתוספת העונש, כלומר המלקות, וזה כאומרו (דברים יד, יט): וכל שרץ העוף טמא הוא לכל⁵¹, וכבר היה (ויקרא יא, כג): וכל שרץ העוף. ונותר חלק רביעי והוא המצוות שחידש משה רבינו הזכרתן במשנה תורה, והוא כאומרו (דברים כג, ב—ג): ולא יבא פצוע דכא וכרות שפכה, לא יבא ממזר, לא יבא עמוני והדומה לזה. ודיון בכך האם נצטוו באלה בשנת הארבעים או לפני כן יבוא במקומו. ואילו המעשים הכתובים במשנה תורה הרי הם שלושה חלקים. החלק הראשון מעשה שהתחיל בעבר ולא הזכירו לפני זה, וזה כאומרו (דברים א, ו): ה' אלהינו דבר אלינו עד סוף הפסוקים הללו. והחלק השני הם מעשים שכבר נודעו שורשיהם ובהם תוספת ביאור, וזה אומרו (שם, טו): ואקח את ראשי שבטיכם. והחלק השלישי המעשים המתחילים מחדש, וזה אומרו (שם ד, כה): כי תוליד בנים. אחר אמר:

47 ראה תורת כהנים פ' קדושים בפרשה ב, פרק ד. ושם דורשים את שני הפסוקים כאחד. ועיקר כוונת הגאון, שאף אחד לא יאמר שיש בטול בתורה ממה שנאמר מקודם. ראה הערה הקודמת, והשווה פי' רס"ג לויקרא מכ"י, מ. צוקר סורא ג, (תשי"ז—תשי"ח) עמ' 163 שהאיסור על שעטנז במשנה תורה, "בא לפרש שבגד כלאים שבויקרא הוא צמר ופשתים".

48 משנה סוכה פ"א מ"ד.

הפסוקים לפי התרגום הערבי. א, ו—ח

הכתוב :

- (ו) ה' אלהינו. ה' אלהינו ציווה אותנו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה.
 (ז) פנו. פנו וסעו לכם והכנסו להר האמורי ואל כל שכניו בערבה ובהר וכשפלה ובנגב ובחוף הים. ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר הפרת.
 (ח) ראה. ראה נתתי לפניכם את כל הארץ הכנסו ורשו את הארץ אשר נשבע לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת לכם ולזרעם אחריהם.
 (ט) ואומר. ואומר לכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם.
 (י) ה'. ה' אלהיכם הרבה אתכם והנה אתם היום ככוכבי השמים לרוב.
 (יא) ה'. ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דבר לכם.
 (יב) איכה. איך אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם.
 (יג) הבו. הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם ואשימם בראשכם.
 (יד) ותענו. ותענו אותי ותאמרו טוב הדבר אשר דברת לעשות.
 (טו) ואקח. ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים ואשימם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות ושרי עשרות ומפקחים לשבטיכם.
 (טז) ואצוה. ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר שמעו בין אחיכם ושפטו בצדק בין איש ובין אחיו ושכנו.
 (יז) לא. לא תכירו פנים במשפט כקטון לגדול תשמעו לא תיראו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא והדבר אשר יקשה מכם תגישו אלי ושמעתי.
 (יח) ואצוה. ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשו.

פירוש

פירוש. באשר לאומרו (דברים א, ו) : ה' אלהינו דבר אלינו, ואף אם לא היה נזכר זה בעת נסיעתם ממדבר סיני. שכן אנו לא זקוקים להוכחת כל מאמר ממאמרי אלא כבר הורה על מהימנותו בכללו באופן כללי. ולגבי רב לכם שבת בהר הזה נאמר, כי כל ישיבתם במדבר סיני היתה שנה פחות עשרה ימים משום שהם חנו בו בתחילת חודש סיון בשנה הראשונה ליציאתם ממצרים, כאומרו (שמות יט, א) : בחדש השלישי לצאת בני ישראל, ונסעו ביום העשרים באייר בשנה השנית, כאומרו (במדבר י, יא) : ויהי בשנה השנית ויסעו בני ישראל למסעיהם. והיה המתאים ביותר להם במסעיהם. ויש שיבוא ביטוי זה על דרך הגיוני כאומרו רב לכם.

(ז) ואומרו : פנו וסעו ציווי בנסיעה אל הר האמורי ונסעו אל מדבר פארן. ואפשר לשאל ולומר, אם היו מצווים לנסוע אל הר האמורי והיתה נסיעתם וחנייתם על פי הענן, ולא חנו במדבר פארן אלא בגלל עמידת הענן בו, כאומרו (במדבר י, יב) : וישכן הענן במדבר פארן, כיצד הם מצווים בנסיעה אל המקום שנצטוו ולא היתה להם בחירה בזה. ונאמר כי מדבר פארן היה הדרך אל הר האמורי, ולא הסיט אותם הענן מן הדרך אשר נצטוו לנסוע בה. אבל הם כאשר התלוננו ועלה בהם החרון, הסיט אותם מן אותה הדרך, כאומרו (במדבר יא, לד) : ויקרא שם המקום ההוא. נמנו באומרו : בערבה בהר בשפלה ובנגב. שמונה מקומות והם אשר נתקבצו בהם מלכיהם

למלחמה בישראל, כאומרו (יהושע ט, א—ב): ויהי כשמוע כל המלכים בעבר הירדן בהר ובשפלה ויתקבצו יהדיו להלחם עם יהושע. ומלכי מקומות אלו הם אשר שלח אליהם מלך חצור, כאומרו (שם יא, ב): ואל המלכים אשר מצפון בהר ובערבה. ואלה הם המקומות אשר הבטיח אותם האל ליהושע (שם א, ד): מהמדבר והלבנון הזה.

(ח) ואומרו: ראה נתתי לפניכם. מחייב לאפשר להם להיכנס לארץ זו יהא אשר יהא ביחס לכך אם הם מצייתים לאלהים, משום שביטוי זה מחייב מתן יכולת כאומרו (שם ב, לא): ראה החילותי תת לפניך, שהוא מתן היכולת.

(ט) ובאומרו: ואומר אליכם בעת ההיא לאמר. מחייב הדבר שנחקור אחרי שני עניינים. העניין הראשון הוא, מדוע אמר את המאמר הזה עם תום הדור אשר אמר להם זאת וגדלו אותם שמאמר זה הופנה אליהם. ונאמר כי אומרו ואומר אליכם אין ספק שהוא מכון אל אלה שפונים אליהם בו והם אלה אשר גדלו ונולדו במדבר, ויחייב הדבר שיהיו אלו שפנה אליהם בזמן הראשון, באומרו (שם, שם): לא אוכל לבדי לשאת אתכם ושהם כבר הבינו ממנו זאת. ואילו לא היה הדבר באופן זה, לא היה נכון אומרו ואומר אליכם כיון שאמר זאת רק לאחרים זולתם⁵². אך מאמרו ואומר אליכם אינו מחייב שלא דיבר גם אל אחרים בזה. והעניין השני הוא בדיקת מאמרו בעת ההיא, איזו עת היתה? שכן אנו אילו חיברנו אותו אל הדברים אשר קדמו לו על פי אמת הדברים המחוברים אליו, יחייב הדבר שאמר להם זאת בעת מסעם ממדבר סיני והוא: בחודש השני בשנה השנית ליציאת מצרים שכן הוא הקדים ואמר: ה' אלוהינו דבר אלינו פנו וסעו, ראה ואחר אמר: ואמר אליכם בעת ההיא. וכבר מצאנוהו שאמר בקברות התאוה שהם לא נסעו אלא ממדבר סיני וחנו בקברות התאוה. מצאנו את המאמר משתנה מבחינה אחרת והוא סיפורו כי העמיד שרי אלפים ושרי מאות מייד לאחר העת ההיא והמאמר. וראינוהו שציווה בקברות התאוה רק לבחור שבעים זקנים ולא הזכיר שבחר שרי אלפים ושרי מאות. ולו הנחנו כי בעת ההיא, היא העת אשר בחר בה שרי אלפים ושרי מאות והוא הזמן אשר יעץ בו יתרו, כאומרו (שמות יח, כד—כה): וישמע משה לקול חתנו ויעש ויבחר משה, היינו מוצאים שמאמר זה קודם לחגייתם במדבר סיני, משום שהוא אמר אחרי זה (שם יט, א): בחדש השלישי לצאת בני ישראל. ואלו שלושת הזמנים שדנו בהם באומרו כאן: בעת ההיא. וסתרנו אותם במה שכבר הזכרנו. ואם כך הדבר, מן הראוי שנוזכר דעתנו בעניין זה. ונאמר כי העת הראשונה בזה לדעתנו היא העת שבה יעץ לו יתרו בזה, משום שבה בחר שרי אלפים ושרי מאות, על פי מה שמורים עליו פסוקי שני הסיפורים. אלא שיש לכך סתירות לדברינו שיש להם חילוקים. והדבר הראשון שיש בו סתירה בזה הוא שייאמר לנו, כי כבר אמר כאן: ואמר אליכם בעת ההיא לא אוכל לבדי, ה' אלהיכם, ה' אלהי אבותיכם איכה אצא, הפו לכם, ולא מצאנוהו שאמר במעשה יתרו דבר בעניין זה. אלא אדרבא יתרו החל להביע דעתו בזה ויעץ לו בו, כאומרו (שמות יח, יט—כא): עתה שמע בקולי איעצך, והזהרת, ואתה תחזה, אחר אמר (שם, כד—כה): וישמע משה ויבחר משה. אמר, ולו היה מעשה זה אותו המעשה היה מזכיר זאת שם? ואמר שאין זה

מן הנמנע כי הוא כבר דיבר אתם במעשה יתרו את הדברים שהזכירם כאן וכלל אותם שם וקיצר בו והזכירו כאן. ואם יאמר, כיצד תהיה הנהגתם לטורח עליו וידבר אתם בעניין זה ויקרא אליהם למנות אנשים וימצא חן בעיניהם הדבר, אלא יתרו החל בכך ודיבר אתם הנביא אחרי זה במה שהזכירו כאן. ואם היה זה לא מן הנמנע ואמר אותו הנביא, ידענו את מהימנותו בו.

ואם יאמר אומר, והלא עצת יתרו בזה ומיני שרי אלפים ושרי מאות הזכירו לפני ענין בחדש השלישי, (אמר) וזה מורה על כך שהיה זה לפני חנייתם במדבר סיני, וכבר אמר בסיפור זה כי מינוי האנשים היה אחרי השהייה במדבר סיני ואלו שתי ידיעות המכחישות זו את זו, ייאמר לו כי מעשה יתרו אף שנכתב לפני בחדש השלישי הרי הוא לא היה אלא לאחר חנייתם במדבר סיני. ולא נכתב זה לפניו אלא על דרך אין מוקדם ומאוחר בתורה. ומה שמורה על נכונות מה שהזכרנוהו הוא כי יתרו לא בא אליו אלא כשהוא בחורב כאומרו (שמות יח, ה): ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו⁵³.

(י) ואומרו והנכם היום ככוכבי השמים, כלומר רוב המספר וכאומרו (דברי הימים א כז, כג): כה אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים. ויתר על כן, כבר הבטיח האל בדומה לזה בכמה מקומות את ישראל, כאומרו (ירמיהו לג, כב): אשר לא יספר צבא השמים. וכבר התכוון להמשלתם לכוכבים במערכותיהם, וכאומרו (איוב כב, יב): הלא אלוה גבה שמים.

(יא) ואומרו: יסף עליכם. מכריזו על תפילה לתוספת, כאומרו (בראשית ל, כד) יסף ה' לי בן אחר. ויש שיבוא לשון זה בהבעה אחרת, והוא כאומרו (איוב יז, ט): וטהר ידים יוסף אומץ. ואומרו: ככם אלף פעמים. אם יכפיל את זה יהיה שש מאות אלפי אלפים ושלושת אלפי אלפים וחמש מאות וששה ושישים אלף ולא הגיעה מחשבת יואב לשיעור זה במספר, ואמר (דברי הימים א כא, ג): יוסף ה' על עמו כהם מאה פעמים. וחישבנו את מספריהם בזמנים אשר נפקדו בהם ולא מצאנום שהגיעו לעשירית המספר הזה. הלא תראה את אומרו במפקד יואב (דברי הימים א כא, ה): ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף. וכבר אמר (שם, ו): ולוי ובנימין לא פקד בתוכם. אבל באשר לעלה לחסרון מספר זה בישראל שהזכירם בספר שמואל ותוספת המספר ביהודה כבר דיברנו עליה בפירושנו לספר וידבר⁵⁴. ויאמר כי האל יתעלה אם אמר (הושע ב, א): והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד, הרי זה חיוזק לברכה זו ממשה רבינו.

(יב) ומנה באומרו: איכה אשא לברי. שלושה סוגים בענייניהם הסוג הראשון אומרו מרחכם והתכוון בו להוגעתם אותו כי הטורח פירושו יגיעה למי שאפשר ליחס לו תכונה זו. ואמר בלשון השאלה של זה (ישעיהו א, יד): חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי⁵⁵ וכך היגיעה במי שאפשר לתארו כך ואמר בלשון ההשאלה (מלאכי ב, יז): הוגעתם ה' בדבריכם. ושלל השכל מן האל יתעלה את הטרח והיגיעה. ואמר עליו הנביא (ישעיהו מ, כח): לא יעף ולא יגע אין חקר לתבונתו. והסוג השני אומרו

53 וזה יהיה כמ"ד שיתרו אחר מתן תורה בא. כן הוכיח הרמב"ן מן הפסוק הזה בפירושו שמות יח, א. והשווה זבחים קטז, א, ותוספות עבודה זרה כד, ב ד"ה יתרו.

ומשאכם כוונתו בו נשיאת הנהגתכם ובו אמר (במדבר יא, יא): לשום את משא. והסוג השלישי אומרו וריבכם מכוונים בו שני עניינים. העניין האחד ריביהם במשפטיהם, וכאמרו (דברים כה, א): כי יהיה ריב בין אנשים. והעניין השני הריבים והתלונה ולכן כתב להם באחד המקומות (שמות יז, ב): מה תריבון עמדי. וכבר אמר שלמה בדומה לזה (מלכים א ג, ט): כי מי יוכל לשפט את עמך הכבד הזה. ובאמרו (שם שם ט, יב): ונתת לעבדך לב שומע הנה נתתי לך לב חכם. כמה שאלות: הראשונה שבהן מה הוא אשר שאל שלמה, האם שאל ידיעת הדינים ההלכתיים במאורעות המתעוררים? ולו זה הדבר ששאל, הרי שמחוייב היה הדבר עליו שילמד לפני הסנהדרין וילמד זאת מהם. ואם ביקש השראה, הרי ההשראה מן האל יתעלה היא בכך שהידע מעורר זאת בלב האדם. ואילו היה זה כך וכל הידיעות שהיה עושה האל יתעלה הן ידיעות הכרחיות⁵⁶ ולא היה לידיעות ההכרחיות קשר לידיעות ההלכתיות, אלא מה שיש בהן כדי להשלים את השכל, אי אפשר שתהיה בקשת שלמה שהוא ידע את הידיעות ההכרחיות. ונאמר בתשובה לכך כי אילו היה נכון מה שהזכרנוהו אין זה אלא שמחוייב הדבר שייחד בקשתו שיהיה יכול לפעול בידיעות הנרכשות והמסיקות וזאת שיוסיף לו פקחות וטוב השכל ונכונות ההבחנה ושישולל ממנו את השכחה אשר בשלה נשלל זכרונו את ידיעותיו. ועשה לו זאת האל יתעלה, כאמרו (מלכים א ג, יב): הנה נתתי לך לב חכם. ואמר בדברי הימים (ב א, יב): החכמה והמדע נתון לך ואמר בתיאורו בהצלחת המדע (מלכים א ה, ט—יב): ויתן ה' חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד ותרב חכמת שלמה ויחכם מכל האדם וידבר שלושת אלפים. ואמרו (שם שם יג): וידבר על העצים, כוונתו למה שאמר על הרכב כל הצמחים, העצים וזולתם, היינו העשבים וזולתם ותועלותיהם, שהרי מקומותיהם ומיניהם לא ייועדו על ידי הסקת מסקנות אלא על ידי ידיעה, ואמרו (שם): וידבר על הבהמה...

(יג) וכוונתו באמרו הבו לכם. שייבחרו הם על ידי הסכמה על עדיפותם, על דרך אומרו לגבי ההסכמה, המוכחת בשכל, על גדולת האל (שם לב, ג): הבו גדל לאלהינו. ובביטוי זה קבלת הדעה והעצה, כאמרו (שמואל ב טז, כ): ויאמר אבשלום אל אחיתפל הבו לכם עצה⁵⁷. ובלשון זה אמר (משלי ל, טו): לעלוקה שתי בנות כאילו היתה אומרת תן תן, וכן אומרו (הושע ח, יג): זבחי הבהבי האומרים הבו את הקרבנות⁵⁸. ויש מפרשים זה בלשון משנה בהבערה. כאומר (מנחות י, ד): ומהבהבין אותן באור. אחר נאמר שלו היה אומרו הבו לכם לכל האומה, כיצד תהיה אפשרית הסכמתם על אנשים כנכבדיהם. ולו הביאו לו אנשים שלא היו ראויים לכך האם היה מקבל מהם? ונאמר שמחוייב הדבר שהוא לא אמר זאת אלא למי שאינו טועה בבחירתו את האמת בזה ולו טעה לא קיבל אותו. יתר על כן הודיע הכתוב כי משה בחר אותם באמרו (שמות יח, כה): ויבחר משה אנשי חיל. וקבע לאנשים שייבחרו שלוש תכונות. הראשונה, חכמים, והם החכמים רבי המדע וגדולי הידיעות במצוות, כאמרו (משלי י, ח): חכם לב יקח מצוות, ואמר (שם יג, יד): תורת חכם

56 כלומר ידיעות שאינן נרכשות על ידי עיון כגון ידיעות מתמטיות או ידיעות אכסיומטיות. ראה מאמרי "גדרי התשובה על פי הגאון רב שמואל בן חפני", "סיני" שנה לט סיון—תמוז תשל"ה עמ' קי.

מקור חיים, והם הנוטים מן הרע, כאומרו (שם יד, טז): חכם ירא וסר מרע, והם הנעימים בדיבורם, כאומרו (שם טז, כג): לב חכם ישכיל פיהו, והם אשר קרובים האנשים לקבל מהם, כאומרו (שם, כב, יז): הט אונך ושמע דברי חכמים, וכאומרו (שם ג, יג): אשרי אדם מצא חכמה. והתכונה השנייה אומרו ונבונים. וכוונתו למבינים שהם זכי השכל, כאומרו (שם יח, טו): לב נבון יקנה דעת, והם והחכמים משותפים בתכונה זו, כאומרו (שם טז, כא): לחכם לב יקרא נבון ומתק שפתים יוסיף לקח. ואמר בהשתתפותם ברוב הידיעות (שם יז, כד): את פני מבין חכמה, והם מאריכי הרוח הנושאים בעול, כאומרו (שם יד, כט): ארך אפים רב תבונה. והתכונה השלישית אומרו וידועים. והם הידועים בתכונות אלו, כמי שנאמר בו (דניאל א, ד): ויודעי דעת ומביני מדע. ויחוייב הדבר שמשה כבר בחן אותם ומצאם בעלי תכונות אלו ולכן מינה אותם. והתכוון באומרו (דברים א, יג): ואשימם. למופת שהוא עושה אותם ראשים עליהם שיתמנו להיות להם לראשים וינהיגו אותם על דרך אומרו (דברי הימים א יא, כ): ואבישי אחי יואב הוא היה ראש השלושה. וכמו שנקרא ראש נקרא אף שר, כאומרו (שם שם, כא): מן השלשה בשנים נכבד ויהי להם לשר. (יד) ואומרו: ותענו אותי ותאמרו. שבח להם משום שהם ידעו אופן הדיוק בזה ושיפוטם היה צודק וידעו לדייק והשיבוהו בזמן, כאומרו (משלי טו, כג): ודבר בעתו מה טוב.

(טו) ובאומרו: ואקח את כל ראשי שבטיכם. הודיענו כי בחנם בידיעותיהם ומצאם כפי שצריך וראוי, ולכן קבעם ראויים להנהגה. ואמר: ואתן אתם ראשים עליכם, וכבר היו מנהיגים אותם במלחמותיהם, כמי שנאמר עליו (דברי הימים א יא, ו): ויאמר דויד כל מכה יבوسی בראשונה, ואמר (שם, כ): ואבישי אחי יואב הוא היה ראש השלשה. ואמר על הנהגת כמה מהם על חלק מן השבטים (שם, מב): עדינא בן שיזא הראובני, ואמר על עמשא (שם, יט): ורוח לבשה את עמשי, ובזה אמר (שמות יח, כה): ויבחר משה אנשי חיל. ועשה אותם ארבע דרגות, הדרגה הראשונה שרי אלפים ואחד מהם שר אלף, וכבר אמר ישי לדויד (שמואל א יז, יח): ואת עשרת חריצי החלב⁵⁹, ואמר על בני מנשה (דברי הימים א יב, כא): בלכתו אל צקלג נפלו עליו ממנשה⁶⁰. והדרגה השנייה שרי מאות. ויאמר כי שר מאה היה שקול כנגד מאה נפש במלחמה ושר אלף היה שקול כנגד אלף נפש, וזה כפי שנאמר על אחד עשר האנשים הנקראים (שם, טו): אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה. והדרגה השלישית שרי חמשים והם כמו מפקדים. הלא תראה שאחזיהו בן אחאב לא שלח אל אליהו אלא שלושה שרי חמשים, ואמר על הראשון (מלכים ב א, ט): וישלח אליו שר חמשים וחמשיו ויעל אליו והנה יושב על ראש ההר וידבר אליו איש האלהים המלך דבר רדה. אחר אמר (שם, י): ויענה אליהו וידבר אל שר החמשים, ואמר על השני (שם, יא): וישלח אליו שר חמשים אחר וחמשיו ויען וידבר אליו איש האלהים כה אמר המלך מהרה רדה, ואמר (שם, יב): ויען אליהו וידבר אליו אם איש אלהים אני תרד, ואמר על השלישי (שם, יג): וישב וישלח ויכרע על ברכיו. וכאשר אמר לו האל (שם, טו): רד אתו אל תירא, הלך עמו ופגשו במאמר האל

59 ההמשך: האלה תביא לשר האלף.

60 ההמשך: ראשי האלפים אשר למנשה.

יתעלה. ואם שאל שואל ואמר על מה היו ראויים האנשים לשריפה? אמור לו משום שהם זלזלו בנביא. והיו שרי חמשים מנכבדי האומה, ולכן נפקדה האומה בחסרונם בפרק (ישעיהו ג, א): כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלים ומיהודה, ואמר (שם, ג): שר חמשים ונשוא פנים ויועץ. שר חמשים, עד שר עשרות. ומדוע לא עשה להם שר שלישים, אמר (דברי הימים א יב, ד): וישמעיה הגבעוני גבור בשלישים ועל השלישים, ואמר על בניהו בן יהוידע (שם, כה): מן השלישים הנו נכבד ואל השלשה לא בא וכבר אמר (שם, טו): וירדו שלשה מן השלושים ראש על הצור. ובמעשה השרים הללו שתי שאלות נזכרין ונשיב עליהן. השאלה הראשונה היא האם שר האלף מכלל האלף ושר המאה מכלל המאה ושר החמשים מכלל החמשים ושר העשרה מכלל העשרה או שהם יוצאים מכלל מספר חבריהם אשר הם ראשים עליהם. ונשיב על כך כי הם מכלל המנויים ולכן יהיה שר האלף מכלל האלף ויהיה ראש על תשע מאות ותשעים ותשע ושר מאה מכלל המאה ויהיה ראש ועל דרך זו ילך דבר שר חמשים ושר עשרות. ומה שמורה על נכונות זה דבר הראשונים⁶¹ שרי אלפים שש מאות שרי מאות ששת אלפים שרי חמשים שנים עשר אלף שרי עשרה ששת רבואות נמצאו דייני ישראל שבעת ריבואות ושמונת אלפים ושש מאות מאי קא משמע לן שרים מלגו⁶². ולולא זה היו שבעים ושמונת האלף ושש מאות הראשים הללו נוספים על מספר ישראל⁶³. ואם יאמר אומר, אם אמרתם כי שר האלף היה נכלל במספרם, מדוע אמרתם שר אלף, הלא אינו אלא שר לתשע מאות ותשעים ותשע וכך ישאל לגבי שאר השרים. ייאמר לו כי דבר זה הולך בדרך ההשאלה ותיקן את השבר במספרים, ואין זה מן הנמנע. והשאלה השניה במה היו נעזרים בשרים הללו. ונאמר שהיו בהם עשר תועלות. התועלת הראשונה שהם מכנסים את הכלל אל הנביא והמלך בעיתות הצורך להם, כאומרו (דברי הימים א כח, א): ויקהל דויד את כל שרי ישראל שרי השבטים ושרי המחלקות המשרתים את המלך. והתועלת השניה שהם היו משמשים כנציגי המלך, כאומרו (שם, כו, א): בני ישראל למספרם ראשי האבות ושרי האלפים והמאות וג'. והתועלת השלישית שהם היו יוצאים בראש למלחמה, כאומרו (שם ב כה, ה): ויקבץ אמציהו את יהודה ויעמידם לבית אבות לשרי האלפים. ולכן אמר במערכת מדין (במדבר לא, מח): ויקרבו אל משה הפקודים. ואמר במערכת מלחמת אבשלום ורעיו (שמואל ב יח, ד): וכל העם יצאו למאות ולאלפים. והתועלת הרביעית שהם היו מתאספים להמלכת המלכים, וכאומרו (דברי הימים ב א, ב): ויאמר שלמה לכל ישראל לשרי האלפים והמאות ולשפטים. והתועלת החמישית שהם היו מתנדבים בעין יפה, כאומרו (שם א כט, ו): ויתנדבו שרי האבות ושרי שבטי ישראל ושרי האלפים והמאות. ולכן אמר (שם כו, כו) הוא שלומות ואחיו על כל אוצרות הקדשים אשר הקדיש דויד המלך⁶⁴. והתועלת הששית שהמלכים היו נמלכים בדעתם, כאומרו (שם יג, א): ויועץ דוד עם שרי האלפים והמאות וזה היה בעת העברת הארון, כאומרו באמצע המעשה (שם יג, ג): ונסבה את ארון אלהינו אלינו והיו המלכים רשאים למנות זולתם... ומכנים אותם שרי אלפים ושרי מאות, כאומרו (שמואל ב יח, א): ויפקד דויד את העם אשר אתו וישם עליהם שרי אלפים... שר אלף וכאומרו על... וישלח לו שר אלף... נא בני ימיני גם לנו... היו עוזרים למלכים... להורג, כאומרו (דברי הימים

ב כג, יד): ויוצא יהודיע הכהן את שרי המאות פקודי החיל. והתועלת התשיעית שהם היו [מצווים] את ישראל על הטוב ומונעים אותם מן המגונה, כאמרו (דברי הימים ב ל, יב): גם ביהודה היתה יד האלהים לתת להם לב אחד לעשות מצות המלך. והתועלת העשירית שהם היו מקריבים קרבנות רבים, כאמרו (שם, כד): והשרים הרימו לקהל פרים אלף וצאן עשרת אלפים ויתקדשו.

(טז) ואמרו: ואצוה את שופטיכם, ציווי לשופטים. ואמרו: בעת ההיא, כוונתו לזמן שמינה אותם לעיין במשפטים... אמרו: שמע בין אחיכם חמישה עניינים. הראשון... על השופט כאשר הוא ניגש לעיין במשפטים שיעיין ולא יימנע מן העיון וזו אמת השמיעה, כאמרו (איוב יג, יז): שמעו שמע מלתי. והעניין השני הוא שעליו... השמיעה משני בעלי הריב. ואם לא יסטה השופט [משמיעת דברי] שני בעלי הריב... עליו אמת לאמיתה וזה... כאמרו (שם לד, ב): שמעו חכמים מלי... ימצה את הטעות שתהיה... כל דיבור עושה רושם על הטענה... אשר תעשה דברו. והעניין... עליו לשמוע זאת בנפרד ולכן אמר בין אחיכם. וכבר אמרו הקדמונים (שבועות לא, א): מנין [לדיין] שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא [בעל דין] חבירו ת"ל מדבר שקר תרחק. והעניין... לא ילמד זכות על אחד משני בעלי הריב בפני חברו, שכן אמרו הקדמונים (שם ל, ב): מנין לדין שלא ייעשה סניגור לדבריו ת"ל מדבר שקר תרחק⁶⁵, ואמר (דברים א, טז): ושפטתם צדק. ואם היה זה ציווי להם... הצדק הרי שקדמה ידיעתם (?). ... המשפטי ובוזה אמרו הקדמונים עליהם השלום (סנהדרין ז, ב): צדק את הדין ואחר כך חת[כהן]... הדינים השמעיים והדינים... סעיפים שמעיים הלא תראה שהחזרת ההלואות מחוייבת על פי השכל ולה סעיפים רבים, מהם שההלוואה אם היתה בעל חיים ונשחת הרי אם היתה השחתתו בדבר שהותנתה השאלתו לו ללא הזנחה היה השואל נקי מן האשמה⁶⁶. והזכרת הדינים השמעיים וסעיפי הדינים השכליים תתארך כאן. וכוונתו באמרו: בין איש ובין אחיו, דיני הירושה והשותפות⁶⁷ והמצוות שבין אדם לחבירו והשכנת השלום בין שני בעלי ריב בפנייה אליהם ושמיעת דברי שניהם ובכל אופן שלא יהיה אחד מהם יושב בצד והשני לפני השופט או שיהיה אחד מהם עומד והשני יושב, או שאחד יאריך בדבריו וייאמר לאחר קצר וצמצם⁶⁸. ואמרו: ובין גרו. כוונתו לשכנות ולמחסה ולבן הזוג ולבניינים⁶⁹.

(יז) וכוונתו באמרו: לא תכירו פנים, האיסור על הכרת פנים לבעלי הדין⁷⁰ ושלא... כאמרו (משלי כח, כא): הכר פנים [לא טוב] [ועל פת לחם יפשע גבר]... באמרו... כל אופני הגודל והקוטן בשנים וביכולת... והידיעה והבערות והעוני שישווה בין שני בעלי הדין בהם והדין... בפחות וביותר צריך שיהיה שווה, כמאמר הראשונים (סנהדרין ח, א): שיהא דין שלפרוטה חביב עליך כדין שלמאה מנא. וכוונתו באמרו: לא תגורו מפני איש, האיסור על הפחד והיראה מאחד משני בעלי הדין ואם היה לו פחד שיעמידהו כנגד יראת ה' יתעלה, וכאמרו (איוב יט, כט): גורו לכם. והתכוון באמרו: כי המשפט לאלהים הוא, שיירא השופט מן האל ולא... מבעלי הריב, וכאמרו (תהלים פב, א): אלהים נצב בעדת אל. ומאמר זה לקח לדוגמה

65 ראה פירוש ר"ח ורש"י שם בגמרא. מן הגאון משמע כפירוש רש"י. גם דעת הערוך ערך "סניגור" היא כרש"י. ראה תורה שלמה משפטים כרך יט במילואים עמ' שכב.

יהושפט, באומרו (דברי הימים ב יט, ו—ז): ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עשים⁷¹, אחר אמר להם ועתה יהי פחד ה' עליכם. והתכוון באומרו והדבר אשר יקשה, כוונתו בו מה שיקשה עליהם ידיעתו ויהיה להם בלתי אפשרי ללמוד אותו מן הדינים. וזה שהקשיות המתקשרת אל דברים היא בארבעה סוגים. הראשון קושי מציאת ההתראה כאומרו ד...ש...⁷².

71 והמשך בפסוק ו, כי לא לאדם תשפטו כי לה'.

72 מכאן ואילך חסר בכ"י.

נספח ב

פירוש

דברים א, מא; ב, ט—יב

... יטה אותו מההחלטה לעשות כדומה לו. ואם שני התארים הללו הם עמודי התשובה לפי דעתכם, (הרי) כבר מצאנו שמצבם של אנשי המדבר באותו זמן היה כפי שהבהרנו, ואמרכם מדוע לא נתקבלה תשובתם, עם הודאתם בחיוב קבלת התורה, כי הוא אמר להם (דברים א, מב): לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם וג' ? ונאמר שהסיבה היא כי שאלה זו, אעפ"י שהיא כוללת קצת מדבורנו על התורה, הרי השואל הזניח את דיבורנו על תנאי התשובה. כי אם אנו אומרים שהחרטה וההחלטה הם שני עמודי התשובה, אין אנו אומרים זאת אלא אם כן ביצע אותם המתחרט והמחליט בשני אופנים מפורשים (ואז) היא תהיה תשובה: עליו להתחרט על החטא בגלל כיעורו ולהחליט לא לשוב אל (חטא) דומה לו בכעור. ואם המתחרט והמחליט ממלא את חרטתו על מה שעשה בגלל זה שהפסיד תועלת חומרית, או בדומה לזה, והחליט לא לשום בדומה לו כדי שלא יפסיד תועלת או דומה לה. — אין זאת תשובה; ואעפ"י שהחרטה וההחלטה שלו נעשו לפי שני האופנים שהזכרנו או בדומה להם, ואם זה הוא העקרון שלנו בענין התשובה, הרי לו חזרו אנשי המדבר בתשובה בגלל הפסד תועלת חומרית ההחלטה לא לשוב לדומה לו, — לא היתה זו תשובה מצידם, משום שהם לא התעצבו אלא מפני שהפסידו את טוב ארץ ישראל, וזוהי תועלת חומרית. לפיכך יצאו בזה מכלל החוזרים בתשובה. הלוא תראה שמאמרו שם (במדבר יד, לט): ויתאבלו. לא היה אלא צער ועצבות, והצער הוא הידיעה או המחשבה (= חשש) על התרחשות נזק למצטער או הפסד תועלת גדולה בשבילו, ולא כל מי שמצטער בגלל הפסד תועלת חומרית או בגלל התרחשות נזק חמרי הוא חוזר בתשובה, ולפיכך אמר להם ה': לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם.

א

(מא) ומאמרם כאן: חטאנו לה' אינו מוכיח על כך שהם אמרו אותו בלב שלם וכוונה טהורה. כבר אמר על-אודותם (תהלים עח לו-לז): ויפתוה¹ בפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמו² וג'.

וכבר אמר פרעה למשה ולאהרן (שמות י, טז): חטאתי לה' אלהיכם ולכם, ולא היתה זו תשובה כי היא נבעה מתוך כוונה נפסדת, הלוא תראה כי כאשר אמר דוד לנתן בכוונה טהורה ולב שלם (שמואל-ב יב, יג): חטאתי לה', אמר לו נתן (שם): גם ה' העביר חטאתך לא תמות. ואם יטען טוען כי האיומים שאיים עליו ה' באומרו (שם שם, יא): הנני מקים עליך רעה מביתך, לא נתבטל ע"י תשובתו, נשיב לו: לא היה זה איום אלא הודעה על רצונו (החפשי) הרע של אבשלום, ולא היה ממעשה האל

1 צ"ל "ויפתוהו".

2 הפסוק הזה מובא על ידי הגאון בכ"י סמינר R1734 (= ADL. 1807), הצלום בידי, לדברים ד כ"ט — כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך. והשווה אמונות ודעות מאמר ה סוף פרק ד.

יתעלה, כי הוא אינו עושה דבר רע^ה ואינו מצווה עליו, ואינו מתיר אותו, ואם יאמר: אם לא היה זה ממעשה האל יתעלה, הרי מה מובנו של מאמרו (שם, שם, שם): ולקחתי את נשיך לעיניך ונתתי לרעיך, נאמר לו כי הוא התכוון בכך להתייחדות בין אבשלום ובין הנשים הללו, ע"י זה שלא יטה אותו מהן ע"י אסור ולא יזין אותו ע"י גערה. ובאשר לשאול הריהו אמר עליו (שמואל-א טו, כד): ויאמר שאול אל שמואל חטאתי כי עברתי את פי ה' ואת דבריך וג', ולא נתקבל ממנו (= בתור תשובה). יתרה מזאת: אחרי אמרו חטאתי, אמר לו (שם, שם, כו): כי מאסת^ה את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך. וזה מוכיח כי שאול לא אמר זאת בדרך תשובה. ויש אנשים האומרים כי לא נתקבל ממנו, כי הגזר-דין נחתם עליו, ונאמר אנחנו: לו היה הדבור הזה תשובה מצדו, לא היו באים עליו אח"כ יסורים אלא בתור נסיון, אבל לא בתור עונש; כי התשובה מסירה את העונשים מעל החוזר-בתשובה. וכבר אמר לו הנביא: וימאסך ה', וזה לא ייאמר לשב ולא למנוסה (= מי שה' מעמידו בנסיון). ובענין זה יש שאלה גדולה, שאני רואה (לנכון) להזכירה עם תשובתה. כי הגה אנו ראינו ששמואל אומר לשאול (שם, כו): לא אשוב עמך, ואח"כ אמר בסוף הענין: וישב שמואל אחר^ה שאול. כלום יפה היה זה מצד הנביא? ונאמר כי מאמרו: לא אשוב עמך, צריך להיות באופן זה, ושאלתו כי ישוב עמו באופן אחר, ויהיה האופן אשר לא ישוב עמו בשאלתו הראשונה, וכאשר חזר על שאלתו וחזר על ההתנצלות חזר עמו, הלא תראה כי אחרי אמרו לו: לא אשוב עמך, אמר: ויחזק בכנף מעילו, גם-כן אמר לו (שם, שם, ל): חטאתי עתה כבדני נא נגד זקני עמי ונגד ישראל, ולפיכך אמר אחרי זה (שם, שם, לא): וישב שמואל אחרי שאול. ומאמרו: ותחגרו איש את כלי מלחמתו, היה בזמן שה' לא רצה מהם זאת. וזה כמאמרו על יואב בזמן הריגתו את עמשא (שמואל-ב כ, ח): ועליו חגור חרב מצמדת על מתניו. ואשר לזמנים המשובחים בענין זה הריהם כמאמרו (ש"א יז, לט): ויחגר דוד את חרבו מעל למדיו, ואמר בשבחו (תהלים מה, ד): חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך. ופרשנו ותהינו — ואמרתם, הן^ה, ונוסחו נגזר מלשון חכמים: כדי שיהיה הין שלך צדק (ב"מ מט, א), וזהו אמרם כאן (במדבר יד, מ): הגנו ועלינו אל המקום אשר אמר ה'^ה.

על הריגתו נצחו שניהם ומלך אדום במואב, והשמידם כמו שאמר עליהם (מלכים-ב ג, כד—כה): ויבאו אל מחנה ישראל ויקומו ישראל ויכו את מואב וינוסו מפניהם... והערים יחרסו וכל חלקה טובה ישליכו את^ה אבנו ומלאוה וג'.

ב

(ט) ובמאמרו: כי לא אתן לך מארצו, יש שאלה, והיא: אם האל יתעלה כבר אמר שהוא לא יתן לישראל מארץ מואב ירושה, וכבר ידענו כי מה שלקחו מיד סיחון הוא ארץ מואב, וכבר שלטו בה ונחלו אותה — ואיך היה זה יפה? ונאמר בתשובתה שמאמר האל יתעלה: כי לא אתן מארצו ירושה (מתכוון לארץ) שהיתה ביד מואב. מוכיח על כך מאמרו מארצו, וכאשר יצאה מידו הרי איננה ארצו אלא הוא ארץ סיחון, ולפיכך אמר (במדבר כא, כו, לא): וישב ישראל בארץ האמורי. ואם יטען: ואיך ההשפעה של אמרו: כי לבני לוט נתתי את ער ירושה? ואם סיחון כבר זכה בארץ

מואב וניצח אותה, הרי היה (צריך) להיות (כתוב) : כי לסיחון נתתי את ער ירושה, נאמר לו : אפשר להשיב על כך בשתי תשובות : התשובה הראשונה היא שאין זה מן הנמנע כי הוא נתן זאת לבני לוט ירושה רק משום שהם היו גרים שם, ואם ניצחו אותם לא היה זאת להם ירושה. והתשובה השנייה היא שאין זה מן הנמנע כי הוא נתן זאת לבני לוט רק עפ"י תנאי, והוא : כל זמן שהם הולכים בדרך הישרה, ואם יסטו מדרכם לא תהיה זאת להם ירושה. והתשובה השלישית היא כי יתכן שהוא נתן להם זאת ירושה רק עד זמן שישלח (נביא) ; וכאשר נגמר הזמן וחלף לא היתה זאת להם ירושה. ובאשר לדברי השואל כי היה צריך להיות לסיחון ירושה, הרי הם בטלים, כי היא (הארץ) עברה אל בני ישראל, ונהיתה זאת להם לירושה. וכבר נאמר (= ויש סוברים) כי האל יתעלה לא אמר : כי לבני לוט נתתי את ער ירושה, אלא משום שאברהם אמר ללוט (בראשית יג, ט) : הלא כל הארץ לפניך.

(י) ופירשנו האמים, המפילים אימה, וזהו שמוש לשון רגיל, כאמרו (בראשית טו, יב) : והנה אימה חשכה גדולה, (שמות כג, כז) : את אימתי אשלח לפניכם. (שמות טו, טז) : תפול עליהם אימתה ופחד. (תהלים נה, ה) : ואימות מות נפלו עלי. והוא מופיע גם בלי תי"ו, וזהו מאמרו (תהלים פח, טז) : נשאתי אימך אפונה. ועל-ידו תיאר את צבא הארמים [הסורים] באמרו (חבקוק א, ז) : איום ונורא, וכל זה (מובנו) אימה ופחד. וכבר השתמש בו בלשון הארמית, כאמרו מלכות אדום (דניאל ז, ו) : וארו חיוה רביעאה דחילה ואימתני ותקיפא. וכבר כינה את האלילים בשם זה באמרו (ירמיהו נ, לח) : ובאמים יתהללו, ומאמרו : האמים לפנים ישבו בה, רוצה (לומר) בו כי לפנים הם היו גרים בארץ מואב, והאמים גרו בעבר גם במקום אחר עפ"י אמרו (בראשית יד, ה) : ואת האמים בשוה קריתם. ותיאר את האומות הללו בשלושה תיאורים : עם גדול בכמות ורב בריבוי, ורם בעצמתו. והשוה אותם לענקים בגדל כוחם ואמץ-לבם, וכמו שאמר כלב ליהושע (יהושע יד, יב) : כי אתה שמעת ביום ההוא כי ענקים שם. אח"כ אמר (שם שם, טו) ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים הוא.

(יא) ומאמרו : רפאים יחשבו אף הם כענקים. והם ילידי הנפילים, כמו שאמר (במדבר יג, לג) : ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפילים וג'. וכבר ידענו על שבט הנפילים במאמרו (בראשית ו, ד) : הנפילים היו בארץ בימים ההם, והם בעלי אומץ לב, ושבט הרפאים גם הוא קדום, וכמו שאמר (בראשית יד, ה) : ויכו את רפאים בעשתרות קרנים וג', וכבר התערבו הפלשתים ברפאים, וכמו שאמר (דברי הימים ב יד, ט) : ופלשתים באו ויפשטו בעמק רפאים, יתר על כן : הם היו מבניהם, וכמו שאמר (דברי הימים א כ, ד) : ויהי אחרי כן ותעמוד המלחמה עם פלשתים בגזר אז הכה סבכי החושתי את ספי מילידי הרפאים ויכנעו, אח"כ אמר (שם שם, ו) : ותהי עוד מלחמה בגת ויהי איש מדה... וגם הוא נולד להרפא. ואמר (שם שם, ז—ח) : ויחרף את ישראל ויכהו וג' אלה * נולדו להרפא בגת ויפלו וג', והשמיד ה' את הענקים ע"י כלב, כאמרו (יהושע טו, יד) : ויורש משם כלב את שלשה בני הענק וג'. (יב) והתכוון באמרו : ובשעיר ישבו החרים לפנים. שבני שעיר החורי היו גרים בהר שעיר לפנים, וכמו שאמר לפני כן (בראשית לו, כ) : אלה בני שעיר החרים ישרי

הארץ וג'. (שם שם, כא) : אלה אלופי החרי בני שעיר בארץ אדום. ובסוף פרק זה נאמר (שם שם, ל) : אלה אלופי החורי לאלופיהם בארץ שעיר. והתכוון באמרו ובני עשו ירשום וישמידום מפניהם, כי בני עשו השמידו את בני שעיר וירשו את מקומם, ולפיכך אמר יעקב לעשו (בראשית לג, יד) : עד אשר [אבא] אל אדוני שעירה. ומאמרו : כאשר עשה ישראל. התכוון בו למה שעשו בארץ סיחון ועוג, ואינו מתכוון בזה למה שעשו בארץ ישראל¹⁰, כי דיבור זה היה מאת משה רבינו לפני ...

נספח ג

פירוש

דברים ה, ל.

על גדרי התשובה.

.. כמו כן טוענים כלפינו: אם התשובה נעשית ע"י מי שעושה אותה רק כשקורות לו צרות וכשבאים עליו פגעים, הרי אם זהו מצבו הלא הוא נאלץ לעשות תשובה; ודעתכם היא שתשובתו של הנאלץ אינה רצויה (מתקבלת), עפ"י הוכחה שהעמידה אתכם על כך מבחינה הגיונית — כיצד תוכלו להשלים בין הוכחתכם ההגיונית לבין מה שאמר אח"כ:

(ל) ומצאוך כל הדברים האלה ושבת עד יי אלהיך? ! ונאמר: הנאלץ לעשות תשובה הוא מי שנסתלקו חשדותיו ואין לו עוד ספק שצרותיו ואסונותיו באו עליו בתור עונש, אבל מי שיש לו חשד בכך הרי אין הוא נאלץ. ראייה לכך, שהנאלצים לשוב בתשובה גידונים לשריפה בהגיעם לגיהנם¹ ותשובתם אינה רצויה. והדבר מתברר ומתבאר ע"י כך, ש(החוזרים בתשובה) מוכרחים להתחרט על חטאיהם בקבלם את עונשם, ולהחליט שלא יחזרו לעשות (חטאים) כאלה, אם יודמן להם הדבר. וזוהי אחת מתכונות התשובה של מי שאיננו נאלץ לעשותה בשום אופן.

וע"י הסבר זה נסביר את מאמרו על אודות מגשה (דברי הימים ב לג יב-יג): וכהצר לו חלה את פני יי אלהיו... ויתפלל אליו ויעתר לו וג'. ויורשה לנו לומר שכל הנביאים שקראו לתשובה חזרו על מה שאמר משה רבנו עליו השלום: ושבת עד יי אלהיך ושמעת בקולו, והיו מצווים על כך. מביניהם הוא מאמר ירמיהו (ג יב ו-כב): הלך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת שובה משובה ישראל, גאם יי, ומאמרו: שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם. ומאמר ישעיהו (נו ז): יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל יי וג'. ואמר הושע (יד ב): שובה ישראל עד יי אלהיך כי כשלת בעונך. ואמר האחר (יואל ב יב): וגם עתה גאם יי שובו עדי בכל לבבכם וג'. והמקום הזה מתאים שנוכיר בו את הגדרת התשובה ותכונותיה בקיצור. ונאמר, כי ראש הישיבה אלפיומי, ירצהו ה', ציין ארבע פעולות שלה בדרך ההגדרה, והן: לעזוב את החטאים ולהתחרט עליהם ולהבטיח שלא לחזור לעשות כאלה ולבקש עליהם סליחה. והזכיר את ההוכחות להן מלשון הכתוב. ואמר על העזיבה (ישעיהו נו ז): יעזוב רשע דרכו וג'; ואמר על החרטה (ירמיהו לא יח): כי אחרי שובי גחמתי; ואמר על ההבטחה (הושע יד ד) (שלא) לחזור: אשור לא יושעינו על סוס לא נרכב וג'. ואמר בנוגע לבקשת הסליחה (שם שם, ג): קחו עמכם דברים ושובו אל יי וג'.

ואלה הם מאמרים נאים, אך הם טעונים מצדנו הסתייגות לפי שני עקרונות: העקרון הראשון הוא שהמאמר הזה אי אפשר לו לשמש כהגדרה לתשובה, כי הגדרת דבר

1 הדברים צריכים בירור. עיקר כוונת הגאון הוא, שאם החזור בתשובה יודע בוודאות שהעונש יבא, אם לא יחזור בתשובה, אז התשובה אינה אמיתית. במצב זה הוא נחשב

היא שלא ייכנס בו משהו אחר, ושלא נוציא ממנו, כמו הגדרת (= גבול) הבית ועוד. והסתירה מראה שהמאמר הזה אינו הגדרה של התשובה, כי עזיבת החטא נאמרה רק על מצוות לא-תעשה, ואילו מצוות עשה עזובות — הרי אין התשובה שלהם ע"י עזיבתן, אדרבא: עזיבתן היא החטא, והתשובה עליהן צריכה להיות עשייתן ע"י עזוביהן. והמאמר הנכון בענין זה הוא לומר שהתשובה על מצוות לא תעשה היא ע"י עזיבתן, והתשובה על מצוות עשה היא ע"י עשייתן³. וגם כן: לו היתה בקשת הסליחה בגדר התשובה הרי תשובתו של האילם היא פגומה⁴. ואם יטען טוען כי האילם השב בתשובה, גם אם אין הוא מבקש סליחה בלשונו, יכול לבקש סליחה בלבו⁵ — נטען כנגדו שדבר זה אינו מתאים להסתמכותו על הפסוק קחו עמכם דברים וג'. ובחיי, שבקשת הסליחה באה אחרי התשובה, מצד מי שאפשר לו דבר זה, ומי שאי-אפשר לו — הרי אין דבר זה פוגם בתשובתו, אם עשה אותה לפי תיאוריה. והחזרת הגזילה איננה תולדה (הכרחית) של התשובה למי שאיננו יכול (לעשות) זאת, וחוסר יכולתו אינו פוגם בתשובתו, אם היא נעשית לפי תיאוריה.

והעקרון השני בענין הסתיגות הדבור על התשובה הוא, שעזיבת החטאים והחרטה עליהם אינם תשובה רצויה בעיני ה', אלא אם כן (החזר בתשובה) עזובם ומתחרט עליהם, מפני שהם חטאים בעיני ה'. ראה לכך, שלפעמים יעזוב אותם מי שאינו יכול לעשותם, למרות תשוקתו לעשותם, ולפיכך אין הוא חוזר בתשובה. וכמו כן מי שמתחרט עליהם: אם הוא מתחרט על עשייתם, משום שהם הפחיתו את כבודו בין הבריות ודבקו בו בגללם גנאי ותוכחה, לא משום שהם חטאים בעיני ה', — אין הוא חוזר בתשובה.

- 3 יש להבין את דבריו מבחינת דבקותו בדיוקנות במובן המונח "הגדרה". הביטוי "עזיבת החטא" אינו כולל את כל הצדדים של תשובה כמבואר. על כן אין זו הגדרה מספיקה.
- 4 אין כוונתו לומר שכשם שאילם אינו יכול לקיים וידוי בפה כך אדם בריא אינו חייב. רצונו לומר שאם בקשת הסליחה היא חלק מהותי מן התשובה, נמצא שאילם אינו בר תשובה, וזה לא יתכן. מכאן שההגדרה הזאת אינה מתקבלת לפי ההגיון. וזה בהמשך דבריו למעלה, "כי הגדרת דבר, היא שלא ייכנס בו משהו אחר ושלא נוציא ממנו משהו".
- 5 ואלו דברי הגאון בפירושו לפ' ויחי מזו כט: "נטה למות אומרים לו התודה עד שלא תמות... ואם היה יכול להתוודות בפיו מתוודה ואם לא מתוודה בלבו".

נספח ד

פירוש

דברים יא, לב.

ומאמרו (לב): ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפטים, התכוון בו לשני החלקים שאליהם מתחלקות כל המצוות והם: השכליות והשמעיות. והתכוון במאמרו: החקים לחוקים של-הודעה (מסירה), והן אלה שלא נדע את חיוב עשייתם אלא עפ"י ההודעה הנבואית¹, וזהו כמו מצות כלאים והדומה לה, בגלל אומרו (ויקרא יט, יט): את חקותי תשמורו בהמתך לא תרביע כלאים. והתכוון באמרו: את המשפטים למצוות השכליות. ובמאמרו (דברים יב, א): אלה החקים והמשפטים אשר תשמרו² לעשות בארץ. חובה עלינו להזכיר את המצוות שאין חיובן חל אלא בארץ ישראל, ובשום אופן אין להן חיוב בזולתה (= בארץ אחרת). ונדע כי מה שחזק מהן הוא מהמצוות המוטלות עלינו בזמן הגלות, ולא... מעלינו שהן מחייבות בארץ ישראל ובשאר הארצות. ונאמר כי המקרא כבר קשר מקצת מהמצוות בביאת הארץ ובארץ, והביטויים בנוגע לכך באו בשבעה ביטויים.

הביטוי הראשון הוא (דברים כו, א): והיה כי תבא אל הארץ, כמו שאמר בבכורים; והביטוי השני (ויקרא יט, כג): וכי תבואו אל הארץ, כמו שאמר בערלה: וכי תבואו אל הארץ ונטעתם, והדומה לו; ואמר בפרשת נסכים (במדבר טו, ב): כי תבואו אל ארץ מושבותיכם, ואמר על העומר (ויקרא כג, י): כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם וקצרתם את קצירה, ואמר על השמטת קרקעות (שם כה, ב): וכי³ תבואו [אל הארץ] אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה; והביטוי השלישי (במדבר טו, יח): בבואכם אל הארץ שאמר אותו בחיוב החלה; והביטוי הרביעי הוא: והיה כי יביאך ה' אלקיך, שאמר בפרק שבעת ימים תאכל מצות (שמות יג, ו), ובפרק (שם שם, יב): והעברת כל פטר רחם לה; והביטוי החמישי הוא מה שקשר אותו בשערים, כמאמרו על הבשר תאווה (דברים יב, כ—כא): ואכלת בשעריך. ואמר על בכור בעל מום (שם טו, כב): בשעריך תאכלנו; והביטוי הששי הוא המצוות שנאמר בהם בארץ, כמו שאמר בפיאה (ויקרא יט, ט): ובקצרכם את קציר ארצכם וקשר אליו (וסדר אחריו) (שם שם, י): וכרמך לא תעולל, ואמר על הסירוס (שם כב, כד): ובארצכם לא תעשו; והביטוי השביעי הוא מה שנאמר בו באחת עריך, ואמר גם כן (דברים טו, ז): כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך.

וכבר חלקנו את המצוות בספרנו על החוקים לחלקים רבים, וכאן נחלק אותן לשלושה חלקים, והחלק הראשון מהם הוא מה שנחקק לפני כניסת האבות לארץ זה, וחלק זה היה בשני סוגים (?) ראשון הוא המצוות שנחקקו לזמניהן, ואח"כ בטל....

1 כך כתב בפירושו לדברים א, לפי כת"י ששון 529. השווה אמונתו ודעות מאמר ג פ"א.

2 צ"ל: תשמרון.

דברים יד, ה פ' ראה

"ותאו" ... ואמר המתרגם ותור בלא. ואמרו הראשונים ז"ל במסכת כלאים: (פ"ח, מ"ו) "שור בר מין בהמה ר' יוסי אומר מין חיה". ואמר רבינו שמואל גאון ז"ל: יש מהמתרגמים מי שאמר ותור ברא" ⁴ ... ואמר התלמוד הארץ-ישראלי על המשנה הזאת: רבנן אמרין מיכא הוה וערק לתמן; ר' יוסי אמר עירוקיה ⁵ מן תמן הוה. הא שור עם שור בר אינו כלאים ודלא כר' יוסי, דר' יוסי אמר כלאים. ואלין דמתרגמין ותורי בר אימרין ⁶ כר' יוסי. ובנוגע לתאו הרי (ג'אמוס), הוא המריא, הוא מין (חיה) בהמה טהורה, לא מין חיה טהורה ⁷. וההלכה כרבנן.

4 לפנינו בתרגום אונקלוס תורבלא וכן ברש"י "תור היער, "באלא" יער בלשון ארמי" וראה פירוש רבנו גרשום חולין פ. הני עיזי דבאלא כשרות לגבי המזבח, עיזי דבלא "אותו יער ששמו בלא".

ר' יונה אבן גנאח בספר השרשים שרש תאה, ג"כ מביא גרסא זו בתרגום ... "ולענין הראשון נטה התרגום באמרו ותורברא, אע"פ שרבים קורין אותו תורבלא". וראה ס' השרשים שם מרא, על מריא שהוא "מין מן הבקר גדולים".

5 לפנינו בירושלמי הגירסא: עיקריה מן תמן הוה.

6 לפנינו בירושלמי הגירסא: ואלין דמתרגמין ותורי בר ורא מנין — כרבי יוסי. בתרגום ירושלמי כתב יד רומי (ניאופיטי ו) נמצא כך: ודייצין ותורי בר ורימאנין הכוונה בירושלמי כאן א"כ לתרגום ירושלמי השלם, ולא לתרגום יונתן — ראה על זה

נפפח ה

פרשת ראה יד, כב

וחייב ענן לתת המעשר מן הזהב והכסף והברזל והנחשת. באמרו מפני כי הם יוצאים מן הארץ. והכביד על האנשים מאד באמרו דבר אשר לא נודע מה הכריחו לזה. והיה לו להשמר מזאת (?)¹.

"ואשר לחכמים שאינם כהנים ולא לויים, הרי הם אם היו עשירים אין להם רשות לקחת מאומה מזה, לפי שאמרו מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני היו לו ק"ק חסר דינר הרי זה יטול. ואמרו מי שיש לו חמשים זוז ונושא ונותן בהם, הרי זה לא יטול וכל מי שאינו צריך ליטול ונוטל אינו מת מן הזקנה וכו'. וראיתי בדברי ראש הישיבה ז"ל שאמר שי"ז נפשות זכאים לזה, והבטיח להזכיר אותם. ואם מנה (ביניהם) אלה שחייבים לפרנס אותם [מלה במלה: להוציא עליהם] כקרובים המיוחדים, ומהם אשתו נשואה, והעבדים והשפחות ובניהם, אפשר שמספרם יעלה על הנ"ל. וכבר הזכרנו כל זה בספרנו על ההוצאות"².

ואמר ראש הישיבה ז"ל בפירוש ואלה המשפטים. כי כוונת הכתוב אם אדוניו יתן לו אשה היא לשפחה שנתגירה. אולם יש לשאול נגדו: אם היתה גיורת לא היו הקדמונים אומרים בפרק המניח את הכד. רב נחמן בר יצחק אמר הכא בעבד שנתן לו רבו שפחה כנענית עסקינן כו'³.

פרשת שופטים טז, יח

(יח) שופטים ושופטים. שאל השואל: למה נאמר בכתוב תתן לך בלשון יחיד ולא תתנו לכם? התשובה היא כי ידבר לראש זמנו (הנשיא) אשר עליו מוטל למנות שופטים על ישראל. הלא תראה כי משה הנשיא הנאור אמר לישראל (דברים א, יג) הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וג' ואשימם בראשיכם. ולולא נתמנו משה לא היתה בחירת האומה מועלת להם כלום. וכן ביהושע אף כי בחר בו ה' בכל זאת אמר למשה קח לך את יהושע בן נון וסמכת את ידך עליו: ויסמוך את ידו עליו. וזה יוכיח כי לא נשלמה אצלו הנשיאות כי אם בסמיכת משה⁴. וכן בשאול על ידי שמאל. ולמדנו מזה כי לא תהיה ההתמנות בשלמות אם לא תהיה מראש הזמן והדור. אך אם לא ימצא ראש כזה תבחר כל עדה את הטוב בעיניה. ועוד שאל (השואל) ואמר: כבר ידענו התועלת בשופטים לחרוץ משפט ולברר את

1 ראה א.א. הרכבי בספרו "השריד והפליט מספרי המצות הראשונים לבני מקרא" חוברת ראשונה ס"ט פטרבורג תרס"ג עמ' 131 מביא מפירוש התורה של יעקב קרקסאני כדלקמן: "בפירוש התורה שלו הנקרא 'כתאב אלריאץ ואלחדאיק' (ספר הפרחים והגנות) לפסוק (ויקרא כז, ל) וכל מעשר הארץ, יש שחשבו כי הכתוב וכל מעשר הארץ יחייב הוצאת המעשר מכל מה שתוציא האדמה, וגם מן המתכיות כזהב וכסף וכדומה, (לדעתנו אין הדבר כזה וכו')". וראה ג"כ זכרון לראשונים ח"ג עמ' 44 הערה 119, והשווה ספר היובלים (אברהם כהנא) לב, ב. לענין יעקב שנתן מעשר מכל — מאדם ועד בהמה ומן הזהב וכו'. והשווה תורה שלמה פ' ויצא פרק כח אות קסד.

המצות. אולם איזה תועלת בשוטרים? התשובה היא. כי השופטים כאשר אמרת יורו וישפטו. והשוטרים ימסרו אל האנשים הוראותיהם ומשפטיהם ביד חזקה.⁵ והם ישגיחו על תקון הדרכים לעולי רגלים.⁶ ולפניהם יצאו שומרי ספחים.⁷ והם אשר ילכו בראש הצבא למלחמה. והם ידברו אל העם בעת יצא למלחמת הרשות ככתוב (דברים כ, ה) ודברו השוטרים אל העם לאמר וג'. אולם במלחמת מצוה יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה.⁸ ואין לך תועלת גדולה מכל זאת. [שאלה]: למה הוסיף לך ולא אמר תתן סתם? התשובה היא. כי אם כי מדרך הלשון הוא כמו שאל לך עשה לך. אולם בפה זכרו [הקדמונים] כי יש כוונה מיוחדת. והיא כי נאמר אל ראש הדור: לא תמנה שופטים אלא מי שידמה לך... וילך בדרכך. כמו שנאמר למשה (במדבר יא, טז) והתיצבו שם עמך בדומין לך.⁹ ואם כי לא הגיע אליו [אל משה] אף אחד מהברואים כעדות ה' עליו ולא קם נביא עוד וג'. אולם כמו שעלה משה במעלה על כל הברואים כן עלו אלה השבעים [הזקנים] על בני דורם בחכמה ודת. וכמו שמשה עלה על כל הנביאים כן נעלו אלה [הזקנים] על שארי בני גילם. והדמיון ביניהם הוא רק באלה הפנים ולא בכל מדותיהם ומעלותיהם.

פרשת האזינו לב, נא

(נא) על אשר מעלתם בי המעילה נאמרה בגדולים ובצעירים. בגדולים כמו שכתוב (יחזקאל יד, יג) בן אדם ארץ כי תחטא לי למעל מעל. ובצעירים (ויקרא ה, טז) נפש כי תמעול מעל. ואמרו איזה מבעלי ההגדות¹⁰ כי איצטגניני פרעה אמרו לו: אתה תאבד על ידי איש אשר המים יהיו סבת מיתתו. ואמנם כווננו בזה למשה רבנו בספור מי מריבת קדש. ומפני זה צוה [פרעה] כל הבן הילוד כו'. ונאמר כי רבון העולמים היודע הנסתרות הוא יחיד בידיעתו זאת. לא ידע אותן אלא הוא או מי אשר יודיע אותם מנביאיו ושלוחיו. וכל מי שיתפאר בידיעה הזאת על דרך אחרת כבר נדע בטול דבריו. וכבר אמר האל יתעלה למלך מצרים: (ישעיה יט, יב) אים איפוא חכמך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה'. ולא יתכן כי נאמין באמתת דבר אשר באו ראיות בבטולו רק בעבור כי אמרוהו איזה מהקדמונים.¹¹ אמנם צריך כי נתבונן על הדבר בשכלנו: ואם תמצא הוכחה לאמתתו נקבלהו. ואם תבוא ראיה לאפשרותו נאמין בו כדבר אפשרי. ואם ימצא מן הנמנעות נחשבהו לנמנע.

- 5 ראה סנהדרין טז, ב ת"ר מגין שמעמידין שופטים וכו', ורש"י שם.
- 6 השווה תוספתא שקלים פ"א א: שלוחי בית דין יוצאין ומתקנים את הדרכים. לדבריו שלוחי בית דין היינו שוטרים.
- 7 שקלים פ"ד מ"א.
- 8 ספרי שופטים פ"סקא קצח, ועיין סוטה מד, ב.
- 9 ראה סנהדרין יז, א.
- 10 סוטה יב, יב; סנהדרין קא, ב; שמות רבה פ"א, יח.
- 11 השווה שיטתו בענין בעלת אוב, ראה במבוא בפרק מובאות על ידי הראב"ע — הערה 17; בכ"י ששון 529 לדברים א, ה מדבר על האמת והמושאל; תשובות הגאונים ליק סי' צט, השגת רב האי גאון על הגאון רב שמואל בן חפני מפני שהוא הכחיש "בכל מעשה שנאמר כי נעשה בו נס לצדיקים, ואמרו כי אין זה הלכה". וראה הרכבי זכרון לראשונים ח"ג עמ' 2 והערות 20; 21; 32; 33; 34; 35.

תקונים והשמטות

עמ' 38 הערה 12

יש להוסיף בסוף הערה זו: דברי ר' חפץ בן יצליח בספר המצוות שלו (לפי PAAJR 1961—1960 עמ' 35) כפי שהבאתי במאמרי הנ"ל עמ' צח, הם כדלקמן:
„המצוה הי' ממנו, ציונו על התשובה והחזרה מן החטא על ידי קבלת מצוותיו ואזהרותיו כדי שישוב אלינו ככ' (דברים ל ב) ושבת וגו'. וגדר התשובה הוא, עזיבת (החטא) והחרטה ובקשת הסליחה והקבלה שלא לחזור (לחטא).”

- א שורה 10 — השמש יצאה: צ"ל השמש יצא.
יט הערה 8 — לפרשת ויצא לא, יט—ל: צ"ל לא, מג—מד.
כו בהערות שורה 21 — כאשר תריך: צ"ל תריד.
סב שורה אחרונה — צ"ל (דברי הימים ב, כח, ח).
סד הערה 174 — צ"ל מאחיהם מאתים אלף וגו'.
צד הערה 68 — עד כאן מכת"י קמברידג': צ"ל כת"י סמינר ניו יורק.
קז הערה 37 — צ"ל Opuscles.
קל שורה 8 — יש לציין שם: שמות יח, יח.
קנט הערה 196 — ופעם יפל כלי על הכל: צ"ל כל על הכל.
קעט בהערה, שורה ראשונה — בחכמת שלמה: צ"ל מלאכת שלמה.
רט בהערה, שורה לפני האחרונה: צ"ל לאברהם ברלינר.
רטז בסוף הערה 392 — צ"ל: כשיגנבו כלי מאכלו.
רפ בפסוק (כ) — צ"ל (כח).
רצד הערה 215 — מל"ב מדות של רבי ישמעאל: צ"ל רבי אליעזר.
שט הערה 6 — קטעי מדרשיו: צ"ל קטעי מדרשים.
שכח הערה 71 שורה 5 — המלה שו"ת מיותרת.
שמג הערה 127 בסוף — אחי בגדר: צ"ל אחי בגדו.
שסג הערה 208 שורה 5 — גם הרב"ם: צ"ל הראב"ם.
שעג הערה 246 —: השווה רמב"ן בראשית יח, א.
שפז הערה 295 שורה 3 — במקום לועז צ"ל לועג.
שצח הערה 334 שורה 10: צ"ל ודילמא.
תז הערה 350 שורה 9 — המלה האכל מיותרת. איזראילסאהן העתיק לפי נוסחת הגמרא בדפוסים, אבולא, דלא כנוסחת הכ"י אבילא. והשווה ערוך ערך אבל. הוא מפרש אבולא מלשון אבל.
תמג הערה 13. ראה "לשוננו" מ' 254—258 שהכתיב המלא אילא היא תופעה בבליית, הכתיב החסר אלא נמצא בארץ ישראל תמיד. וראה שם עמ' 304.

tation of his literary legacy is being effected. Copies of the manuscripts herein published, originate in the following libraries and grateful acknowledgment is hereby made to them: The Leningrad Public Library; Cambridge University Library; Bodleian Library, Oxford; The British Museum; Oriental Institute of the Hungarian Academy of Science, Budapest; Bibliotheque de L'Alliance Israelite, Paris; Jewish Theological Seminary, New York; Sassoon Library, England.

Aaron Greenbaum

Jerusalem

Tishrei 5739

October 1978

THE BIBLICAL COMMENTARY

of

Rav Samuel Ben Hofni, Gaon

Samuel Ben Hofni distinguished Gaon, illustrious scholar and prolific writer, has long remained historically obscure. Precise biographical data and his vast literary output have not survived intact. Were it not for some references in Gaonic literature and subsequent scholars who quoted his works; were it not for diligent research amid the Geniza remains; were it not for meticulous evaluation of elusive historical clues, this great Gaon would have remained a complete enigma. It is hoped that further discoveries will continue to reveal the breadth of his personality and scholarship.

In his Biblical commentary to Genesis 50, 10, he cites the eulogy for his father. There he mentions the fact that his father was the AV BETH DIN, second in rank to the Gaon of the Pumbeditha Academy and his grandfather had been a GAON and head of that Academy.

Rav Samuel himself headed the sister Academy of "Sura" during the years 997-1013.

In a book list from the Cairo Geniza, one entry reads: "Two booklets in which are enumerated the works of Rav Samuel". A booklet generally consisted of ten leaves. Thus the mere listing of Rav Samuel's scholarly works covered twenty pages!

His interpretations as well as his philosophical works present him as a foremost rationalistic thinker. They also reflect his concern with heretical movements whose ideas he took pains to refute. There is an obvious ideational kinship to Rav Sa'adya Gaon (882-942) his distinguished predecessor at the Academy of Sura. Both Geonim reflect in their writings their rootedness in the Moslem Mutazilite School of philosophy.

The present work is the result of analysis of relevant manuscript remnants found in the great libraries where Geniza treasures are preserved. It is from such fragments that the rehabili-

THE BIBLICAL COMMENTARY
OF
RAV SAMUEL BEN HOFNI GAON

ACCORDIND TO GENIZA MANUSCRIPTS

BY
AARON GREENBAUM

HARAV KOOK INSTITUTE, JERUSALEM 1978

BIBLICAL COMMENTARY

RAV SAMUEL BEN HOFNI GAON

כח

פירוש

כ'רוג' מן אלשעבוד קאל פימא מצי'... ואלכ'רוג' באליסאר קאל ויוציאם בכסף (?). ... וכד'לך פימא יאתי קאל פיה והיה אדירו ממנו [ומש] לו מקרבו יצא וט'הור אלגואל ויצא חוטר מגזע ישי. וט'הור אלסם ואלד'כר אלג'מלי וכ'רוג' אלסם אלג'זוי כ'ק' ויצא שם דויד. ויצא לך שם בגויים ביפיד וג' ואלכ'רוג' מן אל גלות כי בשמחה תצאו וג' לאמר לאסורים צאו. וקד יכון כ'רוג' יג'מע הדה אלפצ'איל ותדעו אליה גמיע אלדעאוי אלתי קדמהתא פי אלחיואן אלנאטק וגיר אלנאטק כמה נביין ד'לך פימא בעד והו כ'רוג' יעקב אבינו עליה אלסלאם. תם קאל ויצא יעקב: וילך. לימצ'י. ויפגע. וואפא אלמוצ'ע אלכ'אץ אלמפצ'ל. מראשותיו. תוסדה.

אול מא נקול עלי מנאפע אלספאר ללנאס עאמה וליעקב אבינו כ'אצה וקסמה אלספאר ותדביר אלספאר ותעדיד אלאוליא אלמסאפרין ועיון מא חדת' עלי עהד אספארהם ואיתי פי ד'לך במא פיה אקנאע.

ונקול אן פי תכליף אלאנביא ואלאוליא אלספאר ואלנקלה מן בלד אלי בלד וג'ה מן אלמנאפע והי כה וג'הא אלאול מנה ימתחן אלצאלחין בד'לך לעוצ'הם עליה כ'ק' לאבאינא למען ענותך לנסותך וגו' וכ'ק' זכרתי לך חסד נעורייך וגו' וכד'לך אספאר אלחגים ליתיהם ויג'אזיהם עלי סעיהם כ'ק' אלולי כי אתה צעדי תספור וקאל נודי ספרת את וג' וקד יכון עקאבא ותמחיצא ללד'נוב כ'ק' יולך יי' אותך ואת מלכך וגו' וקאלו אלאבא גלות מכפרת ... קין (?) נע ונד וכד'לך גלות הורג נפש ... סה סבב כפרת עונו כ'ק' והיה לנוס שמה כל רוצח. וקאל נבי מתהדדא עלי אלסרף פי אלמעאצי לכן גלה עמי מבלי הדעת וקד יכון ספרא ישתרן

(המיי"ם) רמו למקום ידוע ומיוחד אצל השומעים את הדבור והוא המיוחד ב(שם) בית אל כמו שהוא עתיד לפרש". והשווה אבן עזרא. וראה באור הגאון לקמן לה, ז, ויקרא למקום.

4 לפי ב"ר סח, יא. דעת ר' ברכיה. וכן בלקח טוב ושכל טוב, וכן נראה מן התרגומים הארמיים, ראה ערוך השלם ערך אסד.

5 לענין זה התכוון אבן עזרא בהקדמתו לפירוש התורה דרך האחת, באמרו, גם ר' שמואל בן חפני אסף רוח בחפניו, בפירוש, ויצא יעקב' ברוב ענינו, כי הזכיר כל נביא בשמו וכמה פעמים גלה ממקומו, וכמה תועלת יש בהליכת הדרך, ואין תועלת לפירוש הזה כי אם אורך". והשווה פי' ר' אברהם בן שלמה בבאורו לנביאים ראשונים (ספר סעדיה ניו יורק 1943 עמ' 125) שם מביא בשם רס"ג: „אליהו נצטוה לעשות חמש נסיעות, ואני מונה ומבאר אותן".

6 והשווה להלן פ' ויחי מח, א. הערה 35.

7 בכת"י כי אתה צעדי תספור. הגאון מפרש את הפסוק לטובה. ראה פירוש לספר איוב, עמוס חכם, ירושלים תש"ל. אולם רש"י מבאר שהכוונה היא לרעה — אינך ממתין על חטאתי מלהפרע. וכן פירש א"ע והשר רבי שמואל מסנות בספרו מעין גנים על איוב.

8 המלים בהמרובעים חסרות בכתב היד. כמו כן לא נגמר המאמר בכ". המימרא המלאה בגמרא שם היא: ואמר ר' יהודה בריה דרבי חיאי גלות מכפרת עון מחצה, מעיקרא כתיב (בראשית ד, יד) והייתי נע ונד ולבסוף כתיב (שם שם, טז) וישב בארץ נוד.

פיה אלאמראן ג'מיעא אעני אלמחנה ואלעקובה פיכון לכל קו' חסב אסתחקאקהם מת'ל ספר ישר' פי אלמדבר פאן בעצ'הם כאנו בה ממתחנין ובעצ'הם מעאקבין וקד וג'דנאה יהוד סאיר אלממם באלג'לא ען וטנהם כ'ק' ען אדום וען בני עמון כי מלכם בגולה ילך. וקאל הנה דמשק מוסר מעיר. והבאתי אל עילם. וקאל ען קדר נוסו נודו מאד העמיקו לשבת. ואלד' טלב אלדפא ואלכן ואלה' טלב אלגדא ואלשראב ואסבאבה (?) באלתג'איר מת'ל ספר אבינו אברהם אלי מצר ואלהרב מן אלדאד ומג'אורה אהל אלרדא מת'ל ספר יעקב ודויד ולקא אלאהל ואלקראבאת מת'ל ספר יעקב אבינו אלי... מ[צר] כ'ק' ויסע ישראל וכל אשר לו. וספר משה כ'ק' אלכה נא [ו]אשובה אל אחי אשר במצרים. ואסתח'אבה אלנאס באלארדאע מת'ל ספר יונה אלי ננוה. ותעלים יש' אלטאעאת מת'ל ספר שמואל. ולעמל אלטאעאת מת'ל ספר עזרא ונחמיה ועולי בבל. ולתהדיד אלנאס ותכ'ויפהם מת'ל ספר יחזקאל וקד יכון ללקא אלנביא ואלעלמא וקצ'א חקהם בתערף אכבארהם פי אוקאת מעלומה וכ'ק' ללשונמית מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת פדלנא ד'לך עלי מצ'יהם... (דף 2 ע"א) ט'אהר מעלום ואלדפעה אלב' אמיר באל... [אל]תואעד אלעט'ים כ'ק' קום לך אל ננוה העיר פכאן אלתואעד עוד מ' יום וננוה נהפכת. וקד יתוהם אן הד'א אלקול קולא חתמא לא אבד מן כונה פנקול אן כל ועד וועיד מן אלכ'אלק אנמא הו מרדוד אלי אלסתת'נא באלטאעה ואלמעציה בחסב אלאסתחקאק וכקו' פי אלועיד רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוש ולהאביד. ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו ונחמתי. וקאל פי אלועד ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני לבלתי שמוע בקולי ונחמתי על הטובה.

פלמא עלם אלכ'אלק צ'מאירהם ואקלעהם א) צפת ענהם כ'ק' וירא אלהים את שקם ואת תעניתם לא נאמ' כן אל ב) את מעשיהם: וספר ירמיהו פאנה סאפר אלי

א) צ"ל : אקלאעהם

ב) צ"ל : אלא.

וקד טען חיוי אלבלכ'י פי הד'ה אלקצה וקאל אד'א כאן קד אקסם ללאבא אן יעטיהם יעני לאולאדהם הד'ה אלארץ אלמכ'צוצה פכ'ף יחסן מנה אן יקסם עלי מנעהם מן אלדכ'ול אליהא פיכון ד'לך מנאפיה לקסמה אלאול פנקול אן קסמה באן יעטי הד'ה אלארץ' לאולאדהם לם יכון מכ'צוץ לג'יל מנהם בעינה ולא דכ'ל פי אלקסם להם בד'לך קום משכ'צין באעיאנהם. ואד'א כאן הכד'י ג'אריא עלי מא אקתצ'תה אלנצוץ אלמקדמה וג'ב אן יכון אהל דור המדבר גיר דאכ'לין פי ג'מלה מן אקסם אללה ללאבא באנה ידכ'להם אלבלד וינחלהם איאה[א] ואן יכוננו כ'ארג'ין ענה גיר מקצורין בתלך אלשבוועה. ואד'א כאן כד'לך לם יקע בין אלקסמין תנאפי עלי וג'ה בתה לאן אלתנאפי אנמא יקע פי ד'לך לו כאן קד את'בת באלשבוועה דכ'ול ג'יל בעינה ואללה ואד'א כאן אלאמר לם יג'רי עלי ד'לך זאל מא טען בה ד'לך אלמלחד עלי אללה ועלי כתאבה וצח מא קלנאה פיה.

ובעברית: "וכבר טען חיוי הבלכי בענין זה ואמר, מאחר שנשבע לאבות שיתן להם, כלומר לבניהם, את הארץ הזאת איך יאות שישבע כי ימנע אותם מהכנס אליה, הרי יש בזה משום ביטול השבועה הראשונה? ונאמר כי השבועה שיתן לבניהם את הארץ לא היתה מיוחדת לדור מסוים ולאנשים ידועים ומסוימים. ומכיון שהדבר הוא כך, וכמו שמוכיחים גם הפסוקים שנזכרו קודם, מתחייב שדור המדבר לא היה בכלל הבנים שנשבע להכניס אותם אל הארץ ולהנחילה להם. והם יוצאים מהכלל הזה, ואין

בלדה ליקסם צי'אעה כ'ק' ויצא ירמיהו מירושל' ללכת אל ארץ בנימין לחלק משם בתוך העם: ואמתחן פי ד'לך באלחבס כ'ק' ונתנו אותו בית האסור. תם סאפר בה יוחנן בן קרח אל מצר ג'ברא כ'ק' ואת ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריה ג) ויחזקאל לה ספרין אחדהמא קום צא אל הבקעה ופעל ד'לך כ'ק' ואקום ואצא אל הבקעה וקו' וכבוד ד) ג'מיע מא תקדם מן וצפה ללחיות ואלאופנים וקו' בוא הסגר בתוך ביתך יעני תכ'לצה מן אלאשראר ובלאיאהם כ'ק' פי נח ויסגור י' בעדו. ולם יריד בקו' הנה נתנו עליך עבותים שבה בחבאל או בכ'יט ולם יריד בקו' ולשונך אדביק (דף 2 ע"ב) [אל]לסאן ואלכרס ולכנה אראד בגמיע ד'לך אלאמתנאע (?) מן אלט'הור פי מא בין ישר' ותרך מכ'טבתהם פי גיר וקת אל אמר והד'א ממא יזיל ט'ן מן יט'ן אן הד'ה אלנבוה תנאק' אלנבוה אלאולי לאנה אמרה פי אלאולי באלתוביך' ואלתאניב כ'ק' ושמעת מפי דבר [ו]קאל. כשמיר חזק מצור. ופי הד'ה מנעה מן אלתוביך' ולא תהיה להם לאיש מוכיח. פכאנה יקול לה לא תובכ'הם אן אמרך לקו' ובדברי אותך אפתח את פיד. ואלספר אלב' קולה לה ואתה בן אדם עשה לך כלי גולה יריד בה אלה אלספר מן ג'ראב וקצעה וספרה ומא שאכל ד'לך וקו' וגולה יומם לעיניהם יעני אלאסתעדאד ללכ'רוג' נהארא חתי ירונה ויעלמון בכ'רוג'ה. וקו' וגלית ממקומך אל מקום אחר. ליס יריד בה מוצ'ע בעיד. וקו' ואתה תצא בערב לעיניהם פציחא באלאמר בכ'רוג'ה לילה ה) וקו' כמוצאי גו' גולה ליס מת'ל אלמסאפרין בל קאל מת'ל אלמג'ליין ואל מסביין אלדי ליס נט'אם ולא תרתיב לכ'רוג'הם פהו אבלג לארהאבהם וקו' לעיניהם חתר לך בקיר יעני נקב אל סור פאמתת'ל אלנבי ג'מיע ד'לך מן ואעש כן כאשר צויתי וג'מיע הדה אלאפעאל אנמא אמר בהא אנד'אר באנה סיחל באלמלך צדקיהו מ'תל ד'לך וכ'ק' מטבקא עלי ד'לך והנשיא אשר בתוכם על כתף ישא וג' והד'ה כאנת חאלה פי וקת כ'רוג'ה והרבה לילא כ'ק' ענה וען ג'ישה ויברחו ו).

- ג) אחרי מלה זו כתובה המלה "ואת" כשהיא מחוקה. (ד) צ"ל : ככבוד (בלי ו').
ה) מלה זו מנוקדת בכת"י בנקוד עברי (אע"פ שהיא ערבית) : למ"ד בצירה, יו"ד בשוא ולמ"ד בפתח.
ו) מלה זו (הכתובה בקצה השורה) נקודה מלמעלה, ביחוד בסופה, ששם יש כשני סגולים הפוכים.

- 18 ביחזקאל א. וראה בתרגום שם ג, כג.
19 לפי התרגום שם : עול איטמר בגו ביתך. רש"י ורד"ק פירשו להראות שאינם ראויים לתוכחה.
20 בתרגום שם : כאסור גדילן, וכן ברש"י ורד"ק. וראה פירוש של רבי אליעזר מבלגנצי (וורשא תרע"ג) על יחזקאל : תצוה שיאסרוך בהם כנביא שצוה לאיש להכותו (מלכים-א כ, לה).
21 סוף הפסוק הוא : כשמיר חזק מצר נתתי מצחק.
22 השווה למעלה הערה 16.
23 נדרים מ ע"ב : עשה לך כלי גולה זו נר וקערה ושטיח. והשווה פירוש רבי אליעזר מבלגנצי : כלי גולה, תרמיל וקערה ומקידה. השווה סוטה ט ע"א : לפיכך כהן משקה מים המרים במקידה של חרש. וראה תוספתא, צוקרמנדל, סוטה פ"ג, ד, בשנויי נוסחאות.

כט, יז

יפת תאר ויפת מראה ... [ור' שמואל בן חפני ז"ל קאל אן יפת מראה לון ג'מלה אלבדן אי אנה לון מסתחסן²⁴].

ל, יא

[גד קאל רבינו שמואל הכהן גאון ז"ל אלמכ'ר באלכ'ר מת'ל קולה שמעו דבר י"ו והגידו באיים ממרחק מגיד דבריו ליעקב *²⁴].

לא, טז—יח *

ינאסב קול בני לבן עשה את כל הכבוד הזה לאנהמא מקתרנין כק' והעשר והכבוד מלפ' וקאל בשמאלה וקו' אשר הציל אלהים מאבינו ישאבה קו' להן ויצל אלהים וערפנא בקו' כל אשר אמ' אלהים אליך עשה טאעתהן ללכ'אלק ואג'אבתהן אלי אל'כרוג' מעה לאנה לו ג'ברהן עלי אלכ'רוג' לם יכון ד'לך צואב פי אלסיאסה וקו' וישא את בניו קדם אלאולאד עלי אלנסא לתקדים ענאיתה בהם וקאל פי עשו ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת אלאולאד עלי אלנסא לתקדים ענאיתה בהם וקאל פי עשו ויקח עשו את נשיו ואת בניו קדם אלנסא עלי אלאולאד לאנה כאן אליהן אמיל וקו' וינהג את כל מקנ' פמשהור לפט'ה מקנהו יראד בה אלמואשי וכמא קאל ומקנהו פרץ בארץ ואמא לפט'ה רכושו פאנהא תכץ אלאת'את' מא לים

בכת"י מפירושו של רב שמואל בן חפני על התורה, בספר היובל להרב א. יונג, גיו יורק תשכ"ב עמ' רלב. ראה להלן בתחלת פ' וישלח. בילקוט הנ"ל מופיע הפירוש הזה בפרשת שמות א, ב—ד. אולם נראה שמקורו בפירוש הגאון לפרשת ויצא כאן. הכתוב בירמיהו לא, ט הוא: שמעו דבר ה' גוים והגידו וגו'. ור' ר"י קמחי ס' הגלוי ע' 78. באור זה נזכר בדברי-ידונש בן-לברט בשם ר' סעדיה גאון: „ועוד פתר בגד בא המגיד ונתברר... ואין לבשורה בפרשה זו עסק". — ספר תשובות דונש בן לברט על ר' סעדיה גאון, הוצאת שרטר, ברסלאו 1866 עמוד 5 מספר 14.

כך מביא גם אבן-עזרא בספרו, שפתי-תר' בשם ר' סעדיה גאון — „אמר הגאון באה הגדה והתברר", הוצאת גבריאל הירש ליפמן (פרנקפורט, תרג), דף ז עמ' ב וראה מספרות ימי הבינים' לד"ר נחמיה אלוני, קטע של, שפתי-תר' מן הגניזה, עמ' פה. ובתרגום ר' סעדיה גאון של פרשת ויצא — „וקאלת קד צח אלכ'בר", (= ואמרה כבר נתקימה ההודעה). וראה ספר התג'ניס לר' יהודה בן בלעם — ש. אברמסון ספר חנוך לון ירושלים תשכ"ג עמ' 93 ערך גד ובהערה 2 שם. הגאונים רס"ג ובן חפני אינם קושרים את המלה „גד" כאן עם (ישעיה סה, יא) העורכים לגד שלחן שהוא לשון מזל ואילל כמבואר ברש"י א"ע רשב"ם רד"ק כאן.

* קטע קמבריג' T-S Misc. 6²²

25 כנראה שהקטע שלפנינו מתחיל עם פירוש לתחלת פסוק טז, על המלים „כי כל העשר". הגאון מקביל תשובת רחל ולאה לתלונות של בני לבן. סוף הפסוק במשלי שהביא הוא: בשמאלה עשר וכבד.

26 השווה הרמב"ן פסוק יג: „יספר יעקב לנשיו כל מה שאמר לו מלאך האלהים בחלום, כי הכל פיוס להם שתלכנה עמו".

27 מקור הדברים ביסודם הוא בב"ר עד, ה. וכן שם פרשה פב, יג, וקהלת רבה פרשה י פסוק ב: אמר ר' יוחנן כתיב (קהלת י, ב): לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו. לב חכם לימינו זה יעקב שנאמר ויקם יעקב וישא את בניו ואח"כ את נשיו, ולב כסיל לשמאלו זה עשו. ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואח"כ ואת בנותיו. וראה ברש"י: שעיקר מעלת יעקב שהקדים את הזכרים. מדברי הגאון משמע שהמעלה היא שדאג יעקב לילדים תחלה. מדבריו יש חזק לבאור יפה תאר על ב"ר שם: „ואולי הטעם

חיונא וידל עלי ד'לך קו' תן לי הנפש והרכוש קח לך ואמא מקנה קנינו פקד קאל
אנה אראד בה אן ג'מיע מא מלכה פאצ'לה אלמאשיה והו מתג'ה.

תרגום הפסוקים

(יט) תם קאל ולבן הלך. ולבן מצ'א ליג'ז גנמה פאכ'ד'ת רחל אלתמאת'יל אלד'י
לאביהא. (כ) ויגנב יעקב. וכתם יעקב לבן אלארמי אד' לם יכ'ברה באנה מנצרף.
(כא) ויברח. פאנצרף הו בג'מיע מאלה וקאם ועבר אלפראת וצאר מתוג'הא ג'בל
גלעד. (כב) ויגד. פאוכ'בר לבן פי אליוס אלג' אן יעקב קד אנצרף. (כג) ויקח.
פאכ'ד' אצחאבה מעה וסאר פי טלבה מסיר ז' איאם פאדרכה פי ג'בל גלעד.
(כד) ויבא. פג'א מלאך אלד' אלי לבן אלארמי פי חלם אלליל וקאל לה אחר'ר אן
תכלם יעקב בכ'יר או בשר. (כה) וישג. ולחק לבן ליעקב ויעקב קד צ'רב כ'ימתה
פי אלג'בל ולבן אנזל אצחאבה פי ג'בל גלעד. (כו) ויאמר. פקאל לבן ליעק' מא
הד'א אלד'י פעלת ואחתלת עלי וסקת בנאתי כאלמסביאת באלסיף. (כז) למה. ולם
אכ'תפית הארבא וסרקת מני ולם תכ'ברני פכנת אשייעך באלפרח ואלנשיד ואלדפאף
ואלטנאביר. (כח) ולא. ולם תתרכני אקבל בניי ובנאתי ואלאן קד ג'הלת פי מא
עמלתה. (כט) יש לאל. ומוג'וד טאקה פי ידי אן אעמל מעכם שרא ולאכן אלאה
אביכם אלבארה קאל לי אחר'ר אן תכלם יעקב מן כ'יר אלי שר. (ל) ועתה.
ואלאן פקד מצ'ית מצ'יא לאן שוק אשתקת אלי בית אבוך פלם סרקת מעבודי.

פירוש

למא כאן אסם צאן עאם לנועי אלגנס אלצ'אן ואלמעז כאנת אלג'זיזה איצ'א עאמה
ללנועין ג'מיעא וליס אלאמר כד'אך פי לגה אלערב לאנהא תקול ג'ז צ'אנה וחלק
מעזאה ולאן אלנפע פי ג'זאז (ז) ...

(ז) כאן חסרים שני עמודים, כנראה עד סוף פסוק.

28 הגאון מפרש עוד טעם שהקפדה על עשו היא מפני שמראה משיכתו אחרי הנשים.
השווה פירוש ראב"ם: „אמרו שהקדים בניו לנשיו לפי שבניו הם תכלית כוונתו עם נשיו
והם העיקר במחשבה אע"פ שהיו המסתעף במציאות וזה בנגוד למצב עשו שנאמר בו
את נשיו ואת בניו, הקדים נשיו לבניו לפי שהיתה מחשבתו כרוכה אחריהן. וזה דרש
נעים". סוף דבריו דומים לדברי הגאון שלפנינו.

29 הגאון מבאר „מקנה קנינו" המקנה שהוא רכוש, כלומר הבקר והצאן. וכן ברס"ג וכן
באר רד"ק, הראשון מקנה מרעיתו והשני שקנה. רש"י באר „מקנה" מלשון קנין מה
שקנה מקנינו כלומר מצאנו, עבדים ושפחות. באור זה של רש"י, הוא בעקבות ב"ר
עד, ה. ראה מנחת יהודה שם ותורה שלמה אות לט. וכן באר בלקח טוב. והשווה
תרגום אונקלוס עם שנויי הנוסחאות. ותרגום יונתן. בפשיטא חסרות המלים „מקנה
קנינו". וכן בשבעים. ובוולגטא: „וינהג את כל מקנהו ואת העדרים ואת כל אשר רכש
בפדן ארם". ראה ר' חיים הלר בפשיטא הערה 11. בתרגום כת"י רומי מתורגם: מקנה
קנינו — „נכסוי וקניינו". ובגליון שם: „נכסי קנינו".

30 כ"ה בכת"י המלים: ואחר כך אמר. והן התחלה והתרגום על הפסוקים דלהלן, וכך
דרכו של הגאון אחרי שגומר פירוש ומתחיל בתרגום, הקדים: ואחר כך אמר.
בכת"י מתחיל בכל פסוק במלה אחת מהפסוק.

31 כנראה חסרים כאן בכת"י שני עמודים.

ואג'בתאן עלי שומר שכר לאנהא ליס תג'רי אלא בתפריט פי אלחפץ' וכד'לך אלגרקה ואלתאיה ולד'לך קאל ואת הנדחת לא השבותם והאובדת לא בקש' ופסרת מידי תבקש' מני כנת תטלבהא עלי עאדה אלעבראניין אן יקימון אלעצ'ו מקאם ג'מיע אלג'סם כק' אנכי אערבנו ואנמא קצד אליד דון סאיר אלעצ'א לאן אלאכ'ד' ואלדפע ואלקבץ' ואלתסלים בה יכון וד'אך כק' בביתה לא ישכנו רגליה לאן אלחרכה בהמא תכון ואלו' גנובתי יום וגנוב' לילה. אראד בה גנובת יום וגנובת לילה מפכ'מא כק' ההפכי הצר היושבי בשמים וגיר ד'לך פאול מא יקתצי' ד'לך אלתזאמה אלסרק וינצ'אף אלי ד'לך אלמוכ'וד' באלסיף עלי ג'הה אלגצב ואלסבי. ואד'א תאמלת אסעדך אלד' הד'ה אלקצה וג'דת יעקב אבינו קד אלתזם ללבן ג'מיע מא אכ'רג' מן אנמאמה ען מלכה בגיר אראדתה ובגיר אלמות אלטביעי ודלך אן אצול אלחואדת' פי ד'לך י' אולהא אלמות ולם נג'דה אלתזמה ולם יד'כר נבלה ומתה ובעד ד'לך אלתזם לה אלאגנאם אלמכסורה ואלסקימה ואלמפתרסה ואלמגצובה באלסיף והו אלסבי עלי מא דל עליה קו' רחליך ועזיך לא שכלו. טרפה לא הבא' אליך אנכי אחטינה וקד אברת אלתורה אלרועאה מן ג'מיע ח).

דלך בקו' כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וקאל אם טרף יטרף יביאהו עד ואלתזם לה אלמסרוקה ואלגרקה ואלט'אלה ואלצ'איעה בקו' מידי תבקשינה גנוב' יום וגנוב' לילה והד'א לעמרי אנהא תלזם שומרי שכר לקו' ואם גנב יגנב מעמו וקאל אלחכמ' ז"ל ומה גניבה שקרבה לאוגס חייב אבדה שקרבה לפשיעה לא כל שכן פלם יבק שיא בעד אלמות אלא ואלתזמה יעקב ללבן לזמה אם לם ילזמה פאתג'ה לה עליה בד'לך אלאמתנאן. ואלו' ואלח' הייתי ביום אכלני חורב וק' בלילה

(ח) כאן כתובות כמה מלים ונמתח עליהן קו של מחיקה, ובמקומן נוספה "דלך".

37 השווה מושב זקנים — מרבותינו בעלי התוספות (לונדון תשי"ט) שהקשו מה החדוש דאמרו וששילם בעד גנבה. הלא שומר שכר חייב מן הדין בזה. וכן בפענח רזא, ר' יעקב מוינא, פי' הטור ומנחה בלולה. הגאון מפרש לפי פשוטו. הוא מונה עשרת דברים ששלם יעקב ויש ביניהם מקרים של פטור ומקרים של חיוב מצד הדין.

לם יריד בה פי זמאן ואחד לאן ד'לך ממתנע לכנה אראד בה פי זמאנין וכמא קאל מחסה מזרם צל מחורב הד'א פי וקתה והד'א פי וקתה וכד'אך קו' וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמח' ולמס' מזרם וממטר יריד בה פי אזמנתהם פאמא קו' חורב פאראד בה אלסמאים אלכאינה פי אלציף כמא קאל כחורב בציון ואמא קרח פהו אלג'ליד אלכאין פי אלשתא וכמא קאל משליך קרחו כפתים וקד ג'על אלחכמ' ד'לך חדא לחפט' שומרי שכר ומראעאתהם למא יסתחפט'ונה לקו' עד כמה שומר שכר חייב לשמור עד כדי הייתי ביום אכלבי חורב ואלג'א.

תרגום ערבי לפסוקים

(מה) ...ורפעה נצבה. (מו) ויאמר יעקב. וקאל יעקב לאצחאבה אלקטו חג'אר פאג'מעו חג'אר ורפעו תלא ואכלו הנאך עלי אלתל. (מז) ויקרא. פאסמאה לבן חד... שהאדה ויעקב סמאה גלעד. (מח) ויאמר. וקאל לבן הד'א אלתל שאהדא ביני ובינך פי הד'א אליום פלד'לך סמאה תל אלשהאדה. (מט) והמצ[פה]. ואלמנט'רה פאנה קאל ינט'ר אלד' ביני ובינך לאנא ... אלואחד מן צאחבה. (נ) אם. אן אשקית בנאתי ואן תזוג'ת עלי בנאתי וליס מענא גריב פאנט'ר אלד' שאהד ביני ובינך. (נא) ויאמר. פקאל לבן ליעקב הוד'א אלתל והוד'א אלמצטבה אלדי זדות בהא פי מא ביני ובינך. (נב) הד'א אלתל שאהד והד'ה אלנצבה שאהדה עלי אלא אג'וזהמא אליך ועליך אלא תג'וזהמא אלי לשר. (נג) אלוהי. אלאה אברהם ואלאה נחור יחכמו פי מא ביננא אד' הם אלהה אבאיהם וחלף יעקב איצ'א במפוע אביה יצחק. ...

פירוש

אמא קו' הבנות בנותי פאנה ג'עלה ג'ואב קול יעקב לה את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים וקד יט'ן בג'מיע מא קאלה לבן פי הד'א אלפסוק אנה צדקא וליס אלאמר כד'אך פאן אלבנאת ואן כאנו בנאתה פליס אלבנין בניה ולא מנסובין אליה ואעצ'ם

כבנים. וזו היא דעת הירושלמי יבמות פרק ששי הלכה ו, שבני בנות אינם כבנים לענין פריה ורביה. וכן בב"ר צז, ו; ובמדרש הגדול בראשית מו, ז: לקח טוב שם לענין ירושה, ובילקוט בראשית רמז קנב הגרסא: בנות בנים הרי הן כבנים, ובני בנות אינם כבנות. מאידך גיסא נאמר בפרקי דרבי אליעזר פל"ו: ללמדך שבני בניו של אדם כבניו, ובני בנותיו של אדם כבניו, מגין מלבן שאמר ליעקב הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני. וכי בניו היו והלא בני בנותיו היו. אלא ללמדך שבני בנותיו של אדם כבניו. ועיין רד"ל שם. וראה בבלי יבמות סב ע"ב. שלמדו מפסוק אחר שבני בנות הן כבנים אחרי שדחו את הלמד מלבן. ראה גליון הש"ס שם. ועיין תורה שלמה כאן אות קא. ועיין דברי החכם שי"ר, „לקוטים מפירושי ר"ח על התורה" על הפסוק שלפנינו, בכורי העתים, תקצ"ב עמ' 36—35; תולדות גדולי ישראל וורשה תרל"ג עמ' 47.

מן ד'לך ט) תצריחא באלכד'ב קו' והצאן צאני לאן אלאגנאם לם תכון לה וקד סמענאה יקול כל אשר איננו נקוד וטלוא פאן קאל אנהא מנה קלנא אן ליס אלאמר כד'אך לאן מא לה וליעקב מן אלכ'אלק אלראזק וכמא קאל דוד כי ממך הכל ומידך נת' לך. ואעצ'ם מן ג'מיעה קו' וכל אשר אתה רואה לי הוא וקד עלמנא קו' לה כי מששת את כל כלי י... הו אלתגלב ודעוא אלכד'ב כמא ראסל בן הדד מלך אר[ם] אחאב ויאמר לו כה אמ' בן הדד כספך וז' לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם פאג'אבה פזע מנה כדברך אדני המלך לך אני וכל אש' לך. פלמא אעאד אלרסאלה וקאל והיה כל מחמד עיניך יש' בידם ולק' וכאן קצדה פי ד'לך אכ'ד' ספר תורה אמתנע עליה וקאל דעו נא וראו כי רעה זה מבקש פלמא חארבה ט'פר בה כמא בשרה אלנבי הנני נותנו בידך היום וידעת כי אני יי' וקו' ועתה לכה ונכרתה ברית יעני אנה סאלה אלמעאהדה ואנמא אסתדעאה ד'לך למא ראייה מן תשייד אלבארי לאמרה וכמא קאל אבימלך ליצחק ויאמרו ראו ראינו כי היה י' עמך וכריתת ברית עלי צ'רבין אלאול מעאהדה אלנאס בעצ'הם לבעץ' עלי אלטאעה כמא קאל שכניה ועתה נכרות ברית לאלהנו להוציא כל הנשים וקאל ען יאשיהו ...ויכרת את...

פרשת וישלח

לב

פירוש

וישלח יעקב מלאכים. קאל רבינו שמואל בן חפני ז"ל אלרסאלה תנקסם אלא ואג'ב מת'ל האומר לשלוחו צא ותרום תורם כדעתו של בעל הבית ושלח לקידושין האיש מקדש בו ובשלוחו ושלח לשחיתת הפסח האומ' לשלוחו צא ושחוט לי הפסח. ואלי ממתנע מת'ל האומר [לשלוחו צא] והרוג את הנפש הוא חייב ושלוחו פטור. שמאי הזקן אומר משום חגי הנביא אף שולחו חייב. וקאלו קולא ג'מליא אין שליח לדבר עבירה ולד'אלך קאלו ולא אבו עבדי המלך לשלוח ידם לפגוע בכהני יו"י. ואלי ג'איז מת'ל שליח לגטים וג'מיע אלרסל יצלחון פי אלגט אלא כ'מסה לקולה כשרים להביא את הגט חוץ מהחרש שוטה וקטן סומה ונכרי ומת'ל מראסלה אלמלוך וישלח משה מלאכים. וכד'לך וישלח יעקב מלאכים.

...אן תכון פיהם דיאנה וציאנה ואמאנה וכמא קאל מאדחא כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו יש' ואלג' אן תכון א'כלאקהם מנצלחה פי אלגשאט וגירה וכמא קאל דאמא כחמץ לשיניים א) וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו ואלד' אן יכונון פהמא כמא עלמנא מן כ'בר רוסל שאול חין קאל וישלח שאול מלאכים לקחת א' דוד קאל ותהי על מלאכי שאול רוח אלהים וקאל וישלח מלאכים אחרים ויתנבאו גם המה. קאל וישלח מלאכים שלישי'

א) המלה "לעינים" מחוקה ומעליה כתוב "לשיניים".

השולח ולא השליח", ולעומת זאת בתוספות רי"ד — פי': „ואע"ג דשליח לא מצי למפטריה כיון שהוא פיקח נפקא מינ' דאי ליכא לאישתלומי מיניה מפרע מן המשלח". כנראה גם דעת בעל תוספות רי"ד היא שאין לחייב את השולח בלבד בשעה שהשליח פקח, אף אם נאמר יש שליח לדבר עבירה. השולח חייב רק כשאי אפשר לגבות מן השליח, וזה רק בדיני ממונות שאין מקום לשלם פעמיים בעד אותו נזק. אבל בדיני נפשות ייתכן שגם רי"ד סובר כר' שמואל בן חפני גאון ששניהם חייבים — אם נאמר יש שליח לדבר עבירה. אולם בספר המצות לחפץ בן יצליח — הלפר, הרבעון האנגלי כרך VI עמ' 104 הגרסא היא כנוסח הדפוס הגמרא — „שולחו חייב" בלי המלה „אף". וכן בפ' ר"ח אוצר הגאונים קדושין שם, עמ' 31.

ועיין בש"ך חר"מ סי' רצב ס"ד, וצפנת-פענח מהד"ת דף ע"ד וצפנת פענח מכות ניו יורק תשי"ט (בדפי הספר), דף ע"א.

3 ראה סנהדרין מט, א. רש"י ד"ה שהן דרשו.

4 בכתוב: „את ידם".

5 כן בכת"י בה"א.

6 לפנינו בגמרא „ועובד כוכבים". וראה דקדוקי סופרים על מס' גיטין מ. ש. פלדבלוס, ניו יורק בכ"י קאופמן של המשנה, כ"י פרמא ובמשנת ירושלמי — קראטאשין כמו לפנינו, נכרי, השנוי מובן.

7 המלים: „וישלח משה מלאכים" כתובות בכת"י בטעות למעלה אחרי „כמו שליח לגיטין". ומסומן עליהם בכת"י, כנראה לסימן מחיקה. ומקומם כאן.

8 קטע זה בעל שני עמודים הוא מן הגניזה בספריית קמברידג' וסימנו: T-S Arabic 25/173 מכתב יד זה יש לנו קטע לפרשת ויצא לא, יט—ל. רובו של הקטע הוא כעין הקדמה לפרשת שליחת מלאכים על ידי יעקב כדרכו וכהקדמתו לפ' ויצא. העתק אחר מקביל נמצא בגניזה בבריטיש מוזיאום וסימנו 5562B. 12. אולם שם נכתב בידי הסופר

ויתנבאו גם המה. ואלה' אן יכון פוצחא בולגא להם חסן אללסאן ואלמעארצ'ה וכמא קאל כסף נבחר לשון צדיק ואלו' אן יכונון בצרא בלגה אלמראסל וכמא עלמנא מן [חסן?]. ערפה רסל סנחריב בלשון הקדש וכמא קאל ויעמד רבשקה ויקרא בקול גדול יהודית, ולא ינבגי אן יט'ן אחד תג'זיף או גלט בשבנא פי קו' ואצחאבה לרבשקה דבר נא אל עבדיך ארמ' כי שומע' אנחנו ואל תדבר עמנו יהוד'... פאנהם למ יפעלו ד'לך אלא בחזם לאנהם קצדו אן יתת'ונה ויחרצ'ונה אן יתעצ'ם פתנכסר קלוב אלאמה ויפתקרון אלי אלה' פי אלסואל ויסתוג'בון אלט'פר וקד וג'דנאה קאל ואל יבטח אתכם חזקיהו אל י' לאמר. ואלוג'וזה אלתי ארא אן להא קדם יעקב רוסלא בין ידיה קבל לקאיה לה ה' אלא' אן יסתעלם ראיה ועזמה פיה והל סכן גצ'בה וזאל מאב) פי נפסה עליה אם לא והו אלדי קאלת לה רבקה אמה עד שוב אף אחיך ממך ואלב' אן יסתת'בת תאלה וקומה פי קותה וצ'עפה ושביה בקו' וישלח יהושע בן נון משטים. וקד ביין ד'לך בקו' וארבע מאות איש עמו. ואלג' אן יזיל חסדה לה וחקדה עליה באלכ'טאב אלרפק אללטיף ואלהדיה וכמא קאל מענה רך ישיב חימה ואלד' ליעלמה מע ד'לך עדתה וכת'רה קומה ותאיידה ברבה ג'ל ועזו וכמא קאל קשת גבורים חתים ונכש' אזרו חיל וכמא קאל לה ויהי לי שור וחמור צאן וע' וש'... ואלה' ליכון אעלאמה לה איאח במג'ייה באלאסתיד'אן לה פי לקאה נחו קו' וישלח אבשלום אל יואב לשלח אתו אל המלך וכיף קאל ארצה שעיר שדה אדום ונחן נעלם אן הר שעיר למ יכון פי ד'לך אלוקת פי מלך אדום ואנמא מלכה בעד ד'לך וכמא קאל ובשעיר ישבו החורים לפנ' ובני עשו יירשום וישמיד... מפניהם ויש' תח'. פנקול אן הדיא קול משה רבינו סמאה באלאסם אלדי' קד כאן סומי בה פי עצרה נט'יר קו' וירדף עד דן. ופי קו' ויצו אתם לאמר עלמנא אנה מע אכ'תיארה להם אחתאג' אלי וצאתהם במא ירידה וכמא קאל ויצו שאול את עבדיו דברו אל דוד בלט לאמר

(ב) מלת "מא" כתובה בין השורות.

13 כן בראב"ם: „ונקראת (ארץ שעיר) שדה אדום בשמה הידוע אצל ישראל בזמן מתן תורה". כעין זה באר אבן עזרא במדבר יג כד: „עד נחל אשכול, דברי משה. ויתכן להיות כמו וירדוף עד דן להיות שם אחר". ובדברים יא, ל. כתב: „מול הגלגל כמו וירדוף עד דן או דרך נבואה או שני שמות". ועוד שם כב ח כתב: „ומלות רבות לאין מספר נקראו על שם סופן, ולא נדע אם כן דרך הלשון, או הוא דברי נבואה כמו וירדוף עד דן, עד נחל אשכול". ועיין בענין „דברי משה" בתורה שלמה פ' משפטים כרך יט, עמ' שסט. וראה ראב"ם כאן, ארצה שעיר: לפי שהגיעה אליו השמועה כי שם היה בעת ההיא שהרי לא נעתק לשם לגמרי להשתקע בקביעות אלא אחר חזרת יעקב וכן באר ברד"ק. ובספורנו פירש: „אל גליל שעיר, לאותו החלק ממנו שהיה דר שם אדום".

14 עד כאן לפי כתיב T-S Arabic 25/173 ההמשך בפסוק ה' מן המלה ופירשתי עד יעבר לפי כ"י בריטיש מוזיאום הנ"ל, 5562 B, 12.

להלן אני מביא את הקטע המקביל על פי כ"י בריטיש מוזיאום זה לפסוקים לב, ד—ה. (המקור) „... וקאל וישלח מלאכ' אחר' ויתנבאו וק' וישלח שאול מלא' של' וית' גם המה. ויכונו פצחא בולגא להם חוסן אללסאן כקו' כסף נבחר לשון ויכונו בצרא בלגה אלמראסל וכמא עלמנא מן כבר מערפה רסל סנחריב בלשון הקדש וכקו' ויעמד רבשקה ויקרא בקול גדול יהודית ואלוג'ה אלדי קדם להא יעקב בין ידיה רסלה קבל לקאי עשיו ה' וגוה אלאול אן יסתעלם ראיה ועזמה פיה והל סכן גצ'בה אלדי קיל ענה עד שוב אף אחיך. אלב' אן יסתתבת תאלה וקומה פי קותה וצ'עפה אלג' אן יזיל חסדה וחקדה עליה באלכ'טאב אלרפיק מענה רך ישיב ח', אלד' ליעלמה מע דלך

ופסרת לאדוני לעש' לסידי עשו לאן אללאם אלב' מג'אז פי אלעבראני סאקט פי אלערבי כקו' להיות לך לא' וסמאה אדני ח' מע קו' לה עבדך באזי י"ג מדות שלרחמים אלמקולה פי ויעבר. [ובאזאהא אשתמלת צלותה ודעאה עלי י"ג מעני באזא י"ג מדות של רחמים. אלאול ד'כרה זכות אבות וכמא פעל משה רבינו אד' קאל זכור לאברהם ליצחק וליעקב ואלב' ד'כר אמרה לה בקול' שוב אל ארץ אבותיך ולמו' ואלג' ועדה לה ואטיבה עמך.] פנקול¹⁸ אן מן [כאן ?] אללה מעה פמעה אלכ'יר ... כ'ק' הטיבה יי לטובים יריד בה צ'מאן אללה לה אלאחסאן לה. ואלד' קטנתי. ופיה ג' מעאני אחדהא צגיר באלאצ'אפה אלי כבר אחסאנך כ'ק' שאול הלא בן ימיני ואלב' אני גיר מסתחק להד'א ואנמא הו תפצ'ל פכ'יף אסל זיאדה נצ'יר קול דויד ונקלותי עוד מזאת הייתי שפל בעיניו ואלג' יעני אן שכרי קד צגר ען עט'ם הד'א אלמפצ'ל כ"ק ותקטן זאת בעיניך פאמא יעקב פקאל הד'א אלקול תכ'אשעא ואמא עשו פכאן באלחקיקה צגיר חקיר כק' הנה קטון נתתיך ואלה' מכל החסדים יעני אנואע אלאחסאן אלתי הי לא תנקצ'י כ"ק חסדי י"י כי לא תמנו. ואלו' ומכל האמת יעני אלאחכאם אלתי יחלהא באעדאיה וכ"ק משפטי י"י אמת. ואלו' כי במקלי עברתי אעתראף באלפקר ואל... אלי (?) רחמה אלכ'אלק כ"ק ען דויד וי[קח מקלו] בידו. ואלח' קולה ועתה הייתי לשני מחנות שכרא ללמנעם עלי חסן... וכ"ק עזרתי הייתי אל תטשני [ואלט' הצילני] נא אראד בה אלכ'לאץ מן אל

רבינו שקרא אותו בשם שכבר נקרא בו, דומה למאמרו (בראשית יד, יד) : וירדף עד דן. ומאמרו (פסוק ה) : ויצו אותם לאמר — ידענו שהוא עם בחירתו אותם נצטרך לצוותם על מה שהוא רוצה, וכמו שאמר (ש"א יח, כב) : ויצו שאול את עבדיו דברו אל דוד בלאט לאמר". ע"כ. ההשוואה הזאת מראה שהסופר מכ"י בריטוש מוזיאום קצר וקטע מפירושו של הגאון. במיוחד הוציא את הבאורים של הגאון שאין גוגעים באופן ישיר לפסוק שלפנינו כגון הסבה לבקשת שבנה לרבשקה שידבר ארמית. ידיעה זו חשובה לנו כמבואר בהערה 16. ומכיון שהבאור לפסוקים ה—ח באים מכ"י בריטיש מוזיאום זה.

15 כן תרגם רס"ג.

16 הסופר של כ"י זה קצר גם פה ולא העתיק את פרטי הדברים בנוגע לתפלת יעקב. יש לנו עוד שני מקורות של הענין זה : (א) בכ"י פריז II A 13 ; (ב) ילקוט כ"י ערבי דרשות על התורה כתאב אלתפאחה. ילקוט זה מביא את דברי הגאון במלואם לפסוק זה. פרסמתי את הדברים בספר היובל להרב דר. א. יונג ניו יורק תשכ"ב. עמוד רכ"ה. בעל הילקוט הזה הולך ומונה את י"ג התפלות של יעקב לפי הפסוקים שלפנינו. שני העמודים האלו מן הגניזה שנשמרו מוכיחים שבעל הילקוט מביא את דברי הגאון במקורם עם קצת תוספות או קצורים ממה שנמצא בכ"י של פירוש הגאון. תחילת הענין אני מביא לפי הילקוט „כתאב אלתפאחה", מכיון שכתב היד פריז הוא לקוי וחסר באלו המקומות. אבל את עיקר הדברים אני מביא לפי כתב יד פריז שהוא בבחינת כלי ראשון בהשוואה עם הילקוט. הקטעים בתוך הפירוש במרובעים הם לפי „כתאב אלתפאחה". לשם השלמות אני מעתיק בהערה 23 את כל הנוסח של בעל הילקוט בערבית ובעברית. והשווה ב"ר ; עה ; יא ; לענין קריאתו את עשו אדון. ומה שקרא לעצמו עבד ה' פעמים ראה בתורה שלמה כאן אות כח.

17 צ"ל ולישראל.

18 מכאן ואילך העמוד הראשון לפי כ"י פריז II A 13 והעמוד השני בסימן II B 17.

19 המשך הפסוק : מקטני שבטי ישראל.

20 בכתוב : בעיני.

קתל (?) ... [כ"ק הצילני] מדמים ומן ... ואלנהב וכ"ק [יצילני מאויבי] כי עז וקד ג'על לקו' מיד אחי מיד [עשו] מענאיין וקו' מיד אחי יריד כ'לאצה פי גפסה מיד עשו יריד כ'לאץ נסלה לקו' ואל תירא ביום אחיך ביום נכרו ואל' כי ירא אנכי יעני אנה יכ'אף קסאתה לאן לים לה רחמה כ'ק' על רדפו בחרב אחיו ... ואל'יא' קולה פן יבא והכני אם על בנים. וקד חצ'ר ד'לך פי אלבהמות כ'ק' ושור או שה אותו ואת בנו ופי אלטאיר לא תקח האם על הבנים וקד פעלו בישראל דלך כ'ק' וקאם שאון עמ'ך. ואל'יב' ... ואתה אמרת היטב יעני אן הד'ה דעוה והי אצ'דאד אלטובות אלדי ועדתני בהא פאמא מוצ'ע אלועד בד'לך פקו' והיה זרעך כעפר הארץ וקו' הונא ושמתי את זרעך כחול הים ג'על עאטפא עלי קו' [פן יבא] והכני אם על בנים. יעני אנה [אן צ'פר] בי אהלכני ובטל אלכת'יר [אלמועד ?] בה וכ'ק' לעתיד והיה מספר בני ישראל כחול הים וקו' פי אלפסוקין ג'מיעא לא יספר ... אן נקול הל יכון מן אלמוג'ודאד ... ופי זיאדתה מרוב (?) כ'ק' שלמה וע[בדך בתוך עמך] אשר בחרת עם רב הל יוג'ד ... חתי אחת ... יחצרה ... ומע דלך ²² ... [ואל'יב' ואתה אמרתה היטב אטיב עמך בזכותך אטיב בזכות אבותיך] ואל'יג' ושמתי את זרעך כחול הים פאן ט'פר עשו אהלך אלכל ובטלת אלמואעיד וקאל לעתיד לבוא והיה מספר בני ישראל כחול הים אמא אלעדד פי חצ'ר אלאשיא אלתי יקע פיהא עדד הד'א פי אלתוהם ואמא פי אלוג'וד פלו אג'תמע כל עאד לם יטיקו עד רמל אלבחר ולא אג'זא אלתראב פכל מוצ'ע קאל פיהא לא יספר יעני בה למן יעד ²³. וקו' עם לבן גרתי אעלמה ד'לך לה פי גרבתה (?) ושקאה פי כ'דמתה וכקו'

את בניכם לאמר בכתובים הירדן תסוב לאחר מלפני אלוה יעקב ואלח' שחר אלמנעם ועתה הייתי לשני מחנות ואלט' הצילני נא מיד אחי ומכל הבאים מכוחו מיד עשו הדה היא דכת' משתכל הוינא בקרניא זה בן נצר ותלת מן קרניא איתעקרו כרסירוס וקירוס וקרדיקוס וארו עם ענני' וארו עינין כעיני אינשא זו מלכות הרשעה שהיא מכתבת טירוניה מכל אומות העולם וקאל דויר הציל' מאויבי עז וקאל קומה יו' קדמה פניו יריד בה חרבה עשו ועל חרבך תחיה ואת אח' תע' וזה' כאש' תרי' ופרק' כדפתח ר' פנחס ביר' אבון חמשה פעמים כתוב קומה בהקב"ה בספר תילים קומה יו' קדמה פניו קומה יו' הושיעני, קומה יו' באפך, קומה יו' אל יעזו אנוש, קומה יו' אל נשא ידיך אמ' לו הקב"ה לדויד כשתראה עניים נשדדים ואביונים גאנקים אני קם הדה דכת' משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר יו'. וקאל הצילת מחרב נפשי וגו' ואלעאשר כי ירא אנכי אותו יעני קסיאה ואנה לא ידכר אלאכוה וכ' ק' ואל תרא ביום אחיך ביום נכרו. וקאל על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו. ואל'יא' פן יבא והכני אם על בנים אתה אמרתה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. לא תקח האם על הבנים וכת' אם על בנים רוטשה. ואל'יב' ואתה אמרתה היטב אטיב עמך בזכותך אטיב בזכות אבותיך ואל'יג' ושמתי את זרעך כחול הים פאן ט'פר עשו אהלך אלכל ובטלת אלמואעיד וקאל לעתיד לבוא והיה מספר בני ישראל כחול הים אמא אלעדד פי חצ'ר אלאשיא אלתי יקע פיהא עדד הדא פי אלתוהם ואמא פי אלוג'וד פלו אג'תמע כל עאד לם יטיקו עד רמל אלבחר ולא אג'זא אלתראב פכל מוצ'ע קאל פיהא לא יספר יעני בה למן יעד. והו אמר צחיח עלימא אצלנאה וסוף נשרח י"ג מדות פי דראש אלתענית בסיעתא דשמיא.

ובעברית :

אמר רבינו שמואל גאון ז"ל כי יעקב אמר על עצמו לעשו "עבדך" חמש פעמים, לפני אדוני' שמונה פעמים, וזה יחסי, כי אין אדון אלא לעבד ואין עבד אלא לבעלים, והם שלוש עשרה, וכנגדם כללו תפלתו ותחינתו י"ג מובנים כנגד י"ג מדות של

אלאבא אויה לי כי גרתי משך. וקו' ואחר עד עתה אראד בה אעלאמה אן אלבארי ג'ל ד'כרה לם יכ'ליה מן רחמתה וראפתה וכקו' ען אולאדה ולא השליכם מעל פ' ע' ואלב' אני קד אסתוג'בת סכני בלד אלשאם כמא סכנתה אנת וכקו' כי לא באתם עד ע' וקו' ויהי לי שור וחמ' וצף לה אסעאד אללה לה ומע ד'לך פקצד תקלל לה מא מעה ותרך אלתבאהי באמלאכה כקו' אל יתהלל עשיר בע'. ואיצ' אן ד'לך לם יך' מן מלך ואלדנא פתכון לך פיהא חצה כקו' שור וחמור כתקליל אלעבראני וכקו' על חטה ועל שעורה. וקו' ואשלחה להגיד לאד' יוהמה משארכתה פי אמלאכה ובכשף חאלה לה ליסרה בה כקו' ואוהבי עשיר ר' באנו אל אחיך אכ'ברנא בה מעני

הים, ואם ינצח עשו ישמיד את הכל ובטלו ההבטחות. ואמר לעתיד לבוא: והיה מספר בני ישראל כחול הים. (הושע ב, א) באשר למספר במניית הדברים שנופל בהם מספר, זהו בדמיון, ואילו במציאות כי אז לו התאספו כל הסופרים לא היו יכולים לספור את חול הים ולא את חלקי העפר. וכל מקום שאמר בו „לא יספר“ כוונתו בו למי שיספור. וזהו מאמר נכון כפי שחזקנו אותו. ועוד נפרש את י"ג המדות בדרש התענית בסיעתא דשמיא. ע"כ מן הילקוט הנ"ל.

יש לציין דברי רבינו חננאל בענין י"ג הדברים שבתפלת יעקב. להלן דבריו המובאים בספר דרשות על התורה מרבי יהושע אב"ן שועיב פרשת וישלח. וכתב ר"ח ז"ל, כי כל י"ג מדות כלל בתפלתו, כי אלהי אברהם ואלהי יצחק הם שני שמות הראשונים, רחמים ודין, כנגד המדה השלישית, שהוא אל שהוא מזוג. שוב לארצך, כנגד, רחום שריחם עלינו. ואטיבה עמך, כנגד חנון כלומר בחנם. וכנגד ארך אפים אמר קטונתי. כלומר לא אוכל לסבול אם לא תאריך אפך, כי הוא כמו חדל נא מי יקום יעקב כי קטן הוא. מכל החסדים ומכל האמת כנגד רב חסד ואמת. וכנגד נוצר חסד לאלפים. ועתה הייתי לשני מחנות שנצרת לי חסד אבותי שניהם ב' אלפים לשני מחנות. הצילני נא מיד אחי, כנגד נושא עון, כלומר שלא יגרום העון. מיד עשו שלא יגרום הפשע. כי ירא אנכי כנגד וחטאה, שלא יגרום חטא כמו ירא חטא. ואתה אמרת כנגד ונקה. ראה מאמרי „רבנו שמואל בן חפני גאון מקור לרבינו בחיי“. ארשת ה, ירושלים תשל"ב, עמ' 17 על ההבדלים בין שיטת הגאון ושיטת רבינו חננאל.

24 מכאן ואילך לפי כ"י בריטיש מוזיאום : 12, B 5562.

25 השווה תנחומא ב. וישלח ה: לא נעשיתי אוונטיסאי (=אוונטיא) כלומר מלכות ושררה (עצמאי) ראה ערוך השלם — אוונטיסאי. וכן ברש"י כאן.

26 השווה רבינו בחיי: „הוצרך יעקב בשליחות הזה להודיע שלשה ענינים: האחד, כי מה שפירש מאביו כ"ב שנה לא היה מפני פחדו ויראתו, כי לא נשמר ממנו כלל, רק שדר עם לבן בכובד עבודה כלשון כי גרתי משך“.

27 הגאון מכנה את ארץ ישראל בערבית: בלד אלשאם. = ארץ סוריה.

28 מובא ברבינו בחיי: הזכיר עשרו ברב מיעוט שלא להתהלל, כענין שכתוב: אל יתהלל עשיר בעשרו. והשווה תנחומא וישלח ג.

29 גם זה מובא ברבינו בחיי מן הגאון: „הודיע שהוא עשיר, וכי הש"י העשיר אותו בשכר עבודתו, והנה עשרו, יגיע כפיו, לא ירושת אבות שיהיה לו בהם חלק, וזהו שאמר ויהי לי שור וחמור צאן וגו'“, והשווה תנחומא ב, וישלח ה. ורש"י כאן.

30 כן ברש"י וראה אבן עזרא כאן: שור וחמור, שם המין, וכן בראב"ם, ועיין תורה שלמה כאן אות לד.

31 כן ברד"ק וספורנו.

אנך סרת סירה אלאכ'וה והו פליס כד'אך וגם הולך לקרא' ללמחארבה קצדה כקו' ויצא לקרא' ישראל המדבר וארבע מאות ידל עלי אן הד'ה אלצורה מן אלעדד מכ'תארה ללחרב כקו' וירדוף דויד הו וארבע מא' וקו' לא נמלט מהם כי אם ארבע מאות איש נער אש' ורכבו על הגמלים וינוסו קד יסל ל[ם] כ'שי וכ'אף והל כאן כ'ופה מעציה ללה אולא פנק' אנה קד תכ'וף אן יך' עשו בכ'דמתה לאביה ואכתסאב אלתואב בטאעתה ללה ולאביה ובג'יבתה הוא ען אביה יגלבת. אלב' אן אלועד ... כאן והש' אל האד' פתכ'וף אן יך' קד ג'רי מנה כ'טא וזלל פיט'פר בה אן יכון כד'י אן ט'ן אן קד בלג נהאיה אלועד או אן יך' אלועד באסתת'ני או יך' כ'שי אן יך' אולאדה קד אכ'טו וקד אסתחקו אלהלאך עלי יד עשו נט'יר קר אם בניך חטאו. פבהד'ה אלוג'וה או באחדהא יך' יעקב מעד'ורא פי כ'ופה גיר עאצי ללה. וקו' וירא כ'ופה עלי נפסה ויצר לו עלי אזואג'ה ואולאדה ואמלאכה נט'יר קו' צר לי עליך אחי יהונתן וק' אלחכמים ז"ל וירא שלא יהרג [וי]צר שלא יהרוג. ויחץ אעלמנא אסתעדאה לללרב אן ⁴⁰... אלעדד ⁴¹ והד'א [שביה] קו'... אשר לא יספר ואיצ'א יכון קו'... ירד בה מן... הי אלעדד ימכן פיהם אלעדד... ואלנקט'אן ת'ם קאל

תרגום הפסוקים לב, יד—כא

(יד) וילן שם. ובאתה הנאך פי תלך ואכ'ד מן... הד'ה לעשו אכ'ה (טו) עזים. והי מאתין ענו וכ' תיס ור' נעגה וכ' כבש. (טז) גמלים ל' נאקה עואיד מע צביאנהא מ בקרה וי' תיראן כ' אתאן וי' גחאש. (יז) ויתן, פאעטא ד'לך עבידה קטיעא קטיעא וקאל להם תקדמוני ואג'עלו פרגה בין קטיע וקטיע. (יח) ויצו. ואוצא אלאול קאילא אד'א לקאך עשו אכ'י וסאלך קאילא למן אנת ואלי אין תמצ'י ולמן הד'א אלד'י בין ידך. (יט) ואמרת. פקל לעבדך יעקב הד'ה מבעות'ה לסיידי לעשו [והוד'א הו]

37 ב"ר עו, ב: „אמר ר' יודה בר סימון כך אמר לו הקב"ה שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך, תאמר עד כאן היו התנאים" כלומר שההבטחה היתה רק עד עת כניסתו לארץ, ראה אלבק ומנחת יהודה שם עמ' 898 ותורה שלמה אות מז.

38 השווה פירוש הרא"ש: „דהיה ירא שמא משהבטיחו היה לבדו אבל עתה היו לו בנים". וראה תורה שלמה אות מז.

39 במדרש תנחומא וישלח, ד. הגרסא: וירא שלא יהרוג, ויצר שלא יהרג, וכן בלקח טוב השווה תורה שלמה כאן, אות מט.

40 כאן חסרים כמה עמודים, המשך מכת"י זה להלן לד, ל.

41 מכאן לפי כת"י כ"ח פריז, II A 13.

42 כתב היד הוא לקוי כאן. אולם כוונתו מתבארת לפי מה שכתב הגאון להלן בבאורו, מא, מט בפסוק ויצבר יוסף בר וגו'. על המלים „אין מספר" כותב הגאון: „הגזמה והפלגה, ולא, הרי הוא נמצא, מושג נתפס וסופי, כיון שהדברים הנמנים, הנמצאים בפועל סופיים כפי שהקדמתיו ב„אשר לא יספר מרב". הגאון מתיחס לבאורו כאן. מן המלים שאפשר להציל בפסוק שלפנינו „המספר אפשר בהם" ברור שכוונת לדברים שנאמרו לקמן בפרשת מקץ מא, מט. וכן ראה לעיל לב, ד, בתפלת יעקב תוכן התפלה מספר שלושה עשר שהגאון מדבר על ענין זה של אין מספר. והדברים הומים למה שכתב כאן.

איצ'א ג'אי בעדנא. (כ) ויצו. ואוצא אלב' איצ'א כד'אך ואלג' וג'מיע אלסירין מע אלקטעאן קאילא מת'ל הדיא תק[ול] לעשו אד'א וג'דתומה. (כא) ואמרתם. וקולו הוד'א עבדך יעקב וראנא לאנ[ה] קאל... אולא באלהדיה אלמתקדמה... אנצ'ר וג'הה כלע[לה יש]פעני...

פירוש

חתי לבי (?) יבק ג'וזה... מצארה לאן להדה אלג' חרוף... מכתלפה גבאר אבק ועפר... ומשעל אבוקה. וצארע ויאבק... אלמלאך ולד'לך פסרתה שכ'צא כ'ק' דניאל... גבריאל והנה איש אחד לבוש בדים... נקול אנה ראה מתג'סמא וקד קיל ויאבק עלי אבדאל אלאלף בחת. ת'ם נקול אלעלה אלתי נרא אן להא ט'הר אלמלאך ומ... אר כנא (?) קד עלמנא שדה כ'ופה מן עשו פא... תקויה קלבה ותשג'יעה מנה פוג'ה אליה... מתגסם... ה... וקואה לגלבתה... נפסה וקלבה ופי ד'לך דלאלה עלי אנה... עליה אלכ'וף פכאף פי מצארתה אכ'באר... מן אלמכרוה וכאן פי עג'ז (?)... ע... ואל... באן אלמלאך [לם יטיקה] פכ'ף יטיקה אנסאן כ'ק' ובאנו שרה [את אל]הים יעני קותה וג'לדה וכ'ק' פי גדעון ויבא [מלאך] יי וישב תחת וקאל ויאמר לך בכחך זה וקאל וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו יעני אלמלאך אד'א (?) ראי אנה ליס יטיק יעקב וכ'ק' ענה וישר אל מלאך יעני אנה אטאק אלמלאך ולם יטיקה אלמלאך... ויגע בכף יריכו יעני דנו עטף לא דנו עסף כ'ק' הנאך ויעף אלי אחד מן השרפים פהו חק אלירך והו עצ'ים מג'וף והו ראס אלפכ'ד' ואצל בינה ובין אלמתן והו חד משד אלסראויל כ'ק' ממתנים ועד יריכים יהיו ופסרת ותקע וא... ל וליס הו מלאך ויוכל... וק' ועם אנשים ישיר ואצואבהמא ואלקצד פי קו' ליעקב... וסאל ען אסמה כקו' וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך קצד אן... חתי אד'א צחת שכרה וכברה כמא סאל מנוח ללמלאך מי שמך ואלפרק בין קו' ההנא מה שמך ובין קו' מי שמך הו

46 ראה בפירוש ר' אברהם בר' שלמה לנביאים ראשונים בספר סעדיה ניו-יורק 1943 עמ' 111. ואלו דבריו: „ואמר רבינו סעדיה ז"ל בפירוש ויאבק איש עמו, ויתגושש איש עמו עד עלות השחר. האיש הזה היה מלאך ולכן תרגמתי „שכצא" יצור ולא „רגלא" (איש) כמו שראית שדניאל קורא אותו והאיש גבריאל (דניאל ט, כא) וארא והנה איש אחד לבוש בדים (שם י, ה) והנני סובר שראה אותו בצורה גופנית". ע"כ. אולם בנוסחאות של תרגום רס"ג מתורגם „רגל" ראה צוקר „על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 301. וראה הרב קאפח — פירושי רב סעדיה גאון כאן הערה 2. שמביא את הדברים, וכן מבואר בראב"ם וברד"ק וראה תורה שלמה כאן אות קטז. מתרגום הגאון רשב"ח יש ראיה לגרסת ר' אברהם בר' שלמה.

והשווה תרגום רס"ג — דירינבורג: „פצארה אלמלאך" ובהערה „רג'ל".

47 השווה דברי הרמב"ן בהערה 44.

48 כן ברד"ק: „ושלח האל זה המלאך ליעקב לחזק לבו שלא ירא מעשו, כי לא יכול, לפיכך נאבק עמו ולא יכל להפילו, כן עשו לא יוכל לו". והשווה ב"ר עז, ג. בסוף: אם יבאו האומות להזדווג לישראל יאמר להם הקב"ה, שרבם לא היה יכל לישראל ואתם לא כל שכן.

49 נראה שדברי הגאון הם יסוד לפי' ראב"ם: „וכף ירכו (הוא) (הפנימי של הירך) בעליונו אצל הפרק אשר בין הירך והגוף".

50 חסר בכ"י.

אן קו' מה שמך אסם לא מדכ'ל ללד'את פיה וקו' מי שמך פהו... ען אלאסם ואלד'את ג'מיעא ד'לך... אסמא אלמלאכים עלי צ'רבין... אסם ועלי כת'ירה מת'ל קולנא שרפים אופנים חיות כרובים מלאכים עירין וקדישין, ואן נלטף הד'ה אלאסמא הו בחסב אלפעל... אלד'י יכון גבריאל כי אם מיכאל שרכם. ונקול אן הדא אלמלאך... צלי יעקב... אדום. קד עלמנא אן לאלמלכות שר... ען... מיכאל וכ'ק' בעת תהיא יעמד מיכאל... נקול אן אלקצה... מיכאל... ויעתקלה ליצרע אליה פיון ד'לך מת'לא באלחרי לקותה עלי עשו אלד'י הו מן אמתה וגדנאה קד ראוג ען תעריפה אסמה כ'ק' למה זה תשאל לשמי. אלסבב פי ד'לך הו לאקתצארה עלי פעל מא אמרה בה פקט לילא יכפלה שכרה עלי ד'לך בל שכרה אלמלאך ובארכה בדלא מן שכרה לה כ'ק' ויברך אותו שם וכד'לך אלמלאך אלד'י תגלי עלי תוגה מנוח ראוג ען תעריפה אסמה פקאל למה זה תשאל לשמי והוא פלאי. הו... הו אכפא מן אן תערפה ולם יכון אלמלאך ילקא יעקב במת'ל ד'לך וקולה ויקרא יעקב את שם המקום פניאל אסם אלמצ'ע מן אלחאדת'ה כ'ק' כי ראיתי אלהים פנים... למלאך... וקו' ותנצל נפשי ערקו (?) אן אבאנא כאנו אד'א ראו אלמלאכים יכ'אפו אלמות ויאמר לו י"י שלום לך אל תירא. וקו' מנוח ויאמר מנוח אל אשתו מות נמות. ולקד אגאדת זוגתה פי מא קאלת לה [לן] חפץ י"י להמיתנו וקו' ויזרח לו הש' ליערפנא אלמסאפה ואנה עופי מן אסמה (?) ווגעה... כמא קיל יכון בקא... אלי וקת טלוע אלשמס ליסאלונה ען אל... פיכ'ברהם ותגיירה פנואל ופניאל פהו מת'ל מחויאל ומחייאל וללאסם אלת'אבת פהו

במקום שהיה לו להודות לו כמו שנאמר ויברך אותו שם". התרגום הזה נראה מסובך והכוונה אינה ברורה. המלים שבסוגרים הם של המהדיר והמתרגם כתוספת באור. התרגום המדויק של ראשית המשפט: "והסיבה לזאת היא אי-יכולתו לעשות רק את מה שצווה עליו". הענין מתברר לפי התרגום של חברי בן חפני גאון שלפנינו. וראה פי' רס"ג על התורה-הרב קאפת כאן הערה 5. יתכן שהברי הגאון: "שלא יכפה עליו להודות לו על כך" מקור למפרשים שבארו כך. בפירוש רש"י ברלינר, "זכור לאברהם", מביא מכ"י: "ומפי מורי ר' שמעון שמעתי שאין רוצה לגלות שמו שלא יטול עטרה לומר נס זה עשה פלוני שאינו אלא כעבד עושה שליחות" וכעין זה במנחה בלולה. ראה רש"י לפנינו: "אין לנו שם קבוע. משתנים שמותינו לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים". ויסוד הדברים בתנחומא ב. פסוק כב. וכן בלקת טוב.

55 השווה פירוש ראב"ם: "למה זה תשאל לשמי, טעמו והוא נסתר כמו שאמר המלאך למנח והוא פלאי".

56 פירוש זה מובא בפי' ראב"ם בשם הגאון בן חפני. דבר זה מאשר שכתב יד שלפנינו הוא מרב שמואל בן חפני גאון ואלו דברי ראב"ם: "ויקרא יעקב: אמר (רב שמואל) בן חפני ז"ל שהיה (מתירא כמו גדעון ומנוח ואשתו ב(מצב) כזה אשר) מחזה המלאכים היה מבעית אותם והיה מתירא ממנו ולפיכך נאמר בגדעון ויאמר (לו ה') שלום לך אל תירא. ואמר מנוח אל אשתו מות נמות". ראה שם הערה 68. אולי יש לתקן בלשונו של ראב"ם בהתאם למה שלפנינו בכ"י.

57 הקטע בכ"י לקוי ואולי כוונתו לבאר את הכתוב לפי פשוטו ללמדנו שנתעכב בדרך עד זריחת השמש מפני שלא יכל ללכת מהר כי צולע הוא על ירכו. כך מבאר ר' יוסף בכור שור: "לפיכך זרח לו השמש כשעבר את פנואל, לפי שהיה צולע על ירכו ולא (יכל) למהר". וכן באר במנחה בלולה.

58 ראה להלן מו, ת. בפירושו על שני צורות בשמות.

פנואל כ'ק' ויעל משם פנואל וקו' (לב, לב) והוא צולע על ירכו לם ירד בה ת'באת אלכ'מע ואנמא אראד אסם דל עלי כ'מע וכ'ק' ובצלע' שמחו ונאספו ולד'לך סמי אלאמה צולעה כ'ק' ביום ההוא אוספה הצולעה וקאל והושעתי את הצולעה. על [כן] לא יאכלו בני יש' וכבאר ען סנה ורסם ואן מא הוא שרע שרעה אלקדים עליהם כ'ק' ולא יאכל חמץ ולולא נקל אלסלף לם נעלם אן הד'א אלקול... אוגבה בה אעני נהי לאו... עליה מלקות ומקדאר אלקתל בקית לקולהם האוכל מגיד הנשה כזית סופג את הארבעים והוא נוהג בבהמה ובחיה ואלעצ'ו אלמחצ'ור הו פי אלורכין... פי כל [מכאן] ומכאן לקו' גיד הנשה נוהג בארץ ובחוצה לארץ בפני הבית ושלא בפני הבית בחולין ובמוקדשין [... בירך של] ימין ובירך שלשמאל [... ימין אלנהי... פי אלקדש... גיד הנשה... נהיין פאן קאל קאיל... טמאה אן... טמאה יגב עליה... פי ד'לך אמא טמאה מחט'ורה אלג'מלה להם פי אנואעהא... מטלק אלאכל ואמא אלקדשים בעצ'הא מטלק ללאכל ועלי הד'א אלוג'ה קאלו אלחכמ' נוהג בט'הורה ואינו נוהג בטמאה פליס ד'לך... מחט'ור פי אלטאיר כ'ק' ואינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף וקו' אן אלטאיר אד'א אלס... הד'א לם יצר צולע לאן חרכתה בטמאן קאלו הלכת גיד הנשה פליס אלא פרץ' ואחד... ולכן למא כאן אצלה... תתשעב מנה הד'ה אלשעב... גיד וקו' אלחכמ' אמ' ר' יהודה אמ' שמואל שני גידין הן הפנימי סמוך לעצם וחייבין עליו החיצון סמוך לבשר ואין חייבין עליו... ולד'לך קאלו גיד הנשה שהוא...

תרגום הפסוקים לג, א—יא

(א) תם קאל וישא... בצרה פראי... רגל פססם אלולאד... עלי אלאמתין:
(ב) וישם... ואולאדהן ת'ם לאה ואולאדהא בעד ד'לך רחל ויוסף בעד ד'לך (ג)... אן דנא מן... (ד)... לה... וקבלה ובכוא... (ה)... וראי אלנסא... פקאל אלולאד... אלד'י...
(ו) ואולאדהן ליסג'דו. (ז) ותגש: ותקדמת איצ'א לאה ואולאדהא וסג'דו ובעד דלך תקדם יוסף ורחל פסג'דא. (ח) ויאמר: ת'ם קאל לה למא לך ג'מיע אלעסכר אלד'י לקיתה פקאל לאג'ד חט'א ענד סידי. (ט) ויאמר. קאל עשו מוגוד לי כת'יר פליכון לך יא אכ'י מא לך. (י) ויאמר קאל יעקב לא יא אכ'י אן וגדת חט'א ענדך פאקבל הדיתי בין ידי פאני קד ראיית וג'הך כנצ'ר וג'ה אלאשראף פארץ' עני. (יא) קח נא. פאקבל הדיתי אלתי ג'יבתהא לך פאן אללה קד רוקני ומוג'וד לי כל ד'לך פאלח עליה חתי קבלהא:

שהניחם את אביהם יחידי". ובפירוש רד"ק: „בני יעקב אסרותו על עצמן לכבוד אביהם שלקה בו והם צוו לבניהם". וראה משנה תולין פ"ז מ"ו והגמרא חולין קא, ב. 60 השווה רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ח ה"ו: האוכל גיד הנשה של נבלה או של טרפה או של עולה חייב שתיים, ועיין כסף משנה שם. ואולי כוונת הגאון רק לקדשים הנאכלים וכדעת רבי חייא בר יוסף (חולין צ, א) אולם קשה לעמוד על הכוונה בגלל הכתב היד הלקוי. ראה הערה הבאה.

61 השווה גמרא חולין (ק, ב) האוכל גיד הנשה של בהמה טמאה רבי יהודה מחייב שתיים ורבי שמעון פוטר. ומסביר רבא שם טעמו של רבי שמעון והוא שאין בגידין טעם. „ושאני התם דאמר קרא על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. מי שגידו אסור ובשרו מותר יצתה זו שגידו אסור ובשרו אסור. ויתכן שזאת היא כוונת הגאון לחלק בין טמאה שהמין אסור ובין קדשים שיש ביניהם מותרים באכילה כלומר המין אינו אסור.

ויחץ יריד בה קסמה... וולא... עליהנא כ"ק ותגשן השפחות. פאמא תרתיבה להם כקו' וישם את הש[פ]חות יט'ן בה אנה אנמא רתב חתי אנ... אלמתקדמין... אלצארין יט'נו ד'לך מת'ל אלתקדים פי אל אלא... איצ'א יעקב פצל... אנ לפני רחל ולאה פיימצי' בבתה וממא וולד דלך וצ'וחא קו' והוא עבר לפניהם ואחת אלאשיא עלי אנהאר נפסה פלו כאן פעל ד'לך עלי ג'ודה... לנפסה באלתאם אנ... להד'א אלתרתיב עלי רתב ג'מאלהן ללאחתיאט מן אלפסאד וקו' ואת לאה וילדיה א' וא' רחל וא' יוסף אח' אנה קד קאל אחרונים למא בעדה אחרון וכק' גדול יהיה הבית הזה האחרון אראד בה בית שני ולא יריד בה בית שלישי וקד קאל אלכת' אין זכרון לראשונים והוא עבר לפניהם. לוג'יה אחדהא לילקאה... אלאמר להם: ואן כאן אמר... וליתולא אלאמר בד'אתה וכק' ען גיחזי וגיחזי עבר לפניהם וקיל ען אלגואל ויעבר מלכם לפניהם וקאלו רבותינו כל המצות [כלן] אדם מברך עליהן עובר לעשיתן יעני תקדם אלברכה עלי אלאפעאל... אעלמנא בשועה וכצ'ועה... ואן ד'לך כקו' כי שבע יפול צדיק... קד כאן... אנ תכון הד'ה... ען נייה... חית'... בחרב אחיו, עלמנא...

... ואנמא כאן ד'לך שבהה בקו' פי יואב ותאחו יד ימין יואב בזקן ולד'לך ג'עלת לפט'ה וישקהו מנקוטה לתדל עלי ד'לך כ'ק' אלאב' מלמד שלא נשקו מכל לבו. ותגשן השפחות. ותגש סוף לאה ערפנא סג'ודהם באלקרב מנה לא עלי בעד ליכון ד'לך מבין ואג'ל. ואלגרץ פי הד'א אלסג'וד הו אלאעט'אם וחסן אלטאעה וקד יקול אלסאג'יד מע סג'ודה אני סאג'יד כ'ק' ויאמר ציבא השתחויתי ולד'לך רסם אלחכמ'... בראניית קמי [...] מע פעלאה (?) ד'לך וערפנא בק' ותגשן השפחות חסן טאעתהן... אלד'י... עליהן וקו' מי לך כל המחנה הזה יעני אלהדיה ולד'לך אג'אבה למצוא חן יעני אלמדאראה ואלמלאטפה וט'הור אלטאעה ואלמואלאה וכ'ק' אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך. וקול עשו יש לי רב כ'ארג'א עמא קצד לה יעקב באלהדייה לאנה לם יקצד ליעטפה ואנמא קצד אסתעטאפה ותסמיתה... פאנמא... לה והו באלחקיקה... אצא פתח... אלמקול... ען קבל אלהדאיא לה' אסבאב אמא לאחתקאד לאסתגנא מן קד חדית אליה וכ'ק'... לך... ואמא... עלי אלמהאדי...

כל „המצות". וזאת הגירסה הנכונה כמבואר בדקדוקי סופרים שם ובתורה שלמה כאן אות 6.

65 ראה ב"ר עז, ט. ורש"י כאן. בספרי הגירסא "בכל" לבו. והשווה ב"ר תיאודור — אלבק שם הערה 2.

66 ראה מחברת הערוך ר' שלמה פרתון ערך נגש, ואלו דבריו: „לא השתחוו בני השפחות כלל. כי אמרו אמותינו שפחות מנהגן להשתחוות לכל אדם ואנו חשובים לא נשתחוה לזה הרשע וכשבאו בני לאה וראו כי אמן השתחוה אמרו זאת גבירה ועשת כך כל שכן אנו לפיכך השתחוו עמה וכן יוסף עם אמר'. וכן ברבותינו בעלי התוספות ובפירוש ריב"א. ר' יוסף בכור שור מביא את דברי פרתון ודוחה אותם.

וג'מיעהא מתג'הה פי פצל עשו וקד ג'מע יעקב ד'כר הד'ה אלה' אסבאב פי אל נא אם נא מצאתי יעני אן לם תכון עלי חקדך עלי וכנת מחט'וט'א ענדך ולם תחקדני ולם תחקד עלי, וקו' כי חנני אלהים יויד אלט'ן אלמופיד ויט'הר... ענהא, פקולה על כן ראיתי פניך כראות... יעני נט'ר אלאשראף... פקו' ותרצני אן תקבל... רצ'אך עני וכ'ק' פי וצף מרדכי ורצוי לרב אחיו. וכמא יסתדל עלי רצ'א אלכ'אלק ען אלמכ'לוקין בקבולה קראבינהם כ'ק' לרצנכם תמים זכר. וקו' קח נא את ברכתי אלהדייה וכ'ק' אביגיל ועתה הברכה הזאת וקאל נעמן לאלישע ועתה קח נא את ברכתי: אלהדייה ולהא ה' אסמא מנחה ברכה ותשורה... ג'מיע אצול... והי נעמת אלמאל כ'ק' וצדיק חונן ונותן. וקאל חנון (?) כ'ק' תילדים אשר חנון אלהים. ואלכ'לאץ מן אלאפאת כ'ק' ויחוננו ויאמר פדעהו ואלט'פר באלאעדא כ'ק' חנינו לך קוינו. וקבל אלדעא חנון יחנך לקול זעקך. ואסעאף אלמחתאג מלוה י"י חונן דל. ואלתרפיה פי אלמציבה בעכס מא יוגבה... לא אתן לכם חנינה והלאך אלט'אלמין כי יחנן קולו אל תאמן בו ויו אלאמר קד אתם עליה כ'ק' ותבך ותתחנן לו וקו' וכי יש לי כל אראד בה אלסעאדאת פבעצ'הא אקרנאהא[!] ומלכהא ובעצ'הא פהו מסתוגב להא פהי מוג'ודה לה באלוג'וב כ'ק' להנחיל אוהבי יש וקו' וי"י ברך את אברהם בכל. ויפצר בו. אעלמנא בקא חסדה לאנה לם יקבלהא אלא במכא[רהה].

תרגום הפסוקים לג, יב—יז

(יב) ויאמר: ת'ם קאל נרחל ונמצ'י ואסיר מקאבלך. (יג) ויאמר קאל להם סידי יעלם אן אלאולאד צ'עפא ואלגנם ואלקבר רבאב ענדי פאן דהקנאהם יום ואח[ד] ימכן אן תהלך אכת'ר אלגנם: (יד) יעבר יתקדם אלאן סידי עבדה ואנא אסוקהמא עלי רפק לאגל אלעמאל אלד'י לי בסבב אלאולאד אלי אן יתפק לה מגי אלי [ש]ע[י]ר: (טו) ויאמר וקאל לה עשו אכ'לף מעך מן אלקום אל[ד'י] מעי פקאל לה לם ד'אך וקד ג'דת חט'א ענד סידי. (טז) וישב. ורגע עשו פי ד'לך אליום אלי טריקה אלי שעיר. (יז) ויעקב. ויעקב רחל אלי סכות ובנא לה ביתא ועמל למאשיתה מט'אל ולד'לך סמא ד'לך אלמוצ'ע סכות.

70 השווה ב"ב יז, א. ת"ר שלשה הטעימן הקב"ה בעולם הזה מעין עולם הבא אלו הן: אברהם יצחק ויעקב. אברהם דכתיב ביה בכל ויצחק דכתיב ביה (בראשית כז לג) מכל. ויעקב דכתיב ביה כל.

71 השווה ב"ר עת, יב: מתתמי חזר וידיה פשיטה; כלומר, גראה כשהוא חוזר וידו פשוטה לקבל. המלה „במכארהה“ (= באילוץ) אינה ברורה בכ"י.

אלדי' אלתמסה עשו מן יעקב נסעה ונלכה ואל' הו אלמסאירה ואלמתחאדת'ה ואעתלל יעקב עליה בסבבין אחדתא כי הילדים רכים והצאן והבקר על'. ונחן נגיד ... אכיד' אלאמתנאע מן מסאירה אלגבאל וכ'ק' לך מנגד לאיש כסיל. ואלאמתנאע מן מצאחבה אהל אלשר ואלרדא כ'ק' בני אל תלך בדרך אתם ואלג' אן יעקב כאן הודיא וקצד בלד אלשאם ועשו קצד שעיר פלם יכ'תאר ד'לך. ואלדי' יג'ב מסאירתהם ... ותהם הם אלעלמא כ'ק' הולך את חכמ' ... כ'ק' שויתי י"י לנגדי תמיד. וקאל כי הילדים רכים עלי רפאתהם לאג'ל ... כ'ק' ורחבעם היה נער וג' ופסרת עלות רבאב לאנה יקאל ללשאה אדיא הי וצ'עת שאה רבא ואלג'מע רבאב והי מוצ'ע אלרצ'אע פי אלנאס וחדה ... אלא שכ'אץ פי אלגנם ואלבקר מחתאג' אלמאסה ואלרפד כ'ק' כרועה ירעה בזרועו [יקבץ] ואלסבב פי אכ'תיארה ... פלשתים ... לחמל אלארון בקו' ושתי פרות עלות ... תרגעי ... וישרנה הפרות בדרך על ... ולם יד'כר אלבקר לאן ואלבקר עלות (?) ... וקו' יעבר נא אדני אלתקדים ואלסבאק נטייר קו' וירץ אחימעץ דרך הככר וכד'אך סבבת מלכות אדום למלכות ישראל ... ת'ם יסמא ... מלכות. וק' אתנהלה לאטי יריד בה אלסיר ותתבע אלמשיה כ'ק' לעתיד ועל מבועי מים ינהלם וקאל על מי מנוחות ינהלגי וקולה לאטי שאדה פי אלספר כ'ק' ההולכים לאט וקו' ולרגל הילדים לצ'אג'תהם אלי אלרפק וכ'ק' דויד ליואב לאט לי לנער לאבשלום ולא יג'זם פי קו' עד אשר אבוא אל א' שע'. פיכון בתרכה אלמצ'י מבטלא לכנה קאל לה עלי ג'הה אלאתפאק לאן הד'ה אלאלפאט' תקאל עלי צ'רבין אחדהמא מן עד אשר יריב ריבי. וקד יקאל עלי מא יכון ... פי אל אלכל כ'ק' אשר לא יבואו ימי הרעה. וקד יקאל פי ד'לך אנה אוהמה אלמגי ולם יחקק פי לפט'ה (?) ד'לך פי קולה ... וקת יג'על קו' אשר אבוא אל אדוני מצרופא עלי עתיד אלמקול פיה ועלו מושיעים וירשו הנגב את הר עשו. וקולה אציגה נא עמך יריד לחפצ'ה נצ'יר קו' כל אשר ילק בלש'. וקו' למה זה מסתגני ען ד'לך מע וגו'די אלחט' ⁸¹ ענך פי באטן הד'א אלקול אני אדא כ'פית שרך פליס אחתאג' אלי ד'לך ואעלמנא בקו' וישב ביום ההוא עשו אן ג'מיע דלך כאן פי יום ואחד ואנה אנג'ז חאלה

74 סוף הפסוק: ורך לבב. ראה פרוש הגאון לקמן מא מג על המלה אברך.

75 דומה לתרגום רס"ג ופירוש רש"י, ולא כראב"ע.

76 הכ"י לקוי. ונראה שרצונו לומר, הבקר כולל פרות.

77 השווה ב"ר עה, יא: אמר לו הקב"ה אתה השפלת עצמך וקראת לעשו אדוני ח' פעמיים, חייך אני מעמיד מבניו שמונה מלכים קודם לבניך.

78 בכתוב: עד אשר לא יבאו.

79 ב"ר עה, יד.

80 סוף הפסוק תציג אותו.

81 מכאן והלאה לפי כ"י בדפשוט 337c—337d. והוא יותר שלם מכ"י פריז.

82 השווה רבנו יוסף בכור שור: למה זה, כלומר, למה זה תניחם, איני חפץ אלא שאמצא חן בעיני אדוניי.

83 בתרגום יונתן מבואר שהתרחש נס ועשו חזר ביום אחד לשעיר שלא יטריד את יעקב, וכן בלקח טוב. אולם הגאון מבאר כפשוטו שהכוונה היא על הפגישה והפרידה ולא על הנסיעה, והשווה ב"ר עה, טז: ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר כל אותן חדשים שעשה בבית אל, היה מכבד את עשו באותו דורון, ר' אבין בשם ר' חוניא אומר תשע שנים היה מכבד את עשו באותו דורון.

ואפתרקא. ומן קו' ויבן לו בית ערפנא עומה עלי אלמקאם בהא מדה וד'כר קדמאנא
 אנה אקאם פי סוכות י'ח' שהרא ובקו' ולמקנהו עשה סוכות אעלמנא כת'רה ענאיתה
 במאשיתה ומסאואתה להא פי אלאמור אלתי תצ'טר אליה ובתסמיתה למא עמל
 ללבתאים ט'לאל סוכות עלמנא אנהא אדא כאנת מצלחה כהלכתה תכ'רג' ידי חובה
 בימי סוכה לקול אלחכמ' תנו רבנן סוכת גוים סוכת נשים סוכת בהמה סוכת כותיים
 סוכה מכל מקום כשרה ובלבד שתהא מסככת כהלכתה וקאלו איצ'א תנו רבנן סוכת
 רועים סוכת קוצים סוכת בורגנין סוכת שומרי פירות סוכה ובלבד שתהא מסככת
 כהלכתה ואלשרט פי ד'לך איצ'א אן תכון מעמולה ללצ'ל לקו' אמ' רב חסדא והוא
 שעשאה לצל וקד קאל אלכתאב ויעש לו שם סוכה.

תרגום הפסוקים לג, יח—כ

(יח) ויבא יעקב שלם. תם ואפא יעקב סאלמא קריה שכם אלדי'
 בבלד כנען פי רג'ועה מן פדן ארם ונזל פי פנא אלקריה. (יט) ויקן.
 ואשתרא אלצ'יעה אלדי צ'רב פיהא מצ'רבה מן בני חמור אבו שכם
 בק' נע[ג]ה. (כ) ויצב. ונצב תם מדבחה ודעא באסם אלטאיק אלאה אסראיל

פירוש

אלסבב פי תעריפנא רג'ועה סאלמא ועלי אן כת'יר מן אלמסאפרין ירג'עון סאלמין
 עלי אכ'תלאף אעתקאדאתהם פי אלדיאנאת הו משאבכתה אמורא עצימה אלכ'טר
 אעני לקא אלמלאיכה ואלאעדא טאלבי אלנפס וג'מע פי קו' שלם ג'מיע אנואע
 אלסלאמה נחצי מנהא ה' אלאול סלאמה נפסה וג'סמה וכק' אם זך וישר אתה כי
 עתה יעיר עליך ושלם נות צדקיך. ואלב' סלאמה נסאיה ואולאדה וכק' וידעת כי
 שלום אתה[ך] ואלג' סלאמה אלמלך ואלקניה כק' כי ישלים חוקי וכהנה רבות עמו.
 ואלד' כפרה במקאומיה וכ'ק' ברצות י' דרכי איש גם אויביו יש' א' ואלה' מסירה
 עלי אמן ודעה וכמא קאל יהי שלום בחיליך⁸⁹ ש' בא' ויחתמל פעלה אעני ויחן את
 פני העיר אסבאבא אמא אן יכו[ן] לם תסעה אלקריה לכת'רה אתבאעה ואמלאכה
 ואמא אן יכו[ן] לם יכ'תאר מכ'אלטה אהל אלמוצ'ע ואמא אן יכו[ן] רא' אל אלסוכנא
 כ'ארג' אלקריה אפצ'ל ויכו[ן] קו' את פני העיר שרקי אלקריה נט'יר קו' ויצא יונה

עט, א. המדרש מונה שם, שמונה הרפתקאות של יעקב ולכל אחת מביא פסוק מאיוב,
 אולם לא את הפסוקים שלפנינו. יש לציין שגם בתרגומו מתרגם הגאון „שלם“ כתאור
 ולא שם מקום, וכן באר בא'ע ורד'ק, אבל הרשב"ם ביאר שם מקום. קטע זה מפירושו
 של הגאון נמצא גם בכ"י פריז, אולם הכ"י ההוא לקוי מאד.

89 כן ברד"ק. והשווה גנזי שכטר ח"א עמ' 232 „שאלות על מקומות קשים שבתורת משה".
 „... ועוד מהו ויחן את פני העיר. מה בא ללמדנו אם חנה לפני העיר או לאחר העיר".
 90 השווה בראשית רבתי להלן (לד, כ) ואתנו תשב, „שיתנו להם מקום בתוך העיר לישב,
 מחוץ לעיר היו יושבים שנאמר ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו, מכאן אתה
 למד שלא הניחיהו לישב בתוך העיר".

91 ראה כתובות ק, ב. ששיבת כרכים קשה.

מן העיר וישב מק' לעיר. וקר' ויקן פציח באלשרא כק' ויקן את החר שמרון וד'כר פיה אסם אלמשתרי ואלבאיע וכמיה אלת'מן ותשכיץ אלשי אלמביע והד'ה מן גירחא 92 ...

תרגום הפסוק לד, י

אלבלד בין ידיכם פתקימון ותתג'רון פיהא ותמלכון פיהא אמלאכא.

פירוש

למא עלל כרוג' [דינה] בקצדהא לראות בבנות הארץ. אסתוג'בת עליה וצאר סבבא אלפסאד וד'לך אן כ'רוג' אלנסא אד'א לם יכון בד מנה פליכון אלאמר יצ'טר אלי[ה] פאמא למשיה פאנה פסאד ופי ד'לך יקול אלכ'טאב ויאמר י'י יען כי גבהו בנות ציון בל קיל מא הו אקבח מן ד'לך הו קו' הומיה היא וסוררת וג' פעם בחוץ וג' פקו' לראות אראד בה אלנט'ר אלי זי נסא אלבלד וד'לך אן אלנסא מן שאנהן אלתכ'דר פי אלכ'ביה ואלביות כ'ק' ען שרה הנה באהל וקאל כל כבודה בת מלך פנימה וקאל פי מלאזמה אלבית אשתך כגפ' וג' וקו' בבנות הארץ יעני נסא אלבלד וכ'ק' בנות ציון ובהמא אלפסיר יתכ'רג' קו' מבנות דן מן נסא אלקריה אלמסמאה דן כ'ק' פי[ה] ויקראו ללשם דן. ויג'יו אן יכון הי מן סבט דן והו מן סבט נפתלי כ'ק' בן אשה מבנות דן בן אשה אלמנה הו ממטה נפתלי ופי הד'א אעתבאר לג'מיע אלנסא מן כת'רה אלכ'רוג' וקד נרי מא נאל בנות שילו וקד כ'רג' ללחג' כ'ק' וראיתם והיה אם יצאו בנות שילו. וד'לך למה ... אלתי ... וקד וג'דנא ראשה פרוע וטוה בשוק ומדברת עם כל אדם... [צ'רורי בחית' אלאמן בגיר הד'א אלזי פג'איז [...]] כ'ק' ותצאן כל הנשים אחריה. וקאל [צאינה] וראנה וקו' וירא אותה שכ' בן חמ' לאן... אלמעני אעני חצול אלהוא ואלנט'ר [...] טמע ולד'לך נהאנא ולא תתורו אחרי לבבכם... וקו' החוי נשיא הארץ לסבבין אחדהמא [א]עלמנא תמכנה מן קהרהא באסתעאנתה [ב]קומה. ואיצ'א אן ד'לך כאן אלסבב פי אסתג'אבה אהל שכם לה ללכ'תאנה עלי

95 השווה בר' ח, יב: שכל אשה היוצאת לשוק סופה להכשל מנלן מדינה דכתיב ותצא דינה וגו'.

96 המשך הפסוק: ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים וגו'.

97 רבינו בחיי מביא את הפסוקים שבדברי הגאון לפנינו. ואלו דברי רבינו בחיי: „והכתוב מגנה את האשה כשהיא יצאנית. הוא שאמר הכתוב, הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות. אבל כשהיא צנועה ועומדת בביתה; הכתוב משבחה שנאמר כל כבודה בת מלך פנימה וכן כתוב בשרה אמנו. הנה באהל. ונראה שמקורו בדברי הגאון שלפנינו.

98 השווה תנחומא וישלח ו: אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בזמן שהיא צנועה בתוך הבית, כשם שהמזבח מכפר כך היא מכפרת על ביתה שנאמר אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך וכו'. המדרש הזה מובא ברבינו בחיי בשנויים.

99 ראה ערכין טז, ב. ש. פוזנסקי ב„הגורן“ ז, עמ' 124–125 מביא מכ"י אוקספורד רשימת נייבויער וקוליי סי' 2628. שהסתירה הזאת היא אחת השאלות של חיוי הבלכי. התשובה שם היא ג"כ כמו לפנינו בדברי הגאון לפי הגמרא בערכין. וראה ספרו של דוידזון ישראל על חיוי הבלכי עמ' 98.

שמונה שורות הבאות משובשות בכ"י.

100 השווה מדרש הבאור כ"י מובא בתורה שלמה כאן אות ה: „וירא אותה שכם רבנן אמרין ליבא ועינא תרין סרסורי חטאה הוי“.

סביל אלטאעה לה ופי קו' וישכב אותה ויענה מן נקול מן ראם אלטען עלי אלכת' 101
 עארץ' פי הדה אלקצה במא נחן מוצ'חיה ומביני כסרה פאלטאענין פי ד'לך עלי
 קסמין פאחדהם פקאלו אן קד עלמנא אן יעקב תזוג' בעד ז' סנין מן דכ'ולה אלי חרן
 וולדת לאה ז' אולאד פי ז' סנין אכ'ר ז' בנין ודינה אכ'רהם וכאן בין ולאדה אלד'
 אלמתקדמין אלדין הם ראובן ושמעון ולוי ויהודה וקוף ען אלולאדה לקו' ותעמד
 מלדת קאלו פאקל מא יכון ד'לך סנתין פדלך ט' סנין אלי וקת ולאדה דינה קאלו
 פד'לך מן וקת דכ'ול יעקב אלי חרן אלי אן וולדת דינה י'י' סנה וכאן מקאמה בחרן כ'
 סנה קאלו פיג'ב אן יכון לדינה חין כ'רג' מן חרן ד' סנין קאלו פמן אלמחאל אן
 תכון אבנה ד' סנין תערף אלדכ'ול ואלכ'רוג' ותטלב אלנט'ר אלי אלנסא ויקע [בה]א
 אלגשיאן פנקול אן האולי אלקום בנו כלאמהם הד'א עלי חסאב עמלוה גיר צחית
 ואלחסאב יג'רי עלי גיר מא חסבוה ואלחסאב אלצחית הו מא קדמנא אן [ולאד]
 אל' אולאד כאנת פי ט' ומ' שהר בק[דר?] ז' אשהר לכל ואחד פהי ד' סנין ושהר
 ואחד ומא האינא אלכתאב יצף ולאדה אלשבטים עלי תלאוה ואחד בעד אלאכ'ר
 ועלי אן ד' נסא ולדוהם וג'דנא ולאדה דינה קבל ולאדה יוסף ומקדאר ד'לך ז' אשהר
 פתחדד בד'לך אן כאן לדינה וקת אלתומאס יעקב אבינו אלכ'רוג' ז' אשהר ואקאם
 בעד ד'לך ז' סנין פי חרן וכ'רג' מן חרן וואפא אלי סוכות ואקאם פיהא סנה ונצף
 לקול אלקדמא יצא מארם גהרים ובא לו לסוכות ועשה שם י"ח חדש וכ'רג' מן סוכות
 וואפא אלי שכם וכאן מן אמר דינה מא כאן ואלדליל עלי ד'לך ויעקב נסע סוכותה
 וקאל ויבא יעקב שלם פקד אתצ'ח בד'לך אן כאן לדינה פי וקח האדמ'ה שכם ח'
 סנין ושהר ואחד ובטל מא וצ'עוה מן אלחסאב פי ד'לך פאמא מדה עמידת לאה
 מלדת פאנהא כאנת סנתין וד' אשהר והי דאכ'לה פי ג'מלה אל' סנין אלתואני אלד'
 ולד ג'מיע אלשבטים גיר בנימין פיהא כמא אוצ'חת ד'לך פי מא תקדם וממא ידלנא
 עלי אן לים מדה עמידת לאה מלדת דאכ'לה פי ג'מלה שש שנים שעשה יעקב אבינו
 בצאן ולא שי מנהא עלי מא ט'נה האולי אלטאענין הו אן ג'מיע אלאסבאט גיר
 בנימין ולדו פי [ז' סנין] אלתואני ולים יולד מנהם אחד פי אלסת סנין אלאואכ'ר
 וד'לך לקול יעקב ללבן תנה את נשי ואת ילדי ... פאן קאלו ומא אלדי ידלנא עלי

יש להוכיח שדעה זו שקר וכזב. לפי החשבון הנכון שיצא מתוך הספור האמיתי בתורה
 ברור הוא כי דינה היתה בת שמונה שנים וחדש אחד כאשר בא אליה שכם. וידוע כי
 אי אפשר לקטנה להתעבר וללדת בגיל זה מפי שני טעמים וכו'. ע"כ. וכן מובא
 ב„פירושי רס"ג על התורה" כאן הערה 1. הגאון בן חפני מדבר על „מטילי דופי" שאמרו
 שהיא בכלל היתה צעירה מדי שתצא ותסתכל בנשים וכו'. וראה לעיל פ' ויצא הערה
 16. על שאלות המינים.

103 יתכן שכוונתו לקטע בפרשת ויצא החסר אצלינו.

104 כדעת רס"ג בהערה 102. חשבון דומה לזה של הגאון נמצא בשכל טוב פסוק ד: „קח
 לי את הילדה, לימד שלא הגיעה לימי נעוה... שהרי נולדה דינה בשנת שבע לכניסת
 לאה, שהיא שנת ארבע עשרה לעבודה, שנת צ"א ליעקב, ואחר כך עבד יעקב שש שנים
 בצאן, הרי לדינה ז' שנים, וזה המעשה היה בסוף שמונה עשר חדש, שעשה יעקב
 בסוכות, הרי לדינה שמונה שנה וחצי". וראה מס' סופרים — היגער, הוספה א' עמ' 173
 שדינה היתה בת שש כשילדה את אסנת. וראה עוד בחשבון השנים בפירושו של הגאון
 להלן לה, כב; מג, ח; מו, כא; מח, ז; נ, כו.

אן ולאדה אלאסבאט כאנת עלי תלאוה וגט'אם ולעלהם ולדו או בעצ'הם פי אומנה מתסאויה קיל לה אן תלאוה¹⁰⁶. [וישכב אתה ויענה] נקול אנה בגיר אראדה בל בקהר גט'יר [מא] קיל ען תמר ויחזק ממנה ויענה וישכב אותה. וקד עלמנא קולהא לה אל אחי אל תענני וקו' ותדבק נפשו... וקד קאל ותדבק נפשו ויאהבתי וידבר על לבה וקאל חמור שכם בני חשקה נפשו וקאל כי חפץ בבת יעקב פקו' חפץ יריד בה אלאראדה ואלרגבה כ'ק' ויהונתן חפץ בדויד מאד. ואלב' חשקה והו אלשעף אעני אלהוא כ'ק' את גשף חש[קין] ואלאכ' ותדבק והו תעלק אלנפסאניה אלקלב ואלנפס וכ'ק' דבקה נפשי אחריק. ואלד' אהב והי אלמחבה אלנפסאניה כ'ק' בקשתי את שאהבה. ובהד'ה אלאלפאט' וצף אכ'תיאר אלכ'אלק לישראל כ'ק' כי חפץ י"י בך וקאל חשק ה' בכם וקאל ואתם הדבקים וקיל אהבתי אתכם וקאל לכן הנה אנכי מפתיה. וקול שכם קח לי א' הילדה הזאת עלי סביל מכאמנה אלאבן לאביה פי אל תזויג' כ'ק' ען שמשון ויעל ויגד לאביו ולאמו. וקו' כי טמא גט'יר מא קאל פי אלעריות אל תטמאו בכל אלה. וסכות יעקב אלי מגי' אולאדה כ'ק' והחריש יעקב עד באם לה' וגיוה אחדתא לילא יואפדתם פחדרון ולישתרך אלראי כ'ק' ומתק רעזו מעצת נפש. וליתמכן מן אלמקאבלה וכ'ק' ען שאול ויבזוהו ולא הביאו. ואיצ'א יתוקע אמר אלבארי וכ'ק' י"י ילחם לכם... ואד'א לם יכון פי אלסכות... פהו.. חמור וכ'ק' ויאמר אליה אבשלום אחיה האמינו. וגעל בין קו' והחריש יעקב עד באם ובין קו' ובני יעקב קול פי אלוסט ויצא חמור אבי שכם אל יעקב לדבר אתו ומא נראה פי ד'לך אן (?) כ'רוג' חמור אלי יעקב כאן קבל מגי' אלשבטים מן אלצחרא וצארת ד'לת וקת מגי'הם... ד'לך עלי... וקו' ובני יעקב באו מן הש' כש' עלי אנועאג'הם וקלקתם גט'יר קולה וכשמעי את הדבר הזה קרעתי... וקו' ויתעצבו... עלי... כמא קאל פי... המלחמה ביום ההוא לאבל וקו' ויחר להם מאד קיל עלי אלגצ'ב כ'ק' איצא פי דויד בסבב תמר והמלך דויד שמע א' כל הד' האלה ויחר לו מאד. ואלפרק בין אלגם ואלגצ'ב הו אן מע אלגצ'ב אלטמע פי אלוצול אלי אלאנתקאם מן אל [...]. עי ומע אלגם אלאיאם (?) מן דלך פערץ' להם בדיא גם פלמא טמעו מן

פ' בחקותי עמ' 258. וראה פירוש ראב"ם: „ויענה רמז שהיתה אנוסה ומה שאמרו חרץ מזה הוא דרש לא פירוש". ונראה שמקורו בדברי הגאון. כי כן מביא ראב"ם בשם הגאון להלן פסוק לא, הכוונה שדינה היתה אנוסה ופטורה מכל עונש.

107 מקור המאמר על חמשת הלשונות הוא בב"ר פ, ז אולם בשנוי הפסוקים שנאמרו על ישראל. וראה במדרש שוחר טוב כב, כב, בלקח טוב ובשכל טוב כאן. וראה ילקוט מלאכי רמז תקפז.

108 כן בראב"ם. ונראה שמקורו בדברי הגאון. ואלו דברי ראב"ם: „וביטוי (של המקרא) כי טמא על דרך התורה בקריאת שם טומאה לאיסור בענין כזה כמו שאמר (הכתוב) בעריות אל תטמאו בכל אלה".

109 סוף הפסוק: ויהי כמחריש.

110 המשך הפסוק שם: אחיך היה עמך, ועתה אחותי החרישי אחיך הוא.

111 כן ברשב"ם פסוק ז.

112 סוף הפסוק: כי שמע העם ביום ההוא לאמר, נעצב המלך על בנו. וראה להלן מה, ה.

113 בפירוש ראב"ם מביא פירוש זה בשם אבי אביו. ואלו דבריו: „ויתעצבו לאבי אבא ז"ל יש הבדל בין ויתעצבו (לבין) ויחר להם. שהרי טעם ויתעצבו צער, והצער אינו מעורר הרגש לגממה [והטעם ויחר להם (היינו) ויחר אפם והאף מעורר את הרגש לגממה] וזה פירוש נכון". וראה להלן מד, יח, ואל יחר אפך וגו'.

אלאנתקאם סמאה גצ'ב ועלל דלך בקו כי נבלה לאן הדא אלפעל ומא שאבהה יסמא נבלה לאנה סקוט דיאנה וכק יען אשר עשו נבלה בישראל וקאל כי עשתה נבלה ביש' לזנות וקאל ען אתל אלגבעה כי עשו זמה ונבלה וקו' וכן לא יעשה נהיא... וכ' קאלת תמר לאמנון א' אחי אל תענני כי לא יע'... מן וצף ד'לך שרח קל וחומר... שמשון לאביו אתה קח לי כי תאנה [הוא מבקש מפלשתים] וקד שאבהה הד'ה אלכ'טבה אלמת'ל אלד'י... יואש לאמציה החוח אשר בלבנון שלח ועלי... יואש... שבה כ'טאב אמציה... ממת'לין באלשוך כ'ק' ובליעל כקוץ וקו' אל הארו כ'ק' כארו בלבנון ישגה וקו' ותעבר חית השדה... פעלו בשכם וחמור ואמא ממת'לין... וקולה... סנדפע בנאתנא אליכם¹¹⁵... יושבת וקו' שבו וסחרוה יעני אלתיג'ארה פי אלבלד באלחמל [מנה?] ואליה... דלך אנתפאע באלבלד וריאסה פיה נחו קו' אשר [סחריה] שרים [וקו'] והאחוז בה יעני מלך אלצ'יאע ואלמנאזל וכקו'... וי[אחוז] בה ויפרו והדיא ידל עלי אנה למ יכן יטלק אלתיג'אר[ה]... [ד']לך אלא לבלדי או למן יכ'תארה.

תרגום פסוקים לה, יא—פד

תם קאל¹¹⁹ (יא) ויאמר וקאל שכם לאביהא ואכותהא אן וג'דת חט' ענדכם: (יב) הרבו (יג) ויענו: (יד) ויאמרו: (טו) בזאת: (טז) ... ונאכ'ד' בנאתכם אלינא ונקים מעכם פנציר שעבא ואחדא. (יז) ואם לא. ואן למ תקבלו מצא ותכ'תננו ונאכ'ד' בנתנא ונמצ'י. (יח) וייטבו. פחסנת אקואלהם ענד חמור וענד שכם בן חמור. (יט) ולא אחר ולם יוכר אלגלאם יפעל אלאמר לאנה מרידא לאבנה יעקב והו אשרף אל ביתה. (כ) ויבא. ודכ'ל חמור ושכם אבנה אלי מג'מע אלקריה וכ'אטבא אתל אלקריה קאילין. (כא) האנשים. האולי אלקום מסאלמין לנא פיקימו פי אלארץ' פיתג'רו פיתא ואלארץ' פואסעה אלמכאן בין ידיהם פבנאתהם נאכ'ד' לנא... אליהם. (כב) אך. בל ד'לך יסתג'וב (?) אלקום ללג'לאס ענדא (?) פנציר שעבא ואחדא באן נכ'תן לנא כל ד'כר כמא הם מכ'תת[ג]ין. (כג) מקניהם. מואשהם [...]. אבהם וסאיר בהאמהם אליס (?) לנא הי... להם ליקימו מענא. (כד) וישמעו. פקבל מן חמור ומן שכם אבנה כל כ'ארג' באב קריתהמא פאכ'תתן כל ד'כר מן ג'מיע אלכ'ארג'ין באב קריתהמא.

115 חסר בכתב יד פריז. בדף או בדפים החסרים היה המשך הפירוש לפסוק ח, ט, והתחלת פסוק י. הפירוש לסוף פסוק שלפנינו הוא לפי כת"י קמברידג' 21⁹¹.

116 התחלת הביאור על הפסוק חסר.

117 השווה בראשית רבתי: "ואתנו תשבו, מכאן אתה למד שלא הניחוהו לישוב בתוך העיר". 118 כן בספורנו.

119 המלים: "אח"כ אמר...". שבכ"י, זה הם ראשי פסוקים לתרגום פסוקים יא—טו אבל התרגום חסר, מלבד לתחלת פסוק יא, ותחלת פסוקים כג—כד. אחרי פסוק טו, כתובה המלה „והתחתנו" שהיא תחלת פסוק ט, וזה מוזר. כך דרכו של הסופר הזה לדלג על התרגום, וכן ראה להלן לו, א—ז שהקטע הוא ג"כ כ"י קמברידג' 21⁹¹. ראה הערה 213. גם שם נזכרו רק ראשי פסוקים בלי תרגום. מכאן למדנו שהתרגום בקטע זה היה לפסוקים יא עד כד, אולם התרגום במלואו נמצא בכ"י פריז מתחלת פסוק טז עד כד. ההמשך הוא לפי כת"י פריז.

פ י ר ו ש

... פנא כ'טאב חמור להם כקו' וידבר חמור פקו' ויאמר שכם אנה לם יכתפי בכ'טאב אביה פי ד'לך פקו' אמצא חן בעיניכם יחתמל מענאיין אחרהמא אן כנתם ראגבין פיי וכאן לי ענדכם חט' פאנא אזידכם רגבה באלעטאיא ואלמואהב ויוג'ב ד'לך עכסה אנכם אן כנתם זאהדין פלא תנפעני מואהבי. ולם תכון ליעקב אבינו ולא ללשבטים חגבה פיה ולא פימא בד'לה וכ'ק' ען שאול אין חפץ למלך. ואלב' אנה ט'ן פי מא בד'לה וגר'ד אלחט' ענדהם בה שביה בקו' אבן חן השחד ואנה יוצלה אלי מראדה ובגיתה כ'ק' מתן אדם. וג'על אלמבד'ול קסמין מהר ומתן פאמא מהר פהו אלד'י תנעקד בה אלזוג'יה מהור ימהרנה לו לאשה. וקאל כסף ישקול והי כ"ה דרהמא ללבכר וי"ב דרהמא ללתייב ואלמתן פהו אלעטא וכ"ק השולח סבלונות לבית חמיו והד'א דליל עלי אן אל... קבל מתן תורה כאנו יסתעמלו אלמוהר ואלמתן והד'ה מצוה מן אלמצות כאנו אלזומות מאמורין בהא גיר מא אכ'תץ בה אברהם ונסלה והי אלתי קאלו רבותינו שלשים מצות נצטוו בני נח והי עלי [ד'] אקסאם פבעצ'הא באואמר ובנואהי מג'רדה ובעצ'הא ברמו מצ'אפא אלי מוג'באת אלעקול פיהא. ובעצ'הא

פ"י מ"ד הוצאת, „אל המקורות" ירושלים. „והוא שאם היה העזובון מאתים דינר, בעלת המאה לוקחת תמשים ובעלת המאתים ובעלת הג' מאות לוקחות כל אחת ג' דינרין זהב. מחיר כל דינר זהב כ"ה דינרין, שמחיר כל הדינרין ק"ן בדיוק". וראה אוצר הגאונים לכתובות, חלק התשובות (דף יב א) עמ' 44. ובתשובות הגאונים הרכבי סי' ר עמ' 97: מנהג כולה אפריקיא, תוספת דכתבי בכתובות דילהון דבר קצוב הוא, אין מוסיפין לעשירה ולא פוחתין לעניה אלא כלן שוות, עיקר כ"ה ותוספת שעה. וראה החלוקים שבין אנשי המזרח ובני ארץ ישראל, מ. מרגליות עמ' 102 והלאה, אוצר הגאונים לכתובות (טז ב) עמ' 51 ואוצר חלוף מנהגים לב"מ לזין, עמ' 18. לפי מקורות אלה הדרהם הוא זון, וכן ראה צוקר בספרו השגת ר' מבשר הלוי על רב סעדיה גאון עמ' 90 הערה 118. לפי רס"ג מובא בפירוש ר' אברהם ב"ר שלמה לנביאים ראשונים, בספר סעדיה אקדמיה האמריקאית למחקר יהודי, ניו יורק עמ' 120, הדרהם הוא שקל כסף. והשווה אוצר הגאונים מסכת קידושין עמ' 20. באור דברי הגאון לפנינו הוא, שכ"ה דרהם הם המאתים לבתולה שבמשנה כתובות ה, א. המטבע שבמשנה הוא שמונה פעם המטבע שבימיו. ראה מרגליות החלוקים שם, 104 הערה 17, וחלוף מנהגים, מילר וזין תרל"ה עמ' 13.

124 ראה רמב"ן כאן: „מהר ומתן", „מהר — כתובה, שהוא הדבר הנתן לבתולה, כדכתיב: „כמהר הבתולות" והם סבלנות שהבתורים שולחים לבתולות כאשר ישאו אותן. ומתן — מגדנות או כסף וזהב לאביה ולאחיה". הגאון תירגם כפי שתירגם רס"ג.

125 ראה מקורות מקבילים במאמרי „שלשים מצוות של בני נח לרשב"ח גאון", „סיני". כרך ע"ב חוב' ד—ה, טבת—שבט תשל"ג, עמ' רו—רוז והערה 8. והשווה שמות רבה ל, ט. נתן לאדם ו' מצוות, הוסיף לנח אחת, לאברהם ח' ליעקב ט. יש לציין דעת קראים שסברו שכל המצוות היו נתונות מזמן בריאת העולם, ראה „על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 448—449. וראה מה שכתבתי במבוא בענין ל' מצוות.

126 פה חסרות בכ"י זה בערך שלוש שורות, שכוסו ע"י גיר וצולמו כך, והושלמו על פי כתב-יד ב. וכן כל המלים הבאות במרובעות הושלמו על פי כתב יד ב, או כת"י ג. נראה שארבעת הכללים של הגאון הם לעומת שלש הגדרות של רס"ג, במאמרי הנ"ל.

אדרכנאחא ען עקאבהם עליהא ואלחכים [אלעאדל] לא יעאקב אלא עמא קד נהא ענה ואלבארי ג'ל ועז חכים עאדל וראינאח קד עאקבהם פאעתקדנא אנה לם יעאקבהם [אלא באסתחקאק וכקו' אל אבא לא ענש אלא אם כן הזהיר ואדרכנא בעצ'הא מן א' [אמת] תאלהם להא ומע דלך פלם יסאויחא אלכת' פי כמיאתהא...]. מת'ל אלמצות אלמקולה פי סיני ולא [כ'אלף בינהא] פנעלם ען ד'לך אתפאק או אכ'תלאף [מנהא ג'] ייחוד השם ונהי עבודה זרה. וברכת השם תחת קו' ויצו יי אלהים על האדם. ד' אלצלה לקולה לאבימלך ויתפלל בעדך ולו לם יערף אלצלה לם ירגב פיהא מן ג'התה. ואלה' אלנהי ען שבועת שקר כק' ועתה השבעה לי באלהים. ולו כאן יעתקד תסויג אלחנת פי אלאימאן לם יטאלב בהא. ואלו' אלנהי ען קתל אלאנסאן נפסה מן קו' ואך א' דמכם וג' ואלו' אלנהי ען קתל אלאנסאן לגירה כ"ק שופך דם האדם. ואלח' חט'ר אשת איש מן קו' והיא בעולת בעל. ואלט' אנעקאד אלזוג'יה במוהר ומתן. ואל' אלאכ'ת כ"ק אמרי נא אחותי את ואל'י"א ואל'י"ב אלנהי ען משכב זכור והרבעת בהמה כ"ק ודבק באשתו ולא בזכור באשה ולא בבהמה וחיה והד'א לאו הבא מכלל עשה אעני אלנהי אלמסתכ'רג' מן אלאמר

נת מצווה על השבועה, והשווה ירושלמי נזיר פ"ט ה"א : אמר ר' יונה, ישראל יש להן היתר חכם, עכ"ל אין להן היתר חכם, וכו'.

131 ב"ק צא ב : ר' אליעזר אומר, מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם.

132 סנהדרין נו ב ; נו א, והמקורות המקבילים.

133 בסנהדרין נח א לומדים מן הפסוק (בראשית ב כד), ודבק באשתו' — ולא באשת חבירו, ושם נו ב, דורש ר' חנינא : ,בעולת בעל' יש להם, נכנסה לחופה אין להם, ובירושלמי קדושין פ"א ה"א : ר' אבהו בשם ר' אלעזר, כתיב : ,הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל', על הבעולות הן חייבין ואינן חייבין על הארוסות. והשווה לקח טוב, ב טו : גלוי עריות נענש בו אבימלך, דכתיב (שם כ ז) : ,השב אשת איש. 134 דהיינו כתובה, כמבואר למעלה, ראה הערה 122. בכ"ל ב, כתוב : אנע[קאד] אלזוג'יה במהר ומתן לתנחט'ר עלי גירה : ,עריכת הנשואים במהר ומתן, כדי שתיאסר על זולתו'. ובכת"י ג, כמו בכת"י א.

135 ראה סנהדרין נח א, ורמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"ה. והשווה ירושלמי יבמות פ"א ה"ב, וכן בב"ר פ"ח כד.

136 בכת"י ב, הגירסה : ,ולא בבהמה חיה ועוף". ובכת"י ג כלפנינו בכת"י א. בסנהדרין נח א : ודבק, ולא בזכר, והיו לבשר אחד... יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד, ובירושלמי קדושין פ"א ה"א נאמר ודבק באשתו ולא בזכור ולא בבהמה. בבבלי ובירושלמי לא נזכר עוף, וראה רמב"ם הלכות מלכים פ"ט ה"ה : ,והיו לבשר אחד' — להוציא בהמה חיה ועוף, בדקדוקי סופרים סנהדרין שם אות ד צויינה גירסה מילקוט כ"י : בהמה חיה ,ועוף". ראה מאירי לסנהדרין שם (מהדורת א' סופר עמ' 227) : ,יצא זוונו בבהמה חיה ועוף". ועי' תורה שלמה בראשית ב כד, אות' רצו—רצח. 137 בבראשית רבה פרשה יח ח, הוצאת תיאודור עמ' 167 על הפסוק, ודבק באשתו' (בראשית ב כד) מובא מאמר : ,אמר ר' איסי, כל איסור שכתוב בבני נח אינו לא בעשה ולא בלא תעשה" ע"כ. ונתקשו המפרשים בבאור המאמר. ויתכן שדברי הגאון שלפנינו מיוסדים על דברי ר' איסי שבב"ר, וזה גם ביאור המאמר : כל איסור שכתוב בבני נח אינו לא בעשה ולא בלא תעשה — במפורש — אלא לאו הבא מכלל עשה, ,וכל" לאו דוקא. ועי' סנהדרין (נח ב) : ז' מצוות הן שב ואל תעשה, אבל ,קום עשה לא קא חשיב".

ואלי"ג ען אלסירוס כ"ק ושרצו בארץ ופרו ורבו ע' ואלי"ד אלנהי ען אלמייתה כ"ק כל רמש אשר הוא חי והד'א איצ'א לאו הבא מכלל עשה כעשה דאמי. וקאלו פי תלמוד ארץ יש' עשה הוא לא יג'ב פיה מלקות. ואלה"י ואלי"ו אלנהי ען אכל אבר מן החי וען אלדם (?) כ"ק אך בשר בנפשו דמו. ואלי"ז אלנהי ען אלכלאים פי אלחיואן כ"ק ויקח מכל הבהמה הטהורה ... ואלי"ט אלמר באלקרבות מנהא ואלכ' חצ'ר אלגזל כ"ק ותמלא הארץ חמס וקאל על אדות באר המים. כבוד אב ואם ק' וירא חם אבי כנען וק' ויקח שם ויפת את השמלה. וט' שראיע פי פסוקין קו' לא ימצא בכ' וחובר חבר וג' כי תועבת יי' אלהיך. וקד וג'דנא פי אברהם אבינו

שיזדווג מין במין אחר, הגאון מבאר את הפסוק: 'ויקח מכל הבהמה הטהורה', לפי הגמרא (זבחים קטז א): "ומי הוו טמאין וטהורין בהתיא שעתא? אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן, מאותן שלא נעבדה בהן עבירה". ואולי סובר הגאון שבן נח נצטווה רק על הרבעת בהמה ולא על עוף, אף שישראל נצטוו גם על עוף, ראה מאירי לסנהדרין נו ב, מהדורת א' סופר, עמ' 224: „בני נח אסורים בהרבעת בהמה בשאינה מינה". וראה ב"ק נה א, שהרבעה בעופות אסורה וכן בירושלמי כלאים פ"א ה"ז. וראה תורת שלמה בראשית א, ס' תרצה. ואולי דעת הגאון בהמה לאו דוקא, כי שם (ח, ז) כתוב גם בעוף, ומכל העוף הטהור'.

144 כפי שעשה נח, וראה ב"ר לד ט: אמר, מפני מה צונוי הקב"ה וריבה בטהורים יותר מן הטמאים אלא להקריב מהן קרבן, מיד: ויקח מכל הבהמה הטהורה וגו', וראה באמרות טהורות לרמ"ע מפאנו שם דף קד: „והקרבות לכל הדורות הראשונים היו כמו שאינו מצווה ועושה" ודעת רס"ג, שקרבן „לא יתכן שקין תכל עשאו מצד עצמם, אלא ודאי צווי מצווה וחוק מחוקק". וראה עוד מקורות בענין צווי הקרבות „על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 110 הערה 463. וראה מהר"ץ חיות במאמר תורת נביאים ב„כל ספרי מהר"ץ חיות" ת"א פרק יא דף עב שקרבות היו בבחינת הוראת שעה לנח ולאבות.

145 והשווה סנהדרין נו א, הדרש מכל עץ הגן (בראשית ב טז), ולא הגזל, בלקח טוב בראשית ב טו: „כי אנשי דור המבול מפני החמס נחתם עליהם גזר דין שלא היו נוהגים על המשפטים". והשווה תוספות הרא"ש סנהדרין שם, ד"ה גזל, שהקשה למה דבי מנשה לא למדו מדור המבול שלא נחתם גזר דינם אלא על הגזל.

146 לפי הכלל שאין עונש אלא אם כן אסר הדבר מקודם, או כלימוד מסיפור הדברים. השווה דברי בעל הלכות גדולות הלכות כבוד אם ואם ובה"ג ברלין עמ' תעט: לא יכנס אדם למרחץ עם אביו וכו'. ר' יהושע אומר משום שיגלו ערוה זה עם זה דכתיב ויכסו את ערות אביהם.

147 וראה סנהדרין (נו ב): רבי יוסי אומר, כל האמור בפרשת כשוף בן נח מוזהר עליו: (דברים יח י"ב): (1) לא ימצא בכ' מעביר בנו ובתו באש. (2) קוסם קסמים, (3) מעונן, (4) מנחש, (5) ומכשף, (6) וחבר חבר, (7) ושואל אוב, (8) וידעוני, (9) וחורש אל המתים וגו' ובגלל התועבות האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך, ולא ענש אלא אם כן הזהיר והשווה פירוש של הגאון פ' מקץ מד, טו כי נחש ינחש וגו': „שכבר נצטוו על הנחוש".

ונסלה שראיע אכ"ר מת'ל אלירושה והמעשר ונדריים וייבום ובכיה והספד וקבורת המת וגיר ד'לך וקו' ויענו בני יעקב יוג'ב (?) אן יכון ד'לך עאמא לג'מיע אלשבטים ועלי אן אלכ'טאב כאן ליעקב פאן אלשבטים אנפרדו בלא אבוהם (?) יעקב... יד'כל פי שבהת. ופסרת במרמה בחילה מת'ל בא אחיך במרמה יריד בה אנה אחתאל עלי אכ"ד חקה לאן יעקב כאן אלחקיקי באלבכורה ולם יכון עשו מסתחק לק' וערמה ותחבולות וק' אשר טמא יעני אנהם אסתחקו ד'לך בד'לך אלפעל וקו' כי חרפה היא לנו נט'יר מא קאל אללה ליהושע היום גלותי את חרפת וקו' אך בזאת ליס הוא אמתת'אל אלמילה פקט בל אלתזאם אלשראיע אלואג'בה עליהם לקו' אם תהיו כמנו וכ'ק' וישבנו אתכם והיינו [לעם אחד] ואנמא ד'כרו אלמילה לאנהא אט'הר ואשהר ועלי אן נעלם אן אלחילה פי הד'א אלמעני באלמילה הו לתצ'עף

והקבורה. יש לציין עוד את השאלות פ' חיי שרה סי' יד : דאילו מאן דשכיב ליה שיכבא מיחייב למיבכיה ולמיספדיה ולמיקבריה דהכי אשכחן באברהם אבונא בעידן דשכיבא שרה בכיה וספדה וקברה דכתיב (בראשית כג ב) ותמת שרה בקרית ארבע וגו'. ע"כ. ענין זה נמצא בהלכות גדולות הנדפס הלכות ברכות ריש פ' מי שמתו, ובה"ג ברלין עמ' 25. ובה"ג מכ"י מילאנו ירושלים תשל"ב בהלכות הספד עמ' 449.

153 ראה בפירושו של הגאון (שם מזו כט) : ,אל נא תקברני במצרים', וכן בפסוק (נ י) : ויעש לאביו אבל שבעת ימים'.

154 כעין זה ברמב"ן. בניו דברו במקומו לכבודו : ,בעבור היות הדבר להם לקלון, לא רצו שיפתח פיו לדבר בו כלל". וברד"ק פירש שיעקב אבינו לא דבר במרמה, והניח הדבר לבניו. ורבינו עובדיה פירש על הפסוק : (בראשית כד, ג) ויען לבן ובתואל. ,שמתחילה הסכים יעקב שלא לדבר באותו מעשה והניח הדבר עליהם". ובשכל טוב כתב : ,ולמה קפצו לדבר לפני אביהן, שהיו יודעין בו שהוא תם וחסיד ביותר, ולא היה מבריע לשכם ולא מרמה בו, כיון שהשפיל את עצמו כל כך, לכך קפצו לדבר".

155 השווה לקח טוב : ,במרמה, כשם שלקח יעקב הברכה במרמה, והיא חכמה, כך ויענו בני יעקב במרמה. ושמא תאמר ברמיה ת"ל אשר טמא את דינה אתותם, כדין וכשורה עשו".

156 צרוף מלים בודדות על פי הפסוקים האלה, נראה שכוונת הגאון לפרש ,מרמה" כמו ערמה ותחבולה ולא רמיה. השווה פירוש המשניות לרמב"ם תמורה פרק ה, משנה א : ,והתחבולה המותרת נקראת הערמה, ושאינה מותרת מרמה". וראה בתוספות יום טוב שם שלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. וכן בתרגומים כאן במרמה, בחוכמא. וכן ברש"י כאן ואצל עשו.

157 השווה הערה 155.

158 בראב"ם מביא באור זה בשם אבי אביו : ,בערלה [כי] שמה חרפה בעדות מאמרו יתעלה ליהושע היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם".

159 השווה דברי ראב"ם בפירושו בפסוק יד : ,כי חרפה היא לנו להתחתן במי שאינו בדתנו ואינו מקיים מה שנצטוינו בו" המשך הדברים חסרים שם בכ"י. יתכן שגם דעת ראב"ם היא שדרשו משכם לקבל יתר המצוות עליהם. וכדברי הגאון כתוב בספר ,מנחה בלולה" : ,אם תהיו כמוני, אמרו תהיו כמונו ולא אמרו אם תמולו בשר ערלתכם רצונם שאצל המילה יקבלו עליהם עול תורה ומצוות".

קואהם פיט'פרו בהם ויכון ד'לך שביה במא פעל בשמשון כ'ק' ותגלח את שבע [מחלפות]. תם נקול אן הד'א אלמסתעדי מן אלשבטים ג'רי עלי וג'הין אחדתא אנה תם ד'לך עלי וג'ה אלאכ'לאץ פי אלדכ'ול פי אלדין לם ערצ'ו להם במכרוה ואלאכ'ר אן יתממו גרצ'הם קבלו או לם יקבלו וק' ונתנו גט'יר ק' מצרים נתנו יד. ומידך נתנו לך וק' ונתנו א' בנותינו ג'ואב קול חמור והתחתנו אותנו וק' וישבנו אתכם ג'ואב ק' ואתנו תשבו והיינו לעם אחד מא נקל אלאבא אן אלגר... פליס הו אמ' ר' חיה בר אבא אמר ר' יוחנן לעולם אינו גר עד שימול ויטבול. וקאלו פי וצף כיפיה אלמילה ואלטבילה פי אלגרים קיבל מולין אותו... נשתיירו בו ציצין המעכבין את המילה חוזרין ומולין אותו שנייה נתרפא מטבילין אותו ושני תלמדי חכמ' עומדין על גביו ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות טבל ועלה הרי כישראל לכל דבריו. וק' אם לא תשמעו אלינו נקול לעל קאיל אן יקול לנא וד'א כאן אחד אסבאב דעותהם להם אלי אלד'כ'ול פי אלדין עלי ג'הה אלכ'לאץ מנהם פלם ג'עלו מה... הם להם בד'כר דינה אכ'ף ואריע להם מן גירה וקול אל שבטים ען דינה ולקחנו א' בתינו והלכנו וג'איו פי אללגה אן יכון ד'לך עבארה ען יעקב ולאה וק' וייטבו דב' בע' חמ' הו אחד חאלין אמא אן יכון חסן ענדהם מעאני הד'א אלשראיע גט'יר ק' וייטב הדבר בעיני המלך ויעש כן. ואמא לגלטה אלהוא עליהמא אן להמא ג'מיעא וק' ולא אתר הנער יעני אלכ'תאנה פאבתדי הו ליתבעה ג'מיע אהל אלבלדה לילא יתאכ'ר מן ד'לך מדה פיכון קד וקע עליה אסם אלגרות לכן לא יכמל לה ונהאיה מדה אלאנתצ'אר י'ב' שהרא כ'ק' אמ' ר' יהושע בן לוי הלוקח עבד מן הגוי ולא ורצה למול מגלגל עמו עד שנים עשר חודש וחוזר ומוכר לגוים... קאל וינפש בן אמתך והגר בן אמתך זה עבד ערל והגר זה גר ותושב. וק' כי חפץ ערף אלתרגיב פי ד'לך והוא נכבד מכל... ימכן אן יכון חמור אכ'תתן מעא בנהתם [!] בעד ד'לך בסבב... אהל קריתה פק' אל שער עירם יעני מוצ'ע אג'תמאע

אם היתה גיורת לא היו הקדמונים אומרים בפרק המניח את הכד, רב נחמן בר יצחק אמר הכא בעבד שנתן לו רבו שפתה כנענית עסקינן וכו'". ע"כ. ומבואר בתורה שלמה כרך יז במלואים דף כ"ח שדעת רס"ג היא שעבד מותר רק בשפתה שטבלה וקבלה מקצת מצוות שעדיין אסורה לבן חורין עד שתשתחרר. ואלו הגאון רשב"ח סובר ששפתה שטבלה אין עליה איסור מן התורה גם לבן חורין כמבואר ברמב"ם הל' איסורי ביאה פ"ב הלכה יא. ועבד מותר בשפתה שאסורה מן התורה לבן חורין כמבואר בב"ק שם. וכן כתב ש. אברמסון — ענינות בספרות הגאונים עמ' 259.

165 יבמות מח, ב. בכ"י, ותושב.

166 כתה"י לקוי וקשה לדעת כוונת הדברים.

אהל אלקריה ואלצבור ואלרוסא כ'ק' בצאתי שער עלי קרת ואשתמל כ'טאבתה להם עלי י' מעאני מן אלתרגיב פיהם קו' שלמים הם מסאלמין לא מחארבין נט'יר קו' הנאך אם שלמים וכן רבים וכן גוּזו תמת'להם...

תרגום הפסוקים לד, כז—לא

(כז) ... אהלהא עלי תנג'יס אכ'תהם. (כח) את צאנם נהבו [...] (?) גנמהם ובקרהם וחמירהם וג'מיע [מא] פי אלקריה ומא. (כט) פי מנאזלהם ... (ל) ויאמר [וקאל] יעקב לשמעון וללוי קד אשמתמאני ... ד'כרי ענד סכאן אלבלד אלכנעאני ואלפרוז[י]... רהט ד'י עדד קליל פאן אג'תמעו עלי... ואסת... וני ואהלי. (לא) ויאמרו. קאלא לה... יעמל ב[אכ']תנא.

פירוש

אמא אנתצארהם ... ג'צבהם ועג'לתהמא פהי ... ואלוג'ע ... אלג'רח וקד עללה כ'ק' [בהיותם] כואבים יעני עט'ם אלהם ואלוג'ע ... ראו כי גדל [הכאב ... אלמוצ'ע ...] [...] סאד וכד'לך קאל ... ביום השלישי ... וכד'לך קאל אלכ'טאב לכו ונשובה אל יי כי הוא. וק' יחיינו מיומים ... יריד בה כאבי אלמחבה. וכ'ק' פי אל[שירה] אחות לנו קטנה. וקו' איש חרבו יעני אן כאן להם יג' סנה וקו' ויבאו על העיר בטח ... ואן ליס להמא טאלב וקו' ויבאו על ... וקו' ויהרגו כל זכר יריד בה אלבאלגין ו[ל]א ידכ'ל אלאטפאל פי הד'ה אלג'מלה אד' לא ד'נב להם ולא עקאב עליהם ולא אנשרח בקתלהם וקד עלמנא דכ'ול חמור ושכם תחת קולה ויהרגו כל זכר פמא מעני תפרידהמא פנקול לאנתמא אל ... אהל אלבלד כ'ק' פי מדין ... ואת מלכי מדין ת'ם ... אסתחקו אהל שכם ... שמעון ולוי אם לא. פנקול ... אהל אלקריה ... עלי ... אסתוג'בו ... פי אלדין לכנה ... ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו [לאנהא מגדובה מקהורה עלי צפה אלזנות והו פאעל באכ'תיאר פקצאדה מתעין והי בריה אכדוהא וכרגו דלן מואכדה להא וקד גבה עלי דלך ר' שמואל בן חפני ז"ל] ¹⁷¹ [בני] יעקב באו על החללים. יריד בה ... מן קדם לס ... הפלשתים ... וקו' שבו ויבוזו וא' אשר בשדה לקחו ... והו ג' צ'רוב חיואן נטאק ומאל ומתאע ואת'את' פאמא ... כאלחיואן אלנאטק כ'ק' וישבו בני יש'...

(דברים כ, יג—יד) והכית את כל זכורה לפי חרב רק (הנשים ו) הטף וג'.

¹⁷¹ גם שם כתוב ויהרגו כל זכר ובכל זאת מזכיר במפורש ואת מלכי מדין וג'.

¹⁷² כתב היד לקוי כאן. מן המלים „התחייבו“ ... „בדת“ נראה שהגאון מדבר על חיובם של חמור ושכם לפי הדת. ראה הערה הבאה.

¹⁷³ קטע זה מקורו בפירוש ראב"ם לפסוק לא, להלן ויאמרו הכוזנה וג' בשם הגאון בן חפני. ונראה שמקום הבאור הזה הוא כאן על פסוק כו על המלים: ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו. כנראה מדבר הגאון על חיובם של חמור ושכם ופטורה של דינה כפי שכתבתי בהערה הקודמת ועוד, להלן יש לנו באורו של הגאון לפסוק לא, מכת"י בריטיש מוזיאום ואין שם הבאור הזה.

מאחיהם וקו... ולקחה קד וקע עלי אלחיואן¹⁷⁵ אלנאטק כ'ק' ויקח דויד את...
 ...¹⁷⁶ יקע עלי אלשין אלסאסי אעני פעל מא מנעתה אלסיאסה עכר אבי א' הארץ עלי
 אן אלצואב כאן פי פעל שאול. וקו' להבאישיני תקביח ד'כרה פי מא בין אהל ד'לך
 אלבלד ואסאה חאלה ענדהם כקו' ויאמן אכיש בדוד לא' הבאש הבאיש בעמו יש' וקאל
 אחיתופל ושמע כל יש' כי נבאשתה וקו' ונשמדתי כ'וף מן אלקלע ואלאסתיצאל
 ולם נראה קאל עמלתם חראם ולא מחצ'ור ולא ק' להם רדו מא סביתם ונהבתם.
 וקו' הכז[ו]נה ג'ואבא מוקועא לאנה קצאץ עלי מא פעלה בתא ומא אסתחקה מן
 גיר הדא אלוג'ה. לה וקו' עלי בית אל למא פוע מן אמר מא ג'רי מ' נט'יר קו' גד לדוד
 עלה הקם מזבח ליי בג' א' היבוסי ואיצ'א ליחת'ה עלי מא ינפעה מן תקריב
 אלקראבין הנראה אליך פי וקת צ'עף אלחאל ואלקלב. וקו' ויאמר אל ביתו כ'אטב
 נסאיה ואולאדה ואל כל אש' עמו כ'דאמה ועבידה ותבאעה והד'ה מנאזל אלנכאר
 אן יבתדי באלאכ'ץ ת'ם קאל לם תאכ'ר יעקב בנפיהא אלי ד'לך אלוקת פנקול אנה
 אמרהם באלתובה ואיצ'א למא אמר באלצעוד אלי בית אל וג'ב אן יסתעד וינט'ר
 לנפסה כקו' שמור רגלך כאשר תלך. פאנהאהם (?) ען עבאדה אלאותאן כמא פעל
 יהושע ושמואל והטהרו יריד בה אכ'לאץ אלניה פי טאעה אלכ'אלק ג'ל ועזו כקו'
 אהב טהר לב, ואן יעתולו ען נג'אסאת אלנצנאם כקו' תזרם כמו דחה, וקו' ובגילולי
 מצרים אל תטמאו. ואן יג'תנבו נג'אסאת אלמעאצי כקו' ותטמא הארץ ואפ' עונה,
 ואג'תנבהמא יוסמי כדלך לפני יי תטה' ומחטאתי טהרני. וטהרתים מכל עונותם
 וקו' יראת יי טהורה לאל העונה אותי, שוכרא ללמגיב וללמגית' פי אלוקת אלשדה

182 השווה לקת טוב: לפי שהיה מתיירא מיושב הארץ שנאמר להבאישיני ביושב הארץ
 בכנעני ובפרזי, א"ל הקב"ה קום עלה ובית אל. כימה יש לך עלייה יש לך. וראה ב"ר
 פרשה פא, א. שהפסוק בא להזכיר ליעקב לשלם את נדרו.

183 ראה שכל טוב: ויאמר יעקב אל ביתו זו נשיו: ואת כל אשר עמו. אלו בניו ועבדיו.
 וברד"ק: אל ביתו, אל בניו, ואל כל אשר עמו, אליה עבדיו. אולם הראב"ם באר: „הרמז
 לדעתי במה שאמר ביתו וכל אשר עמו, אל הנלוים עליו לא אל נשיו ובניו". השווה
 רמב"ן בפסוק ד.

184 סוף הפסוק: אל בית האלהים.

185 יתכן שכוונת הגאון היא כמו שכתב הרמב"ן (פסוק ד) שלא היה כאן הדבור על הסרת
 האלילים ממש אלא קריאה לסור ולהתרחק מעבודת אלילים ולהדבק בה' דוגמת יהושע
 שהזהיר את העם מעבודת אלילים וציום על דבקות בה' (יהושע כג, ז—ח) וכן שמואל
 הזהירם כך (שמואל א, יב, ו—טו). בדרך זו הלך רבינו בחיי. ויש לציין שרבינו בחיי
 מביא את הפסוק מקהלת, שמור רגלך וגו' כפי שהגאון מביאו.

186 בראב"ם: „ומאמרו והטהרו, או יהיה רמו שיטהרו מטומאת עבודה זרה הרוחנית".
 זה כדברי הגאון.

187 בכתוב: עונם.

ויטמן אתם וגב יכן קד השמהא וכסרהא קבל דפנהא ליבטל עבאדאתהא לקו אלחכמ' כיצד מבטלה ר' מאיר אומר עד ש... ויחבל ר' שמעון אומר אפלו דחאה והפילה (?) ולא יג' נעתקד אנה דפנהא עלי צחתהא ולא סימא תחת אלשגרה לאנה אחד אנואע אלאשרה וקאלו מעש' בצירן באלן שהיו עובדין את[ו] ומצאו תחתיו גל אמר להם ר' שמעון בדקו את הגל הזה ובדקו ומצאו בו צורה אמר להם הואיל ולצורה הן עובדין נתיר להם את האילן ואחכם אנואע אבד אל עבודה ז' רמיהא פי בחר עמיק חתי לא תוג'ד פתעבד לקו' המוציא שברי צלמים הרי אלו מותרים, מצא תבנית יד ותבנית רגל הרי הן אסורין מפני שכיוצא בהן נעבד המוציא כלין ועליהן צורת החמה צורת הלבנה צו' הדרקון יוליכם לים המלח ולם יד' באלקרב מן אבן ? יעקב אלבחר פאכ'תאר אלדפן ויג'ב יד' דפנה להא מכ'תומא לם יעלם בה מכלוק ויקרא למקום מקאם במקום כי שם נגלו אליו, ונסל ען דבורה איש כאנת תעמל ענדה פקאלו אלאבא אן רבקה אמה וג'הת בהא אליה תקתצ'י מג'יה אליאה ותפי בועדהא לה פי קו' ושלחתי ולק' משם בעד קו' א' עד שוב אף אחיך, ולם נרא אכ'יה רגע ען סכ'טה אד' כאן קצדה באלמכרוה קלנא יג'וז אן יד' יצהר לאמה אן סכ'טה... זאל עלי ג'יהה אלחילה פלמא בלגה רג'וע יעקב קצדה באלמכרוה בגיר חצ'יה אמה וקו'

- בטול. כך פירש בעל חסדי דוד על התוספתא את דעת ר"ש שמקל בזה. אולם לפי גרסת הגאון שלפנינו דוקא „הפילה” בכוונה והנכרי אינו מגיב, נקרא בטול.
- 191 במשנה, במשנה בירושלמי ובגמרא לפנינו : ובדקוהו.
- 192 במשנה שבדפוסים ובתלמוד : דרקון. אבל במשנה שבירושלמי, ובכתב יד קאופמן : הדרקון.
- 193 בשולי הגליון כתוב : נהר (?) או ים, בחר וכו' מדברי הגאון משמע שאבוד עבודה זרה הוא על ידי השלכה לכל ים או מים עמוקים, ואף בלי שחיקה. השווה תוספות עבודה זרה מג, ב ד"ה שוחק, ופסחים כח, ד"ה ע"ן, ובית יוסף טור יורה דעה סי' קמו. וראה פירוש הב"ח שם לשיטת הר"ף שהלכה כחכמים, בלי המחלוקת של רבה ורב יוסף. ויתכן שכך היא גם דעת הגאון.
- 194 ראה רמב"ן שהקשה שע"ז ומשמשיה אינן מן הנקברים. וראה ברבינו בחיי שמביא את הבאור של הגאון : „... או יש לפרש כי אפילו היתה ע"ג ממש שהיא אסורה בהנאה לא היה בידו להוליכה לים המלח כי בדרך היה ואי אפשר לו זה”.
- 195 ראה בלקח טוב ובשכל טוב : טמנם שלא יכשלו בהם אחרים.
- 196 כן ברשב"ם וספורנו שהכוונה למקום הידוע שהקים שם מצבת. והשווה מה שכתב הגאון בבאורו בפ' ויצא כח יא ויפגע במקום.
- 197 באור דלקמן מחבא בלקח טוב וברש"י כאן בשם ר' משה הדרשן. (חי בערך ד"א ת"ת. ראה בראשית רבתי במהדורת ר' חנוך אלבק במבוא.) לפנינו א"כ נזכר מקור קדום של המדרש הזה. בראב"ם מובא : „ואמרו בהליכת דבורה אליו כל רבקה שלחה אותה כדי שתביא אותו כמו שאמרה ושלחתי ולקחתיך”.

ולא יקרא עוד ש' לה ג' תפאסיר אבדא זיא[דה?] ... פקט הו פי יעקב לאן ליס הוא נפי ... ג'ה בעד ד'לך אלא'באת פיד' נקיצ'א ואנמא ... פי אעתקאד ... תפרידא אסם יעקב בגיר אסם ישראל לקו' כי אם ... במא²⁰⁰ הוד'א ישרחה מן אלברכות יחתמל אן נקול אנה ברכה פי הד'א אלמוצ'ע לאנה אלמכאן אלכ'אץ וכמא קאל יברכך יי מציון. וקאל בעדה וראה בנים לבניך. ואיצ'א לישייד ברכות יצחק לה ויזיל אלמרא פי אשתבאהה עליה. ואבתדאה כקו' לה שמך יעקב מע אנשהאר ד'לך אנמא תאת'ירה את'באת הד'א אלסם לה ועלי אנה סיצי'ף אליה [ישראל]. ופסרת לא יקרא עוד שמך יעקב לא יוקאל אסמך יעקב פקט לאן ללפטי'ה עוד ג' תפאסיר אכת'רהא אבדא כק' ולא יהיה עוד המים לא יאמר לך עוד עזובה ולארצך לא יאמר עוד שממה. ולא יכנף עוד מוריד. לא יאמר עוד לנבל נדיב ולא יהיה עוד לבית יש' סלון ממאיר. ואמת'אלהמא. ואלב' עוד תפסירה איצ'א כק' עוד נגע אחד. וקו' ומם עוד תקח. ואלג' עוד תפסירה פקט כק' לא יאמרו עוד ארון ברית יי. ולא יעלה על לב לא יג'ו אן נפסרה אבדא ולא נפסרה איצ'א ולאכן תפסירה אנה לא א ... [ברית יי] פקט לאכן ירושלם כמא קאל בעת ההיא יקראו לירוש' כסא יי פקו' לא יקרא עוד שמך יעקב ליס הו נפי עלי כל וג'ה בעד ד'לך אלא'באת פיוון נקיצ'א ואנמא הו נפי אעתקאד תפרידה באסם יעקב בגיר אסם יש' לקו' כי אם ישראל יהיה ש[מך] יעני מע אסם יעקב וליס ילום מן ד'לך אן לא יקאל יעקב אלא ומעה יש' פאן קד יג'מעהמא ג'מיעא וכק' שמע אלי יעקב ויש' מקוראי. וקאל ירמיהו ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם יי ואל תחת יש'. וקד יפרד ישראל כקול אליהו יי אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע. וכד'לך קד יפרד יעקב כק' ושב יעקב ושקט ושאנן. כי נטשת עמך בית ישראל. בית יעקב לכו ונלכה באור יי. ויכון הד'א נט'יר קול אללה תע' לכן הנה ימים באים [נאם יי] ולא יאמר עוד חי יי אשר העלה את

רבינו חננאל, ואלו דבריו: „לא יקרא שמך עוד יעקב, ורבינו חננאל פירש שקרא שמו ישראל מוסף על יעקב, כי מלת „עוד“ פירושו בלבד, יאמר לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, כלומר יעקב וישראל“. ראה מאמרי „רב שמואל בן חפני גאון מקור לרבינו בחיי על התורה“. ארשת ה. והשווה ריב"ג שרש, עוד. 200 עד כאן מכת"י בריטיש מוזיאום. מכאן ואילך מכת"י של שני עמודים שמצאתי בספריית קמברידג', וסמונו עכשיו T-S Arabic 22.18. העמודים האלה הם מהגאון ובהעתקה יותר שלמה מזו שבכ"י בריטיש מוזיאום, כבר הוכחתי למעלה (סוף הערה 14) הערה 16) שהסופר מכתב יד בריטיש מוזיאום קצר וקצץ בפירוש הגאון. בכתב יד קמברידג' בא הבאור של שלשת המובנים למלת „עוד“ במלואו ואין ספק שזה מדברי הגאון. יתכן שכת"י זה היה לפני מ. צוקר, ראה „על תרגום רס"ג" עמ' 321. לפי השערתו הקטע הוא מרשב"ה גאון. אולם המובאה בספרו היא מקוטעת וגם אין שום סימון של הכת"י. עיקר טעמו של הגאון שהשם יעקב נשאר מה שאין כן באברהם, מן הכתוב כאן ויאמר לו אלהים שמך יעקב, כלומר השם הזה קיים. באור זה נמצא גם במדרש הגדול כאן בשם ר' אלעזר. מ. מרגליות ציין שם — מקורו נעלם.

בני יש' כי אם חי יי אשר העלה א' בני יש'. וידל עלי צחה הדא' אלתפסיר אסתעמאל אלאנביא ד'לך וקד קאמה אלתלאלה באלאעלאם ואלמעג'זאת עלי צדקהם פי ג'מיע מסתעמלאתהם ואמא אברהם אבינו פאנה נפי ענה אסם אברם ואת'בת לה אסם אברהם כק' ולא יקרא עוד את שמך אברם. וקו' ויקרא את שמו יש' יריד בה אלתעצ'ם ואלתרייס ואלתשריף. וקד וג'דנא אלבארי ג'ל ועלי (?) אצ'אף אלי ד'לך אסמא תעס... אילאם (?) פי אלתשריף פי אוקאת אלטאעה מת'ל [עבדי יעקב ו]ישורון בחרתי בו. וקאל ואתם תהיו לי ממל'כת] כהנים וגוי קדוש וקאל כי עם קדוש אתה וקאל זית רענן יפה פרי תאר*200.

... לראובן ונסלה מעני אלתקדם באלבכורה פי ה' [אמור אלא'] אלנסב ואלולאדה. ואלב' אלתקדם פי אלנחלה כק[ו'] ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן ואלג' אלבנוה פי זמן[?] כקו'] תחלת דבר יי בהושע. ואלד' אלתקדם פי חמשת [ערי] מקלט כקו' את בצר במדבר בארץ המישור ל[ראובני] ואלה' אלתקדם פי אלגלות כ'ק' ויער אלהי ישראל [את רוח] פול מלך אשור וג' קו' ויבא יעקב אל יצחק אביו ג[על ?] גיבתה כ'ב' סנה כ' ענד לבן י'ח' שה' פי סוכת וסתה [אשתר] פי בית אל לקו' פי סדר עולם יצא מארם נהרים ובא לסכות ועשה שם י'ח' חדש ובבית אל ששה חדש[ים מקריב ?] זבחים וקו' ממרא קרית הארבע היא חברון ג'. ... ועלי אנה למא כ'רג' מן ענדה תרכה פי באר שב[ע והדא ?] ידל עלי אנתקאלה אלי חברון וקו' אשר גר שם א[ברהם] יפידנא פיה מערפה אלגירות פיתפסר בה קול אל[לה] כי גר יהיה זרעך אנה אנמא אראד בה יצחק ו[יעקב] לם יקול אשר גר שם אברהם וישמעאל ולם נג'ד [אנה ?] אטלק אסם גרות עלי ישמעאל ועשו ועלי אנהמ[א נסל ?] אברהם ועלי אנה קד כאן אחכם ד'לך פי קו' כי ב[יצחק] יקרא לך זרע. וקו' ויהיו ימי יצחק ערפנא שי [א' ?] כמיה עמר יצחק ואלאכ'ר נסתכ'רג' כמיה עמר [יצחק] אבינו בעד רג'וע יעקב אליה פנקול אנה עאש [כ'א' סנה] בעד רג'וע יעקב אליה וד'לך א[נה] כאן לה [ק'ל'ז' סנה] ... פמ... מן ענדה וכ'ב' גאב ענה ודלך ק'נ'ט... ק'פ' והי גמ[לה] עמרה כ'א' סנה וקו' ויגוע [יצחק] וימת ויאסף [ובמ ?] וצ'ע אכ'ר וישכב דויד פאלמיתה אעמהא ובעדהא...

204 בסדר עולם לפנינו : יצא מארם נהרים ובא לסכות ועשה שם שמונה עשר חדשים שנאמר ויעקב נסע סכתה וגו'. יצא מסכות ובא לו לבית אל ועשה שם ששה חדשים מקריב למקום. הגאון מזכיר את מקור הברייתא שהוא סדר עולם. אולם הוא מביא את הברייתא כפי שהיא לפנינו במסכת מגילה יג, א. וראה עוד במספר השנים למעלה לד, ב. והערה 104 שם.

205 בענין זה שגם עשו וישמעאל היו צריכים להשתעבד ראה שמות רבה פרשה ה, כב. ועוד במדרשים ראה תורה שלמה בראשית טו אות קלט. הגאון מבאר את המלה „גר” כאן מלשון גרות. והשווה א"ע בראשית טו, יג : „וטעם גר כמו הגרגיר שנכרת מן הסעיף”.

206 בסדר עולם לפנינו כתוב : „בא לו אצל יצחק ושמשו כב שנה” הגר"א תקן שם, ושמשו כ"א, וכן תקן רטנר במהדורתו של סדר עולם וכמבואר בדברי הגאון לפנינו.

207 ראה חשבון השנים באופן מפורט בלקח טוב לפסוק כו. וראה בהערות שם. וראה גם בשכל טוב שם.

[ו] יגוע כל בשר הרומש ואכ'צתא באלצאלחין אסיפה [ויאס]ף אל עמיו ויאסף אתרן וקיל למשה ובאספת אל עמך...ה אלאנחשאר מע אלצאלחין וקד יקאל מא הו אע[ם?] מן ד'לך הו קו' כי הולך האדם אל בית עולמו וקו' זקן ושבע ימים יריד בה טאען פי אלסן נט'יר קול' פי אברהם ויגוע וימת אברהם בשיבה טובה זקן ושבע... דויד וימת בשי[בה] טובה שבע ימים עושר וכבוד... [כ]אן מלך וינט'ר... [ויקברו] אותו. ואג'באת אלהספד... אלקבורה וכ'ק' וספדו לו כל ישראל וקברו אותו. ותקד'... עשיו עלי יעקב פהו (?)... [ת]קדים יעקב פי ד'לך... עשו עלי נפסה וקו' הנ... עשו²¹¹ וישמעאל ל[תקדים] ישמעאל ליצחק עלי נפסה [בדפ]נה פי חברון.

לו

(א) ואלה. [(ב) עשו. (ג) ואת] בשמת (ד) ותלד. (ה) ואהליבמת. (ו) ויקח. (ז) כי היה²¹³... (ו) וסאיר מלכה פי בלד כנען ומצ'י ילי בלד אכר מן בין ידי יעקב אכיה. (ז) כי היה. לאן מלכהמא כאן אכת'ר מן אן יקימא ג'מיעא ולם יטיק בלד סכנאהמא אן יחמלהמא מן ג'הה מאשיתהמא. (ח) וישב, פאקאם עשו פי ג'בל שעיר פאן עשו הו אדום.

פירוש

קאלו אלאבא אמ' ר' יוחנן כל מיתה שנאמרה בה גויעה אינה אלא מיתת צדיקים פאן קאל קאיל אוליס קיל פי דור המבול ויגוע כל בשר קיל לה אן אל גויעה אד'א קיל

הלשון כאן בדברי הגאון היא לפי מה שנאמר בגמרא שם : ומדאדבריה שמע מינה תשובה עבד בימיו, כלומר רגיל להנהיג את יצחק לפניו.

213 אלה שבע מלים הראשונות של הפסוקים לו, א—ז. עליהם, כרגיל היה תרגום של הגאון. הסופר השמיט את התרגום וכתב רק את ראשי הפסוקים, וכן ראינו למעלה לד, ט—כג (הערה 119) בכתב יד של אותו הסופר. התרגום המלא של הפסוקים ו—ח נמצא בכ"י פריז II A13 וכן המשך הפירוש הוא לפי כת"י זה. תחלת התרגום לפסוק ו חסרה.

214 נראה שכל המאמר הזה על מיתה שנאמרה בה גויעה וכו' מקומו למעלה לפני תרגום הפסוקים של לו, א—ח. אולם גם בכת"י קמברידג' ⁹¹21 נמצא בסדר זה שבכת"י פריז לפניו.

215 לפנינו בגמרא א"ל רבינא לדב חמא בר בוזי ודאי דאמרינו כל מיתה שיש בה גויעה וכו', בכ"ל מינכן בדקדוקי סופרים : „דאמרינו משמיה דר' יוחנן", בדברי הגאון חזוק לגרסא זו, וכן בהגהת הב"ת. בכ"י קמברידג' של פירוש הגאון ג"כ כמו לפנינו בכ"י פריז. וראה ש. אברמסון מס' ב"ב בתרגום עברי.

216 בגמרא : כל מיתה שיש בה, ובכ"י מינכן : כל מיתה שנאמר בה גויעה, כמו בגרסת הגאון.

217 בגמרא : זו היא מיתתן של צדיקים, בכ"י מינכן כמו לפנינו : אינה אלא מיתתן של צדיקים.

מעא אסיפה כאנת כ'אצה [באלצדיקים] ²¹⁹ פאן קאל אוליס קד קיל ען ישמעאל ויגוע וימת ויאסף אל עמיו קל לה אן אלאבא קאלו אן ישמעאל עשה תשובה כמא כאן אלגרץ אלמקצוד בהד'ה אלאקואל הו תעריפנא אלנסב אלפאצ'ל אעני יעקב וזרעו אבתדא בד'כר מלוך עשו ואכ'תצר פיה ליעזלה ויסתאנף וצף תולדות יעקב עלי שרח ומלאוה וכד'אך יפעל... פי אבתדאהם פי אלקסם אלד'י לים הו גרצ'הם פיכ'צרונה ויתרכונה ת'ס יתסעון פי אלקסם [אלדי] גרצ'הם ומקצודהם פיה וכד'אך למא [כאן] גרצ'ה שרח תיאליד שם קדם וקאל אלה תולדות בני נח ת'ם קאל אלה תולדות שם וקאל זכ'תצרא ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם ת'ם קאל מתסעא ואלה תולדות יצחק וערפנא פי הד'א אלפצל באן עשו תזוג' ג' נסא [ו]הן עדה ואהליבמה ובשמת וקד כאן אכ'בר קבל ד'לך באנה תזוג' עלי ג' נסא והן יהודית ובשמת ומחלת כ'ק' ויהי עשיו בן וקאל את מחלת בת ישמעאל. פנקול אנה ועלי אן אסמא האולי גיר תלך אלאסמא כאנה בנסבתהן אלי אבאיהם וליס ליהודית בת בארי פי הד'ה אלקצה ד'כר וכ'ק' הנאך בשמת ומחלת והנא עדה ובשמת פאנה ד'כר והנא עדה בת אלון החתי וד'כר בשמת בת ישמעאל ודכר הנאך מחלת בת ישמעאל פיג'ו אן יכון האולי גמר אולאיך לאן לכל ואחדה מנהן אסמין פד'כר הונא אסם והנאך אסם וערפנא אן לה ה' אולאד מן צלבה והמא אליפו רעואל ויעוש ויעלם וקרח בנסבה כל ואחד אלי אמה [וכ]ד'לך קאל פי דברי ימים בני עשו אליפו רעואל ויעוש ויעלם וקרח וקד כ[א]ן קאל ויקח עשו ולם נג'ד פי הד'ה אלקצה [ד'כ]ר בנאת פיג'ו אן יכון לה בנאת אכ'תצר ד'כרהן... אן יכון לם יכן לה לכנהן בנאת אולאד אולאדה וקו' ויקח עשו א' נשיו... כי היה רכוש' ויקול וילך אל ארץ מפני יעקב דלנא בה עלי ריאסה.

פרשת וישב

לז

פירוש

(ז) והנה קמה. ופרק רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל בין קמה מלרע וקמה מלעיל
אן געל אלקמה אלומתי מאציא וקמה באמה מסתקבלא¹.
(ז) וחילק רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל בין קמה מלרע וקמה מלעיל, בכך שקבע
את „קמה אלומתי“ כעבר ואת „קמה באמה“ (מיכה ז, ו) עתיד¹.
והנה קמה אלומתי וגם נצבה. אמר בן חפני ז"ל אין זה לשון כפול אלא נתכוין
(יוסף) בקמה שעמדה (אלומתו) ובנצבה שהיתה עמידתה שלימה וזקיפה שאין
בה כפיפה. וזה פירוש אמיתי*¹.
(י) הבא נבוא, אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה. הרחקה לקיום פתרונו של
אותו החלום והחכמים ז"ל רואים קיום פתרון הענין בהשתחוות יעקב ע"ה שנאמר
(להלן מז, לא): וישתחו ישראל. כאשר ציוה לו (ליוסף) לשאת את גופו הנכבד
אל הקבורה הנכבדה.
ובן חפני ז"ל סובר שהוא מן הנמנע שהיה יעקב משתחוה ליוסף מפני הנגוד בזה
לכבוד האב על הבן. והשתחויה לפעמים לשון מושאל להערצה ונתינת כבוד אע"פ
שאינה השתחויה ממש ובכגון זה יש לפרש השתחוית יעקב ליוסף. והוא פירוש
שאינו נמנע².

1 הקטע הזה מקורו בילקוט הערבי „כתאב אלתפאחה“ (ספר התפוח) כתב יד בערבית
ספרית אוקספורד הונטינגטון 115. דף 54 ב, בכתב יד.
הערה זו היא מן ההערות הדקדוקיות המעטות המופיעות בכתבי הגאון הידועים לנו.
להלן בפרשת ויגש (מו, כו) כותב הגאון: — „כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה —
בלשון עתיד על מה שקדמוהו (בראשית כט, ו) בזהנה רחל באה עם הצאן, וזאת
בהנחת הטעם על האלף והן ג' במקרא נאמרות במלה הבאה והן עתידות וכו'“. זאת
אומר הגאון על סמך המסורה (שם, פסוק כו) — „ג' מלרע“, ואודות שימוש במסורה,
ראה — הרכבי, זכרון לראשונים ח"ג, עמ' 20 הערה 42. גם ההערה שלפנינו היא
הערה מסוג זה — הגאון קורא את המלה בהטעמה מלרע: „עתיד“, כשיטת הראשונים
לפיה אין בלשון העברית סימן לבינוני ראה ספר הרקמה לר' יונה אבן ג'נאח, שער ד;
א"ע קהלת ג, טו; ספר מאזנים לר' אברהם אבן עזרא, עמ' מז (הוצאת וואלף הידנהיים,
אופיבך, תקנ"א); „ראב"ע המדקדק' לבנימין זאב בכר בתרגומו של א"י רבינוביץ,
עמ' 108; ובספר מכלול לר' דוד קמחי בתרגומו האנגלי של ר' חומסקי (ניו-יורק,
1952), עמ' 340 ועמ' 361 הערה 628. וראה ב. קלאר „מחקרים ועיונים“ ח"א עמ' 26.
והשווה רש"י, בראשית כט, ו.

* ממאמר זה והלאה לקוט מפירושי ר' אברהם בן הרמב"ם, פירוש זה ל„קמה“ ו„נצבה“
הוא גם ברש"י.

2 ראה ספרי דברים, פיסקא לא, וכן בראשית רבה פצ"ו בכת"ו במנחת יהודה עמוד
1241 שבארו שהודה יעקב לד' בהשתחויה זו. אולם במגילה טז: אמרו: תעלא בעידיניה
סגיד ליה — כלומר שהשתחוה ליוסף ממש. ואבן עזרא באר ג"כ שנתן שבת לשם.

פירוש

וסאלהא פלמא ערפחא ותחקק אנהא אלתי ואקעהא וזאל וקוע אלחילה ענדה ק' צדקה ממני תצדיקה להא פי אן אלחמל מנה. ואלב' אפלאג'הא פי אלאהתג'אג' עליה וכ'ק' אשר אם צדקתי לא אענה. וק' אם אצדק פי ירשיע[ני] ואלג' בראתהא מן אלתהמה בגירה וכ'ק' אם צדקת מה תתן ל[ו] וק' כי על כן לא נתתה ליס הו תעליל לאנה לם יעלם ד'לך פימתנע מן אג'לה ואנמא קצד בה צ'רב מן צ'רוב אל אתפאקאת פק' לם יופק תזויג'הא בשלה אבני. וקו' ולא יסף עוד לדע' מפצלאל מן כלאם יהודה ושהאדה מן אלכ'אלק ג'ל ועז לה בד'לך וקאל ען שאול ולא יסף עוד לבקשו. וקר

- התוכן והסגנון ובמיוחד פירוט הסבות לפי מספרים שהוא סימן מובהק אצל רשב"ח, נראה שאלה הם ג"כ דברי הגאון. ראה רש"י שג"כ מבאר שהאחים מכרוהו, ואין כן דעת רשב"ם. וראה רבותינו בעלי התוספות וריב"א שם.
- 5 השאלה והסבה השניה נמצאים בתנחומא וישב. וכעין זה בספר חמדת הימים עמוד קכא. לממה בעשרים לפי שנשתנו פניו מחד נחשים ועקרבים שבבור".
- 6 במדבר ג, מה, ושם ח, ה—כב.
- 1 הראב"ם מתכוון לפירושו בראשית כא, כב. ושם מביא את הכלל עם ראייה מן הכתוב הזה בשם אביו.
- 8 פירוש זה עם הראייה מן הכתוב כתוב גם באבן עזרא וכן דעת בעל לקח טוב. אולם בסדר עולם פ"ב מבאר שהמעשה היה אחרי מכירת יוסף. והשווה דברי הגאון להלן (מא, א) ויהי מקץ על קיצים בלתי מוגדרים בתחלתם וסופם, מובאים באבן עזרא שם וכן בפירוש ראב"ם שם, בלי להזכיר את שם הגאון. וראה להלן בפרשת ויגש בבאורו לפסוק מו, כא, ובני בנימין, שרומז לפירושו על פסוק שלפניו.
- 9 וכן פירש הרמב"ן. הקטעים הבאים על פרק לח כו—ל ; לט, א—יא, הם מכת"י צלום סמינר ניו יורק.
- 10 כלומר היא אומרת את האמת — ממני היא מעוברת וזה כפירוש התרגומים הארמיים, רס"ג ורש"י. הפי' השני הוא כתרגום הסורי הוולגטה והשבעים הרמב"ן ורשב"ם ורד"ק והכספי, צדקה יותר ממני. וכדעת הגאון פירש גם בראב"ם.
- 11 השווה מכות כג, ב : מנא ידע דילמא כי היכא דאזל איהו לגבה אזלי נמי אינש אחרינא לגבה כו'.
- 12 לא כרש"י, ראב"ע ורד"ק וראב"ם. הם בארו, שהיא נאלצה לעשות זאת, מפני שאני לא קימתי את התנאי.
- 13 כן בתוספתא סוטה פ"ט ג. וכן בספרי בהעלותך פיסקא פח. ועיין תורה שלמה פרק יט, במלואים פרק ח, עמוד שסט : „דברי משה" בתורה.
- יש להשוות פירוש הגאון לבמדבר יא, כה, כ"י מספרית לנינגרד בסימן EBP. III B 230, צלום מכ"י זה של שני עמודים נשלח אלי מספריה הנ"ל. אלו הדברים הנוגעים לעניננו : „ויחתמל קו' ויתנבאו ולא יספו, מא לם יעודו. והא כקו' ולא יסף עוד מלא' ה' לחרא' אל מנ' וא' אש'. ויחתמל איצ'א מא קאלה אלמתרגם אנהם לם ינקטעו ען אלנבוא מדה מכ'צוצה והד'א נט'יר קו' קול גדול ולא יסף". ובעברית : „ויתנבאו ולא יספו, סובל (את הפירוש) שהם לא עשו זאת עוד, וזה כאמרו (שופטים יג, כא) ולא יסף עוד מלאך ה' להראה אל מנוח ואל אשתו. וייתכן גם כן מה שאמר המתרגם, שהם לא פסקו להינבא זמן מסוים, וזה דומה לאמרו קול גדול ולא יסף". ביררתי במקום אחר, ששני העמודים הם המשך לכ"י מספרית קמברידג', סימנו T-S Arabic 25/20 לבמדבר יא, טז—כ מפירוש הגאון בן חפני. וראה קטלוג של כתבי יד בברית המועצות מאת אברהם כץ ניו יורק 1957 כרך א, עמוד 7 מספר 18.

והנה תאומים ויקול פי חבקה והנה תומים קיל אן האולי שניהם צדיקים ויעקב צדיק ועשו רשע. וקו' ויתן יד הו כ'רוג' ערצ'י ד'לך אן שכל אלולאדה אלטביעי אן יכ'רג' אל ג'נין עלי ראסה לאנה את'קל אעצ'איה פיסהל כ'רוג' באקי אעצ'איה וקו' ותקח המילדת ותקשר על ידו שני למא את'בתה פי אלנץ והו' קו' זה יצא ראשונה. ולאנה עלאמה אלכ'לאץ ואלנג'אה וכ'ק' את תקות חוט השני הזה תקשרי ולאן גפראן אלד'נוב שבה בה כ'ק' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו וג' וק' זה יצא ראשונה לתפציל אלבכור והד'א ידל עלי אנהא מוצאה בד'לך ובתפקדה והי מות'קה פי ד'לך אלוקת פקט לקולתם שלשה נאמנים על הבכור אביו ואמו וחייה חיה לאלתר ואמו כל שבעה ואביו לעולם ד'לך עלי שרוט אחדהא אן תכון לם תכ'רג' ען מוצ'ע אלולאדה לקו' נאמנת חיה לומר זה יצא ראשון וזה יצא אתרון במי דברים אמורים בשלא יצאה וחזרה אבל יצאה וחזרה לא. ואלמעול אנמא הו עלי ט'הור אלג'בהה לקו' פדחת פוטרת בכל מקום. ולד'לך תרי אלכתאב יקדם פרץ עלי זרח פי אלתרתייב ואלתלאוה. לאנה הו לבכור דון אכות. וקו' ויהי כמישיב ידו ולם יק' בהשיבו ידו לאנה כאן בעץ' אלרד פאמא רד ג'מיע אליד פמסתצעב וקו' מה פרצת על' פרץ יעני קול אלקאבלה יעני אנך קד ת'למת ת'למה עט'ימה. וואפקהא יהודה עלי ד'לך. וסמאה פרץ וכ'ק' לולדה אף אני בכור אתנהו. ד'לך כאן מן תדביר אלחכים ג'ל ועז ליכ'רג' מן נסלה מלכים וגואלים וקד יסתדל עלי אנתפא אלריב מן הד'ה אלקצה בדעא אלקום בעץ' לבעץ' כ'ק' ויהי ביתך כבית פרץ וג' וקו' ואחר ויצא אחיו וג' ליג'על אכיה מקדמא עליה.

21 בסדר ובביאה — הכוונה למנין בבראשית מו, יב ; ובמדבר כו, כ בביאה לארץ. בפ'י ראב"ם כתב : „ואמר ר' שמואל בן חפני ז"ל כי זה [מחסרון] ידיעת אותה המילדת שהרי סומכין על יציאת פדחת הולד והיא מצחו לא על יציאת ידו כמו שנתבאר בד'ין הכפור" — ע"כ. בהערת המהדיר שם 46 כתב „אמנם תימה מה להלכה ולאותה המילדת לפני מתן תורה" וגם בד'יני ישראל הרי בלאו הכי אין עדותה מעלה או מורדת בבכור לאם שאינו בכור לנחלה ואם לענין שיתחייב אביו בפדיונו לכהן הרי מה נפשך אחד מהם בכור ע"כ. אולם לפי מה שאנו רואים את דברי הגאון לפנינו אין שום תמיה. הראב"ם קצר בהעתקת דברי הגאון הכוונה כמבואר לפנינו שפרץ ולא זרח היה הבכור וזה מפני שבהוצאת היד אינו בכור כמו שנתבאר בד'יני בכורות — ולא לענין דיני בכור ממש — ועיין תורה שלמה אות קכז.

22 מובא ברבינו בחיי.

23 באגדת בראשית פרק שלשה וששים, ג, בקש זרח לצאת תחילה. אמר הקב"ה משיח עומד מפרץ ויוצא זרח ראשון ? אלא יחזור למעי אמו וכו'. ועיין תורה שלמה אות קלא.

24 השווה „חמדת ימים" — שלם אשכול — ירושלים תשט"ו, דף קכה : „תמר לשם שמים נתכוונה. לכך מזכירים אותה בבית חתנים ואומרים ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר".

25 מובא ברבינו בחיי.

לט

תרגום הפסוקים א—י

(א) תם ק ויוסף הורד מצ'. ויוסף הבט מצרא ואשתראה פוטיפר כאדם פרעון רייס אלסיאפין רגל מצרי מן אלערב אלדי אנולוה הנאך. (ב) ויהי. פכאן אלרוב מע יוסף וכאן רגלא מנגחא פכאן פי מנזל מולאה אלמצרי. (ג) וירא. פלמא ראי מולאה אן אלרוב מעה ואן גמיע מא יצנע אלרוב ינגחא פי ידה. (ד) וימצא. וגד יוסף חטא ענדה פכדמה ווכלה עלי מנזלה וכל מוגוד לה סלמה בידה. (ה) ויהי... בארך אלרוב מנזל אלמצרי בסבב יוסף וכאן ברכה אללד פי כל מוגוד לה פי אלמנזל ופי אלצחרא. (ו) ויעזב. פתרך כל מאלה ביד יוסף ולם יערף מעה שיא אלא אלכבו אלדי יאכלה וכאן יוסף חסן אלחליה חסן אלמנטר. (ז) ויהי. פלמא כאן בעד דלך מדת זוגה מולאה עינהא אלי יוסף פקאלת צ'אגעני. (ח) וימאן. פאבא וק לזוגה מולאה הודא מולאיי לא יערף מעי מא פי אלמנזל וכל מוגוד לה געלה פי ידי. (ט) איננו. וליס הו אכבר פי הדא אלמנזל מני ולם ימנע מני שיא אלא אנת לאנך זוגתה וכיף אעמל הדא אלבלייה אלעטימה ואכטי ללד'. (י) ויהי פכאנת תכאטב יוסף יום בעד יום ולם יקבל מנהא ליצ'אגעהא פיכון מעהא.

פירוש

אעאד האהונא ביע יוסף ונזולה אלי מצר בעד קו' הנאך והמדנים מכרו אותו אל מצ'. למעאני אנה לם ישתריה מן אלמצריין אחד קבל פוטיפר לג'אלתה. ואיצ'א למא אנקטע בתזויג' יהודה אעאד אלגרץ' מן אלכ'בר. ואיצ'א למא כאן קצדה יכ'ברנא מא ג'רי לה מע זוג'ה מולאה. ואיצ'א תעג'ב והו והו א) אן עבד קונה ובן אמה מוכר ובן חורין נמכר. ולד'לך ק' ראיתי עבדים על סוס' וג' וקו' סריס פרו' ומע ד'לך נרי לה זוג'ה פנק' אן אסם סריס ואקע פי לגתנא עלי אלכ'דם ואלכ'ציאן ואלמולודין נאקצי אלחרארה וד'לך אן פיהם מגמומין פלם יבק להם קצ'יב ולא אנתאווין והם כרותים ופיהם אלמסלולין והם אלד'ין קד סלת אלאנתאווין להם ויבקא להם קצ'יב והו סריס פרעה פהאולי יג'אמעון ולכנהם לא ינזלון מא ינסלון בה ואלמולודין נאקצי

(א) המלה חוררת פעמיים, והוא סעות סופר.

שפחת שרה, מוכר; ובן חורין הוא יוסף. בתנחומא ב. אות טו: אמר ר' אבין חלוי בר חמא בן האמה מוכרים ובן העבד קונים. בין אלו ואלו נמכר יוסף. וכן הועתק בילקוט שמעוני קהלת לפסוק ראיתי עבדים על סוסים. בקהלת רבה שם: א"ר לוי עבדא זבין ובר אמתא מזבין ובר חורין מזדבן לתרויהון. המקור לפתגם זה הובא כאן בקהלת רבה על הפסוק הזה. מתוך השוואת המקורות אנו רואים שרק כאן מופיע המאמר בצורה זו: זבין, מזבין ומזדבן: כלומר קונה מוכר ונמכר. מתוך דברי הגאון שמקיים את המאמר הזה בצורת פתגם ראיה שזאת היא הצורה המקורית וכפי שהיא מופיעה בקהלת רבה. והמלה "לתרויהון" שמופיעה גם בקה"ר היא תוספת לפי המקורות האחרים.

30 השווה תרגום אונקלוס שמתרגם רבא דפרעה וכן להלן מ, ב וז. והשווה תרגום יונתן בכמה מקומות שמתרגם סריס, „גוואה" כגון מלכים א. כב, ט. על המובן הכפול הזה ראה ג"כ ספר השרשים לריב"ג שרש סרס וראב"ע דניאל א, ג בשם רבי יהושע. וראה לקח טוב כאן שכתב: „שר של פרעה ולא שהיה סריס בביצים שהרי אשה היתה לד". דברי הגאון מובאים בפירוש ראב"ם: „וסריס שם משותף לסריס אדם וסריס חמה ומושאל לעבד אע"פ שאינו סריס".

אל חרצרה מנולתהם פי אלננסאן מנולה האולי ואלמגמום ואלמסלול הם סריסי אדם וסריס חמה הו עדים אלחרצרה לקול' א'ר' יהושע שמעתי שהסריס חולץ וחולצים לאשתו והסריס לא חולץ ולא חולצין לאשתו ואין לי לפרשב), א'ר' עקיבה אני אפרש. סריס אדם חולץ וחולצין לאשתו שהיתה לו שעת כושר. וסריס חמה לא חולץ ולא חולצין לאשתו שלא היתה לו שעת כושר. ר' ליעזר א'ר' לא כי סריס חמה חולץ וחולצין לאשתו שיש לו רפואה. וסריס אדם לא חולץ ולא חולצין לאשתו שאין לו רפואה. ולד'לך אתכ'ד' אלמלוך אלכ'ד' לית'קו בהם עלי חרמם וכ'ק' ותקרא אסתר להתך וג' וק' שר הטבחים ידל עלי אנה קאיד כביר מן קואד פרעה נט'ר נבזראדן רב טבחים לאנה סאן קאיד כביר מן קואד נבוכדנצר גליל כ'ק' וישלח

(ב) "ואין לי לפרש" — תוספת בשולי כתב היד. כלפנינו ביבמות עט, ב.

הגירסא הזאת של כה"י. ומבאר פשוט שלא היתה לו שעת כושר מעולם כלומר נולד כך. אבל המלה חמה מסבירה את צורת הסריס כלומר חוסר חום — ולא את זמן המשכו. ואולי דעת הערוך גם כן בנויה על הגירסה הזאת. אלא שהוא מבאר „חמה" כסבת הסרוס — כלומר הקדחת אולם ג"כ מיום הולדו.

יתכן שדברי הגאון שלפנינו הם לפי ספרו, ספר הבגרות — כתאב אלבלוג ואלאדראך. על הספר הזה ראה הרכבי זכרון לראשונים ח"ג עמ' 5 ובהערה 76, ושטיינשניידר, ארבישע ליטראטור 65, 3. דברי הגאון בענין סריס חמה מן הספר הנ"ל מובאים בתשובות הרמב"ם מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תשי"ח סי' סו עמ' 105 כדלקמן: ש א ל ה : „ילמדנו רבנו בדבר מה שאמר בתיבור בענין סריס חמה אינו סריס אלא הרי הוא בקטנותו, עד שיולדו בו כל סמני סריס וכו'. ובא מ' שהקשה, שאיזה סימן שיהא, הריהו סריס. והמקשה אמר: וכך אמר רבנו שמואל בן חפני ז"ל בספר הבגרות, שהוא סריס אפילו בסימן אחד. והביא ראיה מדברי רב הונא „אמ' עד שיהו כולם" ור' יוחנן אמ' אפילו | באחד מהם וההלכה כר' יוחנן. וגמנענו להשיב. יורנו הדרתו דרך המשפט ושכרו כפול מן השמים". ה ת ש ו ב ה : „המאמר שם ברור וגלוי, אין בו קושי, וזה, שאם הביא שתי שערות בזקן ולא הביא שתי שערות למטה, אזי לא נחשבהו סריס חמה, עד שיביא כל סמני סריס ואם לא הביא שתי שערות בזקן, אזי אם יראה בו סימן אחד מסימני סריס, הרי הוא סריס. וכך פירש התלמוד בדברי ר' יוחנן וכך אמר ר' שמואל זצ"ל וכל תלמיד חכם זולתו". וראה רמב"ם הלכות אישות פ"ב הלכה י"א וי"ב.

33 „ואין לי לפרש" — תוספת בגליון כתה"י.

34 ליעזר — צורה ירושלמית, השווה, לדוגמא, תוספתא יומא פ"ב, ד. ירושלמי שם פ"ג ה"ח ר' ליעזר בן יעקב אומר נחושתא וכו' ובבלי יומא לח, ע"א ר' אליעזר בן יעקב.

ראה "לשון חז"ל", י. קוטשר, ספר חנוך ילון ירושלים תשכ"ג, עמ' 255—258.

35 הגאון מתרגם „רב טבחים", ראש התלינים. וכן תרגם רס"ג, אונקלוס ויונתן. וכן בתרגום ירושלמי כ"י רומי גיאופיטי 1 וכן בספר השרשים לריב"ג וברמב"ן. רש"י לעיל לז, לו מבאר „הטבחים", שוחט בהמות המלך". אולם בשבת קח, א מפרש רש"י אחרת. שם אמרו: אחד הרגו מלך ואחד הרגו איספקליטור, ומפרש רש"י: אספקליטור — שר הטבחים בלשון יוני. יש לציין את התרגומים האחרים הקדומים. השבעים מתרגם „ראש המבשלים": בפשיטא „דחשא" (שומר); בתרגום השומרון „רב טבחיה", ובולגטה „שר הצבא". וראה מה שכתב יהושע גרינץ במאמרו „פוטיפר שר הטבחים". לשוננו כרך ל' עמ' 12. הוא מוכיח מתעודות שה„וטפו" — הממונה על שרות הבית ושלחן המלך היתה לו זיקה גם לבית הסהר. מאמר הגאון שלפנינו מובא ברבינו בחיי.

נבזוראדן רב טבח' ונבזשזבן רב סריס וגו' וק' ויהי יי א' יוסף יעני אנה תולאה ודאע בד'לך כ'ברה נט'יר קו' ויהי יי א' יהושע ויהי שמעו. ולאנה סאר פי טריק יעקב אביו כ'ק' פי יהושפט ויהי יי עם יהושפט כי הלך בדרך ג) דוד אביו. וקו' ויהי איש מצ' יריד בה נג'אבתה ונג'אחתה כ'ק' ודניאל דנה הצלח במלכות דריוש וג' וקו' ויהי בבית אדוניו המצרי יעני עלי חאל ג'לאלה. וד'לך אן מנזלתה כאנת ענדהם עלי ה' רתב אחדהא ויהי בבית אדוניו המצ'. ואלב' וישרת אותו. ואלג' ויפקדהו על ב'. ואלד' וכל יש לו נתן ב'. ואלה' ויעזוב כל אשר לו בידו. וקו' וירא אדוניו כי יי אתו וג' תעלילא לקו' וכל אשר הוא עו' יי מצ' ב'. לאנה אנמא אנג'ב פי אעמאלה ללעלה אלתי הי כי יי אתו. וכ'ק' פי אל צאלחין ווצפהם באלכ'וף מן אללד' כ'ק' אשרי האיש אשר לא הלך וגו' כי אם בתורת יי חפצו. וק' פי ג'זאה וכל אשר יעשה יצליח. וק' פי יחזקיהו בכל ד' מעשה אשר החל בעב' בית האלהים ובתו' ובמצ' לדרוש לאלהים ה) בכל לבבו עשה והצ'. וק' וחפץ יי בידו יצליח. פאמא וגוה אלנג'אח פאכת'ר מן אן תחצא בסרעה. והי אלאעמאל ואלאקואל ומן עאין עליה לם ינג'ח כ'ק' כל פלי יוצר עליך לא יצליח. וקו' וימצא יוסף חן נק' אנה מעני רוחאני לטיף שריף יעטיה אלכ'אלק למן יכ'תארה וירתצ'יה פיכון מקבולא ענדה כ'ק' ונח מצא חן בעיני י'. וקד יכון מקבולא ענד אנסו ו) בעינה כ'ק' וימצא יוסף חן בע'. וקד יכון מקבולא ענד ג'מיע אלנאט'רין אליה וכ'ק' ותהי אסתר נושאת חן וג' ואלרתבה אלב' וישרת אותו יעני אנה כ'דמה תאבעא לגירה נחו קו' ושרת את אחיו באהל מועד וג' ואלרתבה אלג' ויפקדהו על ביתו הו אלזכאלה עלי מנזלה פיכ'דם פיה מן ית'ק בה ויסתכ'דמה וכ'ק' אחאב אל עובדיהו אשר על הבית. ואלרתבה אלד' וכל יש לו נתן בידו יעני ג'עלה כ'אזנה והו ארפע מן אלזכיל וכ'ק' לך בא אל הסוכן הזה. וקו' ויהי מאז הפקיד אותו בביתו יעני מן וקת וכלה ואסת'כזנה בגיר תלביט' וכ'ק' ומאז באתי אל פרעה לדבר בש' וג' וקו' ויברך יי א' בית המצ' בג' יוסף לאנה מקאם ארון יי פי חלול אלברכה חית' אקאם ענד עובד אדום כ'ק' וישב ארון יי עם בית עובד אדום, בביתו שלשה חדש' ויברך י'. וקד סאל דויד מלך יש' ד'לך פי קו' ועתה

ג) במקרא : בדרכי דויד אביו.

ד) במקרא : ובכל.

ה) במקרא : לאלהיו.

ו) לפי הכתיב הערבי צ"ל : אנסאן.

41 השווה לקח טוב שמפרש הדגשת המלה „אותו" במובן אישי שהיה מוזג הכוס לפניו, ובפירוש ראב"ם „ובכן כאשר מצא חן בעיניו נשתמש בו לעבודתו המיוחדת הנכבדה", ונראה ששאב מדברי הגאון.

42 מובא ברבינו בחיי, וכן מבואר בראב"ם. והשווה לקח טוב : מינהו על האוצרות. וראה א. ש. יהודה בספרו הגרמני „שפת התורה ביחס למצרית", ח"א ברלין — לייפציג 1929 עמ' 30, כי „אשר על הבית" הוא תאר במצרית לבעל משרה רמה בחצר המלך. וראה י. בראנד, תרביץ לו, עמ' 221 משמעות התואר „אשר על הבית". אבל אינו מזכיר את הפסוק שלפניו.

43 מובא ברבינו בחיי, וכן באר בראב"ם ובלקח טוב : אלו המפתחות של גנזיו.

44 מובא ברבינו בחיי. השוואה זו של ברכת ה' על ידי צדיקים בדרך כלל לארוך ה' מקורה בספרי פ' עקב פסקה לח.

הואל וברך א' בית עבדך להיות לעו' לפניך וג' וקו' ויהי ברכת י' בעד קו' ויברך י' פנץ אלת'אני אעם מן אלאול לקו' בכל אשר יש לו בבית ובש' וג' פקו' בבית יעני אלת'את' ואלמאל וק' בשדה יעני אלצ'יאע ואלגלאת ואלת'מאר. וקאלו אלאבא אן מדה מקאם יוסף פי בית פוטיפרע סנה כקול בבית אלג'לה אלשתויה ובשדה אלציפיה. וקו' ויעזוב כל אשר לו ביד יוסף תרך בגיר מחאסבה ת'קה בה ואסתסלאם אליה והדי' אלפרק בין קו' ויעזוב ובין קו' וכל יש לו לאן אלכ'אזן קד יסתקצי עליה פי אלמחאסבה וגירחא וקו' כי אם הלחם ומעה אל אסתת'נא אלאכ'ר אלדי ק' כי אם אותך באשר את אשתו.

וקד קיל אן אלקצד פי אלקולין ואחד פיוון קו' כי אם הלחם זוג'תה נטיר קו' אכלה ומחתה פיה וג' וק' ויהי יוסף יפה תאר וצף חסן יוסף אלג'סמי סוי חסן אלעקל ואלד'כא וג'מיע אלקוי אלעקליה וכ'ק' לה פרעה אין נבון וחכם כמוך וחסן אלדין כ'ק' את האלהים אני ירא ואלחסן אלנפסאני והו אעתדאל אלאכ'לאק ואמאתה אלנפס אלשהואניה וסרעה אנקיאד אלנפס אלגצביה ללנפס אלנאטקה והי אלמסתעמלה ללפכר ואלרויה ואסתעמאל פצ'איל אלנפס כאלחלם ואלשג'אעה ואלעדל ואלעפה וקד כאן ד'לך פי יוסף, כמא הו מעלום מן עפתה ועדלה וסאיר אכ'לאקה אלפאצ'לה אלמשהורה ואלחסן כמא קדמת והו אעתדאל אלעצ'א ותנאסבהא וחסן וצ'עהא ואעתדאל חרכאת אלנפס פי כל עצ'ו מנהא מע חסן אללון ואלחליה ועלי אן אלעלמא בהדי' אלשאן קד קאלו אן אלחסן אלכאמל ליס יסתגמע פי גסם ואחד לכנה מתפרק פי אל אגסאם כאלקנו פי ואחד וחסן אללון פי אלאכ'ר וגיר דלך פמ'גתמע פי גסם והמי אעני מתוהם גיר מחסוס ולד'לך קאל יפיפית מבני אדם וג' ולם יקל מכל בני אדם וקו' יפיפית מתראדפא ולם יקל יפית לאגתמאע אכתר אנואע אל חסן פיה ולמא נעת ואבשלום קאלה באצ'אפתה אלי גירה וכאבשלום לא היה איש יפה. ואנמא ג'על

שלמה, אות לט. גם ברבינו בחיי מובא הפסוק שלפנינו, וזה על פי הגאון.

50 ראה באורו למעלה כט, יז. והשווה א"ע שם.

50* נראה שהגאון רומז כאן לדעה האפלטונית לפי ספר „המשתה“ (כתבי אפלטון) 210—211. בתרגום עברי של יוסף ג. ליבס עמ' 140. שם נאמר: „ושוב לא יופיע לו היפה לא כפרצוף או ידים או דבר אחר שיש בו מן הגופני... אף לא כמצוי בתוך זולתו כגון בבעל חי או באדמה או בשמים או בכל אשר הוא, אלא הוא לעצמו בעצמו יש בעל דמות אחת הקיים תמיד“. העיר לי ידידי ר' אליעזר גולדמן. ראה מ. שריינר מונטשריפט, 1886 עמ' 314 על שטות הפילוסופיות של רב שמואל בן חפני גאון. והשווה מה שכתב להלן מד, ל על חלקי הנפש.

51 דעת הגאון שכפל הלשון מראה על חוזק הפעולה ורבי הפעולה או התואר; כן היא דעת חז"ל בספרא פ' מצורע פ' יד ב. ירקרק, ירק שבירוקים, אדמדם אדם שבאדומים, וכן במשנה נגעים פי"א מ"ד בירקרק שבירוקים ובאדמדם שבאדומים; וכן מבאר רד"ק בספר השרשים שרש ירק. אולם דעת ר' יונה אבן ג'נאח בספר השרשים בשרש עוף עמ' 360 היא: שמנהג העברים כשיתארו דבר. בתואר שאיננו גמור בצד שמתארים אותו בו שמשמשים בו בסמן הכפל הזה כאשר שמשו בו בירקרק או אדמדם ושחרחרת וזולתו ממה שלא שמוהו בתכלית הדבר אשר תארוהו בו, ע"כ. וראה אבן עזרא ויקרא יג מב. שמביא שתי הדעות, וראה תשובות דונש על רס"ג הוצאת שראטר — ברסלאו 1866 מספר 35 שחולק על רס"ג. דונש בדעה שכפילת אדמדם מחליש את הצבע. מובא ברש"י תהלים סח, יד.

ק' ויהי יוסף יפה מקדמה לק' ותשא אשת אדוניו את עיני' וקאל ויהי אחר הד' האל' יעני' בעד אכ'תצאצה בפוטיפר ועלי מנולתה ענדה וק' ותשא אשת אדוני' א' עיני' וק' ויהי אחר הד' האל' יעני' בעד אכ'תצאצה בפוטיפר ועלי מנולתה ענדה וק' ותשא אשת אדוני' (ז) עלי ג'הה אלטמע פיה ואל אסתחסאן לה ונשיאת עין ואן כאנת מקולה פי אלכתאב מחמודה ומד'מומה פאן אלאפצ'ל הו אסתקאמה אלנט'ר. וכ'ק' עיניך לנכת יביטו ועפעפיך יישירו נגדיך. ואלאעתבאר (?) פי ד'לך הו מן אלאשיא אלמנט'ור אליהא ואלחאל אלתי ילחט' פיהא אלנט'ר ויג'וז אן נק' אנהא ט'נת פיה אנה ממן יסתגוא ויסתגר' נחו ק' וארא בפתאים אבינה בבנים. וק' לה שכבה עמי כ'ק' אמנון לתמר באי שכבי עמי אחותי. ואלג'מיע לפט' פט'יע וחש וקד תרי קול רות לבועז וגמיל לפט'הא. ויאמר מי את ותאמר אנכי רות אמתך ופרשת וג' וק' וימאן אראד בה תרך קבולה מנהא כ'ק' מאן בלעם הלוך עמנו. ווג'דנא כ'טאבה לה עלי קסמין אחדהמא מן אלמרוה ואלאכ'ר מן אל דיאנה פק' להא הן אדני וג' איננו גדול בב' וג' יעני מן ות'קני ורפע מנולתי ולם ימנעני שיא כיף תחסן כ'יאנתה ובאי שי אמן עאקבתה מן ג'הה אלדניא. וק' איננו גדול עלמנא עט'ם מנולתה פי בית פוטיפר ועט'ם מחלה תם קאל להא ואיך אעשה הרעה הגדולה וכמא קאלת תמר לאמנון אל אודות הרעה הגדולה הוא' פאלרעות ואן כאנת כת'ירה פהדה אעט'מהא. ודלך אן עב' זר' ושפיכות דמים וגלוי ער' (ח) פאמא שפיכות דמ' פק' פיה גדול עוני מנשא. ועבודה זרה ק' פיהא אתם חטאתם חט' גדו'. ופי גלוי ער' הדא וק' וחטאתי לאלהים אסתעט'אמא ללכ'טא ואיצ'א אנה כ'טא יג'מע עציאן אלכ'אלק וכ'יאנה בני אדם. פאן אקדמת עלי כ'יאנה בני אדם פכיף אעצי אלכ'אלק וכ'ק' עלי לאולאדה אם יחטא איש לאיש ופיללו אל' וג' וק' ויהי כדברה אל יוסף אסתדעא אלי מראדהא וארגאבה פיה נט'יר קו העזה ותא' לו וסאיר אלקצה. וק' יום זמאן בעד זמאן ווקת בעד וקת תרגו אסתג'אבתה ותמכן אלכלאם פי קלבה וכ'ק' ויהי כאמרם אליו יום ויום ולא שמע. וק' ולא שמע אליה פציח באלאמתנאע באלקבול מנהא

(ז) הקטע מ"ואמר ויהי אחר הדברים" עד כאן חוזר בטעות פעמיים בכה"י.

(ח) המשפט כנראה מקוטע.

- כב ד) וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק וגו' אבל הרשעים נופלים בעיניהם שנאמר (שם יג י) וישא לזט את עיניו וירא את כל ככר הירדן, זה סדום, שהניח לאברהם והלך לסדום לעשות מעשיהן. השווה נזיר כג, א.
- 55 סוף הפסוק: נער חסר לב. השווה פירוש הראב"ם: היינו שגברה תאוותה אליו אשר בשבילה היתה מחזרת להסתכל בו עבור יפיו.
- 56 לפי ב"ר פ"ז, ד.
- 57 המשפט מקוטע.
- 58 הגדרת שלש העברות הגדולות בערכין טו ע"ב; ירושלמי פאה פ"א ה"א; מדרש שוחר טוב יב, ב: מדרש הגדול כאן.
- 59 דברי הגאון מובאים בפירוש ראב"ם בתוספת באור, וכן מובא ברבינו בחיי בצרוף הפסוק שלפנינו, וברור שכאן מקורו.

ואית'ארה אלטאעה ופצ'ילה אלעפה עלי רגאיבהא ולם ינכ'דע להא ולם ינגוי פֿיכון כמן קיל פיה הטתו ברוב לקחה וצידתהם באלפך ואלמצודה כ'ק' כמהר צפור אל פח. וקו' להיות עמה. בגיר שכיבה והד'א הוא אלאחרתראז ללנפס. וקד ראינא קום קד שאבהו יוסף פי צ'בט אלנפס ומלך אלשהוה והו בעז ופלטי בן ליש פאמא בועז פאנה למא ק' ען ורות ותבא בלאט ט) ותגל מרגלותיו ותש' ק' ענה ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת והנה אש' וג' ואמא פלטי בן ליש כאן שאול למא אכ'תלט עקלה ט'ן אנה ינסאג לה תזויג' מיכל זוגה דוד בגירה בחית' לם יטלבהא פדפעהא אלי פלטי כ'ק' ושאול נתן את מיכל בתו אשת דוד לפלטי בן ליש פמכת' מעה ולם יג'תמע מעהא אלי אן קבץ' שאול וטלבהא דויד פי מראסלתה לאיש בשת כ'ק' תנה את אשתי א' מיכל אשר ארסתי י) וג' ועלי מא קאלו רבותינו אין קידושים תופסין באשת איש ולו לם יצח ענד דויד אן פלטי לם יג'תמע מעהא לם יג'ז לה מראג'עתהא ולדלך ק' ויקחה מעם איש ולם יקול מעם אישה לאנה לם יכון זוגהא ואמא קולה וילך איתה אישה וילך אתה פלטי ויכן וילך איתה ואת אישה וקו' הלוך ובכה פליס

ט) במקרא : בלט.

י) במקרא ארשתי (בשי"ן).

ועיין תשובות הרשב"א ח"א סי' י, שמִיכל היתה בבחינת אנוסה ולא נאסרה על דוד. על פי יסוד זה מבאר רס"ג את דברי שאול (שמואל א, יח, כא) בשתים תחתן בי היום. לפי ר' אברהם בן שלמה בפירושו לנביאים ראשונים (ספר סעדיה גוי יורק 1943 עמ' 121) כתב סעדיה גאון, שאלו הדברים, „נאמרו בשעה שהיה משועמם כמו שנאמר למעלה (שם א, יח, י) ויהי ממחרת ותצלח רוח אלהים רעה על שאול“.

65 טעם זה בסנהדרין שם.

הו למפארקתהא לכנה לכ'ופה מן דוד לילא יסי בה אלט'ן פיעאקבה ויג'יוז יכון בכאה עלי אחסאן כאן יפעלה פאנקטע מנה וק' ויהי כהיום קיל אנה יום עיד להם וק' לעשות מלאכתו יריד בה אלנט'ר פי מא אליה מן אלאעמאל כ'ק' דניאל ואקום ואעשה א' מלאכת ה'. וק' ואין איש מאנשי הבית שם בבית. עלמנא אנהא קצדת אלכלוה פי מכאטבתהא לה נחו ק' הנאך כי אין האיש בביתו. ואד'א תאמלנא אהל הדא אלשאן נראהם יטלבון אלכלוה פי וקת תאו ...⁶⁸.

אבן עזרא ספר „העיונים והדיונים“ (על השירה העברית) ירושלים תשל"ה עמ' 193. על הספר „רסאלה אלשכריה“ — אגרת על ההודיה של הגאון, ידוע רק מספרו של ר' משה אבן עזרא. ראה שטיינשניידר — „ארבישע ליטרטור דער יודען“ פרק 65 עמ' 109, מספר 9.

72 לפי פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם. ראה ב"ר פרשה פט, ג. ולמה נתוסף לו ב' שנים כדי שיחלום פרעה חלום ויתגדל על ידי חלום. ודומה לזה במדרש הגדול כאן, ותנחומא ב. מקץ ג. הרחבת הרעיון הזה נמצא בפירושו של הגאון בן חפני להלן פ' מקץ (מא, א).
73 לפי פירוש ר' אברהם כנ"ל. בדומה לזה ב"ר פ' פח. ז. תנחומא ב. מקץ ג. ומדרש הגדול. והשווה תרגום רס"ג: „וישכח שר המשקים את יוסף ולא זכרו“. לאור דברי בן חפני יש להבין את תרגום רס"ג. וראה „על תרגום רס"ג לתורה“ עמ' 259.

פרשת מקץ

תרגום הפסוקים מא, א—ח

[א] נץ * . (א) [ויהי] ואן למא אנקצ'ת סנתין כאמלתין ראי פרעה רויא פאנה קאים עלי שאטי אלכ'ליג' (ב) [והנה] וכאן מן אלכ'ליג' סבע בקראת צאעדה חסנאת אלמנט'ר סמאן פרעת פי אלהשיש (ג) [והנה] וכאן סבע בקראת צאעדה בעדהן מן אלכ'ליג' קביחאת אלמנט'ר עג'פאת פוקפן ענד אלבקר עלי שאטי אלכ'ליג' (ד) [ותאכלנה] פאכל אלבקר אלקביחאת אלמנט'ר אלעג'פאת אלסבע אלבקראת אלחסנאת אלמנט'ר אלסמאן ואסתיקט' פרעה (ה) [ויישן] פנאם וראי ת'אניה פאן סבע סנאבל קד גבתן פי קצבה ואחדה סמאן ג'יאד (ו) [והנה] וכאן סבע סנאבל דקאק קד צ'רבהא אלשוב קד גמון בעדהן (ז) [ותבלענה] פאבתלעת אלסנאבל אלדקאק אלסנאבל אלסמאן אלממתלאאת פאסתיקט' פרעה פי תלך אלרויא (ח) [ויהי] פלמא כאן באלגדאה אצ'טרבת נפסה פארסל אסתדעי ג'מיע סחרה מצר וסאיר עלמאאהא וקץ עליהם פרעה רויאה פלם יכן מן עברהא לפרעה.

פירוש

אלקצים אלמת'בתה פי אלכתאב עלי צ'רבינ אלצ'רב אלאול אלקצים אלמחדודה באבתדאהא ואנתהאהא וד'לך כקולה מקץ עשר שנים לשבת אברם וקולה ויהי מקץ

העתקה של דבריו. וראה שם בהערה 22 של המהד'ר. הוא מציע גירסא ("... אלתי שרחהא בן חפני ז"ל") — "אשר פירשה בן חפני ז"ל".

ונראה שכל הנושא של "קצים בלווי מוגדרים" נועד ע"י הגאון נגד המינים. ר' כ"י הגניזה שפרסם שכטר ברבעון האנגלי כרך י"ג לונדון 1—1900 עמ' 345 והלאה, שאלות ממקטרג בתקופת הגאונים. בדף 9 שורה 10—7 של כה"י נאמרו בענין זה :

"מליצה זאת בנועם. הגר בנחת ולא בועם. והעור ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם. (ישעיה ז, ח). כטרם ידע נער בפעם. ברע למעשה. נוהג מספר השנים ועתם. מאין ראשיתם ובאי זו תכליתם. מאיזה יום ועד גלותם. לכו ולמששה".

בכ"י ספר התפוח מובא כל הקטע הזה שלפנינו בשינויים קלים בלבד. דרכו של בעל ספר התפוח להביא בתוך דברי הגאון תוספת ביאור או הערה משלו. את תוספותיו אלה ציינתי במרובעים. וזה נוסח הדברים על פי כתב יד ספר התפוח : "אמר רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל : הקיצים הערוכים במקרא הם משני סוגים : האחד, הקיצים המוגבלים בתחילתם ובסופם, וזה הוא כמו (בראשית טז, ג) : מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען ; (מלכים א ט, י) : ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים. והשני, הקיצים שתחילתם לא פורשה, וצריך להסיק אותה, והט שישה : הראשון (בראשית ד, ג) : ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה'. תחילתו מאמר האל לאדם ארורה האדמה בעבורך (שם ג, יז) (מוסיף לשון הכתוב). והשני (שם ח, ו) : ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה, ותחילתו התחלת חסרון המים. והשלישי (שמות יב, מא) : ויהי מקץ שלשים שנה (בכת"י בטעות "יום") וארבע מאות שנה, ותחילתו בין הבתרים. והרביעי (ש"ב טו, ז) : ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר אבשלום וגו', ותחילתו שאיפתו למלוכה והתכוננותו לגשת אליה (?). והחמישי (ירמיהו מב, ז) : ויהי מקץ עשרת ימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו, תחילתו בקשת יוחנן בן קרח וחבורתו מירמיהו כי יתפלל בעדם. [ואנחנו מצאנו שני קיצים אחרים : הראשון (מלכים א יו, ז) : ויהי מקץ ימים ויבש הנחל, ותחילתו היתה מאז אמר לאליהו ונסתרת בנחל כרית ; והשני (דניאל ד, כו) : לקצת ירחין תרי עשר, ותחילתו מאז ראה את החלום. לאמרו (שם שם, ב) : חלם חזית וידחלנני והרהרין על משכבי וחזוי ראשי יבהלנני, (שם שם, יא) : גדו אילנא קציצו

עשרים שנה אשר בנה שלמה את בית יי ואת ביתו ונט'ראהמא ואלצ'רב אלת'אני אלקצים אלמהמלה פי אבתדאאהא אלמחתאג'ה אלי אסתכ'ראג' לטיף ואסתנבאט קוי ונחן נקצד מנהא סתה פאולהא קולה ויהי מקץ ימים ויבא קין וג' ואבתדאא ד'לך אירור הארץ ואלת'אני קולה ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח ג' ואבתדאאהא אול נקצאן אלמאא ואלת'אלת' קולה ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם וג' וד'לך לדבור בן הבתרים ואלראבע קולה ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר אבשלום אל המלך אלכה נא וג' וד'לך כמא קאלו קדמאאנא לקץ ששאלו להם מלך לאמתנאע כון אבתדאאהא אול מלך דוד ואלכ'אמס קולה ויהי מקץ

ראה בסדר עולם רבה פרק יד: רבי נהוראי אמר משום רבי יהושע מקץ ארבעים שנה לקץ ששאלו ישראל את המלוכה, היא שנה עשירית לשמואל הרואה. וכן בנוזר ה., תמורה יד: וירושלמי סוטה פ"א, ה"ח. וברלב"ג (שמואל שם): "יתכן שאלו ארבעים התחילו מעת צמיחת המלכות בישראל. או התחילו מעת שלימות ארבעים שנה מאת הימשח דוד". וכן בפירוש רבינו ישעיה הראשון מטרעני (שמואל שם), ירושלים תשי"ט. ולפי דברי הגאון נמנע היות התחלת מלכות דוד, וכן בא"ע שמות יב, מ. וראה תוס' תמורה שם ד"ה ושלשים. ובתוס' נוזר שם ד"ה הני: "משמע קראי דהיה מלך ה' שנים אחר מעשה זה". וראה סדר עולם — רטנר הערה כ' גירסא כדעת תוספות. לפנינו בגמרא שם הגירסא: ששאלו להם מלך בלשון יחיד — וכן בכ"י מינכן. אולם בראב"ם: לקץ ששאלו את המלכים, כמו לפנינו בדברי הגאון. וזה קרוב יותר ללשון שבסדר עולם.

7 בכ"י כתאב אלתפאחה, שם, הנוסח הוא: "והחמישי, ויהי מקץ עשרת הימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו — תחילתו בקשת יוחנן בן קרח וחבורתו מירמיהו כי יתפלל בעדם". המלקט הזה מרחיב את הדיבור ומסביר את דברי הגאון "קץ לעת תפלתו"; לאיזו תפילה הוא מתכוון. ובנוסח ר' אברהם בן הרמב"ם (התחלתו): "זמן תפילתו בעד השארית". וראה הערות 34, 35, של המהדיר שם. בכ"י הערבי של כתאב אלתפאחה מובא פסוק זה בצורה משובשת: מקץ עשרי (!) ימים ויאמר ה' אל ירמיהו.

8 בכ"י, כתאב אלתפאחה" הנוסח הוא: "והשישי אמר כאן ויהי מקץ שנתים ימים ותחילתו מזמן שפתר לשר המשקים את חלומי". ודומה לזה בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם: "והקרוב בזה שהוא מזמן מאמרו (של יוסף אל שר המשקים) כי אם זכרתני אתך". בשני המקורות האלה מבארים המחברים כי דברי הגאון מכוונים ליזון פתרון החלום לשר המשקים. לפי זה מתבאר דעת הגאון שהשרים חלמו מיד אחר מאסרם. אולם לפי רוב הפרשנים ויהיו ימים במשמר (מ, ד) הכוונה ל"ב חדש. ראה לקח טוב, רש"י ורשב"ם. ונראה שבעל "כתאב אלתפאחה" וכן ר' אברהם בן הרמב"ם, ביארו את דברי הגאון מתוך זיקה למדרשי חז"ל (בראשית רבה פט, ג): תנחומא ישן מקץ ב. שם מבואר שיוסף נענש ונשאר בבית האסורים. אולם בדברי הגאון יש לראות רעיון חדש. לדעתו כבר ציין מאסרם של שר המשקים ושר האופים מפנה וראשית גאולתו של יוסף. ואולי יש רמז לרעיון זה גם בדברי בעל "לקח טוב": "ויהי אחר הדברים האלה — (מ, א) מאי אחר? — שצפה הקב"ה להוציא ממסגר אסיר". הגאון מסתמך על המקורות המדרשיים הנ"ל שניתוספו ליוסף שנתיים במאסר, אבל מתוך תוספת טעמים כדרכו בכמה מקומות.

9 השוה לתנחומא, בובר, מקץ א. שבשעה שהגיע עונתו לצאת ישב הקב"ה וחקר וראה שמתבקש להיות עוד בבית האסורים שתי שנים על ידי שבטח בשר המשקים וכו'. וראה ב"ר פ' פט, ג. ולמה נתוספו לו ב' שנים, כדי שיחלום פרעה חלום ויתגדל על ידי חלום. ודומה לזה במדרש הגדול כאן. בבאוריו של הגאון אינו מזכיר שום עונש ליוסף. וכן מבואר בפירושו למעלה מ, טו שלא היה חסרון בטחון ביוסף שפנה לשר המשקים. והשוה סדר עולם רבה פרק ב, שם מובא הפסוק שלפנינו, ואינו במקורות האחרים.

עשרת ימים ויהי דבר יי אל ירמיהו וגו' קץ לעת תפלתו ואלסאדס קולה ההנא ויהי מקץ שנתיים ימים פאולהא וקת חבס שר המשקים ושר האופים [עד כאן לפי איזראילסאהן] עלי מא ד'כר קדמאנא. ונג'ד לתאכ'ר הד'א אלאמר הד'ה אלסנתין וגהאן מן אלחכמה אלאול אלי אן תתם מחנה יוסף ותנתהי מדה צברה עליהא וכ"ק ענו בכבל רגלו וג' עד עת בא דברו אמרת יי צרפתהו. ואלב' אלי אן חם ל' סנה וצלת אן ידבר אלבלדאן ויסוסהא ויחכם אצול אלעלום וכ"ק וזקיניו יחכם. וצאדף ד'לך אלוקת ופאה יצחק אבינו לקול רבותינו פי סדר עולם בו בפרק מת יצחק. ונחן אד'א אסתכ'רג'נאה כ'רג' לנא. פקד עלמנא אן ג'מיע עמר יצחק אבינו ק"פ סנה וסמענא קול יעקב לפרעה פי וקת וקופה בין ידיה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה. פאד'א אצ'פנא אליהא ס' סנה והו מא כאן פי וקת ולאדה יעקב ועשו יציר אלג'מיע ק"צ סנה פאד'א אסקטת מן ד'לך שבע שני שבע ושנתיים הרעב עלמת אן פי תלך אלסנה תופי יצחק. ואמא זיאדתה ימים פהו ליערפנא כמאל אלסנתין לאן אסתעמאל זיאדה ימים פי אלכתאב עלי צ'רבין אחדהמא יראד בה אלכמאל פי אלעדד ואלתמאם כקולה וישב עמו חדש ימים. ואלאכ'ר ליפצלה מן גירה כ"ק עד מלאת שלשת שבועים ימים פפצלה בד'לך מן אלאסאביע אלסנויה. וקולה ופרעה חולם תצדירא להד'א אלרויא ותעלילא לעמומהא לאהל ממלכתה. וקולה והנה עומד על היאור מקדמה לקולה והנה מן היאור ולאן מלוך מצר כאנו יעט'מון אלניל ויתפאכ'רון בה וכק' ען בעצ'הם אשר אמר לי יאורי ואני עשיתיני. ופי קולה והנה מן היאור נקול אן נט'רה אליהא תצעד מן אלניל דון סאיר אלמואצ'ע ללעלה אלמערופה והי אן מא אלניל אחד אסבאב נמו אלזרוע וסאיר אלנבאת פי בלד מצר לא ישארכה אלמטר פי ד'לך. ולד'לך קאל פי תואעדהם ערות על יאור על פי יאור וג' ונסק עלי ד'לך ואנו הדיגים וג' ובשו עובדי פשתים וג' והיו שתותיה מדוכאים וג' ואמא קולה ען אלחיואנאת אלתי ראהא דניאל סלקן מן ימא פאנה למא אראד בד'לך אלממאלך אלתי מלכת אלארץ' ראהא כאנהא הוד'א תצעד מן אלבחר לתמליך אלג'פאף מן אלארץ' אעני אלמסכון מנהא. וקולה עולות שבע פרות ערפנא אנה ראהא כאנהא מן אלחיואן אלמאיי בהד'ה אלצורה לאן אלחס יכ'רג' לנא חיואנאת מאאיה עלי צור אלבקר וגירהא מן אלבהאים כק'

לומר "חלומי של מלך חלום עמו הוא". לפי הגאון לפנינו מדובר באמת רק על אנשי ממלכתו ואולי היתה לפנינו גירסה זו במדרש, וראה לקמן פסוק כד הערה 92 שם אומר הגאון שחלום פרעה התייחס רק לממלכתו מה שאין כן בנבוכדנצר שהיה מלך על כל העולם.

15 ראה במדרש הגדול, ובלקח טוב, בשכל טוב ורבינו בחיי — המביאים את הפסוק הזה לעניין.

16 ראה בב"ר פט, ד: "רמז רמז לו שאין השובע בא למצרים אלא מן היאור". הטעם הזה והפסוקים שמזכיר הגאון מביא גם רבינו בחיי, וברור שמקורם בדברי הגאון.

17 כלומר שחלום פרעה התייחס לעמו בלבד אבל של דניאל לכל העולם, וזה ההבדל בין יאור ובין ים.

שם רמש וג' מספר וג' ולד'לך קאל רבותינו תורא דימא אסיר חמארא דימא שרי וסימניך טמא טהור טהור טמא. וקולה יפות מראה יריד בה חסן שיאתהא אי חסן אלואנהא ואראד בקולה ובריות בשר כ'צב אבדאנהא וצחה אג'סאמהא מן אלעלל ואלעאהא ואלעיוב כק' הנאך ושפטתי בין שה בריה ובין שה רזה. וכקולה ען אלנאטקין ולמקצת הימים נראה מראיהם טוב ובריאי בשר וקאלו עגלון איש בריא מאד ואמא ותרעינה באחו פאראד בה רעיהא פי אלחשיש נחו קולה הנאך היגאה גמא בלא בצה ישגה אחו בלי מים. וקולה עולות אחריהן מן היאור יעני פי את'רהן לם יבעדן ענהם נט'יר קולה והלבנים יצאו אל אחריהם. וידל קולה רעות מראה ודקות בשר עלי עכס קולה יפות מראה ובריות בשר פאמא מא יקתצ'יה קולה רעות מראה פהו קבח שיאתהא אי אלואנהא. ויקתצ'י קולה ודקות בשר אלהזאל ואלעג'ף ויקוי קולה ותעמדנה אצל הפרות מא קלנאה פי אחדאהן אנהא תלאצקהא לצעודהא פי את'רהא ווקופהא אלי ג'אנבהא והד'א מא תקתצ'יה לפט'ה אצל כקולה הנאך וראיתיו מגיע אצל האיל. וקולה ותאכלנה הפרות וג' בעקב קולה ותעמדנה אצל הפרות על שפת היאור ידל עלי אן הד'א אלאכל בעד תנאול כאלאפתראס לא בעד אעדאד אעידת להא כקולה פי אלאפתראס כפיר היה וילמד לטרף טרף אדם אכל. וקולה וייקץ פרעה יעלמנא אנהא כאנת יקט'ה פימא בין אלמנאמין. וקולה והנה שבע שבליים אולי מא גרי אנה אראד בה שבלי חטים ועלי אן הד'א אלאסם ואקעא עלי אלג'מאעה מן אלזיתין וכק' מה שתי שבלי הזתים בל הו ואקע עלי סור אלמא כק' שבולת מים. ולכן אלקצה תדל עלי כונה מן אלזרוע ואלמת'ל מן אלאפצ'ל יכון אשד מטאבקה. ופי קולה עולות בקנה אחד ינבגי אן נפרק בין הד'א אלקול ובין קולה ען אלפרות עולות אחריהן. פנקול אן קולה ען אלפרות עולות אראד בה משהור אללפט' נעני אלצעוד מן אלכ'ליג' וד'אך תם בחרכה אלאנתקאל. ואמא קולה ההנא ען אלשבליים עולות פאראד בה חרכה אלנמו ואלנשו כקולה הנאך ויעל מעל ליונה להיות צל על ראשו. ואראד בקולה בקנה אחד קצבה אלאצל אלתי תג'מעהא

גנים על ואיוב לרבי שמואל מסנות ברלין תרמ"ט. וכן ר' משה בן ג'קטילה ב'כתאב אלדכיר ואלתאנית" — קוקובצוב, פטרבורג 1916 ערך את. והשווה מחברת מנחם, רש"י ורשב"ם שמבארים מקום עשבים. ועיין ספר האגרון, לרס"ג — אלוגי עמ' 84 ערך "אתו". בכה"י: "ישגה" אחו. ראה בכתאב אלחאוי לרב האי גאון. אצל הרכבי "חדשים גם ישנים" מס' 7 עמ' 4, ובהוצאת כרמיאל ירושלים תש"ל עמ' 112. "אחו [אחו] חשיש מן גנס אלברדי ישיבה אלקרט ותרעינה באחו". בעברית: צמת עשב ממין אלברדי [פאפירוס] דומה לגיר ותרעינה באחו. וראה "זכרון לראשונים" א, הרכבי ח"ה עמ' לא.

23 מבאר את הפעל "אכל" כלשון "טרף". והשווה תרגום יונתן ביחזקאל שם, שתירגם "אדם אכל" — "אנשא קטל". כוונת הגאון במלים: "לא אחרי הכנה שחזרו עליה" שאכלו אותן באפן פתאמי בלי שהיו רגילים לכך קודם. בכה"י: כפיר "חיה".

24 ראה רד"ק: "יקץ מן חלום לחלום, שאם היה כולו חלום אחד ידמה האחרון מוסיף עניין על הראשון אבל כשהיו שני חלומות לא הוסיף עניין האחרון על הראשון אלא שנה אותו לעניין מהירות הדבר".

25 השווה אגרת רבי יהודה אבן קוריש עמ' קנא הערה 9, ומחברת מנחם, שרש שבל. ובשרשים לריב"ג שרש שבל: "וזה הלשון נופל בלשון הערב גם כן על המים הרבים". וראה ספר התג'נים לרב יהודה אבן בלעם ש. אברמסון ספר ח. ילון עמ' 146.

26 ביאר תיבת עלה מלשון גידול, וראה רש"י במדבר ט, יז: "ולא יתכן לכתוב ולפי

וכאנהא נאשיה מנהא כקולה פי קצב אלמנורה שלשה גביעים משוקדים בקנה וג'. ואראד בקולה בריאות סמן אלסנאבל וד'לך יכון ענד אסתכמאל אלזרע ואסתחצאדה. וקצד בקולה וטבות חסן מנאט'רהן. וקולה ען אלשבליים אלאכ'ר דקות אראד בה דקתהא. וללהזאל ואלדקה אסמא פי לגתנא מנהא רזה כק' השמנה היא אם רזה. ומנהא כחשה כק' ובשרי כחש משמן ולכן הדי' באלנבאת אליק ואכ'בר בקולה ושדופות קדים ען אלסבב פי כונהא דקות והי צ'רב אלשוב ואנמא אשתק שדופות מן שדפון וכק' רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שדפון וג' ואנמא אצ'אף אלי שדופות אסם קדים לאנה באלגנוב יכון אעני בכת'רה אחר אלד'י יג'פף אלחב פי אלסנבלה קבל אסתכמאלהא פתבקא צאויה וכקולה ותתש בחמה לארץ הושלכה ורוח הקדים הוביש פריה. והדי' אלפסאד ילחק אלגלאת אד'א קרבת מן וקת אלכ'לע. וקולה צומחות אחריהן ישאבה קולח עולות אחריהן פי אלמעני. לאן אל צמיחה נמו כקולה הצומח ולכם מן השדה. ופי קולה ותבלענה השבלים ינבגי אן נקול לם כ'ץ אלשבליים באלבליעה ואלפרות באלאכילה. פנקול אנה למא כאנת אלפרות חיואן ולהא אלאלה אלתי תאכל בהא אעני אלאצ'ראס וגירהא ואנמא עדמת אלתי'נאיא ואלרבאעיא קאל ענהא לשון אכילה ועלי אנהא תבלע בעד אלאכל פכל אכל באלע וליס כלבאלע אכל. ואמא אלשבליים פליסת חיואן ולד'לך לם יטלק עליהא אסם אלאכילה ועלי אן אללגה קד אטלקת עלי ענצר אלנאר אסם אלאכילה פאנה עלי ג'הא אלמג'אז בל אטלק אסם אלבליעה עליהא לאנהא נבאת פ'כון ד'לך נט'יר קולה ויבלע מטה אהרן את מטותם ואמא כ'ף ית'בת פי אלתצויר סנאבל תבלע סנאבל פנקול אנהא תשבהת לה בדוד צגאר תבלע בעצ'הא בעצ'א. וזיאדתה ההנא פי קולה וייקץ פרעה והנה חלום יעני בה אנה אנתבה מתחקקא ללרויא מתצ'בטא בהא. וקולה ויהי בבקר אעלמנא אן ד'לך לחקה פי יקצ'תה בעד אנתבאהא פאנה לו כאן ד'לך נאלה פי חאל נומה לקד כאן רדיא פאן אלד'י ירא רויא תדל עלי שר ונפסה גיר נאפרה מנה ידל ד'לך עלי קלה מכתה. ואלד'י ירי מא ידל עלי כ'יר ונפסה מג'מומה

29 ראה תרגום אונקלוס שמבאר "שקיפן קידום" כלומר — תבוטות, כמו שפירש"י. אבל שדפון (דברים כח, כב) תירגם שידפונא. ותרגום ירושלמי כ"י רומי כאן מתרגם "שדיפן רוח דקדים".

30 ראה לקח טוב — קדים בכל מקום קשה וכו', וכן בשכל טוב, וראה רש"י לפי נוסח ברלינר, דף 81 "רוח מזרחית דרומית", כמו שכתב הגאון — "כי הוא יהיה בדרום".

31 כן בפ' ר' אברהם בן הרמב"ם.

32 כן בפ' ר' אברהם בן הרמב"ם. ראה מדרש לקח טוב שמבאר "ותבלענה" מלשון כיסוי כמו ולא יבואו לראות כבלע את הקודש (במדבר ד, כ) וכן בשכל טוב. וכן פירש ר' יוסף בכור שור, גדלו השבלים הדקות עד שכיסו השיבליים הטובות. וראה דעת זקנים: בעלי תוספות לפי הפשט בליעה ממש ולפי הדרש מלשון כבלע את הקודש. וכן במושב זקנים על התורה.

33 השווה לשאלה בבכור שור: "שאיין דרך להראות דבר שאינו נוהג בעולם לאדם". וכן ברבותינו בעלי התוספות ובמושב זקנים. וראה ברכות נה: "דלא מחוו ליה לאיניש לא דקלא דדהבא ולא פילא דעייל בקופא דמחטא".

34 וראה פירוש הרשב"ם: "אבל עד עתה חשב שראה ממש ולא חלום". וכן מובא בבכור שור.

בה ידל איצ'א עלי קלה מכתה ונזארה מקדארה. ואמא ותפעם רוחו פאראד בה מא נאלה מן אלכרב ואלאצ'טראב ואלקלק במא ראי והד'א נט'יר קולה ען נבוכדנצר. ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה עליו. וקד סאוא בעי' אלקדקיין בין ותפעם ובין ותתפעם וג'על אלתיו אלזאידה תפכ'ימא מת'ל קולה ותכס ותתכס ומת'ל ויתגל בתוך אהלה ואצל אלכלמה ויגל וגיר ד'לך וקד ג'על בעצ'ה אלאכ'באר בקולה ותתפעם זאידא עלי אלקלק אלמכ'בר ענה בקול ותפעם מת'ל ותתחלחל המלכה מאד וואפק מא ד'כרה עלמאנא אן מטאלבה פרעה כאנת בתאויל אלרויא. וקד עלמת אן נבוכדנצר טאלב באכ'בארה מאהיה אלרויא. ואיצ'א אן אלד'י נאל פרעה *³⁷ כאן למנאמין יכ'תץ כל ואחד מנהמא במעני אעני חלום הצלם והאילן קאלו למא קא' בלשון רבים חלם נבוכדנצר חלומי *³⁸ קאל ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה ולמא קאל בלשון יחיד חלום חלמתי קאל ותפעם רוחי לדעת את החלום.

אליו מבנין התפעל והתי'ו מובלע". וכן — ראה "מכלול" ח"א בטור השמיני. — יש לציין דברי ר' יהודה חיוג', לונדון וברלין תר"ל. ספר אותיות הנח והמשך, עמוד 21. שם ביאר: "ונסרו כל הנשים" (יחזקאל כג, מח) כמו ונתוסרו בהבלעת התי'ו. וכן ביאר שם "ונכפר להם הדם" (דברים כא, ח) — "עקרו ונתכפר לפי שיש בלשונם נתפעל". וראה אבן ג'נאח רקמה שער יד עמוד קצג — וילנסקי הערה 1. וספר השרשים שורש להה. וכן ביאר אבן עזרא שם והוסיף: "והם שניים בניינים בניין התפעל עם בניין נפעל". ואולי יש לבאר גם את המלה ותנשא מלכותו (במדבר כד, ז) כמו ותתנשא מלכותו — ראה חומסקי ספר המכלול לרד"ק בתרגום אנגלי — ניו יורק 1952 עמוד 93—94 ובהערה שם. ועמוד 98 הערה 125. גם אבן בלעם כותב בבאורו לפ' שופטים כ"י אוקספורד 292: כתאב אלתרג'יח (= ספר ההכרעה) ונכפר להם הדם, והד'א ואחד חרוף דכ'ל פיהא אלאנפעאל עלי אלאפתעאל; בעברית: וזאת אחת המלים שנכנס בה הנפעל על ההתפעל.

והשווה דיריגבורג על אבן בלעם בענין זה בס' Opusculi (= ספר ההשגה לאבן ג'נאח). בהקדמה xxxviii. וראה ח' ילון (בחתומת ח' דיסטנפלד) "התור" ב. תרפ"ב גליון יז, ע' 9—11 בנין "נפעל". בעברית הקדומה וכן ברבעון האנגלי סדרה חדשה כרך iv ע' 337—342. באשר לביאורו של הגאון יש להביא את דעתו של החכם בכר: XVI, R.E.J. 3. n. 106 p. "הגאון מצטט שתי דעות של המדקדקים על ההבדל בין "ותפעם" ובין "ותתפעם" (דניאל ב, א) מובאה זו מוכיחה כי למדקדקים שהוזכרו ואף לגאון שהזכירם לא היה מושג ברור על ההבדל בין ה"נפעל" ובין ה"התפעל" אף על פי שאבו-ווליד אומר (הרקמה, הקדמה, וילנסקי עמוד יד) כי ר' שמואל בן חפני סבר שהכרתן של הצורות של הפועל "אלאנפעאל ואלאפתעאל" וכן על המקור "אלמצדר" היא חיונית ביותר". לגבי מובן של המלה "מצדר", ראה יצחק דוב מרקין — ספר זכרון לפוזננסקי, ורשה תרפ"ז, עמ' פ. הערה 7. שהוא בנין מקור או בנין הפעלה. לפי מה שהסברתי את דברי הגאון — במקרה שלפנינו הבין את "ותפעם" "ותתפעם" שתייהן כהתפעל, כמבואר שדעה זו קדומה ונוכחה על ידי קדמונים. ועיין וילנסקי שם הערה 2. או נאמר שאין הגאון יורד לבאר את הענין הדקדוקי, אלא מעיר על ההבדל בין שתי הצורות.

*³⁷ בכ"י: פרעה. — ומעל השורה כתקון כתוב נבוכדנצר באותו כתב. 38 שלוש הדעות שבחלום פרעה הן לפי ב"ר פט, ה. ובאלבק עמ' 1092. חלום הצלם בפרק ב וחלום האילן בפרק ד שבספר דניאל. ראה מה שכתב רש"י בפירושו לבראשית רבה שם, אות ו. שפירוש הכתובים הוא על פי מדת כלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון. (מידה יג בברייתא דשלשים ושתים מדות) ושני החלומות היו בזמן אחד. וראה גם ביפה תואר שם.

*³⁸ בכה"י: חלומי.

ואיצ'א אן רויא פרעה אנמא כאנת סבב לרתבה רגל ואחד נעני יוסף. פאמא רויא נבוכדנצר פאנהא כאנת סבבא לרתבה ד' אנפס אעני דניאל חנניה מישאל ועזריה. וקד קאל דניאל בעד נט'רה תלך אלרויא אלעט'ימה אתכרית רוחי אנא דניאל בגו נדנה וחזוי ראשי יבהלנני. וקולה וישלח ויקרא את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמיה לאן אליהם כאן יפוע פי אלאמור וכקולה פי נבוכדנצר ויאמר המלך לקרא לחרטומים ולאשפים ולמכשפים ולכשדים להגיד למלך חלומותיו וג'. וקולה ואין פותר אותם לפרעה יתנאזעה מענאיין אחדהמא אנהם לם יעברו אלרויא עלי וג'ה וצ'רב נחו קול נבוכדנצר ופשרה לא מהודעין. ואלאכ'ר אנהם לם יעברונהא עלי חקיקה ויקין וכק' הנאך ואשתומם על המראה⁴² מבין. ולכנהם סכרו ולבסו. ועלי מא קאל עלמאנא אנהם קאלו לה שבע פרות הטובות שבע בנות אתה מוליד ושבע הפרות הרקות והרעות שבע בנות אתה קובר שבע השבלים הטבת שבע מדינות אתה מכבש ושבע השבלים הדקות שבע מדינות מורדות בכ' ולם יקפו פי ד'לך עלי אלצואב והד'א ממא יקוי קולהם איצ'א אן פרעה ראי אלמנאם ותפסירה פד'כר אלמנאם ונסי אלתפסיר. ואלבאבליין פי ד'לך אעד'ר מן אלמצריין לאן אלמטאלבה ללבאבליין וקעת בתעריפה אצל אלרויא והד'א אמר לא יעלם אלא באלתוקיף מן אלכ'אלק ג'ל ת'נאה כק' לא איתי אנש על יבשתא וג'. ואמא אלמטאלבה ללמצריין פאנהא כאנת בתעריפה עבארה אלרויא והד'א מעני קד יוקף עלי צחתה וחקיקתה באלפכר ואלתרויה וקוה אלתמיין וקד כאנת ללמצריין פי ד'לך אלזמאן אד'האן לטיפה ומערפה באלעלום אלטביעיה וכק' ומכל חכמת מצרים. וקד סמענא וצף אלכתאב תלביס עלמא מצר פי קולה ויעשו כן החרטומים וגו' *⁴⁵. בבל בעד עג'זהם ען קראה אלכ'ט כק' כען דניאל יתקרא ופשרא יהוה ואלחאג'ה אלי ויגלח לטול אלשער ואלשעת פי אלחבס וכד'לך קאל רבותינו ואילו מגלחין במועד הבא ממדינת הים ומבית השביה והיוצא מבית האסורים. וקולהם ההנא במועד אראדו בה חולו שלמועד. וכד'לך אלדאעיה אלי ויחלף שמלותיו אלוסך אלד'י ילחק אלת'יאב וכק' ען דויד מלך ישראל ענד אנקצ'א ימי אבלו ויקם דויד מהארץ וירחץ ויסך ויחלף שמלותיו. וינטוי תחת הד'ין אלפעלין אעני ויגלח ויחלף שמלותיו

41 בכה"י "אנא" דניאל "בגו".

42 בכה"י : ואין, ליתא.

43 בראשית רבה פרשה פט, ו ושם : שבע מלכויות אחת מכבש... ושבע אפרכיות מורדות. ובנוסח אלבק : אפרכיות בשני המקומות. ומ"ש הגאון "הם לעגו" וכו' אולי רמז למה שנזכר בב"ר שם : בקש לך חכמה ואין (משלי יד, ו) אלו חרטומי מצרים. 44 ראה מדרש אגדה שכתב : "שלא היה פתרון מתיישב על לבו, כי ראה הפיתרון והחלום". וכן בלקח טוב ובשכל טוב פסוק לז, וכן ברבינו בחיי בשם דרשת חז"ל, ובמדרש הגדול על פסוק טו — ופותר אין אותו. וכן בדעת זקנים מבעלי התוספות, וראה תורה שלמה אות כט ואות לד.

45 בכה"י : אינש.

45* בכ"י חסר הפירוש מפסוק ט עד יג, והתרגום לפסוקים ט—טז.

46 מועד קטן יג : ראה במדרש הגדול המסמך גם הוא דין זה לפסוק שלפנינו, וכנראה מקורו בדברי הגאון.

פעל ת'אלת' והו אלאסתחמאם למא תדעו אליה אלצ'רורה פי כמאל אלנט'אפה ולם יכן יפעל ג'מיע ד'לך אלא באמר פרעה ויתג'ה אן יכון קד אמר בכל'ע ת'יאבה ואלבאסה כ'לעה מן ענדה נט'יר מא פעל אויל מרדך ביהויכין מלך יהודה פי קולה ענה ושנה בגדי כלאו ואת⁴⁸ לחם וג'. והד'ה אלאפעאל אנמא תפעל בעד אלרצ'א ען אלמפעול בה ולד'לך קאל אלמלאך ען יהושע בן יהוצדק ויען ויאמר אל העומדים לפניו לאמר הסירו הבגדים הצואים מעליו ויאמר אליו ראה העברתי מעליך עוניך והלבש אותך⁴⁹ מחלצות. וקולה ויבא אל פרעה יעני בעד הד'ה אלאפעאל אעני נט'אפתה פי ג'סמה ות'יאבה ופי ד'לך אעתבאר לנא אן גנט'ף אנפסנא ונהד'בהא מן אוסאך אלד'נוב קבל אלקדום עלי כ'אלקנא וכק' עלי ג'הה אלתמת'יל בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. ואלחכאיה ען קול פרעה ליוסף חלום חלמתי הו עלי סביל מא תג'יזה לגתנא פי לשון יחיד מקול עלי רבים ולשון רבים מקול עלי יחיד. ואלמעני פיה חלומות חלמתי וקולה ופותר אין אתו ישאבה קול נבוכדנצר לדניאל כל קבל די כל חכימי מלכותי לא יכלין פשרה להודעותני וג' ואראד בקולה ואני שמעתי עליך לאמר מא חכאה לה שר המשקים מן תעבירה לרוי וצחה כונה. והד'א נט'יר קול בלשצר לדניאל ואני שמעתי עליך די תיכול פשרין למפשר וקטרין למשרא וג'. וקצד בד'לך אלי מא קאלתה לה אלמלכה ענה נעני קולחא איתי גבר במלכותך וג' כל קבל וג'. וקולה תשמע חלום לפתור אותו יחתמל אלאמראן אלד'י יחצל מנהמא אלסמאע פי קצץ אלרויא וגירה יעני אלאבתדי ואלאכ'באר ען אלרויא ואלג'ואב בעד אלמסאילה פחצל ללסאמע מנהמא מא ירידה וד'לך נט'יר קולה שמוע בין אחיכם וג' פכמא יג'ב עלי אלחאכם אסתיפא מא יקולה אלכ'צום ומסלתהם ען מא בקי עליהם פיכ'ברונה בה כד'לך ילום מעבר אלרויא אן יסיר פי כלאם אלרגל ויסלה ען מא סאשרחה בעד הד'א. וליס הד'א פי אלחאכם פקט

וזהו מקור דברי בעל מדרש הגדול בתוספת המשלים, לפי קוהלת רבה ט, ח. וראה מה שכתבתי בספר היובל לכבוד הרב אליהו יונג, ניו יורק תשכ"ב עמ' רכב. וראה מ. צוקר מפירושי הגאונים ר' סעדיה ור' שמואל בן חפני במדרש הגדול, ספר היובל לא. ווייס ניו יורק תשכ"ד, ע' תעו.

51 בכ"י נשמטה המלה "לשון".

52 ראה בשכל טוב פסוק ח': "פתח ואמר חלומי לשון יחיד, ומסיים ואומר אותם לשון רבים" וכו'. ועיין בראשית רבה הוצאת תיאודור—אלבק דף 1903 שמפרש דבריו. וראה תורה שלמה אות לד, שמביא דעות המפרשים שפרעה הבין שזה חלום אחד אבל החרטומים חשבו אותו לשני חלומות. אבל הגאון סובר שפרעה חשב כי הם שני חלומות אף שהגאון מזכיר את הדעה למעלה (פסוק ח) שפרעה ידע שזה חלום אחד. וראה בכור שור לעיל מא, ח. ובפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם שם: "מאמרו את חלומי בלשון יחיד לפי שעניין שניהם אחד". במקור הערבי משתמש הגאון במונח העברי "לשון יחיד ולשון רבים". יש לציין פה הערת זאב בכר R. E. J. XVI עמוד 106 הערה 4: "ר' שמואל משתמש כמו בן אשר ויפת בן עלי במונחים העבריים. רק פעם (להלן פרק מה, כב) במקרה בו מדובר ברבים של מלה ערבית הוא מציין את הרבים ב'גמאעה'". הגאון משתמש עוד בכלל זה לשון יחיד במקום לשון רבים ולהיפך: מו טו; מו, כג; מט, ו, וראה למעלה בתחלת פרושו לפרשת ויצא.

53 בכה"י: פשרה.

54 בכה"י: ואני שמעתי... תיכול.

בל הו פי אלטביב כד'אך לאנה ינבגי אן יסמע מא יקולה אלעליל מן וצף עלתה ואן יסלה ען מא בקי עליה. פאמא אלמעאני אלתי ינבגי ללמעבר אן יסל ענהא פאנהא תנט'אף אלי מא יג'ב אן יחיט בה אלמעבר פי עלם עבארה אלרויא והי ת'לת'ה עשר מעני לא יצח לה עבארתה עלי אלחקיקה אלא בהא. ואנא ד'אכר אלעיון מנהא באכ'תצאר לאן קד תקדם ד'כרי לבעצ'הא בשרה שאפי. פאלמעני אלאול מנהא אן יערף אלנפס וקואהא וכ'ואץ אפעאלהא עלי אנפראד קואהא ואג'תמאעהא מערפה יסתגרק בהא מא קאלה אלקדמא פי ד'לך וכק' אלחכים מן יס דעה חכמה לנפשך וג'. ואלמעני אלתי'אני אן יערף אלמנאמאת אלמתעלקה באלנפוס אלבהימיה אעני אלחיואניה ואלשהואניה במשארכה אלבדן כאלאכל ואלשרב ואלג'מאע וגיר ד'לך ממא לא עבארה לה. ואלתי'אלתי' אן יסל ען פכר צאחב אלרויא הל תעלק בד'לך אלמעני ואן כאן תעלק בה פהל פארקה אם לא לאנה אן כאן קד פארקה פאלרויא צחיחה ינבגי אן תעבר ואן כאן לם יפארקחא אלפכר פאנהא פאסדה לא עבארה להא. ואלראבע אן יערף אלאמראץ' אלנפסאניה ואמראץ' קואהא פיעלם בד'לך חאל נפס צאחב אלרויא לילא תכון מריצ'ה אלקוי פלא תכון להא עבארה. ואלכ'אמס אן יערף אלאכלאק עלי אלאטלאק פיערף

על חכמות חיצונות, ילמדם מספרי אנשי תבונות, אז יתבונן בראיותם אם הן נכונות כי הגאונים בלי ראיות בספריהם הביאום ויש מהם שלא ידעו דרך חכמי קדם ומאין הוציאו. מדברי הראב"ע אנו לומדים כי הגאון שאב מחכמי האומות ידיעותיו על פתרון חלומות.

57 יש לשער כי בתיבה "הקדמונים" מכוון רשב"ח לדברי אריסטו ב"ספר החלומות". השווה: עמוד 459 שורה 8—22. לפי אריסטו — החלום הוא כעין אספקלריא של פעולות החושים, אבל אינו פעולה ממש של החושים. אריסטו מנתח כאן את טיב פעולות החושים ומדרגותיהם, ואלו מהם פועלים בהקיץ ואלו בחלום. להגדרות הללו רומז הגאון. וראה קיצור ספר החוש והמחש, עמ' 45 שורה 10—11: "כי החלומות אמנם ייוחסו מכחות הנפש לכת המדמה תחילה בין שהיו צודקים או כוזבים". וכן שם שורה 1—10, ובהערות המהדיר עמוד 97 לשורות הללו. בכ"י כתוב: "מן" דעה.

58 השווה דברי ר' משה אבן עזרא בספרו — ספר העיונים והדיונים (על השירה העברית) מהדורת א. ש. הלקין עמ' 125: "אחד חכמי אומתנו אמר כי גדרי החלום ארבעה: האחד, שהחלום תחושה של נפש, רצוני תחושה בעצמותה וכחותיה תחושה הפנימיים מצד הבורא יתברך ויתרומם, כדברים ההווים, בלי אמצעות החושים הגשמיים, והשני כח אלהי המניע את הנפש לעסוק בדברים השכליים ההווים, והשלישי שהבורא מניע את הנפש ומזרז אותה ומנבא אותה במה שיבא ויוגד לה, והרביעי שהנפש מפעילה את המחשב ומסירה את הפעלת החושים מפניה". ראה הערה 40 שם, שיתכן שהכוונה לגאון בן חפני. ראה — קיצור ספר החוש והמחש עמוד 59, 15—16: "כי מדרך הנפש הבהמית כאשר תתאוה דבר, רוצה לומר מציאותו או היעדרו, שתחקת לו הנפש המדמה צורת הדבר. והוא החשוק".

59 עיין ברכות פרק הרואה דף נה: "אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו". והשווה אריסטו בספר "הודעת העתידות בשינה" עמוד 464 שורות 25—30: "ידידים חושבים ודואגים זה לזה על כן מבינים ורואים לעתידם". והשווה קיצור ספר החוש והמחש עמ' 52 שורה 15—16: "ואולם האדם הגיע לו זאת הידיעה והמדע הזה באישים אשר כבר קודם ידע אותם, וכל שכן אשר תדבק בהם השגחתו". וראה רס"ג אמונות ודעות הקדמת המחבר פרק ה: "כי קצתם (החלומות) יהיה מענייני היום החולף אשר עברו על המחשב". ודומה לזה מובא באברבנאל פ' מקץ וכן בספר פתרון חלומות, שער ג' פרק ג'.

אכ'לאק צאחב אלרויא חל הי אלי אלאעתדאל אם קד גלב בעצ'הא ותסלט פתכון אלמנאמאת בחסבהא. ואלסאדס אנ יערף אלמזאג' אלעאם ומזאג' צאחב אל רויא אלכ'אץ בה ליעלם בד'לך הל אלרויא מן גלבה מזאג'ה אם מן צ'דה. ואלסאבע אנ יסתעלם מאהייה אגדיהה וכמיתהא ויכון עארפא בטבאיעהא לילא יכון ד'לך מן תאת'ירהא פלא יכון תאת'יר לעבארתה להא. ואלת'אמן אנ יסתעלם עאדה צאחב אלרויא לילא תכון תלך אלרויא ממא קד ג'רת עאדתה באלנט'ר אליה פלא יכון פיהא תקדמה אלמערפה ולא תסתחק אלעבארה. ואלתאסע אנ יערף חאל ג'סם צאחב אלרויא לילא יכון מריצ'א פתפסד מנאמתה. ואלעאשר אנ יסל ען וקת אלרויא מן אלליל ואלפצל מן אלסנה פאן פי ד'לך תאת'יר קד תקדם שרחי לה. ואליא אנ יערף מחל צאחב אלרויא וחלה פי מלכה וצנאעיתה לתכון עבארתה להא בחסב ד'לך. ואלייב אנ יחקק אלפאט' אלרויא ויחררהא פאן אלזיאדא אליסירה אלתי תקע פיהא ואלנקצאן אליסיר יגראן מא תדל עליה אלרויא ורבמא כאן אלדליל מאכ'וד'א מן נפס אללפט' פאן לא יג'י בה בעינה פסדת אלעבארה. ואל'י'ג אנ יכון אלמעבר עארפא בטבאיע אלמחוסוסאת ואפעאלהא ליערף אלמת'ל אלמטאבק

על הרוב, מעוררות על מה שיהיה קודם היותו. ועל כדומה לזה אחז"ל (ברכות נד, ע"ב) חלום אחד מס' בנבואה". ע"כ. וכן מובא בספר "פתרון חלומות" שער ג' פרק ב', בשם ר' ישראל בפירושו לספר "יצירה". הוא מיחס את הפירוש לספר "יצירה לר' יצחק הישראלי רבו של דונש בן תמים. וראה בבאור "הכותב" על עין יעקב, ברכות נה, שג"כ התכוון לענין זה לגבי חלום של שחרית.

השווה הערה 59.

השווה אריסטו בספר "הודעת העתידות בשינה" עמוד b 463 שורות 15—20: "על אנשים בעלי מזג גופני מסוים המסוגלים לראות כל מיני דמיונות". השווה הערה 60 למעלה.

ראה ברכות נה: "ואמר ר' יוחנן ג' חלומות מתקיימין חלום של שחרית וכו'". בספר פתרון חלומות שער ג' פרק ד' כתוב: "דע שמצאתי חילוקים רבים בהיות החלום בא' לחודש או בב' או בג' באופן שכל אחד מימי החודש חלוק מחבירו בעניין זה, וזה העניין הוא מרבנו האי גאון וחכמים שבאו אחריו והגיהו בו וזה אומר בכה וזה אומר בכה, אבל העניין הזה לא נמצא לא בגמרא ולא במדרשים ולא ידעתי זה מניין להם ואולי גודע להם זה בקבלה פה אל פה וכו'". ועוד שם שער ח' פרק ב': "ואחרים אומרים כי ראוי להבין טבע המזל ותנועת הלבנה וכו'. בחינה שלישית והיא שיש להביט לשעה כמה שעות קודם היום הוא שכל עוד שיתקרב אל הבוקר יתקרב זמן קיומו עד שנתן לכל שעה חדש. כי אם יחלום שלוש שעות קודם היום יתקיים שלושה חדשים וכן כפי רב ומעט".

ראה אריסטו ב"הודעת העתידות בשינה" עמ' a 464 שורות 25—30: "הדבר מובן שאנשים המכירים זה את זה מסוגלים לראות חלומות לעתידם". והשווה קיצור ספר החוש והמוחש עמ' 49, שורה 1—2: "ויקדם לו בשינה הודעת העתיד בחידושם מה שהוא מאחד בגופו או נפשו או קרוביו או אנשי מדינתו או עמו, ובכלל מי שכבר ידעו". ובאברבנאל פ' מקץ: "כי לא כל החלומות ראוי שיפתרו בשווה אצל כל אנשים... כי כל אחד פתרונו עמו כפי מעשהו ומלאכתו".

השווה רלב"ג פ' מקץ. וכן בספר "פתרון חלומות" שער ה' פרק א' וכן שער ו'. השווה ספר "פתרון חלומות" שער ה' פרק א', לגבי חלום שנראה פעמיים בסגנון אחד ואם היה ביניהם שינוי כל שהוא.

ללמַת'ל בה פיטאבק בה אלמעני אלמקצוד אליה באלרויא ופי ד'לך יקול אלחכים להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם. פאד'א אחכם אלמעבר מערפה ג'מיע ד'לך כאנת עבארתה עבארה לא כ'טא פיהא עלי וג'ה וסבב. פאן קאל קאיל אנא הוד'א נרי מעברין ליס להם מערפה בהד'ה אלעלום תצח עבארתהם ללרויא. קלנא אן ד'לך יכון עלי אחד וג'הין. אמא אן יכון תלקינא לקנה פערפה וחכאה ואמא אן יכון עלי ג'הה אלמצאדפה. פאמא עלי ג'הה אליקין פלן יכון אלא עלי הד'ה אלוג'יה אלתי וצפתהא. פלמא עלם יוסף אן פי נסבה פרעה לה אנה בציר בעבארה אלרויא הי נסבתה אלי אלמערפה בהד'ה אלעלום אלג'לילה אג'אבה בקולה בלעדי אראד בד'לך אן הד'א אלפעל מן גירי יעני אלכ'אלק גל לאן אלגיר יקאל לה בלגתנא בלעדי כק' בלעדי רק אשר אכלו הנערים וג'. וכאן הד'א נט'יר קול דניאל לנבוכדנצר ואנא לא בחכמה די איתי בי מכל היא רזה דנא גלי לי וג' ולם יתרך הד'א אלקול עלי אלאשארה פקט אלי אן פצח בנסבה ד'לך אלי אללה ואהב אלמעארף בקולה אלהים יענה את שלום פרעה. וקד פסר הד'א אלקול עלי וג'הין, פאלאול הו אלדי קדמתה מן נסבה ג'מיע אלעלום אלי אללה ג'ל ד'כרה וכק' אלולי אלאכ'ר כי יי יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. ואלת'אני אן יג'על ד'לך דעא לפרעה שכר עלי מא עאמלה בה מן אלג'מיל וכמא אוג'ב בקולה ודרשו את שלום העיר וג'. ת'ם קאל.

73 ראה בראשית רבה פט, ט: "תלה הגדולה בבעליה" וכן במדרשים שונים. ראה תורה שלמה אות נב.

74 ראה מחברת מנחם, שרש זל: "זולת כמו מבלעדי, מלבד" ועיין בספר הגלוי לר' יוסף קמחי, דף 91, ואבן עזרא כאן. והשווה "החוקר" שנה א' עמ' 195 "אותיות הענינים" לר' יהודה בן בלעם: בלעדי רק אשר אכלו הנערים. ובצירי, (איוב לד, לב), בלעדי אחזה, ושניהם כענין בלתי. וראה אבן ג'נאח, הרקמה שער ד (ג), וילנסקי עמ' מג. וראה נ. אלוני "בית מקרא" חוברת א-ב תמוז תשכ"ד עמ' 107.

75 בכה"י בפסוק: מכל... רזה דנא ראה מדרש הגדול פסוק טז, שמשווה פסוק זה לפסוק שבדניאל, ונראה שדברי הגאון משמשים מקור לבעל מדרש הגדול, וראה רבינו בחיי כאן שגם כן מקשר את אלה הפסוקים.

76 שני הפירושים מרומזים במדרשים שונים. ראה בב"ר ותנחומא שהבאתי לעיל — "תלה הגדולה בבעליה" כלומר מייחס את החכמה לאלהים. וראה במכילתא בא מסכתא דפיסחא פי"ג: "ויקרא למשה ולאהרן וגו'" וכן מצינו ביוסף שחלק כבוד למלכות שנאמר אלהים יענה את שלום פרעה. הרי הפירוש השני שבכזה הוא נותן לפרעה. הביתר ביאור בלקח טוב: "מכאן שצריך אדם להתפלל בשלומה של מלכות". וכן בשכל טוב, ועיין במושב זקנים: "כלומר טבא הוא וטבא ליהוי". וראה רש"י שפירש לפי ביאור הראשון וכן רשב"ם ורד"ק וכן באונקלוס וביגתן. וכן בתרגום ירושלמי כ"י רומי.

ברבינו יוסף בכור שור, פירוש שלישי: "ויש לומר בלעדי לבד ממנו מה שאענה אם טוב ואם רע שאין הפתרון תלוי בי כי אני צריך להגיד על פי הפתרון החלום הן טוב והן רע — אלא הקב"ה יתן שיהיה המענה לשלום פרעה. ולפי שהיה יוסף ירא פן יהיה הפתרון רע אמר לו כך שלא יקשה בעיניו". והשווה אבן עזרא "בלעדי פתרוני יענה אלהים את שלום פרעה" — כלומר בלי הפתרון יענה את שלום פרעה, וראה בפירוש מחוקקי יהודה על אבן עזרא — יהל אור, סי' נו, אלא שלא הבין כזאת דברי אבן עזרא וחלק את המלים שלא כהלכה, והשווה פירוש הטור, שהבין את א"ע כמו שכתבתי.

תרגום הפסוקים מא, יז—כד

נץ. (יז) וידבר. וכ'אטב פרעה יוסף ואצפא ראית פי מנאמי פאני קאים עלי שאטי אלכ'ליג'. (יח) והנה. וכאן קד צעד מן אלכליג סבע בקראת סמאן חסנאת אלשיאת פרעין פי אלחשיש. (יט) והנה. וכאן קד צעד בעדהן סבע בקראת אכ'ר מהאזיל קביחה אלשיאת ג'דא פארגאת מן אללחם לם ארי מת'להן פי ג'מיע בלד מצר קבחא. (כ) ותאכלנה. פאכלת אלבקראת אלפארגאת אלקביחאת אלסבע בקראת אלאואיל אלסמאן. (כא) ותבאנה. פדכ'לן אלי אג'ואפהן ולם יתבין דכ'ולהן אלי אג'ואפהן ומנט'רהן קביח כמא כאנת אולא פאסתיקצ'ת. (כב) וארא. ת'ם ראית פי מנאמי כאן סבע סנאבל קד נבתן פי קצבה ואחדה ממתליה ג'יאד. (כג) והנה. וכאן סבע סנאבל צאויאת דקאק קד צ'רבהא אלשוב קד נמין בעדהן. (כד) ותבלען. פאבתלעת אלסנאבל אלדקאק ללסבע סנאבל אלג'יאד פקלת ד'לך ללסהרה וליס פיהם מן יכ'ברני בתאווילה.

פירוש

פסרת ויפות תואר חסנאת אלשיאת ולם אפסרת חסנאת אלחלי לאן לגה אלערב אסתעמלת אלשיאת פי אלחיואן גיר אלנאטק מקאם אסתעמאלהם אלחלי פי אל נאטקין ואראדו בלפט' אלשיאת אלואן אלחיואנאת אלתי הי אעראץ' ינפצל בהא בעצ'הא מן בעץ' ולמא קאבלת הד'ה אלקצה באלקצה אלאולי וג'דת אלכ'לף פיהא עלי צ'רבין. אלצ'רב אלאול כ'לף פי אלפאט' הי מתפקה פי אלמעני וליס ד'לך מותר לאנה יג'וז אן יכון למעני ואחד אלפאט' כת'ירה תעבר ענה. וד'לך קולה פי אלאולי יפות מראה ופי אלת'אניה ויפות תואר וקולה איצ'א פי אלאולי בריאות וטובות ופי אלת'אניה מלאות וטובות. וקולה איצ'א פי אלאולי רעות מראה ודקות בשר ופי אלת'אניה דלות ורעות תאר מאד ורקות בשר. וקאל איצ'א פי ... אלאולי ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקות הבשר את שבע הפרות יפות המראה והבריאות וייקץ פרעה. וקאל פי אלת'אניה ותאכלנה הפרות הרקות והרעות את שבע הפרות הראשונות הבריאות. ואמא קולה ההנא הרקות ברש וקולה הנאך ודקות בדל ליס הו כ'לף פי אלמעני לאן רקות ישתק מן רק אלד'י תפסירה פארג כאלי והו מעני

טעמם אחד, אין סתירה בזה. וכבר ביאר זה בן חפני ז"ל בפירושו הארוך. כמו שדיבור פרעה ושר המשקים וזולתם שזכרו בכתוב (היה) בלשונם הם והכתוב תירגם את זה בלשון שנתנה בו התורה (הוא) לשון הקדש". וראה שם הערה 60 שיש לנסח בדברי ראב"ם "רקות במקום דקות" כפי שהוא לפנינו בדברי הגאון. וראה אבן עזרא כאן פסוק טז וכן למעלה כו, ז. ובעיקר מה שכתב שמות כ, א: "על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים ואינם חוששים משינוי המלות אחר שהן שוות בטעמן". וכן ראה א"ע ישעיהו לו, א. וכ"כ בספר יסוד מורא שער א'. ובשפה ברורה בענין השמות, מהדורת ליפמן, פיורדא תקצ"ט, דף ד.

דקות בדל וקד תבאדל אלדל באלרש כקולה הצטידנו ויצטירו וידו אבן בי או מי ירה אבן פנתה פג'מיע ד'לך ואן כאן מכ'אלפא באללפט' פהו מתפק... בראי (?) וקאל פי נץ אלרויא ובענפוהי ידרון צפרי שמיא וקאל פי אלעבארה ובענפוהי ישכנן צפרי שמיא וקאל פי נץ אלרויא איצ'א וכן אמר גודו אילנא וקציצו ענפיה אתרו עפיה ובדרו אנביה וקאל פי אלעבארה ואמר גודו אילנא וחבלוהי. וגמיע ד'לך מתפק באלמענא ועלי אנה מכ'אלף באלאלפאט'. ואלצ'רב אלת'אני אלכ'לף פי אלקול ואלמעני ולכן ליס הו כ'לאף תצ'אד ולא תנאקץ' ואנמא יקתצ'י ג'ודה (?) וזיאדה פי אלמעני וד'לך קולה לא ראיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרוע ואנמא זאד לרוע ליכ'רג'הא מן טובות (?) והד'א כקולה פרות רעות מאד ... רעות מראה

אותו יונתן כמו בדל"ת". וכן במתורגמן לר' אליהו בתור ערך "זוד" כתב: "והתימה על תרגום יונתן שתרגם וילכו ויצטירו — ואזודו. נראה שהיה קורא ויצטידו בדלת". בתרגום השבעים ובוולגטה כמו ביונתן.

ולשיטת הגאון הביאור הוא כמו ביונתן, ושניהם מלשון צדה. יש לציין עוד פירוש שלישי למלה זו, בספר אהל מועד לר' שלמה מאורבינו, שער לאך, מביא בשם הערוך — וילכו ויצטירו מלשון בקוע: "מאמרם ז"ל בראש גמרא דפרק מי שהחשיך (קנד, ב) מיצטרו זיקי. ופירש הערוך מתבקעין הנודות שהדבש בהן, כדכתיב וילכו ויצטירו". לפי זה יהיה פירוש ויצטירו כמו "ונאדות בלים ומבקעים ומצוררים" — שבסוף הפסוק. ראה רש"י שם. בערוך שלפנינו אין הפירוש הזה. ראה ש. אברמסון "לשוננו" כרך לח עמ' 97 שהברי הערוך לפי נוסח זה, יסודם בפ' רבינו חננאל למס' שבת שם. וראה אבן ב'לעם "ספר הפעלים שהם מגזרת השמות", מהדורת אברמסון, עמ' 181 והערות שם.

81 ראה ריב"ג ורד"ק בשרשים שביארו ידה וירה כשני שרשים נפרדים. וראה רש"י במדבר יט, ט שביאר "וידו אבן בי" משרש נדה; כלומר מלשון זריקה. ויש להעיר כי דווקא בדאה (ויקרא יא, יד) וראה (דברים יד, יג) שהגמרא אומרת (תולין סג, א) כי "דאה וראה אחת היא" סובר הגאון שהם שני מינים. ראה ספר השרשים לריב"ג שרש ראה, שמביא דעת הגאון בזה:

"ורבינו שמואל בן חפני ז"ל סמך על הנראה מהכתוב ואנו נוטים אל דעתו. כי אם היה דאה וראה שני שמות למין אחד היה שונה בפרשה אחת למין אחד שני שמות. רצוני לומר הראה ברי"ש והדיה, והיה אוסר המין ההוא בשני השמות האלה [באמרו דברים יד, יג והראה ואת האיה והדיה למינה] וזה מה שלא יתכן ואין לו ענין מפני שהוא ללא צורך ואין זה ראוי בדברי הנבואה". ע"כ.

והיינו כי הדאה והדיה הם מין אחד ובאה הי"ד במקום האל"ף כמו שמבאר ריב"ג שם בשורש דאה. הגאון בן חפני הולך בעקבות רס"ג בענין זה. השווה תרגום רס"ג, ויקרא יא, יד; ולדברים יד, יג. וראה א"ע ויקרא יא, יד. לענין דברי ריב"ג בשרשים שם: "ואמרתי כי הראה ברי"ש והדיה שני שמות למין אחד". יש להעיר כי בנוסח הכ"י רואן של ספר השרשים בערבית (נויבאור) כתוב "והדאה בלדל". וראה רקמה וילנסקי, עמוד קז, שער ז, הערה 10, אולם לא העיר בענין הגירסה הזאת. דעת רשב"ח וריב"ג מובאה בפירוש לר' יהודה בן בלעם לתורה, כתאב אלתרג'ית (=ספר ההכרעה) כ"י בודיליאן 292, לדברים שם. אולם בן בלעם אינו מזכירם בשמם.

82 כה"י מחוק. המלים במרובעים הושלמו על ידי איזראילסאה.

83 השווה אבן עזרא שמות כ, א: "והכלל כל דבר שנוי כמו חלום פרעה ונבוכדנצר, ואחרים רבים תמצא מלות שונות רק הטעם שווה". ונראה שמקורו בדברי הגאון. ראה למעלה הערה 78.

84 חסר בכת"י.

אשר... אלת'אני... וזאד איצ'א פי הד'ה אלקצה קולה ותבאנה אל קרבנה ולא נודע כי באו אל קרבנה פקולה ולא נודע לם יריד בה אנה לם יתבין ד'לך ג'מלה לכנה לם יתבין עליהא ד'לך כת'ירא ואנמא קלת ד'לך לאטאבק בה עבארה אלרויא עלי מא [סאשרח] ד'לך פי שרחי לה. וזאד איצ'א פי הד'ה אלקצה פי וצף אלשבלים צנומות מא לם יקל מת'לה פי אלאולי וקד אשתקהא קום מן צנים פחים בדרך עקש וג'. וג'עלה פעל לפרט אלברד עליהא וקד זאד פי אלקצה אלאולי מא לם יקלה פי אלת'אניה והו קולה מן היאר וקולה איצ'א ותעמדנה אצל הפרות על שפת היאר... ואמכאן אלקול וקולה... אלקצה אנה אכ'תצרהא בדיא וענד אלתמאסה מנה... עבארה קאלהא כמא עלמנא אן דניאל אכ'תצר אן ית'בת פי נץ רויאה נכתא הו קולה ען אלחיואן אלראבע וטפריה די נחש וקולה איצ'א וקרנא דכן עבדא קרב עם קדישין ויכלה להן עד די אתא עתיק יומין פלמא ערף אלעבארה מן אלמלאך קאלהא לה וקד יט'ן בקולה וחזוה רב מן חברתה אנה זיאדה מכ'אלפה פי אלמעני לנץ אלרויא וליס אלאמר כד'אך לאן ד'לך דאכ'ל פי קולה ענהא פי נץ אלרויא דחילא ואימתני ותקיפא יתירא. וקאל פרעה ואמר אל החרטומים ואין מגיד לי נט'יר קול נבוכדנצר⁸⁹ לדניאל וכען העלו קדמי חכימיא אשפיא די כתבה דנא יקרון [ופשרה להודעתני ולא כהלן פשר מלתא להחיה...]. חסן אלבצירה עלי אן תאוילהא אנמא יערץ' לגיר צאחב אלרויא ואלמת'אל אלד'י קדמתה יוצ'ח ד'לך. ואמא אלמסלה אל ת'אלת'ה אלתי הי לאי סבב ראי פרעה רויא כ'צ'ת אהל ד'לך אלבלד דון גירה ופי זמאנה וראי נבוכדנצר מא עם אהל אלעאלם ופי גיר זמאנה פנקול פי אלג'ואב ענהא אן אלרויא אלתי תעם ג'מיע אלנאס או כת'יר מנהם עלי ג' צ'רוב. אלצ'רב אלאול אלרויא אלתי יראהא אלאנביא קד תכון לג'מיע אלנאס לאנה רסול כ'אלק ג'מיע אלכ'לק יתברך שמו וד'לך כרויא זכריה ודניאל וגירהמא מן אלאנביא. ואלצ'רב אלת'אני אלרויא אלתי יראהא אלמלך אלד'י ימלך אלמסכון מן אלארץ' קד ירי מא יעם ג'מיעהם ומא אסתאנף פי זמאן אכ'ר כמא ראי נבוכדנצר וקד עלמנא אנה כאן מלכא עלי סאיר אהל אלארץ' בקול אלנבי לה ובכל די דירין בני אנשא וג'. ואלצ'רב אלת'אלת' אלרויא אלתי יראהא אלמלך אלצ'גיר אלד'י יכ'ץ מלכה מוצ'ע דון מוצ'ע פאנמא ירי מא יכ'ץ אהל ממלכתה ועאמתה ורעיתה לענאיתה בהם וכ'רוג'הא ען גירהם וד'לך מת'ל רויא פרעה אלתי כ'צ'ת בלד מצר

קרבנה ולא נודע' ". ראה אסתר רבה סוף פ"ד. והשווה תנחומא מקץ ג. בכה"י : ותקיפה.

89 בכ"י : נבוכדנצר.

90 חסר בכת"י.

91 ראה ברכות נה ע"ב : " וירא שר האופים' (לעיל מ, טז) מנא ידע ? א"ר אליעזר מלמד שכל אחד הראוהו חלומו ופתרון חלומו של חבירו". וכן בתרגום יונתן בן עוזיאל (מ, ה) וכן בלקח טוב, שכל טוב, ומדרש אגדה וכן בב"ר פ' פח, ד, מהדורת תיאודור-אלבק עמ' 1080. וכן בהקדמה למדרש הגדול בראשית, מדרש לג מדות, מרבוזי כיצד. עמוד 24. וכן ברכות שם : "א"ר יוחנן ג' חלומות מתקיימין חלום של שחרית, וחלום שחלם לו חבירו וחלום שנפתר בתוך חלום".

92 ראה לעיל פסוק א, ופרעה חולם וראה שם הערה 14. ולקמן הערה 97.

וארץ' אלשאם לאנהא דאכ'לה פי עמלה כמא סאשרח. ואלמסלה אלראבעה הי אי נפע כאן פי רויא פרעה פאלג'ואב ענהא אנה כאן פי ד'לך וג'וה מן אלמנאפע. והי מא אוג'בתה חכמה אלכ'אלק מן אלראפה בכ'לקה ואלרחמה להם אנד'רהם ונבההם ויקט'הם למצאלחהם וג'מע מע אלראפה רפעה ליוסף בטי'הור חכמתה וסבב לחיוה יעקב אבינו ואלשבטים ועילתהם פי סני אלמג'אעה ות'באתא לקולה לאבינו אברהם כי גר יהיה זרעך וג'. ולעל ד'לך וג'וה אכ'ר מן אלמנאפע לם נקף נחן עליהא פאן קאל קאיל אד'א כאנת חכמתה קד אוג'בת אלראפה פהלא עפאהם ען כון אלרעב קיל לה אנה כאן פי הד'א אלרעב מקאם ללמסתחקין ומחנה ללצאלחין ולם יכ'רג' בד'לך ען אלחכמה ומוג'באתהא פלם יג'ב אן יעפו ענה. ואלמסלה אלכ'אמסה לם ראי פרעה רויא מצורה ולם ראהא בתלך אלצור דון גירהא פנקול אנה קד תקדם מן כלאמנא עלי אלרוי'א אן אלנפס אד'א כאנת נקיה מן אלעראץ' אלמפסדה ללרוי'א כאנת רויאהא מצחחה ואד'א כאנת בעכס ד'לך לם יכן להא אן תקבל אלרוי'א אלא בתמת'יל קריב או בעיד עלי חסב חאלהא. פקד תרי ישראל עלי חאל אליקט'ה והם טאיעין בצפא אלאד'האן וג'ודה אלעקול כ'וטבו באלכ'טאב אלפציה אלצריח ותראהם עלי חאל עציאנהם בגלט אד'האנהם תצ'רב להם אלאמת'אל אלדנייה מתל קח לך לבנה ואשבאתה פנחתאג' אן גלכ'ץ ההנא מעני אמת'אל אלרוי'א ונקול אנה יג'ב אן תכון בין אלמת'ל ואלמת'ל בה נסבה מא או שבה מא מן וג'ה או וג'וה לתג'ב אלמטאבקה ואלאמת'אל עלי צ'רוב בעצ'הא קריב אלתשאבה ובעצ'הא גאמץ כפי וד'לך עלי מא קדמנאה יכון בחסב קרב אלנפס

בתקופת הגאונים", ש. אברמסון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 64—62. והשווה דברי הגאון, כח, י ; מג, לב ; מח, א. בענין יסורים.

96 ראה ביאורו לקטע הקודם, הערות 58, 59, 60, 61, 62, 63.

97 לביאור הדברים יש להקדים כי הגאון תופס כנראה גם את הנבואה כחלום, אלא שזה חלום במעלה יתירה. אריסטו בספרו *De Divinatione per Somnum* "הנדעת העתידות בשינה" 463b מפקפק באופיו הנבואי של החלום. אבל אבן רשד בספרו קיצור החוש והמוחש — עמוד 43—44 מדבר על שלושה סוגי חלום — חלום, קסם, נבואה : "בחלומות שהם מן המלאכים, ובקסם שהם מן השדים ובנבואה שהוא מן האל אם בלא אמצעי או באמצעי מיוחד". ומשם הועתק לפירוש אברבנאל לפ' מקץ. כבר ראינו גם למעלה כי הגאון משווה את נבואת הנביאים לחלומותיהם של פרעה ונבוכדנצר. ההבדל ביניהם הוא היקף תוכן חלומותיהם. בשל סיבה זו אומר הגאון כאן כי מצבם הרוחני של ישראל משפיע על הנביא בדרך נבואתו ובביטוי, כמו שמצבו של האדם הפשוט משפיע על אמיתת החלום או הפסדו. והשווה דברי הרמב"ם במורה נבוכים ח"ב פרק מא. הנבואה היא על שתי אופנים בחלום או במראה, והמראה : "הוא עניין איום-מחריד יחובה לנביא בעת היקיצה". וראה אבן עזרא בראשית כח, יא : שכתב על דברי הגאון "והתימא מרב שמואל שערב חלומות בני אדם עם חלום הנבואה". יש לציין כאן דברי החכם ר' יצחק הישראלי בספרו "ספר יסודות", דרהאביטש תר"ס עמוד נד—נה, בענין משמעות הצורות בחלום. הוא משווה חזונות הנביאים לחלומות, ואלו דבריו : "וממה שיורה על זה גם כן שאנחנו מצאנו הנביאים ע"ה, כשרצו להבדל מבני אדם ושיראו להם [סגולת] מדותם [נזדיינן] עצמם באלו הצורות הרוחניות וגילו אותם לכל, למען ידעו הברואים מדותיהם הנכבדות ויציאתם מענין הבשרי אל הרוחני. . . ומצד זה הסכימה דעת כל בעלי ספרי והאמונות וכל מי שיודה בנבואה כי החלום חלק מחלקי הנבואה".

ואלתהא מן אלד'כא או בעדהא ענה. וינבגי אן יעלם אן אלרויא עלי ג' צ'רוב אמא צור מג'רדה בגיר קול מעהא וד'לך כרויא פרעה ונבוכדנצר פי רויא אלצלם וגירמהא ואמא קול מג'רד בגיר צורה מעה וד'לך כרויא יעקב אבינו פי וקת נזולה אלי מצר ואמא צור וקול ג'מיעא וד'לך כרויא נבוכדנצר פי אלאלין ונחן גרי אן אלצור אלמג'רדה בגיר קול מעהא מן את'בת מן אלקול עלי אנפראדה ועלי אשתראכה מעהא פי בעץ' אלמואצ'ע. ואלקול אלמתג'רד מן אלצור קד יכון אצח מן אלצור אלמג'רדה מן אלקול עלי וג'ה. פאמא אלוג'ה אלדי עליה יכון אלקול אצ'עף מן אלצור פהו עלי מא קדמנאה אנה קד תכון אלרויא באסתת'ני אלטאעה ואלמעציה פתכון בחסב ד'לך בשארה לעאצי אן תאב ואקלע פאד'א לם יתב לם תצח לה רויאח וכאן אלקול אלמג'רד מן אלנפראד או אלאשתראך מע אלצור אקרב אלי מנאסבה אלבשרי ואלאנד'אר לאנה מן ג'נסהא ואמא אלוג'ה אלדי עליה תכון אלצור אנקץ מן אלקול פהו אן כתירא מן אלצור אלמנאמיה אעני אלתי תורא פי אלמנאם קד תכון באטלה לבקא את'ר אלמחסוסאט פי אלפנטאסיא אעני ג'ז אלתיכיל ואמא מא ילחק בהד'ה אלמסלה מן אלסואל ען אלסבב פי כון רויא פרעה מצורה בהד'ה אלצור דון גירהא פאנא שארח מא פי ד'לך פימא יסתאנף מן כלאמי. ובקולה שבע פרות הטובות וג' אבתדא פי תפסיר רויאה פי הד'א אל מוצ'ע ינבגי אן נקול אן מן אלמעלום אן אלסנה זמאן ג'וזי ואן אלזמאן הו מעדוד חרכה אלפלך פבאי שי אשבה אלסנבל והו אלנבאת אלזמאן ובמאד'א מאת'ל אלחיואן ללזמאן פנקול אמא תעלק הד'א אלחיואן ואלנבאת באלזמאן פהו אנה יתכון פיהן פי כל סנה דפעה עלי אנה לם יתכלם עליהא מן חית תשאבה אלזמאן ואנמא תכלם עליהא עלי מא אנא ואצפה פאמא אלסנבל פאלמת'ל מנה פי הד'א אלמעני מטאבקא לאן פי נועה יכון אלג'וע ואלשבע ואמא אלבקר פאן

99 יש לציין כאן את דעת אריסטו כפי שהיא באה לידי ביטוי בקיצור ספר החוש והמוחש לאבן רושד, עמוד 53: "והצורה המחקה לו אמנם היתה יותר רוחנית בעבור שהיא יותר קרובה אל טבע הכללי מצורת הדבר האמיתי". יש להשוות את דברי הרמב"ם במורה נבוכים ח"ב פרק מג: "כבר בארנו... שהנביאים פעמים יתנבאו במשלים... ומה שדומה לזה מן המשלים אשר הנרצה בהם — לחקות עניין, כן יראו עוד דברים, הנרצה בהם — מה שיעיד עליו שם הדבר ההוא הנראה, מצד הגיזרה או השיתוף בשם; וכאלו פועל הכח המדמה הוא — להראות דבר, יש לו שם משותף". דברי הרמב"ם גם הם מיוסדים על דברי אריסטו. ראה באור גרבוני שם. והשווה עוד דברי הרמב"ם שם פרק מב: "וזה: שבמראה הנבואה או בחלום של נבואה פעמים יראה הנביא השם ידבר עמו כמו שנבאר. ופעמים יראה המלאך ידבר עמו, ופעמים ישמע מי שידבר עמו ולא יראה איש מדבר". דומה במקצת לחלוקה של הגאון בתלום בצורה גרידה או צורה עם דיבור וכו'.

100 מקור הדברים בדברי אריסטו בספר החלומות De Somniis פרק ב, 28, 461 והלאה: "התודעה שהוא ישן, למשל, יחליש את כח הדמיון".

וראה בקיצור ספר החוש והמוחש עמוד 59: "ונדבר מסיבות החלומות הכוזבים. ואלו החלומות בכלל אמנם יבואו משתי סיבות. אחת מהן מפועל הדמיונות אצל השינה באותות הנשואים בחוש המשותף מן המוחשים אשר מחוץ. ומפועל הכח הנה בעניינים המופקדים בכח הזכר והמחשב מאותם העניינים המוחשים".

101 כדעת הפילוסופים היוונים. ראה אמונות ודעות מאמר ראשון פרק ד. מורה נבוכים ח"ב פרק יג.

להא תעלק קוי באמר אלזרוע פי אלחרת' ואלדיאש כמא הו מעלום מנהא וקד קאל אלכתאב פי חרת'הא הבקר היו חורשות וקאל פי דיאסהא עלי אלתמת'יל ואפרים עגלה מלמדה אהבתי לדוש וג' בל קאל קולא ג'מליא ורב תבואות בכח שור עלי אנה קד ימת'יל אלכתאב אלעצאה באלבקר פקולה כי כפרה סוררה סרר ישראל וג' וקאל שמעו דבר יי פרות הבשן וג' וקאל איצ'א סבבוני פרים רבים אבירי בשן כתרונני. פאן ד'לך אנמא טאבק ושאבה אפעאלהם מן אג'ל את'ארהם אלאפעאל אלבהימיה עלי אלאפעאל אלעקליה וכק' ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו וג' וקד קאל אנה למא כאן אלמצריין יחט'רון אכל לחום אלחיואן... אסם שבע אלשבע מן אלטעאם וגירה כקולה ואכלת ושבעת וברכת וג' ואכלתם אכול ושבע וג' וגיר ד'לך וחס אלשבע אכתפא אלבדן מן אלג'ד'א ואסתגנאה ען טלבה וממא יקתציה אסם שבע איצ'א רכ'ץ אלאטעמה וג'מיע אלאגדיה כק' וימלאו אסמ'ך שבע ותיירוש יקביך יפרוצו. וממא יקע עליה אסם שבע אלאסתכת'אר מן אלנעמה כקולה שבענו בבקר חסדיך וג' וקולה המשביע בטוב עדיך וקולה ומשביע לכל חי רצון ועלי אנה יקע עלי כת'רה אלאד'י ואלצ'רר כק' שבעתי נדודים עדי נשף וכקולה השביעני במרורים הרוני לענה. וגיר ד'לך אלא אן הד'א כ'ארג' ען מא יקתציה מעני קולה שבע גדול לכ'רוג'ה ען אלנעמה ודכ'ולה פי ג'מלה אלנקמה. ובקי עלינא אן נתתבע מואצ'ע מפאד הד'ה אל עבארה פנקול אנה אסתדל מע כון תאויל אלפרות ואלשבליים שנים עלי אנהא שני שבע בקולה בריאות בשר ובקולה איצ'א מלאות ואסתדל עלי אנה שבע גדול בקולה יפות תואר ובקולה ען אלשבליים הטובות פקד ירי אלאנסאן פי מנאמה בקר סמאן פאן כאנת שיאתהא חסאן דל ד'לך עלי כ'צב עטיים פאן כאנת שיאתהא קבאחא כאן אלכ'צב מנקוצא ולם יכן ירי אלאמר פיה תאס ואמא אסתדלאלה עלי אן ד'לך אלשבע יכון פי ג'מיע בלד מצר... יתבין ד'לך אצלא לאן אלנאס קד יעדון אלאטעמה פתכון להא את'אר כבאר ואנמא אראד בה אנה לא יתבין כת'ירא

תורה שלמה להלן מג, לב אות פה. השווה כתבי הירודוטוס — ירושלים תרצ"ה כרך ראשון ספר שני עמוד 102: "את הבקר ואת העגלים הזכרים והטהורים זובחים כל המצרים, אולם את הנקבות אסור להם לזבוח".

106 איזראילסאהן הוסיף מן הגליון "עגלה יפהפיה מצרים" (ירמיהו מו, כ), אבל נראה שהמלים הללו תוספת ואינן המשך לדברי הגאון.

107 חסר בכ"י פירוש לפסוקים כז-כח.

108 השווה ריב"ג שרש שבע — שבענו בבוקר חסדך... "על דרך ההעברה, והחפץ בו הרוב".

109 בכה"י: שבעתי.

110 חסר בכה"י.

כמא ג'עלטה פי אלנץ ואנמא קצד בקולה ולא יודע השבע בארץ אלי שני הרעב עלי אנה יחתמל אן יכון קולה ולא יודע השבע בארץ מצרופא אלי שני שבע פיכון מענאה פי ד'לך אנה לא יתבין ד'לך כת'ירא פי שני שבע בסבב מא יסתעדה אלנאס לשני רעב ויוכד ד'לך קולה פי תמאם אלפסוק מפני הרעב ההוא אחרי כן. וקולה כי כבד הוא מאד אראד בה אנה את'קל מן אן יחמלה אלנאס או יחמלונה נט'יר קולה הנאך כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך. ויחתמל איצ'א אן יכון אראד בקולה כבד מאד צעובה אלאמר ועט'מה כקולה הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד. וקולה ועל השנות החלום פצית באלת'ניה והי תכון עלי צ'רבין אלצ'רב אלאול תת'ניה אלרויא ואעאדתהא במת'ל אכ'ר מצ'רוב להא ינאסבהא וד'לך מת'ל שני חלומות פרעה אלאול ג'על אלמת'ל פיה פרות ואלת'אני שבליים ואלג'מיע ידלאן עלי מעני ואחד. ואלצ'רב אלת'אני אלתת'ניה ואלאעאדה ללרויא בד'לך אלמת'ל בעינה בגיר תגייר וקד תכון אלאעאדה פי תלך אללילה וקד תכון פי גיראה והד'אן אלצ'רבאן ידלאן עלי שיין עלי צחה אלרויא ועלי סרעה כונהא לאתמאם אלכלאם בקולה כי נכון הדבר מעם האלהים וג'. פפי קולה כי נכון הדבר מעם האלהים נקול אן צחה אלרויא עלי צ'רבין אלצ'רב אלאול צחתהא פי ד'אתהא אעני כ'לאצהא מן מפסדאת אלרויא ות'באתהא פי מעני כונהא ואל'י הד'א אלמעני קצד בקולה כי נכון הדבר מעם האלהים. ואלצ'רב אלת'אני צחתהא בכ'לאצהא מן מפסדאתהא פי גיר ד'אתהא לאנהא למא כאנת קד לא תת'בת מן ג'יהא אצחאבהא וקד תכון ועידא לקום יתובון פתנהדר ענהם וקד תכון ועדא לקום עלי ג'יהא אלבשרי באסתת'ני אלטאעה פיצרון עלי מעאציהם פלא יסתחקונהא עלי מא קדמתה פי כלאמי. ופי קולה וממהר האלהים נקול אן אלמהור עלי צ'רבין אלצ'רב אלאול מיהור בעקב ד'לך אלפעל כק' וימהר משה ויקד וג' ונט'יראיה. ואל'י הד'א קצד בקולה וממהר האלהים לעשותו. ואלצ'רב אלת'אני מיהור הו בעיד בטי לכנה מקול באלאצ'אפה אלי אלדהר אלטויל וד'לך כקולה קרוב יום יי הגדול קרוב ומהר מאד וג'. ת'ם קאל.

וראה רשב"ם כאן : "אבל חלומות של יוסף אף על פי שנשנו באלומות ובכוכבים, אילו היו בלילה אחד כאלה, היו נמהרים".

114 ראה למעלה מא, טז. והגדרות הגאון על החלומות הבריאם.

115 לפי גירסת כ"י (תנהדר = יעבור לריק) לא לפי תיקן איזראילסאהן : תנחדר = תדר.

116 למעלה בפרק זה, הערה 96, 98.

117 השווה תרגום יונתן, שם : "קריב יומא דעתיד למיתי".

תרגום הפסוקים מא, לג—מז

נץ (לג) ועתה ירא. ואלאן ינט'ר פרעה רג'לא פהמא חכימא פיג'עלה ואליא עלי בלד מצר. (לד) יעשה פרעה. יפעל ד'לך פרעה ויג'על לה אן יקלד עמאלא עלי אלבלד ויקאסמו אהל מצר עלי אלכ'מס פי סבע סני אלשבע. (לה) ויקבצו. ויג'מע בעץ טעאם סני אלכ'יר הד'ה אלמקבלה ויכון אלבר תחת יד ת'קאת פרעה ויחפט'ו טעאם אלקרי פיהא. (לו) והיה. פיכון אלטעאם ודיעה לאהל אלבלד לסבע סני אלג'וע אלתי סתכון פי בלד מצר ולא ינקטע אהל אלבלד באלג'וע. (לז) וייטב. פחסן אלקול ענד פרעה וענד ג'מיע אצחאבה. (לח) ויאמר. וקאל פרעה לאצחאבה הל נג'ד מת'ל הד'א רג'ל פיה רוח אללה. (לט) ויאמר. ת'ם קאל פרעה ליוסף בעד קד ערפך אללה ג'מיע ד'לך ליס פהם ואעלם מת'לך. (מ) אתה אנת תכון ואליא עלי דארי ואלו קולך ינקאד ג'מיע קומי בל בסריר אלמלך אשרף מנך. (מא) ויאמר. וקאל פרעה ליוסף אנט'ר פקד ג'עלתך ואליא עלי ג'מיע בלד מצר. (מב) ויסר. וכ'לע פרעה כ'אתמה מן ידה וג'עלה פי יד יוסף ואלבסה ת'יאב חריר וג'על טוק אלד'הב פי ענקה. (מג) [וירכב] וארכבה ג'ניבתה ונאדו בין ידיה אלאסתאד' אלמנעטף ואנה ואלו עלי ג'מיע בלד מצר. (מד) ויאמר. ת'ם קאל פרעה ליוסף ועלי אני פרעה מן גיר אמרך לא ירפע אנסאן ידה ולא רג'לה פי ג'מיע בלד בצר. (מה) ויקרא. וסמי פרעה יוספא מבדי אלכ'פיאת וזוג'ה באסנת אבנה פטיפרע כאחן אלצנם וכ'רג' יוסף ואליא עלי ג'מיע בלד מצר. (מו) ויוסף. וכאן ליוסף ת'לתין סנה חין וקף בין ידי פרעה מלך מצר ולמא כ'רג' מן בין ידיה טאף ג'מיע בלד מצר.

פירוש

למא אסתתם יוסף עבארה אלוויא אכ'ד' בעד ד'לך פי וצף אלראי ואלמשורה עלי ג'הא אלמנאצחה פקאל ועתה ירא פרעה וג'. וד'לך נט'יר פעל דניאל בנבוכדנצר בחית' יקול לה להן מלכא מלכי ישפר עלך וחטיך בצדקה פרוק וג' ואראד בקולה ירא אלנט'ר אלחסי ואלפכרי באלטלב ואלבחת' ען ג'אמע הד'ין אלנעתין אעני חכמה ותבונה והד'ין אסמין ואקעין עלי מעני ואחד והו אלמערפה בחקאיך אלמדרכתא עקלא וחסא וכק' לחכם לב יקרא נבון וד'לך יתם בד'כא אלחפט'.

אברהם החסיד) החמלה (בטבעו של יוסף) והרחמנות על העם אשר בשבילים תיקן תקנה של חסד עליהם בצרה אשר הם עומדים לפניה" וכו', ויתכן שהגאון מרמו לענין זה באמרו: "על צד היעוץ הנאמן".

119 הגאון מבאר "ירא" במובן של הבנה. ראה ריב"ג, שרשים, שרש ראה: "ומן הראיה מה שרוצים בה הידיעה וראית הלב". השווה אמונות ודעות, הקדמה אות ה' על יסודי האמת: "ידיעת הנראה, מדע השכל, ידיעת מה שההכרח מביא אליו". והשווה מורה נבוכים חלק ג' פרק נד: "שם החכמה נופל בלשון עברי על ד' דברים. . . השגת האמתות אשר תכלית כוונתם השגתו ית' שמו, . . . ונופל על ידיעות המלאכות, . . . תופל על קנות מעלות המדות, . . . ונופל על הערמה והתחבולה".

לדברי הגאון "הידיעה באמיתות המושגות בשכל ובחוש" יש להשוות פירוש ראב"ם כאן: "נבון, מורה אל מי שיש לו תריפות כח ההבנה. . . וחכם, מורה אל השגת החכמה בפועל. ובכן על ידי הבינה תושג החכמה והחכמה היא תכלית הבינה, ולפיכך הקדים נבון לחכם".

וקוה אלד'הן וג'ודה אלתצור ואלמואצבה בשוזה מע וג'וד אסתאד' ופסחה פי אלזמאן ואלכפאיה ולד'לך יקול אלחכים חאת'א קנה חכמה קנה בינה וג' פאשרף אלעלום ואפצ'להא עלם אלמצות אעני מערפה כ'אלקנא ואוצאפה אלתי יסתחקהא ואלחג'ג' אלעקליה אלמוג'בה ד'לך לה ומראד כ'אלקנא מנא אלד'י לה כ'לקנא לינפענא במערפה חג'ג'ה אלסמעיה ואלאעמאל אלרצ'יה ושדה אלחאג'ה אליהא ועט'ם אלאנתפאע בהא פי אלדניא ואלאכ'רה וכק' פי ד'לך ויאמר לאדם הן יראת יי היא חכמה וג' וקאל פי אכ'תיאר אלשופטים הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים ויתלוה בעד ד'לך פי אלנפע אלעלום אלריאצ'יה אעני עלם אלאעדאד ואלהנדסה והיאת אלפלך ותאליף אללחון. ואיצ'א אלעלום אלטביעה ועלום אלצנאיע אלמהניה ואלחוליה פאנה לא יוצל אליהא אלא בחכמה ותבונה וכק' ען חירם ואמלא¹¹² את החכמה ואת התבונה ואת הדעת לעשות כל מלאכה בנחשת. ואנמא אג'רינא כלאמנא הדי'א אלמג'רי לאן בעץ' אלנאס ט'ן אנה אראד בקולה איש נבון וחכם אן יכון פהמא עאלמא באלחסאב וחפט' אלגלאת דון עלם אלשראיע פעאלמנאה במא תקדם מן קולנא אן הד'ין אלסמין ואקעון עלי אלעלום אלשריעיה ואלסיאסיה ג'מיעא. ומע ד'לך פאלצ'רורה דאעיה אליה פי צחה אלסיאסה פאנה מן לא דין לה לא חפט' לה ולא אמאנה פיה וגיר מתכל עליה ולא מות'יק בה פקד צח במא קדמנא אנה קצד בקולה איש נבון וחכם אן יכון עאלמא פהמא בעלם אלשראיע לתצח אמאנתה ואן יכון עארפא באלחסאב וצנאעה אלכתאבה פי צ'בט אלדואיון וג'ודה אלתדביר וחסן אלסיאסה ואראד בקולה וישיתהו על ארץ מצרים תסליטה ותמליכה אלאמר נחו קולה תמשיליהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו. פאנה אן למ יכן מסלטא ממלכא למ יטע פי אואמרה ונואהיה. וקולה יעשה פרעה מוצולא במא תקדמה אעני קולה וישיתהו על ארץ מצרים כמא געל קולה וחזק כל עם הארץ נאם יי ועשו כי אני אתכם נאם יי צבאות מוצולא בקולה בעדה את הדבר אשר כרתי אתכם. ופי קולה ויפקד פקידים על הארץ נקול אן אלפקידים עלי צ'רבין אחדהמא יראד בהמא אלוכלא כקולה וירא שלמה את הנער כי עושה מלאכה הוא ויפקד אתו לכל סבל בית יוסף. ואלאכ'ר אלעמאל אלמתערפין פי אל

מצרים בלחם לפי הטף וכו'. וחכם, שידע לקיים התבואה שלא תרקב וכו'. הרמב"ן עוד מוסיף: "ואמר יוסף כל זה בעבור שיבחרו אותו, כי החכם עיניו בראשו", ע"כ. והשווה מושב זקנים כאן, לג, ולד.

123 בפ' ראב"ם: "חסר מקבל הפעולה, שעורו וישיתהו שר או נגיד או כיוצא בזה". וכן בשכל טוב: "ישים אותו פקיד". הפסוק בחגי, מתפרש בדרכו של הגאון, על ידי אבן עזרא ורד"ק שם. מאידך, מפרש ר' אליעזר מבלגנצי בחגי שם: כי אני אתכם בתוספת המילים "עם הבטחת" הדבר אשר כרתי אתכם וגו', ודומה לזה פירש דניאל אלקומסי ב"פתרון שנים עשר". ירושלים תשי"ח.

ראה אבן עזרא שביאר: "יעשה פרעה זו העצה, כלומר העצה הבאה ויפקד פקידים". וכן במדרש שכל טוב. ובתרגום ירושלמי בדפוסים: "יעבד פרעה וימני יתיה אפיטרופוס", וזה כדברי הגאון. אבל בתרגום ירושלמי הוצאת גינזבורג איננו. ובתרגום ירושלמי כ"י רומי: "יפקד פרעה גבר וימנה אפטרופין בכל ארעא". וכן ברבינו בחיי ורבינו יוסף בכור שור. ובתרגום רס"ג יעשה פרעה: "יתן לו רשות".

אעמאל כקולה ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו. ואליהם קצד ההנא דון אלולכלא ולם ירד בקולה ויפקד פקידים אן יפעל ד'לך פרעה בנפסה לכנה אראד בה אן יג'על למן ינצבה הד'א אלמנצב אן יקלד עמאלא פי אעמאלה ויכון הוא אלרייס עליהם נט'יר קולה הנאך ויחיאל ועוזיהו ונחת ועשאל וירימות ויוזבד ואליאל ויסמכיהו ומחת ובניהו פקידים מיד כונניהו ושמעי אחיו במפקד יחזקיהו המלך. וקד כאן קבל ד'לך ועליהם נגיד כונניהו הלוי וקד וצ'ח בד'לך אן האולי אלי' פקידים קלדהם כונניהו והו אלרייס עליהם ואן כונניהו קלדה יחזקיהו ואלחאג'ה אלי אלפקידים במצרים הי ללמטאלבה באלעמארה ואלחת' עליה ולג'מע אלגלאת וחפט'הא מע צ'בטהא פקולה וחמש את ארץ מצרים קד יפסר תעביה ללגלאת וקד יפסר צ'בטא ואחתיאטא אשתקאק מן קולה וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים. וקד סאוא בינהמא אלמתרגם פי אלתרגום ויזרון ית ארעא דמצרים ומזרון סליקו בני ישראל. ואראד בד'לך חפט אלגלאת וצ'בטהא פי שבע שני שבע לילא יצ'יע מנהא שי וד'לך יוג'ב תקליד צאחב אלמעונה מע כל עאמל יכון לה עונא עלי צ'בטה ואחתיאטה ונאפיא מן אהל אלעת' ואלפסאד ויכון מערופא באלשהאמה ואלצראמה ואלצ'בט ואלתיקט' משהורא בציאנה מא יתולאה מתורעא פי נפסה חאפט'א לדינה ואמאנתה ויכונו אלעמאל מערופין באלאמאנה ... ואל בצעובתה וכק' פימא מאתל הד'ה אל לפט'ה יכרת משיח ואין לו ופי ד'לך אצ'מאר עם פיכון אנתט'אמה ולא יכרת עם הארץ ברעב ואמא וייטב הדבר בעיני פרעה פלאסבאב אחדהא ללחן אלדי' מנחה איאה אלכ'אלק ג'ל ועלא וכק' אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך. ואיצ'א לאנהם תצורו חקיקה כלאמה ונצחה פי ראייה ללמלך פי סיאסתה לרעייתה וכק' שפתים ישק משיב דברים נכוחים. ואיצ'א לנט'רה ללנאס ואלרעיה ועמום נפע ראייה לג'מאעתהם וכק' שפתי צדיק ירעו רבים. וקול פרעה הנמצא כזה יעני פי אלחכמה כקולה והחכמה מאין תמצא וג'. ופי אלאמאנה כק' ואיש אמונים מי ימצא וד'לך ישאבה מא וצף דניאל וחבריו וידבר את ¹³⁸ המלך ולא נמצא מכלם כדניאל חנניה מישאל ועזריה וג'. וקולה איש אשר רוח אלהים בו יעני אלוהא אלשריף אלמרתבט בה כקולה הנאך אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם. והד'א ישאבה קול נבוכדנצר

וראב"ם. נתאמתה הגירסא באונקלוס : "ויזרון" בלשון רבים, כנוסחת ספרים ראשונים,

ראה אהב גר, ולא בלשון יחיד כסגנון הכתוב. והכוונה שהפקידים יזרזו ולא פרעה.

128 השווה רשב"ם פסוק לה : "וכל זה היה בעל כרחם של מצרים".

129 כפי ביאורו בפסוק לג, נבון וחכם.

130 חסר בכת"י.

131 כן בתרגום אונקלוס ויונתן. אולם בתרגום ירושלמי כ"י רומי : "ולא תשתיצי ארעא בכפנא".

132 בהבינו בחיי : "ראו כי עצה טובה היתה ותועלת רב למלך ולגדולי המלכות ולדלת

העם על כן מצא חן והודו לדבריו. ועליו אמר שלמה, (משלי כב, יא) : 'אוהב טהר

לב חן שפתיו — רעהו מלך'". ונראה שהמקור הוא מדברי הגאון כאן. ובשכל טוב :

"על שנתן עצה להחיות יושבי הארץ".

133 בכה"י : את.

לדניאל די רוח אלהין קדישין בד' וג'. וקאל ענה איצ'א כל קבל די רוח יתירה ומנדע ושכלתנו וג'. ובקולה אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת עלמנא אנה לם ירד בה עבארה אלרויא ואלראי אלדי אשר בה פקט לאן מן בלג ד'לך לים יסתחק אן יקאל לה ויכון אלקאיל לה צאדק פי קולה אין נבון וחכם כמור. ולכנה יקתצי מסאילתה ען כל פן מן אלעלום ווגודה לה בליגא פיה ואפהאמה ד'לך לעלמאיה ועלי מא דל עליה קולה הנאך לאסר שריו בגפשו וזקניו יחכם. וקד כאנו אלאסכנדראניון משהורין פי ד'לך אלוקת ובעדה באלעלום אלפלספייה פפאקהם יוסף ופצ'להם פיהא ולדלך אעתקדנא צדק קול פרעה לה אין נבון וחכם כמור. וד'לך במא אכ'רג'ת לה אלתג'רבה פי אנקטאע פלאספתה פי ידה כמא ט'הר מת'ל ד'לך מנהם פי זמאן משה רבינו עליו השלום פקרההם אלאמר אלעלוי ואלמעג'ז אלאהי אלדי לא תדכ'לה אלחיל ולא תכ'אלטה אללבוס ואלשבה פקאלו פי בעצ'ה אצבע אלהים היא וכק' פי אלוקת אלאכ'ר נואלו שרי צוען נש' ש' נוף וג'. ובקולה אתה תהיה על ביתי ג'עלה ואליא עלי דארה ואהלהא אעני כ'אצתה ואתבאעה. וקולה ועל פיך יעני אקולאה נט'יר קולה ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. וקולה ישק כל עמי אראד בה אלאנקיאד אלי קולה כקולה ואל אישך תשוקתך וג'. פבסט בהד'א אלקול אמרה עלי רעיתה ועאמתה פצאר ממלכא עלי אלכ'אצתה ואלעאמה ועלי מא קאל הנאך שמו אדון לביתו ומושל בכל קנינו. וכד'אך פעל נבוכדנצר בדניאל כק' והשלטה על כל מדינת בבל ורב סגנין על כל חכימי בבל ופעל בה בלשצר כד'אך כק' והכריוו עלוהי די להוא שליט תלתא במלכותא. וקאל פי דריוש ומלכא עשית להקמותה על כל מלכותא. וקד כאן פי מא יט'ן מסתגני ען הד'א אלאסתת'ני בקולה רק הכסא אגדל ממך לאנה לם יכ'ף אן יגצבה עלי אלמלך ויגלבה עליה ולכן הד'א

נשיקה על דרך השאלה. ואלו חבריו בשרש בשק: "ויכשר להיות מהענין הזה ועל פיך ישק כל עמי, כלומר ידבקו במצותיך ויסורו אל משמעתך", שכן כל נשיקה עניינה דביקות, כמו שכתב שם. אולם בשרש "שוק" מביא ריב"ג רק את הפסוק ואל אשר תשוקתך. ואינו מזכיר את הפסוק שלפניו. ובפשיטא "ועל מלת פומך נסב דינא". מדברי הגאון שמשווה את המלה "ישק" למלה "תשוקתך" (בראשית ג, טז), מבואר שהן משרש אחד והוא שרש "שוק" — סאק בערבית. ראה יוסף י. ריבלין בספר היובל לר"ן אפשטיין, ירושלים תש"י, עמוד 147. וכן מ. צוקר על תרגום רס"ג עמ' 140 ובספר היובל לר"א וויס, ניו יורק תשכ"ד, עמוד תסו. ראה שם הערה 9 שפירושה "נהג", כלומר שהיא תעשה הכל על דעת בעלה. ועוד מביא שם מפירוש הארוך של רס"ג לבראשית ד, ז. "ואליך תשוקתו" שמביא ראיה לבאור זה מן הפסוק שלפניו "על פיך ישק כל עמי". — הגאון בן חפני מבאר כרס"ג.

החכם ז. בכר ברוויי הצרפתי, כרך טו עמ' 109, מוכיח מן הפסוק שלפניו שהגאון בן חפני לא ידע מתורת ר' יהודה חיוג' שהשרש העברי הוא בן ג' אותיות שכן הגאון מפרש משרש "שק" כמו בן מנחם. וראה זכרון לראשונים — הרמב"ם, ח"ג עמ' 20 הערה 42. וראה להלן מט, י. "עד כי יבא שילה". ועיין ש. ז. ל. סקו "מפירושו הארוך של רס"ג על בראשית", תרביץ תשי"ט, עמוד 304 בשורשי הלשון דומה רס"ג למנחם בן סרוק במחברתו. וראה: "האגרון" לרס"ג, ג. אלוני, ירושלים תשכ"ט, עמוד 45—56. על דעת רס"ג והראשונים בענין השרש העברי.

איציא זיאדה פי תרתיב יוסף אני לא אפצ'לך אלא בסריר אלמלך פקט. והדיה הי חקיקה אלוזארה ואנמא אראד בקולה הכסא כסא מלוכה כקולה בימים ההם כשבת המלך אחשורש על כסא מלכותו. פהו אלד' ת'באתה באסתעמאל אלחק ואלעדל כק' והוכן בחסד כסא וג'. וזואלה באלג'ור ואלט'לם וכק' והפכתי כסא ממ' וג'. ופי קולה ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים נקול מא אלחאג'ה אלי הד'א אלקול וקד תקדמה ועל פיך ישק כל עמי. פנקול אן תאת'יר קולה ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים הו תסליטה עלי ג'מיע אעמאל מצרא וקד כאן בלד אלשאם פי ד'לך אלוקת מן אעמאל מצר כמא סאבין. וקולה ויסר פרעה את טבעתו אראד בה כ'אתם אלמלך ואנמא קאל מעל ידו לאן טבעת פי לגתנא קד תכון חלקה גיר כ'אתם וכק' בטבעות הארון. ולכ'לעה כ'אתמה פאדפעה איאה אליה וג'האן מנהא תשריפה בהא ותפוץ' ג'מיע אמורה אליה פי אלמכאתבאת ואלאסראר כק' ויכתב בשם המלך אחשורש ויחתם בטבעת המלך. וקאל פי אלאחתיאט באלאמור וחתמה מלכא בעזקתיה ובעזקת רברבונהי די לא תשנא צבו בדניאל. ואראד בקולה וילבש אותו בגדי שש כ'לע אלוזארה וכק' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש וג'. ואנמא קצד אלי בגדי שש עלי רסם אלקום ועלי אן תפאכ'ר אהל מצר עלי קדים אלזמאן כאן בת'יאב אלכתאן וכק' פי עקאבהם בעטלתהם מנה ובשו עובדי פשתים שרוקות ואורג חורי. ומן אלמעלום אן כל אמה תפצ'ל זי מא וכק' פי מלכות בבל ארגונא ילבש. וקולה וישם רביד הזהב על צוארו יעני תקלידה בטוק אלד'הב וכד'אך בדל בלשצר לדניאל בקולה לה והמניכא די דהבא על צוא'. וקד יכון מן הד'א אללפט' ערש כק' מרבדים רבדתי ערשי וג'. וקולה וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו אחד מענאיין אמא אן יכון אראד בה אנה ארכבה גניבתה וכ"ק ען יאשיהו וירכיבהו על רכב המשנה אשר לו וג' או יכון אראד בה אנה ארכבה מרכב אלוזארה כ"ק כי מרדכי היהודי משנה וג' וקד קסם רבותינו לפט'ה אברך וגעלהא לפט'תין אב רך במעני אנה אסתאד מנעטף מנתני פקד יקאל אב ללאסתאד כקולה אבי כל תפש וג' ומשהור לפט'ה רך יראד בהא אלאנתנא ואלאנעטאף כקול דוד המלך ואנכי היום רך ומשוך מלך וקד יראד בה לין אלכלאם כקולה הירבה אליך תחנ' א' ידבר א' רכות וקאל אלחכמים רך בשנים וכק' ורחבעם היה גער ורך וג' וקד תסתעמל לגתנא לפט'ה ואתדה תנקסם אלי

143 בכה"י: רברבונהי.

144 כן ברש"י, רשב"ם ורבינו בחיי.

145 בכה"י: צור.

146 כן ברש"י: "ענק... ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי רביד, וכן מרבדים רבדתי ערשי". ר"י גנאת. — זר זהב. ורשב"ם ביאר: "לשון דבר הפרוש ופשוט על האדם כמו מרבדים רבדתי ערשי". רברבנו יחיי — ורביד הזהב הוא המניכא דדהבא. וכן בתרגומים הארמיים.

147 כן באונקלוס, יונתן, תרגום ירושלמי כ"י רומי, פשיטא ורש"י. וכן בדברי הימים ברש"י ובתרגום דרב יוסף שם.

148 כן ברשב"ם, רד"ק, ורמב"ן.

לפטתין כקולה פרחח יריד בה פרי חח וקולה עבטיט יריד בה טיט עב וגיר דלך. ומא אלחאגה אלי אעאדה קולה ונתון אותו על כל ארץ מצרים בעד קול פרעה לה ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים פנקול אן דלך אלקול מן פרעה אנמא סמעה אלחאצ'רין למגלסה והדא אלקול קול באלנדא ליסמע בה ויעלם גמיע אהל אלבלד והדא אלקול אעני קולה ונתון אתו וג' אחד תמניה אקואל רתב בהא יוסף תמאן רתב והי אתה תהיה על ביתי ועל פיד ישק כל עמי רק הכסא אגדל ממך ויסר פרעה את טבעתו וילבש וישם ויקראו ונתון וקד שרחת גמיעהא במא אקתצ'תה מעאניהא. ופי קול פרעה ליוסף אני פרעה נקול מא אלדי פי דלך מן אלתעריף והו שי מערוף פנקול אנה יחתמל מעאני אחדהא אן יכון דלך תמדהא מנה ותפאכרא בנפסה כמא קד יקול בעץ' אלמלוד אנא אלמלך תעט'מא וכקול בעץ' מלוד מצר פי אלומאן לי יאורי ואני עשיתני. ואיצ'א יתגה אן יכון אראד בה אני אנא פרעה במעני אן ליס בינא חאגב ולא מאנע ואיצ'א אן יכון אראד בה אן ליס יעלו טבקתך גירי אנא פרעה והדא ימאתל קולה לה רק הכסא אגדל ממך וקד קאל בעץ' עלמאנא אן פי הדין אלקולין אעני קולה ליוסף רק הכסא וג' וקולה לה אני פרעה אעתבאר כביר לישראל והו אנה אדא כאן פרעה והו מלך בשר ודם יקול דלך וקד תמנעה אלמואנע ותקטעה אלקואטע לכנה למא קאל דלך ליוסף רפעה תלך אלרפעה ובלגה

וחח" כמובא שם בריב"ג, אבל בלי הזכרת השם בן סרוק. ר' "אכלה ואכלה" סי' 213 : "ט"ו זוגין מן ב' חד קרי ח' וחד קרי ה'". פירוט הדברים בדברי הימים א, ח. במסורה : "פרחח — על ימין פרחח יקומו, פרחח — וזה מעשה המנורה מקשה זהב (במדבר ח, ד)". הרי שלפי המסורה הנוסח הוא פרחח. בספר השרשים לרד"ק : "ויש אומרים כי פרחח שם מורכב ומשפטו פרח חח, והוא רמז בו לבני אדם הנקלים והנבזים, ודמה אותם לפרח החוח והקוץ שאין בו ממש". אולם במעין גנים על איוב, מהשר רבי שמואל בן רבי נסים מסנות — ברלין תרמ"ט עמוד 96, נזכרה גם דעת הגאון שלפנינו : "יתכן שהיה דינו פרח חח או פרי חח". וברבינו בחיי מובא כדברי הגאון. ביאור המלה "קוץ" מקורו בתרגום רס"ג לאיוב. ובביאור של ר' משה אבן ג'קטילה לאיוב — בכר, ספר היובל לא"א הרכבי פטרבורג תרס"ט — באר פרחח בלשון שפל. ועיין ספר הרקמה, מהדורת וילנסקי, עמ' מא הערה 10. ובביאור עבטיט בארו כן ריב"ג בספר השרשים שרש עבט, וברד"ק שם בחבוק ובשרשים ערך טיט. וכן באר דניאל אלקומסי, בפתרון שנים עשר. והשווה אבן עזרא שם בשם יפת. וראה ספר הרקמה — וילנסקי — עמוד מא הערה 10. ושם עמוד שמ"ד. והשווה לשון ריב"ג שם : "כן חברו מלות שלא תתחברנה". דומה ללשון הגאון שלפנינו : "ויש שתשמש שפתנו בבטוי אחד מתחלק לשניים". ר' יהודה בן בלעם בפירושו הערבי לתרי עשר, במהדורת פוזנסקי בריבעון האנגלי כרך טו, בחבוק שם, כתב : "עבטיט, פרש בזה עבה הטיט. והוא לפי זה מורכב משתי מלים... והזכירו רבינו האיי ז"ל בבטויים המורכבים משתי המלים, והביא מהם הרבה".

153 בן ברבינו בחיי. ובראב"ם דוחה את הפרוש הזה.

154 יתכן כי הראב"ם בפירושו התכוון לדברי הגאון כאן. ואלו דברי הראב"ם : "ונתון אותו, הודעה על השלמת פעולתו [והרי הוא כאילו אמר (הכתוב) ונתן אותו וזה] שאמר לו (פרעה) ראה נתתי אותך ושוב [נתן לו את טבעתו והלבישו] את מלבושו וקישט אותו בעדיו והרכיב אותו במרכבתו וצוה להכריז לפניו ונשלם בזה פירסום התמנותו והשלטתו". ראה שם בהערות.

155 ברבינו בחיי : "אני לבדי מוצא מתחת רשותך כמו שאמרתי רק הכסא אגדל ממך".

156 ב"ר פ' צ, ב.

תלך אלרתבה אלגלילה פאחרי ואגדר כאלק אלכל ישתבח שמו אד סמענאה יקול לישראל ועד זקנה אני הוא וג' ואיצ'א קולה והיית רק למעלה וג' פיגב דלך אן תכון רתבתהם ורפעתהם מע וגוד אלטאעה מבהם אפצ'ל ואגל מן דלך ופי קולה ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים ינבגי אן נבחת ען אלגר' פיה פאן ט'אהרה יוהם אן פרעה אפרד יוסף ואכתצה בהרמת יד ורגל ונפאהא ען גירה לאן חקיקה ובלעדיך מן אלפאט' אלגירייה מתל בלתך וזולתך כק' כי מי אלוה מבלעדי יי' ומי צור זולתי אלהינו וקאל כי אין בלתך ואין צור כאלהינו ואיצ'א לא פי קולה מן אלפאט' אלנפי ואלסלב מתל אין ואפס ומע דלך פיגב אן נבחת ען חקיקה הדה אלהרמת יד ורגל מא הי ודלך אן הרמת יד פי לגתנא יראד בהא סתה אשיא פאקדמהא באלטבע תחריך אלידין אמא לאכד שיא או לגיר דלך מן אלחרכאת אלאתיאריה או אלטביעיה ואיצ'א קד יראד בהא אלמעאונה ואלמעאצ'דה וכקולה ען ירבעם וירם יד במלך וליס דלך מכרוה לקולה בעדה וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה בנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד אביו וידל עליה תוכילה לה בקולה ענה והאיש ירבעם גבור חיל וירא שלמה את הנער כי עשה מלאכה הוא ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף וקד יראד בהרמת יד אלקדרה ודלך פי אלכאלק גל אסמה לקולה פי וצפה יי' רמה ידך בל יחזיון וג' וקד יראד בהא אלדעא אלי אללה גל דכרה לקול אברהם אבינו הרימתי ידי אל יי' אל עליון וקד יראד בהא אלימין לקולה וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם וקד יראד [בהא] אלטפר באלאעדא כקולה תרום ידך על צריך וכל איביך יכרתו ואדא אעתברנא גמיעהא לם נר פיהא אופק מן אלקצד בתחריכהא בעץ' אלחרכאת אלארדיה לאן מן אלממתנע אן ימנע גמיע אהל מצר [ען] חרכאת ** אידיהם וארגלהם אלטביעיה לכנהא חרכאת מכצועה פימכן אן יכון אראד מנע חרכת אלידין לאכד אלסלאח וחרכה ארגלין לרכוב אלכיל אלא ען אדנה והדאן נועא אלסטעדאד ללחרב ודלך מואפק לקול אלמתרגם לא ירים גבר ית ידיה למיחד זין וית רגליה למרכב על סוסיא ויחתמל אן יכון אראד בה אן לא ירפע אחד ידה פי אל... רך גטייר קולה ידו בכל וקולה ואת רגלו יעני גמיע קומה כק' רגלי חסידיו ישמור ורשעים וג' וימכן אן יכון דלך עלי גהה אלמבאלגה אן לא יחרך אחד ידה ורגלה אלא ען אמרך והדא קול מתגה ולעל ט'אן יט' בקולה ובלעדיך לא ירים איש את ידו וג' אנה אדא כ' קד נפא הרמת יד ורגל ען גירה פלם יתבת לה נעני ליוסף הרמת יד ורגל פנוזל ט'נה בקול אלכתאב כי מי אלוה מבלעדי יי' וג' אנה נפא בה אלאהיה ען גירה ואתבתהא לה פלמא אתבת דלך ליוסף אעני הרמת יד ורגל צאר מט'פרא מטאעא נחו קולה כל שתה תחת רגליו ואיצ'א תרמסנה רגל, ברגלים תרמסנה רגלי עני

* חסר בצלום כה"י והועתק לפי איזראילסאהן.

** עד כאן לפי איזרחאילסאהן.

"לא ירים איש את ידו לעשות שררה כמו שכתוב בירבעם אשר הרים יד במלך.

רמה ידו ושררתו על ידי המלך שלמה, כמו שכתוב שם ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף".

158 כן בתרגום שם: "ארימית ידי בצלו".

159 דעת רבי נחמיה ב"ר פ' מג, ט.

160 הפירוש במובן של הפלגה הוא גם בראב"ם. הגאון מבאר את המלה "ומבלעדיך"

שאין האיסור כולל את יוסף. בדומה למלת "מבלעדי" בפסוק בתהלים שהוא מביא.

פעמי דלים ואיצ'א לדכא תחת רגליו. ואמא צפנת פענח קד פסר תפאסיר כתירה ותו כאשף אלכנוז ומוצי'א אלכפא'א ומטהר אלדכא'יר וגמיע דלך מתלאים לאן צפנת משתקא מן חכמים יצפנו דעת. ואמא פענח פמפרד בגיר אשתקאק וינבגי אן תכון תסמיה פרעה ליוסף בהדא אלאסם באלקבטיה ואתבת לנא באללגה אלעבראניה והדא אחד אסבאב אנכתאם כברה ען אביה ואכותה ותזויג'ה לה דליל עלי ענאיתה בה ולא סימא אנה זוגה באבנה אמאמהם לאן כהן און אמאם אלצנם אלמסמי און וכק' ובית אל יהיה לאון. ואון ואון משאבהין ובאלצ'רורה בעלם אנה לם יתזוגהא אלא בעד אדכאלהא פי אלדין וקבולהא עלי נפסהא גמיע שראיעה ושראיטה וכאן דלך משאבהא לתזויג משה רבינו מן יתרו אלדי כאן כהן מדין כק' וישמע יתרו כהן מדין חתן משה. וקולה ויצא יוסף על ארץ מצרים יעני כרוגה ואליא עלי אהל מצר במעני אלוזארה ואלתסלט עליהם. ואעלמנא בקולה ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה אן לחלא דהנה ודכאה וחסן סיאסתה וכפאיתיה פי וזארתה לם יקם בתלך אלאמור אלעטי'מה עלי צגר סנה לאן אלדרבה ואלחנכה פי אלשיוך אכתר ואוגד וכק' ביששים חכמה וארך ימים תבונה וערפנא בדלך מדה דולתה ואנהא תמאנין סנה ואלמענאה פי ויעבר בכל ארץ מצרים הו ליערף אלסואד וטסאסיגה ורסאטיקה וארתפאעה וישאהד דלך עיאנא לא באלכבר. תם קאל.

תרגום הפסוקים מא, מז—נז

נז (מז) ותעש הארץ. ואנבתת אלארץ' פי סבע סני אלשבע ללקבץ. (מח) ויקבץ. וגמע באקי טעאם אלסבע סנין אלדי כאן פי בלד מצר וגעל אלטעאם פי אלקרי פגעל טעאם צ'יעה כל קריה אלתי חואליהא פיהא. (מט) ויצבר פכזן יוסף ברא כתירא כרמל אלבחר כתרה חתי אמתנע אלעדד ממא לם יצ'בטה אלעאדין. (נ) וליוסף יולד וולד ליוסף אבנאן קבל דכול סנה אלגוע אללדאן ולדת לה אסנת אבנה פוטיפר כאהן אלצנם. (נא) ויקרא. וסמי יוסף אלבכר מעשה קאל אן אללה קד (א)נסאני גמיע שקא'י ומא כאן מן אמרי פי בית אבי. (נב) ואת. וסמי אלתאני אפרים קאל אן אללה

בשם התרגום בפענח הוא כפי מי שימצא במדינתנו זאת, כי ראיתי בספר כופי צפנת פענח איננו מתורגם, ומתורגם במלה העברית בלבד". בהירונימוס מובאים שני באורים: האחד "מגלה הנסתרות", והשני "מושיע העולם". וראה ספרו של ראהמר הנ"ל על הירונימוס, ברסלאו 1861 עמוד 51 המציין המובן המצרי של המלים הוא "מחזיק את החיים". וראה מונטשריפט 1854 ע' 124.

לפי א.ש. יהודה בספרו הגרמני "לשון התורה ביחס למצרית" ברלין — לייפציג 1929 עמ' 33. הבאור הוא: "מזין לארץ הוא האיש החי הזה".

162 השוה פירוש רש"י בעמוס שם, בית און: "יש עיר הסמוכה לה (לבית אל)". שאר המפרשים מבארים כיונתן שם "און" במובן אין, וי"ו תחת יו"ד.

163 ברמב"ן וברבינו בחיי: "כהן און האלוה שלו הוא און, וכן מצינו ביתרו שכתוב כהן מדין ופירושו כומר". והשוה א"ע שמות ב, טז. וכן בפירוש הקצר שמות יט, ו שיתרו היה כהן לה'. והשוה למעלה ויצא הערה 16, בערפה ורות.

164 כן ברס"ג ברד"ק וספורנו. ובפירוש רבינו מיוחס: "לקבץ אוצרות דגן". וראה: "על תרגום רס"ג" עמ' 241.

165 ברשב"ם כאן: "בן שלשים וראוי לשררה". והשוה דברי הגאון למעלה מא, א.

166 כן ברד"ק.

קד אתמרני פי בלד צ'עפי. (נג) ותכלינה ואנקצ'ת סבע סני אלשבע אלתי כאנת פי בלד מצר. (נד) ותחלינה. ובדאת סבע סני אלגוע אן תואפי כקול יוסף פכאן גועא פי גמיע אלבלדאן ופי גמיע בלד מצר כאן אלכבו מוגודא. (נה) ותרעב. תם גאע אכתר אהל מצר פאסתגאת אלקום אלי פרעה בסבב אלכבו פקאל להם פרעה אמצ'ו אלי יוסף ואעמלו מא יקולה לכם. (נו) והרעב. וכאן אלגוע מנבסטא עלי גמיע וגה אלבלאד פפתח יוסף גמיע אלכזאין אלתי פיהא טעאם זבאע אלמצריין ואשתד אלגוע פי בלד מצר. (נז) וכל כתיר מן אהל אלבלדאן אלי מצר ימתארון מן יוסף לאן אלגוע אשתד פי בלדאנהם.

פירוש

פסרת ותעש הארץ. ואנבתת אלארץ' נטיר קולה עץ פרי עושה פרי למינו וקולה צמח בלי יעשה קמח וקולה כחש מעשה זית ושדמות וג' ופסרת לקמצים ללקבץ' כקולה וקמץ ממנו בקמצו ואלגרץ' פי הדא אלקול אן אללה גל דכרה געל אלברכה פי גלאת שני שבע מא אכלו מנה ופצ'ל מא קבצ'יה ללכון לשני רעב וכאן דלך נט'יר פעלה בסבב שנת השמטה כק' וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא וג' וצויתי את ברכתי לכם וג' ואנמא אסתחקקת (?) הדא אלוץף אעני אנהא שני שבע לאן אלברכה כאנת פיהא ואדא תצורנא אמר אלברכה פי הדא אלגלאת קאם פי נפסנא אנהא תכון בתגויד אלבארי גל אסמה אלהוא ואדראר אלמא אלעלוי או אלספלי או המא גמיעא ורפע אלאפאת ענהא פאן אלזרע יכתר בדלך חתי יבלג כמסין או סתין צ'עף וקד יבלג אלי מאיה צ'עף וכק' ויזרע יצחק בארץ ההיא וג' פאמא בלד מצר פלעדמה אלאמטאר פאן זרועה תנמו ותכתר בזיאה מא אלגיל ותגף ותחתרק בנקצאנה וכק' ערות על יאור על פי יאור וכל מזרע יאור וג' ופי קולה ויקבץ את כל אכל שבע שנים נקול אן כלאמנא קד תקדם פי מעני גמע אלגלאת אנה כאן בתוכיל אלאמנא באלביאדר ונזיד ההנא אנה יתקדם דלך מטאלבה אלעמאל ללמזארעין ואלאכרה באלעמארה ואלזאמהם איאהם וחתהם עליהא ללאסתכתאר מנהא ודלך אן ללאכרה מואנע תמנעהם מן אלעמארה פבעצ'הם ימנעה מן דלך אלפכר פי עואקב אלגיום ואלמטר ואלאהויה וכק' שמר רוח לא יזרע וראה בעבים לא יקצור. ובעצ'הם יקעדה אלכסל ען דלך וכק' מחרף עצל לא יחרש

ר"ח הלר בהערה 23 על הפשיטא כאן. וכן מה שכתב בספרו "על התרגום הירושלמי לתורה", עמוד 32.

168 סוף הפסוק, לא עשה אכל.

169 באונקלוס — לאוצרות. וביונתן: "עד דימלון כל אוצריא". ותרגום ירושלמי כת"י רומי: "ויתמלאון אוצריא", וכן בתרגום רס"ג, וכן בלקח טוב. וראה רמב"ן. במקורות אלה הביאור הוא מקום אגירה. והגאון ביאר על מעשה האגירה. וכן בביאור א' באבן ג'נאח סה"ש שרש "קמץ". לקמצים, קבוץ ואסיפה ואצירה. וכן מובא בפי' הטור. בכה"י: וקמץ ממנו בקמצו.

170 ובפי' ראב"ם: "נגזר מן קומץ כעין מה שתופסים בחפנים. כלומר הוציאה הארץ שיעור פרנסת אנשיה ויותר מזה מה שיקבצו ויטמינו וישימו באוצרות". מקורו כנראה מדברי הגאון.

171 מובא ברבינו בחיי.

ושאל בקציר ואין. ובעציתם ימנעה גהלה ען דלך וכק' על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשנים וג' פאן לם יטאלבהם אלסלטאן בדלך לם יעמרו. ולו לם תכון שני רעב מקבלה לקד כאנת אלענאיה באלעמארה ואגבה לאנהא מן אלאמור אלגלילה אלתי בה יתופר אלארתפאע ותרוח אלאמואל ותטיב נפוס אלנאם בכתרה אלגלאת ויעיש אלעבאד ויכצב אלבלאד וגמלה אלאמר אן אלעמארה מן אעט'ם אלארכאן לקואם אלמלך ואנתט'אם אמר אלסלטאן ובעד דלך תוכל אלאמנא אלתקאת בהא ואמרהם במלאזמתהא. ואעלמנא בקולה ויתן אכל בערים אחראז אלגלאת פי אלכזאין ואלאהרא וחפט'הא מן אן ילחקה אלפסאד פאמא כיפיה חפט אלגלאת מן אלפסאד פהו עלי מא אצף ויתקדם דלך אלכלאם עלי גואהר אלגלאת וסבב אלפסאד אלדאכל עליהא. והו אן אלגלאת יסרע אליהא אלפסאד אמא מן קבל אלארץ' אלתי תזרע פיהא ואמא מן קבל סקיהא ואמא מן גהה כונהא ובחשב דלך יכון גוהרהא פאמא מא יערץ לה אלפסאד מן קבל אלארץ' אלתי תזרע פיהא פאנהא אדא זרעת פי אלאראצ'י אלרכוה אלכתירה אלמיהא כרגת רכוה מתכלכלה סכיפה אלחב פאלחב ואלפסאד יסרע אליהא פאמא מא יזרע פי אלאראצ'י אלצלבה אלצחיהה פאן גלאתה תכון רזינה צלבה בעידה מן אלפסאד. ואבעד מן דלך מא זרע מנהא פי אלבלדאן אלגבליה אלצכריה אדא לם תשרב אלא מא אלמטר כרג גוהרהא קוי רזין בעיד מן אלפסאד פאמא מא יערץ' לה אלפסאד מן קבל סקיה פאן אלחנטה אלתי תזרע פי ארץ' אלסקי דאים כתיר וכדאך מא זרע מנהא פי אלכבוס יסרע אליהא אלפסאד פאמא מא זרע עדי עלי מא אלמטר פאנה יכרג צלב מתלוז כתיף בעיד מן אלפסאד ואמא מא יערץ' לה אלפסאד מן גהה כונה פאן אלגלאת אדא כונת ולם יחכם חפט'הא אסרע אליהא אלפסאד ואלעפן ודלך באן תכון פי בית נדיה או תרפע מן אלביאדר והי חארה קד טלעת עליהא אלשמס וחמית פי כבסהא וגיר דלך. ואלגלאת פי דואתהא אעני גואהרהא תנקסם למעני סרעה קבול אלפסאד ובעדה פאן אלדכן אבעדהא מן אלפסאד למלאסה קשרה ותלזזה ואלדרה בעד דלך. וכדאך אלחנטה ואלשעיר בעדהמא פי אלתבה פאמא אלחבוב פיסרע אליהא אלפסאד ודלך כתדויד אלבאקלי וגירה והנהא בלדאן תפסד פיהא אלגלאת בסרעה מתל ארץ' אלבצרה ובלד מצר וסאיר אלבלדאן אלדי עלי סואחל אלבחר פאמא אלבלדאן אלתי יבעד פסאד אלגלאת פיהא פכבלדאן אלגבל פקד יקאל אן אלגלאת תבקא פי אלגבאב ואלאבאר סנין כתירה לא תתגיר ולא תפסד. וגמלה אלקול אן דלך יקל ויכתר בחשב תלתה אשיא בחשב גוהר אלגלאת ואלבלדאן אלדי תכון פיהא ובחשב חפט'הא. וקד תקדם וצפנא ללמענאין אלאולין אעני כלאמי עלי גואהר אלגלאת ואלבלדאן פאמא כיפיה חפט'הא פקד דכר אהל אלענאיה בהדא אלשאן פיה אמור כתירה. מנהא אן תרפע אלגלות פי סנאבלהא ויכון דלך פי יום שמאלי בארד ויקדם בסטהא פי אלליל לתברד ותרפע קבל טלוע אלשמס ותכון פי בית או גרף אבואבהא מפתוחה אלי אלשמאל ופיהא כוי ידכל אלהוי אלשמאלי מנהא אליהא ויכון פי ארץ' אלבית

172 בלק"ט לעיל לה : אכל בערים ושמרו — "זו הכנסת תבואה בקשיה כדי שתהא נשמרת".

173 כנראה ביום שגוברת בו רוח צפונית.

אלרמאד אליאבס וינתר פימא בינהא אלמלח או אלרמאד וקד יטרח פימא בינהא מן תבנהא שי כתיר יאבס פאן דלך יחפטי'הא וימנע מן סרעה אלפסאד אליהא וקד דכר אצחאב אלפלאחה מן דלך שי כתיר לם ארי אלטטויל בדכרה ולסת אשך פי אן יוסף קד אחתאט עלי גלאת מצר וחפטי'הא במתל דלך או במא הו אחפטי' להא מן דלך וקד ועד אללה תעאלי ישראל ברפע אל אפאת ען אלגלאת אדא אטאעו בקולה ואכלתם ישן נושן וג' ואעלמנא בקולה אכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה אנה כזן גלה כל קריה פיהא ודלך ללמערוף אן תראב תלך אלתרבה אחפטי' להא ואבקא עליהא וקצד מע דלך תכפיף מזונתה ותסכין קלוב רעיתה ליעלמו אנה לם ינקלה ענהם ואנה עליהם יביעה אדא אחתאגו אליה לאן קד תבת להם חין אלאנתפאע בה. וקולה ויצבור יוסף בר אקתצארא עלי נוע ואחד פי דכרה ללבר ואלאסתכראג יוגב מא קדמנא מן כזן גמיע מא שרחנאה. וגאלב אלט'ן יוגב אן יכזנו אהל מצר איצ'א קד כזנו לנפוסהם מן גלאתהם בחסב אמכאנהם אקתדא ביוסף וממא נקולה ההנא אן כזן יוסף לגלאת מצר לם יכון אחתכארא פקד טען עליה קום אנה גלב אלגלא עליהם בגמעה לגלאתהם ליחקק קולה ענדהם. פממא יבטל קול הדא אלטאען אן אסעארהם לם תגל פי וקת גמעה ללגלאת ואנמא גלת פי אלוקת אלדי אכבר בה פכאן מכברה עלי מא אכברהם בה. ומע דלך פאלאחתכאר ליס הו אסם לגמע אלגלאת פקט פיכון יוסף בגמעה להא מחתכרא בל אלאחתכאר אסם לגמע אלגלאת ואדכארהא מע קצד אלאצ'ראר באלנאס ידל עלי דלך אן אלמדכר למנזלה קות אהלה ליס הו מחתכרא לכרוגה ען שרט אלאצ'ראר באלנאס ודכולה פי חאל נפעהם. וגרי אן נוסע אלכלאם ההנא פי אלאחתכאר לאנה מנאסב להדא אלקצה. ולאן אכתר תגאר זמאנא פי אלגלאת הודא יחתכרון פנקול אן אלאחתכאר מכרוה מנהי ענה לקול אלחכמ' ז"ל אין אוצרין פירות בארץ ישראל ודלך הו אן ישתרי אלאנסאן טעאמא מן בלד ויכבסה וימתנע מן ביעה ודלך מצ'ר באלנאס גאלב אלגלא עליהם פאלאחתכאר אלמדמום הו גמע אלטעאם עלי וגה וצ'ר(ב) ממן תבת לה חק אלאנתפאע בה והדא מקול פי אלגלאת אלמשתראה פאמא מא חצל פי ידי אלרגל מן טעאם צ'יעתה פלה חבסה ולא יכון דלך אחתכארא לאנה פי מלכה חדת ולם ירד אלאצ'ראר באלנאס פי אסעארהם ואקואתהם לקול אלקדמא במה דברים אמורים בלוקח תבואה מן השוק אבל במכנים משלו מותר וכאן גאיזא לישראל כבס אלגלאת פי אלסנה אלסאדסה ואלסאבעה ואלתאמנה לאעואז אלזרע פיהא לקולהם ומותר לאדם לאצור פירות

פ"א, נספחים לסדר אליהו זוטא, מאיר איש שלום עמ' 52. וכנראה רומז לפרשן מקטרג. ראה "רשב"ח נגד הכופרים" אצל מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה ע' 22. וראה לעיל בדברי הגאון מא, כד, להלן מב, ה, לה; מג, לב; מד, ח; מד, לא; מז, כט; מח, יט; מט, ד; מט, י; מט, יד.

179 בתלמוד לפנינו אין המלים "בארץ ישראל". אולם בתוספתא עבודה זרה פ"ה, א (צוקרמנדל ע' 465) כמו לפנינו. אבל בלי מלת "פירות". ובריי"ף וב"יד רמה" כמו בדברי הגאון. ראה קונטרס "ארץ ישראל" לפי קטעי גניזה, א. קופפר קובץ על יד, כרך ז, ירושלים תשכ"ח, עמ' 114: הגירסה אין אוצרין... בארץ ישראל. וראה: "חסדי דוד" על התוספתא: בע"ז שם שמקיים את הגירסה "בארץ ישראל". ועיין רשב"ם בב"ב שם, שמיירי בעיר שרובה ישראל.

180 ברשב"ם בבא בתרא שם: "לקנות בשישית לצורך שישית ושביעית ושמינית למכור

שלוש שנים ערב שביעית ושביעית ומוצאי שביעית ודלך אדא לם תכון סני גלא פאמא פי סני אלגלא פליס להם דלך לקולהם ובשני בצורת אפילו קב חרובין לא יאצור מפני שמכניס מארה בשערים וקאל פי תנויע ועיד אלמחתכרין ואלמראבין אוצרי פירות ומקטיני איפות ומפקיעי שערים ומלוי ריביות עליהן הכת' אומ' נשבע יי בגאון יעקב אם אשכח לנצח את כל מעשיהם וקד קדם קבל הדא אלפסוק קולה לאמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעות מאזני מרמה פקולה והשבת ונפתחה בר ידל עלי אן הדא קול פי אלמחתכרין אלכבאסין פהם יועדון באלפתח ואלביע ולא יפון. ואלאחתכאר פי כל מא יצ'ר באלנאס אחתכארה ודלך כאלחנטה ואלשעיר ואלארז ואלתמר ואלזית אלתי הי אקואת אלנאס לקולהם דברים שיש בהם חיי נפש כגון יינות שמנים וסלתות. פאמא אלאבאזיר כאלכמון ואלפלפל ומא אשבהמא פליס פיהא אחתכאר לקולהם אבל תבלין כמון ופלפלין מותר ותשביה לה בקולה כחול הים הרבה מאד יואפק תשביה כל כתרה בדלך כקולה והיה מספר בני ישראל כחול הים וכקולה וכחול אשר על שפת הים לרב וכקולה וכחול ארבה ימים וגיר דלך. וקולה עד כי חדל לספר ימכן אן יכון אראד בה אמתנאע עדד אלמכאכך או אלקפזאן לאן מן אלממתנע אן יכון לם ימכנהם עדד אלאכראר פאחרי ואגדר עדד אלכזאין ואלביות ואלאהרא פאן אלעדד יצ'בט דלך כקולנא אלוף אלוף אכראר פליס דלך באכתר מן חסאב אומאן חרכאת אלכואכב אלעלויה ואגמא קולה כי אין מספר תבאלגא ואלא פהו מוגוד מדרך מתנאהי מן אן אלאשיא אלמעדודה אלמוגודה באלפעל מתנאהיה עלי מא קדמתה פי אשר לא יספר מרב והדא אלקול דלילנא עלי אן אלגז מתנאהי פי אלתגזי אדא כאן מוגודא אד כל מא וגד מן אלמעדודא לא בד מן אן יכון מתנאהי אלעדד. וערפנא בקולה בטרם תבא שנת הרעב אנה לם יסתגז וטי זוגתה פי סני אלגלא ואלגוע ואלקחט ודלך

186 כוונת הגאון חדלו לספור את מדות התבואה וספרו את האוצרות. מובא ברבינו בחיי. בפ' ר"י ברצלוני לספר 'צירה עמ' 243: "ויצבור יוסף ... הרבה מאד עד כי חדל לספור כי אין מספר וזה לא יתכן להיות כי כל דבר שאדם מקבץ ואוגר הרי יש לו מספר על ידי המקבצים והאוגרים, אלא ענינים אלו לשון גזמא הן מרוב המספר והחשבון. ויש מי שרוצה לפרש בזה הפסוק של יוסף שאינו אמור בגזמא אלא בממש והבין פי' מרוב שקיבץ יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד שחדל לספור מרוב טרח". הפירוש הראשון דומה לפירושו של הגאון. ובראב"ם: כי אין מספר — "נלא לזכרו ואם לאו (קשה) שהרי הוא בעל מספר". רבינו יהודה אלברצלוני רגיל להביא את דברי ר' שמואל בן חפני בצורה מקוצרת. השווה ספר השטרות לר"י אלברצלוני מהדורת שז"ח הלבשרשטאם ברלין 1898 עמ' 82, מביא דברים מספר הערבות והקבלנות לגאון בן חפני. ראה מאמרי: "פרקים נוספים מספר הערבות והקבלנות", קרית ספר כרך מו חוב' א, כסלו תשל"א עמ' 155. וכן מביא ר"י ברצלוני מספר "שערי ברכות" של הגאון, ראה "עניינות בספרות הגאונים", ש. אברמסון עמ' 141. וכן ראה שם עמ' 140.

מואפק לקול רבותינו ז"ל אסור לאדם לשמש את אשתו בשני רעבון ודלך לעט'ם אלצרות וללמשארכה פיהא ודלך פי מן לה אולאד פאמא מן ליס לה ולד פאנה גאיז לה לקולהם חשוכי בנים מותרין. ואסתכרג רבותינו חט'ר מואקעה נח לזוגתה פי אלתיבה מן תפריקה בינה ובינהא באלקול פי וקת אלדכול בקולה אתה ובניך ואשתך וג' וגמעהמא פי וקת אלכרוג בקולה צא מן התיבה אתה ואשתך וג' וקד קאל אלכתאב אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון ואנמא קאל אשר ילדה לו אסנת לילא גט'נהמא מן זוגה גירהא ואמא אשתקאק מנשה מן כי גשני אלהים פמואפק פי אללפט' וקד יט'ן בה כלאף פי אלמעני ודלך אן ליס אבנה הו אל מנסיה שקאה ואנמא אלכאלק גל דכרה אלפאעל דלך לקולה כי גשני אלהים את כל עמלי פנקול פי אלתופיק בינהמא אנה אנמא סמאה כדאך לאנה אחד אלאשיא אלדי אסעדה אללה בהא ואנסאה בה שקאה פלם יקל דלך לאנה אלמנסי לכן בחית הו אחד אסבאב נסיאן שקאה ונסב אלנסיאן אלי שיין אחדהמא את כל עמלי יריד בה אלשקא ועט'ם אלמחן ואלבלא וכקול אבאנא וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו. ואלאכר ואת כל בית אבי יעני מא מצ'א בה מן אלשקא ועט'ם אלבלא פי בית אביה והי אלשנאה ואלקנאה ואלמכירה מן אכותה לה ווגב אן נפסרה הכדי לאמתנאע נסיאנה בית אביה לכנה קסם אלשקא אלדי שקיה קסמין אחדהמא פי בית אביה ואלאכר בעד כרוגה ענה פקאל ענהמא כי גשני אלהים את כל עמלי וג' ודלך גט'יר קולה לישראל כי גשכחו הצרות הראשונות וכי נסתר מעיני. ואשתקאק אפרים איצ'א מן כי הפרני אלהים אשתקאק מסתקים ופסרתה אתמארא מן פרי ודלך באלנסל ואלתט'פיר וכק' לאבאינא עד אשר תפרה ונחלת את הארץ ואמא זיאדתה בארץ עניי פלאנה אליה אחוג ולדלך ועד אבאנא בקולה ואף גם זאת ¹⁹⁰ בארץ אויביהם וג' וקולה ותכלינה שבע שני השבע אראד בה אלאנקצ'א ואלאנתהא כק' לכל תכלה ראיתי קץ וקאל ולכל תכלית הוא חוקר וקולה ותחלינה שבע שני הרעב לבוא אראד בה אלאבתדא ותקדם אסבאב אלגלא אלתי סאשרחהא וקולה ויהי רעב בכל הארצות ליס הוא עאם לגמיע בלדאן אלארץ פאנה מן אלבעיד אן יכון דלך אלגוע עאמא ללעאלם באסרה חתי יבלג אלי אלשרק ואלצין ואלאבחאר ודואכל אלמגרב בל הו כאצא בבלדאן אהל מצר ומדן אל שאם ומא אתצל בהמא וקרב מנהא והדא אלמעני לאזם לגמיע אלאקואל אלתי פי הדה אלקצה אלתי פי ט'אהרהא עמום ללעאלם כלה כקולה והרעב היה על כל פני הארץ. וקולה איצ'א כי חזק הרעב בכל הארץ. וממא יזיד דלך ביאנא קולה

190 בין שני הביאורים לשם: מנשה.

191 ברד"ק: "כל כך נתן לי ה' עושר וכבוד עד כי השכיחני כל עמלי שהיה לי משנמכרתי וגם כל בית אבי השכיחני". והשווה פי' ראב"ם.

192 ושיעורו — את כל עמלי ואת כל עמל בית אבי. ובדומה לזה בשכל-טוב.

193 פסוק זה מובא כאן גם על ידי ספורנו. בכה"י: הצרות הראשונות.

194 שמות כג, ל.

195 כלומר זקוק לרחמי שמים בנכר. בכה"י: ליתא המלה "בהיותם" בפסוק המובא.

וכל הארצות ¹⁹⁶ באו מצרימה פדל עלי אנה כאץ בתלך אלבלדאן לאן אלבלדאן אלבעידה אלתי פי אלשרק ופי אקאצי אלגרב ליס אמרהא מעלק במירה מצר בל לא יצלו אליהא ללבעד ענהא ואראד בקולה ובכל ארץ מצרים היה לחם וגוד אלאטעמה ואלאגדיה פי בלדאן מצר וכליק אן יכון הדא אלקול מקול ען אלסנה אלואלי מן שני רעב פאנה מן אלבעיד אן יכון אלמצריין מע עלמהם בכון יוסף ללאטעמה ומא כאן מן רויא פרעה לם יכזנו אטעמה ואגדיה תכון להם עדה פאקאמת בהם עלי אלתקליל אלסנה אלואלי ודל בקולה ותרעב כל ארץ מצרים מע כלאפה ללקול אלאול עלי אן הדא אלקול קיל פי אלסנה אלתאניה פיציר בדלך זמאן הדא אלקול גיר זמאן דלך אלקול וזאל בדלך אלתנאקץ פי הדין אלקולין והדא יואפק קול בעץ אלקדמא אן אלמצריין כבסו וכזנו אטעמה כתירה ואגדיה עטימה פתעפנת ופסדת באראדה אלכאלק גל אסמה ליפתקרו אלי מא אעדה יוסף פיעם אלגלא גמיעהם. וגרי קולה ויצעק העם אל פרעה ללחם מגרי עאדה עאבד אלצנם פי אלאסתגאטה מן עטם אלגוע ואלגלא אלי אלצנם ואלמלך וקד ידמהמא אדא לם יגתאה וכמא קאל ועבר בה נקשה ורעב והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה וקולה ופנה למעלה יעני אסתגאטה אלי אלכאלק בעד דלך פאדא לם יגתה לעטם דנובה עאד אלאסתגאטה באהל אלארץ ולא ינפעונה כק' ואל ארץ יביט והנה צרה וחשכה וג' וימכן אן יכון אלמצריין אבתדו באלאסתגאטה אלי מעבודאטהם פלמא לם תנפענהם אלאגאטה מנהם אסתגאטו אלי פרעה או אן יכזנו אבתדו באלאסתגאטה אלי פרעה לעלמהם באן כזאין אלאטעמה תחת יד צאחבה והדא ופקך אללה מכאלף ללואגב לאן אלאסתגאטה מן עטם אלגלא ואלבלא יגב אן תכון אלי אלכאלק אלמנמי גמיע אלנבאת אלמכון כל מכון ומע וגוב דלך פי אלעקול קאל אלכתאב פיה רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף. ויצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יצילים וקאל שלמה המלך סאילא רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שדפון וג' כל תפלה כל תחנה וג' ואתה תשמע מן השמים וג' ואלכתאב יצרח באן אלכאלק גל אסמה אלפאעל לנוע אלגלא בקולה כי קרא יי לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים וקאל ען הדא אלגלא כאצה ויקרא רעב על הארץ כל מטה לחם שבר. והו אלפאעל לנוע אלרכץ איצ'א וכק' וקראתי אל הדגן והרבתי אותו וג' וינבגי אן אתכלם ההנא עלי מאהיה אלגלא ואלרכץ ואסבאבה ומוגבאטה ואביין מא מנהא מן פעל אלכאלק ומא מנהא מן פעל אלמכלוקין ואציף אלי דלך עדד אומאן אלגלא אלדי צרח אלכתאב בדכרהא

245: "שאלה, וימת כל מקנה מצרים ועתה שלח העז א"מ (=את מקנך) היא פירושו. כך מצינו שכת' בכל מקומות כל כל והוא מקצת ולא כולו אלא מעתה דכת' וכל הארץ באו מצ' לשבור כל העולם באו מצ' אלא ארצות קרובות למצרים היו באות למצרים לשבור בר מיוסף והרחיקות לא באו".

וראה בס' "אותיות הענינים" לר' יהודה בן בלעם, ערך "כל": "ופעם יפול כלי' על הכל ופעם על קצות הכל". ומביא את הפסוק מא, נו, כדוגמא על "קצות הכל".

197 מובא ברבינו בחיי.

198 ב"ר פ' צא, ה. וראה תורה שלמה אות קלט.

199—200 באר "ויצעק", במובן תרעומת. השוה רמב"ן שמות יד, י: "ואונקלוס תרגם בכאן ויצעקו — "וצעיקו", עשאו ענין תרעומת".

ובאללה אסתעין ואקול אן אלגלא הו אלזיאדה פי אסעאר אלאשיא חתי יבאע אלשי באכתר ממא כאן יבאע פי דלך אלמוצ'ע ועלי חסב עאדה אהלה פקד יכון בלד קד אעתאד אהלה שרי קפיו טעאם בדרהמין פאדא צאר בארבעה דראהם אלקפיו כאן גלא ובלד אכתר (?) (אכר) אעתאד אהלה שרי אלקפיו בעשרה דראהם פאדא צאר בתמניה דראהם צאר רכץ ודלך יקאל באלאצ'אפה פקד יכון שי ואחד בעינה גאליא רכיזא ודלך בחסב אצ'אפתה אלי שיין פיון גאליא באצ'אפתה אלי מא אשתרי ארכץ מנה וליס לדלך קאנון אדא בלג אלסער אליה קיל הדא רכיץ או גאלי לא ינפך מן תסמיתה בדלך פאמא אלרכץ פהו אלנקצאן פי אסעאר אלאשיא חתי תבאע באקל ממא כאנת תבאע פי דלך אלמוצ'ע ובחסב עאדה אהלה והו איצ'א אסם באלאצ'אפה כמא קלנא פי אלגלא וללגלא פי צעובתה ושדתה מנאזל בעצ'הא אצעב מן בעץ' אולהא רעב שלבצורת והו אסלהא לאנה גלא מן וצפה אן יכון בעץ' אלנאס מן אגלה גיאעא ובעצ'הם פיה שבאע לקול עלמאנא מקצתם מעשרים ומקצתם אין מעשרים רעב שלבצורת בא מקצתם רעבים ומקצתם שבעים. ואלתאניה רעב שלמהומה והו אצעב מן רעב שלבצורת ואסהל ממא בעדה לקולהם גמרו שלא לעשר רעב שלבצורת ושל מהומה בא. ואלתאלתה רעב שלכלאה והו אצעב מן אלגמיע לקולהם שלא ליטול חלה רעב שלכלאה בא וקאל פי גלא מצר וכלה הרעב את הארץ ואלרעב פי לגתנא ליס יקע עלי אלגוע מן אלטעאם פקט בל קד יקע עלי אנקטאע אלוחי ואל נבוה כק' והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר יי. כמא אן אלצמא איצ'א קד יקאל פי לגתנא לסמאע כלאם אלכאלק גל וצפה כק' צמאה נפשי לאלהים לאל חי ואמא פעל אלגלא ואלרכץ פאנה ינקסם קסמין פבעצ'ה מן פעל אלכאלק ובעצ'ה מן פעל אלמכלוקין פקד יאכד בעץ' אל מלוח אלנאס גברא באן יתבאיעון אלגלאת בסער יכתארה פדלך מנה ומנסוב אליה ולו כאן דלך מן אללה לוגב עלינא אלרצ'א בה ואלתסלים לה ופי בטלאו דלך דליל עלי אן דלך ליס מן אללה פאמא מן יכון מן קלה אלגלאת ובאקי אסבאב אלרעב פאנה מן אללה פלדלך יגב אלרצ'א בה ואלתסלים לה ואמא מוגבאת אלרעב פאנהא אחדי עשר ויגמעהמא אצלין אלאצל אלאול מא כאן מנה מן פעל אלכאלק ואסבאבה מעאצי אלעבאד ותפקדנא ללכתב אכרג לנא עשר אמור תסבב אלגלא אולהא תרך גמיע אלמצות עלי גהה אלגמלה כק' ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות האלה וקאל פי אלקצה בשברי לכם מטה לחם וג' ואלתאני עלי גהה אלתפציל עון עבודה זרה כקולה השמרו לכם פן יפתה לבבכם וג' וקאל לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו וג' ואלתאלת אלקתל כמא עלמנא אן אלגוע למא לאזמהם פי עצר דויד סאל פאגיב בקולה ויאמר יי

*202 במשנה בדפוסים הסדר הוא: רעב של מהומה ושל בצורת. ראה פי' רש"י ורבינו יונה שם, שגראה שגרסתם היתה כמו לפנינו בדברי הגאון; בדפוסים: רעב של כליה.

203 בכה"י: דבר.

204 ראה תורה שלמה שמות כא, אות שעו. בענין רפואה בידי שמים ורפואה על ידי אדם.

205 השווה, שבת לג.

206 יבמות עח, ע"ב.

אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים ואלראבע גילוי עריות וכק' וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם ואלכאמס אלאמתנאע מן אכראג אלתרומות ואלמעשרות וכמא יוגב עכס קולה הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וג' ואלסאדס מנע אכראג אלצדקאת ואלנדור כקולה נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר ואלסאבע חרבן בית המקדש כק' זרעתם הרבה והבא מעט אכול ואין לשבעה שתה ואין לשכרה וג' וקאל פנה אל הרבה והנה למעט וג' ואפילו אלאשגאר לא תחמל תמארהא לדלך כקולה העוד הזרע במגורה וג' ואלתאמן אלאנהמאך פי אללדאת מן גיר וגההא כקולה והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם וג' לכן גלה עמי מבלי דעת וכבודו מתי רעב וג' ואלתאסע אלדהא ופעל מן יוגבה מן אלמחט'וראת כקולה נכנו ללצים שפטים ומהלומות וג' וקד עלמנא אן אחד שפטים רעים רעב ואלעאשר תרך אשפאק ישראל בעצ'הם עלי בעץ' ומעאמלתהם באלקסאה כקולה בעברת יי צבאות נעתם ארץ והיה העם כמאכלת אש איש אל אחיו לא יחמלו ויגזור על ימין ויאכל על שמאל ולא שבעו איש בשר זרועו יאכלו. ואלאצל אלתאני מא כאן מנה מן פעל אלמכלוקין והו כמא פעל אלמלוך אלט'אלמין פי אלתסעיר במא ירדון וקהר אלנאס עלי אן ישתרון במא יכתארון ואלחט'ר עלי אלגלאת ואלחגר עלי אלנאס פי אמרהא ותצ'ייקהא עליהם וכק' ממלוך אדם חנף ממוקשי עם. ואמא אסבאב אלרעב פאנהא תלתה פאלסבב אלגאמע לדלך קלה אלגלאת ואלאטעמה פקד יכון דלך פי קלה אלריע ומחק אלגלאת וכק' זרעתם הרבה והבא מעט וג' וקד יכון דלך מן אפאת תלחק אלזרוע כק' הכיתי אתכם בשדפון ובירקון וג' וקד יכון דלך בחצאר ילחק אלבלד מן עדו יצ'איק אהלה כק' ען שמרון והנה צרים עליה וקאל ען ירושלם ויחן עליה ויבנו עליה דיק סביב. ואמא אומנה אלרעב אלדי ועדנא באחצאיהא פאנא וגדנאהא עשרה פאלרעב אלאול כאן כי איאם אדם הראשון ודלך בקחט אלארץ' בקולה ארורה האדמה בעבורך וג' וקוץ ודרדר תצמיח לך וג' וכאן הדא אלפעל בעד אכראגה מן אלגן לקולה וישלחתו יי אלהים מגן עדן וג' פצאר דלך כרוג מן כצב אלי גדב. ואלרעב אלתאני פי איאם למך ידל עליה קולה פי וקת ולאדה נח ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשינו

214 ראה שבת לג. וראה תרגום יונתן שמות כא, יג : "ארום בחובי גנביא כפנא נפיק על עלמא". בכה"י : "והיה" העם : המלה : "ורעב" ליתא.

215 בכה"י : "וירקון". השווה רמב"ן דרשה לראש השנה מהדורת הרב ח"ד שעוועל ירושלים תשכ"ג עמוד רכב : "אבל מה שאמרו אי זו לרעב אי זו לשבע יש מפרשים שזה על הרעב שבא במדינות מחמת עצמן כגון רעב של מצור כענין הרעב והשובע שבא בשומרון בימי אלישע". דומים הדברים לדברי הגאון בעיקר השני.

216 ב"ר כה, ג ; שם מ, ג ; שם סד, ב ; רות רבה א, ד ; מדרש שמואל כח, ג. במדרש הגדול מג, א מובא המאמר בשם ר' שמואל בשם ר' יעקב רבה.

217 המלים "וקוץ ודרדר תצמיח לך" אינן במקורות הנ"ל מלבד מדרש הגדול.

ומעצבון ידינו מן האדמה אשר אררה יי. ואלרעב אלתאלת פי זמאן אברהם אבינו כקולה ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה וג' ואלרעב אלראבע פי זמאן יצחק אבינו כק' ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון וג' ולם יתבת פי אלכתאב מדה הדה אלרעבונות ולא אערף אלטריק אלתי יסתכרג בה מדדהא ואלרעב אלכאמס הדא אלדי כאן עלי עהד יעקב וכק' כי חזק הרעב בכל הארץ ומעלוס אן מדה דלך כאן סבע סגין. ואלרעב אלסאדס אלדי כאן פי איאם אלשפטים כקולה ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ וג' ועלי אן אלכתאב לם יצרח באסמא האולי אלשופטים פאן אלכבר אלצאדק קד ערפנא אנהמא דבורה וברק וקד יסתדל עלי דלך איצ'א בשיין אלאול אנה לם יכון לישראל שני שופטים פי וקת ואחד גיר דבורה וברק ומע דלך פללקאיל אן יקול אן פי ממכן אלקול אן יכון דלך פי איאם שופטים ואחדא בעד אלאכר ואלתאני אן חסאב אלסגין יכרג דלך באלתקריב פקד עלמנא אן הדא אלרעב כאן עלי עהד בעז ואן מן יציאת מצרים אלי אבתדי בנא אלבית ת'פ' סנה כקולה ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה ואן נחשון בן עמינדב מאת פי אלמדבר ושלמון מבאי הארץ פסקט לדלך מנהא מ' סנה תבקת ת'מ' סנה לעמר כמסה אבאוהם שלמון ובעזו ועובד וישי ודויד פיתצל לשלמון ובעזו נחו ק' סנה וסבעין סנה באלתקריב והדא תפצילהא כ'ח' ליהושע ומ' סנה לעתניאל ופ' סנה לאהוד בן גרא וכ' סנה לשעבוד סיסרא ויכון דלך פי אול איאם דבורה וברק ועלי אנהמא חכמא תמנין²²³ סנה פקד אכרג אלחסאב דלך באלתקריב לא עלי אלתחריר וכאן מדה הדא אלרעב נחו עשר סגין לאנה קאל פי אול אלקצה וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדה מואב הוא ואשתו ושני בניו וקאל פי וסטהא וישבו שם כעשר שנים וקאל פי אכרהא ותקם היא וכלותיה ותשב משדה מואב כי שמעה בשדה מואב כי פקד יי את עמו לתת להם לחם. ואלרעב אלסאבע אלדי כאן עלי עהד דויד המלך וכאנת אלמדה פיה ג' סגין כק' ויהי רעב בימי דויד שלש שנים שנה אחרי שנה ויבקש דויד את פני יי ויאמר יי אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים וקאל למא אסתעמל אלקוד פי אכר אלקצה ויעתר אלהים לארץ אחרי כן. ואלרעב אלתאמן אלדי כאן עלי עהד אליהו זכור לטוב כק' ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי יי אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה

סדר עולם רבה פרק יב. וראה הוצאת רטנר דף כז הערה יג. שדעה זו שבזמן ברק ודבורה היה ענין רות — חולקת על הדעה בבא בתרא צא, ע"א שאבצן זה בועז : "דהלא מזמן ברק ודבורה עד אבצן עברו כמאה וששים שנה". ועיין פירוש על מגילת רות לשלמון (סלמון) בן ירוחם בהוצאת יצחק דב מרקון בספר זכרון לפוזננסקי ורשה תרפ"ז, החלק העברי עמ' פא—פב שכתב : "ולא ירחק שהיה זה המעשה בימי השופטים שלא באר לנו הגדותם כמו יאיר ואבצן ותולע. ויקרב כי היה בזמן תולע ובן פואה וחבריו קודם ימי יפתח הגלעדי, כי בועז הוא שלישי לנחשון. ומן זמן נחשון עד זמן בועז תי"ו שנים כמו שהוא יקרב כי בועז היה בתוך ת' שנה". קשה להבין את דבריו שמנחשון עד בועז שהיא תקופת שלשה דורות עברו תי"ו שנה.

225 בכה"י : בשדה וכן הלאה משדה.

טל ומטר כי אם לפי דברי וכאנת אלמדה פי דלך ג' סנין לקולה ויהי ימים רבים
 ודבר יי היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר לך הראה אל אחאב ואתנה מטר
 על פני האדמה וקאל איצ'א וילך אליהו להראות אל אחאב והרעב חזק בשומרון
 ואלרעב אלט' אלדי כאן עלי עהד אלישע הנביא עליו השלום כק' ויהי רעב גדול
 בשומרון והנה צרים עליה עד היות ראש חמור בשמנים כסף ורבע הקב חריונים
 בחמשה כסף פקול ראש חמור אראד ראש חומר והו אלמכיא אלמערופ וכק'
 וחומר שעורים ולתך שעורים וגואז חמור וחומר מתל קולה בגדול זרועך ידמו
 כאבן וקולה כגודל זרועך הותר בני תמותה וכאנת אלמדה פי דלך סבע סנין
 כק' כי קרא יי לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים ואלרעב אלעאשר אלדי כאן
 קבל כראב אלבית כק' ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ וכאנת מדתה
 סנה וסבעה אשהר לקולה ען צדקיהו בשנה התשיעית למלכו בחדש העשירי בעשור
 לחדש בא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלם ויחן עליה ויבנו
 עליה דיק סביב ותבא העיר במצור עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו בתשעה
 לחדש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ. ותבקע העיר וכל אנשי
 המלחמה וג' וערפנא בקולה ויאמר פרעה לכל מצרים לכו אל יוסף רד אמורהם
 אליה לאנה אעלם בתדבירהם ומצאלחהם מנה וקולה אשר יאמר לכם תעשו
 אמרא להם באמתתאל אואמרה להם ולילא יגעל להם אלי נפסה עודה ולא
 לאקואלה רגעה ומראגעה וקד קיל אנה ענא בקולה והרעב היה על כל פני כל
 הארץ אן אלגוע עם וגוה אלבלדאן ומיאסירהא מע אלצ'עפא לאנה יסמי אלוגוה
 ואלמתסלטין פני הארץ כמא קאל ואיש זרוע לו הארץ ונשוא פנים ישב בה וקצד
 בדלך בלדאן מצר ומדן אלשאם פאן עמל מצר ומדנהא ואסעה מתל צוען ונוף ופתרוס
 וחנס והי תחפנחס וקאל ענהמא גמלה ממגדל סונה ועד גבול כוש ואראד
 בקולה ויפתח יוסף את אשר בהם אלכזאין ואלהרא אלתי פיהא אלאטעמה
 ומן אלמחאל אן יכון פתחה גמיעהא פי וקת ואחד לאן פי דלך תצ'יע חפטי'הא
 באדכאל אלפסאד עליהא לכנה פתח בחסב אלחאגה וקולה וישבר למצרים יעני
 בה אהל מצר ומן הם פי אעמאל מלך מצר ואראד בקולה ויחזק הרעב שדתה
 וצעובתה כקולה הנאך והרעב חזק בשמרון. ופי קולה וכל הארץ באו מצרימה

229 בכה"י : בפסוק הזה : בשנת ; נבוכדנצר ; ויחן.

230 ב"ר פ' צא, ה. וכן במדרש הגדול ורבינו בחיי. בכה"י : על כל פני כל הארץ.

231 כלומר, ארץ ישראל. ב"ר פ' צ, ו. וראה שכל טוב כאן. וראה דברי הגאון למעלה
 פסוק נד. והערה 196.

232 ישעיה ל, ד. ותרגום יונתן שם.

233 הגאון תירגם כן בשיטת מקרא קצר וכן תירגם אונקלוס. יונתן ותרגום ירושלמי כ"י
 רומי ורס"ג. והשווה א"ע. בכה"י המלה "כל" ליתא.

234 בב"ר פ' צ, ו : "פתח את המאשרים שבהם" כלומר את האוצרות הטובים.

235 כן בתרגום יונתן, ואונקלוס פרק מב, א—יז. ותרגום ירושלמי כ"י רומי ורס"ג.

תלת מגאזאת אחדהא קד תקדם כלאמי פיה אנה לם ירד בה גמיע אלארץ' לכנה אראד בה מצר ואעמאלהא. ואלתאני אן קולה וכל הארץ אראד בה אהל אלארץ. כק' הנאך וכל הארץ באו ביער ויהי דבש על פני... עמלהם לם יתם לה דלך פיה ופי אוקאת אכר כאן כדלך כק' ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך אשור. ואלתאני אן בלד אלשאם אחתאגת פי אלמירה אלי מצר וקד כאנת הי אלמחתאגה אלי מירתה וכק' לצור יהודה וארץ ישראל המה רכליך בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי נתנו מערבך. ואלתאלת אן אלמגאעה פי ארץ ישראל מע אלמירה כפת וסהל אמרהא לאן אלצעובה אנמא תכון במגאעה פי בלד לא יגד בלד גירה ימירה ובהדא אלמעני ערפנא אלתופיק בין קולין פי אלכתאב מכתלפי אלט'אהר והו קולה פי ספר שמואל הנביא ויבא גד אל דויד ויגד לו ויאמר לו התבא לך שבע שנים רעב בארצך אם שלשה חדשים נסך מפני צריך וג' וקאל פי דברי הימים ויבא גד אל דויד ויאמר לו כה אמר יי קבל לך אם שלש שנים רעב ואם שלשה חדשים נספה מפני צריך וחרב אויביך למשגת וג' פאלדי ירי פי נסכה שבע שנים ופי אלאכרי שלש שנים יט'נהמא מתנאקצ'ין פאדא תבין לפט'ה בארצך אלמצ'מומה אלי שבע שנים ועלם מא תקתצ'יה ערף וגה אלתפאק בין אלקולין ודלך אנה ערץ' עליה פי מעני אלרעב שיין אתבת כל ואחד מנהמא פי נסכה פאמא שבע שנים רעב בארצך פיכון דלך פי בלדך ותמתאר מן בלד אכר פכף אלאמר עליך ואן טאלת אלמדה באלרעב ואמא שלש שנים רעב ולא תגד בלד תמתאר מנה פיכון אלאמר עליך אצעב מן קצר אלמדה פט'הר בדלך אלתפאק וזאל אלכלאף. וערפנא בקולה ויוסף הוא השליט על הארץ תבאת אלמנאמין אלדין ראהמא יוסף פאמא קולה הוא השליט על הארץ פאעלמנא בה צחה מנאמה אלאול אעני קולה והגה אנחנו מאלמים אלמים וכמא פסרוה לה בקולהם המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו וג' ואמא קולה וישתחוו לו אפים ארצה פערפנא בה תבאת מנאמה אלתאני אעני קולה והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים וג' וכמא פסרה לה אבוה בקולה הבא נבא אני ואמך ואחייך להשתחוות לך ארצה. ופי תוליה אמר אלביע בקולה הוא המשביר לכל עם הארץ מנאפע עלי אנא בעתקד אנה קלד דלך באעה תקאת לכנה ראעא אמורהם וראקב אחואלהם וכאן פי דלך מנאפע אחדהם כשף אמר אכותה לאנה עלם אנה סיצ'טרהם אלאמר אלי אלמגי ואיצ'א

240 לפי דעת הגאון משלים ספר דברי הימים את מה שכתוב בספר שמואל, ובשני מיני רעב הכתובים מדברים. ואולי זאת היא גם כוונת הפסיקתא רבתי פ' יא דף מד: "אלא אמר לו מה אתה מבקש, שלוש למלחמה, או שבע לבצורת". והכוונה "שלוש למלחמה", היינו רעב של מהומה כלומר מהומת מלחמה — השובה פי' הרמב"ם אבות פ"ה מ"ז. לפי הפסיקתא יוצא גם כן שלוש שנים של רעב קשה ושבע שנים של בצורת שהוא רעב יותר קל. ראה תענית יט ע"ב וב"ר פ' סד, ה. ורות רבה פ"א, ד. וראה מאיר עין בפסיקתא שם הערה סז, שכיוון במקצת לדברי הגאון בהדגישו את המלה "בארצך".

241 השווה רש"י ורמב"ן פסוק ט. ותורה שלמה אות מא.

242 השווה תנחומא ישן מקץ יז. ב"ר צא, ד.

לירפע אליה כם כר יבאע פי כל יום וכם יתחצל מן תמנה באלסער אלדי יאמרהם
 בה ועלי מן יבאע ויכתב לה אסמא אלמשתריין ואסמא אבאהם ובלדאנהם לילא
 יבאע עלי עדו או יחמל אלי עדו להם פיקוא עליהם פתכון אלגלאת בדלך מצ'בוטה
 מחפוט'ה. ופסרת ויתנכר אליהם פתנכר עליהם לאני אשתקקתה מן נכרי וכק'
 ען אשת ירבעם ויהי כבואה והיא מתנכרה פאמא וידבר אתם קשות פליס הו שי
 אכתר ממא וצפה פי הדה אלקצה ודלך אן תצעב אלכטאב ותגליט'ה יתרתב
 רתב בחסב אלמכאטבה בה ומא יצעב עליה בחסב מחלה פקד יכאטב אלגליל
 אלמחל בלפט'ה תצעב עליה תכון וצ'עא מנה ויכאטב בהא מן הו דונה פתכון
 רפעה מנה ווגדת אלתצעב ואלתגליט' פי אלכטאב באסם אלקשיות יקתצי'
 כמס מעאני אלאול יראד בה קוה אלאלאחתגאג ואלאפלאג פי אלחגה ודלך כקולה
 ויקש דבר איש יהודה מדבר איש ישראל וכאנת מנאט'רתהם פי אלסבב פי סבאק
 איש יהודה אלי תעביר דויד המלך כקולה והנה כל איש ישראל אל המלך ויאמרו אל
 המלך מדוע גנבך אחינו איש יהודה ויעברו את המלך ואת ביתו את הירדן וכל
 אנשי דויד עמו פאגאבוהם בקולהם ויען כל איש יהודה על איש ישראל כי קרוב
 המלך אלי ולמה זה חרה לך על הדבר הזה האכול אכלנו מן המלך אם נשאת
 נשא לנו פקולהם כי קרוב המלך אלי יענון בה קרב אלנסב ותקארב אלתאליד
 וקולהם האכול אכלנו מן המלך אראדו בה אן אלמלך לם יגעל לנא וט'איף פנזיד
 בהא עליכם וקולהם אם נשאת נשא לנו יענון אנה לם יצלנא בשי זדנא בה עליכם
 פאגאבוהם בקולהם ויען איש ישראל את איש יהודה ויאמר עשר ידות לי במלך
 וגם בדויד אני ממך ומדוע הקלתני ולא היה דברי ראשון להשיב את מלכי.
 פקולהם עשר ידות לי במלך געלוה גואב כי קרוב המלך אלי ואראדו בה חט' כל
 סבט מן אלמלך והם עשרה אסבאט פאגתמאעהא תציר עשר ידות וקולה ויקש
 דבר איש יהודה מדבר איש ישראל אראד בה קוה אחתגאג האולי עלי האולי
 ואפלאגהם עליהם ודלך אן איש יהודה מסאויין לגירהם פי אלחט' מן אלמלך
 ויזידון עליהם בקרב אלנסב ואיצ'א אנה קד כאן יגב עליהם אן יסארעו אלי תעביר
 דויד המלך ולא יתכלו עלי גירהם פלם ילזמהם מן קולהם להם ומדוע הקלתני
 ולא היה דברי ראשון לי להשיב את מלכי תוביך ולא לום ואנמא אללום פי דלך
 ראגע עליהם פי תרכהם מא ילזמהם ותאכרהם ענה ואלתאני יראד בה אלתואעד
 ען אלבארי גל ועלא ודלך קול אחיהו לאשת ירבעם למה זה את מתנכרה ואנכי
 שלוח אליך קשה קאל פי תפציל דלך והכרתי לירבעם משתין בקיר עצור ועזוב
 בישראל ובערתי אחרי בית ירבעם כאשר יבער הגלל עד תמו המת לירבעם בעיר
 יאכלו הכלבים והמת בשדה יאכלו עוף השמים כי יי דבר ואת קומי לכי לביתך
 בבאה רגליך העירה ומת הילד ואלתאלת תואעד אלנאס בעצ'הם בעצ'א ותהדידהם
 בעצ' לבעצ' ודלך קול רחבעם לישראל ויען המלך אל העם קשה ויעזוב את עצת
 הזקנים אשר יעצוהו וידבר אליהם כעצת הילדים לאמר אבי הכביד את עלכם ואני

244 כן בתרגום יונתן והמפרשים. בכ"י חסרה המלה "באים" בפסוק מב שם.

245 לי, ליתא בכה"י.

246 כן בתרגום יונתן ומנחם. וראה רש"י שביאר גם מלשון השואה. וכן באר ר' יוסף קרא.

אָוסיף עַל עֲלֵכֶם אַבִּי יִסֵּר אֶתְכֶם בְּשׁוּטִים וְאֲנִי אִיסֵּר אֶתְכֶם בַּעֲקָרִים וְאֶלְרַאבֵּעַ אֶלְתַּמָּאס אָמַר הוּא צַעֲב אֶלְמָרָאם וְדִלְךְ כְּקוֹלָה וְיִהִי כַעֲבָרָם וְאֵלֵיהּ אָמַר אֵל אִישׁע שָׂאֵל מַה אַעֲשֶׂה לְךְ בְּטֵרָם אֶלְקַח מֵעֵמֶךְ וְיֹאמַר אִישׁע וְיִהִי גַא פִּי שְׁנִים בְּרוּחַךְ אֵלִי וְיֹאמַר הַקְּשִׁית לְשֹׂאֹל אִם תִּרְאֶה אֲנִי לְקַח מֵאַתָּךְ יִהְיֶה לְךְ כֵּן וְאִם אֵין לֹא יִהְיֶה וְאֵלֵה' אֶסְתַּכְשַׁאף חָאֵל קוּם עָלִי סְבִיל אֶלְמַחְנָה לָהֶם וְהוּא קוֹלָה הֵהֱנֵא וְיִדְבֵּר אֶתְם קְשׁוֹת וְאֵנָּה שְׂאֵרַח הִדָּה אֶלְקֶצָה פִּתְתַּבִּין מִנְהָא (?) מַעֲנִי הִדָּה אֶלְתַּצְעִיב וְאֶלְאֶסְתַּכְשַׁאף וְאֹוֹל דִּלְךְ קוֹלָה לָהֶם מֵאֵין בָּאֶתְם וְהוּא אֶלְסוּאֵל עֵן בִּלְדֵּהֶם וְדִלְךְ נְטִיר סוּאֵל אֶלְקוּם לִיוֹנָה מַה מִּלְאַכְתָּךְ וּמֵאֵין תְּבֵא מַה אֶרְצָךְ וְאִי מוֹזָה עִם אֶתְהּ וְלוֹ דְּכַר (?) אֶלְנָאס פִּי אֲבַתְדִּי כּוֹנֵהֶם אֵנָּה מְטִיפָה סְרוּחָה לְקַד כְּאֵן לָהֶם פִּיָּה אַעֲתַבְאָרָא רֹאדְעָא לָהֶם וְרֹאדָא עֵן אֶלְמַעֲצִי וְכַקּוֹל קִדְמָאנָא דַּע מֵאֵין בָּאֶתְהּ וְלֹאֵן אֶתְהּ הוּלְךְ וּלְפָנֵי מִי אֶתְהּ עַתִּיד לִיתֵן אֶת הַחֲשִׁבּוֹן וְקוֹלָה וְיִכְר יוֹסֵף אֶת אַחִיו לְאֵנֵהֶם לֵם יִתְגִּירוּ מִן חִלְאָהֶם וְאַחֲוָאֵלֵהֶם וְלַעַל זִיָּהֶם אִי־צֵ'א לֵם יִתְגִּיר פֹּאמָא אֶלְסַבֵּב פִּי וְהֵם לֹא הִכִּירוּהוּ פִּלְאָנֵהֶם פֹּאֶרְקוּה גִיר מִלְתַּחֲתִי וּגְדוּדָה מִלְתַּחֲתִיא פִּתְגִיר עֲלֵיהֶם לְקוֹל קִדְמָאנָא מִלְמַד שִׁיִּצָּא בִּלְא חֲתִימַת זֶקֶן וּבֹא בַחֲתִימַת זֶקֶן וְיִנְצֵ'אָף אֵלִי דִלְךְ תְּגִיר חֵאלָה בִּלְמִלְךְ וְתְגִיר זִיָּה וְאִמּוּרָה וְאֶלְתַּנְכֵּר לְמַתֵּל דִּלְךְ יִגְרִי עָלִי ד' אֲנָחָא פִּקֵּד יִנְכֵּר מִן אֶרְתַּפְעַת חֵאלָה לְמֹא דְכִרְנָאָה וְקִד יִנְכֵּר מִן אֶתְצֵ'עַת חֵאלָה וְתִדְאֶרְכָתָה אֶלְמַצְאִיב כְּקוֹלָה פִּי רַעִי אִיּוֹב וְיִשְׂאוּ אֶת עֵינֵיהֶם מִרְחוֹק וְלֹא הִכִּירוּהוּ וְג' וְקֹאֵל עֵן גִּירָה חֲשָׁךְ מִשְׁחֹר תֹּאֲרָם לֹא נִכְרוּ בַּחֲצוֹת וְג' וְקִד יִנְכֵּר מִן תְּגִירַת חֲלִיתָה נִכִּיר תִּשְׁכִּיךְ וְדִלְךְ כְּקוֹלָה עֵן יִצְחָק פִּי יַעֲקֹב וְלֹא הִכִּירוּ כִּי הָיוּ יָדָיו כִּידֵי עֲשׂו וְקִד יִנְכֵּר מִן עֶרֶף בְּמַעֲנִי אֵן לֹא תִנְפַּע לָהּ מַעֲרַפְתָּה פִּי אֶלְחַכֵּם שִׂיא לְקוֹלָה לֹא תִכִּירוּ פָנִים בְּמִשְׁפֹּט וְג' וְקִד עֲלִמְנָא קִדְמָאנָא פִּי מַתֵּל דִּלְךְ הִלְכָה אֲרִי אֶתְבֹּאֲתָהָ הֵהֱנֵא וְאֶלְכֵּלָאֵם עָלִי מַעֲאֲנִיָּהָ בִּאֲכַתְצָאָר וְדֹאךְ קוֹלָהֶם פִּי אֶלְמִשְׁנָה הָאוּמֵר זֶה בְּנֵי נֹאמֵן זֶה אַחִי אֵינוּ נֹאמֵן יְטוּל עֲמוֹ בַּחֲלָקוֹ מִת יַחֲזִירוּ נִכְסֵיהֶם לְמִקּוֹמָן נִפְלוּ לוֹ נִכְסֵיהֶם מִמִּקּוֹם אַחֵר יִרְשׁוּ אַחִיו עֲמוֹ וְתַפְסִיר דִּלְךְ יִתְצִיחַ בִּלְמַתֵּל פִּנְקוֹל רֹאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלוֹי אֲכוּהָ גֵאָהֶם רִגְלָא אֶסְמָה יְהוּדָה קֹאֵל אֲנִי אֲכוּכֶם וְלֵם תִּכֵּן לָהּ בִּינָה בְּדִלְךְ פִּקֹּאֵל לָהֶם רֹאוּבֵן אֲנִי אֶעֱתֵרָף אֵנָּה אֲכוּנָא פִּקֹּאֵל שִׁמְעוֹן וְלוֹי לִיס נַעֲלָם אֵנָּה אֲכוּנָא פִּקוֹל אֶלְהִלְכָה עֵן אֶלְאָךְ אֶלְמַעֲתֵרָף בִּלְאֲכוּהָ אֵינוּ נֹאמֵן אֶרֶאֶד בֵּה אֵנָּה גִיר מוֹתוֹק עָלִי אֲכוּתָה בִּל יִקְאֶסְמָהֶם חֲצָתָה וְדִלְךְ קוֹלָהֶם יְטוּל עֲמוֹ בַּחֲלָקוֹ פֹּאֵן וּמֵאֵת יְהוּדָה יַעֲזוֹד מֹא אֲכֹדָה מִן חֲצָה רֹאוּבֵן אֵלִי רֹאוּבֵן לְקוֹלָהֶם מִת יַחֲזִירוּ נִכְסֵיהֶם לְמִקּוֹמָן פֹּאמָא אֵן וְרַת יְהוּדָה מִירָאֵת מִן גִּיר חֲצָה רֹאוּבֵן פֹּאכֵד רֹאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן אֶקְסָאֵם מִתְסָאוּיָה לֹאֵן יְהוּדָה קִד אַעֲתֵרָף לְשִׁמְעוֹן וְלוֹי בִּלְאֲכוּהָ וְדִלְךְ מַעֲנִי קוֹלָהֶם נִפְלוּ לוֹ נִכְסֵיהֶם מִמִּקּוֹם אַחֵר יִרְשׁוּ אַחִיו עֲמוֹ וְאֶלְשִׁרִיטָה פִּי דִלְךְ אֵן יִקוֹל שִׁמְעוֹן וְלוֹי לִיס נַעֲלָם אֵן יְהוּדָה אֲכוּנָא פִּלְא יִכּוּנוּ בְּדִלְךְ דֹּאפְעִין לְאֲכוּתָה פֹּאמָא אֵן

247* בַּמִּשְׁנָה לְפָנֵינוּ : לִיתֵן דִּין וְחֲשִׁבּוֹן.

248 כֵּן בַּפְּעֻנַח רֹזָא.

249 הַטְּכֵסֵּט מְקוּטַע.

250 בְּנוֹסַח הַמִּשְׁנָה שֶׁלְפָנֵינוּ, "וְנוֹטֵל", וּבְגִמְרָא ב"ב קֶלֶד ע"א : "וְיִטוּל" וּבַמִּשְׁנָה בִּירוּשְׁלַמִּי : "יִטוּל" כְּנוֹסַח הַגָּאוֹן

521 בְּכִי"מ : "נִפְלִי לוֹ יְרוּשָׁה". וְכֵן בְּרִשְׁב"ם.

252 הָלוֹי.

קאלו לים הו אכונא פקד גחדוה וכדבו קולה ולא ירכץ מנה שי להם ודלך לכוכ' אהל
 אלתלמוד פיה בחית יקולון זה אחי אינו נאמן יטול עמו בחלקו והנך מאי קא אמרי או
 דקא אמרי אין אחינן הוא אמאי יטול עמו בחלקו ותוב לא אלא דקא אמרי
 לאו אחינן הוא אימא סיפא נפלו לו נכסים ממקום אחר ירשו אחיו עמו לא
 צריכא דקא אמרי אין אנו יודעין וקולה ויזכר יוסף את החלומות ימכן אן יכון
 דכרה להא למוצ'ע סגודהם לה פדכרהא בתבאתהא וצחתהא ומא מעני קולה אשר
 חלם להם ולם תכון אלמנאמאת להם כאצה פנקול אנה קד כאנת להם פיהא מנאפע
 עאידיה עליהם ומע דלך פיתגה אן יכון אראד... כאנת נפוסהם תאבי דלך ומע
 הדא פלם יכן לה טריק אלי אלסואל ען אלאשפאק ואלנדם או אלאצראר פכאטבהם
 במא אצ'טרהם אלי אלכרוג אליה בהדה אלאגראץ' פאמא אלכבר פערפה בקולהם
 ויאמרו שנים עשר עבדיך וג' ואמא אלאשפאק פעלמה בקול יהודה והיה כראותה
 כי אין הנער וג' ואמא אלנדם פצח ענדה בקולהם אבל אשמים אנחנו על אחינו
 וג' ופי קולהם והאחד איננו תחרי מן אלכדב לאנהם פקדוה ולם יעלמו לה מות
 פיקולון מאת עלי אנה קד ישאר אלי אלמות בלפט'ה איננו כקולה פי חנוך ואיננו
 כי לקח אותו אלהים וקולה איצ'א כי רוח עברה בו ואיננו וקד ינסק קולה הוא
 אשר דברתי אתכם לאמר מרגלים אתם עלי קולהם והאחד איננו פיגעל מואפקא
 ללתפסיר אלדי קדמנאה אני אנמא קלת לכם מרגלים אתם פי אמר אכוכם ומא
 כדבתם עליה ענד אביה ופי קולה בזאת תבחנו ינבגי אן נקול ומא פי מגי אכוכם
 מן אמתחאן אמרהם פנקול אן כלאמנא קד תקדם פי אן אחד אגראצ'ה כאן
 מערפה כבר אכיה פגעל דלך סבבא למגיה ועלה לחצ'ורה אליה וגעל קולה
 שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם סומא עליהם כמא קד יפעל דלך אלסלאטין פי
 אלארהאב ואלסום באלכתיר ליסתגאב אלי אלקליל וקולה ויבחנו דבריכם פי
 אלט'אהר ואמא פי אלבאטן פלאכאלק ממתחן אלצ'מאיר כק' ובוחר לבות יי וקאל
 יי חוקר לב ובוחר כליות וקולה האמת אתכם יעני חקיקה מא דכרתם מן אמר
 אביכם ואכיכם דון אמר אלריגול לאן לים פי חט'ור בנימן דלאלה עלי נפי אלריגול
 ענהם ולא פיה אתבאת להם וקולה אם לא חי פרעה כי מרגלים אתם יעני אדא
 לם יחצ'ר בנימן וכיף יכון דלך ולו כאן חצ'ורה דאלא עלי חקיקה דלך או בטלאנה
 לקד כאן חצ'ורה רבמא תעדר באלאמראץ' ואלמואנע אלאכר לכנה קצד בדלך

255 בגמרא לפנינו בתוספת: "הא אמרי ליה לאו אתונא הוא". וראה דקדוקי סופרים שאין בכ"י.

256 כמו שכתב בפסוק ו. וכן בלקח טוב, ורש"י.

257 ברש"י: "כמו עליהם".

258 חסר: בכת"י.

259 עיין תורה שלמה אות ג, על הצער שגרם יוסף לאחיו ולאביו. וראה "משנה כסף" ע' 93. וראה לקמן מד, ח.

260 כן בפ' ראב"ם: "והם היו מגידים את האמת בזה".

261 מובא בפ' ראב"ם בלי הזכרת שם הגאון.

262 השווה "משנה כסף" ע' 94.

263 מובא בפ' ראב"ם. והשווה רבינו יוסף בכור שור פ' טו. בפסוק להלן בכ"י: אם לא חי פרעה.

אלי מא קלנאה מן אלתגסס לאכבאר נפסה פֿיכּון צאדקא פֿי דלך וקד עדרה קום פֿי הדה אלימין פֿקאלו אנמא חלף בחיוה כאפר קאלו ואנמא יגב אלתבאת אדא חלף בחיוה אלנבי או אלצאלח כקול אלישע לאליהו עליהמא אלסלאם חי יי וחי נפשך אם אעזבך פֿנקול אנה גיר מעדור עלי אלוגה אלדי קאלוה לאנה לם יחלף עלי שי יפעלה פֿלא יגב עליה פעלה ואנמא חלף אנכם מרגלים פֿליס דלך במכרג לה מן אלכדב עלי מא אעתקדה האולי אלקום והו כארג ענה עלי מא קדמנאה. ואמא ויאסף אתם אל משמר שלשת ימים ליסתגיבון אלי מא אלתמסה מנהם ולא יסתצעבון עליה ואנמא געל אלמדה פֿי דלך ג' איאם לאן אלפרג פֿי כתיר מן אלאמור יצח פֿי אליום אלג' ודלך כקולה יחיינו מיומים ביום השלישי וג'. תם קאל.

תרגום הפסוקים מב, יח—כח

נץ (יח) ויאמר. וקאל להם יוסף פֿי אליום אלתאלת אעמלו הדה תחיון בהא פֿאני כאיף ללה. (יט) אם. אן כנתם תקאת פֿואחד מנכם יחבס פֿי מוצ'ע חפט'כם ואנתם פֿאמצ'ו רדו במא קד אבתעתמות פֿיסד גוע מן פֿי מנאזלכם. (כ) ואת. ואתו באכיכם אלאצגר אליי פֿנתחקק אקואלכם ולא תתלפו פעמלו דלך. (כא) ויאמרו. וקאל אלרגל מנהם לאכיה בל נחן אתמון פֿי אכינא אד ראינא נפסה פֿי שדה בתצ'רעה אלינא ולם נקבל מנה לדלך נאלתנא הדה אלשדה. (כב) ויען. פֿאגאבהם ראובן קאילא אלם אקל לכם לם תכטו עלי אלגלאם פֿלם תקבלו ואלאן פֿהודא נחן מטאלבון בדמה. (כג) והם. והם לם יעלמו אן יוסף יפהם דלך לאנה כאן אוקף תרגמאנא בינה וביניהם. (כד) ויסב. פֿאסתדאר ענהם ובכא תם רגע אליהם פֿכאטבהם ואכד מן בינהם שמעון פֿחבסה בחצ'רתהם. (כה) ויצו. תם אמר יוסף פֿמלית אועיתיהם ברא ואן תרד פֿצ'צ'יהם כל רגל אלי גואלקה ואן יעטון זאדא ללטרק פֿצנע בהם דלך. (כו) וישאו. פֿחמלו ביעהם עלי חמירהם ומצ'ו מן תם. (כז) ויפתח. תם פֿתח אחדהם גואלקה ליטרת עלפא לחמארה פֿי אלמבית פֿראי פֿצ'תה פֿאדא בהא פֿי ועאיה. (כח) ויאמר. פֿקאל לאכותה רדת פֿצ'תי והודא הי פֿי ועאיי פֿנפרת קלובהם ואנוזעג כל ואחד מע אכיה קאילין מאדא צנע אללה בנא.

פֿירוש

אכתיארה להדא אלעדד אעני קולה ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי למא קלנאה וכק' פֿי אברהם ביום השלישי וישא אברהם וג' וקולה פֿי אבאינא ויהי ביום השלישי בהיות הבקר וג' וקולה פֿי אסתר ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר

264 ב"ר פ' צא, ז.

265 דעת הגאון שלא נשבע על יציאתם משם אלא על עניין המרגלים שאין בו מעשה. גם במכילתא מסכת ויהי בשלח בפתיחתא ובסדר אליהו רבה (פ' כו) פ' כד. שיוסף קיים לא תשא וכן ברבינו בחיי ביאר בכון זה.

266 ב"ר פ' צא, ז. וראה הוצאת אלבק צד 1129 במנחת יהודה שם. השווה למעלה לד, כה.

267 בפסוק הקודם.

מלכות וג' ואנמא ענא בקולה זאת עשו וחיו חיוה אלדניא אלתי הי מנקטעה ואל גגאה מן עקאב מלך בשר ודם אלדי ימכן רגועה וגדרה פאמא קול אללה גל ועז לישראל דרשוני וחיו פאראד בה אלחיוה אלדאימה אלאבדיה וכדלך קולה צדיק הוא חיה יחיה גאם יי אלהים. וקד דל פעלה עלי צדקה פי קולה את האלהים אני ירא ואראד בה אני כאיף ללה פיכם ופי אביכם ואטפאלכם לילא תמותו גועא וגעל קולה אחיכם אחד יאסר בבית משמרכם ולם ישכץ ואחד מנהם ולולא מא עמלה בעד דלך ויקח מאתם את שמעון לם יגז להם תסלים ואחד מנהם באכתיארהם אליה ללחבס כמא נקול פי גמאעה קצדהם עדו סאמהם תסלים ואחד מנהם אליה ליקתלה גיר משכץ ואלא חארבהם אנה יגב אן יחארבונה ויחמלו נפוסהם עלי אלקתל ולא יסלמו אחדהם באכתיארהם וכדלך עשרה גסי קאלו להם גוים סלמו אלינא ואחדה מנכם נגסהא ואלא נגס(ת)נא גמאעתכם יגב אן יחמלו נפוסהם עלי אלכטר ולא יסלמו ואחדה מנהן אליהם אלא אן יקצדו ואחדה בעינהא פאנה לא ילזם אלבאקיאא אן יכאטרן בנפוסהן וקד אכרגת פי עבארתי לקולה שבר רעבון בתיכם מענאה וגרצ'ה פיה וינבגי אן יכון עלי קולה ואת אחיכם הקטן תביאו אלי אסתתני מע אמכאן מגיה לילא יעוקה מרץ' או גירה וקולה ויאמנו דבריכם יעני קולהם שנים עשר עבדיך אחים וג' ולם יען קולה כנים אתם לא היו עבדיך מרגלים לאנה לא יתבין מן חצור בנימן חקיקה דלך ולא בטלאנה פאמא קול דויד המלך ועתה יי הדבר אשר דברת על עבדך ועל ביתו יאמן עד עולם ועשה כאשר דברת פלם ירד בה תחקיקה לאנה כאן פיה שאכא לכנה אראד בה דואמה ותבאתה וקולה ויעשו כן קבל אלפעל אראד בה קבולהם הדא ואלעזם עליה ופי קולהם אבל אשמים אנחנו על אחינו אעתראף באלאתם ויקתרן בה אלנדם

"יד רמ"ה" סנהדרין דף עב ע"ב ד"ה "אמר", שמחדש כך. וכן מעיר בחכמת שלמה על המשנה תרומות שם. וראה ערוגת הבושם במהדורת א"א אורבך ח"ג, ירושלים תשכ"ג, ע' 197—198, והגהת מרדכי סנהדרין ס' תשיח, "יחדוה" לא נזכר שם. וראה במרכבת המשנה על הרמב"ם שם. ועיין סדר משנה לר' וואלף באסקוויץ על הרמב"ם הל' יסודי התורה שם. אות ד, שזה תלוי אם ביחדוה לחד מספיק או צריך גם כן שיהיה בר חיוב. בר חיוב אינו שייך בעריות, ועל כן אפילו ביחדוה אסור למסור. ראה דעת הרשב"א המובאת בכסף משנה על הרמב"ם שם. שאף מחוללת אסור למסרה והשווה דעת המאירי סנהדרין עב: ע' 271. וראה תשובת רב שלום גאון (א"י) פורסמה ע"י א. י. איגוס סורא ח"א תשי"ד ע' 24 המעתיק דברי הירושלמי פ"ח: "ור' אמר אע"פ שאינו חייב מיתה כיון שייחדו להם סימן ימסרו ואל יהרגו". זה דומה לדברי הגאון שלפנינו. ראה ר"ש ליברמן בתוספת ראשונים שם ע' 420 והלאה. ופי' ר"י קרא לשמואל ב. כ, כב. (לפי נוסחת כ"י קירכהיים יאהרבוך פרנקפורט כרך ח' עמ' 18 ולא לפי הנוסחה שבדפוסים). וראה רד"ק בשמואל שם. והשווה ג"כ "חבור התשובה" להמאירי הוצאת הר"א סופר עמ' 177.

272 תרגם: ואתם לכו שובו עם מה שכבר קניתם ואז יישבר רעבון מי שבבתיכם. גם רס"ג תרגם באפן חפשי — לכו הביאו "תבואה למזון בתיכם".

273 השווה לעיל מב, טו. בזאת תבחנו. בכה"י בפסוק: כנים "אתם".

274 כן ביאר ריב"ג בשרש אמן את הפסוק: וגאמן ביתך וממלכתך (שמואל ב' ז, טז) "ויתקיים ויתמיד". והשווה רש"י כאן: "ויאמנו דבריכם. יתאמתו ויתקיימו".

275 כן בפ"י הראב"ם, שכל טוב, ופי' ריב"א.

כקולה ען גירהם ויתנו ידם להוציא נשיהם ואשם' איל צא' על אשמתם וכקולה איצ'א אשם הוא אשם אשם לי' ודמה למן לא יעתרף באתמה כקולה אשר קוניהן יהרגון ולא יאשמו דליל עלי חמדה למן אעתרף בה פקולה ולא יאשמו לם ירד בה אנהם לא יאתמון לכנה אראד בה אנהם לא יעתרפון באנהם אתמון פי פעלהם כאלשבטים פי הדא אלמעני ושרח ההנא מא כאן אכתצרה הנאך והו קולה אשר ראינו צרת נפשו ואראד בה מה נאלה מן אלשדה פי וקת טרחה אלי אלגב וכאן אללה אלעאלם בשדאידה אלמחסן אליה בכלאצה מנהא וכקול אלולי אגילה ואשמחה בחסדך אשר ראית את עניי ידעת בצרות נפשי וקאל בעדה ולא הסגרתני ביד אויב העמדת במרחב רגלי וקולה בהתחננו אלינו ולא שמענו יעני אלצ'רע ואלתחנן אלדי תצ'רע ותחנן אליהם וכק' ותבך ותתחנן לו להעביר את רעת המן האגני וג' ופי (?) קולה על כן באה אלינו הצרה הזאת אעתראף באסתחקאק אלעקאב וקול ראובן להם הלא אמרתי לכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם יעני קולה הנאך להם ויאמר להם ראובן אל תשפכו דם וג' פכאן קולה הנאך להם נפיא ומנעא וקולה ההנא דלך להם תוביכא ותבכיכא ודלך ישאבה קול יהונתן לשאול ען דויד ולמה תחטא בדם נקי להמית את דויד חנם ופי קולה להם ולא שמעתם ינבגי אן נקול אן אלדי וגדנאה אשאר הנאך עליהם בקולה השליכו אותו אל הבור הזה וג' פפעלו דלך לקולה ויקחתו וישליכו אותו הבורה וג' פאין אמתנאעהם מן אלקבול מנה פנקול אנה קבל משורתה בדלך וגדנאה קאל להם לא נכנו נפש וכאן דלך מנה משורה עליהם בתרכה וכלאצה פלמא לם יקבלו דלך מנה אשאר ברמיה אלי אלגב עלי אלגהה אלתי דכרהא אלכתאב מן עזמה עלי כלאצה וקולה וגם דמו הנה נדרש יעני אלמטאלבה בדמה ובאלקוד בה ואלעקאב עליה גטי'ר קולה הנאך ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו מיד האדם וג' וקאל לתארך אלצ'רע ואלארשאד ודמו מידך אבקש ולם ירד בקולה והם לא ידעו כי שומע יוסף אנהם לא יעלמו אן יוסף יסמע דלך לאנה לו כאן כדאך לם יכן מעני לקולה כי המליץ בינותם בל כאן יסמע ולם יעלמו אנה יפהם ...

תרגום הפסוקים מב, לב—לח; מג, א—ו

(לב) ... ענד אבינא פי בלד כנען. (לג) ויאמר. פקאל לנא אלרגל סיד אלבלד בהדה

דברי הגאון להלן מג, ז.

278 בב"ר צא, ח: "הלא כדון אמרית לכון הלא אמרתי אליכם לאמור אל תחטאו בילד אלא כך אמרתון ועתה לכו ונהרגהו". מפרשי המדרש התקשו בביאור הדברים. ובכתי"ל בהוצאת תיאודור אלבק ובשאר כתיב"יד חסר הדרש הזה. יתכן שהגאון מתכוון לדברי מדרש אלו ומבאר ששתי הדעות הציע ראובן. ולביאור זה כיוון כבוד חותני שליט"א בתורה שלמה אות עט.

279 בפ"י הראב"ם מביא בשם אבי אביו: "כי אמר נדרש בלשון המקובל אצלם לבן מאב בלשון מאמרו יתעלה לנח מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם" (לעיל ט, ה), וכן מובא בשכל טוב. בכה"י: מיד האדם.

280 כן ברש"י רשב"ם ושכל טוב. ההמשך חסר בכתי"י.

אלכלה אעלם אנכם תקאת אקרו ענדי ואחד מנכם וכדו קות מנאזלכם ואמצ' (לד) והביאו. ואתוני באכיכם אלאצגר חתי אעלם אנכם ליס בגואסיס ואנכם תקאת פאעטיכם אכאכם ותתגרו פי אלבלד. (לה) ויהי. פבינאהם יפרגו גואליקהם פאדא בצרה פצ'ה כל רגל מנהם פי גואלקה פלמא ראו צרר פצ'הם הם ואביהם פזעו. (לו) ויאמר. פקאל להם יעקב אבוהם קד אתכלתמוני פיוסף מפקוד ושמעון מחבוס ובנימין מטלוב עליי אגתמעט הדא כלהא. (לז) ויאמר. קאל לה ראובן תתכל אבניי אן לם אגי בה אליך פאעטיניה ואנא ארדה אליך. (לח) ויאמר. קאל לא ינחדר עלי הדא אבני מעכם לאן אכאה קד מאת והו וחדה קד בקי פאן ואפתה אלמניה פי אלטריק אלדי תמצ'ון פיהם אנזלתם שיבתי בחסרה אלי אלתרי.

מג

(א) והרעב. ואלגוע שדיד פי אלבלד. (ב) ויהי. פלמא פרגו מן אכל אלטעאם אלדי גאאו בה מן מצר קאל להם אבוהם ארגעו אבתאעו לנא קלילא מן אלטעאם. (ג) ויאמר. קאל לה יהודה אן אשהאדא אשהד עלינא אלרגל קאילא לא תרו וגהי אלא ואכוכם מעכם. (ד) אם ישך. פאן בעתת באכינא מענא אנחדרנא ואבתענא לך טעאמא. (ה) ואם. ואן לם תבעת בה לם ננחדר לאן אלרגל קאל לנא לא תרון וגהי אלא ואכיכם מעכם. (ו) ויאמר. פקאל אסראיל ולם אסאתם (?) אלי פאכברתם אלרגל אן קד בקי לכם אך.

פירוש

אעלמנא בקולה ויבאו אל יעקב אביהם ארצה כנען ויגידו לו אנהם אכברוה בדלך אול דכולהם אליה וקדומהם עליה וכאן דלך לסבבין אחדהמא אלא יכתמונה שיא מן אכבארהם ואלאכר אן יתקדם אלכבר פי נפסה ליתוטא לתוגיה בנימן ותסמיתה למא נאלהם הקרות אותם לאנהא אעראץ ערצ'ת להם כק' ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני וג' ואנמא סמינאהא אעראצ'א לתכרג ען חד אלאגסאם ומע דלך פהי מצ'אפה אלי אללה גל דכרה בפעלה בהם דלך לא עלי גהה אלא תפאק וליס דלך כקול אלפלשתים ואם לא ידענו כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו ואמא תסמיתהם ליוסף אדני הארץ פללעאדה אלגאריה בתסמיה מלך אלבלד ודו אלאמר פיה אדני כקולה ויאמר אדני בזק שבעים מלכים בהונות ידיהם ורגליהם מקצצים היו מלקטים תחת שלחני וג' וקאל איצ'א ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון וקולהם ויתן אתנו כמרגלים את הארץ ידל עלי מא קדמנאה אנה לם יקל דלך גזמא ומחקקא מע אנהם לו חכו לאביהם ענה

281 בפ' ראב"ם : הקרת, "נגזר מן מקרה".

ובפסוק משמואל להלן בכה"י : ואם לא "ידענו".

282 ראה רד"ק שופטים שם : "אדוני בזק יוד נוספת ר"ל אדון בזק". והגאון משווה הנון בחיריק לנון בצירי והשווה שכל טוב. וראה בדומה לזה את חברי ר' יהודה חיוג' ב"כתאב אלנתף", הוצאת קוקיבצוב, פטרבורג 1916, עמ' 20 : "עלי מעני אדון לא עלי אללפט' וקד ימכן אן יוחד ג'מע הד'א אלאסם מתל אדני יוסף". (בראשית לט, כ). בעברית : "לפי המובן אדון, לא לפי הבטוי. וכבר יכל שהרבויה יהיה כיחיד זה השם כמו אדוני יוסף".

פי דלך קול גאזם לערפיהם אנה לא וגה לסואלהם פי אטלאק בנימן ולא פסחה פי אלרגוע וערפיה בקולהם ונאמר אליו כנים אנחנו אנהם לם יקלו ען נפוסהם אנהם מרגלים בל גפו דלך ענהא ואעתברנא גמיע מא חכיה לאבוהם פי הדה אלתלת פואסיק אעני שנים עשר אנחנו וג' ויאמר אלינו האיש אדני הארץ וג' והביאו את אחיכם הקטן אלי וג' פוגדנאה קד דכרה פימא תקדם מן כטאב יוסף להם סוי קולהם ענה את אחיכם אתן לכם ואת הארץ תסחרו פאמא קולה את אחיכם אתן לכם פתעלם צחתה באלצ'רורה (?) לאן אלמענקל אדא אעתקל רהינא עלי צחה שי מא פאדא צח יגב צ'רורה אטלאקה ואמא קולה ואת הארץ תסחרו פאנה לא ימתנע אן יכון יוסף קד ועדהם באלגמיל פי דלך ואכתצר אתבאתה הנאך פאכברו אבאהם בה ליקרבו קלבה אליה וירגבונה פיה ואלעלה פי וייראו הו מא שרחנאה פי ויצא לבם ויחדרו וקד נסל פי דלך איצ'א פיקאל אן כאן גרץ' יוסף פי רד אלפצ'ה עליהם אלתופיר ואלתרגיב פקד אעקב דלך עליהם ועלי אביהם כוף וקלק ואנזעאג ודלך מדמם פנקול אן אלדי יקתצ'ה אלפצ'אל קד עמלה וליס ילזמה מא אעקבה אלא תרי אן רגלא לו והב לאכר דראהמא צארת סבב קתלה אנה לם יצ'ע פצ'לה ולם ימר תואבה ולם ילזמה פי דלך לום ולא דם ואכרג יעקב אבינו מא כאן פי סרה בקולה להם אתי שכלתם יוסף איננו ושמעון איננו פסאוא אמרהמא פי אנחם כאנו סבב כל ואחד מנהמא ופי קולה עלי היו כלנה יסל כיף יכתץ הדא אלאמר בה דונהם פהו ואן כאן לה אלאבוה פלהם איצ'א אלאכוה פנקול אנה וגדהם כארגין פי דלך ען חנין אלאכוה לאנהם לו כרגו ענדה מן אן יכונו סבב קתל יוסף לם יכרגו ען תרך חפט'ה ואפתקאדה וכדלך כאן ענדה אלאמר פי שמעון ובנימין. וקול ראובן לאביה את שני בני תמית אולסנא נעלם אן לה ארבע בנין לקולה ובני ראובן חנוך ופלוא חצרון וכרמי פנקול אנה ימכן אן יכון אומא אלי אכזהם ואכברהם או אן יכון אלדי כאן לה פי הדא אלוקת מן אלאולאד חנוך ופלוא פקט וענהמא קאל את שני בני ויכון אלוולדין אלאכרין אעני חצרון וכרמי ולדא לה בעד הדא אלוקת וקבל דכולהמא אלי מצר וכאנא תומין לתלחק אלמדה או מן זוגתין פדכר אסמאיהמא פי וקת אלדכול תם גקול הל כאן הדא ענדה ממא יגוז לאביה פעלה אן לם ירד בנימין פנקול אן פי דלך

285 הביאור לפסוק כח, חסר בכת"י.

286 השווה אברבנאל פסוק כה: "שלא יתעכבו לחזור בגלל חוסר כסף". וראה רבינו בחיי שם. ותורה שלמה לקמן מד, אות יד: מה, אות א. הגאון מפרש על פי דרכו להסיר תלונה מן האבות והשבטים. השווה לעיל מא, מט, הערה 178.

287 מובא בראב"ם. ועיין ב"ר צא, ט. הוצאת תיאודור אלבק. והמדרש הגדול, ורש"י כאן. וראה תורה שלמה אות צו.

288 בכה"י: ופלוא "חצרון".

289 ראה רמב"ן: "תחת אחד מבניך יהיה הכפל בבני". וכן רבינו בחיי רד"ק ורבינו יוסף בכור שור והטור.

קולין אחדהמא קול מן נסב ראובן אלי אלכטא קאלו ולדלך לם יגבה אביה אלי דלך ולא אטלק בנימין בקולה ואלאכר קול מן געל דלך דעא מן ראובן עלי אולאדה אן לם יגתהד פי רדה אליה והדא אלדי אתבתה פי אלעבארה והו אלדי ארתצ'יה פאדא כאן אלומר עלי מא קלנאה פלם לם יטלקה יעקב אבינו בקולה ואטלקה בקול יהודה פנקול פי דלך קולין אחדהמא אנה יגוז אן יכון קד עלם מן יהודה שדה ושגאעה וחזם וצ'בט לם יכן יעלם מן ראובן מתלהא ואלאכר אן ראובן צ'מן פי אול אלומר ואלוזאד מתופר פלמא פני אלטעאם בקולה ויהי כאשר כלו לאכל את השבר וג' צ'מן יהודה פדעתה אלצ'רורה אלי קבולה וקולה לא ירד בני עמכם לים הוא גאזם עלי כל חאל לאנה לו כאן דלך גזמא לם יטלקה בצ'מאן יהודה לכנה עלי מא פעלתה פי אלעבארה אנה לא ינחדר מעכם עלי אלוגה אלדי בדלה ראובן אד כאן לא דפע דעאה עלי ולדיה אלצ'רר ענה אן חדתת עלי בנימין חאדתה וקולה ואחיו מת עלי וגה פקד אלמותי ואראד בקולה והוא לבדו נשאר בגיר אך מן אמה וקולה והורדתם את שבתי ביגון שאולה יעני אלחסראת ואלאחזאן נחו קולה עד אנה אשית עצות בנפשי יגון בלבבי וג' והורדת שיבה פי אלכתאב עלי ג' צ'רוב פאלאול הורדת שיבה ביגון והו ההנא ואלב' הורדת שיבה ברעה והו קול יהודה ען אביה והורדתם את שיבתי ברעה שאולה והדאן מתשאבהאן לאן יגון ורעה מתגאנסאן פכל יגון הו רעה ולכן לים כל רעה יגון ואלג' הורדת שיבה בדם והו קול דויד לשלמה ען שמעי בן גרא והורדתה שיבתו בדם שאול יעני באלקתל וערפנא בקולה והרעב כבד מאד בארץ אן אלגלא ואלגוע לם יתבתא עלי חאל ואחד בל תתזאיד ותתקל וגעל הדא מקדמא למטאלבתהם באלרגוע ולדלך²⁹⁸...

תרגום הפסוקים מג, ט—יח

(ט) אנכי. אנא אצ'מנה ומני תטלבה פאן לם אגבה אליך ואקימה בחצ'רתך פאנא מכטי לך טול אלזמאן. (י) כי. אנה לולא תלבתנא לקד כנא רגענא אלאן דפעתינ. (יא) ויאמר. קאל להם אסראיל אבוהם אן כאן כדאך פאצנעו כלה כדו מן פאכהה אלבלד פי אועיתכם ואחדרוהא הדייה ללרגל קליל תריאק וקליל עסל וכרנוב ושאהבלוט ובטם ולוז. (יב) וכסף. וצ'עפא מן אלפצ'יה כדו מעכם ואלפצ'יה

291 כן בריב"א, רמב"ן, שכל טוב ופי' הטור. ובתרגום יונתן: "תקטול בשמתא". הגאון תירגם "תשכלני מבני", והכוונה בידי שמים. וכן בתרגום רס"ג, ראה תרגום דרנבורג שם. ובא"ע: "שזאת תפלה לנגד השם".

292 כן ברמב"ן. ומשם ברבינו בחיי.

293 תנחומא מקץ ח.

294 בתרגום הוסיף את המלים "על זה", כלומר על הצעת ראובן.

295 בדומה לזה אצל ראב"ם.

296 בכה"י: והורדתה שיבתו, בדם.

297 בכה"י: והרעב כבד "מאד" בארץ.

298 חסר בכה"י.

אלמרדודה פי רווס אועיתכם רדוהא מעכם לעלה כאן סהוא. (יג) ואת. וכדו אכאכם וקומו ארגעו אלי אלרגל. (יד) ואל. ואלטאיק אלכאפי יעטיכם רחמה בין ידי אלרגל חתי יטלק לכם אכאכם אלאכר מע בנימין פאני כאיף אן אתכל כמא תכלת. (טז) ויקחו. פאכד אלקום הדה אלהדיה וצ'עפאמן אלפצ'ה אכדוה מעהם ובנימין וקאמו ואנחדרו אלי מצר ווקפו בין ידי יוסף. (טז) וירא. פראי יוסף בנימין מעהם וקאל ללמסתולי עלי מנולה אדכל אלקום אלי אלמנול ואדבח דבחה ואעדה מצלחה פאן אלקום יאכלון מעי פי וקת אלט'הר. (יז) ויעש. פצנע (?) אלרגל כמא קאל יוסף ואדכל אלקום אלרגל אלי מנול יוסף. (יח) וייראו... פכאף אלקום אד אדכלו אלי מנול יוסף וקאלו אבסבב אלפצ'ה אלמרדודה פי אועיתנא אולא נכן מדכולין ליתסבב ויתגנא עלינא ויאכדנא עבידא וחמירנא מלכא.

פירוש

אמא קולהם לאביהם שאל שאל האיש וג' פאנה גואב סואלה להם ותשכיה מנהם בקולה למה הרעותם לי לאמר העוד לכם אח פקאלו לה אננא לם נכברה פי דלך אבתדי לכנה סאלנא פאכברנאה וקד נטאלב במוצ'ע הדא אלסואל אין כלאם יוסף להם פנגיב פי דלך בגואבין אחדהמא אנה לם יעני באתבאת גמיע מא גרא פימא בין יוסף וביניהם ואנמא אתבת אלעיון ואלאגראץ' ואלנכת פכאן דלך ממא גרי ולם יתבתה וידל עלי דלך קולהם לה אדני שאל את עבדיו לאמר וג' ומן אלמחאל אן יקולו לה והו מלך אנת קלת לנא בחית לם יקל להם ולו לם יקל להם לקד [כאן] תרכה תכדיבהם דליל עלי צדקהם אד יקום דלך מקאם אלאעתראף להם בקולהם ואלאכר אן קולה להם מרגלים אתם יקתצ' אלטען עלי נסבהם אנהם לו כאנו קומא פיהם כיר לם יתגססו פיכון קולה שאל שאל האיש לנו ולמולדתנו דאכלא תחת הדא תם לא ימתנע אן יכון קד סאלהם הנאך העוד אביכם חי היש לכם אח ואכתצר אתבאתה הנאך ואתבתה ההנא כמא וגדנא אלרסול יקול לאבאינא ותקרבוני אלי כלכם וג' וקולהם לה הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר ולם נסמע דלך פי אלאבתדי ואלגמיע... וקולהם הידוע נדע כי יאמר הורידו את אחיכם יענון אן ליס באלצ'רורה נעלם דלך פאן וקע לנא דלך באלחדס ואלט'ן פליס הו עלי יקין ופי קולה שלחה הנער אתנו נקול אנה סמאה נער ונחן נעלם אנה כאן לבנימין פי דלך אלוקת ל'א' סנה וקד יסתכרג דלך מן סן יוסף ודלך אנה כאן ליוסף פי דלך אלוקת ל'ט' סנה מנהא ל' סנה כאנת לה פי וקת וקופה בין ידי פרעה ושבע שנים שבע ושנתים הרעב וקד עלמנא אן יוסף אכבר מן בנימין בח' סנין מנהא אלסת סנין אלתי מן וקת ולאדה יוסף אלי וקת כרוג יעקב

301 ראה לעיל מב, כא. הערה 277.

302 ראה במכילתא שם. פסוק זה מובא בפירוש שלש עשרה מהות המיוחס לרס"ג שהבאנו למעלה (ראה הערה הקודמת) לעניין המידה השתים עשרה ודבר הלמד מסופו. דומה לזה במדרש החפץ כת"י מובא בתורה שלמה אות ו.

303 חסר בכה"י.

304 בכה"י : אתנו.

מן בית לבן והי אלמקול ענהא ושש שנים בצאנך וסנתין אקאם פי אלטריק עלי מא שרחנאה וולד בנימין פי אכרהא ואנמא סמאה ההנא גער פי סן אלשבאב למלאזמתה אלבית כאלאטפאל וכתיר מן אלצביאן וקד וגדנאה סמי שמעון ולוי רגאלא בקולה ויקחו בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה וג' ולכל ואחד מנהמא יג' ודלך למא ט'הר מן שגאעתהמא וקולה ונחיה ולא נמות וג' פי גאיה צואב אלראי וסדאד אלמשורה וכאן גרצ'ה פי דלך אנך אנמא מנעת תוגיהה מענא אעתלאלא בקולה וקרהו אסון פאן לם תוגה בה מענא מאת הו וגמאעתנא באלגוע וכק' שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי פאלצואב אן תחייה ותחיינא בתוגיהה מענא ועלי אנה לם יצרח באחיא בנימין פאנה דאכל פי אצ'אפה גם אנחנו גם אתה אלתי הי לרבות ואראד בקולה ולא נמות מות אלגוע ואלא פליס חצ'ור אלאטעמה ואלאגדיה במאנע מן אלמות מע חצ'ור אלאגל ולדלך אצ'פתה באלעבארה לאוצ'ח אלמעני פיה וקאל יהודה לאביה אנכי אערבנו מידי תבקשנו קטעא לעלה ואתיאטא לה מן וגוה כתירה ודלך אנה כאן יכאף עלי בנימין מן אלשבטים אחד אמרין אמא אן תתואטא גמאעתהם עלי אתלאפה ואמא אן יפרט פי חפטיה באן יתכל כל ואחד מנהם עלי אלאכר פי חראסתה פצרח לה באלאמאן מן הדין אלאמרין בקולה אנכי אערבנו מידי תבקשנו ונגד אלאמר אלדי תכופה עליה יעקב אבינו בקולה וקראהו אסון כאלבאקי מע כפאלה יהודה בה פנקול אנה כאף עליה אלתואטא או אלתפריט והדאן באטלאן מע אלכפאלה ולא יבקי אלא אלמות אלטביעי אלדי לא ידפעה חפט' ולא יגי בה תפריט ובקולה אנכי אערבנו ערפנא שרוט אלכפאלה ועלי אנהא מקולה בלשון ערבות פאן אלכפאלה בלשון חכמים תכתץ באסם אלקבלנות לכן רבותינו קד אכרגו כפאלה יהודה בבנימין מן ואגבאת אלערבות ואדכלוהא פי ואגבאת אלקבלנות לקולהם פי אלתלמוד אמר רב הונא מגין לערב דמשתעבד דכתיב אנכי אערבנו מידי תבקשנו מתקיף לה רב חסדא הא קבלנות היא דכת' תנה אתו על ידי ואנכי אשיבנו אליך וקד רסם אלעלמא אלאלפאט' אלתי יציר בהא אלאנסאן ערב ואלאפאט' אלתי יציר בהא קבלן ודאך

קפו. ועוד מקורות מקבילים שם.

314 כן ברבינו יוסף בכור שור: "תנה אותו על ידי ולא תהיה קדרה דבי שותפי, שאם תמסרנו לכולנו האחד יסמוך על חברו".

315 כן הגירסא בגמרא לפנינו. אולם בשאילתות פ' מקץ שאילתא לא. עם פירושו העמק שאלה עמ' רב, במהדורת הרב ש. ק. מירסקי ירושלים תשכ"א, שאילתא לג עמ' ריז—ריח: "א"ל רב חסדא התם יהודה גופיה לזה הוא דכתיב שלחה הנער אתי (מג, ח)". לפי גירסא זו של השאילתות סרה התמיהה שרב חסדא משתמש לדברי יהודה במה שאמר ראובן. ראה שאילת שלום על השאילתות. באגדת מהרש"א ובמסורת הש"ס. ובמהרש הגדול גירסא שלישית מורכבת מגירסא שלנו ומגירסת השאילתות. לדברי הגאון רשב"ח יש לנו עוד מקור בספר דיני הערבות והקבלנות לר' שמואל בן חפני גאון, שפירסם ש. אסף בספר הזכרון להרב א"י קוק ירושלים תש"ה עמ' קמד וראה תורה שלמה אות יג הביאור שם לקיים את גירסת הספרים שלנו, "וקשה לשבשה", כי מובאה גם בראשונים כג' הרמ"ה בפירושו לב"ב שם. מתוך גירסת הגאון לפנינו יש חיוק לדעה זו. וראה עוד בהערה הסמוכה. גירסת זו היא גם בתנחומא ויגש א. ועיין ל. גינזבורג גנוזי שכטר, ח"א "מאמר על הילמדנו" עמוד 467 שקורא גירסא זו משובשת. בכה"י: "ואנכי" אשיבנו.

קולהם אמ' רב הונא הלוייה ואני ערב הלוייה ואני פורע הלוייה ואני חייב הלוייה ואני נותן כולן לשון ערבות הן פאמא אלפאט' אלקבלנות פאנהא תן לו ואני נותן פקט ועלי אן רב הונא קד קאל תן לו ואני קבלן תן לו ואני פורע תן לו ואני חייב תן לו ואני נותן כולן קבלנות הן פאן ראבא חרר דלך וגעל גמיעהא לשון ערבות גיר תן לו ואני נותן פאנה לשון קבלנות לקולה ראבא אמ' כולן לשון ערבות הן לבר מן תן לו ואני נותן ואלהלכה כקול ראבא וגמיע דלך פי אלאמואל מקול לא פי אלנפוס ואנמא פרקו בין אלפאט' אלערבות ואלפאט' אלקבלנות ללמכאלפה בין חכמיהמא לקולהם פי אלמשנה המלוה את חבירו על יד ערב לא יפרע מן הערב ופסרוה פי אלתלמוד וקאלו אמ' רב נחמן מאי לא יפרע מן הערב לא יתבע ערב תחלה וקד אכד שלמה המלך מעני וגוב אלצ'מאן ואלכפאלה גאיה אלתאכיד בקולה בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך נוקשת באמרי פיך נלכדת באמרי פיך עשה זאת אפוא בני והנצל כי באתה בכף רעך לך התרפס ורהב רעך אל תתן שינה לעיניך ותנומה לעפעפיך הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש פקולה אנכי אערבנו מצרחא באלכפאלה וקולה מידי תבקשנו אמאנא מן תצייעה או תצ'לילה פי אלטריק או אלתצ'ייק עליה פיה וקולה אם לא הביאותיו אליך והצגתיו

וכן הלכה. אולם מדברי הגאון שלפנינו וכן לפי מה שמובא מ"ספר דיני הערבות והקבלנות" שלו, נראה ברור שדעת בן חפני היא כדעת הרי"ף. הלשון שלפנינו בביאורו בוודאי אינו נותן מקום לשום ביאור אחר בדברי הגאון. יתכן אם כן שדברי בן חפני לא היו לפני בעל העיטור במלואם. לפי דבריו תן לו ואני קבלן, תן לו ואני פורע תן לו ואני חייב, תן לו ואני נותן כולן לשון קבלנות הן. ראה בהערות בבעל העיטור שם הערה ל. אולם מדברי הגאון שלפנינו ברורה דעתו שרבא בא להוציא לגמרי מדברי רב הונא. וכן משמע ב"ספר דיני הערבות והקבלנות" שם. לפי המקורות שלפנינו, דעת רב שמואל בן חפני ודעת רב אלפס הן אחת. וראה דעת בעל המאור שם והיא הדעה שמייחס בעל העיטור לבן חפני גאון. ונראה שהיתה מחלוקת בין גאוני בבל בסוגיא זו, בעל המאור מביא שם: "ובספרים של ספרד ושל ישיבה (= ישיבת בבל) ראיתי כלשון הזה, רבא אמר כלן לשון ערבות הן, לבד מתן לו ואני קבלן". דעת הגאון שלפנינו היא הדעה השניה שהיתה רווחת בין הגאונים. אחריה נטה הרי"ף וכך פסק הרמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק כ"ה הלכה ה. והשווה עוד מה שכתב בעל העיטור בספרו "מאה שערים" על הרי"ף: "ונוסחא דכתיב בהו לבר מתן לו ואני נותן לאו דסמכא הוא". וראה "העמק שא"ל". שאילתות מקץ לא, זאת יא.

יתכן שיש השמטה בדפוס בעל העיטור. והשווה דברי ש. אסף שם על קטעי ספר הערבות ב"סיני" שם, עמ' קלו. במקום המלה "לבר", לפנינו בגמרא "בר" מן תן לו. ובכ"י "ספר דיני הערבות והקבלנות" — שם "לבר".

עיין ספר השטרות לרבינו יהודה ברצלוני עמ' 82. וראה מאמרי: "פרקים נוספים מספר הערבות והקבלנות לרב שמואל בן חפני גאון". "קרית ספר" כרך מ"ו חוב' א' כסלו תשל"א עמוד 154 והלאה.

317 כלומר שההשוואה היא רק במושג של ערבות, ראה תורת שלמה שם, אות יג. ואולי רומז כאן למה שכתב בענין "ערבות לגוף" בספרו "הערבות והקבלנות". ראה מאמרי הנ"ל ב"קרית ספר" מו חוברת א' עמ' 157. עוד בעניני ערבות לגאון ראה בקטע מס' הקנין שלו, שפרסם ש. אברמסון תרביץ ית, בתדפיס מיוחד עמ' 37.

318 בכה"י: באתה. הפסוק הזה מובא על ידי הגאון בהקדמה לספרו "דיני הערבות והקבלנות". בספר הזכרון שם, עמ' קלח.

לפניך עליה אסתתני אלא מן חאדתה אלמות או אלמרץ' אלכטר אלדי לא ימכן מעה נקלה מן בלד אלי בלד אלי אן יברא לאנה לו לחק בנימין פי אלטריק אי במצר אפה או בלייה סמאוויה או ארצ'ייה כאן פיהא תלפה לם יכן יהודה כאטיא לאביה אדא לם יכן סבב דלך תפריטה והדה חקיקה אלכפאלה וקולה וחטאתי לך כל הימים אן אסמי כאטיא עליך ואן אכון אתמא מעאקבא לאן אלכטא עלי אלואלדין עטיים וכקולה פי גצבהמא אלמאל גוזל אביו וג' וערפנא בקולה כי לולא התמהמהנו אנהם קתרו עלי נפוסהם דלך אלטעאם אלי אן יאדן יעקב באכד בנימין ולולא אלתקתיר לקד כאנו אוסעו ודכלו מצר אבתאעו ומן דלך תעלם חסן טאעה אלשבטים ליעקב אביהם לאנהם אשרפו עלי אלתלף הם ואטפאלהם ולם יקהרונה עלי אכד בנימין מנה אלי אן לאטפוח ואסתגאב לתוגיהה מעהם וקולה אם כן אפוא זאת עשו יעני אן ופית בכפאלתך וצ'מאנך ומע דלך פאלצ'רורה דאעיה אלי תוגיהה פאשאר בפעל ה' אשיא אולהא אלמהאדאה ואלמלאטפה ואלב' אכד צ'עף אלדראהם ואלג' רד אלדראהם אלמרדודה מעהם ואלד' אכד בנימין וגעל הו אלומר אלה' אלצלוח והו קולה ואל שדי יתן לכם רחמים וג' ואנא שארם מעאני הדה אלה' באכתצאר פאמא קולה קחו מזמרת הארץ פאנה אראד בה אלפואכה כק' והנה שולחים את הזמורה אל אפם וקולה ויכרתו משם זמורה וקולה מעט צרי אראד בה אלתריאק אלמקדסי אלדי יעמל מן חשאיש באלשאם ויחמל אלי אלבלדאן פהו יחפט' אלבדאן מן אלסמום ולדלך שבה כלאם אלאנביא בה לקולה הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם וג' ופציח ומעט דבש יראד בה

פניו זמורות רעות שבכרם המקלקלות הגפנים והן שלוחות ופשוטות על פניו ואינו מסירם".

323 כן תירגם רס"ג וכן מביא הרד"ק בשמו וכן בספר השרשים לריב"ג שרש צרה. וראה הקדמת הרמב"ם לזרעים: "צרי הנקרא תריאקה". וכן ברש"י שבת קט ע"ב: "תרייקי — צרי", וכן ברש"י שמות ל, לד. אבל הרמב"ן שם משיג על זה וכותב: "ולא ידעתי אם הוא טעות סופרים או המגיד כחש לו. כי הטריאקה איננו סם אחד אבל היא מרקחת רבת ההרכבה יכנס בה שאור ודבש. ובשר שקצים ורמשים. כי יכנסו בה אבק העקרבים ובשר האפעה". ברלינר מציין שבנוסחאות ישנות של רש"י הענין הזה חסר. אולם דעת רש"י שבנוסחאות שלנו היא כדעת הגאון שלפנינו. וראה אבן עזרא לעיל לז, כה: "והגאון פי' אותו כי הוא הנעשה משבעים וחמשה עקרים. ואחרים אמרו כי הוא פרי או שמן האילן שהובא מיריחו אל מצרים על דעת יוסף בן גוריון" וכו'. בקדמוניות היהודים, תרגום א. שליט, ספר שני עמוד 50, נאמר: "מור של אלון". וראה בספר: Lef, Die Flora der Juden, I, 196; II, 390, שהצרי הוא עץ הגדל בסביבות יריחו שמנו שמש כרפואה. וראה ב"תשובות הגאונים", אסף, ירושלים תרפ"ט, עמוד 211 מכ"י פרמה. "טריאקא" בטי"ת והתאור הוא: "דמערבין בו בשר אפעה וביצי אותה חיה דנקראת גנבא דסתר", תשובה שלפי אסף היא לרב שרירא ורב האי מובאת גם ברי"ץ גיא ח"ב דף פה. אולם שם תריאקי בתי"ו. תאור דומה במוסף הערוך, ערך תריק. וראה "תשובות הגאונים" אסף, ירושלים תרצ"ה עמ' 201. יש לציין פירוש על ירמיהו שם לר' יהודה בן בלעם במהדורת יעקב איזראילסאהן קיוב תרס"ט עמ' 14. ואלו דבריו בתרגום מן הערבית. "מקובל לגבי המלה הזאת שהיא תריאק, ואין זה כך, משום שצרי הוא סם אחד ואילו תריאק מקובץ מסממנים רבים. ונאמר שהוא עץ הבושם וביאורו הקטף. והקטף אצל כמה מהם שרף עץ ונכלל בין סממני הקטורת. וכבר קשה הגדרתו עלינו בשל ריבוי המינים בו וכבר הזכרתי עליו דבריו בספר התרג"יח". (= "ספר ההכרעה", פירוש ר' יהודה בן בלעם לתורה).

אלעסל לאן בכרתה נעתת ארץ ישראל פקיל אנהא זבת חלב ודבש והדה אלסטה אנואע מן אלפואכה וגיראהא כאנת מוגודה פי אלשאם ופי סני אלכצב יוגד מעהא אלאטעמה אלכתירה וכמא קיל לצור יהודה ואיש ישראל המה רוכליך בחטי מנית ופג ודבש וצרי נתנו מערבך ואנמא דכל אלחריאק פי גמלה קולה מזמרת הארץ עלי גהה גלבה אלאסם וקולה פיהא מעט עלי סביל אסתקלאל אלצאלחין למא יעמלונה כקול אברהם יקח נא מעט מים וג' ואקחה פת לחם וג' ואמא וכסף משנה קחו בידכם פלתלתה אשיא אחדהא אסתכתאר מא ישתרונה פיתסע עליהם ואלב' לילא יכון אלטעאם קד זאד סערה מע זיאדה אלקחט ואלג' ליראהם בעין מוסרין מכתרין פיכרמהם ולא יראהם בעין מעסרין פקרא פיהינהם כק' הון עשיר קרית עזו מחתת דלים רישם ואמא ואת הכסף המושב בפי אמתחותיכם תשיבו בידכם פללאמאנה ואלופא וקולה אולי משגה הוא אעלמנא אלאמכאן פי דלך ואן לא יקבלו סהוה ועלי אן רבותינו קאלו ען אלגוי וטעותו מותרת עאדו חט'רו דלר מפני קידוש השם ופי טי קולה ואת אחיכם קחו אלוצאה בחפטה ומראעאטה ואסתעמאל מא תקתציה אלאכות פיה וקולה ואל שדי דכר ללקדים גל דכרה אסמין פעליה פאמא אל פיראד בה אלטאיק כקולה אל אל גבור ואמא שדי פיראד בה אלכאפי כקולה והריקותי לך ברכה עד בלי די פקאל להם אלטאיק אלכאפי יכפיכם שרה וצ'ררה וקצד בקולה יתן לכם רחמים לפני האיש גמע אצול אלדעא לאן אלרחמה תתמר אלכיר וכק' ען אבאינא ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם וקיל נחמיה פי צלותה אנא אדני תהי נא אונך קשבת אל תפלת עבדך ואל תפלת עבדיך החפצים ליראה את שמך והצליחה נא לעבדך היום ותנהו לרחמים לפני האיש הזה וקולה ויחן יי אותם וירחמם ויפן אליהם וג' פקולה ושלח לכם את אחיכם אחר יעני שמעון וקולה ואני כאשר שכלתי שכלתי יעני אני כאיף כמא תכלת יוסף אתכל בנימין ודלך עלי נחו קול אסתר כאשר אבדתי אבדתי וערפנא בקולה ויקחו האנשים את המנחה וג' אמתתאלהם מא אשאר בה אבוהם עליהם ולא יכאלפונה וירא יוסף אתם את בנימין נקול כיף ערפה יוסף וקד גאב ענה כ'ב' סנה וכאן לה פי וקת תרכה לה ט' סנין עלי מא אוגבה אלחסאב אלדי קדמנאה ומע דלך פאלתחא ודכל פי תגיר אלרגאל מן אלצבא פנקול אנה ימכן אגתמאע אשיא פי דלך מנהא גודה דכא יוסף וחסן חדסה וקלה תגיר בנימין מן צבאיה ונט'רה אליה ולם יכן מעהם אולא צאר גמיע דלך או בעצה

327 כעין זה בפירוש ראב"ם.

328 ב"ר צא, יא. וכן בפירוש ראב"ם.

329 השווה תורה שלמה אות כד.

330 השווה ב"ר צב, א. ורש"י כאן. בכה"י: והריקתי "לך" ברכה.

331 השווה דברי רס"ג במבוא הסדור — כתאב פי וג'וב אלצלוח' (ספר חיוב ה'תפלה) סדור

רס"ג ירושלים תש"א עמ' ט. ... "ומה שצריך העבד להגיד לאדוניו הוא שיבקש חסדו

ורחמיו וכו' ומשום כך צוה ה' ית' את המתפללים לבחור במלים כאלה" ...

וראה שם סדור רס"ג במבוא עמ' 33 ציון המקומות שהגאון רשב"ח מביא את סדור

רס"ג.

332 כן ברס"ג וכעין זה ברשב"ם.

333 ראה לעיל פסוק ח.

דלילא עלי מערפתה וקולה ויאמר לאשר על ביתו נקול אנ אלמקול פיהם אשר על הבית ד' הדא אחדהם ואלב' שבנא כקולה לך בא אל הסכן הזה שבנא אשר על הבית ואלתאלת אליקים בן חלקיהו כקולה ויצא אליו אליקים בן חלקיהו אשר על הבית וג' ואלד' עובדיהו כק' ויקרא אחאב אל עובדיהו אשר על הבית ועובדיה היה ירא את יי מאד וחקיקה הדא אלוצף הו אלמאר ואלנהי פי דלך אלמנזל חתי יתדבר פיה בתדבירה כק' והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי אליקים בן חלקיהו והלבשתיו כתנתך ואבנטך אחזקנו ומשענתך אתן בידו והיה לאב ליושב ירושלם ולאיש יהודה ונתתי מפתח בית דויד על שכמו ופתח ואין סוגר וסגר ואין פותח פלולא מא תקתצ'יה אלשריעה לקד כנא נעתקד אנ הדא אלרגל אחד אלמצריין אלסכנדראניין לכן מן אגל דלך אעתקדנא אנה מנשה אבנה ולא סימא וקד קאל וטבח טבח והו אמר יגב צ'בטה ובקולה והכן קצד אלי אעדאד מא יגב אעדאדה מן אלטעאם וכקולה פי טעאם אלסבת והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו וג' ווגוב דלך פי אלאעיאד כוגובה פי אל סבת ומא לם יכן מוכן פאסמה ענד רבותינו מוקצה והו פי מעני אלמאכולאת עלי ג' צ'רוב אלצ'רב אלאול מא כאן מעדום אלדאת פוגדת דאתה ענדנא פי יום טוב ודאך כביצ'יה ביצ'ת פי שבת או פי יום טוב פקד קאל אלחכמים ביצה שנולדה ביום טוב בית שמאי אומ' תאכל ובית הלל אומ' לא תאכל וקאלו איתמר שבת ויום טוב רב אמ' נולדה בזה אסורה בזה והלכה כמותו והו איצ'א כפרך אפקס פי אלסבת או אלעיד וכתמרה סקטת מן אלשגרה וקאלו אלחכמים אפרוח שנולד ביום טוב אסור לשחטו ביום טוב ואלצ'רב אלתאני מא אנתקל מן היה אלי היה ודלך כדקיק טחונה אלגוים פי יום טוב או בקול וריאחין ופואכה קטעת וקטפת פי יום טוב וסמך ציד פי יום טוב וקאל אלחכמ' פי דלך מצודות חיה ועופות ודגים שעשאן מערב יום טוב לא יטול מהם ביום טוב אלא אם כן ידוע שנצודו מבעוד יום ואלצ'רב אלג' מא כאן גאיבא ען מנאזלנא קבל אלעיד וחצ'ר פי יום אלעיד כאלחיואן אלדי יגון בה מן בעד ועלי אנה מלכא לישראל ופי דלך קאל אלחכמים אין משקין ושוחטין את המדבריות אבל משקין ושוחטין את הביתות ואילו הן הביתות הלנות בעיר והמדבריות הלנות באפר וקולה כי אתי יאכלו האנשים בצהרים אראד בה עלי מנזלתהם פי אנ יאכלו עלי מאידתה כק' כי על שלחן המלך הוא אוכל וגעל לאכלה וקת צהרים והו וקת אלט'הר וכקו' איכה תר' בצהרים וקולה והוא שוכב את משכב

339 דעת הגאון שהכנה היא מטעם מוקצה. כן דעת השאילתות פ' בשלח. וזה מתאים לדעת רש"י ביצה ב ע"ב לטעמיה. ואינו כן דעת המאירי בית הבחירה שם עמ' 3.

340 השווה מאירי בית הבחירה שם עמ' 5. באיסור מוקצה סוגים שונים: "עד שקצת מפרשים מנאום ומצאום קרוב לחמישים".

341 הגירסא במשנה, בגמרא שלפנינו בלשון יחיד. אולם בירושלמי ובכת"י מינכן "ועופות" לשון רבים. ראה בהערה שם במלאכת שלמה, מקיים את הגירסא בלשון רבים. במשנה בדפוסים ובבבלי הגרסא: שניצודו מערב "יום טוב". במשנה בירושלמי ובכ"י קאופמן כמו לפנינו בדברי הגאון. איזראילסאהן תקן לפי הדפוס.

342 ראה ד"ס. בכ"י מינכן אין במשנה אלו הן ביתות וכו'. ראה הערה ס, שם.

343 בכה"י: "תמיד" ליתא. המלה "הצהרים" בעברית ואחר כך מתרגם לערבית.

הצהרים וקד דם אלחכים אלאכל באלגדאואת וגעלה דליל עלי אלשרה כק' אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבקר יאכלו ואוקאת אלאכל עלי צ'רבין אמא בחסב אלחאגה ואמא בחסב אלעאדה ועלי אלאמר אלאכתר גרת עאדה אלנאס אן יאכלו אדא תעאלא אלנהאר ואעלמנא בקולה ויעש האיש כאשר אמר יוסף אמתתאלה אמרה ואלתזאמה טאעתה וקולה וייראו האנשים כי הובאו בית יוסף לילא תקע בהם חילה או יוקע בהם מכרות וקולה על דבר הכסף השב באמתחותינו בתחלה אנחנו מובאים לים הוא ג'ס'ים' גזם לאנהם לם יתחקקו סבב אדכאלהם אהו לכיר אם לשר לכנה אסתתבאתא ואסתשראחא וקד אגאות לגתנא אן תסתתבת בגיר הי אלאסתתבאת כקולה מי האומר שאול ימלוך עלינו תנו האנשים ונמיתם יענון בה השאול ימלוך עלינו עלי גהה אלתעגב ולדלך זדת אלף פי אלעבארה פקלת אבסבב ופסרת להתגולל ליתסבב אשתקאקא מן בגלל וקד מתל הדה אללפט'ה פי אלתלוית כקולה ועמשא מתגולל בדם בתוך המסלה וכדלך והוא בגללי צאת האדם ופסרת להתנפל יתגני כק' אף על יתום תפילו וקולה ולקחת אתנו לעבדים ואת חמורינו געלתה פי אלעבארה מנקסם פמא צלח ללעבודה והם אלנאס אצ'פת אלעבודה אליה ומא צלח ללקניה אעני אלחמיר אצ'פת דלך אליה ודלך כקולה ויקח יהושע את עכן בן זרח ואת הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב ואת בניו ואת בנותיו ואת שורו ואת חמורו ואת צאנו ואת אהלו ואת כל אשר לו וג' וקאל וישרפו אחם באש ויסקלו אתם באבנים ולם ירד באלגמיע ללגמיע לכן מא צלח ללסקילה והם אלחיואן רגמו ומא ללשרפה והם אלאתאת אחרקו.

תרגום הפסוקים מג, כט—לד

(כט) ...פקאל אללה ירוף עליך יא בני. (ל) וימהר. תם אסרע יוסף ממא האגת רחמתה עלי אכיה פטלב אן יבכי פדכל אלי אלכדר ובכא הנאך. (לא) וירחץ. תם גסל וגהה וכרג יתרפק וקאל קדמו טעאם. (לב) וישימו. פקדמו לה וחדה ולהם וחדהם וללמצריין אלדין יאכלון ענדה וחודהם לאן אלמצריין לא יסתגיוון אן יאכלון מע אלעבראניין טעאמא לאן טעאמהם מכרות ענדהם. (לג) וישבו. ואגלסהם בין ידיה

שאול ימלך עלינו וכו'. וראה תשובות דונש על מנחם השגה הראשונה עמ' 7.
ותשובות תלמידי מנחם, וזין 1870 עמ' 31. וראה הפתיחה לפ' ויצא.

346 כוונתו לתרגום הערבי.

347 כן בפי' ראב"ם: "נגזר מן בגלל". וכן בא"ע והשווה אונקלוס ודברי ר"ח הלר בתרגום פשיטא הערה 16. והשווה תרגום רס"ג וריב"ג שרש גלל.

348 השווה רמב"ן.

349 כן בספר השרשים ר"י אבן ג'נאח שרש גלל. בכה"י: צואת.

350 כלומר לטפול פשעים. והשווה פירוש רמב"ן לאיוב שם. וראה ריב"ג בשרש נפל.

351 כן בתרגום רס"ג אונקלוס ויונתן.

352 סנהדרין מד ע"א. ראה להלן מז יט.

353 חסר בכת"י.

אלבכר פי מרתבתה ואלצגיר פי מרתבתה פאבתה אלקום בעץ' אלי בעץ'. (לד) וישא.
וחמל זלאת מן בין ידיה אליהם פכאנת זלה בנימין אכתור מן זלאתהם ה' אצ'עאף
ושרבו מעה חתי שכרו.

פירוש

אבתדאה פי הדה אלקצה בקולה ויגשו אל האיש דליל עלי אן קולהם
על דבר הכסף השב באמתחתינו וג' כאן פי נפוסהם או בעצ'הם פי בעצ'הם
סרא בחית לם יסמעהם אלרגל וכיף יצח קולהם וידברו אל פתח הבית בעד קול'
ויבא האנשים ביתה יוסף פנקול אן קולה ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף פנקול
אן קולה ויבא האיש הי גמלה אתי בתפצילהא בעדהא פדכר אן אלקום כאטבוה בדלך
עלי אלבאב קבל דכולהם וקולהם לה בי אדני ירד ירדנו יענונה אסמע מנא אול
קצתנא ופסרת כל אמתחת פי הדה אלקצה ועא ואלועא ההנא הוא אלטרופ אלתי
חמלו אטעמתהם פיהא וקולה ותנה כסף איש בפי אמתחתו יעני כסף כל איש בפי
אמתחתו וקד אצאבו ואגאדו פי תקדים דלך לילא יט'ן בהם פרח בוגודהא וליעלם
אן כאן גרי אמרהא עלי גלט וסוה וקולהם כספנו במשקלו פיה תחקיק דאת אלפצ'ה
אנהא הי פצ'תהם בעינהא וזונהא והדא ידל עלי אנהם אסתדלו עליהא בצראראתהא
וגיר דלך מן חקאיק עלאמאתהא לאן אלחכמ' קאלו אין סימן למטבע ויחקק קולנא
מא קאלה קבל דלך ויראו את צרורות כספם המה ואביהם וייראו ובקולהם ונשב
אתו בידנו אכברוה ברדה לילא יט'ן בהם אגתנאמא וכמא אוגב פי אלאבדה בקולה
השב תשיבנו לו ומא אלדי פי קולהם וכסף אחר הורדנו בידינו לשבר אכל מן נפע
אכבארה בה פנקול לידפעו ט'נה פיהם אנהם ירדון מע רד אלפצ'ה אלאולי
אסתמאחתה שיא או אסתנקאסצה שי פי מא ישתרונה מנה ובקולהם לא ידענו מי שם
כספנו באמתחתינו נפו ענהם אלעלם בדלך עלי סאיר צ'רוב אלעלם פי דלך פלם ינט'רו
אלי מן פעל דלך ולא סמעו מן הו ולא וקע להם באלאסתדלאל מן הו פיכברונה בה
וכדאך יקתצ'י קולה לא ידענו מי שם כספנו באמתחתינו דלוה עלי אנהם לו עלמו
לם יאכדונה ורדוה אולא וקולה ויאמר שלום לכם אל תיראו לאן מע אלסלאמה אלאמן
וזאל אלכוף וכק' אלנבי השמר והשקט אל תירא ולבך אל ירד וג' וקולה ללאמה
אל תיראו תחזקנה ידיכם ואראד בקולה מטמון אלכנוז כקולה לכורש ונתתי לך
אוצרות חשך ומטמוני וג' וקולה כספכם בא אלי יחתמל מענאיין עלי גהה אלצדק אנה
קד צאר אליי פיכון רדה בעד דלך ועלי גהה אלכדב לתסכינהם ודלך קביח ויכון
קולה ויוצא אליהם את שמעון סלימא מעאפא ליסכן רועהם ואדא כאן קד תקדם
קולה ויעש האיש כאשר אמר יוסף ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף פמא מעני

357 הגאון מבאר את המלה "בי" שים לב בי או אלי. והשווה תרגומים וכן תרגום ירושלמי
כ"י רומי, רש"י, א"ע, ורמב"ן. וראה דברי הגאון להלן מד, יח.

358 בכה"י : כספם.

359 השווה לקח טוב.

360 השווה רמב"ן ומושב זקנים מבעלי תוספות.

אעאדתה ההנא דלך בקולה ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף פנקול ימכן אן יכון אלדכאל אלאול אלי דאר ליוסף ידכלהא אלעאמה ואלמתערפין ואלדכאל אלתאני אלי דאר ליוסף ידכלהא אלמכתצין בה ודוי אלמחל וקולה ויתן מים וירחצו רגליהם למא פיה מן אלמנפעה ודלך אן אלרגלין תחמא באלחרכה פאלמא יוילה ויקויהא ולא סימא אדא כאן בארדא פי אלציף וכקולה מים קרים על גפש עיפה וג' ולהדא תרי ערץ' אלמא עלי אלצ'יאף דאימא כק' יקח גא מעט מים וג' וקולה ומים לרחוץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו וקולה ויכינו את המנחה יעני אעדאדהא ואעדאדהא באלתעביד ואלתנצ'יד ותנט'יף אלתהא מן אלוסך פי אלספר וקולה ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה יעני אנהם קדמו הדיתהם קבל דכולהם וכדאך וגב עלי אלאנסאן אן יקדם אעמאל צאלחה תם יסל חואיגה כק' יזכור כל מנחותיך וג' וקאל בעדה יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא וגעלו מע אלהדייה אלסגוד לקולה וישתחוו לה ארצה ליט'הרו לה אלכצ'וע לאן אלעלה אלתי להא ירגב אלמלוך פי אלהדאיא הי אלטאעה מן אלמהדי ללמהדי והדא אלמעני אלדי קצד אלבארי גל דכרה בתכליף ישראל אלקרבות ואלמנחות והו אלטאעה באלמגי בהא פאלטאעה מנהם הי אלמקצודה וכקולה ויאמר שמואל החפץ ל'י בעולות וזבחים כשמע בקול י'י הנה שמע מזבח טוב להקשיב מחלב אלים וישאל להם ואראד בקולה וישאל להם לשלום אנה סאלהם ען סלאמתהם פי אנפסהם ואגסאמהם ואחואלהם וקולה אשר אמרתם אנכם אנתם קלתם אן לנא אב שיד ינפי בדלך ען נפסה אנה יכבר מן אמרהם שי אלא מא אכברוה בה וקולה העודנו חי אהתמאמא בה ותקריבא לה ויקול אחאב ען בן הדד העודנו חי אחי הוא וינבגי אן נעלם אן אלתרתיב אלצחית פי הדא אלפסוק ופי אלפסוק אלדי יתלוה אעני קולה ויאמרו שלום לעבדך לאבינו (ה)עודנו חי הו אן יקאל העודנו חי השלום לו לאן אלסואל אולא ינבגי אן יכון ען חיותה ובקאה תם ען סלאמתה ואנמא אתבת דלך עלי סביל מוקדם ומאוחר וקולה וישא עיניו ידל עלי וקופהם בין ידיה כקולה וירא את בנימין אחיו בן אמו נקול אתראה פי גמלה מכאטבתה לאכותה לם יר בנימין לכנה עמל באלחזם ולם יבתדיהם באלסואל ען בנימין לילא יעלמון שדה אהתמאמה באמרה פינכשף להם כברה ואנמא זאד מע קולה אחיו וקולה בן אמו לזיאדה חנין אללכוה מן אלאם בעצה'ם עלי בעץ' ותקדמה באכבארנא בסבב בכאה ודעאה לה בקולה אלהים יחנך בני אראד בה אלראפה כק' חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך ודלך יכון במחבה אלכיר ואלעדל פי אלאחכאם כק' שנאו רע ואהבו טוב והציגו משפט אולי יחנן י'י צבאות

363 בכה"י : לה.

364 השווה ב"ר פרשה צב, ה שהרגישו בזה ודרשו, השלום אביכם על יעקב והמלה הזקן על יצחק. והם ענו לו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי אבל הזקן יצחק כבר מת.

365 נראה כוונתו למדה לא משלשים ושתיים מדות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי : "מוקדם שהוא מאוחר בענין". ואין מדה זו נוגעת לכללו של רב פפא פסחים ו, ע"ב שבענין אחד מה שמוקדם מוקדם ומה שמאוחר מאוחר. ראה באור "מדרש תנאים" על הברייתא מר' זאב וואלף איינהארן ווילנא תרפ"ה. מדה לא, ומדה לב.

366 השווה שכל טוב.

שארית יוסף וקאל אלנבי ולכן יחכה י"י לחננכם וג' וקאל מכברא ויחן י"י אותם וירחמם וג' וקולה כי נכמרו רחמיו אראד בה היגאן אלרחמה עליה נט"יר קולה הנאך בהפך עלי לבי יחד נכמרו ניחומי ואראד בקולה ויבקש לבכות בין ידיהם ואלסבב פי ויבך שמה אלתלהף ואלתשוק אלי אכזה ולעלה ראה קד שקי באלספר וקצד במא פעלה אעני וירחץ פניו לימצ"י ענה אתר דמועה ומוצ"ע אנכסארה ואראד בקולה ויתאפק אלתצבר כקול שאול לשמואל ואתאפק ואעלה תעולה ודלך מחמוד פי יוסף ואלמדמום קולה ען המן ויתאפק המן וג' וקולה שימו לחם יעני וצ"עה עלי אלמאידה נחו קולה ושמת אותו שתים מערכות שש המערכת וג' ופי קולה וישימו לו לבדו ולהם לבדם וג' נקול אנה קד נסל ען אסתגאותהם אכל דבחה בחית לא יערפונה ולא יאמנו אן יכון הנאך אבר מן החי או דם או מאיתה פנגיב באנה ימכן אן יכון מא אסלוה מן טעאמה ודבאיחה תולו הם דבאחתה וצנעתה ואצלאתה ואמתנאע אלמצריין ען אלאכל מעה כמא אן אהל בלד אלהנד לא יאכלון טעאם אהל אל דיאנאת וכדלך אלמנאגיייה פמא אלסבב פי אמתנאעה מן אלאכל מע אכותה פנקול אן דלך איצ"א עלי גהה אלאכפא לכברה לאנה אדא אכל מעהם עלמו אנה ליס מצרי ותתבעו אכבארה ואמכנהם תערפה ואנמא כאן יחצ"ר מן אלמצריין טעאמה ומאידתה אגלאהם ווגוהם כק' ומפיבשת אכל על שלחני כאחד מבני המלך וקולה כי תועבה היא למצרים לם ירד בה גמיע טעאם אלעבראניין לכנה מכצוץ בדבח אלחיואן ואכל אללחמאן פאנהם כאנו יכרהון דלך וכק' הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו ואלרד עלי האולי ינבגי אן יכון מן חגג אלעקל פאקול אן האולי אלמצריין בעציהם יקר באלצאנע ובחדת אלעאלם ובעציהם כאן יקר באלצאנע ובחדת אלעאלם לכנה ידפע אלרסל ודלך בחסב מא פי אידי אלנאס מן אכבאר אלאסכנדראניין ואנהם כאנו ידהבו מדהב אלסיאסה אלפלספיה פיקאל למן ירא ראייהם פי הדא אלזמאן אן אקבח מן דבח חיואן לא דפע ענדה ולא מאנע קתל אלף אנסאן עאקל מן אגל מצלחה תרגא ללבאקיין מן אלנאס לא ידרי מן טריק אליקין אתכון אם לא תכון פאן קאל אן הדא יחסן פי אלעקל אדא אריד בה מצלחה מן יבקא מן אלחיואן אלפאצ'ל אלשריף ודפע אלאדי ענהם קיל להם פאחסן מנה דבח גיר פאעל ולא די נפע ולא מנע לגדי

נח, דעתו היא שהיו מצווים על אבר מן החי, דם, ונבלה.

371 ראה אבן עזרא שמות ח, כב על אנשי הודו: "ועד היום לא יניחו אדם שיאכל בשר בארצם. ואם אחד מהם יבא בארץ נכריה יברח מכל מקום שיאכלו בו בשר, ולא יאכל כל דבר שייגע בו אוכל בשר וכליו טמאים בעיניהם לכן כתוב כי לא יוכלון המצרים" וגו'. והשווה כתבי הירודוטוס, בתרגום א' שור ירושלים תרצ"ה כרך ראשון ספר שני עמוד 102 סעיף 41 שהמצרים אינם אוכלים את הנקבות של הבקר. ואיש מצרי: "לא ישתמש בסכין של איש יווני ולא בשפודו ולא בקלחתו, גם לא יאכל מבשר פר טהור אשר נחתך בסכין יווני". וראה על השפעת המניכאים שהם אנשי מאני "הרצאות על האיטלאם". י. גולדציהר ירושלים תשי"א עמוד 117.

372 השווה א"ע שם. וכן א"ע לקמן מן, לד. בימים ההם לא היו המצרים אוכלים בשר או כל דבר היוצא מן החי. והשווה מורה נבוכים ח"ג פרק מן, ומאור האפלה ירושלים תשי"ז, פרשת מקץ כאן.

373 השווה אבן עזרא שמות ח, טו: "כי גם פרעה לא כחש בבורא רק השם שהזכיר לו משה", וכן ראה שם ו, ב; ט, כז. ובפירוש הקצר שם, ג, טו; ה, ב.

הדא אלחיואן אלפאצ'ל אלדי פי בקאיה עמארה אלדניא ולמע אלגתה מן אסקאמה לא סימא אדא כאן הדא אלחיואן אלכסיס אן תרך מע אלחיאטה לה כרג אלי מא לא יצ'בט מן גלט אלמונה ולם יגד מעני לתכלפה ואן אהמל צ'אע ולם יכן פיה מא יחוט נפסה ותמר פיה אלסבאע תם הו מע דלך מית עלי כל חאל אמא עאגלא ואמא אגלא באשד אלאלאם ובמא לעל אלדבא אהון מנה ואקל אלמא וסאסטופי שרר דלך פי קצה כי ירחיב יי את גבולך בעון אלרחמן וקולה וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו אנמא גלסו כמא אגלסו עלי רתבהם פי אסנאנהם ולו כאנו הם אגלסו אנפסהם כדאך לם יכן לקולה ויתמהו האנשים איש אל רעהו מעני לכנהם תעגבו מן מערפתה ברתבהם ויחתמל קולה הבכר כבכורתו והצעיר

ואופן התועלת בזה הוא, שכשאנו יודעים את הכאב המגיע לבהמה הנשחטת, זה מעורר אותנו להתרחק ממעשים המחייבים את העונש המכאיב, ולהחזיק במעשים המביאים את השכר המתמיד, וכך חדלים הכאבים, ע"י הפיצויים המתחייבים על ידיהם, מהיות עוול, והמוסר המגיע למקיים את המצוה מוציאם מהיות שוא. ומתחייב שהדבר נאה וההצטוות בו נאה. וכן הדבר במצות מילה, כי הוא יתע', יגמול לנימול בשפע בעד הצער שהשיגהו ע"י המילה, ויש לנו תועלת בזה מבחינה דתית, לפי מה שאמרנו קודם. ויש מוסיפים לזה את הטענה נגד מצוות העונשין והקנסות וכל מה שיש בו משום איבוד נפשות. ונאמר כי כל זה נאה מפני שיש בו כדי למנוע אותנו מפשעים המחייבים אותנו בכך ולהזהיר אותנו שנמנע מהשחית ומהזיק מקצתנו את מקצתנו. ומכיון שיש במצוות הקנסות והעונשים מהתועלת שהזכירנו, נאה הוא שנצטוו בהן, אעפ"י שיש בהן משום איבוד נפשות. ויש שמוסיפים על זה גם את הטענה נגד מה שנצטוינו במעשים מצערים, כגון התפילה והצום והעליה לרגל וכדומה. ויאמר להם: הפעולות המצערות, אם הן גוררות אחריהן תועלת, או דוחות נזק, נאות הן ויש חכמה בקיומן. ומכיון שהתברר הדבר הזה ונתקיים שחובה עלינו לעשות מה שמעורר אותנו לפעולה שיש תועלת בעשייתה ונזק בעזיבתה ולהמנע ממה שמביא אותנו לידי נזק, נאה מצד הא"ל יתעלה שיצונו לעשות אותן הפעולות שיש עליהן ההוכחה שאלו הן תכונותיהן. וע"י כך יוצא הדבר מכלל הדברים שהם שוא והבל, ובזה אמר הכתוב: (ישעיהו מה, יט) לא אמרתי לזרע יעקב וכו'.

התשובה שהגאון משיב שם היא שיש תועלת לאדם מבחינה מוסרית: "שכשאנו יודעים את הכאב לבהמה הנשחטת זה יעורר אותנו להתרחק ממעשים המחייבים את העונש ולהחזיק במעשים המביאים את השכר המתמיד". טעם זה דומה למה שכתב הגאון לפנינו שיש תועלת לאדם בשחיטת הבהמה אבל מבחינה גופנית. וראה הרכבי ב"חדשים גם ישנים" מס. 7 לחלק הרביעי לדברי ימי ישראל בתרגום שפ"ר עמ' 9 הערה 5 שם ציין למקומות בהם דובר על שכר ועונש לבעלי חיים, על ידי הגאונים והראשונים. וראה ש. אברמסון "אגרות הגאונים", תרביץ שנה לא, תשרי תשכ"ב עמ' 47-48 ובספרו "במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים", ירושלים תשכ"ה עמ' 66-65. וראה גולדציהר בספר היוכל להרכבי בחלק הלועזי עמ' 112 על היתר שחיטת הבהמות. וראה גם בספר "הרצאות על האיסלאם" — לגולדציהר. עמ' 118 וראה אופטוביץ HUCA III עמ' 117-140 על שכר ועונש לבעלי חיים.

לגבי כוונת הגאון באמרו: "שצונו להרגו מן הילדים" ראה ש. אברמסון שם עמ' 64-63. וראה פי' ר' יהודה אבן בלעם ליהושע ז, ד (ש. א. פוזנסקי ספר היוכל לאברהם ברלין החלק העברי, ברלין תרס"ג) המדבר על צווי הריגת ילדי השבעת עממים.

376 בכה"י: המלה "אלהיך" ליתא.

כצעירתו מענאיין אחדהמא אנה קצד בקולה הבכור כבכרתו אלי ראובן כק' ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור וג' ואשאר בקולה והצעיר כצעירתו אלי בנימין כקולה שם בנימין צעיר רודם וג' ואלאכר אן יכון אראד בקולה הבכר כבכרתו גמיע אלאסבאט פקד יסמי אלאפצ'ל בכור כקולה אף אני בכור אתנהו גיר בנימין וקצד בקולה והצעיר כצעירתו גמיע אלשבטים איצ'א וכק' הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום וג' ושרח דלך אן יכון כל ואחד מנהם יסמי בכור באצ'אפתה אלי מן הו דונה פאן אסתבעד אחד אן יכון כל ואחד מן אלאסבאט יסמי בכור ויסמי צעיר ערפנאה אן אלכביר ואלצגיר המא מן באב אלמצ'אף פקד יסמי שכץ ואחד כביר צגיר פי חאל ואחדה פהו כביר באצ'אפתה אלי מן הו אצגר מנה פיציר בנימין כבירא (צגירא) באצ'אפתה אלי מן הו אכבר מנה ולדלך קלנא פי מעני אלבכור גיר בנימין לאן ליס פי אלשבטים אצגר מנה פיציר בנימין כבירא באצ'אפתה אליה ואמא ויתמהו האנשים איש אל רעהו פאנה מוצ'ע תעגב וחקיק בה ולאנהם לם יכונו מתפאותי אלאסנאן פיט'הר דלך לחם אלנט'ר ואנמא³⁷⁹ ...

תרגום הפסוקים מד, ב—יז

(ב) אגעלה פי ועא אלאצגר מע פצ'ה אבתיאעה פצנע כקול יוסף אלדי קאל לה. (ג) הבקר. פלמא אצ'א אלצבח אטלק אלקום הם וחמירהם. (ד) המה. פהם קד כרגו מן אלקריה לם יבעדו קאל יוסף ללמסתולי עלי מגולה קם פאלחק אלקום ואלחקהם וקל להם לם כאפיתם באלשר בדל אלכיר. (ה) הלא. אליס הדא אלדי ישרב פיה סידי והו אמתחאן ימתחן בה אסאתם פימא צנעתם. (ו) וישגם. פאדרכהם וכאטבהם במתל הדא אלכטאב. (ז) ויאמרו. פקאלו לה לם יקול סידי הדא אלכלאם עבידך מעאדון מן אן יעמלו מתל הדא אלאמר. (ח) הן. תודא פצ'ה וגדנאהא פי פואה אועיתנא רדנאהא אליך מן בלד כנען פכיף נסרק מן בית סידך פצ'ה או דהב. (ט) אשר. אלדי יוגד מעה מן עבידך פליקתל ונחן איצ'א נכון לסידי עבידא. (י) ויאמר. קאל אלאן כמא קלתם הו כדאך אלדי יוגד ענדה יכון לי עבדא ואנתם תכוננו ברא. (יא) וימחרו. פאסרעו וחט כל רגל מנהם ועאה עלי אלארץ ופתח כל רגל ועאה. (יב) ויחפש. פפתש ואבתדא באלאכבר ואנתהי אלי אלאצגר פוגד

377 כן בב"ר צב, ה. וראה ברבותינו בעלי התוספות וכן בהדר זקנים מבעלי התוספות שביארו "וישבו" שהם מעצמם, שכן היה דרכם לשבת בכל המסיבות הבכור כבכורתו. והתמיהה היתה שלא ישב יוסף אתם וגם לא עם המצרים.

378 כן בפירוש רשב"ם, ראב"ם, ורד"ק, ומושב זקנים. איזראילסאהן העתיק רק בהערה ולא בפנים את המלים מן "והריתו גדול" עד "גדול ממנו" בגלל קושי הנוסח.

379 הפירוש לפסוק לד, חסר בכ"י אבל בפ"י ראב"ם מובא בשם הגאון: "ואמר בן חפני ז"ל כי אין הכרת שיהיה מובן וישכרו שכרות המאבדת את השכל אלא יתכן שיהיה מובנו השביעה מן היין ושתיית (מידה) המשמחה את הנפש ויפה אמר".

אולם לפנינו בפסוק הבא משמע שדעת הגאון היא שהתכוון להחביא "באופן שלא ידעו". ואולי הביא הגאון בקטע החסר שני פירושים — ורבי אברהם העדיף את הפירוש שציין. אז יתכן שגם מרוב שמחה בלי שכרות לא שמו לב לכליהם.

פאנמא כאן תגריב אכותה ואמתחאנהם לינט'ר כיף יצברון עלי תסלימה אליה וגמהם בה ותגרידהם פי אמרה וקולה הבקר אור עלמנא אן אלבקר אסם לאבתדא צ'יא אלשמס כק' וכאור בקר יזרח שמש וג' וקאל והיה בבקר כזרוח השמש וג' וקולה הם יצאו את העיר אראד בה מן העיר כקולה ויאמר אלי משה כצאתי את העיר וג' וקולה לא הרתיקו תכפיפא ענהם ותרפהא להם לילא ירדון מן מסאפה בעידה פילחקהם אלענף ואלעספ ופי קולה למה שלמתם רעה תחת טובה נקול כיף אסתגאז אן יקול להם דלך והם לם יפעלו דרך ואנמא אחתאל עליהם פנקול אנה ימכן אן יכון דלך אשארה אלי גיר הדא אלפעל פיכון דלך מצרופא אלי מכאפאה אבוהם באלשר עלי אלכיר פי אלאגתמאע עליה ואלאחתיאל פי קתלה וינבגי אן יועלם אן אלמכאפאה אדא קארנת אלכיר ואלשר חדת מנהא ארבע אודואגאת ותנקסם קסמין אחדהמא מחמוד ואלאכר מדמום פאמא אלקסמין אלמחמדה פאפצ'להא משיב טובה תחת רעה ואלאכר והו דונה משיב טובה תחת טובה ואמא אלקסמין אלמדמומין פארדלהא משיב רעה תחת טובה ואלאכר משיב רעה תחת רעה וקד אסתכרגנא גזא דלך מן קולה משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו ודלך עלי גהה עכס הדא אלקצ'יה ואלקיאם עליהא והו עלי מא נצף פאמא משיב טובה תחת רעה פיגב לה מן אלעכס שלא תמוש טובה מביתו וכקול שאול לדויד צדיק אתה ממני כי אתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה וקאל לה איצ'א וכי ימצא איש את אויבו ושלחו בדרך טובה ויי' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשית לי ועתה הנה ידעתי כי מלך תמלך וקמה בידך ממלכת ישראל ואלי הדא אלוגה ינצרף קול דויד המלך איצ'א ואשלמה להם יעני (רעה) טובה תחת רעתם ואמא משיב טובה תחת טובה פאנה יגב לה אן תלחקה טובה לכנהא קד תזול ענה ודלך כקול דויד הכי יש עוד אשר נותר לבית שאול ואעשה עמו חסד בעבור יהונתן וקאל איצ'א אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד וג' וקאל לשלמה ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד והיו באכלי שלחנך כי כן קרבו אלי בברחי מפני אבשלום אחיך ואמא משיב רעה תחת טובה פאן פציח אלנץ פיה קאל לא תמוש רעה מביתו ופי דלך אעתבאר אן לא נכאפי אלכאלק באלאחסאן סיאת אלי גפוסנא כק' הלי' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם וג' וקאל איצ'א ואני יסרתי חזקתי זרועותם ואלי יחשבו רע ואמא משיב רעה תחת רעה פאנה תלחקה רעה לכנהא תמוש מביתו ודלך למכאלפתה קול אללה עז תנאה לא תקום ולא תטור את בני עמך ופצח בקולה הלא זה אשר ישתה אדני בו אנה אלה מן אלאת אלשרב וכמא תקדם מן אסתשהאדנא עליה בקולה גביעים מלאים יין וג' ופי קולה והוא נחש ינחש בו נסל הל כאן יסתגיו

387 השווה תנחומא מקץ י : "כל זמן שאימת העיר עליהם". ודברי הגאון מובאים ברבינו בחיי.

388 בכה"י : עשית.

389 לעיל פסוק ב.

יוסף אלנחוש וקד כאן דלך מחט'ורא אפילו עלי אומות העולם קבל מתן תורה כק' לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש וג' וחובר חבר וג' כי תועבת יי את כל עושה אלה וג' ואן כאן לא יסתגזה פכיף אסתגאז יצ'יף אלי נפסה מא לא יסתגיו פעלה ויכון פיה מע דלך כאדבא ודלך אן הדה אלפאטה פי תלקינה לרסולה והשגתם ואמרתם אליהם וג' פנקול אן אלנחש פי לגתנא אסם משתרך ידל עלי אשיא מכתלפה פקד יקאל עלי אלטירה והו אלמעני אלמחצ'ור בקו' מעונן ומנחש ומכשף וקד ידל עלי אלתגרבה ואלאמתחאן כק' והאנשים ינחשו וג' והדא מעני גיר מחט'ור פליס בממתנע אן יכון אראד בקולה והוא נחש ינחש בו צ'רובא מן אלתגארב ואלאמתחאן פקד יגוז אן יכון פי דלך אלטאס צנעה מא יסתעמל בהא אמורא מן אלהנדסה ואלקיאס יעלם בה אלאוקאת ואלסאעאת למערפה אוקאת אלצלואת ואלרכוב אלי אלמלך פקד נרי אלטרגהאראת אלתי יערף בהא אלסאעאת ופי אוסאטהא תקב תדכל מנהא אלמיהא פכל מא בלג אלי כט אלסאעאת עלם אנה קד מצ'ת סאעה זמאניה מן אלנהאר או מן אלליל וימכן אן תכון הדה אל אלה מתכדה ללשרב ואלכטוט אלתי פיהא מקאדיר לכליל מא מן אלמשרוב וקולה הרעתם אשר עשיתם וינבגי אן נבחת הדה אלאסאה אלי מן הי הל אלי יוסף אם אלי אנפסהם אם אלי אלוכיל פנקול אן תוהם אלאסאה אלי יוסף באכד אלגביע יבעד וכאנה מממתנע לאנה מן אלמחאל אן לא ימכנה אתכאד מתלה ואמא אלאסאה אלי אלוכיל פממכנה ללנכיר עליה בתרך חפט' לגביע ואמא אלאסאה אלי אנפסהם פמתגהה לאן אלחאל בדלך תפסד בינה ובינהם והדה חאלנא פי עציאננא לכאלקנא פי מעני אלאסאה אלי אנפסנא וכק' האותי הם מכעיסים נאם יי וג' וכק' ען אלחכמה וחוטאי חוטא נפשו כל משנאי אהבו מות וקולה וישגם וידבר אליהם דליל עלי סרעה נהצ'תה פי טלבהם כק' הנאך רדפו מהר אחריהם כי תשיגום וקולה חלילה לעבדיך מעשות כדבר הזה נפי בה ען נפוסהם פעל דלך וגמיע מא שאבהה מן אלקבאית לאנהם לם יקלו מעשות הדבר הזה פדלנא אלכאף אלזאיד עלי נפי אל משאבהה ואלממאאתלה וקולהם הן כסף... ואיך נגנב מבית אדניך וג' טען קום עלי יוסף וקאלו כיף גאז לה אן יקדף בנימין באלסרק בחית לם יפעלה והו יעלם מא עליה פי דלך ענד אללה ועלי בנימין ענד אלנאס ומא ינאלה ואכותה בדלך

שם הערה 4. ראה משנה כלים פ"ב מ"ו: "טיטרוס ר"א בר צדוק מטהר, רבי יוסי מטמא, מפני שהוא כמוציא פרוטות". והשווה אלמרשד אלכאפי (המדריך המספיק) מרבי תנחום הירושלמי, ירושלים תשכ"א ערך טיטרוס: "וזה נקרא גונב המים" ויהיה זה שעון המים לפי דבריו. ועיין ערוך השלם ערך טטרוס. וראה פירוש המשנה להרמב"ם במס' כלים שם. והשווה ב"ר ד, ד בענין אפרכס. והשווה תשובות הגאונים הרכבי סימן שפה עמוד 200: ובתשובה זו מתפרשת המשנה "שנתות היו" (מנחות פרק ט, משנה ב). "או שמא נקודות היו כדרך שיש בקערות של נחשת הנקובות מתחתיהן העשויות לשער בהן שעות שמניחים אותן במים וכו'".

394 השווה מדרש החפץ כת"י מובא בתורה שלמה כאן אות ג: "סמנות היו לו בגביע וחשבונות הרבה".

395 כן דרך הגאון בכמה מקומות להפיק מוסר השכל מן הפסוקים. השווה לעיל מא, יד: ויגלח ויחלף שמלותיו. בכה"י: חטאי "חוטא" נפשו.

396 כן בשכל טוב. ובתרגום יונתן מתרגם: "כפתגמא הדין", כלומר בלשון רבים כדברים האלה שזה כולל דברים דומים.

397 חסר בכת"י.

מן אלגם פהל יחסן הדא אלפעל מן פאעלה פנקול אן הדא אנמא פעלה ליגד סבילא אלי אחתבאס אכיה ענדה וליגעל דלך איצ'א סבבא אלי איצאל כברה אלי אבה ואלו אן ינקל אבאה אליה ומע הדא פלם נגד פי אלפאט'ה מצרחה באלקדף באלסרק פיכון כאדבא פיה ואנמא קאל למה שלמתם רעה וג' הלא זה וג' פאן קאל קאיל פקד ערצ'ה לתהמה אלנאס לה באלסרק קלנא אן תהמה אלנאס לה באלסרק מעציה ממן יתהמה בה ודלך אן עליהם פי חגג אלעקול אן לא יציפו אלסרק אלי אחד מן גיר אן יעלמו אנה סרק לאנהם לא יאמנו אן יכונו פי וצפה באלסרק בגיר עלם כאדבין ואלכדב קבית פי אלעקול פאדא כאן מא שאהדוה מן אמר אלגביע ואסתכראגה מן ועאיה לא ידל אנה הו אלסארק אלגביע וגאז אן יכון וצ'ע אלגביע פי רחלה בגיר עלמה עלי וגה מן אלתדביר לם יוגב דלך אלעלם באנה סרק אלגביע פלדלך לם (יתם) תגז תהמתהם לה באלסרק ולא איצ'אפה אלסרק אליה ואן פעל דלך מע נהי אללה לה ענה כאן צ'רר דלך עאידיא עליה לא עלי בנימין ולא יקבח הדא אלפעל מן יוסף ט'לם מן יט'לם אכאה באתהאמה איאה במא לא יגוז אן יתהמה בה פאן קאל קאיל אליס ימכן אן יסמע יעקב אבינו בהדא אלכבר קבל אנכשאפה פיזידה גמא וחזנא וכאן יוסף סבב דלך קיל לה אנמא קצד בהדא אלפעל אן יזיל ענה גמא הו אעט'ים מן הדא אלגם אלדי נאלה והו אגתמאמה בפקד יוסף פלמא כאן הדא אלפעל מן יוסף תדבירא לזואל הדא אלגם אלעט'ים ען יעקב לם יקבח מנה פעלה ואן כאן קד ינאל יעקב לדלך גם פי אלעאגל ואמא אלגם אלדי ינאל אכותה מן דלך פאנמא כאן הדא אלפעל תדבירא מנה לדפע צ'ררהם ען יעקב ולילא ימנעוה מן אלמציר אליה פלמא כאן דלך תחרזא מן צ'ררהם באביהם הסן מנה אן יפעל דלך ליזיל ען אביה מא כאן פיה מן אלצ'רר אלעט'ים ואלחזון אלשדיד ואן כאנו אכותה יגתמון לדלך ואיצ'א פקד כאן יגב עלי אכותה אן לא יתהמו אכאהם באלסרק מע מערפתהם בסתרה ועפאפה ומע אנה גאיו פי עקולהם אן יכון אנמא געל אלגביע פי ועאיה עלי סביל אלחילה ואלמכירה פאדא כאן דלך לא יוגב אלסרק עלי אכותה לם יכן יגב אן יגתמו לאגל אלסרק פאן קאל וכיף לא יגתמון בגם אביהם אן סמע בהדא אלכבר קיל לה אן דלך אדא כאן מודי אלי צלאת אלאב ואלו זואל אלגם אלעט'ים ענה לם יקבח דלך מן פאעלה לאגל אגתמאם אלשבטים בדלך פי אלעאגל גמא יסירא פגמיע מא ביננא יוגב חסן אלתדביר וצואב הדא אלפעל מן יוסף ופי קולהם אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וג' תלתה אקואל אלקול אלאול אנהם בדלו גאיה

וזה יורה אשר אמרו חלילה לעבדיך שנראה שדבר של גנאי יאמר להם, ובמה שאמרו ואיך נגנוב מבית אדוניך, נראה שקרא אותם גנבים לנקותם מהגניבה שגנובו אותו, וכן יאמר הלא זה הכוס שאתם מוליכים ישתה אדוני בן, כאלו מורה אותו באצבע, והעלים הגניבה לכבודם". בדברי בעל צרור המור, ישנן כמה נקודות שהגאון מדבר עליהם. (א) עיקר העלילה על גניבת הגביע ותכליתה. (ב) המטרה להחזיק בבנימין. (ג) רמז לעבירה שלהם בגנבם אותו. (ד) לא האשימם בפירוש בגניבה. ונראה שלפני בעל צרור המור היה מקור מדרשי הדומה לדברי הגאון. וראה תורה-שלמה אות כב. ובספר היובלים פרק מב, כה: "ויבקש יוסף לחקור ולדעת את לבם אם מחשבת שלום ביניהם". וראה תורה שלמה כאן אות יד.

אלמגהוד ואלתזמו מא לא ילזמהם לינפו ען נפוסהם מא וקע בהם מן אלתהמה באלסרק וקד יסתעמל אלנאס פי כלאמהם מתלה ואלקול אלתאני אנה למא אט'הר פי כלאמה אן דלך אלגביע אלה ללנחש אלמחרם אסתעמאלה וכאן מן עמלה יגב עליה אלקתל אוגבו דלך עלי מן יוגד מעה מסתעמלא לה פי דלך מעתקדא פיה אלנחש והדא גט'יר מא קלנאה פי רחל פי מעני אכד אלתרפים ותפסירנא הנאך וקול יעקב אשר תמצא את אלהיך לא יחיה והדא אלקול אלתאני יכץ קולה אשר ימצא אתו מעבדיך ומת פאמא קולה וגם אנחנו נהיה לאדני לעבדים פיכון פיה גואבנא אלאול ואלקול אלתאלת אן קולה ומת יפסר יעאקב כקולה לא יומתו אבות על בנים וג' לם ינהא בדלך ען אלקתל פקט לכנה נהי ען גמיע אלעקובאת וקולה וגם אנחנו נהיה לאדני לעבדים יענון אנה אן כאן סארק פנחן שרכאה ודלך תברי וכקולה חולק עם גנב שונא נפשו וג' וקולה גם עתה כדבריהם כן הוא כיף ישאבה דלך כלאמהם וימתתלה והו כאלמנסלך מנה פנקול אנה אנמא אראד בקולה כדבריהם משאבהה פי מעני דכרהם ללעבודיה פנפאהא ענהם ואתבתהא ללסארק וכאן דלך אסהל ממא בדלוה ואכף ואיסר וקולה וימהרו ויורידו אסראעא אלי נפי אלתהמה ענהם כמא יפעל אלאבריא אלאבראר ופי קולה ויחפש בגדול החל ובקטן כלה יקאל מן אין עלם אלאצגר ואלאכבר מנהם פנקול אן לדלך וגהין אחדהמא אנה ימכן אן יכון אלוכיל קד ואנסהם ואנבסטו אליה וסאילהם פאעלמוה ואלאכבר אן יכון ערף דלך מן תרתיב יוסף להם פי קולה וישבו לפניו וג' פאמא אבתדאה ההנא באלתפתיש מן אלאכבר ואנתהאה אלי אלאצגר ולם יבתדי באלאצגר אעני בנימין פהו לינפי ען נפסה אלעלם בדלך ואלחילה פיה ואן יוהמהם אן אלתפתיש אכרג לה דלך ומע קולה וימצא הגביע באמתחת בנימין לם יקל וימצא כסף כל איש באמתחתו פנקול אנה מע תרכה ללפצ'ה פי אועיתהם קד אט'הרהא אלתפתיש ואכרגהא ולכנה לם ידכרהא לאן אלנכיר אנמא כאן עלי אכד אלגביע דון אלכסף וקולה ויקרעו שמלותם לאשיא מנהא למא תכופוה מן פקד אכיהם כמא קאל פי ראובן ויקרע את בגדיו ולמא עלמוה ממא ידכל עלי קלב אבוהם מן אלגם ואלחזון ולמא ראו נפוסהם בה מן אלכגל כבשת גנב כי

גנוי קדם ח' עמ' 38) ויכו אותו ואת בניו : "הכוונה בזאת ההכאה : הריגה. כי המלה סובלת שני ענינים אחד מהם הריגה והשני הכאה".

402 השווה שכל טוב.

403 פענת רזא, וצרור המור חר'י מווינה מפרשים בלשון תמיהה. ובמושב זקנים : "כמו שאתם אומרים לעשות מכם כך נעשה ממנו", שאם לא כן קשה שלא השיב להם, וכן בפענת רזא בפ' ב. ובמשנה כסף : רמז למה שאמרו לעבדים. והשווה ב"ר צב, ת. והמפרשים. והשווה דרשות אבן שועיב בשם רס"ג : "והנכון פירש רבינו סעדיה ז"ל, גם עתה, חוזר לאמונתם שאמרו, הן כסף. ואמר להם גם עתה כדבריהם כן הוא שאתם נאמנים. ועל זה אעשה עמכם חסד, אשר ימצא אתו וגו'. כי היקל מגזירתם שגזרו הם בעצמם על הגנב ועליהם".

404 כן בבראשית רבתי עמוד 206. וכן בצרור המור וכעין זה בשכל טוב.

405 השווה "משנה כסף" ששואל איך ענה השליח בלי מצוות יוסף.

406 כן בשכל טוב.

407 ב"ר פצ"ב ח ומובא ברש"י. והשווה פירוש ראב"ם. וכנראה מקורו בדברי הגאון.

408 ברבינו יוסף בכור שור : "אין בכסף עלילה, כי אין דרך הסוחרים להביא כסף מצומצם".

409 טעם זה נזכר בשכל טוב.

ימצא וג' וקד יפעל מתל דלך אעני אלקריעה עלי מעאצי אלאמה וכק' וכשמעי את הדבר הזה קרעתי את בגדי ומעילי וקד יפעל דלך עלי עטים מצאיבהא כמא קאל ויקרע יהושע שמלותיו וקאל איצ'א ויקרע מרדכי את בגדיו ובקולה ויעמס איש על תמרו ערפנא קותהם אן כל ואחד מנהם חמל חמלה ולם יסתעין באלאכר לאן חקיקה אלעמיסה פי לגתנא תקצ'י חמל כק' ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה לכל העמים כל עומסיה שרוט ישרטו וג' וכקולה בימים ההם ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים הערמות ועומסים על החמורים וג' וקולה ויפלו לפניו ארצה זיאדה עלי אלהשתחויה אלתי כאנו יעמלונהא פי כל דפעה ליכון דלך זאיאדא פי אלכציע כקולה ען אסתר ותפל לפני רגליו וג' ואדא כאן דלך יעמל מע אלמכלוקין פהו מע אלכאלק גל דכרה אוגב ואלזם כק' ואתנפל לפני יי וקול יוסף להם מה המעשה הזה אשר עשיתם ליס הוא סואל ען מא היה אלפעל לאנה קד ערפה לכנה תהדא ותואעדא ודלך כקול אללה גל דכרה לקין מה עשית קול דמי אחיד וג' וקול לבן ליעקב מה עשית ותגנב אתי וג' ולם יצרח פי קולה הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמני באצ'אפה אלנחש אלי נפסה לכנה קאל אלם תעלמו אן סביל מתלי אן יפעל דלך וקול יהודה מה נאמר לאדני מה נדבר ומה נצטדק געלה ג' צ'רוב אומר ודיבור הצטדקות פאמא אומר ודיבור פהמא קול וכטאב ואמא אלהצטדקות פהי אלאחתגאג ואלזכאה בה וכק' ומה יצדק אנוש עם אל וקאל מפיבשת לדויד ומה יש לי עוד צדקה ולזעק עד אל המלך ואנמא אלטית דאכל עליה כדכולה עלי לשון צדה כקולה הצטידנו אותו מבתינו ואלאחתגאג איצ'א הו אומר ודיבור לכן ליס כל אומר ודיבור הו אחתגאג וקד געל להא וגוהא פימכן צרף מה נאמר לאדני בכסף ראשון וינצרף ומה נדבר אלי כסף שני ויתגה קולה ומה נצטדק בגביע ואיצ'א ינסאג צרף מה נאמר לאדני יענון קולהם לאביהם במעשה יוסף וקולה ומה נדבר במעשה שמעון וקולה ומה נצטדק במעשה בנימין וקד צרף קום דלך אלי אשיא אכר פקאלו ינצרף קולה מה נאמר לאדני מא יקולון לכאלקהם במעשה תמר וקולה ומה נדבר במעשה בלהה וקולה ומה נצטדק במעשה דינה וגמיע דלך מנצרף אלי אלאנקטאע ואלאקראר ואלאעתראף וכק' יהושע מה אמר אחרי אשר הפך ישראל ערף ... אלגלילה

שקר, והשווה רשב"ם, וצרור המור. ויתכן שלביאור זה של הגאון התכוון הרשב"ם באמרו (פסוק ה): "ויש מפרשים חכם כמותו ינחש על הכוס מי גנבו ממנו. לפי שכתוב לפנינו (בפסוק טו) כי נחש ינחש איש אשר כמוני ואין כתוב שם ינחש בו". כלומר שלא התכוון יוסף כלפי עצמו, כדברי הגאון.

415 דומה לזה בספר השרשים לריב"ג שרש צדק: "ומאלה השמות מה שעניינו דין וזכות וזכות ומהם מה שעניינו יושר והישירה וענין אחר וכאלו הוא טענה כי לא יצדק לפניך כל חי" (תהלים קמג ב).

416 כלומר אבל השרש הוא צדק. ראה למעלה מא, יח הערה 80. וראה ר"י בלעם בס' "הפעלים שהם מגזרת השמות" ערך ציר: וילכו ויצטירו מן ציר נאמן, וענינו ששלחו צירים... והט"ת תמורת ת"ו כדי שידברו צחות בצדי".

417 ב"ר פ' צב, ט. שלוש הדעות.

ולם יקדר בנימין (אן ירדהא) אוגב עליה אן יסתעבד (לה) לאן סביל מן סרק מא לא
ימכנה רדה אן יסתעבד לקולה אם אין לו ונמכר בגניבתו ואלקול אלתאלת אן חלך
אנמא קאלה לאנה בעץ' מא חכמו בה עלי נפוסהם וקבלוה עליהם בקולהם הננו עבדים
לאדני ודלך נטייר קולה כן משפטיך אתה חרצת ואצל הדא אלקול קול אלנבי לאחאב
ויבא אלי איש ויאמר שמור את האיש הזה אשר הפקד יפקד והיתה נפשך תחת נפשו
או ככר כסף תשקול וקאל איצ'א ויהי עבדך עושה הנה והנה והוא איננו ויאמר אליו
מלך ישראל כן משפטיך (אתה חרצת פאנה כאן עתבה פי דלך לאשפאקה) לכן הדד
כק' יען אשר שלחת את איש חרמי מיד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו
ולכן קולה חלילה לי מעשות זאת יפסך הדא אלקול ויפסדה וקולה ואתם עלו לשלום
אל אביכם אן תכונו סאלמין וליס דלך סלאמה מן אלגמום ואלהמום לאן מן אסתעבד
אכאה לם יכן סאלמא לכנה סלאמה מן אלעבודיה פיכון דלך סלאמה אלגסם לא
סלאמה אלנפס מן אמראצ'הא והדא גיר מקנע פלדלך אסתאנף יהודה מכאטבתה
כמא סישרח וקולה לשלום ולם יקל בשלום ישאבה קולה ויאמר יתרו למשה לך לשלום.

פ ר ש ת ו י ג ש

תרגום הפסוקים מד, יח—לד

בשמ' רחמ'

(יח) ויגש אליו ודנא מנה יהודה וקאל יא סידי יתכלם עבדך כלאמא בחצ'רה סידי ולא ישתד גצ'בך עלי עבדך פאנך מתל פרעה (יט) אדני כאן סידי סאל עבדיה קאילא הל מוגוד לכם אב או אך (כ) ונאמר פקלנא לסידנא לנא אבא שיכא ואבנא לה צגירא ולד עלי כבר סנה ואן אכאה מאת ובקי הו וחדה לאמה ואבוה אחבה (כא) ותאמר פקלת לעבידך אחרוה אליי ואגעל ענאיתי בה וכידה (כב) ונאמר פקלנא לסידנא לא יטיק אלגלאם אן יתרך אבאה פאן הו תרך אבאה תלף (כג) ותאמר פקלת לעבידך אן לא ינחדר אכוכם אלאצגר מעכם פלא תעאודו אן תרו וגהי (כד) ויהי פלמא צעדנא אלי עבדך אבינא אכברנאה בכלאם סידנא (כה) ויאמרו פקאל אבונא ארגעו אבתאעו לנא קלילא מן אלטעאם (כו) ונאמר פקלנא לא יגוז אן ננחדר פאן כאן אכונא אלאצגר מענא אנחדרנא לאנה לא יגוז אן נרי וגה אלרגל ואכונא אלצגיר לים הו מענא (כז) ויאמר פקאל עבדך אבונא לנא אנתם תעלמון אן זוגתי ולדת לי אתנאן (כח) ויצא פכרג אחרהמא מן ענדי פקלת לעל אפתראסא קד אפתרס ולם ארה אלי אלאן (כט) ולקחתם ותאכדון הדא איצ'א מן ענדי פתואפיה אלמניה ותנולון שיבתי באלחזון אלי אלתרי (ל) ועתה ואלאן אן צרת אלי עבדך אבי ואלגלאם לים הו מענא ונפסה מתעלקה בנפסה (לא) והיה פכמא ירי אן אלגלאם לים הו מענא וינולון עבידך שיבה עבדך אבינא באלחזון אלי אלתרי (לב) כי פאן עבדך קד צ'מן אלגלאם מן אביה קאילא אן לם את בה אליך פאכוון כאטיא לך טול אלזמאן (לג) ועתה ואלאן יגלס עבדך מכאן אלגלאם עבדא לסידי ויצעד אלגלאם מע אכותה (לד) כי אני גזע כיף אצעד אלי אבי ואלגלאם לים הו מעי כלא אשאהד אלבלא אלדי ינאל אבי.

פ י ר ו ש

אדא בחתנא ען מקדאר דנו יהודה ותקדמה אלי יוסף אכרג לנא אלבחת בגאלב אלט'ן אן דלך עלי מסאפה ארבעה אדרע ודלך אן אלתפסיר אלעאם ללפט' אלגישה

דנוא ותקדמא והו עלי ה' צ'רוב פבעצ'ה מלאצקה באלאתחאד כמה קאל אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם ובעצ'ה מלאצקה ל'ס כאלאתחאד כק' מגישים על מזבחי לחם מגואל וג' וקולה והגישו אל הדלת ובעצ'ה דנו עלי מסאפה קריבה והי ארבע אמות כק' והגישו אדניו אל האלהים וקולה ונגשו אל המשפט ועלי הדא ינבגי אן יכון קולה ויגש אליו יהודה עלי מא הו מעלום מן אדב אלוקוף בחצ'רה אלזורא ואלמלוך ובעצ'ה דנוא עלי מסאפה אבעד מן דלך כק' ויאמרו גש הלאה וג' ובעצ'ה תקדם באלכטאב כק' ויגש אליהו אל כל העם ויאמר עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים וג' ואסבאב אלג'שה איצ'א ה' פבעצ'הא ללצלחה כק' ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר יי אלהי ישראל וג' ובעצ'הא תקריב ללטאעה כקולה ויאמר אליהו לכל העם גשו אלי ויגשו כל העם אליו וירפא את מזבח יי ההרוס ובעצ'הא צרף אלאנסאן ען אלאקדאם עלי מא ל'ס הו לה כק' ויגש גחזי להדפה ובעצ'הא כרוג אלי אלחרב כקולה ויגש הפלשתי השכם והערב וג' ובעצ'הא מקדמת ותוטיה ללאנסאן לאסתעמאל אלזאגב כק' פי פצל ויגשו בני יהודה אל יהושע בגלגל ויאמר אליו כלב בן יפנה הקנזי וג' אלי אכרה והדה חאל ויגש אליו יהודה לאנה קדם עליה מקדמאת וטא בהא מעה מא אחתאג אליה פאמא תקדם יהודה אליה דון גמיע אלשבטים פלכמסה אסבאב אלאול אנה כאן גבארא מקדמא עלי אכותה כק' כי יהודה גבר באחיו וג' ואלתאני אנה כאן כאלמלך עליהם כק' דויד המלך כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על ישראל ואלתאלת לאנה אלצ'אמן לבנימין מן אביה כמה קאל כי עבדך ערב את הנער ואלראבע אנה כאן חנין אלעארצ'ה גייד אללסאן וכק' שפתי צדיק ירעו רבים וג' ואלכאמס אנה כאן אקואהם אחתגאג ואערפהם במכאטבאת אלמלוך כק' חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה וקולה בי אדני יקתצ'י אלסואל ואלתצ'רע נט'יר קולה ויאמר אהרן אל משה בי אדני אל נא תשת עלינו

תפילה. הפסוקים המובאים בב"ר לפיוס ולתפילה הם אותם שהגאון מביא לתפילה, ולמילוי חובה. וראה קטעי מדרשים מכתבי יד הגניזה — יעקב מאן עמ' פה. מאמר מדרשי מתוך קרובה של ינאי, שם נזכרו ארבע. "יש נגישה של הגשה יש נגישה של דורון, יש נגישה של פיוס, ויש נגישה של שלום". מאן מפרש "של הגשה" היינו מלחמה. אולם יתכן כי הכוונה להקרבה כדברי הגאון.

5 חמשת הטעמים מרומזים בדרכים שונות ועל יסוד פסוקים אחרים בב"ר פ' צ"ג ב, ג, ד. ותנחומא ב' כאן.

חטאת אשר נואלנו ואשר חטאנו וכמא קאלת חנה לעלי הכהן ותאמר בי אדני חי נפשך אדני אני האשה וג' וקאלת אביגיל לדויד בי אני אדני העון וג' ואראד בקולה ידבר נא עבדך דבר באוני אדוני אסתידאן ללכלאם ודלך כקול אביגיל ותדבר נא (מא) אמתך באוניך ושמע את דברי אמתך וכקו' ען אלתקועית ותאמר האשה תדבר נא שפחתך אל אדני המלך דבר ויאמר דברי ווגדת כלאם יהודה ליוסף פי הדה אלקצה ישתמל עלי עשרה אגראץ' אלגרץ' אלאול קול ואל יחר אפך בעבדך פסרת ולא ישתד גצ'בך עלי עבדך ולם אפסרה ולא ישתד חרדך עלי עבדך לאן אחרד ואלגצ'ב ועלי אנהמא גמיעא חרכה אלנפס אלגצ'ביה פאן אכתלאפהמא הו באלכתרה ואלקלה ומע אלגצ'ב אלעזם עלי אלאנתקאם וליס דלך מע אחרד ודלך אן אחרד אנמא יכון מן אלאנסאן עלי אהל מחבתה פי גלט או תפריט יגרי מנהם וכמא קאל ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות וג' פהדא יפסר חרדא ולא יפסר גצ'בא פאמא אלגצ'ב פהו עלי אלאבעדין כק' ויחר אף בלק אל בלעם ויספק את כפיו ועלי אלאכתר יכון עלי אלאעדא כק' ויחר עלי אפו ויחשבני לו כצרי פאלגצ'ב אלדי לא יקארנה פכר ואן כאן בגמיע אלנאס קביחא פאנה באלמלוך אקבח לאנה יט'הר מעה אלכרק ואלתהור ואלציאח ואלתהדד ואלגצ'ב אלמקראן ללפכר יט'הר מעה אלחלם ואלוקאר וכק' שכל אדם האריך אפו וג' ויכון נגדא גבארא כק' טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר ואלגצ'ב ואן כאן מדממא פי גמיע אלאוקאת פהו פי בעצ'הא אדם מן בעץ' ודלך כאוקאת אלגדל ואלמנאט'ראת ודלך אן אלגצ'ב ידהב באלפכר ואלצואב כק' ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת וסאבין דלך באשרח מן הדא אלקול פי קולה ארור אפם כי עז וקד כאטב יהודה ליוסף בנהאיה מא ינבגי אן יכאטב בה אלמלוך פי הדא אלמעני וכק' בארך אפים יפתה קצין ולשון רכה תשבר גרם ואלגרץ' אלתאני קולה כי כמוך כפרעה לם יקצד בה פרעה אלמלך אלדי כאן מאגודא מעה פי דלך אלוקת דון גירה ואנמא אראד בה אנך מתל אלמלך בל אנת אלמדבר ללמלך פיגב עליך ואגבאת אלמלוך ולואזמהם ודלך אלעדל ואלאנצאף כק' קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו ואלופא באלצ'מאן כקולה רצון מלכים שפתי צדק ודבר ישרים יאהב ואלרחמה ואלצפח כק' באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקוש

בן בלעם ליהושע ז, ח. מפרש כאלו נשמטה מלה. בי אדני = פנה נא בי אדני. בהוצאת ש. פוזנסקי בספר היובל לאברהם ברלינר, ברלין תרס"ג.

*6 בכה"י: ואל יתחזק אפך.

7 בריבנו בחיי כאן: "נטל רשות ממנו שיוכל לדבר לפניו והתחיל לדבר בלשון רכה כענין שכתוב בארך אפים יפתה קצין וגו'". נראה כי מקור הדברים בדברי הגאון, ורמז לאלה עשרת העניינים של הגאון באמרו שם: "ודברי יהודה בפרשה זו הם דברי ויכוחין שמתווכח עם יוסף ומתוך חכמתו של יהודה רצה לגלגל עתה קצת מן העניינים שאירעו להם עמו כדי להעיר רחמיו וכדי שיתפייס אליו בריבוי תחנוניו". ראה באכר בספר של ווינטר ווינטשה חלק ב' עמ' 242 והלאה, תרגום לגרמנית מן הקטע על עשרת העניינים.

ואלאחסאן אלי אלמסי פאחרי ואגדר אלי אלמחסן וכק' חסד ואמת יצרו מלך וסעד
 בחסד כסאו וסאיר מא תקדם וצפי לה פי קצה ואלה המלכים ולהדה אלמקדמאת
 נתאיג נאפעה פימא אסתאנפה יהודה מן אלקול בעד דלך ותתבין ענד שרחי לה
 ואלגרץ' אלתאלת קולה אדני שאל את עבדיו לאמר ומעני דלך אנך בדאת בסואלנא
 ען דלך ולם נבתדך נחן פתתעלק בה עלינא ואלגרץ' אלראבע קולה ונאמר אל
 אדוני יש לנו וג' אכבארה באלצדק ען אלצורה ובאלאסתרסאל ואלאסתרסאל
 אליה ואן לדלך חרמה וחק וקולה ההנא ואחיו מת הו עבארה קולהם הנאך והאחד
 איננו ווגדנאיהם קאלו ההנא ויותר הוא לבדו לאמו ואביו אהבו ואנמא אתבת
 הנאך והנה הקטן מן קולהם את אבינו היום פדלנא דלך עלי אן אלדי יתתה
 מן הדה אלמכאטבאת אלעיון ואלנכת ואלאגראץ' ואלגרץ' אלכאמס קולה ואשימה
 עיני עליו יעני צ'מנת לנא חפטה ואלענאיה בה ומראעאתה לאן שומת עין הכדי
 תקתצי וכמא קאל נבוכדנצר לנבוזראדן ען ירמיהו קחנו ועיניך שים עליו ואל
 תעש לו מאומה רע כי אם כאשר ידבר אליך כן עשה עמו וקאל לירמיהו אם טוב
 בעיניך לבא אתי בבל בא ואשים את עיני עליך אללהם אן יקתרון בה לרעה פתציר
 אהלאך ואתלאף כק' ושמתי עיני עליהם לרעה ולא לטובה ופי הדא אלמעני טאלבה
 באלופא בצ'מאנה ואלדי אתבתה הנאך פי הדא אלמעני קולה חי פרעה אם
 תצאו מזה וג' וקולה ואת אחיכם הקטן תביאו אלי וג' ולם ידכר פי דלך שומת עין
 עליו לכנה כמא קדמנא מן אתבאתה עיון אלכלאם ומן אלממתנע אן יקולון למתלה
 קלת וצ'מנת פיסכת ענהם בחית לם יכן קאל דלך להם וקולה ונאמר אל אדני
 לא יוכל הנער ממא אכתצר אתבאתה הנאך והו אוכד ללמאקפה עליה וכיף יצח
 לא יוכל הנער והו יטיק ויסתטיע ויקדר עלי תרכה ומפארקתה פנקול
 אן אלעגז ען דלך יקאל מע חרצה עלי סלאמה אביה תרך אזעאנה
 לם יצרת פי קולה ועזב את אביו ומת ען איהמא קאל דלך אען
 יעקב או ען בנימין פנקול אן אלעטף פי דלך ראגע עלי יעקב אבינו
 ודלך כקולה ולא עצר כח ירבעם עוד בימי אביהו ויגפהו י' וימת יעני מות אביה
 וקולה ותאמר אל עבדיך אם לא ירד וג' ממא יוד קול אלשבטים ליעקב העד העיד
 בנו האיש לאמר וג' תחקקא לאנהם קד ואקפוח עליה וקולה ויאמר אבינו שובו
 וג' יעני מע אלצ'רורה ועט'ם אלחאגה וקולה ונאמר לא נוכל לרדת יעני אן

רבותינו בעלי התוספות, וחזקוני, והשווה רמב"ן כאן. אולם ראב"ע באר: "שאראה
 אותו". בכתה"י בפסוק מעמוס: "אליהם".

11 השווה משנה כסף פסוק יט ופי' ר' יעקב מווינא ורמב"ן כאן. וראה תורה שלמה כאן
 אות עח. וכן כתב הגאון למעלה מג, ז.

12 כן ברשב"ם וברבי קוסף בכור שור, וכן במאור האפלה ירושלים תשי"ז. וא"ע בנוסח
 שלפנינו כתב שאין לו הכרע וכן בצפנת פענח על א"ע. והשווה גוסת הרמב"ן באבן
 עזרא. וראה לקח טוב, רש"י ורמב"ן ומשנה כסף שהנער ימות, וכן משמע מתרגום
 יונתן. וכן בתרגום ירושלמי כ"י רומי: "אין שבק טליא ית אבוי מית הוא".

13 כלומר שנגף ה' את אביהו, כמבואר בסדר עולם רבא פרק טז. וב"ר פרשה סה כ.
 ופרשה עג, ה. גם פה מתייחסת המלה "ויגפהו" אל השם אביהו שלפניה. איזראילסאהן
 הבין את המלה כערבית "אביה" = "אביו".

14 כן בלקח טוב, ובשכל טוב.

אמנתנא מענתנא מן אלאחתיאל עליך בתוגיה דראהמנא אליך על ידי גירנא לכוננא אקמנא עלי אלמטאלבה באכונא ופאא בצ'מאנך וטאעה לאמרך ואלגרץ' אלסאדס קולה ויאמר עבדך אבי אלינו אתם ידעתם הי אלמקדמה מן אלמתעארף בינהם וקולה ההנא ען יוסף ואמר אך טרף טרף יקוי מא כנא קדמנא אנה לם יתחקק מותה לאנה לם יצח ענדה דלך והדא נט'יר קולה ואמר אבד נצחי וג' וקולה ואמר אך חשך ישופני ואלגמיע גיר גזם לכנה תשכיך וממא יוד דלך וצ'וחא קולה ולא ראיתיו עד הנה ודלך לא יקאל ען מית לאנה אאיס מן רותיה ואנמא יקאל דלך ען מן ימכן רותיה חיא כק' ואלישע ראה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו חלא ראהו עוד וקולה והורדתם את שיבתי ברעה שאלה אראד בה תחריכה לירחמה וירתי לה פיגב לה אלשכר פקד דם אלמקול פיהם על זקן הכבדת עלך מאד ואלגרץ' אלסאבע פי קולה ועתה כבאי אל עבדך אבי וג' לירתי ליהודה מן דלך וקולה ונפשו קשורה בנפשו אראד בה גאיה אלמחבה כק' ונפש יהונתן נקשרה בנפש דויד ויאהבהו דויד¹⁸ כנפשו ואנמא פסרנאה כדאך אד כאנת אלנפס בסאיט וליסת אגסאם פתתעאקד וקד בלגני אן קומא יחתגון למן ירי אן אלכאלק גל דכרה כלק אלנפס כריה וקסמהא אנצאפא פאי נפס לקית קסימתהא הויתהא כקול' ונפשו קשורה בנפשו פיקאל להם אן כאנת אלקשירה ענדכם תוגב קסמה אלנצף פמא תקולון פי קולה אולת קשורה בלב נער אתזעמון אן אלכאלק כלק אלגהל כרי וקסמה אנצאפא וחצל ללצביאן נצפה פאן קאלו בדלך ט'הר מהתהם ואן אבו דלך אבטלו אעתלאלהם בלפט' אלקשירה הדא גיר מא עליהם מן אלרד פי אן אלנפס בסיטה ואלבסיט לא תקע עליה קסמה אלגזו וגיר ט'הור זואל אלמחבה ובטלאנהא מע זואל אלגרץ' אלמטלוב וגיר ט'הור אלבגצ'ה מן אלשכץ אלמחבוב ללמחב ואעתלאלהם יוגב אלמחבה מן אלגמיע ללגמיע ופי קולה והיה כראותו כי אין הנער ומת יקאל מן אי וגה חצל לה עלם דלך פנקול אנה אנמא חצל לה וחקקה ענדה פרט מחבתה לה פאן קאל קאיל אדא כאנת אלמחבה אלמפרטה ענדכם ואלחזן מרצ'אן מן אמראץ' אלנפס וכאנת נפס יעקב אלנאטקה הי אלמדברה ללקותין אלבהימיתין אלתין פיה אעני אלגצ'בייה ואלשהואנייה פמא אלדי תעתקדונה פי דלך קלנא לה אן אלדי וצפה יהודה מן דלך ימכן אן יכון וצף זאיד קאלה עלי ט'נה ולירק ליעקב וירתי לה ופסרת ביגון שאלה באלחזן אלי אלתרי ולם אפסרה באלגם לאן אלגם אקצר מדה מן אלחזן ולאן

18 ההסבר לאהבה שהגאון מתיחס אליו הוא לפי אפלטון ב"המשתה" (כתבי אפלטון תרגום עברי יוסף ג. ליבס תל אביב תשי"ז עמ' 114—112). בדחית הרעיון הלך הגאון בן חפני בעקבות רס"ג באמונות ודעות מאמר עשירי פרק ז. אולם הגאון בן חפני בא גם לדחות דברי מי שרצה לפרש את המלים "ונפשו קשורה בנפשו" בהתאם לדעת הפילוסופים. על המקורות הערביים בענין ראה: H. G. FARMER — "SAADIA GAON ON THE INFLUENCE OF MUSIC" LONDON 1943, P. 14. הדתית של סעדיה (גרמנית) גאטינגן 1882 עמ' 270 הערה 4. ש. הארוויץ, "הפסיכולוגיה אצל סעדיה" — יאהרסברייכט ברסלאו 1898 עמ' 32—24.

19 כנראה שהגאון מתכוון לשאלת המינים והוא מגן על יעקב אבינו. ראה מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה, עמוד 22 והלאה ועמוד 35. סוף ביאורו של הגאון מובא ברבינו בחיי פסוק יח.

ללחון סבבין אמא פקד מחבוב או פות מטלוב וקד יכון מן הדא אללפט' אלזפראת וכקולה ואחריתה שמחה תוגה ואלגרץ' אלתאמן קולה כי עבדך ערב את הנער וג' ליעלמה אלסבב פי אכתצאצה באלכטאב דון אכותה ואנה אמר קד לזמה דונהם לו כאנת כפאלתה בגריב פכיף והי באך וקריב וכק' לקח בגדו כי ערב זר ובעד נכריה חבלהו ווצף לה אלפאט' כפאלתה בה בקולה אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים ליכון אלאמר אבלג ולילא יט' אנה צ'מאן צ'עיף ופי דלך אעתבאר לנא אדא כאן הדא אלאגתהאד פי אלתכלץ מן אלכטא עלי אנסאן מתלנא פיגב אן נזדאד פי אלאגתהאד פי אן לא נכטי בין ידי רבנא וכק' אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים ואם ליי יחטא איש מי יתפלל לו וג' וקצד בקולה וחטאתי לאבי כל הימים אחד שיין אמא כל ימי יהודה אן כאן יעקב באקי בעדה או כל ימי יעקב אן כאן יהודה באקי בעדה תם יקטע אלמות בינהמא תם נקול כיף יצח קולה וחטאתי לאבי כל הימים והו פאנמא אכטא ברהה מן אלזמאן פנקול אן מענאה פי דלך אן לא תצפח עני פאכון במנזלה אלכאטי עליך טול אחד אלזמאנין אלדין קדמנא דכרהמא ואלגרץ' אלתאסע קולה ועתה ישב נא עבדך תחת הנער וג' ואדא תאמלנא אמר אלאסבאט פי דלך וגדנאהם קד בדלו ליוסף ג' אשיא והי תנזילה מן שי אלי שי פאלאול בדלו קתל אלסארק ועבודייה גמאעתהם ודאך קולהם אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וגם אנחנו נהיה לאדני לעבדים ואלתאני בדלו אסתעבאד אל גמאעתהם ואלסארק מעהם בחית יקולון הננו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו ואלתאלת אכתצאץ יהודה בבדל אלעבודייה דון בנימין וגמיע אלאסבאט בקולה ההנא ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדני וג' ואנמא פעלו דלך למא ראוה מן תוטי יוסף להם פי אלקול ואלפעל תם נקול כיף יצח הדא אלכדל מן יהודה באן יסתעבד ען אכיה פנקול אן הדא אלכדל מנה עאטפא עלי אעתקאדה פי אסתעבאד אכזה אנה לו תם לם יכן בחק ומלך אלרק ואנמא כאן ימלך מנה כדמתה במעני אלתסלט עליה פבדל הו אלכדמה פי מכאנה וניאבה ענה ואן וקע עליה אסם אלעבודייה ואלגרץ' אלעאשר קולה כי איך אעלה אל אבי וג' וליס דלך אסתכבאר מן יהודה כיף יצעד אלי אביה לאן דלך יכון באלסיר ואלספר ואנמא דלך אכבארה בעט'ים אלצורה פי קדומה עלי אביה בחית ליס בנימין מעה ודלך נט'יר קול אסתר כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי וג' ואעלם עלמך אללה אן יהודה אגרי כלאמה פי הדה אלקצה מגרי מוגבאת אלחכמה פי אללטף באלמלוך באלכטאב אלרפיק לתסכין חמיתהם וכק' מענה רך ישיב חמה ודבר עצב יעלה אף ואנה אורד עליה הדה אלפנון ליסתקימא *

"נהוי מרחק מן שאלת שלמה דאבה כל יומיא". והשווה ענין המוסר למה שכתב הגאון להלן מה, ג.

21 ראה למעלה מד, ט. שבאר, ומת, — עונש, ולא מוות ממש. השווה דברי הימים ב, יג, כ. ויגפהו ה' וימות, ופירוש רד"ק שם.

22 השווה פי' הטור לפסוק יח: "מתחילה היה סבור שיוסף היה רוצה להזנו לבנימין למות אז לא היה לו פתחון פה לדבר לו שימיתיהו תחתיו, אבל מששמע שאמר יהיה עבד אז נגש ואמר קחני לעבד תחתיו".

23 מובא בשם רשב"ח בפי' ראב"ם.

* כך בכתב היד, וצ"ל "יסתקי מא".

פִּי נִפְסָה וַיִּתֵּיר מֵא פִּי אַכְלָאקָה וְכִק' מִים עֲמָקִים עֲצָה בִּלְב אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלָנָה וְדִלְךְ אֵן אַלְכְּלָאֵם אַלְלִטִּיף אַלְמַעֲאִנִי יַעֲמַל פִּי תַעֲדִיל אַכְלָאֵק אַלְנֶפֶס וְרִיאֲצ'תָּהָא כִּמָּא יַעֲמַל אַלְמוֹסִיקִי דִּלְךְ פִּי אַלְנֶפֶס אַלְגִּצ'בִּיָּה וְדִלְךְ בִּאֲסַתְעֲמָאֵל צ'רֹוב אַלְנֶגֶם וְאַלְאִיקָאֵע בִּאֲלְמַעֲאִנִי * אַלְלִטִּיפָה אַעֲמַל פִּי בַעֲץ' אַלְנֶפֶס מִן אַלְמוֹסִיקִי וְדָאֵךְ כִּמָּא יַעֲמַל אַלְשַׁעֲרָא בְנִט'ם כְּלָאֲמָהֶם וּוּזֶן אֲבִיָּאֵת שַׁעֲרָהֶם וְכִמָּא יַפְעַל אַלְכְּטָבָא אַלְפַּצְחָא אַלְבִּלְגָא בְּכִטְבָּהֶם פִּתְקוּם מַעֲאֲנִיָּהֶם פִּי נִט'ם אַלְמַכְטוּב עֲלִיהֶם בִּל אֹוכֵד מִן גִּמִּיע דִּלְךְ אַקוּאֵל אַלְדָּאֲלִין וְאַלְמַבְרָהֲנִין עֲלִי חַקָּאִיק אַלְאִישִׁיא פֶּאֵן דִּלְךְ אַבִּלְג פִּי נֶפֶס אַלְפַּצ'לָא וְדִלְךְ אֵן תְּבֵאֵת הִדָּה אַלְמַעֲאִנִי יִכּוֹן פִּי אַלְנֶפֶס אַלְנָאֲטָקָה וְתְּבֵאֵת מַעֲאֲנִי אַלְנֶגֶם וְאַלְאִיקָאֵע יִכּוֹן פִּי אַלְנֶפֶס אַלְגִּצ'בִּיָּה וּבִינָהֲמָא שְׁתָּאֵן

תַּרְגוּם הַפְּסוּקִים מִדָּה, א—טז

נצ:

תם קאל (א) ולא יכול ולם יטק יוסף אלתצבר לגמיע אלמנתצבין בין ידיה פנאדי אכרגו כל אנסאן מן בין ידי פלם יקף אחד ענדה חין תערף יוסף אלי אכותה (ב) ויתן ואעלן צותה באלבכא וסמעה אלמצריין וסמע מן פי דאר פרעה (ג) ויאמר וקאל יוסף לאכותה אנא יוסף עאד אבי באקי פלס יטקו אכותה אגאבתה לאנהם בהתו בין ידיה (ד) ויאמר פקאל יוסף לאכותה אדנו מני פדנו פקאל אנא יוסף אכוכם אלדי בעתמוני ללמצריין (ה) ועתה ואלאן לא תגתמו ולא ישתד עליכם אד בעתמוני אלי ההנא פאן למעשה בעתני אללה בין ידיכם (ו) כי זה פאן הדה סנתי גוע קד מצ'תא פי אלבלד ובקי כמסה סנין ליס פיהא חרת ולא חצאד (ז) וישלחני ובעתני אללה בין ידיכם ליציר לכם בקאא פי אלארץ' ויחיי לכם פליתה עט'ימה (ח) ועתה ואלאן ליס אנתם בעתתמוני אלי ההנא אלא אללה פצירני אסתאדא לפרעה וסידא לגמיע אלה וסלטאנא עלי גמיע בלד מצר (ט) מהרו פאסרעו ואצעדו אלי אבי וקולו לה כדי קאל אבנך יוסף קד צירני אללה סידא לגמיע אלמצריין אנחדר אליי לא תקף (י) וישבת פתקים פי בלד גשן ותכון קריבא מני אנת ובניך ובני בניך וגנמך ובקרך וגמיע

קובץ מחקרים של המרכז לחקר המוסיקה היהודית, ירושלים תשכ"ח. יש להוסיף שם בעמוד יד את המונח הנזכר לפנינו שהוא מן המאה העשירית.

* כך בכתב־היד, וצ"ל: "ואלמעאני".

25 ראה בספרו של פרמר הנ"ל עמוד 14, המציין כי אצל הפילוסופים הערביים, הקצב במוסיקה ממלא אותו התפקיד כמו המשקל בשירה, וראה שם הערה 3 על המקורות הערביים. וראה קטע מספר "מרפא הנפשות" לר' יוסף עקנין מתורגם על ידי ד"ר ש. עפפנשטיין, ספר היוכל לנחום סוקולוב, וורשא תרס"ד, עמ' 376: "אחר זה ילמדם חכמת השיר... וכמו זה ילמדם חכמת השיר ויציע לפניהם שירי מוסר ביותר ושאר מיני השיר המעולים... אשר בהם יתעורר על כל מידה טובה... וכמו זה ילמדם מענייני מוסר אשר כוונתם להדריכם בדרך הנזכר מה שחובר בחוזים, כי זה יחבב להם המידות התרומיות וירחיקם מן המעוות ויעוררם לקנות להם הטוב ולהסיר מהם הרע וזה מהיותר מועיל לתלמידים". ראה ז. בכר בספר ווינטר אונד ווינשע, הגרמני חלק II עמ' 254 בקשר לבאורו של הגאון לנאומו של יהודה.

26 על חלקי הנפש השווה אמונות ודעות מאמר שישי פרק ג. וראה, הורביץ על פסיכולוגיה אצל סעדיה — שנתון ברסלאו, 1898 עמ' 30—32. והשווה רמב"ן בראשית ב, ז.

מא לך (יא) וכלכלתי פאעולך תם לאן קד בקי ה' סנין גועא כלא תפתקר אנת ואלך וגמיע מא לך (יב) והנה והודא עיונכם נאט'רה ועיני אכי בנימין אני אכאטבכם משאפהה (יג) והגדתם פאכברו אבי בגמיע כראמתי במצר ובגמיע מא ראיתמה ואסרעו ואחדרוה אלי ההנא (יד) ויפל תם אנכב עלי צדר בנימין אכיה ובכא ובנימין בכא עלי צדרה (טו) וינשק וקבל גמיע אכותה ובכא בסבבהם ובעד דלך כלמה אכותה (טז) והקול וארתפע אלצות אלי אל פרעה וקיל להם קד גא אכוה יוסף פחסן דלך ענד פרעה וענד גמיע קואדה.

פירוש

חקק ענדנא בקולה ולא יכול יוסף להתאפק מא קלנאה מן ורוד מעאני כלאם יהודה עלי נפס יוסף אלי אן חרך מנהא ואתאר מא לם יטיק מעה אלתצבר וכק' ונלאתי כלכל ולא אוכל והדא ישער בה כל אנסאן מן נפסה אנה אדא ורד עליה אמר מחרך צעב עליה אלתצבר וכק' הנסה דבר אליך תלאה ועצר במלין מי יוכל וכדאך אדא אחאט אלבלא באלאנסאן כק' כי אפפו עלי רעות עד אין מספר וג' פמא זאל בה כטאב יהודה אלי אן נקלה מן אלקסאה ואלקלא ואל אבעאד אלי אלרחמה ואלחנה ואלתערף ואלתקריב והדא מא תסתפידה אלנפס אלגצ'בייה אדא כאנת כארגה ען אלאעתדאל אלי אלקסאה מן אלמוסיקי באלנגם ואלאיקאע אלתסכין ואלאשפאק ופי קולה ויקרא הוציאו כל איש מעלי נקול אן אכראגהם לאמרין לילא ינט'רו אליה באכיא פתנקץ היבתה ענדהם פזאלו ענה וכק' סורו ממני כל פעלי און כי שמע יי קול בכיי ולילא יסמעו כטאבה לאכותה פיקפון מנה עלי סרהם וכק' אהוד לעגלון דבר סתר לי אליך המלך ויאמר הס ויצאו מעליו כל העמדים עליו פאמא אמנון פאנה אנמא אראד באכראגהם אתמאם אלחילה עלי תמר כק' ויאמר אמנון הוציאו כל איש מעלי ויצאו כל איש מעליו וקולה ויתן את קולו בבכי יעני רפע צותה באלבכא ואלנחיב כק' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים וג' לאן נתינת קול בגיר מקארנה אלבכא יקתצ'י אלציאח ואלצ'גיג כק' נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה ואלסבב פי בכאיה תחרך כלק אלרחמה ואלרקה ואלארתי ודלך כמא יעמל אלנאדב בנדבה ונוחה פיתיר אלבכא וכקולה לספוד לשרה ולבכותה ואלאקרב פי קולה וישמעו מצרים וישמע בית פרעה אנה אראד בה אנהם סמעו כבר בכאה כק' וישמע משה את העם בכה למשפחתם לאנה יבעד אן יכון בכאה פי דארה וסמע אלמצריין וקום

28 ראה למעלה מד, לד. הערה 24.

29 כן ברלב"ג: "שאין זה מחוק המושל השלם" לבכות בפני המצריים. וכן מובא בצחור המור: "ולפי שאין נאות למלך לבכות בפני העם שנראה שהוא רך הלבב".

30 השווה תנחומא בובר במבוא עמוד 132. ורש"י כאן. ופי' רבינו יוסף בכור שור.

31 כן בלקח טוב: "ויתן את קולו בבכי לפי שנתמלא רחמים".

פרעה צות בכאה לאן ליס לצות אלבכא הדה אלחאל אלתי צ'רב אלבוקאת דונהא ופי קולה ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף נקול אנה אנמא אסתצוב אלתערף אליהם פי דלך אלוקת בעד צחה נדמהם ענדה עלי מא עמלוה בה ובדלהם כל מנהוד פי אסתכלאץ בנימן ומא מעני קולה פי הדא אלמוצ'ע העוד אבי חי בעד קולהם לה פי וקת קדומהם עליה שלום לעבדך לאבינו עודנו חי ומע דלך פלם יברגו אלי אביהם מנד קאלו לה דלך אלקול פנקול אן דלך יחתמל מענאיין אחדהמא אן יקול אצדקוני עלי חקיקה פאן דלך אלקול לעלכם קלתמה עלי גהה אלדפע ואלמעני אלאכר אן יכון סואלה להם ההנא בעד דלך אלקול לעל כבר אבוהם קד ורד עליהם בעד קדומהם וקולה ולא יכלו אחיו לענות אתו מצרחא באלעגו ען אלגואב לעט'ם מא ורד עליהם מן אמרה וימכן אן יכון לדלך כמסה וגוה אחדהא אן אמרא כאנו איסון מנה ט'הר להם ואלתאני אנהם פארקוה עבדא וקד צאר אלי דלך אלמלך אלעט'ים ואלתאלת אנהם אסו אליה והם מצ'טרון אלי מא פי ידה ואלראבע אן חסדהם לה וקע עלי תפצ'יל אבוה לה עליהם וקד ראהו מפצ'לא עלי גמאעה מן אלמלוך ואלכאמס אנהם תכופו אלמכאפאה מנה ואלמגאזאה עלי קבח מא עאמלוה בה פימכן אן יכון אלאמתנאע מן אלגואב אמא לגמיע הדה או לבעצ'הא או לגירהא מעהא פאן אלגואב קד ימתנע לכמסה אסבאב אמא לאן אלכלאם חק פלא יגד גואב ידפעה בה כק' בדברים לא יוסר עבד כי יבין ואין מענה ואמא לאן אלמכאטב גאהל פימא יקול פתרך אלגואב לה פי גיר אלאמור אלדיאניה הו אלגואב וכק' אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה פאמא לאן אלמכאטב גאהל במא יקאל לה פיגיב בגיר אלצואב פהו תארך ללגואב עלי אלחקיקה וכק' על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב וקאל איצ'א ועדיכם אתבונן והנה אין לאיוב מוכיח עונה אמריו מכם ואמא אן יכון אלכוף ואלגזע מן אלמכאטב יקטעהם ען דלך וכק' חתו לא ענו עוד העתיקו מהם מלים ואמא לאן אלמכאטב יכאף גיר אלמכאטב וכק' והתרישו העם ולא ענו אתו דבר כי מצות המלך היא לאמר לא תענהו ועלל תרך גואבהם לה בקולה כי נבהלו מפניו יעני בהת אלנפס ווקופהא ען אלגואב וכק' אלולי ונפשי נבהלה מאד וג' וקד יקארן דלך אלכזי ואלכגל במא גרי וכק' יבושו ויבהלו מאד וג' ופי דלך לנא אעתבארא לטיפא והו אנה אדא כאן אלאסבאט לם יתבתו לכלאם אכוהם אלאצגר ובהתו מן כטאבה פכיף יצח לנא תבאת עלי עט'ה כאלק נפוסנא וכק' כי ריב ליי עם עמו ועם ישראל יתוכח פתחיר אלנפוס ובהתהא הנאך אעט'ם וכק' ונבהלו צירים וחבלים

34 השווה ב"ר פ' צג, ט. יוסיפוס קדמוניות ספר שני ט בתרגום אברהם שליט דף 54. ובספר היובלים פ' מג.

35 השווה ר' אברהם בן הרמב"ם: "תוספת דרישה וחקירה מפני גודל הדאגה עליו שמא כבר נפטר ע"ה". ראה פי' הטור, ופי' ר' יעקב מווינא, ומדרשי התורה, עוד אבי חי — על בריאותו שאל.

36 הטעם השני והחמישי מובאים ברבינו בחיי.

37 ראה שבת ל, ב: כתיב אל תען כסיל כאולתו, וכתיב (משלי כו, ה) ענה כסיל כאולתו, לא קשיא, הא בדברי תורה הא במילי בעלמא.

38 השווה רש"י כאן.

יאחזון כילודה יחילון וג' פמא אלדי נצנע ואין אלמדפע וכק' ומה תעשו ליום פקודה ולשואה ממרחק תבוא וג' ולקולה להם גשו נא אלי ויגשו מענאין אחדהמא תסכין רועהם ותאנסיהם ליאמנו כופהם אד לם יכן בחצ'רתה אחד ואקף פננסב אסתדנאה להם לסר יכאטבהם בה ואלמעני אלתאני קאלה בעץ' אלקדמא אנה אסתדנאהם יוריהם מילתו לאן גמיע אלמצריין כאנו ערלים והדא גיר ממתנע וקולה להם אני יוסף אחיכם וג' לם ירד בה אן להם אך אכר אסמה יוסף פאנפצל הו מנה במעני אלביע ולא קצד איצ'א אדכארהם רגבה (אליה) דנבהם אליה וכטאהם עליה ואנמא אראד צ'ד דלך אן ביעכם לי כאן סבב וצולי אלי ההנא וניל הדא אל רתבה אלעאליה וידל עלי צחה הדא אלתפסיר קולה בעדה ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם וג' ופסרתה ואלאן לא תגתמו לאן אלעצבון אדא כאן גמא פהו מרץ' נפסאני וכק' כי כאשה עזובה ועצובת רוח וג' ואנמא קלת אדא כאן גמא לאן קד תכון הדא אללפט'ה משקה וכק' בעצבון תאכלנה כל ימי חיך פאלנהי ען אלגם יקע פי חאל תוגב אלסרור בהא וכק' כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות י'י היא מעוזכם פהדא אלקול מנה יתקצ'י אנכם אן כנתם מגתמין בפקדי פקד חצ'רתם וגודי עלי חאל רפיעה ואנמא לם יקל ואל יעצב אבי לאן אלאב קד יגתם אכתר ויקלק לפקד ולדה וכק' כי שמע העם ביום ההוא לאמר נעצב המלך על בנו ודלך ידל עלי אשפאק יוסף עליהם וכק' ידע אביך כי מצאתי חן בעיניך ויאמר אל ידע זאת יהונתן פן יעצב בל דלך דליל עלי מחבתה להם וכק' ען אדניה בן חגית ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית וינבגי אן נעלם אן הדא אלקול מדיח לה לאן מן אלממתנע אן יכון אדניה אכטא או אסא אלאדב פלם יגמה דויד במנעה מנה לכן הדא אלקול מכצוץ באלאשיא אלגאיוה אלתי לא תקבח פי אלעקל ולא פי אלסמע וקד חקק קולה ההנא כי למחיה שלחני אלהים לפניכם קול אלולי ענה שלח לפניהם איש לעבד נמכר יוסף וערפנא בקולה ועוד חמש שנים וג' אן אלגלא ואלגוע אנמא כאנא במצר לאנה לם יכן חרת ולא חצאד ודלך ינבגי אן יכון בנקצאן מא אלניל מע עדמהם ללאמטאר אלזמאן כלה פיוון נקצאנה כלאגוראן וכמא קאל ושקעה כיאור מצרים עלי אן קציר קד יראד בה אלקטע ואלקטף לתמר אלשגר כק' כי לפני קציר כתם פרח וג' וקולה וישלחני

שיתכן שגם המצרים היו מולים.

42 השווה שתי ההגדרות למלת עצבון בספר השרשים לריב"ג שורש עצב: "ענין הכל צער. ממנו מה שהוא בגוף והוא מיחוש וטורח ויגיעה. וממנו מה שהוא בנפש הוא הדאגה והיגון". הגאון באר עצבון, בעקבות תרגום רס"ג בבראשית שם.

43 כלומר — מצוות שכליות או מצוות שמעיות. — הגאון מבאר שלא היה צורך להוכיחו. כנגד זה ראה בבא בתרא קט, ע"ב פי' רש"י, ורד"ק במלכים שם. וראה פי' אברבנאל המתנצל להצדיק את דוד על מניעת התוכחה.

44 השווה המפרשים לקח טוב, ופי' ריב"א וספר פענח רזא, אם אין חרישה קציר מנין? והעירו שישנם מקומות שזורעים בלי חרישה. ביאורו של הגאון כי תיבת קציר חלה גם על אילנות מובאת בספר השרשים לריב"ג שרש קצר. וראה תרגום יונתן ורד"ק בישעיה שם, הם ביאורו לפני "זמן" קציר כתם פרח.

אלהים לפניכם ישאבה קול עזרא ועתה כמעט רגע היתה תחנה מאת יי' אלהינו וגו' וקולה ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים וגו' נסב דלך אלי אל תדביר אלסמאוי ואלסיאסה אלעלויה והדה הי חקיקה מקדים רפואה למכה ופי קולה וישימני לאב לפרעה וצף נפסה בתלת רתב אלרתבה אלאולי וישימני לאב לפרעה יעניי אנה געלני אסתאדא לפרעה לאן אב פי לגתנא קד יכון אסתאדא כק' אבי כל תפש כנור ועוגב ואנמא סמי נפסה אסתאדא לפרעה למא כאן ידברה ויסוסה מן אמרה והדה חקיקה כל מדבר מסוס אן יכון מדברה וסאיסה אסתאדא פהו ואן כאן תאבעא לה פי אלט'אהר פאנה עלי אלחקיקה אלמתבוע וכדאך אן כאן דונה פי אלט'אהר פהו עלי אליקין אעלי מנה רתבה ואשרף פצ'ילה לאן אלאפצ'ל ידבר אלאדני ואלרתבה אלתאניה ולאדון לכל ביתו יעניי אנה סאד כאצה פרעה ואהל דארה לאנה פאקהם פי אלפהם⁴⁸ פצארו לה בגהלהם מא יעלמה כאלעביד וכק' ועבד אויל לחכם לב ואלרתבה אלתאלתה ומשל בכל ארץ מצרים יעניי בה אלתסלט עלי גמיע אלבלד וכק' הנאך שמו אדון לכיתו ומושל בכל קנינו והדא ופקר אללה מן יוסף אכלאק שריפה לאנה לס ירתץ' יתרך דמהם עלי אסאתהם בל ערפהם אן אסאתהם אתמרת כירא פאקתצ'א כטאבה שכרהם וקולה מהרו ועלו אל אבי לאנה אמר לא יגוז פיה בעד ט'הורה אלתלבת ואלתוקף כק' מהרו בניך וגו' ואסתדעא בקולה רדה אלי אל תעמד שכוצה אליה ולולא תלך אלמגאעה אלעט'ימה ומא ינצ'אף אליה מן עזה ועונה לה לס יגוז לה אזעאגה ואכראגה ען וטנה עלי אנה קד כאן ימכנה תוגיה אטעמה תקים בה ובאלגמאעה אליה לכנת חתה עלי מא עלמה מן שהותה ללנט'ר אליה לאן יוסף לס יכן ימכנה פי דלך אלוקת מפאקה פרעה וקולה והיית קרוב אלי יעניי קרב אלדיאר לאן מסאפה אלקריבה עלי ה' אנחא אלאול אלתקארב פי אלסכני ואלמחל כק' וגם הקרובים אליהם עד יששכר וזבולון ונפתלי מביאים לחם וגו' ואלתאני אלקרב באדרע כק' ויקרב אל אחיו את המדינות ואלתאלת אלאנס באלדנו כק' והקרוב אליו כרשנא שתר אדמתא וגו' ואלראבע קריבה באלגשיאן ואלמבאצ'עה כק' ואקרב אל הנביאה וגו' ואלה' קריבה פי אלפכר ואלקלב ואללסאן כק' כי קרוב אליך הדבר מאד וגו' ובק' אתה ובניך ובני בניך אעלמה רצ'אה ען אכותה וזואל מא כאן

47 השווה ראב"ם : לאב, למנהל כמו שינהל האב לבנו.

48 המלים "פי אלפהם" (= בהבנה) חסרות אצל איזראילסאהן. ובמדרש החפץ שם — ולאדון לכל ביתו : "כלכלם על ידו".

49 כן במדרש הגדול.

50 השווה מדרש הגדול מה, ה.

51 כן באברבנאל (פסוק ט). וראה רמב"ן (פסוק יא).

52 בכה"י : המדינות.

מן נפסה עליהם ורגועה להם לילא יקעדה פכרה פי דלך ען אלמסיר אליה ותעדידה וצאנך ובקרך לחאגתהא אלי אלאכתבאן וגיר דלך מן אגדיתהא וקולה וכלכלתי אותך שם ואגב עליה ולאום לה ואלכליכול יגרי פי וגובה עלי סתה אנחא אלאול ענאיה אלאנסאן באצלאת אכלאקה ואזאלה אמראץ' נפסה לקולה רוח איש יכלכל מחלהו וג' ואלתאני ענאיתה בתדביר גסמה ומנולה כק' טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט ואלתאלת קיאמה באמר ואלדיה פי מאונתהמא כק' לנעמי והיה לך למשיב נפש ולכלכל את שיבתך ואלראבע קיאמה באמר אזואגה וכק' ען פילגשי דויד ויכלכלם ואליהם לא בא ואלכאמס אלקיאם באמר אלאנביא ומאונתהם כק' ויקח עבדיהו מאה נביאים ויחביאם חמשים חמשים איש במערה וכלכלם לחם ומים ואלסאדס אלקיאם באמור אלמלוך במא יחתאגון אליה וכק' ען ברזלי והוא כלכל את המלך בשיבתו במחנים כי איש גדול הוא מאד וקאל ויאמר המלך אל ברזלי אתה עבר אתי וכלכלתי אתך עמדי בירושלם וקאל ולשלמה שנים עשר נצבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו חדש בשנה יהיה על האחד לכלכל וקאל פי תבאת דלך וכלכלו הנצבים האלה את המלך שלמה ואת כל הקרב אל שלחן המלך שלמה איש חדשו לא יעדרו דבר ואראד בקולה פן תורש כוף אלפקר לילא יקעד ען אלנזול אלי מצר באלכסל ואלפשל נט'יר קולה אל תאהב שינה פן תורש ופי קולה והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין גקול אן לאפראדה בנימן מענאיין אחדהמא אן מכאטבתה כאנת ללעשרה דון בנימין אעני קולה להם אשר מכרתם וג' וסאיר אלקול פלמא אראד גמעהם באלכטאב קאל דלך ואלאכר אנה אנמא גמע בנימן מעהם חתי אן אתהמהם אבוהם באכבארהם לה בכברה אכברה בנימן בדלך ואראד בקולה כי פי המדבר אליכם שיין אחדהמא יעני אני מכאטבכם שפאהא ובאלעיאן הודא תדרכון דלך לא באלכבר ודלך כקול גדעון ללמלאך ועשית לי אות שאתה מדבר עמי יעני אן כטאבך לי אות ואסלך אן תצנע לי אות איה מצ'אפא אליהא ואלאכר אראד בה אני אכאטבכם בלשון הקדש לא כמא כאטבתכם בדיא בתרגמאן פתכון אללגה ואלנגמה דאלתאן לכמא עלי תע(ריפי) (?) וידלנא עלי צחה דלך תסמיה אלעבראניין ללגה פה כק' מי שם פה לאדם וקאל כי כבד פה וג' וקולה והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים לם ירד בה אל(תגא)לל עליה ואלתבאהי ענה ולכן הו אחד צ'רוב ארגאבה פי אלדכול אלי מצר ודלך כמא פעל אלכאלק אלאכבאר בגלאלתה (?) סבב ללרגוע אלי טאעתה בקולה האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי והגידו את כבודי בגוים וקולה ואת כל אשר ראיתם

בשרשים פירוש א', לקח טוב ורש"י כדברי הגאון.

55 ראה צרור המור מה, ד בשם מדרש שלא רצה להכיר על המכירה לפני בנימין.

56 ראה בראשית מג, ו : ויאמר ישראל למה הרעתם לי להגיד לאיש העוד לכם אח.

57 כן ברשב"ם : "ולפי עיקר פשוטו, בשורה שתאמרו לאבי לא מפי שמועה ששמעתם מאחרים".

57* בכה"י : "שתעשה לי 'אות', אות נוסף".

58 הטכסט כאן לקוי. ראה תורה שלמה אות נד על הדיוק בדברי הרד"ק, שהתכוון לשתיים אלה עצם השפה והקול. בכה"י כתוב : לכמא = "לשניכם".

59 כן ברשב"ם — את כל כבודי : "לא ידאג לבא כי יש [בי] כח ויסולת להטיב לו". והשווה צרור המור : "וידוע כי אין ראוי לשום אדם לשבח עצמו" וכו'.

לם יען בה אללטיפה ואלטאעה לה ולא כברה לאן גמיע דלך דאכל תחת קולה את כל כבודי לכנה אראד בה בכאה ותשוקה ותשופה עלי רותה וקולה ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך אפרדה בה למא חרכה מן חנין לאכיה מן אלאם וכק' מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי וקאל כי יסיתך אחיך בן אמך וג' ואנמא קצד צוארו לאנה אלצדר הו אלמקבל פי אוקאת אלפראח ויוגב דלך אלעכס ולדלך קצד בקולה כמגדל דוד צוארך וג' ואלסבב פי גמע אלנשיקה מע אלבכיה פי קולה וינשק לכל אחיו ויבך עליהם הו תאניסהם ובסטהם באעלאמהם שוקה אליהם וזואל מא פי נפסה עליהם ולדלך קאל ואחרי כן דברו אחיו אתו יעני בעד סמאע כלאמה ואתבאתה וצחה אמרה פי נפוסהם ותאניסה להם כאטבוה עלי אנה לם ישרח מא אלדי כאטבוה בה פכליק אן יכון אלכטאב אעתראף ואעתדאר ותנצל וקולה והקול נשמע יעני אלכבר כקולה והקול נשמע עד למרחוק ולקולה וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו סבבין אחדהמא אנהם אחבו לה קדום אהללה עליה ליפרחו בה ויפרח בהם ואלאכר אנהם אראדו לה זואל עאר אלעבודיה ענה ושרף קדר אלאכוה לה תם קאל.

תרגום הפסוקים כה, יז—כח ; כז, א—ז

נץ. (יז) ויאמר. וקאל פרעה ליוסף קל לאכותך אצנעו כלאלא אחמלו בהאימכם ואמצ' אדכלו בהא אלי בלד כנען. (יח) וקחו. וכדו אבוכם ואהלכם וצירו אליי אעטיכם כיר בלד מצר ותאכלו אגוד מא פי אלארץ'. (יט) ואתה. ואנת אמרת אן תקול להם אצנעו כלאלא כדו מן בלד מצר עגלא לאטפאלכם ונסאיכם ואחמלו אבאכם ותעאלו. (כ) ועינכם. ולא חשפק אעינכם עלי אניתכם לאן כיר גמיע בלד מצר הו לכם. (כא) ויעשו. פצנע כדאך בנו אסראיל ודפע אליהם יוסף עגלא באמר פרעה וזאדא ללטריק. (כב) לכלם. וכלע עלי כל רגל מנהם כלעה ווהב לבנימן תלת מאיה דרהם וכמס כלע. (כג) ולאביו. ובעת אלי אביה בעשר חמיר מחמלה מן כיר מצר ובעשר אתן מחמלה ברא וטעאמא וגדאא לאביה ללטריק. (כד) וישלח. ואטלק אכותה ומצ' וקאל להם לא תכתצמו פי אלטריק. (כה) ויעלו

61 מובא ברבינו בחיי, ומקורו בדברי הגאון.

62 ראה רד"ק טו: "ושאלוהו על אשר קרהו וכו'". ובדרשות אבן שועיב: "שתלו פניו שלא יגלה המכירה לאביהם".

63 בלקח טוב: "הלכו והגידו למלכות".

64 טעם שני בלקח טוב, בשכ"ט, ובכור שור. ורבינו בחיי שאב כנראה מדברי הגאון.

וצעדו מן מצר וגאאו אלי בלד כנען אלי יעקב אביהם. (כו) ויגידו. פאכברוה קאילין עאד יוסף באקי ואנה אלמסלט עלי גמיע בלד מצר פשך קלבה ולם יתק בהם. (כז) וידברו. וכאטבוה בגמיע כטאב יוסף אלדי כאטבהם בה וראי אלעגל אלדי ארסל יוסף לחמלה וזאל מרץ' נפס יעקב אביהם. (כח) ויאמר. וקאל ישראל חסבי

מו

אן עאד יוסף אבני באקי אמצ'י אראה קבל אן אמות. (א) ויסע. פרחל אסראיל וגמיע אלה חתי גא אלי באר שבע ודבח דבאיח לאלאה אבאה יצחק. (ב) ויאמר. וקאל אללה לאסראיל פי רויא אלליל יא יעקב יא יעקב פקאל לביך. (ג) ויאמר. פקאל לה אנא אללה אלאה אביך לא תכאף מן אלאנחדאר אלי מצר פאני אגעל מנך הנאך אמה עטימה. (ד) אנכי. ואמרי ינזל מעך אלי מצר ויצעדך איצ'א אצעאדא ויוסף יגמץ' עיניך. (ה) ויקם. פקאם יעקב מן באר שבע וחמל בני אסראיל יעקב אבוהם ואטפאלהם ונסאהם עלי אלעגל אלתי ארסל בהא פרעה לתחמלה. (ו) ויקחו. ואכדו מאשיתיהם ואמלאכהם אלדי מלכו פי בלד כנען ודכל מצר יעקב וגמיע נסלה מעה. (ז) בניו. בניה ובני בניה ובנאתה ובנאת בניה וגמיע נסלה גאבהם מעה אלי מצר.

פירוש

אמא קול פרעה ליוסף ען אכותה זאת עשו פלם ירד בה כלה ואחדה לכנה אראד בה כלאל גמאעה ואפעאל כתירה והי טענו ולכו באו וקחו ובאו וכדאך קול זאת עשו קחו לכם מחתות יגמע אפעאלא והי קחו ותנו ושימו וקולה טענו את בעירכם פאנהא לפט'תין מן אלפאט' אלחרגום לאן אלטעינה תרגום נשיאה ובעירכם תרגום בהמתכם ועלי אנה לם יקל אי שי יחמלו עלי אלבהאים פאן אלאולי פי דלך אן יכון קצד אלי חמל אלטעאם פאנהם אליה אחוג מן גמיע אלאשיא ודלנא קולה וקחו את אביכם עלי אן מע קולה באו אחי יוסף אנה סמע בכבר אביה וכוון גמאעתהם פי ארץ כנען וקצד בקולה ובאו אלי אלי מא יקתצ'יה חסן אלסיאסה מן אפצ'אל אלאנסאן עלי אהלה ואסבאבה וקולה את טוב ארץ מצרים יעני כואץ אלבלד אלכיריה ופסרת חלב הארץ אגוד מא פי אלארץ' נטייר קולה מכל חלבו ופסרת צויתה אמרת ולם אפסרה מאמורא לאן דלך תפסיר מצוה והדא נטייר קולה כי כן צויתי ולם יקתנע פרעה ליוסף באטלאק דלך ואגאזתה לה אלא באן אמרה בדלך לילא יקע פיה תצ'גיע או תאכיר ולעל אלעגלות לם יכון לאחד אכראגהא מן אלבלד

"בעיר" במובן "בהמה" נמצאת רק שש פעמים במקרא: בראשית, כאן; שמות כב,

ד; במדבר כ, ד; שם ח; שם יא; תהלים עח, מה. ע"כ הדגיש את זה הגאון.

67 כן ברש"י.

68 השווה צרור המור בשם מדרש: "וכי מה טיבו של פרעה אצל יעקב" ומסיים בדרש.

69 כן באונקלוס ורש"י כאן, וכן באבן עזרא במדבר שם. וכן באר ר' יהודה בן בלעם ב"כתאב אלחרג'יח" כ"י אוקספורד 292, במדבר שם.

70 כוונת הגאון היא שכאן יש לבאר בבנין פעל עבר כלומר כבר צויתה. ואלו "מאמורא" בערבית, הכוונה היא מצווה עכשיו. יש לציין שריב"ג כן מתרגם "ואנת מאמור" = ואתה מצווה. באונקלוס תרגם "ואת מפקד". ובתרגום ירושלמי כת"י רומי: "ואת אתפקדת". בפשיטא תורגם: "ואנת הא משלט" פירש צויתה מלשון נגיד ומצוה. ראה הערה 18 שם. ועיין רשב"ם: "עתה אני מצוה אותך".

אלא באדן אלמלך פאדן לה בל אמרה בדפעהא אליהם ולם יחץ עדדהא פנקול אן מיעוט עגלות שתים ובעד דלך יגוז אלי מא הו אכתר מנהמא ודלך בחסב כתר אתאתהם או קלתה ואלחאגה אלי אלעגל מאסה פי חמל אלבר בחית לים גמאל וכק' ויקח משה את העגלות ואת הבקר ויתן אתם אל הלויים ותפרידה בקולה ונשאתם את אביכם ובאתם לאנה יואזי גמאעתהם וימכן פי קולה ועיגכם אל תחוס על כליכם שיין אחדהמא אן לא תשפקו עלי אלה ספרכם אן תכלק כק' קח לך כלי גולה ואלאכר אן לא תשפקו עלי מא כאן מן אלה אלמגוז ואניתה ממא לא ימכן חמלה פלא תאספון עלי תרכה ותשפקון מן תצ'ייעה כק' מכל כלי ביתך וג' וקולה ויעשו כן בני ישראל יעני תחמיל אלבהאים ויקוי קולה ההנא עגלות על פי פרעה מא כנא קלנאה מן אנה לעל לם יכן לאחד אכראג עגלות מן מצר אלא ען אדן אלמלך ופסרת חלפות שמלות כלעה נט'יר קול שמשון ונתתי לכם שלשים סדינים ושלשים חלפות בגדים וקאל ויתן החלפות למגידי החידה ואנמא לם אפסר חלפות כלע גמאעה לאנה אדא חצרהא באלעדד קאל וחמש חלפות שמלות ושלשים חלפות פלו כאן קולה חלפות יקתצ'י כלע כתירה לאסתגנא ען הדא אלעדד לכנה פעל דלך לאן אלכלעה תשתמל עלי אתואב גמאעה וכליק אן תכון הדא אלכלע מן פאכר תיאב מצר ואלכלע תפעל אלתקריב כתירא כק' ען יהוא ויאמר לאשר על המלתחה הוצא לבוש לכל עובדי הבעל ויצא להם המלבוש ואמא תפצ'ילה לבנימן עליהם בשלש מאות כסף ובחמש חלפות שמלות פללחגה אלזאידה ואלאשפאק אלזאיד וליס נעלם פי הדא אלכמיה תעליל ילזמהא לכנה אכתיארא מנה וקולה ולאביו שלח כזאת יחתמל אמרין לזיאדתה כזאת אמא אן יכון קצד בקולה כזאת אלי אנה מתל פי מעני אלעטא לא פי אלכמיה ואמא אן יכון עלם אן אלדי דפעה אלי גמיע אלאסבאט יכון חמל עשרין חמאר ואתאנה פבעת אלי אביה באזי גמאעתהם וקולה נשאים מטוב מצרים יגמע אלכיר פי אלגואהר ואלמלבוס ואלמשום וגיר דלך נחו קול' וילך חזאל לקראתו ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק

אבן כספי, במשנה כסף, ור"י קמחי כי האיסור היה על עצם העגלה. וז"ל ראב"ם בביאורו: "מאמרו על פי פרעה, מורה כי הן, כלומר העגלות, היו אסורות חוץ מלמי שנתן לו פרעה רשות. ואולי זה העגלות מיוחדות למלך כמנהג בזמננו באפיריונות המלכים אשר נוסעות בהן משפחותיהם וזה גם כן מורה על חפצו (של פרעה) בביאתם ואהבתו ליוסף עדיין חזקה".

עוד צד נמצא במפרשים: שלא היו מוציאים תבואה בעגלות רק בחמורים בכדי להגביל את הכמות היוצאת, מפני זה היה צורך ברשות מיוחדת. רמב"ן, רבינו בחיי, פי' הטור. ועיין תורה שלמה כאן אות עב. מדברי הגאון ברור שהתכוון לעגלות ולא עגלת בקר. גם רס"ג תרגם בלשון יחיד. בשכל טוב: "ולחכי חלפות שמלת כתבן חסרין (ר"ל בפסוק כב) והיינו ערך בגדים". וראה מבוא לתנחומא בובר עמ' 132 שמביא שנתן לכל אחד שתי חליפות. וא"ע כתב, והפחות שתיים.

77 מובא בפי' ראב"ם, ודומה לזה ברבינו מיוחס.

78 ראה תורה שלמה אות עט על הטעמים שבמדרשים וראשונים.

79 השווה רשב"ם ורמב"ן בפירוש השני, ורבינו מיוחס.

80 בא"ע: "כזאת, מחליפות שמלות". והשווה רבינו יוסף בכור שור. ובתרגום יונתן מבואר היטב: "ולאבוי שדר דורון כדין עשרא חמרין" וכו'. ודומה לזה בירושלמי כ"י רומי. והיינו כפירוש רש"י. הגאון בתרגומו השמיט את המלה "כזאת" וכן עשה רס"ג בתרגומו.

משא ארבעים גמל ולן יסתקל מא וגה בה יוסף אלי אבזה מע תמכנה לאן דלך געלה לה ללאסתעאנה בה עלי טריקה וגמע פי קולה בר ולחם ומזון תלתה אשיא בעצ'הא דאכל פי בעץ' פקולה בר אראד בה אלחנטה והי אלבר כק' ומשאת בר תקחו ממנו וקולה ולחם גאמעא לאנואע אלכבו כק' והיה באכלכם מלחם הארץ וג' וקד ט'ן בעץ אלנאס אנה לא יסמי לחם אלא מא כאן מחמשת המינים אעני אלחנטה ואלשעיר ואלכנית וסנבל אלתעלב ואלדוסר ואזלנא ט'נה בקול אלכתאב ואתה קח לך חטים ושעורים ופול ועדשים ודוחן וכוסמים ונתתה אותם בכלי אחד ועשיתם אותם לך ללחם וג' וקאל איצ'א ועשית את לחמך עליהם. אמא קולה ומזון פאנה גאמע לכל גדי מתל אלפאכהה ואלשראב וגיר דלך וכק' ומזון לכולא ביה. ואנמא גמע הדה אלג' לאן כל בר יגי מנה לחם וליס כל לחם מן בר וכל לחם מזון וליס כל מזון לחם ואראד בקולה וישלח את אחיו גמיע אכותה באטלאק שמעון ובנימין בגיר אעתקאל ואחד מנהם ולא אסתראבה בהם וקצד בקולה להם אל תרגזו בדרך אן לא יכתצמון פי אלטריק ויסכט בעצ'הם עלי בעץ' בדכרהם מא פעלותה בה ויעוד בעצ'הם עלי בעץ' באללום כקולה לב רגז וקולה ברגז רחם תזכר וקולה ויעלו ממצרים ויבאו ארץ כנען יעני בסרעה בגיר תלבת ולא תוקף ותאכר ופי קולהם לאביהם וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים תחקקא ללרויא אלתי כאן ראהא ואדרארא בהא ופסרת ויפג לבו ושך ולם אדכר אלקלב לסבבין אחדהמא אנה לא יחסן פי לגה אלערב אן יקאל ושך קלבה ואלאכר אן חד אלשך הוא וקוף אלנפס בין אלאיגאב ואלסלב ואלאתבאת ואלנפי אעני בין אן דלך אלשי קד כאן או לם יכן וקד יכון מן הדא אללפט' פתור כק' אל תתני פוגת לך וקולה עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות וקולה כי לא האמין להם לעט'ם אלאמר פי נפסה נט'יר קולה לא האמינו מלכי ארץ וכל ישרי תבל וג' פהו לם יתחקק להם צדק ולא כדב והדא הו חד אלשך ויחתמל קולה וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם אן יכון קד כאטבהם

ע"כ. זה לפי הנוסח כ"י קמברידג', T-S 9106 שפרסם ש. אברמסון בספרו ענינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד עמ' 147. והשווה אוצר הגאונים, ברכות חלק הפירושים עמ' 70 ; בית התלמוד שנה שניה וזין תרמ"ב. א.ה. ווייס עמ' 380 פרק השער העשירי. וראה תניא רבתי סי' נח עמ' 68 ; מפתח התשובות עמ' 171. ר' אברמסון שם עמ' 142 הערה 13 על נוסח כ"י הנ"ל לגבי "מישוש". יש לציין ר"י הברצלוני ס' יצירה עמ' 252 : "ויש מי שרוצה לפרש תשמיש שהוא ממשש כדכתיב אולי ימישני אבי". מכאן חזוק לנוסח הכ"י.

בתרגום יונתן ביחזקאל שם מתרגם : "ותעבד יתהון למיכל". וראה רש"י ורד"ק שם, המבארים שזה סי' הרעב במצור ויאכלו לחם תערובות ובמיאוס. והשווה ספר השרשים לריב"ג שרש לחם : "ולחם אצלי שם כולל לכל מה שיאכל אלא שהגובר עליו מה שיעשה מן התבואה בלבד". והשווה ראב"ע על מזון. גם הוא מרמז לפסוק ביחזקאל שלפנינו. בכה"י : ואתה קח לך "חטים".

84 השווה ב"ר פ' צד, ב וירושלמי עירובין פ"ג ה"א : "כל הדברים קרויין מזון", וראה רבינו בחיי, שכל דבריו בעניין בר לחם ומזון לקוחים מדברי הגאון.

85 כן ברבינו בחיי. וראה לקח טוב (פסוק כג) שבנימין לא חזר. והשווה מושב זקנים, פי' הטור. ופענח רזא המזכירים דעה זו שבנימין לא חזר.

86 כן באונקלוס ויונתן, רש"י וא"ע.

87 בתרגום הערבי של הפסוק נמצאת המלה "לבו", גם רס"ג תירגם את המלה "לב".

88 כן באר בראב"ם — ויפג לבו "טעמו הרפיון והחלישות". וראה ערוך השלם ערך פג.

במא יכאטבו בה אבוהם באסראר כאנת פימא בינה ובינה לתציר דלאלה עלי צדק אלכבר ענה ואנמא ראינא אחתמאל דלך ואתגאהה לאנה לם נרי פי קולה מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו וג' וישבת בארץ גשן וג' וכלכלתי אתך שם וג' מא יציר דלאלה עלי תצדיק אקואלהם ותחקק מא כאן שך פיה ויגטוי פי קולה וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אתו אנה ראי מע אלעגלות אלכלע אלתי כלעהא עלי בנימין ועלי גמאעתהם ואלחמיר ואלאתן וחמלהא וחתי תחקק כבר יוסף ענדה לעלמה באן לים פי וסעהם אן ישתרו דלך ולעלה כתב מעהם כתאב אליה בכטה פבאגתמאע הדה אלאשיא צח ענדה כברהם ופסרת ותחי רוח יעקב אביהם וזאל מרץ' נפס יעקב לאן וזאל אלמרץ' יקאל בהדא אללפט' כק' בחלותו ויחי מחליו ודלך אן אלחזן מרץ' ללנפס לקולה ורוח נכאה מי ישאנה וקאל רוחי חבלה ימי נזעכו קברים לי וקאל מדוע רוחך סרה וגו' פלמא זאל קיל ענה ותחי רוח יעקב אביהם וימכן אן יכון אראד בדלך רגוע אלנבוה אליה לאנהא אחד אסמאהא כק' רוח יי אלהים עלי וג' ויתגה אן יכון קצד בדלך כלו קלבה וקוה פכרה ותמיזזה וכק' ען שאול ותצלח עליו רוח אלהים ויתנבא בתוכם ויחתמל אן יכון אשאר בדלך זיאדה קוהה וגשאטה כק' ען שמשון ותצלח עליו רוח יי וישסעהו כשסע הגדי וג' ויחתמל קולה רב עוד יוסף בני חי מענאיין אחדהמא אנה כתיר לי אן יוסף אבני באקי ואלתאני חסבי בקאה וחיותה כק' רב לכם וג' וקולה אלכה ואראנו בטרם אמות עלי מא יקתציה אלטבע מן אלנט'ר אלי אלמחבוב ומא פי דלך מן סכון אלנפס והדו

מו

אלקלב וקולה ויסע ישראל יעני מן חברון ואמא ויזבח זבחים פימכן אן תכון לכמסה אסבאב אולהא שכר ללה גל דכרה עלי אלבשרי בבקא יוסף וכק' ואני בקול תודה אונחה לך ואיצ'א סאל אלכאלק אן יערפה מן אמרה פי ספרה פערפה כמא תדל גמיע הדה אלקצה ואיצ'א יסאלה אן יחרסה ויחפט'ה פי טרקה גטייר קולה ויזבחו זבח לי וידרו נדרים ואלראבע ואלכאמס יכצאן יוסף והו אן יסאל אלכאלק אן יקוי אמר יוסף ויזיד פי פהמה לתחסן סיאסתה לאנה אסתעט'ם לה סיאסה מצר והדא גטייר קולה ען שלמה ויעל עליו עולות אלף פקאל בעדה בלילה ההוא נראה אלהים

(מ"ב ח, ח) וישבו תחתם עד חיותם (יהושע ה ח). ונטתה דעתנו בו שיהיה מענין מרפא

וארוכה". וראה ש. אברמסון, ענינות בספרות הגאונים. עמ' 41—40.

ר' יהודה בן בלעם כתב בפירושו לבמדבר ודברים (כתאב אלטר'יח) (כ"י) במדבר כא, ח: ולפט' ויחי הנא יעני בה אלבר ומת' ויחי מחליו. בעברית: ומלת "ויחי" כאן מחבנה הרפוי וכמהו (ישעיה לח, ט) ויחי מחליו, ע"כ. וכן בפ' יהושע ה, ח. עד חיותם.

93 כן באונקלוס, אבות דרבי נתן נוסחא א. פרק ל. מדרש תהלים מזמור כד, ג.

94 כעין זה ברבינו יוסף בכור שור: "נתעורר ונעשה חי וזריו ושמח".

95 כן באונקלוס ורבינו יוסף בכור שור ורד"ק.

96 מובא ברבינו בחי על דרך הפשט, וכן בפ' ריב"א ובחזקוני. ובגליון על פירוש רשב"ם, ראה הוצאת ד. רוזין: "ואני הצעיר שמעתי: רב עוד יוסף בני חי — אתם אומרים עוד יוסף חי וכי הוא מושל, רב לי במה שהוא עדיין חי אפילו אינו מושל אלכה ואראנו בטרם אמות וגו'. ועיין הערה 15 שם.

97 כן בפירוש הראב"ם: "כי קרבנות אלה לתודה לאלהי אביו דוגמת זבח תודה". והשווה פי' הטור: "זבח תודה על שבא מן הדרך".

98 השווה מדרש הגדול כאן. והשווה רבינו יוסף בכור שור ופי' הטור.

לשלמה ויאמר לו שאל מה אתן לך פסאל אלחכמה לתחסן סיאסתה ואנמא קאל לאלהי אביו יצחק לאן יצחק אביו קאם במעני אלעקדה מקאם אלקרבנות ואיצ'א לאנה תכוף אן ימנעה כמנעה ליצחק מן אלנזול אלי מצר כק' לה אל תרד מצרימה וג' פיפותה לקא יוסף ואראד...

תרגום הפסוקים מו, ח—כז

(ח) ואלה * והדה אסמא בני ישראל אלדאכלין אלי מצר אלדי הם יעקב ובניה בכר יעקב ראובן (ט) ובני ובני ראובן חנוך ופלוא וחצרון וכרמי (י) ובני ובני שמעון ימואל וימין ואהד ויכין וצחר ושאול בן אלכנעניה (יא) ובני ובני לוי גרשון וקהת ומררי (יב) ובני ובני יהודה ער ואונן ושלה ופרץ וזרח ומאת ער ואונן פי בלד כנען וכאן בני פרץ חצרון וחמול (יג) ובני ובני יששכר תולע ופוא ויוב ושמרון (יד) ובני ובני זבולן סרד ואלון ויחלאל (טו) אלה האולא אולאד לאה אלדין ולדתהם ליעקב פי פדן ארם ודינה בנתה גמיעהם תלתה ותלתין נפסא (טז) ובני ובני גד צפיון וחגי שוני ואצבון ערי וארודי ואראלי (יז) ובני ובני אשר ימנה וישוה וישוי ובריעה וסרח אכתהם ובני בריעה חבר ומלכיאל (יח) אלה האולא אולאד זלפה אלתי אעטאהא לבן ללאה אבנתה פולדת האולא ליעקב סתה עשר נפסא (יט) בני בני רחל זוגה יעקב יוסף ובנימן (כ) ויולד פולד ליסוף פי בלד מצר מא ולדת לה אסנת אבנה פוטי פרע אמאם אלצנם מנשה ואפרים (כא) ובני ובני בנימן בלע ובכר ואשביל וגרא ונעמן ואחי וראש ומפים וחפים וארד (כב) אלה האולא אולאד רחל אלדין ולדת ליעקב גמיעהם י"ד נפסא (כג) ובני ואבן דן חשים (כד) ובני ובני נפתלי יחצאל וגוני ויצר ושלם (כה) אלה האולא אולאד בלהה אלתי אעטאהא לבן לרחל אבנתה פולדת האולא ליעקב גמיעהם סבעה אנפס (כו) כל גמיע אלנפס אלדאכלה מן אל יעקב אלי מצר מא כרג מן צלבה ודלך סוי נסוה בניה סתה וסתין נפסא (כז) ובני ואבנא יוסף אלדאן ולדא לה במצר נפסאן גמלה אלנפס אלתי דכלת מן אל יעקב אלי מצר סבעין.

99 ב"ר פ' צד, ה.

100 כן ברבינו יוסף בכור שור. ורד"ק. וראה רבינו בחיי פסוק ג. הביאור על הפסוקים מו, א—ז, חסר בכת"י.

* התרגום לפסוקים ח—כז וכן התחלת הפירוש עד אמצע פסוק ט עד המלה "נמואל" ועד בכלל, לקוחים מקטעים נוספים שנמצאו על ידי א.א. הרכבי בספריית פטרוגרד ונדפסו על ידי איזראילסאהן כנספח בסוף הספר עמ' 175—176.

פירוש

קד תקדמנא כלאמנא פי תעדיד אסבאב דכול יעקב אבינו ואלשבטים אלי מצר ונטמנהא הנאך והדא מוצע תמאמהא פאן רתבה יוסף וריאסטה צארת ליעקב ואלאסבאט כאלחבל פי אלגדב אלי אלדכול אלי מצר וכקולה בחבלי אדם אמשכם בעבתות אהבה ואהיה להם כמרימי על על לחיהם וג' ולמא צדר ההנא בקולה ואלה שמות בני ישראל תם קאל יעקב ובניו עלמנא אנה קד יסמי יעקב בני ישראל ותכרג בדלך קולה ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים וג' אן יעקב דאכל פי גמלה מן יסמי בהדא אלאסם פצח בדלך הדא אלחסאב ואמא בני ראובן אלדין צרח באסמאהם ההנא פהם אלדין צרח באסמאהם פי דברי הימים ולכן בני שמעון וגדנא פי בעץ אסמאהם תגייר והו תצייר ימואל אלמדכור פי אלתוריה גמואל.

... פי דברי הימים ותבדיל לאסמין מן אסמאיהם ונקצאן ואחד מנהם לקולה הנאך בני שמעון גמואל וימין יריב זרח שאול ואמא תבדיל אליוד באלנון פי אסם ימואל פהו מן אסתעמאל אללגה כמא אסתעמלת אבדאל אלבא באלדאל פי אסם חלב בן בענה וחלד בן בענה אלמכתוב כדאך פי גסכתין אעני דברי הימים וספר מלכים ואמא יריב וזרח [אלמדכראן פי ד] ברי הימים פימכן אן [יכונא אסמין] לאהד ויכין אלמדכורין פי [גסכתנא] כמא עלמנא מן אתבאת אסמא אלגבורים אלדין כאנו לדויד פי דברי הימים וספר מלכים פאנה מן כאן לה מנהם אסמאן אתבת פי אחדי אלגסכתין אסם לה ופי אלאכרי אלאסם אלאכר ודאך כאתבאתה פי דברי הימים סבכי החושתי ופי ספר מלכים מבני החושתי ופי דברי הימים עלי האחוחי ופי ספר מלכים צלמון האחוחי ופי דברי הימים חורי מנחלי געש ופי ספר מלכים הרי מנחלי געש ופי דברי הימים אביאל הערבתי ופי ספר מלכים אבי עלבון הערבתי ומתל דלך ואמא צחר

ברוב השמות בעברי בשמות בני אדם ובשמות הערים כי אינם קופדים בחילוף אות אחת או שתיים בשם". וראה שכל טוב כאן פסוק ט: "ואין דרך הפשט להקפיד בתמורת האותיות במדרש השמות". ובא"ע ובמדבר כו, יב: "אל תבקש דקדוק בשמות". יש לשים לב לכלל הזה המוזכר כבר אצל רשב"ח.

וראה שכל טוב פסוק ז והלאה שהאריך בעניין מדרש שמות. וראה בתורה שלמה כאן אות נה, וראה בראשית רבתי עמ' 213 הערה 2.

105 במקום ספר שמואל נזכר כאן וכן להלן שש פעמים ספר מלכים. ולא ידוע למה. ראה ז, בכר ברווי הצרפתי כרך 16 עמ' 113 הערה 5. (דוגמת תרגום השבעים!).

106 ראה רש"י במדבר כו, יג משפחת אהד בטלה. ובפירוש לדברי הימים המיוחס לתלמיד רס"ג, קירכהיים, (פראנקפורט תרל"ד): "יריב והוא יכין זרח הוא צחר".

107 בכ"י הרי: ולהלן בכה"י עלמון במקום עלבון.

108 כלל זה מוכיר אף רד"ק (דה"י א ד, כד): "ופעמים קוראים אותם בשני שמות שאינם דומים זה לזה, וקרא אותם במקום אחד בשם האחד ובמקום אחד בשם האחר". וראה רשב"ם בראשית לו, ב: "שהוחלפו שמות הבנות, כאשר מצינו בכמה מקומות".

פימכן אנה מאת בעד דכולה אלי מצר לאנה לם ידכרה פי דברי הימים בל לם ידכרה איצ'א פי משפחות שמעון פי פרשת פינחס מע גמיע אלמשפחות ומן תצדירה בקולה הבאים מצרימה כרג ער ואונן מן אן ידכלא פי הדה אלגמלה ואלזיאדה פי חרוף אסמא בני יששכר אלמוגודה פי דברי הימים פי קולה ולבני יששכר תולע ופואה ישוב ושמרון ארבעה תגרי מא תקדם מן כלאמנא עלי תבדילאת אלאחרף פי אלאסמא וקד יקאל פי אלתורה ען יוב לישוב משפחת הישובי וכיף יצח קולה ענהם אשר ילדה ליעקב פנקול אן הדא יצח עלי מעני בני בנים הרי הן כבנים וכיף יצח איצ'א קולה ען גמלתהם אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואכתרהם לם יולדן פי פדן ארם והם אולאד האולי אלשבטים פנקול אן הדא ראגע עלי ראובן ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבולון פקט לא עלי גירהם וקולה כל נפש בניו ובנותיו ולם ידכר לאחד מן אלאסבאט אבנה לכנה דכר דינה פקט פנקול אן הדא מן אלקול אלמקול בלשון רבים מתל ובני דן חשים תם נקול פי קולה כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלוש אנא אחצינא האולי אלאשכאץ אלמדכורין פי הדא אלפצל עלי אלתפציל פוגדנא עדדהם לב' שכצא ודלך אן ראובן ואולאדה ה' ושמעון ואולאדה סבעה ולוי ואולאדה ד' ויהודה ואולאדה אלבאקין ואולאד ולדה ו' ויששכר ואולאדה ה' וזבולון ואולאדה ד' ודינה ודלך לב' שכצא ומן הו אלשכץ אלתאלת ותלתין וכיף תצד אלגפל אלזאידה עלי תפצילנא פנקול אן... קלת אנה בן בלהה הו בן יעקב פילזמני מא קלתה ואנמא קלת אנה בן ראובן קיל לה אנה אדא כאן לראובן אבן פהו מן בני יעקב ואנמא ארדנא אנה ענא בקולה הנאך ויהיו בני יעקב שנים עשר אנה לם יכן לה פי דלך אלוקת ולד ולד ואנמא כאנו בניה אלתני עשר פקט קאל פאן קאיל פפלת הדא מן הו קיל לה הוא פלוא בן ראובן פאן קאל אוּלִיס קד אכבר אלכתאב באן אבן פלוא כאן אליאב וקאל פי קצה קרח ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן פלו כאן פלת הו פלוא לוגב אן יכון אבנה און ולם ידכר אלכתאב לפלוא אבן גיר אליאב קיל לה מא אנכרת מן אן יכון דתן ואבירם אבני אליאב ואון עמהמא ואן יכון אליאב ואון אכזה אבני פלוא אלמסמי פלת פאמא תעלקה באן אלכתאב לם ידכר לפלוא אלא אבן ואחד והו אליאב פיבטלה קולה ההנא ואון בן פלת עלי אנה לו לם ידכרה ההנא לם ימתנע אן יכון לפלוא אולאדא לם ידכרהם אלכתאב ואמא אלקול אלצחית פי אסתכראג אל

כו. ראה ב"ב כנג, א—ב, לק"ט, רש"י, רמב"ן ורד"ק כאן. א"ע פסוק כג. וכן בראב"ם כאן.

115 חסר בכת"י.

116 כן בחזקוני פ' קרח, ובעל לקח טוב מביא את הפירוש הזה ודוחה אותו.

117 כוונתו לפסוק במדבר כו, ח: ובני פלוא אליאב. וראה רמב"ן במדבר כו, יג מב: "משפחות רבות נקראות על שם איש אחד". יש לציין דברי יהודה אבן בלעם בפירושו לפרשת קרח טז, א. כ"י "לם נג'ד פי בני ראובן פלת וקיל אנה פלוא עלי סביל אלקלב כמא קיל חושים ושון[ח]ם. ומא ארי ד'לך לאן פלוא ג'ד נמואל ודתן ואבירם ולם ידכר פי בניה און אלמדכור הנא אנה בן פלת פהו אדא גירה בלא שך". בעברית: "איננו מוצאים בבני ראובן-פלת, ונאמר כי הוא פלוא בדרך השכול כמו שנאמר חושים (בראשית מז, כד) — שון[ח]ם (במדבר כו, מב), ואינני סובר את זה, כי פלוא הסב של נמואל ודתן ואבירם ולא נזכר בבניו און הנזכר כאן שהוא בן פלת, והוא א"כ משהוא אחר, בלי ספק". הבאור שהוא מביא הוא מדברי הגאון לפנינו. אולם בן בלעם לא קבל את סוף דבריו.

שכץ אלתאלת ואלתלתין פהו עלי מא עלמונאה עלמאנא אן הדא אלשכץ הו יוכבד בת לוי ואן אמהא כאנת חבלי בהא לקולהם זו יוכבד שהשלימה מנינן שלישראל במצרים וקאלו איצ'א יוכבד עיבורה בארץ ולידתה בין החומות במצרים שנ' ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי וארי אן אחצ'ר ההנא אלכלף פי אלחסאב אלמוגוד פי אלכתאב אלדי ישאבה הדא אלמעני ואלכצה ואקול אנה עלי צ'רבין בעצ'ה נאקץ פי אלתפציל זאיד פי אלגמלה ודלך ממאתל להדה אלקצה ובעצ'ה זאיד פי אלתפציל נאקץ פי אלגמלה פאמא אלצ'רב אלאול אעני אלנקצאן פי אלתפציל ואלזיאדה פי אלגמלה פהו כקולה ובני שכניה שמעיה ובני שמעיה חטוש ויגאל ובריה ונעריה ושפט ששה פהם פי אלתפציל כמסה ופי אלגמלה סתה פמן הו אלסאדס פנקול אנה שמעיה ודלך אן אלנסבה אנמא הי אלי שכניה פצאר שמעיה וכמסה אולאדה סתה וגמיעהם בני שכניה עלי אצלנא פי בני בנים הרי הן כבנים ודלך איצ'א כקולה ובני יריהו אמריהו השני יחזיאל השלישי יקמעם הרביעי פקד ט'ן קום אן האולי אלמסמאין הם אולאד יריהו פקאלו אדא כאן אמריהו השני פמן הו אלאול פנקול אן אלאול הו יריהו והו אכזהם פאן קאל קאיל אדא כאן יריהו הו אלאך פמן הו אלאב פנקול אן אלאב הו חברון ועלי אנה לם ידכרה ההנא פקד דכרה קבל דלך פי קולה בני חברון יריהו הראש אמריהו השני יחזיאל השלישי ויקמעם הרביעי ודלך איצ'א כקולה לידותון ובני ידותון גדליהו וצרי וישעיהו וחשביהו ומתתיהו ששה פהאולי פי אלתפציל כמסה ופי אלגמלה סתה ולא יגוז אן יחסבו מע ידותון לאנה אלאב וליס הנאך גד כמא קלנא פי ובני שכניה שמעיה ואיצ'א אן אולאד אלתלתה נעני אסף והימן וידותון אכתירו למשמרות השיר והי עשרים וארבע משמרות פאמא בני אסף פארבעה לקולה לבני אסף זכור ויוסף ונתניה ואשראלה בני אסף על יד אסף הנבא על ידי המלך ואמא בני הימן פאנהם י'ד'

שני פירושים בפירוש לדברי הימים לתלמיד רס"ג, (עמ' 38) הפירוש האחד שהתיבה ו"בני" היא שם עצם והיא מקושרת לפסוק כב הקודם, על פי הכלל של סידור שנחלק המידה הי"א מל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי ועיקרו כך : פסוק סב : "ליצהרי שלמות, לבני שלמות יחת" — "ובני". — "ובני (של יחת) : יריהו, אמריהו השני" . . . אולם הנוסח שם משובש.

לביאור זה יש להוסיף מאמר ממשנת רבי אליעזר, הוצאת ענאלאו ניו יורק תרצ"ד, עמ' 92 : "שלושה אבות [ובנים] שהן שקולין זה בזה ואלו הן אברהם יצחק (ויעקב) דוד ושלמה ובני יריהו. . . ובני יריהו מנלן [שנאמר ובני יריהו] אמריהו השני יחזיאל השלישי יקמעם הרביעי. והראשון היכן הוא, שאת אומר אמריה השני, אלא ובני שם בפני עצמו הוא, וזה הוא הראשון. ומפני מה לא נאמר ובני בן יריהו מלמד שהן שקולין זה בזה", ע"כ. יתכן כי מאמר זה הוא ביסודו המשכו של ביאור שמביא תלמיד רס"ג, אז יצא שהתיבה "ובני" משמשת למעלה ולמטה — לסוף פסוק כב ולתחילת פסוק כג. וזה דומה לסידור שנחלק, המובא שם עמ' 6. ראה רשב"ם בראשית לו יב. אמנם יש דוגמאות גם מן הסוג סידור שנחלק שתיבה מחוברת לפסוק או לפרק הקודם או לזה שבא אחריו מבלי לשמש למעלה ולמטה. ראה מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה עמ' 248 והערה 49. וראה ל. ברדוביץ בספרו הגרמני על הברייתא דל"ב מדות ברלין 1913 עמ' 34—35. פירוש שני, מובא ע"י תלמיד רס"ג שם בשם "יהודה בן קורייס". "ובני יריהו שם אחד היה להם והם שם איש אחד" — כלומר "ובני יריהו" הוא שם עצם אחד. בוולגטה מתרגם : "ובנו, יריה הראשון".

121 בכה"י : ובני ; ולהלן בכה"י : וחשביהו.

לקולה להימן בני הימן בקיהו מתניהו עזיאל שבואל וירימות חנניה חנני אליאתה גדלתי ורוממתי עזר ישבקשה מלותי הותיר מחזיאות פיגב לחלך אן יכנוו אולאד ידותון סתה לתמאם עשרים וארבע משמרות פחצל אלנקצאן פי בני ידותון וקד ט'ן קום אן בני הימן כמסה עשר ודלך לט'נהם אן רוממתי עזר אסמין לרגלין פאעתקדו אן בני ידותון כמסה מוהללין ללשיר ואנמא אבוהם סאדסהם פגעלו תמאם אלמשמרות פי בני הימן פייכנוו עלי ט'נהם ארבעה בני אסף וכמסה בני ידותון וכמסה עשר בני הימן פנקול אן קאיל הדא אלקול לו תאמל אלנצוץ לעלם אנהא תבטלה לאנה קאל פי גמלה בני הימן ויתן אלהים להימן בנים ארבעה עשר ואוצ' מן דלך אעלאמנא פי תפציל אלמשמרות אן רוממתי עזר אסמין לרגל ואחד כקולה לארבעה ועשרים לרוממתי עזר בניו ואחיו שנים עשר פקד צח בדלך או אלנקצאן הו פי בני ידותון ואנה לא יגוז אן... פנקול אנה אחיאם לאנה קאל ההנא אליחבא השעלבני בני ישן יהונתן וקאל פי דברי הימים אליחבא השעלבני בני השם הגזוני יונתן בן שגה ההררי אחיאם בן שכר ההררי אליפל בן אור ואלצרב אלתאני אלעדד אלזאיד פי אלתפציל נאקץ פי אלגמלה ודלך כקולה ויהיו הערים מקצה למטה בני יהודה אל גבול אדום בנגבה קבצאל ועדר ויגור וקינה ודימונה ועדעדה וקדש וחצור ויתנן זיף וטלם ובעלות וחצור חדתה וקריות חצרון היא חצור אמם ושמע ומולדה וחצר גדה וחשמון ובית פלט וחצר שועל ובאר שבע ובזיותיה בעלה ועיים ועצם ואלתולד וכסיל וחרמה וצקלג ומדמנה וסנסנה ולבאות ושלחים ועין ורמון כל ערים עשרים ותשע וחצריהן פהדה פי אלתפציל תמניה ותלתין קריה ופי אלגמלה כ"ט קריה ודלך מתפאות וכיף דלך פנקול אן אלתפציל אתא עלי אלקרי אלת למטה בני יהודה ועלי אלקרי [אלתי] למטה בני שמעון ואלגמלה אנמא אתת עלי אלקרי אלת למטה בני יהודה פקט ותרכת קרי בני שמעון ודלך אן כטטהם אשתרכת באלגורל כקולה ויצא הגורל השני לשמעון למטה בני שמעון למשפחותם ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה פבקי בעד אלכ"ט קריה ט' קריה למטה בני שמעון והי אלמחציה פי קולה ויהי להם בנחלתם באר שבע ושבע ומולדה וחצר שועל ובלה ועצם ואלתולד ובתול וחרמה וצקלג ובית המרכבות וחצר סוסה ובית לבאות ושרוחן ערים שלוש עשרה

הגאון בן חפני בחלק החסר בכ"י שלפנינו. והשווה מדרש שמואל פ' לב, ג.

ברש"י. ובפ"י תלמיד רס"ג שם מובא הפיוט לר"א קליר, קרובות לפרשת שקלים : "רשום מבטן להפקד במשמרת הקדש".

123 בכת"י חסר. והשלמתי מכאן עד להלן הערה 143 מן הנספח בנוסח הערבי של איזראילסאהן.

124 בספר שמואל, שמה ההררי.

125 עד כאן ביאורו של הגאון לסוג החסר בפירוט ונוסף בסיכום. ואין לדעת למה התכוון הגאון בביאור הכתובים בשמואל ב' כג, לב. מתוך השוואה עם דברי הימים א, יא. לג—לה.

126 ביאור זה ביסודו נמצא ברש"י וברד"ק (יהושע טו, לב). ודברי הגאון כאן משמשים מקור. וראיתי בפירוש רבינו ישעיה הראשון מטראני (ירושלים תשי"ט) שכותב : "ואמר רבי' שמ' זצ"ל". ועלה בדעתי כי יתכן שהכוונה היא לרבינו שמואל בן חפני גאון שלפנינו, שכן רבינו ישעיה מזכיר את הגאון בספרו המכריע סי' כא. אולם כנראה הדברים לקוחים מרש"י, גם סדר ט' הערים המובאים שם, מוכיח כך. ראה הערה הבאה. על יחוס פירוש נ"ך לרבינו ישעיה הראשון (רי"ד) או לנכדו (ריא"ז), ראה שם במבוא.

ותצריהן ומקאבלה הדה אלקרי בעצהא בבעץ יכרג לנא אלט' קרי אלתי לבני שמעון ולם יגמלהא אלכתאב פי גמלה מטה בני יהודה ועלי אנה קד פצלהא פיהא והי באר שבע ומולדה וחצר שועל ועצם ואלתולד וחרמה ובית לבאות ואמא חצר סוסה פהי חצר גדה אלמקולה הנאך וקולה הנאך פי דברי הימים ען בני שמעון וישבו בבאר שבע ומולדה וחצר שועל ובבלהא ובעצם ובתולד ובבתואל ובחרמה ובצקלג ובבית מרכבות ובחצר סוסים ובבית בראי ובשערים אלה עריהם עד מלוך דוד פאן קאל קאיל פכיף צארת אלקרי אלזואיד ט' והדה י"ג קריה קלנא לה אן אלזואיד עלי אלט' חצלת לבני שמעון מן מואצ'ע אכר וליס הי מע חצה בני יהודה פלדלך לם יחצהא מעהא. ומן אלחסאב אלזואיד פי אלתפציל והו נאקץ פי אלגמלה קולה מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרגי פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים פהאולא איצא פי אלתפציל סתה ופי אלגמלה כמסה פכיף דלך פנקול אן חמשת סרגי פלשתים הי בעדד כמס מדנהא אלתי הי עזה אשדוד אשקלון גת ועקרון ואמא העוים פאנהא אמה אכרי תגאור בלד פלשתים ודל עלי דלך קולה פי אלתורה והעוים הישבים בחצרים עד עזה וג'. ודכר ההנא לגד סבעה בנין וגעל גמיעהם משפחות לכנה געל בדל אצבון אלמקול ההנא אזני לקולה הנאך לאזני משפחת האזני וימכן אן יכון אצבון ואזני אסמין לרגל ואחד וקולה בני רחל אשת יעקב ולם יקל כדאך פי לאה וגירהא לאכתצאצה בהא ומחבתה להא. ופי קולה ובני בנימן בלע ובכר וג' אקול אן קומא קאלו אן האולא אלעשרה אולאד אלמדכורין ההנא ליס גמיעהם אולאד בנימן לכן בעצהם אולאד אולאדה ובעצהם אולאדה וקוי דלך ענדהם קולה פי דברי הימים ובנימן הוליד את בלע בכרו אשבל השני ואחרת השלישי נוחה הרביעי ורפא החמישי ווגדו פי אולאד בלע מא ישאבה אסמא בני בנימן לקולה ויהיו בנים לבלע אדר וגרא ואביהוד ואבישוע ונעמן ואחוח וגרא ושפופן וחורם בל קאל פי מוצע אכר ויהיו

והברייטא. בפשיטא מתורגם: "והעוים מתימן" כלומר "מתימן" מחוברת לפסוק ג. וראה בס' מדרש תנאים לברייטא דשלשים ושתים מידות למידה יא, הוא מבאר דברי רב על פי מידה יא, סידור שנחלק. וראה ברדוביץ על ברייתא דל"ב מידות עמוד 35. ראה מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה עמ' 237. דעת פרופ. צוקר היא שהגאון בן חפני הוא שסידר את ל"ב המידות. יהיה זה פלא שכאן מתעלם הגאון מן המידה הי"א, סידור שנחלק, ומדברי רב והברייטא. ראה בענין "סדור שנחלק" המיוחס לרשב"ח, מ. צוקר לפתרון ל"ב מידות וכו', החקירות של האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, ניו יורק תשט"ו עמ' יא.

129 עיין צרור המור בשם מדרש: "זכו בני גד שלא כלתה משפחה מהם אלא ששינה שם לאצבון וקראו אזני". וראה שכל טוב בשם רבותינו: "שדרשו מעין מקצת התיבה אצבון מלשון אצית, והוא אזני שבחומש הפקודים". וראה רש"י במדבר שם יג שאצבון הוא מן החסרים במנין האחרון. בספר הזכרון לר' אברהם בקראט על רש"י שם שדברי רש"י אלה הם טעות סופר, והעיקר כדברי רש"י בפסוק טז שאצבון ואזני הם אחד. וראה רש"י על התורה לברלינר שם.

130 במדבר רבה פ' יד ח. וראה רש"י כאן.

בני בלע ארד ונעמן וג' והדא ארשדך אללה גלט מן וגהין אחדהמא אן אלכתאב למא עדד אולאד כל ואחד מן אלשבטים דכר אולאד אלאולאד עלי אלאנפראד פלמא נסק בני בנימן אלעשרה עלי תלאוה דל עלי אן גמאעתהם כאנו בניה ואלוגה אלתאני אן ארד ונעמן למ ידכרתמא עלי תלאוה בל אכבר אן נעמן אלה' וארד אלי' פקולה ויהי בני בלע ארד ונעמן המא גיר האולא אלמדכורין לבנימן [לכון] כאנא אבני בלע בן בנימן סמיא באסם עמהמא ודלך נטיר קולה בני שלה בן יהודה ער אבי לכה פאכבר באנה כאן לשלה אבן סמאה ער באסם עמה ודלך איצא מתל קולה ועפה פילגש כלב ילדה את חרן ואת מוצא ואת גוז וחרן הוליד את גוז פסמי חרן אבנה גוז באסם עמה. פאמא תרכה לדכרהם פי דברי הימים פהו לאן דברי הימים יצרף ענאיתתה אלי דכר אלאולאד אלדין אולדו כתירא פידכרהם ויכבר באסם אולאדהם ויצרב ען דכר אלאכרין ודלך כקולה בני יהודה פרץ חצרון וכרמי וחור ושובל ולם ידכר גירהם פי הדא אלקול לקלה נסלהם וכתרה נסל האולא ועלי אנה קד כאן קאל בני יהודה ער ואונן ושלה שלושה נולד לו מבת שוע הכנענית וקד תעגב קום איצא מן כתרה אולאד בנימן וגלטו פי אלחסאב פואד תעגבהם ודלך נטיר מא כנת שרחתה פי מעני יהודה פי קצה ויהי בעת ההיא פאמא מוצע גלטהם והנא הו אנהם קאלו אן בנימן ולד בעד רחיל יעקב מן שכם ובעקב דלך דכלו אלי חברון קאלו ומן דלך אלוקת אלי וקת דכול יעקב אלי מצר כ"ב [סנה] לאן כאן ליוסף פי דלך אלוקת י"ז סנה ודכל יעקב אלי מצר וליוסף ל"ט סנה קאלו פתוזג בנימן ולה י"ג סנה פכיף יצח אן יולד עשרה אולאד פי תסעה סנין פנקול אן קאיל הדא אלקול גאלט גאפל ודלך אנה יטן אן קצה יוסף פי תוגיה יעקב בה אלי אכותה כאן בעקב דכולה אלי חברון וליס אלאמר עלי מא טנוה בל אנמא כאן דלך בעד תסעה סנין ואלדליל עלי דלך אנה כאן ליוסף פי וקת כרוגהם מן חרן ו' סנין עלי מא הו בין וולד בנימן בעד דלך בסתה סנין פוגב אן יכון בנימן אצגר מן יוסף בח' סנין פוגב לדלך אן יכון ליוסף ח' סנין פי וקת דכול יעקב אלי חברון ווגה בה אלי אכותה ולה י"ז סנה פחצל בין אלוקתין ט' סנין וקד צח אנה כאן ליוסף פי וקת דכול יעקב אלי מצר ל"ט סנה פוגב בדלך אן יכון לבנימן פי דלך אלוקת ל"א סנה פאין מוצע אלתעגב פי דלך לולא אלגלט פי אלחסאב ואלקטע עלי אול טן עלי אנה לו סלם אליהם חסאבהם למ יכן מא תעגבו מנה יסתחק ללתעגב מנה לאנה לא ימתנע אן יולד אלאנסאן עשרה אולאד פי תסעה סנין בל פי מדה אקרב ואקל מן דלך באן יכון בעצהם תואם פקד באן בדלך סקוט מא תעלקו בה וצח מא קלנא פי דלך ופסרת ובני דן חשים ואבן דן חשים ולם אפסרה ואולאד דן לאן לגה אלעבראניין אגאזת דלך פי אלאפראד ולם תגזה לגה אלערב ואלדי אערפה מן הדא אלמסתעמל

133 דעה זו נזכרה במקורות הנ"ל.

134 ראה בפירוש לד"ה לתלמיד רס"ג עמ' 24, שהזכיר עיקרון זה לגבי בני בנימן.

135 כן בסדר עולם. ועיין למעלה פ' מקץ מג, ח. וכן להלן סוף פ' ויחי בביאורו נ, כו. והשווה לעיל פ' וישלח לד, ב (מכ"י בודפשט 337A) על חשבון הלידות. באורו לפסוק ויהי בעת ההיא (לעיל לח, א) מובא בשמו בפירוש ראב"ם שם: "שהזמן אינו מוגדר במה שקדם לו".

136 צ"ל: שתי שנים.

פי אלכתאב פי י"א מוצע אולהא ובני דן חשים ואלב' ובני פלוא אליאב ואלג' ובני כרמי עכר עוכר ישראל אשר מעל בחרם ואלד' ובני איתן עזריה ואלה' ובני שכניה שמעיה ואלו' ובני עתניאל חתת ואלז' ובני אלה וקנו ואלח' בני ישן יהונתן ואלט' ובני אולם בדין ואל' ואל' פי קולה ובני כלב אחי ירחמאל מישע בכרו הוא אבי זיף ובני מרשה אבי חברון וגמיעהא תגרי מגרי מגאז אללגה פי אטלאקהא לשון דבים עלי יתיד ויפידנא מערפתנא בהדא אלאסתעמאל אן מן כאן לה אבן ואחד ואבנה ואוצי בלשון הקדש או בלשון ארמית וקאל נכסאי לבנאי בלפט אלכתרה אן ינפרד אלאבן בגמיע אלתרכה ויחווהא ולא תאכד אלאבנה עישור נכסים ולולא מערפתנא בהדא אלמגאז לקסמגא אלמיראת בינהמא נצפין ווגב דלך לקול אלקדמא פי אלתלמוד ההוא דאמר להו נכסאי לבני הוה ליה ברא וברתה מי קרו אינשי לברא בניי או לא אמר אביי תא שמע ובני דן חשים אמר ליה רבא ומאי קושיא ומדילמא כדתנא דבי חזקיה דתנא דבי חזקיה מלמד שהיו בניו מרובים כחושים של קנה אלא אמר רבא תא שמע ובני פלוא אליאב רב יוסף אמר ובני איתן עזריה תפסיר דלך אן רגל אוצי וקאל גמיע מא אכלפה לבני בלפט נבטי או לפט עבראני ולם יכן לה בנין ואנמא כאן לה אבן ואבנה פכאץ קדמאנא דלך וקאלו הל יצח אן יסמי אלאנסאן אלאבן אלואחד... ואחד בנין או אן תדכל אלבנת פי לפט' אלבנין פאן אלחכם יכתלף פי כל ואחד מן הדין אלקסמין לאנה אן צח אן יסמי אלאנסאן אלאבן אלואחד בנין כאן גמיע מא יכלפה הדא אלמוצי אלדי קדמאנא דכרה לאבנה דון אבנתה ולם תאכד אלאבנה עשור נכסים ואן צח אן יסמי אלנסאן אלאבנה פי גמלה אלבנין כאנת אלתרכה בינהא ובין אלאבן נצפין פקטע קדמאנא אלחכם פי דלך באן אלתרכה ללאבן וחדה לאן אלאבן אלואחד קד יסמא בנים כמא קאל ובני פלוא אליאב ובני איתן עזריה והו נט'יר קולה ובני דן חושים וכדאך מן כאן לה אבן ואחד ואבן לאבן לה קד תופי וקאל נכסי לבני בלשון רבים פאלואגב אן יחוז אלאבן גמיע אלתרכה ולא יאכד אבן אלאבן שיא לאנה בהדא אללפט' קד אפטרנה מן מיראתה ווגב דלך למגאז

139 לפנינו בדפוסים אין המלים: "דתנא דבי חזקיה", ובכ"י מינכן כמו אצל הגאון לפנינו.

140 בנוסח הדפוס אין המלה "בניו" ובכ"י מינכן כמו לפנינו בדברי הגאון.

141 תרגום הקטע התלמודי מארמית לערבית.

בהעתקת איזראילסאהן מכ"י — "ומדלמא". דבי חזקיה.

142 הגאון מדגיש כי דבר זה חל רק כשאמר בשתי הלשונות הללו, להוציא שפה אחרת,

והשווה מעין זה תשובות הרא"ש כלל פ"ה סי' ג, "יתמי" כולל זכרים ונקבות, וראה

בטור חו"מ סי' רמ"ז סעיף ה', המבחין בין בני שאין הבנות בכלל, ובין "יתמי" שאין

להוציא בנות. ועיין יד רמה בבא בתרא כאן אי בת בכלל בנים.

143 עד כאן מכ"י הנספח ומכאן ואילך מנוסח המקורי.

144 אין הקטע הזה המשך ישיר של כ"י הנספח, ולפיכך אין מובנם ברור.

145 יש לציין כי הגאון מוסיף כאן (וכן בכ"י הנספח) שאינה לוקחת עישור נכסים. אולם

בגירסת הגמרא לעיל מעתיק הגאון בלי המלים: "ולסלוקי לברתא מעישור קאתי",

ראה לעיל הערה 138. בגירסת כ"י מינכן ועוד ראשונים. ראה דקדוקי סופרים. אבל

ברור שהגאון מבאר את הגמרא, שזאת כוונתו של המצוות. מכאן ראה לדברי מהרש"ל

שם שאין המלים הללו חלק מן הגמרא אלא ביאור בגליון. ועיין "דרישה" בטור חו"מ

שם סעיף ג ובב"י שם, ובתשובות הרא"ש הג"ל למעלה בהערה 142. וראה בבא בתרא

בתרגום עברי, ש. אברמסון בחלופי גרסאות שורה 9—177 שכן נמצא בגאונים כפירוש.

ראה הלכות פסוקות עמ' קיח. תשובות הגאונים גאוניקה ח"ב ניו יורק תרס"ט, 393.

אללגה פי תסמיתהא ללאבן אלואחד בני ולקול אלקדמא ההוא דאמ' להו נכסאי לבנאי חוה ליה ברא וברברא מי קארו אינאשי לבר ברא בני או לא רב חביבא אמר קארו אינאשי לבר ברא בני מר בר רב אשי אמר לא קארו אינאשי לבר ברא בני ואלהלכה כקול מר בר רב אשי לקולהם תניא כואתיה דמר רב רב אשי המודר הנאה מבנים מותר בבני הבנים תפסיר דלך אן רגלא אוצא בתרכתה וקאל תכון לבניי בלפט' נבטי או עבראני ולם יכן לה בנין ואנמא כאן לה בן באקי ואבן אבן קד תופי אביה פכאצו קדמאנא פי אנה אן צח אן יסמי אבן אלאבן בנים ללגד כאנת אלתרכה בין אלבן ואבן אלאבן בחקיקה אלמיראת ואלוציה ואן לם יצח אן יסמי אלאנסאן אבן אלאבן בנים ללגד אנפרד אלאבן באלתרכה דון אבן אלאבן פקטע קדמאנא באנפראד אלאבן באלתרכה דון אבן אלאבן עלי מא קדמנאה וקד קאל בעץ' אלמפסרין אנה אנמא קאל פי האולי אלמסמאין בני לאן כאן להם אולאד גמאעה פבקי מנהם ואחד פלדלך קדם לשון רבים ואתבעה בלשון יחיד והדא בעיד ען עאדה אלכתאב פקד וגדנאה ידכר אלאולאד אלמותי ויסמי אלבאקיין ודלך כקולה ובני יהודה ער ואונן ושלח ופרץ וזרח וימת ער ואונן בארץ כנען ואלתגייר אלמקול פי אלדברי הימים פי בני נפתלי יגרי מגרי מא קדמנאה והו קולה בני נפתלי יחציאל וגוני ויצר ושלום בני בלהה וקולה ען בלהה ותלד את אלה ליעקב יגרי מגרי מא כנא קדמנאה אן בני בנים הררי הן כבנים וגעל קולה סל הנפש הבאה ליעקב מצרימה בלשון עתיד עלי מא קדמנאה פי והנה רחל בתו עם הצאן ודלך בוקוע אלטעם עלי אלאלף והי ג' פי אלכתאב מקולה בלפט' הבאה והי עתידות פאלאול קולה ההנא הבאה ליעקב מצרימה ואלתאני קול אלקום לבעז יתן יי האשה הבאה אל ביתך וג' ואלתאלת קולה לכל דבר המחלקות הבאה והיוצאת חדש בחדש לכל חדשי השנה וג' ואפאדנא בקולה מלבד נשי בני יעקב אן אלשבטים גאאו בנסאיהם מעהם לילא יכתלטון באלמצריין ואנהן לם ידכלן פי הדא אלעדד ופי קולה כל נפש ששים ושש נקול אדא כאן קד אתי בד' גמל הי לג' ולד ללאה וסתה עשר ולד לזלפה ויא' לרחל אעני בנימן ועשר אולאדה לאנה אכרג יוסף וולדיה מן הדא אלגמלה וז' אולאד לבלהה פדלך ס'ו' שכץ פלם אגמלהם ס'ו' שכץ פנקול אנה אנמא אגמל פי הדא אלגמלה אעני ס'ו' מא וקע בה אלתפציל אעני אנה חסב ללאה ל'ב' שכץ עלי מא פי אלתפציל ואלגי דכר אלתאלת ותלתין אלדי כאן אגמלה הנאך ליסתדרך מן מוצ'ע אכר פקאל בעד אצ'אפה יוסף וולדיה אליהם כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים פכיף תצח אצ'אפה תלת אנפס אלי סתה וסתין נפסא פיציר אלגמיע סבעין נפסא ודלך נקצאן ואחד

השלים [את המניין]". והשווה את הגירסא בבראשית רבה פ' צד, ט ובמפרשים שם.

וראה ב"ר שם ובמדרש שמואל שם : בתורתו של ר"מ מצאו כתוב : ובן דן חוששים.

149 לעיל מו, י. ומתכוון לשנוי שלום (בפת"ח) בדבה"י במקום ושלם (בחיריק וצירי).

150 לעיל מו, טו. ומה שהוכח למעלה כי אין אדם קורא לבן בנו, בן, היינו בלשון בני אדם כמו שכתוב בתשובות הרא"ש כלל פב סימן ג.

151 לפי המסורה כאן. ראה ביאורי הגאון לעיל בראשית לז, ז : "והנה קמה אלמתי". ומה

שהערתי שם. לפי שיטת הקדמונים שמנו רק שני זמנים עבר ועתיד.

הכלל על הטעמים נזכר ע"י ר"י חיוג' ב"כתאב אלנתף", קוקובצוב, עמ' 46.

152 בכה"י חסרה המלה "את".

153 ביאור זה, שחושב לפי הפירוט ולא לפי הסכום, נמצא גם אצל ראב"ם — אלא שלדעתו יעקב הוא שהשלים את המספר, ביאור שהגאון דוחה להלן.

פנקול אנה עאד עלי אלשכץ אלתאלת ותלתין מן אולאד לאה נעני יוכבד פאדכלהא פי הדה אלגמלה אלאכירה פצארו מעהא סבעין נפס וקד ט'ן קום אן יעקב אבינו כאן תמאם אלסבעין פתארה געלוה מחסובא מע בני לאה ותארה געלוה ויוסף וולדיה מע אלס'ו שכצא סבעין ואלנצוץ תבטל הדא אלט'ן ודלך לקולה פי בני לאה כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש פליס ליעקב פי דלך מדכל תם אקול אנה ואן כאן אלנץ משתבהא מחתמלא ללתאוויל אעני קו' כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרים פקד אחכמה פי מוצע אכר אעני קולה ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש פאכרג בדלך יעקב ען גמלה עדד אלסבעין וקולה ההנא הבאה מצרימה שבעים בוקוע אלטעם עלי אלב' הו לשון עבר אעני מאצ'י עלי מא כנא קדמנאה פי ורחל באה עם הצאן וג' ואלמקולה בלפט' הבאה והי מאצ'יא ג' פי אלכתאב אולהא קולה ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי וג' ואלתאניה קולה ההנא הבאה מצרים שבעים ואלתאלת קולה וישמעו שלשת רעי איוב את כל הרעה הזאת הבאה עליו ולנא פי תעריפנא הדה אלקצה ג' מצאפע אולהא אן סבעין נפס מן רגל ואחד ולדו פי מדה יסירה והי סתה וארבעין סנה ותפצילהא עלי מא נצפה פקד סמענא קול יעקב לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה פאדא אסקטנא מנהא ע'ו' סנה כאנת לה פי וקת כרוגה מן בית אביה ודכולה אלי חרן ואצ'פנא אליהא ז' סנין אלאולה לאן לם תכן פיהא ולאדה צאר אלגמיע פ'ד' סנה תסקט מן ק'ל' סנה יבקא מ'ו' סנה פאן קאל קאיל מא פי הדא מן תכתיר אוליס קד עלמנא אנה קד כאן לגדעון ע' אבן כקולה ענה ולגדעון היו שבעים בנים יצאי ירכו כי נשים רבות היו לו וקד כאן לאחאב איצ'א סבעין אבן כק' ולאחאב שבעים בנים בשמרון קיל לה אן מוצ'ע אלתכתיר פי דלך אן הדא אלעדד אליסיר צאר מנה אמה עטימה פאמא אולאד גדעון פאנה קאל ען אבימלך ויהרג את אחיו בני ירבעל שבעים איש על אבן אחת וג' וקאל ען אולאד אחאב ויקחו את בני המלך וישחטו שבעים איש וג' ואלמנפעה אלתאניה אן הדא אלעדד אלקליל צאר פי מדה הי ר' וי' סנין סת מאיה אלף רגל גיר אלאטפאל ולדלך קאל להם בשבעים נפש ירדו אבתיך מצרימה וג' ואלמנפעה אלתאלתה אן תכתיר אלנסל ותקלילה ליס יתעלק בכתרה אלאולאד וקלתהם לכנה באראדה אלכאלק גל אסמה פקד תרי בנימן אכתר אלאסבאט אולאדא וקאל פי עדדה פקודיהם למטה בנימין חמשה ושלשים אלף וארבע מאות ותרי דן אקל אלאסבאט אולאדא וקאל פי עדדה פקדיהם למטה דן שנים וששים אלף ושבע מאות.

תם קאל

יעקב ביניהם. וכן הקשה בראב"ם.

157 לפי המסורה. וראה מסורה גדולה, הוצאת זלמן פרנסדארף דף 28, וראה מנחת שי כאן.

158 בכה"י : מצרים.

159 בסדר עולם רבה פ"ב. מגילה יז, א : "בן ס"ג היה יעקב כשנתברך ושהה י"ד שנים מוטמן ומשמש את עבר". ובפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ה : "בן ע"ז שנה היה יעקב בצאתו מבית אביו".

161 בב"ר פרשה צ"ד, ט : "דן נכנס בצלמנותו אצל אביו ומתברך בשבעים אלף ובנימין נכנס בעשרה ומתברך בארבעים אלף". ובמדרש שמואל (לב, ג) מונה לבנימין שלשים אלף ולדן שישים אלף. ועיין במתנות כהונה על ב"ר שם המציע להגיה בדן שישים אלף, וראה ב"ר הוצאת תיאודור-אלבק עמ' 1182 כי המספרים לאו דווקא. אולם הגאון דייק לפי הפסוקים.

תרגום הפסוקים מז, כח—לד ; מז, א—יא

נץ (כח) ואת יהודה וארסל ביהודה בין ידיה אלי יוסף ליכון דלילא בין ידיה אלי גשן פגאאו אלי בלד גשן (כט) ויאסר וסארג יוסף דואבה וצעד יתלקא אסראיל אבאה אלי גשן פלמא ט'הר לה אנכב עלי מנכבה ובכא הויא (ל) ויאמר וקאל אסראיל ליוסף אמות אלן בעד נט'רי אלי וגהך אנך באקי (לא) ויאמר וקאל יוסף לאכותה ולאל אביה אצעד ואכבר פרעה ואקול לה אן אכותי ואל אבי אלדין כאנו בבלד אלשאם קד גאאו אלי (לב) והאנשים ואלקום רעאה גנם לאנהם כאנו ארבאב מואשי וגנמהם ובקרהם וגמיע מא להם גאאו בה (לג) והיה פאדא דעי בכם פרעה וקאל מא צנאעתכם (לד) ואמרתם פתקולו אן עבידך ארבאב מואשי מן צבאינא ואלי אלן נחן ואבאונא

מז

בסבב אן תקימו פי בלד גשן לאן אלמצריין יכרהון כל ראעי גנם (א) ויבא תם דכל יוסף ואכבר פרעה וקאל לה אבי ואכותי וגנמהם ובקרהם וגמיע מא להם קד גאאו בה מן בלד אלשאם והודא הם פי בלד גשן (ב) ומקצה אחיו ואכד מן בעץ אכותה ה' אנפס פאוקפהם בחצ'רה פרעה (ג) ויאמר וקאל פרעה לאכותה מא צנאעתכם פקאלו לפרעה אן עבידך רעאה גנם נחן ואבאנא (ד) ויאמרו וקאלו לפרעה ללמקאם פי אלבלד ואפינא לאן לים מרעא ללגנם אלתי לעבידך לאן אלגוע עטיים פי בלד אלשאם ואלאן יסל עבידך אן יקימו פי בלד גשן (ה) ויאמר וקאל פרעה ליוסף אן אבאך ואכותך אד גאאו אליך (ו) ארץ הודא בלד מצר בין ידיך פי אכצב אלארץ אסכן אבאך ואכותך ואן שית פיקימו פי בלד גשן ואן עלמת אן פיהם דו קוה ובטש פתגעלהם ריסא וכלא אלמאשיה אלתי לי (ז) ויבא פאדכל יוסף יעקב אבאה ואוקפה בחצ'רה פרעה פדעי יעקב לפרעה (ח) ויאמר וקאל לה פרעה כם איאם סני חיותך (ט) ויאמר וקאל יעקב לפרעה ומבלג איאם סני חיותי מאיה ותלתין סנה ואיאם סני חיותי קלילה רדייה ולם תבלג איאם סני חיוה אבאיי פי איאם חיותהם (י) ויברך פדעי יעקב לפרעה וכרג מן חצ'רה פרעה (יא) ויושב יוסף ואסכן יוסף אבאה ואכותה ואעטאהם חווא פי בלד מצר פי כיר אלמואצ'ע פי בלד עין שמש כמא אמר פרעה.

פירוש

אמא תקדם יהודה לאכותה פפי עשרה מואצ'ע אלאול פי וקת מכירת יוסף כק' ויאמר יהודה אל אחיו וג' ואלתאני פי מכאטבה יוסף כקולה ויגש אליו יהודה וג' ואלתאלת פי הדא אלמוצ'ע לתלקי יוסף ואלראבע פי אלדגלים כקולה ענה ראשונה יסעו

162 בב"ר סוף ויחי, שיטה חדשה לברכת יעקב, ובהוצאת תיאודור-אלבק עמ' 1207 מונה כמה מעלות וזכויות של יהודה. ובילקוט רמז קנט מונה מספר מוגבל של המעלות. והשווה ילקוט המכירי ישעיה יא, י. ושכל טוב עמ' 321. דברי הגאון מבוססים כנראה על מדרש רבה, אולם הוא כדרכו הוסיף וסיכם.

ואלכאמס פי חנכת המזבח כקולה ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה ואלסאדס פי אלתרוב ודלך אן אלכאבא למא סאלו מי יעלה לנו בתחלה אגיבו ויאמר יי יהודה יעלה ואלסאבע בנא אלמואצ'ע אלמכצוצה פאן בצלאל תולי אצלחא כתיר מן אמור אלמשכן כק' ראה קראתי בשם בצלאל וג' ושלמה המלך תולא בנא בית המקדש כקולה ענה ויבן הבית ליי זורובבל תולי בני בית שני כק' ידי זורובבל יסדו הבית וג' ואלגואל יבני בית שלישי כק' הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל יי ואלתאמן באן אלמלוכה פי נסלה ואולאדה וכק' אביה הלא לכם לדעת כי יי אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד וג' ואלט' אן מן סבטה אבתדו אלמושיעים ללאמה אעני עתניאל כמא קאל ויועקו בני ישראל אל יי ויקם יי מושיע לבני ישראל ויושיעם את עתניאל בן קנו אחי כלב הקטן ממנו ואלעאשר אן אלמושיע אלאכיר מן נסלה כק' ויצא חטר מגזע ישי וג' ונחה עליו רוח יי פאמא אכתיאר יעקב אבינו ליהודה פי לקא יוסף פי הדה אלקצה פהו לאנה ראי בינהמא תנאסב פי אלשגאעה ואלתקדם ואלריאסה פקד תרי מא קאלה אללה לנבייה ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתב עליו ליהודה ולבני ישראל חברו ולקח עץ אחד וכתב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חבריו פאנה געלהמא בהדא אלקול קסמי אלאמה כק' ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל וג' וסנשרח הדה אלקצה נעמא פי קצה דבר אל בני ישראל וקח מאתם מטה מטה לבית אב בעון אלרחמן וקד קאל איצ'א לעתיד מתל דלך וגברתי את בית יהודה ואת בית יוסף אושיע וג' וקולה להורות כארגא מן באב אלפתוא דאכל פי מעני אלדלאלה עלי אלטריק כק' יורנו בדרך יבחר ואיצ'א ליאכד אלאדן להם פי אלמגי וקולה לפניו גשנה יעני ארתיאד אלבלד וטיב סכנאה וכקולה ויבאו ארצה גשן עלמנא אן גשן ליסת קריה ולא מדינה ואחדה לכנה בלד ואסע עטיים ואלסכב פי קצדה אלגזול פי ארץ גשן הו מא כאן יוסף אכתארה להם וראסל אבאה בה כקולה וישבת בארץ גשן והיית קרוב אלי וג' ואעלמנא בקולה ויאסר יוסף מרכבתו אנה תלקאה באלמוכב

מן הפסוק: והיה ביום ההוא שרש ישי וגו' (ישעיה יא, י). ובשכל טוב מביא את הפסוקים: ויצא חוטר מגזע ישי (שם שם, א), ונשא נס לגויים וגו' (שם שם, יב). 167 כן במדרש הגדול. ובסגנון אחר במדרש אגדה ובמדרש חדש על התורה, יעקב מאן, עמ' קצד. והשוואה מדרש רבה מנחת יהודה מכ"ו עמ' 1231. 168 השוואה זו לעתיד לבוא נמצאת במדרש הגדול כאן בשם ר' יהודה. 169 גם פסוק זה מובא במדרש הגדול: "סימן יפה הוא לישראל כשיהודה נסמך ליוסף, שנאמר: 'וגברתי את בית יהודה' וגו'". יש לציין כאן קטע מכת"י שפרסם מ. צוקר בחקירות של האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, ניו יורק תשט"ו עמ' ה'. כת"י זה המסומן C.U.L. T—S Arabic 181/94 מדבר על מ"ט מדות שהתורה נדרשת בהן. צוקר מייחס את הקטע לרשב"ח גאון. כדוגמא למדת הרבוי נאמר: "ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף, לרבות בניו, פרץ וזרח ששלחם עמו". באור זה אינו בפירוש רשב"ח שלפנינו. 170 כן בתרגומו. וכן ברד"ק, בחזקוני, אצל ר' אברהם בן הרמב"ם, בחבינו יוסף בכור שור. וברבינו מיוחס. ובב"ר צה, ג: "להתקין לו בית דירה". וכן בתרגום יונתן ובכת"י רומי של תרגום ירושלמי.

171 מובא ברבינו אברהם בן הרמב"ם בשם אבי אביו.

172 בספר היובלים מד, ט. לראות את ארץ גושן. ובה"י להלן: "וכאמרו ויבאו ארצה" וכו'.

173 כן בפ' ראב"ם.

ואלכיל נט"ר קולה ויאסר את רכבו וג' וינבגי אן נפרק ההנא בין מרכבות בפתח אלמם ובין מרכבות בכסר אלמם ונקול כל מרכבות הי לרבים פהי מפתוחה אלמם מתל מרכבות פרעה ומא כאן לשון יחיד פהו מכסור אלמם ויאסר יוסף מרכבתו וקולה ויעל לקראת ישראל אביו גשנה עלי מא תוגבה אלדיאנה ותקתצ'יה אלאדב ואראד בקולה וירא אליו מעאני אחדהא אנה לם יט'הר לה בוי אלמלך לכן בוי אלכשוע ואלתואצ'יע ואלתאני אנה אראה עלמאת פי גסמה ואלתאלת אנה חין ראה וקע עלי מנכביה ואלבכא ענד אלמלאקי מן חנה אלטבאע וגלבה אלאשתיאק ועט'ם אלאשפאק וקול יעקב אמותה הפעם לים הו תמני אלמות פי דלך אלוקת לאן אלחאל לא תקתצ'יה ואלקול אלדי בעדה לא ינתט'ם מעה לכנה אראד בה מא דהב אליה אלמתרגם אני לו מת אלאן לקד כנת סאליא מתעזיא וקול יוסף לה אעלה ואגידה לפרעה אעתדאר אליהם מן מפארקתהם ואעלאמהם אנה למצלחתהם ומואקפתהם עלי מא סיקולה להם וקולה אשר בארץ כנען יעני אלדין כאנו פי ארץ כנען כמא וצ'עתה פי אלעבארה וקולה והאנשים רעי צאן לם יכבר פיה בגיר חקיקה לאנהם קד כאנו ירעון אגנאמהם לכן לם תכן גמיע צנאעתהם אלרעי בל אלתנאיה ואלמזארעאת ואלעמאראת וקולה ואמר מה מעשיכם לאן אלמלוך ירגבון פי אלצנאע אלחדאק וכק' חזית איש מהיר במלאכתו וג' פלדלך צאר ואמרתם אנשי מקנה לים הו תלקין כדב לכנה אכבאר בחקיקה ואגתלאב מנפעה והו קולה בעבור תשבו בארץ גשן ופי קולה כי תעבת מצרים כל רעה צאן נקול אן הדא כאנה מנאק' קולה ושמתם שרי מקנה על אשר לי וקד עלמנא באלנצוץ אלאכר אתכאד אלמצריין ללמואשי בקולה הירא את דבר י"י וג' ואשר לא שם לבו אל דבר י"י ויעזב וג' פאן כאנו יכרהון רעאה אלגנם עלי כל חאל פכ'יף כאנת אגנאמהם תנחפט' להם אוליס אדא לם יכן ללגנם ראעי אל אמרהא אלי פנא והלאך ותלף סריע פנקול אן הדה אלנצוץ מתפקה גיר מתנאקצ'יה לאן אלמצריין אנמא כאנו מע אתכאדהם ללמואשי יכרהון מן אלרעאה מן ידבח ויאכל מנהא פאלרעי ללדבאחה כאן מכרוהא ענדהם ולחפט' אלאגנאם כאן גיר מכרוה.

176 במדרש הגדול, שלא עלה לו כיוסף השליט אלא כבן מכבד אב.

177 מפרש וירא, ויפל ויבך על יוסף. וכן פירש רש"י. ובראב"ם מפרש "וירא" על יוסף, "ויפל ויבך" על יעקב. וכן ברמב"ן.

178 מתכוון לתרגום אונקלוס. ומובא כן בפ' ראב"ם בלי הזכרת שם הגאון. ודומה לאונקלוס בתרגום יונתן. ובתרגום ירושלמי כ"י רומי: אולי אנה מית הדא זימנא לא מיתת בין [מן] בתר דחמת סבר אפיך ארום כען את בחיין. ובהוצאת גינזבורג: אין מית אנא בהדא זימנא כאלו דלא מית מן בתר וכו'. וכעין זה בגליון של כ"י רומי.

179 מובא בפ' ראב"ם. וכן בצרור המר.

180 נראה שכוונתו לתרגומו. מובא בשמו בפ' ראב"ם. וכן באר בשכל טוב.

181 מובא בפ' ראב"ם.

182 מובא בשמו בפ' ראב"ם בתוספת: "וזה הערה יפה". וכעין זה בפירוש ריב"א, ורבותינו בעלי התוס' וברד"ק, וברבינו מיוחס, וכן בא"ע מדייק מכאן שלא היו אוכלים בשר. ועיין במושב זקנים המקשה בשם ר' אברהם שיש כאן סתירה מפסוק מז, ו וכן הוא מקשה משמות ט, ג. אולם מתרץ באופן אחר.

מז

וקול יוסף לפרעה והנם בארץ גשן תוטיה למסלתה אלמקאם פיה. ופסרת ומקצה אחיו בעצ'א וינבגי אן יכון אכתיארה להם ממן יצלח למכאטבה אלמלוך כקולה וישלחו בני דן ממשפחתם חמשה אנשים מקצותם בני חיל וג' וקד יקאל אן האולי אלכמסה הם אלדין אעידת אסמאהם פי וזאת הברכה והם יהודה כמא קאל וזאת ליהודה ויאמר שמע יי קול יהודה וג' וזבולון כקולה ולזבולון אמר שמח זבולון וג' וגד ... אלבדל קסמין פאלקסם אלאול במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך ואן כאן דלך פי גיר ארץ גשן לאן צען ונף כאנת מנאבר מלוך מצר וכמא קאל נואלו שרי צען נשאו שרי נף ואלקסם אלתאני ישבו בארץ גשן פי אלמוצ'ע אלדי אכתארוה וקולה ואם ידעת ויש בם אנשי חיל יקתצ'י אלבצר בסיאסה אלחיואן אלדי לא נטק לה וכק' פי סיאסה אלחיואן אלנאטק אעני ישראל פי אחכאמהם ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל וג' ויקתצ'י קולה ויברך יעקב את פרעה אלדעא לה באטאלה אלעמר ואנתט'אם אמר דולתה ומלכה וכקול אלכסדאניין לנבוכדנצר מלכא לעלמין חיי וקאלו וגם באו עבדי המלך לברך את אדנינו המלך דויד לאמר ייטיב אלהים את שם שלמה משמך ויגדל את כסאו מכסאך וקול פרעה ליעקב כמה ימי שני חיך לאן אלזמאן מן אלכם אלמתצל וקול יעקב ימי שני מגורי לאנה ירי נפסה כאלצ'יף פי הדא אלעאלם וכאלואיר פי הדא אלדניא וכק' כמעט וגרים בה וקולה מעט ורעים יעני באלמחן ורדא אלקאצדין לה ואנמא הדא וצף חיוה אלדניא ווצף חיוה אלאכרה עכס דלך אעני אנהא רבים וטובים וכמא קד גמעהמא פי פסוק ואחד הו קולה מה רב טובך אשר צפנת וג' פקולה הנאך רב יקאבל קולה ההנא מעט וקולה הנאך טובך יקאבל קולה ההנא ורעים וקולה ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי לם ירד בה נהאיה אלעמר לאנה לם יעלם כם יחיא בעד דלך לכנה אראד בה

הראב"ם. ראה הערה 4 של המהדיר לפירוש ראב"ם.

186 בספרי עקב פיסקא לת משמע, שמיטב הארץ וגושן זהים. וכן במושב זקנים ובמשנה כסף. בשכל טוב מבאר כדעת הגאון שהן שתי הצעות נפרדות: "במיטב הארץ וגו', אבל עצתי אין להם טובה לשיבתם אלא בארץ גשן". והשווה תזקוני: "מיטב הארץ — לאביך, וארץ גשן — לאחיד".

187 כעין זה ברש"י.

188 כן בפירוש ראב"ם ורמב"ן. וראה רש"י, הראשון — שאילת שלום והשני — ברכה. 189 עיין וולפסון, קרשקש עמ' 341 הערה 41. לפי העקרון של אריסטו בפיסיקה פרק 4, 11. ובאמונות ודעות המאמר הראשון פ"ד (מהדורת הרב קאפח עמ' עג): "ואין אמתות הזמן כך, אלא אמתותיו קיום הנמצאים הללו מצב אחרי מצב מן הגלגל וכל שלמטה ממנו". וראה אמונות ודעות בתרגום אנגלי, ש. רוזנבלט ניו הייבן, 1948 עמ' 85.

190 כן במדרש הגדול, ראב"ם, לקח טוב, ושכל טוב, ורבינו בחיי.

191 כעין זה במדרש הגדול, לקח טוב ושכל טוב.

192 השווה אמונות ודעות, מאמר רביעי ומאמר תשיעי פ"א. וראה "במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים", ש. אברמסון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 60. ושם, עמוד 71, בעניין אגרת תנחומים של גאון המיוחסת לרב שמואל בן חפני. ושם נאמר: כי העולם הזה כימי חול העולם הבא כמנוחת השבת להנפש בו... וכו'. בכה"י: אשר צנפנת.

אנהם לם ימתחנו במתל מחנה וקולה ויתן להם אחזה יעני אנה כתב להם כתב אלאמלאך חתי לא יכרגו ענהא וכאן דלך פי ארץ גשן לקולה בעד דלך רק בארץ גשן אשר שם בני ישראל לא היה ברד וכאן דלך (לטפא מן) אלחכים גל ועלא ליבעדו ענהם (וימ) תאזו מנהם פי אעמאלהם וצ'רבאתהם וכק' פי מכת ערב והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי וג' וקאל איצ'א לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו.
תם קאל

תרגום הפסוקים מז, יב—יח

[נץ] (יב) ויכלכל יוסף ועאל יוסף אבאה ואכותה וסאיר בית אביה טעאמא עלי קדר אטפאלהם (יג) ולחם וטעאם לים פי גמיע אלבלד ממא אשתד אלגוע גדא חתי כ(א)ל אהל מצר ואהל אלשאם מן קבל אלגוע (יד) וילקט יוסף גמיע אלורק אלדי כאן מוגודא פי בלד מצר ובלד אלשאם באלמירה אלתי כאנו ימתארוהא ואדכלה אלי בית מאל פרעה (טו) ויתם הכסף ולמא פני אלורק מן בלד מצר ובלד כנען גא גמיע אלמצריין אלי יוסף קאילין (אעטנא) טעאמא ולא נמות חדאך אד קד (פני) אלורק (טז) ויאמר וקאל יוסף האתו מאשיתכם אבעכם בהא אן כאן קד פני אלורק (יז) ויביאו פאתוה במאשיתיהם פאעטאהם טעאמא באלכיל ומאשיה אלגנם ואלבקר ואלחמיר וגזאהם באלטעאם במואשיתיהם תלך אלסנה (יח) ותתם פלמא אנקצ'ת תלך אלסנה גאוה פי אלסנה אלתאניה וקאלו לא נכתם...

פירוש

..אנמא וצף כלכול יוסף לגמאעתהם פי אלמגאעה אלעט'ימה אלתי כאנת עלי עהדה כמא וצף כלכול עובדיהו לנביאי יי פי קולה ואכלכלם לחם ומים ודלך תסביב מן אללה גל תנאה על ידה נט'יר קולה לאליהו ואת העורבים צויתי לכלכלך שם וקולה לחם לפי הטף יחתמל מענאיין אחדהמא אנה עם באלעילולה גמאעתהם חתי אטפאלהם ואלתאני אנה כאנת להם עליה וצאיף בעדדהם ותוסיע עליהם בסבב אטפאלהם וליס קולה ולחם אין בכל הארץ קצ'ייה כלייה עלי כל וגה מן אלממתנע אן לם יוגד כבו או גדא עלי כל וגה פי סאיר בלד מצר ולא סימא אן אלדי תחת יד

195 בכת"י משובש.

196 כן במדרש הגדול ושכל טוב לעיל מו, לד.

197 כעין זה בתנחומא מקץ ו. בפירוש הראב"ם מביא ביאור בשם הגאון שאינו לפנינו: "ויכלכל יוסף וגו' לפי שאותה האחוזה לא הביאה להם פירות באותה שעה, שהרי היתה שעה של שני רעב, וכך אמר ר' שמואל בן חפני ז"ל". ע"כ. ויתכן שהגאון באר כך על פסוק אחר החסר בכ"י. המלים "כלכול יוסף", "כלכול עובדיה" הן בעברית בכ"י הערבי.

198 כן ברש"י. ובפירוש ראב"ם.

199 לפי ב"ר פרשה צה מכ"ו הוצאת אלבק עמ' 1233. וכן במדרש הגדול, לק"ט, שכ"ט ורד"ק.

יוסף במצר כאן לכנה יגרי עלי וגהין אחדהמא אנה לם יוגד ט'אהרא פי בלד מצר
 כמה הו מעלום אן פי קנו (?) אלגוע תקל אלאכבאז פי אלאסואק וקד תעדס פי בעץ'
 אלאוקאת ואן כאנת מוגודה פי אלמנאזל ואלתאני אנה ימכן אן יכון לם יוגד פי
 מנאזל אלעאמה במצר וקד יוגד פי מנזל אלמלך וכאצתה וקולה כי כבד הרעב מאד
 אראד בה שדתה ועט'מה נט'ר קולה פי מכת ברד כבד מאד אשר לא היה כמוהו
 בכל ארץ מצרים מאז היתה לגוי וקאל פי מכת ארבה כבד מאד לפניו לא היה כן
 ארבה כמוהו וג' וקאל פי מכת ערב ויבא ערב כבד וג' וקאל איצ'א פי מכת אלמואשי
 דבר כבד מאד ופסרת ותלה כלא וקד יפסר קצרא אשתקאקא מן קולה כמתלהלה
 היורה זקים חצים ומות ופסרת וילקט יוסף וגמע ולם אפסרה אלתקאטא לאן
 אלאלתקאט יקתצי שי מנתור פי לגה אלערב והדא נט'ר קולה פי אלמן וילקטו
 אתו בבקר בבקר איש כפי אכלו וג' ואראד בקולה את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים
 ובארץ כנען אכתר אלהם אלט'אהרה פי אידי אלנאס לאנה מן אלבעיד אן יכון
 לם תבק פצ'ה בתה פי בלד מצר ובלד אלשאם אלא גמעהא יוסף ולכן דלך קיל עלי
 אלאכתר ואלאגלב וקולה ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה שהאדה מן אלכאלק
 גל תנאה לה באלאמאנה ותרכה ללכיאנה ודלך שביה בקולה והכסף והזהב נתן
 יהויקים לפרעה אך העריך את הארץ לתת את הכסף על פי פרעה איש כערכו נגש את
 הכסף ואת הזהב את עם הארץ לתת לפרעה נכה וקולה ויתם הכסף מארץ מצרים
 ומארץ כנען יגרי מגרי מא קלנאה פי וילקט יוסף את כל הכסף אנה מסתעמל פי
 אלאכתר ואלאגלב וקולה ויבאו כל מצרים אל יוסף לאמר לאן אלמלך כאן קד רדהם
 אליה בקולה להם לכו אל יוסף וג' וקולה למה נמות נגדך לאן אלגלא ואלגוע יוגבאן
 אלמות ובדלך קאל ברעב פדך ממות וקולה כי אפס כסף יעני פנאהא ועדמהא כק'
 כי אפס המץ כלה שד וג' וקול יוסף להם הבו מקניכם קצד נפעתם בדלך באלתכפיף
 ענהם בתכלף אגדיתהא לאן אלמראעי מעדומה וקולה אם אפס כסף שרט ואסתתנא
 ליס הו כגזמהם פי קולהם כי אפס כסף ודכר אנואע אלחיואן אלדי לא נטק לה פי
 קולה בסוסים ובמקנה הצאן ובמקנה הבקר ובחמרים והי אלכיל ואלאגנאם ואלבקר

יג עמ' 1234 : "הדה היא אתלעת", ג"כ מלשון עיפות. בנוסח כ"י התרגום של הגאון
 למלה "ותלה" כתוב "כאל" וזו טעות. והנכון הוא "כל" כפי שמתבאר כאן מלשון עיפות.
 202 והשווה תשובות דונש על רס"ג סי' 98 (שרטר) שמפרש ותלה מלשון כמתלהלה במובן
 שגועון.

203 כן במכילתא בשלח פתיחתא על פסוק : ויקח משה וגו'. וכן בב"ר כתי"ו פ' צה, יד.
 עמ' 1234. דברי הגאון מובאים בפי' הראב"ם. וראה סדר אליהו רבה (כו) כד.

204 מובא בראב"ם בשם הגאון.

205 כן בשכל טוב בצירוף הפסוק של ישעי'.

206 בב"ר סוף פ' צה, מובא על פסוק זה : "הבו מקניכם וגו' הסוס לקבלי וקלף בצליא".
 ובכ"י הוצאת תיאודור-אלבק עמ' 1234 הגירסא : "הסוס לית לקובליי" וכו'. המפרשים
 התקשו מאד בפירוש הפתגם הזה והקשר לפסוק שלפנינו. ועיין — ברד"ל שם שמפרש :
 "כי נתנו לו תחילה הסוסים להשיב באוכל נפש, כמשל שאומרים טוב להשליך הסוס מגדו
 למכרו ולקלוף בו בצלים, לקנות במעותיו בצלים", ע"כ. אולם הוא קשר את הפתגם
 לפסוק יז : ויתן להם יוסף לחם בסוסים ובמקנה וגו'. וי"ל שהעיקר כגירסת הספרים
 על פסוק טז : הבו מקניכם. והכוונה כפירוש הגאון שיוסף התכוון לתועלתם ולהוריד
 מעליהם את הטיפול בזה, וזאת גם כוונת הפתגם : אדם עני צריך למכור את הסוס
 ולהרוויח את הטיפול בו. וזה יאפשר לו לאכול לפחות בצלים.

ואלחמיר וקד בקית אנואע אכר אכתצר דכרהא ודלך כאלגמאל וגירהא וממא ידלנא עלי אסתעמאל אלגמאל קולה הנאך הנת יד יי הויה במקנך וג' וקולה וינהלם בלחם דל בה עלי סיאקתה אמורהם עלי סדאד נחו קולה ועל מי מנוחות ינהלני וקולה ויבאו אליו בשנה השנית אראד בה אלסנה אלתאניה מן מגיהם בבהאימהם והי אלסנה אלסאדסה לאבתדי אלגלא פקד עלמנא קול יוסף אלכותה קבל הדא בסנין כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ וג' פאמא תרתיב סני אלגוע במצר פאנהא כאנת עלי מא אנא ואצפה פאלסנה אלאולי קאל ענהא ויהי רעב בכל הארצות ובכל ארץ מצרים היה לחם ופי תלך אלסנה קאל יעקב לאולאדה רדו שמה ושברו לנו משם וג' ואלסנה אלתאניה קאל ענהא ותרעב כל ארץ מצרים וג' ופי תלך אלסנה קאל יעקב לאולאדה שובו שברו לנו מעט אכל ואלדליל עלי דלך קולה להם בעד תערפה אליהם כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ וג' ודכל יעקב ואלשבטים אלי מצר פי אלסנה אלתאלתה ואלסנה אלראבעה קאל ענהא ולחם אין בכל הארץ וג' ואלסנה אלכאמסה קאל ענהא ויאמר יוסף הבו מקניכם וג' ואלסנה אלסאדסה קאל ענהא ויבאו אליו בשנה השנית וג' ופי תלך אלסנה אשתרי צ'יאעהם כק' ויקן יוסף את כל אדמת וג' ואלסנה אלסאבעה קולה ההנא הא לם זרע וזרעתם את האדמה וקד כאן קאל ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר וגעלו קולהם לא נכחד מאדני עלי גהה אלצדק פי אלאכבאר נחו קולה לא נכחד מבניהם לדור אחרון וג' ואחד חדוד אלכבר אלצאדק אן יקע מתואתרא ויגי מן גמיע אלמכברין מגי ואחד לא יכתלף פי פעל אללה אלעלם פי אלמכברין במא אכברו בה וכקולה אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם וליס קולהם כי אם תם הכסף שרט ואסתנא בל הו גזם ולכנה בחסב מא אסתעמלה אהל אללגה ואראדו בקולהם בלתי אם גויתנו אלאגסאם ואלאבדאן כקולה ועל גויתנו מושלים וקולה למה נמות לעיניך ליס הו סואל ען אללמיית לכן אלעבראניין אסתעמלו דלך פי מוצ'ע לא כקולה למה תתענו יי מדרכיך וג' וקולהם

שונים בספר, ובפתיחתו לפירושו הגדול. ראה "על תרגום רס"ג לתורה" — צוקר עמ' 230, והלקין ספר היובל לגינזבורג עמ' קמ. ועיין במיוחד מאמר שלישי פרק ו שבאמונות ודעות. והשווה רמב"ם "מלות ההגיון" שער שמיני.

211 בחומה לזה בספר השרשים ריב"ג שרש, אם: "ותהיה עוד לקיים הדבר וכו' לא נכחד מאדני כי אם תם הכסף", ע"כ. ובמחברת מנחם ערך אם: "מחלקה החמישית אבל בנטות אליה מיתר המלים יוציאוה ממשפטיה וימשיכוה אחר ענינם". ע"כ.
ר' יהודה בן בלעם בספרו "אותיות הענינים" על המלה "אם" אינו מזכיר כלל את הפסוק שלפניו — "כי אם תם הכסף", בהגדרתו "ויהיה, 'אם' לענין אמת". ראה מהדורת פוקס "החוקר ב, עמ' 74; מהדורת קוקובצוב, עמ' 112; מהדורת אברמסון, עמ' 100. וכן אינו מביא את הפסוק הזה באמרו בסוף הערך הזה: "וימצא לענין חוץ מכך וכך, בתוספת, 'כי' עמו". אבל הוא מזכיר את הפסוק בערך "כ"י" שם: ויוסיפו עליו 'אם' לחזוק: כי אם תם הכסף: הרד"ק בשרש "אם" מביא את הפסוק הזה בדברו על אם "בלשון אמת".

212 כן בספר השרשים לריב"ג שרש מה: "ותהיה למד בעניין לבלתי כמו... למה נמות לעיניך". ורד"ק בשורש "מה" כתוב: "ואין טעם לפירוש הזה". וכדברי הגאון נמצא אצל רס"ג בפירושו לישעיהו שם. וראה "אותיות הענינים" ערך "מה".

קנה אותנו ואת אדמתנו בלחם עלי גהה אלבדל ואלא פאנמא אשתרא צ'יאעהם ומלך רקהם פי סנתין מותאליתין עלי מא שרחתה קביל וקולהם עבדים לפרעה ראגנא עלי קולהם אנחנו לאן אלצ'יאע ואלר'יאץ' לא יקע עליהא לפט' אלעבודיה ואלאסתעבאד ואנמא דלך כאצא באלנאס ולכן לגה אלמשנה קד אטלקת עליהא לפט' אלשעבוד לקולהם מנכסים משועבדים כיצד ולדלך קלת פי אלעבארה פנציר נחן עבידא וצ'יאענא מלכא וקד יאתי אלכתאב בוצף יוהם אנה יעם אלגמלה אלמדכורה והו יכץ בעצ'הא ודלך כקולה ויקח יהושע את עכן בן זרח ואת הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב ואת בניו ואת בנותיו ואת שורו ואת חמורו ואת צאנו ואת אהלו ואת כל אשר לו וקאל וירגמו אותו כל ישראל אבן וישרפו אותם באש ויסקלו אתם באבנים ומן אלמחאל אן ינעטף קולה ויסקלו אותם באבנים עלי קולה את הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב לאן דלך לא יותר פיהא הלאך ולא תלף לכן הראוי לסקילה סקילה הראוי לשריפה שריפה וקולה ותן זרע אראדו בה אלבדר מן כל מאכול ומגתדא בה מן אלנבאט כקולה על כל זרע זרוע אשר יזרע וכדלך יתם אמר אלאקואת ואלאגדיה לקולה ונתן זרע לזרע ולחם לאוכל וקולהם והאדמה לא תשם אראדו בה מענאיין אלאול אן לא יסתוחש מן אלבלד בקלה אלנאס פיה אדא אהלכהם אלגוע כק' לחמם בדאגה יאכלו ומימיהם בשממון ישתו למען תשם הארץ ממלאה מחמס כל היושבים בה ואלב' אלבור מן אלזרוע ואלנבאט ודאך מא דהב אלמתרגם אליה פי תרגמתה וארעא לא תבור והדא לפט' מסתעמל פי אלמשנה פי קולהם

תרי"ט בהקדמה (עמ' וואאא) שמתפלא על שאין רב שרירא גאון מזכיר את ברייתא דל"ב מדות. וראה ל. ברדוביץ בספרו הגרמני על ברייתא דל"ב מדות עמ' 44—46. וראה מ. צוקר לפתרון בעית ל"ב מדות. החקירות של האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, ניו יורק תשט"ו. הגאון מתרגם ומבאר לפי כלל זה גם את הפסוק למעלה מג, יח — ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורנו. יש לציין דברי ר' יהודה בן בלעם בבאורו לדברים ט, סא. כ"י בודיליאני שבאוקספורד בסימון 292 "כתאב אלתרג'יח": "ואשרוף אותו באש — מכאן ואתך. פאן אלדהב לא [יחרק] לכן יסכן והד'א ממא ג'א [לפט' ואחד] ואלמרדא גירה והי כת'יר פי אלעבראני". בעברית: ואשרף אותו באש — במקום "ואתך", כי הזהב לא נשרף אלא מתחמם. וזה ממה שבא במלה אחת והוא מתכוון לזולתה, והיא רבה בעברית". וראה עוד פירוש בן בלעם לספר שופטים במהדורת ש. א. פוזננסקי פרנקפורט א.מ. תרס"ו. בפסוק יד, טו — ויהי ביום השביעי — שצריך להיות ביום השלישי, מפרש לפי הכלל הזה. בהערה 6 כתב פוזננסקי: "וידוע כי אבו אלוליד הוא היה הראשון שאמר כי הרבה פעמים בכה"ק נאמרה מלה אחת והחפץ בה זולתה". מן האמור כאן אנו רואים שהגאונים ר"ס ר"ש ורשב"ח כבר השתמשו בכלל זה. אולם ריב"ג והבאים אחריו הרחיבו את המושג כמבואר. מ. צוקר בספרו על תרגום רס"ג עמ' 240 כותב שבן חפני מפרש — אנחנו ואדמתנו לפרעה — לפי מדת דרך קצרה — אנחנו עבדים ואדמתנו קנין. אבל לפי המבואר נראה שהגאון מבאר לפי המדה, מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו וכו'.

216 הסדר בגמרא בדפוסים: הראוי לשרפה לשרפה, הראוי לסקילה לסקילה. וכן העתיק איזראילסאהן לפי נוסח הדפוסים.

217 השווה א"ע ורד"ק ישעיה שם.

218 כן בלקח טוב.

219 בכה"י: הארץ.

ואלעקאראת אלמסתגלאת פי אלמדן ואלקרי פאמא קולה כי מכרו מצרים איש שדהו פאנה אסם יקע עלי גמיע אלבלד כקולה ויהי ארון י"י בשדה פלשתים וג' וממא יוציה דלך קולה בעדה ואת העם העביר אותו לערים פלו לם יכוננו קד באעו אמלאכהם מן אלמדן ואלקרי לם ינתקלו ען קראיהם ואלקצד כאן פי ואת העם העביר אותו לערים אחאזה מלכהא פנקל אלהא ענהא לינחסם טמעהם ענהא פלא ירגעו ידעונהא והדא בעינה כאן קצד סנחריב פי אלגלות כק' ויגל ישראל מעל אדמתו ויבא מלך אשור מבבל ומכותה ומעוה ומחמת וספרוים וישב בערי שומרון תחת בני ישראל וירשו את שמרון (מרון) וישבו בעריה וקאל ען נפסה ואסיר גבולות עמים ועתודותיהם שוסיתי ואוריד כביר יושבים וקד ראינא נבוכדנצר למא גלא אלקום קאל ענה הגלה את כל ירושלם ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרה אלפים גולה וכל החורש והמסגר ולא נשאר זולת דלת עם הארץ פלמא אסתבקא צדקיהו כק' וימלך מלך בבל את מתניה דודו תחתיו ויסב את שמו צדקיהו קאל ענה וימרד צדקיהו במלך בבל פלמא צעד נבוזראדן קאל ענה ואת יתר העם הנשארים וג' ויקאל אנה פעל דלך לילא יעירו אכותה באנהם מגליין ען בלדהם (כמא קאלו פי אכר גמ' ואלו טרפות והו אלג' מן חולין ואת העם העביר אותו לערים וג' מאי נפקא מינה היכי דלא ניקרו להו לאחיה גלותא) וקולה רק אדמת הכהנים לא קנה יעני אמלאך סדנה אלאצנאם ואל(א)קואם באמור אלאותאן וכק' על כן לא ידרכו כהני דגון וכל הבאים בית דגון על מפתן דגון באשדוד עד היום הזה והם אלדין ירגע עובדי עבדה זרה אליהם פי אלמשאור ואלארא כק' ויקראו פלשתים לכהנים ולקסמים לאמר מה נעשה לארון י"י הודיעונו במה נשלחנו למקומו ודלך מתל מתן וגירה וקולה ואת מתן כהן הבעל הרגו לפני המזבחות וקאל ען מיכה וימלא את יד אחד מבניו ויהי לו לכהן וקאל ען ירבעם ויעש את בית במות ויעש כהנים מקצת העם אשר לא היו מבני לוי ולדלך ובכהם אביה בקו' הלא הדחתם את כהני י"י את בני אהרן והלויים ותעשו לכם כזהנים כעמי הארצות כל הבא למלא ידו בפר בן בקר ואילם שבעה והיה כהן ללא אלהים תם קאל להם ואנחנו י"י אלהינו ולא עזבנוהו וכהנים משרתים ליי בני אהרן והלויים במלכת ולדלך קיל הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו זובח עליך את כהני הבמות וג' וקאל ענה והשבית את הכמרים אשר נתנו מלכי יהודה וג' ואכבר פי קולה כי חק לכהנים מאת פרעה וג' באלסבב פי אסתגנאיהם ען ביע אמלאכהם באכד רסומהם מן אלמלך וחק פי לגתנא יגרי עלי ה' אנחא אולהא רזק גמיע אלכלק

232 כן ברשב"ם. והטעם הכללי הזה בלק"ט, רד"ק פירוש ראב"ם ורבינו יוסף בכור שור. בפסוקים המובאים להלן יש לציין כדלקמן. בכה"י: ומכותה "ומעוה"; וירשו את שמרון "מרון"; ועתודותיהם "שוסית"; ואוריד "כביר" יושבים; "נבוכדנצר"; "הגלה" את ירושלים. לכל "החורש". . . "ולא".

233 בשולי כתב היד כתוב ביד אחרת: "כמו שאמרו בסוף גמ' ואלו טריפות הוא הג' מחולין [דף ס' סוף ע"ב]: ואת העם העביר אותו לערים, מאי נפקא מינה דלא ניקרו לאחיו גלוותא". בגמ' לפנינו: "דלא ליקרו".

234 בכה"י: מקצת.

235 בכ"י והלויים "במלכת". המלה "אביה". מנוקדת בכ"י.

236 השווה שכל טוב ורש"י כאן.

כק' הטריפני לחם חקי ואלב' אלרסום אלואגבה ללכהנים הקדשים וכק' פי בעץ' אל מנחות כל זכר בבני אהרן חק עו' לדורות וג' וקאל ואת חזה התנופה ואת שוק התרומה תאכלו במקום טהור ואתה ובניך ובנותך אתך כי חקך וחק בניך נתנו מזבחי שלמי בני ישראל וקאל איצ'א כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל ליי' נתתי לך ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם ואלג' רסום אלמצות אלכבריייה כק' שם שם לו חק ומשפט ואלד' רסום כהני עבדה זרה כקולה ההנא כי חק ללכהנים מאת פרעה ואלה' אלרסום אלרדיה וענהא קאל בטרם לדת חק כמוץ עבר יום בטרם וג' וקאל פי זואלהא יום ההוא ירחק חק וקולה על כן לא מכרו את אדמתם ישאבה קולה ען אל לויים ושדה מגרש עריהם לא ימכר וקולה הן קניתי אתכם היום מצרחה באסתעבאדהם ומלך רקהם והדה נהאיה אלמנאזל ודלך אנהם אכרגו אמלאכהם עלי תרתיב פכאנת עלי ה' מנאזל פאכרגו בדיא אלדראהם אלמדכורה ובעד דלך אלאתאת ואלאלה ובעד דלך באעו אלמואשי וגמיע חיואנאתהם ובאעו בעד דלך עקאראתהם ובאעו בעד דלך אנפסהם ואלי הדא אלתרתיב אגרי אלחכים כלאמה וגעלה עלי ז' צ'רוב אלאלול וכי תמכרו ממכר לעמיתך וג' ואלב' וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך וג' אל תקח מאתו נשך ותרבית וג' ואלג' כי ימוך אחיך ומכר מאחזתו וג' ואלד' ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה וג' ואלה' וכי ימכר איש את בתו לאמה וג' ואלו' וכי ימוך אחיך עמך ומכר לך וג' ואלז' ומך אחיך עמו ונמכר לגר תושב עמך או לעקר משפחת גר פקד נט'מנאהא נחן בחסב אלחאגה ואן כאלף דלך אלנט'אם אלכתאבי עלי מעני אין מוקדם ומאוחר בתורה... לם יתב כק' כל ימי אשר הנגע בו יטמא טמא הוא וג' ווגדת אלמכות במצר עלי ג' צ'רוב אולא פי אלאמלאך מן אלנבאת וגירה כק' אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר ויאכל כל עשב בארצם ואת פרי אדמתם ואהלך בהאימהם כק' ויסגר לברד בעירם וג' ואהלך בעד דלך נפוסהם כק' ויך כל בכור בארצם ראש' לכל אונם ופסרת הא לכם זרע הא לכם בדרא נט'יר קולה וגם אני הא

מוקדם ומאוחר בתורה", (פסחים ו, ב) בלי רמז לל"ב מדות: "ממוקדם ומאוחר שהוא בפרשיות" (מדה לב). וראה דעת מ. צוקר שרשב"ג הוא שחבר קובץ המדות הפרשניות. "לפתרון בעיות ל"ב מדות", החקירות של האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות ביו יורק תשט"ו.

243 חסר בכ"י ונראה שבחסר היה המאמר, כולו או חלקו, של רב הונא ור' יהושע בר אבין אין בעל הרחמים נוגע בנפשות תחילה וכו' מובא בפסיקתא דר"כ פיסקא ז. בפסיקתא רבתי, פ' יז, ויקרא רבה פ' יז, ד, רות רבה פ"ב י, ילקוט ויקרא רמז תקסג, ילקוט איוב רמז תתצב. סוף המאמר שלפנינו מן הקטע החסר הוא על הנגעים הבאים על האדם. תחילה על ביתו, אחר כך על בגדיו ובסוף מתחיל בגופו.

244 בכ"י כתוב: אלאמלאך = קנינים. איזראילסאהן תקן אלאהלאך = האמבד.

245 בכה"ל ויאכל כל עשב בארצם "ואת" פרי אדמתם, המלה "ויאכל" השנייה אינה.

246 סוף מאמרו של רב הונא לפי המקורות הנ"ל. אולם בכל המקורות הנ"ל אין החלוקה לג' סוגים של הגאון. הפסוק המובא במקורות לגבי ממונם הוא פסוק קה, לג. ולא פסוקים לד, ולה, שבדברי הגאון. לגבי בכורות ציין ברות רבה שם, בפסיקתא רבתי וגם בפסיקתא דרב כהנא לפי בובר שם, הפסוק עת, נא: ויך כל בכור במצרים, ולא הפסוק: קה, לו: ויך כל בכור בארצם ראשית לכל אונם, שבדברי הגאון. מאידך בויקרא רבה שם, ילקוט ויקרא שם, וילקוט איוב שם בדברי הגאון.

דרכך בראש נתתי וג' וקד יכון מן אללפט' מא תפסירה כמא ודלך בלשון ארמית כקולה הא כדי פרזלא וג' ואראד בקו' הא לכם זרע גמיע אנואע אלבדור ואלבזור וקולה והיה בתבואת יעני גמיע אלגלאת אלנבאתיה אלשתויה ואלציפיה נט'יר קולה הנאך במספר שני תבואות ימכר לך ודלך מתל אלחנטה ואלשעיר ואלסמאסם ואלאקטאן ולזיאדתה בי פי קולה והיה בתבואות ג' מעאני אלאול אן לא יוכד שי קבל אדראך אלגלאת וצלאחהא ללאכל כק' ואכלתם מן התבואה ישן ואלתאני אן לא יוכד מנהם אתמאנהא פיציר כראג אלא באכתיארהם ואלתאלת אן לא יוכד בעץ' ען בעץ' לילא יהלך אלמאכוד ענה מע סלאמה אלמאכוד מנה ואלתבואה פי דלך עלי ארבע צ'רוב מנהא מא גמלתה גלה ויכון אלגזי מנה בדר ודלך כאלחנטה ואלשעיר ומא אשבהמא ומנהא מא תוכד גלתה ופיה בזור תעד ולזראעה ודלך כאלבכול ואלריאחין ומא אשבההא ומנהא מא תוכד גלתה דפעאת ודלך כאלקת ואלקציל פיון עלי כל גלה מנה אלכמס וכיף יצח חכמה עליהם ועדלת פיהם פי קולה להם ונתתם חמישית לפרעה ולם יקל ששית או גיר דלך מן אלאעדאד פנקול אנה לם יגוזף פי דלך בל יגב אן יכון קד עמל גמיע כרג פרעה למא יחתאג אליה מן אמר נפסה וכאצתה וגמיע גישה עלי אלאסת'האר ועמל עמל ללגלאת ואתמאנהא עלי אלאסת'האר איצ'א פגעל אלכמס במקדאר דלך והדא קול קריב ודלך אן ללערב אלמקאסמאת ואלכמס ואלעשר ונצף אלעשר והו עלי מא סקת אלדואלי ואלדואליב וקד בקי לפרעה בעד דלך מא לם ידכל תחת הדא אלשרט והו תמרה אלגרוס ואלאשגאר ולה איצ'א אלמראעי ואלגיאץ' ואלאגאם ואלמצאיד ואלמסתגלאת מן אלמסקף במצר ואלמלאחאת ואלקלאעאת וגמיע אלמעדניאת ופי הדא אעתבאר נבהנא אליה קדמאנא והו אנה אדא כאן מלך מן מלוך בני אדם לם יקתנע באקל מן כמס אלגלאת ואלבדר מן ענדהם וליס להם עליה ענדה גזא ולם תקע מנה להם פיה מעאונה פאן מלך אלמלוך מאלך אלסמאואת ואלארץ' וכאלק כל חיואן אלנאטק וגיר נאטק ומעטיהם אלקוה עלי אלאפעאל ומנמי כל נאמי יקתנע מנא באלעשר באלאמר בה פי קולה עשר תעשר את כל תבואת

קוריש ב"אגרת" כולל רק את הפסוק שלפנינו ואת הפסוק ביחזקאל בבאורו, והיינו כדעת הגאון. ראה שם עמ' ל ועמ' קיח.

249 באונקלוס מתרגם בתוספת המלה: "באעולי" = בהאסף, וכן בפשיטא, וכעין זה גם בתרגום רס"ג. תרגומו של הגאון בן חפני חסר בכתב היד לפנינו. בערוך ערך "אשן" מביא בשם תרגום ירושלמי: "ויהי באישוניה" כלומר בזמן, בתרגום ירושלמי שבדפוסים אין. אולם מצאתי בתרגום ירושלמי כ"י רומי את הנוסחה הזאת: "ויהווי באשון עללתא = והיה בזמן התבואה. בתרגום יונתן שלפנינו תרגום כפול: "ויהי באישוני במכנוש עללתא". יש כאן צרוף של תרגום אונקלוס ותרגום ירושלמי. בפירוש רבי מיוחס ג"כ מבאר: בשעת התבואות. ובדרך זו בשכל טוב: בזמן שהתבואות נאספות והגאון מבאר את הקושי על ידי הדגשת התיבה "בתבואות": התבואה הבשלה דוקא; לא דמי תבואה: ולא תבואה אחת במקום חברתה.

250 ראה ספר השרשים לריב"ג שרש בוא: "תבואה, והשם הזה כולל כל תבואה מזרע ואילן באמרו (במדבר יח, ל) כתבואת גרן וכתבואת יקב. וראה תורה שלמה, כאן אות סה. 251 לפי ב"ר פ' צה כ"ו הוצאת אלבק עמ' 1234. אולם הגאון מרחיב את ההסבר.

זרעך וג' ויצ'מן לנא עליה אגזל אלגזא עאגל ואגל וכקולה הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי וג' פאחרי ואגדר אנה יגב אן נסארע אלי דלך ופסרת וארבע הידות אלד' אגזא ודלך אן הדא אללפט' יגרי פי אלכתאב עלי ה' אנחא אלאול ציר כקולה שתי ידות לקרש האחד ואלב' אצ'עאף כק' וימצאם עשר ידות על כל החרטמים ואלג' מואצ'ע ואמכנה כק' וידות מזה ומזה אל מקום השבת ושני אריות עומדים אצל הידות ואלד' חקוק וחטוט כק' עשר ידות לי במלך ואלכאמס אגזא הו קולה וארבע הידות וגעל הדא אלארבעה אגזא תנצרף אלי ד' וגוה פאלאול מנהא יהיה לכם לזרע השדה יעני אלבדור ואלבזור וקד יראד במתל דלך אלנבאת כק' זרע רב תוציא השדה ווגדנאהם קד אלזמהם בהדא אלקול אלבדור אן יכרגונהא מן ענדהם ולם ידכר אלעמארה ככרי אלאנהאר וגירהא פנקול אנהם למא כאנו עביד פרעה לזמהם כרי אלאנהאר וגירהא לאנהם יעמלונהא באנפסהם ואלתאני ולאכלכם יריד בה מאכול אלרגאל אלמכאטבין ואלתאלת ולאשר בבתיכם יעני אלנסא עלי מעני איש וביתו באו ויריד בה איצ'א אלחיואן אלדי לא נטק לה ואלד' ולאכול לטפכם אראד בה אלאטפאל עלי משהור לפט'ה וקולהם ליוסף החייתנו אעתראף באחסאנה אליהם והדא אללפט' מקול באלמגאז ואלתגזיף ואמא באלחקיקה פאן אללה תעאלי אלמחיי להם ואלפאעל אלחיוה פיהם וכק' כלב ועתה הנה החיה יי' וג' ואדא כאן פרעה קד מלך רקהם קבל דלך פמא תאתיר קולהם והיינו עבדים לפרעה פנקול אן פי ממכנה קולין אחדהמא אנך אנת כנת אל סבב פי אסתעבאדנא לפרעה בחסן צניעך מענא ואלאכר אנא ראצ'יין באסתעבאד פרעה לנא עלי הדא אלסיאסה ואנא לו מלכנא אנפסנא למ נכתאר אלא עבודיתה וקולה ען הדא אלכמס וישם אותה יוסף לחק עד היום הזה יעני אתבאתה איאה פי אלדואוין חתי לא יזול ויבטל וימכן אן יכון אכד כט פרעה להם בדלך או וקע ענה בה אד כאן וזירה ודלך נט'יר רסם דויד המלך אן יאכד חאפט'י אלסואד מתל אלמבארזין פי אלחרב כק' ומי ישמע לכם לדבר הזה כי כחלק היורד במלחמה וכחלק יושב על הכלים יחדו יחלקו וקאל ענהא וישימה לחק ולמשפט עד היום הזה ודלך קולה ען אלקינות ויתנם [לחק על ישראל].

פרשת ויחי

תרגום הפסוקים מז, כח—לא

בשמ' רחמ' (כח) ויחי יעקב ועאש יעקב פי בלד מצר סבעה עשר סנה פכאן גמיע אגל יעקב סני חיותה מאיה סבעה וארבעין סנה (כט) ויקרבו ולמא קרב אגל אסראיל ללמות דעא באבנה יוסף וקאל לה אן וגדת חט'א ענדך אום בידך אלי עהדי ואצטנע אליי אחסאנא חקיקיא באן לא תדפנני במצר (ל) ושכבתי פאדא אנצ'געת מע אבאיי פאחמלני מן מצר ואדפנני פי מקברתהם פקאל אנא אפעל כמא קלת (לא) ויאמר קאל לה אחלף לי פחלף לה וסגד אסראיל עלי טרף אלסריר שכרא.

פירוש

פי אצ'אפתה וצף חיוה יעקב אבינו אלי אלמכאן אלדי עאש פיה אעלמנא במפארקה וצף חיותה וחיוה אלאחיא לוצף חיוה אלקדים תעאלי לאן אלקדים חי לדאתה לא בחיוה הי גירה וכק' ויי' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם וג' וכדלך אלקול פי בעץ' צפאת אלקדים גל ועז נחו אלעלם ואלקדרה ואמא חיוה גמיע אלאחיא פאנהא גיריה פיהם ולדלך נגדהא תפארקהם וכק' מן החיים אשר המה חיים עדנה ומא אלפאידה פי פצל הדה אליי' סנה מן גמלה עמרה פנקול אן דלך לתלתה אסבאב אלאול אנה כאן פיהם ארגד ואנעם עישא ממא תקדם מן עמרה נחו קולה שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום ואלתאני אנהא ואן כאנת אקל ממא מצ'א מן עמרה עדדא פאנהא תואזיה או תזיד עליה קדרא נחו

בעבור שראינוהו פעם חי ופעם מת". כן השווה מורה נבוכים חלק ראשון פרק נו. יש להשוות את הקטע מפירושו הארוך של רב סעדיה גאון על בראשית (כג, א) שפרסם ש.ז.ל. סקוז תרביץ תשי"ט עמוד 312. הקטע הזה הוא מספרית לנינגרד אוסף פירקוביץ ב, מ'ס' 4455 (162), "שניי חיי שרה — רוצה לומר כי זהו זמן חייה הספורים בעולם הזה שעליו נופל המושג שנים, אבל בנוגע לזמן קיומה בעולם הבא, אשר לא יפול בו מושג שנים, הרי אין לו סוף כמה שאמר: חיים שאל ממך נתת לו ארך ימים עולם ועד". יש לציין שקטע זה מיוחס לרב שמואל בן חפני גאון, על ידי אברהם הרכבי במאמרו: "לקוטים מספרי בן חפני". אוצר הטוב, ברלין 1878. עמוד 55.

קולה והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד ואלתאלת אנהא תואזי מא בקי יוסף ענדה אלי אן כרג וכק' יוסף בן שבע עשרה שנה וג' ודכר פי קולה והי ימי יעקב וקולה ויקרבו ימי ישראל אגלאן ליעקב אבינו כמא הי לגמיע אלנאס פאמא קולה והי ימי יעקב פאראד בה אגל חיותה לאצ'אפתה אליה שני חייו ואמא קולה ויקרבו ימי ישראל פאראד בה אגל מותה לאצ'אפתה אליה קולה למות נט'יר קולה ויקרבו ימי דויד למות ונחו קולה למשה רבינו הן קרבו ימיו למות ודלך אן אלאגל פי לגתנא יקאל לה ימי ודלך כאגל אלדיון ואלאגרא וכק' וכימי שכיר ימיו וקאל פי אגל אלולאדה אעני וקת אלולאדה וימלאו ימיה ללדת וגיר דלך וכדאך חקיקה אגל פי לכה אלערב אנהא אלאוקאת פאגל אלמות הו וקת אלמות ואגל אלחיוה הו וקת אלחיוה ופי קולה ויקרבו ימי ישראל למות ינבגי אן נקול אדא כאן אגל מותה קרב פבאי שי עלם יעקב אבינו קרבה חתי עמל מא עמלה פנקול אן לעלמה בדלך וגהין אחדמא אלתוקיף נט'יר קולה ויאמר יי אל משה הן קרבו ימיו למות ואלאכר עט'ם עלתה וכופה עלי נפסה מנהא כק' לבי יחיל בקרבי וג' וכאלקול פי הדא אלקול פי דויד המלך בחית יקול ענה ויקרבו ימי דויד למות ואמא אכתצאצה באלוציה ליוסף פי קולה ויקרא לבנו ליוסף פלאסבאב הי אנבסאט ידה ותמכנה מן תנפיד וציתה ואמורה וכתרה טאעתה לה וקבולה מנה והדא איצ'א נט'יר וציה דויד המלך לשלמה דון באקי אולאדה למא ראה מן נגאבתה ונגאחה פי אלמלך וחסן קיאמה בה וכק' ויצו את שלמה בנו לאמר וקולה אם נא מצאתי חן בעיניך עלמנא אדב מכאטבה אלמלך ותרך אלאדלל עליהם וכמא כאטבת אסתר אלמלך בקולהא ואם מצאתי חן

והשלישי, שהן שקולות כנגד אותן שבע-עשרה שנה שבהן גידל את יוסף, משום שאמר "אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה".

3 שני הטעמים הללו, דהיינו (1) חיים בריאים וטובים. (2) וחיים של חשיבות, מובאים במדרש הגדול ובפירושו ר' אברהם בן הרמב"ם כטעם אחד. ונראה כי המקור לשניהם הוא בדברי הגאון שלפנינו. והשווה לתנחומא ב' פ' עקב אות ה. וכן לסדר אליהו רבה (פה) פו הוצאת איש שלום עמ' 29—30. ועניין זה מובא גם בלקח טוב ובשכל טוב כאן. טעם זה מובא במדרש הגדול, מדרש אגדה, רבותינו בעלי התוספות ורבינו בחיי בשם מדרש רבותינו.

5 הגאון מסביר לפי פשוטו "ימי ישראל", לעומת מה שדרשו בב"ר פ' צ"ו בכ"ו מהדורת אלבק עמ' 1237. הימים מתים והצדיקים אינם מתים. וכן במדרש הגדול ועוד מקורות. והשווה ריב"ג בשרשים שרש יום. ותרגום הגאון בהתאם לביאורו.

6 כלומר ה' העמידו על זה. ועיין קטעי מדרשו מכתבי-יד הגניזה — יעקב מאן סינסינטי 1940 עמ' פח, "מדרש זו היא שנאמרה ברוח הקדש": "ויקרבו ימי ישראל זו היא שנאמרה ברוח הקדש על ידי דויד מלך ישראל על זאת יתפלל כל חסיד אליך] לעת מצוא (תהלים לב, ו). אמ' ר' אלעזר לעת מוצאו מן העולם, שאין שעה [ק]שה בעולם כאותה שעה שנפטר בה מן העולם". והשווה ברכות ח, א; לעת מצוא, זו מיתה. השווה רמב"ן, רבינו בחיי ורד"ק.

8 ב"ר פ' צ"ו, ה ומקבילות.

9 השווה ב"ר פ' פד, יג: "ויאמר לו הנני". א"ר חמא בר חנינא, הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר ומעיו מתחתכין, יודע היית שאחיד שונאים אותך והיית אומר לי הנני".

10 ראה קטעי מדרשים מכתבי יד הגניזה, יעקב מאן עמ' צ: "אם נא מצאתי [חן בעיניך]" וג' אמר נא שלשה פעמים, אמר ר' יצחק בן טבלאי לימדתך דרך ארץ שכן אמר ר' אבין כל המבקש מנו מחבירו אל יבקש ממנו יותר משלשה פעמים. וראה מדרש הגדול כאן. והשווה יומא פז ע"א. וראה להלן (ג, יז) על פסוק אנא שא נא.

לפניו וג' כל כמא כאטב גדעון אלמלאך בקולה אם נא מצאתי חן בעיניך ועשית לי אות שאתה מדבר עמי וקולה שים נא ירך תחת ירכי יקתצ'י מענאיין אחדהמא אלזאמה אלעהד ואלימין כוגוב ברית מילה ואלאכר קצד אן תכון ידה מע ולדה ונסלה פי כל אמר ודלך מן גנס יוצאי ירך יעקב ואמא אקתראן חסד ואמת פי אוצאף בני אדם פפי מואצ'ע כתירה מנהא פי טלב אלחאגח כק' אם ישכם עושים חסד ואמת את אדני וג' ומנהא קולה חסד ואמת יצרו מלך וג' והי במעני אלקבורה אכץ וכקולה ועתה יעש יי עמכם חסד וג' ופי קולה אל נא תקברני במצרים ינבגי אן נדכר אשיא אלמוצ'ע יסתחקהא אולהא אנה ינבגי אן יכון יעקב אבינו קד אוצי יוסף ובאקי אלשבטים קבל אלוצייה במוצ'ע אלדפן באלתמסך בטאעה אללה ובלזום פראיצ'ה כמא וצף אברהם אבינו כק' כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וג' וכדאך עמל כתיר מן אלאוליא מנהם יהושע פי קולה ועתה הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם והטו את לבבכם אל יי אלהי ישראל ומנהם שמואל וכק' אך יראו את יי ועבדתם אתו באמת בכל לבבכם ומנהם דויד פי קולה לשלמה ושמרת את משמרת יי אלהיך ללכת בדרכיו וג' והדה אמור יגב עלי אלמריץ' אן יוצי בהא אולהא אלתזאמה הו לטאעה כאלקה ואלזאמה איאהא לאולאדה ואהלה וקד קאל רבותינו נטה למות אומרין לו התודה עד שלא תמות שהרבה התודו ולא מתו והרבה שלא התודו ומתו הרבה שמהלכין בשוק ומתחדין ושמא בזכות שאתה מקבל

יוסף בכור שור בפ' חיי שרה וגם כאן: נראה עתה ששים נא ירך תחת ירכי אינו על דרך השבועה, אלא על דרך להיות משועבד לו.

13 השווה ב"ר, פ' צו, ה לקת טוב ורש"י. פסוק זה שהביא הגאון נאמר על אנשי יבש גלעד שקברו את שאול. ועליהם נאמר: "יעש ה' עמכם חסד ואמת". ואילו בפסוק ה' שם, על עצם הקבורה נאמר: "אשר עשיתם החסד הזה עם אדוניכם עם שאול ותקברו אותו".

14 במדרש הגדול דברים א, א, ובמדרש תנאים שם: אמר ר' שמעון, אשריהם לצדיקים שאין נפטרינן מן העולם עד שהן מצווין את בניהם אחריהם על דברי תורה, שכן מצינו באברהם אבינו שלא נפטר מן העולם עד שצוה את בניו ואנשי ביתו כדי שישמרו דרכיו של הקב"ה, שנא' (בראשית יח, יט): "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וכו', וכן יצחק צוה את יעקב, שנאמר (שם כח, א): "ויקרא יצחק (את) [אל] יעקב ויברך אותו ויצוהו", וכן יעקב צוה את בניו, שנ' (שם מט, לג): "ויכל יעקב לצוות את בניו", וכן דוד מלך ישראל צוה את שלמה בנו, שנ' (מלכים א ב, א): "ויקברו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמר". וכן משה רבינו לא נפטר מן העולם עד שהוכיח את ישראל וכו'. ובדרשות אבן שזעיב בשם הרמב"ן על הפסוק (בראשית מט, לג) "ויכל יעקב לצוות את בניו": "לפי דרכנו למדנו עשרה דברים בענין המת מזה הספור של יעקב... האחד, הצוואה, כשאדם מרגיש אפיסת כוחותיו וימיו קרובים למות, שיצוה בניו ובני ביתו" ע"כ. ומזכיר שם גם את חשיבות הקבורה בארץ הנבחרת, וחשיבות להיקבר עם משפחתו ואבותיו. כל אלה נזכרו להלן בפירושו של רשב"ג. איזראילסאהן העתיק בטעות את הפסוק משמואל א' יב, כ, במקום הפסוק שם, שם כד שבכתה".

15 מאמר זה מקורו במסכת שמחות זוטרת פ"א ב, בתוספתא עתיקתא הוצאת חיים מאיר הורביץ פרנקפורט תרמ"ט, עמ' 30, ובמסכת שמחות דרבי חייה בהוצאת מ' היגער של מסכת שמחות עמ' 211, ובמדרש הגדול כאן וכן במגורת המאור הוצאת ענעלאוו ח"ג עמ' 555, ותורת האדם להרמב"ן ענין הוידוי, מהד' הרב שעוועל, עמ' מו, והשווה היגער שם למקורות מקבילים, ודבריו במבוא פרק ד, עמ' 67.

עליך להתודות אתה חיי ואם היה יכול להתודות בפיו מתודה בפיו ואם לאו מתודה בלבבו, אחד המתודה בפיו ואחד המתודה בלבבו ובלבד שתהא דעתו מיושבת עליו תם יגב אן ינט'ר פי כל חק עליה ללה תעאלי כאלנדור ואלאקדאס ואל אוקאף ופי כל חק עליה לבני אדם ולא סימא בגיר בינה כאלקרוץ' ואלרהון ואלודאיע וגירהא פאן אמכנה רדהא פי חיותה ואלא אוצא ברדהא בעד ופאתה נחו קולה ליחזקיהו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה ופי דלך קאל קדמאנא כשאדם עולה למטה נכנסין אצלו ואומרין לו לא דברים מחיים ולא דברים ממיתים שמא הלויטה לאדם או אדם הלך שמא הפקדתה אצל אדם או אדם הפקיד אצלך או שמא יש לך פירות שאינן מעשרין אי זה הוא מעשר ראשון ואי זה הוא מעשר שני אם היה כהן אומרין לו אי זה היא תרומה טהורה ואי זו היא תרומה טמאה ובעד דלך אן כאן לה מן צ'רוב אלאשיא אלתי עדדנאהא ענד גירה פינבגי אן יוצי בהא ומא אראדה איצ'א מן נואפל אלעטאיה אלתי קד יוצא יוצי בהא אלאנסאן פי מאלה בעד ופאתה פאן וציתה גאיזה פיה וכדלך אן אכתאר אן יכתב גט לזוגתה ליבריהא מן אך לה מן אליבום פדאך אליה לכנה אן דפע אליהא פי חיותה כאן גאיזא ואן לם ידפעה אליהא פי חיותה לא יבריהא אכדה בעד ופאתה לקול אלחכמ' אין גט לאחר מיתה פאן כאן אלזוג כהן ואראד אבראהא מן אכיה ותכוף אן ידפעה אליהא פיכרא ותחרם עליה פלידפע אליהא באלאסתתני אלדי וצפה רבותינו פי קולהם אתקין שמואל בגיטא דשכיב מרע אם לא מתי לא יהא גט ואם מתי יהא גט ותעליל דלך יטול שרחה ההנא לכנה ידכל לנא פי כתאבנא פי אלטלאק תם נקול אן אלקבורה ואגבה פי אלשרע וגוב באלסמע וכק' כי קבור תקברנו ביום ההוא ולדלך יקול וספדו לו כל ישראל וקברו אתו כי זה לבדו יבא לירבעם אל קבר וקד ראינא מא פעלה אהל יבש גלעד

20 חלק מספר זה עם תלק מן המפתח פירסם ש' אברמסון, תרביץ, שנה יז, ובהדפסה מיוחדת, וראה שם עמוד 16 במפתח נזכר בפרק הכ', שמסירת הגט אל המגורשת לא יהיה מותר אחרי מות המגרש, וע"ש הערה 2. וכן ראה בתשובת הגאונים, שערי צדק, סי' לא, דף טז תשובה מרב שמואל בן חפני זצ"ל: "וששאלת מהו אין גט לאחר מיתה". הגאון מביא שם כמה דוגמאות, אולם את הדוגמא שלפנינו בשכיב מרע אינו מזכיר. ועיין אברמסון בתרביץ, שם, המציין בסימן שאלה את יחוס התשובה הזאת לרשב"ת. וכן שם שיטת הגאונים, שעיקר התקנה של שמואל היא משום כהנים. ראה מרדכי גיטין עה, ב, בתשובה סימן תלב. וראה מפתח לתשובות הגאונים, — מילרר עמ' 170 הערה יא. קטע נוסף מספר הגירושין של הגאון פרסם ש. אסף בתרביץ יח. לענין כהן חולה שרוצה לגרש את אשתו ראה במפתח של ספר הגירושין הפרק הכ"ד: "על דין תנאי הכהן המגרש את אשתו וכשהוא חולה ורוצה להתזירה כשקם מחולי זה". וראה הרכבי — "זכרון לראשונים" ח"ג עמ' 6, שכתב על הספר כתאב אלטלאק — ספר גרושין: מצאתי זכרו בפירושו לפרשה "מקץ": טעות דפוס, וצריך להיות פרשה "וית" כפי שהעיר ז. בכר ברווי הצרפתי כרך 15 עמ' 284, הערה 2.

21 סנהדרין מז ע"ב. עיקר הלימוד שם הוא מן הפסוק: "כי קבור תקברנו" וגו'. בביאורו של הגאון לבראשית לד, יב מבואר, שקבורה היא אחת מן המצוות שנצטוו בהן זרעו של

בשאל ואלאדה כק' ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו וג' ואמא קולה ההנא וישרפו אתם שם פלם ירד בה אחראקהא פי נפסהא לאן הדא מחטור ואנמא אראד אלאחראק עליהם עלי רסום אלמלוך וכק' ען אסא וישרפו לו שרפה גדולה עד למאד ואלדי ידל עלי צחה הדא אלתפסיר קולה פי אל נסכה אלאכרי ויקברו את עצמותיהם וג' וקאל רבותינו כל המלין את מתו עובר עליו בלא תעשה הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין אין עובר עליו וקאלו איצ'א הלינו לכבודו לשמוע עליו עדות להביא לו חלילין ומקוננת אין עובר עליו שכל העושה אינו עושה אלא לכבוד המת ואוגבו דפן אלעט'אם בקולהם נכנע כל הבשר מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקום אלא תרי אלי קול אלולי ראתיא נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים וג' וקאל מתועדא לא יאספו ולא יקברו וג' וקד יסל פי הדא אלמוצ'ע פיקאל אדא כאן אלגסם בעד מפארקתה ללנפס לה עדם אלחס פמא אלדי חמל יעקב אבינו עלי אלוציה בחמלה מן מצר בעד מותה ומא אלפרק בין אל מואצ'ע פי מעני אלקבורה פנקול אן אלפרק פימא בין אלתרב ט'אהר ללחס ודלך אן בעצ'הא סבך ובעצ'הא צלבה מתלזזה ותאתירהא פי אלאגסאם פי סרעה אפסאד אלתרבה להא ובעד דלך פי אלתרבה אלאכרי ואמא אלפרק בינהמא מן גהה אלסמע פמעלום אן בעצ'הא ארץ טמאה ובעצ'הא טהורה ויגב עלינא טלב אלאפצ'ל וקד אגתמע אלמענאין פי תרבה מצר אעני אנהא ארץ' עפנה מפסדה ואנהא ארץ טמאה ולדלך כרה יעקב אלדפן במצר ואנצ'אף אלי הדין אלמענאין אן אתל אלבלד רשעים ויכרה ללצדיקים אלדפן ענד אלרשעים פלדלד יגב אן ימנע אלצדיקים

- 24 לפנינו במשנה שם: "כל המלין את מתו עובר בלא תעשה" הלינוהו לכבודו להביא לו ארון ותכריכים אינו עובר עליו. וראה בדק"ס מכת"י מינכן.
- 25 בגמ' סנהדרין שם: "לשמוע עליו עיירות". איוראילסאהן התעלם מנוסח הכת"י והדפיס לפי נוסח הגמרא. יש לציין שאלה של בעל פתחי תשובה בשו"ע יר"ד הל' אבילות סי' שנו אות ד: "צ"ע, אם נמצא הרוג ולא נודע מי הוא, ולפי אומדנא נראה שהוא בעל אשה אחת, ואם מותרים להלינו עד שתבוא אשתו, אולי תגיד סימנים מובהקים" וכו'. לפי גירסת הגאון יוצא שכן מבואר להדיא בגמרא, שמלינים כדי להעיד עליו. אמנם, הגירסא שבדפוס יש לה חזק מזה שמוזכר שם בגמ' קודם לכן: אל תספדוני בעירות. וכו' בכתובות קג, א. לפנינו בגמרא: שכל העושה אינו אלא וכו'. לעניין ליקוט עצמות — עיין ירושלמי מועד קטן פ"א, ה"ה.
- 26 בכ"י כתוב: "נכנע כל הבשר". הסופר כנראה קרא בטעות "נתעכל" — נכנע כל.
- 27 במשנת רבי אליעזר פרק יט, עמ' 346, נאמר שלא יחשבו השבטים שמצרים היא ארץ קדושה. וכן במדרש הגדול. וראה בראשית רבה פרשה צו, ה, ובדרשות אבן שועיב סוף פי' ויחי דף יט ע"ד, בין עשרה דברים בעניין המת שלמדנו מיעקב אבינו — בשם הרמב"ן: "השלישי, שישתדל האדם להיקבר בארץ הנבחרת, כאשר עשה יעקב וצוה את בניו על זה".
- 28 המקור בסנהדרין מז א, שאין קוברין רשע אצל צדיק. וכן בלקח טוב, ובשכל טוב בתוספת ביאור שהפסוק שלפנינו ('אל תקברני במצרים'), הוא המקור, וכן ברבינו בחיי: "מכאן דרשו רז"ל, לעולם יקבור אדם צדיק אצל צדיקים" וכו'. והשווה מדרש תהלים כו ז.

אן ידפן אלרשעים בקרבהם פקד ינתפע אלרשעים באלדפן בקרב מן אלצדיקים וכק' ויהי הם קברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע וילך ויגע בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו וקאל אלנבי ויאמר אל בניו במותי וקברתם אותי בקבר אשר איש האלהים קבור בו אצל עצמותיו הניחו את עצמותי וכאן קצדה פי דלך אן יתכלץ מן אלאחראק כק' כי היה יהיה הדבר אשר קרא בדבר יי על המזבח אשר בבית אל יעני קולה ועצמות אדם ישרפו עליך וקאל יאשיהו וירא את הקברים אשר שם בהר וישלח ויקח את העצמות מן הקברים וישרף על המזבח ... כסאי ועיני רואות וקד צחף נאקל אלנצארי על ראש המטה ואתבא עלי עצאתה עלי טן אנה מטה אלדי תפסירה עצא ואללפט' ואלתפסיר מכתלפאן.

וחייבים למוסרו. ובקשר עם זה הנגיד מספר בספרו העושר (כתאב אלאסתגנא) אחרי שהרבה להביא מבאורי הנוצרים, שר' מצליח בן אלבצק דיין סקליא סח לו בבואו מבגדד עם אגרת שהכילה את פרשת חיייו של רבינו האי גאון ז"ל דרכיו המשובחים ובה מסופר שיום אחד נזדמן בשיבה הפסוק שמן ראש אל יני ראשי ונחלקו המסובים בביאורו. וצוה רבינו האיי ז"ל את ר' מצליח שילך אל הקתוליק של הנוצרים וישאלהו מה הוא יודע בבאור הפסוק הזה ורע בעיניו וכשראה ז"ל שקשה עליו הדבר על ר' מצליח הוכיח אותו לאמר הן האבות והקדמונים תחסידיים והם לנו למופת היו שואלים על הלשונות ועל הביאורים אצל דתות שונות אפילו רועי צאן ובקר כידוע, והלך אליו ושאלו ואמר לו שאצלם הלשון הסורית משחא דרשיעא לא עד רישיה. ובמה שהבאתי משלהם די לישר הלב". ענין זה מובא על ידי הרכבי, זכרון לראשונים ח"ג עמ' 49 הערה 126. שם העתיק "לא עכי רישיה". השווה מבוא לערוך השלם עמ' 11. וראה ש. אברמסון "עניינות בספרות הגאונים" עמ' 245 הערה 2. וראה עוד גנוזי קדם ח"ג עמ' 67. עוד יש לציין דברי ר' משה אבן עזרא בספר שירת ישראל, ב. הלפר, עמ' קסא—קסב בענין ההשאלה שמשמו לגאונים דרך לביאור נבואות חמורות. הדברים באים ביתר באור בתרגומו של י. נ. שמחוני ב"התקופה" כרך כג עמ' 493, ואלו דבריו: "כי ראיתי את ראשי חכמי התלמוד וגדולי תורת הדת, רב סעדיה גאון ורב האי תולתם מבעלי התורה מביאים ראיות ממנו (= מן הקוראן) וסומכים עליו לפתור את תמונת השאלה שבדברי הנביאים וכמו כן גם על פירושי הנוצרים במקומות הסתומים שבמקרא". וראה כעת "ספר העיונים והדיונים" (על השירה העברית) לר' משה אבן עזרא מהדורת א.ש. הלקין ירושלים תשל"ה עמ' 227. וראה מ. צוקר על תרגום רס"ג עמ' 6 הערה 16. * אולם יש לציין דברי ר' יהודה בן בלעם בפירושו לבמדבר כו, ו כ"י בספריה הבודליאנית "כתאב אלתרגיח" (= ס' ההכרעה) וסמונו 292: ואם הניא אביה ... ו"רבינו האיי ז"ל פי אלתאוי "אן מענאה אלמנע, וקאל אן מת'ל שמן ראש אל יניא ראשי יריד לא ימתנע ען ראסי: (במדבר ל, ו) ואם הניא אביה ... ולרבינו האי ז"ל באלחאוי כי מובנו המניעה, ואמר כי כמוהו, שמן ראש אל יניא ראשי (תהלים קיא, ה) רצונו לומר לא יימנע מעל ראשי". יש להעיר על נוסחה אחרת בספרו של אבן עקבין שם, על פי כת"י בית מדרש לרבנים ניו יורק מס' 1056, במקום משחא "דרשיעא" כתוב משחא "דרישא". לפי זה נוסח הפירוש בלשון הסורית היא כך: משחא "דרישא" לא עד (= לא סר) "רישיה" (מראשו). זה תואם את מה שמובא על ידי בן בלעם מספר אלחאוי לרב האי גאון. זאת נראית הנוסחא הנכונה. וראה א. הרכבי על ספר באורי הנוצרים לתנ"ך לדוד המקמץ, בהחוקר שנה ב, חוברת א, עמ' 17. לפי דעתו ייתכן שספרו של המקמץ שמש מקור להתענינות הגאונים האלה בתרגומי הנוצרים ובאוריהם.

תרגום הפסוקים מח, א—יב

נץ תם קאל (א) ויהי אחר פלמא כאן בעד הדה אלאמור קיל ליוסף אן אבאך מריץ' ואכד אבניה מעה מבשה ואפרים. (ב) ויגד ואכבר יעקב וקיל לה הודא אבנך יוסף גאיי אליך פתקוי וגלס עלי אלסריר. (ג) ויאמר פקאל יעקב ליוסף אעלם אן אלטאיק אלכאפי תגלי לי פי לוז מן בלד כנען ובארך פי. (ד) ויאמר וקאל לי האנא מתמרך ומכתרך ואגעל מנך גוקה אמם ואעטי הדה אלבלד לנסלך בעדך חגזו אלהר. (ה) ועתה ואלאן אבנאך אלדאן ולדא לך פי בלד מצר אלי אן גיתך אלי מצר ינסבאן אליי פיכון אפרים ומבשה מתל ראובן ושמעון. (ו) ומולדתך ותאלידך אלתי תלד בעדהמא אליך ינסבון ואלי אסמא אכוייהם יצ'אפון פי נחלתהם. (ז) ואני ואמא אנא פפי מגיי מן פדן מאתת עליי רחל פי בלד כנען פי אלטריק וקד בקי מיל מן אלמסאפה אלי דכול אפרת פדפנתהא הנאך פי טריק אפרתה הי בית לחם. (ח) [וירא] ועלם אסראיל בחציר אבני יוסף פקאל מן האולי. (ט) ויאמר וקאל לה יוסף המא אבני אלדאן רוקניהמא אללה ההנא קאל קדמהמא אליי אבארך פיהמא. (י) ועיני וכאנת עינא אסראיל קד תקלתא מן אלשיכוכה ליס יטיק אן ינט'ר פקדמהמא אליה פקבלהמא ועאנקמהמא. (יא) ויאמר תם קאל אסראיל ליוסף אלנט'ר אליך מא כנת אמלה ואלאן אוראניך אללה ונסלך. (יב) ויוצא תם אכרהמא יוסף מן ענד חגרה וסגד עלי וגהה עלי אלארץ'.

פירוש

אמא קולה הנה אביך חולה פדאלא עלי מרצ'ה ואלמרץ' אחד אלאלאם וחלולה פי אלאנסאן עלי אחד וגהין אמא לאסתחקאק או ללתעוין' פיגב אן נעתקד אן יעקב אבינו ממתחנא מעוצ'א באלם דלך אלמרץ' וקד וגדנא ללאמראץ' עשר מנאפע אלנפע

אלאול אנה אדא כאן אלמרין מסתחקא מחץ אלדנוב וכקולה ליהורם ואתה בחליים רבים וג' ואלנפע אלתאני אנה אדא כאן ממתחנא בה אסתחק אלתעוין' כק' יי' צדיק יבחן וג' ואלנפע אלתאלת אנה קד יכון אלאנוגאר ען אלמעאצי בה ואלארטדאע בחלולה וכק' ען מנשה וכהצר לו חלה את פני יי' וג' ואלנפע אלראבע אנהא קד תכון אנדארא במרץ' מא אעט'ם מנה וכק' והפלא יי' את מכתך וג' ואלנפע אלכאמס אנהא אנדארא באלמות וכמא קאל ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו וקאל רבותינו העולה למטה צריך להיות מתירא על עצמו שאינו יודע שמא יצאת עליו גזירה שלמות ואלנפע אלסאדס אנה קד יכון סבבא

שמנע את חסדו ממנו. אבל כשאנינו מפצה את מי שהכאיב לו מבלי שהיה ראוי לעונש, ומבלי שהביא לו תועלת בזה, או הרחיק ממנו נזק, הרי הכאבים הללו הם עול מצדו, וזה שמביא שיהיו שני האופנים נוגדים זל"ז, וכל שמביא לידי כך הוא נפסד. ויש מי שאומר, שלו נתן האלקים כדוגמת הפיצויים, למי שלא הכאיב לו, היה בזה משום מתנת חינם, והעדיף לתת דבר שהמקבל זכאי לו מלתת מתנת חינם, כי זה יותר טוב לנפשות ולכך הלבבות נוטים ואת זה מבקשים האנשים. ואמר (עוד) : נאה מצדנו להעביד את השכיר ולהעניק לו את שכרו. אבל נגד זה יש לטעון שאין להביא דבר זה בחשבון, אלא בטובות שאדם עושה לחברו, אבל לא בהטבות הבאות מאלהים יתעלה, כי הוא אינו מפיך תועלת מהטובות שהוא עושה. וכבר התברר ההבדל בין חסדי האלהים יתע' ובין מתנת בשר ודם במה שזכר קודם לכן. ואשר לשכיר, נאה אמנם שנעבידהו וניתן לו את שכרו, אבל לו היינו מעבידים אותו רק כדי לתת לו את שכרו (מבלי להפיך תועלת מעצם עבודתו), היה זה מגונה מצדנו, כי המעביד לבטלה הוא כמי שמטיל על שכירו לדלות מים מן הנהר ולשפוך אותם לנהר שיש בו מים, למען יתן לו שכרו. עבודה זו מגונה מפני שהיא לבטלה ומחוסרת תכלית מחוכמת, שהרי אפשר להביא את התועלת (כלומר, לתת את השכר לפועל) מבלי להוגיע אותו בעבודה קשה שאין הנותן נהנה הימנה. ומכיון שה' יתברך אינו מקבל הנאה משום דבר הרי מה שהוא מטיב (בדרך גמול בעד יסורים) מגונה, אם אין בזה (בעצם הבאת היסורים) תועלת אחרת, ואלהים יתע' הרי אינו עושה את מה שלא יאות ולפיכך בחרנו אנחנו תשובה שלישית, דהיינו : מלבד הגמול הניתן לסובל יש ביסוריו משום מוסר למקצת (האנשים) המתויבים במצוות באופן שיש לגמול (והיסורים הקודמים להם) שתי תכונות : השכר והמוסר. באופן שההכאבה שבעבורה בא הגמול איננה ללא תכלית".

36 הגאון מבאר עניין המתלה במיוחד. ולמעלה דובר על היסורים בכלל. ובפירוש ר' אברהם רמז לתועלות בשם הגאון ומזכיר גם כן כי התחלה יצווה לביתו מה שלא נזכר בדברי הגאון. ואולי כוונתו למה שכתב הגאון למעלה מן, כט, על חיוב הציווי לבניו לשמור דרך ה'.

37 כן ברס"ג, ראה הערה 35, במכתב הגאון וכן חפני לקהלת פאס שנמצא בגניזה וגדפס ברבעון האנגלי כרך יח עמוד 403. ועוד באגרת רב שרירא גאון ב. לוין, בלקוטים עמ' אואא והלאה, הגאון כותב דברים דומים : "ומודיעים כי אף על פי שיצירת בני אדם בעולם הזה בתסד ובצדקה וכו' אכן הם מנוסים ובחוננים בעולם הזה. בכמה נסיונות וכמה בחינות ואף על פי שיוצרו יתברך לעד ביחן לבות וכליות ויודע כל הנסתרות והנעלמות ככ' (תהלים ז, י) יגמר גא רע רשעים וגו', ורוב הנסיונות אשר ינסה אלהינו בהם, ינסה בם צדיקים וחסידים ואוהבים ככת' בנסיון הצדיקים (שם יא, ה) יי' צדיק יבחן ורשע וגו'". והשווה תשובות רס"ג לחיוי הבלכי. גאון הגאונים עמ' נח ס' נז. ואלו דבריו : "כאשר רבו אנוחותיו פה ועצם כאיבו, כן לעתיד מה רב ש[כרו ומה] רב טובו".

ללתובה כק' לכו ונשובה אל יי כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו ואלנפע אלסאבע אנה קד יכון מעהא אלסאסתגאתה אלי אללה תעאלי ואלאעתראף באנה אלקאדר עלי אלמעאפאה בגיר סבב וכק' אוילים מדרך פשעם וג' כל אכל תתעב נפשם וג' ויצעקו אל יי בצר להם וג' ואלנפע אלח' אנהא קד תכון מנדרה פיסתעד ללצגיר (?) במא ירידה ואלנפע אלתאסע אן אלמעאפאה מנהא תתוגב אלשכר ללה אלמנעם בדא וכק' ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם ואלנפע אלעאשר אנהא אדכאר בנעמה אלעאפיה וכק' ועצמתיך יחליץ וקולה ויקח את שני בניו עמו לסבבין אחדהמא לעיאדתה לאין עיאדה אלמריץ' ואגבה וכק' ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו וירד אליו יואש מלך ישראל ויבך על פניו ויאמר אבי רכב ישראל ופרשיו וקאל ואחזיהו בן יהורם מלך יהודה ירד לראות את יורם בן אחאב ביזרעאל כי חלה הוא וקאל רבותינו פי גזא אלעאיד ביקור חולים אין לו שיעור ואלתאני ליכסבהמא אלברכות ואמא ויתחזק ישראל פלוגה אחדהא ליסמע כלאמה וכק' וכדברו עמי התחזקתי ואיצ'א ליתעאונא עלי מצאלח אכותה וכק' חזק ונתחזק בעד עמנו וג' ואיצ'א לילא יט'ן בה אכתלאט וצ'עף אלמרץ' וכק' חזקו ידיים רפות וג' וקולה ויברך אתי יעני ברכה זאידה עלי אלברכות אלואיל וקצד באכבארה בקולה לה הנני מפרך והרביתיך אן הדא אלנמו ואלתכתיר אלזאיד אלדי ועדת הו מנך פאמא הנני מפרך פמן אפרים למשאבהתה לאסמה וכמא קאל כי הפרני אלהים בארץ עניי ואמא והרביתיך פמן מנשה גט'יר קול יעבץ והרבית את גבולי ואמא ונתתך לקהל עמים פמנהמא גמיעא פתכון הדא אלברכה מכצוצה בהמא ובהדא כאן מבשרא לה ופי קולה אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי ינבגי

- 43 יבכה"י : ובהברו.
 44 השווה לעיל פסוק כט : שים נא ירך וגו', בפירוש השני של הגאון.
 45 טעם זה בילמדנו מובא בתורה שלמה אות כד מקונדרס אתרון של ילקוט שמעוני דפוס ראשון. וראה שם המקורות המקבילים.
 46 השווה רש"י ופסיקתא רבתי ג. מהדורת איש שלום עמוד יא.
 47 השווה ב"ר פ' פב, ד. ובהוצאת אלבק עמוד 980 הערת 5 : "קהל גוים" (לה, יא), רמז למנשה ואפרים. ואלו דברי ראב"ם בפירושו : "לדעת ר' סעדיה ז"ל וזולתו מובן מפרך והרביתך, תוספת זרע לו ולא נולד לו אחר כן אלא בנימין שהיתה אמו מעוברת עמו באותה השעה ולכן הרמז אל שני בניך. ופירוש זה צריך להשלמה, והיא כי המראה של נבואה נתנה לו לדעת כי הרמז אל שני בני יוסף (שהיה יחסם אל בני יעקב יחס אחים להם ולא אל בני בנימין ו(בני) שאר השבטים" ע"כ. ודברי ר' אברהם מקבילים השלמה נוספת על ידי דברי הגאון בן חפני לפנינו, כי הרמז הוא בשמות בני יוסף. ואולי לזה התכוון ר' אברהם באמרו : לדעת ר' סעדיה "זולתו". הכוונה לדברים שלפנינו. והשווה הערת 17 להמהדיר שם. ויש לציין כמו כן דברי אברבנאל בפירושו בתירוצו השאלה הה', וז"ל : "ומאתר שאמר הנני מפרך בתחילה ידעתי שנאמר על אפרים כי שמו אפרים מלשון מפרך וכן אמר לו שם אני אל שדי פרה ורבה שפרה רמז לאפרים כמו מפרך, ורבה על מנשה וזהו יעוד והרביתי" ע"כ. וראה אבן עזרא שדווח פירושו של רס"ג.
 48 השווה תמורה טז, א : "והרבית את גבולי בבנים ובנות".
 49 השווה רש"י כאן. ופסיקתא רבתי ג, מהדורת איש שלום עמוד יא, והערה נח שם.

אן נקול אדא כאן ראובן ושמעון אבניה ואנמא אפרים ומנשה אבני אבנה פפי אי שי יכונא מתלהמא פנקול אנהמא יכונא מתלהמא פי אלתרתיב ואלתפצ'יל ופי אנהמא אסבאטא מתלהמא וכק' כי היו בני יוסף שני מטות מנשה ואפרים אלא תרי אנה קאל פי אלדגלים דגל מחנה ראובן וג' ועליו מטה שמעון וג' וקאל דגל מחנה אפרים וג' ועליו מטה מנשה וג' וכדלך פי חילוק הארץ זאת נחלת מטה בני אפרים וקאל ויהי הגורל למטה מנשה.

וקולה ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו יחתמל אמרין אחדהמא אנה קד כאן אולד גיר אפרים ומנשה אולאדא לם יען בדכרהם ודלך עלי מא יקתצ'יה ט'אהר אללפט' פי לשון עבר אעני קולה אשר הולדת נט'יר קולה ומולדותיך ביום הולדת אותך וג' ואלאכר יחתמל אנה לם יכן אולד קבל דכולה ולד בתה ויכון קולה הולדת אלדי תולד עלי אסתעמאל אללגה פי לשון עבר ען עתיד ופי לשון עתיד ען עבר עלי מא קדמנאה פי צדר כתאבנא הדא וממא יוכד הדא אלקול קולה ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה ואראד בקולה על שם אחיהם וג' אנה לא יסמא כל מנהם סבט בל יצ'אף גמיעהם אלי האולי אלסבטין נט'יר קולה ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי ומא אלדי פי קולה ואני בבאי מפרן וג' מן אלאכבאר וקד כאן יוסף חאצ'רא לגמיעה וכאן לה פי דלך אלוקת תמניה סנין פנקול אנה לם ירד בדלך אכבארה במותהא ואנמא אראד בדלך אן בעד הזה אלברכה מאתת רחל ולם יולד לי בעדהא ולד פאנמא הזה אלברכות כאנת לי פיד ופי אולאדך ואעלמה איצ'א אן אלדי עאקה ען דפנהא בחברון מותהא פי אלטריק ולם יחסן חמלהא וקולה וירא ישראל אראד עלמה בסמאע אצותהמא או בגיר דלך מן אחואלהמא סוא אלנט'ר לאנה קד קאל בעדה לא יוכל לראות ולדלך לם אפסרה רויא ופסרתה עלמא ליל'א יתנאקץ' אלקולין וקולה ויאמר מי אלה יחתמל אן יכון סואל תקריר ואפתתאח ללכלאם ויחתמל אנה ואן כאן עאלמא באן ליוסף אבנין לם יעלם אנהמא אלחאצ'רין פסאל ענהמא וקד נסל פי הדא אלמוצ'ע ען סואל שאול ען דויד פי קולה ויאמר אליו שאול בן מי אתה הנער ויאמר דויד בן עבדך ישי בית הלחמי

54 כן בתרגומים הארמיים, ותרגום רס"ג וגם הגאון תירגם כך, רש"י רמב"ן שם ורד"ק, וכן מובא מדברי הגאון בפ' ראב"ם אבל אינו מזכירו. ובמדרש הגדול העתיק דברי הגאון אלו. הגאון מרמז כאן לפתיחתו לפרשת ויצא שהיא התחלת ספרו, ראה להלן נ, כו הערה 409. הגאון נותן כללים לשוניים בפתיחה זו לפ' ויצא, כמבואר בתחלת פרושו למעלה בפרשת ויצא.

55 כן ברש"י וברשב"ם: "ולא יהיו שבטים כי אם בתי אבות".

56 ראה סדר עולם פ"ב שם משמע שיוסף היה בן שמונה כשהגיע לחברון ושימש את יצחק ט' שנים וראה למעלה לד, ב ולהלן נ, כו, הערה 410. והשווה רמב"ן כאן.

57 ראה לעיל הערה 49.

58 פסיקתא רבתי שם פ"ג. מדרש הגדול, לקח טוב שכל טוב, רש"י וא"ע.

59 מובא ברבינו בחיי. והמפרשים האחרים ביארו שלא ראה ראייה מדויקת.

60 השווה רש"י בראשית ג, ט ומדרש אגדה שם. וראה הביאורים המדרשיים בתורה שלמה אות סא. וברבינו מיוחס: "לפי פשוטו עד עתה לא הכיר בהם אע"פ שהיה מכיר שמותם".

פיקאל אוליס קד תקדמת מערפתה בה כק' ויען אחד מהנערים ויאמר הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי וג' וקאל וישלח שאל שאל מלאכים אל ישי ויאמר שלחה אלי את דויד בנך וג' ויבא דויד אל שאל ויעמד לפניו ויאהבהו מאד ויהי לו נשא כלים וסאיר אלקצה פמא מעני סואלה בעד דלך ען אביה פפי דלך גואבין אלאול אנה יחתמל אן תכון קצה מערפתה בה אלתי שרחנאהא כאנת בעד קצה גלית פי אלזמאן ואתבתת קבלהא עלי סביל מוקדם ומאוחר אלדי קד תקדם כלאמנא פיה ואלתאני אנה בעד אכתלאטה לם יעלם אבן מן הו וכן' ויהי בהיות רוח אלהים רעה אל שאל וג' וקולה ההנא קחם נא אלי ואברכם נט'יר קולה הנאך ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים ואכברנא בקולה ועיני ישראל כבדו מזקן מא תפעלה אלשיכוכה מן צ'עף אלבצר וכק' פי מן סנה דון סן יעקב אבינו ועלי בן תשעים ושמונה שנה ועיניו קמה ולא יוכל לראות וקאל איצ'א ואחיהו לא יוכל לראות כי קמו עיניו משיבו ופסרת לא פללתי לם אומל אקתדי באלמתרגם וקד תסתעמל הדה אללפט'ה פי אלמחאכמאת וכק' אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים וג' וקאל ויעמד פינחס ויפלל וג' וקולה והנה הראה אתי אלהים גם את זרעך לאנהם כאלתיגאן וכק' עטרת זקנים בני בנים וקולה וישתחו לאפיו ארצה יעני יוסף אנה שכר אבאה עלי תקריבה לאולאדה נחו קולה ען אחימעץ וישתחו למלך לאפיו ארצה. תם קאל.

תרגום הפסוקים מח, יג—כב

נץ. (יג) ויקח ואכדהמא גמיעא פאכד אפרים בימינה מן יסאר אסראיל ואכד מגשה ביסארה ען ימין אסראיל ואדנאהמא מנה (יד) וישלח פמד אסראיל ימינה פגעלהא עלי ראס אפרים והו אלאצגר ויסארה עלי ראס מגשה אחכם ידיה כדאך עלי אן מגשה אלבכר (טו) ויברך פבארך פי יוסף וקאל לה אללה אלדי סאר אבאיי

כד שריא רוח בישא". וכן בשבעים ובפשיטא, תוספת המלה לפירוש, ראה לקמן מט, ג הערה 126.

64 אצל איזראילסאהן : קחם על זרועותי. השווה פסיקתא רבתי ג. וכן בילקוט הושע רמז תקכח. מובא הפסוק "קחם על זרועותי". והיינו בהתאם לדרשה שם. ועיין בתרגום יונתן שם.

65 בכתה"י : יוכל. וכן בפסוק להלן : בכתה"י : ואחיהו לא יוכל.

66 אונקלוס : "לא סברית" וכן בפשיטא. ובערוך ערך סך, ובערוך השלם ח"ו עמ' מח, מביא בשם תרגום ירושלמי : "סכיית למיחמי" לפנינו, אין, אבל בכ"י רומי של תרגום ירושלמי כמובא בערוך : "סבר אפיך לא סכיית למיחמי".

67 בכה"י : ואם.

68 כן בא"ע ורשב"ם. וכן חיברם ריב"ג בשרש פלל. ובפירוש ראב"ם : "לא שפטתי ולא דנתי כך, והטעם לא חשבתי, גזירתו ופללו אלהים". וברס"ג : "לא שפטתי בדעתי". וכן ביאר רבינו מיוחס מלשון דין, והביא את הפסוקים שלפנינו : וראה תורה שלמה אות עז.

69 כן בתרגום רס"ג, ברבינו מיוחס, ובמשנה כסף. והשווה מדרש אגדה : וישתחו... להקב"ה. בכ"י רומי של תרגום ירושלמי : "ואשתתחו קדמוי". ובפשיטא : "וסגדו קדמוהי". יש לציין את התרגום הירושלמי כ"י רומי על המלים, ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו : "ואפק יוסף יתהון מן דברך יתהון", כלומר "ברכיו" מלשון ברכה.

פי טאעטע אברהים ויצחק הו אלדי רעאני מנד כנת אלי הדא אליום (טז) המלאך במלך פכני מן כל שר הו יבארך פי הדין אלגלאמין ויסמא באסמי ובאסם אבאיי אברהים ויצחק וינמון כתרם פי אלארץ' (יז) וירא פלמא ראי יוסף אן אבאה קד געל ידה אלימני עלי ראס אפרים סאה דלך פאסנדהא ליזילה מן ראס אפרים ויצ'עהא עלי ראס מנשה (יח) ויאמר וקאל לה ליס כדי יאבא הדא אלבכר אגעל ימינך עלי ראסה (יט) וימאן פאבי אבוה וקאל קד עלמת יא בני אן הדא יכתר ותכון מנה אמה ולכני אעלם אן אכאה אלאצגר יכתר מנה ויכון נסלה מלו אלמם (כ) ויברכם פבארך פיהמא פי דלך אליום וקאל בך יתבארך בני אסראיל קאילין בעץ' לבעץ' יגעלך אללה מתל אפרים ומנשה פקדם אפרים עלי מנשה (כא) ויאמר תם קאל אסראיל ליוסף אנא מאית וסיכון אללה מעכם וירדכם אלי בלד אבאיתכם (כב) ואני ואנא פקד אעטיתך נציבא ואידא עלי אכותך אלדי אכדתה מן יד אלאמוריין בסיפי וקוסי.

פירוש

אמא קולה ויקח יוסף את שניהם עלי אלוגה אלדי דכרה פלאנה אראד אן יתוגה בהמא אליה עלי אלתרתיב אלדי ראה ואדא תואגה אלשכצין כאנת ימין כל ואחד מנהמא יסרי אלאכר וקולה וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים קצד תפצ'ילה בדלך וקד כאן עלם אנה אצגרהמא סנא וקד דלנא דלך עלי אן אלגלוס עלי ימנה אלפאצ'ל אפצ'ל מן אלגלוס עלי יסארה וקד דלת עלי דלך נצוץ כתירה מנהא קולה וישם כסא לאם המלך ותשב לימינו ומנהא קולה שב לימיני ואיצ'א נצבה שגל לימינך בכתם אופיר ואמא קול קדמאנא המהלך לימין רבו הרי זה בור פלחאגה אסתאדה עלי אתכאיה באליד אליסרי עליה ואמא קולה והשטן עמד על ימינו לשטנו פלאנה קצד עכס פצ'ילתה ועלי הדא יגרי קולה על ימין פרחח יקומו אלא תרי אלי קול אלכתאב לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו וקד יעלל תפצ'יל אלפעל באליד אלימני אנהא אבטש ואצח לפעל אכתר אלנאס מן יסארהם ולדלך יקול מוליך לימין משה זרוע תפארתו וג' ופסרת שכל אחכם משתקא מן שכל אדם אלדי הו עקל וחכמה וקולה כי מנשה הבכור ליס הוא תעליל ללפעל לאן הדא כאן תעלילא לו כאן אלפעל

72 השווה לקח טוב ושכל טוב, שבכל מקום הימין משובת.

73 כן בתרגום רס"ג, וכן באונקלוס, רש"י, א"ע ורד"ק. השווה דעת ר' נחמיה בב"ר פ' צו בכ"ו. הוצאת אלבק עמ' 1244 : "נתחכמו ידיו". ועיין פירוש רבינו חננאל לב"מ כה, א : "שלחפי שלחופי, ועיקרו כדמתרגמינן בתרגום ארץ ישראל שכל את ידיו שלחופינון לידוהי" ע"כ. ומובא ברי"ף וברשב"ם ב"ב צט, א והערות ערך שלחף. בתרגום יונתן וירושלמי שלפנינו אין. ראה מאור עינים אמרי בינה פ"ט עמ' ס"ד. אולם בתרגום ירושלמי כתב-יד רומי השלם נמצא : "שלף ית ידו". ועיין פשיטא — הלך הערה 14, ובתורה שלמה אות פח, שפירוש הנ"ל של ר"ח תואם את הפירוש המובא בשמו ברבינו בחיי : "ההרכיב ידיו זו על גב זו", כלומר כל דבר שאינו מונח בסדר הראוי. גזניוס מציין שרש ערבי שכל = קשירת רגלי בהמה או קליעת שער, החכם שי"ר בלקוטיו של פירוש ר"ח בכורי העתים, תקצ"ב העיר על זה. ומשם בספר "תולדות" וורשה תרע"ג עמ' 49. ורבינו מיוחס פירש : "לשון סכלות ממש כלומר שבש את ידיו ולא כיוונן כראוי שהרי מנשה הבכור".

ריב"ג בשרש "שכל" מפרש שיעקב הבין מהנחת ידי יוסף כי מנשה הבכור. "והכנוי אשר בידיו שב אל יוסף". מובא גם בפי' ראב"ם. וכן מביא שם בשם בעל ספר השלם, ר' יעקב בן אלעזר. ראה להלן הערה 138 עליו.

תפצי'לא לה ואדא לם יכן תפצי'ל פצאר אלפעל מאצי' ועלי אן מנשה אלבכר עלי מא וצ'עתה פי אלנץ פעלי אכתר אלאמר אלתפצי'ל ללבכור וכ'ק' ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור אלא אן יעדל ענה ליכון אלאצגר אפצי' ואמא ויברך את יוסף ויאמר ומע דלך פכאן אלדעא לאולאדה פדלך לאנהם אליה מנסובין ואלדעא להם יסתעמל עליה אלא תרי אלי אלדעא לדוד פי שלמה כק' וגם באו עבדי המלך לברך את אדוננו המלך דויד לאמר ייטב אלהים את שם שלמה משמך ויגדל את כסאו מכסאך וג' פקולה אשר התהלכו אבתי אראד בה אלטאעה ללה נט'יר קולה ויתהלך חנוך את האלהים וקולה האלהים הרעה אתי אראד אלמראעאה לאמרה וכק' רועה ישראל האזינה וג' וקול דויד יי רועי לא אחסר וקאלו סאילין רעה עמך בשבטך וג' ואיצ'א ורעם ונשאם עד העולם ואמא קולה המלאך הגאל אתי פמרדודא אלי אלכאלק גל תנאה לאנה הו אלדי בעת בה וגעל אלכלאץ בוסאטתה וכקולה לאולאדה הנה אנכי שלח מלאך לפניך וג' וקאל הנה מלאכי ילך לפניך וקד קאל ישעיהו בכל צרתם לו צר וג' וקולה וידגו לרב בקרב הארץ אראד בה אלנמו ואלכתרה וקד געל בעץ' אלמפסרין דלך משתקא מן לשון דגים פקאל כמא אן אלסמך יצאד בלסאנה כדאך נסל יוסף ויכדון באלסנתהם יעני קצה בני אפרים מע יפתח כ'ק' ויאמרו לו אמר נא שבלת ויאמר סבלת ולא יכין לדבר כן ויאחזו אתו וישחטוהו וג' פנקול אן אלדי יפסד מא דכרה הדא אלמפסר הו אן וידגו לרב לשון ברכה והדה אלקצה כאן פיהא הלאך אתנין וארבעין אלף מן נסלה וכק' ויפל בעת ההיא מאפרים ארבעים ושנים אלף ומסתחיל אן ידכל דלך פי מעני אלברכה ואמא

דברים שהמלאכים עושים בהן לפום דחאזו ולא צריכין רשות מלמעלה". ועיין שם במבוא, עמוד ווא. לפי דירינבורג בתרגום רס"ג הערה 5 "על ידי המלאך" נמשך לפניו וכן "צוקר על תרגום רס"ג" עמ' 251. אולם בראב"ם מפרש שזה נמשך לאחריו כלומר שזה המלאך יברך את הנערים. ראה שם הערה 57.

79 השווה רש"י וראב"ם, והמקור לפי ב"ר פ' צו, ג. והשווה אונקלוס ויונתן, וכן בתרגום ירושלמי כ"י רומי. וכולם ביארו מלשון דגים. וראה במנחם שרש דג (עמ' 61): "ופתרון דג בפנים אחרים עניין פרייה ורבייה", ותפסו דונש בתשובותיו (עמ' 57) שאין זה אלא מלשון דג. וראה יומא עה, א: "זכרנו את הדגה" (במדבר יא ה), רב ושמואל חד אמר דגים וחד אמר עריות". ורש"י שם: "ודגה לשון תשמיש כמו וידגו לרוב". ועיין תורה שלמה אות קו.

80 ב"ר צו, ג. וכן בתנחומא ו. ובמדרש הגדול.

81 בב"ר שם הגירסא: "מה הדגים הללו אין נתפסין אלא בגרונם כך בניך אין נתפסין אלא בגרונם". ובמדרש הגדול מועתק בסגנון הגאון שלפנינו.

82 כן ברמב"ן ובפי' הטור.

83 כלומר כן הוסיף בתרגום, והיינו לפי מדה ט' מל"ב מדות, מדרך קצרה. וכן ברבינו מיוחס: ומקרא קצר הוא, ורס"ג תרגם בלי התוספת. ובאונקלוס, ויונתן מהדורת גינזבורג בתוספת "לאנחותה" וכן בפשיטא "ונסימיה". אבל בתרגום ירושלמי כ"י רומי בלי תוספת. גם במחברת מנחת שרש ה', עמוד 70 מבאר בתוספת המלה: "היה על המחוקק לחקות 'לשום' אותה על ראש מנשה". וכן ברשב"ם ובשכל טוב. וכן בראב"ם ורבינו מיוחס. וראה "דרך ההעלם במקרא וגלויו בתרגום" מ. זיידל, "בית מקרא", ירושלים, גיסן תשי"ח. וראה ר' יהודה חיוג' ב"כתאב אלנתף" בעריכת פ. קוקובצוב, פטרבורג 1916 (הוצאת קדם ירושלים תש"ל) עמ' 49: על ראש מנשה כמו "אל" ראש מנשה,

קולה וירע בעיניו פלמילה אלי מנשה ולתפצ'ילה בכרה ופי קולה להסיר אותה מעל ראש אפרים על ראש מנשה כלמה מצ'מרה הי לשומה על ראש מנשה וקד אכרגתהא פי נץ אלעבארה ופי קול יוסף לאביה לא כן אבי נקול כיף אסתגאז דלך ונגיב באנה לם יקצד מכאלפתה ואנמא ט'נה סהו פיה ודלך אן לא כן פי אלכתאב עלי צ'רבין אחדתמא אבטאל אלקול מתל אלקול לא כן לכו נא הגברים וג' ואלאכר תביין זיאדה תפצ'יל כקולה לא כן עבדי משה וג' וקאל דויד כי לא כן ביתי עם אל וג' פאלי הדא אלקסם קצד יוסף פי קולה לא כן אבי נעני אסתזאדתה אלתפצ'יל למנשה וקולה ידעתי בני ידעתי יעני עלמת באנה בכור ותכרירה לפט' אלידיעה תאכידא ללעלם וימכן צרף ידעתי אלאול אלי עלמה בדלך פי בלד אלשאם וינצרף ידעתי אלתאני אלי עלמה בה במצר ויגוז צרף אלאול אלי עלמה באנה בכור וצרף אלתאני אלי עלמה באנה יהיה לעם וגם הוא יגדל ויחתמל איצ'א צרף אלאול אלי מערפתה באמר מנשה וינצרף אלתאני אלי מערפתה באמר נסלה וקולה גם הוא יהיה לעם יעני אנה יציר שעב עט'ים וסבט כביר נט'יר קולה ואתנך לברית עם וג' ויעני בקולה וגם הוא יגדל אנה יעט'ם בנחלת הארץ חתי ינצ'אף אליה נסל אפרים פי בעץ' אלקרי וכק' והערים המובדלות לבני אפרים בתוך נחלת בני מנשה וקאל ערים האלה לאפרים בתוך ערי מנשה וצרח פי קולה ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו באלאצ'אפה לאנה יגוז אן יכונא כבירין אדא אצ'יף אחדתמא אלי אלאכר כאן אכבר מנה נט'יר קולה פי אלנירין ויברא אלהים את שני המאורות הגדולים תם פצל בינהמא וקאל את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה וינצרף קולה יגדל ממנו אלי סבעה אשיא פצל' בהא אפרים עלי מנשה פנדכרהא בעד קולנא הדא ואראד בקולה וזרעו יהיה מלא הגוים מא יכון מן חאל יהושע על' אלסל' פי וקוף אלשמס ואלקמר פי אפלאכהמא בקולה כקולה וידם השמש וירח עמד עד יקם גוי איביו וג' וקצד בקולה הנאך הלא היא כתובה על ספר הישר אלי קול' ההנא וזרעו יהיה מלא הגוים ואלוגה פי תסמיה ספר בראשית ספר הישר אנה ספר ישרים נעני אן אכבאר שלשה אבות מתבתה פיה וקד אנכר קום דלך וקאלו לו וקף אלפלך לם תתבת אלארץ' קאלו לאנהא אנמא תתבת וסטא בחרכה אלפלך פלו וקף לם

87 השווה תנחומא כאן ו. ורש"י כאן.

88 כוונתו "עם" סתם משמעותה עם גדול, וכן ביהונתן כאן: "לעם רב". וברד"ק: "יהיו רבים עד שיאמר עליהם עם". ובשכל טוב: לעם — "לשבט חשוב". ובראכ"ם: לעם — "חסר, שיעורו לעם רב". ונראה שכך הבין את דברי הגאון שלפנינו כמקרא קצר. השווה הערה 75 שם.

89 בכתה"י: המובדלות.

90 ברד"ק: "מנשה היה גדול במספר בבאי הארץ".

91 בכתה"י ויברא. השווה פירושו למעלה מג, לג.

92 מובא בחבינו בחי. ונראה שמקור הדברים הוא בדברי רב סעדיה גאון לבראשית שם, ראה מאמרו של ר"מ צוקר ובספר היובל לאברהם ווייס ניו יורק תשכ"ד "מפירושי הגאונים ר' סעדיה ור' שמואל בן חפני במדרש הגדול" עמ' תס"ג: ואלו דברי רס"ג "ואף על פי ששניהם גדולים האחד מהם השמש גדול מהשני כי כך נראה בראיה השטחית של העין".

93 עבודה זרה כה, א. וראה רש"י שם ד"ה והיכא רמיזא. והשווה ירושלמי, סוטה פ"א ה"י. ומדרש חדש על התורה עמ' ר' הערה 466, על הכנויים לספרי התורה.

תתבת פיקאל להם אתקרון אן אלקדים תעאלי קאדר עלי איקאף אלגמיע פאן קאלו נעם לזמהם תגויו וקופהמא מן גהה אלעקול ווגוב וקופהמא מן גהה אלכבר אלצאדק ואן קאלו לא כלמו פי אתבאת אלצאנע קאדרא לנפסה ואדא תבת דלך לם ימתנע למא דכרה אלכתאב מן חאל יהושע וקד קאל נוטה צפון על תוהו תולה ארץ על בלימה וקד ראם אכרון תאול נצוץ הדה אלקצה ללתסויה בינהא ובין מוגבאת אלטבע פיקאל להם אנכם אנמא תרומו בדלך אכראג הדה אלאפעאל מן אן תכון עלמא ליהושע לאן עלם אלנבי לו כאן גאריא מגר אלטבע וכאן מקרורא ללאדמיין לקד כאן כארגא ען אלדלאלה אלתי להא כאן עלמא אלא תרי אלי אנתשאר אלדכר ליהושע בה פי גמיע אלארץ' כק' ויהי יי את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ וקולה ישימך אלהים כאפרים וכמנשה תנאיי פי אלברכה ובעכס דלך תנאהי פי אלקללה וכק' ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישימך אלהים כצדקיהו וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש ואראד בקולה וישם את אפרים לפני מנשה תקדים אפרים עלי מנשה ווגדנאה מקדמא עליה פי סבעה אשיא אלאלול פי תעדד אלנסאב פי קולה לבני יוסף לבני אפרים תולדתם וג' ואלתאני פי נחלת הארץ כק' ויהי גבול בני אפרים למשפחתם וג' וקאל בעד דלך ויהי הגורל למטה מנשה וג' ואלתאלת פי אלדגלים כמא קאל דגל מחנה אפרים לצבאותם וג' וקאל בעד דלך

הד'א פי אליסיר מן אלזמאן ? בעברית : אז מי שהתגבר על זה בלי זמן ובלי חומר האם אינו צריך להתגבר על זה במעט מהזמן ? והשווה מו"נ ח"ב פרק לה, שהיום נעשה ארוך יותר, אבל לא העמיד את השמש, ועיין באפודי שם : היה נראה אצלם שם שהיום נתארך אחרי שפעלו פעולה גדולה, וכו'. או אפשר לומר שיהושע הנביא המציא ענן אחד מאיר דומה לאור השמש והיה נראה שנתארך היום בעבור האור ההוא. וראה בנרבוני שם. והשווה פי' רלבי"ג ביהושע שם. וראה אמונות ודעות מאמר שביעי פרק ב, שאין להוציא את הפסוק הזה ממשוטו.

97 פסוק זה מובא ברבינו בחיי, ונראה שכל הקטע שם בפסוק יט, הוא לפי הגאון שלפנינו בדילוג שאלת הנס שבהעמדת השמש.

98 בכה"י : ישימך אלהים. בכתה"י : וכאחאב.

99 השווה מדרש הבאור כ"י מובא בתורה שלמה אות קכד. ומדרש חסר ויתר בתי מדרשות, וורטהיימר ח"ב עמ' רמ"ו, ומדרש הגדול, לאמור מלא (בוי"ו) שבירכם ברכה שלמה. אבל לא נתפרש מה היא הברכה השלמה, ויתכן שהגאון מתייחס למדרש זה ומפרש כי ברכה מסוג זה היא הברכה השלימה. יש לציין את המסורה כאן ישמך ב' חסר. השני הוא הפסוק המובא לפנינו מירמיהו.

100 מקור הדברים בב"ר פ' צו, ה. אלבק עמ' 1248, וכן במדרש הגדול. ועיין בפסיקתא רבתי, ג. במ"ר, יד, ד. ועיין בב"ר אלבק שם ובהערות שם לבירור הנוסחאות.

101 במקורות הנ"ל יש כאן פיסקא נוספת : "כשם שקדמו כאן, כך קדמו בכל מקום. קדמו בתולדות כתחילה אלה תולדות בני אפרים ואחר כך אלה תולדות מנשה, ביוחסין לבני אפרים" וכו'. הקטע הזה אין לו מובן. כי מה ההבדל בין תולדות ויוחסין. ועוד שהפסוקים אלה תולדות בני אפרים וגו'. שנזכרו אינם בתנ"ך כלל. ועיין פירוש מהרז"ו ויפה תאר בב"ר שם. ובמנחת יהודה בהערה כותב כי שתי נוסחאות נתערבו. מנוסחת הגאון שלפנינו ראיה לדבריו.

102 בב"ר שם מביא את הפסוק : זאת נחלת בני אפרים (יהושע טז, ח) וממשיך ואחר כך : זאת נחלת בני מנשה, ואין פסוק זה בתנ"ך אלא לשון המדרש היא כמ"ש בפירוש מהרז"ו. ולא נזכר פסוק על מנשה. והנכון כנוסחת הגאון.

ועליו מטה מנשה וג' ואלרבע פי קרבן הנשיאים כקולה ביום השביעי נשיא לבני אפרים וג' וקאל ביום השמיני נשיא לבני מנשה וג' ואלכאמס כאן מפצ'לא עליה בקיאים יהושע אלנבי מן סבטה וכקולה למטה אפרים הושע בן נון ועלי אנה קד קאם גדעון וכאן חאכמא מן ולד מנשה כקולה הנה אלפי הדל במנשה ואנכי הצעיר בבית אבי וקאל מעתרפא בתקדם אפרים עליהם הלא טוב עוללות אפרים מבציר אביעזר ואלסאדס כאן מקדמא אליה פי אלמלוך ודלך פי קיאם ירבעם מן ולד אפרים כקולה וירבעם בן נבט אפרתי וג' וממא יזיד דלך דלילא עלי אנה מן ולד יוסף קולה ויפקד אתו לכל סבל בית יוסף וקאם בעד דלך יהוא מן ולד מנשה וממא ידל עלי אנה מן ולד מנשה קול אלישע על' אלסל' לרסולה וקח פך השמן הזה בדיך ולך ראמות גלעד ובאת שמה וראה שם יהוא בן יהושפט בן נמשי וג' ואלסאבע תקדמה עליה פי אלברכה כק' ההנא בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה וג' ומא אלפאידה בקולה ההנא אנכי מת בעד קולה הנאך ושכבתי עם אבתי פנקול אן קולה הנאך ושכבתי עם אבתי לם ידל בה עלי קרב מותה או עלי בעדה ואנמא שרט עליה מא יעמל בה בעד מותה כאן קריבא או בעידא ובקולה ההנא אנכי מת אכברה בקרב מותה נט'יר קול דויד לשלמה אנכי הולך בדרך כל הארץ וחזקת והיית לאיש וקולה והשיב אתכם אל ארץ אבתיכם צח לה דלך באלנבואה וקולה ואני נתתי לך שכם אחד יחתמל אמרין אחדהמא אן יכון אראד בקולה שכם נציב עלי אכותה ודלך פי קסמה אלארץ' לאנהמא סבטין אלא תרי אלי קול אולאדה ליהושע וידברו בני יוסף אל יהושע לאמר מדוע נתתה לי נחלה גורל אחד וחבל אחד ואני עם רב אשר עד כה ברכני יי וסאיר אלקצה ואלמעני אלאכר אן יכון קולה שכם אחד עלי ט'אהרה

מגיה : ויהוא בן נמשי "מגד", על יסוד הכתוב כי ראמות גלעד הוא מגד בערי מקלט וערי הלוי (דברי הימים א' ו, סה). אולם אברהם עפשטיין, "מקדמוניות היהודים" ירושלים תשי"ז עמ' קנג הערה 51, מקיים את הגירסא במדרש תדשא "יהוא בן נמשי ממנשה" ואלו דבריו : "אך העיר הזאת בימי המעשה שיסופר (מלכים ב', ט) תחת ידי ארם, וע"כ אפשר ששם הכוונה לראמות גלעד אחרת שהיתה למנשה". יש לציין עובדה זו : השם ראמות בגלעד (או רמות בגלעד) נזכר רק בקשר לערי מקלט, דהיינו דברים ד, מא ; יהושע כ, ח ; יהושע כא, לו ; דברי הימים א, ו, סה. לעומת זה השם רמות גלעד (ולא ראמות בגלעד) נזכר כאשר מדובר במלחמות מלכי ישראל עם ארם וכן בנציבים של שלמה ; כגון מלכים, א, ד, יג ; שם, כב, ג ; שם, ב, ט, א ; דברי הימים ב, יח, א. ועוד מעובדה זו יש חזק לדעה שראמות בגלעד לחוד, ורמות גלעד לחוד : הראשונה, לשבט גד. והאחרונה לשבט מנשה.

106 בב"ר שם בדפוסים הרגילים נאמר : "קדמו בברכה בך יברך ישראל לאמר ישימך אלקים כאפרים וכמנשה. קדמו בברכה וישם את אפרים לפני מנשה". מפרשי המדרש התקשו בכפילות זו. ראה רד"ל, ובב"ר מנחת יהודה גורס בסוף לפי כ"ו : בסוף "קדמו בבכורה", במקום ברכה, וכן הוא במדרש הגדול. הגאון אינו גורס כלל בפעם נוספת לא ברכה ולא בכורה, וזה נכון. כי הבכורה לא מצינו שניטלה ממנשה.

107 השווה תרגום יונתן : "הא אנא מטא סופי לממת". רד"ק : "אנכי מת — קרוב למיתה".
108 השווה רבינו אברהם בן הרמב"ם : "דבר זה (היה) ידוע אצלם מקובל מאת אברהם ע"ה. וכעין זה ברשב"ם. המלה "נבואה" באה בכה"י בעברית.

109 כן באונקלוס וספרי פ' כי תצא פסקא ר"ז. רס"ג, ריב"ג שרש שכם, ר"י בן בלעם ספר התג'ניס, ערך שכם. רש"י, א"ע, רשב"ם ורד"ק.

110 בכתה"י : וידברו בני יוסף אל ; ואני עם רב אשר עד כה. חסרה המלה "עד" אשר.

אנה אעטאה בלד שכם וכק' ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור אבי שכם במאה קשיטה ויהיו לבני יוסף לנחלה ויכון קולה אשר לקחתי מיד האמרי עלי אלתפסיר אלאול לשון עתיד כק' אלהים באו גוים בנחלתך וג' ויכון עלי אלתפסיר אלתאני פעל אולאדה באהל שכם ויחתמל קולה בחרבי ובקשתי אן יכון מצרופא אלי צלותה ותצרעה וכק' אלולי כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני כי הושעתנו מצרינו וג'.

תם קאל.

תרגום הפסוקים מט, א—ד

נץ. (א) ויקרא תם דעי יעקב באולאדה וקאל אגתמעו אכברכם במא יואפיקם פי אכר הדא אלאים (ב) הקבצו אגתמעו ואסמעו דלך יא בני יעקב ואקבלו מן אסראיל אבוכם (ג) ראובן יא ראובן אנת בכרי וקותי ואול גילי כנת מפצ'לא פי אלשרף מפצ'לא פי אלעז (ד) פחז ואלאן בנהלה מן מא לא תפצ'ל אד צעדת אלי מצ'גע אביך חנייד תבדלת פראשי תתכלץ.

פירוש

אבתדאה ההנא בלפט' אלקריאה לאן כתיר מן אלפאט' אלקריאה תכתץ באלתוכחות נחו קולה יען קראתי ותמאנו וג' אליכם אישים אקרא וג' קול יי לעיר יקרא וג' וגיר דלך ופי קולה האספו הקבצו נקול מא אלדי קצד בגמעהם ואלא כאטב כל ואחד מנהם מנפרדא פנגיב באן פי אלאגתמאע מנאפע אחדהא אן אלאגתאמע אבהא ללכטאב ואגל ללמכאטב וכק' בשרתי צדק בקהל וג' וקאל בתוך קהל אהללך ואיצ'א ליתדאכר אלחאצ'רין אלכלאם פמא נסיה אחדהם אדכרה אלאכר ואיצ'א ליסתחי כל ואחד מן אלאכר פי אלמעאודה אלי מא ובך עליה וקצד בקולה באחרית הימים אכר שעבוד מצרים פצאר מכצוצא

אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי — וכי בחרבו ובקשתו לקח, והלא כבר נאמר כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני — אלא חרבי זו תפלה ובקשתי זו בקשה", ע"כ. תוספת זו באה להסביר דברי הגאון הקצרים בעניין. וראה א"ע ורד"ק, בעזרת האל שהוא חרבי וקשתי על דרך: 'מגיני וקרן ישעי' (שמואל ב', כב, ג), 'סלעי ומצדתי' (שם, שם ב).

115 מובא בפ' ראב"ם, בלי הזכרת שמו.

116 גם מאמר זה מובא בראב"ם שם ועיין הערת המהדיר שם. מדברי הגאון משמע שברכת יעקב למנשה ואפרים לא היתה במעמד כל השבטים. וכן באר הרשב"ם. ראב"ם מבאר שהברכה למנשה ואפרים היתה בנוכחות האחים. ראה שם מח, ה. מט, לג.

117 יש לציין מאמר המובא בב"ר בשיטה חדשה, כאן ובהוצאת אלבק עמ' 1204 ובתנחומא בובר, אות יא: "העשו אסופות אסופות, מה עשו, כיון שנכנסו התחיל מקנתרן ראובן בכורי אתה". עיין במנחת יהודה שם ובתורה שלמה אות יא בכוונת הדברים. ויתכן כי הכוונה כדברי הגאון לפנינו שרצה להוכיחם כשכולם ביחד מטעמים שהוא מסביר כאן. וכן יש להשוות הספרי דברים (א. א.), ומובא ברש"י שם: "אל כל ישראל, אלו הוכיח מקצתם הרי אלו שבשוק היו אומרים וכו' אם היינו יושבים בהם היינו משיבים" וכו'.

בה וידל עלי דלך אמרין אחדהמא נסקה עלי מא כאן קדמה מן קולה והשיב אתכם אל הארץ אבתיכם ואלתאני אעתבאר אלתוכחות ואלברכות יכרג לנא דלך ועלי אנה קד אכבר בחאלהם פי בלד אלשאם אלא תרי משה רבינו יכבר במא יכון מן אמר ישראל פי אלגלות בקולה וקראת אתכם הרעה באחרית הימים ותרי ישעיהו יכבר במא יכון מן אמרהם פי איאם אלגאולה בקולה והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית יי בראש ההרים וג' ואדא כאן קד קאל אולא האספו פמא מעני אעאדתה הקבצו ושמעו פנקול אנה קאל הדה אלתלתה אלפאט' נעני אסיפה וקיבוץ ושמיעה באזא ג' אשיא תנקסם אליהא הדה אלאקואל ודלך אנהא מואעט' וכשף עאקבה וברכות פקולה האספו ינצרף אלי סמאע אלתוכחות אלתי תנכי אלקלוב נחו קולה האספו ונבואה וג' וקולה הקבצו ינצרף אלי תעריף מא תציר אליה אלעאקבה מן אלאגתמאע ואלצעוד מן מצר אלי בלד אלשאם נחו קולה הנאך ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ ויכון קולה ושמעו מצרופא אלי סמאע אלברכות נחו קולה הנאך את הברכה אשר תשמעו וג' פדם בעץ' אלשבטים וחמד בעצ'הם פכאן אלדס לראובן עלי טאעתה לשהותה ולשמעון ולוי עלי טאעתהמא לגצ'בהמא וחמד יהודה עלי אנה לם יטע גצ'בה ויוסף עלי אנה לם יטע שהותה וסנשרח דלך פי קצה כל ואחד מנהם באכתצאר פקאל לראובן בכורי אתה יעני בכר אלתאליד וכק' ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור וג' וקולה כחי וראשית אוני נעתין ללבכור כק' ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם ויקאל אנה אראד בקולה כחי אלנבוה כק' ואולם אנכי מלאתי כח את רוח יי ומשפט וגבורה להגיד וג' וקולה יתר שאת יעני בה פצ'ילה אלכהונה וכק' ואתה נתן לכם לשאת את עון העדה וג' וענא בקולה ויתר עז פצ'ילה אלמלוכה כק' ומלך עז ימשל בם וקאל ועז

ובראב"ם מבאר: "החזרה בסגנון שונה היא דרך השפה". וראה הערה הקודמת. ולהלן מט, כח הערה 283.

121 כלומר ראובן נשאר הבכור כמו שכתב בדה"י שם שנתנה הבכורה ליוסף אבל לא להתייחס לבכורה. וכן בא"ע כאן פסוק ד. וברשב"ם ב"ב קכג ע"א ד"ה ולא להתייחס, שיוסף לא יקרא בכור, וכן ברד"ק בדה"י שם. ועיין ילקוט שמעוני בראשית רמז קנז בשם מדרש אבכיר: "בכור אתה לנחלה, בכור אתה ליוחסין" וכו'. וראה למעלה פ' וישלח לה, כג. ובהערה 203.

122 כן בא"ע. בתרגומו תרגם, ראשית אוני: ראשית השגי, כתרגומו של רס"ג.

123 השווה צרור המור בשם מדרש: "אין כח אלא תורה" וכו' וכן בבראשית רבתי.

124 כן בב"ר פ' צט, ו. אולם שם הפסוק (ויקרא ט, כב) — וישא אהרן את ידיו. נזכר על הכהונה. ופסוק שלפנינו נזכר בלקח טוב.

125 בב"ר שם. אבל הפסוק המובא שם הוא: ויתן עז למלכו (ש"א ב, י).

מלך משפט אהב וג' ואמא פחו כמים פאנה אראד בה אלפראג כק' ויתלקטו אל יפתח אנשים רקים ופחזים פצאר פארגא כאלמא אלמנסאב נחו קולה כמים עברו תזכור וקולה כאפיק נחלים יעברו וקולה אל תותר יעני אנך לא תפצ'ל באלתלת פצ'איל אלתי תקדם דכרהא יעני אלבכורה ואלכהונה ואלמלוכה לאנה לולא אלמעציה כאן מסתחקא להא באלבכורה וכק' פי אלמלוכה ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור וג' פאמא אלבכורה פסלב פצ'ילתהא ופצ'ל בהא יוסף וכק' ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכורה ואמא אלכהונה פדפעת אלי לוי וכקולה וללוי אמר תמיד ואוריך וג' ואמא אלמלוכה פדפעת אלי יהודה וכק' כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף וקד יקאל אן מעני קולה אל תותר אן אולאדה לא יכתרו נחו קולה ויהי מתיו מספר וידל עלי דלך קלה עסכרה וקד

127 התרגום הערבי של הגאון זהה עם זה של רס"ג ; — "ואלאן בנהלה מן אלמא לא תפצל" — כעת כגמיאת מים לא יהיה לך יתרון. והכוונה כלשונו של הראב"ם ; "אל תותר על אחיך אפילו בפחו מים, כלומר גמיאת מים שהיא הפחותה שבמדות", ובאבן עזרא מביא : "והגאון אמר אפילו דבר ריק כמים לא יהיה לך יתרון. ופחו מגזרת אנשים ריקים ופחזים. ואין פחזים הפוך". והנה מבואר שרס"ג ורשב"ח גאון מבארים את המלה "פחו" מלשון ריקנות, לעומת הפרשנים המבארים את המלה מלשון חפזון ומהירות, כגון רש"י ורמב"ן. וראה באבן-עזרא שמביא פירושים אחרים. ובראב"ם מביא ג"כ פירוש אחר במובן של בגידה, ומביא לזה תחילת הפסוק באיוב ו, טו, שהגאון כאן מביא את סוף הפסוק שם. וראה בספר משנה כסף : "ולא יהיה לך יתרון לעתיד משלי אפילו דבר נתק ונגר כמים". יש לציין דברי המפרש הקראי אהרן האחרון בספרו "כתר תורה" בקשר לפירושו של רס"ג. הוא חולק על חברי רס"ג. ואלו דבריו : "ואיני טועם טעם לזה הפירוש. כי מה הטעם אפילו דבר ריק כמים אל תבקש יתרון. והמשילו כמים כי שאר הדברים כשמן ודבש יש להם השארות בהשפכם. אבל המים לא ישאר דבר רק לחלוחית, והטעם אפילו אותה הלחלוחית לא תשאיר לך. והלא נשאר לו היותו ראש למנין כאשר מרמזו ולא להתיחש לבכורה (דה"י א' ה, א.)" ע"כ. המחבר הזה מרמז לדברי המדרש בב"ר צט, ו : "כמים. מהו כמים ? אם יהא ביד אדם קיתון של מים והוא נשפך אינו משתייר בו כלום, אבל אם היה של שמן או של דבש משתייר בו, ולכך נאמר כמים אל תותר". וראה תורת שלמה, אות נה שביאר כך את תרגום רס"ג ועיין תשובות הגאונים הרכבי סי' טו וסי' רמח, שהפסוק שלפנינו נימנה בין קשיי תרגום. בסיום יש לסכם כדלקמן ; בבאור המלה פחו ובהמשלה למים יש שני באורי יסוד אצל הקדמונים. (מלבד הבאור בלשון חפזון) א. במובן של ריקנות כמים הנגרים, זה פירוש הגאון בן חפני לפנינו, ומביא להאיה את סוף הפסוק באיוב ו, טו. פירוש זה ביסודו מובא בראב"ם, בפירוש הראשון. ב. במובן של בגידה : פירשו ר' יהודה אבן קוריש, ר' יונה אבן גנאח ור' יהודה בן בלעם, (כמבואר למעלה בהערה 126). האחרון מביא ראיה מאותו פסוק באיוב אולם מחלקו הראשון : אחי בגדר כמו נחל. לפירוש זה התכוון הראב"ם בפירושו השני "מדברי הראשונים". ראה הערת המהדיר, 28, שם, שלא מצא מקור לפירוש.

128 לפי ב"ר פ' צח, ד. ושם צט, ו בפרוט הפסוקים אבל לא הפסוקים שלפנינו. ועיין ב"ר הוצאת אלבק פ' צט עמוד 1277 הערה 8. הראיה על המלוכה שבדברי הגאון לפנינו מובאת ברבותינו בעלי התוספות.

129 ואולי לפירוש זה של הגאון כוון אבן עזרא בדברים שם : "ויהי מתיו מספר כמו ואל יהי מתיו מספר זכר, כי יתכן שיחיה לעולם ויהיו מעטים", רמז שיש פירוש כזה. וראה בתרגום רס"ג שם שמפרש : "ואל יהיו מתי מספר". וכן ברבינו מיוחס שם. ראה "כתר תורה" לקראי אהרן האחרון דברים שם : ויהי מתיו מספר. להחשב שבטו בחשיבות מעלת הנבואה. לא שהטעם ואל יהי מתיו מספר ר"ל מעטים כי כל זה נמחל ועבר. ע"כ.

תקדם כלאמנא פי וצף מעציה ראובן ויוצ'ח מא קדמנא קולה כי עלית משכבי אביך געל אלמעציה עלית משכב פאן קאל קאיל אן הדה כאניה ען אלמבאצ'עה קיל לה אן אלכנאיות קד תדל עליה אלדלאלת פתקום מקאם אלתצריח ופי עדם אלדלאלה ההנא עלי דלך דליל עלי בטלאן מא קאלה אלסאיל וקולה אז חללת יצועי עליה יעני אנך למא אבדלת פראשי וסלבת הדה אלפצ'איל זאל ענך אלדנב וכאן הדה מקדאר עקובתך וקד תכון ...

העלו מסביב [וכקולה] ויעלו מעל משכן קרח (במדבר טז, כד כז) וקד [ימכן] אן מענא פי קולה אז חללת יצועי עליה אן לך מא אבתדלת פראשי צעודא וכ'לאצא נחו קולה (תהלים מ, ג) ויעלני מבור שאון מטיט היון וכאן ד'לך בזואל אלג' פצ'אאל ענה וצאר ד'לך כאלעקובה לה ובטל ענה אלעקובה פי אלאכ'רה וכמא קאל משה פיה בקולה (דברים לג, ו) יחי ראובן ואל ימת.

תרגום בראשית מט, ה—ז

נץ. (ה) [שמעון] ושמעון ולוי אכ'ואן פי אלה אלט'לם מבאיעתהמא. (ו) [בסודם] ופי עצבתהם לא תדכ'ל גפסי ופי תג'וקהם לא תסר ד'אתי לאן בגצ'בהמא קתלא אמה וברצ'אאהמא קלעא סורהא. (ז) [ארור] פמלעון גצ'בהמא מא אעזה וג'רהמא מא אצעבה, [אקסמהמא] פי אל יעקב ואבדדהמא פי אל ישראל.

פירוש

שרח. אמא קולה שמעון ולוי אחים פלם ירד בה אלאכ'וה אלנסביה לאן ד'לך מערוף ואנמא אראד בה אלאכ'וה פי אלאנתקאם ואלאתלאף וכקולה (יחזקאל יא, טו) אחיך אחיך אנשי גאלתך וכל בית ישראל כלה וכמא עלמנא אן ישראל למא אתלפו פי קצה אלפילגש סמאהם חברים כקולה (שופטים כ, יא) ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים וקולה כלי חמס יעני אלה אלחרב כקולה (שמואל ב א, כז) ויאבדו כלי מלחמה ואראד בה אנהמא יסתעמלא סלאחהמא פי אלט'אלמין לאן שכם כאן ט'אלמא מצ'יקא (?) עלי דינה ...¹³⁶ לא מהם ולא מהמיהם ולא מהמונם ולא נה בהם

פירושו הראשון של הגאון, פסק ממך העון. הפירוש השני "עלה" מתיחס לראובן שעלה מן העונש על ידי שלילת המתנות וזו היא דעתו של רבי אלעזר המודעי. ראה אלבק שם, הערה 5 ותורה שלמה אות סד על רבוי המפרשים לשתי הדעות במדרש זה.

133 השווה ספרי דברים פסקא שמז, וסנהדרין צב, א.

134 השווה ב"ר, תיאודור אלבק פ' צט עמ' 1277: "אחים דפחתא" (אחים השפלות והפחתות). בראב"ם באר כמו הגאון שממנו שאב אבל אינו מזכירו: "אחיה ברוח וחברותא וההסכם על שיטה אחת נוספת על האחות של הקורבה". גם התרגומים הארמיים מוציאים את המלה אחים מידי פשוטה. ועיין לקח טוב רש"י ורמב"ן.

135 מובא בראב"ם אולם בכונה שונה קצת מדברי הגאון. לפי הגאון, הם השתמשו נגד החמס של אנשי שכם.

136 נראה שבשורה המחוקה בכ"י היתה תחלת הפסוק מיחזקאל: החמס קם למטה רשע לא מהם וגו'. אולם בכת"י כתוב: לא מהם ולא מהמיהם ולא מהמונם.

פאן קאל קאיל אדא כאן אלאמר כדאך פבאי חאל אסתחק שמעון ולוי אלדס ואלתברי מנהמא קיל לה אסתחקא דלך לסרפהמא פי אלקצאץ והגומהמא עלי דלך בגיר אנאה וכוף אלעאקבה וכק' ונאספו עלי והכוני וג' ופסרנא מכרותיהם מבאיעתהמא אשתקאקא מן לשון מכירה וקד יפסר ולאמהמא תצריפא מן יכרו עליו חברים ואיצא ויכרה להם כרה גדולה ודלך באסקאט אלמים וקד יפסר אקטאבהמא כק' מכרותיך ומולדתיך וג' וקד יקאל להא מכורות כמא קאל לצר (?) מכורותיך פכמא גאז מכורות ומכורות כדלך יגוז מכורות וקד יפסר חסבתהמא אשתקאקא מן קולה שלחו כר מושל ארץ וג' אלדי יפסר מחתסבא ואראד בקולה בסודם אסראר מעאצי אולאדהמא לאן אלסודות עלי צ'רבין מחמודה ומדמומה פאלמחמודה כקולה אודה יי בכל לבב בסוד ישרים ועדה ואלמדמומה כקולה לא ישבתי בסוד משחקים ואעלו וג' וכדלך אלקהלות עלי צ'רבין מחמודה ומדמומה פאלמחמודה כקולה נקהלו ועמד על נפשם וג' ואלמדמומה כקולה ויקהלו על משה ועל אהרן וג' פקולה אל תבא נפשי לא ינסבון אליי ודלך פי מעשה זמרי אלא תרי אלי קולה נשיא בית אב לשמעני ולם ידכר יעקב וקולה אל תחד כבודי נטיר קולה ויחד יתרו ואראד בדלך קצה קרח אלא תרי אלי קולה ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם ולם ידכר ישראל כמא דכרה פי אלמוצ'ע אלאכר פי קולה בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל ואסתעמל פי קולה הרגו איש מגאז לשון הקדש פי אטלאקהם לשון יחיד עלי רבים לאנהמא לם יקתלא רגל ואחד פקט בל קתלא גמיע אהל שכם ודלך כק' כי נשמדה מבנימין אשה יעני כל אשה כדלך הרגו איש כל איש בשכם ודלך פסרנאה קתלא אמה ופסרנא עקרו שור קלעא סורהא אקתדי באלמתרגם ולאן אלמתרגם אלמכתלט בלשון הקדש

140 אונקלוס, ב"ר פ' צט, ה. (אלבק עמ' 1278), רש"י, א"ע, רד"ק, ובראב"ם. וראה ספר השרשים אבן ג'צאח, שרש מכר — : "מכרתיך בחלוף כ' בגימ'ל", וכן בלקח טוב, והכוונה שיסודם ומקורם בנוי על כלי חמס.

141 מכרות (הכ"ף בצירי) ומכרות (הכ"ף בחולם) מכרות (הכ"ף בשורוק). אולם בכת"י אינן מנוקדות. וכתובים כולם מלאים: מכורות, מכורות, מכורות. בפסוק מיחזקאל כא, לה כתוב בכה"י: "לצר" במקום "בארץ".

142 כלומר הם מושלים בעזרת כלי חמס. וראה תורה שלמה אות עד בהערה, י"ב פירושים שונים למלה "מכרותיהם", אבל הפירוש הזה לא נזכר. ובבאור מלת "כר" השווה ריב"ג בשרשים, שרש כר, שהוא בן הגמל ונקרא מושל ארץ בעבור מרוצתו ומתירותו. וכן בא"ע ישעיה שם, מגזרת הכרי והרצים (מלכים ב' יא יט). וכן בס' הצמוד (= כתאב אלתג'ניס) לר"י בן בלעם ערך כר. ראה מהדורת אברמסון הערה 4.

143 ב"ר תיאודור — אלבק — פרשה צט, ו. עמ' 1278. ותנחומא ויחי י. 144 פירוש זה מלשון "חדה" מובא גם בראב"ם, כלומר לא ישמח כבודי, אולם ר' אברהם מפרש בלשון עבר על מעשה שכם. וראה א"ע שמות שם. לפי דבריו צריך להיות כאן ג"כ תחד הדל"ת בשווא ודגש. ועיין ז, בכר רוויי הצרפתי xvi 1881 עמ' 109. שציין ראייה מכאן שהגאון לא הכיר עוד בשטת ר' יהודה חיוג' בענין השרש של שלש אותיות. ראה בענין זה הרכבי זכרון לראשונים ח"ג עמ' 20 הערה 42. וראה למעלה מא, ת, הערה 37.

145 ב"ר פ' צח, ו. סנהדרין קט, ב.

146 כן ברש"י ושכל טוב. ובא"ע ורד"ק על שם המין, וכן בספר הרקמה שער כט (כח) מהדורת וילנסקי עמ' שלד: "מה שנאמר בלשון יחיד והחפץ בו לשון רבים". ראה למעלה בפתיחה לפ' ויצא וכן מא, טו הערה 51.

יתרגם חומה שור עלי אנה קד יפסר תורא ודלך גאיז סאיג ופסרת ארור אפם פמלעון גצ'בהמא לאן אלארירה פי אללגה לען פאן קאל קאיל כיף יטלק אללען עלי אלגצ'ב קיל לה אן אללגתין גמיעה נעני לשון הקדש ואללגה אלערביה קד אסתעמלת דלך ליס גרי אלהא יחתשמון אטלאק דלך פלא מעני ללעדול ענה פאמא מוצ'ע לענה ללגצ'ב פאנה ליס עלי כל וגה לאן אמאתה אלנפס אלגצ'בייה מדמום ואמא ילחק אללען ללגצ'ב אדא אסתעמל בגיר תמיז ובאלסרף פיה וכק' איש אף יגרה מדון ונהי ען מצאחבתה כק' אל תתרע את בעל אף פאמא אסתחק אללען לאנה כי עז יעני אלשדה וכק' כי עז גבול בני עמון וקאל כי עזה כמות אהבה וג' וקולה ועברתם ירד אלזגר כק' יום עברה היום ההוא וקולה כי קשתה אראד בה צעובתהא כק' קשה כשאול קנאה וענא בקולה אחלקם ביעקב אקסמהם כק' לכן אחלק לו ברבים וג' ובקולה ואפיצם אלתבדיד כק' ויפץ העם מעליו וימכן אן יכתץ קולה אחלקם ביעקב בשבט שמעון פאן סכני שמעון כאן פימא בין בני יהודה לכוון קראהם פי חצתהם וכק' מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם פאן קאל קאיל אן יהושע פעל דלך תתביתא לקול יעקב פיהם אחלקם ביעקב קיל לה אן לם יכן ליהושע פי דלך אכתיאר ואנמא אכתאר אללה תעאלי להם דלך באלגורל תתביתא לקול יעקב כק' ויצא הגורל השני לשמעון למטה בני שמעון למשפחותיהם ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה ולדלך לם ידכר משה רבינו שמעון פי וזאת הברכה לאנה למא דכר יהודה באלברכות אשתמלת עליה ועלי מן הו סאכן מעה פאן קאל אן הדה אלעלה מוגודה פי לוי וקד אפרדה משה רבינו בברכה פלם לם יפרד שמעון בברכה קיל ולה אן שבט לוי יכתץ במנאפע אלאמה פי אלפתוי ואלאחכאם ואלקרבנות כק' יורו משפטיך ליעקב וג' פלדלך כצה בברכה ויכון קולה ואפיצם בישראל מכתצא בשבט לוי אן תגעל קראהם מבדדה פי כל סבט להם חצה כק' כל הערים אשר תתנו ללויים ארבעים ושמונה עיר אתהן ואת מגרשיהן וקאל והערים אשר תתנו מאחזות בני ישראל וג' ועלי הדה אלקסמה כרג להם אלגורל פי זמאן יהושע כק' ויצא הגורל למשפחת הקהתי ויהי לבני אהרן הכהן מן הלויים

למושל כמו שכינה הכתוב השרים הגדולים באילים (שמות טו, טז) ועתודים (ישעיה יד, ט) וכן בכור שורו (דברים לג, יז), לרוב גדולתו קראו כן. וכן כתב בפירושו ומובא בראב"ם בלי הזכרת שמו של ר' יעקב בן אלעזר, וכן ברמב"ן. ראה נ. אלוני "יעקב בן אלעזר כתאב אלכאמל" (ספר השלם) עמ' 41 סי' 42.

וראה מדרש התפץ כ"י מובא בתורה שלמה כאן אות פג: שור-הוא האדם הגדול שהוא שכם שהאדם הגדול נקרא שור. וראה עוד בתורה שלמה אות פו. והשווה רד"ק רמב"ן, בכור שור, שפירשו שעקרו את הבהמות מלשון ואת סוסייהם תעקר (יהושע יא, ו). 150 רס"ג מתרגם מלשון מגונה, וכן בראב"ם. הגאון בן חפני מאריך בהסברו, דבריו מכוונים כלפי רס"ג. ראה צוקר, "על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 274.

151 כן בראב"ם: "שהיא נפרזה".

152 השווה ב"ר פ' צח, ה: ועברתם כי קשתה — ועבירתם כי קשתה — כלומר מלשון עבירה. ולפי רס"ג רד"ק וא"ע כפל הלשון במילים שונות. הגאון מפרש את הפסוק בצפניה מלשון תוכחה ולא מלשון כעס. אולי כהמשך לפסוק יד שם: קול יום ה' מר צרח שם גבור.

153 כן בתרגום יונתן, מדרש אגדה, לקח טוב, וא"ע. חכרי הגאון מובאים בריבוי בחיי.

154 בשכל טוב וכן בספר צרור המור כאן, ובזאת הברכה שם.

155 כן בשכל טוב.

ממטה יהודה וממטה השמעוני וממטה בנימין בגורל ערים שלש עשרה ועלי הדא גרי אמר גמיע אלשבטים מעהם וכאן גמיע דלך תצחיתא לקול יעקב אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל ויחתמל אן יכון אכתיאר אללה סבחאנה לשבט לוי לתבדידהם פימא בין ישראל הו לינפע אלאמה בהם פיעלמונהם ויפקהונהם וכק' ואת עמי יזרו בין קדש לחול וג' פאן קאל קאיל פאין מוצ'ע אלברכה להדין אלסבטין קיל לה אן מוצ'עהא זואל וגד יעקב עליהמא בהדא אלמקדאר ומא ילחק איצ'א אלמוכך ואלמוכך מן אלברכות וכק' ולמוכחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב. תם קאל.

תרגום הפסוקים מט, ח—יב

(ח) יהודה ואנת יא יהודה ישכרונך אכותך וידך פי אקפא אעאדיך ויכצ'ע לך בני אביך (ט) גור ותכון יא יהודה כשבל אלאסד לאנך כלצת אבני מן אלקתל אלדי אדא גתם ורבץ' כאסד או כלבו מן דא יקימה (י) לא יסור ולא יזול אלקצ'יב מן אל יהודה ואלראסם מן תחת אמרה אלי אן יגי ולדה ואליה תגתמע אלשעוב (יא) אסרי ראבטא ללגפן גחשה וללסריק ולד אתאנה גאסלא באלכמר לבאסה ובדם אלענב כסותה (יב) חכלילי מזור אלעינין אכתר מן אלכמר ואביץ' מן אללבן אסנאנה.

פירוש

געל ברכה יהודה משתקא מן אסמה פקאל יודוך ודלך בלאגה פי אללגה ואלמעאני וכק' ומשירי אהודנו ופסרת יודוך אחיך ישכרונך וקד יפסד יקרון לך ודלך אן אלהודיה פי לגתנא תקע עלי אלשכר ואלאקראר פאמא אלשכר פכקולה יודוך יי כל מלכי ארץ וג' ונט'ראיה ואמא אלאקראר פכקולה ומודה ועוזב ירוחם ואלגמיע ינתט'מאן פי תפסיר יודוך אחיך פאמא אלשכר פעלי אחסאנה אליהם ודלך פי דויד לעפוח ען מסויהם כק' היום יומת איש בישראל וג' ואמא אלאקראר פבתפצ'יל דויד

מסיים בפסוק זה: "מכאן שהתוכחה גורמת לברכה וכן הוא אומר, ולמוכחים ינעם ועליהם ברכת טוב". ונראה שמקורו בדברי הגאון שלפנינו.
159 מלשון תודה, ובפי' רבינו מיוחס על התורה, ובחזקוני מלשון שבת. והשווה עוד מדרש הגדול: "אמר ר' פנחס אמר אתה כשמך, שכן הודת אמך: "הפעם אודה את ה' (בראשית כט, לה), ואחיך מודים לך וכן במדרש חדש, מאן, רג. ובב"ר פ' צח, ו. משמע שמפרשים גם מלשון תודה וגם מלשון הודאה והכרה, וכן נראה ממדרש לקח טוב, ועיין דירינבורג לתרגום רס"ג הערה 9 שמביא גירסא גם ברס"ג מלשון שבת, וכן צוקר על תרגום רס"ג עמ' 302 מביא עוד גירסא כך, וכך בשבעים ובוולגטה מלשון שבת, ועיין רשב"ם שכתב: "המפרש ישבחחך אחיך שטות הוא בידו". בראב"ם מביא את פירוש של הגאון: "הוא מלשון נתינת תודה ושבת" הביאור מלשון תודה משתמע גם מן התרגומים הארמיים.
הבאור השני של הגאון שהוא ענין של הכרה ביהודה כמלך, תואם את תרגום רס"ג המובא גם בראב"ם. רס"ג מתרגם את המלה יודוך מלשון "אדונו". "כלומר יעשו אחיך אותך לאדון". וכעין זה במדרש הגדול, לקח טוב, א"ע רד"ק ור"י בכור שור.
והשווה אגרת ר"י בן קוריש ע' רג: "ואין זה משער השבת וההלל במקום הזה, כי לפקודתו הראשונה של יהודה נשמעו לו לעצתו. ותהיה מלת יודוך, יסכימו לך אחיך".

וכמא קאל לשאול צדיק אתה ממני וג' וקאל שמואל לשאול ונתנה לרעך הטוב ממך וקולה ידך בערף איביך יעני אלעצאה ללה בתגאון אלפראיך' אלא תרי אלי קול דויד הלא משנאיך יי' אשנא ובתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאיבים היו לי ועלי דלך נסק קולה ואויבי נתתה לי ערף ומשנאי אצמיתם ופי דלך כאן סאל דויד כקולה ארדף אויבי ואשיגם וג' אמחצם ולא יוכלו קום וג' וגמיע דלך יגב להם מע טאעתהם ללה ויבטל ענהם בבטלאנהא אלא תרי איתן ראתיא להם בקול' הרימות ימין צריו וג' פאמא טובי בית דויד מתל דויד ואסא ויהושפט ויחזקיהו ויאשיהו ומן פי חכמהם פאנהם יסתחקון דלך וכאן פי טאעתהם טאעה ללה ואמא רעי בית דויד מתל אחז ואמון ויהויקים ומן כאן פי חכמהם פהם מן איבי יי' לא יסתחקו אלת'פיר באעדאיהם בל יסתחקו אל'ט'פר בהם כמא קאל פי יהויקים עליו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויאסרוהו בנחשתים להוליכו בבלה וכאן פי טאעה האולי עציאן אללה לאן טאעה אלעאצי פי חאל עציאנה מעציה וכאן פי עציאנהם טאעה ללה ולדלך צאר קולה וישתחוו לך בני אביך מכצוצא במלכי בית דויד אלטאיעין ללה דון אלעצאה ואלפרק בין קול יעקב ההנא ליהודה וישתחוו לך בני אביך ובין קול יצחק הנאך ליעקב וישתחוו לך בני אמך הו אנה למא כאן ליעקב ארבע נסי וקד גמע גמיע אולאדה קאל בני אביך ולמא לם יכן ליצחק זוגה גיר רבקה קאל בני אמך ופי קולה גור אריה יהודה מתל מלכות בית דויד באלאסד לשגאעתה וכתרה פריסתה וכקולה פי תמתיל ישראל והיה שארית יעקב בגוים בקרב עמים רבים כאריה בבהמות יער וג' וקאל איצ'א פי תמתילה מת אמך לביא בין אריות רבצה בתוך וג' ודכר שגאעה דויד בקולה והוא גם בן חיל אשר לבו כלב האריה וג' ולמא כאן יעקב ממתלא ללשבטים באלחיואנא ואלוחוש בתשביה לכוואץ פיהא כמא סאשרח דלך מתל יהודה באריה פכמא אן אלאסד אשגע אלחיואנא כקולה ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל כדלך יהודה אשגע אלשבטים וכקולה כי יהודה גבר באחיו וג' עלי אן משה רבינו קד מתל דן באלאסד פי קולה דן גור אריה יונק וג' פאנמא דלך לשגאעה שמשון אלדי הו מן אולאדה וכק' והנה כפיר אריות שאג לקראתו ותצלח עליו רוח יי' וישסעהו כשסע הגדי ומאומה אין בידו וג' ואדא כאן יעקב משהא ליהודה באלאסד פלם שבהה באלשבל והו אקל שגאעה מן אלאסד

עוד מקור למובן זה. בנר השכלים כ"י מובא בתורה שלמה אות קיז נאמר: ישתחו לך בני אביך. חובה על כל אדם מישראל שלא ימרה פי מלך אשר יקום מבית דוד. ונראה שגם ראב"ם התכוון לדברי הגאון באמרו: "ישתחוו, להראות משמעת למלכות, רמז למשמעת כל ישראל למלכות בית דוד". והשווה רמב"ם הלכות מלכים פ"א הלכה ז': "כיון שנמשח דוד זכה בכתב מלכות. והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד עולם ... ולא זכה אלא לכשרים שנאמר אם ישמרו בניך בריית". השווה ספרי שופטים פ'סקא קסב.

164 בכתה"י בשני המקומות "וישתחוו".

165 ב"ר פ' צח, ו; תנחומא ישן יב; תנחומא י.

166 מדרש אגדה וכן ברש"י, שכל טוב, ראב"ם.

167 ראה במדבר רבה יד, ט. משמע שברכתו של משה כברכתו של יעקב נאמרה על שמשון. והשווה ב"ר שיטה חדשה פ' צז, ט הוצאת תיאודור אלבק עמ' 1218; "אמר ר' חמא ב"ר חנינא זה משיח בן דוד שיצא משני שבטים, אביו מיהודה ואמו מדן, ובשניהן כת' אריות: גור אריה יהודה, דן גור אריה". וכן מובא במדרש אגדה.

פנקול אנה ימכן אן יכון תשביהה לה באלשבל פי אואיל איאם דויד פאנה כאן צ'עפא תם קוי וכקולה וילך דויד הלוך וגדול וי'י אלהי צבאות עמו ויקאל אן אלזגה פי תשביה דויד באלסד אן כמא אן אלאסד יעפי אתארה בדנבה חתי לא יטלבה אלציאדין כדלך כאן פי דויד מע שאול וכק' לכו נא הכינו עוד ודעו וראו את מקומו אשר תהיה רגלו מי ראהו שם כי אמר אלי ערום יערים הוא וקד יגעל קום קול בלעם כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו ממאתלא להדא וילתמס אלחופיק בין אכתלאף אללפט'תין ויגעל דלך לאכתלאף אלאזמנה ותפאות אחואל בית דויד פיהא פיון קולה ההנא כרע רבץ יריד בה חאלהם מן פרץ אלי דויד ויקצד בקולה הנאך כרע שכב אלי חאלהם מן דויד אלי זמאן צדקיהו וימכן אן יכון קולה כרע שכב יומי אלי חאלהם מן זמאן פרץ אלי זמאן צדקיהו וישיר בקולה כרע שכב אלי חאלהם מן זמאן צדקיהו אלי זמאן המלך המשיח ויחתמל אן יכון קולה כרע רבץ מצרופא אלי חאלהם פי אלדניא ויצרף קולה כרע שכב אלי חאלהם פי דאר אלאכרה וקסם פי קולה לא יסור שבט חאל אל יהודה קסמין אחדהמא קולה שבט והו יריד אלמלך נחו קולה שבט מישור שבט מלכותך וקולה ותומך שבט מאשקלון וקולה שבט הנוגש בו ואלקסם אלאכר קולה ומחוקק והו יריד בה אלראסם רסום חסאן כק' לבי לחוקקי ישראל וג' אלא תרי אלי וצף יהודה בקולה יהודה מחוקקי והדא חאל בית דויד פי זמאן אלדולה וזמאן אלגלות ויחתמל אן יכון אראד בקולה שבט סבט זאיד עלי סבטה והו וקת רחבעם כק' ולבנו אתן שבט אחד וקאל והשבט האחד יהיה לו ויריד בקולה ומחוקק רסם אלמצוות ומעאני פרוצ'הא אלתי הי שרוח אלמצוות וכק' ישתה וישכח מחוקק ויסתקים אן יכון אראד בקולה שבט ומחוקק חאלהם פי זמאן אלגלות פקצד בקולה שבט אלי אלעשרה¹⁷⁶ אלמוגודין פי בלד אלשאם מנהם וקצד בקולה ומחוקק אלי אלמוגודין פי אלעראק מנהם והדא מא דהב אליה קדמאנא

היושר ומורה הצדק, אומר ורזונים יחוקקו צדק (משלי ח, ט), יהודה מחקקי (תהלים סח, ט), "ע"כ.

174 ברד"ק שם, והשבט האחד — : "שבנימין ויהודה נחשבים כאחד". כעין ביאור זה של הגאון "שבט" כאן במובן של אחד מן השבטים מובא בתורה שלמה ויחי, במילואים עמ' 1899 אות קלט, מכת"י ספר אבן יוחנן לר' שם טוב בר' יצחק שפורט : "שלא יאבד שם שבט יהודה". וראה ר"י בן בלעם בספר הצמוד, ערך שבט מהדורת אברמסון עמ' 83 הערה 2.

175 סוף הפסוק הזה : וישנה דין כל בני עני. ראה למעלה הערה 173.

176 כלומר בבבל. בכה"י כתוב שבט "אל העשרה" הנמצאים מהם בארץ ישראל. אולם יש נקודות לשם מחיקה.

177 בברייתא בסנהדרין ה, א, ושם הגירסא היא להיפך : "לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל וכו', ומחקק . . . אלו בני בניו של הלל" וכו'. גירסא זו של הגאון נמצאת גם בספר הזהיר פ' משפטים עמ' 102, ומסיק שם בפ' ענפי יהודה : "שדברי המחבר מתנגדים לתלמודא דידן", וראה בתורה שלמה אות קלד שהגירסא הנזכרת בדקדוקי סופרים מכת"י פ', היא זו שהיתה לפני בעל ס' הזהיר. מדברי הגאון שלפנינו יש חיזוק לגירסא זו. ועיין הוריות יא, ב. לפי גירסת הגאון גם המסקנה הלכתית היא הפוכה מפשטות הסוגיות שבגירסא המקובלת, כמו שכתב בענפי יהודה על הזהיר שם אות ג. ויש לציין עוד מדרש הגדול כאן, הדורש : "לא יסור שבט על ראשי ישיבות וראשי סנהדרין שבארץ ישראל". וכן בלקח טוב : "לא יסור שבט אלו סופרים שביהודה וכו' ומחוקק מבין רגליו, אלו יושבי יעבץ שמורין הלכה לישראל". וראה אוצר הגאונים

פי אלתלמוד ואמא קולה עד כי יבא שילה פקד פסר תפאסיר אחדא סל ואנסלאל אשתקאקא מן קולה כי ישל אלוה נפשו וג' ונשל הברזל וג' ונשל גוים רבים וג' קאלו וקצד בדלך נבוכדנצר אלדי אזאל מלכות בית דויד וכק' והגלה את כל יהודה בבלה וענה קאל כי אתה שלות גוים רבים וג' וקד פסר איצ'א עלי שילה מצ'ע אלקדס ואנה לא תגב אלריאסה ליהודה חתי לא יזול אמר שילה ויסתשהד בקולה ויטש משכן שילה וג' תם קאל ויבחר את שבט יהודה וג' ואלתפסיר אלדי נרתצ'יה אנה אראד בה ולדה ונסלה וכק' ובשלייתה היצאת מבין רגליה ובבניה וג' ויויד דלך תסמיה אלקדמא ללגנין שליה ואיצ'א ומזלפין מי שליא תפסירה וירשון מא משימה אלגנין והדא יריד בה משיח בן דויד וכק' ענה ויצא חטר מגזע ישי וג' ונחה עליו רוח יי וג' פאמא קולה ולו יקתה עמים כמא קאל ענה וישתחוו לו כל מלכים וג' וקאל שרש ישי אשר עמד לנס עמים וג' פאן קאל קאיל אתרי חאל בית דויד יקוי אלי אן יגי אלמסיח פקט קיל לה אן אלמסיח עלי אלסלאם מנהם פהו אדא גא קוא חאלהם ושידה פיכון קולה עד כי יבא שילה אלדי יקוי אלאמר ויוכדה ופכם פי קולה אסרי לגפן עירה לפט'תין אחדיהמא קולה אסרי ואלאכרי קולה בני אתנו ואלמרדא בהמא אסר לגפן עירה ולשרקה בן אתונו נחו קולה הישבי בשמים בנו בעור ואמא שורקה פהו אלגיד מן אלכרם והו פי בלד אלשאם יערף באלסריק וכק' ואנכי נטעתוך שורק וג' ויקאל פי דלך ג' מעאני אלאול אן ישד באלכרם גחשה מן כתרה אלכצב

או שליא. שם בארו שליא במלה הערבית "משימה" דוגמת הרגומו של הגאון כאן. השווה הערה 25 שם. בכה"י כתוב: ובשלייתה "היצאת".

182 כן בא"ע, ראב"ם, לקח טוב, רד"ק, רלב"ג, פי' הטור, מלשון ובשלייתה. ראה תורה שלמה אות קנב, קנג.

183 ב"ר צ"ט, ח. והשווה תרגום ירושלמי מהדורת גינזבורג וכן כ"י רומי: "וליה עתידין ישתעבדון כל מלכותא דארעא", וברס"ג: "יתקהל עמים", וכן לפי דונש בתשובותיו על רס"ג סי' 156. וכן תירגם הגאון "ואליו יתאספו העמים". וראה בפ"י ראב"ם שמרחיק את זה, ומפרש מלשון "משמעת עמים", דומה לפירושו של הגאון כאן. וכן בריב"ג שרש יקה.

ור"י בן קוריש עמ' רד פירש מלשון, תקהינה שיניו (ירמיהו, לא ל) "ופירושו תחליש העמים". והשווה מנחם שרש קה.

184 כן ברד"ק, "ועניין זה כאדם האומר לאחד קח זה עתה עד שאתן לך יותר". וכן בתולדות יצחק לר' יצחק קארו בפ"י ח. והשווה רבותינו בעלי התוספות בשם הרב ר' יצחק.

185 כן ברש"י, א"ע ורד"ק.

186 הגאון מכנה בשם "שאם" גם את ארץ ישראל. השווה למעלה מו, לא: בארץ כנען — "בבלד אלשאם", א"כ הוא כולל כאן גם את ארץ ישראל. וראה הערה הבאה.

187 ביאור זה נמצא בספר השרשים לר"י ג'נאח, שרש שרק: "היא הטוב שבמיני הגפן ויאמר לו בערבי שריק ויהיה בארץ ישראל". לפי דעת בכר ברווי הצרפתי כרך 15 עמ' 283 הערה ו, יש לגרוס גם בדברי הגאון המלה הערבית ג'יד, כלומר "הטוב" ולא "גיד", הרך. וכן כתב הרד"ק בשרשים, שרש שרק: והוא: "המשובח ממיני הגפן". ומביא שם בשם הרב אבן גיאת: "שהוא מין הטוב שבגפנים שהענבים לא ימצא בהן חרצון", וכן כתב בפירושו, וכן מתבא בשם ה"ר יצחק ך' גיאת בספר מכלל יופי כאן. ובספר "אהל מועד" לר' שלמה ב"ר אברהם מאורבינו, שער גפן. ובתרגום יונתן ישעיה ה, ב: "ויטעה שורק" — וקיימתיון כמצב גפן בחירא". וכן בירמיהו ב, כא, וכן ביאר רש"י בשני המקומות.

ואלכיר וכקולה ודם ענב תשתה חמר וקולה והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד וקד קאל פי וצף אלמשיח הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתנות ואלתאני אראד בה אלממה כק' גפן ממצרים תסיע וקצד בדלך אנבסאטהא עלי אלמלכיות וכקולה ולשורקה אלצאלחין כקולה ויטעהו שורק וג' וקולה כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה יריד בה קתל אלאעדא וכק' מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה וג' מדוע אדום ללבושך וג' פורה דרכתי לבדי וג' ויכון קולה סותה מקאם קולה כסותו ואלמעני אלתאלת אן יכון אראד בה אלחכמה וכקולה כרמי שלי לא נטרתי אראד בה חכמת התורה ויכון קולה עירה ובני אתונו מנצרפא אלי אלדין כאנו גהאל פתעלמו פאכרגתהם אלחכמה מן אלחאל אלבהימיה אלי אלעלם וכקולה לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי וקולה כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותו אראד בה געלהם אלעלם כאללבאס להם באלמלאזמה לה ואלעדל פיה וכקולה צדק לבשתי וילבשני כמעיל וצניף משפטי ופסרת חכלילי עינים מיין אזורארא והי אתנתין פי אלמקרא הדא אחדהא ואלאכר קולה למי חכלילות עינים

היין, וכן מובא בספר השרשים לריב"ג, ראה הערת דירנבורג בתרגום רס"ג כאן. המהדיר בפירוש ראב"ם כתב (הערה 143) שפירוש המלה "אזורארא" היא בעצם "פזילות" ולא "אדמומית" כפי שר' אברהם מפרש. הוא מציע שינוי גירסא. אבל נראה שקשה לשבש את כל הספרים ובמיוחד לאור העובדה שר' אברהם מביא את המלה בדיוק כפי שהיא מופיעה לפנינו, ומתרגמה "אדמומית". אולם לפי המשך תרגומו של הגאון חכלילי עינים מיין: "יותר מן היין", בעקבות רס"ג, קשה לתרגם "חכלילי" מלשון פזילה, שכן מה יהיה המובן פזילה יותר מן היין? ונראה כי הגאון, וכן רס"ג מפרשים את הפסוק על יסוד ביאורו של רבי דימי ובכתובות קיא, ב, אחרי דרשות על הפסוק הזה ושלפניו, שואלת הגמרא: "פשטיה דקרא במאי כתיב? כי אתא רב דימי אמר: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם רמוז בעיניך דבסיס מחמרא ואחוי לי שיניך חבסים מחלבא", וז"ל רש"י: "ותתרגם לשון שחוק ומחור. חוך לי בעינים שלך וטוב לי מיין כשתראני פנים צהובות ושוחקות, ואחוי לי שניך אף זו לשון שחוק שהשוחק שיניו נגליו". ע"כ. ובמדרש הגדול בקיצור: "אחיד עינך טב מחמרא אלבין שיניך טוב מחלבא", ועיין גם בלקח טוב. לפי דברי רב דימי הביאור הוא במובן של רמיזה או פזילה לשם שמחה וצחוק. ויהיה הפירוש כך לפי הגאונים: העינים פזילות, כלומר מרמזות משמחה יותר משתיית יין; ונראה לובן השיניים יותר משתיית חלב מחמת הצחוק והשמחה. ואולי הגאונים מפרשים את המלה "חכלילי" על דעת רב דימי לא כרש"י שמפרש מלשון "חיוך" מן השרש חוך = מחאיד כאונקלוס (בראשית כא, ט) מצחק — מחאיד, אלא מן השרש = חוך = חכוך. ראה ערוך השלם ערך חך עמ' שפ בסורית חכך ובערבית חך. והשווה משנה ב"ק ד, ו: שור שהיה מתחכך בכותל. לפי הגאונים, לזה התכוון רב דימי באמרו "חוך" = "רמוז בעיניך". כי העין בתנועה נראית כמתחככת. וזאת היא כעין פזילה, והכוונה היא לשמחה. וראה איגרת רבי יהודה אבן קוריש תל-אביב תשי"ב, עמ' רד: "המלה הזאת היא מהמלים הנפרדות הזרות בעברית שאין להם דמיון, ולא נוכל להסבירה אלא לפי עניינה... ופירושו עינים מבריקות מהתמדת שתית יין", וראה שם הערה 4. ובספר העיונים והדיונים (על השירה העברית) (= ספר שירת ישראל), לר' משה אבן עזרא מהדורת א. ש. הלקין ירושלים תשל"ה עמ' 173: וחכלילות עינים בטוי במובן זה, רצונו התאדמות העינים משתיית היין בפרט. (בערבית: אחמראר אלעינין).

יפסר סכנה אלעין וקד תמתל אלגודה באלשראב וכק' כי טובים דודיך מיין ואלנקא איצ'א ימתל באללבן וכקולה זכו נזיריה משלג צחו מחלב עלי אן נקא אלאסנאז קד געל פי מצ'ע אכר מדמומא והו קולה ואנכי נתתי לכם נקיון שנים בכל עריכם וחסר לחם וג' פעלי אלתפסיר אלאול אלדי לקול אסרי לגפן יכון קולה חכלילי עינים מיין מצרופא אלי סבוג אלנעם עליהם נחו קולה והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וג' ועלי תפסירה אלתאני יכון קולה חכלילי עינים מיין מצרופא אלי צאלח אמור אלאמה וגודה אחואלהא נחו קולה ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין ואלממתלין בעינים מן אלאמה אלאנביא כקולה ויעצם את עינים את הנביאים ואת ראשיכם החזים כסה ואלסנדרין איצ'א וכק' והיה אם מעיני העדה וג' ועלי תפסירה אלתאלת ינצרף קולה חכלילי עינים מיין אלי כתרה אלעלם וופור אלפהם נחו קולה לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב.

תרגום הפסוקים מט, יג—כא

נץ תם קאל (יג) זבולון וזבולון יסכן סאחל אלבחר ופי סאחלה ספן וטרף תכמה אלי צידא (יד) יששכר ויששכר כגסם צאלב ראבצ'א בין צפין (טו) וירא תם ירי אן אלראחה גיידה ואלארץ' מלדדה פימד ענקה ללנקל ויציר כאלדמה כאדמא (טז) דן יחכם לקומה כואחד מן אסבאט ישראל (יז) יהי דן ויכון דן כאלתעבאן עלי אלטריק וכאלמטרוח עלי סכה אללאסע עקב אלפרס פיקע ראכבה אלי ורא (יח) לישועתך פיקול רגות גותך יא רב (יט) גד וגד אי כרדוס תכרדס עליה פהו יגד אעקאבה (כ) מאשר ואשר טעאמה סמין והו יעטי מלאד אלמלוך (כא) נפתלי ונפתלי כאילה מרסלה תרד אלאקואל אלחסני.

פירוש

קדם ההנא זבולון עלי יששכר פי אלברכה ועלי אנה מקדם עליה פי אלזמאן ואלפצ'ילה אעני אן יששכר אכבר מן זבולון סנא ועלמא וכדאך קדמה משה רבינו עליה [אלסלאם] פי קולה ולזבולון אמר שמח זבולון וג' קיל אן אלסבב פי הדא אלתקדים הו חאגה יששכר אלי זבולון פי כפאיתה וקולה לחוף ימים ישכן יריד

200 השווה ב"ר פ' צח, יב. ספרי פ' עקב פיסקא מא. הוריות ה, א. ועיין תורה שלמה אות קפז.

201 השווה רד"ק.

202 לפי ב"ר צט. יג ותנחומא ויחי יא. במדרש בזכר שיששכר יותר גדול בשנים, וראוי להקדימו. ואילו הגאון מזכיר גם מעלת יששכר שהיא יותר גדולה, וכן משמע קצת במדרש אגדה כאן.

203 הגאון מדגיש כאן שזבולון היה "קרוב" לים ולא על הים, ראה הערה הבאה. מאידך גיסא השווה פירוש ראב"ם: "זבולון וגו' טעמו פשוט רמז כי נחלתו בארץ ישראל תהיה אצל החוף" וזה ככל המפרשים שפירשו כי זבולון היה על הים ממש.

מגאורה בלדה ללבחר וכק' ועלה גבולם לימה ומרעלה ופגע בדבשת ופגע אל הנחל אשר על פני יקנעם ועלי אנה אנמא אראד בקולה לימה אלגרב ולכנה למא קאל ופגע אל הנחל סאג לנא אן נקול אנה ואדי ימכן אן יכון כרוגה אלי אלבחר וקצד בקולה והוא לחוף אניות אנה במגאורתה ללבחר ינתפע ברכובה ללתגאראת כמא קאל זה הים גדול וג' שם אניות יהלכון וג' ויחתמל אן יכון אראד בקולה והוא לחוף אניות אנה יחארב מן גא מן אלאעדא פי אלבחר נחו קולה זבולן עם חרף נפשו למות וג' ודלך אנה קדם קולה ודן למה יגור אניות אשר לחוף ימים ועל מפרציו ישכן ומעני דלך אן סבט דן לא יכאפו מן יגיהם מן ספן אלבחר ולא יחתאג סבט אשר אלי מלאומה אלסאחול לחפטיה בל יקים פי בלדה זבולן נאיב ענהמא וען גירהמא מן אלאסבאט פי הדא ולדלך אתבעה בקולה זבולן עם חרף נפשו למות ואראד בקולה וירכתו על צידן עד צידון לאן לפטיה על פי מואצ'ע יראד בהא עד נחו קולה והאנשים רדפו אחריהם דרך הירדן על המעברות יעני עד המעברות וכאן קצדה פי קולה ויכתו על צידון אן תכומה יבלג אלי צידון ותפקדנא לחצצה פי אלנחלה יכרג לנא תבאת דלך לקולה ופגע בזבולן ובני יפתח אל צפנה בית העמק ונעיאל ויצא אל כבול משמאל ועברן ורחוב וחמון וקנה עד צידון רבה והדא אמר עגיב גדא לאן יהושע לו קסם אלבלד עלי אלאסבאט באכתיארה לאמכן קול מן יקול אנה תבת

207 בפירוש לתיבה "יגור" שבשופטים מלשון פחד ומורא. הגאון מסביר את הפסוק באופן מקורי, שהכתוב בא להבליט גבורתו של זבולון, השווה ספר שופטים מבואר בידי יחזקאל קויפמן עמ' 140. שיש מפרשים "יגור" מלשון "גר", כלומר: "שבני דן היו משכירים את עצמם כמלחים לצידונים".

פסוקים אלה שבשירת דבורה מעוררים עוד בעיה: דן ואשר מתוארים כיושבים על הים, ואילו זבולון, שעליו אמר יעקב אבינו בברכתו "לחוף ימים ישכון", לא נכלל בתאור זה שבספר שופטים. משום כך ישנן דעות כי במשך הזמן חלו שינויים בנחלות השבטים. ראה י. קויפמן — ספר יהושע, עמוד 220 הערה 9. ולכך ביאר הגאון את התיבה "יגור" מלשון פחד. כלומר, שזבולון בגלל קרבתו לים ישמור על השבטים מן האויב העלול לבא בדרך הים. וראה למעלה הערה 204.

208 כן בכל התרגומים, הארמיים כולל ירושלמי כ"י רומי ופשיטא, וכן בשבעים ובוולגטה. נראה שבאורו של הגאון מבוסס על המסורה (בפירוט בחומש קהלות משה) כאן "י"א סבירין "עד" וקר' "על", וסי' וירכתו על צדון; (יהושע ב, ז) על המעברות; (שם יג, טז) על מידבא" וכו'. וראה מסורה גדולה, ליעקב בן חיים, ערך על: "על", י"א סבירין עד וסי' נמסר בסדר ויחי". וכן תרגם רס"ג. גם הרב"ם והרד"ק מביאים כדוגמא את הפסוק מיהושע ב, ז. וראה ריב"ג בספר השרשים שרש עד, ענין עד במובן על; ונשים עד נפת אשר עד מידבא (במדבר כא, ל) הענין על מידבא. וכותב שם: "ואמר בעל המסורת בו דחאזי עד מידבא". המלים האלה אינן בתרגומו של אבן תבון. בכר הוסיף לפי המקור הערבי. (בכ"י רואן: "דתחזי"). וכן מביא ר"י אבן בלעם בספרו אותיות הענינים ערך עד. ויתכן שכוונת ריב"ג למסורה שלפנינו, על במובן עד. במלים "דחאזי עד מידבא", מתכוון שראוי להיות עד מידבא "והיינו הפסוק ביהושע יג, טז שכתוב שם "על" מידבא וסבירין "עד" מידבא. וראה שם בריב"ג שרש עלה, בסוף עמ' 369: "ותהיה על בענין עד כאשר היתה עד בענין על, באמרו אשר עד מידבא, והיא אמרו (תהלים מח, טו) הוא ינהגנו על מות, רוצה "עד" מות. ע"כ. לענין שמוש הגאון במסורה ראה למעלה מו, כו, הערה 151. וראה מנחת שי נחמיה יב, לט, שהגיה במסורה בפ' ויחי ט' סבירין במקום יא. וכן נמצא בספר "צפנת פענח" לרב יוסף טוב עלם על אבן עזרא בפ' ויחי כאן, מהדורת דוד הרצוג, קראקא תרע"ב. עמ' 174.

קול יעקב פי דלך פלמא כאנת קסמתה ללבלד באלגורל עלמנא אן דלך מן תופיק אללבארי גל תנאווה ותתביתה לקול יעקב פי ברכה אולאדה וכך' ויעל הגורל השלישי לבני זבולן למשפחתם וקד קאל בעץ' אלקדמא אן יונה אלנבי מן ולד זבולן אסתכראגא מן חצצה ועלי מא קאל ומשם עבר קדמה מזרחתה גת חפר וג' וקאל פיה בדבר יי' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר ופסרת יששכר חמור גרם כגסם צלב לאני געלת חמור מתל חומר כקולה היאמר חמר ליוצרו מה תעשה ואראד בקולה גרם אן לה צלאבה אלעט'ם כקולה עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל וקאל ולשון רכה תשבר גרם נעני אן לה שדה ושגאעה ויסוג לנא אן נגעל אללפט' עלי ט'אהרה נעני אנה מתלה באלחמאר אלדי מן שאנה אלנקל ואלתוטי ללחמל ליטאבק קולה ויט שכמו לסבל ולא יגוז אן יתוהם אן מתלה באלחמאר לגלבה אלחמאריה עליה לשהאדה אלכתאב לה באלעלם ואלפהם בקולה ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וג' והדא אלדי וצפנאה יגב אעתקאדה פי גמיע אלחיואנא אלתי מתל אלשבטים בהא נעני תמתילה ליהודה באריה ויששכר בחמור ודן בנחש ונפתלי באילה ובנימין בזאב אנה לם ירד אנהא תשאבההם פי גמיע כואצהא לאן כל שכץ מן הדה אלה' אלחיואנא כואץ בעצ'הא מחמודה ובעצ'הא מדמומה פאראד באלתמתיל בעץ' אלכואץ וחי אלמחמודה פיהא פקצד אלי אלשגאעה פי אלסבע ואלתוטי ללחמל פי אלחמאר ואלנהש פי אלחיה ואלסרעה פי אלאיל ואלאפתראס פי אלדיב דון באקי כואצהא אלמדמומה ואקול ההנא אן קדמאנא אעתקדו אן גמיע אלאסבאט ממתלין בגמיע הדה אלחיואנא נעני אריה וחמור ונחש ואילה וזאב נעני אנה יגתמע פי כל ואחד מן אלאסבאט שגאעה אלסבע ונקל אלחמאר ונהש אלחיה וסרעה אלאיל וגראה אלדיב ולכנהא פי אלסבט אלמדכורה פיה אט'הר ואקוא וכמא אעתקדו דלך פי אלתמתיל כדאך אעתקדו פי מעאני הדה אלברכות אנה יליס דעאה לכל ואחד מן אלאסבאט כאצה דון גירה פיוון יהודה מט'פרא באעדאיה באלדעא לה ידך בערף איביך דון גמיע אלשבטים ויכון זבולן מסעודא פי אלתגאראת ויששכר פי אלעלום דון סאיר אלאסבאט ודן פי אלאחכאם דון אלבאקי ויוסף מעצ'ודא מבראכא באלחיואן ואלנבאט דון גירה בל גמיע הדה אלכואץ אלתי

210 זו היא דעת ר' יוחנן בירושלמי סוכה פ"ה ה"א, וכן בב"ר פ' צח, יא. דעות אחרות שם הן כי יונה בא מאשר או שאביו מזבולון ואמו מאשר. השווה למעלה מת, כ: וישם את אפרים וגו' על ההוכחה שיהוא בן נמשי היה משבט מנשה. בפסוק מיהושע יט, יג כתוב בכתה"י: גת חפר.

211 גם בתרגום רס"ג "חמר" מלשון גוף. וכן מובא בפירוש ראב"ם, אבל הוא דוחה את הפירוש. ויתכן שגם אונקלוס תירגם "חמר" במובן של "חומר" וזה הבאור של: "עתיר בנכסין". וראה תשובות דונש על רס"ג הוצאת שרטר סי' 157: "יששכר חמור גרם כגוף ולא חמור ממש. וזה לא יתכן, ואמר בנימין זאב ודן כנחש". וראה במדרש הגדול: "חמר גרם. עצם תקיף וחזק. כמא דאת אמר עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל". נראה שמקורו בדברי הגאון שלפנינו שחמר הוא במובן גוף.

212 לפי ב"ר צט. וכן ברוב המפרשים, ומובא בראב"ם.

213 מפרש כדרכו להגן על כבוד האבות השבטים, השווה למעלה מא, מט.

214 לפי ב"ר פ' צט, ד. ובהוצאת אלבק עמוד 1276, וכן בשיטה חדשה שם עמ' 1227 בשינוי, ראה מנחת יהודה שם.

215 השווה למעלה מט, ב, הערה 119.

פי אלברכות מוגודה פי גמיע אלשבטים פקד וגדנאהם מט'פרין כיהודה מסעודין כזבולון עלמא כיששכר חכאמא כדן ונפתלי מעצ'ודין מבארכין כיוסף פצאר אלגמיע ראגעא עלי אלגמיע ומע דלך פאלסבט אלמדכור פיה תלך אלברכה הי פיה אט'הר ואגוד ויחתמל איצ'א אן יכון אראד תמתילה יששכר בחמור למא פי טביעתה מן מערפה צות אלנסאן אלדי אעתאד אסתמאעה וליס כאד אן יט'ל ען אלטריק אלדי יסלכה ואן צ'ל ראכבה אלטריק הדאה וחמלה עלי אלמחגה והו אחד אלבהאים סמעא ופי דלך יקול אלכתאב ידע שור קונתו וחמור וג' ואראד בקולה רבץ בין המשפתים אן חצתה תכון פימא בין ארץ ישראל ובין חצץ ראובן וגד ומנשה ודלך אן קראהם אנתהת אלי אלירדן כקולה והיו תוצאות גבולם הירדן וקד געל אללה אלירדן פאצל בין אלבלדין וכקולה וגבול נתן יי בינינו וביניכם בני ראובן ובני גד את הירדן ואמא קולה הנאך למה ישבת בין המשפתים פאנה קצד בה ראובן אנה מקים פי מא בין נחלת בני גד ובין נחלת בני מנשה וכאן מנכרא בדלך עלי ראובן קעודה ען אלמעאונה פי אחרוב לקולה לשמוע שריקות עדרים ודכר פי תלך אלקצה תמאניה אסבאט שכר אתנין מנהם המא זבולן ונפתלי כקולה זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה וענהמא קאל אללה לך ומשכת בהר תבור ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולן ואמא קולה הנאך אם תשכבון בין שפתים פאנה ראגע עלי גמיע אלממה אלממתלה באלחמאם לקולה כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ וענא בדלך אנכם תבקון בין אמרין פי אכתיאר מוצ'ע אלקדס פתקולון הדא אלגבל יצלח לדלך והדא לא יצלח לקולה הר אלהים הר בשן הר גבנונים הר בשן בל קד אכתאר אללה גבל אלקדס ואכתצה וכקולה למה תרצדון הרים גבנונים ההר חמד אלהים לשבתו אף יי ישכון לבטח. וקולה וירא מנוחה כי טוב יעני גודה נחלתה ואראד בקולה ואת הארץ כי נעמה מלאד אלחיואן ואלנבאת וכקולה מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים וימכן אן יריד מלאד אלתואב ואלגוזא נחו קולה נעמיות בימינך נצח ודלך מא יסתחקה אלואעט' אלעאלם וכקולה נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שמעת וקאל ולמוכיחים ינעם וג' וקולה ויט שכמו לסבול יעני

219 צריך לומר כי הכוונה שראובן יושב בעבר הירדן המשותף לבני גד ומנשה גם כן, ולא במשמעות של באמצע — כלומר : ביניהם. כידוע לא היה חלקו של ראובן בין גד ומנשה אלא דרומה מגד.

220 השווה ריב"ג בספר השרשים שרש "שפת" : "אם תשכבון בין שפתים — כלומר אם תהיון במקום הזה משפלות ופחיתות, באחרית תגיעון לכנפי יונה נחפה בכסף. ואיננו יוצא בין המשפתים חוץ לענין הזה עוד כל השני מחוזים ידועים נצבים לעין". וראה מדרש תהלים בפסוק זה, אות ח, שם נדרשת המלה שפתים מלשון אשפתות.

221 בכתה"י : לבטח. — הביאור לפי ב"ר פ' צט, א.

222 כן ברש"י ובא"ע.

223 כן באונקלוס, ברש"י ובשכל טוב, וכעין זה במדרש החפץ כ"י בתורה שלמה אות רכב.

224 השווה תרגום יונתן ודומה לזה בספורנו : "וזה ראה שהמנוחה בשלמות המושכלות אשר בו תנות הנפש". וראה בספר מאור האפלה, ירושלים תשי"ז, וירא מנוחה כי טוב, "ראה שיש מנוחה לצדיקים בעולם הזה, ואת הארץ כי נעמה, זו ארץ החיים".

עול תורה וקד יראד באלסבילה אלאחתמאל וכקולה ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל וג' וענא בקולה ויהי למס עבד סיאסה אלאמה ולדלך פסרתה ויציר כאלדמה כאדמא ולם אגעלה דמה פי אלחקיקה לאנה אמתנע ענדי אן יכון מענאה ממאתלא לקולה הנאך יהיו לך למס ועבדוך ואשתק תפצ'יל דן באלפעל מן אסמה בקולה דן ידין עמו ודלך יפסר תפסירין אחדהמא אנה ינתקם מן אעדא אלשבטים נחו קולה כי ידין יי עמו ודלך אנה כאן עלי סאקה עסכר ישראל כקולה ונסע דגל מחנה בני דן מאספ לכל המחנות וג' פכאן יתמכן מן אלאעדא ויחארבהם ויקתלהם וכדלך כאן אכר מן אכד אלנחלה פי ארץ ישראל מן אלשבטים עלי עהד יהושע כק' זאת נחלת מטה בני דן למשפחתם הערים האלה וחצריהן וקאל ויכלו לנחול את הארץ לגבולותיה פאמא ולעתיד פאנה אול מן יאכד אלנחלה פי אלבלד וכק' ואלה שמות השבטים מקצה צפונה אל יד דרך חתלן לבוא חמת חצר עינן גבול דמשק צפונה אל יד חמת והיו לו פאת קדים הים דן אחד ואמא גד פאנה אול מן אכד אלנחלה פי אלבלד כקולה ויתן משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה וג' והו אכר מן יאכד לעתיד נחלה פי אלבלד כקולה ועל גבול גד אל פאת נגב תימנה והיה גבול מתמר מי מריבת קדש נחלה על הים הגדול זאת הארץ אשר תפילו לשבטי ישראל ואלה מחלקתם נאם יי אלהים ואלתפסיר אלאכר אנה אשאר בקולה דן ידין עמו אלי חאכם יקום מן אולאדה יחכם פי גמיע ישראל עלי אלאוצאף אלתי סידכרהא והי מגתמעה פי שמשון בן מנחם וכק' ויהי איש אחד מצרעה ממשפחת הדני ושמו מנחם וג' וקאל והוא שפט את ישראל עשרים שנה ויחתמל קולה כאחד שבטי ישראל מענאיין אחדהמא והו אלדי וצ'עתה פי אלנץ כואחד מן אלשבטים והדא דליל עלי

והדגלים והיה צריך להלחם עם כל האומות הרודפים אחריהם לזנב הנחשלים אחריהם בדרך, ולהנקם מן האומות כי גבורים היו לכך אמר יעקב דן ידין עמו ינקום נקמת עמו כאחד שבטי ישראל, היה נוקם נקמתם ומשמרם מרודפיהם כמו כי ידין ה' עמו וגו'". ע"כ. דברי הרשב"ם דומים מאד לדברי הגאון שלפנינו. והשווה ר"י בכור שור להלן פסוק יז, יהי דן נחש עלי דרך שמפרש כעין זה. בפסוק מבמדבר לב, לג המובא להלן נשמטה המלה "להם"; בפסוק מיחזקאל מח, כט נשמטה המלה "מנחלה".

233 בפירוש השני מבאר הגאון "ידין" מלשון שופט. וכן ברבינו מיוחס ור"י בכור שור. 234 הרמו לשמשון נמצא בתרגומים, במסכת סוטה י, א. ב"ר פ' צח, יג. תנחומא ויחי, יב. ומובא ברש"י רמב"ן לקח טוב וראב"ם.

וראה תשובת רב יהודאי גאון תשובת הגאונים — ליק סוף סי' מה, על הגרסא בגמרא סוטה שם — על עשרים ושתים שנה של שמשון. בתשובת הרשב"א סי' פת כתב שלא גרסינן עשרים ושתים שנה אלא עשרים שנה. וראה ירושלמי סוטה פ"א ה"ח ובמדבר רבה פ"ד, ו. על ארבעים שנה ששפט. וראה פי' מהר"ו במדרש שם שהדרשה היא על שכתוב פעמים והוא שפט את ישראל עשרים; שזפטים טו, כ; טז, לא. השווה תוס' שבת נה, ב, ד"ה מעבירם. וראה הערת ר"ש בובר לתשובת הגאונים הנ"ל עמ' 17. וראה סדר עולם מהדורת רטנר פרק יב הערה כט.

אנה לם יבק מן אלשבטים מן לם יקם מנה מושיע ואלמעני אלאכר אן שמשון נאב פי דלך ען אלמנפרד פי אלאסבאט ללישועה חין עגו ען דלך והו שבט יהודה כקולה וירדו שלשה אלפים איש מיהודה אל סעיף סלע עיטם ויאמרו לשמשון הלא ידעת כי משלים בנו פלשתים וג' פטלב אמאנהם בקולה השבעו לי פן תפגעו בי אתם פלמא שדוה קאל ענה ותהיינה העבתים אשר על זרועותיו כפשתים אשר בערו באש וימסו אסוריו מעל ידיו וקולה יהי דן נחש עלי דרך קצד בה שמשון ואפעאלה ושבהה ההנא בנחש וקד מתלה משה רבינו באריה בקולה דן גור אריה ודלך לגברותה וכך וימצא לחי חמור טריה וישלח ידו ויקחה ויך בה אלף איש ואראד בקולה הנאך בלחי החמור חמור חמורתים אני כרסת אלקתלי אכראסא וגברתהם אנאבירא ואמא תמתילה ההנה לדן בנחש פלכמסה וגוה אולהא כמא אן אלחיה תרקי פיט'פר בהא אלרקי כדאך שמשון כקולה ויהי כי הציקה לו בדבריה כל הימים ותאלצהו ותקצר נפשו למות ויגד לה את כל לבו אלא תרי אנה שבהה בנחש ושפיפון ולם ישבהה בפתן לאנה קד קאל כמו פתן תרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים וג' דל עלי אן פיהא נוע לא יקבל אלרקי ואלוגה אלתאני אן אלחיה קותהא פי ראסהא

240 ב"ר שם. בכה"י: "כאחד" האדם.

241 חסר בכ"י: טעם זה מובא בפי' ראב"ם בשם הגאון. לפנינו בכ"י חסר חלק מן הבחינה השלישית. ואלו דברי ר' אברהם: "וכמה גדולה חכמת המשל בנבואה זו, שהרי גבורת דוד במלחמתו באומות בפרהסיא כאריה הטורף ואילו גבורת שמשון בהריגת הפלשתים בערמה בשעות של הסח הדעת להם, כמו שהנחש נושך את האדם בשעות הסח הדעת יוכיחו על זה מעשיו (של שמשון), וסיפורו: וכבר ביאר ופירש את זה בן חפני ז"ל בפירושו, ע"כ. הרוחנו פה את הטעם השלישי במלואו הודות לר' אברהם, כמו שהעיר המהדיר שם הערה 181. טעם זה מובא גם ברמב"ן בשינוי סגנון: "ודמה שמשון לנחש בעבור שלא היה שמשון בא על אויביו במלחמה כשאר השופטים או המלכים רק הוא לבדו יוצא עליהם כמו צפעוני היוצא ממאורתו על הולכי דרכים או המין הקטן שבנחשים שאין ניכר כלל להולכי אורח". זה מובא כמעט בלשונו ברבינו בחיי. דברי רבינו בחיי בענין זה ראויים לתשומת לב מיוחדת באשר לטעמים החסרים לפנינו בכתב היד של הגאון. רבינו בחיי מתחיל באורו לפסוק זה כמעט במלים של הגאון לפנינו. וז"ל בתחילת פסוק יז: "המשילו הכתוב לנחש מכמה טעמים". הוא ממשיך להביא שבעה טעמים. השניים הראשונים הם לפנינו בדברי הגאון. הראשון בטעמו של הגאון אבל בלשונו של הרמב"ן כמו שכתבתי, וזו הבחינה השלישית של הגאון. טעם השני ברבינו בחיי: "מה הנחש מקבל לחש כך שמשון קיבל לחש שנאמר ויהי כי הציקה לו, ויגד לה את כל לבו, וכתוב אם גלחתי וסר ממני כחי וחליתי והייתי ככל האדם", כמו שהוא לפנינו בדברי הגאון בבחינה הראשונה. אולם הבחינה השנייה שלפנינו בדברי הגאון, אינה ברבינו בחיי, והוא מצרף את הפסוק "אם גלחתי . . .", להטעם שמשון קיבל לחש. על פי מה שביארנו כי רבינו בחיי משתמש הרבה בביאורו של הגאון אפשר להתחזיר את האבדה חרף הליקוי בכתב היד שלפנינו. נראה כי שני הטעמים החסרים בכ"י הם כדלקמן מתוך רבינו בחיי, טעם ג' שם: "מה נחש נקרא שרף על שם הארס שהוא שורף, כך שמשון שורף באש קמות פלישתים דכתיב (שופטים טו, ה): 'ויבער אש בלפידים וישלח בקמות פלישתים ויבער מגדיש ועד קמה'". טעם ה', שם: "ומה נחש אינו מכה אלא במקום נמוך מפני קללת נחש הקדמוני; על גחונך תלך (בראשית ג יד), וכתוב: ואתה תשופנו עקב, (שם טו) כך שמשון הנושך "עקבי סוס", רמז לשני עמודים אשר הבית נכון עליהם" (שופטים טז, כט). שני הטעמים האלה תואמים את סגנונו של הגאון ומיוסדים על סיפורי שמשון, כמו שכתב ר' אברהם בפירושו שהבאתי לעיל.

פאדא ט'פר בה פקד מלך כדלך שמשון כק' אם גלחתי וסר ממני כחי וחליתי והייתי כאחד האדם ואלתאלת והו פי ט'אהר אלנץ אנה ינטרח להם עלי אלטרק כטרח אלנחש כק' וילך שמשון וילכד [שלש] ... כק' ויסע את יתד הארג ואת המסכת ואלעאשרה קלעה אסאטין אלבית בתכאיה עליהמא כק' וילפת שמשון את שני עמודי התוך אשר הבית נכון עליהם ויסמך עליהם אחד בימינו ואחד בשמאלו וקאל ויט בכח ויפל הבית על הסרנים ועל כל העם אשר בו וקד געל שמשון פי אלשפטים אלאפאצ'ל בקולה וישלח י'י את ירבעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמשון פקולה ירבעל אראד בה גדעון כמא קאל ויקרא לו ביום ההוא ירבעל לאמר ירב בו הבעל כי נתץ את מזבח וקולה בדן אראד בה שמשון לאנה מן סבטה כקולה ויהי איש אחד מצרעה ממשפחת הדני ושמו מנחם וג' ואמא אחצא האולי אלתלתה נעני גדעון ושמשון ויפתח מע שמואל לאנה קד דכר פיהם אלוחי פקאל ען גדעון ויפן אליו י'י ויאמר לך בכחך זה וג' וקאל ען שמשון ותחל רוח י'י לפעמו במחנה דן בין צרעה ובין אשתאול וקאל איצ'א ותצלח עליו רוח י'י וג' וקאל ען יפתח ותהי על יפתח רוח י'י וקולה לישועתך קויתי י'י אראד בה אן לא יתכל ישראל עלי גברוה שמשון ולא יאסון ענד מותה בל יתכלון עלי אלה תעאלי וכק' י'י חננו לך קוינו היה זרועם לבקרים אף ישועתינו וג' וקאל לעתיד אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם ופי קולה גד גדוד יגודנו ג' אלפאט' מתגאורה פאולהא גד והו אסם ללסבט וקולה גדוד אראד בה אלגיוש וכק' והנה ראו את הגדוד וג' וקולה והוא יגד עקב יריד אלקטע ואלקלע נחו קולה גדו אילנא וג' ואראד בקולה גדוד יגודנו אגתמאע עסאכר אלאמוריין עליה לאנה אול מן עבר בין ידי ישראל כק' כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני י'י למלחמה אל ערבות יריחו וקד כאנו גבאברה כק' ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה גבורי החיל אנשי צבא למלחמה ערכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר ווצפהם במא הו אקוא מן דלך בקולה אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף וקולה והוא יגוד עקב יריד בה קתלהם ללכנעניים וכדלך דעא להם משה רבינו בקולה ברוך מרחיב גד כלביא שכן וג' פאראד בקולה זרוע גבור כקולה וזרועים ממנו יעמדו וג' ופי קולה אף קדקד

של הנבואה שהיא הכנה בלבד. ויתכן שגם דעת הגאון מכוונת לזה שדייק: "הזכיר בהם גילוי שכינה", ולא נבואה ממש.

247 השווה ב"ר פ' צח, יד. וכעין זה בשכל טוב ובצרור המור, בשם מדרש. לפי המדרשים אמר יעקב אבינו לישועתך וגו', אולם דעת הגאון בתרגומו שהמושיע משבט דן יאמר את זה, וכן תירגם ברס"ג. ובבאורו כאן מסביר רשב"ח שהתפלל שעם ישראל יאמר את זה, והשווה א"ע ובשם ר' שמואל הנגיד: "כי תחסר מלת ויאמר, וכן ראוי להיות, ויאמר לישועתך קויתי ה'", לזה כווננו כנראה רס"ג ורשב"ח בתרגומם. ראה: "על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 246.

248 כן בתרגום רס"ג, ריב"ג בספר השרשים שרש גוד, וכן בפ' ראב"ם, ובשכל טוב. ויתכן שכך צריך לבאר את דברי מדרש הגדול כאן: "כל גדוד שיבואו עליו הוא יגוד עקיבן". ראה למעלה פ' ויצא הערה 24* על השם גד. והשווה ר"י בן בלעם ספר התג' ניס מהדורת אברמסון ערך גד הערה 2.

249 יתכן שמפרש שהיו החלוצים גם במלחמת סיחון מלך האמורי, וסוף הפסוק והוא יגד עקב — מפרש על הכנענים. בפסוק מיהושע להלן כתוב בכה": חלוצי "צבא".

250 שני הפסוקים מדברי הימים מובאים גם בלקח טוב ושכל טוב, כראיה על גבורת בני גד. וראה אגרת רבי יהודה אבן קוריש עמ' קלח הערה 2.

אלרוסא ואלמלוך גם בני נוף ותחפנחס ירעוך קדקד פקצד בקולה בני נף ותחפנחס אלי פרעה נכה מלך מצרים ובקולה ירעוך קדקד אלי אנה קתל יאשיהו כקולה ויורו היורים למלך יאשיהו וג' ואכבר בקולה מאשר שמנה לחמו בכצב בלדה ואלמראד בדלך אשר משמנה לחמו יעני אן גדאה מן אלארץ' אלכצבה אלתי ילחקהא הדא אלוצף וכק' ומה הארץ השמנה היא אם רזה וג' וקולה והוא יתן מעדני מלך אראד אן מן בלדה יותא באלכיראת אלי אלמלוך נחו קולה אגג מעדנות וקאל התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח וקאל ויתעדנו בטובך הגדול ודלך הו מעני קול משה רבינו וטובל בשמן רגלו ודלך תרי אלכתאב יפצ'להם בקולה כל אלה בני אשר ראשי בית האבות ברורים גבורי חילים ראשי הנשיאים והתיחשם בצבא במלחמה מספרם אנשים עשרים ושהה אלף ואמא תמתילה לנפתלי באילה שלוחה פלשוקה אלי טאעה אללה תעאלי וכק' כאיל תערג על אפיקי מים וג' ולמחבתה ללשבטים וכק' אילת אהבים ויעלת חן וג' ולסרעה חצ'ארהא וכקולה השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות וג' ולאן עטשה שדיד לאכלה אלחיאית פלדלך קאל כי גם אילת בשדה ילדה ועזוב כי לא היה דשא פיון מתרסלא בסרעה פי מצאלח אלשבטים ופי חרובהם ולו נאלתה אלשדאיד כאלעטש וגירה ודלך קאל אללה לברק ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון וקאל ענהמא זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה ואנמא מתלה באילה ולם ימתלה באיל לאנה ראי ברוח הקדש אנה סיכרג מנה דבורה הנביאה ויכון כלאץ אלאמה עלי ידיהא וכק' ודבורה אשה נביאה אשת לפידות היא שפטה את ישראל בעת ההיא וקאל ותשלח ותקרא לברק בן אבינעם מקדש נפתלי וג' ואראד בקולה הנותן אמרי שפר אקואל שירת דבורה וברק ואמא שפר פהו אלחסן בלגה אלחרגום כקולה להן מלכא מלכי ישפר עלך וג' ודלך לפצאחה הדה אלשירה וחסאן מעאניהא ובלאגתהמא פיהא. תם קאל.

- אבל בנוסחת כ"י רומי: "מה שמינין אינין פירי ארעכון". דומה לתרגום יונתן. והשווה א"ע: "והגכון בעיני שמארץ אשר יבא לחם ושמן. ופת לחם לשון נקבה".
- 253 כן באונקלוס ותרגום ירושלמי, פשיטא, רס"ג רד"ק ופי' ראב"ם.
- 254 כן ביונתן שם וכן ריב"ג שורש עדן.
- 255 כלומר מעדנים. פירוש — פירות ומיני תענוגים הבאים בסיבת כימה כמו שביארו א"ע ורלב"ג שם.
- 256 מובא בא"ע תהלים שם. ידוע הוא דבר האיל האוכל את הנחשים שיתחמם קרבו, או בקש אפיקי מים חזקים. והשווה מדרש שוחר טוב, כב יד, וילקוט תהלים רמז תרפה, ובמדרש הגדול כאן: "אמר ר' יהודה בר סימון בית שיש בו נחשים, מביאים קרן איל ומעשנים את הבית בתוכו ומיד הנחש בורח".
- 257 שלש הבחינות שמציין הגאון: תשוקתו לד', מהירותו לטובת השבטים והרמוז לדבורה, מובאות במדרש הגדול כאן. המהדיר ציין מקורו, כנעלם. בלי ספק הגאון שימש מקור לבעל מדרש הגדול בזה, וז"ל מדרש הגדול: "ד"א נפתלי אילה שלוחה, שהיה רץ לעשות רצון האל והיה נכסף בעשיית רצונו, וכן הוא אומר כאיל תערג על אפיקי מים, ועוד שהיה שליח לשבטים לכל מקום שירצו ועושה שליחותן לאלתר כאיל הזה שהוא רץ... ד"א למה המשילו באילה, היה לו למשלו באיל? אלא שראה ברוח הקודש שעתיד לצאת ממנו דבורה" ע"כ. הרמז האחרון מובא גם בפי' ריב"א וברד"ק.
- 258 ב"ר פ' צח, יז מובא ברש"י.
- 259 בהעתקת איזראילסאהן חסרה מלת "מלכיי".

תרגום הפסוקים מט, כב—כח

נץ (כב) בן פורת ויוסף אבן מתמר כגצן מתמר עלי עין לה ערוק קד אמתדת עלי סור (כג) וימררוהו ומרמרוהו ונשבוה וחקד עליה אצחאב אלסהאם (כד) ותשב ותבתת קוסה פי צלאבה ופאזא דראעאה מן טאעה גליל יעקב מן תם רעא דאת אסראיל (כה) מאל אסל טאיק אביך אן יעינך ואלכאפי אן יבארך פיך ברכאת אלסמא מן אלעלו ברכאת אלגמור אלספלייה ברכאת אלתדי ואלרחם (כו) ברכות אביך ברכאת אביך יכתרו מע ברכאת אסלאפי ואלי מא אשתהא אלממתלין ביפאע אלעאלם ויכון אלגמיע עלי ראס יוסף והאמה נאסך אכותה (כז) בנימין ובנימין כדיב יפתרס באלגדאה יאכל נהבא ובאלעשי יקסם סלבא (כח) כל אלה כל האולי גמיע אסבאט אסראיל אתני עשר והדא מא קאל להם אביהם ובארך פיהם כל רגל חסב אסתחקאקה בארך עליהם.

פירוש

אנתקל מן תמתיל אלשבטים באלחיואן אלי תמתיל יוסף באלנבאת אלנאמי אלמתמר ופסרת בן אלאול אבנא לאצ'אפתה אלי יוסף ופסרת בן אלתאני גצנא לאנה מתל קול' ועל בן אמצת לך וצרפת פורת מן פרי אלדי הוא תמרה כקולה אשתך כגפן פוריה וג' ואנמא קאל עלי עין ללמעלום מן חאל אלשגר אנהא אדא כאנת עלי עין מא או עלי נהר כאן תמרהא חסנא וכמא קאל ועל הנחל יעלה על שפתו וג' ופסרת בנות ערוק למטאבקתה ללמעני פיה קולה וכנה אשר נטעה ימינך וט'אהר קולה וימררוהו אלמרמרה כק' וימררו את חייהם וג' ופסרת ורבו ונשבוה מתל יסבו עלי רביו ליטאבק קולה בעלי חצים ועברת וישטמוהו חקד נחו קולה וישטם עשו את יעקב וקולה ורבה משטמה ואראד בקולה בעלי חצים אכותה וסמאהם כדאך לאנהם תקולו עליה לשון הרע ומכרו בה וכדלך קאל כמתלהלה היורה זקים חצים ומות כן איש רמה את רעהו וג' וקולה חץ שחוט לשונם מרמה דבר וג' ואלמרמד בגמיע דלך מא קד תקדם אלשרח בה מן אפעאלהם בה ויחתמל קולה ותשב באיתן קשתו ג' מעאני אלאול צברה ושכרה ותרך מקאבלתהם עלי כבהם וכמא קאל וידרכו את

כמא דאת אמר וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצת לך". ונראה שביאורו מיסודו של הגאון. בכה": "אמצת".

261 כן בא"ע. אולם בשרשים לריב"ג מתלק בין פרי לפרת. פורת הוא "עניין צמיחה וגידול", וכן הוא בב"ר פ' צח, יח: בן פורת יוסף — רבית יוסף — כלומר רבה ונתפלג. וכן משמע מאונקלוס יונתן וירושלמי. ובפשיטא: "ברא דתרביטא".

262 כן ברס"ג, א"ע, ורד"ק, ריב"ש וכן מובא בראב"ם. והשווה ריב"ג שם שרש בנה.

263 כן ברש"י ורד"ק ומובא בראב"ם.

264 כן בספר השרשים לריב"ג, בשרש רבב ובא"ע, רשב"ם ורד"ק. ור' יוסף בכור שור. וכן בראב"ם משרש רבה, ושם דוחה פירוש רס"ג "והרבו בו" — בגלל הטעם "שאינו מתאים לענין", כמו שהוא לפנינו ברשב"ג.

265 מוזבא בראב"ם.

266 על פי ב"ר פ' צח, יט. וכן ביארו רש"י וא"ע שהכוונה לאחיו, וראה רשב"ם וריב"ש ורד"ק שהכוונה לאשת פוטיפר. איזראילסאהן מעיר שבכתב היד כתוב "מעני" = ענין (במקום — "מעאני") בקשר למלים "איתן קשתו" — סובל שלשה מינים" אבל בצלום כ"י שלפנינו כתוב נכון — "מעאני".

לשונם קשתם שקר וג' וכמא קאל ויאמר אליהם יוסף אל תיראו וג' ואלתאני קח אחתגאגה עלי אשת פוטיפר פי אמתנאעה עליהא נחו קולה ויקש דבר איש יהודה וג' ואלג' תבאת דולתה וכק' ושברתי את קשת ישראל בעמק יזרעאל ופסרת איתן צלאבה מתל איתן מושבך ושים בסלע קנך ופסרת ויפזו זרועי ידיו ופאזא מתל מזהב ומפז וקולה מידי אביר יעקב אראד בה אן דלך כאן בטאעתה ללכאלק גל אסמה לאן נתינת יד טאעה וכק' נתנו יד תחת שלמה המלך ואמא תסמיה אלקדים תעאלי אביר יעקב פכמא קאל אביר ישראל הוי אנחם מצרי ואנקמה וג' וענא בקולה משם רועה אבן ישראל אן בהדה אלטאעה אסתחק אלדולה אלתי מנהא עאל ישראל ואקאם בסיאסתהם וכק' האלהים הרעה אתי וקד יקאל אנה אראד בה משיח בן יוסף אלדי יתקדם משיח בן דויד וכק' פי תמתילה והוציא את האבן הראשה וג' וקאל עד די התגזרת אבן די לא בדין וג' ויקתצ' קולה מאל אביך תקדים לפט' קבלה הי

עמ' 212—213. וראה ג"כ ש. אברמסון רב נסים גאון, עמ' 305 הערה 1. רב יהודה בן בלעם בספרו "אותיות הענינים" ערך שם כתב; "זכבר טעה החכם שפירש קהלת והוא מאנשי דורנו שאמר שנמצא "שם" לענין זמן וכאשר בקשו אנשי דורו שיביא ראיה על דבריו החל לחבר דברים בטלים במלת "משם רעה אבן ישראל" ואמר כי ענינו לזמן". ורד"ק בספר השרשים שרש "שם" כתב: "והוא שם גופל על המקום ועל הכלי ועל הזמן וגם כן על האדם כמו משם רעה אבן ישראל". ואולי גם כוונת הגאון לפנינו באמרו "שעל ידי הציות זכה" וכו' היא, למלה "משם" במובן של זמן, כלומר מאז הציות הזה זכה לפרנס את ישראל.

273 על משיח בן יוסף, ראה בבלי סוכה נב, א. ועיין תורה שלמה כאן אות של, לציון המקורות. מקור זה שלפנינו בדברי הגאון, לא נזכר במפורש אבל ברמז נמצא במדרש אגדה כאן: "רועה אבן ישראל אותו נס (שניצל מאשת פוטיפר) גרם שיהא אבן ישראל, אבן זה מלך שנאמר (ישעיה כח, טז): 'אבן בוחן', וכתבי (דניאל ב, מד): 'די מטורא אתגזרת אבן'. אבן זה מלך המשיח". וכתב על זה בתורה שלמה שם שהכוונה למשיח בן יוסף. עוד מקור מדרשי מובא בספר צרור המור כאן: "משם רועה אבן ישראל, מלך המשיח אינו בא אלא בזכות יעקב שנאמר (דניאל ב, לד): 'עד די התגזרת אבן די לא בדין'. על שם יעקב שנאמר משם רועה אבן ישראל". המענין במדרש זה הוא שמשתמש בפסוק מדניאל שמביא הגאון, אולם אינו מזכיר משיח בן יוסף. וראה תורה שלמה אות שלד. הרלב"ג בפירושו מסביר את הפסוק כדברי הגאון, ומתוך דבריו נבין את הדימוי לאבן זו"ל: "משם רועה אבן ישראל, זה המו למשיח בן יוסף לפי דעתי... וראוי שתדע כל ישראל בחוזק הגלות ידמו לאבן על צד המשל לרב סבלם הפגעים, ומעוט הרגשתם בהם וכו'". ונראה כי מקור משותף היה לנגד עיני הגאון ורלב"ג. והשווה אמונות ודעות מאמר שמיני פ"ו מענין משיח בן יוסף. ואלו דברי רס"ג מובאים בפירוש ר' אברהם בן שלמה בספר סעדיה, האקדמיה האמריקאית ניו יורק 1943 עמ' 137: "ואמר הגאון המופלג רבינו סעדיה ז"ל בפירוש הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני (מלאכי ג, א.) השליח הזה לפי קבלת הראשונים הוא משיח בן יוסף, ואמנם ישלח לפנות את הדרך ויפיע בראשונה בארץ ישראל וישמעו בני ישראל מכל קצוי הארץ ויבאו אליו מכל ארץ מעט מהם חמשה או ששה כמו שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג, יד).

וראה עוד בראשית רבתי עמ' 229, ואולם אחיו הקטן: משיח בן יוסף שעתידי לעמוד מאפרים. יש לציון עוד מדרש תנחומא לפי כ"י וטיקן 44, יעקב אדלר, בקובץ על יד סדרה חדשה ח, (יח) ירושלים תשל"ו, עמ' 39, וקראו יהיה מלא הגויים, זהו משיח בן אפרים. וראה עוד שם במבוא עמ' 23 הערה 39.

אבקש או אדרוש מאל אביך לינתט'ם אלסואל ואלדעא לה ינטוי עלי תמניה אנואע
אלאול ויעזורך יריד אלמעונה פי אלחרוב וכק' ואתם תעברו חמושים לפני אחיכם
כל גבורי החיל ועזרתם אותם ואלמעונה פהי מא כאנת מן אללה וכק' מאין יבא
עזרי עזרי מעם יי וקאל עמשי לדוד כי עזרך אלהיך ואלנוע אלתאני ויברכך
באליסאר ואלגני כק' ברכת יי היא תעשיר ואלנוע אלתאלת ברכות שמים מעל

תפריקה בין אלתג'נב ואלאפראד פהו ממא
לא יכון לאן מן קאל תג'נבת הד'א אלשי או קאל
אנפרדת ענה פאלמקול אחד. פיג'ב אד'א
אן תרג'ע הד'ה אלכ'מסה אקסאם לקסמין
אלאול אלכליל ואלת'אני אלתג'נב ואלאנפראד
אלדי ידכ'ל תחתהמא להזיר ליי ואת עינבי
נזיריך וזכו נזיריה מנה למא תג'נבו אלכ'מר
ומנה וינזרו מקדשי בני ישראל.

התרגום העברי :

(ויקרא טו, לא) [והזרתם את בני ישראל עיקרו והנזרתם גזור
מאומרו (במדבר ו, ג) מיין ושכר יזיר מובנו התרחקות]
ופרישה. וכבר נקראו הענבים שפורשים מהם
במשך שנת השביעית בשם זה, אמר (ויקרא כה, ה) ואת
ענבי נזיריך. תרגום המתרגם (= רס"ג) ב(בראשית מט, כו) נזיר אחיו
הפורש מאחיו. ואני מעדיף לפרשו שהוא מן המלה
נזר שהוא הכתר כאילו התכוון לומר נשיא אחיו
ומנהיגם. וכבר נקרא השר או המנהיג
בגזרון אחר של מבטא זה כתואר (נחום ג, יז) מגזיריך
בארבה. ור' שמואל גאון ז"ל חילק שורש זה
לחמישה חלקים הראשון הכתר (מלכים ב' יא, יב) את הנזר ואת
העדות, ופרישות (במדבר ו, ב) לנדוד נדר להזיר, ומחלפות השער
אומרו (ירמיהו ז, כט) גזי נזרך והשליכי, והתרחקות מדבר כאומרו (ויקרא כב, ב)
וינזרו מקדשי בני ישראל, והפרדת דבר כאימרו (איכה ד, ז) זכו נזיריה
משלג וכן (ויקרא כה, ה) ואת ענבי נזיריך. ובחלוקה זו
יש להשיג עליו כפי שאכתוב להלן. החלק
השלישי אומרו כי גזי נזרך מחלפות השער אין
לו כל הוכחה לכך בשום פנים ואופן, אלא הוא השאלה
מן החלק הראשון שהוא את הנזר ואת
העדות משום שהשער הוא כליל הראש. ובאשר
להבדלתו בין ההתרחקות וההפרדה הרי זה דבר
שאינו קיים משום שמי שאומר התרחקתי מדבר או אומר
הייתי נפרד ממנו הרי הנאמר אחד הוא. ויש אם כך
להשיב את חמשת החלקים הללו לשני חלקים
הראשון הכתר והשני ההתרחקות וההתפרדות
שנכללים בהם להזיר לה' ואת ענבי
נזיריך, וזכו נזיריה הוא ממנו שכן הם התרחקו מן היין,
וממנו וינזרו מקדשי בני ישראל. ע"כ.

יש להגות שבאורו של רשב"ח הוא על הפסוק שלפנינו החסר בכת"י הלקוי, ולא
ל"נזיר אחיו" שבספר דברים לג, טז. ההנחה היא שהגאון לא פירש את החלק השני של
ספר דברים. מהשגות בן בלעם על פירושי רשב"ח לפי כ"י קמברייג' שלפנינו, מתבאר
יפה גם הקטע בספר התג'ניס למלת "נזר".

אלטל ואלאמטאר וכקולה יפתח... וקולה ולערב יחלק שלל אלי חאל מרדכי וקד יגמעא גמיעא לשאול ודלך לקצר מדה מלכה אלתי הי סנתין וכק' פי קצר עמר אלאנסאן בבקר יציף וחלף ולערב ימולל ויבש פאן קאל קאיל אוליס קד מלך איש בשת אבנה בעדה כק' בן ארבעים שנה איש בשת בן שאול במלכו וג' קיל לה אן דויד המלך כאן מוהלא ללמלך באמר אללה תעאלי פלא יקדה מלך איש בשת פי מלכה שיא וקד יפסר קולה בנימן זאב יטרף עלי אלמזבח אלדי הו פי חצה בנימין פכאן כאלמפתרס ללחיואן באנואע אלקרבנות ועלי מא קאל פי מא שאכל הדה אלאלפאט' את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני וג' ואלדי ידל עלי אן בעץ' אלקדס כאן פי חצה בנימין קולה וצלע האלף היבוסה היא ירושלם גבעת קרית ערים ארבע עשרה וחצריהן זאת נחלת בני בנימין למשפחתם ודלך יכון לעתיד כק' ומאחזות הלויים ומאחזות העיר בתוך אשר לנשיא יהיה בין גבול יהודה ובין גבול בנימן לנשיא יהיה ואלמרעד בקולה כל אלה שבטי ישראל שנים עשר בעד עלמנא בעדדהם הו אעלאמנא אן אלברכה אשתמלת עלי גמאעתהם לילא יט'ן בבעצ'הם כרוגא ענהא וקסם הדה אלאקואל קסמין עלי מא כנא קדמנאהא פאלקסם אלאול אשר דבר להם אביהם ודלך מא כאן תוביכא ואעלאמא באל עתידות ואלתאני ויברך אתם מצרחה באלברכות לגמיעהם וקולה איש אשר כברכתו ברך אתם יעני אנה ברך כל ואחד חסב אסתחקאקה ודלך מא וצ'ענאה פי נץ אלעבארה וכאנת אלפאידה פי תעריפנא הדה אלאקואל אנהא אדא תבתת ותקימת ערפנא פצ'ילה דלך אלאב אלפצ'ל וכק' מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישרים האומר לירוש' וג' וכאן דלך מרגבא לנא פי דעא אבאינא אלצאלחין וכק' בברכת ישרים תרום קרת ובפי רשעים תהרס. תם קאל.

תרגום הפסוקים מט, כט — לג ; נ, א—יג

נץ

(כט) ויצו תם אוצאהם וקאל להם אנא מנצ'ם אלי קומי אדפנוני מע אבאיי פי אלמגארה אלתי פי צ'יעה עפרון אלחתי (ל) במערה פי אלמגארה אלתי פי אלצ'יעה אלמצ'אעפה בחצ'רה ממרא פי בלד כנען אלתי אשתראהא אברהים מן עפרון אלחתי

280 באיוראליסאהן כתוב : האחד, לפי שמות כט, לט. אולם בכת"י מובא : "אחד", וזה לפי במדבר כח, ד.

281 ספרי וזאת הברכה פי' שגב, זבחים נג, ב, וראה רד"ק יהושע שם המבאר כדברי הגאון. בכה"י : וצלע האלף "היבוסה".

282 פסיקתא רבתי, סוף פסיקתא ז : "ויהי המקריב ביום הראשון" וכו'. במדבר רבה פ' יג, ח וברש"י כאן מובא על המלים ויברך אותם, ובסגנון של ברייתא.

283 עיין רש"י שמחלק את הפסוק כדעת הגאון, וכן כתב הראב"ע לעיל מט, פסוק א. דעת הגאון שלפנינו שדברי יעקב עד כאן הם נבואה, והברכות באות בסוף, מבוארת גם למעלה פסוק ב. ראה שם הערה 119 וראה א"ע ורד"ק פסוק ז : "ארור אפם", שזה לשון תפילה או נבואה. דעת ראב"ם כי דברי יעקב עד כה הן דרך נבואה ראה בדבריו למעלה מט, א ושם הערה 6. וראה רלב"ג, כאן, וראה משנת כסף : — "הכל אחד, כי ויברך הוא ביאור מה דבר". וכן ברבינו בחיי.

284 כלומר שלא נזכר כאן מה הן הברכות, כדעת הראב"ע כאן : איש אשר כברכתו, כאשר באה לכל אחד מהברכות, כן ברך אותם, כטעם איש כפתרון חלומו. וראה לעיל מט, א.

לתכון מקברה (לא) שמה תם דפנו אברהם ושרה זוגתה ותם דפן יצחק ורבקה זוגתה ותם דפנת לאה (לב) מקנה שרא אלצ'יעה ואלמגארה אלתי פיהא מן בני חת (לג) ויכל פלמא פרג יעקב מן וציתה לבניה צ'ם רגליה עלי אלסריר ותופא וצאר אלי קומה.

ב

(א) ויפל פאנכב יוסף עלי וגה אביה פבכא עליה וקבלה (ב) ויצו ואמר עבדה אלאטבא אן יחנטוה פחנט אלאטבא אסראיל (ג) וימלאו אלי אן כמל לה ארבעין יומא לאן כדאך תכמל איאם אלמחנטין ובכא עליה אלמצריון סבעין יומא (ד) ויעברו פלמא גאזת איאם בכאיה כלם יוסף אל פרעה וקאל להם אן וגדת חט'א ענדכם כלמו פרעון וקולו לה (ה) אבי אן אבי כאן אסתחלפני וקאל לי אנא מאית פאדפנני פי קברי אלדי אחתפרתה לי פי בלד כנען ואלאן אצעד אדפן אבי וארגע (ו) ויאמר פקאל לה פרעה אצעד אדפן אבאך כמא אחלפך (ז) ויעל פצעד יוסף לדפן אביה וצעד מעה גמיע קואד פרעה שיוך אלה וגמיע שיוך בלד מצר (ח) וכל וגמיע אל יוסף ואכותה ואל אביה עדא אן אטפאלהם וגנמהם ובקרהם תרכו פי בלד גשן (ט) ויעל וצעד איצ'א מעה פרסאן ורגאלה פכאן אלעסכר עט'ים גדא (י) ויבאו פגאוו אלי בידר אלעוסג אלדי פי עבר אלירדן פנדבוה תם נדבא כבירא עט'ימא גדא וצנע לאביה חזנא סבעה איאם (יא) וירא פראי סאכן אלבלד אלכנעאני דלך אלחזן פי בידר אלעוסג פקאל הדא חזן עט'ים ללמצריין ולדלך סמי אלמוצ'ע חזן אלמצריין אלי הדא אליום (יב) ויעשו וצנע בה בניה כדאך כמא אוצאהם בה (יג) וישאו וחמלוה בניה אלי בלד כנען ודפנוה פי מגארה אלצ'יעה אלמצ'אעפה אלתי אשתראהא אברהים מקברה מן עפרון אלחתי בחצרה ממרא.

פירוש

אסתאנף יעקב אבינו בקולה ענה ויצו אתם אלוציה בכואץ אמרה בעד דעאיה להם ואכבארה איאהם באלעתידות עלי מא קדמנא וקולה אני נאסף אל עמי ישאבה קולה הנאך כי מפני הרעה נאסף הצדיק וזיאדתה אל עמי יעני אלצדיקים אלא תרי אלי קול דויד אל תאסף עם חטאים נפשי תם נקול מא אלדי דעאה אלי וציתה בקולה קברו אתי אל אבתי בעד וציתה אלי יוסף בקולה וקברתני בקבורתם וימינה

287 ראה למעלה מט, כח. הערה 283.

288 ראה ביאורו למעלה פ' וישלח לה, כט. וראה מדרש הגדול, למעלה כה, ח: ויאסף אל עמיו — מאי אל עמיו, שכל אחד נאסף כפי מה שהוא, הצדיקים נאספין עם דור אבותם וכו'. ובמאור האפלה שם: "אל עמיו אלו הצדיקים בני העולם הבא". וראה א"ע בתהלים שם: "שלא יהיה אחריתו כאחריתם". וכן ברד"ק שם.

לה עלי דלך פנקול אן פי דלך ד' וגוה אלאול אנה אראד אן יכון גמיעהם מתעאצ'דין מתסאעדין עלי דלך לא יקע מן אחדהם קעוד ענה ואלתאני אנה אראד אן יכסב באקי אלשבטים תואב חמלה ואלתעסק בה פאשרכהם מעה פי דלך ואלתאלת אנה לם יאמן אן יקהר פרעה ליוסף פי מנעה ען אלצעוד מעה אלי אלשאם אד כאן וזירה פאראד אלתותק מן אלשבטים בחמלה ודפנה הנאך ואלראבע אן ינבהנא עלי פצ'ילה אלקבורה מע אלאבא אלצאלחין פקד קאל קדמאנא ען הרוגי בית דין ולא היו קוברין אותם בקברות אבותיהם יענון אבותיהם שלא נתחיבו מיתות בית דין ואלוציה פי צרכי קבורה מקבולה מן גמיע אלנאס פי אוצאף אלאכפאן ואלחמל אלי אלמוצ'ע אלמכצוץ ואן לא יספד עליה ודלך אן אלקול מחרר פי אלתלמוד בקולהם שמע מינה הספידא יקארא דשכבא הא שמע מינה פאמא אן אוצא באן לא ידפן פלא תקבל וציתה פי דלך ועלי מא קאלו פי מעני אלביע המוכר קברו ודרך קברו ובית הספידו ומקום מעמדו באין בני משפחה וקוברין אותו על כרחו מפני פגם משפחה ואראד בקולה אל המערה אשר בשדה עפרון החתי תכציצא ללמוצ'ע ותעינא עליה וקצד בקולה במערת המכפלה אלי תפצ'יל אלמוצ'ע מן וגה אלציאנה לאן בית הקברות יגב ציאנתה מן אלתגוט ואלבול ומא גרי מגריהמא כק' אלחכמא לא יכנס אדם לבית הקברות ויעשה צרכיו שם ולדלך קאל אלקדמא המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר וכן המקבל מקום מתבירו לעשות לו קבר עושה תוכה

בסנהדרין הוכרעה שטעם קבורה הוא משום בזיון. וראה הערה ד שם. וראה ברמב"ם הלכות אבל פי"ב הלכה א, כמו שמפרש בכסף משנה שם, ובהלכות זכיה ומתנה פי"א הכ"ד כמבואר בלחם משנה שם. אולם צריך עיון בביאורו של הלחם משנה, כי מדברי הרמב"ם משמע שלא ציווה שלא יקברוהו כלל. הוא דייק "מנכסיו", כמו שכתבו התוספות בבכורות שם. וראה רי"פ פערלא, ספר המצוות לרס"ג, עשה יט, עמ' קמה, שכתב דלמ"ד בסנהדרין שם שהלימוד לקבורה הוא מן התורה, 'כי קבר תקברנו', קבורה דאורייתא ואין איבעיא כלל אם קבורה משום יקרא דחיי או משום יקרא דשכבא. ואולי זוהי שיטת הגאון.

293 השווה מושב זקנים: "הוצרך להאריך כל זה שהייתי אומר הרבה שדות היו לאברהם, לכך אמר אשר בשדה המכפלה, ואם תמצא לומר שמא מיחו בידו, לכך אמר אשר קנה אברהם, ואת"ל לפי שהיה עפרון נשיא לפיכך (לא מיחו) אבל עכשיו ימחו בידם, ת"ל מאת בני חת".

294 בכה"י במערת.

295 המאמר שהגאון מביא הוא בירושלמי ברכות פ"ב סוף הלכה ג: ר' זעירא בשם ר' אבא בר ירמיה, לא יכנס אדם לבית הקברות ויעשה צרכיו שם ואם עשה כן עליו הכתוב אומר לועז לרש חרף עושהו (משלי יז ה) וכתבו המפרשים שם (מראה הפנים וגליון הש"ס) שזה בכלל מה ששנינו בברייתא מגילה כט ע"א: בית הקברות אין נוהגין בהן קלות ראש וכו' והשווה מס' שמחות פי"ד, א. ויש לשים לב שהגאון מביא כאן את המאמר מן הירושלמי ולא את הברייתא מן הבבלי הנ"ל. השווה רי"ץ גיאת הל' אבל עמ' עג שמביא את הברייתא דמגילה. וראה אוצר הגאונים מועד קטן כו, סי' ב, עמ' 33, שגאוני ישיבת סורא נמשכו אחרי הירושלמי. וראה ש"א פוננסקי "ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים", וארשא תרס"ט (גם ב"הקדם" א"ב) ובמיוחד עמ' 33. יש להוסיף שם את הגאון בן חפני לרשימת הגאונים שהשתמשו בירושלמי. מאמר הירושלמי מובא באורחות חיים הל' אבל עמ' 600. וכל בו סוף הל' אבל דף פח ע"ג. וכן מביא הרמ"א את ההלכה ביו"ד סי' שסח, ס"א, בשם הכל בו.

296 כוונתו לקפדנות בסידור הקברים מפני הכבוד. בהעתקת איזראילסאהן חסרות המלים: "וכן המקבל מקום מחברו לעשות לו קבר".

שלמעה ארבע אמות על שש וסאיר אלקול ואכבר פי קולה שמה קברו את אברהם וג' בויאדה תפצ'יל דלך אלמכאן לאן אבות העולם קבורים שם ולדלך כאן מוצ'ע גלילא יחג אלבא אליה ואלקדס בחאלה אלא תרי קול אבשלום לדויד אלכה נא ואשלם את נדרי אשר נדרתי ל'י בחברון ולו לם תגרי בדלך אלעאדה לם יטלקה ולא סימא אן אלנדר כאן מבהמא ולם יכן מכצוץ בחברון לקולה ועבדתי את 'י ועדד פי קולה שמה קברו וג' כמסה אשכאץ ולם יחץ גירהם פדל דלך עלי אנה כאן מכאנא מכצוצא בקברי אבות ואמהות עלי אנה אדא כאנת ארץ' לרגל פאדן אן ידפן פיהא ולם יגעל גמיעהא בית הקברות תם אראד אכדהא פלה אכד מא לם ידפן פיה וליס לה אכד מא קד דפן פיה ואן דפן בגיר אדנה וטלב תחווילהם ענהא ובנאהא או זרעהא או חפרהא אבארא לם יכן לה דלך לקולהם מת מצוה קנה מקומו וקד אצ'אף אלכבר אלי דלך אן אדם וחיה דפנא פי חברון ודלך גיר ממתנע וקד אכבר אלכתאב בדפן קום בעד דלך פי חברון כק' ען אבנר ויקברו את אבנר בחברון וג' וקאל איצ'א ואת ראש איש בשת לקחו ויקברו אתו בקבר אבנר בחברון וכליק אן יכון דלך פי גיר מערת המכפלה פי חברון ואדא כאן קד קאל אולא לאברהם למקנה לעיני בני חת וג' פמא אלדי אפאדנא בקולה מקנה השדה וג' פנקול אן אלקול אלאול אכבארא מן אלקדים תעאלי בוצף כיפיה וקוע אלמעשה ואלקול ההנא אכבארא מן יעקב בדלך לאולאדה פלדלך לם יגני אלאול ען אלתאני וקצד בקולא ויאסף רגליו אל המטה אלסריר אלדי גרת עאדה מן אמכנה מן אלמרצ'י אן יכון פוקה וכק' ותקח מיכל את התרפים ותשם אל המטה וג' וקאל ותאמר חלה הוא וקאל אליהו לאחזיהו ולכן כה אמר 'י המטה אשר עליה שם לא תרד ממנה כי מות תמות.

נ

וערפנא בקולה ויפל יוסף על פני אביו תאספה עלי ופאתה וחסרתה עליה ובקולה ויצו יוסף את עבדיו וג' יסוג אלאסתדלאל עלי אן האולי אלאטבי לם יכנו מן ישראל לתסמיתה להם עבדיו וקולה לחנט את אביו מצרחא באלחנוט וכאן דלך זאידא עלי אלמסתעמל פי בעץ' אמואת זמאנא לאנה קצד בדלך אלי תנשיף רטובתה כמא קד

300 המלים "שהוא היה מקום מיוחד לקברי אבות ואמהות" נשמטו בהעתקת איזראילסאהן.
301 לפי רבא בסנהדרין מז ב : כל זמן שלא קברו בו מותר, דהזמנה לאו מילתא היא. וראה רמב"ם הל' אבל פי"ד הי"ח : הבונה קבר למת לא נאסר עד שיכנס בו המת. וראה מה שכתבתי בעניין, בספר זכרון לשמואל ק' מירסקי עמ' 10 הערה 14.

302 נראה, שכל דברי הגאון בעניין זה מבוססים על הברייתא בתוספתא אהלות פט"ז ט: קבר הנמצא . . . מובאת בירושלמי נזיר פ"ט ה"ג ובבבלי סנהדרין מז ב ומסכת שמחות פי"ד ח. בכל אלה המקומות בשינוי גרסאות. והשווה בבלי סנהדרין שם שלמת מצוה לא חיישינו, שלא כדברי הגאון כאן. וראה מה שכתבתי בספר זכרון הנ"ל, שם הערה 15.

303 עירובין נג, א, ב"ר נח, ד.

304 בכה"י : ויקברו אותו.

305 השווה ספורנו, וחזקוני, שלא היה יוסף בעת המכירה ומשום כך הוצרך להודיע על כך שידע מה לומר ליורשים אם ימאנו, וראה מאמר "דברי משה" תורה שלמה כרך יט. מילואים עמ' שס"ט.

306 בא להוציא מן הדעה המובאה בראב"ם שזאת היא המטה בה"א הידיעה שנוכרה למעלה מח, ב. לפי ראב"ם היו הברכות למנשה ואפרים ולכל השבטים באותו היום.

יטלא בעציהם באלעסל נחו קולה הטמינה בדבש וקד יטלא באלמומיאיי ליחפט' גתתהם וקד יצבר ללתגפיה ואלתנשיף ולדלך קאל את הרפאים למערפה אלאטבי בכואץ אלאשיא אלנאשפה לרטובאת אלמותי וילחק בדלך אנואעא מן אלטב נחו קולה פי אסא וישכבהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרקחים במרקחת מעשה וטוי פי דלך דכר אלאכפאן והי ממא לא בד מנה מע אלאמכאן וגמיע דלך אנמא יכון בעד אלגסל ואלתנטיף וליס לגסל אלמית חד ינתהי אליה ולא יגוז דונה ולא יתגאוז ולכן יגסל פינקא ודלך איצ'א עלי מקדאר תמכנהם מן אלמא ועלי קדר אנקאיה לאכתלאף אחואל אלמית פי דלך פאן כאן באחדהם וסך מתלבד או דם גאמד פיגב אן ינקא עלי מא קאל וכק' ועמשא מתגולל בדם בתוך המסלה וקאל וישלך עליו בגד ולא יגוז אן יגסל אלרגאל אלנסא ולא אלנסא אלרגאל מן אגל אל נטר אלי אלמחארם ואפילו אלרגל לזוגתה ואלמראה לזוגתה לא יחל לכל ואחד מנהמא גסל אלאכר לאן במפארקה אלחיוה קד ארתקא ען כל ואחד מנהמא חכם אלזוגיה וימכן אן יכון קולה ויחנטו הרפאים את ישראל באלוצף ולא באלמבאשרה לילא ידנון בגסם דלך אלצדיק ואמא קולה וימלאו לו ארבעי סיום פיתטמל אן יכון דלך אלחד פי תנשיף רטובאתה וקולה כי כן ימלאו ימי החנוטים לים ינבגי אן יכון דלא חדא יעם גמיע אלמותי בל יכון דלך בחסב כתרה רטובה דלך אלגסם או קלתה וערפנא בקולה ויבכו אתו מצרים שבעים יום עט'ם תחזון אלמצריין עליה ולם יכתץ אלמצריין באלבכא עליה דון אולאדה לכנה דכר בכא אלגריב ותרך תעריפנא בכא אלאקארב למערפתנא בה וכמה קאל נחזו לו כל סביביו וכל יודעי שמו אמרו איכה נשבר מטה עז מקל תפארה וקסם אלאיאם פי הדה אלקצה ג' אקסאם ארבעים יום לחנוטים ושבעים לבכייית מצרים ושבעה לאבילות וקד קלנא פי חד אלארבעים ללחנוטים מא פיה קנוע וסנתכלם עלי שבעת ימי אבל במא פיה כפאיה פאמא אלקול עלי שבעים יום פימכן אן יכון יוסף אלתזם אלחזון אלשרעי אעני אלשרעיה אלתי הי שבעת ימים תם זאד זאד עלי אלאחאד עשראת לעט'ם אלחזון עליה פאן קאל קאיל הל יגוז אן יתנפל

310 השווה מס' שמחות פי"ב י : "האיש מכרך ומקשר את האיש אבל לא את האשה, האשה מכרכת ומקשרת את האיש ואת האשה. ועי' הוצאת היגער עמ' 198 הערה 44 בשם קמחא דאבישונא עניין אבילות : "האשה רוחצת את האיש ואין האיש רוחץ את האשה". והשווה יבמות נה, ב : "פרט למשמש מתה. דסד"א הואיל לאתר מיתה נמי איקרי שארו ליחייב עלה באשת איש קמ"ל".

311 מובא ברבינו בחיי, וראה ב"ר ק, ב, תנחומא, ותנחומא ישן במדבר ב, ב, איש על דגלו באותות לבית אבותם, ובמדבר רבה ב, ז, ובמדרש הגדול כאן, מט, כט. ובספר חסידים הוצאת מקיצי נרדמים סי' תתשס"ג, עמ' 383, שהרופאים אמרו לבנים כיצד לעשות, והעבדים שמרו על הרופאים.

312 לא כמדרש אגדה, רש"י, ריב"ש, שכל טוב ורבינו בחיי. דעתם היא כי שבעים הימים כללו מ' הימים של חניטה.

באבילות זאידה עלי אלאיאם אלשרעיה קיל לה אן דלך גאיזא וקולה ויעברו ימי בכיתו יעני אלסבעין ופי קולה וידבר יוסף ינבגי אן נקול כף אחתאג יוסף מע מחלה מן פרעה אן יכלם מן יסתאדן לה פי חמלה לאביה ולם יתולי דלך בנפסה בגיר אן יתוסל בגירה פנקו לאנה ימכן אן יכון הדא אלקול למן חצ'ר אחלאף אבוה לה ליחקקו ענדה דלך והדא מן עט'ם מחלה ענדה אנה אדא לם יתחקק ימינה לם יטלקה פי אלכרוג מן ענדה וימכן אן יכון דלך לתשאגל יוסף באלחזן עלי אביה וימכן אן יכון אמתנאעה מן אלדכול אלי פרעה לאגל לבס בגדי אבילות נחו קולה הנאך כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק ופסרת אבי השביעני כאן אסתחלפני לאנה לם יכן פי וקת הדא אלקול בקיא מסתחלפא לה וקולה עלה וקבור ולם יקול ושוב לאנה קד כאן תצ'מן אלרגוע וקסם תאבעו גנאזה יעקב אבינו ט' אקסאם וקבל שרחנא... באשר תמותי אמות ושם אקבר כה יעשה י' לי וכה יוסיף כי המות יפריד ביני ובינך ואלסאדס ואחיו אראד אחי יוסף ואלסאבע ובית אביו יעני אלבאלגין מן אולאדהם נט'יר קולה הנאך ובית אביך וקולה רק טפם וצאנם ובקרם וג' יקתצ'י תוכיל חפאט' וכדם יחפט'ונהם ויכדמונהם אד כאן דלך ממא לא בד מנה וקאל רבותינו עד כן להספד מיכן ואילך למלחמה אראדו בדלך אן אלסבעה אקסאם אלאואיל אנמא תבעוה ללהספד ואלתחזן ואלתאמן ויעל עמו גם רכב גם פרשים ואלתאסע גם פרשים יריד בה אלרגאלה כקולה מקול פרש ורומי קשת וג' והדאן אלנועאן נעני גם רכב גם פרשים אנמא תבעאהם ללחפט' פי אלטריק מן דאער נחו קולה כי בשתי לשאול מן המלך חיל וג' וכיף יסוג תסמיתה ללמוצ'ע גרן האטד אד כאן עוסגא כק' ויאמרו כל העצים אל האטד לך אתה מלך עלינו ומע דלך פליס ללעוסג גלה תגתמע פי בידר פנקול אנה ימכן אן יכון אלמוצ'ע כאלי מן אלגלאת

שם ב"העמק שאלה", שלא נענשה, לפי גירסת השאילתות, על הבכיה בלבד אלא שעשתה "כמה דברי צער וענוי" ומשו"ה פגעה בה מדת הדין. וכן הגירסא באורחות חיים ח"ב עמ' 598. מכאן שהבכיה יתירה בלבד אין קפידא. ועוד יש לציין שינוי גירסא. בגמרא מו"ק שם: "כל המתקשה על מתו יותר מדי", בדקדוקי סופרים מכ"י מינכן: "המתקשר", וכן בהלכות פסוקות עמ' קעג, והלכות ראו עמ' 127. וכן בע"י: כל המקשר ופי' רש"י שם: לשון וקשרו מספד. ויתכן שלפי גירסא זו האמור הוא רק הספד פומבי. ואולי מפני זה מדגיש הגאון כאן שיוסף עשה עשר פעם שבעת ימים. כלומר, אבל יחיד. 314 השווה רבינו בחיי שמדייק מן המלים ימי בכיתו: מכאן שאין להתאבל לגדול שבישראל יותר משלשים יום. וזהו לפי שיטתו של רבינו בחיי שהיו רק שלשים יום לבכי, ראה הערה 312.

315 השווה צרור המור: "ולמה לא הלך הוא בעצמו? לפי שלא היה רוצה לפרוש מאביו בשביל כבוד אביו". וראה ב"ר ק, ד: "ולמה לא נכנס הוא? רבי יהושע דסיכנין בשם ר' שמואל שאין אבל נכנס בפלטין של מלך". כן מובא במושב זקנים, מבעלי התוספות, וכן בפי' ראב"ם בשם אבי אביו, ובשכל טוב מביא את הטעם בצרוף הפסוק מאסתר שלפנינו.

316 חסר יבכ"י, את החסר כאן בכתב היד אפשר להציל על ידי ההבאה בפי' רבינו בחיי. לפי סוף המאמר ברור שכל העניין ברבינו בחיי הוא מדברי הגאון: וז"ל, "מצינו תשע כיתות שעלו עמו לקברו: (א) ויעל יוסף לקבור את אביו. (ב) ויעלו אתו כל עבדי פרעה. אלו השרים. (ג) זקני ביתו. (ד) וכל זקני ארץ מצרים. (ה) וכל בית יוסף, אשתו ושפחותיו ובניו ועבדיו. (ו) ואחיו, אחי יוסף כלן. (ז) ובית אביו, הגדולים וזולתי הטף. (ח) ויעל עמו גם רכב. (ט) גם פרשים".

317 השווה ריב"ג שרש "פרש", שהכוונה בפסוק זה, בירמיה לרוכבי סוסים; בכה"י "ורומי".

אלתי תסתחק אן יכון להא ביאדר פסמי אלמוצ'ע בידר אלעוסג עלי מעני כלוה מן אלגלאת כמא נעלם אנה סמי אלמוצ'ע אלאכר גרן כידן במעני אנה חצין מניע באלסלאח כק' ויבאו עד גורן כידון וישלח עזא את ידו וג' ויוצ'ח אן תפסירנא הדא אן כידן אלמניע מן אל... ואלשגאעה כקולה פי שאול ויהונתן הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו וג' ואלתאני אלתפגע לפקדה ואלתוגע לבעדה וכק' צר לי עליך אחי יהונתן וג' ואלתאלת אלתרתי לחאל צעבה אן כאנת קד חלת בה כקולה ויקונן המלך אל אבנר ויאמר הכמות נבל ימות אבנר ואלקסם אלתאני מן אקסאם מואד אלתספד יכתץ אלעצאה והו איצ'א ינקסם ג' אקסאם אלקסם אלאול מנהא וצף אלנעמה עליהם כקולה ואתה בן אדם שא על צר קינה ואמרת לצר היושבת על מבואות ים וג' ואלתאני אלתואעד באזאלתהא כק' הונך ועזבוניך מלחך וחבליך מחזיקי בדקך וערבי מערבך וכל אנשי מלחמתך אשר בך ובכל קהליך אשר בתוכך יפלו בלב ימים ביום מפלתך ואלתאלת אלתהדד בחלול אלנקמה וכק' והקריחו אליך קרחה וחגרו שקים ובכו אליך במר נפש מספד מר פצארת אלמראתי אעני אלהספדות בחסב דלך עלי ארבעה אנואע אלאול אלהספד עלי אכיאר ישראל וכק' וספדו לפני אבנר ואלתאני אלהספד עלי אשראר ישראל עלי אכתסאב אלעונות ואסתחקאק אלגצ'ב מן אללה כק' על זאת חגרו שקים ספדו והילילו כי לא שב חרון אף יי ממנו ואלתאלת מנע אלהספד עלי רעי ישראל פי וצפהם לטובה כק' לכן כה אמר יי אל יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה לא יספדו לו הוי אחי והוי אחות לא יספדו לו הוי אדון והוי הודו ואלראבע אלהספד עלי אשראר אלאומות כק' קינה היא וקוננה בנות הגוים תקוננה אותה וג' ואבלג אקואל אלהספד מא חפט' פיהא הדה אל מעאני באוואנהא מקפאה בחסב אסתחקאק אלמרתא אעני אלדי יספד עליה בכלאם פציח וגט'ם גיר מתפאות פאדא כאן כדלך כאן בליגא יחסן מוקעה מן קלוב אלסאמעין נחו קולה מה נמרצו אמרי יושר ואשעאר אל מראתי נעני פיוטין

(יחזקאל כא, יז) : זעק והילל בן אדם, נידה, שנאמר (ירמיה מח, יז) : נודו לו כל סביביו. מרוח, שנאמר (שם טז, ה) : כה אמר ה' אל תבא בית מרוח. קינים והגה והי, שנאמר (יחזקאל ב, י) : וכתוב אליה קינים והגה והי. וכשתזכיר כאן מספד גדול וכבר מאד יכלול כל ט' מינים של הספד הללו, ולמדך הכתוב תשע כתות שעלו עם יוסף, הספידו עליו תשעה מיני הספד. והנה ההספד זכרון חסדי המת ויחוסו כגון : שאול ויהונתן הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו (שמואל ב' א, כג) ולפי כאב ההספד שנאמר (שם כו) : צר לי עליך אחי יהונתן, ולפי המאורע שאירע לו שנאמר (שם ג, לג) : ויקונן המלך אל אבנר ויאמר הכמות נבל ימות אבנר, ע"כ מפירוש רבינו בחיי, וראה למעלה בדברי הגאון פסוק ו, שט' כתות עלו אתם. 320 נראה שהגאון מונה תחילה תשע לשונות של מספד הנזכרים בתנ"ך, אחר כך הוא מחלק אותם לסוגים, הסוגים מתולקים לג' חלקים כל אחד. הסוג האחד הוא זכרון חסדי המת ויחוסו. השני הוא מיוחד לסוררים.

321 כ"ה בפסוק. ובכת"י אין המלה "מערבך".

322 בכתוב : קרחה, באל"ף. ברבינו בחיי מביא את הדברים בקיצור : "וכן צריך אדם לסדר הטובה שהיתה לו ונסתלקה ממנו", ומביא את הפסוקים מיחזקאל.

323 ראה למעלה על השפעת השיר, פ' ויגש מד, לד.

אלהספדות כתירה פפיהא אלבליג ופיהא אלצ'עייף וכדלך אלראתין נעני אלספדנין כתירין בעצ'הם כמן גץ פיהם אלכתאב בקולה ויאמרו כל השרים והשרות בקינותיהם על יאשיהו וג' ומתל בר אביי בר קפרא אלדי דכרהם אלקדמא פי אלתלמוד ואתבתו לנא מן אקואלהם קולהם אמ' ליה רב אשי לבר אביי לההוא יומא מאי אמרת אמ' ליה אמנא בארוים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר לויתן בחכה הועלה מה יעשו דגי רקק בנחל שוטף נפלה חכה מה יעשו מים גבים אמ' ליה בר קפרא חס ושלום דחכה ושללהבת בצדיקי לא אמנא ואילא מאי אמרת בכו לאבדום ולא לאבדה שהוא למנוחה ואנו לאנחות וארי אן אתבת מן דלך אקואלא אתבתהא לנא אלקדמא פי אלתלמוד מנהא קולהם ען רב חנן אנה לם ירוק ולד ויום ולד לה ולד מאת רב חנן פקאל אלספדן שמחה לתוגה נהפכה ששון ויגון הודבקו בעת שמחתו נאנח בעת חנינתו אבד חנינו וקאלו איצ'א כד נח נפשיה דרב פדת פתח עליה ר' יצחק בן אלעזר היום קשה לישראל כיום בא השמש בצהרים ככת' והיה ביום ההוא נאם יי' והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור ולעמרי אן הדה אלאקואל נהאיה פי אלבלאגה ואנמא אתבתהא לתכון אצולא ללספדנים ועלי אנהא מנתורה פימכן אלנט'אם אן ינט'מהא ויקום עליהא נט'ראה וקד כנא אלפנא הספדות קילת עלי ואלדנא דיאן אלבאב בן מר חפני בן כהן צדק גאון נוחם עדן מנהא קולנא עפר קברו מור ואהללות דורש נגעים ואהללות וקלנא מי מסיר ספיקות ומברר הלכות פסוקות וקלנא תורה רבץ ותלמידים קבץ כלובש תשבץ וקריאת יעבץ ולנא פי כל קאפיה מן הדה אקואלא ואסעה לא נטיל בשרחהא ואנמא נעת מספד יעקב אבינו בקולה גדול וכבד מאד לכתרה אלנאדבין ואלראתיין נחו קולה פי יאשיהו ויאמרו כל השרים והשרות בקינותיהם על יאשיהו וג' ומנהא לכתרה פצ'אילה וסעה מדאיחה

מה יעשו איזובי קיר, לויתן בחכה הועלה מה יעשו דגי רקק, בנחל שוטף נפלה חכה מה יעשו מי גבים, א"ל בר אבין ח"ו דחכה ושללהבת בצדיקי אמנא, ומאי אמרת, אמנא בכו לאבלים ולא לאבדה שהיא למנוחה ואנו לאנחה. וברוב השינויים מתאימה גירסת הגאון עם הגירסא שבדקדוקי סופרים שם מכת"י מינכן ובהערות שם.

326 לפנינו בגמרא: נדבקו. וראה בדקדוקי סופרים מכת"י מינכן: וששון ליגון "הורב" — ואולי צ"ל כלפנינו, בגירסת הגאון: "הודבקו". הגאון גורס: רב חנן, ולפנינו בגמרא: רב חנין. ובדק"ס שם בהערה ג מביא גירסא: רב חנן.

327 כן הגירסא בכ"י מינכן בדקדוקי סופרים ורבינו בחי' ובעין יעקב. אבל בגמרא לפנינו הגירסא: "כי נח נפשי' דר' יוחנן".

328 לפנינו בגמרא: קשה היום לישראל... דכתיב והיה ביום ההוא והבאתי השמש בצהרים. וגירסת הגאון: היום קשה, הוא בהתאם לגירסת כת"י מינכן, ראה דק"ס שם, ובהערות ח"ט. ואיזראילסאהן העתיק לפי גירסת הדפוס בגמרא, לא לפי כתה"י. תיבת: "אלהים" אינה בכת"י.

329 כלומר כתובים בפרוזה ולא בחרוזים.

330 המלה "בן" מיותרת וטעות המעתיק היא, כמו שכתב א. הרכבי, זכרון לראשונים ח"ג עמ' 7. וראה כמו כן אוצר הטיב ברלין 1878 עמ' 60.

331 ראה זכרון לראשונים ח"ג עמ' 48 הערה 48. וראה באורי במבוא.

332 השווה ריב"ש שגם קרוביו, וכל רעיו ושכניו ומיודעיו שבארץ כנען הצטרפו.

וגעל דלך נט"ר מא אכברנא בה פי קולה ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדדרימון בבקעת מגדו ובקולה ההנא ויעש לאביו אבל שבעת ימים עלמנא קדם שרע אל אבלות פאן קאל קאיל אן יוסף אכרם אבאה בדלך עלי גיר וגה אלשרע קיל לה אן אלאכראם באלאבלות גיר מותר שיא לאן אלאבלות באלתעבד ואלק וקואנין אלאבלות יב תנקסם קסמין אלקסם אלאול אמר באפעאל והי אמרין אלאול וגוב אל קריעה לקולהם אבל חייב בקריעה ואלב וגוב תגטיה אלראס לקולהם אבל חייב בעטיפת הראש ואלקסם אלתאני הו נהי ען אפעאל והי עשרה אלאול חט"ר אלצנאיע לקולהם אבל אסור בעשיית מלאכה ואלתאני תרך לבס אלתפלין לקולה

לבבלים". אולם מדברי הגאון ר"ש בן חפני שלפנינו משמע שאין כאן עניין של גירסא, אלא סברא בעלמא של ר' אחאי גאון. ורשב"ח דוחה אותה, שאין זה עניין של כבוד וחשיבות. ראה מ. צוקר "השגות ר' מבשר הלוי" עמ' 127 בהערה, מספר המצות לרב שמואל בן חפני גאון (כ"י) לענין טומאת כהן לאשה ואבלות עליה, שהן רק מדרבנן. וראה בענין זה בס' המצוות להרמב"ם, מהדורת ר' חיים הלר מצות עשה לו, בהערה 1 שם.

335 בגמרא שם, הלמוד הוא מיתוקאל כד, יו: ולא תעטה על שפם. יש לציין שגם רס"ג מונה את האיסורים ואת החיובים באבילות בפירושו לויקרא י, ו: ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרמו, מכ"י מספרית קמברידג' בסימן 46/215 שפרסם מ. צוקר בסורא ב, תשט"ו—ט"ז עמ' 343. מובא גם בפירושי רס"ג על התורה להרב י. קאפח פ' שמיני י, ו הערה 3. כל הענינים שמנה רס"ג נמנו על ידי הגאון בן חפני מלבד איסור בעילת הסנדל. מאידך גיסא לא הזכיר רס"ג עטיפת הראש, כביסת הבגדים ואי הבאת קרבנות, שלפנינו בפירוש הגאון בן חפני. בעיקר יש לתמוה כפי שמעיר צוקר שם עמ' 314, שרס"ג משמיט עטיפת הראש. הגאון מפרש את הכתוב ולא תעטה על שפם, עזיבת הדיבור לא שיכסה האבל את פיו.

ונראה להביא כאן את לשון הירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה: "ולא תעטה על שפם, מיכן שצריך לכסות את פיו". יש לשים לב לגירסא כפי שהיא באה ברי"ף גיאת הל' אבל שערי שמחה עמ' מז, וברמב"ן, תורת האדם, בעטיפת הראש כיצד, בריטב"א מו"ק כד, בילקוט שמעוני יחזקאל רמז שסד. במקורות אלו הגירסא בירושלמי היא: מיכן שצריך לכסות "פניו". גירסא זו הולמת את תרגום רס"ג ויקרא יג, מה, גבי מצורע "ועל שפם יעטה". יעטה — "יתלת" פירוש המלה הוא לכסות קצת פניו וקצה אפו ואין כאן עטיפת הראש ראה פירושי רס"ג — קאפח שם. הרס"ג הולך לפי שיטת הירושלמי בעוד ענינים באבלות. ראה צוקר שם עמ' 347 הערה 33. וראה תוס' מו"ק כא, א ד"ה אלו, שאין נדהגים עתה בעטיפה.

הגאון לא הזכיר כפיית המיטה, וכן לא נזכרה בשאלות סי' לה. עובדא זו שהגאון רשב"ח אף הוא משמיט כפיית המיטה, מחזקת דעתו של בעל העמק שאלה בשאלות שם אות ג, וכן שאלתא ל אות ח, שבזמן רב אתאי גאון כבר לא נהגו בכפיית המיטה. בהעמק שאלה שם גדיק לשון הברייתא שבמועד קטן כז ע"א: "הכופה מיטתו" — כלומר, לא כל אבל כופה. אולם השווה את המימרא למעלה מו"ק טו ע"א: "אבל חייב בכפיית המיטה". ובהלכות גדולות הל' אבל מובא הדין של כפיית המיטה וכן בהלכות פסוקות עמ' קע, ובהלכות ראז 126. בג' מקורות אלה שם עוד גירסא, תוספת ברייתא: "ת"ר, אבל כל ז' הימים חייב בכיסוי הראש ובכפיית המטה". עי' דקדוקי סופרים מו"ק כז, וב. רע"י ירושלמי מו"ק פ"ג סוף ה"ה: "הדר בפונדק אין מחייבין אותו לכפות, דלא יהוון אמרין חרש הוא". וראה תוספות מו"ק כא, א, ד"ה אלו. וראה תוספות הרא"ש מו"ק כז א: באשכנז ובצרפת לא נהגו כפיית המיטה. וראה עוד להלן הערה 36 שהגאון מביא את הפסוק "וישבו אתו לארץ" שבאיוב (ב יג), לגבי אבל לז' ימים. מפסוק זה נלמד בירושלמי שם, כפיית המיטה. מאידך, נשאל רב האי גאון (מובא ברי"ף גיאת שם, עמ' מו) בענין כפיית המיטה. ואולי נשאל והשיב למקום שנהגו.

אבל אסור בתפלין ודלך מא אקתצ'אה צ'ד קולה פארך חבוש עליך ואלתאלת תרך אלדרס בדברי תורה לקולהם אבל אסור בדברי תורה ודלך מא אקתצ'אה קולה האנק דם ואלראבע חט'ר אלאגתסאל באלמא אלחאר ואל אדהאן לקולם אסור ברחיצה ובסיכה ואלכאמס חט'ר אלגמאע לקולה אבל אסור בתשמיש המטה ואלו חט'ר גסל אלתיאב לקולהם אבל אסור בתכנוסת ואלסאבע תרך אכד אל שער לקולהם אבל אסור בתספורת ואלתאמן תרך אלאכל מן כבו נפסה לקולהם אבל אסור לאכל משלו עלי מא אוגבה עכס קולה ולחם אנשים לא תאכל ואלתאסע תרך הקריב קרבן לקולהם אבל אינו משלח קרבנותיו ואלעאשר תרך אלסלאם עלי אלנאס לקולהם אבל אסור בשאילת שלום ווגדנא אלכתאב קד אוקע אסם אל אבילות עלי בעץ' הדה אלאפעאל ועלי אפעאל גירהא ודלך אלאמתנאע מן אכל (גירהא) אלכבו אלמשתהא ואללחם ושרב אלשראב ואלאדהאן כק' בימים ההם אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים לחם תמודות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי וסוך לא סכתי עד מלאת שלשת שבועים ימים ולבס אלחדאד כק' התאבלי נא ולבשי נא בגדי אבל בל לבס אל מסוח כק' ויקרע יעקב שמלתיו וג' בל אלאמתנאע מן אכל כל כבו ושרב כל מא כק' ען עזרא לחם לא אכל ומים לא שתה כי מתאבל על מעל הגולה ואדא כאן אלאמר כדאך לם ימתנע אן יכץ אלשרע בעץ' מא וקע עליה אלסאם פי אללגה פיוגבה ודלך כדלאלה גואז אכראג אלשרע ללמבאח פי אל

הברייתא במועד קטן כא א. וכן בשאילתות ויחי שאילתא לה. וייתכן, שהגאון ר"ש בן חפני אינו חושב נעילת הסנדל בין האיסורים, מכיון שהאיסור אינו נוהג בכל מקום, כמו ששנינו (מועד קטן טו ב) : כשאמרו אסור בנעילת הסנדל לא אמרו אלא בעיר, אבל בדרך מותר. הא כיצד ? יצא לדרך — נועל ; נכנס לעיר — חולץ. והשווה תוספות מועד קטן כא א, ד"ה אלו דברים. יש לציין מקורות מן הגאונים המחמירים במיוחד בענין נעילת נעלים בימי אבלו. בתשובות הגאונים מכ"י מעזבוננו של דוד קאופמן פרסם ה. קיש בודפסט 1912 עמ' 15, תשובה בענין מכת מרדות מר' סעדיה גאון, הנוגעת לעניננו. מכיון שאין שם תרגום עברי, אני נותן כאן את התשובה במלואה בעברית. "מכלל שאלות לרבינו סעדיה גאון ז"ל מכת מרדות כמה שיעורה ואיכן תהיה המכה הזאת. מכת מרדות שיעורה שלושה עשר והיא שלוש המלקות המשנה מבררת שהיא פחותה משיעור המ', לאמרם (נזיר פ"ד מ"ב) באשה שהפיר לה בעלה ולא ידעה שהפיר לה ר' יהודה אומ' אם אינה סופקת את הארבעים תספוק מכת מרדות ובני בבל סופגת ותספוג. (ראה ערוך ערך ספג) והוכיחה המשנה שהיא י"ג באמרה אין אומדין אותו אלא מכות הראויות להשתלש. ואנחנו נשתמש בה בעונש על מי שהפר את התורה שבע"פ, למשל מי שיספר את שערו בחולו של מועד או ינעל נעלים בימי האבל או מה שדומה לזה מה שהוא מן התורה שבע"פ והפר אותו ואז נכה אותו י"ג, ואין להן מקום מסוים בגוף. אבל לו היינו צריכים להכותו מ' הרי דוגמה זה נכה אותו י"ג אם התחייב בהן. ובאשר למי שעבר על לא תעשה מפורש בתורה, יחוייב מלקות ארבעים, אם לא יצווה בו במיתות בית דין". ע"כ התשובה. ראה פוזננסקי ברבעון האנגלי שנה שלישית סדרה חדשה עמ' 427. גם בתשובה מר' הא"י מדובר על מכת מרדות לנועל מנעלו בימי אבלו. מקור התשובה הוא בשבלי הלקט ח"ב כ"י סימן ק"ן, מובא על ידי מילר במפתח לתשובות הגאונים עמ' 6 : "וכך נהגו בישיבות ונהגו להלקות מכת מרדות למגלת בחול המועד לנועל מנעלו בימי האבל". וראה יעקב מאן ברבעון האנגלי כרך עשירי שנת 1920 עמ' 343 הערה 265.

עקל עלי אלוגוב או אלי אלאמתנאע פאן קאל קאיל אוליס קד וגדנא אל אבילות מכצוצא באלפעל עלי אלאחיא בקולה כי התאבל שמואל אל שאול אפתראה אלתזם הדה אללואזם קיל לה אן אלאבלות אסם פי אללגה מוצ'וע ללחון יקתצ'יה אלטבע ואנמא אלשריעה געלתה באוצאף ואפעאל מכצוצה פכאן חזן שמואל עלי שאול במא אקתצ'אה אלטבע לא במא אוגבה אלשרע אלא תרי אלי קולה והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש ומן אלממתנע אלתזאם המן לואזם אלאבל עלי וגה אלשרע ובעד וצפנא דלך נקול אן אומאן אלאבלות תנקסם ה' אקסאם והדה אליב' קאנון אלתי ללאבלות תנקסם עליהא עלי מא נחן יארחוה פאלקסם אלאול מנהא אלתאבל בעץ' יום והדא מוצ'וע לשמועה רחוקה וחד שמועה רחוקה סמאע אלכבר בעד מצ'י ל' יום וחד שמועה קרובה אלסמאע בה פימא דון אלתלתין לקולהם קרובה בתוך שלשים ורחוקה לאחר שלשים ועלי אנהם קד קאלו שמועה רחוקה אינה נוהגת אלא יום אחד פקד תחררת אלהלכה מקצת היום ככולו וילום אלתאבל בעץ' הדא אליום גמיע לואזם אלאבלות ואלקסם אלתאני אלתאבל יום כאמל לא יגוז בעצ'יה ודאך אן תתפק לה אבילות פי מעל יום עיד בחית לא יכון חולו שלמועד ולא תכון מע דלך שמועה רחוקה פתלזמה חקוק אל אבילות אלי אכר אלנהאר תם תסקט ענה לקולהם הקובר את מתו שלשה ימים קדם הרגל בטלה ממנו גזרת שבעה ותחרר דלך פי אלתלמוד מן קול ראבינא אפילו יום אחד ואפילו שעה אחת ואדא וגב אלתזאם אל אבילות שבעה עלי מא סנצפה פאליום אלאול יכתץ מן חקוק אלאבלות בזיאתין עלי אלאים אלבאקיה אחדיהמא מנע אלאכל מן כבוה פי אל יום אלאול פקט לקולהם אבל ביום ראשון אסור לאכל משלו ואלתאניה אלאמתנאע מן לבס אלתפלין פי אליום אלאול פקט לקולהם ר' יהושע אומ' אבל שני ימים הראשונים אסור להניח תפלין משני ושני בכלל מותר ותחררת אלהלכה כר' יהושע בהנחה ואלקסם אלתאלת מן אומאן אלאבלות הו תלתה איאם וליס תקום בדאתהא לאומאן אכר מעהא לכנהא תנפצל מן שבעת ימי אבילות באלאכתצאץ מן חקוק אלאבלות בזואיד לא תגב פי אלארבעה אלבאקיה והו זיאתין אחדהמא חט'ר

343 הגאון קיצר כאן. כוונתו למה שאמר רב הונא בריה דרב יהושע: הכל מודין כשחל שלישי שלו להיות ערב הרגל שאסור ברחיצה עד הערב. כך מובאה הלכה זו בהלכות גדולות הלכות אבל; בהלכות גדולות ברלין עמ' 204 ובהלכות גדולות עפ"י כת"י מילאנו עמ' 422. בתוספת ביאור: "מאי טעמא רגל הוא דקא דחי מיניה אבילות הילכך עד דעייל רגל הוא דשרי ליה, ולא שלישי דווקא אלא אפילו חדא שעתא ואפילו שיהא יומא, אבל שביעי ודאי אמרינן מקצת היום ככולו". וראה הרב נ. זק"ש, קובץ ראשונים למו"ק, פירוש על הרי"ף עמ' קיג הערה 170.

344 ברמב"ן, תורת האדם, עמ' קפז, מביא בשם רש"י, שהטעם משני מותר "דשני ימים אסור בהם ומקצת שני ככולו". וכן כתב הרא"ש מו"ק פ"ג סי' לו. ברש"י שלפנינו אין. וראה פירוש רש"י למס' מועד קטן על פי כת"י ספרדי, א' קופפר, ירושלים תשכ"א, עמ' 70. הנוסח ברש"י "משיני ואילך וקצת שיני בכלל". הם כווננו, כנראה, לנוסחה זו של רש"י, וראה פירוש על הרי"ף בקובץ ראשונים שם עמ' קפא—קפד בהערה 320. וראה ברמב"ם הל' אבל פ"ד, ה"ט, שמחייב גם ישיבה על מטה כפוייה ביום הראשון. וראה דעת רב האי גאון לענין אסור בתפילין כל שבעה בטור אורח חיים הלכות ט' באב סי' תקנד ובאור ב"י שם. ברס"ג "סורא" כרך ב. עמ' 343, בסתם: לא ללבוש תפילין בימי אבלם".

אלצנאיע פי אלג' איאם אלאואיל ט'אהר ובאטן ואמא אלארבעה איאם אלבאקיה פיגוז לה פיהא אלעמל סרא אן כאן מצ'טרא לקולהם אבל שלשה ימים הראשונים אסור בעשיית מלאכה מיכן ואילך עושה בצינעה בתוך ביתו ואשה טוה בפלך בתוך ביתה ואלזיאדה אלאכרי תרך אלסלאם עלי אלנאס פי אלתלתה איאם אלאואיל פקט לקולה אבל שלשה ימים הראשונים אסור בשאילת שלום משלשה ועד שבעה משיב ואינו שואל אלא אן יכוננו רבים צריכין לו כמא פעל ר' עקיבא פקאל וכבוד רבים שאני ואלקסם אלראבע מן אומאן אלאבלות הי שבעת ימי אבלות תכתץ אלארבעה איאם אלאואכר מנהא באלתמניה קואנין אלבאקיה אלתי קד תקדם שרחנא להא וקד קאל אלכתאב פי וגוב אלסבעה איאם וישבו אתו לארץ שבעת ימים וג' ואלקסם אלכאמס מן אומאן אלאבלות הי מדה תלתין יום יכתץ מן גמיע מא קדמנאה מן קואנין אלאבלות באמרין פקט לא ילזם פיהא גיראה והי תרך אכד אל שער פיהא ותרך גסל אלתיאב לקולהם שלשים לגיהוץ ולתספורת ואדא אנקצ'ת אלתלתין יום אנטלק לה דלך אלא פי אלואלדין פאנה ילזמה תרך אכד אלשער ותרך גסל תיאבה בעד אלתלתין יום אלי אן יזגרה אצדקאה לקולהם על כל המתים כלן מספר לאחר שלשים על אביו ועל אמו מגדל פרע עד שיגערבו בו חבריו ואד קד אוצ'חנא אקסאם

נאמר: "על כל המתים הוא אסור בגיהוץ עד שלשים, על אביו ואמו עד שנים עשר חודש". הגאון אינו מזכיר כאן י"ב חודש, אלא גערת חביריו, ושיעור זה הוא לפי הברייתא מס' שמחות פ"ט י (מהדורת היגער עמוד 172): "אסור ללבוש בגדים מגוהצין עד לאחר שלשים יום; על אביו ואמו אסור עד שיגיע בו הרגל ויגערבו בו חבריו". הגאון אינו מזכיר "עד שיגיע הרגל". ועי' רמב"ן בתורת האדם ב"תכבוסת כיצד" עמ' קצב, שהטעם שצריך רגל הוא כי: "בלא רגל אין חביריו מכירים בו אם לובש כלים חדשים או מגוהצים". משמע מדבריו, שהקובע הוא מתי יבחינו חבריו ויגערבו בו. וכן נראה דעת הגאון. השווה רמב"ם הל' אבל פ"ו ה"ד: "ולאחר ל' יום מותר בגיהוץ אפילו על אביו ואמו". וראה בבית הבחירה (כג ע"א) (עמ' קלג), ושיטה לתלמידיו של רבינו יחיאל עמ' קו ובהערה 9 שם. וראה מ' מרגליות, הלכות קצובות ירושלים תש"ב, עמ' 141-142, מנהג תמוה: "על אביו ועל אמו אסור לרחוץ ואסור לאכול בסעודת שמחה עד שנה תמימה". אולי גם ב"הלכות קצובות", הכוונה לנקי הבגדים וכשיטת הירושלמי הנ"ל. אולם ראה שם הלכה ר': "השלים שבעה קודם הרגל נתבטלה ממנו גזירת שלשים יום ומותר לרחוץ ולכבס ולעשות כל צרכו כן על אביו ואמו". וכן ראה שם הלכה ז.

349 בדין זה כמה גירסאות: (1) במסכת שמחות (פ"ט יא) הוצאת היגער (עמ' 172): "על כל המתים כולן אסור בתספורת עד לאחר שלשים יום: על אביו ואמו עד שישלח פרע ויגערבו בו חבריו". (2) בגמרא מו"ק (כב ע"ב): "על אביו ואמו עד שיגערבו בו חבריו". (3) וראה במסכת שמחות שם בשינויי נוסחאות: "ישלח פרע עד שיגערבו בו". (4) בכ"י מינכן (מו"ק שם): "יגדל פרע עד שיגערבו בו". ובכ"י ב: "מגדל פרע עד...". (5) בירושלמי מו"ק פ"ג ה"ח: "על אביו ואמו עד שישלח פרע, או עד שיגערבו בו חבריו", לפי "קרבן העדה" שם ורדב"ן על הרמב"ם הל' אבל פ"ו ה"ג הגירסא בירושלמי שם: "עד שישלח פרע ויגערבו בו חבריו". גירסת הגאון היא כגירסת הגאונים האחרים: הלכות גדולות; הלכות ראו עמ' 124; הלכות פסוקות עמ' קסח; שאילתות מהד' הנצי"ב, סי' לה (וראה שם העמק שאלה אות י נפקא מינה לדינא); מהדורת הר"ש מירסקי עמ' רמה; הרי"ף ואור זרוע הל' אבילות סי' תמו. ועי' מו"ק שם, תוס' ד"ה עד. וכן הגירסא בראב"ה סי' תתמא (אפטוביצר עמ' 553), ובמהר"ם מרוטנברג ח"ג הל' שמחות, מהדורת כהנא, סי' קא עמ' קו. ובהלכות קצובות עמ' 142; עד שיגערבו בו חבריו.

אזמנה אל אבלות פינבגי אן נתבעה בתעריף אואיל הדה אלאזמנה מן אי חאל תכון ליציר אלאמר מצ'בוטא ומא אלדי יקטעהא פילום אסתינאפהא פאן דלך מן לטיף אלקול פי הדא אלמעני ונקול אן אולהא ינבגי אן יכון מן וקת מפארקה מן תלזמה אלאבלות ללמית ודלך בתלתה שרוט אדא כאן חאט'רא למותה וכאן וקת מפארקתה לה תצח פיה אל אבלות ולם יכון הנאך מפארק לה גירה ממן תלזמה אלאבלות פאן לם יכן חאצ'רא למותה פמן וקת בלוגה כבר מותה אדא כאן אלוקת ממא תצח פיה אל אבלות פאן לם יכן אלוקת ממא תגוז פיה אלאבלות פילתזם מן וקת תגוז אל אבלות פיה פאמא וגוב אלאבלות אלמרסלה מן וקת אלמפארקה פלקולהם אמ' להו ראבא לבני מחוזא אתו דלא אזליתון בתר ערסא מיכי אהדרתו אפים מבאבא דאבילא אתחילו מינו ואמא שרח הדה אלשרוט פעלי מא וצף והי אנא אנמא אשתרטנא בקולנא אדא כאן חאצ'רא למותה לאנה קד יכון גאיבא ענה וליס גיבתה מזילה לפרץ' אלאבלות ענה לכנהא תלזמה מן וקת תחקיקה לכבר מותה ודלך עלי צ'רבין אלצ'רב אלאול אלדי יבלגה דלך פימא דון תלתין יום מן וקת מותה פתלזמה אלאבלות סבעה איאם והדא כבר סמאה קדמאנא שמועה קרובה בקולהם שמועה קרובה נוהגת שבעה ושלשים ואלצ'רב אלתאני אלדי יבלגה דלך פימא בעד אלתלתין יום מן וקת מותה פתלזמה אלאבלות בעץ' יום בלוגה והדא כבר סמאה קדמאנא שמועה רחוקה עלי מא תחרר מן פעל ר' ומקצת היום ככולו פאן בלגה אלכבר פי יום סבת הו אכר אלתלתין יום פלא תלזמה אלאבלות אלא בעץ' יום אלאחד לקולהם תאני רב אדא דמן קיסרי קמיה דרב יוחנן שמע שמועה קרובה בשבת ולמוצאי שבת נעשת רחוקה אינו נוהג אלא יום אחד ודלך מחמול עלי אנה אין אבלות בשבת וכדלך אן בלגה אלכבר פי אחד איאם אלרגלים וכאן פימא דון אלתלתין יום ואדא כרג אלרגל גאזת אל תלתין יום פי אלאבלות תלזמה בעץ' יום כרוג אלרגל לאנה לם יסמע וקת תלזמה פיה אלאבלות לקולהם אמ' רב יוסף בר רב אבון שמע שמועה קרובה ברגל ולמוצאי הרגל נעשת רחוקה אינו נוהג אלא יום אחד ועלי דלך שרט שרטין פאמא אן יבלגה אלכבר

של ר"י מפריש עמ' עא והערה 5 שם. והשווה ברייתא דשמחות פ"א יט, מובאת במו"ק כו א : ת"ר, מאימתי כופין את המטות — משיצא מפתח ביתו, דברי ר' אליעזר : ר' יהושע אומר, משיסתום הגולל. וראה דעת רמב"ן בזה בתורת האדם, ענין ההתחלה, עמ' קמה, ושבלי הלקט הלכות שמחות סי' יז, עמ' 346.

ונראה שהגאון מבסס שיטתו על פי הגירסא שהיתה לפניו בגמרא בענין זה. לפנינו בגמרא הגירסא ; מכי מהדריתו אפייכו מבבא "דאבולא" אתחילו מנו. הגרסא בדברי הגאון היא כך ; מכי אהדריתו אפים מבאבא "דאבילא" אתחילו מנו. לפי הגירסא הזאת הכוונה בדברי רבא היא ; כאשר אתם חוזרים פניכם מבית האבל סלומר כאשר אתם חוזרים פניכם מן המת האבל תתחילו למנות, וכך כנראה היתה הגירסא גם לפני בה"ג. וראה פי' רבינו גרשום מאור הגולה קובץ ראשונים מועד קטן הרב נ. זק"ש, עמ' קיב ; "בבא דאבולא — פתח האבל". הרי שמפרש כך אף שהיתה הגירסא לפניו "דאבולא". וכן מובא בשמו בשבלי הלקט הלכות שמחות שם. וראה שם בקובץ ראשונים שם הערה 225 עוד גרסאות מכ"י של הגמרא — "דאבילא".

351 בגמרא לפנינו : רבי יוסי בן אבין . . . נעשית רחוקה עולה לו ואינו נוהג אלא יום אחד, ובכ"י מינכן : ואינה נוהגת. וכן בבה"ג. אולם גם שם אין המלים "עולה לר'". ושם : רבי יוסי בירבי אבין.

פי יום אלעיד אלתאני אלדי הו אכר איאם אלרגל בחית הו אכר אלתלתין יום או יבלגה אלכבר פי חולו שלמועד בחית יכון יום אלעיד אלתאני אלדי הו אכר איאם אלרגל הו אכר אלתלתין יום פאן כאן אחד הדין אלאמרין פתלומה אלאבלות סבעה איאם והדא מא ארדנא שרחה בקולנא פמן וקת בלוגה כבר מותה אדא כאן אלוקת ממא תצח פיה אלאבלות פאן לם יכן אלוקת ממא תגוז פיה אלאבלות פילתזם מן וקת תגוז אל אבילות פיה והדא עלי מא קד שרחנאה ואנמא אשתרטנא בקולנא וכאן וקת מפארקתה לה תצח פיה אלאבלות בסבב אלרגלים לאן אלאבלות לא תצח פיהא ודאך למא שרע אללה עז אסמה פיהא מן אלשמחה בקולה ושמחת בחגך וכאן דלך מבטלא אלתזאם אלאבלות פיהא וקאל רבותינו רגלים מפסיקין ואינך עולין ועלי אן אלרגלים תלתה פאן קדמאנא נקלו אן ראס אל סנה ויום אלכפור תגרי מגרי אלרגלים פי הדא אלמעני ודאך קולהם רבן גמליאל אומ' ראש השנה ויום הכפורים כרגלים והלכה כרבן גמליאל פאן מאת אלמית פי ימי הרגל ופימא כאן פי חכם איאם אלרגל וכאן אלדי תלומה אלאבילות חאצ'רא פיבתדי

ב"גאניקה" ח"ב עמ' 43, וש. אברמסון עניינות בספרות הגאונים עמ' 107—108. ויש לציין את דברי הרא"ש במועד קטן שם, שאף הוא רואה הלכה זו של הגאון כתוצאה הגיונית מדברי בעל הלכות גדולות. ע"כ הוא מקשה על דעת בה"ג מן הגמרא בעניין שמועה רחוקה, וז"ל שם: "ויש מקשין מהא דאמרין לקמן בפירקין: שמע שמועה קרובה ברגל, ולאחר הרגל נעשית רחוקה — אינו נוהג אלא יום אחד. משמע אפילו שמע ביום אחרון של רגל ואי כחול משווית ליה הויה ליה לנהוג שבעה ושלושים? (וכן מובא בתוספות הרא"ש דף יד ע"ב (עמ' מז) ובמהר"ם עמ' כט"ל). ולא קשיא, דגם יום שמועה דרבנן, כדאיתא בפרק טבול יום (זבחים ק ב). ולהכי לא אתי עשה דיתיד ודתי עשה דרבים, כיון דתרווייהו דרבנן, אבל יום המיתה דהוי דאורייתא דחי עשה דרבים דרבנן". ע"כ ועיין מעין סברא זו בשיטה על מועד קטן לתלמידו של רבינו יחיאל מפריש דף ב ע"ב (עמ' עג) ד"ה "שמע שמועה קרובה ברגל". לא נחשבה שמועה קרובה ברגל כיום קבורה ברגל שנוהג תמיד ז' אחר הרגל, כי יום ל' תמיד הולך מזמן המיתה. וראה ספר האשכול — אלבק עמ' 190.

מאידך גיסא יוצא הגאון מתוך ההנחה שלא תהיה אבילות בפועל ביום הל' שחל ביום טוב שני, כמו שאין אבילות בפועל במת בתוך הרגל, שהיום האחרון של חג, שהוא יום טוב שני של גלויות עולה למניין שבעה אף שאינו נוהג אבילות. והיינו מפני שישנו בדין אבילות להלכה ולא למעשה, כמו כן אנו אומרים שיום הל' שחל ביום טוב שני הוא חל בזמן ששייך בו דין אבילות, ויש לו דין של שמועה קרובה. עוד יתכן לומר, שהגאון לשיטתו, כפי שצינתי בסוף הערה 355, שיש אבילות ממש במקצת מן המנחה ולמעלה, כמו שמובא ברי"ף גיאת, א"כ נקרא יום טוב האחרון כיום שיש בו אבילות.

353 מו"ק יד ב: אבל אינו נוהג אבילותו ברגל, שנאמר: 'ושמחת בחגך'.

354 במועד קטן כד א: אמר רב גידל בר מנשיא אמר שמואל, הלכה כרבן גמליאל. וכן מובא בהלכות גדולות.

355 נראה שהגאון מתכוון כאן לשתי ההלכות של בה"ג שהזכרתי לעיל בהערה 352. ההלכה הראשונה היא, אם מת ביום טוב ראשון או בתחיל המועד, עולה לו יום טוב האחרון, כלומר, יום טוב שני של גלויות, למניין שבעה, אפילו שאינו נוהג בו אבילות בפועל; ההלכה השנייה היא: אם מת ביום טוב האחרון נוהג בו אבילות ממש. וזה מה שאומר הגאון: "אם ימות המת בימי הרגל". דהיינו בתוך ימי החג: "ובמה שדינו כדין ימי הרגל" דהיינו יום טוב שני של גלויות. ומסיים, שאז מתחיל חיוב האבילות מיום החג השני, כל אחד לפי דינו. אולם הגאון קיצר ולא פרט. והשווה רי"ף גיאת הל' אבל

באלתזאם אלאבילות מן יום אלעיד אלתאני אלדי הו אכר איאם אלרגל לא מן קבל דלך ואנמא אשתרטנא בקולנא אלדי הו אכר איאם אלרגל לילא יט'ן בנא אנא קצדנא יום אלעיד אלתאני מן אלרגלים אלדי יליה חולו שלמועד פאבטלנא דא אלט'ן באשתראטנא דלך ואנמא אשתרטנא בקולנא ולם יכן הנאך מפארקא לה גירה ממן תלזמה אל אבלות לאנה אן קדם בעץ' אלאבלים מן מוצ'ע קריב פי אחד אלתלתה אל איאם אלאואיל מן שבעת ימי אבל פיגד אלאבלים גלסו ללאבילות וכאן אסברהם סנא מעתם פאלדי ילזמה אן יתמם עדד איאמהם פי אלאבילות פאן כאן אלקאדם אכברהם סנא או כאן קדומה פימא בעד אלתלתה אלאיאם אלאואיל פילזמה אן יכתץ באבתדא עדד שבעת ימי אבל לנפסה לקולהם אבל שלשה ימים הראשונים בא ממקום קרוב מונה עמהם ממקום רחוק מונה לעצמו מיכן ואילך אפילו בא ממקום קרוב מונה לעצמו וקאלו אמ' רב חייה בר אבא אמ' ר' יוחנן והוא שיש גדול הבית בבית וכדלך אן מצ'א אכבר אלאבלים סנא מע אלמית ועאד פימא דון אל תלתה איאם אלאואיל פאתמם עדד סאיר אלאבלים ואן צאר בעד מצ'י אלתלתה אלאואיל פיכתץ באבתדי עדד שבעת ימי האבל לנפסה לקולהם אמ' רב חייה בר אבא אמ' ר' יוחנן אפילו הלך גדול הבית לבית הקברות מונה עמהם ועארצ'ו בקולהם והא תניא מונה לעצמו ואנפצלו בקולהם לא קשיא הא דאתא בגו תלתא והא דלא אתא בגו תלתא וקולה וירא יושב הארץ הכנעני יקתצ'י אנצ'מאמהם

ומטצרפין אפילו לקטן ובלבד שיהיה בן י"ג.

360 הגאון מבאר את האיבעיא לגבי גדול הבית עצמו כפירוש רש"י, אם הוא מונה עם הקטנים במקרה שהלך לבית הקברות בענייני המת — ומסיק שבתוך שלושה ימים מצטרף לאלה שבבית, כמו שמבאר הראב"ד, מובא במהר"ם ח"ג סי' צח עמ' קב, מכיון שלא צריך להודיע לו על האבילות. הראב"ד, כמו הגאון, אינו מחלק בעניין זה בין מקום רחוק למקום קרוב. וזה לא כבה"ג והלכות פסוקות והלכות ראו בהל' אבל. וצ"ל לפי הגאון שכל עיקר החידוש באיבעיא היא על גדול הבית אם מצטרף כאשר הלך לצרכי המת, אבל בקטן בוודאי שמצטרף ליתר בני המשפחה, כמבואר בפ"י הריטב"א. ועי' קובץ הראשונים למו"ק עמ' קצא, הערה 330 השיטות השונות בביאור סוגיא זו.

361 למעלה בפירושו של הגאון, פ' מקץ מא, כד שמצרים שלטה אז בכל ארץ כנען.

362 בכתה"י: אבל הכרמים.

363 הגאון מפרש את כולם מלשון אבילות, וראה באונקלוס ורש"י במדבר לג, מט על "אבל השמים" שמפרשים מישר (וכ"כ רש"י בראשית יד, ו). ועיין ריב"ג בספר השרשים שרש "אבל", שפירש "אבל מצרים" מלשון אבילות, וכתב: "אך ועד אבל הגדולה אשר הניחו עליה שמואל-א' ו, יח), הטוב במה שיאמר בו בעיני הוא מה שאמר התרגום באבל מחולה, כי בכל מקום שיפל מתרגם בו מישר מחולה ומישר בארמית, הוא עמק בלשון עברית... וכאילו אמר ועד עמק הגדולה, רק התרגום אמר בו ענין אחר, ואיננו מסכים לדעתו". בתרגום שם תרגם: ועד אבנא רבתא. וכן פירשו שם רש"י ורד"ק. וכן משמע מדברי הגאון שאינו מזכיר כאן את הפסוק "ועד אבל הגדולה". וראה ספר הרקמה, וילנסקי עמוד רכט. הערה 11. וראה גנזי קדם ב. לוי' ח"ד עמוד 78 לקט שו"ת פירושים ומדרשי מקראות, גם שם אבל הגדולה = אבן הגדולה. ראה ש. אברמסון ספר התג'ניס לרב יהודה בן בלעם, ספר חנוך ילון עמ' 87-86. בן בלעם מביא בשם אבן קריש שאבל הגדולה כמו והאבן הגדולה. וראה שם הערה 2. שבכמה כ"י של המקרא יש קרי וכתוב: אבן קרי. וראה מהדורה חדשה של ספר התג'ניס לאברמסון: "שלשה ספרים של הרב יהודה בן בלעם" ירושלים תשל"ו, עמ' 11 ערך אבל.

אלי אלעסכר אכראמא ליוסף לאנה סלטאנהם וערפנא בקולה על כן קרא שמה אבל מצרים אלסבב פי תסמיתהא כדאך ואלמואצ'ע אלתי סמית באסם אלאבילות סתה אבל מצרים תם אבל השטים תם אבל מחולה תם אבל מעכה תם אבל מים תם אבל הכרמים עלי מא הי בינה בנצוצהא פי מואצ'עהא ואפאדנא בקולה ויעשו בניו לו טאעתהם לה ולו בעד מותה ותרך מכאלפתה ואנה לם יתולי אמרה גיר אולאדה ואמא קולה וישאו אתו בניו פאולי אלאקואל פיה אן אלשבטים תנאובו חמלה עלי אכתאפהם נואיב לכראהה חמלה עלי אלבגאל ואלחמיר ומא גרי מגראהמא עלי מא קאל אלקדמא המהלך בעצמות ממקום למקום הרי זה לא יתנם בדוסיקיא ויניחם על גבי החמור מפני שנוהג בהן מנהג בזיון אלא תרי אלי קולה ען אמציהו עלי וגה אלדם וישאוהו על הסוסים ויקברו אתו עם אבתיו בעיר דויד תם קאל.

תרגום הפסוקים נ, יד—כו

נץ (יד) וישב תם רגע יוסף אלי מצר הו ואכותה וסאיר מן כאן צעד מעה לדפן אביה בעד מא דפנה (טו) ויראו פלמא ראי אכזה יוסף אן אבאהם קד מאת קאלו כלא יתהדדנא יוסף ויכאפינא עלי גמיע אלשר אלדי אולינאה (טז) ויצו פאמרו מן קאל ליוסף אן אבאך קד אוצי קבל מותה וקאל (יז) כה תאמרו כדי קולו ליוסף אגפר דנב אכותך וכטאהם פקד אולוך שרא פאלאן אסאלך אן תצפח דנב עביד אלאה אביך פבכא יוסף חין כלמוה בדלך (יח) וילכו ומצ'ו אכותה איצ'א ווקעו בין ידיה וקאלו הודא נתן עביד לך (יט) ויאמר פקאל להם יוסף לא תכאפו אני אכאף אללה (כ) אתם אנתם קדרתם עלי שרא ואללה קדר כירא לכי יצנע מא תרוה אל יום פיתיי קום כתירין (כא) ועתה פאלאן לא תכאפו אנא אמונכם ואטפאלכם פעזאהם ודאראהם (כב) וישב תם אקאם יוסף במצר הו ואל אביה ועאש יוסף מאיה ועשר סנין (כג) וירא חתי ראי יוסף לאפרים בנין תואלת ואיצ'א בנו מכיר בן מנשה ולדו פי חגרה (כד) ויאמר תם קאל יוסף לאכותה אנא מאית ואללה סידכרכם ויצעדכם מן הדא אלבלד אלי אלבלד אלדי אקסם לאברהים ואסחק ויעקב

שעצם נשיאת העצמות ע"ג חמור, הוא בזיון, וכדבריו: "שהשבטים נשאו אותו על כתפיהם חליפות, מפני שלא רצו לשאתו על הפרדים ועל החמורים ודומיהם". דברי דרשות אבן שועיב בסוף פ' ויחי בשם הרמב"ן בדבר נשיאת המת על הבהמה: "נשיאה על הכתף דכתיב וישאו אותו בניו לא בבהמות, כי הנצרך לכך הוא עונש, דכתיב ומעת אשר סר אמציה מאחרי ה' ויקשרו עליו קשר בירושלים וינס לכישה וגומר וישאו אותו על הסוסים". ונראה שמקור הדברים בדברי בן חפני גאון.

וראה "הלכות קצובות" מ. מרגליות עמ' 145: "המוליך עצמות או ספר תורה ממקום למקום לא יתנם על גבי חמור וירכב".

366 בכתה"י: בעיר דוד ראה במלכים ב יד, כ: וישאו אותו על הסוסים ויקבר בירושלים עם אבתיו בעיר דוד. ואיזראילסאהן העתיק לפי הפסוק במלכים שם.

367 בערבית — דאראהם, בעצם מובנו: פיתה אותם.

(כה) וישבע פאחלף יוסף בני אסראל וקאל להם אדא דכרכם אללה פאצעדו בעט'אמי מעכם (כו) וימת פמאת יוסף אבן מאיה ועשרה סנין וחנטוה וציר פי תאבות במצר.

פירוש

ערפנא בקולה וישב יוסף אשיא מנהא רגועה עקיב פעל אל מצוה בעני קבורת אביו לילא ינקטע ען אעמאלה ולעל פרעון כאן אכד עליה אלאסראע פי אלרגוע נחו קולה ויאמר לי המלך והשגל יושבת אצלו עד מתי יהיה מהלכך ומתי תשוב וג' מנהא אנה רד אכותה מעה אשפאקא עליהם ופסרנא לו ישטמנו יוסף כלא לנכרגה ען אלמתני ודלך נט'יר קולה לו קרעת שמים ירדת וג' ואמא משטמה פקד יפסר חקדא ותואעדא נחו קולה וישטם עשו את יעקב וקד יפסר תהדדא כק' ורבה משטמה ואראדו בקולה והשב ישיב לנו אל מגאזאה ואלמכאפאה כק' והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם וגעל סבב כופהם דלך מות יעקב אבינו בקולהם ויראו אחי יוסף כי מת אביהם לאן היבתה כאנת תכפה ענהם עלי אן בעץ' אלקדמא קד קאל אן יוסף ראי פי טריקה שכם ומקום מכירה פתכופו תגדד דכר דלך פי נפסה פחדרוה וקולה ויצו אל יוסף מצרחא באלאמר ואלוצאה נט'יר קולה הנאך ויצו אתם לאמר לכו והכיתם וקולה איצ'א ויצו את בני בנימין לכו וארבתם וג' ופי קולה אביך צוה לפני מותו וג' קאל קום אן דלך כאן תזידא וטלבא ללכלאץ ואלדי נדהב אליה פי דלך הו מנע אלקטע עלי כדבהם פי דלך אד כאן ממכנא גאיזא וקד יסתדל על תצחח אלוציה בקבול יוסף להא בקולה ויבך יוסף בדברם אליו לאנה מע צ'בטה לאמרה לו לם יצח דלך ענדה לרדה ואבטלה והדא ביין ובקולה כה תאמרו ליוסף אסתדללנא עלי אן אלוציה בדלך כאנת עלי לסאן גיר אלשבטים לילא יכנו מוציין באנפסהם וכאלשהוד לאנפסהם ווגדנאה קד אסתצפח להם פי הדא אלקול בתלתה אלפאט' הי קולה אנא ואיצ'א שא נא מכררא דפעתינ והדא לאזם פי אלאסתצפאח אן יכרר אלטלב ג' דפעאת פקד נרי אסתצפאח אביגיל לדויד המלך ען

ערך "לו". וריב"ש מפרש כאן לו ישטמנו ; "הלוואי שישטמנו יוסף ולא יגלה שנאתו". וכן בפירוש הטור.

370 השווה ריב"ג ורד"ק בשרשים שרש שטם, שביארו את כולם מלשון איבה, ועיין בתרגום יונתן הושע שם שמתרגם : "ותקיפו חטאך".

371 כעין זה בתוספות הרא"ש.

372 תנחומא ויחי יז. ב"ר ק, ח.

373 בכה"י : ויצו אותם.

374 יבמות ס"ה ע"ב : ואמר רב אילעא ברבי שמעון מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו'. וראה ב"ר ק, ח. והשווה תורה שלמה אות נד.

375 דעה זו של הגאון מבוארת למעלה על הפסוק (מז, כט) : שים נא ירך תחת יריכי וראה שם הערה 12, מ"ש שם מפ"י הטור וממנחה בלולה : "שתהיה יד השגחתך עליהם, וזהו שאמרו אח"כ האחים אביך צוה לפני מותו".

376 ראה יומא פז, א : אמר ר' יוסי בר חנינא כל המבקש מטו מחברו, אל יבקש ממנו יותר משלש פעמים שנאמר אנא, שא נא, ועתה שא נא, הגאון מבאר שלומדים מכאן חיוב הבקשה ג' פעמים ולא לשלול לבקשות יתר, וכן מבאר רס"ג באמונות ודעות מאמר ה פ"ו : "וצריך שישאל ג' פעמים כמו שאמר אנא, שא נא, ועתה שא נא."

נבל בתלתה אקואל פאלקול אלאול בי אני אדני העון ותדבר נא אמתך באזניך וג' ואלקול אלתאני אל נא ישים אדני את לבו וג' ואלקול אלתאלת שא נא לפשע אמתך וג' וקד גמע בקולה כי רעה גמלוך מע אלאסתצפאח אעתראף באלדנב ואקראר באלכטא וקד תרי אסתצפאח שמעי בן גרא לדויד המלך בקולה אל יחשב לי אדני עון ואל תזכור את אשר העוה עבדך וג' וקאל מקרא בדנבה כי ידע עבדך כי אני חטאתי וקד יגעל מעני קולה והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף אני מסתצפחא אסתצפח יוסף פצפח וליס יחסן הדא אלקול אלא מע אלנדם עלי אלאסאאה לאנהא אסאה ומע אלעזם עלי תרך אלמעאודה אלי מתלהא מן אלתמכן מנהא ואלקדרה

עליהם : אם הוא מתחרט על עשייתם, משום שהם הפחיתו את כבודו בין הבריות ודבקו בו בגללם גנאי ותוכחה, לא משום שהם חטאים בעיני ה' — אין הוא חוזר בתשובה". עד כאן כ"י זה.

בקטע כ"י אחר בודיליאנא e74 שפרסם הירשפילד ברבעון האמריקאי סדרה חדשה כרך VII עמ' 50 והלאה, מדבר הגאון על חרטה והחלטה כשני עמודי התשובה בהתאם למה שכתב כאן. הירשפילד מייחס את הקטע לרס"ג. אולם במאמרי הנ"ל ב"סיני", הוכחתי שזה קטע מפירוש הגאון בן חפני. מדברי הגאון לפנינו חזק לדבר. להלן דברי הגאון בפירושו לדברים א, מא, מכת"י זה הנוגעים לעניננו, בתרגום עברי, כפי שפורסם במאמרי הנ"ל :

"... ואם שני התארים הללו הם עמודי התשובה לפי דעתכם, (הרי) כבר מצאנו שמצבם של אנשי המדבר באותו זמן היה כפי מה שהבהרנו, ואמרם מדוע לא נתקבלה תשובתם, עם הודאתם בחיוב קבלת התורה, כי הוא אמר להם (דברים א מב) : "לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם" וגו' ? ונאמר שהסיבה היא כי שאלה זו אעפ"י שהיא כוללת קצת מדבורנו על התורה, הרי השואל הזניח את דיבורנו על תנאי התשובה. כי אם אנו אומרים שהחרטה וההחלטה הם שני עמודי התשובה, אין אנו אומרים זאת אלא אם כן ביצע אותם המתחרט והמחליט בשני אופנים מפורשים (ואז) היא תהיה תשובה : עליו להתחרט על החטא בגלל כיעורו ולהחליט לא לשוב אל (חטא) דומה לו בכעור. ואם המתחרט והמחליט ממלא את חרטתו על מה שעשה בגלל זה שהפסיד תועלת חומרית, או בדומה לזה, והחליט לא לשוב בדומה לו כדי שלא יפסיד תועלת או דומה לה — אין זאת תשובה ; ואעפ"י שהחרטה וההחלטה שלו נעשו לפי שני האופנים שהזכרנו או בדומה להם, ואם זה הוא העקרון שלנו בענין התשובה, הרי לו חזרו אנשי המדבר בתשובה בגלל הפסד תועלת חומרית. ההחלטה לא לשוב לדומה לו, — לא היתה זו תשובה מצידם, משום שהם לא התעצבו אלא מפני שהפסידו את טוב ארץ ישראל, וזוהי תועלת חומרית. לפיכך יצאו בזה מכלל החוזרים בתשובה. הלוא תראה שמאמרו שם (במדבר יד ט) "ויתאבלו" לא היה אלא צער ועצבות, והצער הוא הידיעה או המחשבה (= חשש) על התרחשות נזק למצטער או הפסד תועלת גדולה בשבילו, ולא כל מי שמצטער בגלל הפסד תועלת חומרית או בגלל התרחשות נזק חמרי הוא חוזר בתשובה, ולפיכך אמר להם ה' : "לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם". ומאמרם כאן (דברים א מא) "חטאנו לה" אינו מוכיח על כך שהם אמרו אותו בלב שלם וכונה טהורה. כבר אמר על-אודתם (תהלים עח לו-לז) : "ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמר" וגו'...".

הרי כאן הרחבת הדברים על מהות התשובה. לדעות אלו רומז הגאון בפירושו לפנינו, בהזכירו חרטה והחלטה כעיקרי התשובה, בתנאי שהשב חוזר מדרכיו לא מטעמים חמריים, ועוד שהוא בוחר בדרך הישרה למרות היכלת להמשיך לחטוא.

עליהא והדה מע גירחא חדוד אלתובה ויקאל אנה אראד בקול לפשע עבדי אלהי אביך אן אבאך ואן כאן מיתא פאן אלהא אזלי לם יזל ולא יזול לא ימכנך אלאסאה אליהם והדא נט'יר קול אלישע איה אלהי אליהו אף הוא ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעבר אלישע אראד בדלך אן אליהו עליו השלום ואן כאן מגיבא פאין קדרה אללה תעאלי אלדי אחדת מעגזאתה עלי ידה ואמא בכאה כק' ויבך יוסף בדברם אליו פלרחמתה להם ורקתה עליהם ויקאל אנה בכא לכוון דכר אביה פי דלך וגמע אלשבטים מע וציה יעקב בהם מצ'יהם ותצ'רעהם אליה בקולה ענהם וילכו גם אחיו ויפלו לפניו וג' וקצדו בקולהם לה הננו לך לעבדים שיין אחדהמא בדל אלקצאץ באזא ביעהם לה עבדא כק' לעבד נמכר יוסף ואלאכר בדל אלעבודיה ותמליך אלרק לנפוד אלאמר פיהם וכאטבהם יוסף בה' צ'רוב מן אל כטאב אולהא קולה אל תיראו תסכינא לקלוביהם ואמאנא מן כופהם נט'יר קולה אללה לישראל אל תיראו תחזקנה ידיכם ואראד בקולה התחת אלהים אן כופה מן אללה וורעה יזגראנה ען אדאיהם נחו קול' תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה ואלתאני קולה אתם חשבתם עלי רעה יעני אן קצדכם כאן אלאצ'ראר בי ואלאסאה אליי נחו קולה והמה חשבים לעשות לי רעה ולכן אללה עכס דלך כירא כק' כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם וג' ואראד בדלך אנה אתמר לכם דלך פי נפסי כירא וקצד בקולה להחיות עם רב כתרה אולאד אלשבטים ודלך כקול בני יוסף ליהושע ואני עם רב אשר עד כה ברכני יי ואלתאלת קולה ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם צ'מאן עילתהם ואטפאלהם פצ'מן להם אלאחסאן אליהם בעד אן אמנהם מן אלאסאה ואלראבע קולה וינחם אותם אראד תלטפה פי תעזיתיהם נחו קולה וינחם דוד את בת שבע ואלכאמס קולה וידבר על לבם יריד בה אלמדאראה ואללטף יקרן כתירא דיבור על לב מע אלניחום וכק' נחמו נחמו עמי וג' דברו על לב ירושלם וג' וקאלת רות לבועז אמצא חן בעיניך אדני כי נחמתני וכי דברת על לב שפחתיך ויקאל אנה עזאהם בכמס צ'רוב מן אלעזא אולהא אנכם מתלתם באלכואכב

386 ביאור מלת "התחת" במובן פחד הוא כרס"ג בתרגומו, אולם בראב"ע מביא פירוש אחר בשם רס"ג, "כאילו אני במקום אלקים שנפלתם לפני ותאמרו אנחנו עבדים", ועיין מ. צוקר על תרגום רס"ג עמ' 287 שנוסח הראב"ע אינו הנכון, על יסוד תפסיר כ"י משנת ד' תשע"ב. ביאור זה שלפנינו מובא גם בפי' הראב"ם, בסגנונו של הגאון בן חפני ומוסיף "והה"א בו תוספת". וכן בחבינו בחיי, ויסוד הביאור הוא באונקלוס ויונתן, וכן מובא בדעת זקנים מבעלי התוספות, וראה במנחה בלולה שתמה על פירוש זה.

387 השווה פירוש ראב"ם "להחיות אומה זו". וראה הערת המהדיר שם שהכוונה למצרים, אולם לאור דברי הגאון שלפנינו, נראה שגם הראב"ם התכוון לשבטים, וכן משמע מתרגום רס"ג שמוסיף את המלה "מכם" עם רב. אולם בתרגום הגאון רשב"ח אין המלה "מכם".

388 כ"ה בכתוב. ובכת"י ליתא.

389 השווה דרשות אבן שועיב, סוף פרשת ויחי, המונה עשרה דברים באבלים הנלמדי. מיעקב, ואחד מהם הוא ניחום אבלים מהפסוק שלפנינו: וינחם אותם.

390 לפי ב"ר ק, ט. וראה פירוש ראב"ם שם נכללו בקיצור הטעמים הללו.

ובתראב אלארץ' כתרה מן יקדר עלי אפנאכם וכק' לאברהם הבט נא השמימה וספור הכוכבים וג' וקאל ליעקב והיה זרעך כעפר הארץ וג' ואלתאני אנכם מעי יב' סבט מסאויין לאמר אלזמאן פי גזיאתה אלדי אלנהאר מנה יב סאעה ואלסנה יב שהרא וכליאתה אן אלברוג יב' פאן אמכן אנסאן תגייר הדה אלאמור אלזמאנייה פימכנה אלאסאה אליכם ואלתאלת אנה קאל אני כנת פי אול מגיכם אליי אעדר פי אלאסאה אליכם לו ארדת דלך ואכתרתה פיכם לאנכם לם תערפוני ולא עלם אלנאס אנכם אכותי פילומוני עלי דלך ואלאן פתרכי לדלך אולי פגעל הדא דלילא פי נפוסהם עלי תרך אראדתה אלאסאה אליהם ואלצ'רב אלראבע קאל להם אן עשרה לם יקדרו עלי אבאדה ואחד מנא יעני נפסה פכיף יקדר ואחד עלי אבאדה עשרה ואלצ'רב אלכאמס קאל אני לו ארדת אלאסאה אליכם למנעתני אלסיאסה מן דלך לילא יקול אלמצריין אדא כאן מסיא אלי אכותה פאלינא כיף לא יסי וגמיע דלך גאזי גיר ממתנע ואכברנא בקולה וישב יוסף במצרים אנה עאש הדא אלעמר פי אלדולה ואלנעמה ואכותה ואזואגהם ואולאדהם מעה ויחתמל קולה וירא יוסף לאפרים בני שלשים אולאד אפרים אלדין הם תואלת ליוסף והם שותלח ובכר ותחן כק' אלה בני אפרים למשפחתם לשותלח משפחת השותלחי לבכר משפחת הבכרי לתחן משפחת התחני ויחתמל אן יכון ראי אלגיל אלתאלת מן אולאד אפרים והם ערן בן שותלח כק' בני שותלח לערן משפחת הערני וקצד בקולה גם בני מכיר בן מנשה אלי גלעד בן מכיר כמא קאל ומכיר הוליד את גלעד והו אלגיל אלראבע ודלך כמא וצף ען איוב וירא את בניו ואת בני בניו ארבעה דורות וקד ראי יעקב אבינו מתל דלך פי אולאדה לאנה נול אלי מצר ומעה חצרון וחמול והמא ולדי פרץ בן יהודה בן יעקב פכאנא אלגיל אראבע ויקתצ'י קול יוסף לאכותה אנכי מת אנה קאלה והו עליל פאחס באלמות ואמא קולה ואלהים פקד יפקד אתכם פאראד בה אלרחמה כמא קאל וי' פקד את שרה כאשר אמר ובהדא אללפט' קאל אללה לישראל פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים וינבגי אן יכון יוסף קד

פענח" על הראב"ע ממלכים ב' י, ל. ביהוא נאמר: בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל — "ולא מלכו מבניו כי אם ארבעה, ולפי דברי א"ע ראוי שיהיו חמשה", מתוך פירוט השמות בדברי הגאון, אנו למדים כי הכוונה היא לדור השלישי אם מתחילים לספור מאפרים שהוא דור הרביעי אם המספר מתחיל ביוסף, וכן פירש ברלב"ג: "הנה בני השלישים לאפרים הם רביעים לו". וכן יש לפרש אצל יהוא, ועיין רד"ק שם, וראה בהערה הבאה פירוש שלישי בענין. השווה "בית מקרא" שנה ה ניסן תש"ך עמ' 41 ועמ' 45.

397 לפי דעת הגאון הושו אפרים ומנשה לגבי הצאצאים שראה יוסף מהם. ועיין לקח טוב, ריב"ש, מושב זקנים, ורבינו בחיי, שלאפרים היה דור נוסף לקיים ברכת יעקב: "ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו", הם מבארים וירא יוסף לאפרים בני שלשים — כלומר בני שלשים של אפרים דהיינו ארבעה דורות עם אפרים, וממנשה ראה רק את נכדו גלעד.

398 כן במשנה כסף: "על האפשרי הקרוב". והשווה למעלה מז, כט.
399 ראה שמו"ר פ"ה, יג. תנחומא פ' שמות, כד. מדרש הגדול כאן.

וקף עלי דלך מן גהה אבאיה באלתוקיף ואלדי יואזי קולה ההנא והעלה אתכם מן הארץ הזאת קולה הנאך ואמר אעלה אתכם מעני מצרים וג' ויקתצ' קולה וישבע יוסף את בני ישראל אחלאפא באלסמאת נט'יר קולה וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש וג' או אחלאפא בשם י' כק' ויקם עזרא וישבע את שרי הכהנים וג' ומא מעני אעאדתה פקד יפקד אלהים אתכם בעד קולה אולא ואלהים פקד יפקד אתכם פנקול אן אלקול אלאול אכבארא ואלקול אלתאני אשתראטא ולדלך פסרנאה אדא דכרכם אללה תם נקול אדא כאן יוסף מקתדיא פי דלך ביעקב פמא באלה לם יאמר אכותה באן יחמלונה בעקב ופאתה כמא אוצי יעקב ולם אכר דלך אלי וקת אלכרוג ענד אלפרג פנקול אן פי דלך גואבין אחדהמא אן יעקב אנמא אמר יוסף בדלך לעלמה בתמכנה מן דלך ואנה לא יתעדר עליה פאמא יוסף פאנה עלם אן בעד מותה לם תבק להם דולה פתכוף אן לא יתמכנון מן אצעאדה פלדלך לם יחלפהם פילזמהם מא לא ימכנהם בל אוקע אלתאכיד אלי וקח אלתמכין ואלגואב אלתאני ימכן אן יכון כרה אן יאמר בחמלה ללוקת פיוולד דלך להם בגצ'א פי קלוב אלמצריין אדא עלמו אנה ואבוה קד אמרא באן יחמלא מן מצר לידפנא פי גירהא ואנהם ליס ירצ'ון אן יתכדון מצר וטנא פראי אן יקרו גסמה אלי וקת אלפרג וקד נסל איצ'א מא באל אכוה יוסף לם יוצו איצ'א בחמל עט'אמהם אלי בלד אלשאם כמא אוצי יוסף פנגיב באנהם תרכו דלך סיאסה לאנפסהם לאנהם לו טלבו דלך לאתסע לגמיע אולאדהם ונסלהם פכאן דלך לא ינצ'בט וקד לא ימכן פאהמלוה עלי אן בעץ' אלקדמא קד קאל אנהם אצעדו מעה(ם) עצמות השבטים וגעל אסתדלאלה בקולה ההנא והעליתם את עצמותי מזה אתכם ולולא אלכבר לקד כאן דלך מחתמלא אן יכון מע אלאחיא ולם קאל והעלתם את עצמותי ולם יקל והעלתם אתי כק' יעקב ונשאתני ממצרים ולם יקל ונשאת את עצמתי פנקול אן יעקב אבינו אוצי חמלה בעקב מותה פכאן גסמה באקיא פלדלך קאל ונשאתני פאמא יוסף פעלם אנה סימצ'י עלי דלך זמאן טויל לא יבקא פיה מן גסמה גיר אלעט'אם ועלי אלתחציל

עצמות יוסף, ויקברו בשדה במערת המכפלה בהר". אותה המסורת ישנה גם ב"ספר, צוואת השבטים". הוצאת כהנא עמ' קנא והלאה. שם נאמר על מות כל אחד מן השבטים ותקופת הבאתו לחברון.

405 המלה "אתכם" אינה כאן אלא בשמות יג, יט. הגאון מסתמך כאן על מדרש ב"ר ק, יא. שם נאמר: "שומע אני — מיד, תלמוד לומר אתכם, כשתהיו עולין. ומניין אף עצמות של שבטים העלו עמו שנאמר "אתכם". המדרש הביא פה את דרשת המכילתא בשמות שם לפי הפסוק שם כדרכו בהרבה מקומות, ראה תורה שלמה אות צב. אולם התרגומים שבעים, פשיטא, וולגאטה, ורס"ג, תירגמו בתוספת "אתכם" וכן בנוסח השומרוני, וכן תירגם הגאון. התרגומים האלה הם תוספת ביאור לפי הפסוק בשמות שם. עיין הלר פשיטא הערה 9. וספרו "הנוסח השומרוני על התורה", עמ' 41. וראה בכור שור שגם כן מביא את המלה "אתכם" כאן.

406 השווה כתובות קיא, א: א"ר חנינא... ואם מתים שבחוצה לארץ חיים למה הטריח את אחיו ארבע מאות פרסה, וכו'.

407 ראה מכילתא דרשב"י שמות יג, יט. ומדרש הגדול כאן ושם. דברי הגאון מובאים בשמו בפירוש ראב"ם.

408 לפי סדר עולם רבה פ"ג, כשבאו יעקב ובניו למצרים היה יוסף בן שלושים ותשע, מאז ועד פטירתו עברו שבעים ואחת שנה, סכום זה אם נוריד ממאתים ועשר, נשארו מאה ושלושים ותשע שנים. ועיין לעיל פ' מקץ מא, א, בפירוש.

תכון אלמדה מן וקת מות יוסף אלי וקת גאולת מצרים מאיה ותסעה ותלתין סנה
אלא תרי אלי קול יאשיהו ען אלנבי בעד מצ'י זמאן טויל עליה ויאמר הניחו לו
איש אל ינע עצמותיו וימלטו עצמותיו וג' פאמא אלדי תולי אנפאד הדה אלימין
ליוסף ותתבית הדה אלקסאמה פהו משה רבינו עליו השלום כק' ויקח משה את
עצמות יוסף וג' ואמא מוצ'ע דפן עט'אמה פהו שכם כק' ואת עצמות יוסף אשר
העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם וג' ומא אלדי ערפנא בקולה וימת יוסף בן
מאה ועשר שנים בעד קולה ויחי יוסף מאה ועשר שנים פנקול אנה ערפנא בדלך
מענאיין אחדהמא תצריפנא מדה וזארתה אנהא תמנין סנה ודלך מנד קולה ויוסף
בן שלשים שנה וג' ואלתאני אעלאמנא מדה גמלה חואדת הדא אלספר וזמאן
אכבארה אנה אנהא ק'כ'ד' סנה מנהא מאיה ועשר סנין עמר יוסף וארבעה עשר סנה
מנד דכל יעקב אלי חרן אלי אן ולד לה יוסף...

נספחים

במדבר

ספר במדבר הוא מן הספרים שהגאון פירש כולו, והיה לפני ר' יוסף ראש הסדר, ראה במבוא. אני מביא מספר קטעים חשובים מכתבי יד שהיו לפני. בהערות ציינתי רק את הדברים היסודיים ביותר. בספר "על התרגום רס"ג לתורה", מביא המחבר מ. צוקר כמה קטעים מפירושו של הגאון לספר במדבר. אולם לא תמיד מובאים שם הדברים במלואם, וגם לא צוינו המספרים של כתבי היד. אני רק מציינ כאן באורים המובאים שם לפי סדר הפסוקים.

במדבר א, א. — בענין מפקדי בני ישראל במקרא — על תרגום רס"ג לתורה עמ' 35 הערה 71.

במדבר ה, כו. — ועשה לה הכהן. עמ' 405.

במדבר ה, לא. — ונקח האיש מעון. שם הערה 134.

במדבר יד, — נגד טענות חיוי הבלכי. עמ' 28.

במדבר יד, יח. — פוקד עון אבות על בנים. עמ' 330 הערה 30.

במדבר טז, ד. — וישמע משה ויפל על פניו. עמ' 306.

במדבר כו, נג—נו. בענין חלוקת הארץ. עמ' 409 הערה 140.

נספח ד

הקטע הזה כ"י אוקספורד : Ms. heb. d. 61 פורסם על ידי ב.מ. לוין גנזי קדם ח"ו עמ' 37—39. וראה פוזננסקי, ב-J.Q.R. שנת 1922—1923 כרך וו'א עמ' 378 הערה 31. בסוף הדברים נזכר מחברו : "רבינו שמואל כהן גאון בן חפני כהן זצ"ל".

נספח ה

במדבר א, א ; ח, ב ; יט, ב ; כג, י

הקטעים המתפרסמים כאן הם מתוך "ספר התפוח" (כתאב אלתפאחה), ילקוט בערבית דרשות על התורה מספרית אוקספורד (הונטינגטון 115). ראה מאמרי שרידים וכו' בספר היוכל לרב א. יונג ניו-יורק תשכ"ב עמ' רלז—רלח.

נספח א

במדבר יא, יג—כב

פירוש

... אל בעל ועל באל ודאך כקולה אל הנער הזה התפללתי אראדת על הנער הזה וקולה ותתפלל על יי אראד בה אל יי ומא אשבההמא.
וקולה: מאין לי בשר לתת לכל העם הזה, אראד בה אן ליס פי מלכי מא יכפי גמיעהם. וערפנא בקולה: לא אוכל אנכי לבדי, אנה למ יסתעפי מן סיאסה ישראל ולא אלתמס אעפאה ענהא לאן אסתעפא אלשראיע לן יקע חסנא עלי כל וגה ואנמא אראד אן יצ'אף אליה מן יעאונה עלי מא יצלח לה מן אמורהם ודלך אנה לו קאל לו (לא) אוכל אנכי (לבדי) לש' לכל העם הזה. לקד כאן דלך מסתעפא לכנה למא זאד פי אלקול לבדי נבה עלי טלבה מן יעאונה עלי דלך.
ופי קולה: לא אוכל. ינבגי אן נקול אדא כאן אלנבי צאדקא פי דלך פהל כלפה אללה מן דלך מא למ יכון פי טאקתה פנקול אן אללה תעאלי למ יכלפה ולא כלף גמיע אלמכלפין מא ליס פי טאקתהם וקד כאן אלרסול קאדרא עלי אחתמאלהם לכנה במשקה ועט'ם אלתעב וקד אסתעמל אהל אללגה אגרא דלך עלי מן יצ'עף ען אלפעל פלא יפעלה אלא במשקה ותעב ואן כאן קאדרא עליה והדא כקולה לא אוכל עוד לצאת ולבא וג' פיכון קולה ההנא לא בסהולה ואן כונת קאדרא בצעובה וקולה ההנא כי כבד הוא ממני נט'יר קול יתרו לה: כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך...
בקולה: ואם ככה את עשה לי אנך אן למ תאדן לי פי אלאסתעאנה בגירי עלי תדבירהם וסיאסתהם פאקבצני ואקתלני והדא נט'יר קו' ען אליהו וישאל את נפשו למות וקולה ען יונה ויאמר רב עתה יי קח נפשי כי טוב מותי מחיי.
תם קאל.

תרגום הפסוקים יא, טז—כב

(טז) ויאמר יי. פקאל אללה למוסי אגמע לי סבעין רגלא מן שיוך בני אסראיל אלדין תעלם אנהם שיוכהם וערפאהם וכדהם אלי כבא אלמחצ'ר ינתצבו תם מעך. (יז) וירדתי. פאגלי נורי ואכאטבך הנאך ואפידהם מן אלנור אלדי עליך ואגעלה עליהם פיתתמלו מעך כלפה אלקום ולא תתמלהא אנת ותדך. (יח) ואל העם. וקל ללקום אסתעדו ללגד לתאכלו לחמא לאנכם קד בכיתם בין ידי אללה וקלתם מן יטעמנא לחמא ואן מצר כאנת כירא לנא פיעטיכם אללה לחמא תאכלונה. (יט) לא יום. פלא

1 ראה למעלה פ' ויחי מח, יז הערה 83 בענין אל ועל.

1* המלה "לבדי" מיותרת.

1** ערבוב הפסוקים באליהו (מל"א יט, ד) וביונה (ד, ג).

יום ואחד תאכלונה ולא יומין ולא ה' איאם ולא י' איאם ולא כ' יומא. (כ) עד חדש. בל אלי שחר תאם חתי יכרג מן אנאפכם מתלא ויציר לכם הוואלא לאגל מא זהדתם פי נור אללה אלדי פימא בינכם ובכיתם בין ידיה וקלתם לם כרגנא מן מצר. (כא) ויאמר מ'. פקאל מוסי סת מאיה אלף ראגל אלקום אלדי אנא פימא בינהם ואנת (פ)קלת אני אעטיהם לחמא יאכלונה שהרא. (כב) הצאן. אגנם ובקר תדבח להם פיקפיהם או גמיע סמך אלבחר יחשב להם פיקנעהם.

פירוש

אמא קולה: אספה לי, פאנה יקתצ'י אלגמע ואלחשר אלואקע עלי צפה מכצוצה והו אכתצאץ אכתיארהם מן בין מן לם יכן בצפתהם ודאך כקולה...².

... אספו לי חסדי וג'. ואנמא זאד לפט'ה לי עלי וג'ה אלאכ'תצאץ בהם ואלתכ'צייץ להם וד'לך אנה אכ'תץ מן אלנאס סת טבקאת קאל פי ואחדה מנהא לי: פאלאולי ג'מיע ישראל קאל פיהם כי לי בני ישראל עבדים וג'. וקאל איצ'א ואתם תהיו לי וג'. ומא אשבה ד'לך. ואלת'אני אכ'תצאצה לשבט לוי מן ג'מיע ישראל לקולה פיה והיו לי הלויים וג'. ואלג' אכ'תצאצה ללכהנים מן ג'מיע אללויים לקולה פיהם וכהנו לי: ואלד' אכ'תצאץ ללמלכים לקולה ען שאול כי ראיתי בבניו לי מלך: ואלה' אכ'תצאץ ללבכורות לקולה פיהם כי לי כל בכור וג': ואלו' אכ'תצאצה ללסנהדרין לקולה ההנא אספה לי שבעים וקד בקי מא קיל פיה לי עלי וג'ה אלאכ'תצאץ ואלתפצ'יל לם נדכ'לה פי הדה אלג'מלה אד' כאן מן גיר אלנאטקין וכקולה שבעים איש. אוג'ב אן יכונו סבעין רג'לא גיר משה על' אלסל' לאנה הו אלמרג'וע עליה פי כל מצלחה מן ג'הא אלדין פכאנו מצ'אפין אליה עלי הד'א אלוג'ה ולד'לך קאל אלקדמא סנהדרין גדולה היתה שלשבעים ואחד וקטנה שלעשרים ושלשה מנין לגדולה שהיא שלשבעים ואחד שנאמר אספה לי שבעים איש וג' ומשה על גביהם הרי שבעים ואחד. פאן קאל קאיל אד'א כאן אלנץ אנמא הו אספה לי שבעים איש מוקני ישראל כיף סאג ללקדמא אן יקולו סנהדרין גדולה היתה שלשבעים ואחד קיל להם קד בינו פי אלהלכה אלתי קד קדמנא ד'כרהא אלוג'ה פי הד'א אלקול אלד'י סאלת ענה וד'אך קולהם ומשה על גביהם הרי שבעים ואחד. פאן קאל ... אד'א כאן משה דאכ'לא מעהם עלי אלוג'ה אלד'י ד'כרתמתוה פכיף יסיג דכ'ול גירה מעהם אד'א לם יכון מסאויא לה פי רתבה אלנבוה קיל לה אן אלואחד אלזאיד עלי אלסבעין ליס יג'ב אן מסאויא למשה פי אלנבוה ואנמא יג'ב אן יכון מעתברא פי אלעדד. ועלי אנה לא ימתנע אן יאמר אללכים פי אלנץ בעדד אלסבעין ותדל דלאלה גירה עלי אנצ'יאף אכ'ר פי ד'לך אליהם אלא

בשם ילמדנו; ספר הלכות לגרינהוט ח"ד בהעלתך דף כג. וראה תנחומא ב בהעלתך אות כ.

3 צ"ל: דוד.

4 השווה ספרי כאן ובמדרש ילמדנו שם נזכרו: "שלשה עשר דברים מיוחדים להקב"ה", וביניהם ששה שנזכרו ע"י הגאון. הכ"י אינו ברור כאן.

5 :השווה סנהדרין יז, א אתך בדומין לך, ושם לו, ב.

תרי אן גדעון כאן לה ע"ב אבן בדלאלה אלתי סנד'כרהא לכנה קאל ענה ולגדעון היו שבעים בנים יצאי ירכו כי נשים רבות היו לו. ואלדי דלנא עלי אנה כאן לה ע"ב אבן הו קולה בעד ד'לך ען אבימלך אבנה ויבא בית אביו עפרתה ויהרג את אחיו בני ירובעל שבעים איש על אבן אחת ויותר יותם בן ירובעל הקטן כי נחבא. פקד דל הד'א אלקול דלאלה ואצ'חה עלי אן אבימלך ויותם אבני גדעון כאנא גיר אלסבעין אלאבן אלמקתולין ת'ם נכרג אבימלך ען ג'מלה מן קיל ענה ולגדעון היו שבעים בנים יצאי ירכו כי נשים רבות היו לו. לאנה קאל בעדה ופילגשו אשר בשכם ילדה לו גם היא בן וישם את שמו אבימלך פיבקא בעד ד'לך ע"א. וינבגי אן יכון הד'א כאן מסתעמלא ענדהם ג'ארי פי לגתהם אן ילגו ד'כר אלואחד אלואיד עלי הד'א אלעדד אלמכ'צוץ.

ת'ם נקול אן האולי אלסבעין אלשיך' אלדי אמר משה באכ'תיארהם מן ג'מיע אלשבטים עלי מא ג'א בה אלכ'בר כאן לאכ'תיארהם ארבעה אוג'ה ת'לת'ה מנהא כאנת פאסדה פלם יפעלהא לפסאדהא. ואלראבע פעלה לוקועה מוקע אלצלחא פאמא אלתי'לת'ה אלאוג'ה אלפאסדה פהי אנה לו כאן אכ'תאר סתה מן כל סבט לזאד אלעדד אלמפרוץ' והד'א מא לא יג'יו פעלה ולו אכ'תאר ה' מן כל סבט לנקץ אלעדד אלמשרוע ו' וד'אך מא לא יצח פעלה ולו אכ'תאר מן בעץ' אלאסב[א]ט סתה ומן בעצ'הם ה' לקד כאן ואן אסתוא אלעדד פלם יזד ולם ינקץ אד'א כאן מאכ'וד'א עלי אלוג'ה אלמאמור בה פאנה לם יכון יומן וקוע אלכ'צומה פי מא בינהם לאכ'תלאף אעדאד אלמכ'תארין מנהם פלמא פסרת הד'ה אלתי'לת'ה אלוג'ה אלתי ד'כרנאהא מן אלוג'ה אלתי קדמנאהא לם יבקא אלא אלוג'ה אלראבע והו אלדי ג'א בה אלכ'בר באנה אוקע אכ'תיארהם עליה וד'לך אנה אג'ראה מג'רי אלקרע פאכ'תאר ו' מן כל סבט לא עלי אלוג'ה אלפאסד אלדי קדמנאה ולכנה אפרד ע' רקעה כתב פי כל ואחדה מנהם זקן. ואפרד רקעתין ביאץ וכ'לט אלג'מיע פמן חצלת פי ידיה רקעה מן אלמכתובה קאל לה אנת מכ'תאר ומן וקע פי ידה רקעה ביצ'א קאל לה אנת לם תכ'תאר אלי אן אסתתמו וד'אך קולהם ברר ששה מכל שבט ושבט והביא שבעים ושנים פיתקים ועל שבעים כתב זקן ושנים חלק בללן ונתנן בקלפי אמר להם באו וטלו פיתקיכם מי שעלה בידו זקן אמר לו כבר קידשך המקום מי שעלה בידו חלק אמר לו המקום לא חפץ בך אני מה אעשה לך. וקד יסאל ההנא פיקאל אד'א כאן אלאכ'תיאר קד וקע באלסבעין שיך' קבל ד'לך אלוקת וד'אך פי קולה ואל משה אמר עלה אל יי וג'. פמא מעני אעאדתה ד'לך ההנא בקולה אספה לי שבעים איש וג': פנג'יב ען ד'לך באן ד'לך אלאכ'תיאר אנמא כאן לשעתו וד'אך ללצעוד ואלסג'וד פי ד'לך אלוקת פקט פאמא אלאכ'תיאר אלמאמור בה פי הד'א אלמוצ'ע פאנה כאן מובדא עלי מא סנצף פקד באן לך אלפרק בין אלאכ'תיאריין אלואקעין להדין אלעדדין.

וקד קיל פי אכ'תיאר אלסבעין דון אן יכונו ת'מאנין או סתין או אקל מן ד'לך או אכת'ר ה'אקואל : אלאול אנהם באיזא שבעים אומות ליסתדפעו בחסנאתהם אלצרות אלתי תאתי מנהם : ואלב' אנהם באיזי שבעים ימים טובים שהיו לישראל נעני אלסבות ואלאעיאד וד'אך מע ימי חולו שלמועד לאן אכ'תיארהם כאן כאלעיד לישראל פי אלפרח במואצ'עהם. ואלת'אלת' אנהם באיזי שבעים משפחות שהיו בישראל וד'אך אנה אחצא פי פרשת פינחס לאחד עשרה סבט סבעה וכ'מסין משפחה למ נטל בתעדידהא וקד כאן ד'כר פי פרשת וארא משפחה ואידה פי שמעון והו אהד פד'לך ג'נ"ח וד'כר פיהא איצ'א ללויים י"ב משפחה וד'אך באצ'אפה פינחס אליהם פד'לך ע' קבילה : ואלהאבע אנהם באזי ערדהם אלד'י כאן פי אול דכ'ולהם אלי מצר כ"ק בשבעים נפש ירדו וג' ואלה' אנהם באיזי אלסבעין אלד'ראע אלתי כאנת פי ערוץ' אלקרשים אלתי ללמשכן וד'לך אן טולה כאן ת'לת'ין ד'ראע וד'אך ערץ' אלעשרין קרש אלד'י כאנת פי אלשמאל ומתלהא פי אלגנוב פד'לך ס' ד'ראע ועשרה אד'רע ערצ'ה פי ג'הה אלמגרב פד'לך ע' ד'ראע ואלד'י נקולה נחן פי ד'לך הו קול סאדס והו אן אלשרע פי אלעדד כאן תאבעא ללמצלחה אלתי עלמהא אללה תעאלי מן אלסבעין אנהם באמור אלאמה אקום מא לא יקום בד'לך מן כאן אכת'ר מנהם עדדא ולא מן כאן אקל עדדא מנה פלד'לך כאן אלאכ'תיאר מקצודא עלי הד'א אלעדד דון גירה ולסנא נעתבר מא יואזי ד'לך מן אלאעדאד לאן אלדלאלה למ תדל עלי אן ד'לך אכ'תיר מן אג'להא פאן קאל קאיל פהב הד'א אלקול יסוג לכם פימא כאן אקל מן ע' פכיף יסוג לכם אלקול באן אלסבעין אצלח ללאמה ואקום באמורהא מן ת'מאנין קיל לה לא ימתנע אן יכון אלמעלום ענד אללה ד'לך מן חאלהם בתשתת אלארא אד'א כת'רו וגיר ד'לך : ואמא קולה מזקני ישראל ט'אהרה ואן כאן אלשיכ'וכ'ה פאנה קד ג'על להם צפתין אכ'רהמא אלעלם ואלדין וכ"ק בישישים חכמה וארך ימים תבונה. וקאל ענהם ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים ואתן אותם ראשים עליכם ואד'א תאמלנא אכ'באר אלכתאב וג'דנא אלתקדים ללזקנים עלי גירהם ממזן ליס הו פי רתבהם פי מואצ'ע כת'ירה נד'כר מנהא כ'מסה עשר פמנהא י"ב פי אלתורה ואלבאקי פי גירהא וקבל ד'לך נקול אן אלתקדים אנמא וקע ללמשאיך' דון גירהם ללאג'תמאע סתה אוצאף פי מן אג'תמע פיה מנהם.

פאלו[צף] אלאול הו אן אלפהם פיהם אכת'ר לטול אלענאיה כ"ק מזקנים אתבונן : ואלוצף אלת'אני הו אן ראייהם אקוא ואצוב ללדרבה ולד'לך ד'ם רחבעם בתרכה לקבול

הטעמים. מכאן יש חזוק להשערה ש"מדרש אספה" נתחבר בתקופת הגאונים שלפני זמנו של הגאון בן חפני, ע"ש.

ראה בהערת הרכבי דברי ימי ישראל לגרץ בתרגום שפ"ר ח"ג עמ' 198 המביא השערה שהגאון בן חפני חבר את "מדרש אספה". מהמבואר לפנינו ברור שהגאון מביא את ענין חמש הטעמים שבמדרש הזה על מספר שבעים הסנהדרין, מפי אחרים.

9 במדרש הגדול מוסיף : "והעמיד כל אחד ואחד לתוך אמתו".

10 השווה ספרי בהעלותך פיסקא צב, ויק"ר יא, ת. מדרש הגדול כאן.

אראהם כ"ק ויעזב את עצת הזקנים וג': ואלוצף אלת'אלת' הו אן אלאתבאע להם אכת'ר מן אלאחדאת' וד'אך באלאהל ואלקראבה וכ"ק עטרת זקנים בני בנים: ואלוצף אלד' הו אנהם ללאכ'באר אחפט' וכ"ק שאל אביך ויגדך זקניך וג': ואלוצף אלה' הו אן אלהיבה פיהם אופר וכ"ק ונגד זקניו כבוד: ואלוצף אלו' הו אן אלנאס קד יכונו אלי אלקבול מנהם פי אלאמר באלטאעאת ואלנהי ען אלמעאצי אקרב ולד'לך קאל יי במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו. ולד'לך אסתחקו אלתקדים ואלתפצ'יל. פאלאול מן אלמואצ'ע אלת'י קדמו פיהא עלי וג'ה אלתפצ'יל פי אלתורה הו קול אללה למשה לך ואספת את זקני ישראל וג'. פפעל הו ואהרן ד'לך כ"ק וילך משה ואהרן ויאספו וג' את כל זקני בני ישראל: ואלת'אני הו קולה ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם משכו וג' ואלת'אלת' פי רפידים כ"ק ויאמר יי אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל וג'. ואלראבע פי קולה ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם וג'. ואלכ'אמס פי וקת מתן תורה כ"ק ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם וג': ואלו' הו פי קול אללה תעאלי למשה כ"ק ואל משה אמר עלה אל יי אתה וג': ואלז' פי קולה וסמכו זקני העדה את ידיהם וג': ואלח' פי קולה ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן וג': ואלט' פי קולה והנא אספה לי שבעים איש מזקני ישראל: ואלעאשר פי ויצאו זקניך ושפטיך וג': ואלי"א פי קולה ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים ואלי"ב פי קולה הקהילו אלי את כל זקני וג'. ואמא אלאול מן אלת'לת'ה אלמואצ'ע אלת'י קלנא אנהא פי גיר אלתורה פהו פי קולה ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה: ואלת'אני פי קולה ויפל דוד והזקנים וג' ואלת'אלת' פי קולה אז יקהל שלמה את זקני ישראל: וקד יוג'ד כת'ירא מת'ל ד'לך אלא אנא אכ'תצרנא את'באתהא ההנא. פאמא קולה הנאך ויישר הדבר בעיני אבשלום ובעיני כל זקני. פאנהם כאנו עצאה אד' כאן לא יסתחסן אלמעציה אלא מן כאן עאציא. ואנמא אראד בקולה ובעיני כל זקני אלד'ין כאנו מע אבשלום לא גירהם. וכד'לך קולה ושבעים איש מזקני ישראל ויאזניהו בן שפן עמד בתוכם עמדים לפניהם ואיש מקטרתו בידו ועתר ענן הקטרת עולה. פאנהם כאנו עצאה ללה תעאלי אלא תרי אלי קולה ויאמר אלי הראית בן אדם אשר זקני בית ישראל עשים בחושך וג'. ואראד בקולה אשר ידעת כי הם זקני העם. אנהם כאנו אלמקדמין באלשיכ'וכ'ה ואלפצ'איל פי ישראל עלי מן כאן פי סנהם ולם תכן לה פצ'ילתהם וכ"ק פי מתן תורה ויבא משה ויקרא לזקני העם וג'. וקולה ושוטריו אראד בה אלערפא אלד'י קאל ענהם ויכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם: ואראד בקולה והתיצבו שם עמך דאכ'ל חצר אהל מועד לא יקפו כ'ארג'ה בל ידכ'לונה לכוון ד'לך תפצ'ילא להם וד'לך אן קולה והתיצבו שם עמך עאטפא עלי קולה ולקחת אותם אל אהל מועד אלא תרי אן אלג'מאעה אנמא כאנו יקפון כארג' מועד כ"ק ותקהל העדה אל פתח

לם יעדהם בנעמה פיה ואנמא כאן ד'לך ועידא בנקמה. פאן קאל קאיל אליס אללחם אהל מועד ואנמא ידכ'לה אלנבי ואלכהנים ואללויים פקד קאל פי אלכהנים ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים וג': ופסרנא וירדתי פאג'לי גורי ולא אפשרה פאתג'לי כמא פסרה בעץ' אלנאס לאן אלתג'לי לא יג'וז עלי אללה תעאלי לאנה יפיד אלתכשף והד'ה צפה אלאג'סאם וקד דלת אלדלאה עלי אן אללה תעאלי ליס בג'סם ולא ישבה אלאג'סאם ואד'א כאן הד'א הכד'י פאנמא קאל וירדתי עלי וג'ה אלמג'אז לא עלי וג'ה אלחקיקה ומע ד'לך פאנמא אראד בה אט'האר אלנור והד'א אחדי אלעשר יר'דות אלמקולה ען אללה עלי וג'ה אלמג'אז ליס ההנא מוצ'ע את'באתהא. ואראד בקולה ודברתי עמך שם אן יכון אלכ'טאב מן אהל מועד מן בין אלכרובים כ"ק הנאך ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת וג' ופסרנא ואצלתי ואפידהם ויג'וז אן יפסר ואחוז לאן הד'א אללפט' יקאל פי לגתנא עלי ג' מעאני אולהא אלפאדה וד'אך כקולה ההנא ואצלתי וקולה איצ'א ויאצל מן הרוח. ואלב' אחאזה וד'אך קולה הלא אצלת לי ברכה. ואלת'אלת' מנע וד'אך קולה וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם לא מנעתי את לבי וג'. פלמא לם יג'וז אלמנע פי קולה ואצלתי ג'אז אחדי אלמענאין אלאכ'רין: ופי קולה מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם. ינבגי אן נקול והל ד'אך שי יתג'וז חתי יפצ'ה עלי ג'מאעתהם ויפוצ'ה אלי ג'מיעהם פנקול אנה ליס הו שי יקע עליה אלתג'זי ואד'א כאן הד'א הכד'י פאנמא קאלה עלי וג'ה אלמג'אז ואלפאידה פי ד'לך אן ירו אנפסהם דונה ואן תפצ'ילהם אנמא תצל אליהם מנה ואנהם אנמא אכ'ד'יה ענה פיהאבונה ויהאבהם ג'מיע ישראל והד'א נט'יר קולה פי יהושע ונתתה מהודך עליו וג'. ופי קולה ונשאו אתך במשא העם נקול אנה אראד בד'לך כ'לפה אלתדביר ואלסיאסה פי אלאחכאם והד'ה הי אוצאף סנהדרין גדולה פי אנהא תכ'ץ מן אלאחכאם בת'מ[א]ניה אצול מן אלאחכאם וד'אך מא עדדה אלקדמא פי קולהם אין דנים לא את השבט ולא את הנביא השקר ולא את כהן גדול אלא בבית דין שלשבעים ואחד ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין שלשבעים ואחד ואין מוסיפין על העיר ועל העזרות אילא בבית דין שלשבעים ואחד ואין עושין סנדראות לשבטים אלא בבית דין שלשבעים ואחד ואין עושין עיר הנדחת אלא בבית דין שלשבעים ואחד. וצרח פי קולה ולא תשא אתה לבדך בג'זאב קולה אלמתקדם לא אוכל אנכי לבדי לשאת: ופסרנא התקדשו אסתעדו ואלאסתעדאד עלי צ'רבין אלצ'רב אלאול אסתעדאד ללנעמה והד'א מת'ל קולה ויאמר יהושע אל העם התקדשו. ואלצ'רב אלת'אני אסתעדאד ללנקמה וד'אך כקולה התיקם כצאן לטבחה והקדישם ליום הרגה וכקולה איצ'א קדשו עליה גוים השמיעו עליה ממלכות אררט וג': וכקולה איצ'א קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה בצהרים וג'. והד'א אלאסתעדאד אלמקול ההנא הו מן הד'א אלצ'רב אלת'אני לא מן אלאול. וקולה ואכלתם בשר

13* יש לציין כאן שנוי נוסחאות במשנה לפי הגאון: ואין מוסיפין על העיר ועל העזרות אילא בבית דין וכו'. וכן נמצא עוד בפירוש הגאון פ' ויחי עמ' שצו, (מועד קטן כה, ב) ואילא מאי אמרת בכו לאבדים וכו'. השווה ירושלמי שבועות פ"א ה"ו, דפוס קראקא דף לג: לא מסתברא דאילא חליפין, ראה ערוך השלם ערך אלא; ואין עושין סנדראות לשבטים. השווה שנוי נוסחאות במשנה לפי כ"י פריז סנדריות.

כאן ג'איזא פלם צאר טלבה מחט'ורא קיל לה אנה לם יחט'ר עליהם טלב אללחם ואנמא אנכר טלבהם לה עלי ד'לך אלוג'ה אלקביח אלד'י וצפה בקולהם כי בכיתם באזני יי לאמר מי יאכילנו בשר ואעט'ם מן ד'לך קולהם כי טוב לנו במצרים והם פלם ירו כ'יר קט במצר מן ג'ה אלמצריין פתעלם בד'לך אן טלבהם לה עלי ד'לך אלוג'ה כאן קביחא. ופי קולה לא יום אחד תאכלו ולא יומים נקול אנא נסל ההנא פיקאל לנא הל קאל ד'לך עלי וג'ה אלאעתדאד ואלאמתנאן פאן כאן ד'לך מקולא עלי הד'א אלוג'ה פכיף יחסן הד'א מן אללה תעאלי והל הד'א אלא פעל אלבכלא מנא אלד'ין יעתדון במא ינלון כאן קלילא או כת'ירא פנג'יב ען ד'לך באנה לם יקולה עלי וג'ה אלאעתדאד ואלאמתנאן ואנמא קאלה עלי וג'ה אלתואעד ואלועיד באלעקובה עלי ד'לך וג'על עקובה אכלי ד'לך אללחם עלי סתה אנחא עלי חסב אסתחקאקהם: פאלנחו אלאול הו קולה לא יום אחד תאכלו: וד'אך אן מן אסרף פי טלבה מן ג'יר וג'ה תלחקה אלעקובה פי אליום אלאול ומן כאן דונה עוקב פי אליום אלת'אני אלי אן ינתהי ד'לך אלי אלשהר ועלי הד'א אלאצל יציר קולה לא יום אחד תאכלו. ליס הו ועד לג'מיעהם באלאכל מנה שהר תאם ואנמא כאן ד'לך לבעצ'הם דון בעצ' וקד אסתדל בעצ' אלמכ'אלפין בקולה עד חדש ימים עלי אן אלשהר הו תלת'ין יומא קאל לאנה תעדי מן אלעשרה אלי אלעשרין ומן אלכ' אלי אלשהר קאל פיג'ב אן יכון אלשהר ת'לת'ין יומא פנקול אן הד'א אלאסתדלאל ג'יר צחיח לאנה לא ימתנע אן יתעדי אלעשרין אלי אלכ'ט יומא ונצף ות'לת'י סאעה ות'לת'ה וסבעין דקיקה אלד'י הו אלשהר אלקמרי: וקולה עד אשר יצא מאפכם מבאלגה פי אלקול הו, אנכם תתמכנו מן כת'רה אכלה אלי אן יכאד יכ'רג' מן אָנאפכם והד'א מג'אז כאן אלעבראנין יסתעמלונה ומת'לה כאנו יקולו פי אלעין וד'אך כקולה יצא מחלב עינימו וגו'. ופסרנא והיה לכם לזרא יציר לכם הזאלא לאנה מקאם קולה לרזה ואלד'י ידל עלי צחה תפסירנא הו קולה ויתן להם שאלתם וג' וד'אך הו אלהוזאל וכ"ק לכן ישלח האדון יי צבאות במשמגיו רזון וגו'. וקאל איצ'א והיה ביום ההוא ידל כבוד יעקב וגו'. והכד'י קאל ענהם ואף אלהים עלה בהם וג'. ואנמא תואעדהם בכונה הזאלא באלצ'ד ממא קד יפעלה אכל אלסמין ופי קולה יען כי מאסתם את יי אשר בקרבכם. יקאל לנא כיף צאר טלבהם ללחם זהדא פי טאעה אללה ונג'יב ען ד'לך במת'ל אלג'ואב אלאול והו אנה לם יג'על טלבהם ללחם זהדא פי טאעתה לאנהם טלבו מא קד אביח להם טלבה ואכלה ואנמא געל אלוהד טלבהם לה עלי ד'לך אלוג'ה אלקביח אלד'י אקתרן בה אלבכא ואלכפר בנעמה אכ'ראג'ה להם מן מצר פצאר ד'לך זהדא פי טאעה אללה אלא תרי אלי אתמאמה אלכלאם בקולה ותבכו לפניו לאמר למה זה יצאנו ממצרים. ומת'ל ד'לך פי קולה אללה תעאלי לשמואל כי לא אתך מאסו כי אתי מאסו ממלך עליהם. פיקול אד'א כאנו אנמא...^{15*}

לכם לזרא. תרגם [=רס"ג] הזאלא (=הרזון), כלומר שיהיה הפוך מן (במדבר יג, כ) השמנה היא אם רזה. והמובן יהיה זולת זה, כלומר שיהיה רחוק מזה. והוא שם על משקל רעה, והאלף במקום ההא, והוא ממובן (תהלים נח, ד) זורו רשעים. ונאמר בו שהוא גזור ממזור (הושע ה, יג) אשר הוא שם למחלה" (תרגום מן הערבית).
 15* עד כאן מכ"י קמברידג' 25/20, ומכאן ואילך לפי כ"י קמברידג' 25/92.

... טלבו תמליך מלך עליהם והו אמר קד אביח להם או קד פרץ עליהם פלם צאר טלבה זהדא פי אללה תעאלי פנגיב ען דלך באן טלבהם ללמלך כאן עלי גיר אלוגה אלדי געל להם תמליכה לאנה אנמא געל דלך להם מע אלהאגה אליה ללחרב ופי וקת שמואל כאנו ענה מסתגנין בנט'ר אלנבי פאראדו אלתשבה באלאמם פקאלו לה עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים פלהדא צאר דלך מאיסה.

ואראד בקולה: שש מאות אלף רגלי, אנהם מע כרתתהם מכתלפי אלשהואת מתפאותי אלאהויה ואלאראדאת פשהואתהם תכתר עלי חסב כרתתהם ואדא כאנו פיהא מענתין למ תדרך גאיתיהם.

וקולה: הצאן ובקר ישחט להם, [ליס] הו תעניזו ללקדרה לאן אלדלאלה קד דלת עלי אן אללה קאדרא לנפסה וקד קאל אלכתאב פי דלך ידעתי כי כל תוכל וג'. פלדלך לא יצח אן יכון משה ולא גירה מן אנביאה יעתקד פיה גיר דלך וצ'דה לאנה יכון פי חכם מן קד עגז אללה ואדא עגזה פלם יערפה ואסתחק עלי דלך אלועיד אלא תרי אן אחז למא עגז אללה בדלאלה קולה ענה כי תלאו גם את אלהי תועדה עלי דלך בקולה יביא יי עליך ועל עמך וג' והדא מא לא יצח עלי אנביא אללה תעאלי ולם יכון דלך איצ'א מנה תקלילא למא יגיהם בה מן דלך ואנמא כאן דלך מנה מחתמלא לוגהין אלאול הוא אנה וצף ענתהם ותגניהם ודאך אנה לו חשר גמיע אלחיואן אלברי למ יכפיהם באן יקטע עללהם עלי מא עהד מנהם ולא ולו גמע להם סאיר אלחיואן אלבחרי כפהם פי אענאתהם אלי תרי אלי קולה ומצא להם. אנמא הו עלי וגה אלכפאיה ודאך כקולה ימצאהו בארץ מדבר: ואלכפאיה עלי צ'רבין. ואלצ'רב אלאול אלכפאיה אלתי תעם וינקטע בהא אלעדר ודאך כקולה כענבים במדבר מצאתי ישראל וג'. ואלצ'רב אלתאני אלכפאיה אלתי לא ינקטע מעהא אלעדר ודאך פעל אלמענתין ואלי. הדא אלצ'רב קצר משה בקולה ומצא להם: ואלוגה אלתאני הו אנה למא טמע קול אללה והיה לכם לזרא. קאל ליגמע להאולי אלקום אלחיואן אלברי ואלבחרי למ יגניהם שיא מע הלאכהם. ודכר אלבהמות ואלדגים ולם ידכר אלעופות פיגוז אן יכון אראד דכר אלחיואן אלברי ואלבחרי עלי וגה אלאקתצאר עלי ... דכרהמא דון גירהמא ועלי אנה למ ידכר גמיע נוע אלחיואן אלברי כמא דבר גמיע נוע אלחיואן אלבחרי (וקד ?) יגוז אן יכון דכרה לה דון אלנועין מן אלחיואן עלי וגה אלאכתצאר ואראד דכול גירהמא מעהמא והדה עאדה כאנת ללעבראניין מסתעמלה פי.

נספח ב

במדבר יא כב—כו

...¹⁶ [פסר] נא עתה תראה היקרך דברי... תא מן ישר' מעגזא ללקדרה לא...
 עאס כאן עארפא באללה ובאנה קאדר לנפסה ואן [יפ] על (?) מקדוראתה והדא
 נט'יר קו' הנאך עתה תראה אשר [א] עשה לפרעה וג' ומא כאן תקדמה מא יקתצ'י
 ט'אהרה אל תעגיו וכדלך ההנא וקו' אם לא ליס הו עלי וגה אלשך ואנמא הו עלי
 וגה אלאסתיפא לקסמי אלכלאם ומא גרת עאדה אהל אללגה אן יסתעמלו דלך פי
 כלאמהם וקד יצ'אף קו' היד י' תק' אלי אנה גואב למשה ואנה גיר מעגז לה תאע' ודאך
 אנה קאל הצאן ובקר ישחט להם וג' קאל וכאנו ישראל סאלוה אן יגיהם באל
 סלו אלתי גאהם בהא פי אלסנה אלאולי פקאל משה ללה תעא' אנהם יטלבו אלסלו
 אלדי אחרתה להם עלי וגה אלמעגז ולן יכפהם ען טלבהם אלחיואן אלברי ואלצחרי
 פהל תפעל יארב מא הו פי מקדורך מן דלך פקאל לה היד י' תק'. אני אפעל מא
 אקדר עליה מן דלך והו קול קריב. ואראד בקו' ויצא משה כרוגה מן אהל מועד לאנה
 מגד נצב אהל מועד לם יכאטב אלא פיה וכו' ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו.
 וקו' וידבר אל העם את דברי י' אראד בה קו' לה ואל העם תאמר התקדשו למחר
 וג' לא יום אחד תא' וג' עד חדש ימים וג'. וקו' ויאסף שבעים איש מז' ישר' ידל
 עלי אנה קד גמע כתירא מן שיוך ישר' ואכתאר אלע' מן גמלתהם. וקו' ההנא ויעמד
 אותם סבי' הא' גיר מנאפי למא קדמנא מן אלכלאם פי קו' והתיצבו שם עמך. אנה
 כאן אמרה באדכאלהם אלי אלחצר פקד חצלו מסתדירין באלאוהל מחדקין בה והדא
 נט'יר קו' וסבותם את העיר כל אנשי המלחמה. וק... [והקפתם על המלך] סביב
 איש וכליו בידו. ודלך אנ... באלאהל והדא כאן ממכנא להם לאנה כאן בין...
 אלגנובי ובין אלקלעים אלתי כאנת פי גהה אלגנוב כ' ד[ראע]... כאן בין חאיט
 אלאהל אלשמאלי ובין אלקלעים אלתי כאנת פי [גהה] אלשמאל כ' דראע וכאן
 איצ'א בין חאיט אל אהל אלגרבי ובין אל קלעים אלתי כאנת פי גהה אלמגרבי כ'
 דראע עלי מא קדמנא ודכרנא אלדלאלה עלי דלך פי מא תקדם ואדא כאן הדא
 הכדי לם יצ'ק עליהם ולם תצעב עליהם אלאחאטה באהל מועד. וקו' וירד י' בענן
 מא כאן ועדה בה בקו' וירדתי ודברתי עמך שם וג'. וקו' וידבר אליו. ועלי
 אנה לם יבין לנא פי אלכתא' מא כאטבה בה ההנא פאנה קד בינה פי אלכבר
 ודאך תעריפה אוצאף אלסנהדרין ומוצ'ע מקאמהא וכיף תכון אחכאמהא וקד

"ולו גם נאספו כל בעלי חיים שבמדבר לא היה מספיק להסיר את עקשנותם". בענין
 שאלתו של משה רבינו הצאן והבקר ישחט להם וג', ראה רב נסים גאון, ש. אברמסון,
 ירושלים תשכ"ה, עמ' 341—336; מ. צוקר תרביץ, לה, תשכ"ו עמ' 161—160.

18 נראה שכוונתו למה שמובא למעלה בנספח א סוף פסוק טז.

19 ראה עירובין כג, ב. אולי כונתו למה שנאמר למעלה שם, שם, שבעים זקנים כנגד
 שבעים אמות ברוחב קרשי המשכן. והשווה מדרש אספה בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו,
 שני האהלים היו; אהל לעבודה ואהל הדברות מחוץ למחנה.

20 למעלה שם, שם דבר על הסנהדרין ודיניהם.

קדמנא דכר בעץ' דלך פלא גטיל באעאדתה ואראד בקו' ויאצל מן הרוח אש' עלי' וית' ע' שב' א' הו' אנה אפאדהם מן גנס מא כאן פי משה מן דלך אלמחל אלשריף באלנבוה ורפעה אליהם מן אן יך נקצא. ופסרנא ויהי כנוח פלמא אסתקר לאנה נטיר קו' ויהי ²² כנוח כפות רגלי הכהנ' וכ'ק' איצ'א וכנוח להם ישובו. ואראד בקו' ותנח עליהם הרוח. אלגור אלדי יקתצ'י אלנבוה וכ'ק' ישעיהו רוח יי' אליים עלי וג'. וקאל דוד רוח יי' דבר בי ומלתו על לשוני. ויחתמל קו' ויתנבאו ולא יספו. מא לם יעודו. והדא כקו' ולא יסף עוד מלא' יי' להרא' אל מנ' וא' אש'. ויחתמל איצ'א מא קאלה אלמתרגם אנהם לם ינקטעו ען אלנבוה מדה מכ'צוצה והדא נט'יר קו' קול גדול ולא יסף.

נספח ג

במדבר יח, טו—כא.

²⁴ קאל שמואל גאון נט' רח' פי תפסיר ויקח קרח אן קול אלכתאב ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן ליי וג' אנא אראד בה אלבהימה אלטאהרה אלד'י פיהא אלמומין אלתי לא תצלח לאלקרבן. קאל שמואל אן פדיון הבן ל' מתקאל תנקץ (?) מת'קאל ד'הב פסר שמואל נט' רח' ברית מלח עולם דואם אלעהד כת'בות אלשי אל ממלח וכ'ק' ולא תשבית מלח וג' קול אללה אלי אהרן בארצם לא תנחל אנמא הו עלי אלבסאתין ואלצ'יאע ואלמוזארע וליס הו עלי קרי ללסכני אד' קאל פי גיר הד'א אלמוצ'ע צו את בני יש' ונתנו ללויים מנחלת וג' וקאל פי יהושע ויצא הגורל למשפחות הקהתי וג' וחלק לא יהיה לך בתוכם בבזה אל גנימה כ'ק' חלק היצאים לצבא קולה ולבני לוי הנה נתתי את כל מעשר ביש' ועלי אנה פי ציגה . . פקו' ג'א פי אלאת'אר אנה מעשר ראשון לאן מעשר שיני לאצחאבה ומעשר עני ללעניים ומעשר בהמה ללכהנים פלם יבק אלא מעשר ראשון פעלמנאה אנה הו אלמרעד בה וכאן יריד קולה ונחשבה לכם תרומתכם ואנמא אראד בקולה ונחשב לכם מעשרכם אלד'י הו מד'כ'ר וכ'ק' אראד איצ'א בקו' השמש יצא על הארץ האור יצא על הארץ ואיצ'א וארון הא'ים נלקחה ותיבת הא'ים נלקחה ואיצ'א והרים ממנו בקמצו ו[אלמנ]חה מונת'ה אראד בה מן השמן אשר במנחה וכ'ק' היה קומץ ממקום שהשמן מרובה ואיצ'א והקריב ממנו אחד מכל קרבן אשאר בה אלי אלקרבן אלמד'כר לא אלי אלבהמה אלמונת'ה וכקולה ען יפתח אין לו ממנו בן או בת אשאר אלי נפ'ש ? ...

161, על הפסוק (ויקרא יא, לט) וכי ימות מן הבהמה. "והוא דוגמת מאמר התורה (ויקרא יא, לז) וכי יפל מנבלתם אעפ"י שנבלה מן נקבה . . . כי לא נתכוון לנבלה כלה שיאמר וכי תפל נבלתם, רק רצה חלק ממנה" וכו'. רס"ג חולק על ענן בבאור הפסוק וכי ימות מן הבהמה. ראה א. א. הרכבי, Studien und mittheilungen, VIII, פטרבורג תרס"ג (1903) עמ' 57.

נספח ד

במדבר כא, לא—לה

באל ישיבה אדא כאנת בחק וואג'ב והדה חאל אלחזקה אן אלמחזיק מע אל ישיבה ידעי אלמלך בחית לא יט'הר מא ינקץ' דלך ופיה קאל ושבּו בעריכם אשר תפסתם וג'. וקו' וישלח משה לרגל את יעזר לאנהא פי ג'מלה מא כאן למואב מן אלבלדאן וגלב אלמוריין עליהא, ואלדי ידל עלי דלך קו' על כן אבכה בבכי יעזר גפן שבמה וג'. ולם ידכר לנא עדד האולי אלמרגלים כמא לם ידכר לנא עדד אלמרגלים פי עי כקו' וישלח יהושע אנשים מיריחו העי וג' ויורש את האמרי אשר שם אראד בה אשר הי' שם. וקצד בדלך אנהם קרצ'והם ואסתאצלוהם במעונה אללה להם והדא גט'יר קו' ויהי יי' את יהודה ויורש את ההר וג' תם קאל ויתנו לכלב את חברון כא' ד' משה וג' וקו' וירש את ההר אראד בה את יושבי ההר. ועלי אן קו' וילכדו בנותיה ויורש את האמרי אשר שם ימכן עטפה עלי אלמרגלים. וימכן עטפה עלי גמיע ישראל ואן יכון אלמרגלים עאדו אלי משה ואנפד עסכר פתח יעזר ואכתצר דכר רגועהם ואנפאד אלעסכר ואקתצר עלי דכר אלפתח לאן ליס אלעאדה אנפאד גואסיס כתירין יכון בפתח בלד בל יכונו קלילין יעודון יערפון מנפדהם תם תנפד אלעסאכר אלי תרי אלי קו' וישלח בני דן ממשפחתם וג' וילכו חמשת האנשים וג' ויבאו אל אחיהם צרעה וג' ויאמרו קמו ונעלה עליהם וג' וסאיר אלקצה. וקו' ויעלו דרך הכשון, יקוי מא דכרנא מן עטף וילכדו בנותיה ויורש עלי גמיע ישראל. וקולה ויאמר יי' אל משה אל תירא אתו עלי וג'ה אלתישג'יע ותקויה אל קלב אלדי ימיט אלכוף ואל ג'זע והדא גט'יר קו' ליהושע ויאמר יי' אל יהושע אל תירא ואל תחת וג' וקאל לישר' ען אלגלות ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל וג' וערפה בקו' כי בידך נתתי אתו ואת כל עמו. תטפירה בה ובגמיע קומה חתי אדא עלם בכבר אללה תעאלי דלך כאן אקוי לקלבה ואשד לשגאעתה והדא איצא גט'יר קו' ליהושע ראה נתתי בידך את מלך העי ואת עמו וג'. וקו' ועשית לו כאשר עשית לפיחון וג' אראד בה אלאהלאך ואלאבאדה והדא איצ'א גט'יר קו' ליהושע ועשית לעי ולמל' כאשר עשית ליריחו ולמל' וג' וקו' אשר יושב בחשבון. אראד בה אשר היה יושב בחשבון ולדלך פסרנאה אלדי כאן מקימא פי חש'. וקו' ויכו אתו ואת בניו ואת כל עמו. אראד בהדה אלהכאה אלקתל לאנהא תתנאול אמרין אחדהמא אלקתל ואלאכר אלצרב וגעל קתלהם ג' מנאזל. אלמנזלה

31 ראה מבוא לנספח ד.

32 תנחומא, רש"י.

33 השווה פירושו פ' מקץ מד, ט.

אלאולה קתל עוג ופיה קאל ויכו אתו ולא פסחה פי אסתבקא מלוך אלכנענים וכק' ונתן מלכיהם בידך והאבדת את שמם וג'. אלי תרי אלי מא פעלה יהושע בקו' ואת מלך העי תלה על העץ וג' וקאל ען אלה' מלוך ויכם יהושע אחרי כן וימיתם ויתלם על הע' וג'. ואלמנולה אלב' הי קתל אולאדה ופיהם קאל ואת בניו. ואלמנולה אלג' הי קתל גמיע קומה ופיהם קאל ואת כל עמו. ואראד בקו' עד בלתי השאיר לו שריד אנהם לם יסתבקון מנהם אחדא והדא כקו' פי אהל עי ויכו אתם עד בלתי השאיר לו שריד ופליט. וקו' ויחנו בערבות מואב תקדמה למכר בלק מעהם.

כמלת פראסה זאת חקת התורה בעון אללה. תאליף

רבינו שמואל כהן בן חפני כהן זצ"ל.

נספח ה

במדבר א, א

פ' במדבר

ודכר רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל עשר מדברות והי סין, וסיני, ורפידיים, ובאר שבע, ופארן, ושור, וצין, ותקוע, וזיף, ומעון, ועין גדי. ונחן נזיד: קדימות, קדש, ירואל ואגרבהא מדבר העמים...

במדבר ה, ב

פ' בהעלותך

אלעליה עליאנהא (?) קאל רבי שמואל גאון בן חפני ז"ל י"ב אלא' אלצעיד בהעלותך לראות וג' ואלב' אלאשעאל והמשאת התלה לעלות וק' אלתרג' באדלקותך ית בוציניא. ואלג' זיאדה ואת עלית על כלנה. ואלד' תקריב עולות מחים אעלה. ואלה' עאפיה כי אעלה ארוכה. ואלו' כאטר אם לא אעלה את ירושלם. ואלז' הבוב מעלה נשיאים. ואלח' דני ויהי בעלות המנחה. ואלט' כלאץ העלית מן שאול נפשי. ואלי' עלו שאן וראיתני כתור המעלה. ואלי"א ארתפאע ובהעלותו יסעו. ואל"ב וואל ויהי בהעלות חיל כשדים ויעל מעליו אלהים וג'.

במדבר יט, ב

פ' חוקת

דבר אל בני ישראל. קאל רבינו שמואל גאון ז"ל לם יקל דברו פדל אן אלכטאב כאן למשה. ואן אהרן סמע מן משה וקת אלכטאב מתל ואהרן אחיך יהיה נביאך. ודכר תאתיר עמום אלכטאב בקו' ונתתם אותה לאלעזר הכהן.

במדבר כג, י

פ' בלק

וקו' את רובע ישראל לאנהם ארבע דגלים. דגל אחד רובע הדא קול רבינו שמואל גאון ז"ל [אסתכרג'ה מן קול אלמתרגם או חדא מארבע משריתא דישראל].

והנה מצאתי שמאמר זה מובא בספר חמדת ימים להרב שלם אלשבני ירושלים תשט"ז, אבל בהשמטת פארן. ויתכן שיש להשמיט רפידיים שלא נזכר מדבר אצל רפידיים. הוספת בעל הילקוט: א) קדימות, דברים ב, כו. ב) קדש, בתורה — מדבר צין היא קדש, במדבר לג, לו. ואולי לפי תהלים כט, ח. והשווה פרקי דרבי אליעזר פרק יח, וברייתא דל"ב מדות, מדה כג. ג) ירואל, דברי הימים ב, כ. טו. ד) מדבר העמים יחזקאל כ, לח.

35 בפסוק — "בהעלותך".

36 ראה רד"ק שם בפירוש השני.

37 אינו לשון-הקרבה אלא לשון בוא-הזמן, וראה רד"ק שם. ר' יונה אבן ג'נאח בספר השרשים, שורש עלה, כולל פסוק זה עם פסוקי — לשון-הקרבה.

38 ראה ספרא פרשה א, א — א"ר יהודה בן בתירא כו'. ומכילתא פרשה א דפסחא — הכתוב ממעט את אהרן, ואף במקום שנאמר אל משה ואל אהרן — משה אמר לאהרן, והגאון מדייק כדרכו במלה 'דבר'. והשווה מכילתא דברו אל כל עדת וגו' (שמות יב, ג) וכי שניהם מדברים היו והלא כבר נאמר ואתה תדבר אל בני ישראל (שמות לא, יג) וכו'.

39 כן בא"ע ורבינו בחיי.

צוקר שבדעתו לפרסם את הדברים בעצמו, על כן אני נמנע מלפרסם את כל הקטעים בהתאם לבקשתו, מלבד מה שכבר פרסמתי שם. ההוכחה שהדפים הללו הם מפירוש הגאון בן חפני כתבתי במאמרי הנ"ל עמ' קח. רבינו נסים בספרו "מגלת סתרים" (ש.א. פוזנסקי, הצופה לחכמת ישראל שנה ששית עמ' 333; ש. אברמסון "רב נסים גאון" עמ' 192) מביא את שטת הגאון בידיעת ה' ומשיג עליה. הדברים הללו נמצאים בדפים הללו כפי שפרסמתי שם. עוד הוכחה היא שספר המצוות מוזכר בפירושו לפסוק ד, לט, והשבות אל לבבך, כפי שפורסם במאמרי הנ"ל.

נספח ד

פרשת ראה יא, לב

קטע מן הגניזה שפרסם ש. א. פוזנסקי ב-J.Q.R. סדרה חדשה כרך ו' (1922—1923) עמ' 378. התוכן והשטה מעידים שהדברים הם של הגאון. הוא מזכיר גם פה את ספר המצוות שלו וחלוקת המצוות בו. זה מתאים למה שידוע לנו מספרו זה, ראה הרכבי חדשים גם ישנים ו' מס. ו' הקדם ו' עמ' 107 והלאה, (הוצאת כרמיאל ירושלים תש"ל עמ' 439). קטע נוסף מובא כאן לפ' ראה, מהילקוט הערבי (כ"י) כתאב אלתפאחה, "ספר התפוח", שפרסמתי ממנו קטעים מפירושי הגאון החל מפ' וישלח.

נספח ה

פרשת ראה יד, כב; פרשת שופטים טז, יח; פרשת האזינו לב, נא

הקטעים המתפרסמים כאן הם מכ"י בספרי פטרבורג שהעתיקם א.א. הרכבי ונתפרסמו באוצר הטוב, ברלין 1878, עמ' 64—61. ראה במבוא שכתבתי כי יש אומרים שהגאון בן חפני לא פירש את החלק השני של ספר דברים. את החלק משופטים ואילך פירש הגאון ר' אהרן סרג'אדו לפי דעתם. התוכן והסגנון מורים שיש לייחס את הדברים לגאון בן חפני, במיוחד מה שכתוב כאן (לב, נא) בענין איצטגניני פרעה. יש לציין עוד קטע מכ"י בספרי פטרבורג לדברים לב, ט, כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. הקטע פורסם על ידי יעקב איזראילסאהן ב-R.E.J. כרך XVII, 1888, עמ' 310, מתוך ילקוט שמביא פירושים הן מרס"ג והן מרשב"ח. הפירוש מכוון נגד חיווי הבלכי, העתיקו ש.א. פוזנסקי ב"הגורן", ספר שביעי במאמרו על חיווי הבלכי, עמ' 123. גם הקטע הזה יתכן שהוא מהגאון ר' אהרן סרג'אדו. ראה מ. צוקר על תרגום רס"ג לתורה עמ' 28 הערה 57. אבל אין זה מוכרח.

נספח א

דברים א, א—יז

פ ת י ח ה

¹ "קאל תבארך אללה אלאה אסראיל אלד'י אצטפא רסלה לוחיה ואכ'תארהם לרסאלתה פרסלהם אליהם לתעריפהם מצאלחהם אלתי לא יערפונהא אלא מן ג'התהם לאנה תעאלי עלם מנהם אנהם יודו ולא יוארו, ויכ'ברו ולא יכתמו, ויצדקו ולא יכד'בו, ויביינו ולא ילגזו ולא ירמזו פימא חג'ה פיה אלא אן ידלו עלי אלמראד בה ; ותעאלי עלוא כבירא.

אמא בעד פאנמא קד ד'כרנא פי צדד הד'א אלתפסיר הד'ה אלאוצאף ללאנביא עליהם אלסלאם ללאדלה אלתי סנד'כרהא פימא נחן מסתאנפיה מן כלאמנא והו אן אלאצל פי ג'מיע מא קד את'בתנאה להם ופי אכת'ר מא נפיינאה ענהם הו אן אללה תעאלי אנמא אכ'תארהם מן ג'מלה כ'לקה ואצטפאהם מן עבאדה לירסלהם אלי אלמכלפין מנהם כ"ק ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד (וגו'). ואנמא ארסלהם אליהם ליערפו מן ג'התהם מצאלחהם. פלו כאנו ממן יכתמו אלרסאלה' או יכד'בו פקד כאן תעאלי עאלמא בד'לך מן חאלהם ומא כאן ליכ'תארהם לרסאלתה לוג'הין. אחדהמא אן בעת'תהם חיינ'ד תכון עבת'א אד'א כאן אלמעלום מן חאלהם אנהם לא יודוהא. ואלוג'ה אלאכ'ר הו אן אלמסתצלחין באלמצות אלסמעיה מא כאנו יצלו אלי אלעלם בהא אלא מן ג'התהם אד'א כאן ד'לך מקצוד עלי אראיהם. פתעלם בד'לך אנהם ממן קד עלם מן חאלהם אנהם יודו רסאלתה ולא יכתמוהא ולא יכד'בו פיהא. וקד קאל פיהא תעאלי נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפייך ודבר אליהם את כל אשר אצונו.

ואלכתמאן ללרסאלה ואלכד'ב פיהא ואן אג'תמעא פי אלנפי ען אלאנביא עליהם אלסלאם פאנהמא יפתרקאן פי אן אלכתמאן אנמא לא יג'זו עליהם פי מא חג'ה פיה והו מא כאן ללמכלפין מצאלחהם פיה מן טריק אלדין. פאמא פימא עדא ד'לך פאנה מג'זו עליהם (ואלא) ואמא אלכד'ב פאנה לם יקע מנה צגיר ולא כביר פי אלרסאלה אלי אלעבאד ולא פי גירה לא פי חאל בעת'תה ולא קבלהא לאן מן לם יומן כד'בה לם יג'זו תצדיקה ולאן מן כאן מערוף באלכד'ב כאן מנפורה ואלד' לא יבעת' מן יערפהם מצאלחהם מן הם נאפרון מנה פיכון אלי מכ'אלפתה אקרב ומן אלקבול מנה אבעד" ⁵.

ברוב המקומות השתמשתי במלה העברית "מופת" במובן של הוכחה.

2 כלומר רק על ידי הנביאים אנו יודעים על המצוות השמעיות. ראה להלן בנספח לדברים יא, לב. וראה אמונות ודעות מאמר ג פ"א.

3 הושע יב, יא.

4 דברים יח, יח.

5 עד כאן לפי כ"י אוקספורד, מכאן ואילך לפי כ"י ששון.

ואמא אלתוריה פי... אלגרץ' אלמקצוד בה ואנמא נפינא אלתוריה ואלגאז ואלרמו ענהם פי מא נפינאה ענהם בחית' לא יצלו עלי מראדהם בג'מיע ד'לך לאן אלביאן ואג'ב עליהם פי ג'מיע מא ידונה אליהם ען אלד' תע' ולאן פקד אלדלאה עלי אלמראד באללגז ואלרמו אד'א כאנא ואקעין פי אלכלאם יד' מעה פקדא ללעלם באלמראי בה אלי תרי אן אלד' קאל ען אלשארית אלמכ'צוצה שארית יש' לא יעש' עולה ולא ידב' כזב וג'. פאן אלתוריה פי אלכלאם ואללגז ואלרמו אנמא נפינאה ענהם אד'א לם ידלו עלי מראדהם בה פי אמור מכ'צוצה והם פימא הם רסל ללה תע' פיה אלי עבאדה ופימא אריד בה מן אלמכלפין אלעלם ואלעמל בה פאמא אד'א דלו עלי מראדהם פאנה יד' ג'איזא לאנה יד' פי חכם אלט'אהר ומא עדא ד'לך מן צ'רוב כלאמהם פימא לים טריקה אלדין פאנה יג'וז וקועה מנהם עלי וג'ה מכ'צוצ' והו מע אלחאג'ה אליה ואן לם ידלו עלי מראדהם בה והד'ה חאלתהם כאנת פי מעארצ'הם ומג'אזאת אקואלהם פי אלכלאם אלכ'ארג' ען אלנבוה והד'א כקו' אברהם ען שרה אחותי היא. ומא ג'רי מג'ראה פי כונה מג'אז להם בחקיקה.

פאן קאל ק' אד'א ג'וזתם עלי אלאנביא אסתעמאל אללגז ואלרמו ואלמג'אז פי כלאמהם ואן לם ידלו עלי מד'אהבהם ומראדהם פיה אד'א כאן ד'לך פי גיר אלרסאלה פמא אנכרתם אן לא יעלם בכלאמהם אלתי יתכלמו פיה עלי הד'א אלוג'ה שיא, ואן יד' וג'ודה כעדמה ומא אנכרתם אן יד' ד'לך מנפרא ללמבעת'ין אליהם מנהם לאנהם קד יג'וז עליהם אן יתכלמו במת'ל ד'לך פי מא רסלו בה ולא ידלו עלי מא ירידון בה קיל לה אמא כלאמהם פי גיר אלרסאלה פאנהם אן תג'אוזו או לגזו או רמזו פיה פאנהם לן יפעלו ד'לך אלא לחאג'תהם אליה וליס עליהם אן ידלו אלד'י יכלמהו בה עלי מא ירידון בה אלי תרי ללתקיה או לצ'רב מן אלתדביר אלד'י יקתרן בה אלצואב ואמא כלאמהם פי מא רסלו פאן אלדלאה אלתי קד קדמנא ד'כרהא קד מנעת מן תג'ויז אלתג'ויז ואללגאז ואלרמו עליהם בחית' לא ידלו עלי מא קצדוה בכלאמהם. ואד'א כאן הד'א הכד'י כאן ד'לך מאמון מן ג'התהם ולם יד' מנפרא להם פאן קאל אד'א כאנו תג'ויזו ולגזו ורמזו פי מא הם רסל פיה ודלו עלי מא אראדו בה ליתביין ללמכ'אטבין מראדהם פלם יתכלמו בגיר מג'אז ולא לגז ולא רמז פיסתגנו ען אלדלאה ויד' כלאמהם אבין ואוצ'ת. קיל להם אנהם יתג'אוזו ויתכלמו באלמג'אז פי מא תג'ויז אהל אללגה פיה לאנה אחסן פי מוצ'עה מן אלחקיקה ולד'לך תכלם בה אהל אללגה פכלמהם אלאנביא במא כאנו יתג'אוזו בה ופי ד'לך קאל קדמאונא דברה תורה לשון בני אדם. ואמא אללגז ואלרמו פאנמא תכלמו בה וקרנו בה אלדליל עלי אלמראד ללזיאדה פי אלתכליף ליסתחק עליה אלת'ואב ואלתעט'ים קדר אלעלמא אלד'י יסתכ'רג'ו אלאדלה בד'כאיהם ולטף אד'האנהם וכקו' אלחכים : מים עמוקים עצ' [בלב איש] ואיש תבו' יד'.

8 תשובת הגאון על השאלה למה בכלל השתמשו הנביאים בלשון השאלה, סתימות ורמזים היא ; א. שכל דרך בעלי הלשון לפאר את דבריהם. ב. שהחכמים יעמלו בכח שכלם למצא את הבאור, ויקבלו שכר. שאלה זו היא משאלות הכופרים בימי רס"ג. ראה מ. צוקר "על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 92 ושם עמ' 109 השאלה העשירית. וראה קהלת שלמה

פקד באן בהד'ה אלג'מלה מא יג'וז עלי אלנביא ע' אלס' פי מא ידונה ען אלד' אלי עבאדה ומא לא יג'וז עליהם פיה והד'ה כאנת חאל ג'מיעהם וחאל סיד אלנביאים משה ע' אלס' פי ג'מיע מא כ'אטב אלממה בה ופי מא קאלה ההנא פי אול הד'א אלספר והוא אלה הדברים ונתן מבתרון בעבארתה ותלאוה בשרח מעאניה וביאן אלמראד בה ואיצ'את אגראצ'ה בתופיק אלד'.

נץ. אלה הדברים.

תרגום הפסוקים א, א—ה

(א) הד'א אלכלאם אלד'י כלם מוסי בני אס' פי עבר אלארדן פי אלבר פי אלבידא מקאבל אלקלום בין פא' ובין תפ' ול' וחצ'י ואלתי אלד'הב. (ב) אחד עש'. י"א יום מן חורב טריק ג'בל שעיר אלי ברנע. (ג) ויהי. וכאן פי סנה מ' פי אלשהר אלי"א פי ואחד מן אלשהר כלם מוסי בני אס' בג'מיע מא אמרה אלד' אליהם. (ד) אחרי. בעד קתלה לסיחון מלך אלמוריין אלד'י כאן מקים פי חש' ועוג מלך אלבתניה אלד'י כאן מקימא פי עשתרות פי אדרעאת. (ה) בעבר. פי עבר אלארדן פי בלד מואב אמען מוסי ביין הד'ה אלתוריה קאילה.

פירוש

תפ. אול מא נרי אן ינבגי לנא נתכלם עליה פי קו' אלה הדברים אן נחד אלכלאם ואלי מא ד'א ינקסם פנד'כר אקסאמה פאמא חדה פהו אנה אצואת מקטעה צ'רבא מן אלתקטיע וחרוף מנט'ומא צ'רבא מן אלנט'אם. ואמא אנקסאמה פאנה ינקסם אלי ז' אקסאם והי אלכ'בי ואלאסתכ'באר ואלאמר ואלנהי ואלנדא ואלתמני וג'מיע צ'רוב אלכלאם תדכ'ל תחת הד'ה אלקסמה וקד צ'ן בעץ' אלגאס אנה קד זאד פי הד'ה אלקסמה פזאד אלסאל ואלג'ואב והמא מן אלכ'בר ואלאסתכ'באר. ואמא אלועד ואלועיד פאנהמא איצ' כ'ברין עלי צפתין פאלועד כ'בר בנפע ואלועיד כ'בר באלצ'רר ואמא אלתשביה ואלתמת'יל ואלעט'ה ואלתכ'ויף ואלמבאלגה פאן ג'מיעהא מן קביל אלכ'בר ואלאכ'באר ואלטלב מן קביל אלאסתכ'באר. פאמא אלמל ואלרג'א פאנהם צ'רב מן אלתמני ולד'לך קדמנא אן ג'מיע צ'רוב אלכלאם תדכ'ל תחת אלקסמה אלתי ד'כרנאהא וד'א כאן אלמר עלי מא וצפנאה ואעתברנא ג'מיע כלאם סידנא משה פי משנה תורה וג'דנאה ישתמל עלי ג'מיע הד'ה אלצ'רוב פאמא אלכ'בר פפי קו' ייי אלהינו דב' אל', ועתה יש' שמע אל החו' ואמא אלאסתכ'באר פקו' אעברה נא. ואנמא קלנא אן קו' אעברה מן קביל אלאסתכ'באר לאן אלסאל ואלטלב מן קביל אלאסתכ'באר ואמא אלמר פבקולה ועתה יש' שמע אל החו' ומא אש'. ואמא אלנהי פבקו' לא תוסי' על הדבר, וקו' ולא תתחתן בם. ואלנדא קו' מי יתן והיה לב' זה וג', אד'א כאן מרדוד אלי משה.

עמ' 53 ; ר' משה אבן עזרא בספרו על השירה העברית מהדורת בן ציון הלפר, שירת ישראל ליפסיה תרפ"ד עמ' קצז ; מהדורת א. ש. הלקין ספר העיונים והדיונים (על השירה העברית) ירושלים תשל"ה עמ' 285. וראה עוד צוקר שם עמ' 109 הערה 461. שזאת היא גם שאלת חכמי האיסלם, והתשובה דומה למה שכתב הגאון כאן.

9 כן בפירושו לבמדבר כא, לד : שהיה יושב. ראה בנספחים לבמדבר.

תים נקו' אן הדי' אלעבארה נעני קו' אלה הדברים קד תך' פי מוצ'ע מכ'צוץ מעטוף
עלי מא תקדמהא מן אלכלאם והדי' כקו' אלה הדברים אש' תדבר אל בני יש' אלד'י
אנעטף עלי מא קדמה והו קו' אתם ראי' אשר עש' במצ' ועתה אם שמע תש' ואתם
תהיו לי והו איצ' כקו' והולכתי עו' בד'. וקד יך' מא יקו' בעדה מעטוף עליה כקו'
אלה הדברים אש' תעש'.

ואד'א כאן הד'א הכד'א כאן קו' ההנא אלה הדברים אש' דבר משה יג'ב אן נד'כר
כיף כאן משה יודי רסאלאת אלד' אלי ג'מיע יש' וכיף כאן כ'טאבה יצל אלי כל ואחד
מנהם מע כת'רתהם ווג'יב אלד'י עליה אליהם מע תעדידהם סמאע ג'מיעהם כ'טאבה
פי חאל ואחדה ווקת ואחד פנקו' אד'א כאנת אלד'לה קד דלת עלי אנה ע' אלס' קד
אדי אלרסאלה אלי ג'מיעהם ואקאם אלחג'ה עליהם כאן לד'לך אחד וג'הין פאלוג'ה
אלאול הו אן יסתדעי טאיפה טאיפה מנהם פיכ'ברהם במא רסל בה אליהם ויאמרהם
באכ'באר יש' בד'לך יך' חג'ה עלי מן אכ'ברוה בה ענה אד'א כאנו ממן יעלם בכ'ברהם
צחה מכ'ברהם פיכ'ברוהם באואמר אלד' תע' ונואהיה ובג'מיע אלתי כאן מאמורא
באן יודיהא אליהם פיעלם אנהם קד אדי ד'לך אלי ג'מיעהם בגיר זיאדה ולא נקצאן.

פאן קאל קא' לם קלתם אנה יעלם אן תלך אלטואיף כאנת תכ'בר ג'מיע יש' במא
אכ'ברהם בה מן ד'לך ואן אלחג'ה עליהם תקום באכ'בארהם איאהם ומן אי וג'ה
כאן יצח עלמה בד'לך קיל לה אנה קד ת'בת באלד'לה אנה קד אדי ג'מיע מא
אמרה באדאיה אלי יש'. ואד'א כאן הד'א הכד'י פלו אסתדעי טאיפה יכ'ברהם
בד'לך ויאמרהם באלאכ'באר בה לם יצח יך' מסתדעא אלא למן תקום אלחג'ה
באכ'בארה ויעלם צדקה פי מא יכ'בר ומע ד'לך פיעלם אנה יכ'בר בד'לך ולא ינתבה.
ווג'ה עלמה בד'לך אמא מן טריק אלעאדאת אן מת'ל אלטאיפה אלתי אכ'ברהם לא
יצח אן יתואטו עלי כתמאן ד'לך אלכ'בר סימא מע אלתדין באדאיה מע אמר אלרסול
להם בה או מן טריק אלוחי.

פאן ק' לא יכ'לו אמר אלטאיפה אלתי קלתם אן אלנבי יכ'ברהם בד'לך ויעתמד עלי
אכ'בארהם באקי אלאמה בה מן אחד וג'הין אמא אן יכ'ברו מג'תמעין או מתפרקין פאן
אכ'ברו מג'תמעין כאן חכמהם חכם אלנבי פי אנה לא יצח יסמעו כ'ברהם פי חאל
ואחדה לכת'רתהם ואן אכ'ברו מפתרקין לם יחג'ז ולם יעלם צדקהם פי מא אכ'ברו
בה פקד עאדת אלחאל פי ד'לך אלי מא אעתרצ'נא בה מן אמתנאע סמאע ג'מיעהם
אכ'באר אלנבי פי חאל ואחדה קיל לה אד'א כאן ממכנא אן יסתדעו האולי אלג'מאעה
ג'מאעה יצח אן יסמעו מנהם יכ'ברוהם במא קאלה אלנבי פקד קטעו עד'ר אלסאמעין
מנהם ואוג'בו אלחג'ה עליהם.

פאן קאל קא' פאד'א אג'תמעת אליהם ג'מאעה אי יכ'אטבוהם אחדהם ענהם פאן כ'אטבוהם אג'מעין פי חאל ואחדה לם יפהמו ענהם ואן כ'אטבהם ואחד ענהם כאן כ'בר אלואחד אלדי לים בנבי גיר קאטע ללעד'ר ולא מוג'ב ללחג'ה. קיל לה קד אהמלת פי קסמתך ד'כר קסם וימכן צחתה והו אן יכ'ברהם בד'לך כל ואחד מן אלדיין אכ'ברהם אלנבי פי קטעהם עד'רהם סוא אכ'ברהם בד'לך מג'תמעין או מתפרקין. וימכן יכ'טבהם ואחד מנהם בתצ'ר מן ג'מאעתהם פיקול להם אן אלנבי אכ'ברני ואכ'בר הד'ה אלג'מאעה בכדי וכדי ואמרנא באכ'בארכם בד'לך פאד'א אמכן אלג'מאעה אלדי ידעו עליהם אן אלנבי קד אכ'ברהם במא ד'כרה והם יסמעו ד'לך פיםסכו ען תכדי'בה מע כת'רתהם וארתפאע אלתקיה ענהם פיג'ב יעלמו צדקה פי ד'לך אסתדלאל פיקום אכ'בארה להם וחדה עלי הד'ה אלאוצאף מקאם אכ'באר ג'מאעתהם להם כמא אכ'ברהם אלואחד בה ענהם.

פקד תקצינא ד'כר מא ראינאה מן אלזיאדאת עלי אלוג'ה אלאול מן אלוג'הין אלתי קדמנא ד'כרהמא ואלאג'ובה ענהא. ולמא בחת'נא ען אדאיה וג'דנאה ק' פי הר סיני ויבא משה ויק' לזק' העם ויש' לפ' וק' בעדה ויענו כל העם יחד' ויא' כל אש' דבר יי'. פדלנא ד'לך עלי אן האולי אלזקנים קד אכ'ברו ג'מיע אלאמה בד'לך וקאמת אלחג'ה באכ'בארהם להם עליהם. ואלוג'ה אלב' מן אלוג'הין אלדי קד קדמנא ד'כרהמא הו אנה ימכן אן יד' קד אסתדעא טאיפה טאיפה מן ג'מיע אלאמה בחית' כאנו ממן יתמכן מן סמאע כלאמה פאכ'ברהם בד'לך וקד יסתדל עלי אנה קד כאן יפעל ד'לך ואנה כאן ירתב כלאמה פיבתדי באהרן ובנשיאים ת'ם יכ'אטב מן דונהם בקו' וישובו אליו אהרן וכל הנש' בעי' ת'ם ק' ואחרי כן נגשו כל בני יש' ויצום וקו' בעבר הירדן אראד בה ארץ וקד יפרק בין ג'אנבי אלארדן פיצ'יף אלי קו' עבר הירדן מז' הש' אד'א אראד בה ארץ מואב לאן ארץ מואב הי שרקי אלירדן כקו' אשר נתן לכם מש' עבד יי בעבר היר'. ויצ'יף אלי קו' עבר הירדן אד'א אראד בה גרבי אלארדן פיק' ימה. פי קו' ויהי כשמע כל מלכי האמ'. וק' ענה איצ' אל גלילות הירדן אל עבר בני יש' פאראד בקו' בעבר הירדן אנה כלמהם בד'לך פי עבר הירדן ממא ג'רי להם פי גירה. ועדד פי קו' במדבר בערבה מ' ס' ט' אמאכן וקד ג'על קום להא י' סנד'כרה ענהם לתך' י' נסיונות שניסו אבותינו את המקום במד' והי מואצ'ע מעאציהם פועצ'הם וובכ'הם עליה פאלמוצ'ע אלאול מנהא הו בעבר הירדן ובכ'הם עלי מא פעלוה פי אלשטים כקו' וישב יש'. ואלב'

16 סוף הפסוק : מזרח השמש.

17 ההמשך שם : אשר בעבר הירדן ימה.

18 היינו עם עבר הירדן.

19 והיינו שבמול סוף נכללו שתי המריות : על הים ובתוך הים, ראה שמות רבה פ' כד, א ; מדרש תהלים קו, ד ; דברים רבה ליברמן ; מדרש הגדול כאן.

20 ספרי דברים פסקא א. וכן פירש רבינו הלל שם. ואולי הכוונה כאן לזנות ולהלן לבעל פעור.

קו' במדבר אראד תד'מרהם עלי פקדהם אלמא פי אלמוצ'ע אלד'י ק' פיה וילכו ש' ימים ויבאו מ' וילנו העם.

פאן קאל קא' אד'א כאנו קד בקו ג' איאם ולם יג'דו מא ת'ם וג'דו מא מר כ'ף יוד'מו עלי תד'מרהם קיל לה אן אלג' אלאיאם אלתי סלכוהא פלם יג'דו מא פיהא יג'ב יך' מעהם מא קד תזודוה פלם יכ'ליהם מן אלמא. אלי תרי אן לא יצח אן יחיא ד'לך אלכ'לק אלעט'ים ג' איאם בלא מא. ואמא אלמא אלמר אנה כאן יג'ב אן יסלו אלנבי אן יסל אלד' תע' פי זואל מרארתה בגיר תד'מר פלד'לך אסתחקו אלתוכחה. ואלמוצ'ע אלג' הו קו' בערבה והי אלתי ק' ענהא המול'ך אותנו במדבר בארץ ער' וש'. וקד יצ'יף אלערבות אלי אלבלדאן אלתי תקרב מנהא בקו' ערבות מת'ל ערבות יריחו. ואלמוצ'ע אלד' הו קו' מול סוף והו אלד'י ק' ענה: וימרו על ים בים ס'. וקו' מול ס' יקום מקאם קו' מול מת'ל קו' צור וצור. ואלמוצ'ע אלה' בין פרן והו מדבר פ' ופיה עצו אלמרגלים ומן תבעהם כקו' וילנו על מש' ועל אהרן. ואלמוצ'ע אלו' ובין תפל אראד בה אלוקיעה מן אלמן, בקו' ועתה נפש' יבש' פקד אשתק תפל מן תפלה כקו' ולא נתן תפ' לאלהים. וקד נפי ד'לך ען אלד' בקו' אלוה לא ישים תפלה תחתיו ש' כל עוז' רחב ואלמוצ'ע אלו' הו מוצ'ע בין הדין אלמן[א]צ'ע ואלמוצ'ע אלח' ולבן ולא ימתנע אראד טענהם עלי אלמן אלד'י ק' ענה והוא כזרע ג' לבן: ואלמוצ'ע אלט' וחצרות והו אלמוצ'ע אלד'י אנתקלו אליה מן קברות התאוה ופי קב' התאוה טלבו אללחם ותד'מרו כקו' וישובו ויבכו גם ב' יש'. ואלמוצ'ע אלי הו אלד'י ק' ענה ודי זהב והו אלמוצ'ע אלד'י עמלו פיה אלעגל ועבדוה והו הר סיני כקו' ויאמרו אלה' אלהיך יש' א' הע': וג'עלת ודי מת'ל ודי מהלכין בגי' יכ' להש' לאני לם אג'ד פי לשון הקדש די אלא מא פתח אלדל או קמץ כקו' והמלאכה היתה ד': וקו' עד בלי די.

וקד ק' אלקדמא: אלו עש' גסיונות שניסו אבותינו את המקום במדבר ואלן הן שנים בים שנים במים שנים במן שנים בשליו אחד במעש' עגל ואחד במדבר פרן במרגלים.

וקו' אחד עש' יום אן מן חורב אלי קדש עלי טריק הר שעיר י"א יום. וכאן פי ד'לך אד'כארהם מא אכסבתהם מעאציהם לאנהם סארו פי נחו מ' סנה מא קדר סירה י"א יום: וקד כאן ק' להם במספר הימים אש' תרתם א' הארץ ועלי אנא ליס נקו' אן ג'מיע יש' כאנו מעאקבין במכת'הם טול תלך אלמדה פי אלמדבר בל נקו' אן פיהם

24 ראה מדרש אגדה ובהערה כח שם. אבות דרבי נתן הוצאת שכטר עמ' 99, מדרש תנאים, דברים רבה — ליברמן, מדרש הגדול, רש"י, ברלינר בהערה.

25 סוף הפסוק: ויאמרו מי יאכילנו בשר. וכן במדרש הגדול. וראה מדרש תנאים כאן. ויפה תיקן הופמן להביא את הפסוק במדבר יא, ד כמו לפנינו בדברי הגאון, וכן באונקלוס, ירושלמי ויונתן, אבל בספרי מפרש על מרים.

26 ספרי כאן. השווה אבות דרבי נתן, שכטר עמ' 98 בשתי הנוסחאות.

מעאקבין בה והם אלעצאה ופיהם ממתחנין בה והם אלצדיקים ולהם ק' הנאך וזכרת א' כל הדרך אש' הוליכך.

ופי קו' ויהי בא' ש' בעשתי עש' נרי נד'כר אנה ערפנא בה ה' מעאני פאלמעני אלאול הו אן הד'א אלעדד כאן לכ'רוג' יש' מן מצר והד'א כאנת עאדתהם פי עדד סניהם אלי אן אנתקל ד'לך אלי תרי אלי קו' ויהי בשמנים שנה וא' מא' ש': ואלמעני אלב' הו אן אבתדי שהור סניהם כאן ניסן אמתת'אלא לאמר אלד'י תע' פי קו' החדש הזה ל' ואלד'י יוצ'ח פי ד'לך הו קו' ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי יי וימת שם בש' הא' לצא' בני יש' מא' מצ' וג': והד'א הו שהר אב פהו פי אב יסמיהא שנת הארבע': פדל ד'לך עלי אן אבתדי שהור הד'ה אלסנה כאן ניסן.

פאן קאל קא' איש תנכרו אן יך' הנאך בחדש החמישי אראד בה שהר שבט ויך' אלמראד בקו' ההנא בעשתי עש' חדש שהר אב פיך' ד'לך דאל עלי אן אבתדי שהור סניהם כאן תשרי קיל לה אן הד'א אלקול רדה נצין אלאול קו' החדש הזה לכם רא' ח' ואלב' קו' בחדש הש'. פפי ד'לך דלאלה עלי אן אול שהור בני יש' קדימא כאן ניסן ועלי הד'א אלנט'אם ג'רת אעדאד שהורהם בעד ד'לך לקו' ויקראו ספ' המלך וקו': ותלקח אסתר אל המ' אחש'. פאמא אלאמות פאנא קד עלמנא אן בעצ'הם כאן יעד למלוכהם מן תשרי לקו' דברי נחמיה בן חכליה ויהי בחדש כסליו ש' עש'. וקו' ויהי בחדש ניסן שנת עש' לארתחשסתא המ'. אלי תרי אנה פי כסליו יסמיהא שנת עש' (והו פי ניסן שנת עשרים) והו פי ניסן יסמיהא שנת עשרים פהד'א ידל עלי אן אול שהור סניהם כאן תשרי. ואלמעני אלג' הו אן סנתהם כאנת י"ב שהר אלי תרי אלי קו' בשלשה עש' לחדש ש' עש' הוא חדש אדר. וקד ק' איצ' ולשלמה שנים עש' ניצ': וכלכלו א' המלך וא' ביתו פאמא ק... בארץ פאנה אראד בה אלקאים בד'לך פי אלש[הר אלזא]יד לקו' אלאואיל זה חדש העבור. ואלמעני אלד' הו אן מן הד'א אלכ'טאב אלי אכ'ר אלתוריה כאן אכ'ר מא עלמנאה מן אדי אלרסאלה להם ואיצ'אח אלביאן להם פכאנהא כאנאת כ'טבה אלודאע והד'א נט'יר מא פעלה דויד פי קו' ויקרבו ימי דויד למ' אנכי הלך ושמרת א' מש' יי אל: ואלמע[ני אלה'] הו אנא ערפנא אן הד'א אלכ'טאב כאן מן קבל ופאתה בו' ול' יום לאן אלדלאלה קד דלת עלי אנה תופי בו' באדר מן סנה אלמ'. וקו' דבר משה אל בני יש' לא ידל עלי אנה לא יכ'אטבהם בד'לך * בל קד וג'דנא לה מכ'אטבאת כת'ירה להם קבל ד'לך (בל קד וג'דנא לה מכ'אטבאת כת'ירה להם קבל ד'לך) ולכנה לם יכ'אטבהם קבל ד'לך במא כ'אטבהם פי הד'א אלמוצ'ע. ואראד בקו' ככל אש' צוה יי א' אלה' אלאכ'באר ואלמצות אלת'י כ'אטבהם בהא מן הד'א אלמוצ'ע אלא

* הטקסט משובש וצ"ל: לם יכאטבהם קבל ד'לך.

29 ר"ה ב, ב.

30 השווה תוספות ר"ה שם ד"ה בחדש החמישי.

31 ההמשך בחדש הראשון בשלשה עשר יום בו.

32 ההמשך בחדש העשירי הוא חדש טבת.

33 ר"ה ג, א.

34 ספרי דברים פיסקא ב, סנהדרין יב, א.

35 סדר עולם רבה פרק י, ספרי שם, קידושין לת, א.

אנה מִשֵּׁ תורה וְהַדָּא כְּקוֹ כְּכֹל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְכֹל הַחֲזוֹן הַזֶּה כֵּן דִּבֵּר ... קוֹ כְּכֹל אִשׁ צִי אֲנִי אֲרָא [דִּבְרֵי] כְּכֹל אִשׁ צוּה יִי אֲתוּ וְאֲנִי קוֹ כְּכֹל לֹאן ... מִשֵּׁה ... חֲכָאִיָּה לְכֹלָם אֱלֹדִי תַעֲ וְסִנְתְּכֹלָם פִּי אֲלֹחֲכָאִיָּה לְכֹלָם אֱלֹדִי וְאֲלִמְחִי פִי גִיר הַדָּא אֲלִמְצִיעַ.

וּפִי קוֹ וְ אַחֲרֵי הִכְתּוּ סְאֵלִין אֲלִקּוֹל אֲלֹאֹל לִם אֲכִיר דִּלְךְ אֱלִי הַדָּא אֲלֹקֶת. וְלֹנָא עֵן דִּלְךְ גִּוְאֲבִין אַחְדָּהּמָא אֲנִי לִמָּא [אֲנִי] עִם אֱלֹדִי עֲלִיָּהֶם [אֲבַעַד] שֵׁר סִיחֹן וְעַג וְדַפֵּעַ צִרְרָהּמָא עֲנָהֶם וְעִטָּהֶם וּוְכִיָּהֶם וְאֲלִגְזָאֵב אֲלֹאֲכִיר הוּ אֵן קִד כָּאֵן קוֹ אֱלֹדִי לֵה נִקֵּם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׁרָאֵל פִּלְמָא אֲהֵלְךְ אֱלֹדִי מִדִּין וְסִיחֹן וְעַג עִלָּם קִרְבּ וּפִתָּהּ פּוֹקָאֵהֶם וְעִטָּהֶם וּוְכִיָּהֶם. וְאֲלִסְאֵל אֲלֵבִי הוּ אֲנִי קִיל מָא אֲלִטְ[פִר] בְּסִיחֹן וְעוֹג וְהֵם אֲמִירִי קִירִי וְמִדִּין וְיוֹשֶׁךְ יִדִּי גִוְנֹדָהֶם קִלִּילִין פִּי אֲלֵעָאֵדָה וְיִשְׁרָאֵל פִּי עֲדָד עִטָּים וְעֲדָד כְּבָאֵר חֲתִי עִטָּים אֲמִרָהֶם פְּנִיָּב עֲלֵי דִלְךְ בָּאֵן הָאֲדִין אֲלִמְלִכִין כָּאֲנָא עִטְמִין אֱלִי תִירִי אֵן קִד סִמְאָהֶם גְּדוּלִים וְאֲדִירִים פִּי קוֹ לִמְכָּה מְלָכִים גְּדוּ וְיִהְיֶה מְלָכִים אֱלִי לְסִיחֹן וְלֵעַג מֶלֶךְ.³⁹

... הוֹאֲלָתָה לְבִרְךְ אֱלִי בֵּית עֲבָדְךָ וְכֹל מָא גִוְאֵ מִן הַדָּא אֲלִלְפִט מִתְּלָה הֵנָּה נָא הוֹאֲלָתִי וְיוֹאֵל מִשֵּׁה הוֹאֵל וְקַח כְּכָרִים הוֹאֵל נָא וְלִין וְעִתָּה הוֹאִילוּ פִּאֵן גִּמְיַעָה אֲמַעָאֵן פִּי אֲלִשִּׁי אֲלִמְדִּכּוֹר. וְקוֹ בָּאֵר אֱלִי הַתּוֹרָה הַזֶּה אֲרָאֵד בְּתֵּן אֲלִבִּיאֵן וְהוּ יִכְתֹּץ אֲלִמְעָאֲנִי לֹאֲנִי עֲלֵי צִרְבִין אֲמָא בִּיאֵן אֲלִכִּיט כְּקוֹ כְּתוּב חֲזוֹן וּבָאֵר עַל הַלּוּחַ לִמְעַן יִרוּץ קוֹ בּוֹ אֵו בִּיאֵן אֲלִמְעָנִי כְּקוֹ וְכִתְבַת עַל הָאֲבָנִים אֵת כֹּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֶּה בָּאֵר הַטֵּב יִי מְעָאֲנִי וְהוּ אֵן נִדְכֵּר חֵד אֲלִבִּיאֵן וְאֲלִכִּלָּם אֱלֹדִי יִגִּב יִבִּינָה וְאֱלֹדִי לֹא יִגִּב עֲלִיהָ אֵן יִבִּינָה וְתִרְתִּיב אֲלִבִּיאֵן וְהֵל הוּ וְאִגִּב עֲלֵי אֲלִנְבִי וְהֵל וְגִיב אֲלִבִּיאֵן יִכְתֹּץ אֲלִשְׁרַע אֵו יַעֲמָה מִעַ אֲלֹאֲכִיבָאֵר וְהֵל אֲלִבִּיאֵן מִן אֲלִנְבִי יִגִּב יִדִּי לְכֹל אַחַד מִן אֲלִמְכִלְפִין וְהֵל יִגִּזוּ תִאֲכִירָה וְכִיף וְקַע אֲלִבִּיאֵן וּבִמְאָדָּא יִדִּי אֲלִבִּיאֵן (וּמָא אֱלֹדִי בִּינָה מִשֵּׁה) וּמָא אֱלֹדִי בִּינָה מִשֵּׁה פִי מִשְׁנֵה תּוֹרָה.

פִּאֲלִמְעָנִי אֲלֹאֹל מִנְהָא הוּ חֵד אֲלִבִּיאֵן פִּנְקוֹ אֵן קִד חֲדוּהָ קוּם בְּחֲדוּד מִנְהָא אֲנִי אִיצָאֵל אֲלִמְעָנִי אֱלִי קִלִּב אֲלִמְכִיטָאֵב בָּאֲוִגִז לִפְטִי וּמִנְהָא אִיצָאֵח אֲלִמְעָנִי וְנַחֵן נִקּוֹל אֵן אֲלִבִּיאֵן הוּ מָא יִתְבִּיין בְּתֵּן אֲלִמְתְּבִיין חֲתִי יִדִּי מְעִלּוּמָא לִמָּא בּוּיִן לֵה אֱלִי תִירִי אֲנִי לֹא יִצַּח יִדִּי אֲלֹאֲנִסֵּן עֲאֲלִמָּא בִּמָּא לֹא יִתְבִּינָה וְלֹא אֵן יִדִּי מִתְּבִינָא לִמָּא לֹא יַעֲלִמָּה. וְאֲלִמְעָנִי אֲלֵבִי הוּ אֲלִכִּלָּם אֱלֹדִי יִגִּב יִבִּינָה וְאֱלֹדִי לֹא יִגִּב עֲלִיהָ יִבִּינָה פִּנְקוֹ אֲנִי קִד תְּכִלְמָנָא פִּי צִדֵּר תְּפִסִּיר זֹאת חוֹקֶת הַתּוֹרָה עֲלֵי זֵי צִרּוּב בִּיאֵן כִּלָּם אֱלֹדִי תַעֲ בִּמָּא פִּיָּה כִּפּוֹ וְנִתְכֹלָם הֵנָּה עֲלֵי גִמְלָה וְנִקּוֹל אֲנִי לִמָּא כָּאֵן כִּלָּם אֱלֹדִי תַעֲ מִן

39 חסר בכ"י.

40 T.S. ARABIC 47/159. הצלום ביד.

ראה מ. צוקר, PAAJR, XXIII, 1954, עמ' י, הערה 49.

כלאם רסלה ע' אלס' ינקסם קסמין חקיקה ומג'אז וכאן לא מג'אז לה ולה חקיקה פי אצל אללגה לאן אלמג'אז הו מא מעדולא בה ען אלחקיקה ואן כאן קד תד' חקיקה לא מג'אז להא באן יד' אהל אללגה לא יתג'אזא בהא ולא יתכלמו בהא עלי וג'ה אלמג'אז. ואד'א כאן הד'א הכד'י כאנת אלחקיקה מערופה בד'אתהא ואלט'אהר ואלחקיקה מענאהמא ואחד אד'א כ'אטבנא אלד' או רסלה בכ'טאב פיג'ב אן נחמלה עלי אלחקיקה לא עלי אלמג'אז מהמא לם ידלנא דליל עלי אן אלמראד בד'לך אללפט' אלמג'אז. וקד קאל קדמאונא: אין מקרא יוצא מידי פשוט, והד'א בלפט' אב ואח ואחות אלד'י כ'וטבנא בה פי אלעריות אן אלואג'ב עלי חקיקתה פי לשון הקדש ואן כאן הד'א אללפט' קד אסתעמל פי גיר הד'ה אלקצה עלי וג'ה אלמג'אז, ואן כאן אללפט' אד'א ורד מן אלד' תע' ומן רסלה ולה וג'האן או ג' וג'מיעהא חקאיק ולם ידלנא עלי אנה קד אראד מנא ג'מיעהא עלי אלוג'זות אלתי יצח איקאעהא עליה. פאמא אד'א אראד בעצ'הא דון בעצ' פאנה יג'ב יביין לנא איהא אראד. ואן כאן ד'לך אללפט' קד תג'וז אהל אללגה פיה ואראד אלמג'אז דון אלחקיקה או אראדה מע אלחקיקה אד'א לם תתנאפי פיג'ב יביין לנא ד'לך ואן כאן אללפט' קד אסתעמל פי מג'אזין או ג' ואראד אחדהא דון אלאכ'ר פיג'ב יבינהא לנא ואן אראד ג'מיעהא דון אלחקיקה דלנא עלי אנה לם יריד אלחקיקה (דלנא עלי אנה לם יריד אלחקיקה) פנעלם בד'לך אנה קד אראד ג'מיע וג'ה אלמג'אז אלד'י תג'וז אהל אללגה פי ד'לך אללפט'. ואן בעצ' וג'ה אלמג'אז פיג'ב יביין לנא איהא אראד בעינהא כמא קלנא פי אלחקיקה ואלעמום אלד'י לם ידל דליל עלי תכ'ציעה חכמה חכם אלחקיקה פאן אראד תכ'ציעה פיג'ב ידלנא עלי אנה מכ'צוץ אמא בדלאלה אלעקל או בדלאלה אלסמע. פאמא אלמג'מל מן אללפט' פאנה יג'ב יבינהא אד'א אראד מנה קדם בעינה והד'א כקו' ראשית דגנך תי' ויצ'.

וקד כ'אטבנא אלד' תע' ורסלה באסמא שרעיה והי מבאח לאנהא מעדול בהא ען מא וצ'עה פי אצל לגנתא והי זב וזבה ונדה ומנחה ועולה ותרומה וחלה ומא אש'. וקולנא אנהא אסמא שרעיה ארדנא בה אן לכל ואחד מנהא חכם מכ'צוץ פי אלשרע לים הו פי אצל אללגה פנביין לנא אחכאמהא אלשרעיה וצאר להא חכם אלחקיקה וליס יג'ב עליה יביין לנא מן אלשראיע מא לים הו לאזם לנא פי זמאננא והו הוראת שעה ומא כאן פי חכמהא ואן ג'אז תביינהא לנא לצ'רב מן אלמצלחה כמא קד ביין לנא פי אלפקה כת'יר מן שרח אלקרבנות נחן גניין ען אחצ'ארהא.

ואלמעני אלג' הו אלכלאם פי תרתיב אלביאן פנקו' אן ביאן אלכלאם יג'רי מג'רי אלדלאלה עליה פקד ביין באלכלאם אלג'לי אלד'י יטל עלי סאמעה וקד יביין במא יחתאג' אלסאמע אלי תאמל יסיר חתי יעלם מא אראדה אלמביין בכלאמה וקד יביין

42 דהיינו כפשוטם, ראה סנהדרין נד, א על ערות אביך וערות אמך; יבמות כג, לענין אחותך.

43 כלומר, שהכוונה למובן האמיתי של המלה ולא להשאלה.

44 ראה למעלה הערה 41.

*44 אולי צ"ל בערבית: מאד'א אראד וכו' — כלומר, מה התכוון בו שיביא (כלומר, מאד'א במקום אד'א).

במא יחתאג' אלי אלאכת'אר מן ד'לך אלתאמל עלי חסב מא תך' אלאדלה פי אלחאג'יה אלי אלתאמל ואלפכר פיהא ואן בעצ'הא קד יך' אג'לי מן בעץ' ולא יכ'רג' ד'לך בל הו אן אכ'תלפת אקואלה מן אן יך' ביאנא במא לא תכ'רג' אלאדלה אלתי ד'כרנא וצפהא מן אן תך' דלהן עלי מדלולהא ואלנאס פי אסתכ'ראג' ד'לך יתפאצלון פקד יתביין ענד בעץ' אלנאס באליסיר מן אלפכר ויצעב ד'לך עלי בעצ'הם עלי חסב אלד'כא וג'ודה אלד'הן ואלבלאדה ואלבלאהה. ואד'א כאן אלדאל אד'א נצב אלדליל עלי מדלולה פקד כ'רג' ממא ילזמה פכד'לך אלמביין אד'א ביין אלשי פקד כ'רג' ולא יכ'רג'יה תרך אלמכ'אטב ללתביין או בעד ד'הנה ענה מע תמכ'נה מעה מן אן יך' קד ביין. אלי תרי אנה יג'ב יעתבר אלשי פי נפסה פאן כאן ביאנה לם יכ'רג'יה ממא הו עליה פי נפסה אן קומא לא יתבינו בה לאן וצף אלביאן באנה ביאן אנמא הו לחאל תרג'ע לא אלי אלמתביין כמא אן וצף אלדליל באנה דליל אנמא הו לחאל תרג'ע אלי אדליל לא אלי) : : : פקד באן לך אן מן לם יתביין אלמראד באלכלאם במא וצ'ע לה מן יכ'רג' אלביאן מן אן יך' ביאן ולו כאן אנמא יך' ביאנא אד'א תבין בה אלמתביין וצ'ע מן אן יך' ביאן אד'א לם יתבין בה מתביין לכאן יג'ב יך' עלי צפאת מתצ'וד יך' ביאנא אד'א תבין בה ראד' ויכ'רג' מן אן יך' ביאנא אד'א לם יתביין : : : : : ביאנא לם יתביין והאתאן צפתאן מתצ'אודתאן.

ואלמעני אלד' הל אלביאן ואג'ב עלי אלנבי אח לא יקו' אנה ואג'ב עליה סכר יך' משה ע' אלס' מתברעא באלביאור בל כאן לאזמה לה אלי תרי אנה אד'א לם יביין להם מא אראדה אלד' מנהם ממא קד כלשהם איהא ולם יג'על להם סביל אלי עלם ד'לך לם יעלמו מא כלפוח אד'א לם יך' ד'לך ביאן וכ'תן אלעלם בד'לך מקצוד אלי אלסמע פאד'א פקדו אלעלם בד'לך קד לא יקע אלפעל נהם עלי חסב מא אראדה אלד' מנהם.

ואלמעני אלה' הל וג'וב אלביאן יכ'תץ אלשרעיאת אן יכ'תץ אלאכ'באר מעהא פנקול אן ביאן אלאכ'באר ואג'בא ענדנא כוג'וב ביאן אלשרעיאת אלי תרי אנה אנמא אכ'ברנא לנעלם מכ'ברה פאד'א לם נעלם מא יכ'ברנא בה אכ'תנעקלה ולא אעלמנא מא אראדה בה כאן וג'וד אלקול פיה ועדמה סוא יזיד ד'לך ביאנא אן אלכ'בר אלד'י הו ועד בכ'יר ואלכ'בר אלד'י הו ועד באלצ'יר אן לם נעק'תמא ונפחמהמא לם ננצלח באלועד ולם ננוג'ר באלועד.

וקד קאל בעץ' אלנאס בג'ואז תרך אלביאן פי אלאכ'באר מ' קולה בוג'ובה פי אלשראיע קאל אנה לא ימתנע אן לא יביין לנא אלמראד בה לנא פי ד'לך כן אלמצלחה פיך' (מתעבדא) [מעתיברא] לנא בתלאותה פיקאל לה אלמצלחה לא תי פי אלכלאם אלד'י לא יפיד אלמכ'אטב בה לאנה אנמא יך' מצלחה למן כ'טב בה אד'א ערף אלמראד בה פאן כאן נעמא ות'ק בה וסכן אליה ואן כאן זג'רא אנז'ר ג'ר'פה. וקד קאל מן נצר הד'א אלמד'הב אנא קד וג'ידנא אלשראיע ורדת בעבארזאז סלחה ווג'ידנא אלאכ'באר קד ורזיתא בעבארזאז צעבה ומעאני גלקה פמא אנמא אנה אנמא פעל ד'לך פי אלשראיע לוג'וב תביינהא ופעל ד'לך פי אלאכ'באר לאנה יא

במא יתחאג' אלי אלאכת'אר מן דילך אלתאמל עלי חסב מא תר' אלאדלה פי
אלתאגיה אלי אלתאמל ואלפכר פיהא ואן בעצ'הא קד יר' אגילי מן בעץ' ולא
יכירני דילך בל הו אן אכיתלפת אקואלה מן אן יר' ביאנא במא לא תכירג' אלאדלה
אלתי דיכרנא וצפהא מן אן תר' דלהן עלי מדלולהא ואלנאס פי אסתכיראג' דילך
יתפאצלו פקד יתביין ענד בעץ' אלנאס באליסיר מן אלפכר ויצעב דילך עלי בעצ'הם
עלי חסב אלד'כא וגזדה אלד'הן ואלבלאדה ואלבלאהה. ואדיא כאן אלדאל אדיא
נצב אלדליל עלי מדלולה פקד כירג' ממא ילזמה פכד'לך אלמביין אדיא ביין אלשי
פקד כירג' ולא יכירג'ה תרך אלמכ'אטב ללתביין או בעד דיתנה ענה מע תמכניה
כמה מן אן יר' קד ביין. אלי תרי אנה יג'ב יעתבר אלשי פי נפסה פאן כאן ביאנה
לם יכירג'ה ממא הו עליה פי נפסה אן קומא לא יתבינו בה לאן וצף אלביאן באנה
כיון אנמא הו לחאל תרגיע לא אלי אלמתביין כמא אן וצף אלדליל באנה דליל אנמא
הו לחאל תרגיע אליה לא אלי (אלמתביין כמא אן וצף אלדליל באנה דליל אנמא הו
לחאל תרגיע אלי אדליל לא אלי) ופקד באן לך אן מן לם יתביין
אלבראד באלכלאם במא וציע לה מן יכירג' אלביאן מן אן יר' ביאן ולו
כאן אנמא יר' ביאנא אדיא תבין בה אלמתביין וב'ג' מן אן יר' ביאן אדיא לם יתבין
בה מתביין לכאן יג'ב יר' עלי צפאת מתצ'אדד יר' ביאנא אדיא תבין בה ראין
יכירג' מן אן יר' ביאנא אדיא לם יתביין וצ'ה' וצ'ה' פירג' יר' ביאנא לים בביאן
הואהאן צפתאן מתצ'אדדאן.

ואלמעני אלד' הל אלביאן ואג'ב עלי אלנבי את לא חק' אנה ואג'ב עליה כ
יר' משה ע' אלס' מתברעא באלביאור בל כאן לאזכרה לה עלי תרי אנה אדיא לם
יבין להם מא אראדה אלד' מנהם ממא קד כלעם ויאת ולם יג'על להם סביל אלי
עלם דילך לם יעלמו מא כלפוח אדיא לם יר' דילך ביאן וכ'ה' א'עלם בדילך מקצוד אלי
אלסמע פאדיא פקדו אלעלם בדילך קד לא יקע אלפעל ונדרם עלי חסב מא אראדה
אלד' מנהם.

ואלמעני אלה' הל וג'ב אלביאן יכתיץ אלשרעיות או ית'ה' אלאכ'באר מעהא פנקול
אן ביאן אלאכ'באר ואג'בא ענדנא כוג'וב ביאן אלשרע' אלי תרי אנה אנמא
אכ'ברנא לנעלם מכ'ברה פאדיא לם נעלם מא יכ'ברנא בה לם נעקלה ולא אעלמנא
מא אראדה בה כאן וג'וד אלקול פיה ועדמה סוא יזיד דילך ביאן אן אלכ'בר אלד'י
הו ועד בכ'יר ואלכ'בר אלד'י הו ועיד באלצ'רר אן לם נעק'המא וג'כהמהמא לם
נצלח באלרעד ולם ננוג'ר באלועיד.

וקד קאל בעץ' אלנאס בג'ואו תרך אלביאן פי אלאכ'באר מן קולה בוג'ובה פי
אלשראיע קאל אנה לא ימתנע אן לא יבין לנא אלמרעד בה למא פי דילך מן
אלמצלחה פיר' (מתעבדא) [מתעברא] לנא בתלאותה פיקאל לה אלמצלחה לא תי
פי אלכלאם אלד'י לא יפיד אלמכ'אטב בה לאנה אנמא יר' מצלחה למן כ'עטב בה
אדיא ערף אלמרעד בה פאן כאן נעמא ותיק בה וסכן אליה ואן כאן וג'רא אנוג'ר בד'ה'ה.
וקד קאל מן נצר הדא אלמד'הב אנא קד וג'דנא אלשראיע ורדת בעהאראת וזלה
וג'דנא אלאכ'באר קד ורדתא בעבאראת צעבה ומעאגני גלקה פמא אנכ'רה אנה
אנמא פעל דילך פי אלשראיע לוג'וב תביינהא ופעל דילך פי אלאכ'באר לאנה הא

יג'ב תביינהא ומע ד'לך פי חצ'ר פואסיק צעבה אלתפסיר גלקה אלמעאני נחן גניין ען אחצ'ארהא ויקול אן אלנבי לם יפעל ד'לך והו ירי וג'וב אלביאן פי אכ'בארה ולא אראדה פיהא פיקאל לה אן אלשראיע ואן כאנת קד ורדת בעבאראת סהלה פאן להא פי אלביאן פרוע צעבה ואלעבאראת אלתי פי בעץ' אלאכ'באר נעני נצוצהא ואן כאנת צעבה פאנא ממכנין מן אלעלם בתפסירהא ומן מערפה מעאניהא באלרג'וע אלי אהל אללגה פי אלעבאראת ואלי אהל אלעלם באלמעאני ולא פרק בין אן יביין אלמתכלם כלאמה ובין אן ימכן מן אלביאן ואלתביין.

ואלמעני אלו' הו אלביאן מן אלנבי יג'ב יד' לכל ואחד מן אלמכלפין פנקול אן ביאן אלכלאם לה חכם אלכלאם פי אנה כמא יג'ב יודי אלכלאם אלי ג'מיע אלמכלפין או אן יסתדעי טאיפה טאיפה מנהם יודי ד'לך אליהם עלי וג'וה אלתי ד'כרנא כד'לך יפעל פי אלביאן פאד'א אקתרן אלביאן באלכלאם אלמביין או תאכידה ענה פסיג' אלכלאם פיה. ואד'א כאן אלנסי אלמכלפאת מן יש' קד כ'צו בשראיע מכ'צוצה פאנמא יג'ב ביאן ד'לך למן יבינה להם ממן תקום אלחג'ה בביאנה עליהן.

ואלמעני אלו' הל יג'ו תאכ'יר אלביאן פנקול אן אהל אלנט'ר מכ'תלפין פי ד'לך פמנהם מן מנעה ומנהם מן ג'וזה.

וקד ראית לקדמאינא מא יקתצ'י תג'ויו ד'לך והד'א אמר מתעלק באדלה אלעקול פקד דלת עלי אלמנע מנה לם יג'ו ורוד כ'בר צחיח בתג'ויוה ואדלה מן מנע מן תאכ'יר אלביאן אקוא ענדנא ואט'הר לאן תג'ויוה יודיה אלי אעתקאד אלג'הל אלי תרי אנה אד'א תכלם במא לם יריד מא יקתצ'יה ט'אהרה ולם יביין לה ד'לך וכאן עלי אלסאמע אן יחמלה עלי ט'אהרה פיעתקד אן אלד' קד אראד בכלאמה מא לם ירידה והד'א הו אעתקאד אלג'הל ולם יותא פי ד'לך מן קבל נפסה אלי תרי אן אלסאמע אד'א סמע אלעמום אלד'י לם יריד אלד' עמומה בל אראד תכ'ציצה ווכד ביאנה כאן עלי אלסאמע אן יחמלה עלי עמומה ואן יעתקד אן אלד' קד אראד בה מא יצלח לה והד'א הו אעתקאד אלג'הל והו כמן סמע קול אלד' תע' כל מלאכה לא יעש' ב' ולם יסמע אך אש' יאכל לכל נפש פאלד'י יג'ב עליה הו יעתקד אן אלד' אראד חט'ר כל מלאכה פי אלמועד ואלד' תע' לם יריד ד'לך.

פאן קאל קא' אן אלד'י עליה אן יקף ולא יקטע עלי עמומה ולא עלי כ'צוצה אלא אן יבחת' ען ד'לך קיל לה אן הד'א יודי אלא אן לא יעלם בכלאם אלד' מראדה לאנה אד'א כלם באלעמום ווקף אלסאמע ען אעתקאד עמומה פלם יפעל בה שיא פאן קאל עליה אן יעתקד אן אלד' קד אראד בה אלעמום אן לא יביין לה כ'צוצה קיל לה קד עאד אלכלאם אלי אעתקאד אלג'הל אד'א אעתקד אן אלד' קד אראד בה אלעמום ודכ'ול אלאסתת'נא עליה לא יכ'רג'ה מן אעתקאדה אן אלד' קד אראד בה אלעמום אלי תרי אנה קד קאל להם פי סיני ובגד כלא' שעט'. ואנמא קאל להם פי אכ'ר סנה אלמ' לא תלבש שעט' פאן כאן כלאים ושעט' מן אלפאט' אלג'מל ולם יבינה אלא פי שנת הארבעים. פמא אלד'י כאנו ילבסו טול אלמ' הל כאן כלאים אם לא פאן כאן

שבירושלמי חלה פרק שני הלכה א' ובמקבילות, אם עשה דוחה ל"ת אף אם אינה כתובה בצדה. הגאון מסביר את עניין "ההוצאה מן הכלל אל הפרט" בפתיחתו לפ' חוקת : כ"י T.S. ARABIC 47/159, הצלום ביד. והשווה צוקר, "המחלוקת בין הקראים והרבנים בעניין עשה דוחה לא תעשה", "דיני ישראל", ו, תשל"ה.

קד לבסו כלאים והו מנד' יד' להם ובגד כלא' קד לזמהם תחרים אלכלאים מן אלמלבוס ואכ'ר ביאנה ענהם פקד אותו מן ג'התה ואן כאן אראד בקו' כלאים פקד נסד' ד'לך בקו' לא תלבש שעט' והד'א מא לא יקל בה אחדא מן אמתנא ולם יחתמל אלכלאם פי ד'לך ההנא אכת'ר מן הד'א.

ואלמעני אלח' כיה יקע אלביאן פנקול אן אלביאן מן אלנבי יקע באחד שיין אמא בכלאמה עלי וג'ה אלתיבין או בפעלה ללשרע עלי וג'ה אלביאן אלי תרי אן עזרה למא ק' צאו ההר והביאו עלי ז' ועלי עץ ש' ועלי הדס ועלי תמ' כאן ד'לך עלי וג'ה אלביאן אן אלסכות אלשרעיה יג'ב אן תעמל מן אלנבאת אלז'י לא יקבל אלטמא. ואנמא אסתגנינא עלי פעל אלנבי בוקועה עלי וג'ה אלביאן וקד יפעל מא יכ'תץ הו בוג'ובה עליה פלא יד' מקתדא בה פי ד'לך.

ואלמעני אלט' במא ד'א יד' אלביאן פנקול אן אלכלאם אלמתעלק באלעקל אנמא יד' ביאנה באדלה אלעקול והד'א כקו' ויראו א' אלוהי יש' וקו' כי יי' אלהיך אש' אכ' ואמא אלכלאם אלמתעלק באלסמע פאן ביאנה מקצוד עלי אדלה אלסמע. ואלמעני אלי' מא אלד'י בינה משה פי משנה תורה פנקול אן אלביאן פי משנה תורה וג'דנאה ללמצוות ואלאכ'באר אלמת'בתה פיה. ולמא אעתברנא ג'מיע אלמצוות וג'דנאה תנקס למעני אלביאן ג' אקסאם. אלקסם אל'אול' הו אלמצוות אלתי כאן משה קד ופא ביאנהא קבל משנה תורה ולהד'א לם יד'כרהא פיה והו כשראיע אליולדת ונדה וזב וזבה ומא אש'. ואלקסם אל'ב' אלמצוות אלתי כאן קד ביינהא פי קבל משנה תורה ובקית והד'א כמצוות שמטה פי קו' מקץ שבע ש' תעש' ש' ת'ם קאל פי אלזיאדה אלתי לם יד'כרהא קבל ד'לך הענק תע' ומא אש' ד'לך כמא סגד'כרה. ואלקסם אלג' הו אלמצוות אלתי אעאדהא פי משנה תורה לזיאדה אלחד נעני אלמלקות פיהא והד'א כקו' וכל שרץ העוף טמא הוא ל'. וקד כאן וכל שרץ הע'. ובקי קסם ד' והו מא אסתחדת' משה רבי' ד'כרה מן אלמצוות פי משנה תורה והו כקו' ולא יבא פצ' דכא וכרות ש' לא יבא ממזר לא יבא עמוני ומא מאת'ל ד'לך ואלכלאם פי אנהא שרעת עליהם פי שנת הארבעים או קבל ד'לך יג'י פי מוצ'עה. ואמא אלאכ'באר אלמת'בתה פי מש' תורה פאנהא ג' אקסאם אלקסם אל'אול' כ'בר מבתדא ען מא מצ'א לם יד'כרה קבל ד'לך והד'א כקו' יי' אלזינו ד' אלי' אלי' אכ'ר הד'ה אלפואסיק. ואלקסם אל'ב' הי אכ'באר קד ערפת אצולהא ופיהא זיאדה שרת, והד'א קו' ואקח א' ראשי שבט'. ואלקסם אלג' אלאכ'באר אלמבתדאה ען אלמסתאנף, והד'א קו' כי תוליד בנים : ת'ם קאל.

49 ביחוקאל (כד, יז) נאמר : פארך חבוש עליך — למדנו היפך מזה שאבל אסור בתפילין, מועד קטן טו, א. וראה פירוש הגאון לבראשית נ, י.

50 ראה למעלה הערה 41.

51 סוף הפסוק לא יאכלו.

תרגום הפסוקים א, ו—יח

(ו) יי' אלהינו. אלרב אלהנא כלמנא פי חורב קאילא קד כת'ר לכם אלמקאם פי הדי'א אלג'בל : (ז) פנו. תוג'הו וארחלו לחם ואדכ'לו ג'בל אלאמורי ואלי ג'מיע מג'אוריה פי אלבידא ופי אלג'בל ופי אלסהל ופי אלדארום ופי סאחל אלבחר. ארץ' אלכנעני ואללבנאן אלי אלנהר אלכביר נהר אלפראת : (ח) ראה. אנט'ר קד ג'עלת בין ידיכם אלארץ' אדכ'לו וארת'ו אלארץ' אלתי קסם אלד' לאבאיכם לאברהם ליצי' וליעי' לעטא לכם ולנסלהם בעדהם : (ט) ואומר. וקלת לכם פי ד'לך אלוקת קאילא לא אטיק וחדוי חמל איאכם : (א) יי' אלהיכם. אלרב אלהאכם כת'רכם והוד'א אתם אליום ככואכב אלסמה כת'רה : (יא) יי'. אלד' אלהא אבאיכם יזיד עליכם מת'לכם אלף דפעה ויברך איאכם כמא תכלם לכם : (יב) איכה. כיף אחמל וחדוי תעבכם ומתחמלאתכם וכ'צאימכם : (יג) הבו. האתו לכם אנאס חכמא ופהמא ומערופין לאסבאטכם ואג'עלהם פי רוסאיכם : (יד) ותענו. פאג'בתמוני וקלתם ג'יד אלכלאם אלד'י תכלמת ללפעל : (טו) ואקח. פאכ'ד'ת רוסא אסבאטכם אנאס חכמא ומערופין וג'עלתהם רוסא עליכם רוסא אלוף וריסא מאיין וריסא עשראת וערפא לאסבאטכם : (טז) ואצוה. ואמרת חכמאכם פי ד'לך אלוקת קאילא אסמעו בין אכ'ותכם ואחכמו באלעדל בין אלרג'ל ובין אכ'יה ומג'אורה : (יז) לא. לא תת'בתו אלוג'יה פי אלחכם כאלצגיר ללכביר תסמעו לא תחד'רו מן בינדי רג'ל לאן אלחכם ללה הו ואלאמר אלד'י יצעב מנכם תקדמון אלי ואסמעה : (יח) ואצוה. ואמרתכם פי ד'לך אלוקת בג'מיע אלאמור אלתי תפעלו.

פירוש

תפסיר. אמא קו' : יי' אלוהינו דב' אלי' ואן לם יך' ד'כר ד'לך פי וקת רחילהם מן מדבר סיני פאנא לא נתחאג' אלי ברהאן עלי כל קול מן אקואלה בל קד דל עלי צדקה עלי ג'מיעהא עלי וג'ה אלג'מלה. ופי קו' רב לכם ש' בה' הזה נקול' אן ג'מיע מקאמהם פי מדבר סי' כאנת סנה תנקץ י' איאם לאנהם נזלוה פי אול שהר סיון מן אלסנה אלאולי מן כ'רוג' מצר כקו' בחדש השלישי לצ' ב' יש' ורחלו פי אליום אלכ' מן איר מן אלסנה אלב', לקו' ויהי בשנה השנית (בשליש') ויסעו בני יש' למס' וכאן אלאצלח להם פי רחילהם. וקד תג'י הד'ה אלעבארה פי אלנכיר כקו' רב לכם.

וקו' פנו וסעו אמרא באלרחיל אלי הר האמורי ורחלו אלי מדבר פ' וקד יסל ויקאל אד'א כאנו מאמורין באלרחיל אלי הר האמורי וכאן רחילהם וחטהם באלענן ואנמא חטו פי מדבר פ' לסכון אלענן פיה כקו' וישכון הענן במ' פ'. פכ'יף יך' מאמורי באלרחיל אלי חית' אומרו ולם ימלכו אכ'תיארהם פי ד'לך. פנקו' אן מדבר פ' כאן אלטריק אלי הר האמרי פלם יעדל בהם אלענן ען אלטריק אלד'י אמרו באלרחיל אליה ולכנהם למא תד'מרו פאשתעלת בהם אלנאר עדל בהם ען תלך אלטריק כקו' ויקרא שם המקום ה'. ועדדו פי קו' בערבה בהר בשפ' ובנגב ח' אמאכן והי אלתי

אג'תמע פיהא מלוכהם למחארבה יש' כקו'. ויהי כשמע כל המלכ' בעבר הירדן בהר בש' ויתקבצו יחדיו להל' עם יהוש'. ומלוך הד'ה אלאמאכן הם אלתי ראסלהם מלך חצור כקו' ואל המלכים אשר מצ' בהר ובע'. והד'ה אלאמאכן הי אלתי ועד אלד' יהושע בהא מהמדבר והל' הזה.

וקו': ראה נתתי לפני' יקתצ'י תמכינהם מן דכ'ול ד'לך אלבלד מהמא כאנו מטיעין ללה לאן הד'א אללפט' יקתצ'י אלתמכין כקו' ראה החלותי תת לפני' אלד'י כאן תמכינא.

ופי קו' ואמר אליכם בעת ההיא לא' יג'ב אן נבחת' ען מענאין. פאלמעגי אלאול למא כאן ק' הד'א אלקול מע פנא אלג'יל אלד'י כאן ק' להם ד'לך ונשו האולי אלמכ'אטבין פי ד'לך אלקול פנקו' אן קו' ואומר לכם לא שך אנה תוג'ה אלי אלמכ'אטבין בה והם אלד'י נשו וולדו פי אלמדבר ויג'ב יד' ממזן כ'אטבהם פי אלוקת אלאול בקו' לא אוכל לבדי לש' א'. ואן יד' קד עקלו ענה ד'לך ולולא אן אלאמר כאן עלי הד'א לא יצח קו' ואומר אליכם בחית' אנמא כאן קאלה לגירהם דונהם ועלי אן קו' ואמר אליכם אנה לם יוג'ב אנה לם יכ'אטב גירהם בד'לך. ואלמעני אלב' הו אלבחת' ען קו' בעת ההיא אי וקת כאן פאנא אן עטפנאה עלי אלכ'טאב אלתי תקדמה עלי חקיקה אלמעטוף עליה וג'ב אן יד' קאל להם ד'לך פי וקת רחילהם מן מדבר סי' והו פי אלשהר אלב' מן אלסנה אלב' ליציא' מצרים לאנה קדם וק' ייי אלהנו דב' אלי' פנו וסעו ראה ת'ם ק': ואמר אליכם בע' ההיא. וקד וג'דנאה ק' פי קברות התאווה לאנהם אנמא רחלו מן מדבר סי' ונזלו פי קברות התא'. וג'דנא אלקול יכ'תלף מן וג'ה אכ'ר והו אכ'בארה באנה נצב ש' אלפים וש' מא' עקיב ד'לך אלוקת ואלקול. וראינאה אנמא אמר מקב' התא' באכ'תיאר שבעים זק' ולם יד'כר אכ'תיארה לש' אלפים וש' מא' ואן ג'עלנא קו' ההנא בעת ההיא אלוקת אלתי אכ'תאר פיה ש' אלפ' וש' מאות והו אלוקת אלתי אשאר יתרו עליה בה כקו' וישמע מש' לקו' חתנו ויעש ויבחר משה וג'דנא הד'א אלקול מקדמא עלי נזולהם מדבר סי' לאנה קאל בעד ד'לך בחדש השליש' לצ' בני יש'. פהד'ה ג' אוקאת קד ערצ'נאהא עלי קו' ההנא בעת ההיא ואעתרצ'נאהא במא קד ד'כרנאהא ואד'א כאן הד'א הכד'י פיג'ב נד'כד מא ענדנא פיה פנקול אן אול אלאוקאת פי ד'לך ענדנא הו וקת משורה יתרו עליה פי ד'לך לאן פיהא אכ'תאר ש' אלפ' וש' מא' עלי מא דלת נצוץ אלקצתין עליה ולכנה יעתרץ' במעארצ'את לנא מנהא אנפצאלאת פאול מא יעתרץ' בה פי ד'לך הוא אנה יקאל לנא, קד קאל ההנא ואמר אליכם בעת ההיא לא אוכל לבדי, יי' אלהיכם יי' אלהי אבתיכם, איכה אשא, הכו לכם: ולם נג'דה קאל פי קצה יתרו שי מן דלך בל אנמא יתרו אבתדאה באלראי פי ד'לך ואלמשורה עליה בה כקו' עתה ש' בקו' א' והזהרת, ואתה תחזה, ת'ם ק' וישמע משה ויבחר מש'. קאל ולו כאנת הד'ה אלקצה הי תלך לד'כר ד'לך הנאך פק' אנה לא ימתנע אן יד' קד כ'אטבהם פי קצה יתרו במא ד'כרה ההנא מן אלכ'טאב וטוא ד'כרה הנאך ואכ'תצרה פד'כרה ההנא. פאן קאל כיף יסתת'קל תדבירהם פיכ'אטבהם בד'לך ויסתדעיהם אלי תרויס קום ויסתג'ידו ד'לך ואנמא יתרו אבתדאה בד'לך פיכ'אטבהם אלנבי בעד ד'לך

במא ד'כרה ההנא. ואד'א כאן ד'לך גיר מממתנע ואכ'בר בה אלנבי עלמנא צדקה פיה פאן קאל קא' פאן משורה יתרו בד'לך ותרויס שרי אלפ' וש' מא' ד'כרה קבל ד'לך בחדש הש'. קאל והד'א ידל עלי אנה כאן ד'לך קבל נזולהם פי מדבר ס', וקד קאל פי הד'ה אלקצה אן תרויס אלקום כאן בעד אלמקאם פי מדבר ס' פהד'ין כ'ברין מתנאפיין קיל לה אן קצה יתרו ואן כאנת מת'בתה קבל בחדש השליש' פאנהא אנמא כאנת בעד נזולהם פי מדבר ס' ואנמא את'בת ד'לך קבלה עלי סביל אין מוקדם ומאוחר בתורה. ואלד'י ידל עלי צחה מא ד'כרנאה הו אן יתרו אנמא ג'אה והו פי חרב כק' ויבא יתרו ח' מש' ובניו ואש'.

וקו' והנכם היום ככו' הש' יעני כת'רה אלעדד וכקו' כה אמר יי' להרבות א' יש' ככוכבי הש'. בל קד ועד אלד' מת'ל ד'לך פי בעץ' יש', כקו': אשר לא יספר צ' הש'. וקד יראד בתמת'ילהם באלכואכב עלי אלמנזלה, וכקו': הלא אלוה גבה ש'. וקו' יספ' על' מצרח באלדעא באלזיאדה כקו' יספ' יי' לי בן א'. וקד יג'י מן הד'א אללפט' באעראב אכ'ר, והו כקו': וטהר ידיים יו' או'. וקו': ככם אלף פע' אד'א צ'רב ד'לך ג'א ו' מאיה אלף אלף וג' אלאף אלף וה' מאיה וו' וס' אלף ולם תבלג המה יואב אלי הד'א אלקדר מן אלעדד פק' יוסף יי' על עמו כהם מאה פעמים ואעתברנא אעדאדהם פי אלאוקאת אלתי עדו פיהא פלם נג'דהם בלגו עשר הד'א אלעדד אלי תרי אלי קו' פי עדד יואב: ויהי כל יש' אלף אלפים ומאה אלף איש ש' ח' ויהודה ארבע מא' וש' אלף וקד ק': ולוי ובנימין לא פקד בתוכם. פאמא אלעלה פי נקצאן הד'א אלעדד פי יש' אלד'י ד'כרהם פי ספר שמואל וזיאדה אלעדד פי יהודה פקד תכלמנא עליה פי תפסירנא לספר וידבר ויק' אן אלד' תע' אנמא ק': והיה מספר בני יש' כחול הים אש' לא ימד תת'בית להד'ה אלברכה מן משה רבי'.

ועדד פי קו': איכה אש' לבדי ג' פנון מן אמורהם פאלפן אלאול קו' טרחכם ואראד בה אתעאבהם לה לאן אלטורח תעב פי מן יצח פיה אלתיעב. וקד קאל פי מג'אז ד'לך: חדשיכם ומועד' ש' נפ' וכד'לך אליגיעה פי מן יצח וצפה וק' פי מג'אזהא: הוגעתם יי' בד'. וקד נפת אלעקול ען אלד' אלטורח ואליגיעה. וק' אלנבי ענה לא יעף ולא יג' אן חקר לתבו'. ואלפן אלכ' קו' ומשאכם ואראד בה תחמל סיאסתכם ופיה ק': לשום א' מש'. ואלפן אלג' קולה וריבכם וקד יראד בה מענאין אלמעני אלאול

54 ראה קטע לענין מספר בני ישראל, מפירושו לבמדבר א, א. "על תרגום רס"ג" עמ' 35 הערה 21.

55 המשך הפסוק היו עלי לטורח.

כִּצְאִימָהּ פִּי אַחֲכָאמָהּ וּבְקוֹי כִּי יִהְיֶה רִיב בֶּן אֲנֹשׁ וְלִמְעַנִּי אֲלֵב אֲלֹכִצְאִים וְאֶלְתִּדְמֵר וְלִדְלֵךְ נֵץ לָהֶם פִּי בַעֲץ אֲלֹאקָאֵת: מַה תִּרְיֹבֹן עַמִּי. וְקֵד קִי שְׁלֵמָה מִתִּל דִּלְךָ: כִּי מִי יוּכַל לִשְׁפֹּט אִי עִמָּךְ הַכְּבֵד הַזֶּה וּפִי קוֹי: וְנָתַתְּ לַעֲבִי לֵב שׁוֹמֵעַ הִנֵּה נָתַתִּי לְךָ לֵב חֲכָם. אֲסוּלָה אֲוֹלָהָא: מֵא אֲלִדִּי סָאֵל שְׁלֵמָה הֵל סָאֵל תַּעֲרִיפָה אֲלֹאחֲכָאֵם אֲלִשְׁרַעִיָּה פִּי אֲלִחְוָאֲדָתִי אֲלִטְאָרְקָה פֶּאן כֶּאן הִדְיָא סָאֵל פֶּקֶד כֶּאן יִגְיֵב עֲלִיָּה אֵן יִתְלַמֵּד אֲלִסְנִדְרִין פִּיתְעֵלֶם דְּלֵךְ מִנְהֶם וְאֵן כֶּאן סָאֵל אֱלֹהֵאמָה פֶּאֲלֹאֲלֵהָאֵם מִן אֲלִדִּי תַעֲ הוּ אֵן יַפְעֵל אֲלַעֲלֵם פִּי קֵלֵב אֲלִמְפַּעוּל בַּה דְּלֵךְ. וְאֲדִיָּא כֶּאן הִדְיָא הַכְּדִיָּא וְכֶאן גִּמְיַע מֵא יַפְעֵלָה אֲלִדִּי תַעֲ מִן אֲלַעֲלוּם הִי עֲלוּם צִרְוֹרִיָּה וְלֵם יִדִּי לִלְעֲלוּם אֲלִצִּרְוֹרִיָּה פִּי אֲלַעֲלוּם אֲלִשְׁרַעִיָּה מִדְּכִיל אֲלֵא מֵא כֶּאן מִנָּה עֲלִי וְגִיָּה תַכְמִּיל אֲלַעֲקוּל לֵם יִצַּח אֵן יִדִּי סוּאֵל שְׁלֵמָה תַעֲלִימָה אֲלַעֲלוּם אֲלִצִּרְוֹרִיָּה. פֶּנְקוּל פִּי אֲלִגִּוָּאֵב עֵן דְּלֵךְ אִנָּה אֲדִיָּא צַח מִמָּא קֵד דְּכִרְנָאָה פֶּאֲנִמָּא יִגְיֵב אֵן יִכְתֵּץ סָאֲלָה תַמְכִּינָה מִן פַּעֲלָה לִלְעֲלוּם אֲלֹאכְתִּסְאֲבִיָּה וְאֲלֹאסְתִּדְלָאֲלִיָּה וְדִיָּאֵךְ בֶּאֵן יוֹדָה דִּכָּא וְגִוְדָה דִּיָּהֵן וְצַחָה תַמִּיזֵו וְאֵן יִנְפִי עִנָּה אֲלִנְסִיָּאֵן אֲלִדִּי בַּה יִנְתַּפִּי דְּכִרָּה לִמְעִלּוּמָאֲתָהּ פַּפְעֵל אֲלִדִּי תַעֲ דְּלֵךְ בַּה, כְּקוֹי: הִנֵּה נָתַתִּי לְךָ לֵב חֲכָם. וְקִי פִי דְּבִרֵי הַיָּמִים: הַחֲכָמָה וְהַמְדַּע נָתַתִּי לְךָ. וְקִי פִי וְצַפָּה בִּנְפֹודִי אֲלַעֲלֵם וְיִתֵּן יִי חֲכָמָה לִשְׁ וְתַבּוֹי הִי מֵאֵד וְתִרְבַּח חֲכָמָתִי שִׁי וְיַחֲכֵם מִכָּל הָאָדָם וְיִדְבֹּר שִׁי אֲלַפִּים. פֶּקֶי: וְיִדְבֹּר עַל הָעֲצִים, אֲרָאֵד בַּה אֲלַקוּל פִּי תִרְכִּיב גִּמְיַע אֲלִנְבָּאֵת אֲלִשְׁגִּירִי וְגִירָה נַעֲנִי אֲלִחֲשָׁאִישׁ וְגִירָהָּ וּמִנְאֲפַעְתָּהּ אֲלֵא אֵן אֲמֹאכְנָהּ וְאֲצִנְאָפָּה לֹא תַעֲרַף בִּאֲלֹאסְתִּדְלָאֵל וְאֲנִמָּא תַעֲרַף בִּאֲלִכְיִבֵּר וְקוֹי וְיִדְבֹּר עַל הַבְּהֵמָה (אֲרָאֵד בַּה אֲלַקוּל פִּי תִרְכִּיב גִּמְיַע אֲלִנְבָּאֵת אֲלִשְׁגִּירִי וְגִירָה נַעֲנִי אֲלִחֲשָׁאִישׁ וְגִירָהָּ וּמִנְאֲפַעְתָּהּ).

וְאֲרָאֵד בְּקוֹי הִבּוּ לָכֶם אֵן יִכְתְּאָרוּ הֵם בִּטְרִיק אֲגִמְאָעָהֶם עֲלִי תַפְצִילָהֶם נַחוּ קוֹי פִּי אֲלֹאגִמְאָע אֲלִמְסְתִּדְלָאֵל עֲלִיָּה בִּאֲלַעֲקוּל עֲלִי תַעֲטִים אֲלִדִּי: הִבּוּ גִדְל לֹאֲלִי. וּפִי הִדְיָא אֲלִלְפֹטִי קְבוּל אֲלִרָאִי וְאֲלִמְשׁוּרָה, כְּקוֹי: וְיֹאמֶר אֲבִשְׁלוּם אֵל אַחִיתַּפֵּל הִבּוּ לָכֶם עֲצָה. וּמִן הִדְיָא אֲלִלְשׁוֹן קָאֵל: לַעֲלוּקָה שְׁתֵּי בְנוֹת כֶּאֱנָהָא תַקוּל הָאֵת הָאֵת, וְכִדְלֵךְ קוֹי: זִבְחִי הַבְּהֵמָה אֲלִדִּי יִקוּלוּ הָאֵתוּ אֲלִדִּיבֵאִיתָ. וְקֵד יַפְסֵר דְּלֵךְ מִלְשׁוֹן מִשְׁנָה פִּי אֲלַתְשִׁיט, לְקוֹי: וּמַהֲבֵהִין אוֹתָן בָּאוּר. תִּים נְקוֹי אֵן כֶּאן קוֹי הִבּוּ לָכֶם לְגִמְיַע אֲלֹאמֶם פֶּכִיף כֶּאן יִצַּח אֲתַפְאָקָהֶם עֲלִי קוּם בִּאֲעִיָּאֲנָהֶם וְהֵל לוֹ גִּוְאָה בְּקוּם לֹא יִצְלַחוּ לִדְלֵךְ הֵל כֶּאן יִקְבֹּל מִנְהֶם פֶּנְקוּל אִנָּה יִגְיֵב יִדִּי אֲנִמָּא קָאֵל דְּלֵךְ לִמֵּן יִצִּיב בִּאֲכִיָּאֲרָה אֲלַחֵק פִּי דְּלֵךְ וְלוֹ אֲכִיטָא לֵם יִקְבֹּל מִנָּה בֵּל קֵד צִרַח אֲלִכְתָּאֵי בִּאֲכִיָּאֲרָה מִשָּׁה לָהֶם בְּקוֹי: וְיִבְחַר מִשָּׁה אֲנֹשִׁי חִי. וְגִעֵל לִלְקוּם אֲלִדִּי יִכְתְּאָרוּ גִי אוּצָאֵף אֲלֹאֲלִי חֲכָמִים וְהֵם אֲלַעֲלֵמָא אֲלִכְתִּירִין אֲלַעֲלוּם אֲלֹאֲפִרִי אֲלַמְעִלּוּמָאֵת פִּי אֲלַמְצוּוֹת כְּקוֹי חֲכָם לֵב יִקַּח מְצוּוֹת. וְקִי: תוֹרַת חֲכָם מִקִּי חִיִּים, וְהֵם אֲלֹזְאִילִין עֵן אֲלִשֶׁר, כְּקוֹי: חֲכָם יִרָא וְסֵר מֵרַע וְהֵם אֲלִדִּי יִלְטֹפוּ פִּי אֲקוּאֲלָהֶם, כְּקוֹי: לֵב חֲכָם יִשִּׁי פִּיהוּ וְהֵם אֲלִדִּי יִדִּי קְבוּל אֲלִנְאָס מִנְהֶם קְרִיב, כְּקוֹי: הֵט אֲזֹנֵךְ וְשִׁי דְּבִי חֲכִי, וְקוֹי: אֲשֶׁרִי אָדָם מִצִּי חֲכָמִי.

57 בספרי כאן לפנינו מובאים הפסוקים משופטים כ, ז ומשמות א, י. אולם בספרי מהדורת הורביץ-פינקלשטיין כמו לפנינו בדברי הגאון. וכן במדרש הגדול ובמדרש תנאים.

58 אבן עזרא שם מביא את הפירוש הזה בשם יפת.

ואלוצף אלב' קו' ונבונים ואראד בה אלפהמא אלד'י הם דכ'א אלד'הן כקו' לב
 גבון יק' דעת והם ואלחכמים משתרכין פי הד'א אלוצף כקו' לחכם לב יק' גבון
 ומתק ש' יו' לקח. וק' פי אשתראכהם פי כת'רה אלמעלומאת: את פני מבין חכמה.
 והו' אלטוילי אלמהל אלמחתמליון, כקו': ארך אפים רב תבו'. ואלוצף אלג' קו'
 וידועים והם אלמערופין בהד'ה אלאוצאף כמן קיל פיה וידועי דעת ומב' מדע.
 יוג'ב יד' משה קד אמתחנהם פוג'דהם בהד'ה אלאוצאף ולד'לך קלדהם ואראד בקו'
 ואשימם בדאלה אן יג'עלהם מקדמין עליהם יתולון ריאסאתהם ויקדמוהם נחו קו'
 ואבישי אחי יואב הוא היה רא' הש'. וכמא יסמא ראש יסמא איצ' שר, כקו': מן
 השלשה בש' נכבד ויהי להם לש'.

וקו' ותענו אתי ותא'. מדיח להם לאנהם ערפו וג'ה אלצואב פי ד'לך פאסתצובוה
 ואעתרפו בצואבה ואג'אבוה ללוקת, וכקו': ודבר בעתו מה טוב.
 ובקו': ואקח א' כל ראש' ש'. עלמנא אנה אמתחנהם פי עלומהם פוג'דהם כמא
 יצח ויצלח פלד'לך ג'עלהם אהלא ללריאסה פק' ואתן אתם ראש' על' וקד כאנו
 יקדמוהם פי חרובהם כמן קיל ענה: ויאמר דויד כל מכה יבوسی בראש'. וק' ואבישי
 אחי יואב הוא היה רא' הש'. וק' פי ריאסה בעצ'הם לבעץ' אלסבאט: עדינא בן
 שיזא הראובני. וק' ען עמש': ורוח לבשה את עמשי. ופי ד'לך כאן ק': ויבחר משה
 א' חיל. וג'עלהם ד' רתב אלרתבה אלאולי שרי אלפים ואלואחד מגחם שר אלף. וקד
 כאן ישי ק' לדויד: ואת עשרת חריצי הח'. וק' ען בני מנשה: בלכתו אל צקלג נפלו
 על' ממנש'. ואלרתבה אלב' שרי מאות ויק' אן שר מאה כאן יפי בק' נפס פי אלחרב
 ושר (נפש) [אלף] יפי באלף נפס והד'א כמא קאל ען אלי'א נפס אלמסמאין אלה
 מבני גד ראשי הצבא אחד למאה. ואלרתבה אלג' שרי חמשים והם כאלקואד אלי
 תרי אן אחזיהו בן אחאב אנמא בעת' אלי אליהו ג' שרי חמש', פק' ען אלואול:
 וישלח אליו שר חמשים וחמש' ויעל אל' והנה יושב על ראש ההר וידבר אליו איש
 האלהים המ' דבר ר' (מ') ת'ם קאל ויענה אליהו וידבר אליו שר החמש' וק' ען
 אלב': וישלח אליו ש' חמש' אחד וחמש' ויען וידבר אליו א' האל' כה אמר המלך
 מ' ר' פק' ויען אליה ויד' אל' אם איש אלהים א' תרד. וק' ען אלג' וישב וישלח
 ויכרע על ב'. פלמא קאל לה אלד': רד אתו אל תירא מצ'א מעה ולקיה בקו' אלד'
 תע'. פאן סאל סא' פקאל באיש אסתחק אלקום אלאחראק קיל לה לאנהם אסתכ'פו
 באלנבי וכאנו שרי חמש' מן וג'וה (אלאמת) [אלאמה] ולד'לך תואעד אלאמה
 בפקדהם פי פצל כי הנה האדון י' צב' מסיר מירוש' ומיהו', פק' שר חמשים
 ונש' פ' ויועץ שר חמש' אלי ש' עשרות ולם לכו יג'על להם שר שלישי'

ק' ושמעיה הגבעוני גבור בש' ועל הש' וק' ען בניהו בן יהודע מן השלשים הנו נכב' ואל הש' לא בא וקד כאן קאל וירדו שלשה מן הש' ראש על הצור. ופי קצה האולי אלשרים מסלתין גד' כרדם ענהם. פאלמסלה אלאולי הל שר האלף מן ג'מלה אלאלף ושר המאה מן ג'מלה אלמאה ושר החמש' מן ג'מלה אלב' ושר עש' מן ג'מלה אלי' אם הם כ'ארג'ין מן אעדאד אצחאבהם אלד'י הם רוסא עליהם פנגיב ען ד'לך באנהם מן ג'מלה אלמעדודין ולהד'א כאן שר אלף מן ג'מלה אלאלף פכאן ריסא עלי ט' מאיה ט' וצ' ושר מאה מן ג'מלה אלמאה פכאן ריס. ועלי הד'א יג'רי אמר שר חמש' וש' עש'. ואלד'י ידל עלי צחה ד'לך קול אלקדמא שרי אלפים שש מאות שרי מאות ו' אלפים ש' חמש' י"ב אלף ש' עש' ו' רבואות נמצאו דיני ישראל שבעת ריבאות וח' אלפים ושש מא' מאי קא משמע לן שרים מלגו. ולולא ד'לך לכאן האולי אלח' וע' אלף ריס וו' מאיה זאידין עלי אעדאד יש'. פאן קאל קא' אד'א קלתם אן שר האלף כאן דאכ'לא פי אעדאדהם פלם קלתם אן שר אלף ואנמא הו שר תשע מאות וט'צ' ועלי הד'א יסאל פי באקי אלשרים קיל לה אן הד'א יג'רי מג'רי אלמג'אז וג'בר אלכסר פי אלאעדאד וליס ד'לך ממתנע. ואלמסלה אלב' איש כאנו ינתפעו בהאולי אלשרים פנקול אן כאנת פיהם י' מנאפע פאלמנפעה אלאולי אנהם כאנו יג'מעו אלג'מוע אלי אלנבי ואלמלך פי אוקאת אלחאג'ה אליהם כקו': ויקהל דויד א' כל שרי יש' שרי השבטים. וש' המח' המש' א' המלך. ואלמנפעה אלב' אנהם כאנו יכ'דמו אלמלך נואיב, כקו': ובני יש' למספרם ראש' האבות וש' האלפים והמא' וג'. ואלמנפעה אלג' אנהם כאנו יברזו ללחרב, כקו': ויקבץ אמציהו א' יהודה ויעמיד' לבית אבות לש' האלפ'. ולד'לך ק' פי וקעה מדין: ויקרבו אל משה הפקודים. וקאל פי וקעה מחארבה אבשלום ואצחאבה: וכל העם יצאו למא' ולאלפ'. ואלמנפעה אלד' אנהם כאנו יג'מעו עלי תמליך אלמלוך, וכקו': ויאמר שלמה לכל יש' לש' האלפים והמא' לש'. ואלמנפעה אלה' אנהם כאנו יתנדבו במא לה קדר, כקו': ויתנדבו שרי האבות ושרי ש' יש' וש' האלפ' והמא'. ולד'לך קאל: הוא שלומית ואחיו על כל אוצרות הקדשים אש' הק' דויד המ'. ואלמנפעה אל' אן אלמלוך כאנו יסתעינו באראיהם, כקו': ויועץ דויד עם שרי האלפ' והמא' והד'א כאן פי נקל אלארון, כקו' פי וסט אלקצה: ונסבה א' ארון אלהנו אלינו וקד כאן ללמלוך אן יולי גיריהם אל ... ב ויסמיהם ש' אלפים וש' מאות, כקו': וי[פקד] דויד א' העם [אשר אתו] ויש' עליהם ש' אלפי' ... מיה שר אלף וכקו' ען ... עמו ויש' לו שר אלף ... נא בני ימיני גם לנו ... כאנו יעינו אלמלוך ... קתל, כקו': ויוצא יהודע הכהן [את שרי המאות

61 מכילתא יתרו מסכתא דעמלק פרשה ב, ואתה תחזה; סנהדרין יח, א; והשווה משנת ר' אליעזר עמ' 308 מדרש הגדול פ' יתרו פסוק ושמע עליהם.

62 המלים "מאי קמ"ל שרים מלגו" אינן במכילתא לפנינו ולא בסנהדרין שם, אבל בתנחומא משפטים ו' ישנם המלים הללו, וכן בה"ג הלכות דיינים וה"ג ברלין עמ' 463 ובספר והזהיר פ' משפטים עמ' 86. וראה תורה שלמה כרך טו פ' יתרו במלואים עמ' קלג והלאה.

63 השווה תוספות סנהדרין שם ד"ה נמצאו.

64 ההמשך: וראשי האבות לשרי האלפים והמאות.

פקודי] תחיל. ואלמנפעה אלט' אנהם כאנו [יאמר] ויש' באלמנפעה וינהוהם ען אלמנכר כקו': ג[ם ביהוד]ה היתה יד האל' לתת ל' לב א' לעש' מצ' המ[לך] ואלמנפעה אלי' אנהם כאנו יקרבו אלק. [????] אלכתי'רה, כקו': והשרים הרימו לקהל פרים אלף וצ' עש' אלפים ויתקדש'.

וקו' ואצוה א' שופ' אמרא ללאחכאם. וקו' בעת תה' אראד בה וקת תקלידהם אלנט'ר פי אלאחכאם... קו': שמע בין אחי' עלי ה' מעאני אלאול ה... עלי אלאחכאם אד'א תצדא ללנט'ר פי אלאחכאם אן ינט'ר ולא ימתנע מן אלנט'ר והד'ה חקיקה אלסמע כקו' שמעו ש' מלתי. ואלמעני אלב' הו אן עליה... אלאסתמאע מן אלכ'צמין. ואן לא יערץ' אלאחכאם ען ס[מאע כ] לאם אלכ'צמין... עליה אקאר מקר והד'א... עה, כקו' שמעו חכמים [מלי... מ] יסתופי אלדעוי ל'ך' מע... כל נכתה מות'רה פי אלדעו... אש' תעש' דברו. ואלמעני... עליה אן יסמע ד'לך עלי אנפראד ולד'לך קא[ל בין אח]יכם וקד קאל אלקדמא: מנין... שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא... חבירו ת"ל מדבר ש' ת'. ואלמעני... א ישפע אלי אחד אלכ'צמין פי אלאכ'ר לקו' [אלקד]מא מגין לדין שלא יעשה סניגור לדבריו ת"ל מדבר ש' תרחק וק[אל]: שפטתם צדק. ואן כאן אמרא להם באן י[חכמו] אלעדל פאנהם יתקדמה תעריפהם [אלאחכ]אם אלעדליה ופי ד'לך קאלו אלקדמא ע' אלס צדק את הדין ואחר כך חת[הו]... אלאחכאם אלסמעיה ואלאחכאם... פרוע סמעיה אלי תרי אן רד אלעוארי ואג'בא פי אלעקול ולהא פרוע כת'רה מנהא אן אלעאריה אד'א כאנת חיואן ותלפת כאן תלפהא פי אלשי אד'א אשתרט אסתעארתהא לה בגיר תפריט כאן אלמתסעיר בריא מן אלג'רם. וד'כר אלאחכאם אלסמעיה ופרוע אלאחכאם אלעקליה יטול תהנא. ואראד בקו': בין איש ובין אחיו, אחכאם אלמוארי' ואלשרך ואלמעאמלאת ואלמסאואה בין אלכ'צמין פי אלאקבאל עליהמא וסמאע כלאמהמא ופי כל וג'ה אן לא יך' אחדהמא קאעד צדדא ואלאכ'ר בין ידי אלאחכאם או יך' אחדהמא. קאים ואלאכ'ר קאעד, או אחדהם יתסע פי כלאמה ויקאל לאכ'ר אקצד ואכ'תצרה. וקו': בין גרו אראד בה אלמסאכנא ואלאג'אראת ואלשפע ואלבניאנא.

ואראד בקו': לא תכירו פנים אלנהי ען מחאבאה אלכ'צום ואן לא... כקו': הכר פנים [לא טוב] [על פת לחם] יפ' גבר. ...ע פי קר... בג'רח ג'מיע וג'וה אלכבר ואלצגר פי אלסן ואלקדר ואל... ואלעלם ואלג'הל ואלגנא ואלפקר אן יסאוי בין אלכ'צמין פיהמא ואלחכם פי מטאלבה באלקליל ואלכת'יר יג'ב יקע מתסאוי, כקו' אלאולין: שיהא דין שלפרוטה חביב עליך כדין שלמאה מנא. ואראד בקו': לא תגורו מפ' א' אלנהי ען אלחד'ר ואלכ'וף מן אחד אלכ'צמין ואן כאן מכ'ופא קאבלה בכ'וף אלד' תע' וכקו' גורו לכם. ואראד בקו' פי כל המשפט לאל הוא אן יכ'אף אלאחכאם ללה ולם יכ' [אף] אלכ'צום, וכקו' אלהים נצב בע' אל. ובהד'א אלקול אקתדי יהושפט פי קו':

66 דהיינו מתה מחמת מלאכה.

67 סנהדרין ז, ב.

68 שבועות ל, א. והשוות רמב"ם הל' סנהדרין פ' כא, ה"ג.

69 ספרי כאן, סנהדרין שם.

70 סנהדרין שם.

ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עשׂו. ת'ם ק' להם ועתה יהי פחד יי' עלי'. ואראד בקו' והדבר אשׁ' יקשׁ' אראד בה מא צעב עליהם מערפתה ותעד'ר עליהם עלמה מן אלאחכאם וד'לך אנ אלקשיות אלמצ'אפה אלי אלכלאם עלי ד' צ'רוב אלאול צעובה אללקא באלועיד כקו' ד... ש.

נספח ב

פירוש

דברים א, מא ; ט—יב

יכון צארפא לה ען עלעזם עלי פעל מת'לה ואד'א כאן האד'ין אלוצפין המא עמדתי
אלתובה ענדכם וקד וג'דנא מן אהל אלמדבר פי ד'לך אלזמאן עלי מא קד בינא פלם
לם תקבל תובתהם מע קולהם בוג'וב קבול אלתורה לאנה קאל להם לא תעלו ולא
תלחמו כי אינני בקרבכם וג' פנקול לאן הד'א אלסואל (ואן) ואן כאן קד אשתמל עלי
בעץ קולנא פי אלתורה פאן אלסאיל קד תרך קולנא פי שרוט אלתובה וד'לך אנא ואן
בנא נקול אן אלנדם ואלעזם המא עמדתי אלתובה פאנא אנמא קלנא ד'אלך אד'א
אוקעהמא אלנאדם ואלעאזם עלי וגה'ין מנצוצין כאנת תובה והו אן ינדם עלי
אלמעציה לקבחהא ואן יעזם עלי לא יעוד אלי מת'להא פי אלקבח פאן אוקע אלנאדם
(ואל) ואלעאזם נדמה עלי מא פעלה לאנה פאתה נפע דניאיי או למא אשבה ד'לך
ועדם עלי אן לא יעוד אלי מת'לה ממא יפותה מת'ל אלנפע או למא מאת'ל ד'לך לם
יכן תובה ועלי אן אלנדם ואלעזם קד וג'דא מנה ואקעין (עלי) אלוג'ה'ין אלד'ין
ד'כרנאהמא או עלי מא אשבההמא ואד'א כאן הד'א אצלנא פי אלתובה פלו כאן תאבו
אנשי מדבר נדמא לפות נפע דניאיי וקד נובה אלעזם אן לא יעודו אלי מת'לה לם
יכון ד'לך תובה מנהם לאנהם אנמא תחזנו לפותהם כ'יראת ארץ ישראל והו נפע
דניאיי פלהד'א כ'רגו מן אן יכזבו בד'אלך תאיבין אלי תרי אן קולה הנאך ויתאבלו
אנמא כאן גמא וחזנא ואלגם הו אלעלם אן אלט'ן בחלול צ'רר באלמגמום או בפות
נפע עט'ים לה וליס כל מא אגתם לפות נפע דניאיי או לחלול צ'רר דניאיי כאן
תאיבא פלד'לך קאל אללה להם לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם.

וקולהם ההנא חטאנו ליי לא ידל עלי אנהם קאלוה בקלב כ'אלץ וגיה צאפיה קד
קאל ענהם ויפתוה בפיהם וב' יכזבו לו ולבם לא נכון עמו וגו' וקד קאל פרעה למשה
ולאהרן חטאתי ליי אלהיכם ולכם ולם יכן ד'לך תובה לאנה ורד ען ניה פאסדה
אלי תרי אן דויד למא קאל לנתן בניה צאפיה וקלב מכ'לץ חטאתי ליי קאל לה נתן
גם יי העביר חטאתיך לא תמות פאן קאל קאיל אן אלועד אלד'י תואעדה אללה בקולה
הנני מקים עליך רעה מביתך לם יסקט בתובתה קיל לה לם יכן ד'אלך ועידא ואנמא
כאן כ'ברא בסו אכ'תיאר אבשלום ולם יכן מן פעל אללה תעאלי לאנה לא יפעל
אלקביח ולא יאמר בה ולא יביחה פאן קיל אן לם ד'לך מן פעל אללה תעאלי פמא
מעני קולה ולקחתי את נשיך לעיניך ונתתי לרעיך וג' קיל לה אנה אראד בד'אלך
אלתכ'ליה בין אבשלום ובין האוליר אלנסא בחית' לא יצרפה ענהם בגיר אלנהי
ולא צ'דה בגיר אלזג'ר פאמא שאול פאנה קאל ענה ויאמר שאול אל שמואל חטאתי
כי עברתי את פי יי ואת דברייך וג' ולם יקבל ד'לך מנה.

בל קאל לה בעד קולה לה חטאתי כי מאסת את דבר יי וימאסך יי מהיות מלך פהד'א ידל עלי אן שאול לם יקל ד'לך עלי וגה אלתובה: וקד קאל קום אנה אנמא לם יקבל ד'לך מנה לאן אלגור דין נחתם עליו. פנקול נחן אן הד'א אלקול לו כאן מנה תובה לכאן מא יחל בה בעד ד'לך מן אלאלאם אנמא יחל בה עלי וג'ה אלמחנה לא עלי וג'ה אלעקובה לאן אלתובה תסקט אלעקובאת ען אלתאיב וקד קאל לה אלנבי וימאסך יי והד'א לא יקאל לתאיב ולא לממתחן: ופי הד'ה אלקצה מסלה כבירה ארי אן אד'כרהא וג'ואבהא ואנא אנא ראינא שמואל יקול לשאול לא אשוב עמך ת'ם קאל פי אכ'ר אלקצה וישב שמואל אחר שאול פכיף חסן ד'לך מן אלנבי פנקול אנה יג'ב יכון קולא לא אשוב עמך עלי הד'א אלוג'ה ולה אן ישוב עמו עלי וג'ה אכ'ר פיכון אלוג'ה אלד'י לא ישוב עמו הו פי אול סואלה פאן אעאד אלסואל ואעאד אלתנצל רג'ע מעה אלי תרי אנה בעד קולה לה לא אשוב עמך קאל ויחזק בכנף מעילו קאל לה איצ'א חטאתי עתה כבדני נא זקני עמי ונגד ישראל פלד'לך קאל בעד הד'א וישב שמואל אחרי שאול וקולה ותחגרו איש את כלי מלחמתו פי וקת לם יריד אללה מנהם ד'לך והד'א כקולה ען יואב פי וקת קתלה לעמשא ועליו חגור חרב מצמדת על מתניו פאמא אלאוקאת אלמחמודה פי ד'אלך פהי כקולה ויחגר דויד את חרבו מעל למדיו וקאל מאדחא חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך. ופסרנא ותהינו ואנעמתם ונצה אשתקאקה מן לשון חכמים כדי שיהיה הין שלך צדק והו קולהם הנאך (הנאך) הנגו ועלינו אל המקום אשר אמר יי: "... עלי קתלה ט'פרא המא ומלך אדום במואב ואהלכהם כק' ענהם ויבאו אל מחנה ישראל ויקומו ישר' ויכו את מואב וינ' מפניהם והערים יחרסו וכל חלקה טובה ישליכו את אבנו ומלא' וג'.

ופי קולה כי לא אתן לך מארצו ירושה מסלה והי אנה אד'א כאן תעאלי קד קאל אנה לא יעטי ישראל מן בלד מואב וראת'ה וקד עלמנא אן מא אכ'ד'ה מן יד סיחון הו בלד מואב וקד אחאווה וחיזוה פכיף חסן ד'לך פנקול פי ג'ואבה אן קול אללה תעאלי כי לא אתן לך מארצו ירושה מהמא כאנת פי יד מואב ידל עלי ד'לך קולה מארצו פאד'א כ'רג'ת ען ידה פליסת ארצו בל הי ארץ סיחון ולד'לך קאל וישב ישראל בארץ האמורי. פאן קאל פכיף תאת'יר קולה כי לבני לוט נתתי את ער ירושה ואד'א כאן סיחון קד ט'פר בבלד מואב וגלב עליה פקד צאר כי לסיחון נתתי את ער ירושה

3 כך כתוב בכ"י הנ"ל לדברים ד, כח—לט "ושחוא לא יעשה רע ולא יצדיק רמאי". דעת מועתזילים. הרמב"ם במורה נבוכים ג, יז אנשי מעתז'לה. ... שלא יתכן לו עול ושלא יענוש מטיב. ראה צבי בלומברג — תרביץ מב, ג—ד עמ' 366.

4 צ"ל: "מאסתה".

5 צ"ל: "אחרי". בכ"י ששון 529 לתחלת פרשת דברים הגאון מדבר בענין התנהגות הנביא ושהנביא לא יכזב. וראה מ. צוקר "האפשר שהנביא יחטא?" תרביץ לה, תשכ"ו 155—153.

6 רס"ג מתרגם "ובאדרתם" (= ותמהרו). ראה פוזננסקי, הרבעון האנגלי כרך 13 עמ' 376. מכאן עוד הוכחה שהקטע אינו לרס"ג.

7 פה חסרים כמה עמודים.

8 צ"ל: "איש".

קיל לה אנה ימכן אן יג'אב ען ד'לך בג'ואבין אלג'ואב אלאול הו אנה לא ימתנע אן יכון אנמא אעטי בני לוט ד'לך ירושה מהמא כאנו מקימין פיה פאד'א גלבו עליהם לם יכון ד'לך להם ירושה. ואלג'ואב אלת'אני הו אנה לא ימתנע אן יכון אנמא אעטי בני לוט ד'לך ירושה בשרט והו מהמא כאנו מסתקימי אלטריקה פאד'א עוג'י טרקהם לם יכן ד'לך להם ירושה: ואלג'ואב אלת'אלת' הו אנה ימכן אן יכון אנמא אעטאהם ד'לך ירושה אלי וקת בעת'ה. פאד'א אנתהא אלוק'ת ותקצ'א לם יכן ד'לך להם ירושה פאמא קול אלסאיל אנה יציר ד'לך לסיחון ירשה פאנה באטל לאנה אנתקל אלי ישראל פצאר ד'לך לישראל ירשא וקד קיל אן אללה תעאלי אנמא קאל כי לבני לוט נתתי את ער ירושה לאן אברהם קאל ללוט הלא כל הארץ לפניך.

ופסרנא האמים אלמהיבין והדא לשון מתצרף כתיר כקו' והנה אימה חשכה גדולה. את אימתי אשלח לפניך תפול עליהם אימתה ופחד. ואימות מות נפלו עלי וקד ג'א מנה בגיר תו והו קולה נשאתי אימך אפונה. ובה וצף ג'יש אלסריאניין בקולה איום ונורא וג'מיע דלך היבה וכ'וף וקד אסתעמלה בלסאן אלארמני כקו' פי וצף מלכות אדום וארו חיות רביעאה דחילה ואימתני ותקיפא וקד סמי אלאות'אן בהד'א אלסס פי קו' ובאמים יתהללו וקולה האמים לפנים ישבו בה אראד בה אנהם כאנו קדימא מקימין פי ארץ מואב וקד כאן אלאמים איצ'א אקאמו פי גירהא לקו' ואת האמים בשוה קריתים: ווצף האולי אלאמם בת'לאת' צפאת עם גדול פי אלקדר ורב פי אלכת'רה ורם פי אלעט'ם וסאואהם באלענקים פי עט'ם שדתהם ושג'אעתהם וכקול כלב ליהושע כי אתה שמעת ביום ההוא כי ענקים שם. ת'ם קאל ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים הוא.

וקולה רפאים יחשבו אף הם כענקים והם אולאד אלנפילים כ"ק ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפילים וג' וקד עלמנא קבילה אלנפילים בקו' הנפילים היו בארץ בימים ההם וג' ולהא אלשג'אעה וקבילה אלרפאים קדימה איצ'א וכמא קאל ויכו את רפאים בעשתרות קרנים וג' וקד כאן אלפלסטנין מכ'תלטין באלרפאים וכק' ופלשתים באו ויפשטו בעמק רפאים בל כאנו מן אולדהם וכק' ויהיה אחרי כן ותעמד המלחמה עם פלשתים בגזר אז הכה סבכי החושתי את ספי מילידי הרפאים ויכנעו: ת'ם קאל ותהי עוד מלחמה בגת ויהי איש מדה וגם הוא נולד להרפא. וקאלו ויחרם את יש' ויכהו וג' אלה נולדו להרפא בגת ויפלו וג' ואהלך אללה אלענקים על יד כלב כקולה ויורשם משם כלב את שלשה בני הענק וג'.

ואראד בקולא ובשעיר ישבו החרים לפנים אן בני שעיר החורי כאנו מקימין פי הר שעיר קדימא וכמא קאל קבל ד'לך אלה בני שעיר החרים ישובי הארץ וג' אלה אלופי

החרי בני שעיר בארץ אדום ויקאל פי אכ"ר הד'א אלפצל אלה אלופי החרי לאלופי
בארץ שעיר ואראד בקולה ובני עשיו ירשום ויש' מפניהם אן אואלד עשו אהלכו
אואלד שעיר וורת'ו מכאנהם ולדלך קאל יעקב לעשו עד אשר ... אל אדני שעירה.
וקולה כאשר עשה ישראל אראד בה מא פעלוה בבלד סיחון ועוג ולם יריד בה מא
פעלוה בבלד אלשאם לאן הד'א אלכ'טאב כאן מן סידנא משה קבל ...

נספח ג

פירוש

דברים ד, ל.

...וקד יקאל לנא איצא: אדא כאנת אלתובה אנמא תחדת מן פאעלהא ענד חלול אל שדאיד בה וחצ'ור אלמצאיב פיה פאדא כאנת הדה חאלה כאן מלגא אלי אלתובה וענדכם אן תובה אלמלגא גיר מקבולה לדליל קד דלכם עלי דלך מן גהה אלעקל פכיה תופקו בין דלילכם אלעקלי ובין קו' בעד דלך:

ומצאוך כל הדברים הא' ושבת עד יי' אהיך. פנקול אן אלמלגא אלי אלתובה הו מן ארתפעת ענה אלשבה פי מצאיבה ואנתפת ענה אלשכוך פי גואיבה אנהא עקובה לה פאמא מן תעלקת עליהו אלשבה פי דלך פליס במלגא אלא תרי אן אלמלגין אלי אלתובה הם אהל אלנאר פי חאל חצולהם פי גיהנם ואן תובתהם גיר מקבולה. ואלדי יוצ' הדא ויביינה הוא אנה לא בד מן אן יכונו נאדמון עלי מעאציהם מע חצולהם פי אלעקאב ועאזמין עלי אן לא יעאודו מתלהא אדא מכנו מן דלך והדה מן צפאת אלתובה למן לם יכן מלגא אליהא פלמא כאנו מלגאין אליה.

ובהדא אלתכריג נכרג קו' ען מנשה וכהצר לו חלה את פני יי' א'היו ויתפלל אליו ויעתר לו וג' ויסוג לנא אן נקול אן גמיע מן דעא מן אלאנביא אלי אלתובה אן אקתדא במשה סידנא עלי' (יה) אלס' (לאם) פי קו' ושבת עד יי' א'היך ושמעת בקולו ואן כאנו מאמורין בדלך מנהם קול ירמיהו הלוך וקראת את הדברים הא' צפונה ואמרת שובה משובה ישר... נאם יי'. וקו' שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם וקו' ישעיהו יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל יי' וג' וקאל הושע שובה ישראל עד יי' א'היך כי כשלת בעונך וקאל אלאכר וגם עתה נאם יי' שובו עדי בכל לבבכם וג' והדא מוצע יחסן אן נדכר פיה חד אלתובה ואוצאפהא באכתצאר פנקול אן ראש המתיבה אל פיומי רצי' אללה ענה דכר להא ד אפעאל עלי וגה אלחד והי תרך אל מעאצי ואלנדם עליהם וצ'מאן תרך אלמעאוגדה² אלי מתלהא ואל אסתגפאר מנהא ודכר אדלתהם מן אלנצוץ פקאל פי אלתרך יעזב רשע דרכו וג' וקאל פי אלנדם כי אחרי שובי נחמתי וקאל פי צמאן אלמעאודה אשור לא יושיענו על סוס לא נרכב וג' וקאל פי אלאסתגפאר קחו עמכם דברים ושובו אל יי' וג'.

והדה אקואל חסנה ולכנהא תקתצי' ענדנא תחדיר יגרי עלי אצלין אלאצל אל אול הו אן הדא אלקול לא יצח אן יגעל חדא ללתובה לאן אלחד ללשי הו מא לא ידכל פיה גירה ולם נכרג ענה שי מנה והדא כחד אל דאר וגירהא ואלרד יביין אן הדא

כאלו הוא נאלץ על ידי גורם חיצוני, דהיינו העונש הבא, ואינו חוזר בתשובה בלב שלם. אבל אם יש לו פקפוק או חשד שהעונש לא יגיענו, חזרתו בתשובה היא רצויה. ומה שכתב בסיום דבריו: "וזהו אחת מתכונות התשובה", מתכוון לתכונות התשובה הרצויה, מלבד שתי ההגדרות, חרטה והחלטה כמבואר בסוף הנספח הזה. ראה מאמרי "גדרי התשובה על פי הגאון רב שמואל בן חפני", "סיני" עז, עמ' קי. השווה פירושו בראשית ג, יז, עמ' תטז על "עניינים אחרים" יחד עם הגדרות התשובה חרטה והחלטה.

2 ה"ג" מחוקה כנראה, ועכ"פ היא פליטת קולמוס, וצריך לקרוא: אלמעאודה.

אלקול לים הו חד ללתובה לאן תרך אלמעאצי אנמא יקאל פי אלנואהי פאמא
אלאואמר אלמתרוכה פליס אלתובה מנהא תרכהא בל תרכהא הו אלמעאצי ואנמא
אל תובה מנהא יגב אן תקע מן תרוכהא באן תפעל. ואלקול אלצחית פי דלך הו אן
יקאל אן אלתובה מן אלנואהי הו תרכהא ואלתובה מן אל אואמר הי אן תפעל. ולו
כאן איצ'א אלאסתגפאר מן חד אלתובה לכאן אלאכרס תובתה מנקוצ'ה פאן קאל
קאיל אן אלאכרס אלתיאיב ואן לם יסתגפר בלסאנה צח אן יסתגפר בקלבה. קיל לה אן
הדא לא יטאבק אסתשהאדה בקו' קחו עמכם דברים וג' ולעמרי אן אלאסתגפאר
ממא יתבע אלתובה ממן יתמכן מן דלך פמן לם יתמכן מנה לם יכל דלך בתובתה
אדא אוקעהא עלי אוצאפהא פמא אן רד אלמט'אלם מן תואבע אל תובה ממן לם
יתמכן מן דלך לם יכל תעדר תמכנה בתובתה אדא כאנת ואקעה עלי צפתהא
ואלאצל אלב' מן תחדיר אלכלאם פי אל תובה הוא אן תרך אלמעאצי
ואלנדם עליהא אנמא יכונאן תובה מרצ'יה ענד אללה אדא תרך ונדם עליהא לאנהא
כאנת מעאצי ללה אלא תרי אנה קד יתרכהא מן לם יכן מתמכנא מנהא מע חרצה
עלי פעלהא פלא יכן תאיבא וכדלך אלנאדם עליהא אן נדם עלי פעלהא לאנהא
קדחת פי גאהה בין אלנאס ולחקה אלד'ם ואללום מנהא לא לאנהא מעאצי ללה לם
יכן תאיבן.

נספח ד

פירוש

דברים יא, לב.

וקו': ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפט' אראד בה אלקסמין אלתי תנקסם אליהא ג'מיע אלמצות והי אלעקליה ואלסמעיה פאראד בקו'. החקים אלשראיע אלכ'בריה והי אלתי לם נעלם וג'וב אלעמל בהא אלא באלכ'בר אלנבי והד'א כמצות כלאים ומא אשבההא לקו' את חקותי תשמורו בהמתך [לא תרביע כלאים] ואראד בקו' את המשפטים אל פראיץ' אלעקליה ופי קו' אלה החקים והמשפטים אשר תשמרו לעשות בארץ יג'ב אן נד'כר אלמצות אלתי ליס תג'ב אלא פי ארץ ישר' ולן תג'ב פי גיראה ונעלם אן מא עדאהא מן אלמצות אלתי תלומנא פי זמאן אלגלות וליס ... ע ענא אנהא תלומנא פי ארץ ישר' ופי ג'מיע אלארצות ונקול אן אלכתאב קד עלק בעץ' אלמצות בביאת הארץ ובאלארץ' ואלעבאראת פי ד'לך ורדת בו' עבאראת.

פאלעבארה אלאולי הי והיה כי תבא אל הארץ כקו' פי אלבכורים ואלעבארה אלכ' וכי תבואו אל הארץ כק' פי אלערלה וכי תבואו אל הארץ ונטעתם ומא אשבה ד'לך וקאל פי פרשת נסכים כי תבואו אל ארץ מושבותיכם וקאל פי אלעומר כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם וקצרתם את קצ' וקאל פי השמטת קרקעות וכי תבואו [אל הארץ] אשר אני נותן לכם ושביתה הארץ שבת לי"י ואלעבארה אלג' בבואכם אל הארץ אלדי' קאלה פי וג'וב אלחלה ואלעבארה אלד' הי והיה כי יביאך יי אך' (= אלהיך) אלדי' קאל פי פצל שבעת ימים תאכל מצות ופי פצל והעברת כל פטר רחם ליי ואלעבארה אלה' הי מא עלקה בשערים סקו' פי בשר תאווה ואכלת בשעריך וקאל פי בכור בעל מום בשעריך תאכלנו ואלעבארה אלז' מא קיל פיה מן אלמצות בארץ פי(?) כק' פי אלפיאה ובקצרכם את קציר ארצכם ונסק עליה וכרמך לא תעולל וקאל פי אלסירוס ובארצ' לא תעשו ואלעבארה אלז' הוא מא קיל פיה באחת עריך וקאל איצ'א כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך.

וקד כנא קסמנא אלמצות פי כתאבנא פי אלשראיע אקסאמא כת'ירא ונחן נקסמהא ההנא ג' אקסאם פאלקסם אלאול מנהא מא שרע קבל דכ'ול אלאבא אלי ארץ יש' והד'א ... אלקסם כאן עלי צ'רבין (אלארבע) אול הו אלמצות אלדי' שרעת לאוקאתהא ת'ם סקט.

דברים יד, ה פ' ראה

ותאו... וק' אלמתרגם ותור בלא. וקאלו אלאולון ז"ל במסכת כלאים שור בר מין בהמה ר' יוסי אומ' מין חיה.

וק' רבינו שמואל גאון ז"ל מן אלמתרגמין מן יקול ותור ברא וקאל אלתלמוד אלשאמי עלי הדה אלמשנה רבנן אמרין מיכא הדה וערק לתמן ר' יוסי אמ' עירוקיה מן תמן הוה. תא שור עם שור בר אינו כלאים ודלא כר' יוסי דר' יוסי אמ' כלאים ואלין דמתרגמין ותורי בר אימרין כר' יוסי. ולחק אל אלג'אמוס והו מריא מין (חיה) בהמה טהורה לא מין חיה טהורה ואלתלכה כרבנן.

"תורה שלמה" כרך כד — תרגומי התורה עמ' כו. גם באור זרוע ח"א סי' רפט כתוב ואלין דמתרגמין ותאו וזמר תור בר "אמרין" כר' יוסי, כמו לפנינו בדברי הגאון. מאידך גיסא שם עמ' שצ כתוב: תור בר "וראמנין" כר' יוסי.

7 זאת היא דעת רס"ג. ורב האי גאון סובר שהמריא הוא מין חיה פסול לקרבן וחלבו מותר. ראה ספר התג'ניס לר' יהודה בן בלעם ערך מרי, ראה מהדורת פ. קוקובצוב עמ' 90. וראה מהדורת ש. אברמסון ספר חנוך ילון ירושלים תשכ"ג עמ' 120 והוצאה מיוחדת — שלשה ספרים לר' יהודה בן בלעם ירושלים 1975 עמ' 58. השווה ס' האגרון, נ. אלוני, עמ' 311 ערך מריא.

נפפח ה

פרשת ראה יר, כב

ואוגב ענן אכראג אלמעשר מן אלדהב ואלפצה ואלחדיד ואלנחאס קאל לאנה יכרג מן אלארץ ואעטם בלא עלי אלנסאן אן יקול בקול לא יעלם מא ילזמה עליה פירגע ענה אן יחתרו מנה :

ואמא אלחכמים אלדי ליסהם כהנים ולא לויים פאנהם אן כאנו עשירים לם יכן להם אכד שי מן דלך לקו' מי שיש לו מאתים וזו לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני היו לו ק"ק חסר דינר הרי זה נוטל וקאלו מי שיש לו חמשים וזו ונושא ונותן בהם הרי זה לא יטול וכל מי שאינו צריך ליטול ונוטל אינו מת מן הזקנה וכול' וקד ראית לראס אלמתיבה ז"ל אנה קאל אן י"ז נפס יסתחקו דלך וועד בדכרהם פאן כאן קד עדד מן תלזם אלנפקה עליה כאלקרובים אלמכצוצין ומנהם אשת[ו נ] שואה ואלעביד ואלאמא ואלאדהם פלעלהם יזידו עלי דלך [וק]ד דכרנא גמיע דלך פי כתאבנא פי אלנפקאת :

וקאל ראס אלמתיבה ז"ל פי תפסיר ואלה המשפטים אן קו' אם אדוניו יתן לו אשה אמה מתהודה פקד יעתרץ ויקאל לה אדא כאנת מתהודה לם קאל אלקחמא ענתא פי פרק המניח את הכד רב נחמן בר יצחק אמר הכא בעבד שנתן לו רבו שפחה כנענית עסקינן כו' :

פרשת שופטים טז, יח

שפטים ושטרים סאל סאיל ען קו' תתן לך לם אכרגה בלשון יחיד ולם יקול תתנו לכם. אלגואב אן הדא אלכטאב לרייס אלעצר הו יגב יולי עלי ישראל חכאם אלא תרי אן אלסייד אלמניר משה קאל לישראל הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וג' וקאל ואשימם בראשיכם פלו לם יוליהם משה לם יסוי אכתיאר אלאמה להם שי וכדלך יהושע ועלי אן אללה אכתארה קאל למשה קח לך את יהושע בן נון וסמכת את ידך עליו : ויסמוך את ידיו עליו פדל מן הדא אן לם תתם לה אלריאסה אלא בסמיכת משה וכדלך שאול על יד שמואל פתעלמנא מן דלך אן לא תתם ריאסה אלאן אן תכון מן קבל רייס אלעצר ואלזמאן פאן עדם פתולי כל גמאעה מן אתפק ראייה עליה. תם סאל וקאל קד עלמנא אלנפא באלשופטים פי אלפתאוי ואכראג אלחקוק פאי שי אלנפע באלשופטים אלגואב אן אלשופטים כמא קלת יפתון ויחכמון ואלשופטים

השווה שבלי הלקט סדר חג הסוכות סי' שכד, על גדולי קרקע וצמיחה מן הארץ.

2 לא נרשם כאן לאיזה פסוק נאמרו הדברים. ראה בענין זה תשובה מהגאון בן חפני בתשובות שערי צדק שער ד, מחלק ד, סי' נד ; חלקים מן "הספר בדיני ההוצאות" (כתאב פי אלנפקאת), ש. אסף, סיני, תש"ה, עמ' קיח והלאה, שם מובא גם הקטע שלפנינו ; ב.מ. לוין, גנזי קדם, ד, עמ' 61—62 (אוצר הגאונים, כתובות, אחרי לקוטי פירוש רבינו חננאל, עמ' 87—88) ; הגורן I (1899) עמ' 90.

השווה גירסת הגאון במשנה פאה פ"ח, מ"ט, עם מה שכתוב ב"מלאכת שלמה" שם.

3 ראה למעלה פרשת וישלח לד, יט הערה 164.

4 השווה ספרי פרשת דברים פיסקא יג, וכן ספרי וזאת הברכה פיסקא שמו.

ינפדו פתאוויהם ואחכאמהם באליד אלקאהרה והם אלדין יתולו אצלאת אלטרק לעולי רגלים ומן קבלהם יכרגו שומרי ספחים והם אלדין יתקדמון ללחרוב והם אלדין יכאטבון אלאמה פי חין כרוגהא למלחמת הרשות הו קו' ודברו השוטרים אל העם לאמר וג' ואמא מלחמת מצוה יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה פאי נפע אעטם מן הדא לם זאד לך והל קאל תתן פקט: אלגואב ואן כאנת אללגה אסתעמלת מתל דלך שאל לך עשה לך פאן קד דכר פי הדא מעני והו [אן יקאל אלי] רייס אלעצר לא תולי [שופטים אלא] מן ישבהך... לם ויתקפאן אתארך כ"ק למשה והת[יצבו ש]ם עמך בדומין לך ואן כאן לא ינתהי אליה אחד מן אלמכלוקין לשהאדה אללה לה ולא קם נביא עוד וג' גיר אנה כמא שרף משה עלי סאיר אלמכלוקין כדלך שרפו האולי אל[סבעין] עלי עצרהם באלעלם ואלדין כמשה שרף עלי סאיר אלאנ[ביא] והאולי שרפו עלי אהל עצרהם פוקע אלתשביה פי הדא אלפן לא פי כל אלאוצאף.

פרשת האוינו לב, נא

על אשר מעלתם בי קלת אלמעילה פי אלכבאיר ואלצגאיר אמא פי אלכבאיר כק' בן אדם ארץ כי תחטא לי למעל מעל ואלצגאיר נפש כי תמעול מעל. וקאל בעץ אצחאב באלהגדות אן מנגמי פרעה כאנו קאלו לה אנה סתהלך על יד רגל יכון אלמא סבב הלאכה ואנמא קצדו בדלך סיידנא משה פי קצה מי מריבת קדש ואנה מן אגל דלך אמר בקול כל הבן הילוד פנקול אן רב אלעאלמין הו עאלם אלגיוב אלמנפרד בעלמהא לא יעלמהא אלא הו ומן יעלמה איאהא מן אנביאה ורסלה פמן אדעא עלם דלך או אדעי לה מן גיר הדא אלוגה פקד עלמנא בטלאנה וקד קאל תע' למלך מצרים אים איפוא חכמיך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ יוי. ולא יגוז אן נעתקד צחה מה קד דל אלדליל עלי פסאדה לאן בעץ אלקדמא קאלה בל יגב אן נעתבר דלך באלנטר פמא דל אלדליל עלי וגוב קבולה קבלנאה ומא דל עלי גואזה גוונאה ועלי מנעה מנענאה.

יש לציין עוד קטע שלפי ההשערה הוא מפירוש הגאון בן חפני בענין ערי מקלט שהבדיל משה (דברים ד, מא).

הוא שואל למה לקחו משלשת השבטים שבעבר הירדן מזרחה, עיר מכל שבט ושבט, מה שאין כן בעבר הירדן מערבה. שם נאמר "כבר זכרנו זה בסוף באורנו לזאת חקת התורה". נראה שכוונתו ל"ספר חקת התורה", דהיינו החלק השני של ספר במדבר כפי שבארתי במבוא. הגאון התכוון לסוף פרשת מסעי שמדובר שם על ערי מקלט. הקטע פורסם על ידי א.א. הרכבי, ראה חדשים גם ישנים 11 מס' 9. ובהוצאת כרמיאל ירושלים תש"ל, עמ' 417. וראה שם 418—419 תרגום עשרת הדברות שלפי ההשערה הוא גם כן מרב שמואל בן חפני גאון.

יש להעיר, שבקטע כ"י סמינר ניו יורק R. 1734 (= ADL. 1809) על הפסוקים דברים ד, מא—מב (הצלום בידי) מעניין ערי מקלט אין כלום מן הדברים לפנינו שפרסם הרכבי. אולם כ"י סמינר הנ"ל נפסק באמצע. יתכן שבהמשך באורו של הגאון היה כתוב מה שמובא על ידי הרכבי.